T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI

EŞREFZÂDE NECÎB ABDÜLKÂDİR B. İZZEDDÎN VE İLÂHİYÂT DÎVÂNI

(İnceleme-Tenkitli Metin)

DOKTORA TEZİ

Gökhan COŞGUN

ANKARA-2024

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI

EŞREFZÂDE NECÎB ABDÜLKÂDİR B. İZZEDDÎN VE İLÂHİYÂT DÎVÂNI

(İnceleme-Tenkitli Metin)

Doktora Tezi

Gökhan COŞGUN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Zülfikar GÜNGÖR

ANKARA-2024

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI

EŞREFZÂDE NECÎB ABDÜLKÂDİR B. İZZEDDÎN VE İLÂHİYÂT DÎVÂNI
(İnceleme-Tenkitli Metin)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Zülfikar GÜNGÖR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
1- Prof. Dr. Zülfikar GÜNGÖR	
2- Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ	
3- Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ	
4- Doç. Dr. Seydi KİRAZ	
5- Doç. Dr. Erdem Can ÖZTÜRK	

Tez Savunması Tarihi: 03/06/2024

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Prof. Dr. Zülfikar GÜNGÖR danışmanlığında hazırladığım "**Eşrefzâde Necîb Abdülkâdir b. İzzeddîn ve İlâhiyât Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin) (Ankara.2024)**" adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 10.06.2024

Gökhan COŞGUN

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER I
ÖNSÖZ X
KISALTMALAR XIII
GİRİŞ 1
1.1. BİLİMSEL ZEMİN 1
1.1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI 1
1.1.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 4
1.1.3. ARAŞTIRMA KAYNAKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ 5
1.1.3.1. Eşrefzâde Necîb Abdülkâdir Efendi'nin Eserleri 6
1.1.3.2. Vefeyatnâme, Terâcim-i Ahvâl, Tabakat vb. Kitaplar 6
1.1.3.3. Modern Biyografik Kaynaklar ve Akademik Çalışmalar 8
1.2. EŞREFÎLİK VE ŞİİR 11
BİRİNCİ BÖLÜM 21
EŞREFZÂDE NECÎB ABDÜLKÂDİR EFENDİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ 21
1. HAYATI 21
1.1. İSMİ VE NİSBESİ 21
1.2. DOĞUM TARİHİ VE YERİ 23
1.3. AİLESİ 25
1.3.1. Dedesi Eşref-i Sânî Muhammed Efendi (ö. h.1109/m. 1698) 28
1.3.2. Babası Eşrefzâde İzzeddîn Ahmed Efendi (ö. h. 1153/m. 1740) 31
1.3.3. Çocukları 38
1.3.3.1. Muhammed Safiyyüddîn Efendi (ö. h. 1205/ m. 1791) 38
1.3.3.2. Muhammed Necmüddîn Efendi (ö. h. 1217/ m. 1802) 40
1.3.3.3. Şemseddîn (ö. ?) 43
1.3.3.4. Şerife Mediha Hatun (ö. ?) 44
1.3.4. Kardeşi 45
1.3.4.1. Kız Kardeşi Havva Hanım (ö. ?) 46
1.3.5. Zevcesi Şerife Zahide Hatun (ö.?) 47
1.4. İLMÎ ŞAHSİYETİ 48
1.4.1. Hocaları 50
1.5. TASAVVUFİ ŞAHSİYETİ 52

1.5.1. Tarikatı 52
1.5.2. Mürşidi 55
1.5.3. Postnişinliği 56
1.5.4. Halifeleri 63
1.6. BURSA A'YÂNLIĞI 67
1.7. VEFATI 69
1.7.1. Vefat Tarihi, Yeri ve Kabri 69
1.7.2. Terekesi 72
1.8. EDEBÎ ŞAHSİYETİ 75
1.8.1. Mahlası 75
1.8.2. Şairliği 79
1.8.2.1. Kaynaklar Gözüyle Şairliği 79
1.8.2.2. Şiir ve Şair Hakkındaki Görüşleri 84
1.8.3. Nazire Geleneğindeki Yeri 88
1.8.3.1. Babası İzzeddîn Efendi'nin Abdülkâdir Efendi'nin Şiirlerine Etkisi 90
1.8.3.2. Niyâzî-i Mısrî'nin Abdülkâdir Efendi'nin Şiirlerine Etkisi 98
1.8.3.3. Eşrefoğlu Rûmî'nin Abdülkâdir Efendi'nin Şiirlerine Etkisi 104
1.8.3.4. Süleyman Çelebi'nin Abdülkâdir Efendi'nin Şiirlerine Etkisi 106
1.8.3.5. Eşrefzâde Seyyid Şerefeddîn'in Abdülkâdir Efendi'nin Şiirlerine Etkisi 108
1.9. ESERLERİ 109
1.9.1. Te'lif Eserleri 109
1.9.1.1. Zübdetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân 112
1.9.1.2. Muhtasaru Zübdetü'l-Beyân 116
1.9.1.3. Mevlidi'n-Nebî 116
1.9.1.4. Münşeât 118
1.9.1.5. İlâhiyât Dîvânı 120
1.9.2. İstinsah Ettiği Eserler 121
1.10. Abdülkâdir Efendi'nin Hayatının Kronolojisi 123
İKİNCİ BÖLÜM 125
2. İLÂHİYÂT DÎVÂNI'NIN İNCELENMESİ 125
2.1. EŞREFZÂDE NECÎB ABDÜLKÂDİR EFENDİ'NİN *İLÂHİYÂT DÎVÂNI* VE III. AHMED'İN *DÎVÂN*ÇE'SİNDE BULUNAN ORTAK ŞİİRLER ÜZERİNE ... 125
2.1.1. Şiirlerin III. Ahmed'e Aidiyetinin Tartışılması 130

2.1.2. Şiirlerin Abdülkâdir Efendi'ye Aidiyetinin Tartışılması 137
2.2. İLÂHİYÂT DÎVÂNI 148
2.2.1. Dîvân'ın Nüshaları 148
2.3. DÎVÂN'IN ŞEKİL İNCELEMESİ 153
2.3.1. Nazım Şekilleri 153
2.3.1.1. Kasideler 154
2.3.1.2. Gazeller 156
2.3.1.3. Musammatlar 168
2.3.1.3.1. Murabbalar 168
2.3.1.3.2. Tahmîs 174
2.3.1.4. Kıt'alar 175
2.3.1.5. Mesnevi 176
2.3.2. Nazım Türleri 178
2.3.2.1. Tevhidler 180
2.3.2.2. Münâcâtlar 183
2.3.2.3. Na'tlar 187
2.3.2.4. Mersiyeler 191
2.3.2.5. Methiyeler 193
2.3.2.6. Silsilenâmeler 197
2.3.2.7. Tarihler 199
2.3.2.8. Nutuklar 200
2.3.3. Dil ve Üslup 204
2.3.3.1. Dil 204
2.3.3.2. Üslup 221
2.3.4. Vezin 229
2.3.5. Kafiye 237
2.3.6. Redif 249
2.3.7. Edebî Sanatlar 256
2.3.7.1. Anlam İle İlgili Sanatlar (Beyân) 257
2.3.7.1.1. Cem, Taksîm, Tefrîk 258
2.3.7.1.2. Hüsn-i Ta'lîl 259
2.3.7.1.3. İhâm 259
2.3.7.1.4. İktibâs 260
2.3.7.1.5. İrsâl-i Mesel 261

2.3.7.1.6. İsti'âre 261
2.3.7.1.7. İstifhâm 262
2.3.7.1.8. Kinâye 263
2.3.7.1.9. Leff ü Neşr 264
2.3.7.1.10. Mecâz-ı Mürsel 264
2.3.7.1.11. Mübalağa 265
2.3.7.1.12. Nidâ 266
2.3.7.1.13. Sihr-i Helâl 266
2.3.7.1.14. Tecâhül-i Ârif 267
2.3.7.1.15. Tecrîd 268
2.3.7.1.16. Tekrîr 269
2.3.7.1.17. Telmîh 270
2.3.7.1.18. Tenâsüb 270
2.3.7.1.19. Tensîkü's-sıfât 271
2.3.7.1.20. Teşbîh 272
2.3.7.1.21. Teşhîs 273
2.3.7.1.22. Tevriye 273
2.3.7.1.23. Tezâd 274
2.3.7.2. Söz İle İlgili Sanatlar 275
2.3.7.2.1. Cinas 275
2.3.7.2.2. İştikak 275
2.3.7.2.3. Reddü'l-acûz ale's-sadr 276
2.3.7.2.4. Tarsî' 276
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 278
3. DÎVÂN'IN DİNÎ-TASAVVUFİ MUHTEVASININ İNCELENMESİ 278
3.1. DİN 281
3.1.1. Allah 281
3.1.2. Melekler 286
3.1.2.1. Cebrâil 289
3.1.2.2. İsrâfil 289
3.1.3. Mukaddes Kitaplar 290
3.1.3.1. Kur'ân-ı Kerim 291
3.1.4. Peygamberler 292
3.1.4.1. Hz. Âdem 294

3.1.4.2. Hz. Nûh 295
3.1.4.3. Hz. İbrâhim 295
3.1.4.4. Hz. Yakûb 296
3.1.4.5. Hz. Yûsuf 297
3.1.4.6. Hz. Eyyûb 298
3.1.4.7. Hz. Mûsâ 299
3.1.4.8. Hz. Süleymân 300
3.1.4.9. Hz. Îsâ 302
3.1.4.10. Hz. Muhammed 302
3.1.5. Âhiret İle İlgili Mefhumlar 307
3.1.5.1. Ölüm 307
3.1.5.2. Sûr 308
3.1.5.3. Kıyamet 309
3.1.5.4. Berzah 311
3.1.5.5. Âhiret 312
3.1.5.6. Mahşer 314
3.1.5.7. Cennet İle İlgili Mefhumlar 316
3.1.5.7.1. Cennet 316
3.1.5.7.2. Hûrî (Hûr), Gılmân 318
3.1.5.7.3. Rıdvân 319
3.1.5.7.4. Kevser 320
3.1.5.7.5. Selsebîl 321
3.1.5.8. Cehennem 321
3.1.6. Kader ve Kaza 323
3.1.7. İbadetler İle İlgili Mefhumlar 324
3.1.7.1. Kelime-i Şehâdet ve Kelime-i Tevhîd 326
3.1.7.2. Namaz İle İlgili Mefhumlar 327
3.1.7.3. Hac İle İlgili Mefhumlar 329
3.1.7.4. Kurban 330
3.1.8. Ayet ve Hadisler 331
3.1.8.1. Ayetler 331
3.1.8.1.1. Lafzî Ayet İktibasları 333
3.18.2. Hadisler 344
3.1.8.2.1. Lafzî Hadis İktibasları 345

3.1.9. İnanç İle İlgili Mefhumlar 349
3.1.9.1. İman, Mü'min 349
3.1.9.2. İslam, Müslim 351
3.1.9.3. İnkâr, Münkir 353
3.1.9.4. İsyan, Âsî 354
3.1.9.5. Küfür, Kâfir 355
3.1.10. Diğer Dinî Mefhumlar 355
3.1.10.1. Cihâd 355
3.1.10.2. Cin 357
3.1.10.3. Gazve, Gaza ve Gâzî 357
3.1.10.4. Günah 358
3.1.10.5. Mevlid 359
3.1.10.6. Salavât (Salât) 360
3.1.10.7. Şehit 361
3.1.10.8. Şeytân 362
3.1.10.9. Ümmet 363
3.1.11. Dinî, Tarihî ve Efsanevi Şahıslar 364
3.1.11.1. Hz. Ali (ö. h.40/m.661) 364
3.1.11.2. Hz. Hüseyin (ö. h.61/m.680) 365
3.1.11.3. Hz. Fatıma (ö. h.11/m. 632) 366
3.1.11.4. Hz. Bilâl-i Habeşî (ö. h.20/m.641) 367
3.1.11.5. Hızır 368
3.1.11.6. Hz. Lokmân 369
3.1.11.7. Sultan III. Mustafa (ö. h.1187/m.1774) 370
3.1.11.8. Sultan I. Abdülhamîd (ö. h.1203/m.1789) 371
3.1.11.9. Cem 372
3.1.11.10. Yezîd (ö. h.64/m.683) 373
3.1.11.11. İskender 374
3.1.11.12. Nemrûd 375
3.2. TASAVVUF 375
3.2.1. Vahdet-i Vücûd-Vahdet-i Şühûd ve Tevhîd 375
3.2.1.1. Vahdet-Kesret 381
3.2.1.2. Mâsivâ 384
3.2.1.3. Tecelli 386

3.2.1.4. Cem‘iyyet 388
3.2.1.5. Cem‘-Fark 389
3.2.1.6. Cemâl, Didar 390
3.2.1.7. Sır 392
3.2.1.8. Aşk-Âşık 395
3.2.1.9. Gönül (Kalp, Dil, Yürek) 399
3.2.1.10. Kendini Bilmek 405
3.2.1.11. Anâsır-ı Erba‘a 406
3.2.1.12. Ruh 408
3.2.1.13. Nefis 410
3.2.1.14. Vücûd 412
3.2.2. Bezm-i Elest 415
3.2.3. Tasavvufî Makamlar, Hâller ve Mefhumlar 417
3.2.3.1. Can Gözü 419
3.2.3.2. Dört Kapı (Şeriat, Tarikat, Marifet, Hakikat) 420
3.2.3.3. Dünya 424
3.2.3.4. Fakr 427
3.2.3.5. Fenâ-Bekâ 429
3.2.3.6. Firak-Vuslat 430
3.2.3.7. Halvet-Uzlet 431
3.2.3.8. Havf-Reca 433
3.2.3.9. Hayret (Hayran) 435
3.2.3.10. Hicâb 437
3.2.3.11. Hikmet 438
3.2.3.12. Himmet 440
3.2.3.13. İhlas-Hâlis-Muhlis 441
3.2.3.14. İhsan 443
3.2.3.15. İnayet 444
3.2.3.16. İrfan-Ârif 445
3.2.3.17. Kanâat 447
3.2.3.18. Keramet 448
3.2.3.19. Mânâ 449
3.2.3.20. Melâmet 450
3.2.3.21. Mücâhede 451

3.2.3.22. Nazar ... 452
3.2.3.23. Nefes ... 453
3.2.3.24. Rıza ... 454
3.2.3.25. Riyazet ... 456
3.2.3.26. Sabır ... 457
3.2.3.27. Sekr-Sahv ... 458
3.2.3.28. Seyr ü Sülûk ... 460
3.2.3.29. Sıdk-Sâdık ... 462
3.2.3.30. Tecrîd ... 464
3.2.3.31. Terk ... 466
3.2.3.32. Teslîm-Tefvîz ... 467
3.2.3.33. Tevbe ... 469
3.2.3.34. Yakîn ... 470
3.2.3.35. Zevk-Şürb-Reyy (Tatma-İçme-Kanma) ... 471
3.2.3.36. Zühd-Zâhid ... 473
3.2.4. Tarikat ile İlgili Mefhumlar ... 475
3.2.4.1. Cübbe ... 475
3.2.4.2. Dergâh ... 475
3.2.4.3. Dervîş ... 477
3.2.4.4. Hırka ... 479
3.2.4.5. İrşad ... 480
3.2.4.6. Meydân ... 481
3.2.4.7. Mürid ... 483
3.2.4.8. Mürşid ... 484
3.2.4.9. Zikir-Zâkir ... 486
3.2.5. Tasavvufî Şahsiyetler ... 488
3.2.5.1. İbrahim Edhem (ö. h.161/778[?]) ... 488
3.2.5.2. Hallâc-ı Mansûr (ö. h.309/922) ... 489
3.2.5.3. Abdülkâdir Geylânî (ö. h.561/1166) ... 490
3.2.5.4. Eşrefoğlu Rûmî (ö. h.874/m.1469?) ... 492
SONUÇ ... 494
4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM ... 501
İLÂHİYÂT DÎVÂNI ... 501
4.1. Metnin İnşasında İzlenen Yol ... 501

4.2. Tenkitli Metninde Kullanılan Çeviri yazı (Transkripsiyon) Sistemi 504
4.3. İlâhiyât Dîvânı'nın Tenkitli Metni 505
Dîvân 506
[MESNEVĪ] 506
[ḲAṢĪDELER] 508
[ĠAZELLER] 515
[ḲIṬʿALAR] 708
[MUSAMMAṬLAR] 727
KAYNAKÇA 813
EKLER 837
EK-1 İLAHİYAT DÎVÂNI'NDAN BİR ÖRNEK 837
EK-2 ZÜBDETÜ'L-BEYÂN FÎ TEFSÎRİ'L-KUR'ÂN VE MEVLİD ADLI ESERLERİNDEN ÖRNEK 838
EK-3 MÜHÜRLER 839
EK-4 SANDUKA ALINLIĞI 840
EK-5 İNCİRLİ DERGÂHI HAZÎRESİ 841
EK-6 ALİ EMÎRÎ EFENDİ'NİN BAZI TASHİHLERİ 842
EK-7 ARŞİV BELGESİ-1 843
EK-8 ARŞİV BELGESİ-2 845
EK-9 ARŞİV BELGESİ-3 846
EK-10 ARŞİV BELGESİ-4 847
EK-11 ARŞİV BELGESİ-5 848
ÖZET 849
ABSTRACT 850

ÖNSÖZ

Mekteb-i ʿirfān içinde oḳuyan ʿaşḳ nāmesin
Çeşme-i feyż-i Ḫudā'dan ṭoldurur peymānesin
(Necîb)

İslam düşünce ve hayat felsefesinin en saf en temiz hâliyle tecessümünün bir ifadesi olan tasavvuf; insanın iç âlemini merkeze alan, erdem, edep ve ahlakı benimseyen, hâl ve tecrübe ile örülü bir hayat telakkisini ifade etmektedir. İslam tasavvuf anlayışının esasını oluşturan irfan; aşkın manevi rehberliğinde tefekkür ve tezekkür ederek kavramanın, tanımanın, idrak etmenin adıdır. İrfân ile hikmet, hikmet ile şiir, irfan ile şiir arasında yüzyıllardan beri süzülerek gelen ve kopması mümkün olmayan bir bağ kurulmuştur. İslam tasavvuf kültürünün şekillendirdiği Anadolu irfanının temelleri de irfan ve hikmetle yoğrulmuş mutasavvıflarımız ve onların hayat felsefesinin bir tezahürü olan şiirleriyle inşa edilmiştir.

XVIII. yüzyılda tasavvufî hayatın toplumun her katmanında hissedildiği, tasavvuf kültürünün bir yaşam tarzı olarak benimsendiği Osmanlı'nın maneviyatlı şehirlerinden biri olan Bursa'da dünyaya gelen Abdülkâdir Efendi (ö. h.1202/m.1788), Anadolu irfanının teşekkülünde önemli rol üstlenen Eşrefoğlu Rûmî'nin soyundan gelmektedir. Eşrefoğlu'nun sıkı bir takipçisi olan Abdülkâdir Efendi, aşk namesini irfan mektebinde okumuş, irfan ve hikmeti şiir diliyle terennüm etmiş ve döneminde içine bulunduğu toplum tarafından benimsenip sevilen Eşrefî kültür havzasında yetişmiş önemli bir şairdir.

Eşrefiyye özelinde Türk tasavvuf tarihi ve edebiyatı açısından önemli olduğu düşünülen bu çalışma, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, ilmî her çalışmada olması gereken ve araştırmanın bilimsel bir zemine oturtulmasında hayati önem arz eden çalışmanın kapsamı ve sınırları çizilmiş, amaç ve önemi belirtilmiş, araştırmada kullanılacak kaynaklar tasnif edilerek bunların hakkında bilgiler verilmiştir. Abdülkâdir Efendi ve şiirlerinin daha iyi anlaşılması ve yorumlanmasında önemli yer tutan Eşrefîlik ve onun tasavvufi şiire yansımaları hakkında kapsayıcı bilgiler sunulmuştur.

Çalışmamızın birinci bölümünde Abdülkâdir Efendi'nin hayatı, başta kendi eserleri ve yaşadığı dönemde kaleme alınan biyografik eserler olmak üzere Bursa tasavvuf kültür ve tarihini konu alan kaynaklar, arşiv belgeleri, şer'iyye sicilleri, Eşrefîlik

ve Kâdirîlik üzerine yapılan akademik çalışmalar ve kütüphane kayıtları gibi pek çok kaynaktan yararlanılarak ortaya konulmuştur. Abdülkâdir Efendi'nin hayatı hakkında kaynaklarda geçen hatalı bilgiler diğer kaynaklarla mukayese edilerek düzeltilmeye çalışılmıştır. Bölümün sonunda Abdülkâdir Efendi'nin hayatının bütüncül olarak anlaşılması adına hayatının önemli dönüm noktalarını içeren bir tablo sunulmuştur.

Çalışmamızın ikinci bölümünde öncelikle *İlâhiyât Dîvânı* hakkında genel bilgiler verildikten sonra tezimizin önemli amaçlarından olan Abdülkâdir Efendi'nin bazı şiirlerinin, Sultan III. Ahmed'e atfedilmesi meselesi etraflıca ele alınmış, söz konusu şiirlerin iki şair açısından aidiyeti tartışılmış ve neticeye bağlanmıştır. Bu karışıklık vuzuha kavuşturulduktan sonra *Dîvân*; nazım şekilleri, nazım türleri, söz sanatları, vezin ve kafiye gibi şeklî olarak incelenmiş, *Dîvân*'ın dil ve üslubu Türk tasavvuf edebiyatının önemli şairleri ile mukayeseli olarak ortaya konmuştur.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde *İlâhiyât Dîvânı*, dinî-tasavvufi muhteva açısından incelenmiştir. Bu kapsamda tasavvufun temel kaynaklarından faydalanılarak *Dîvân*'da geçen tasavvufi kavram, remiz ve mazmunlar değerlendirilmiş, Abdülkâdir Efendi'nin tasavvuf anlayışı ve bunun şiirine yansımaları tespit edilmeye çalışılmış, onun tasavvuf dünyasına kapı aralanmıştır.

Tezimizin dördüncü bölümü ise çalışmamızın esas amacını oluşturan ve tasavvuf edebiyatı açısından oldukça önemli olduğunu düşündüğümüz *İlâhiyât Dîvânı*'nın çeviri yazı metninden oluşmaktadır. Bu bölümde okuyucunun metni anlamasına yardımcı olacak bazı tasarruflarda bulunulmuş, bu tasarruflar metin verilmeden önce "Metnin İnşasında İzlenen Yol" başlığı altında açıklanmıştır.

Sonuç bölümünde ise çalışmamızda elde ettiğimiz bulgular ve tespitler maddeler hâline getirilmiş, araştırmamızda faydalandığımız bütün kaynaklar "Kaynakça" başlığı altında verilmiştir.

Tez çalışmamız süresince, dost ve hocalarımızın hayati katkı ve yardımlarını, eksilmeyen ilgi ve alakalarını gördüm. Çalışmamızın tez olarak kararlaştırılmasından son safhasına kadar her aşamasında, kıymetli vakitlerini ayırarak bilgi ve tecrübelerini paylaşan, ilmî ve irfani sohbet ve tavsiyeleriyle çalışmamızı şekillendiren, akademik titizliği ve ilim ahlakıyla bizlere her zaman örnek olan muhterem danışman hocam Prof. Dr. Zülfikar GÜNGÖR'e minnet ve şükranlarımı sunuyorum.

Ders döneminde ilmî tecrübeleri ve engin bilgisiyle akademik hayatıma önemli katkılarda bulunan, kapısını her çaldığımızda tevazu ve samimiyetle bizi karşılayarak kıymetli zamanlarını ayıran değerli hocam Sayın Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ'a kalbî duygularımla teşekkürü bir borç biliyorum.

Çalışmamda geçen Arapça şiirlerin ve ibarelerin çevirisi ve yorumlanmasına değerli zamanlarını ayıran muhterem hocam Prof. Dr. Hikmet AKDEMİR'e, çalışmamızın tasavvufi muhtevasının incelenmesinde yolumu aydınlatan görüşerine başvurduğum değerli hocam Prof. Dr. Abdülmecit İSLAMOĞLU'na çalışma süresince takıldığım her konuda yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Seydi KİRAZ'a, Abdülkâdir Efendi ve *İlâhiyât Dîvânı*'nı tez konusu olarak çalışmama vesile olan, tezimi baştan sona okuyarak önemli katkılarda bulunan değerli dostum Dr. Metin YILDIRIM'a, en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Tez sürecimde samimi ilgisinden dolayı Arş. Gör. Cihat EKİZ'e ve çalışmama katkı sunan isimlerini burada zikredemediğim bütün dostlarıma ve hocalarıma teşekkür ediyorum.

Son olarak çalışmamın her safhasında varlığıyla bana destek olan, kendilerine ayırmam gereken ve telafisi mümkün olmayan kıymetli zamanları bu tez çalışmasına ayırmama müsaade gösteren, fedakârlığı ile her daim yanımda olan kıymetli eşim Rukiye ve sevgili oğlum Furkan'a sevgi ve muhabbetlerimi sunuyorum.

Şairimizin,

Olur bir gün ḫarāb-ender-ḫarāb bu ḫāne-i dehri

Bütün maḥv u fenādan ḥişşe-yābdır ʿālemiñ şehri

Bu ḫırmengāh-ı ʿālemde eser bād-ı ecel bir gün

Ḳonur anbār-ı ḫāka dāne-i cismiñ ṭutar setri

dizeleriyle ifade ettiği fani olan bu hırmengâh-ı âlemde "hoş bir sada" bırakma arzusu ile hazırlanan bu çalışma, kusur ve hatalardan berî ve ârî değildir. Okur ve araştırmacılardan istirhamımız, kusur ve hatalarımıza müsamaha nazarıyla bakmaları, hatalarımızı hoşgörü kalemiyle düzeltmeleridir.

GÖKHAN COŞGUN

KISALTMALAR

1B : Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi 1248 numaralı *Dîvân* nüshası.

2B : Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi 1249 numaralı *Dîvân* nüshası.

AE : Ali Emirî Efendi'nin tertip ettiği Sultan III. Ahmed Dîvânçesi.

Bkz. : Bakınız.

çev. : Çeviren.

G : Gazel.

h. : Hicrî.

haz. : Hazırlayan.

Hz. : Hazreti.

k : Kaside.

K : Kıt'a.

m. : Miladi.

M : Millet Kütüphanesi 632 Şiir Mecmuası (sadece metin bölümünde).

M : Murabba.

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı.

Nu : Numara.

ö. : Ölüm.

TDK : Türk Dil Kurumu.

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı.

thk. : Tahkik.

TTK : Türk Tarih Kurumu.

vb. : Ve benzeri.

vd. : Ve diğerleri.

vr. : Varak.

GİRİŞ

1.1.BİLİMSEL ZEMİN[1]

İlmî bir çalışmanın sağlam bir bilimsel zemine oturtulmasında; araştırma konusunun doğru seçilmesi, konunun sınırlarının çizilmesi, kapsamının belirlenmesi ve problemin ortaya konulması kadar konunun hangi yöntemlerle inceleneceği, literatür taramasının nasıl yapılacağı ve elde edilen bilgilerin hangi bilimsel süzgeçlerden geçirileceği de hayati önem arz etmektedir.

Abdülkâdir Efendi (h.1115-1202/m.1703-1788)[2] ve onun tasavvuf telakkisini yansıtan *İlahiyât Dîvânı* üzerine hazırlanan bu tez çalışmasında da bilimsel açıdan gözetilenler, ana hatlarıyla aşağıdaki gibidir.

1.1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI

Edebiyat araştırmacılarının genelinde hâkim olan düşünceye göre edebî bir eserin doğru anlaşılabilmesi ve anlamlandırılabilmesi, o eserin ortaya çıktığı, üretildiği kültür ortamıyla, tarihiyle, iklim ve coğrafyasıyla yakından ilgilidir.[3] Ele alınan eserin tahlil ve tetkikinin hakkıyla yapılabilmesi, o eserin kültür ortamının iyice bilinmesi ve

---

[1] Tez çalışmamızda İSNAD 2. Edisyon Dipnotlu Atıf Sistemi kullanılmıştır. Bkz. Abdullah Demir, *İSNAD Atıf Sistemi 2. Edisyon* (Ankara: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2019).

[2] Çalışmamızda hicrî takvimin miladî takvime çevrilmesinde iki kaynaktan yararlanılmıştır: a) Türk Tarih Kurumunun sitesinde bulunan *Tarih Çevirme Kılavuzu* (https://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu). b) Faik Reşit Unat, *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, (Ankara: TTK Yayınları,1988). Bu hususta İSNAD Atıf sisteminde belirtilen, ay ve günü bilinmeyen hicrî tarihlerin söz konusu iki yılı kapsayacak şekilde yazılması tavsiyesi (Demir, *İSNAD Atıf Sistemi 2. Edisyon*, 48.) çalışmamızda uygulanmamış, onun yerine Unat'ın eserinden faydalanılarak ilgili hicrî yılın miladî yıl içerisindeki ay sayısı hesaplanmış, hangi yılda ay sayısı çoksa o yıl esas alınmıştır. Bir örnek verilecek olursa Abdülkâdir Efendi'nin doğum yılı hicrî olarak 1115 olarak zikredilmiş ama ay belirtilmemiştir. "Tarih Çevirme Kılavuzu"nda bu yıl 1703/1704 şeklinde çevrilmektedir. Unat'ın çalışması incelendiğinde 1115 yılının sadece dört ayı 1704 yılında, geri kalan 8 ay ise 1703 yılında yer almaktadır. Dolayısıyla biz çalışmamızda bu tarihi h.1115/m.1703 şeklinde verdik.

[3] Nitekim Mehmet Kaplan bu konuda "edebî bir eserin anlaşılabilmesi ve tam anlamıyla yorumlanabilmesinde, edebî eseri oluşturan şahsiyetin ve eserin yazıldığı dönemin birinci derecede önemi haiz olduğunu" dile getirmiştir. Bkz. Abdullah Uçman, "Edebiyat Eleştirisinde 'Devir' Faktörü", *Dergâh* 44 (Ekim 1993), 10. Eser devir ilişkisi için Ali Nihat Tarlan ise şunları ifade etmektedir: "Bütün sanat eserleri gibi edebî eser de bütün bir tarih, veraset, iklim, cemiyet tesirleri altında yetişen tahteşuuru boş veya dolu insan uzviyetinin (süje) kendini saran âlemden (obje) aldığı intibaların teessürî yaşayışa reaksiyonu mahsulüdür." Ali Nihat Tarlan, *Metinler Şerhi'ne Dair* (İstanbul: Sühulet Basımevi, 1937), 8.

yorumlanması sonucu sağlanabilir. Bununla birlikte bir kültür ortamının daha iyi anlaşılabilmesi, bu ortamda neş'et eden hadiselerin, oluşumların ve siyasi/ilmî/edebî akımların doğru tahlil edilebilmesi için de o kültür ortamında üretilen başta edebî eserler olmak üzere sanat değeri taşıyan bütün ürünlerin doğru olarak ortaya konması ve yorumlanması en önemli hususlardan biridir.[4]

Türk İslam edebiyatı geleneğinde tasavvufun ayrı bir yeri bulunmaktadır. Dolayısıyla Türk İslam tasavvuf düşüncesini bütüncül olarak idrak edebilmenin yollarından biri de bu kültür ortamında oluşturulan başta şiirler olmak üzere bütün edebî eserlerin tahlil/tenkit süzgecinden geçirilerek anlamlandırılması ve yorumlanmasıdır. Anadolu'da Osmanlı döneminde kurulan en eski tasavvuf müesseselerinden olan[5] ve eski olduğu kadar Türk İslam edebiyatındaki etkisi yönüyle de göz ardı edilemeyecek bir yeri olan Eşrefiyye tarikatı, kurulduğu günden itibaren hem bulunduğu coğrafya halkı arasında hem de Osmanlı ricali arasında itibar gören bir merkez olmuştur.[6] Başta Eşrefoğlu Rûmî olmak üzere Eşrefiyye meşayihinin şiire olan yatkınlığı ve tasavvufi düşüncelerini şiirle dile getirmeleri nedeniyle özelde Eşrefiyye'nin genelde ise Anadolu irfanının daha iyi kavranması açısından bu ortamda üretilen şiirlerin gün yüzüne çıkarılması ve akademik olarak incelenmesi oldukça önemlidir.

Eşrefoğlu Rûmî'nin torunlarından olan ve Eşrefiyye tarikatının Bursa İncirli'deki dergâhında yarım asır mürşitlik yapan Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi, bu silsile içerisinde tespit edebildiğimiz kadarıyla en fazla şiir kaleme alan mutasavvıftır.[7] Abdülkâdir

---

[4] Ali Nihat Tarlan, *Metin Şerhine Dair* adlı yazısında edebî bir eserin devrini yansıtması açısından ne kadar önemli olduğunu şu ifadelerle dile getirmektedir: "Hulasa bir metin; onu meydana getiren sanatkârın iç benliğini ve o devrin hususî karakterini bize vuzuh ile gösteren değerli bir vesikadır. Ondan mümkün olduğu kadar istifade etmeğe uğraşmalıyız." Tarlan, *Metin Şerhine Dair*, 29-30.

[5] Mustafa Kara, "Eşrefiyye", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/477.

[6] Ahmet Özkan tarafından hazırlanan doktora tezinde bu husus şöyle dile getirilmektedir: "Eşrefiyye, yalnızca halkın değil aynı zamanda devlet adamlarının da ilgisini çekmiş bir tasavvufî ekoldür. Osmanlı devletinin resmî görevlileri arasında Eşrefî mensuplarını görmek mümkündür. Fatih Sultan Mehmed'in vezirlerinden Mahmud Paşa bizzat Eşrefoğlu'na intisab etmiş bir devlet adamıdır. I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde şeyhülislamlık yapmış ve Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği görevine getirilmiş olan Mehmed Mekkî Efendi de Eşrefzâde İzzeddîn Efendi'nin müridlerindendir." Ahmet Özkan, *Eşrefoğlu Rûmî Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Eşrefiyye Tarikatı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 218.

[7] Şimdiye kadar dîvânı tespit edilen Eşrefî mutasavvıflar şunlardır: Eşrefoğlu Rûmî, Abdurrahim Tırsî, İzzeddîn Efendi ve Abdülkâdir Necîb Efendi. Eşrefoğlu Rûmî'nin toplam 220, Abdurrahim Tırsî'nin 166, İzzeddîn Efendi'nin 304 şiiri bulunmaktadır. Dîvânlar ve şiir sayıları için bkz. Mustafa Güneş, *Eşrefoğlu Rûmî ve Divanı (İnceleme-Metin)* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994), 198-494; Emine Aydoğmuş Yüce, *Abdurrahim Tırsî ve Divanı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 101-242; Abdullah Kara, *İzzî Dîvânı*

Efendi'nin hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri hakkında şimdiye kadar ortaya konmuş kapsamlı bir akademik çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla tezimizin birincil amacı; klasik kaynaklar ve arşiv belgeleri aracılığıyla Abdülkâdir Efendi'nin hayatı hakkında kapsamlı bilgiler sunmak; eserlerinden hareketle ilmî/edebî/tasavvufi görüşlerini değerlendirmek; şiirlerinde tasavvufî konuları nasıl işlediğini, hayata ve olaylara bir mutasavvıf olarak nasıl baktığını, yüzyıllardır süregelen tasavvufi dili, şiirlerine nasıl yansıttığını incelemek ve mutasavvıf bir şairin baştanbaşa ilahî tecellilerle dolu tasavvuf dünyasını ortaya koymaya çalışmaktır.

Yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda tezimizin temelini *İlâhiyât Dîvânı*'nın tenkitli metni oluşturmaktadır. "Metin tenkidi, eski bir metni -elde ister tek nüshası, isterse birden çok nüshası bulunsun- önce eksiksiz anlama çabasına dayanan sonra da ihtiva ettiği bilgi ve kültür unsurlarını ayırıp açıklamak, bunların doğruluk ve değerlerini ortaya koyarak metnin anlamını kesinleştirmek amacıyla gerçekleştirilen iki yönlü tenkit çalışmasıdır."[8] Bu kapsamda Abdülkâdir Efendi'nin 373 manzumeden oluşan *İlâhiyât Dîvânı*'nın tenkitli metninin ortaya konulması tezimizin en önemli hedeflerinden biridir.

Çalışma, mahlastaş iki şairin -Abdülkâdir Efendi ve Sultan III. Ahmed- şiirlerinin karıştırılmasından kaynaklanan problemi çözmeyi de hedeflemektedir. Nitekim edebiyat tarihimizde, şairlerin aynı mahlasları seçip kullanmalarından kaynaklanan en önemli sorun, onların kimliklerinin net bir şekilde tespit edilememesi ve hayatlarına dair karışıklıkların ortaya çıkmasıdır. Bu sorunun farkında olan tezkire yazarları kendi eserlerinde bu durumdan yakınmış ve kendilerine göre çözüm yolu üretmişlerdir. Tezkire müellifleri, her ne kadar kendi dönemlerinde birtakım önlemler alsalar, farklı yöntemler

(Tenkitli Metin-İnceleme) (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 94-356.

[8] Mertol Tulum, *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul: Menâkıbü'l-kudsiyye Üzerine Bir Deneme* (İstanbul: Deniz Kitabevi, 2000), XIX

Mertol Tulum "metin tenkidi" hakkında görüşlerini şöyle sürdürmektedir: İki yönlü bir tenkit çalışması olan metin tenkidinin "İlk yönü, iç tenkide dayanır ki bu, her şeyden önce metnin yanlışlarını bulmak ve düzeltmek sanatıdır. … Metin tenkidinin ikinci yönüne 'dış tenkit' adı verilir. Bu tür tenkit -tozundan toprağından arındırılmış tablonun güzelliğini sergilemek, değerini göstermek üzere uygun ışıklı bir mekâna yerleştirilmesi türünden- izah (anlaşılır kılma), şerh (ayrıntılı olarak açıklama), ve tefsir (yorumlama) yoluyla metnin ihtiva ettiği bilgileri, tarih ve kültür unsurlarını ortaya çıkarmak, ayrıca bunların değerini belirlemek … ve yorumlamaktır." Mertol Tulum, *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul: Menâkıbü'l-kudsiyye Üzerine Bir Deneme* (İstanbul: Deniz Kitabevi, 2000), XIX-XX.

geliştirseler de ortak mahlastan kaynaklı bilgi hatalarına düşmekten kurtulamamışlardır.[9] Aynı sorun günümüzde de görülmekte, bazı araştırmacılar yaptıkları incelemelerde ortak mahlas kullanımından kaynaklanan hatalara düşmektedir.[10]

Abdülkâdir Efendi ile 27 yıl Osmanlı tahtında bulunan Sultan III. Ahmed (ö. h.1149/m.1736) birbirine yakın zamanlarda yaşamışlar ve her ikisi de şiirlerinde "Necîb" mahlasını kullanmışlardır. Bu ortak mahlas kullanımının bir neticesi olarak Ali Emirî Efendi (ö. 1924) tarafından iki şairin şiirleri birbirine karıştırılmış, Abdülkâdir Efendi'ye ait olan şiirler Sultan III. Ahmed'e mal edilmiştir. Bu çetrefilli konunun aydınlatılması ve Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinin kendisine aidiyetinin ispatlanarak edebî açıdan hakkının teslim edilmesi çalışmamızın diğer önemli bir amacını oluşturmaktadır.

1.1.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Abdülkâdir Efendi ve *İlâhiyât Dîvânı* tez konusu olarak belirledikten sonra çalışmamızda nasıl bir yöntem uygulanacağı, böyle bir konunun hangi metodolojik yöntemlerle araştırılması gerektiği ile ilgili incelemelerde bulunulmuştur. "İlmî araştırmaların kendi sahalarındaki usullere göre yapılmaları ve o mesleğin icabı ölçülere uygun olmaları doğru neticelere varmak bakımından bir zarurettir." [11] Bilindiği üzere tarihî/edebî metinlerin incelenmesi ve ortaya konulmasında diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi iki önemli yol izlenir: Tahlil (analiz) ve terkip (sentez).[12] Bununla birlikte çalışmayla ilgili kaynakların tespiti, tasnifi ve yorumlanması da çalışmanın doğru ve güvenilir olmasını sağlayan en önemli âmillerdendir.[13]

---

[9] Mustafa İsen, "Divan Edebiyatında Mahlasdaş Şairler", *Tezkireden Biyografiye* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2010), 206-207.

[10] Ortak mahlas kullanılmasından kaynaklı şiirlerin aidiyetinin tespiti hususunda yapılan bazı çalışmalar için bkz. Osman Kufacı, "Divan Şiirinde Ortak Mahlas Kullanımının Yol Açtığı Sorunlar ve Nâtıkî Dîvân'ı Örneği", *Vakıf İnsan Prof. Dr. Hikmet Özdemir* (İstanbul: Kriter Yayınları, 2019), 551-581; Mustafa Erdoğan, "Divan Şiirinde Ortak Mahlas Sorunu ve Kabûlî Örneği", *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi* 53 (2009), 55-82; Ahmet Tanyıldız, "Nesîmî'ye Atfedilen Bazı Yeni Şiirler Üzerine Bir Değerlendirme", *Nesîmî Kitabı* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2019), 147-175.

[11] Yusuf Ziya Kavakçı, *İslam Araştırmalarında Usûl* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976), 13.

[12] Abdülkadir Özcan, "Cumhuriyet Döneminde Tenkitli Metin Neşri Çalışmaları ve Bazı Teklifler", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu*, ed. Mehmet Öz (Ankara: TDK Yayınları, 2011), 117.

[13] Çalışmamızda kullanılan kaynakların değerlendirilmesi bir sonraki başlıkta ele alınmıştır.

Çalışmamızın hazırlanmasında genel olarak "alan araştırması, içerik tahlili ve tenkidi" yöntemleri kullanılmış, elde edilen bilgiler tenkit süzgecinden geçirilerek doğruluğu ve güvenirliği ölçüsünde tezimize dâhil edilmiştir. Öncelikle, genelde Kâdirîlik özelde ise Eşrefîlik ve Eşrefîliğin doğup serpildiği tasavvuf ortamının en önemli merkezlerinden olan Bursa'nın tasavvuf kültürüyle ilgili kaynaklar okunmuş, elde edilen bilgiler sentezlenerek Abdülkâdir Efendi ve onun neş'et ettiği kültür ortamı hakkındaki bilgiler fişlenmiştir.

Çalışmamızın temelini oluşturan *İlâhiyât Dîvânı*'nın çeviri yazısı oluşturulurken edebiyat araştırmacıları tarafından daha önce kullanılmış olan ve artık kendi içerisinde sistemleşmiş bulunan metin neşri yöntemlerinden faydalanılmıştır. *İlâhiyât Dîvânı*'nın metni üzerinde -mürettep olmayan *Dîvân* metnini klasik dîvân tertibine göre tekrar düzenlemek gibi- bazı tasarruflarda bulunulmuş, *Dîvân* metninin oluşturulmasında hangi yolun takip edildiği ayrıca belirtilmiştir.

Çeviri metnin ortaya konmasıyla birlikte Abdülkâdir Efendi'nin tasavvuf telakkisinin daha iyi anlaşılması, onun Türk tasavvuf edebiyatına sunduğu katkıların ortaya konulması amacıyla şiirleri tahlil ve kısmen de şerh yönteminden faydalanılarak tetkik edilmiştir. Şiirlerde geçen tasavvufi kavramlar, başta klasik tasavvuf kaynakları olmak üzere İslam tasavvuf felsefesini yansıtan kaynaklardaki kavramlarla mukayese edilerek tenkidî bir yol izlenmiştir.

Abdülkâdir Efendi ile Sultan III. Ahmed'in yukarıda belirtildiği üzere karıştırılmış bulunan şiirlerinin ayırt edilmesinde ise şu yöntem izlenmiştir: Öncelikle Sultan III. Ahmed'in hayatı ve edebî yönünü ele alan birincil kaynaklar okunarak onun hakkında bilgi toplanmış, daha sonra iki şair şiir üslupları, dünya görüşleri gibi hususlar dikkate alınarak eldeki şiirlerin hangisine ait olduğu hakkında görüşler ortaya konularak bu mesele sonuçlandırılmıştır.

1.1.3. ARAŞTIRMA KAYNAKLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

İlmî bir çalışmanın ortaya konulabilmesi için önemli olan diğer bir husus da çalışmada faydalanılacak kaynakların doğru seçimi ve kullanımıdır. Elde edilen bilgilerin birincil kaynaklardan alınması, üzerinde çalışılacak konu hakkında literatür taraması yapılması çalışmanın kalitesi ve güvenliği açısından son derece önemlidir. Eşrefzâde

Abdülkâdir Efendi ve onun ilmî/tasavvufî/edebî görüşleri ve eserleri şimdiye kadar kapsamlı bir araştırmaya tâbi tutulmamıştır. Dolayısıyla onun hayatı ve yaşadığı çevre hakkında doğrudan ya da dolaylı bilgi bulunan bütün kaynaklar dikkatle incelenmiştir. Bu kapsamda tezimizde faydalanılan kaynaklar şu üç ana başlıkta toplanmaktadır:

1.1.3.1.Eşrefzâde Necîb Abdülkâdir Efendi'nin Eserleri

Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi'nin tasavvufî ve ilmî hayatının aydınlatılması ve dünya görüşünün tam olarak anlaşılabilmesi için elimizde bulunan en önemli ve temel kaynaklar onun tarafından kaleme alınmış ilmî, edebî eserlerdir. Abdülkâdir Efendi, yarım asrı geçen irşat vazifesinde ilmî ve edebî yönünü yansıtan, tasavvufî dünya görüşünün bir tezahürü olan eserler kaleme almıştır. Bunlardan en önemlisi Bursa'nın farklı camilerinde yaptığı tefsir derslerini içeren Arapça kaleme aldığı *Zübdetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* adındaki tefsiridir. Başta ilmî yönünü göstermesi, şiir ve şaire bakışını ortaya koyması olmak üzere Abdülkâdir Efendi'ye dair pek çok bilginin edinilmesinde bu üç ciltlik eserden faydalanılmıştır. Abdülkâdir Efendi'nin *İlâhiyât Dîvânı* ise çalışmamızın ana eksenini oluşturan ve Abdülkâdir Efendi'nin tasavvufî hayatının daha iyi anlaşılmasını sağlayan en temel kaynak hükmündedir. Bununla birlikte ilgili yerlerde Abdülkâdir Efendi'nin Münşeat ve Mevlid adlı eserlerinden de yararlanılmıştır.

1.1.3.2.Vefeyatnâme, Terâcim-i Ahvâl, Tabakat vb. Kitaplar

Abdülkâdir Efendi'nin hayatı hakkında ve onun yaşadığı toplum içindeki konumunun belirlenmesinde eserlerinden sonra en çok başvurulan kaynaklar, müellif döneminde ve daha sonra kaleme alınmış olan vefeyatnâme ve terâcim-i ahvâl kitaplarıdır. Bir ilim, kültür, sanat şehri olan Bursa'nın yaklaşık üç yüz yıllık tarihine ışık tutan vefeyatnâmeler[14] tezimiz için de en önemli başvuru kaynaklarının başında gelmektedir. Abdülkâdir Efendi'nin büyük oğlu Safiyyüddîn Efendi'nin manevi evlâdı olan Gazzîzâde Abdüllatîf Efendi'nin (ö. h.1247/m.1832) kaleme aldığı *Ravzâtü'l-müflihûn* adlı vefeyatnâmesinde Abdülkâdir Efendi'ye oldukça geniş yer ayrılmıştır. Bu

[14] Bursa vefeyatnâmeleri hakkında bilgi için bkz. Kadir Atlansoy, *Bursa Şairleri: Bursa Vefeyatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri* (Bursa: Asa Kitabevi,1998), 75-121; Metin Yıldırım, *Gazzîzâde Abdüllatif Efendi ve Ravzâtü'l-muflihûn Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Sözlük)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 41-50.

vefeyatnâme, Abdülkâdir Efendi'den bahseden ilk biyografik eser olması hasebiyle de oldukça önemlidir.[15] Bunun dışında: Süleyman Hâlis Efendi (ö. h.1173/m.1760) tarafından kaleme alınan *Vefeyâtnâme*;[16] Ahmed Ziyâüddîn Efendi'nin (ö. h.1198/m.1784) yazdığı *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ*[17]; yine Gazzîzâde Şeyh Abdüllatîf Efendi tarafından yazılan *Hulasâtü'l-vefeyât*[18]; Seyyid Mehmed Fahreddîn Efendi (ö. h.1272/m.1856) tarafından kaleme alınan *Gülzâr-ı İrfân*[19]; Bağdatlı İsmail Paşa'nın (ö.1920) *Hediyyetü'l-ʿârifîn*[20]; Mehmed Şemseddîn Efendi'nin (ö. 1936) yazdığı *Yâdigâr-ı Şemsî*[21]; Bursalı Mehmed Tahir (ö. 1925) tarafından yazılan *Osmanlı Müellifleri*[22]; Osmanzâde Hüseyin Vassâf'ın (ö. 1929) kaleme aldığı *Sefîne-i Evliyâ*[23]; Mehmed Rif'at Efendi'nin (ö. h.1269/m.1852) yazdığı *Nefhatü'r-riyâzi'l-âliyye fî-beyâni Tarîkati'l-Kâdiriyye*[24]; Tennûrîzâde Mustafa Efendi'nin (ö. ?) kaleme aldığı *Hediyyetü'l-fukarâ*[25]; Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971) tarafından yazılan *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l- Müfessirîn*[26] gibi klasik biyografik kaynaklarda ve Bursa'nın kültür tarihi

[15] Eser üzerine doktora tezi hazırlanmıştır. Metin Yıldırım, *Gazzîzâde Abdüllatif Efendi ve Ravzâtü'l-muflihûn Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Sözlük)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

[16] Şahıs kütüphanesinde bulunan bu eser hakkında akademik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bkz. Süleyman Hâlis, *Vefeyâtnâme*, Mustafa Kara Özel Koleksiyonu.

[17] Ahmed Ziyaüddîn, *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Orhan, 1018/2).

[18] Eser hakkında iki çalışma bulunmaktadır. Bkz. Mustafa Demir, *Hulâsatü'l-vefeyât (Bursa'da Medfûn Meşayihin Kısa Hayatı)* (Bursa: Bursa Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, 2014); Ayşe Nur Sır Dündar, *Hulâsatü'l-vefeyât (Giriş, İnceleme, Metin Tıpkıbasım)* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2015).

[19] Eser hakkında bir doktora tezi bulunmaktadır. Bkz. *Bilal Güzel, Mehmed Fahreddin Bursavî ve Gülzâr-ı İrfân İsimli Biyografik Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)* (Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

[20] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn Esmâü'l-müellifîn ve Âsâru'l-musannifîn*, thk. Kilisli Rırat Bilge (İstanbul: MEB Yayınları, 1951).

[21] Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî* (Bursa: Matbaa-i Vilâyet, 1332). Çalışmamızda Osmanlı Türkçesi ile basılan nüsha kullanılmıştır. Eser üzerinde yapılan çalışma için bkz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsî I-II* (Bursa: Uludağ Yayınları, 1997).

[22] Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-III* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333).

[23] Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ I-V*, thk. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi, 2015).

[24] Eser üzerine bir doktara tezi bulunmaktadır. Bkz. Adalet Çakır, *Mehmet Rif'at Efendi'nin Nefhatü'r-Riyâzi'l-âliye Adlı Eserinin Işığında Anadolu'da Kâdirîlik* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006).

[25] Mustafa Tennûrîzâde, *Hediyyetü'l-fukarâ* (İstanbul: Millet Kütüphanesi, Şer'iyye, 1129). Eser üzerine bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bkz. Bahar Şen, *Tennûrîzâde ve Hediyyetü'l-Fukarâ Adlı Eseri (İnceleme-Metin)* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

[26] Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l- Müfessirîn* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974).

açısından önemli bir yere sahip olan Kamil Kepecioğlu (ö.1952) tarafından kaleme alınan *Bursa Kütüğü* adlı eserde Abdülkâdir Efendi ve ailesi hakkında bilgiler bulunmaktadır.[27]

Osmanlı dönemi şairleri hakkında en kapsamlı biyografik bilgiler hiç şüphesiz şuara tezkirelerinde bulunmaktadır. Bu nedenle şiirlerinde "Necîb" mahlasını kullanan Abdülkâdir Efendi hakkında şuara tezkireleri de incelenmiştir.[28] Abdülkâdir Efendi'nin yaşadığı dönemi kapsayan (1703-1788) şuara tezkirelerinden sadece Mehmed Nail Tuman tarafından kaleme alınan *Tuhfe-i Nâilî* adlı tezkirede Abdülkâdir Efendi'nin hayatı hakkında kısa bilgi verilmekte olup şiirlerine örnek olarak sadece iki beyit verilmiştir.[29]

1.1.3.3.Modern Biyografik Kaynaklar ve Akademik Çalışmalar

Yukarıda da bahsedildiği üzere Abdülkâdir Efendi'nin hayatı, eserleri, tasavvufî görüşleri hakkında şimdiye kadar kapsamlı akademik bir çalışma bulunmamaktadır. Abdülkâdir Efendi'nin *Mevlid* adlı 242 beyitlik eseri üzerine Mustafa Kara tarafından sunulan bildiri, akademik düzeyde ele alınan ilk ve tek çalışmadır. Kara, çalışmasında Abdülkâdir Efendi'nin hayatı hakkında çok kısa bilgiler verdikten sonra *Mevlid* eserini bir tahlil ya da tenkide tâbi tutmadan sadece eserin metnini vermekle yetinmiştir.[30]

---

[27] Kaynaklarda geçen farklı ya da birbiriyle çelişen bilgiler çalışmamızda yeri geldikçe açıklanacaktır.

[28] Bu kapsamda taranan tezkireler şunlardır: Silâhdârzâde Mehmed Emin, *Tezkire-i Silâhdârzâde*, thk. Furkan Öztürk (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2018); Mehmed Sâlim Mîrzâzâde, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, thk. Adnan İnce (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2018); Şefkat, *Tezkire-i Şuarâ-yı Şefkat-i Bağdâdî*, thk. Filiz Kılıç (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017); Esad Mehmed Efendi, *Bağçe-i Safâ-endûz*, thk. Rıza Oğraş (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2018); Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, thk. Mehmet Nuri Çınarcı (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019); Fatîn Davud, *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*, thk. Ömer Çiftçi (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017); Mehmed Tevfik, *Kâfile-i Şu'arâ*, thk. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz vd. (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017); Mehmed Sirâceddîn, *Mecma'-i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ*, thk. Mehmet Arslan (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2018); İsmail Beliğ, *Nuhbetü'l-âsâr li Zeyli Zübdetü'l-Eş'ar*, thk. Abdülkerim Abdülkadiroğlu (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999); Râmiz, *Âdâb-ı Zurafâ*, thk. Sadık Erdem (Ankara: AKM Yayınları, 1994).

[29] Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî -Dîvân Şâirlerinin Muhtasar Biyografisi*, thk. Cemal Kurnaz - Mustafa Tatcı (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2001), 2/1039.

[30] Mustafa Kara, "Abdülkâdir Necîb Efendi ve Mevlid'i", *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 4* (Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, 2005), 269-297.

Anadolu'da kurulan önemli tarikatlardan biri olan Eşrefiyye tarikatına mensup olması, Anadolu'nun hiçbir dönem önemini yitirmediği Bursa şehrinde doğup hayatını bu şehirde sürdürmesi, Türk İslam edebiyatının mihenk taşlarından Eşrefoğlu Rûmî'nin soyundan gelmesi hasebiyle Abdülkâdir Efendi'nin, dolaylı olarak pek çok akademik çalışmada adı geçmektedir. Abdülkâdir Efendi'nin hayatı ve görüşleri hakkında önemli bilgilerin bulunduğu ve tezimizde yararlandığımız başlıca akademik çalışmalar şunlardır:

Abdülkâdir Efendi'nin hayatı hakkında kısa da olsa bilgiler sunan tespit edebildiğimiz ilk akademik çalışma Mustafa Kara tarafından 1990 yılında yayınlanan "*Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*" adlı eserdir. Kitapta Eşrefiyye tarikatının kısaca tarihi sunularak Bursa'da bulunan Eşrefî dergâhları tanıtılmış; bu dergâhlarda postnişin olan meşayihin kısa biyografileri verilmiştir.[31] Abdülkâdir Efendi hakkında bilgi bulunan diğer bir çalışma ise Ramazan Muslu tarafından 2002 yılında hazırlanan ve XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumundaki tasavvuf kültürünü inceleyen "*XVIII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*" adlı doktora tezidir. Çalışmada, Abdülkâdir Efendi, babası İzzeddîn Efendi, çocukları Safiyyüddîn ve Necmüddîn Efendiler hakkında kısa bilgiler bulunmaktadır.[32] Muslu'dan sonra Abdülkâdir Efendi'den bahseden üçüncü çalışma Adalet Çakır tarafından 2006 yılında hazırlanan ve Anadolu'daki Kâdirilik hakkında geniş bilgiler veren "*Mehmed Rif'at Efendi'nin Nefhatü'r-riyâzi'l-âliyye Adlı Eser Işığında Anadolu'da Kâdirîlik*" adlı doktora tezidir. Anadolu'da bulunan Kâdirî meşayihinin anlatıldığı eserde, Abdülkâdir Efendi'nin hayatı hakkında klasik kaynaklardan bilgiler verilmiş, Mehmed Rif'at Efendi'nin, Abdülkâdir Efendi hakkında dile getirdiği hatalı bilgiler düzeltilmeye çalışılmıştır.[33] Abdülkâdir Efendi hakkında bilgi veren diğer bir çalışma ise 2007 yılında Abdullah Kara tarafından hazırlanan "*İzzî Dîvânı (Tenkitli Metin-İnceleme)*" adlı yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada babası İzzeddîn Efendi'nin hayatı dolayısıyla Abdülkâdir Efendi'den bahsedilmektedir.[34] Abdülkâdir Efendi'nin

[31] Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler* (Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2017), 200-201.

[32] Ramazan Muslu, *XVIII. Asır Anadolu'da Tasavvuf* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002). Tez daha sonra "*Osmanlı Toplumunda Tasavvuf [18. Yüzyıl]*" adıyla kitap olarak da yayımlanmıştır. Tezimizde bu kitaptan faydalanılmıştır. Eserde Abdülkâdir Efendi ve ailesi hakkında geçen bilgiler için bkz. Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 380-384.

[33] Çakır, *Nefhatü'r-Riyâzi'l-âliye*, 396-398.

[34] Kara, *İzzî Dîvânı (Tenkitli Metin-İnceleme)*, 5-11.

şiirlerini topladığı *İlâhiyât Dîvânı*'ndan bulunduğu kütüphanenin adı ve kayıt numarası da verilerek bahsedilen ilk çalışma, 2009 yılında Abdülkâdir Efendi'nin babası İzzeddin Efendi'nin *Enîsü'l-cenân* adlı tefsiri üzerine bir doktora tezi hazırlamış olan Fatma Çalık'a aittir. Çalık, İzzeddîn Efendi'nin hayatını anlatırken onun talebeleri başlığı altında Abdülkâdir Efendi'nin hayatından kısaca bahsetmiş, eserlerinin Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki kayıt numaralarını vermiştir. Bu çalışmalardan sonra Abdülkâdir Efendi'nin hayatı hakkında derli toplu bilgiler sunan önemli bir diğer çalışma da 2013 yılında Ahmet Özkan tarafından hazırlanan ve Eşrefoğlu Rûmî ile Eşrefiyye tarikatı hakkında ayrıntılı bilgiler veren "*Eşrefoğlu Rûmî, Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Eşrefiyye Tarikatı*" adlı doktora tezidir. Eserde, Eşrefiyye tarikatı bütün yönleriyle ele alınmaya çalışılmış, tarikatın Anadolu'daki dergâhları ve bu dergâhlarda postnişinlik yapan şeyhleri hakkında bilgiler verilmiştir. Özkan, klasik kaynaklarda geçen bilgiler ışığında Abdülkâdir Efendi'nin hayatı ve şiirleri hakkında da kısa bilgiler vermiştir.[35]

Abdülkâdir Efendi'nin hayatının yanı sıra yetiştiği kültür ortamının özellikle de Bursa tasavvuf kültürünün daha iyi anlaşılması için, Bursa tasavvuf kültürüne dair hazırlanmış kitaplar da çalışmamızda yararlanılan başlıca kaynaklardan olmuştur.[36] Bununla birlikte Abdülkâdir Efendi'nin tasavvuf anlayışı ve tasavvuf telakkisinin şiirlerine yansımasını ele aldığımız tezimizin üçüncü bölümünde tasavvuf kültürünün temellerini oluşturan klasik tasavvuf kitaplarından da faydalanılmıştır.[37]

---

[35] Özkan, *Eşrefoğlu Rûmî Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Eşrefiyye Tarikatı*, 162-164.

[36] Bu kapsamda yararlanılan bazı kaynaklar şöyledir: Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018); Hasan Basri Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)* (Bursa: Gaye Kitabevi, 2000); Mehmed Şemseddîn Ulusoy, *Bursa Camileri ve Medreseleri Medâr-ı Şemsî - Devvâr-ı Şemsî*, thk. Mustafa Kara vd. (Bursa: Orhangazi Belediyesi Yayınları, 2021).

[37] Çalışmamızın tasavvufi kavramların açıklandığı bölümünde yararlanılan bazı kaynaklar şunlardır: Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992); Ali b. Osman Cüllâbî Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996); Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009); Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *İslam Tasavvufu el-Lüma'*, çev. H. Kamil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016); Sühreverdî, *Avârifü'l-me'ârif: Tasavvufun Esasları*, çev. H. Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz (İstanbul: Erkam Yayınları, 1989); Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, Haz.. Abdullah Uçman (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996); Gümüşhanevî Ahmed Ziyaüddîn, *Câmi'ül-usûl: Velîler ve Tarikatlarda Usûl*, çev. Rahmi Serin (İstanbul: Pamuk Yayınları, 1977).

1.2.EŞREFÎLİK VE ŞİİR[38]

İnsanlık tarihiyle birlikte var olan din, her devirde insanoğlunun diline, kültürüne, sanatına, hayat tarzına hâsılı bütün bir zihniyet dünyasına derinden etki etmiştir. Bütün uygarlıklarda edebî özellikler taşıyan ilk eserlerin genelde dinî nitelikli olması, insan ve din arasındaki bu kadim ilişkinin en açık kanıtıdır. Dinlerin kurallarını vazeden kutsal metinler, metafizik âlemle irtibatın kurulabilmesi adına muhataplarının soyut düşünceyi geliştirmelerini sağlamış ve bu süreçte onları edebî yönden inşa etme vazifesini görmüşlerdir. "Böylece dindar kişi, kutsal kitabı okurken edebî bir bilince ve dil zevkine de ulaşır. Ulaşılan bu bilinç ve dil zevki, sanatın merkezinde yer alan estetik duyguyu ifade eder. Din, metafizik problemlere getirdiği çözümler, hayata yüklediği anlam, varlık, bilgi ve ahlak anlayışıyla estetik duyguyu besleyen en önemli kaynaktır."[39]

Türk edebiyatı -metinlerle takip edilebilen- çağlar boyunca Şamanizm, Budizm, Maniheizm, Hristiyanlık ve İslamiyet'le tanışmış; bu dinler arasında hem etki gücü hem de kapsamı yönüyle en büyük tesiri İslam dininden görmüştür. Türk düşüncesi, edebiyatı, sanatı ve sosyal hayatı İslam dininin gelişmeye imkân tanıyan dinamik yapısının etkisiyle şekillenmiş; maddi ve manevi bütün ilerlemesini bu kaynaktan sağlayarak yaşam alanlarının her yönüne yansıtmış; İslam'la âdeta yeni bir renge boyanmıştır.

Türklerin İslam'ı kitleler hâlinde kabulünden yaklaşık üç asır sonra 11. yüzyılda başlayan İslami Türk edebiyatı dilde, ruhta, zevkte ve edebî şekillerde İslam öncesine göre büyük farklılıklara neden olmuş; uzun tarihî seyri içinde tekâmül ederek çok geniş bir coğrafyaya yayılmış; "ortak İslam edebiyatı" denilen bir edebî tarzı vücuda getirmiştir. Türk edebiyatına etkisi açısından İslam dininin irfani bir yorumu

[38] Her edebî eser gibi tasavvuf kültürünün bir ürünü olan edebî metinler ve özellikle de şiirler üretildiği dönemin izlerini taşımaktadır. Fakat tasavvuf şiirinde görülen bu izler dîvân şiirindeki kadar belirgin ve keskin değildir. Tasavvuf şiirini devrin edebî/siyasi akımlarından ziyade içinde neş'et ettiği tasavvuf felsefesi ve telakkisi şekillendirmektedir ve meydana gelen şiir o geleneğin devamı niteliğindedir. Dolayısıyla tasavvufi şiirlerin daha iyi anlaşılması ve yorumlanmasında devrin tesiri inkâr edilemez bir gerçek olmakla birlikte meydana getirildiği tasavvuf ortamının bilinmesi ve tahlil edilmesi daha büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü tasavvufi şiir aynı zamanda bağlı bulunulan tasavvuf ekolünün bir aynasıdır. Bu nedenle çalışmamızın girişinde Abdülkâdir Efendi'nin yaşadığı XVIII. yüzyıl Osmanlı siyasi/edebî durumu yerine, onun ilmî/edebî/tasavvufi şahsiyetinin oluşmasında birincil rol üstlenen Eşrefiyye tarikatı ve onun şiir geleneğine yansımaları ele alınmış, bu tarikatın Türk tasavvuf şiirine katkılarına değinilmeye çalışılmıştır. Bazı edebiyat araştırmacıları tarafından "son klasik dönem", "has bahçede hazan vakti" olarak nitelendirilen XVIII. yüzyıl Türk şiiri ve devrin, edebiyata etkisi hakkında geniş bilgi için bkz. Osman Horata, *Has Bahçede Hazan Vakti XVIII. Yüzyıl: Son Klasik Dönem Türk Edebiyatı* (Ankara: Akçağ Yayınevi, 2009).

[39] Bilal Kemikli, *Türk-İslâm Edebiyatı El Kitabı*, ed. Âlim Yıldız (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 9.

diyebileceğimiz tasavvufun ayrı bir yeri vardır. Tasavvuf; yüksek bir idrak, sezgi ve şuûr içinde, enfûsî âlemden âfâkî âleme doğru gelişen derûnî bir hâl ilimdir. Tasavvufî şuûr kâlden çok hâl ile elde edilmektedir. Dolayısıyla Mutlak Varlığın sırrı, aklî birtakım ıstılahlara sığmayacak kadar derin ve geniştir. Mutlak Varlığın aklî imkânlarla kavranılması mümkün olmadığı için mutasavvıflar bu derin hakikatleri imâ ve sembollerle ifade ederler.[40] Tasavvufun bu remiz ve sembollerle örülü dünyası başta şairler olmak üzere her devirde toplumun hemen bütün kesimlerinden ilgi görmüş, içinde neş'et ettiği toplumu şekillendiren en önemli dinamiklerden biri hâline gelmiştir.

Tasavvufi hayatın çok canlı ve renkli yaşandığı, tasavvufun mektepleşerek, müesseseleşerek toplumun bütün katmanları tarafından benimsendiği coğrafyaların başında Osmanlı coğrafyası gelmektedir. Nitekim Mahmud Erol Kılıç, tasavvufun ve tasavvufun sistemleşmiş hâli olan tarikatların Osmanlı coğrafyası ve toplumunda kabul görmesini şöyle ifade etmektedir:

> *"Zira gerek tarihsel gerekse edebî bütün araştırmalarda 'sûfilik' veya 'tasavvuf" denilen bu din felsefesinin Osmanlı toplum yapısındaki hâkim karakterlerine atıf yapılmayan bir sayfa yok gibidir. Çünkü Osmanlı toplumunun bütün katmanlarında, büroktatik elitte (kalemiye), aydınlar arasında (ilmiye), askerde (seyfiye) ve halkta (esnaf, çiftçi, köylü) hep bu dünya görüşünden izlerle karşılaşmak mümkündür. ... bütün bu sosyal katmanları buluşturan ortak düşünce haritası (paradigma) olarak 'tasavvuf'un, ortak bir üst-dil olarak da tasavvufî dilin rolü çok önemli bir anahtar sunmaktadır araştırmacıya."*[41]

Osmanlı kültür hayatının en önemli yapıtaşlarından olan, edebiyattan sanata, siyasetten insan ilişkilerine kadar toplumu ilgilendiren bütün konularda az ya da çok kendini gösteren tasavvufun Bursa için ayrı bir önemi ve tesiri bulunmaktadır. Mimariden günlük yaşama kadar tasavvuf felsefesiyle şekillen bir kent olan Bursa, başta Emir Sultan

[40] Mustafa Tatcı, "Tasavvuf Edebiyatı'nda Şathiyât-ı Sûfiyâne Geleneği", *Türk Kültürü* XXIV/267 (Temmuz 1985), 483.

[41] Mahmud Erol Kılıç, *Sûfî ve Şiir Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası* (İstanbul: Sufi Kitap Yayınları, 2017), 37.

adıyla bilinen Şemseddîn Muhammed Buhârî (ö. h.833/m.1429?)[42] olmak üzere birçok mutasavvıfın yerleştiği,[43] tasavvufi anlayışla mekânın ruhunun bütünleştiği, her daim kendine has manevi bir havanın teneffüs edildiği nadide bir şehirdir.[44]

Bursa, kuruluş dönemindeki siyasi, kültürel, ilmî, iktisadi alanlardaki dinamik yapısını İstanbul'un fethine kadar artırarak devam ettirmiş; Osmanlı'nın cihan devletine giden yolların taşları Bursa'da döşenmiş, Osmanlı'nın ilk kalıcı eserleri bu topraklarda verilmiştir. Fetihle birlikte siyasi hayatın İstanbul'a kaymasıyla daha sakin bir dönem geçiren Bursa'da dinî-tasavvufi hayat kesintiye uğramadan Osmanlı'nın son evresine kadar hep canlı kalmış; yetiştirdiği âlim, mutasavvıf, şair ve siyasi şahsiyetlerle her dönem kendinden söz ettirmeyi başarmış, bu nedenle Osmanlı'nın daima önemli merkezlerinden biri olagelmiştir.

Bursa'nın yetiştirdiği önemli mutasavvıflardan biri de hiç şüphesiz Eşrefoğlu Rûmî'dir. Hem Türk tasavvuf tarihi hem de Türk tasavvuf edebiyatı açısından mümtaz bir şahsiyet olan Eşrefoğlu Rûmî, XIV. yüzyılın ikinci yarısında İznik'te dünyaya gelmiştir.[45] Mısır'dan Suriye'nin Hama şehrine oradan Anadolu topraklarına geçerek önce Manisa'ya daha sonra İznik'e yerleşen bir ailenin çocuğu olan Eşrefoğlu Rûmî, ilk

[42] XIV. yüzyılın ikinci yarısında Buhara'da doğan Şemseddîn Muhammed, belli bir süre baba mesleği olan çömlekçilikle uğraşmış daha sonra döneminin önemli mutasavvıfları ile hacca gitmiş, hac dönüşü Anadolu topraklarında seyahat ederek Bursa'ya gelmiştir. Yıldırım Bayezit'ın kızıyla evlenmiş böylelikle Bursa'da kalarak irşat vazifesinde bulunmuştur. Döneminde ve sonrasında pek çok kişiyi etkileyen Emir Sultan, Bursa'daki tasavvufi kültürün kökleşmesinde önemli rol oynamıştır. Emir Sultan'nın hayatı ve Bursa kültürüne tesiri hakkında bilgi için bkz. Aysemin Çanak, *Emir Sultan ve Vakıfları* (Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).

[43] Türk tasavvuf tarihinde Bursa'nın yeri hakkında bilgi için bkz. Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*.

[44] Bursa'nın kendine has dokusunu en iyi anlatanlardan biri de Ahmed Hamdi Tanpınar'dır. O, *Beş Şehir* adlı eserinde Bursa için şu ifadeleri kullanmaktadır: "Şimdiye kadar gördüğüm şehirler içinde Bursa kadar muayyen bir devrin malı olan bir başkasını hatırlamıyorum. Fetihten 1453 senesine kadar geçen 130 sene, sade baştanbaşa ve iliklerine kadar bir Türk şehri olmasına yetmemiş, aynı zamanda onun manevî çehresini gelecek zaman için hiç değişmeyecek şekilde tespit etmiştir. Uğradığı değişiklikler, felâketler ve ihmaller, kaydettiği ileri ve mesut merhaleler ne olursa olsun o, hep bu ilk kuruluş çağının havasını saklar, onun arasında bizimle konuşur, onun şiirini teneffüs eder. Bu devir haddizatında bir mucize, bir kahramanlık ve ruhaniyet devri olduğu için, Bursa, Türk ruhunun en halis ölçülerine kendiliğinden sahiptir, denebilir. Bu hakikati gayet iyi gören ve anlayan Evliya Çelebi, Bursa'dan bahsederken "ruhaniyetli bir şehirdir" der. Belli ki Evliya Çelebi bu şehri sadece görmekle kalmamış, onun hakiki benliğini kavramıştır. Buluşlarında hemen hiç yanılmayan Sadrazam Keçeci Fuad Paşa ise "Osmanlı tarihinin dibacesi" diyerek bu mazi damgasını başka şekilde belirtir." Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir* (Dergâh Yayınları, 2008), 93.

[45] A. Necla Pekolcay-Abdullah Uçman, "Eşrefoğlu Rûmî", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/480-481.

eğitimini İznik'te aldıktan sonra tahsilini geliştirmek üzere Bursa'ya Çelebi Mehmed Medresesi'ne gitmiştir.[46]

Bursa'nın önemli âlimlerinden dersler alarak zahirî ilimlere vukufiyetini artıran Eşrefoğlu Rûmî, Abdal Mehmed adındaki bir meczubun köfteli çorba istemesi[47] ve Eşrefoğlu Rûmî'ye hitaben "Ya sen olmayup da kim olsa gerek!" demesi üzerine medrese tahsilini terk ederek batinî ilim tahsiline meyletmiş yani tasavvuf yoluna salik olmuştur.[48] Bu arzu ile ilk önce Bursa'da Emir Sultan'ın dergâhına gitmiş, Emir Sultan'ın işaretleriyle de Anadolu tasavvufunun önemli simalarından bir olan Hacı Bayram-ı Velî (ö. h.833/m.1430)'ye[49] intisap etmiş, yaklaşık on bir yıl dergâhta önemli hizmetlerde bulunmuştur. On bir yılın sonunda Hacı Bayram-ı Velî'den, Bayramiyye hilafetini alarak İznik'e dönmüştür. Hacı Bayram-ı Velî'nin kızıyla evlenerek ona damat olan Eşrefoğlu Rûmî, İznik'te belli bir süre kaldıktan sonra tekrar Ankara'ya şeyhinin yanına gitmiş, batinî ilmini geliştirmek, tasavvuf yolculuğunu perçinlemek istemiştir. Bunun üzerine şeyhinin telkiniyle Hama'ya giderek Kâdirî tarikatının önemli meşayihlerinden olan Hüseyin el-Hamevî'ye (ö.?)[50] intisap etmiş, kısa sürede sülûkunu tamamlayarak ondan da Kâdirî hilafeti almıştır.

Hama'dan İznik'e dönen Eşrefoğlu Rûmî, belli bir süre münzevi bir hayat yaşamış, halkın teveccühü ve şeyhinin manevi telkinleri üzerine İznik'te bir dergâh kurarak irşat faaliyetlerine başlamış böylelikle Anadolu'da Kâdirîlik'in önemli bir kolu olan Eşrefiyye'nin ilk temelleri atılmıştır.[51]

---

[46] Eşrefoğlu Rûmî, *Eşrefoğlu Dîvânı*, thk. Asaf Hâlet Çelebi (İstanbul: Kapı Yayınları, 2020), 14-16.

[47] Abdal Mehmed'in Eşrefoğlu Rûmî'yi imtihan etmek, onun sadakat ve teslimiyetini ölçmek üzere istediği köfteli çorba etrafında Eşrefîler arasında önemli bir gelenek teşekkül etmiştir. Köfteli çorba, Eşrefî müntesipleri için vazgeçilmez bir merasim olmuş, Eşrefoğlu Rûmî'nin teslimiyetinin bir nişanesi olarak her yıl ramazan ve kurban bayramlarının ikinci gününde pişirilerek halka ikram edilmiştir. Köfteli çorba merasimi ve merasimde icra edilen zikirler hakkında bilgi için bkz. Özkan, *Eşrefoğlu Rûmî Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Eşrefiyye Tarikatı*, 128-129.

[48] Abdullah Veliyyüddîn Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde* (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İstanbul, 0270), vr. 5a-5b.

[49] Anadolu coğrafyasında doğup büyüyen bir Türk mutasavvıfı tarafından kurulmuş ilk tarikat olan Bayramiyye'nin piridir. Hacı Bayram-ı Velî'nin hayatı ve tasavvufi görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Veli* (Ankara: TDV Yayınları, 1994).

[50] Abdülkâdir Geylanî'nin oğlu Muhammed Şemseddîn'in soyundan gelen Hamevî'nin hayatı hakkında bilgi için bkz. Çakır, *Nefhatü'r-Riyâzi'l-âliye*, 344-347, 768.

[51] Eşrefoğlu Rûmî'nin menkabelerle örülü hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Abdullah Veliyyüddîn Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde (Eşrefoğlu Rûmî'nin Menkıbeleri)*, thk. Abdullah Uçman (İstanbul: Kitabevi, 2009); Mustafa Kara, *Anadolu'nun Üç Ermişi (Yunus Emre, Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî-i Mısrî)*

"Selçuklular devrinde müessese olarak kurulma/oluşma safhalarını yaşayan tarikatlar, Osmanlılar döneminde bir taraftan gelişmişler bir taraftan yeni kol ve şubelere ayrılarak tesir sahalarını geliştirmişlerdir."[52] İslam coğrafyasında etki sahası olarak en yaygın tarikatlardan biri Abdülkâdir Geylânî'ye nisbet edilen Kâdiriyye tarikatıdır. Kâdiriyye tarikatının bu denli yayılmasının sebeplerinden biri de farklı kültür ve coğrafyalarda çeşitli kol ve şubelerinin oluşmasıdır. Osmanlı döneminde ortaya çıkan en eski Kâdirî kollarından biri de Eşrefiyye'dir.

İznik'te irşat faaliyetlerine başlaması ile birlikte halkın büyük teveccühünü kazanan Eşrefoğlu Rûmî'nin müntesiplerinin de yardımıyla bir zaviye kurduğu bilinmektedir. Eşrefoğlu'nun daha yaşadığı dönemde şöhreti Bursa'yı aşmış, İslam dünyasının çeşitli merkezlerinden müntesip ve muhibbanı olmuştur. Nitekim o, "*Taliplerimiz vardır Mısır'da, Şam'da, Arab'da, Acem'de Türk'te; dahi bizim zahir suretimizi görmediler amma bize teveccüh etmekle onca işler başarmışlardır, vâkıaların yazar.*"[53] ifadeleri ile bu konuya değinmiştir.[54] Her ne kadar yaşadığı dönemdeki önemli İslam merkezlerinde talebeleri veya sevenleri bulunsa ve temelleri Eşrefoğlu Rûmî tarafından atılsa da Eşrefiyye'nin Bursa'da kök salıp kurumsallaşması, Eşrefoğlu'nun bilinen tek halifesi ve damadı olan Abdurrahim Tırsî (ö. h.920/m.1514) döneminde gerçekleşmiştir.[55]

İznik'e bağlı Tırse köyünde dünyaya gelen Abdurrahim Tırsî, küçük yaştan itibaren Eşrefoğlu Rûmî'nin terbiyesi altında yetişmiş, tasavvuftaki manevi yolculuğunu onun gözetiminde ve rehberliğinde tamamlamış, onun kızı Züleyha Hatun ile evlenerek damadı olmuştur.[56] Eşrefiyye silsilesi, Eşrefoğlu Rûmî'nin bilinen tek halifesi olan Abdurrahim Tırsî soyundan devam etmiştir. İznik Âsitanesi'nde kırk yıl meşihat

(İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 143-174; Özkan, *Eşrefoğlu Rûmî Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Eşrefiyye Tarikatı*, 15-45.

[52] Kara, *Anadolu'nun Üç Ermişi (Yunus Emre, Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî-i Mısrî)*, 174.

[53] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, 480.

[54] Eşrefiyye tarikatının Osmanlı döneminde ne kadar etkili ve yaygın bir tarikat olduğunu anlama açısından Evliya Çelebi'nin *Seyâhatnâme* adlı eserinde Eşrefoğlu Rûmî'nin etkisi hakkında şöyle bir ifade kullanmıştır: "Yetmiş bin müride mâlik bir pîşvâ-yı âşıkândı." Muhammed Zıllî bin Derviş Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, thk. Ahmed Cevdet (İstanbul: İkdam Matbaası, 1314), 3/9. Burada verilen sayı her ne kadar Evliya Çelebi'nin mubalağalı üslubunun bir parçası olarak düşünülse de Eşrefoğlu Rûmî'nin Osmanlı tasavvuf kültüründe ne kadar etkili olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir.

[55] Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, 196-197.

[56] Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 50-51.

makamında kalan Tırsî, Eşrefiyye'nin Bursa'daki teşekkülünde önemli vazifeler almış ve bu tarikatın Bursa'da kökleşmesini sağlamıştır.[57]

"Teşkilatlaşmış tasavvufi hayatın mühim unsurlarından biri tarikatlar ise bir diğeri tekkelerdir. Tarikatların tarihi bir açıdan bu tarikata mensup tekkelerin ve bu tekkelerde hizmet veren dervişlerin faaliyetleridir."[58] Dolayısıyla tasavvufi bir oluşumun yaşandığı, topluma ve gelecek nesillere aktarıldığı en önemli mekânlar dergâhlardır. Bu bağlamda Eşrefiyye dergâhları incelendiğinde en eski ve etkili olanı İznik'te kurulan Eşrefiyye Tekkesi'dir. Tarikatın kuruluşunda ve sonraki dönemde diğer dergâhlara şeyh tayininde önemli görevler üstlenen tekke, 19. yüzyılda önemini yitirmiş, yerini Bursa Eşrefzâde Dergâhı'na bırakmıştır.

Bursa'nın İncirli Mahallesi'nde kurulan ve bu nedenle İncirli Dergâhı olarak da anılan Bursa Eşrefzâde Tekkesi, Eşrefiyye'nin en önemli dergâhlarından biridir. Kuruluş tarihi Eşrefoğlu Rûmî dönemine kadar götürülse de Mehmed Efendi'nin (ö. h.1060/m.1650)[59] postnişin olarak tayin edilmesiyle birlikte dergâhın faaliyetleri hız kazanmış ve Abdülkâdir Efendi'nin babası İzzeddîn Efendi (ö. 1153/1740)'nin meşihat makamına geçmesiyle birlikte Bursa'da döneminin hatırı sayılır dergâhları arasına girmiştir.[60] Dergâh, zaman içinde yapılan ilaveler ve düzenlemelerle birlikte âsitane konumuna yükseltilmiştir.[61] Abdülkâdir Efendi, bu dergâhta dünyaya gelmiş; babası

[57] Abdurrahim Tırsî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Aydoğmuş Yüce, *Abdurrahim Tırsî ve Divanı*, 10-27.

[58] Kara, *Anadolu'nun Üç Ermişi (Yunus Emre, Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî-i Mısrî)*, 186.

[59] Mehmed Efendi'nin hayatı hakkında bilgi için bkz. Özkan, *Eşrefoğlu Rûmî Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Eşrefiyye Tarikatı*, 157.

[60] Abdurrezzak Tek, "Bursa'da Kâdirî Tekkeleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2010), 145.

[61] Kurulduğu günden tekke ve zaviyelerin kapatıldığı 1925 tarihine kadar Türk tasavvuf tarihi açısından önemli görevler üstlenen Eşrefiyye tekkeleri Bursa ile birlikte başta İstanbul olmak üzere Osmanlı coğrafyasının önemli diğer merkezlerinde de faaliyet göstermişlerdir. Bu tekkelerin bazıları bizzat kuruluş evresinde bizzat Eşrefî meşayihi tarafından tesis edilmiş, bazıları ise kuruluş itibarıyla Eşrefî olmamakla birlikte daha sonra Eşrefî şeyhlerince yönetilmesi nedeniyle Eşrefî dergâhı olmuştur. Bursa'da bulunan bazı önemli Eşrefî tekkeleri şunlardır: Hamam Tekkesi, Numaniyye Tekkesi, Yakub Efendi Tekkesi, Karakadî Tekkesi, Karabaş-ı Velî Tekkesi. İstanbul'da bulunan önemli Eşrefî tekkeleri ise şunlardır: Abdal Yakub Tekkesi, Gavsî Tekkesi, Tophane Kâdirî Tekkesi. İstanbul ve Bursa dışında Lefke (Osmaneli), Manisa Demirci, İzmir Nif'te de Eşrefiyye, tekkeleriyle varlığını sürdürmüştür. Eşrefiyye'ye mensup tekkeler ve bu tekkelerde şeyhlik vazifesinde bulunan postnişinler hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 47-74; Özkan, *Eşrefoğlu Rûmî Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Eşrefiyye Tarikatı*, 137-217.

İzzeddîn Efendi'nin vefatından sonra bu dergâha postnişin olmuş ve yarım asır burada irşad vazifesinde bulunmuş hâsılı bu mekânla özdeşleşmiştir.

Eşrefiyye müntesibi mutasavvıflar hem Anadolu'nun farklı yerlerinde açtıkları dergâhlarla hem de bu dergâhlarda yürütülen ve toplumun her kesiminden teveccüh gören irşat faaliyetleriyle Türk tasavvuf tarihine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bununla birlikte başta Eşrefoğlu Rûmî olmak üzere Eşrefiyye meşayihinin Türk İslam edebiyatı içerisinde ayrı bir yeri bulunmaktadır. Eşrefî mutasavvıflarının zahirî ilimlere olan vukufiyetlerinin yanı sıra en önemli özelliklerinden biri de Eşrefî kültürünün ayrılmaz bir parçası olan şiire yatkınlıkları ve şair tabiatlı olmalarıdır.

Sufî düşünceye göre şiir ile hikmet arasında manevi bir bağ bulunmaktadır.

> *"Kelime anlamı olarak zengin çağrışımlara sahip olan hikmet, varlığın hakikatine ilişkin düşünceleri ifade eder. Her şeyin bir yaratılış sırrı vardır; ilim ve düşünce bu sırrı çözme çabasıyla tekâmül etmiştir. ... Diğer bir anlamıyla hikmet, 'Allah'ın her şeyi yerli yerine koyma sırrıdır.' Marifete erme idealinde olan sufî şair, bu marifet yolculuğunda (seyr ü sülûk) muhakkiklerin telkin ettikleri vahdet telakkileri ve devir nazariyesi gibi hususları tedris etmenin yanında, tezkiye-i nefs sürecinde nefs mertebelerini geçerek manevi hâllere ve makamlara erme idealini dile getirir. Bu dile getiriş, onun bizzat yaşadığı tecrübenin (hâl) ifadesidir. Dolayısıyla hikmet, sadece nazarî değil, aynı zamanda tecrübî bilgi yönüne de sahiptir. Bu itibarla hikemî tarzda şiir diliyle ifade edilen hikmette nazarî yön olmakla birlikte sufî şairin dile getirdiği hikmette esas olan tecrübedir."*[62]

Sufî, manevi ceht ve gayretleri ile ulaştığı tecrübî bilgiyi yani hikmeti dile getirmede onu başkalarına anlatmada, genel olarak, şiiri bir araç olarak kullanmaktadır. Çünkü şiir, yapısı itibarıyla hikmeti en etkili aktaran bir ifade tarzıdır. Aynı zamanda manevi tecrübeleri sonucu sufînin nail olduğu ve ehil olmayana söylenmemesi gereken sırları, müphem olarak dile getirmenin en kolay yolu da şiirdir. Şiirin diğer bir özelliği de

[62] Bilal Kemikli, *Sûfî Şairin İzinde: Şiir ve Hikmet* (İstanbul: Kitabevi, 2020), X.

etkili bir irşat aracı olarak kullanılmasıdır. Nitekim Abdülkâdir Efendi'nin babası İzzeddîn Efendi, şiir hakkında görüşlerini ifade ettiği *Enîsü'l-cenân* adlı tefsirinde, şiirin hikmet, nasihat ve zühd ile örülü olması, âhireti hatırlatan bir yanının bulunması gerektiğini dile getirmiş, şiiri irşadın vazgeçilmez bir parçası olarak görmüştür.[63] Şiir ve şair hakkında benzer görüşlere sahip olan Abdülkâdir Efendi de yerinde söylenen bir şiirin mücahidin attığı ok kadar tesir edeceğini dile getirmiştir.[64]

Eşrefî mutasavvıflarının şiire olan meyillerindeki diğer bir sebebin tarikatın zikir icrasıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Nitekim bilindiği üzere Kâdirîler ve dolayısıyla onun bir kolu olan Eşrefî mensupları, zikirlerini cehrî olarak icra etmektedirler. Cehrî zikir meclislerinin vazgeçilmez unsurlarından biri de ilahiler yani bestelenmiş şiirlerin okunmasıdır. İlahiler bu meclislerde tasavvufi hâllerin yaşanmasında, ilahi neşvenin kalplerde duyulmasında yardımcı bir unsur olarak kullanılmıştır.[65] Nitekim Eşrefoğlu Rûmî'nin şiirleri, Yunus Emre ve Niyâzî-i Mısrî'nin şiirlerinden sonra en çok bestelenen ve tasavvuf meclislerinde en çok okunan şiirler arasında yer almaktadır.[66]

Eşrefiyye'nin, içinden neş'et ettiği toplum tarafından kabul edilmesi, bu tarikat kültürünün bir yansıması olan edebî eserlerin sadece Eşrefî müntesipleri tarafından değil geniş halk kitleleri tarafından da benimsenmesi[67] Eşrefî şairlerin şiirinin Türk İslam edebiyatı açısından önemini göstermesi açısından dikkate değerdir.

---

[63] İzzeddîn Efendi, Şu'arâ Sûresi'nin şairler ile ilgili ayetinin tefsirinde dile getirdiği bu düşüncelerine Hz. Peygamber'in şiir hakkında söylediği hadisleri delil olarak göstermiş, müminin eliyle, diliyle cihat etmesi gerektiğini belirterek müminin diliyle cihadının bir parçasının da şiir olduğunu ifade etmiştir. İzzeddîn Efendi'nin tefsirinde şiir ve şair hakkındaki görüşlerine beş sayfa yer ayırması, şiire verdiği önemi göstermesiyle birlikte burada dile getirdiği düşüncelerinin Eşrefiyye tarikatının şiire ve şairliğe bakışını yansıtması açısından da dikkate değerdir. İzzeddîn Efendi'nin şiir hakkındaki görüşleri için bkz. Eşrefzâde İzzeddîn, *Enîsü'l-cenân fî tefsîri'l-Kur'ân IX* (Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Genel, 983), vr. 158a-160b.

[64] Abdülkâdir Efendi'nin şiir ve şair hakkındaki düşünceleri çalışmamızın "Şiir ve Şair Hakkındaki Görüşleri" başlığı altında detaylı olarak incelenmiştir. Bkz. Sayfa 85-88.

[65] Kara, *Anadolu'nun Üç Ermişi (Yunus Emre, Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî-i Mısrî)*, 184.

[66] Eşrefoğlu Rûmî'nin kendisinin besteleri bulunduğu gibi önemli Eşrefî meşayihlerinden Abdurrahim Tırsî, Lutfullah Efendi, Eşref-i Sânî ve İzzeddîn Efendi'nin de besteleri bulunmaktadır. Bkz. Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Musiki Antolojisi-Dinî Eserler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1942), 1/21-22, 43, 125, 157, 322 .

[67] Eşrefiyye tasavvuf kültürünün temelini oluşturan en önemli unsurlardan biri, tarikatın piri olan Eşrefoğlu Rûmî'nin *Müzekki'n-nüfûs* adlı eseridir. Bu eserde genel olarak tasavvufi ahlakla ilgili görüşler ve yorumlar sade bir Türkçe ile yer yer menkabe ve hikâyelerle anlatılmakta, âdâb ve erkân konularından da bahsedilmektedir. *Müzekki'n-nüfûs* sadece tasavvufi muhitlerde benimsenmekle kalmamış, *Muhammediye, Envâru'l-âşikîn* gibi halka mâl olmuş, toplumun din ve ahlak anlayışına tesir etmiş, bu sahada kendinden sonra kaleme alınan eserlerin de önemli kaynaklarından biri olmuştur. Yine Eşrefoğlu Rûmî'nin tarikat âdâbını anlatan *Tarikatnâme* adlı eseri de hem türünün ilk örneklerinden olması hem de

Eşrefiyye'nin tasavvuf edebiyatındaki yerini ve bu edebiyata katkılarını daha iyi anlayabilmek için bu tarikat içinde meşihat vazifesinde bulunan ve şiirle meşgul olan mutasavvıf şairlere kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Eşrefoğlu Rûmî, bir Yunus Emre takipçisi olarak Türk tasavvuf edebiyatının teşekkülünde ve sistemleşmesinde önemli rol üstlenmiştir. *Dîvân* sahibi olan Eşrefoğlu Rûmî, samimi, içten ve duru bir Türkçeyle kaleme aldığı şiirleriyle kendinden sonra gelen pek çok şairi etkilemiştir. Onun kendine has söyleyişi, şiirlerindeki lirizmi günümüz edebiyatçılarını da etkilemeye devam etmektedir.[68]

Eşrefoğlu Rûmî'den sonra dergâhın meşihat makamına gelen Abdurrahim Tırsî, irşadın bir parçası olarak hem şiirler kaleme almış hem de bazı şiirlerini zikir meclislerinde okunması için bestelemiştir. Onun da bir *Dîvân*'ı bulunmaktadır. Tırsî'den sonra postnişin olan Hamdî Efendi (Hamdî-i Evvel) (ö. h.1010/m.1602)[69], İznik'teki dergâhın gelişmesine önemli katkılar sunmuştur. Hamdî Efendi'nin Eşrefî tasavvuf kültürünü yansıtan bir dîvânının bulunduğu bilinmekle birlikte dîvânına henüz ulaşılamamıştır. Hamdî Efendi'nin bazı şiirleri ise yayınlanmıştır.[70] Yine Eşrefiyye meşayihinin önde gelen isimlerinden Sır Ali Sultân (ö. h.1046/m.1636)[71], Lutfullah

kendinden sonra yazılan aynı addaki eserlere örnek teşkil etmesi açısından oldukça önemlidir. Kara, *Anadolu'nun Üç Ermişi (Yunus Emre, Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî-i Mısrî)*, 182. Ayrıca Eşrefiyye'nin Kur'ân'a bakışı ve Kur'ân'ın tasavvufi/işârî yorumunu ele alış biçimini göstermesi açısından önemli olan İzzeddîn Efendi ve oğlu Abdülkâdir Efendi'nin Arapça kaleme aldıkları tefsirler; Abdülkâdir Efendi'den icazet alarak Setbaşı Çarşamba Tekkesi'nin şeyhliğini yapan Ahmed Ziyâüddîn Efendi tarafından yazılan ve Bursa tasavvuf tarihinin önemli eserlerinden olan *Gülzâr-ı Sülehâ ve Vefeyât-ı Urefâ* adlı vefeyâtnâmesi; İznik Eşrefiyye Dergâhı Postnişinlerinden Abdülkâdir Efendi'nin (ö. h.1176/m.1762) yazdığı ve tasavvuf kültürünün bir parçası olan devranın anlatıldığı *Sırr-ı Devrân* adındaki eseri bu tarikat mensuplarının Türk tasavvuf kültürüne kazandırdığı eserlerden bazılarıdır.

[68] Eşrefoğlu Rûmî'nin edip ve şairler üzerindeki etkisi hakkında bkz. Mustafa Güneş, "İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Türk Edebiyatı Üzerindeki Etkisi: Gaybî, Handî ve Hilmi Yavuz Örnekleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 29 (2011), 125-152.

[69] Abdurrahim Tırsî'nin oğlu olan Pir Hamdî Efendi, kendisi küçük yaştayken babasının vefatı nedeniyle onun halifesi tarafından yetiştirilmiş ve İznik Eşrefiyye Dergâhı'na postnişin olmuştur. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî,* 51.

[70] Alper Ay, "Eşrefoğlu Rûmî Soyundan Bir Şair: Pir Hamdî Efendi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 30 (2023), 31-53.

[71] Pir Hamdî Efendi'nin oğludur. Babasının vefatı üzerine İznik Eşrefiyye Dergâhı'nın dördüncü postnişini olarak meşihat makamına gelmiştir. Hayatı hakkında bilgi için bkz. Özkan, *Eşrefoğlu Rûmî Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Eşrefiyye Tarikatı*, 145.

Efendi (ö. h.1104/m.1693)[72], Eşref-i Sânî (ö. h.1109/m.1698)[73], İzzeddîn Efendi (İzzî) (ö. h.1153/m.1740), Şeyh Abdülkâdir Efendi'nin (Sırrî) de dîvânları bulunmaktadır. Ayrıca Şeyh Nâfiz Efendi (ö. h.1282/m.1865)[74], İsmail Gâlib Efendi'nin (ö. h.1284/m.1867)[75] ve İncirli Dergâhı'nın kurucularında Şeyh Muhammed el-Eşrefî (ö. 1060/m.1650)'nin de şiirle meşgul olduğu bilinmektedir.[76]

Sonuç olarak tasavvufi şiir geleneğinin oldukça canlı bir şekilde yaşandığı muhitlerden olan Eşryefiyye ve çevresinde teşekkül eden edebî kültürün Türk tasavvuf edebiyatına sunduğu katkılar azımsanmayacak düzeydedir. Dolayısıyla bu kültür ortamında meydana getirilen şiirleri ve şiir sahasında az ya da çok kalem oynatmış bütün Eşrefî meşrep şairleri kapsayan müstakil bir çalışmanın ortaya konması da elzemdir.[77] Ayrıca ortaya konacak bir müstakil çalışmanın, Eşrefî geleneğinin Türk tasavvuf edebiyatına ve tarihine katkısını göstermek, bu tarikat özelinde şair-muhit ilişkisini ortaya koymak açısından tarihî ve edebî bir sorumluluğu yerine getirerek alanında büyük bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz.[78]

---

[72] İznik Eşrefiyye Dergâhı'nın altıncı postnişini olan Lütfullah Efendi hakkında bilgi için bkz. Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 54.

[73] Abdülkâdir Efendi'nin dedesi Eşref-i Sânî ve babası İzzeddîn Efendi'nin hayatı hakkında çalışmamızın birinci bölümünde "Ailesi" başlığı altında bilgi verilmiştir.

[74] Bursa İncirli Eşrefzâde Dergâhı'nın sekizinci postnişini olan Nâfiz Efendi hakkında bilgi için bkz. Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 69-71.

[75] Nâfiz Efendi'nin oğlu olan Gâlib Efendi, babasının vefatı üzerine İncirli Eşrefzâde Dergâhı'na postnişin olmuştur. Bilgi için bkz. Özkan, *Eşrefoğlu Rûmî Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Eşrefiyye Tarikatı*, 168-169.

[76] Şiirlerinde "Şeyh Muhammed, Pîr Muhammed, Muhammed" mahlaslarını kullanan Şeyh Muhammed el-Eşrefî'nin Eşrefî mutasavvıfların şiirlerinin toplandığı bir yazmada 39 şiiri tespit edilmiştir. Bkz. *Dîvân Mecmuası*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Uşşâkî Tekkesi, 328), 111-130 vr.

[77] Bu kapsamda 2023 yılında Edibali Karabıyık tarafından "*Türk Şiirinde Kâdirî Gelenek*" adlı bir doktora tezi yapılmıştır. Türk edebiyat tarihinde Kâdirî olarak bilinen şairler ve şiirleri hakkında bilgiler sunan bu çalışmada doğal olarak Kâdirîliğin önemli kollarından olan Eşrefî şairlerden de bahsedilmiştir. Bkz. Edibali Karabıyık, *Türk Şiirinde Kâdirî Gelenek* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

[78] Bizim burada kastettiğimiz -Karabıyık'ın çalışmasından farklı olarak- şiir yazdığı bilinmesine rağmen dîvânı elde olmayan ama mecmualarda ve bazı biyografik eserlerde şiirleri dağınık hâlde bulunan Eşrefî mensubu bütün şairlerin şiirlerinin toplanması; elde divanları bulunan Eşrefoğlu Rûmî, Tırsî, İzzî, Necîb gibi şairlerin şiirleri ile birlikte bir değerlendirmeye tâbi tutulup Eşrefiyye şiirinin tam bir çerçevesinin çizilmesi ile birlikte Eşrefiyye'nin Türk şiirine katkısını ortaya koymaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EŞREFZÂDE NECÎB ABDÜLKÂDİR EFENDİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Bursa, konumu ve yaşamaya elverişli iklimi, bir şehirde bulunması gereken niteliklere sahip olması, antik çağlardan beri süregelen zengin geçmişi sebebiyle siyasî ve askerî açıdan olduğu kadar kültürel açıdan da tarih boyunca önemli bir kavşak noktası olmuş; şehir, Müslüman Türkler tarafından fethedildikten sonra yukarıda sayılan özelliklerine ek olarak tasavvuf kültürünün de neşv ü nema bulduğu mekânlardan biri hâline gelmiştir. Bursa'da Osmanlı Devleti'nin gelişmesine paralel olarak birçok tasavvufi ekol oluşmuş, bu oluşumlar zamanla dinî-tasavvufi bir literatürün doğmasını sağlamıştır. Tezkireler, biyografik ve bibliyografik kaynaklar, vefeyatnameler bu sahada ortaya konan belli başlı temel kaynaklar olarak günümüz araştırmacıları için önemli başvuru kaynakları durumundadırlar. Çalışmamızın bu bölümünde yukarıda zikredilen kaynaklardan yararlanarak Abdülkâdir Efendi'nin nasıl bir kültür ortamında dünyaya geldiği incelenmiş; hayatının tasavvufi, ilmî ve edebî yönü ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. HAYATI

1.1.İSMİ VE NİSBESİ

Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi'nin isminin "Abdülkâdir" olduğuyla ilgili bilgiye doğrudan kendi eserlerinden ulaşılmaktadır. Nitekim Taşköprîzâde'nin Ş*erhü Risâle fî Âdâbi'l-bahs* adlı eserini istinsah eden Abdülkâdir Efendi'nin, eserin son sayfasında yer alan mühründeki "*Mazhar-ı lutfu'llâh ola Abdülkâdir*." ibaresinden bu durum açıkça anlaşılmaktadır.[79]

Abdülkâdir Efendi'nin adı, kaynaklarda farklı birkaç şekilde geçmektedir. İsminin önüne getirilen ve hacca gittiğini belirtmek için kullanılan "el-Hâc" ibaresi, İncirli

[79] Taşköprîzâde, *Şerhü Risâle fî Âdâbi'l-bahs* (Ankara: Milli Kütüphane, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 26 Hk 595/5), vr. 115a.

Eşrefiyye Dergâhı'nda postnişinlik görevinde bulunduğu için kullanılan "eş-Şeyh" ve Hz. Peygamber soyundan geldiğinin bir nişanesi olarak kullanılan "es-Seyyid" unvanı genellikle adıyla birlikte zikredilmektedir. Nitekim babasının vefatıyla boşalan İncirli Dergâhı hitabetinin kendisine verilmesi için sadârete yazdığı dilekçede kendisini "*el-Hâc eş-Şeyh es-Seyyid Abdü'l-Kâdir*" [80] olarak tanıtmaktadır.

Zübdetü'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân[81] adlı eserinde de kendinden "*el-ʿAbdü'l-muhtâc ilâ-Rabbihi'l-Kerîm ve'l-Kadîri'l-Kâdir es-Seyyid el-Hâc ʿAbdü'l-Kâdir ibn eş-Şeyh es-Seyyid el-Hâc ʿİzze'd-dîn Eşref-zâde*" [82] olarak bahsetmektedir.

Abdülkâdir Efendi, yukarıda bahsedilenlerin yanında Eşrefiyye tarikatı meşayihinin sıklıkla kullandığı "el-Eşrefî/Eşrefi" ve "Eşref-zâde" nisbelerini de kullanmıştır.

Ebu'l-feth Mutarrîzî'nin *el-Misbâh fî'n-Nahv* adlı eserinde bulunan Abdülkâdir Efendi'ye ait temellük kaydında "*Sâhibü'l-kitâb es-Seyyid ʿAbdü'l-Kâdir el-Eşrefî*"[83] yazmaktadır.

Abdülkâdir Efendi, bazı şiirlerinde de "Eşrefî" nisbesini kullanmış ve bu mensubiyetten de övgüyle bahsetmiştir:

Şevḳile ṣubḥ u mesā feryād u zārī kārımız
Enderūn-ı bāġ-ı ʿaşḳda Eşrefī ʿuşşāḳıyız
ʿAşḳıla rūḥ dāʾimā bünyād dār-ı şārımız
Enderūn-ı bāġ-ı ʿaşḳda Eşrefī ʿuşşāḳıyız (37M/1)

Abdülkâdir Efendi için kaynaklarda "Eşrefî/el-Eşrefî" nisbesi kullanılmakla birlikte daha çok "Eşref-zâde" nisbesinin kullanıldığı görülmektedir.

[80] Osmanlı Devlet Arşivleri (BOA), *[AE.SMHD.I.]*, 264-21367-001.

[81] Müellifin eserlerinin tanıtıldığı bölümünde eser hakkında geniş bilgi verilecektir.

[82] Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi, *Zübdetü'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 994), vr. 1b.

[83] Ebu'l-feth Mutarrîzî, *el-Misbâh fî'n-Nahv* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1286/1), vr. 22a.

Abdülkâdir Efendi hakkında bilgi bulunan kaynaklardan *Gülzâr-ı İrfân*'da "*Eşref-zāde es-Seyyid eş-Şeyḫ el-Ḥāc ʿAbdüʾl-Ḳādir Efendi İbn es-Seyyid eş-Şeyḫ ʿİzzüʾd-dīn Efendi*"[84]; *Ravzâtü'l-muflihûn'da ise "Cenāb-ı Ḥażret-i Eşref-zāde Seyyid Şeyḫ el-Ḥācc ʿAbdü'l-Ḳādir Efendi*"[85] şeklinde nisbesi ve mahlası bir arada kullanılmaktadır. Diğer yandan onun hakkında bilgi veren *Yâdigâr-ı Şemsî* müellifi Mehmed Şemseddîn Efendi ise eserinde Abdülkâdir Efendi'nin nisbesi yerine sadece mahlasını kullanarak ondan "*eş-Şeyh ʿAbdü'l-Kâdir Necîb Efendi*" [86] şeklinde bahsetmiştir.

Bu bilgiler ışığında müellifin adı "Abdülkâdir"; nisbesi ise "Eşrefî/el-Eşrefî" ve "Eşref-zâde"dir. Ondan bahseden kaynaklarda "Eşref-zâde" nisbesinin daha çok kullanıldığı görülmektedir.

1.2. DOĞUM TARİHİ VE YERİ

Eşref-zâde Abdülkâdir Necîb Efendi'nin hayatı hakkında daha önce belirtildiği üzere başta Bursa vefeyatnameleri olmak üzere birçok kaynakta bilgi bulunmaktadır. Bu bağlamda onun doğum tarihi ve yeri hakkında kaynaklarda şu bilgilere ulaşılmıştır:

Abdülkâdir Efendi'nin hayatta olduğu dönemde yaşayan Şeyh Gazzîzâde Abdüllatif Efendi, *Ravzâtü'l-muflihûn* adlı vefeyatnamesinde onun doğum yeri ve tarihi ile ilgili şu bilgilere yer vermektedir:

> *"Cenāb-ı Ḥażret-i Eşref-zāde Seyyid Şeyḫ el-Ḥācc ʿAbdü'l-Kādir Efendi fāris-i meydān-ı ṭarīḳat, mümāris-i erkān-ı şerīʿat, nāʾil-i ʿirfānü'l-Melikü'l-Kādir Eşref-zāde Seyyid Şeyḫ el-Ḥācc ʿAbdü'l-Kādir -ḳuddise sirruhu- biñ yüz on sekiz sāl-i ferḫunde-fālinde mahrūse-i Burusa'da ʿālem-i şühūda gelüp…"*[87]

Mehmed Şemseddîn Ulusoy tarafından kaleme alınan ve Bursa tasavvuf kültürü açısından oldukça önemli olan *Yâdigâr-ı Şemsî* adlı eserde ise Abdülkâdir Efendi'nin

[84] Güzel, *Mehmed Fahreddin Bursavî ve Gülzâr-ı İrfân İsimli Biyografik Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*, 387.

[85] Abdüllatîf Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Orhan, 1041), vr. 11a.

[86] Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî* (Bursa: Matbaa-i Vilâyet, 1332), 62.

[87] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 11a.

doğum yılı *Ravzâtü'l-muflihûn*'da verilen hicrî 1118'den farklı olarak h. 1115 olarak zikredilmiştir:

"*Mūmā-ileyh (Abdülkâdir Efendi) biñ yüz on beş tārīḫinde Āsitāne-i Eşrefiyye'de pā-nihāde-i tekyegāh, vücūd u sinn-i temyīze vüṣūlinde…*"[88]

Abdülkâdir Efendi'nin doğum yılı bilgisi, Hüseyin Vassâf'ın *Sefîne-i Evliyâ* adlı biyografik eserinde de *Yâdigâr-ı Şemsî*'deki h. 1115 yılını teyit sadedinde şu şekilde verilmektedir:

"*ʿİzzeddīn Efendi-zāde'dir, 1115'te doğmuştur.*"[89]

Gazzîzâde Abdüllatif Efendi'nin damadı ve Bursa vefeyatnamelerinin önemli halkalarından birinin müellifi olan Mehmed Fahreddîn Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* adlı eserinde Abdülkâdir Efendi'ye oldukça geniş yer ayırmış ve doğum yılıyla ilgili olarak o da şu bilgiyi paylaşmıştır:

> *"Medīne-i dil-küşā-yı Burusaʾda İncirlice Maḥallesiʾnde vāḳıʿ ḫānḳāh-ı Eşrefiyyeʾde peder-i muḥteremleri Eşref-zāde Şeyḫ Muḥammed Eşref-i Ṯānī cenāblarından ṣoñra niçe sinīn seccāde-nişīn biñ yüz elli üç sālinde maḥmiyye-i ʿaliyye-i İstanbul'da Zeyrek'de Pīrī Paşa ḫānesinde ʿāzim-i ḫuld-i berīn ve Ṭob-ḫāneʾde āsitāne-i Ḳādiriyyeʾde āsūde vü defīn olan ḳuṭbuʾl-ʿārifīn ve mürşidüʾs-sālikīn zübdetüʾl-müfessirīn Eşref-zāde Şeyḫ Seyyid el-Ḥāc Aḥmed ʿİzzeʾd-dīn Efendi ḳuddise sırruhuʾl-ʿazīz ḥażretleriniñ maḫdūm-ı ʿālī-meşreb ve ferzend-i meʿālī-nesebleri Eşref-zāde Şeyḫ Seyyid ʿAbduʾl-Ḳādir Efendi ḥażretleridir. Biñ yüz on beş tārīḫinde ḥarīm-i zāviye-i Eşrefiyyeʾde pā-nihāde-i tekyegeh-i vücūd…"*[90]

Abdülkâdir Efendi hakkında bilgi veren diğer bir eser ise Mehmed Tevfik Efendi'nin *Mecmûatü't-terâcim* adlı biyografik eseridir:

---

[88] Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 62-63.

[89] Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/110.

[90] Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 387.

"*Gülistân-ı Ḳādirī'niñ gül-i nādiri Eşref-zāde es-Seyyid eş-Şeyḫ el-Ḥāc ʿAbdü'l-ḳādir Efendi ibn es-Seyyid eş-Şeyḫ ʿİzze'd-dīn medīne-i Burusa'da şīr-i Ḫudā 1115 tārīḫinde ẓāhir ü rū-nümā olup …*"[91]

Bursa tarihi açısından önemli bilgiler barındıran Kamil Kepecioğlu'nun kaleme aldığı *Bursa Kütüğü* adlı eserde ise şu bilgiler bulunmaktadır:

"*Şeyh, şair ve âlimdir. 1115/1703'te Bursa'da doğmuştur.*"[92]

XX. yüzyılda kaleme alınmış önemli biyografik kaynaklardan olan Tuhfe-i Nâilî'de ise "*Eşref-zāde Ḥācı Seyyid ʿAbdü'l-ḳādir Necīb Efendi, Bursalı Şeyḫ Ḥācı Aḥmed ʿİzze'd-dīn Efendi'nin oġludur h. 1115 m.1703 tārīḫinde Bursada doġmuşdur*."[93] bilgisi bulunmaktadır.

Görüldüğü üzere Seyyid el-Hâc Abdülkâdir Efendi, h. 1115/m.1703 tarihinde Bursa'nın İncirli Mahallesi'nde bulunan Eşrefiyye tarikatına ait dergâhta dünyaya gelmiştir. Abdülkâdir Efendi'nin doğum tarihi konusunda sadece *Ravzâtü'l-muflihûn*'da h.1118 tarihi zikredilmiş, diğer bütün kaynaklar h.1115 tarihinde ittifak etmişlerdir.

1.3.AİLESİ

Abdülkâdir Necîb Efendi, Türk tasavvuf tarihinde önemli bir yere sahip olan ve Bursa'nın tasavvufi muhitinde geniş bir şöhreti bulunan Eşrefzâdeler ailesine mensuptur. Abdülkâdir Efendi'nin tez çalışmamızda faydalandığımız kaynaklardan hareketle tespit edebildiğimiz, tarikatın banisi olan Eşrefoğlu Rûmî'ye kadarki silsilesi şu şekildedir:[94]

Abüdlkâdir Necîb Efendi (ö. h.1202/m. 1788)

İzzeddîn Efendi (ö. h. 1153/m. 1740) (Babası)

---

[91] Ruhsar Zübeyiroğlu, *Mehmed Tevfik Efendi, Mecmûatü't-terâcim* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989), 357.

[92] Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü* (Bursa: Bursa Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, 2009), 1/59.

[93] Tuman, *Tuhfe-i Nâilî - Dîvân Şâirlerinin Muhtasar Biyografisi*, 2/1039.

[94] Bu sıralama Abdülkâdir Efendi'nin silsilename türünde kaleme aldığı iki şiirinde açıkça belirtilmiştir.(Bkz. 2k, 145G.) Ayrıca Eşrefiyye silsilesi için bkz. Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 73-74; Ahmet Özkan, *Eşrefoğlu Rûmî, Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Eşrefiyye Tarikatı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 140-156; Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü* (Bursa: Bursa Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, 2009), 2/74; Muhiddin Usta, *Tabibzâde Mehmed Şükri Efendi ve Silsile-i Sufiyye* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 80.

Eşref-i Sânî Muhammed Efendi (ö. h. 1109/m.1698) (Dedesi)

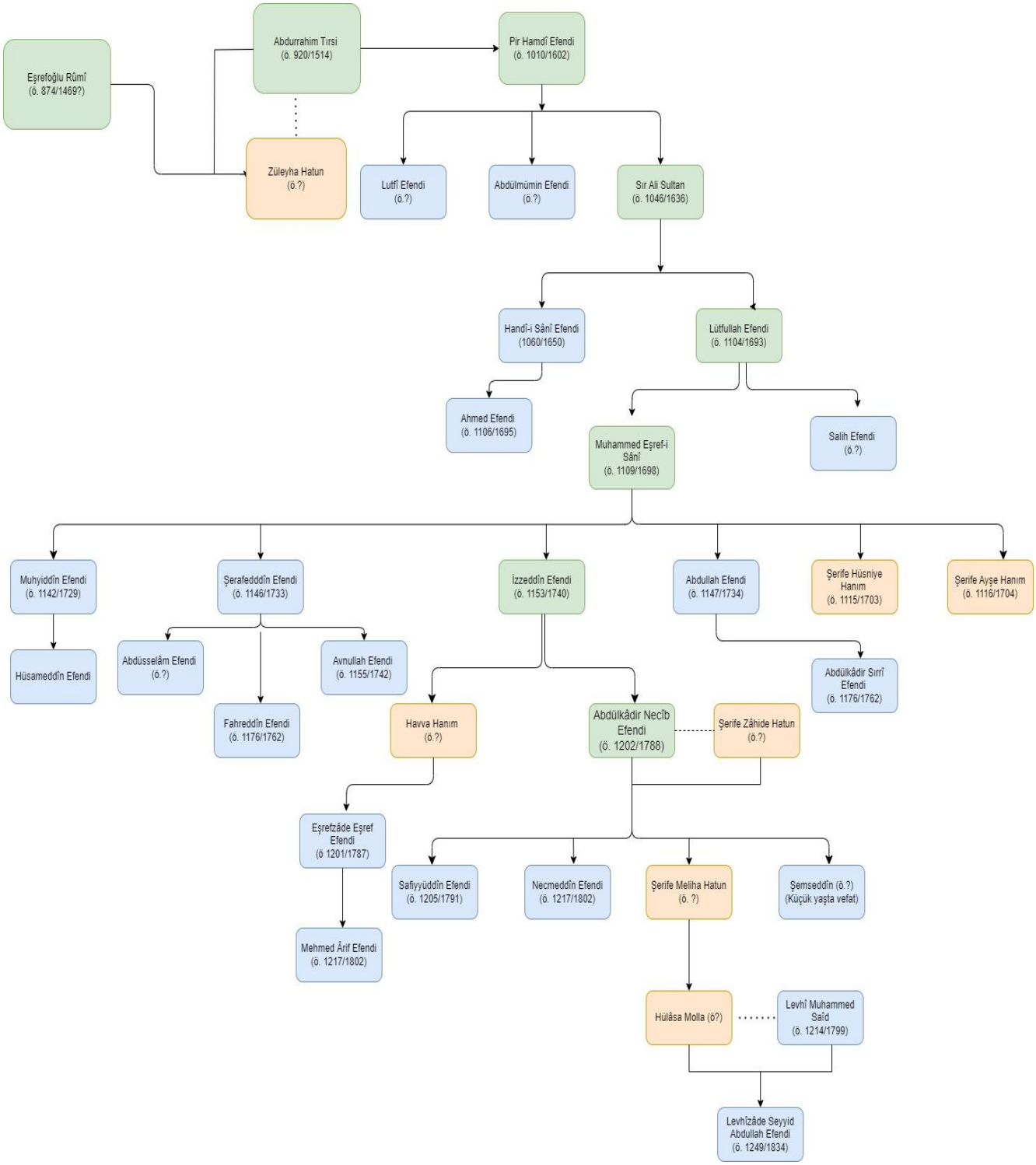
Lutfullâh Efendi (ö. h. 1104/m. 1693)

Sır Alî Sultân (ö. h. 1046/m. 1636)

Pîr Hamdî-i Evvel Efendi (ö. 1010/m. 1602)

Abdürrahîm-i Tırsî (ö. h. 920/m. 1514)

Eşrefoğlu Rûmî (ö. h. 874/m. 1469?)

Şekil 1: Abdülkâdir Necîb Efendi'nin ailesi ve Eşref-i Rûmî'ye kadar olan silsilesi.[95]

[95] Bu silsile hazırlanırken Abdülkâdir Efendi ve ailesinden bahseden biyografik eserlerlerle birlikte daha çok *Bursa Kütüğü* ve *Yâdigâr-ı Şemsî* adlı iki eserden faydalanılmıştır. Bkz. Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 73-74; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 2/74. Abdülkâdir Efendi'nin halaları olan Şerife

1.3.1. Dedesi Eşref-i Sânî Muhammed Efendi (ö. h.1109/m. 1698)

İznik Eşrefzâde Dergâhı'nın sekizinci şeyhi olan Eşref-i Sânî, aynı dergâhın altıncı postnişini Lutfullah Efendi'nin[96] oğludur.[97] H. 1046/m.1636 senesinde dünyaya geldiği tahmin edilmektedir.[98] Asıl adı kaynaklarda farklı olmakla birlikte[99] genel kabule göre Eşref Muhammed'dir.[100] Nitekim Abdülkâdir Efendi de bir şiirinde dedesi Eşref-i Sânî'nin Hz. Peygamber'le adaş olduğunu şöyle dile getirmektedir:

Ḳamu ḥilm ü edeb cūd u seḫā olmuşidi pīşe
Semiyy-i faḫr-ı kevneyn Muḥammed Eşref-i Ṣānī (2k/26)

Seyr ü sülukunu babası Lutfullah Efendi'den tamamlayan Eşref-i Sânî, belli bir süre Bursa İncirli'deki Eşrefiyye Dergâhı'ında şeyhlik yapmıştır.[101] Daha sonra babası Lutfullah Efendi henüz hayatta iken İstanbul'dan gelen bir berât üzerine Celvetiyye dergâhı olan Bursa Eyüb Efendi Dergâhı'na şeyh olarak görevlendirilmiştir. Lutfullah Efendi, oğlunun böyle bir görevi kabul etmesi durumunda Eşrefiyye tarikatı içerisinde bid'at çıkaracağını ve bunun uygun olmadığını bir mektup ile kendisine bildirmiştir.[102]

Hüsniye Hanım ve Şerife Aişe Hanım'ın bilgileri Bursa Şer'iyye Sicillerinde BŞS, B 188/22 b. (Nisan 1704/Evâhir-i Zilkade 1115) ve BŞS, B 188/33 b (Ağustos 1704/Rebîülâhire 1116) kayıtlıdır.

[96] İznik Eşrefiyye Dergâhı'nın altıncı postnişini Lutfullah Efendi hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 54; Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü* (Bursa: Bursa Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, 2009), 3/81; Çakır, *Mehmet Rif'at Efendi'nin Nefhatü'r-Riyâzi'l-âliye Adlı Eserinin Işığında Anadolu'da Kâdirîlik*, 791.

[97] Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 55.

[98] Hüseyin Ayvansarayî, Vefeyât'ında Eşref-i Sânî'nin 63 yıl yaşadığını belirtmektedir. Bkz. Ramazan Ekinci, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî (İnceleme – Tenkitli Metin)* (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 118; Yine Tennûrîzâde de *Hediyyetü'l-fukarâ*'da Eşref-i Sânî'nin ömrünün 63 yıl olduğunu yazmaktadır. Bkz. Tennûrîzâde, *Hediyyetü'l-fukarâ* (Şer'iyye, 1129), vr. 11a.

[99] Bazı kaynaklarda isminin "Eşref Ali" olduğu bildirilmektedir. Bkz. Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 2/73; Yine Raif Kaplanoğlu, Bursalı ünlülerin kısa biyografisini verdiği kitabında Eşref-i Sânî'nin asıl adını "Mahmud" olarak belirtmiştir. Bkz. Raif Kaplanoğlu, *Bursalı Şair Yazar ve Ünlüler Ansiklopedisi* (Bursa: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, 1998), 133.

[100] Tennûrîzâde, *Hediyyetü'l-fukarâ* (Şer'iyye, 1129), vr. 11a; Ahmed Ziyaüddîn, *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Orhan, 1018/2), vr. 9b.

[101] Tennûrîzâde, *Hediyyetü'l-fukarâ* (Şer'iyye, 1129), vr. 11b.

[102] Mektubun aslı *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ* adlı eserde Eşref-i Sânî'nin oğlu Şerefeddîn Efendi'nin hayatı anlatılırken kayda geçmiştir. Mektup şöyledir: "*Bursa Zāviyesinde seccāde-nişīn olan oğlum Eşref Muḥammed, baʿde'ṣ-selām ifāde olunur ki Eyyūb Efendi Zāviyesi bā-berāt saña tevcīh olunmuş, öyle mesmūʿum oldı. Bu āna gelinceye ecdād-ı ʿiẓāmdan berāt ile vaẓīfe ḳabūl itmiş kimesne yoḳdur. Ṭarīḳımızda bidʿat vaʿẓ itmeyüp ḳabūl itmeyesin. Rızḳı muʿayyen olan kimseniñ ḳalbine ilhām-ı*

Bunun üzerine Eşref-i Sânî Muhammed Efendi, Eyüb Efendi Dergâhı şeyhliğini reddetmiş ve daha sonra İznik'teki Eşrefzade Dergâhı'nda dört yıl kadar meşihat makamında kalmıştır.[103]

Eşref-i Sânî Muhammed Efendi'nin dört oğlu dünyaya gelmiş ve bütün çocukları kendisinden seyr ü sülukunu tamamlayarak farklı dergâhlarda postnişîn olmuşlardır. Eşref-i Sânî Muhammed Efendi, oğullarından İzzeddîn Efendi'yi Bursa İncirli Mahallesi'ndeki Eşrefiyye Dergâhı'na, Muhyiddîn Efendi'yi Küçük Kumla Zâviyesi'ne, Şerefeddîn Efendi'yi Bursa'daki Eyyüb Efendi Dergâhı'na tayin etmiş; Abdullah Efendi'nin ise İznik'teki Eşrefzâde Dergâhı meşihatı için kendi yanında kalmasını istemiştir.[104] Hicrî Zilkade 1109/ m. Mayıs-Haziran 1698 tarihinde[105] vefat eden Eşref-i Sânî, Abdurrahim Tırsî Türbesi'ne[106] defnolunmuştur.[107]

Mehmed Şemseddîn, Eşref-i Sânî'nin mürettep bir divanının olduğunu belirtmekte[108] ise de yurtiçi ve yurtdışındaki kütüphanelerin kataloglarında yaptığımız taramalar neticesinde divanın herhangi bir nüshasına ulaşılamamıştır.[109] Mehmed Şemseddîn Efendi, *Yâdigâr-ı Şemsî* ve *Ezhâr-ı Şemsî* adlı eserlerinde, Eşref-i Sânî Muhammed Efendi'nin iki şiirini kaydetmiştir.[110] Taramalarımız esnasında Konya

---

Ḥaḳ gelmez. Bāḳī Duʿā." Bkz. Ahmed Ziyaüddîn, *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ* (Orhan, 1018/2), vr. 10a.

[103] Her ne kadar Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*'de beş yıl meşihat makamında kaldığını belirtse de (Bkz. Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî,* 55.) babası Lutfullah Efendi 1693 yılında vefat ettikten sonra iki yıl kadar amcası Ahmed Efendi meşihat makamına gelmiş, amcasının 1695 yılında vefatı üzerine dergâha şeyh olmuştur.

[104] Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî,* 55.

[105] Mehmed Rif'at Efendi eserinde sehven Eşref-i Sânî'nin h. 1046 yılında vefat ettiğini bildirmektedir. Mehmed Rif'at Efendi, muhtemelen Eşref-i Sânî'nin ölüm yılıyla Sır Ali Sultan'ın ölüm yılını karıştırmış olmalıdır. "*Bin kırk altı (1046) târihinde âzim-i dergâhı lâ-yezâl olmağla [339b] cedd-i emcedleri türbe-i şerîflerine defnolundu*." Bkz. Çakır, *Nefhatü'r-Riyâzi'l-âliyye*, 792.

[106] Hüseyin Ayvansarayî, *Vefeyât*'ında İznik'teki Eşrefoğlu Türbesi'ne defnolunduğunu belirtmektedir. Bkz. Ekinci, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, 118.

[107] Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/105; Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 55; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 2/73; Mehmed Şemseddîn, *Ezhâr-ı Şemsî,* Mustafa Kara Özel Koleksiyonu, 36; Mehmed Râşid, *Zübdetü'l-vekâyi der-Belde-i Celîle-i Burusa* (İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih, 89), vr. 242a.

[108] Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 55; Mehmed Şemseddîn, *Ezhâr-ı Şemsî,* 36.

[109] Hasan Basri Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü* adlı eserinde *Eşref-i Sânî Dîvânı*'nın Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi 163 numarada kayıtlı olduğunu belirtmiştir. Bkz. Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)*, 247; Adı geçen nüsha tarafımızdan incelenmiş olup belirtilen dîvân nüshasının h. 847/m. 1443 yılında tamamen Farsça kaleme alınmış olduğu görülmüştür. Bu bilgiler ışığında nüshanın Eşref-i Sânî'ye ait olması mümkün değildir. Bkz. Eşref, *Dîvân-ı Eşref* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, 000163).

[110] Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî,* 55; Mehmed Şemseddîn, *Ezhâr-ı Şemsî,* 36.

Yazma Eserler Kütüphanesi 6676 numaralı mecmuada Eşref-i Sânî'ye ait altı şiir tespit edilmiştir.[111] Bu altı şiirin ikisi Mehmed Şemseddîn Efendi'nin yukarıda bahsedilen eserlerinde kaydettiği şiirlerdir.[112]

Şiirlerinde dedesi Eşref-i Sânî'den övgü ile bahseden Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi, dedesinin meşihat makamına geçmesiyle nice tarikat ehlinin şeref bulduğunu; halim ve cömert biri olduğunu; Hz. Peygamberle adaş olduğu için onun hünerinin sadece edep ve cömertlik olduğunu; manen ölü olan nice kalplerin onun parlak cemaline yönelmekle hayat bulduğunu belirtmektedir:

Pes andan ṣoñra oldı Eşref-i S̱ānī perende şeyḫ
Şeref buldı ṭarīḳat-ehl anıñla niçe vicdānī

Ḳamu ḥilm ü edeb cūd u seḫā olmuşidi pīşe
Semiyy-i faḫr-ı kevneyn Muḥammed Eşref-i S̱ānī

Cemāl-i ṭalʿatından bir gören elbet olur ḥayrān
Süṭūr-ı cebhesinde görinür Sūre-i Raḥmānī

[111] *Dîvân (Mecmua)* (Konya: Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 6676), 355-356.
[112] Mecmuada bulunan şiirlerden biri şöyledir:
Ḳarārım yoḳdur ey dil-ber görelden sen dil-ārāyı
Cemālüñ görmekiçün ben açarım cānda yarayı

Ṣabā yili ki zülfünden ḳoḳular getürür cāna
Virürem yoluña yā Rab Semerḳand u Buḫārā'yı

Yecūz u lā-yecūzīden gecürdi ʿilm-i Rabbānī
Cefālı ḥüsniñe düşdüm n'iderem aġ u ḳarayı

Şarāb-ı lā-yezālīden ṣunup sāḳī mey-i bāḳī
Ṣafāsından olup esrik n'iderem cām u ḫamrāyı

*Rasūl'üñ ʿaşḳına yā Rab **Sanî Eşref**'e ḳıl raḥmet*
Şuhūd-ı ʿaynile dāʾim göre ol bedr olan ayı (*Divan (Mecmua),* vr. 355b.)

O ḥadden müctehid-ẕāt-ı kerem ʿādetdi ʿuşşāḳa
Yüzünden oldı iḥyā niçeler olmuş iken fānī (2k/26-28)

Diğer bir şiirinde ise dedesinden şöyle bahsetmektedir:

Eşref-i Ṯānī Muḥammed ol daḫi

Bu muḥāṭ-ı ʿaşḳda oldı sulṭān(145G/7)

Yukarıdaki beyitlerde de görüldüğü üzere Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi, dedesini ilahi aşkla dolu bir aşk yolcusu ve manevi âlemin sultanı olarak tanıtmaktadır.

1.3.2. Babası Eşrefzâde İzzeddîn Ahmed Efendi (ö. h. 1153/m. 1740)

Kendi döneminde ilmiyle âmil bir zat olarak tanınan İzzeddîn Efendi'nin hayatı hakkında başta müritlerinden Tennûrîzâde Mustafa Efendi'nin kaleme aldığı *Hediyyetü'l-fukarâ* adlı eser olmak üzere birçok kaynakta[113] tafsilatlı bilgiler bulunmaktadır.

Eşrefiyye Tarikatının önde gelen şeyhlerinden olan Eşrefzâde İzzeddîn Ahmed Efendi, h.1083/m. 1672'de Bursa'ya altı saat uzaklıktaki Barak Köyü[114]'nde[115] mukim babasının müritlerinden[116] Hacı Bey adında bir zatın evinde dünyaya gelmiştir.[117]

Eşref-i Sânî'nin üçüncü oğlu[118] olarak dünyaya gelen İzzeddîn Efendi, ilk tahsilini babasından görmüştür. Arapça bir tefsir yazabilecek kadar bu dile hâkim olan İzzeddîn

[113] Çalışmamızın kapsamını aşacağından Eşrefzâde İzzeddîn Ahmed Efendi'nin hayatı hakkında burada genel bilgiler verilmekle yetinilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Tennûrîzâde, *Hediyyetü'l-fukarâ* (Şer'iyye, 1129); Zübeyiroğlu, *Mecmûatü't-terâcim*, 281-282; Mehmed Râşid, *Zübdetü'l-vekâyi der-Belde-i Celîle-i Burusa* (Ali Emiri Tarih, 89), vr. 313b-315a; Ahmed Ziyaüddîn, *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ* (Orhan, 1018/2), 19a-21a; Fatma Çalık, *Eşrefzâde İzzettin ve Tefsiri: "Enîsü'l-Cenân"* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009); Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 58-62.

[114] Sultan I. Murat Döneminde yaşamış Barak Fakıh tarafından canlandırılan köy, daha sonraları Barak Gazi Köyü olarak anılmıştır. Molla Fenarî'nin onayı ile 1404 senesinde Hızır Gazi tarafından bir tekke yaptırılmıştır. Bkz. Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 1/177. Bursa'ya 21 km uzaklıktadır.

[115] *Mecmâtü't-terâcim*'de köyün adı "Baraḳ Faḳīh" olarak geçmektedir. Bkz. Mehmed Tevfik, *Mecmûatü't-terâcim*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 192, 92b; Zübeyiroğlu, *Mecmûatü't-terâcim*, 282; Tennûrîzâde, *Hediyyetü'l-fukarâ* (Şer'iyye, 1129), 15a.

[116] Mehmed Tevfik, *Mecmûatü't-terâcim*, vr. 92b. Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 58.

[117] Tennûrîzâde, *Hediyyetü'l-fukarâ* (Şer'iyye, 1129), vr. 15a; Mehmed Tevfik, *Mecmûatü't-terâcim*, vr. 92b; Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 58.

[118] Tennûrîzâde, *Hediyyetü'l-fukarâ* (Şer'iyye, 1129), vr. 11b (derkenar). Kepecioğlu büyük oğlu olarak bildirmiştir. Bkz. Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 2/259.

Efendi, Arapçayı Molla Ahmedzâde Mehmed Efendi'den[119] öğrenmiştir.[120] Mütebahhir bir âlim olan İzzeddîn Efendi, dinî ilimleri, *Nusûs*[121] Şârihi Mustafa Efendi'den[122]; fazilet ilimlerini Ayn-i Ekber Muhammed Efendi'den[123] tahsil etmiştir.[124]

Tahsilini, dönemin önemli âlimlerinden tamamlayan İzzeddîn Efendi, tarikat âdâbını ve seyr ü sülûkunu babası Eşref-i Sânî'ye intisap ederek tamamlamıştır.[125] Eşref-i Sânî, Bursa İncirli'deki Eşrefiyye Dergâhı'nda iken babası Lutfullah Efendi oğluna bir mektup göndererek vefatının yakın olduğunu ve kendisinin (Eşref-i Sânî'nin) İznik'teki dergâha gelmesini ve torunu İzzeddîn Efendi'nin de İncirli'deki dergâhın meşihatini üstlenmesini istemiştir.[126] Bunun üzerine Eşref-i Sânî, İznik'e gitmiş; İzzeddîn Efendi de İncirli Eşrefiyye Dergâhı'na postnişin olmuştur.[127]

Abdülkâdir Necîb Efendi bir şiirinde babasının, vasiyet üzerine meşihat makamına geldiğini şu beyitlerle bildirmektedir:

Pes andan ṣoñra ʿİzze'd-dīn Efendi muḳtedā oldı
Nefesle ceddi postına oturup geçdi aḳrānı

---

[119] Bursa Hançeriye Medresesi Müderrisi Molla Mehmed Efendi, Eylül 1704'de tâundan vefat etmiştir. Bkz. Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü,* 3/163.

[120] Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 58; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/107; Mehmed Raşid, *Zübdetü'l-vekâyi der-Belde-i Celîle-i Burusa,* vr. 313b.

[121] Kaynakta tam olarak belirtilmemekle birlikte "*Nusûs*" ismiyle meşhur olan eserin en önemlisi Sadreddîn Konevî'nin (ö. h.673/m1274) kaleme aldığı *en-Nusûs fî tahkîki't-tavri'l-mahsûs* adlı vahdet-i vücût konularını hâvi kitabıdır. *Nusûs'*un pek çok şerhi yapılmıştır. Eser son olarak Ekrem Demirli tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Sadreddîn Konevî, *Vahdet-i Vucût ve Esâsları*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012).

[122] Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 380.

[123] İvaz Paşa Medresesi Müderrisi Aynî Ekber Muhammed Efendi, h. 1135/m. 1723'de vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Güzel, *Gülzâr-ı İrfân,* 588.

[124] Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 58; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ,* 1/107.

[125] Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 58; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/107; Zübeyiroğlu, *Mecmûatü't-terâcim*, 282; Ahmed Ziyaüddîn, *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ* (Orhan, 1018/2), vr. 19a.

[126] Mektubun aslı şu şekildedir: "*Benim oġlum, biz dār-ı beḳāya rıḥlete ʿazīmet itdik. Gelüp bizde olan emānetu'llāhı aḫẕ idesiñ. Ve daḥi Burusa'daki āsitāneniñ postuna ʿİzze'd-dīn oġlumı culūs itdüresiñ. Feyż-i ṭarīḳat-ı ʿaliyyemiz ve rıżā-yı ʿazīzlerimiz bundadır*." Tennûrîzâde, *Hediyyetü'l-fukarâ* (Şer'iyye, 1129), vr. 11b.

[127] Tennûrîzâde, Lutfullah Efendi'nin, bu mektubu yazdıktan kısa süre sonra vefat ettiğini, Eşref-i Sânî'nin İznik'e gittiğini ve İzzeddîn Efendi'nin de bu tarihte meşihat makamına geldiğini bildirmektedir. (Bkz. Tennûrîzâde, *Hediyyetü'l-fukarâ* (Şer'iyye, 1129), vr. 11b.) Bu bilgiler ışığında, İzzeddîn Efendi'nin, h. 1104/ m. 1693 senesinde yirmi dört yirmi beş yaşlarındayken İncirli Dergâhı'na postnişin olduğu söylenebilir.

Anı evlād beyninden ḥayātında ḫilāfetle

Ḳılup muḫtār iderdi ḥürmet aña ḥasb-i imkānı

Vaṣiyyet eyleyüp ṣūfîleri seccādeyi aña

Anı sāliklere ḳıldı reʾīs ü daḫi erzānī (2k/29-31)

İncirli Dergâhı'nda yaklaşık elli yıl şeyhlik yapan İzzeddîn Efendi, hicrî 1153 yılının Şaban ayının on birinci günü Salı gecesi[128] (1 Kasım 1740), İstanbul'da Zeyrek Mahallesi'nde[129] Pîrî Paşazâdeler hanesinde vefat etmiştir.[130] Abdülkâdir Necîb Efendi bir beyitinde babasının vefat tarihini şöyle bildirmektedir:

Çü biñ yüz elli üç Şaʿbān şehrinde olup ʿāzim

Fenādan dār-ı ʿuḳbāya olup Allāh'la gūyānī (2k/36)

Fatih Camii'nde salası okunarak cenaze namazı kılınan Eşrefzade İzzeddîn Efendi'nin naaşı İstanbul Tophane'deki Kâdirîhâne olarak bilinen İsmail-i Rûmî[131] Asitanesi'ne defnedilmiştir.[132]

Çalışmamızda esas aldığımız Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel 1248 numarada kayıtlı Abdülkâdir Efendi'nin *İlâhiyât Dîvânı* nüshasında "Hâkim" mahlaslı bir şairin İzzeddîn Efendinin vefatına düştüğü tarih manzumesi şöyledir:

Ẕikr-i enfāsıyla ṭoġdı ʿālem-i dilde żiyā

Yaḳdı nūr-ı feyż-i Ḥaḳḳ'ıñ her nefesde meşʿalin

---

[128] Mehmed Şemseddîn, İzzeddîn Efendi'nin vefat tarihini 13 Şaban 1153 olarak bildirmektedir. Bkz. Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 60; Mehmed Tevfik Efendi ise Safer 1153 olarak kaydetmiştir. Bkz. Zübeyiroğlu, *Mecmûatü't-terâcim*, 282.

[129] Zübeyiroğlu, *Mecmuâtü't-terâcim*, 282; Tennûrîzâde, *Hediyyetü'l-fukarâ* (Şer'iyye, 1129), vr. 16a.

[130] Zübeyiroğlu, *Mecmuâtü't-terâcim*, 282; Tennûrîzâde, *Hediyyetü'l-fukarâ* (Şer'iyye, 1129), vr. 16a; Mehmed Raşid, *Zübdetü'l-vekâyi der-Belde-i Celîle-i Burusa,* vr.314b; Ahmed Ziyaüddîn, *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ* (Orhan, 1018/2), vr. 20a.

[131] Kâdiriyye Tarikatı'nın Rûmiyye kolunun kurucusu olan İsmail Rûmî, İstanbul'a gelerek bir tekke kurmuş ve tarikatının İstanbul'da yayılmasına öncülük etmiştir. Hicrî 1041/m. 1631'de vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Akkuş, "İsmail Rûmî", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/120.

[132] Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî,* 61.

Kārbān-ı Ḳādirīye kāle-i ʿirfān idi

Eyledi vażʿ dükkān-ı ʿaşḳ bār u maḥmilin

Maḥv idi ser-tā-ḳadem anda ġubār-ı mā-sivā

Jengdār itmez idi hīç āyine-i sāf-dilin

…

Ṭay iderdi ṣāḥib-i ḫuṭve idi isterse eger

Sāḥa-i ʿarş-ı ʿalānıñ her ḳademde merḥalin

Olmayup ālūde-i ālāyiş-i dehr-i denī

Dāmen-ı nām-ı fenādan çekdi gūyā kim elin

ʿAdn'a gitdi fürū-maʿnī Ḥākimā tārīḫidir

Buldı Eşref-zāde İzze'd-dīn Efendi menzilin

(بولدی اشرفزاده عزالدین افندی منزلن) (1153)[133]

Çalışmamızın konusunu oluşturan Abdülkâdir Necîb Efendi ve onun kaleme aldığı *İlahiyât Dîvânı*'nda babası İzzeddîn Efendi'nin ve şiirlerinin etkisi açıkça görülmektedir. Şiirlerinde babasından övgüyle bahseden Abdülkâdir Necîb Efendi; İzzeddîn Efendi'nin ömrünün Kur'ân'ı anlama ve çevresindekilere anlatmakla geçtiğini, *Kur'ân* tefsirini yazarken birçok kaynaktan beslendiğini, eserlerini okuyanlara yazdıklarıyla ilimler denizinden katreler sunduğunu belirtmiştir:

Tamāmen Şeyḫ-i ʿİzze'd-dīn-i Eşref-zāde-i merḥūm

İdüp ṣarf naḳd-i ʿömrin ḫiẕmet-i tefsīr-i Ḳurʾān'a

[133] 1B 7b.

Ḫuṣūṣan fenn-i tefsīr içre bir mecmūʿa-i kübrā

Ḳılup cemʿinde himmet oldı bir tefsīr-i şeyḫāne

Bu bir tefsīr-i cāmiʿdir bütün Ḳāḍī ḥavāşiyle

Olupdur münderic anda müżāhi oldı Tibyān'a

Daḫi İrşād u Teysīr-Dürr-i Menşūr hem Ebū'l-Leyşī

Celāleyn Şaʿlebī sedd-i Medārik fetḥ-i Raḥmān'a

Kevāşī ibn ʿĀdil Kāşifī Tefsīr-i Ḥaddādī

Kebīr-i Faḫr-ı Rāzī Ḳurṭubī hem Necm ü Ḳāşāne (1k/6-11)

Görüldüğü üzere Abdülkâdir Necîb Efendi, babasının yazdığı tefsirin, kendinden önce yazılan tefsirlerden istifade edilerek yazıldığını ve onlardaki bilgileri kapsayıcı bir hüviyyete sahip olduğunu ve İzzeddîn Efendi'nin böyle çok değerli bir tefsir yazacak kadar bu ilme âşinâ olduğunu bildirmiştir.

Abdülkâdir Necîb Efendi, babası İzzeddîn Efendi'nin hem eser sahibi bir âlim hem de yazı yazmakla meşgul bir şeyh olduğunu bildirmektedir. İzzedddîn Efendi'nin zahirî ve batinî olarak kâmil olduğunu; takva sahibi ve sohbetleriyle nice kalpleri ilahi feyz ile dolduğunu; adının ve şöhretinin herkes tarafından bilindiğini ve herkes tarafından sevildiğini[134] şu veciz sözlerle dile getirmiştir:

Ebū'l-fażl [u] taḳī vü ṣāḥib-i taḳrīr hem tefsīr

Daḫi maʿnāda vü ẓāhirde kāmil idi īḳānı

[134] Abdülkâdir Efendi'nin de şiirlerinde belirttiği üzere İzzeddîn Efendi, hem kendi çevresinde hem Kâdirî Tarikatı çevrelerinde hem de Payitaht'ta tanınan ve saygı gören biriydi. Kaynakların belirttiğine göre III. Ahmed ve I. Mahmud ile yakın ilişkileri bulunmaktaydı. Padişahlar İzzeddîn Efendi'yi saraya davet edip sohbetlerinden feyz almışlardır. Bkz. Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 60.

İzzeddîn Efendi vefat ettiğinde I. Mahmud hatt-ı hümayun çıkarmış ve cenazesine kırk binden fazla kişi katılmıştır. Bkz. Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 60. Bu da İzzeddîn Efendi'nin halk tarafından ne kadar sevildiğini göstermektedir.

Müceddid ü sāʿī ḫayru'l-umūr hem nāṣiḥ-i nāṭıḳ
Raḳīḳü'l-ḳalb şefīḳü'l-ḫulḳ ḳılurdı nuṣḥ-ı sūzānı

Niceler feyż-yāb oldı yüzünden ẓāhir ü bāṭın
O niḥrīr-i ʿazīziñ nāmı ṭutmuş idi ekvānı

Anuñla dīn ü dünyā buldular ʿizzet bilā-taḥḳīḳ
Olupdur nāmı ʿİzze'd-dīn Aḥmed beyn-i ḫullānı (2k/32-35)

Eşrefzâde Abdülkâdir Necîb Efendi, Arapça kaleme aldığı diğer bir manzumesinde ise babasının şu özelliklerine değinmektedir:

Eyyühe'n-neḳḳābe ẕü'r-rüşdi'l-leẕī
Fāḳa fī'l-āfāḳi bi'l-faḍli'l-mübīn

Ḳudvetü'l-aḥrāri ẕeḫru'l-etḳiyā
Mefḫaru'l-ebrāri ḳuṭbu'l-vāṣilīn (23k/1-2)

Vaʿẓa va'ṣ-ṣāfātu dellet kevnehū
Lāḥiḳan fī'ṣ-ṣaffi aṣḥābi'l-yemīn (23k/6)[135]

Yetmiş yıllık ömrünü[136] Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasına vakfeden İzzeddîn Efendi'nin en önemli eseri sekiz ciltlik[137] *Enîsü'l-cenân* adındaki Kur'ân tefsiridir.[138]

[135] Ey rüşt sahibi allame! Sen açık bir üstünlükle göklere yükseldin. Sen, hür insanların önderi, müttakilerin azığı, iyilerin övüncü, vuslata erenlerin kutbusun. O, amel defterleri sağdan verilenlerin (ashab-ı yeminin) safları doldurması onun vaazlarına (vazlarının etkili olduğuna) delil oldu.

[136] Hicri yıl hesabına göre 1083-1153 yılları arasında 70 yıl ömür sürmüştür.

[137] Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*'de bu eseri on cilt olarak belirtmiştir. Bkz. Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî,* 59; Ramazan Muslu hatalı olarak bu tefsirin dört cilt olduğunu kaydetmiştir. Bkz. Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18.Yüzyıl)*, 381. Tefsir yazmaları incelendiğinde sekiz cilt yazıldığı anlaşılmıştır. Abdülkâdir Necîb Efendi ise bir şiirinde babasının tefsirinin sekiz cilt olduğunu şu şekilde bildirmektedir:

Sekiz cild ṭarz-ı vālā üzre bir tefsīr-i zībādır
Gören bir kerre eyler intisāb tefsīr-i Ḳurʾān'a (1k/17)

[138] Eserin yazma nüshaları, Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bkz. Eşrefzâde İzzeddîn, *Enîsü'l-cenân* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 976-986).

Eser üzerine yapılmış bir doktora çalışması bulunmaktadır.[139] İzzeddîn Efendi, Kur'ân ilimleri dışında farklı konularda da eserler te'lif etmiştir.

Yukarıda da değinildiği üzere Eşrefiyye şeyhlerinin önemli özelliklerinden biri de şair tabiatlı olmalarıdır. Şiirleri ile tasavvufi çevrelerce kabul gören ve şiiri bir irşat aracı olarak kullanan İzzeddîn Efendi de güçlü bir şair olup başta Allah ve peygamber sevgisi olmak üzere tasavvufi adap ve ahlakı konu edinen ilahilerini topladığı bir *İlahiyât Dîvânı*[140] bulunmaktadır. İzzeddîn Efendi'nin bu eseri üzerine de bir yüksek lisans tezi yapılmıştır.[141]

İzzeddîn Efendi, büyük dedesi Eşrefoğlu Rûmî'nin cuma günleri yapmış olduğu sohbetleri esas alarak hazırladığı *Müşevvikü'l-uşşâk* adlı mev'ize kitabında, dedesinin sohbetlerini, onun ayet ve hadislere bakış açısını kendi görüşlerini de katarak ele almıştır. Ayet ve hadisleri anlatırken birçok kaynaktan yararlanan[142] İzzeddîn Efendi'nin bu eseri hakkında yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.[143]

İzzeddîn Efendi, te'lif eserlerinin yanı sıra, Abdülmuhsin el-Kayserî'nin *Şerhu Arûzi'l-Endelüsî*'si[144]; Ali Kuşçu'nun *Şerhü'r-risâleti'l-vaz'iyye*'si[145]; el-Senûsî'nin *Ümmü'l-berâhîn*'i[146]; iki ciltlik Şeyhzâde Muhyiddîn'in *Hâşiye 'alâ Envâri't-tenzîl*'i[147];

[139] Çalık, *Eşrefzâde İzzettin ve Tefsiri: "Enîsü'l-Cenân"*.

[140] Eserin kütüphanelerde dört nüshasına rastlanmıştır: Bkz. Eşrefzâde İzzeddîn, *İlâhiyât Dîvânı* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1245); Eşrefzâde İzzeddîn, *İlâhiyât Dîvânı* (İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, 296); Eşrefzâde İzzeddîn, *İlâhiyât Dîvânı* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Tahir Ağa Tekkesi, 398); Eşrefzâde İzzeddîn, *İlâhiyât Dîvânı* (Ankara: Milli Kütüphane, Yazma Eserler, 06 Mil yz 8878).

[141] Abdullah Kara, *İzzî Dîvânı (Tenkitli Metin-İnceleme)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

[142] Çalık, "*Eşrefzâde İzzeddîn ve Tefsiri "Enisü'l-cenân"*, 48.

[143] Eserin bir nüshası Bursa İnebey Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bkz. Eşrefzâde İzzeddîn, *Müşevvikü'l-uşşâk* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1167).

[144] Abdülmuhsin el-Kayserî, *Şerhu Arûzi'l-Endelüsî* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1195/2).

[145] Ali Kuşçu, *Şerhü'r-risâleti'l-vaz'iyye* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1272).

[146] Ömer et-Tilimsânî es-Senûsî, *Ümmü'l-berâhîn* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1182/1).

[147] Şeyhzâde Muhyiddîn, *Hâşiye 'alâ Envâri't-tenzîl* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 943-944).

Saadeddîn Taftazânî'nin *Şerhu'l-akâidi'n-Nesefî*'si[148]; Muhyiddîn Tâlişî'nin *Hâşiye 'alâ Îsâgûcî*'si[149] gibi birçok eseri istinsah etmiştir.

1.3.3. Çocukları

Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi'nin kaynaklarda Safiyyüddîn ve Necmüddîn adlarında iki oğlu olduğundan bahsedilmektedir. *Dîvân*'daki şiirleri incelendiğinde Abdülkâdir Efendi'nin bir çocuğunun daha olduğu ve henüz küçük bir yaştayken vefat ettiği bilgisine iki şiirindeki ifadelerden ulaşılmaktadır. Diğer incelemelerimizde bir de kızının olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen veriler değerlendirildiğinde çocukları hakkında şu bilgiler ortaya çıkmaktadır:

1.3.3.1. Muhammed Safiyyüddîn Efendi (ö. h. 1205/ m. 1791)

Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi'nin büyük oğlu olan Muhammed[150] Safiyyüddîn Efendi tahminen h.1140-1145/ m.1728-1732 tarihleri arasında dünyaya gelmiştir.[151] Küçüklüğünden beri babasının yanından ayrılmayan Safiyyüddîn Efendi, dinî ve tasavvufi ilimleri babasından almış ve tahsilini babasının yanında tamamlamıştır.

İlmi ile âmil bir kişiliğe sahip olan Safiyyüddîn Efendi, küçüklüğünden itibaren dergâhta yetişmiş; meşihat makamına gelmeden önce de her sabah dergâhta kalanları sabah namazına kaldırmakla kendini görevlendirmiş ve bir sohbetinde "Buluğ çağımdan şeyhliğime gelinceye kadar üzerime sabah güneşi doğmamıştır." [152] diyerek her zaman güneş doğmadan önce kalktığını dile getirmiştir.

---

[148] Saadeddîn Taftazânî, *Şerhu'l-akâidi'n-Nesefî* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1180).

[149] Muhyiddîn Tâlişî, *Hâşiye alâ Îsâgûcî* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1195/1).

[150] "Muhammed" ismi sadece *Gülzar-ı İrfan* ve tereke kaydında geçmektedir. Bkz. Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 393; *Bursa Sicilleri (1202),* Milli Kütüphane, Bursa Şer'iye Sicilleri, B.232, vr. 56b. Ayrıca kütüphane incelemelerimizde Safiyyüddîn Efendi'nin 2 Cumâdalûlâ 1188/ 11 Temmuz 1774 tarihinde Koca Ragıp Paşa'nın *Sefînetü'n-necâ İlmen ilâ'llâhi ilticâ* adlı eserini güzel talik bir hatla istinsah etmiş olduğu görülmüştür. Bu eserin sonunda da "*Temmet es-Sefîne bi-yedi Muhammed Safiyyüddîn bin eş-Şeyh 'Abdü'l-Kâdir Efendi*" yazmaktadır. Bkz. Râgıb Paşa, *Sefînetü'n-necâ İlmen ilâ'llâhi ilticâ* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1247). Ayrıca mühründe de "Muvaffak bâd Muhammed Safiyyü'd-dîn Eşref-zâde" yazmaktadır. Bkz. EK-3.

[151] Safiyyüddîn Efendi hakkında en geniş ve en eski bilgilerin bulunduğu kaynak Gazzîzâde Abdüllatif Efendi'nin *Ravzâtü'l-muflihûn* adlı eseridir. Bunda Gazzîzâde'yi manevi evlat edinmesinin büyük payı bulunmaktadır. Gazzîzâde, eserinde Abdülkâdir Efendi'nin vefatından iki yıl önce hastalandığını, bu nedenle oğlu Safiyyüddîn Efendi'nin, babasının yerine sohbetlere devam ettiğini ve bu tarihte elli beş yaşını geçmiş olduğunu söylemektedir. Bkz: Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr.13b. Bu bilgilere göre Safiyyüddîn Efendi, Hicri 1145 yılından önce dünyaya gelmiş olmalıdır.

[152] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr.13b.

Babasının, vefatından iki yıl önce hastalanması üzerine meşihat makamına vekâleten geçen Safiyyüddîn Efendi, babasının vefatına kadar onun yokluğunu hissettirmemiş; babasının camilerdeki sohbetlerini de devam ettirmiştir.[153]

Hicrî 1202/m.1788 senesinde babasının vefatı üzerine İncirli Dergâhı'nın şeyhi olarak asaleten göreve başlamıştır.[154] Dergâhtaki işleri küçük kardeşi Necmüddîn Efendi ile birlikte yürüten Safiyyüddîn Efendi,[155] hicrî 1205 yılında hac farizasını yerine getirmek için Mekke'ye gitmeyi arzulamıştır. Bunun üzerine kardeşi Necmüddîn Efendi de kendisine katılarak beraber hac için yola çıkmışlardır. Mekke'de hac farizasını yerine getirdiği esnada Arafat'tan Mina'ya dönerken[156] rahatsızlanarak vefat etmiştir.[157]

İki yılı aşkın şeyhliği döneminde halkı doğru yola sevk etmek ve babasının bıraktığı yerden insanları irşat etmek üzere salı günleri[158] Ulu Cami içerisinde kütüphane yakınındaki Eşrefiyye Kürsüsü denilen kürsüde sohbetlerde bulunmuştur.[159] Şair tabiatlı olan diğer Eşrefiyye meşayihinin aksine Safiyyüddîn Efendi, hüsn-i hat sanatı ile meşgul olmuş ve şiire meyl etmemiştir. Talik hattını Bursalı meşhur hattat Mustafa Tayyib Efendi'den[160] meşk eden[161] Safiyyüddîn Efendi, ilminin bir sadakası olarak önemli eserleri güzel hattıyla istinsah edip dergâhında bulunan kütüphaneye vakfetmiştir.[162] Arşiv kayıtlarına göre Muhammed Safiyyüddîn Efendi'nin çocuğu olmamıştır.[163]

---

[153] Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 66; Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn*,(Orhan, 1041), vr. 13b.

[154] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 13b; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 4/67.

[155] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 13b; Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 393.

[156] Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 393.

[157] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 13b; Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 66; Kepecioğlu, B*ursa Kütüğü*, 4/67; Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 393.

[158] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 13b.

[159] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 13b; Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 66; Kepecioğlu, B*ursa Kütüğü*, 4/67

[160] Bursa'nın önemli hattatlarından olan Mustafa Tayyib Efendi, h. 1174/m.1761'de Bursa'da vefat etmiştir. Önemli hattatlar yetiştirmiştir. Geniş bilgi için bkz: Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 3/253; Mehmed Raşid, *Zübdetü'l-vekâyi der-Belde-i Celîle-i Burusa*, vr. 356a.

[161] Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 4/68.

[162] Vakfettiği bazı eserler bugün Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bkz. Râgıb Paşa, *Sefînetü'n-necâ İlmen ilâ'llâhi ilticâ* (Genel, 1247); Hüsâmeddîn Hasan el-Kâfî, *Şerh-i İsâgûcî* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1193/2); Muhyiddîn Muhammed Tâlîşî, *Şerh-i İsâgûcî* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1168); Abdullah Endelüsî, *Arûzu'l-Endelüsî* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1255/1).

[163] Safiyyüddîn Efendi'nin vefatıyla boşalan meşihat makamına kardeşi Necmüddîn Efendi'nin tayin edildiğini gösteren h. 25 Safer 1206/m. 24 Ekim 1791 arşiv belgesinde, Saffiyyüddîn Efendi'nin "bilâ-veled" olduğu belirtilmiştir. Bkz: Osmanlı Arşivi, *[C..EV..]*, 108-5382-1.

1.3.3.2. Muhammed Necmüddîn Efendi (ö. h. 1217/ m. 1802)

Eşrefzâde Abdülkâdir Necîb Efendi'nin küçük oğlu olan ve ağabeyi Safiyyüddîn Efendi'den sonra İncirli Eşrefiyye Dergâhı'nın postnişini olan Muhammed [164] Necmüddîn Efendi, tahminen h. 1180-1185/m. 1766-1771 tarihleri arasında[165] İncirli Dergâhı'nda[166] dünyaya gelmiştir.

İlköğrenimini babası Abdülkâdir Efendi'den alan Necmüddîn Efendi, babasının rahle-i tedrisinde *Kur'ân*'ı ezbeleyerek hafız olmuştur.[167] Babası Abdülkâdir Efendi'nin hicrî 1202 yılında vefat etmesi sonrası ağabeyi Safiyyüddîn Efendi ile birlikte İncirli Eşrefiyye Dergâhı'nın sorumluluğunu üstlenmiştir.[168] Gazzîzâde'nin kaydettiğine göre iki tende bir can gibi olan ve abisi ile çok iyi anlaşan Necmüddîn Efendi, hicrî 1205 yılında abisi Safiyyüddîn Efendi ile birlikte[169] hac farizasını eda etmek üzere Mekke'ye gitmişlerdir.[170] Abisinin hacda vefat etmesi üzerine İncirli Dergâhı'nda şeyhlik makamını üstlenmiştir.[171]

Meşihat makamına geçmesinden sonra bu makamın hakkını verebilmek adına kendini tasavvufi ve manevi olarak geliştirmek için dönemin Bursa'daki önemli

---

[164] "Muhammed" ismi sadece *Gülzâr-ı İrfân* ve tereke kaydında geçmektedir. Bkz: Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 392; *Bursa Sicilleri (1202)*, vr. 56b. Kütüphane araştırmalarımızda Eşrefoğlu Rûmî'nin *Müzekki'n-nüfûs* adlı eserinin bir yazma nüshasında Necmüddîn Efendi'nin temellük kaydına rastlanmıştır. Kayıt şu şekildedir: "*Min-temellükâti'l-hakîr Muhammed Necmüddîn Mevlâ ibn eş-Şeyh 'Abdü'l-Kâdir Eşref-zâde ufiye anh.*" Bkz. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1125), vr. 1a (Zahriye). Ayrıca temellük kaydının altında Muhammed Necmüddîn Efendi'nin şahsi mühründe şu beyit kazınmıştır:

Men Muhammed Necm-i Eşref-zâde'em

Hamdu li'llâh ez-sivâ âzâde'em Bkz. EK-3.

Kayıtlardan anlaşılacağı üzere Necmüddîn Efendi'nin asıl adı Muhammed Necmüddîn'dir.

[165] *Ravzâtü'l-muflihûn*'da Necmüddîn Efendi'nin kırk yaşına varmadan vefat ettiği kayıtlıdır. Bkz: Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 19a; *Bursa Kütüğü* ve *Yâdigâr-ı Şemsî*'de ise otuz iki yaşında vefat ettiği bildirilmiştir. Bkz: Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 3/270; Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 67; *Gülzâr-ı İrfân*'da ise otuz üç yaşında vefat ettiği söylenmektedir. Bkz. Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 394. Bu bilgiler ışığında Necmüddîn Efendi, tahminen h. 1180-1185/m. 1766-1771 yılları arasında doğmuş olmalıdır.

[166] Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 393.

[167] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 18b.

[168] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr.13b,18b; Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 393; *[C..EV..]*, 108-5382-1.

[169] İlk olarak Safiyyüddîn Efendi, hacca gitmeye niyetlenmiş, kardeşi Necmüddîn Efendi abisini yalnız bırakmamak için o da abisine katılmıştır.

[170] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr.18b; Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 393;Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 66.

[171] Şeyhliği h. 25 Safer 1206/m. 24 Ekim 1791 tarihinde onaylanmıştır. *[C..EV..]*, 108-5382-1.

Nakşibendi simalarından olan Şeyh Seyyid Mehmed Emin Kerkükî'ye[172] intisap etmiştir. Kendisi Kâdirî olmasına rağmen Nakşî bir şeyhe intisap eden Necmüddîn Efendi, cuma günleri ve mübarek gecelerde[173] dergâhında Kâdirî âyinlerini de devam ettirmiştir.[174] Necmüddîn Efendi, h.1 Zilhicce 1217/m. 25 Mart 1803 tarihinde Cuma günü Bursa'da otuz iki otuz üç yaşlarında vefat etmiştir.[175]

Ravzatü'l-muflihûn'da Necmüddîn Efendi'nin hastalığını ve vefatını anlattığı bölümde Gazzîzâde Abdullatîf Efendi; Necmüddîn Efendi'nin her gün Kaygan Camisi'nde ders verdiğini, bir gün dersten dergâha dönerken Meydancık Köprüsü üzerinde bulaşıcı bir hastalığa (veba) yakalandığını, dergâha geldiğinde hastalığının artması üzerine *Eşrefoğlu Rûmî Divânı*'ndan tefe'ülde bulunduğunu, tefe'ül sonucu çıkan beyitleri[176] vefatının yakın olduğuna yormasından sonra vasiyetini yazıp mürit ve dostlarını şahit tuttuğunu, Zilhicce ayının birinci günü cuma namazından sonra bütün dost ve ahbabını kaldığı odaya çağırıp zikre başladığını, zikir esnasında önce Eşrefoğlu Rûmî'nin odayı şereflendirdiğini, daha sonra Abdülkâdir Geylanî'nin odayı ziyaret ettiğini, bu esnada Necmüddîn Efendi'nin zikrederken ruhunu teslim ettiğini bildirmiştir.[177] Cenaze namazı cuma günü Ulu Cami'de ikindi namazından sonra kılınarak babasının dergâhtaki mezarının sol tarafına defnedilmiştir.[178]

---

[172] Aslen Kerküklü olan Şeyh Seyyid Mehmed Emin Kerkükî, Bursa'ya yerleşerek Eminiyye Dergâhı'nı kurmuş ve halkı irşatta bulunmuştur. Sohbet ve görüşleriyle döneminde ve sonrasında Bursa'da etkileri devam eden Mehmed Emin Kerkükî, Hicri 1228/m. 1813 yılında vefat etmiştir. Hayatı ve görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. Abdurrezzak Tek, *19. Yüzyılda Bursa'da Bir Nakşi Mesnevihan- Mehmed Emin Kerküki* (Bursa: Bursa Akademi Yayınları, 2019).

[173] Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 394.

[174] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr.18b; Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 394; Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 66.

[175] *Ravzâtü'l-muflihûn*'da Necmüddîn Efendi'nin kırk yaşına varmadan vefat ettiği kayıtlıdır. Bkz. Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr.19a; *Bursa Kütüğü* ve *Yâdigâr-ı Şemsî*'de ise otuz iki yaşında vefat ettiği bildirilmiştir. Bkz. Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 3/270; Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 67; *Gülzâr-ı İrfân*'da ise otuz üç yaşında vefat ettiği söylenmektedir. Bkz. Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 394.

[176] Tefe'ül sonucu çıkan beyitler şunlardır:

Ḥācıyam ḳurbān cānım ḳılmada iḥrāmım kefen
Baş açıḳ ayaḳ yalın cānān iline giderem

Eşrefoġlu ḳılmadı buncılayın ḳutlu sefer
Şād ü ḫürrem pür-şafā cānān iline giderem

[177] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 19a.

[178] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 19a.

Gördüğü bir rüya üzerine[179] hep fakir fukarayı doyurmaya özen gösteren, bütün mal varlığını sadaka olarak dağıtan Necmüddîn Efendi hakkında Gazzîzâde "Zamanımızda bir kimse ancak bu kadar Muhammedî ahlakla ahlaklanabilir." [180] diyerek onun Hz. Peygamber'in güzel ahlakıyla donandığını dile getirmiştir.

Necmüddîn Efendi, Bursa'nın zengin eşrafından Hacı Şerif Ağa'nın[181] kızıyla evlenmiştir.[182] Bu evliliklerinden çocukları olmamıştır.[183]

Arşiv kayıtlarında Necmüddîn Efendi'nin Müftüoğlu tevliyetine mutasarrıf olduğunu; vefat edince yerine Silahşörân-ı Hassa'dan Mustafa Efendi'nin' görevi devraldığı bildirilmektedir.[184]

Muhammed Necmüddîn Efendi'nin meşguliyetlerine dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Eşrefiyye meşayihinin şiire olan meylinin bilinmesi ve dedesi İzzeddîn Efendi ve babası Abdülkâdir Efendi'nin şair olması hasebiyle onun da şiire meylinin olduğu söylenebilir. *Râvzâtü'l-muflihûn*'da halasının torunu Şeyh Eşref Efendizâde Arif Efendi'nin hicrî 25 Şa'ban 1217/m. 21 Aralık 1802 tarihinde vefat etmesi üzerine aşağıdaki tarih beytini düşürmesi ve mührünün üzerinde kendini tanıtan Farsça bir beytin kazınmış olması[185] onun şiire meylinin olduğunu düşündürmektedir.

Ârif Efendi için düşürdüğü tarih şöyledir:

Ḥarf-i cevher dād ile tārīḫ vefātın söyleyim

Oldı Şeyḫ ʿĀrif Efendi ʿāzim-i dār-ı naʿīm (اولدی شیخ عارف افندی عازم دار نعیم) [186]

---

[179] Meşihat makamına geçtikten sonra bir gece rüyasında Hz. Ebu Bekir'i görmüş, mânâ âleminde Hz. Ebu Bekir, Necmüddîn Efendi'ye "Akçeni murabahaya verme ve tütün içme." diye tembihte bulunmuştur. Bkz. Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 19a.

[180] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 19a.

[181] *Gülzâr-ı İrfân*'da Hacı Şerif Ağa için "Bursa'da servet sahibi ve Emir Hanı'nda dükkânı olup eşya satarak ticaret yapan eşraftan biridir." bilgisi bulunmaktadır. Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 802.

[182] Kaynaklarda doğrudan böyle bir bilgi olmamakla birlikte *Ravzâtü'l-muflihûn*'da, Hacı Şerif Ağa'nın oğlu Muhammed İffet için "Necmüddîn Efendi'nin kaynıdır." bilgisi bulunmaktadır. Bkz. Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 19a.

[183] Necmüddîn Efendi'nin çocuğunun olmadığına dair bkz. Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr.19a-19b; Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 67; Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 395.

[184] Osmanlı Arşivi, *[AE.SSLM.III]*, 203-12121-1.

[185] Mühürdeki Farsça beyit.

Men Muhammed Necm-i Eşref-zâde'em

Hamdu lillâh ez-sivâ Âzâde'em Bkz. EK-3.

[186] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr.17b.

Şer'iyye sicilinde bulunan Abdülkâdir Efendi'ye ait tereke kaydında Necmüddîn ve Safiyyüddîn Efendiler için "*Müderrisîn-i kirâmdan es-Seyyid Muhammed Safiyyü'd-dîn Efendi ve es-Seyyid Muhammed Necmü'd-dîn Efendi…*"[187] olarak bahsedilmesine rağmen diğer kaynaklarda müderris olduklarına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu nedenle "müderrisîn" ifadesi, kanaatimizce saygı ve hürmet ifadesi olarak kullanılmıştır.

1.3.3.3.Şemseddîn (ö. ?)

Abdülkâdir Efendi'nin üçüncü oğlu olan Şemseddîn Efendi hakkında kaynaklarda doğrudan bir bilgiye ulaşılamamıştır. Kepecioğlu, Eşrefzâde silsilesini anlatırken verdiği tabloda Şemseddîn Efendi'yi Abdülkâdir Efendi'nin üçüncü oğlu olarak göstermektedir.[188] Hicrî 21 Rebiyülâhir 1202/m. 30 Ocak 1788 tarihli şer'iyye sicilinde Abdülkâdir Efendi'nin mirasçıları arasında üçüncü oğlu Şemseddîn sayılmamaktadır.[189] Bu da göstermektedir ki Şemseddîn Efendi, Abdülkâdir Efendi hayattayken vefat etmiştir.

Abdülkâdir Efendi'nin şiirleri incelendiğinde bir şiirinin küçük yaşta vefat eden bir çocuğu için yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu şiirde Abdülkâdir Efendi, çocuğunun bülûğ çağına ermeden vefat ettiğini; bu şekilde vefat eden çocukların âhirette anne ve babasına şefaat edeceğini dile getirmiştir:

Gözleye nār-ı ġażabdan seni ṭıfl-ı nev-resiñ

Dest-gīrdir anda ṭıflı vālideyn-i bī-kesiñ

Girmeye sensiz **Necībā** cennete feryād-resiñ

Ṣabr idüp ḫoş ṭut diliñ eyle taḥammül firḳate (86M/3)

Şiirde vefat eden çocuğundan "tıfl-ı nev-res" olarak bahsedilmesi çocuğunun daha küçük olduğunu, büyüme çağında olduğunu göstermektedir.

Abdülkâdir Efendi, Allah'ın affına ve rızasına bu imtihanla erebileceğini söyleyerek kendini şöyle teselli etmiştir:

---

[187] *Bursa Şer'iyye Sicilleri B-232 Numaralı Defter* (1202), 56b.

[188] Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 2/74.

[189] *Bursa Sicilleri (1202)*, vr. 56b.

Āteş-i hicrān-ı evlāda nice bir yanasın

Ṣabr idüp ḫoş ṭut diliñ eyle taḥammül firḳate

Sāġar-ı ġufrān-ı Ḥaḳḳ'a bu sebeble ḳanasın

Ṣabr idüp ḫoş ṭut diliñ eyle taḥammül firḳate (86M/1)

Yine başka bir şiirinde bu konuyu şöyle dile getirmektedir:

Āteş-i sūzān-ı hicrānda yürek ḳaynar yanar

Aġlayalım aġlayalım gülmege ṭāḳat mı var

Ḳalmadı aṣlā tüvān ü ṭāḳatim hīc ẕerrevār

Aġlayalım aġlayalım gülmege ṭāḳat mı var (32M/1)

Āşiyān-ı dünyeden uçdı niçe bir murġ-ı cān

Kimi aḥbāb kimi iḫvān kimisi pāre-i cān

Aġladı bunda **Necībā** her gelen bir ins ü cān

Aġlayalım aġlayalım gülmege ṭāḳat mı var (32M/3)

Dünyadan göçüp gidenlerin ayrılığına artık dayanamadığını söyleyen Abdülkâdir Efendi, dostlarını, ihvanını kaybettiğini, bunların yanında "pâre-i cân" olan evladından da ayrıldığını söylemektedir.

Bu şiirlerin ışığında Abdülkâdir Efendi'nin üçüncü bir oğlunun daha olduğunu ve onu küçük yaşta kaybettiğini öğrenmekteyiz.

1.3.3.4. Şerife Mediha Hatun (ö. ?)

Abdülkadir Efendi'nin kızı Şerife Mediha Hatun hakkında kaynaklardaki bilgiler oldukça sınırlıdır. *Ravzâtü'l-muflihûn*'da Levhî Muhammed Sa'id Efendi'nin (ö. h.1214/m.1799) hayatı anlatılırken Şerife Mediha Hatun'dan da bahsedilmektedir. Şerife

Mediha Hatun'un[190] Hülâsa Molla adında bir kızının olduğu ve bu kızı ile Levhî Muhammed Sa'id Efendi'nin evlendiği zikredilmektedir.[191] Diğer bir kaynakta ise Levhî Muhammed Sa'id Efendi'nin bu evliliğinden Levhîzâde Seyyid Abdullah Efendi'nin dünyaya geldiği bildirilmektedir.[192]

Mediha Hatun'un adının Abdülkâdir Efendi'nin tereke kaydındaki mirasçıları arasında geçmesi onun h. 1202/m.1788'de hâlâ hayatta olduğunu kesin bir şekilde ortaya koymaktadır.[193]

1.3.4. Kardeşi

Kaynaklarda Abdülkâdir Efendi'nin kardeşleri hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bununla birlikte Kepecioğlu, Eşrefzâde silsilesini kaydederken İzzeddîn Efendi'nin biri kız biri oğlan olmak üzere iki çocuğu olduğunu belirtmektedir.[194]

Eşrefzâde İzzeddîn Efendi'nin *Dîvân*'ı incelendiğinde bir manzumenin genç yaşta hayatını kaybeden çocuğu için yazıldığı anlaşılmaktadır. "*Ah cüvānım medfeniñ pür-nūr ola*" vasıta mısrasından anlaşılacağı üzere çocuğunu genç yaşta kaybettiği anlaşılmaktadır.

Söz konusu manzume şöyledir:

Bizi firḳat ile nālān eylediñ

Āh cüvānım medfeniñ pür-nūr ola

Cigerimiz ṭopṭolu ḳan eylediñ

Āh cüvānım medfeniñ pür-nūr ola

---

[190] *Ravzâtü'l-muflihûn*'da Şerife Mediha Hatun'un adı "Mediha Molla Hanım" olarak geçmektedir. Yine Hicri 4 Şevval 1198/m. 21 Ağustos 1784 tarihli şer'iyye sicil kaydında ise Şerife Mediha Hatun'un ismi "Molla Hatun" olarak geçmektedir. Veled-i Harir Mahallesi'nde mukim iken vefat eden Rukiye Hanım'ın terekesinin kayıtlı olduğu arşiv belgesinin ilgili kısmı şöyledir: "Deyn-i müṣbet Eşref-zāde kerāmetlü es-Seyyid ʿAbdü'l-Kādir Efendi kerīmesi ʿiffetlü Mollā Ḫatun ber-muʿceb-i vaṣiyyet bi-şehādet-i şāhideyn-i mezbūreyn-i Aḥmed Efendi ve es-Seyyid Muhammed Saʿīd Efendi 50 ġuruş." Bkz. *Bursa Şerʿiyye Sicilleri (1199)*, B/222, vr. 20a.

[191] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 51b.

[192] Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 604.

[193] *Bursa Şerʿiyye Sicilleri (1202)*, vr. 56b.

[194] Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 2/74.

Ḥasretiñ işimiz efgān eyledi

Bağrımızı yaḳdı biryān eyledi

Ḳalbi vīrān gözi giryān eyledi

Āh cüvānım medfeniñ pür-nūr ola

...

Bu fenā dünyāya her gelen gider

ʿĀḳil olan göç yarağını ider

*ʿ**İzzī** bī-çāre babañ her demde dir*

Āh cüvānım medfeniñ pür-nūr ola[195]

Bu manzumenin, ismi geçen Havva Hanım için mi yoksa üçüncü bir kardeş için mi yazıldığı tespit edilememiştir. Kanaatimizce Havva Hanım'ın evlenmesi ve çocuk sahibi olması hasebiyle vefat eden kişinin üçüncü kardeş olması daha güçlü bir ihtimal olarak görünmektedir.

1.3.4.1. Kız Kardeşi Havva Hanım (ö. ?)

Bursa tarihi ve şahsiyetleri hakkında bilgi veren kaynaklar incelendiğinde Havva Hanım'ın adının sadece Bursa Kütüğü'nde geçtiği,[196] diğer kaynaklarda ise hakkında bazı ipuçlarının yer aldığı tespit edilebilmiştir:

Ravzâtü'l-muflihûn'un Eşrefzâde Eşref Efendi'nin (ö. h.1201/m.1787) anlatıldığı bölümünde, Eşref Efendi'nin Şeyh İzzeddîn Efendi'nin kızının çocuğu olduğu belirtilmektedir.[197] Bu bilgi *Gülzâr-ı İrfân*'da da zikredilmiştir.[198] Bu bilgilere göre İzzeddîn Efendi'nin bir kızının olduğu kesinlik kazanmıştır. Havva Hanım'ın oğlunun adı Eşref'tir.

[195] Kara, *İzzî Dîvânı (Tenkitli Metin-İnceleme)*, 325-326.
[196] Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 2/74.
[197] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 9a.
[198] Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 391.

1.3.5. Zevcesi Şerife Zahide Hatun (ö.?)

Seyyid Muhammed Efendi'nin kızı olan Zahide Hatun hakkında elimizde bulunan tek kaynak Abdülkâdir Efendi'nin tereke kaydıdır. Tereke kaydına göre h. 1202/m.1788'de hâlâ hayatta olan Zahide Hatun, Abdülkâdir Efendi'nin çocuklarının annesidir.[199]

Buraya kadar, ailesi hakkında kaynaklardan ve arşiv belgelerinden elde edilenler değerlendirilmeye çalışıldı. Buna göre âlim ve fazıl bir aile olan Eşrefzâde silsilesi meşayihinin önemli bir halkasını teşkil eden Abdülkâdir Efendi'nin biri küçük yaşta vefat etmiş üç oğlu ve bir kızı dünyaya gelmiştir. Oğullarını kendi gibi hem zahirî hem batinî yönden yetiştiren Abdülkâdir Efendi, bu sayede oğullarının kendinden sonra dergâhına şeyh olabilmelerinin zeminini hazırlamıştır. Yüz yılı aşkın bir süre Abdülkâdir Efendi'nin ailesi tarafından idare edilen dergâh meşihati, iki oğlunun da çocuğunun olmaması nedeniyle Necmüddîn Efendi'nin vefatından sonra el değiştirmiştir.[200]

Babası, erkek çocukları hakkında biyografik kaynaklarda geniş bilgiler bulunmasına rağmen Abdülkâdir Efendi'nin kızı, kız kardeşi ve zevcesinin hayatı hakkında bilgiler oldukça kısıtlıdır. Her ne kadar bu kimseler hakkında kısıtlı da olsa kaynaklarda bilgilerin bulunması, müellifin ailesinin bütüncül olarak tanıtılması açısından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

---

[199] *Bursa Sicilleri* (1202), vr. 56b.

[200] Necmüddîn Efendi'nin vefatından sonra Eşrefzâde Şeyh Muhammed Habîb Efendi (ö. h.1218) dergâha postnişin olmuştur. Habîb Efendi'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz: Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr.19a-19b.

1.4. İLMÎ ŞAHSİYETİ

İzzeddîn Efendi, farklı ilim dallarında kaleme alınmış 521 cilt eserden oluşan ve döneminde Bursa'nın önemli kütüphanelerinden biri sayılan Eşrefiyye Dergâhı kütüphanesinin kurucusudur.[201] İlme bu derece değer veren bir şeyhin oğlu olan ve onun rahle-i tedrisinde ilim tahsiline başlayan Abdülkâdir Efendi de babasının tesirinde kalarak küçük yaştan itibaren kendini ilme adamıştır.

İlim öğrenmenin vuslata (Allah'a kavuşmaya) giden yolda en önemli vasıta olduğuna inanan[202] Abdülkâdir Efendi, babasından aldığı eğitimlerden sonra dönemin önemli âlimlerinden tahsilini sürdürmüştür.

Abdülkâdir Efendi'nin ilminin derinliğini, farklı ilimlerdeki müktesebatının genişliğini, Arapça ve Farsçaya olan vukûfiyetini yansıtan en önemli eseri hiç şüphesiz Arapça olarak kaleme aldığı üç ciltlik *Zübdetü'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı tefsiridir. Eserinde tefsir, tasavvuf, edebiyat, kelam, hadis, Arap dili gibi pek çok alanla ilgili malumatın bulunması; bu alıntıların orijinal diliyle verilmesi; eserini Farsça ve Türkçe şiirlerle zenginleştirmesi Abdülkâdir Efendi'nin ilmî şahsiyetinin anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

Abdülkâdir Efendi'nin atıfta bulunduğu kaynaklara örnek olması hasebiyle *Zübdetü'l-beyân* adlı eserinden birkaç örnek vermek yerinde olacaktır. Fâtiha Sûresi'nde besmelenin tefsirini yaparken *Tefsir-i Kavaşî* ve *Tefsir-i Uyûn*'a atıfta bulunmuş, Şeyh Necmüddîn-i Kübrâ'nın besmeledeki "bâ" harfi hakkındaki görüşlerini bildirmiş daha sonra Hâfız-ı Şirazî'den Farsça bir beyit aktararak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.[203]

---

[201] Rûmî 20 Teşrînievvel 1340/ m. 20 Ekim 1924 tarihinde Mehmed Şemseddîn Mısrî (Ulusoy) tarafından düzenlenen Eşrefiyye Dergâhı Kütüphanesi demirbaş defterinin başında kütüphanenin kurucusu olarak İzzeddîn Efendi kaydedilmiştir. Bkz. *Emîr Buhârî, Emîniye, Baba Efendi, Eşrefzâde, Moralı, İsmaîl Hakkı Dergâhı Kütüphaneleri Demirbaş Defteri* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 5294), vr. 72. Tefsir, kelam, nahiv, tarih, edebiyat, tasavvuf gibi birçok ilim dalında önemli birçok kitabı içinde barındıran kütüphanede bu tarihte 412 adet mücellet kitap ve 109 adet dağınık ya da zeyl olarak yazılan kitapçıklarla birlikte toplam 521 adet eser olduğu bildirilmiştir. Bkz. *Kütüphane Demirbaş Defteri* (Genel, 5294), vr. 82. (Not: Eşrefzâde Dergâhı Kütüphane kitap listesi, adı geçen nüshanın 72a-82a varakları arasındadır.)

[202] Bir beytinde gönlüne seslenerek cahilliğin kötülüğünden bahsettikten sonra ilmin, Allah'a kavuşmaya vesile olduğunu şöyle bildirmiştir:

Ṭurma bī-dāniş şaḳın nādān u cāhiller gibi

Behre-i vuṣlat dilerseñ ʿilmile ʿirfān gözet (22G/2)

[203] Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi, *Zübdetü'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* (Genel 994), vr. 1b-2b.

Bakara Sûresi'nin birinci ayetini tefsir ederken huruf-ı mukattaa (الم) bahsinde birçok müfessir ve âlimin görüşünü belirtmiş, Farsça beyitlerle anlamı güçlendirmiştir.[204] Bu bağlamda *Ravzâtü'l-muflihûn* ve *Yâdigâr-ı Şemsî*'de anlatılan şu olay da Abdülkâdir Efendi'nin ilmî şahsiyetini ortaya koyma açısından son derece önemlidir:

Dönemin Bursa Ulu Cami müderris-i âmından olan Nuh Efendi (ö. h.1208/m.1794)[205] Abdülkâdir Efendi'nin ilmî sohbetlerinden etkilenerek tasavvuf yoluna yönelmiş ve ona intisap etmiştir. Bunu duyan Nuh Efendi'nin hocası telaşla "Eyvahlar olsun Nuh Efendi zındık olmuş!" diyerek Bursa'ya gelip Nuh Efendi'yi bulmuş ve ona girdiği bu yoldan dönmesini söylemiş. Nuh Efendi, hocasına "Hocam, hemen beni kınamayın, önce siz de Abdülkâdir Efendi'nin ilim ve irfan meclisine dâhil olun, onu dinleyin, eğer yanlış ya da hatalı bulursanız ben de ayrılırım." demiş. Bir cuma günü Nuh Efendi ve hocası birlikte Abdülkâdir Efendi'nin tefsir dersini dinlemek için Ulu Cami'ye gitmişler. Abdülkâdir Efendi o esnada Ahzab Sûresi 37. ayeti okumuş tefsirine başlarken Nuh Efendi'nin hocası, Nuh Efendi'ye "Bu ayette kelam ilmini içeren bilgiler vardır ve bu ayetin ikisi açık ikisi gizli olmak üzere dört anlamı vardır." demiş. Abdülkâdir Efendi, bu ayeti hem kelami olarak hem de gizli açık anlamlarını vererek açıkladıktan sonra ayeti dil açısından incelemiş ve Kur'ân'dan başka deliller getirerek tefsir etmiştir. Bu olaydan sonra Nuh Efendi'nin hocası da, Abdülkâdir Efendi'nin ilmine hayran kalarak tasavvuf ehlini tânetmekten vazgeçerek Abdülkâdir Efendi'nin dostları arasına girmiştir.[206]

Bu olaydan da anlaşılacağı üzere Abdülkâdir Efendi, ilmî yönü baskın olan mutasavvıf bir şairdir. Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi'nin ilmî şahsiyetinin teşekkülünde babası İzzeddîn Efendi ile birlikte etkili olan diğer hocaları şunlardır:

---

[204] Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi, *Zübdetü'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* (Genel 994), vr. 20b-21a.

[205] Gazzîzâde'nin Nuh Efendi için "*ʿUlemā-yı ʿaṣrıñ ser-firāzı zümre-i ḫ ʿācegānıñ mümtāzı Seyyid Nūḥ Efendi*" tabirini kullanması Nuh Efendi'nin sıradan biri olmadığını göstermektedir. Böyle birinin Abdülkâdir Efendi'nin ilmine hayran kalması ve ona intisap etmesi Abdülkâdir Efendi'nin güçlü bir ilmî yönünün olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Nuh Efendi'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz: Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 61b; Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 703-705.

[206] Gazzîzâde bu olayı bizzat Nuh Efendi'den nakletmektedir. Bkz. Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 12a; Bu olay küçük farklılıklarla *Yâdigâr-ı Şemsî*'de de kaydedilmektedir. Bkz. Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî,* 63-64.

1.4.1. Hocaları

Babası İzzeddîn Efendi'den sonra, Abdülkâdir Efendi'nin ilmî şahsiyetini şekillendiren ve katkıda bulunan hocaları hakkında en kapsamlı bilgi *Gülzâr-ı İrfân*'da kayıtlıdır. *Gülzâr-ı İrfân*'da onun iki hocasından bahsedilmektedir:

1.4.1.1. Hâdîzâde Seyyid Mehmed Emin Efendi (ö. h. 1159/m.1746)

Döneminde önemli görevlerde bulunan ve yed-i tûlâ sahibi olarak vasfedilen Hâdîzâde Seyyid Mehmed Emin Efendi, Bursa'da dünyaya gelmiştir.[207] İlk tahsilini Salim Efendi'den alan Mehmed Emin Efendi, dönemin önemli eserlerinin bir kısmını da Eşrefzâde İzzeddîn Efendi'nin rahlesinde tamamlamıştır.[208]

Bursa'daki eğitimini bitirdikten sonra İstanbul'a giderek dönemin önemli âlimleri arasında sayılan Mekkîzâde Tâhir Efendi'den[209] tahsilini tamamlayarak Bursa'ya geri dönmüştür.[210] Sırasıyla Bursa Molla Hüsrev Medrese'si,[211] Bursa Arabiyye Medresesi ve h.1132/m.1720 tarihinde Kösec Ali Paşa Medresesi,[212] müderrisi olmuştur.[213]

Seyyid Mehmed Emin Efendi h.1139/m.1727 tarihinde Trablus Şam mevleviyetine getirildikten sonra sırasıyla Kayseri, Kütahya ve Bağdat mevleviyetinde de görev almıştır.[214] Son olarak Filibe kadısı iken h.1159/m.1746 tarihinde Filibe'de vefat

---

[207] Mehmed Sâlim Mîrzâzâde, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, thk. Adnan İnce (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2018), 99; Nuran Üzer Altuner, *Safâyî ve Tezkiresi İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989), 398.

[208] Mîrzâzâde, *Tezkiretü'ş-şuarâ,*99.

[209] Mekkîzâde Tahir Efendi'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz: Mîrzâzâde, *Tezkiretü'ş-şuarâ,*300.

[210] Mîrzâzâde, *Tezkiretü'ş-şuarâ,*99.

[211] Molla Hüsrev Medresesi, Fatih döneminde yaşayan büyük Osmanlı âlimi ve müftüsü olan Molla Hüsrev tarafından Bursa Zeyniler Mahallesi'nde 1470'li yıllarda yaptırılmıştır. Molla Hüsrev hakkında geniş bilgi için bkz. Ferhat Koca, "Molla Hüsrev", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/252-254; Ulusoy, *Medâr-ı Şemsî -Devvâr-ı Şemsî*, 209.

[212] Bursa Yeşil Mahallesi'nde Çelebi Sultan Medresesi karşısında bulunan medrese yıkılmış ve arsası satılmıştır. Bkz. Ulusoy, *Medâr-ı Şemsî -Devvâr-ı Şemsî,* 215.

[213] Mîrzâzâde, *Tezkiretü'ş-şuarâ,*100.

[214] Esad Mehmed Efendi, *Bağçe-i Safâ-endûz*, thk. Rıza Oğraş (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2018), 57.

etmiştir.[215] "Emîn" ve "Sâbık" mahlaslarını kullanarak şiirler yazmıştır. Bazı tezkirelerde şiir örnekleri de bulunmaktadır.[216]

Dönemin önemli âlimlerinden olan Seyyid Mehmed Emin Efendi'nin derslerine katılarak Farsçayı öğrenen Abdülkâdir Efendi,[217] bu dile hâkimiyetini Farsça kaleme aldığı şiirlerinde göstermiştir.

1.4.1.2. Mevczâde Abdurrahman Efendi (ö. h.1161/m.1748)

Bursa'nın Kite Kazası'nın Kayapa köyü civarında dünyaya gelen Abdurrahman Efendi, küçük yaşta ilim öğrenmek üzere Bursa'ya gelmiştir. [218] Bursa'nın önemli dersiamlarından Uryânî Ali Efendi'den[219] tahsilini tamamlayarak İstanbul'a giden Abdurrahman Efendi, İstanbul'da dönemin önemli âlimlerinin rahlesinde kendini geliştirmiş h.1119/m.1707'de yapılan imtihanları geçerek müderris olmuştur.[220]

Abdurrahman Efendi, h. 1128/m.1716 senesinde Lala Şahin Paşa Medresesi'ne[221] müderris olarak tayin edilmiştir. Bu tarihten itibaren resmi tertip üzere h.1135/m.1723'de Kâdiriyye Medresesi,[222] h.1143/m.1729'da Emir Sultan Medresesi,[223] h.1145/m.1732'de Orhan Medresesi,[224] h.1147/m.1734'de Hüdavendigar Medresesi,[225] yine aynı yıl

---

[215]Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 607; Fatîn Davud, *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*, thk. Ömer Çiftçi (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017), 36; *Bağçe-i Safâ-endûz*'da h.1156/m.1743 senesinde vefat ettiği kayıtlıdır. Bkz. Esad Mehmed Efendi, *Bağçe-i Safâ-endûz,* 57.

[216] İsmail Beliğ, *Nuhbetü'l-âsâr li Zeyli Zübdetü'l-Eş'ar*, thk. Abdülkerim Abdülkadiroğlu (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999), 20-22; Fatîn Davud, *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr),* 36; Mîrzâzâde, *Tezkiretü'ş-şuarâ,* 100-101; Üzer Altuner, *Safâyî Tezkiresi,* 399-400.

[217] Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 388; Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî,* 63.

[218] Güzel, *Gülzâr-ı İrfân,* 598-599; Mehmed Raşid, *Zübdetü'l-vekâyi der-Belde-i Celîle-i Burusa,* vr. 443b.

[219] Sultaniye Medresesi müderrisi olan Uryânî Ali Efendi h. 1112/m.1700'de vefat etmiştir. Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz: Güzel, *Gülzâr-ı İrfân,* 580-581; Mehmed Raşid, *Zübdetü'l-vekâyi der-Belde-i Celîle-i Burusa,* vr. 243b-244a.

[220] Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 599; Mehmed Raşid, *Zübdetü'l-vekâyi der-Belde-i Celîle-i Burusa,* vr. 443b-444a.

[221] İlk Osmanlı Beylerbeyi olan Lala Şahin Paşa'nın hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Lala Şahin Paşa", *İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/77-78.

[222] Bilgi için bkz. Ulusoy, *Medâr-ı Şemsî Devvâr-ı Şemsî,* 218.

[223] Bilgi için bkz. Baha Tanman, "Emir Sultan Külliyesi", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/148-151; Ulusoy, *Medâr-ı Şemsî - Devvâr-ı Şemsî,* 208-209.

[224] Bilgi için bkz. Doğan Yavaş, "Orhan Gazi Külliyesi", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/387-389; Ulusoy, *Medâr-ı Şemsî - Devvâr-ı Şemsî,* 205-206.

[225] Bilgi için bkz. Semavi Eyice, "Hüdavendigar Külliyesi", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/290-295; Ulusoy, *Medâr-ı Şemsî - Devvâr-ı Şemsî,* 206.

Yıldırım Bayezit Medresesi'nde[226] müderrislik vazifesi üstlenmiştir. Hicrî 1149/m.1736'da ise Yıldırım Bayezit Medresesi'nde Dârulhadis-i Süleymaniye payesi[227] ile görevlendirilmiştir.[228]

Abdurrahman Efendi h.1161/m.1748'de Bursa'da vefat etmiş ve Bursa Kalesi dâhilinde Filiboz Mahallesi'nde yaptırdığı medresesinin haziresine defnolunmuştur.[229]

Müderrisler için en önemli payelerden biri olan Süleymaniye Darulhadis payesine nail olan Mevczâde Abdurrahman Efendi, tasavvuf, tefsir, ilm-i hesap gibi farklı ilim dallarında eserler kaleme almıştır.[230]

Gülzâr-ı İrfân'da kaydedildiğine göre Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi, babası İzzeddîn Efendi ile başladığı ilim tahsili yolculuğuna Mevczâde Abdurrahman Efendi ile devam etmiş, Abdurrahman Efendi'den aklî ve naklî ilimleri tahsil etmiştir.[231]

1.5. TASAVVUFİ ŞAHSİYETİ

1.5.1. Tarikatı

Birçok tarikata ev sahipliği yapan, Anadolu'daki tasavvuf kültürünün en yoğun yaşandığı şehirlerin başında gelen Bursa'da yine tasavvufi havanın teneffüs edildiği bir dergâhta dünyaya gözlerini açan Abdülkâdir Efendi, doğumundan itibaren tasavvufi bir ortamda bulunmuştur.

Anadolu topraklarında Kâdiriyye tarikatının tanınmasına ve yayılmasına öncülük eden Eşrefoğlu Rûmî'nin kurduğu Eşrefiyye kolunun[232] Bursa'daki önemli temsilcileri arasında yer alan babası Şeyh İzzeddîn Efendi'nin gözetiminde büyüyen biri olarak Abdülkâdir Efendi, küçük yaştan itibaren tasavvufi çevrelerde bulunmuş ve babasının

[226] Bilgi için bkz. Doğan Yavaş, "Yıldırım Külliyesi", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/532-534; Ulusoy, *Medâr-ı Şemsî - Devvâr-ı Şemsî,* 207.

[227] Süleymaniye Darulhadis'i hakkında geniş bilgi için bkz. Mehdin Çiftçi, *Süleymaniye Darulhadisi XVI-XVII. Asırlar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012).

[228] Mehmed Raşid, *Zübdetü'l-vekâyi der-Belde-i Celîle-i Burusa,* vr. 444a.

[229] Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 599; Mehmed Raşid, *Zübdetü'l-vekâyi der-Belde-i Celîle-i Burusa,* vr. 443b-444a.

[230] Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 599; Mehmed Raşid, *Zübdetü'l-vekâyi der-Belde-i Celîle-i Burusa,* vr. 443b-444a.

[231] Güzel, *Gülzâr-ı İrfân,* 387-388.

[232] Osmanlı topraklarında Kâdirî tarikatının yayılmasında Eşrefoğlu Rûmî'nin rolü hakkında bkz. Mustafa Kara, *Eşrefoğlu Rûmî* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 40-41.

seyahatleri sebebiyle diğer şehirlerdeki tasavvufi kültürü görme fırsatı da elde etmiştir.[233] Bu seyahatleri ve yaşadığı tasavvufi ortam Abdülkâdir Efendi'nin tasavvufi hayatının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

İçinde bulunduğu tasavvufi çevre hasebiyle küçük yaştan itibaren Kâdiriyye tarikatının piri olan büyük mutasavvıf Abdülkâdir Geylanî'ye muhabbet besleyen Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde bu sevgisini sıkça dile getirmiştir:

Ey Ḥaḳḳ'a ṭālib derdlü dil
Gel Şeyḫ ʿAbdü'l-Ḳādir'e
Ḳaldur ḥicābı çeşmi sil
Gel Şeyḫ ʿAbdü'l-Ḳādir'e

Aṣl-ı ʿarīḳdir ol şerīf
Ol sırına saʿy it elīf
Ḳuvvet dilerseñ ey żaʿīf
Gel Şeyḫ ʿAbdü'l-Ḳādir'e

Gel ṣıdḳıla gir rāhına
Sür yüziñi dergāhına
İrişdürür Allāh'ına
Gel Şeyḫ ʿAbdü'l-Ḳādir'e (77M/1-3)

[233] Babası İzzeddîn Efendi'nin sıklıkla İstanbul Tophane'de bulunan Kâdirî Tekkesi'ne gittiği bilinmektedir. Nitekim İzzeddîn Efendi, vefat etmeden bir süre önce İstanbul'a gitmiş ve orada vefat etmiştir. Bu seyahatlerinde oğlu Abdülkâdir Efendi'nin de bulunduğu bilinmektedir. Nitekim Hicri Receb 1153 tarihli bir arşiv belgesine göre, Hicri 1 Receb 1153/m.12 Eylül 1740 tarihinde Regaib Gecesinde babası İzzeddîn Efendi İstanbul'da vaaz vermiş, bu vaazı beğenen Sultan I. Mahmud, İzzeddîn Efendi'ye seksen kuruş, oğlu Abdülkâdir Efendi ve halifesine de kırkar kuruş atâda bulunmuştur. Bkz. Osmanlı Arşivi, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Defteri [TS.MA.d]*, No 2384/7; Yine hicrî 1137/m.1725'de İzzeddîn Efendi ve müellifimiz hac için beraber yola çıkmışlardır. Hac yolculuğuna İstanbul'dan başlamışlar ve burada İzzeddîn Efendi ile belli bir süre kalarak sohbetlerde bulunmuşlardır. Tennûrîzâde, *Hediyyetü'l-fukarâ* (Şer'iyye, 1129), vr. 17a.

Şeyh Abdülkâdir Geylânî'ye intisap etmeyi Allah'a ulaşmanın bir vesilesi olarak gören Abdülkâdir Efendi, zahiri ilimleri babası ve diğer hocalarından tahsil ettikten sonra babasının da telkinleri üzerine tasavvuf yoluna yönelmiştir. Kâdiriyye tarikatının güçlü bir kolu olan Eşrefiyye'de seyr ü sülûka başlayan Abdülkâdir Efendi bu tarikatta seyr ü sülûkunu tamamlayarak icazet almıştır.

Şiirlerinde Eşrefî olmaktan övgüyle bahseden Abdülkâdir Efendi, Allah'a kavuşmanın, sivadan kurtulmanın, aşk derdine çare bulmanın yolunun Eşrefî olmak ve Eşrefî dergâhına gelmekten geçtiğini şöyle dile getirmiştir.

Vāṣıl-ı evc-i kerāmetdir gürūḥ-ı Eşrefī
Maẓhar-ı sırr-ı velāyetdir gürūḥ-ı Eşrefī

Eşrefī ol ṣıdḳıla ṭolsun derūnuñ ʿaşḳıla
Ṣāḥib-i emn ü emānetdir gürūḥ-ı Eşrefī

Āşinā-yı feyż-i ṭıbb-ı *men ʿaref* olup bular
Ḫaṣta-i ʿaşḳa ʿināyetdir gürūḥ-ı Eşrefī (224G/1-3)

Biz dem-ā-dem nām-ı dostı yādla bulduḳ vefā
Cān daḫi beẕl eylesek ṣad minnet-i cān u ṣafā
Naġme-i ẕikr-i Ḫudā'dır her nefes bir ḫoş-nevā
Enderūn-ı bāġ-ı ʿaşḳda Eşrefī ʿuşşāḳıyız

Külḫān-ı ʿaşḳ içre cism ü cānımız olur güdāz
Āteş-i dil-sūzla tāb-ı şānımız olur firāz
Tābiş-i ʿaşḳla **Necīb** efġānımız olur dırāz
Enderūn-ı bāġ-ı ʿaşḳda Eşrefī ʿuşşāḳıyız (37M/2-3)

Şiirlerinden de anlaşıldığı üzere Abdülkâdir Efendi, Kâdirî tarikatının önemli bir kolu olan Eşrefiyye yoluna mensup ve bu yolda şeyhlik yapmış önemli bir mutasavvıf şairdir.

1.5.2. Mürşidi

Abdülkâdir Efendi'nin ilmî şahsiyetinin şekillenmesinde büyük bir rol oynayan babası İzzeddîn Efendi, Abdülkâdir Efendi'nin tasavvufi şahsiyetinin şekillenmesinde de en önemli paya sahiptir. Abdülkâdir Efendi, hem eb-i cismânîsi hem de eb-i rûhânîsi olan İzzeddîn Efendi'den Kâdirî tarikatının Eşrefiyye kolunun usulüne göre tevbe alarak tasavvuf yoluna girmiştir.

Abdülkâdir Efendi, zahirî ilimleri tahsil edip belli bir olgunluğa eriştiğinde babası İzzeddîn Efendi ile h.1137/m.1725 senesinde[234] hacca gitmiş hacda manevi olarak temizlendikten sonra babası İzzeddîn Efendi'ye intisap ederek tasavvuf yolculuğuna başlamıştır.[235]

Tasavvuf yolunda seyr ü sülûka başladığında 18-22 yaşları arasında olan Abdülkâdir Efendi, kısa sürede Kâdirî âyini üzere "Esmâ-i isnâ aşar"ı tekmil edip seyr ü sülûkunu tamamlayarak babasından icazet almış ve İzzeddin Efendi'nin halifesi olmuştur.[236]

---

[234] *Hediyyetü'l-fukarâ*'da h.1136/m.1724'de hacca gitttiği kayıtlıdır. Tennûrîzâde, *Hediyyetü'l-fukarâ* (Şer'iyye, 1129), vr. 17. Mehmet Rifat Efendi ise h.1130'da hacca gittiklerini bildirmiştir. Muhtemelen burada, h.1129/m.1717'deki ilk haccı kasdedilmektedir. Bkz. Çakır, *Nefhatü'r-Riyâzi'l-âliye,* 795. İzzeddîn Efendi'nin hacları hakkında en kapsamlı bilgiler Süleyman Halis'in *Vefeyât*'ında kayıtlıdır. Süleyman Halis'e göre, İzzeddîn Efendi ilk olarak h.1129/m.1717 senesinde bütün emlakını satarak Şam güzargâhından hacca gitmiş ve bu vazifesini yerine getirmiştir. Daha sonra h.1137/m.1725'de tarihinde ev halkı ile birlikte -Abdülkâdir Efendi de bu hac ziyaretinde bulunmuştur.- Mısır güzergâhından Mekke'ye giderek haccını gerçekleştirmiştir. Bkz. Süleyman Hâlis, *Vefeyâtnâme*, Mustafa Kara Özel Koleksiyonu, vr. 18a-18b. Süleyman Halis'in verdiği bu bilgiler İzzeddîn Efendi'nin mustakil olarak kaleme aldığı Yusuf Sûresi Tefsiri'nin giriş kısmındaki bilgilerle örtüşmektedir. İzzeddîn Efendi, Yûsuf Sûresi'nin girişinde haclarıyla ilgili olarak, iki defa hacca gittiğini, ilkini h.1129/m.1717'de, ikincisini ise ailesi ile birlikte h.1137/m.1725'de gerçekleştirdiğini kaydetmiştir. Bkz. Eşrefzâde İzzeddîn, *Enîsü'l-cenân (Yûsuf Sûresi Tefsiri)* (İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 992), vr. 1a.

[235] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 11b; Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 389; Abdülkâdir Efendi'nin babasına intisap ederek ondan tevbe aldığı diğer kaynaklarda da kayıtlıdır. Bkz. Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 63; Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 388; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/110.

[236] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 11b.

Abdülkâdir Efendi, hicrî 29 Safer 1140/m.16 Ekim 1727 tarihli bir arşiv belgesine göre Bursa Hamza Bey Camisi'nin imametine atanmıştır.[237] Bu belgede Abdülkâdir Efendi'den "*... es-Seyyid 'Abdü'l-Kâdir Halîfe ibn es-Seyyid İzzeddîn dâiyelerine...*" şeklinde bahsedilmesi, Abdülkâdir Efendi'nin bu tarihten önce seyr ü sülûkunu tamamlayıp halifeliğini aldığını göstermektedir.

Abdülkâdir Efendi'den bahseden kaynaklarda başka bir tarikata intisap ettiği ya da farklı bir mürşide bağlandığı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Buna göre Abdülkâdir Efendi'nin tek mürşidinin babası İzzeddîn Efendi olduğu ve meşrep olarak Kâdirî-Eşrefî yolunu benimsediği bilgisi kesinlik kazanmaktadır.

1.5.3. Postnişinliği

Babası İzzeddîn Efendi'den icazet alan Abdülkâdir Efendi'nin, babasının ve hocalarının gözetiminde zahirî ve batinî ilimlerle beslendiği ve gelecekteki postnişinlik görevine bizzat babası tarafından hazırlandığı önceki bölümlerde belirtilmişti.

Hediyyetü'l-fukarâ'da anlatıldığına göre babası İzzeddîn Efendi vefatından üç yıl önce bir cuma günü İncirli Eşrefiyye Dergâhı'nda bir tarikat silsilesi yazıp bütün müritlerini toplayarak şu konuşmayı yapmıştır:

> *"Ümmet-i Muḥammed ve dervīş ḳarındaşlar! Bir miḳdār ḳalḳıñ size esmā-i evliyāu'llāh ḳırā'at ideyim ... Ey fuḳarām ve ey aḥibbām! Oġlum Şeyḫ el-Ḥāc ʿAbdü'l-Ḳādir'e biz icāzet virdik ve ḫalīfemdir. Siz daḫi añа teslīm oluñ. Zīrā sizi şerīʿaten ve ṭarīḳaten ġayra muḥtāc itmez ve esrār-ı ṭarīḳımız añа teslīm olunmuşdur."*[238]

[237] Osmanlı Arşivi, *Cevdet-evkaf [C.EV.]*, 084.04188.001

[238] Tennûrîzâde, *Hediyyetü'l-fukarâ* (Şer'iyye, 1129), vr. 12a; Eserinde Abdülkâdir Efendi hakkında pek çok hata bulunan Mehmed Rifat Efendi ise bu olayı şöyle nakletmektedir: "*İstanbulu def'a-i sânî teşrîflerinde üzerlerinde olan dersiye ve va'ziyyenin kimini oğlu Abdülkādir Efendi'ye ve kimini üvey oğlu Necîb Efendi'ye tevcîh ettirip bir dahi gelmeyeceklerin îmâ buyurmakla dervîşânın hâtırlarına gelmiş ki, eğer Abdülkādir Efendi'yi postlarına iclâs ettirmez ise Necîb Efendi postu zabteder. Kürsîde va'z buyururken 'Beni arayan oğlum Abdülkādir de bulsun' deyüp kürsîden inip şeyh Abdülkādir Efendi'nin yedinden tutup posta iclâs ettirmiş.*" Bkz. Çakır, *Nefhatü'r-Riyâzi'l-âliye,* 795. İzzeddîn Efendi'den bahseden kaynaklarda üvey oğlu Necîb Efendi zikredilmemiştir. Yine bu olay İstanbul'da değil Bursa'da gerçekleşmiştir. Muhtemelen Mehmed Rifat Efendi, Abdülkâdir Efendi'nin mahlası olan "Necîb"i başka birisi olarak düşünmüş ve İzzeddîn Efendi'nin üvey oğlu olabileceği kanısına varmıştır.

Bu bilgiye göre Abdülkâdir Efendi, babasının vefatı olan h.1153'ten üç yıl önce yani h.1150/m.1737 yılında meşihat makamına geçmiş olmalıdır.

Abdülkâdir Efendi'nin halifelerinden olan Emîr Sultan Zâviyesi Şeyhi Şeyh Lutfullâh Efendi[239] (ö. h.1160/m.1747), babası İshak Efendi'nin h.1150/m.1737'de vefat etmesi üzerine Emîr Sultan Zâviyesi'ne postnişin olmuştur. Bu bilgiye göre Abdülkâdir Efendi'nin h.1150'den daha önce meşihat makamında olduğu söylenebilir. *Gülzâr-ı İrfân* müellifi Fahreddîn Efendi'nin Abdülkâdir Efendi hakkında "Elli üç yıl meşihat makamında kaldı."[240] ifadesi de bunu doğrulamaktadır. Bu bilgiler ışığında kanaatimizce Abdülkâdir Efendi, h.1149/1736'dan itibaren babasının vefat ettiği h.1153/m.1740 tarihine kadar en az dört yıl İzzeddîn Efendi'nin makamında vekâleten bulunmuş olmalıdır.

Abdülkâdir Efendi'den bahseden diğer kaynaklar ise onun, babasının vefatı üzerine İncirli Eşrefiyye Dergâhı'na postnişin olduğunu bildirmektedir.[241] Bununla birlikte Abdülkâdir Efendi'nin h.20 Zilhicce 1153/m.8 Mart 1741 tarihli dilekçesinde babasının vefatıyla boşalan İncirli Eşrefiyye Dergâhı hatiplik makamı için kendisinin tayin edilmesini istemiştir.[242]

Bu bilgiler ışığında Abdülkâdir Efendi'nin, babası İzzeddîn Efendi henüz hayattayken onun yerine vekâleten meşihatta bulunduğu, bu vazifeyi ona babasının verdiği, babasının vefatından sonra ise meşihat makamına resmen geçirildiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Babasından sonra İncirli Eşrefiyye Dergâhı'nın dördüncü postnişini[243] olarak meşihat makamına geçen Abdülkâdir Efendi, irşad ve toplumu aydınlatma vazifesine

---

[239] "Halifeleri" bölümünde hayatı hakkında bilgi verilecektir.

[240] Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 388.

[241] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 11b; Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 63; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 1/59; Zübeyiroğlu, *Mecmûatü't-terâcim*, 357.

[242] Dilekçenin aslı şöyledir: "*Devletlü, ʿinâyetlü sulṭânım ḥażretleri ṣaġ olsun! Burusa'da İncirlice Maḥallesi'nde merḥūm u maġfūr Eşref-zāde-i Rūmī ḳuddise sırruhu'l-ʿazīziñ āsitāneleriniñ ḥaṭībi olan pederim es-Seyyid ʿİzzeddîn Efendi dār-ı bekāya irtiḥāl buyurmalarıyla ḫiṭābet-i meẕkūruñ vaẓīfe-i muʿayyenesiyle ʿabd-i dāʿīlerine ʿināyet ü iḥsān buyurulmak bābında emr ü fermān devletlü ʿinâyetlü sulṭānım ḥażretleriniñdir. el-Ḥāc eş-Şeyḫ es-Seyyid ʿAbdü'l-Ḳādir*." *[AE.SMHD.I.]*, 264-21367-001.

[243] Abdükâdir Efendi'den bahseden bazı kaynaklarda onun İncirli Eşrefiyye Dergâhı'nın üçüncü şeyhi olduğu bilgisi bulunmaktadır. Bkz. Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 62; Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)*, 127; Özkan, *Eşrefoğlu Rûmî, Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Eşrefiyye Tarikatı*, 162; Çakır, *Nefhatü'r-Riyâzi'l-âliyye*, 396. Bu kaynaklara göre birinci şeyhi Şeyh Mehmed Efendi (ö. h.1061/m.1645), ikinci şeyhi Eşrefzâde İzzeddîn Efendi (ö. h.1153/m.1740)'dir. Bu bilgilere göre

babasının kaldığı yerden devam etmiştir. Babası İzzeddîn Efendi'nin bir gün Ulu Cami'de bir gün Emir Sultan Camisi'nde bir gün de İncirli Eşrefiyye Dergâhı'nda ikinci defa başladığı tefsir dersleri vefatıyla yarım kalmış;[244] Abdülkâdir Efendi, babasının Saffât Sûresi'nde bıraktığı[245] bu vazifesini devam ettirmiş ve Kur'ân'ın yarım kalan tefsirini h.1162/m.1749 senesinde tamamlamıştır. Vaazlarıyla tamamladığı bu tefsir derslerinin hitamında kendisi bir tarih de düşürmüştür.

Tarih manzumesi:

…

Sekiz cild ṭarz-ı vālā üzre bir tefsīr-i zībādır

Gören bir kerre eyler intisāb tefsīr-i Ḳurʾān'a

Necīb-i zār u nā-çīz vaʿẓla çün itdi anı itmām

Peder gibi anıñ da bezm-i ḫatmi oldı ḫullāna

İlāhī sen naṣīb it bir daḫi bu meclis-i ḫatmi

Be-cāh-ı Seyyidü'l-kevneyn **Necīb**-i zār u giryāna

dergâhın şeyhlik makamı, Şeyh Mehmed Efendi'nin hicrî 1060/1650'de vefatından İzzeddîn Efendi'nin postnişin olduğu Hicri 1104/1693 senesine kadar boş kalması gerekmektedir. Kanaatimizce Şeyh Mehmed Efendi'den sonra dergâhta Abdülkâdir Efendi'nin dedesi Eşref-i Sânî bulunmuş, babası Lutfullah Efendi'nin 1104/1693'de vefat etmesi üzerine Eşref-i Sânî, İznik'e gitmiş İzzeddîn Efendi de İncirli Dergâhı'na postnişin olmuştur. Bu düşüncemizin doğruluğunu güçlendiren bilgiler de bulunmaktadır: Yukarıda da bahsi geçtiği üzere Lutfullah Efendi, vefatına yakın Eşref-i Sânî'yi Bursa'dan İznik'e çağırmış, kendi (Eşref-i Sânî) yerine de İzzeddîn Efendi'yi geçirmesini söylemiştir. Bkz.Tennûrîzâde, *Hediyyetü'l-fukarâ* (Şer'iyye, 1129), vr. 11. Bu bilgiden de Eşref-i Sânî'nin Bursa'da şeyhlik yaptığı anlaşılmaktadır. Bütün bu bilgiler dikkate alındığında kanaatimizce Abdülkâdir Efendi, İncirli Eşrefiyye Dergâhı'nın üçüncü değil dördüncü şeyhi olmalıdır.

[244] İzzeddîn Efendi'nin Ulu Cami, Emir Sultan Camisi ve kendi dergâhında tefsir dersleri yaptığını bizzat Abdülkâdir Efendi *Zübdetü'l-beyân* adlı eserinde bildirmiştir. Bkz. Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi, *Zübdetü'l-beyân* (Genel 994), vr.1b; İzzeddîn Efendi'nin ikinci defa başladığı tefsir derslerinin yarım kaldığı ve Abdülkâdir Efendi tarafından tamamlandığı bilgisi için bkz: Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 11b.

[245] Hasan Basri Öcalan, "Eşrefoğlu'nun İzinde Bir Sûfî: Şeyh İzzeddîn Efendi ve Meclis-i Şerif'i", *İznikli Gönül Adamı Eşrefoğlu Rûmî*, ed. Bilal Kemikli (İznik: Uludağ Yayınları, 2010), 293.

Ṣıyānetle mevāniʿden yine bir ḫatm ü hem bedʾe

Muvaffaḳ ḳıl bidāyetde nihāyetde hem ʿirfāna

Necībā ḥarf-i cevherdār ile ḫatme dinüp ṭārīḫ

Muvaḥḥidler gerek bezm-i celīl-i Rūm-ı ġufrāna

(موحد گیرک بزم جلیل روم غفرانه) (1162) (1k/17-21)

Şiirde de görüldüğü üzere sekiz ciltlik Kur'ân tefsirini Abdülkâdir Efendi vaaz ve sohbetlerle h.1162/m.1749 senesinde tamamlamıştır.

Ravzâtü'l-muflihûn'da zikredildiğine göre Abdülkâdir Efendi, babasının yarım kalan bu tefsirini tamamladıktan sonra kendisi birer gün Ulu Cami, Emir Sultan Camisi, Kaygan Camisi ve kendi dergâhında olmak üzere haftada dört gün tefsir sohbetlerine başlamış ve h.1184/m.1770'de Kur'ân'ı hatmetmiştir.[246] Bu tefsir sohbetleri peyderpey toplanarak *Zübdetü'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eser yazılmıştır. Tefsir derslerinin sonunda Ulu Cami'de hatim duası yapılmış ve hatim duasına halkın bütün kesimlerinden birçok kişi katılmış, Gazzizade'nin ifadesine göre bu esnada camide secde edecek yer kalmamıştır.[247]

Tefsir derslerine tekrar başlayan Abdülkâdir Efendi, vefatından önce bir defa daha Kur'ân'ı tefsir derslerinde hitama erdirmiş ve bu derslerini de *Muhtasaru Zübdetü'l-beyân* adıyla bir araya getirmiştir.[248]

Postnişinliği boyunca zamanının büyük bir kısmını Kur'ân'ı anlama ve anlatma yolunda yaptığı vaaz ve sohbetlerle geçiren Abdülkâdir Efendi, tefsir derslerinden kalan zamanlarını da sohbet ve vaazlarıyla insanları irşat etmeye sarf etmiştir.

---

[246] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* Orhan, 1041), vr. 11b. *Muhtasaru Zübdetü'l-Beyân* adlı eserinin girişinde hatim derslerinin h.1182/m.1768'de tamamlandığı bilgisi bulunmaktadır. Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi, *Muhtasaru Zübdetü'l-Beyân* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 997), vr. 1b.

[247] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 11b.

[248] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 11b; Abdülkâdir Efendi'nin iki kez tefsir dersleriyle *Kur'ân*'ı hatmettiği *Gülzâr-ı İrfân*'da da kayıtlıdır. Bkz. Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 389.

Gazzîzâde eserinde, Abdülkâdir Efendi'nin sohbet ve vaazlarının tesirini ve insanların Abdülkâdir Efendi'nin vaazlarına olan ilgi ve alakasını şöyle dile getirmektedir:

> *"Zamān-ı şerīflerine irişüp meclis-i melāʾik-enīs ve kerrūbī-celīsleri şerefiyle müşerref olan ẕevāt-ı kirāmdan mesmūʿum olmuşdur ki cumʿa günleri āsitānelerindeki ser-nişīn-i vaʿẓ ü teẕkīr oldıḳlarında ḥüżżār-ı meclise emr ü nehy-i Rabbü'l-erbābı bir nehc üzre taḳrīr ü beyān buyururlar idi ki sāmiʿīnden ḳabūl ü iʿrāż ve ʿaşḳ u şevḳ-i Feyyāż ile ẓuhūr iden enīn-i nedāmet, sebʿ-i ṭıbāḳı mürāren bu āb-ı deryā-yı raḥmeti ve ḳulle-i emvāc-ı bī-kerān-ı maġfireti cūş itdürüp herbirerleri maġfūr ü mesrūr olup ḥīn-i itmām-ı vaʿẓ u teẕkīrde ḫalḳa-bend-i ẕikr ü tevḥīd oldıḳlarında gürūh-ı ʿuşşāḳıñ nāme-i eẕkārları Ḳubbe-i Ḥadrā'yı ṭoldurup himmet-i ʿazīz-i müşārün-ileyh ile ḳulūblarından ḫırḳaveş efkār-ı sivāyı ḳaldırup derūn (u) bīrūnlarını nūr-ı tevḥīd ile güldürüp şarāb-ı ʿaşḳ-ı Perverdigār ile ḳandurup ber-meclis iḥyā buyururlar idi ki dāḫil olanıñ ḳalbi ḥacerden eşedd ise elyen mine'z-zebed olup ān-ı lā-yenḳaşımda ṭarīḳ-i hidāyete mā'il ider idi."*[249]

Abdülkâdir Efendi'nin taştan daha katı olan kalpleri bile köpükten daha yumuşak hâle getiren tesirli sohbetlerine sadece dervişleri ya da Bursa ahalisi ilgi göstermemiş, sohbetlerinin ünü İstanbul'da saraya kadar ulaşmıştır. Dönemin padişahları olan Sultan III. Mustafa (ö. h.1187/m.1774) ve Sultan I. Abdülhamid (ö. h.1203/m.1789) tarafından saraya davet edilmiştir. Davete icabet eden Abdülkâdir Efendi İstanbul'a giderek sarayda sohbet ve vaazlarda bulunmuş, padişahlara hayır duada bulunarak Bursa'ya dönmüştür.[250]

Şiirlerinde Sultan I. Abdülhamid Han'dan zamanın Süleyman'ı, padişahların padişahı ve İslam'ın şahı olarak bahseden Abdülkâdir Efendi, Rus Şavaşı'na[251] çıkan ordu için dualarda bulunmuştur.

---

[249] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 11b-12a.

[250] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 11b; *Gülzâr-ı İrfân*'da ise sadece Sultan I. Abdülhamid'in davet ettiği kayıtlıdır. Bkz: Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 388.

[251] Sultan III. Mustafa döneminde başlayan Rus Savaşı 1768-1774 tarihleri arasında gerçekleşmiş, savaş sürerken vefat eden Sultan III. Mustafa'nın yerine I. Abdülhamid tahta geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ile sonuçlanan bu savaşın akabinde Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmıştır. 1768-1774 tarihleri arasında gerçekleşen Osmanlı Rus Savaşı hakkında geniş bilgi için bkz. Hamit Karasu, *1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı'nda Ayanların Rolü* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 22-47; Küçük Kaynarca Antlaşması'nın maddeleri için bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Natâyicü'l-vukûat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, thk. Neşet Çağatay (Ankara: TTK Yayınları, 1995), III-IV/73-88.

Sāye-i pākıñ şehinşāh-ı cihān Sulṭān Ḥamīd

Ṣavlet-i ḳahrı ber-aʿdā olsun ʿavnıñla medīd

Seyf-i āteş-bārı ḳüffārı ḳıla hem nā-bedīd

Ḥażret-i Sulṭān-ı dīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā

Eyle tevfīḳiñ ġuzāt-ı müslīmīne reh-nümā

Eylesünler zümre-i küffārı cümleten hebā

Ḥażret-i Sulṭān Ḥamīd'i naṣrla it pür-ṣafā

Ḥażret-i Sulṭān-ı dīn aʿnī Muḥammed ʿaşḳına (1M/2-3)

Ḫudāyā Mosḳov-ı menḥūsı ḳahrıñ ile ber-bād it

Şeh-i İslām u dīn Sulṭān Ḥamīd'i naṣrla şād it

Cüyūş-ı ehl-i īmāna mezīd luṭf u imdād it

Şeh-i İslām u dīn Sulṭān Ḥamīd'i naṣrla şād it

Şu Mosḳov-bed-diliñ etbāʿ[ı] olsun ḫor [u] pür-ḫüsrān

Çağıralar süyūf-ı ġāzīlerden el-emān amān

İlāhī ḳıl ḳarīn-i nuṣret ü fırṣat bizi her ān

Şeh-i İslām u dīn sulṭān Ḥamīd'i naṣrla şād it (12M/1-2)

Sultan III. Mustafa'ya da şiirlerinde yer veren Abdülkâdir Efendi, bu sultana şöyle dua etmektedir:

Ey cemīʿ-i kāʾinātıñ Ḫālıḳ'ı Rabb-i Eḥad

Ceyş-i İslām'a meded eyle **meded minke'l-meded**

Ey bi-külli mümkinātıñ Mālik'i Rabb-i Ṣamed

Ceyş-i İslām'a meded eyle **meded minke'l-meded**

Eyle Sulṭān Muṣṭafā ḳuluñı ġālib Rabbenā

Eyle Mosḳov ḳāfirīn maḳhūr u maġlūb Rabbenā

Müslimīne bu durur el-ān maṭlūb Rabbenā

Ceyş-i İslām'a meded eyle **meded minke'l-meded** (20M/1-2)

Abdülkâdir Efendi yukarıda verilen şiir örneklerinde görüldüğü üzere toplumu ilgilendiren olaylarla yakından ilgilenmiştir. Bununla birlikte o, günlük yaşantısında manevi hayatını güçlendirecek faaliyetlerde bulunmuş halk içinde Hak'la olmayı bilmiştir. Bu bağlamda Gazzîzâde, Abdülkâdir Efendi'nin günlük hayatına dair şu önemli bilgileri kaydetmektedir:

> *Dāʾimā cemāʿate devām idüp her seher evrād-ı Ḳādiriyyeyi cemāʿat ile tilāvet ve külle yevm cümle evrād ü ez̲kārlarından ve taḥrīrātlarından mā-ʿadā biñ iḫlāṣ-ı şerīf tilāvet ve sünen-i nevāfilden mesnūn-ı pīrān ile ʿibādet ve mehmā-emken ḳā'ide-i ṭarīḳat üzre riyāżet iderler idi. Ve Ramażān-ı maġfiret-nişānda beyne'l-ʿişā'eyn ṣalāt-ı tesbīḥe mülāzemet iderler idi. Ve māh-ı mezbūrda cumʿa güni vaʿẓ buyurup baʿde edā-ı ṣalātu'l-cumʿa yetmiş biñ tevḥīd-i şerīfiyle aḥbābını pür-nūr iderler idi.*[252]

Görüldüğü üzere Abdülkâdir Efendi, ömrünü tamamen *Kur'ân*'a adamış, halkı irşat etmek için sohbet ve vaazlarda bulunmuş, eserler te'lif etmiş, bazı eserleri istinsah ederek dergâhın kütüphanesine vakfetmiş, kaleme aldığı şiirlerle insanlara yol göstermeye çalışmış ve postnişinliği süresince insanların büyük teveccühüne mazhar olmuştur.

Abdülkâdir Efendi, meşihat makamında asaleten kırk dokuz yıl kalmıştır.[253] Babası İzzeddîn Efendi'nin yerine vekâleten meşihat makamında bulunduğu yıllar da esas alındığında elli üç yıl; vefatından iki yıl önce hastalanması nedeniyle oğlu Safiyyüddîn

[252] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 12a.

[253] Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 64; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/110; Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 11b.

Efendi'nin babasının yerine vekâleten geçerek onun görevini devraldığı[254] tarihler çıkarılırsa bilfiil elli bir yıl postnişinlik makamında kalmıştır.

Yarım asırlık zaman diliminde irşat makamında bulunan Abdülkâdir Efendi'nin birçok muhibbi olmuş bu muhiplerinden bazıları talebesi bazıları ise seyr ü sülûkunu tamamlayarak halifesi olmuştur.

1.5.4. Halifeleri

Bir kişinin yerine geçen, birinin arkasından gelen anlamlarında kullanılan halife kelimesi, tasavvufi bir terim olarak; "… şeyhin, müridlerinin yetişkinleri arasında, kendi gibi mürşid-i kâmil olmaya ve derviş yetiştirmeye manevi yetenek kazananlara, özel metotlarla verdiği emanettir."[255]

Halifeliğin farklı şekillerinin olduğunu bildiren İsmail Ankaravî (ö. h.1041/m.1631), tasavvufu ve tasavvuf terimlerini anlattığı *Minhâcü'l-fukarâ* adlı eserinde şu bilgilere yer vermiştir:

> *"Hilâfetin sûreti var, ma'nâsı var, hakîkatı var. Sûret-i hilâfet oldur ki bir şeyh bir kimseyi bir hânkâhın tasarrufı içün ve anda sâkin olan tâ'ifenin zabt u bastı içün hilâfet vere ve ol kimsede merâtib-i sülûka ve irşâd-ı su'lûka ilm olmaya ve evâmir-i şer'iyye ve ahkâm-ı tarîkiyye ve esrâr-ı hakîkiyyeyi kemâ-yenbâgi bilmeye pes buna sûret-i hilâfet derler bilâ-ma'nâ. Ammâ ma'nâ-yı hilâfet merâtib-i sülûka âlim olmakdır ve zuhûrât-ı ilâhiyyeye ve esmâ vü sıfât-ı rabbâniyyeye şu'ûr bulmakdır. Pes bir kimse bir sâliki terbiye ile bu makamlara irgürür ma'nen ol sâlik anın halîfesidir. Ve bir kimseye üstâdı halkı irşâd içün ve bildirdiğin ibâdu'llâha ta'lîm etmek içün izn verse câ'izdir. Ve hakîkat-ı hilâfet min-indi'llâh irşâd-ı nâsa me'mûr olmakdır. Meşîhat mertebesinde olan kâmilin taht-ı terbiyesinde iken ba'zı kimse hilâfetin sûreti, ma'nâsı ve hakîkatı üçi bile cem' olur ve ba'zısı ancak sûreten halîfe olur ve ma'nen ve hakîkaten bî-nasîb kalur ammâ ol kimsede ki üçi bile cem' ola meşîhat mertebesinde olur."*[256]

---

[254] Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 66; Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 13b.

[255] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: OTTO Yayınları, 2020), "Halife", 190.

[256] İsmail Rusûhî Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, OE-yz-0585-01), vr. 20b-21a.

Yarım asırlık postnişinliği döneminde hiç şüphesiz binlerce muhibbi olan Abdülkâdir Efendi'nin bu muhiplerinden başta oğulları Muhammed Safiyyüddîn ve Muhammed Necmüddîn Efendiler olmak üzere bir kısmı Abdükâdir Efendi'den icazet alarak onun halifesi olmuştur. Araştırmalarımız sonucunda oğulları dışında sekiz halifesinin daha olduğu tespit edilmiştir:

1.5.4.1. Eşrefzâde es-Seyyid eş-Şeyh Muhammed Habîb Efendi (ö. h.1218/m. 1804)

Eşrefzâde Muhammed Habîb Efendi, Eşrefzâde es-Seyyid Avnullâh Efendi'nin (ö. h. 1155/m.1742) oğludur.[257] Babasının küçük yaşta vefat etmesi üzerine önce amcası Eşrefzâde Mehmed Fahreddîn Efendi'nin[258] (ö. h.1170/m.1756) terbiyesinde bulunmuş daha sonra Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi'den seyr ü sülûkunu tamamlayarak Bursa'daki Şeyh Eyyüb Efendi Zâviyesi'nde uzun süre şeyhlik yapmıştır.

Abdülkâdir Efendi'nin küçük oğlu Necmüddîn Efendi vefat ettikten sonra İncirli Eşrefiyye Dergâhı'na postnişin olan Eşrefzâde Muhammed Habîb Efendi, h. 10 Zilhicce 1218/m. 22 Mart 1804 tarihinde vefat etmiştir.[259]

1.5.4.2. Üftâdezâde es-Seyyid eş-Şeyh Mustafa Efendi (ö. h.1217/m.1802)

Üftâdezâde Mustafa Efendi, Üftâdezâde eş-Şeyh Hayreddîn Efendi'nin[260] (ö. h.1176/m.1763) oğludur. Tasavvuf yoluna önce Eşrefzâde Mehmed Fahreddîn Efendi'nin (ö. h.1170/m.1756) rahlesinde başlayan Mustafa Efendi, Fahreddîn Efendi'nin vefatı üzerine Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi'ye intisap ederek ondan icazet almış; babasının

[257] Avnullâh Efendi hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 90-93; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/112.

[258] Eşrefzâde Fahreddîn Efendi'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 93-95; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/113.

[259] Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 93; Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 394-395; Gazzîzâde, R*avzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 19a-19b.

[260] Hayreddîn Efendi'nin hayatı hakkında bilgi için bkz. Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 37-38.

vefatı üzerine Üftâde Dergâhı'nın yedinci postnişini olmuş; h.1 Ramazan 1217/m. 26 Aralık1802 tarihinde de vefat etmiştir.[261]

1.5.4.3. Hammâm Tekkesi Şeyhi Şeyh Ali Efendi (ö. h.1185/m. 1771)

Konya'da dünyaya gelen Şeyh Ali Efendi, Bursa'ya gelerek bir süre Celvetî Şeyhi Hikmetî Mehmed Efendi (ö. h.1165/m.1752)'nin[262] hizmetinde bulunmuştur. Daha sonra Eşrefzâde Şeyh Avnullah Efendi (ö. h.1151/m.1742)'ye intisap ederek ondan icazet almıştır. Şeyh Ali Efendi, Avnullah Efendi'den sonra bir süre Eşrefzâde Fahreddîn Efendi (ö. h.1170/m.1756)'nin hizmetinde bulunmuş, daha sonra Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi'ye tecdîd-i biat etmiş ve icazet alarak Hammâm Tekkesi'nde şeyh olmuştur. Şeyh Ali Efendi, hicrî 1185/m. 1771'de vefat etmiştir.[263]

1.5.4.4. Hammâm Tekkesi Şeyhi Şeyh Ahmed Efendi (ö. h.1223/m.1808)

Hammâm Tekkesi Şeyhi Ali Efendi'nin (ö. h.1185/m.1771) oğludur. Ahmed Efendi, babası Ali Efendi'nin vefatı üzerine vekâleten Hammâm Tekkesi'ne postnişin olmuş, Abdülkâdir Efendi'nin meclisinde Abdülkâdir Efendi'ye intisap ederek icazet almış ve asaleten Hammâm Tekkesi'ne postnişin olmuş ve h. Şaban 1223/m. Ekim 1808 tarihinde[264] vefat etmiştir.[265]

1.5.4.5. Seyyid Şeyh el-Hâc Ahmed Râşid Efendi (ö. h.1239/m.1824)

Katırcızâde es-Seyyid Abdurrahman Efendi'nin[266] oğludur. Ahmed Râşid Efendi, dönemin önemli hattatlarından nesih, sülüs ve celî hatları meşk etmiş, Bursa Sahaflar

---

[261] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 17b-18a; Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 402-403; Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 39-40.

[262] Hikmetî Mehmed Efendi'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 351-352.

[263] Mehmed Râşid, *Zübdetü'l-vekâyi der-Belde-i Celîle-i Burusa* (Ali Emiri Tarih, 89), 370a-370b; Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 462.

[264] *Gülzâr-ı İrfân'*da Hicri 1229/m.1814'de vefat ettiği bildirilmiştir. Bkz. Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 469.

[265] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 22a-22b; Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 468-469.

[266] Katırcızâde Abdürrahman Efendi'nin hayatı hakkında bilgi için bkz. Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 66a-66b.

Çarşısı'nda bir dükkân açarak kitap istinsahı ve hat talimi ile meşgul olmuştur. Daha sonra tasavvuf yoluna meyledip Abdülkâdir Efendi'ye intisap etmiş ve kısa sürede icazet alarak Eşrefî tacını takmıştır. İcazet aldıktan sonra Bursa Ulu Cami muvakkıtı olarak hayatına devam eden Ahmed Râşid Efendi, aynı zamanda bazı mutasavvıf şairlerin şiirlerini bestelemiş ve h. Ramazan 1239/m. Mayıs 1824 tarihinde vefat etmiştir.[267]

1.5.4.6. Emîr Sultan Zâviyesi Şeyhi Şeyh Lutfullâh Efendi (ö. h.1160/m.1747)

Emir Sultan Zâviyesi Şeyhi İshak Efendi (ö. h.1150/m.1737)'nin[268] oğludur. Abdülkâdir Efendi'ye intisap ederek icazet alan Lutfullah Efendi, babasının vefatı üzerine Emir Sultan Zâviyesi'ne postnişin olmuştur. Hicrî 1160'da çiçek hastalığına benzer bir hastalığa yakalanmış ve bu tarihte vefat etmiştir.[269]

1.5.4.7. Seyyid Usûl Zâviyesi Şeyhi Ahmed Baba (ö. h.1225/m.1810)

Bursa'da dünyaya gelen Ahmed Efendi, Abdülkâdir Efendi'ye intisap ederek icazet almış ve Seyyid Usûl Zâviyesi'ne şeyh olmuştur. Ahmed Efendi, h.1225/m.1810 senesinde vefat etmiştir.[270]

1.5.4.8. Eşrefzâde Şeyh Ahmed Ziyâuddîn Efendi (ö. h.1198/m.1784)

Eşrefzâde Şeyh Seyyid Mehmed Fahreddîn Efendi'nin (ö. h.1170/m.1756) oğludur. Hicrî 1161/m.1748 tarihinde dünyaya gelen Ziyâuddîn Efendi, hat sanatına yönelmiş, dönemin hattatlarından talik hattını meşk etmiş ve pek çok eserin istinsahını yapmıştır. Abdülkâdir Efendi'ye intisap eden Ziyâuddîn Efendi, seyr ü sülûkunu Abdülkâdir Efendi'den tamamlayarak icazet almış, Yakûb Efendi Tekkesi'ne postnişin olmuştur. Eşrefzâde Şeyh Ahmed Ziyâuddîn Efendi, aynı zamanda Bursa

[267] Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 511-512.

[268] Şeyh İshak Efendi'nin hayatı hakkında bilgi için bkz. Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 372-373.

[269] Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 373.

[270] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 24a-2bb.

vefeyatnamelerinin önemli bir halkası olan *Gülzâr-ı Sülehâ Vefeyât-ı Urefâ* adlı eserin de müellifidir. Hicrî 1198/m.1784 senesinde vebadan vefat etmiştir.[271]

1.6. BURSA A'YÂNLIĞI[272]

Sözlük anlamı "göz" olan ayn[273] kelimesinin çoğulu olan a'yân; terim olarak "bir memleketin (şehrin) ileri gelenleri"[274] anlamındadır. Eşrâf, vücûh, erkân kelimeleri ile eş anlamlı olan a'yân kelimesi, a'yân-ı belde, a'yân-ı Kureyş, a'yân-ı mahalle terkipleriyle birlikte kullanılmıştır.[275] Anadolu Selçuklu Devleti'nin bir parçası olarak neşv ü nema bulan Osmanlı Devleti, âyanlık sistemini de Selçuklu Devleti'nden almıştır.

Bu terim 18. yüzyıla gelinceye kadar her şehirde bulunan o şehrin ileri gelenleri, kanaat önderleri için kullanılagelmiştir. Âyanlar içinde tarikat şeyhleri, voyvodalar,[276] mütesellimler,[277] yerli nüfuzlu aileler, esnafın ileri gelenleri, müftüler, müderrisler, asker mensupları ve bunların çocukları gibi pek çok sınıf sayılabilmektedir.

> *"Osmanlı taşra idaresinde vali, mutasarrıf, mütesellim ve voyvodalar merkezden tayin edilirdi. Bu yöneticilerden başka her şehir ve kasabada a'yân-ı vilâyet arasından seçilen bir âyan bulunurdu. Merkezî hükümete karşı halkın ve halka karşı da merkezî hükümetin temsilcisi durumunda bulunan ve halk ile devlet arasındaki işleri yürüten kimseye baş âyan, reîs-i a'yân, aynü'l-a'yân veya resmî âyan adları verilirdi."*[278]

Bursa'nın köklü ve saygın aileleri arasında yer alan Eşrefzâdeler ailesine mensup olan Abdülkâdir Efendi, kaynaklarda vilayet âyanları içerisinde sayılmaktadır. Nitekim

---

[271] Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 397-399; Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr.8b-9a; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/113.

[272] Osmanlı Devletinde ayanlık müessesi hakkında geniş bilgi için bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık* (Ankara: TTK Yayınları, 1994); Nilüfer Alkan Günay, *18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 166-200; Volkan Tekdemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık Kurumu ve Bursa Ayanları: 1750-1800* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004).

[273] Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Nadir Eserler Kitaplığı, 2016), "Ayn", 957-958.

[274] Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, "A'yân", 133.

[275] Özcan Mert, "Âyan", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/195.

[276] Osmanlı Devletinde voyvodalık hakkında bilgi için bkz. Erol Özvar, "Voyvoda", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/129-131.

[277] Osmanlı Devletinde mütesellimlik hakkında bilgi için bkz. Yücel Özkaya, "Mütesellim", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/203-204.

[278] Mert, "Âyan", 4/196.

Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*'nde Abülkâdir Efendi'den bahsederken onun Bursa âyanı olduğunu belirtmiştir.[279] Yine aynı eserde Bursa'da uzun yıllar mütesellimlik yaptıktan sonra görevinden ayrılan Hacı Hafız İsmail Efendi'nin[280] tekrar Bursa mütesellimliğine getirilmesi hususunda yazılan mahzarda Bursa âyanları arasında sayılan Abdülkâdir Efendi'nin imzasının bulunduğu belirtilmiştir.[281]

Resmî olarak Bursa âyanı -baş âyan- seçildiğine dair kaynaklarda bir bilgiye ulaşılamasa da vilayet âyanı olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Nitekim XVIII. yüzyıl Bursa âyanları üzerine yapılan çalışmalarda Abdülkâdir Efendi'den bahsedilmesi ve Bursa vilayet âyanları arasında sayılması[282] onun yaşadığı dönemde içinde bulunduğu toplum tarafından oldukça saygı duyulan biri olduğunu göstermektedir. Bu saygının bir ifadesi olarak Abdülkâdir Efendi'den bahseden arşiv belgelerinde ismi yazılırken verilen vasıflar ve saygı ifadeleri bir fikir vermesi açısından burada zikredilecektir:

Hicrî 29 Safer 1140/m.16 Ekim 1727 tarihinde Seyyid Abdullah bin Seyyid Muhammed'in vefatıyla boşalan Bursa Hamza Bey Camii imamlığına atandığında kendisinden "*es-Seyyid 'Abdü'l-Kâdir Halife ibn es-Seyyid İzze'd-dîn*"[283] şeklinde bahsedilmektedir.

Hicrî 11 Rebiulahir 1172/m.12 Aralık 1758 tarihinde Emetullah bint-i Ahmed adlı kadından aldığı ev için düzenlenen arşiv belgesinde "*Umdetü'l-meşâyihi'l-'izâm Eşrefzâde es-Seyyid el-Hâc eş-Şeyh 'Abdü'l-Kâdir Efendi ibn merhûm eş-Şeyh İzze'd-dîn Efendi Hazretleri*"[284] şeklinde kaydedilmiştir.

Hicrî Rebiulevvel 1190/m. Mayıs 1776 tarihinde Cizyedâr Hüseyin Ağa'nın vakfiyesinde şahitler arasında adı zikredilen Abdülkâdir Efendi'nin ismi "*Umdetü'l-meşâyihi'l-'izâm kerâmetlü es-Seyyid 'Abdü'l-Kâdir Efendi*" şeklinde yazılmış, büyük

[279] Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 1/59.

[280] Hafız İsmail Efendi'nin hayatı hakkında bilgi için bkz. Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 2009, 2/249-251.

[281] Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 2/249.

[282] Tekdemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık Kurumu ve Bursa Ayanları: 1750-1800*, 52; Nilüfer Alkan Günay, "Bir Sosyal Ağ Analizi Çalışması: 18. Yüzyıl Sonlarında Bursa Âyanı", *Gazi Akademik Bakış* 5/10 (Yaz 2012), 47.

[283] *Cevdet-evkaf [C.EV.]*, 084.04188.001

[284] Bursa Sicilleri (1174), Milli Kütüphane, *Bursa Şer'iyye Sicilleri*, B.193, vr. 6a.

oğlu Safiyyüddîn Efendi için ise "*Necl-i necîb-i mükerremleri es-Seyyid eş-Şeyh Safiyyü'd-dîn Efendi*"[285] kaydı düşülmüştür.

Şer'iyye sicillerinde veya arşiv belgelerinde sıradan bir vatandaş için sadece adı ve babasının adı zikredilirken[286] toplum tarafından saygı duyulan, itibar gören kişiler zikredilirken ismine onu metheden vasıf ve sıfatların konması dikkate alındığında Abdülkâdir Efendi ve çocuklarının toplum tarafından saygı ve hürmet gösterilen kişiler arasında olduğu anlaşılmaktadır. Abülkâdir Efendi, toplum nezdindeki bu statüsünü vefatına kadar korumuş hatta vefatından sonra kaleme alınan vefeyatname türü eserlerde de onun hakkında bu saygı ifadeleri kullanılmaya devam etmiştir.[287]

1.7.VEFATI

1.7.1. Vefat Tarihi, Yeri ve Kabri

Abdülkâdir Efendi'nin hayatı hakkında bilgi veren biyografik kaynaklarda onun vefat tarihi, yeri ve kabri hakkında şu bilgiler bulunmaktadır:

Ravzâtü'l-muflihûn müellifi Gazzîzâde Abdüllâtif Efendi, eserinde Abdülkâdir Efendi'nin vefatını şöyle kaydetmiştir:

> *"Vefāteş: Biñ iki yüz tārīḫlerinde mizāc-ı feyz-imtizāclarına ḫalel ṭārī olup biñ iki yüz iki senesi Rebīʿü'l-āḫir'in yirminci güni rūḥ-ı pür-fütūḥları kūrs-i bedenden ṭayerān ve dergāh-ı Ḥaḳḳ'a ḫırāmān eyleyüp ... naʿş-ı saʿādetleri Eşref-zāde Zāviyesi'nde Sebz Türbe-i Şerīf'e defīn (ve) deʿavāt-ı āmed-şodegāna ḳarīndir."*[288]

Gazzîzâde Abdüllatif Efendi'ye benzer bilgiler veren *Gülzâr-ı İrfân* müellifi Mehmed Fahreddîn ise eserinde şunları kaydetmiştir:

> *"... āyīn-i Ḳādiriyye ve Eşrefiyye'yi ḥüsn-i icrāya ṣārif-i leʾāli saʿy u ġayret olup bu ḥālāt-ı marżiyye üzre güẕārende-i ānāt u*

[285] Bursa Sicilleri (1155), Milli Kütüphane, *Bursa Şer'iyye Sicilleri*, B.166, vr. 15a-b.

[286] Cizyedâr Hüseyin Ağa'nın vakfiyesinde şahitler arasında bulunan bazı şahıslar şu şekilde tanıtılmıştır: Süleyman Ağa ibn Muhammed Ağa, Ahmed Beg ibn el-Merhum Abdülkerim Beg. Bkz. *Bursa Şer'iyye Sicilleri*, B.166, vr. 15a-b.

[287] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), 11; Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 387; Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 62.

[288] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 12a-12b.

sāʿāt iken biñ iki yüz iki Rebīʿüʾl-āḫir'inde nidā-yı ***İrciʿī****'ye lebbeyk-gūyān ve rūḥ-ı şerīfleri gülşen-serāy-ı cināna ḫırāmān olup cesed-i laṭīfleri ḫānḳāh-ı meẕkūrede olan türbe-i şerīfede mütevārī-i ḫāk-i raḥmet-i Raḥmān'dır."*[289]

Mehmed Şemseddîn Efendi ise Abdülkâdir Efendi'nin vefatıyla ilgili olarak şu kısa bilgiyi vermekle yetinmiştir: "*Biñ iki yüz iki senesi Rabīʿü'l-āḫir'iniñ yirmi birinci güni irtiḥāl-i dār-ı cinān edüp dergāh-ı şerīfinde vedīʿa-i raḥmet-i Raḥmān olmuşdur*."[290]

*Sefîne-i Evliyâ'*da ise Abdülkâdir Efendi'nin vefatı "*1202 şehr-i Rebîu'l-âhir'inin yirmi birinci günü (30 Ocak 1788) dağdağa-i hayât-ı fâniyeden halâs olmuştur. Dergâh-ı şerîf-i mezkûrda âsûde-nişîn-i feyz-i Hak'tır.*"[291] şeklinde kaydedilmiştir.

Bursalı Mehmed Tahir'in kaleme aldığı *Osmanlı Müellifleri* adlı eser dışında[292] Abdülkâdir Efendi'nin hayatı hakkında bilgi veren diğer kaynaklarda da onun h.1202/m.1788 senesinde vefat ettiği kayıtlıdır.[293]

Yukarıda verilen bilgilere göre Abdülkâdir Efendi, h. 21 Rebîulâhir 1202/m.30 Ocak 1788 tarihinde Çarşamba günü 87 yaşında[294] Bursa'da vefat etmiş ve Bursa İncirli Mahallesi'nde bulunan Eşrefiyye Dergâhı'nın haziresine defnedilmiştir.

Abdülkâdir Efendi'nin vefatı üzerine Seyyid Sâdık Efendi[295] (ö. h.1207/m.1793) şu tarihi düşmüştür:

---

[289] Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 388.

[290] Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 64.

[291] Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/110.

[292] Bursalı Mehmed Tahir Efendi, müellifimizin vefat tarihini, Bursalı olan Abdülkâdir Necîb Efendi (ö. h.1022/1613) ile karıştırmış ve h.1022 tarihini vermiştir. Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/129. Raif Kaplanoğlu'nun hazırladığı *Bursalı Şair Yazar ve Ünlüler Ansiklopedisi* adlı eserde Abdülkâdir Necîb Efendi'nin (ö. h.1022/1613) hayatı hakkında kısa bilgi bulunmaktadır. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursalı Şair Yazar ve Ünlüler Ansiklopedisi*, 60.

[293] Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, 382; Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 1/59; Kaplanoğlu, *Bursalı Şair Yazar ve Ünlüler Ansiklopedisi*, 60; Öcalan, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)*, 127; Mehmed Şemseddîn, *Ezhâr-ı Şemsî*, 165; Zübeyiroğlu, *Mecmûatü't-terâcim*, 357; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn (Terâcimü Musannifî'l-kütübü'l-Arabiyye)* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1414), 2/183; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l- Müfessirîn* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974), 2/730; Müjgan Cumbur, "Necîbâ", *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi* (Ankara: AKM Yayınları, 2006), 6/572; "Eşref-zâde Abdülkâdir Bursevî", *İslam Âlimleri Ansiklopedisi*, ed. Zeki Çıkman vd. (İstanbul: İhlas Matbaacılık, -), 18/15; Tuman, *Tuhfe-i Nâilî - Dîvân Şâirlerinin Muhtasar Biyografisi*, 2/1039.

[294] Gazzîzâde'nin verdiği doğum yılı olan h.1118 senesi esas alınırsa 84 yaşında vefat etmiştir.

[295] Bursa Hisar Camii İmamı Seyyid Abdüssamed Efendi'nin (ö. h.1150/m.1737) oğlu olan Sâdık Efendi, babası vefat ettikten sonra Hisar Camii'ne imam olmuş, Hicri 1207/.m.1793'de vefat etmiştir. Birçok

Şeyḫ Eşref-zāde ʿAbdü’l-ḳādir-i ʿālī-nijād

Cennet-i Firdevs’e rıḥlet etdi bā-emr-i İlāh

Geçdi ʿömri vaʿẓ u tefsīr ile ẕikru’llāh ile

Kürsi-i ʿAdn oldı cāyı umaram bī-iştibāh

Nādirü’l-aḳrān bir ẕāt-ı celīlü’l-ḳadr idi

Vuṣlat u ḳurbiyyetine ʿilm ü ʿirfānı güvāh

İki defʿa ḫatm-i Ḳurʾān eyledi tefsīr ile

İftiḥār-ı beldemizdi **ṭayyebe’llāhu ṣerāḥ**

ʿIrḳ-ı ṭāhir ẕāt-ı memdūḥu’ş-şiyemdir ced-be-ced

Her biri ʿaṣrında olmuş mürşid-i pür-intibāḥ

Ṭūl-i ʿömr iḥsān ide Bārī Ḫudā aʿḳābına

Rūşen olsun dilerem tā ḥaşre dek bu ḫānḳāh

Ṣādıḳā bir āh ile tārīḫin itmām eyledim

Oldı Eşref-zādeye Firdevs-i aʿlā ḫānḳāh

(اولدی اشرفزاده یه فردوس اعلی خانقاه)[296]

kişinin vefatına yazdığı tarih manzumeleri ile bilinmektedir. Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 796-797.

[296] Gazzîzâde, *Ravzâtü’l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 12b.

Sâdık Efendi'nin kaleme aldığı bu manzume, güzel bir talik hatla levhaya yazılarak türbede kabrinin başucuna yerleştirilmiştir. Hazirenin yıkılmasıyla birlikte levha, Eşrefoğlu ailesinin son temsilcilerinden olan Mehmet Safiyyüddin Erhan Beyefendi'nin özel koleksiyonunda muhafaza edilmektedir.[297]

1.7.2. Terekesi

Kadı sicillerinin önemli bir kısmını oluşturan tereke defterleri, tereke sahiplerinin iktisadi, toplumsal, kültürel açıdan bilgileri hâvî olması sebebiyle oldukça önemlidir.[298] Tereke kayıtlarında tereke sahibinin; medeni hâlleri ve aile yapılarına dair bilgiler yanında, eğitimi, okuduğu kitaplar, giyim kuşam ve şahsi ev eşyaları, toplum içindeki statüsü ve ekonomik durumu gibi pek çok hususiyetlere dair bilgilerin bulunduğu birincil derecede kaynaklar hüviyetindedir.[299] Bu bağlamda Abdülkâdir Efendi'nin tereke kaydı yukarıda belirtilen bütün özellikleri içeren ve Abdülkâdir Efendi'nin sosyoekonomik durumu hakkında fikir edinmemizi sağlayan birincil kaynak olması hasebiyle oldukça önemlidir.

Abdülkâdir Efendi'nin vefatından sonra miras olarak bıraktığı mal varlığının kayıtlı olduğu terekesi, Bursa Şer'iyye Sicilleri'nin hicrî 1202 senesine ait B.232 numaralı defterinin 56b-57b sayfaları arasında bulunmaktadır.[300]

Terekenin mirasçılarının kayıtlı olduğu giriş kısmı, mirasının toplamı ve mirasçılara taksimi şöyledir:

---

[297] Bkz. EK-4.

[298] Halil İnalcık, "15. Asır Türkiye İktisadî ve İctimaî Tarihî Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası [İstanbul İktisat Dergisi]* XV/1-4 (1953), 51.

[299] Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *TTK Belgeler Dergisi* III/5-6 (Ankara 1966), 1.

[300] Bkz. EK-7.

Maḥrūsa-i Burusa'da İncirlice Maḥallesi'nde vāḳıʿan zāviye-i laṭīfelerinde ….. fehvāsınca kūşe-i ʿuzletde iḳāmet üzere iken bundan aḳdem vedā-i dünyā-yı nā-pāydār veʿazm-i ….dāru'l-ḳarār idenʿārif-i bi'llāh mürşid-i āgāhʿumdetü'l-meşāyiḫi'l-ʿiẓām Eşref-zāde es-Seyyid eş-Şeyh el-ʿAbdü'l-ḳādir Efendi ibn el-merḥūm el-mebrūr es-Seyyid eş-Şeyḫ ʿİzze'd-dīn Efendi'nin verāṯeti zevce-i metrūkesi Şerīfe Zāhide Ḫatun emānetü'ş-Şeyḫ Muḥammed Efendi ile ṣulb-i kibār evlādı müderrisīn-i kirāmdan es-Seyyid Muḥammed Ṣafiyyü'd-dīn Efendi ve es-Seyyid Muḥammed Necme'd-dīn Efendi ve Şerīfe Medīḥa Ḫatun'a inḥişārī taḥaḳḳuḳundan ṣoñra müteveffā-yı mümaileyhiñ bi'ṭ-ṭaleb-i taḥrīr ü fürūḫt olan terekesidir ki ber-vech-i āti ẕikr olunur. Ḫurrire fī'l-yevmi'l-ḥādī ve'l-ʿişrīn min-şehri Rebīu'l-āḫir li-seneti iṯnā ve miʾeteyn ve elf.

…

Ṣaḥḥü'l-bāḳī				
Mine'l-eşyā	**Mine'n-nuḳūd**	**Mine'z-zimemü'l-mümkin**	**Mine'z-zimemi'l-mümteniʿ**	**Mine'l-emlāk**
3.805 ġuruş	17.115 ġuruş	15.095 ġuruş	15.178 ġuruş	755 ġuruş
	Ḥiṣṣetü'z-zevce	**Ḥiṣṣetü'l-ibn**	**Ḥiṣṣetü'l-ibn**	**Ḥiṣṣetü'l-bint**
Eşyā	475,8 ġuruş	1.331,7 ġuruş	1.331,7 ġuruş	665,8 ġuruş
Nuḳūd	2.139,5 ġuruş	5.990 ġuruş	5.990 ġuruş	2.995 ġuruş
Z. Mümkin	1.886,7 ġuruş	5.283,6 ġuruş	5.283,6 ġuruş	2.641,8 ġuruş
Z. Mümteniʿ	1.897 ġuruş	5.312,2 ġuruş	5.312,2 ġuruş	2.656,6 ġuruş
Emlāk	0044,5 ġuruş	0264 ġuruş	0264 ġuruş	0132,5 ġuruş

Hicrî 21 Rebîulâhir 1202/m. 30 Ocak 1788 tarihli belgede[301] mirasçıları olarak zevcesi Şerife Zahide Hatun, oğulları Muhammed Safiyyüddîn ile Muhammed Necmüddîn Efendiler ve kızı Şerife Mediha Hatun sayılmaktadır.

Abdülkâdir Efendi'nin mirası beş ana kısımdan oluşmaktadır: Eşyalar, nakit, alınması mümkün olan alacaklar, alınması mümkün olmayan alacaklar ve emlak. Tereke incelendiğinde Abdülkâdir Efendi'nin mal varlığının 53.543 kuruş olduğu ve defin, tekfin, miras işlemleri gibi ücretler çıkarıldığında 51.944 kuruşluk mirasının kaldığı görülmektedir.

18. yüzyıl Bursa tereke kayıtlarını inceleyerek[302] bu dönemde toplumun ekonomik yapısı hakkında bilgi veren Ali İhsan Karataş, 100.000 akçe[303] (833.3 kuruş) üzerinde serveti olan kişileri üst gelir grubu arasında zikretmiştir.[304] Aynı çalışmada serveti 1.000.000 akçe (8.333 kuruş) üzerinde olan kişilerin oldukça zengin olduğunu belirtmiştir.[305] Bu bilgiler esas alındığında 51.944 kuruşluk (6.233.280 akçe) serveti[306] ile Abdülkâdir Efendi'nin yaşadığı devrin oldukça zengin olanları arasında yer aldığı görülmektedir.

Tereke defterlerinde tereke sahibinin eşyaları sıralanırken hayattayken sahip olduğu kitaplarının da bir liste hâlinde verildiği bilinmektedir. Bu listedeki kitaplar sayesinde ölen kişinin eğitimi, ilgi alanları, yaşadığı dönemde okunan kitaplar gibi birçok konuda ipuçlarına ulaşılabilmektedir.[307] Bu açıdan Abdülkâdir Efendi'nin terekesi incelendiğinde miras olarak bıraktıkları arasında te'lif ettiği ya da sahip olduğu kitaplar bulunmamaktadır. Tereke kaydında kitapların olmaması Abdülkâdir Efendi'nin sahip olduğu kitapları postnişini olduğu İncirli Dergâhı Kütüphanesi'ne vakfettiğini

[301] Tereke hazırlanırken düzenlendiği tarih değil, muhtemelen Abdülkâdir Efendi'nin vefat ettiği tarih esas alınmıştır. Abülkâdir Efendi'nin vefat ettiği gün miras belgesinin düzenlenmiş olması kanaatimizce pek mümkün görülmemektedir.

[302] 1018 tereke kaydı çalışmaya konu olmuştur.

[303] 1kuruş 120 akçe etmektedir. Bkz. Şevket Pamuk, "Kuruş", *İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 26/458.

[304] Ali İhsan Karataş, "XVIII. Yüzyılda Bursa Halkının Ekonomik Yapısı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2006), 236.

[305] Karataş, "XVIII. Yüzyılda Bursa Halkının Ekonomik Yapısı", 254.

[306] Alınması mümkün görülmeyen alacaklar -15.178 kuruş- çıkarılsa bile yine de Abdülkâdir Efendi, içinde bulunduğu toplumun ekonomik durumu dikkate alındığında oldukça varlıklı görülmektedir.

[307] İsmail E. Erünsal, "Lâmi'i Çelebi'nin Terekesi", *Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları*, ed. Cemal Kafadar - Gönül Alpay Tekin (Harvard Üniversitesi, 2008), 192.

göstermektedir. Nitekim onun te'lif ettiği veya sahip olduğu bazı kitaplar, İncirli Dergâhı 1218 tarihli vakıf mührü ile İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.[308]

1.8. EDEBÎ ŞAHSİYETİ

1.8.1. Mahlası[309]

Arapça, "saflık, hâlislik gönül temizliği" gibi anlamlara gelen halâs kelimesinden müştak olan mahlas; kurtulacak, sığınılacak yer anlamındadır. Bununla birlikte kelimenin diğer müştakları ile birlikte düşünüldüğünde seçilmek, ayrılmak, belirgin olmak gibi anlamların da olduğu görülmektedir. Dolayısıyla şiirde belli bir yer edinmeyi, diğer şairlerden ayırt edilmeyi amaçlayan şairin mahlas kullanması kelimenin bu yönleri ile de düşünülmesini zorunlu kılmaktadır.[310] "Kısaca şairin şiirde kullandığı isim olarak tanımlanabilecek mahlaslar, şairlerin belli bir yaşa geldikten sonra bilinçli bir yaklaşımla seçtikleri adlardır. Bu bakımdan mahlaslar, şairin mizacını ve psikolojik konumunu ele alan son derece önemli ipuçlarıdır."[311]

Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde "soylu, asîl"[312] anlamlarına gelen "نجيب" "Necîb" mahlasını kullanmıştır.[313] Eşrefiyye tarikatına mensup mutasavvıf şairlerin -istisnası olmakla birlikte- daha çok kendi adlarını ve nisbelerini mahlas olarak kullanma eğilimine karşın[314] Abdülkâdir Efendi'nin bu geleneğin dışına çıkarak farklı bir mahlas kullanması dikkate değerdir.

---

[308] Müellifin eserlerinin anlatıldığı bölümde bilgi verilecektir.

[309] Türk edebiyatında mahlas kullanımı, tarihî süreci hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Yıldırım, *Divan Edebiyatında Mahlas ve Mahlas-nâmeler* (Ankara: Akçağ Yayınevi, 2006).

[310] Yıldırım, *Divan Edebiyatında Mahlas ve Mahlas-nâmeler,* 11.

[311] Mustafa İsen, "Divan Edebiyatında Mahlasdaş Şairler", *Tezkireden Biyografiye* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2010), 206.

[312] Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, "Necîb", 1455.

[313] Abdülkâdir Efendi'den bahseden bazı biyografik kaynaklar, ondan Abdülkâdir Necîb Efendi olarak bahsetmektedir. Bkz. Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 62; Beyhan Kesik, "Necîbâ (Necîb), Eşref-zâde Seyyid Hacı Abdülkadir Necîb Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/neciba-necib-esrefzade-seyyid-haci (Erişim 20 Ocak 2023). İncelemelerimiz neticesinde Abdülkâdir Efendi'nin resmî evraklarda ve kendi yazdığı dilekçe/temellük kaydı gibi belgelerde "Necîb" ismine hiç raslanmamıştır. Bu durum Abdülkâdir Efendi'nin "Necîb" ismini sadece mahlas olarak kullandığını göstermektedir.

[314] Eşrefoğlu Rûmî, mahlası "Eşrefzâde/Eşrefoğlu"; Abdurrahim Tırsî, mahlası "Tırsî/Abdurrahim Tırsî"; Hamdî-i Evvel, mahlası "Hamdî"; Sır Ali Sultan, mahlası "Sırrî"; Şeyh Muhammed Efendi, mahlası Pîr Muhammed; Eşref-i Sânî, mahlası "Eşref-i Sânî"; Ahmed İzzeddîn Efendi, mahlası "İzzî"; Eşrefzâde Fahreddîn Efendi, mahlası "Fahrî".

Abdülkâdir Efendi'nin "Necîb" mahlasını niçin kullandığına dair şiirlerinde bir bilgiye ulaşılamasa da fahriye türünde yazdığı şiirlerinden bazı çıkarımlar yapılabilir kanaatindeyiz. Şiirlerinde Eşrefî olmayı ve Eşrefoğlu Rûmî'nin soyundan gelmeyi şeref sayan Abdülkâdir Efendi, Eşrefoğlu Rûmî'nin soyunu Allah'ın izzetli ve şan sahibi yaptığını belirtmiştir:

Nesl-i Eşref-zāde'yi ol Müsteʿān

Ḳıldı naḫl-i mīvedār-ı ʿizz ü şān (145G/1)

Yine ilahî feyz ve hidayet nurunun kendilerinde olduğunu belirtmiştir:

Bizdedir feyż-i ilāhī bizdedir nūr-ı hüdā

Bizdedir ḥubb-i derūnī bizdedir ʿayn-ı velā

Jeng-i aġyārdan yuyup dil sāḥasın bulduḳ ṣafā

Bizdedir gencīne-i sır bizdedir ʿaşḳ-ı Ḫudā (4G/1-2)

Abdülkâdir Efendi, Eşrefî olmakla şeref bulunacağını dile getirmiştir:

Eşrefī olup bul şeref

Vaḳtiñi itme sen telef

Ne dirse disün nā-ḫalef

Gel Eşrefī Dergāhı'na (79M/4)

Zikredilen şiir örneklerinin yanında Abdülkâdir Efendi, bir beytinde kendisinin günahkâr (rû-siyâh) olduğunu söyledikten sonra, Hz. Peygamber soyundan geldiğini bu nedenle Hz. Peygamber'in paklık ve saflık saçan soyunun, onun (Hz. Peygamber'in) soyundan gelenlere de temizlik saçacağını belirtmiştir.

Egerçi rū-siyāhdır mücrim ü müẕnib Necīb-i zār

Nesībiñ pāk-niṣār oldı seniñle yā Rasūla'llāh (184G/5)

Bütün verilen şiir örneklerinden anlaşıldığı üzere Abdülkâdir Efendi'nin izzetli, şerefli ve şanı herkes tarafından bilinen bir soydan geldiği; bu nedenle "Necîb" mahlasını kullanmış olabileceği düşünülmektedir.

Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi'nin *İlâhiyât Dîvânı*'nda toplam 373 şiir bulunmaktadır. Bu şiirlerden dört tanesi Farsça iki tanesi Arapça kaleme alınmıştır. Abdülkâdir Efendi 7 şiiri dışında[315] bütün şiirlerinde mahlasını kullanmıştır. Mahlas bulunmayan şiirler incelendiğinde, şiirlerin aynı uslupla yazıldığı görülmektedir. Şiirlerde fiil kullanılmamış; övgü dolu sıfatlarla Hz. Peygamber övülmüştür.

Abdülkâdir Efendi'nin kendisine ait olduğunu düşündüğümüz bir mecmuada üç şiiri tespit edilmiştir. Tespit edilen bu üç şiirden ikisinde diğer şiirlerinde hiç kullanılmayan "Necîbî" mahlasını kullandığı görülmektedir. Mecmuadaki bu şiirler incelendiğinde Abdülkâdir Efendi'nin uslubunun tam oturmadığı, *Dîvân*'daki diğer şiirlerin muhtevasıyla tam örtüşmediği görülmetedir. Kanaatimizce Abdülkâdir Efendi, tasavvufi anlayışı dışında -dindışı- şiir yazma denemeleri yapmış fakat bu uslubu devam ettirmemiştir.[316] Belki de şiir yazmaya başladığı ilk dönemlerde mahlasını "Necîbî" şeklinde kullanma eğilimi olduğu da düşünülebilir. Hem uslup hem de muhteva olarak diğer şiirlerinden farklı olan bu manzumeleri Abdülkâdir Efendi *İlâhiyât Dîvânı*'na almamış, bunlar mecmuada kalmıştır. "Necîbî" mahlaslı şiirlerin makta beyitleri şöyledir:

Ey **Necībī** ṣanma kim ʿaşḳıñ meyin nūş eylemek

Sehl olur derd çekmek ister ger olur iseñ de şāh (215G/6)

Kārım oldı ṣubḥa dek **leyte laʿli** şimdi çek

Vaṣl-ı yārıla müşerref olsam idi ben dimek

Ey **Necībī** ġurbete çıḳmaḳ saña ḫoşça meḥak

Şevket-i ḥüsnile pek mümtāz şāhım el-emān (60M/4)

[315] Mesnevi, 3G, 6G, 78G, 136G, 139G, 19M.

[316] Söz konusu şiirler için bkz. 169G, 215G, 60M.

Abdülkâdir Efendi, 207 şiirinde mahlasını "Necîbâ" şeklinde kullanarak kendine seslenmiştir. Daha çok nasihat verdiği şiirlerinde "Necîbâ" şeklinde hitap ifadesi kullanan Abdülkâdir Efendi, kendi özelinde muhataplarına da nasihat etmiştir:

Pey-rev ol ṣıdḳa Necībā yüri tenhā ḳıl dili

Tā gelüp maḥbūb ḳonup ruḥṣat yüzün ṭutsun saña (11G/6)

İt ṭabīb-i ḥāẕıḳa derdiñ Necībā ʿarż bugün

İtmeyen dil-ḫasta ʿarż dermāna olmaz āşinā (14G/6)

Ḳıl ḥaẕer her bir kese aṣlā ḳapılma ibtidā

Şimdi bu ānda Necībā bū'l-hevesler bulunur (49G/5)

Abdülkâdir Efendi, 10 şiirinde mahlasını "Dervîş Necîb" şeklinde kullanmıştır:

Eyle bāġ-ı sīnemi feyżiñle ter

Semt-i maḳṣūddan göñül alsun ḫaber

Ḳoma bu Dervīş Necīb'i pür-keder

Luṭf u iḥsān it kerem yā Rab meded (22M/3)

Yā Rasūla'llāh seniñ lāyıḳ budur hem şānıña

Devlet-i luṭfunla ḳıl Dervīş Necīb'i kām-yāb (19G/4)

Abdülkâdir Efendi, mahviyet duyguları içinde yazdığı şiirlerinde mahlasına "mücrim Necîb" (1 şiir), "Necîb-i zâr" (22 şiir), "Necîb-i kemter" (1 şiir), "Necîb-i derdmend" (2 şiir) gibi acziyet sıfatlarını eklemiştir:

Ṭapuñdur merhem-i zaḫm-ı Necīb-i zār u nā-çārıñ

Efendim her işim sehv ü zeleldir yā Rasūla'llāh (194G/6)

Girībānım ḫalāṣ it rūz-ı maḥşer dest-i şiddetden

Necīb-i kemteriñ āzād idersin yā Rasūla'llāh (193G/6)

Ḳıl Necīb-i derdmendi naẓre-i ʿafva nişān

Cürmüni maḥv eyle it şāyeste-i ḫūr-ı cinān

O żaʿīfiñ dāʾimā vird-i zebānıdır hemān

Enbiyā vü mürselīn içre ḫacīl itme beni (94M/3)

Bir ġarīb-i derdmendiñdir seniñ mücrim Necīb

Yolıña ṣad cānile olsun fedā cān u seri (244G/4)

1.8.2. Şairliği

1.8.2.1. Kaynaklar Gözüyle Şairliği

Bilindiği üzere tasavvuf ehli arasında şiir yazma bir gelenek hâline gelmiştir. Şiir, hem nesirde anlatılamayan yoğun duyguların terennümüne uygun bir ifade şekli hem de bazı görüşlerin -özellikle de tasavvufi görüşlerin- talim ve telkininde[317] etkili bir vasıta

[317] "Hoca Ahmed Yesevi'nin halkı Yesevilik'e rağbet ettirmek için Hikmet'ler yazmasını; Mevlânâ'nın müritleri için *Mesnevî*'yi kaleme almasını; Âşık Paşa'nın Farsça bilmeyen Türkler arasında tasavvuf telakkisinin gelişmesi için Türkçe şiir yazmasını bu bağlamda değerlendirebiliriz." Bkz. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984), 342.

Halkın şiire olan meylini görmek ve şiirlerin özellikle de ilahilerin bir irşat vasıtası olarak kullanılmasını daha iyi anlamak açısından şu iki örneğin verilmesi yerinde olacaktır:

Birinci örnek: Gazzîzâde, eserinde; Abdülkâdir Efendi'nin halifelerinden Ulu Cami Muvakkıtı Ahmed Râşid Efendi'nin mevlid ve sohbet meclislerinde okunmak üzere Abdülkâdir Efendi'nin bazı şiirlerini bestelediğini; bestelenen bu şiirler meclislerde okunduğunda dinleyenlerin gönüllerini ilahî aşk u şevk ile doldurduğunu; ilahî aşk ile sermest olan âşıkları bülbül gibi söylettiğini bildirmektedir. Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 12b.

İkinci örnek: Bursa Gazzî Dergâhı'nın kurucusu Halveti Şeyhi Ahmed Gazzî'nin (ö. h.1150/m.1738) şu hatırası ilahilerin işlevi açısından önemli bilgiler vermektedir: "Ahmed Gazzî Hazretleri tıpkı Pîr'i gibi kürsüde va'za başladığında dinleyenlerin kalbini ağzına getirecek kadar tesirli konuşurdu. Va'zdan sonra

olarak görülmüştür.[318] Tasavvufi bir çevrede yetişen, ailesinde ve mensubu olduğu Eşrefiyye tarikatında neşv ü nema bulan pek çok şairin şiirleriyle büyüyen biri olarak Abdülkâdir Efendi de bu geleneğe uymuş ve şiirler kaleme almıştır.

> *"Herhangi bir müellifin yazarlığı konu edilirken onun içinde bulunduğu ilim, düşünce ve edebiyat muhitine ait bilgiler birinci derece önem arz eder. Bu bilgiler hem araştırmacının metni okumasını, hem de müellif hakkındaki mütâlaasını kolaylaştırır. Bu metot her ne kadar ön yargılı olma illetine sahipse de gerek araştırma zamanı açısından ekonomik olması ve gerekse mütâlaalarda isabetli hükümlere ulaşılması bakımından önemlidir."*[319]

Bu minvalde yapılan araştırmalar neticesinde Abdülkâdir Efendi'nin hayatı hakkında bilgiler bulunan kaynaklarda onun şairliği ve şiirleri hakkında çok fazla bilgi bulunmadığı görülmüştür. Abdülkâdir Efendi'den bahseden vefeyatname türünde kaleme alınmış biyografik eserlerde onun daha çok ilmî ve tasavvufi yönüne değinilmiştir. Abdülkâdir Efendi'nin yaşadığı dönemi kapsayan (1703-1788) şair tezkirelerinde ise Abdülkâdir Efendi'den ve şiirlerinden -*Tuhfe-i Nâilî* dışında- bahseden bir tezkireye rastlanılmamıştır.[320]

Şairliği ve şiirlerinden bahseden az sayıda eserler arasında olan *Ravzâtü'l-muflihûn*'da Gazzîzâde, Abdülkâdir Efendi'nin Arapça ve Farsçaya hâkim olduğunu ve "eş'âr-ı memdûhe"sinin bulunduğunu bildirmiştir. Gazzîzâde'ye göre Abdülkâdir

açtığı usul sırasında çoğu defa Hazret-i Mısrî'den bir ilahî okur, bu ilahilerle birlikte dervişler şevke gelirdi. Bu sırada kendileri genellikle halkanın ortasına oturup o ilahinin hakikatından söz eder, sonra zikre devam ederdi." Mustafa Tatcı, *Niyâzî-i Mısrî Halvetî Dîvân-ı İlâhiyât -Seçmeler-* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 97-98.

[318] Cemal Kurnaz, "Tasavvuf Şiirinde Akşemseddin'in Yeri", *Divan Edebiyatı Yazıları* (Ankara: Akçağ Yayınevi, 1997), 20.

[319] Bilal Kemikli, *Sun'ullâh- Gaybî Dîvânı (İnceleme Metin)* (İstanbul: MEB Yayınları, 2000), 95.

[320] Bu bağlamda taranan şair tezkireleri şunlardır: Silâhdârzâde Mehmed Emin, *Tezkire-i Silâhdârzâde*, thk. Furkan Öztürk (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2018); Mîrzâzâde, *Tezkiretü'ş-şuarâ*; Şefkat, *Tezkire-i Şuarâ-yı Şefkat-i Bağdâdî*, thk. Filiz Kılıç (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017); Esad Mehmed Efendi, *Bağçe-i Safâ-endûz*; Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, thk. Mehmet Nuri Çınarcı (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019); Fatîn Davud, *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*; Mehmed Tevfik, *Kâfile-i Şu'arâ*, thk. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz vd. (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017); Mehmed Sirâceddîn, *Mecma'-i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ*, thk. Mehmet Arslan (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2018); Beliğ, *Nuhbetü'l-âsâr li Zeyli Zübdetü'l-Eş'ar*; Râmiz, *Âdâb-ı Zurafâ*, thk. Sadık Erdem (Ankara: AKM Yayınları, 1994).

Efendi'nin şiirleri Hakk'ın feyizlerinin birer nişanesidir. Gazzîzâde, eserinde Abdülkâdir Efendi'nin iki şiirine yer vermiştir:

Birinci şiiri:

Cemāliñ ey Nebī mirʾāt-ı envār-ı saʿādetdir
Nigāhıñ maḥż-ı feyż-i raḥmet-i esrār-ı rüʾyetdir

Semāya nerdübānıñ ceẕbe-i Mevlā olupdur çün
Ḳamu Miʿrāc'da maẓhar oldıġıñ āṣār-ı ḳudretdir

Yoġiken Refref'e bir dürlü ḥācet variken himmet
Seniñ şānıñda Ḥaḳḳ'ıñ maḳṣadı iẓhār-ı niʿmetdir

Gelüpdür çeşm-i Ḥaḳ-bīniñde ***mā-zāġa'l-baṣar*** medḥi
Olur mı ġayra maṣrūf maṭlabı dīdār-ı ḥażretdir

Olupsıñ istinādı ʿācizān-ı ümmetiñ ancaḳ
Cenābıñ bu **Necīb**-i zāra dīvār-ı şefāʿatdir (75G)

İkinci olarak Niyâzî-i Mısrî'ye nazire olarak kaleme aldığını belirttiği şu şiirini kaydetmiştir:

Āşinā-yı bezm-i ʿaşḳ ol pür-fiġān itsün seni
Ḫidmet it pīrān-ı ʿaşḳa feyże kān itsün seni

ʿAndelībāsā ṣadā-yı nāle-i şevḳ-āmīziñ
Hem-civār-ı gülsitān idüp beyān itsün seni

Cübbe-i nāmūs u zühdi ṣoy bıraḳ bütün hemān
Ḫırḳa-i levm ü melāmet giy nihān itsün seni

Rūy-nihād-ı zīr-i pā olup tevāżuʿ it müdām
Cümleye ser-tāc idüp Mevlā ʿıyān itsün seni

Leşker-i nefs ile dāʾim it cidālile cihād
Rāḥatın kes nefsiñiñ tā kim emān itsün seni

Sāġar-ı ṣahbā-yı ʿaşḳıla **Necībā** neşʾe-yāb
Ol tamām fārigˇ ü āzād-ı cihān itsün seni (246G)

Gazzîzâde, bu iki şiirin Abdülkâdir Efendi'nin halifelerinden olan Seyyid Şeyh el-Hâc Ahmed Râşid Efendi (ö. h.1239/m.1824) tarafından -birinci şiir nevâ makamında[321] ikinci şiir hisar makamında[322]- bestelendiğini ve mevlid ve zikir meclislerinde okunduğunu, dinleyenlerin ilahî aşkla coştuklarını belirtmiştir.[323]

Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinden övgüyle bahseden *Gülzâr-ı İrfân* müellifi Mehmed Fahreddîn, Abdülkâdir Efendi'nin üç dilde şiir yazdığını, şiirlerinin irfan ehli tarafından oldukça beğenildiğini ve şiirlerinde "Necîb" mahlasını kullandığını belirtmiştir. Mehmed Fahreddîn Efendi, Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinden örnekler vermemiştir.[324]

Abdülkâdir Efendi'nin şairliği hakkında bilgi veren kaynaklardan biri de Mehmed Şemseddîn Efendi tarafından kaleme alınan *Yâdigâr-ı Şemsî* adlı eserdir. Mehmed Şemseddîn, Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinin ârifane olduğunu belirtmiş ve üç şiirini örnek olarak vermiştir. Bu üç şiirden ikisi Gazzîzâde'nin verdiği şiirlerle aynıdır.[325] Kaydedilen üçüncü şiir ise şöyledir:

Ey ʿāşıḳ-ı ẕāt-ı Ḫudā

Gel Eşrefī Dergāhı'na

Cān u diliñ bulsun nevā

Gel Eşrefī Dergāhı'na

[321]"Genel olarak lirik, dinî-tasavvufî bir karakter taşıyan nevâ makamı, Türk musikisinin basit makamlarından biridir." Nevâ makamı hakkında bilgi için bkz. İsmail Hakkı Özkan, "Nevâ", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/27-28.

[322] Hisar perde ve makamı hakkında bilgi için bkz. İsmail Hakkı Özkan, "Hisar", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/126-127.

[323] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 12b.

[324] Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 389.

[325] Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 64-65.

İrer nesīm-i şevḳ-i Ḥaḳ

Ḳalmaz derūnda hīç ḳalaḳ

İster iseñ ʿaşḳdan sebaḳ

Gel Eşrefī Dergāhı'na

Cismiñde cānıñ var iken

Fırṣat eliñde yār iken

Dergāh ṭolu esrār iken

Gel Eşrefī Dergāhı'na

Eşrefī olup bul şeref

Vaḳtiñi itme sen telef

Ne dirse disün nā-ḫalef

Gel Eşrefī Dergāhı'na

Meftūḥ olur cān dīdesi

Ḳalḳar göñül pūşīdesi

Ol sen de **Necīb** bendesi

Gel Eşrefī Dergāhı'na (79M)[326]

Mehmed Şemseddîn, Bursalı şairlerin kısa bilgilerini verdiği *Ezhâr-ı Şemsî* adlı eserinde ise Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinin "ârifane" olduğunu belirtmiş ve Gazzîzâde'nin kaydettiği şiirleri örnek olarak vermiştir.[327]

[326] Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 65.

[327] Mehmed Şemseddîn, *Ezhâr-ı Şemsî*, 165-166.

Hüseyin Vassâf ise *Sefîne-i Evliyâ* adlı eserinde Abdülkâdir Efendi'nin şiirleri ve şairliği hakkında bir yorumda bulunmadan Gazzîzâde'nin verdiği şiirleri örnek olarak kaydetmiştir.[328]

Mehmed Nâil Tuman tarafından kaleme alınan *Tuhfe-i Nâilî* adlı şair tezkiresinde Abdülkâdir Efendi'nin hayatı hakkında kısaca bilgilerle birlikte şu iki beyti şiirlerine örnek olarak verilmiştir:

Cemāliñ ey Nebī mirʾāt-ı envār-ı saʿādetdir

Nigāhıñ maḥż-ı feyż-i raḥmet-i esrār-ı rüʾyetdir (75G/1)

Ṭavḳ-ı ʿaşḳı gerden-i ṣıdḳa ṭaḳup meydāna gel

Fevz-i maḳṣūdı **Necībā** sen bu dīvānda ara (13G/5)[329]

Bu verilen bilgiler ışığında Abdülkâdir Efendi'den bahseden biyografik kaynaklarda onun şairlik yönüne çok fazla değinilmediği görülmektedir. Bunun yanı sıra şiirlerinden verilen örnekler de üç şiir ile sınırlı kalmıştır. Sadece *Tuhfe-i Nâilî*'de farklı bir gazelden beyit kaydedilmiştir. Kanaatimizce Abdülkâdir Efendi'nin biyografik kaynaklarda şairliğinden gerektiği kadar bahsedilmemesinin sebeplerinden biri onun şiirlerinin yaşadığı çevrenin dışına çıkamamış olmasıdır. Diğer bir sebebi de hayatından bahseden biyografik kaynakların daha çok şahısların ilmî ve tasavvufi yönlerini ele alan eserler olmasıdır. Nitekim bu eserlerde Abdülkâdir Efendi'nin tasavvufî ve ilmî yönü birkaç sayfa anlatılırken şairliğinin birkaç satır bazen birkaç kelime ile geçiştirilmesi bunu teyit etmektedir.

1.8.2.2. Şiir ve Şair Hakkındaki Görüşleri

Şairlerin, şair ve şiirle ilgili görüşleri biyografi yazarlarının yanı sıra şairin kendi eserlerinde ve şiirlerinde de görülebilmektedir. Bazen bir kasidenin fahriye bölümünde, bazen fahriye olarak kaleme alınan bir gazelde bazen varsa mesnevilerin şair ve şiirle

[328] Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/111-112.

[329] Tuman, *Tuhfe-i Nâili-Dîvân Şâirlerinin Muhtasar Biyografisi*, 2/1039.

ilgili görüşlerin anlatıldığı özel bölümlerinde bazen de bir manzumenin beyitleri arasında şairin şiir ve şairlikle ilgili görüşleri bulunabilmektedir.[330]

Şiiri ve şiir yazmayı insanları irşat etmede bir araç olarak gören Abdülkâdir Efendi, her şiirin yerilmiş olmadığını, Hz. Peygamber döneminde onun övgüsüne mazhar olan şairlerin de bulunduğunu, şiirin doğru ve Allah'a ulaştırıcı olması ve şiirde zikirden esintilerin bulunması gerektiğini belirtmiştir. Şair ise dili ile cihat eden bir mücahittir. Onun (şairin) sözleri hikmettir. İnsanları cehaletten ve akılsızlıktan men etmede ve doğru yola iletmede şiir bir vasıtadır.

Abdülkâdir Efendi, şiir ve şair hakkındaki görüşlerini *Zübdetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* adlı eserinin ikinci cildinde bulunan Şuarâ Sûresi 224-227. ayetlerinin tefsirini yaparken şöyle dile getirmiştir:

> *"Şiirlerin hepsi yerilmiş değildir. Zira onlardan bir kısmı memduhtur/övülmüştür. Nitekim Hassân bin Sâbit, Ka'b bin Mâlik ve Abdullah bin Revâha'nın şiirleri bu kabildendir. Onlar (şiirle) Hz. Peygamber'in şerefini, izzetini savunuyorlardı. Hz. Peygamber Hassân için mescitte bir minber koydurmuştu. Hassân o minbere çıkar ve Hz. Peygamber'i hicvedeni hicvederdi.*
>
> *Hz. Peygamber'den şöyle rivayet edilmiştir: 'Onları hicvet! Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki senin onları hicvetmen onlara oktan daha incitici gelir.' Hadis-i şerifte vardır ki 'Müşriklerle mallarınızla, canlarınızla ve dillerinizle cihat edin!' Yani hiciv ve sert sözler gibi onların ağırına giden; duymaları canlarını sıkan şeyleri onlara işittirin! Cumhur ulama şiirin mübah olduğu görüşündedir. Ancak içinde yalan, iğrençlik ve müminin şerefini zedeleyen bir söz bulunan şiirler haramdır.*
>
> *Şiiri, kendisini zikirden, Kur'ân okumaktan ve şer'î sınırlara riayet etmekten alıkoyan şair melundur, merduttur. (Beyit)'Bir kişinin şiiri (Allah'a yakınlaştırmıyorsa) içerisinde Yunan hikmetleri de barındırsa kıyamet günü şairin imdadına yetişmez.' İçerisinde Allah'a hamd ü sena ve zikir bulunan şiirler makbuldür. Bir hadis-i şerifte şöyledir: 'Bazı şiirler hikmettir.'*

[330] Harun Tolasa, "Divan Şairlerinin Kendi Şiirleri Üzerine Düşünce ve Değerlendirmeleri", *Türk Dili Dil ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1 (İzmir 1982), 16-17.

Yani onlarda insanları cehaletten ve akılsızlıktan men eden sözler vardır."[331]

Abdülkâdir Efendi'nin şairlik ve şiirin mahiyeti hakkında yukarıda zikredilen görüşlerinin yanında bu görüşleri destekler nitelikte bazı şiirlerinde de bilgiler bulunmaktadır:

Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde Allah'ın rızasından ve onun esintisinden başka bir amacının olmadığını ve bunun dışında başka şeylere bigâne olduğunu şu beytiyle dile getirmiştir:

Dost hevāsından Necībā yoḳ durur özge merām

Fī'l-ḥaḳīḳa böyledir ḥāl ġayrı kār bīgāneyüz (85G/4)

İlahî aşkın verdiği neşveyle şiirler kaleme alan Abdülkâdir Efendi, yazdığı şiirlerin ilahî feyzle dolu olduğunu belirterek Allah'ın feyzini arayanlara *Dîvân*'ını işaret etmektedir:

Ṭavḳ-ı ʿaşḳı gerden-i ṣıdḳa ṭaḳup meydāna gel

Fevz-i maḳṣūdı Necībā sen bu dīvānda ara (13G/5)

Şeyhinin[332] telkinlerini baharda yeryüzünü damlalarıyla bereketlendiren ve incilerin oluşmasını sağlayan nisan yağmuruna benzeten Abdülkâdir Efendi, şeyhinin telkini ile olgunlaşan sözlerinin (şiirlerinin) hakikat incisi, özünün ise tarikat sırları ile dolu olduğunu belirtmektedir:

Dürr-i ḥaḳīḳatdır sözüñ sırr-ı ṭarīḳatdır özüñ

Şeyḫiñ **Necībā** ṣadrıña telḳīni hep nīsān imiş (89G/5)

Aşk ehli olan kişilerin dilinin tatlı ve güzel olduğunu söyleyen Abdülkâdir Efendi, ağzından çıkan her sözün şeker parçası olduğunu bildirmiştir:

---

[331] Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi, *Zübdetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 995), vr. 594a.

[332] Şeyhinden kastı babası İzzeddîn Efendi olabileceği gibi Eşrefoğlu Rûmî olma ihtimali daha yüksektir.

Öyle şīrīn ḫūb-zebān olur **Necībā** ehl-i ʿaşḳ

Pāre-i sükkerdir aġzından çıḳan her elfāẓ (92G/4)

Abdülkâdir Efendi'nin şiirden ve şairlikten kastı, maksuda ulaşmadır. Bu sebeple şiirin görünüşten yani sanatlı söyleyişten ve tumturaklı ifadelerden öte anlam ve iç derinliği ön planda olmalıdır. Süslü ve sanatlı söz söyleme çabası ile şiirin asıl gayesinden uzaklaşılması Abdülkâdir Efendi için kabul edilemez bir durumdur. Ona göre semt-i mahbûb'a götürmeyen şiirin süslü olmasının da bir anlamı bulunmamaktadır.

Necībā semt-i maḥbūba olup dil-beste ṭur ancaḳ

Bu maʿnādan kesilme geydirüp zerrīn ḳabā elfāẓ (93G/4)

Yukarıda belirtilen bütün hususlar değerlendirildiğinde Abdülkâdir Efendi'nin şiir yazma felsefesi, şiir ve şairden beklentileri ve bir nevi poetikası ortaya çıkmaktadır. Şiire dair her meseleyle uğraşan bir bilim alanı olarak tarif edilen poetika, şiirin felsefesi, estetiği, teorisini kapsayan bir kavramdır.[333]

Abdülkâdir Efendi, şiirde anlam ve muhtevayı şekilden daha önemli gördüğü için şairlerin sanat kaygısıyla anlamı feda etmelerini uygun bulmamıştır. Şiire dinî bir misyon yükleyen Abdülkâdir Efendi'ye göre şiir; insanı zikirden, Allah'ı anmaktan alıkoymamalı, şiirde müminlerin şeref ve haysiyetine yönelik hakaretler bulunmamalı, şairler eserlerinde insanları günaha sevk edecek şeylerden kaçınmalıdır. Ona göre etkili, söz ve anlam açısından yerli yerinde söylenmiş bir şiir, savaş meydanlarında cihat eden gazilerin okları ile aynı görevi ifa etmektedir. Şairler, diliyle cihat eden ve hikmetli sözleriyle insanları karanlıktan aydınlığa çıkaran mücahitlerdir.[334]

[333] M. Orhan Okay, *Poetika Dersleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011), 17, 133.

[334] Necip Fazıl'ın, Poetika'sında şiir hakkında söylediği "Şiir mutlak hakikatı arama işidir. Mutlak hakikat ise Allah'tır. Şiir, Allah'ı sır ve güzellik yolundan arama işidir." -Necip Fazıl Kısakürek, *Çile* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2009), 472-473.- sözleriyle Abdülkâdir Efendi'nin şiir ve şairlik hakkında dile getirdiği görüşleri arasında oldukça benzerlik görülmektedir.

1.8.3. Nazire Geleneğindeki Yeri

Terim olarak nazire, manzum bir metnin aynı uyak, ölçü ve söyleyiş tarzı ile yeniden bir benzerinin yazılmasıdır. Edebiyatımızın özellikle klasik döneminden itibaren başta gazel nazım biçimi olmak üzere birçok nazım biçiminde nazirelerin yazıldığı görülmektedir. Bazı araştırmacılar "Nazîrelerin gazel üzerine yoğunlaşmasının sebebini gazelin klasik dönem şairlerinin şiir kudretini ispata en yatkın tarz olmasına"[335] bağlanmışlardır. Klasik edebiyatımızın son dönemlerine doğru gittikçe yoğunlaşan nazire yazma, "nazirecilik" adı altında bir gelenek hâline dönüşmeye başlamıştır. Nazirenin tanımlanması noktasında günümüze dek birçok görüş ileri sürülmüştür. Bu konuda bazı ıstılah yazarlarının tanımlamalarına göz atmak yerinde olacaktır:

"Edebiyatta bir şiirin -genellikle gazel- başka bir şair tarafından aynı vezin ve kafiye ile yazılmış benzerine denir. Nazire yazmaya tanzir; bu tür şiirlerin toplandığı kitaplara nazire mecmuası denir."[336]

"Bir şairin manzum bir eserine alelekser gazeline aynı vezin ve kafiyede olmak üzere yazılan benzer şiirdir. Bunu yapmaya 'tanzir' denir."[337]

"Bir şâirin şiirde murâdını ta'bîr-i âher ile edâya derler. Eğer mefhûmları tehâlüf ve aks üzere inşâd olunursa nakîz denir."[338]

Görüldüğü üzere nazire, bir manzumenin ve genellikle de gazel formunda yazılan bir şiirin başka bir şair tarafından aynı kafiye düzeni ve vezin ile benzerinin yazılmasıdır. Kafiye ve vezin şartına ek olarak bazıları söyleyişte aynı edayı tutturma, muhteva olarak yakınlığın bulunması gibi şartlar da belirtmişlerdir.[339]

Nazireciliğin edebiyat sahasında benimsenmesinin hatta son devirlerine doğru klasik edebiyatımızda bir gelenek oluşturmasının birçok sebebi bulunmakla birlikte belki de en önemlisi nazire yazan şairin zemin şiiri geçme arzusu ve gayretidir.[340] Bunun

---

335 M. Fatih Köksal, "Nazire", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/456.

336 İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2020), "Nazire", 354.

337 Tahir Olgun, *Edebiyat Lügatı* (İstanbul: Asar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyat, 1936), "Nazire", 94.

338 Harun Tolasa, "18. yy.'da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü Müstakimzade'nin Istılahatü'ş-Şi'riyye'si II", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* 24/25 (1986), 378.

339 M. Fatih Köksal, *Sana Benzer Güzel olmaz -Divan Şiirnide Nazire* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2018), 17.

340 Köksal, "Nazire", *İslam Ansiklopedisi,* 32/457.

yanında şairlerin birbirlerine meydan okumaları ya da birbirleriyle dostluklarının bir nişanesi olarak karşılıklı şiir yazma isteği de sayılabilir. Sanatçıların psikolojik yönleriyle ilintili olan bu âmillerin yanında nazireciliğin edebiyat ortamına kazandırdığı diğer bir önemli yönü de sanat eserinin tekâmülünde çok önemli olan temrinlerin nazirecilikle sağlanması, bu açıdan genç şairlerin talim alanı olmasıdır.[341] Tıpkı sanatının ilk evrelerindeki bir hattatın, kendinden önce yazılan eserleri taklit ederek harfleri tekrar tekrar meşk etmesi gibi şairlik yoluna giren şairler de kendilerinden önceki ya da kendi devrindeki usta şairler tarafından yazılan ve klasik şiir zevkine sahip olanlarca beğenilen şiirleri taklit yoluyla sanatlarını geliştirmişlerdir. Bu yönüyle nazire yazmak, klasik şiir geleneğimizde genç şairler için bir okul görevi görmekteydi.

Aynı kültür ortamında neşv ü nema bulan, aynı manevi havayı teneffüs eden, şiiri ve şairliği aynı amaç için kullanan mutasavvıf şairler ise elbette birbirinden etkilenmiş ve birbirlerinin şiirlerine nazireler/benzerler yazmışlardır. Mutasavvıf şairler arasındaki bu etkileşimin ilk örnekleri arasında tasavvufi edebiyatımızın köşe taşlarından olan Ahmed-i Yesevî (ö. h.562/m.1166) ile Yunus Emre (ö. h.720/m.1320 ?)'nin divanlarında bulunan benzer şiirler sayılabilir.[342]

Başta mutasavvıf şairler olmak üzere tasavvufi Türk edebiyatını oluşturan birçok şair; bazen aynı tasavvufi düşüncede ya da meşrepte oldukları için[343] bazen de şeyhine veya hocasına karşı hissettikleri tazim duygularından ötürü kendilerinden önceki şairlerden etkilenmiş, aynı zamanda kendilerinden sonraki şairleri de etkilemişlerdir. Bu açıdan bakıldığında tasavvufi Türk edebiyatında da zengin bir nazire kültürünün oluştuğu söylenebilir.[344]

---

[341] Köksal, *Sana Benzer Güzel olmaz - Divan Şiirnide Nazire*, 121.

[342] Yunus Emre ve Ahmed-i Yesevî arasındaki etkileşimler için bkz. A. Necla Pekolcay, "Hoca Ahmed Yesevî'den Yunus Emre'ye Uzanan Müşterek İnanç İzleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 3 (1997), 19-30; Cemal Kurnaz, "Bana Seni Gerek Seni", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 39 (2009), 147-160; Erdem Can Öztürk, "Yunus Emre ve Ahmed-i Yesevî'den Hareketle 'Bana Seni Gerek Seni' Eksenindeki Manzumeler Üzerine Genel Bir Mukayese", *Yunus Emre Hayatı - Düşünceleri - Eserleri*, thk. Celalettin Vatandaş (Ankara: TBMM Basımevi, 2022), 481-499.

[343] Bazen de aynı tasavvufi düşünceye sahip olmasalar da sevdikleri şairlerin şiirlerine nazireler yazmışlardır. Nitekim Kâdirî/Halvetî şairlerden biri olan Lutfî (ö. h. 1258/m. 1842) Muhibbî mahlasını kullanan Kânûnî Sultan Süleyman'ın şiirine nazire yazmıştır. Bkz. Seydi Kiraz, *Dîvân-ı Lutfî (İnceleme Metin ve Dizin)* (Konya: NEÜ Yayınları, 2022), 4-6.

[344] Bu fikri destekleyen akademik çalışmalardan bazıları şunlardır: Mustafa Güneş, "İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Türk Edebiyatı Üzerindeki Etkisi: Gaybî, Handî ve Hilmi Yavuz Örnekleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 29 (2011), 125-152; Ferdi Kiremitçi, "Türk Tasavvuf Şiirinde Nazîre Geleneği Çerçevesinde Eşrefoğlu Rûmî, Sünbül Sinân ve Niyâzî-i Mısrî'nin 'Geldim' Redifli

Abdülkâdir Efendi de dinî-tasavvufi bir çevrede doğup yetişmiş; sanatını, divan edebiyatının sanatkârane temayülü yerine daha çok tasavvufi aşk havasını hissettiren, sûfi düşünce üzerine inşa etmiş bir mutasavvıf şairdir. Bu yönüyle Abdülkâdir Efendi'nin kendinden önceki mutasavvıf şairlerden etkilenmemesi düşünülemez. Klasik edebiyatımızın yukarıda ana hatlarıyla üzerinde durulan nazire geleneğine o da kendi sanat anlayışı çerçevesinde dâhil olmuş, bu itibarla dinî-tasavvufi edebiyatımızın güçlü temsilcilerinin etkisinden kurtulamamıştır. *Dîvân*'ı bu açıdan incelendiğinde başta babası İzzeddîn Efendi (ö. h.1153/m.1740) olmak üzere, Niyazî-i Mısrî (ö. h.1105/m.1694), Eşrefoğlu Rûmî **(**ö. h. 874/m. 1469?), Süleyman Çelebi **(**ö. h.825/m.1422), Seyyid Şeref (ö. h.1146/m.1734) gibi şairlerden etkilendiği görülmektedir. Bu noktada Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında yer alan, isimleri zikredilen mutasavvıf-şairlerin şiirleriyle olan benzerliklere, yakınlıklara değinerek tespitlerimiz doğrultusunda bu konuda açılım yapmak yerinde olacaktır.

1.8.3.1. Babası İzzeddîn Efendi'nin Abdülkâdir Efendi'nin Şiirlerine Etkisi

Abdülkâdir Efendi'nin hem ilmî yönünü hem tasavvufi dünyasını hem de edebî birikimini etkileyen en önemli kişi hiç şüphesiz babası İzzeddin Efendi'dir. Kendi de bir şair olan ve İzzî mahlasıyla şiirler kaleme alan İzzeddîn Efendi'nin *Dîvân*'ında 303 adet şiiri bulunmaktadır.[345]

Abdülkâdir Efendi ile babası İzzeddin Efendi'nin şiirleri incelendiğinde aralarında pek çok benzerliğin bulunduğu görülmektedir. Bu benzerliklerin en önemli nedeni ikisinin de yetiştiği tasavvufi muhitin şiirlerine kaynak teşkil etmesi ve onları şiir yazmaya sevk eden sosyal ve dinî saiklerin aynı olmasıdır diyebiliriz. Bu etkilere Abdülkâdir Efendi'nin mürşidi ve hocası olarak babasını örnek alıp onun arkasından gitmesini de ekleyecek olursak şiirlerindeki benzerliğin bir diğer nedeni daha ortaya çıkmaktadır.

Aynı tasavvufi düşünce dünyasının ürünü olan bu şiirlerde; mefhum, söyleyiş tarzı, mazmun gibi ortaklıkların bulunması kaçınılmazdır. Çalışmamızın bu bölümünde

Şiirlerinin Karşılaştırılması", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/4 (30 Aralık 2018), 2759-2779.

[345] Kara, *İzzî Dîvânı (Tenkitli Metin-İnceleme)*.

baba-oğul bu iki şairin divanları arasında redif, kafiye, vezin, nazım şekli ve nazım birimleri gibi şekil yönünden tam bir benzerlik olan ve bununla birlikte söyleyiş tarzı ve anlam bütünlüğü açısından da yakınlık ve benzerlik bulunan şiirler ele alınmıştır. Bunların dışında iki şairin divanlarında söyleyiş benzerlikleri bulunan birçok şiir bulunmakla birlikte bu benzerlikler ele alınmayacaktır.

İzzeddin Efendi (İzzî)	**Abdülkâdir Efendi (Necîb)**
Görünmez gözüme ẕerre ferāġat ehli dervîşim Geçen ġaflet ile ʿömre nedāmet ehli dervîşim	Reh-i Ḥaḳ'da ḫulūṣ ile ṣadāḳat ehl[i] dervîşim Geçen vaḳt-i ḫuṣūṣ ile nedāmet ehl[i] dervîşim
Yüzimi dergeh-i Ḥaḳḳ'a ṭutup her dem niyāz içre Ne kim fermān olur ise iṭāʿat ehli dervîşim	Döküp eşk-i dü çeşmim ṣad hezārān ḥasret ü derdle Şebān u rūz bu ḥāletle ʿināyet ehl[i] dervîşim
Olup abdāl ḥaḳîḳatde ḳodum zînet ḳabāsını Baş egmem dünye-i dūna metānet ehli dervîşim	Bugün bāzār-ı ʿaşḳ içre ḥaḳîḳat salʿasın açup Şerîʿatla ṭarîḳatla ticaret ehl[i] dervîşim
N'iderem rütbe vü cāhı baña çünki yeter bir post Bugün bir dost u bir post kanāʿat ehli dervîşim	Ṭutup rūyım niyāzile seḥerde dergeh-i Ḥaḳḳ'a Ṣabā-yı ḫoş-revāḥ ile beşaret ehl[i] dervîşim
Taṣarrufdan elim çekdim fenā köşesine çökdüm Ḳodum reʾyile tedbīri irādet ehli dervîşim	Ṭabīb-i āşinā-yı feyż-i dil oldum delāletle Ḳatı ṭālib-şifā gelsün ḥaẕāḳat ehl[i] dervîşim
Ṭarîḳatda açup dükkān ḥaḳîḳat sellesin ʿİzzī Şerîʿatla alur virür ṣadāḳat ehli dervîşim[346]	Necîbā pîr-perver olduġum ḳıldı beni zāhid Hemān bir dost u bir post ḳanāʿat ehl[i] dervişim[347]
Vezin: Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün	**Vezin: Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün**

Her iki metin de gazel nazım şekliyle yazılmış aynı ölçü, beyit sayısı ve redif-kafiye sistemine sahiptir.

[346] Kara, *İzzî Dîvânı (Tenkitli Metin-İnceleme)*, 258-259.
[347] 132G.

Muhteva ve anlam bütünlüğü açısından incelendiğinde ise iki şair de mutasavvıf olmaları hasebiyle bir dervişin nasıl olması gerektiğini; feragat, nedamet, kanaat, sadakat gibi hasletlerin dervişe lazım olduğunu dile getirmişlerdir.

İzzî dördüncü beyitte dervişin makam mansıpta gözünün olmayacağını, ona sadece bir post ve bir dostun yeteceğini söylerken Necîb, altıncı beyitte bu anlama yakın bir edayla tok gözlü olduğunu ve sadece bir dost ve bir post ile kanaat etmenin yeteceğini benzer ifadelerle dile getirmektedir.

İzzî, altıncı beyitte tarikatı, bir pazar/çarşı; dergâhını da o pazarda hakikat satan bir dükkâna benzetmiş ve bu pazarda şeriatın geçer akçe, alış veriş yapanların da en önemli özelliğinin sadakat olduğunu bildirmiştir. Necîb ise aşk pazarında hakikat tezgâhını açtığını ve bu pazarda şeriat ve tarikat ile ticaret yaptığını söylemektedir.

İzzî, ikinci beyitte yüzünü Hak dergâhına koyup her an niyaz içinde olduğunu ve Hak dergâhından ne ferman gelirse ona itaat edeceğini bildirmiştir. Necîb ise seherlerde yüzünü Hak dergâhına koyup niyazda bulunduğunu; seher rüzgârlarıyla müjdelendiğini dile getirmektedir.

İzzeddin Efendi (İzzî)	**Abdülkâdir Efendi (Necîb)**
Bu cihândan gidüp āḫir terk-i cān itsem gerek Ṣāḥibine cānımı elbet revān itsem gerek	Dāġ-ı mihriñle bugün baġrımı ḳan itsem gerek Ney gibi demler çalup derdim ʿıyān itsem gerek
Bu cihāna gelmedir ki dönüben güm-nām olur Kendüyi dostlara bī-nām u nişān itsem gerek	Şemʿ-i yāra şevḳile pervāneveş cismim urup Sūzişile nām u şānım bī-nişān itsem gerek
Bu fenā bezminde cāy-ı ḫūb fikr eyler iken Ḳabre girüp kendüme ḫākı mekān itsem gerek	Bülbül-i rūḥ çün gülistān-ı ezelden oldı dūr Yine anı āşiyān-ı ḳudsiyān itsem gerek
Ḥaḳ müyesser eylesün īmānile gider isem Luṭf-ı Ḥaḳ'la meskenim dār-ı cinān itsem gerek	Nāle vü feryādile her dem hevā-yı ʿaşḳıla Metn-i ʿaşḳı şerḥ-i sīneyle beyān itsem gerek
Firḳati çekmekde bī-tāb u tüvān olmaḳ ile ʿAzm-i ʿuḳbā eyleyüp cismi ʿıyān itsem gerek	Naḳd-ı cānile Necībā silʿa-i vaṣlın alup Anı beẕl ile yolunda terk-i cān itsem gerek[348]
Nā-sezādır ʿāṣıḳa bu cāy-ı fānī ʿİzziyā Anıniçin ʿazm-i cā-yı cāvidān itsem gerek[349]	
Vezin: Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün	**Vezin: Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün**

[348] 108G.

[349] Eşrefzâde İzzeddîn, *İlâhiyât Dîvânı* (Yazma Eserler, 06 Mil yz 8878), vr. 13a-13b. Not: Kara'nın tezinde bu şiirde bazı okuma hataları olduğu için eserin yazma nüshasından faydalanılmıştır. Hatalı okuma için bkz. Kara, *İzzî Dîvânı (Tenkitli Metin-İnceleme)*, 218.

Yukarıda verilen şiirler şekil açısından karşılaştırıldığında İzzî'nin şiirinin altı beyit, Necîb'in şiirinin ise beş beyitten oluşması dışında bir farklılığın bulunmadığı görülmektedir.

Muhteva açısından incelendiğinde ise dünyanın geçiciliği, sevgiliden ve asıl vatandan ayrılık ve cismini yok ederek yâre ulaşma arzusu her iki metinde de görülmektedir.

İzzî, birinci beyitte bu dünyanın geçici olduğunu ve sonunda bu canı sahibine (Allah'a) vereceğini belirtirken Necîb, beşinci beyitte canını satıp vuslatı almak gerektiğini, bu şekilde canından geçeceğini dile getirmiştir.

İzzî, fani olduğu için bu dünyada kalarak mekân tutma arzusunun âşık açısından gereksizliğini kendine seslenerek ve kendinden yola çıkarak anlatmaya çalışmaktadır. Bütün şan ve şöhretlerden el çekip toprak olmuş hatta mezar taşı bile kalmamış ve kim olduğu unutulmuş kabirler gibi olduğunu, gerçek vatan olan cenneti ve cây-ı câvidânı/ölümsüzlük diyarını mekân edineceğini ve bunun gerekliliğini bildirmektedir. Necîb ise ruh kuşunun asıl vatanı olan ezel gülistanından uzak kaldığını, dünyaya gelerek gurbette olduğunu, bu canın/ruhun tekrar kutsîlerin yuvası olan vatan-ı aslîsine gitmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bunu yaparken sevgilinin ateşine pervane gibi düşüp kendini nâm u nişândan ve şöhretten kurtarmak istediğini söylemektedir.

Sonuç olarak mahviyet duygusunun, aslî vatana duyulan özlemin, şan ve şöhret sevgisi gibi dünyevi hırslardan kurtulma arzusunun her iki şiirde de benzer kelime kadrolarıyla işlendiği görülmektedir.

İzzeddin Efendi (İzzî)	**Abdülkâdir Efendi (Necîb)**
İlāhī mahrem-i ḥālim perīşān Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim İlāhī dertlüyüm yoḳ dermān Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim	İlāhī ʿācizem żaʿfım nümāyān Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim Gelüben ḳapuña üftān u ḥayrān Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim
Ḳamu günüm keder ile geçüpdür	Kerem ḳıl baḳma yüzim ḳarasına

Kederler sīneye yara açupdur Gözümden yaş yerine ḳan ṣaçupdur Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim	Ḳo merhem derdlü sīnem yarasına Sivā hīç girmesün dil arasına Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim
Ṭutupdur enfüs ü āfāḳı āhım Ḳapuñdan ġayrı yoḳ hīç penāhım Yine sensin bağışlayan günāhım Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim	Gelen dergāhıña elbet olur ṣād Didiñ *lā-teḳnaṭū* çün böyle mīʿād Ḫarābım cūd u faẓlıñla ḳıl ābād Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim
Umaram sāʾilim senden ʿaṭālar Kerem seniñ benim şānım ḫaṭālar Teraḥḥüm eyle refʿ ola ġıṭālar Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim	Ḳabūl-i dergehiñ maḥbūb-ser-efrāz Olurlar fāʿyiḳü'l-aḳrān u mümtāz İlāhım ḳıl Necīb'i vāḳıf-ı rāz Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim[350]
Bu ʿİzzī ḳul ser-ā-ser oldı vīrān Ḳuṣūrına anıñ yoḳ ḥadd u pāyān Efendim ḳoma vīrān eyle iḥsān Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim[351]	
Vezin: Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün	**Vezin: Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün**

Murabba nazım şekliyle ve aynı aruz kalıbıyla yazılan bu iki şiir şekil açısından karşılaştırıldığında İzzî'nin şiirinin bir bend fazla olduğu görülmektedir.

Şiirlerin muhtevasına bakıldığında günahlardan duyulan üzüntü, günahlardan ve yapılan hatalardan dolayı pişmanlık duyan şairlerin Allah'a yakarışları ve Allah'tan bağışlanma dilemeleri görülmektedir. İzzî, dördüncü bendde Allah'a seslenerek "Ben senden bağış istiyorum, her ne kadar çok hatam olsa da sen onlara af nazarıyla bak ve bütün günahlarımı affet." tazarrularında bulunurken Necîb ikinci bendde "Elbette sen de biliyorsun ki yüzüm kara, kalbim günahlardan simsiyah olmuş hâlde, sen bu kalbe af merhemini koy ve senden gayrı ne varsa sür çıkar." yakarışında bulunmaktadır.

[350] 59M.

[351] Eşrefzâde İzzeddîn, *İlâhiyât Dîvânı* (Yazma Eserler, 06 Mil yz 8878), vr. 27b.

İzzî, günah ve hatalarından dolayı kalp hanesinin viran olduğunu belirtirken bu viran olmuş haneyi mamur etmesi için Allah'a niyazda bulunmakta, Necîb ise daha ümitvar olarak "Sen 'Allah'tan ümidinizi kesmeyin!'[352] buyurdun, benim gönül hanem ne kadar harap olsa da senin dergâhına gelen elbette şad olur. Sen de bu müjdene binaen harap olan gönlümü âbad et." diyerek Allah'a yakarmaktadır.

İzzeddin Efendi (İzzî)	**Abdülkâdir Efendi (Necîb)**
Giceler ḳāʾim olup ḳılup ḫulūṣ ile duʿā Ẓāhir ü bāṭın murādım isterim Allāh'dan Her seḥer ḳılup tażarruʿ eyleyüp kesb-i ṣafā Ẓāhir ü bāṭın murādım isterim Allāh'dan	Dergeh-i vālā-yı Ḥaḳḳ'a ṣıdḳıla ḳılup duʿā Ẓāhir ü bāṭın murādım isterim Allāh'dan Ṣad hezār gün iftiḳār u ʿaczile idüp bükā Ẓāhir ü bāṭın murādım isterim Allāh'dan
Ẕikr ü fikr-i Ḥaḳḳ ile cūş eyleyüp deryā-miṣāl Dilerem maḳṣūdum iḥsān eyleye ol ẕü'l-Celāl Behre-yāb olup ṭarīḳatde olam ṣāḥib-kemāl Ẓāhir ü bāṭın murādım isterim Allāh'dan	Kim ide cāndan Ḫudā'ya ʿarż-ı ḥāl u ʿarż-ı rāz Müddet-i fevzī merāmı olmaya dūr u dırāz Ṣıdḳıla ṭuran der-i Mevlā'da olur ser-firāz Ẓāhir ü bāṭın murādım isterim Allāh'dan
ʿAndelībāsā ẓuhūr idüp niyāzından ṣadā Eyleye maḳbūl niyāzım dergehiñden ol Ḫudā Cān u başım rāh-ı Ḥaḳ'da ʿİzziyā olsun fedā Ẓāhir ü bāṭın murādım isterim Allāh'dan[353]	Ḳalmasun dil-ḫāne yā Rab mā-sivā ile ḫarāb Feyż-i ʿaşḳıñla ʿimāret eyle bulsun āb u tāb Cürmini ʿafv it Necīb'iñ luṭf idüp itme ʿitāb Ẓāhir ü bāṭın murādım isterim Allāh'dan[354]
Vezin: Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün	**Vezin: Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün**

Mütekerrir murabba nazım şekli ile yazılan yukarıdaki iki şiirin vasıta mısraı ve vezin kalıpları aynıdır. Manzumelerin muhtevası incelendiğinde ise Allah'a yakarışın ön planda olduğu görülmektedir. İzzî, gecelerde kalkıp ihlas ile el açarak ve seherlerde yakarışlarda bulunarak Allah'a dua etmektedir. Necîb ise Allah'ın dergâhına varma ve Allah'a dua etme şartı olarak acz ve sadakatı dile getirerek Allah'a can u gönülden yani

[352] De ki (Allah şöyle buyuruyor): "Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir." (Zümer 39/53).

[353] Kara, *İzzî Dîvânı (Tenkitli Metin-İnceleme)*, 275.

[354] 65M.

ihlas ile dua eden her kişinin muradına erişeceğini ve Allah kapısında sadık olanların yüceleceğini bildirmektedir.

Yukarıda verilen nazire/benzer şiir örneklerinin yanı sıra Abdülkâdir Efendi, babası İzzeddîn Efendi'nin Türkçe bir şiiri -küçük anlam farklılıklarıyla- Farsçaya aynı vezinle tercüme etmiştir.

Manzumeler şöyledir:

İzzeddin Efendi (İzzî)	**Abdülkâdir Efendi (Necîb)**
Vir ẕikrile ḳalbe cilā Nūr-ı cemālu'llāhı gör Bulsun baṣīret incilā Nūr-ı cemālu'llāhı gör	Deh bā-ẕikir ḳalbrā cilā Nūr-ı cemāl-i Ḥaḳ be-bīn Yābed baṣīret incilā Nūr-ı cemāl-i Ḥaḳ be-bīn
Terk eyleme Ḥaḳ ẕikrini İḫṣānıñ it hem şükrini Ḳaldır sivānıñ fikrini Nūr-ı cemālu'llāhı gör	Ez-ẕikr-i ū ḫālī me-şev Ẕikreş be-kon ẕikreş be'şnev Bā-ẕikreş ūrā hem be-rev Nūr-ı cemāl-i Ḥaḳ be-bīn
ʿAşḳ zencīriñ saña ṭaḳup Ẕikr odına kendiñ yaḳup N'eylesin aġyāra baḳup Nūr-ı cemālu'llāhı gör	Zencīr-i ʿaşḳrā çün keşī Ber-gerdenet sūyeş revī Ne-būd be-ġayreş naẓarī Nūr-ı cemāl-i Ḥaḳ be-bīn
Her dü-cihān oldı alāf Degil bu söz ʿİzzī güzāf Āyīnesiñ sen bī-ḫilāf Nūr-ı cemālu'llāhı gör[355]	Her kes ne-bāşed ū ḥabīb Me'şmār hūşyāreş lebīb Ḫodrā be-sāz bā-ū Necīb Nūr-ı cemāl-i Ḥaḳ be-bīn[356]

Görüldüğü üzere her iki şiir de "müstefʿilün müstefʿilün" kalıbıyla yazılmıştır. Nazım şekli, nazım birimi, bend sayısı bire bir aynıdır. Vasıta mısrası da kelime kelime tercüme edilmiştir.

[355] Kara, *İzzî Dîvânı (Tenkitli Metin-İnceleme)*, 173-174.
[356] 68M.

Muhtevaları yönünden ele alındığında bu manzumelerin birinci ve ikinci bendlerinin anlam açısından aynı olduğu görülmektedir. Üçüncü bendde ise İzzî aşk zincirini boynuna takıp aşk ateşiyle yanıp Allah'tan başkasına bakmamasını söylerken Necîb aşk zincirini boynuna takıp Allah'a yönelmek ve O'nun dışındakilere nazar etmemek gerektiğini dile getirmiştir.

Baba-oğul iki şairin buraya kadar karşılaştırmak suretiyle incelemeye çalıştığımız manzumelerinin dışında, tam anlamıyla nazire kapsamına girmeseler de muhteva ve söyleyiş özellikleri açısından benzer niteliklere sahip başka şiirleri de bulunmaktadır.

İki şairin de şiirlerinde Eşrefî olmaktan büyük bir gurur duydukları görülmektedir. Bu duygularını terennnüm eden İzzî,

"*Bizdedir ẕevḳ ü muḥabbet bizdedir sırr-ı Ḫudā*

Bizdedir cezb-i ilāhī bizdedir ʿaşḳ-ı ṣafā"[357]

beytiyle başlayan gazelinde kendilerini, yani Eşrefîleri Allah'ın sırrına vâkıf, ilahî cezbe ve aşk ile mest olan sufiler olarak dile getirmiştir. Necîb ise

"*Bizdedir feyż-i ilāhī bizdedir nūr-ı hüdā*

Bizdedir ḥubb-i derūnī bizdedir ʿayn-ı velā" (4G/1)

beytiyle aynı duyguları küçük farklılıklarla dile getirmektedir.

Ayrılık acısı ve sevgiliye kavuşma hasretiyle yanan gönüllerin dışa vurumu olan inleme ve âh u zâr etme mutasavvıf şairlerimizde de sıklıkla görülmektedir. Ayrılık hançeriyle gönlü dilim dilim olan İzzî,

" *Derd-i ʿaşḳ ile dil-i bīmār olanlar iñiler*

Ḫançer-i hecr ile rahnedār olanlar iñiler"[358]

beytiyle ayrılık acısını dile getirmiştir. Her an sevgiliye kavuşma şevk ve heyecanıyla yerinde duramayan Necîb ise,

"*Şevḳ-i vaṣl-ı yārıla her bār olanlar iñiler*

ʿAndelībāsā dil-i bīmār olanlar iñiler" (64G/1)

[357] Kara, *İzzî Dîvânı (Tenkitli Metin-İnceleme)*, 117.

[358] Kara, *İzzî Dîvânı (Tenkitli Metin-İnceleme)*, 174.

inlemesinin ve âh u zâr etmesinin sevgiliye kavuşma şevkinden kaynaklandığını söylemektedir.

İki şairin önemli benzerlikler taşıyan başka manzumeleri de vardır. Bunlardan biri de ilahi aşkla mest olan dervişlerine "âşık" hitabıyla yazdıkları söyleyiş tarzı ve anlam bütünlüğü açısından birbirine oldukça benzeyen manzumeleridir.

Sevgiliyi görme arzusuyla giryan olmayı dileyen ve sevgiliye ancak gözlerden akıtılan yaşlarla ulaşılacağını söyleyen İzzî,

"*Gel ʿaşḳ-ı Ḫudā ile her ān olalım ʿāşıḳ*

Hem şevḳ-i liḳā ile giryān olalım ʿāşıḳ"[359]

beytiyle her an ilahî aşkla sermest olmayı dile getirmiştir. Sevgiliye duyduğu aşk ateşinden kavrulan Necîb ise

"*ʿAşḳ āteşi ile gel sūzān olalım ʿāşıḳ*

Sevdā-yı liḳā ile her ān olalım ʿāşıḳ" (98G/1)

beytiyle benzer duyguları terennüm etmiştir.

Buraya kadar verilen örneklerde de görüldüğü üzere Abdülkâdir Efendi, babası İzzeddîn Efendi'nin şiirlerinden oldukça etkilenmiştir. Hatta Abdülkâdir Efendi'nin sanatına en çok tesir edenlerin başında babasının geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

1.8.3.2.Niyâzî-i Mısrî'nin[360] Abdülkâdir Efendi'nin Şiirlerine Etkisi

Halvetiye tarikatının Mısriyye kolunun kurucusu olan Niyâzî-i Mısrî (ö. 1105/1694), tasavvufi Türk edebiyatının XVII. yüzyıldaki en önemli temsilcilerindendir.

---

[359] Kara, *İzzî Dîvânı (Tenkitli Metin-İnceleme)*, 213.

[360] Hicri 1027/m.1618 tarihinde Malatya'da doğan Niyâzî-i Mısrî'nin asıl adı "Mehmed"dir. Bir dönem Mısır'da eğitim gördüğü için "Mısrî" nisbesini kullanmıştır. Zahirî ilimleri tahsil ettikten sonra tasavvuf yoluna meyletmiş, birçok şeyhe intisap ettikten sonra Halvetî tarikatının önemli temsilcilerinden Ümmî Sinan'a (ö. h.1067/m.1657) intisap ederek onun en önemli halifelerinden olmuştur. Bazı görüşlerinden dolayı önce Rodos'a daha sonra da iki defa Limni Adası'na sürgüne gönderilen Niyâzî-i Mısrî, Limni Adası'nda sürgünde iken Hicri 20 Receb 1105 / m.16 Mart 1694 tarihinde vefat etmiştir. Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Aşkar, *Niyaz'ı-i Mısrî*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005). Mustafa Aşkar-Ekrem Demirli, "Niyâzî-i Mısrî", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 166-169; Mehmed Şemseddîn Ulusoy, *Niyâzî-i Mısrî'nin İzinde Bir Ömür Seyahat Dildâr-ı Şemsî,* thk. Mustafa Kara - Yusuf Kabakçı (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010); Hasan Kavruk, *Niyâzî-i Mısrî Hayatı Sanatı Eserleri ve Türkçe Şiirleri* (Malatya: Malatya Belediyesi Kütür Yayınları, 2004); Hasan Kavruk,

Şiirlerinde Yunus Emre tarzını benimseyen ve Yunus Emre'nin üslubunda şiirler kaleme alan Niyâzî-i Mısrî,[361] kendi döneminde ve sonrasında pek çok mutasavvıf şaire tesir etmiş, şiirlerine nazireler yazılmış hatta bütün şiirleri muhibbi olan Mustafa Azbî (ö. h.1160/m.1747?)[362] tarafından tahmis edilmiştir. Bununla birlikte şiirleri en fazla şerh edilen mutasavvıf şairler arasında yer almaktadır.[363] Etki alanı bu kadar geniş olan bir şairden Necîb de etkilenmiş, aynı eda ve söyleyişte şiirler terennüm etmiştir.

Niyâzî-i Mısrî	**Abdülkâdir Efendi (Necîb)**
Zühdüñi ḳo ʿaşḳa düş ehl-i cenān itsün seni Pīr-i ʿaşḳa ḳulluḳ it cānāna cān itsün seni	Āşinā-yı bezm-i ʿaşḳ ol pür-fiġān itsün seni Ḫidmet it pīrān-ı ʿaşḳa feyże kān itsün seni
Bir zamān bülbül gibi efġānum aġdır göklere Şol ḳadar ḳıl nāleyi kim gülsitān itsün seni	ʿAndelībāsā ṣadā-yı nāle-i şevḳ-āmīziñ Hem-civār-ı gülsitān idüp beyān itsün seni
ʿĀr u nāmūsuñ bıraḳ şöhret ḳabāsından ṣoyuñ Giy melāmet ḫırḳasın kim ol nihān itsün seni	Cübbe-i nāmūs u zühdi ṣoy bıraḳ bütün hemān Ḫırḳa-i levm ü melāmet giy nihān itsün seni
Yüzüni yirler gibi ayaḳlar altında ḳo kim Ḥaḳ teʿālā başlar üzre āsumān itsün seni	Rūy-nihād-ı zīr-i pā olup tevāżuʿ it müdām Cümleye ser-tāc idüp Mevlā ʿıyān itsün seni
Virme rāḥat nefsiñe dāʾim ġazā-yı ekber it Kaʿbe-i dil feth olup dāru'l-emān itsün seni	Leşker-i nefs ile dāʾim it cidālile cihād Rāḥatın kes nefsiñiñ tā kim emān itsün seni
Gel Niyāzī'nin elinden bir ḳadeḥ nūş eyle kim Maḥv idüp nām u nişānıñ bī-nişān itsün seni[364]	Sāġar-ı ṣahbā-yı ʿaşḳıla Necībā neşʾe-yāb Ol tamām fārig ü āzād-ı cihān itsün seni[365]
Vezin: Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün	**Vezin: Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün**

"Hatıraları Işığında Niyazi Mısrî", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 39 (2009), 395-409; Niyâzî Mısrî, *Niyâzî Mısrî Dîvânı*, thk. Kenan Erdoğan (Ankara: Akçağ Yayınevi, 2008).

[361] Kavruk, "Hatıraları Işığında Niyazi Mısrî", 396.

[362] Mustafa Azbî, Niyazî-i Mısrî'nin 143 şiirinin tamamını tahmis etmiştir. Tahmis ettiği şiirlerini *Dîvân-ı Tahmis-i Niyâzî-i Mısrî* adı altında toplamıştır. Eser üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bkz. Raşit Keskin, *Tahmis-i Dervîş Azbî Dîvân-ı Mısrî Efendi'nin Karşılaştırmalı Tahlili* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011). Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Erol, *Azbî Baba Divanı (İnceleme - Metin)* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 3-17; Abdülmecit İslamoğlu, "Mustafa Azbî'nin Niyazî-i Mısrî'nin 'İçre' Redifli Gazeline Şerhi" 11/17 (2016), 39-40; Keskin, *Tahmis-i Dervîş Azbî Dîvân-ı Mısrî Efendi'nin Karşılaştırmalı Tahlili*, 8-12.

[363] İslamoğlu, "Mustafa Azbî'nin Niyazî-i Mısrî'nin 'İçre' Redifli Gazeline Şerhi", 35.

[364] Niyâzî Mısrî, *Niyâzî Mısrî Dîvânı*, 393.

[365] 246G.

Hakkında bilgi verilen kaynaklarda, Abdülkâdir Efendi'nin yukarıda verilen "*itsün seni*" redifli gazelinin, Niyâzî-i Mısrî'nin gazeline nazire olarak yazıldığı kaydedilmektedir.[366]

Gazeller şekil açısından incelendiğinde tam bir uyum içerisindedir. İki şiir karşılaştırıldığında hem şekil açısından, hem dil ve eda açısından hem de muhtevanın taşıdığı anlam bütünlüğü, vermek istediği mesaj gibi yönleriyle aralarında büyük benzerliklerin bulunduğu görülmektedir.

Niyâzî-i Mısrî birinci beyitte "Zühtten yani kuru ve samimiyetsiz işlerden sıyrılıp gerçek manada aşk ehli olur ve pirlerin hizmetinde bulunursan sevgiliye (Allah'a) ulaşır, O'nun sevgili kulu olursun." derken Necîb ise "Aşk meclislerinin dostu olursan bülbül gibi efgan edersin ve pirlerin hizmetinde bulunursan ilahî feyzlerin membaı hâline gelirsin." diyerek nasihatte bulunmaktadır.

Niyâzî-i Mısrî, mahviyet ve tevazuyu anlatırken "Yüzünü yerler gibi toprak gibi ayaklar altına koy ki Allah seni başlar üstüne alsın, gökler gibi etsin." diyerek insanın tevazu göstermesinin değerini, tevazu gösterdiği ölçüde yüceleceğini dile getirmiştir. Necîb ise yüzü yere koyup her an tevazu ve mahviyet içinde olmayı tavsiye etmiş ve bu hâl üzre yaşayanları Allah'ın başlara taç edeceğini ve onun faziletini herkese göstereceğini söylemiştir. Bu beyitler, Hz. Peygamber'in "*Allah için tevazu göstereni Allah mutlaka yüceltir.*"[367] hadisinin manzum meali hüviyyetindedir.

Üçüncü beyitte "Ar, namus ve şöhret elbisesinden soyunup melamet hırkasını giy ki Allah da seni insanlar içinde gizlesin." diyen Niyâzî-i Mısrî'ye benzer bir ifade kullanan Necîb; ar, namus ve züht cübbesini çıkarıp melamet ve levm hırkasını giymek gerektiğini, o zaman Allah'ın onu gizleyeceğini belirtmiştir.

İncelemelerde de görüldüğü üzere iki şiir, hem şekil hem içerik hem de anlam bakımından büyük benzerlikler içermektedir.

---

[366] Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/111-112; Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 12a; Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 65.

[367] Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîh-i Müslim Muhtasarı,* thk. Abdullah Feyzi Kocaer (Konya: Hüner Yayınları, 2005), 2/440 (Hadis nu: 2588).

Niyâzî-i Mısrî	**Abdülkâdir Efendi (Necîb)**
ʿĀriflere esrār-ı Ḫudā'dan ḫaberim var ʿĀşıḳlara dildār-ı beḳādan ḫaberim var	Rāġıblara reftār-ı fenādan ḫaberim var Ṭāliblere esrār-ı liḳādan ḫaberim var
Ey firḳat odunda yanuben baġrı göyünen Gel kim yaraña dürlü devādan ḫaberim var	Ey çeşme-i ʿaşḳdan mey-i sevdāyı iden nūş Ser-mestlere hūşyār-ı ṣafādan ḫaberim var
Gel ölü iseñ sözlerime ṭut ḳulaġıñ kim Cān baḫş idici nefḥ-i nidādan ḫaberim var	Ey bezm-i fenā içre iden kāḫ-ı dilin tār Gel ṣıdḳıla miʿmār-ı beḳādan ḫaberim var
Ādem yüzü ol yüze muḳābil didi Aḥmed Bu sözde olan remz ü īmādan ḫaberim var	Gencīne-i sır içre yevāḳīṭ-ı velādan Sāliklere eṭvār-ı ġınādan ḫaberim var
Gir mekteb-i ʿirfāna oḳu Ādemiñ ʿilmiñ ʿĀlimlere bu ʿilm-i künādan ḫaberim var	Maġlūb oluben ḥāline bī-behre ḳalan zār Gelsün aña güftār-ı rehādan ḫaberim var
Vechinde yedi Fātiḥa āyātı yazılmış Ādemdeki āyāt-ı hüdādan ḫaberim var	Dil-beste olan cānib-i Mevlā'ya Necībā Ser-menzil-i dildāra Ḫudā'dan ḫaberim var[368]
Ādemde bulup vaṣf-ı İlāhīyi Niyāzī Ol mecmaʿ-ı evṣāf-ı ʿamādan ḫaberim var[369]	
Vezin: Mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün	**Vezin: Mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün**

Yukarıdaki şiirler şekil bakımından incelendiğinde sadece Mısrî'nin şiirinin bir beyit fazla olmasının dışında iki şiir arasında herhangi bir farkın bulunmadığı görülmektedir. Gazel nazım şekli ve aruzun aynı kalıbı ile yazılan şiirlerin redifleri de aynıdır.

İki şair de ilahî sırlardan, ölü gönülleri diriltici nidadan, manevi bağları çözen sözlerden, manevi hastalıkların devasından haber vermektedir. Bu açıdan iki şiirin anlam ve edası benzerlik göstermektedir. Mısrî, gönlü ayrılık ateşinden yananlara şöyle seslenmektedir: " Ey gönlü ayrılık (sevgiliden ve asıl vatandan ayrılık) ateşiyle yanan dertli, gel sana Allah'ın sırlarından, ölüleri dirilten nefesten, hidayet ayetlerinden, baki olan sevgiliden haber vereyim." Necîb ise " Ey aşk çeşmesinden sevda meyini içen âşık,

[368] 52G.

[369] Niyâzî Mısrî, *Niyâzî Mısrî Dîvânı*, 203.

sana faniliğin davranışlarından, sevgilinin yüzünün sırlarından, yolda kalmadan ve manevi hastalıklardan kurtaracak sözlerden bahsedeyim.” demektedir. Görüldüğü üzere iki şairimiz de aynı duyguları benzer ifadelerle dillendirmişlerdir.

Niyâzî-i Mısrî	**Abdülkâdir Efendi (Necîb)**
Ḥaḳḳ’ı seven ʿāşıḳlarıñ Eglencesi tevḥīd olur ʿAşḳ oduna yanıḳlarıñ Eglencesi tevḥīd olur	Ḥaḳḳ’a muḥib ṣādıḳlarıñ Eglencesi tevḥīd olur ʿAşḳ nārına yanıḳlarıñ Eglencesi tevḥīd olur
Durmaz isim sürer dili Sorar müdām doġrı yolı Gerçek ere diyen belī Eglencesi tevḥīd olur	Çün oldı mı āsūde-ser Sevdā-yı ʿaşḳdan behrever İtmez sivāya hīç naẓar Eglencesi tevḥīd olur
İzinden ırmaz gözüni Cān ile ṭutar sözüni Görmege iver yüzüni Eglencesi tevḥīd olur	Fehm itdi maḥmūbı bu cān İster aña vuṣlat hemān Yoḳdur ḳarārı bir zamān Eglencesi tevḥīd olur
Ḫalḳıñ arasından çıḳar Tevḥīdi görse cān atar Bülbül gibi dāʾim öter Eglencesi tevḥīd olur	Derdile yārān bir kişi Olur mı Necībā işi Tevḥīdsiz ola cān ḳuşı Eglencesi tevḥīd olur[370]
Māl u menāli terk ider Ehl ü ʿıyāli terk ider Ḥāl ile ḳālin terk ider Eglencesi tevḥīd olur	
Dünyā vü ʿuḳbā perdesin Ardına atar cümlesin Ḳor mā-sivā eglencesin Eglencesi tevḥīd olur	
Mışrī’ye uyan kişiniñ Gider çürügi işiniñ İçindeki cān ḳuşunuñ Eglencesi tevḥīd olur[371]	
Vezin: Müstefʿilün müstefʿilün	**Vezin: Müstefʿilün müstefʿilün**

[370] 34M.

[371] Niyâzî Mısrî, *Niyâzî Mısrî Dîvânı,* 236.

"*Eglencesi tevhid olur*" vasıta mısralı bu manzume, Niyâzî-i Mısrî'nin en çok bilinen şiirleri arasında yer almaktadır. Abdülkâdir Necîb Efendi'nin bu şiire nazire olarak yazdığı şiirin, şekil olarak Niyâzî-i Mısrî'nin şiirinden üç bend eksik olması dışında bir farkı bulunmamaktadır.

İki şiirin de ortak teması tevhid ve Allah'a olan muhabbettir. Tevhidi yakalayan ve tevhidin gerçek sırlarına âşina olan âşıkların her anının, her hâlinin, her işinin tevhid olacağını, tevhid ile gönüllerini şad edeceklerini veciz ifadelerle dile getirmişlerdir. Niyâzî-i Mısrî, aşk ateşine bir kez düşen kişinin dünya ve ukbayı terk edeceğini, hep bülbül gibi sevgiliyi (Allah'ı) zikredeceğini, kendine uyanların manevi hastalık ve çürüklerinden kurtulacağını ve gönüllerinin eğlencesinin tevhid olacağını bildirmiştir. Necîb ise aşk ateşine düşüp aşk sevdasından nasibini aldığı an manevi olarak çok mutlu olacağını, Allah'tan başka tarafa nazar etmeyeceğini, hakiki sevgili olan Allah'ı fehmettiği an çılgına döneceğini, hemen O'na kavuşmayı arzulayacağını ve tevhid ile sakinleşeceğini dillendirmiştir.

Görüldüğü üzere iki şair de aynı mefhumu farklı ifadelerle terennüm etmektedir.

İki mutasavvıfın yukarıda belirtilen şiirleri dışında, tam anlamıyla nazire kapsamına girmemekle birlikte muhteva ve eda olarak benzer başka şiirleri de bulunmaktadır.

Necîb Efendi'nin "*Ey ʿāşıḳ-ı şeydā yine dīvāne mi geldiñ*" (109G/1) mısraı ile başlayan gazeli ile Mısrî'nin "*Ey bülbül-i şeydā yine efġāna mı geldin*"[372] mısraı ile başlayan gazelinin ilk beyitleri anlam ve söyleyiş tarzı bakımından oldukça benzerlik göstermektedir. Yine Necîb Efendi'nin "*Aldıñ mı dilā vech-i muṣaffā ḫaberin sen*" (143G/1) mısraı ile başlayan gazeli ile Mısrî'nin "*Aldın mı göñül ḥüsn ile yek-tā ḫaberin sen*"[373] dizesi ile başlayan gazelinin ilk beyitleri hem şekil hem içerik hem de kullanılan kelime kadrosu açısından büyük benzerlikler göstermektedir.

[372] Niyâzî Mısrî, *Niyâzî Mısrî Dîvânı*, 274.
[373] Niyâzî Mısrî, *Niyâzî Mısrî Dîvânı*, 329.

Mısrî'nin çok sevilen ve bestelenip söylenen "*Dermān arardım derdime derdim baña dermān imiş*"[374] mısraı ile başlayan şiirine Necîb Efendi'nin

"*Vuṣlat dilerken cānıma vuṣlat baña her ān imiş*

Ḳurbet dilerken yārıma yārım baña seyrān imiş" (89G/1)

beyti ile başlayan şiiri, muhteva ve anlam bütünlüğü açışından oldukça yakındır.

Necîb'in şiirlerini kaleme alırken Niyâzî-i Mısrî'nin şiirlerinden oldukça etkilendiği yukarıdaki örneklerde görülmektedir. Bu etkilenme bazen bir mısrada bazen bir beyitte bazen de bir şiirin tamamında kendini göstermektedir.

1.8.3.3. Eşrefoğlu Rûmî'nin Abdülkâdir Efendi'nin Şiirlerine Etkisi

Eşrefiyye tarikatının kurucusu ve Abdülkâdir Efendi'nin dedelerinden olması hasebiyle, o şiirlerinde Eşrefoğlu Rûmî'den hep övgüyle bahsetmiş;

"*Oldı mecmūʿa-i esrār-ı Ḫudā genc-i dili*

Zer-i ḥikmetle muṭallā durur Eşref-zāde" (205G/5)

diyerek Eşrefoğlu Rûmî'nin gönül hazinesinin Allah'ın sırlarıyla dopdolu olduğunu ve onun (Eşrefoğlu'nun) hikmet altınıyla yaldızlanmış biri olduğunu dile getirmiştir.

Eşrefoğlu'ndan "ilahî sırların madeni, aşk ehli olanların en cesuru" olarak bahseden Necîb Efendi, tasavvufi şahsiyetinin yanı sıra şiirlerinde de Eşrefoğlu'ndan oldukça etkilenmiştir. İki mutasavvıfın şiirlerinde daha çok muhteva yönünden benzerliklerin bulunmasıyla birlikte aşağıda verilen şiirde hem şekil hem muhteva hem de anlam bütünlüğü açısından bir uyum söz konusudur.

Eşrefoğlu Rûmî	**Abdülkâdir Efendi (Necîb)**
Ḳanda ararsın anı kim yine ol cān sendedir Cāna cānān isteriseñ yine cānān sendedir	Ṭālib-i dermān olan ʿāşıḳ o dermān sendedir Geşt-i eṭrāf [i]tme kim bu derde Loḳmān sendedir
Sen seni seyride gör kim Sedd-i İskender gibi Ḫıżr sensün senden içre āb-ı ḥayvān sendedir	Sendedir bu cām-ı Cem isteriseñ bul ṣıdḳla Nice bir ʿaṭşān ṭurursıñ āb-ı ḥayvān sendedir
Gökden indi mi kerāmet kime irdi bu nidā	Enderūn-ı dildedir bil cennet-i ʿācil bugün

[374] Niyâzî Mısrî, *Niyâzî Mısrî Dîvânı*, 255.

İncīl ü Tevrāt Zebūr u ḫatm-i Ḳurʾān sendedir	Cümle eṭvār-ı cinān u ḥūr u ġılmān sendedir
Çaġrışup seni dilerler gökteki ferişteler Zīre ḳudret ḫaznesisün dīn ü īmān sendedir	ʿĀrifī bi'llāh olup añla nesiñ sen sen seni Nefsiñi bil kim ṭamudur daḫi nīrān sendedir
Ger eger açup oḳursañ bu göñül āyīnesin Heşt cennet yidi nīrān sırr-ı pinhān sendedir	Bu vücūduñ mışrı içre cümle ʿālem müctemiʿ Bu ʿurūḳuñ mesken oldı cin ü şeyṭān sendedir
Eşrefoġlı Rūmī gel sen de ola gör dostıla Derde dermān ister iseñ yine dermān sendedir[375]	Dergeh-i vālā-yı Ḥaḳḳ'a ilticā eyle Necīb ʿAfv anıñdır gerçi cümle cürm ü ʿışyān sendedir[376]
Vezin: Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün	**Vezin: Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün**

Yukarıda verilen şiir örneğinde insanın eşref-i mahlûk olduğunu, her şeyin onda derc edildiğini, hayır ve şerrin kendinde toplandığını, insanın kendini bilmesiyle nelere malik olabileceğini, yani kısacası "Nefsini (kendini) bilen Rabbini bilir."[377] rivayetinin bir yansıması görülmektedir.

Eşrefoğlu, Allah'ın insanı muhatap alarak kitaplar göndermesini, diğer mahlûkların yerine insana hitapta bulunmasına dikkat çekerek İncil, Tevrat, Zebur ve Kur'ân'da derc olunan anlamların aslında insanda toplandığını, Hızır'ın, ab-ı hayvânın, cennetin, cehennemin hâsılı her şeyi içinde barındıran varlığın insan olduğunu belirtmektedir. İnsanın küçük bir âlem olduğunu sadece kendini bilmesi ve sahip olduğu değerlerin farkına varması gerektiğini öğütlemektedir.

Necîb Efendi de benzer ifadelerle, derman arayan insanın aslında dermanı uzakta aramaması gerektiğini; derman adına neye ihtiyaç duyuluyorsa insanın kendinde var olduğunu; bunun için insanın kendini bilmesi ve gücünün farkına varması gerektiğini öğütledikten sonra günahının da çok olduğunu, her ne kadar her şeye malik olunsa bile Allah'a sığınılarak bu sırra vâkıf olunacağını dillendirmiştir.

[375] Mustafa Güneş, *Eşrefoğlu Rûmî ve Divanı (İnceleme-Metin),* 252.

[376] 57G.

[377] Bu sözün hadis mi yoksa kelam-ı kibar mı olduğuna dair geniş bilgi için bkz. Yusuf Açıkel, "Nefsini Bilen Rabbini Bilir Hadis mi Kelam-ı Kibar mı?", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1998), 173-200.

1.8.3.4. Süleyman Çelebi'nin[378] Abdülkâdir Efendi'nin Şiirlerine Etkisi

XV. yüzyılda yazdığı *Vesîletü'n-necât* adlı eseri ile Türk edebiyatında az sayıda kişiye nasip olan bir üne ulaşan Süleyman Çelebi (ö. h.825/m.1422), yazdığı eseri ile edebiyatımızda mevlid türünde yazılan eserlere en fazla etki eden kişi olmuştur.[379] Türk edebiyatında kendinden önce de mevlid yazılmış olmasına rağmen[380] mevlid türünün ortaya çıkmasında ve gelişmesinde en önemli pay şüphesiz Süleyman Çelebi'ye aittir.

Abdülkâdir Efendi'den bahseden kaynaklarda onun Süleyman Çelebi'nin *Veîletü'n-necât*'ına nazire olarak bir mevlid yazdığı ve bu mevlidin Mevlid Kandili'nde İncirli Eşrefiyye Dergâhı'nda okunduğu zikredilmektedir.[381] Necîb Efendi'nin *Mevlid*'i incelendiğinde şekil açısından tam bir nazire hüviyyeti taşımasa da[382] muhteva bakımından Süleyman Çelebi'nin eserinden oldukça etkilendiği görülmektedir.

Benzerliği daha iyi görebilme adına aşağıda iki eserden örnekler verilmiştir:

Vesîletü'n-necât (Süleyman Çelebi)	**Mevlid (Necîb)**
Allāh adın ẕikr idelim evvelā Vācib oldur cümle işde her ḳula	Allāh adın evvelā ẕikr idelim Vācib olduġunı taḥḳīḳ idelim
Allāh adın ol her kim evvel aña Her işi āsān ide Allāh ana	Olsa miftāḥ-ı şurūʿ Allāh adı Kārıñ encāmı virür elbet tadı
Allāh adı olsa her işiñ öñi Hergiz ebter olmaya añıñ ṣoñı	Allāh adı olsa mebdeʾ her işe Düşmeye ol işde kimse teşvīşe
Her nefesde Allāh adın di müdām	Allāh adın ẕikr ider iseñ müdām

[378] XIV. yüzyılın ortalarında doğduğu tahmin edilen Süleyman Çelebi'nin hayatı hakkındaki bilgiler oldukça kısıtlıdır. Yıldırım Bayezit döneminde bir süre Dîvân-ı Hümayun imamlığı görevinde bulunan Süleyman Çelebi, Ahmed Paşa'nın oğludur. Bursa Ulu Cami'nin tamamlanmasından sonra Emir Sultan tarafından tavsiye edilmiş ve Ulu Cami'ye imam olmuştur. Genel kabule göre Hicri 825/m.1422 tarihinde vefat etmiştir. A. Necla Pekolcay, "Mevlid", *İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004); Süleyman Çelebi, *Mevlid (Vesîletü'n-necât)*, thk. Faruk Timurtaş (İstanbul: MEB Yayınları, 1970), I-II; Süleyman Çelebi, *Vesîletü'n-necât (Mevlid)*, thk. Mehmet Akkuş - Uğur Derman (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 15-16.

[379] M. Fatih Köksal, *Mevlid-nâme* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 34-35.

[380] Eldeki bilgilere göre Türk edebiyatında kaleme alınan ilk müstakil mevlid örneği Ahmedî'nin (ö. h.815/m.1412) *Mevlid*'idir. Bkz. Köksal, *Mevlid-nâme*, 31.

[381] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), 12; Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 63.

[382] İki eser arasında en önemli farklılık beyit sayısıdır. Necîb Efendi'nin *Mevlid*'i 242 beyit iken *Vesîletü'n-necât* 800 beyit civarındadır. Bkz. M. Fatih Köksal-Rıfat Kütük, "Vesîletü'n-Necât'ın En Eski Nüshası ve Süleyman Çelebi'nin Bilinmeyen Şiirleri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 28 (2022), 396.

Allāh adıyla olur her iş tamām	Dīn ü dünyāñ hep bulur cümle niẓām
Bir kez Allāh dise ʿışḳ ile lisān Dökülür cümle günāh miṣl-i ḫazān	Allāh adıyla olursa fātiḥa Naḳṣı görmez ḫayr-ı tāmdır ḫātime
İsm-i pākıñ pāk olur ẕikr eyleyen Her murāda irişür Allāh diyen	Allāh adıyla neye itse şurūʿ Tām olur bī-şek ḳamu aṣl u fürūʿ
ʿAşḳ ile gel imdi Allāh diyelim Derdile göz yaş ile āh idelim[383]	ʿAşḳ ile gel Allāh Allāh diyelim Eşk-i çeşmi ẕevk ü şevḳle dökelim[384]

Örnek beyitlerden de görüleceği üzere Necîb Efendi'nin kaleme aldığı *Mevlid*, gerek seçilen kelimeler gerek üslup gerekse anlam bakımından Süleyman Çelebi'nin eseriyle oldukça benzerlik göstermektedir.

Necîb Efendi'nin sadece *Mevlid*'inde değil Hz. Peygamber'in doğumunu konu alan diğer manzumelerinde de *Vesîletü'n-necât*'ın etkileri görülmektedir.

Vesîletü'n-necât (Süleyman Çelebi)	**Necîb**
Ṭoġdı ol sāʿatde ol Sulṭān-ı dīn Nūra ġarḳ oldı semāvāt u zemīn	Ṭoġdı ol sulṭān-ı dīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā Geldi faḫrü'l-mürselīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā Maḳdemiyle oldı eflāk u zemīn envārda ġarḳ Ol durur nūr-ı mübīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā (6M/1)

İki şiirde hem "sultân-ı dîn", "nûra gark olmak", "semâvât u zemîn" gibi kelime gruplarının müşterek kullanılması hem de anlam bütünlüğü olarak düşünüldüğünde bu ortaklığın aynı konuyu aynı kalıplarla anlatmanın ötesinde Necîb'in, Süleyman Çelebi'nin tesirinde bu şiirleri yazdığı anlaşılmaktadır.

[383] Süleyman Çelebi, *Mevlid (Vesîletü'n-necât)*, 4-5.

[384] Kara, "Abdülkâdir Necîb Efendi ve Mevlid'i", 271.

1.8.3.5. Eşrefzâde Seyyid Şerefeddîn'in Abdülkâdir Efendi'nin Şiirlerine Etkisi

Necîb'in yukarıda zikredilen şairlerin yanı sıra aynı tasavvufi kaynaktan beslenen amcası Eşrefzâde Seyyid Şerefeddîn Efendi (ö. h.1146/m.1733)'nin[385] biyografik eserlerde kayıtlı az sayıdaki şiirleri arasında da bazı benzerlikler tespit edilmiştir.

Seyyid Şeref mahlasıyla şiir yazan Eşrefzâde Seyyid Şerefeddîn'in "*Feyż-i aḳdesden erişdi kalbime āsār-ı Hū / Levḥ-i dilden ẓâhir oldu ʿaynıma envār-ı Hū*"[386] beytiyle başlayan gazeli, Necîb'in "*Ṣadr-ı dilde cā-nişīndir ʿāşıḳa envār-ı Hū / Ẕikr ile şükr-i hüva'llāhdır olan tekrār-ı Hū*" (173G/1) matla beyitli gazeli arasında şekil açısından bir fark bulunmazken[387] anlam ve söyleyiş açısından da büyük benzerlikler bulunmaktadır.[388]

Sonuç olarak buraya kadar verilen bütün örneklerden hareketle Abdülkâdir Necîb Efendi'nin kendinden önce yaşamış ve özellikle aynı tasavvufi muhitin önemli şahsiyetleri olan mutasavvıf şairlerden etkilendiği açıkça görülmektedir. Necîb'in şairliğini etkileyen en önemli kişi hiç şüphesiz İzzî mahlasıyla şiirler kaleme alan babası Eşrefzâde İzzeddin Efendi'dir. Babasından sonra şiirlerinde etkisi hissedilen bir diğer mutasavvıf şair, Niyâzî-i Mısrî'dir. Necîb'in şiirlerinde tasavvufi görüş ve düşünceleri noktasında en çok etkilendiği şahıslardan biri olan ve şiirlerinde kendisinden övgüyle bahsettiği Eşrefoğlu Rûmî'nin tesiri de hissedilmektedir. Ayrıca Süleyman Çelebi'nin V*esîletü'n-necât* adlı mevlidinin tesiri de Necîb'in kaleme aldığı *Mevlid*'de açıkça görülmektedir.

---

[385] Hicrî 1082/m.1671 senesinde Bursa'da doğan Eşrefzâde Seyyid Şerefeddîn Efendi, babası Eşref-i Sânî'ye intisap etmiş, kısa sürede seyr ü sülûkunu tamamlayarak Eyyüb Efendi Dergâhı'na postnişin olmuştur. Hicrî 1128/m.1716'da Bursa'da "Şeyh-i Seb'alık" görevini üstlenmiştir. Seyyid Şeref mahlasıyla şiirler kaleme alan Eşrefzâde Seyyid Şerefeddîn Efendi, hicrî 5 Rebiulâhir 1146/m.15 Eylül 1733 tarihinde vefat etmiştir. Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Süleyman Hâlis, *Vefeyâtnâme*, Mustafa Kara Özel Koleksiyonu, vr. 21a-23a; Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 85-90; Ahmed Ziyaüddîn, *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ* (Orhan, 1018/2), vr. 10a-12b. (Şeyh-i Seb'alık hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Demiryürek, "Şeyh-i Seb'alık Kurumu ve Osmanlı Esnaf Teşkilatı İçindeki Yeri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 66 (2013), 17-42.)

[386] Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 90.

[387] İki şiir de beş beyitten oluşmaktadır. Vezni, kafiye ve redifi iki şiirin de aynıdır.

[388] Ayrıca tasavvuf edebiyatında görülen "Hû" redifli şiirler hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Tatcı - Cemal Kurnaz, *Hû Şiirleri* (İstanbul: H Yayınları, 2016).

1.9.ESERLERİ

Hiç şüphesiz irşat faaliyetiyle meşgul olan, meşrebine göre bir tasavvuf yoluna girip manevi yolculuğunu tamamlayarak meşihat makamına geçip halka telkinlerde bulunan birinin en önemli özelliklerinden biri, zâhirî ve bâtinî ilimleri kendinde toplamış olmasıdır. Yarım asır postnişinlik vazifesini yürüten, dergâhına gelen ya da Bursa'nın çeşitli mekânlarında sohbetine katılan halka irşat faaliyetlerinde bulunan Abdülkâdir Efendi'nin de en önemli özelliklerinden biri zâhirî ve bâtinî ilimlere olan vukûfiyetidir. Bunun bir gereği olarak ceddi Eşrefoğlu Rûmî ve babası İzzeddîn Efendi başta olmak üzere Eşrefî kültürden tevarüsen aldığı geleneğe uyarak mensur ve manzum olmak üzere eserler te'lif etmiştir. Hatta sadece te'lifle yetinmeyip bazı eserleri istinsah etmek suretiyle dergâh kütüphanesine vakfetmiştir. Abdülkâdir Efendi'nin eserleri; te'lif eserler ve istinsah ettiği eserler olmak üzere iki grupta toplanabilir.

1.9.1. Te'lif Eserleri

Tarikat adap ve erkânına göre faaliyetlerin icra edilmesinin yanı sıra ilimle de iştigal edilen bir dergâhta dünyaya gelen Abdülkâdir Efendi, küçük yaşlarından itibaren başta babası İzzeddîn Efendi'nin olmak üzere birçok ilim meclisinde bulunmuş; dönemin önemli âlimlerinden ilim tahsil etmiş; Arapça ve Farsçayı çok iyi derecede öğrenmiştir. Tahsil ettiği bu ilmi ve ailesinden tevarüs ettiği tasavvufi irfanı, hem dergâhının müntesipleriyle paylaşmış hem de Bursa'nın önemli camilerinde halka vaaz ve nasihatlerde bulunmuş, tefsir dersleri tertip etmiştir. Ömrünü Kur'ân'ın anlaşılmasına adayan Abdülkâdir Efendi'nin yarım asır süren bu tefsir dersleri, *Zübdetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* ve *Muhtasaru Zübdetü'l-Beyân* adında iki tefsir kitabıyla neticelenmiştir.

Abdülkâdir Efendi'nin eserleri hakkında en eski ve en kapsamlı bilgiler *Ravzâtü'l-muflihûn*'da bulunmaktadır. Abdülkâdir Efendi'nin *Zübdetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* adlı tefsirinin bir kısmını da istinsah eden Gazzîzâde, kitabında şu bilgilere yer vermektedir:

> *"Kendüleri daḫi ḫatm-i Ḳurʾān-ı ʿazīmü'ş-şān ile vaʿẓ u naṣīḥata şürūʿ idüp haftada bir gün Sulṭān Emīr Buḫārī -ḳuddise sırruhu'l-ʿālī- cāmiʿ-i şerīfinde ve bir gün Cāmiʿ-i Kebīr'de ve bir gün Ḳaygan Cāmiʿi'nde ve bir gün āsitāne-i feyz-āşiyānelerinde*

tefsīr-i Ḳurʾān idüp ṭarīḳatımız żāyiʿ olmasun diyü himmet idüp İzze'd-dīn Efendi'nin cemʿ ü tertīb buyurdukları ***Enīsü'l-cenān*** *ismiyle müsemmā tefsīr-i raʿnāsından ve tefāsir-i sāʾire ve kütüb-i muʿteberelerden mülteḳıṭ* ***Zübdetü'l-beyān*** *nāmiyle mevsūm bir tefsīr-i şerīf cemʿ ü tertīb buyurup her bir āyet-i kerīmeyi besmele-i şerīfle faṣl idüp birer meclis eylemişlerdir. Ve cild-i* selāse *ile mücelled ḥaḳḳā naẓīri nā-yāb bir mevʿiże-i ulü'l-elbābdır. Ve heme kemālāt-ı ʿaliyyeleri andan müfhemdir. ... Ḫatm-i meẕkūr tamāmında bir ḫatme daḫi mübāşeret idüp tefsīr-i mārru'ẕ-ẕikrden* ***ḫülāṣa bir tefsīr*** *daḫi taḥrīr idüp taḳrīren ve taḥrīren anı daḫi itmām buyurmuşlardır. Ve ḥālā nüsḫaları āsitāne-i ʿaliyyeleri kütüb-ḫānesindedir. ... ʿUlūm-ı Fārisiyye ve ʿArabiyyede ve eşʿār-ı memdūḥada feyżdār-ı Ḥaḳ'la kemāl-i mahāretleri oldığından* ***İlāhiyāt*** *ü nuʿūt-ı Seyyidü's-sādāt inşād buyurduḳlarından mā-ʿadā Süleymān Efendi'(niñ) Mevlid-i Şerīf'ine naẓīre olaraḳ muḥtaṣar ve müfīd bir risāle-i* ***Mevlidi'n-Nebī*** *-ʿaleyhisselām- daḫi inşād buyurmuşlardır. Ve ḥālā leyle-i vilādet-i Seyyidü's-sādāt -ʿaleyhi efḍalü't-tahiyyāt-da āsitānelerinde tilāvet olunur."*[389]

Gazzîzâde Abdüllatîf Efendi'nin verdiği bu bilgiler daha sonraki biyografik eserlerde benzer ifadelerle tekrarlanmıştır.

Mehmed Fahreddîn Efendi, *Gülzâr-ı İrfân* adlı eserinde, Abdülkâdir Efendi'nin iki defa Kur'ân'ı tefsir dersleriyle hatmettiğini ve *Zübdetü'l-beyân* adlı eserin iki cilt olduğunu bildirmiştir.[390] Bununla birlikte Abdülkâdir Efendi tarafından Necîb mahlasıyla kaleme alınan *İlâhiyât*'ından bahsetmiş ama Abdülkâdir Efendi'nin bir diğer eseri olan *Mevlid*'ine değinmemiştir.[391]

[389] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 12a.

[390] Mehmed Fahreddîn Efendi iki cilt olan *Muhtasaru Zübdetü'l-Beyân* ile *Zübdetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* adlı eseri muhtemelen karıştırmıştır.

[391] Güzel, *Gülzâr-ı İrfân*, 388-389.

Diğer bir biyografik eser olan *Yâdigâr-ı Şemsî*'nin müellifi Mehmed Şemseddîn Efendi ise Abdülkâdir Efendi'nin eserlerinden bahisle üç cilt tefsirinin bulunduğunu ve Süleyman Çelebi'nin mevlidine nazire olarak *Mevlid-i Nebî*'yi kaleme aldığını bildirmektedir.[392]

Osmanlı Müellifleri'nde Mehmed Tahir, *Zübdetü'l-beyân, Mevlidi'n-Nebî* ve *Dîvân*'ı olmak üzere Abdülkâdir Efendi'nin üç eserinden bahsetmiştir.[393]

Mehmed Rif'at ise Abdülkâdir Efendi'yi, hicrî 1176/m.1762 tarihinde vefat eden İznik Eşrefiyye Dergâhı'nın onuncu postnişini olan Şeyh Sırrî Eşrefzâde Abdülkâdir bin Abdullâh Efendi ile karıştırmıştır.[394] Bu nedenle Sırrî Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi'ye ait olan *Sırr-ı Devrân* adlı eseri Abdülkâdir Efendi'ye nisbet etmiş ve eserden örnekler vermiştir.[395]

Sırr-ı Devrân'ı aynı yanlışı devam ettiren Bağdatlı İsmail Paşa da *Hediyyetü'l-ârifîn* adlı eserinde Abdülkâdir Efendi'nin eserleri arasında saymaktadır.[396] Bu karışıklık günümüzde de bazı kütüphane kayıtlarına yansımıştır. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan dört adet tasavvuf risalesi Abdülkâdir Efendi'ye atfedilmiştir. Eserler incelendiğinde bunların da Sırrî Abdülkâdir Efendi'nin *Sırr-ı Devrân* adlı eseri ve bu eserden parçalar olduğu tespit edilmiştir.[397]

Görüldüğü üzere Abdülkâdir Efendi'den bahseden kaynaklarda onun dört eseri zikredilmektedir, bununla birlikte Bursa İncirli Dergâhı Kütüphanesi kitap listelerinde[398]

---

[392] Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî,* 63.

[393] Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/129.

[394] Şeyh Sırrî Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi'nin hayatı hakkında bilgi için bkz. Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî*, 57; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/106.

[395] Çakır, *Nefhatü'r-Riyâzi'l-âliye*, 797.

[396] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn Esmâü'l-müellifîn ve Âsâru'l-musannifîn*, thk. Kilisli Rırat Bilge (İstanbul: MEB Yayınları, 1951), 1/604.

[397] Adı geçen eserler için bkz. Eşrefzâde Abdülkâdir b. Ahmed İzzeddîn, *Risale-i Sırr-ı Hak* (Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 1301/1); Eşrefzâde Abdülkâdir b. Ahmed İzzeddîn, *Risale-i Ravzâtü'l-vâsilîn* (Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 1301/2); Eşrefzâde Abdülkâdir b. Ahmed İzzeddîn, *Tasavvuf Risalesi* (Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 722/3); Eşrefzâde Abdülkâdir b. Ahmed İzzeddîn, *Tasavvuf Risalesi* (Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 1301/3).

[398] Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Genel 5291, 5294 ve 5295 numaralarda kayıtlı Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınan üç kütüphane demirbaş defteri bulunmaktadır. İlk ikisi Bursa'da bulunan tekke ve dergâh kütüphanelerindeki eserlerin listelerinden oluşmaktadır. Genel 5295 numarada kayıtlı defter ise muhtemelen Cumhuriyet'in ilk döneminde dergâh kütüphanelerindeki eserlerin Bursa İnebey Kütüphanesi'ne nakledilmesinden sonra tertip edilmiştir. Bu defterde; eserlerin yazarları, müstensihleri,

Abdülkâdir Efendi'nin *Münşeat*'ının bulunduğu kaydedilmektedir.[399] Abdülkâdir Efendi'nin yukarıda sayılan te'lif eserlerinin yanı sıra istinsah edip dergâh kütüphanesine vakfettiği eserler de bulunmaktadır.

Yukarıdaki bilgiler ve kütüphane kayıtlarından hareketle Abdülkâdir Efendi'nin te'lif eserleri şöyledir:

1.9.1.1.Zübdetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân

Abdülkâdir Efendi'nin ilmî seviyesini en iyi gösteren eser hiç şüphesiz üç cilt olarak kaleme alınan tefsiridir. Babası İzzeddin Efendi'nin ikinci defa başlatmış olduğu tefsir dersleri, vefatıyla yarım kalmıştır. Süleyman Hâlis'e göre Saffât Sûresi'nde yarım kalan tefsir dersleri, Abdülkâdir Efendi tarafından hicrî 1162/m.1749 yılında tamamlanmıştır.[400] Abdülkâdir Efendi yarım kalan bu tefsir derslerin tamamlanması münasebetiyle bir tarih manzumesi de kaleme almıştır.[401]

Babasının yarım kalan tefsir dersini bitirdikten sonra kendisi, üç gün farklı camilerde ve bir gün de kendi dergâhında olmak üzere haftada dört gün tefsir dersi yapmaya başlamıştır. Vefatına kadar devam eden bu derslerin yazıya aktarılmasıyla *Zübdetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* adlı eseri meydana gelmiştir. Kendisi, eserinin adını tefsirin birinci cildinin girişinde *Zübdetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* koyduğunu belirtmektedir.[402]

Eser incelendiğinde Gazzîzâde'nin de belirttiği üzere her ayetin bir meclis olarak düşünüldüğü ve her meclis başının da besmele ile ayrıldığı görülmektedir. Hem rivayet hem de dirayet tefsiri[403] özelliği taşıyan eserde, her surenin kaç ayetten oluştuğu,

---

kaç varak ve sayfadan oluştukları, ebatları gibi pek çok bilgi titizlikle kaydedilmiştir. Bu defterdeki kayıt numaraları günümüzde de İnebey Kütüphanesi tarafından kullanılmaktadır. Bu üç defter incelendiğinde defterlerin hepsinde Abdülkâdir Efendi'nin münşeatı olduğu, hatta Genel 5295 numaralı defterde eserin varak sayısı, ebatı gibi bilgilerin de kaydedildiği görülmüştür. Daha önce belirtildiği üzere Genel 5294 numaralı defterin Mehmed Şemseddîn Ulusoy tarafından bizzat dergâh kütüphanelerini gezerek tertip ettiği bilinmektedir. Dolayısıyla bu üç defterin verdiği bilgilerin doğru olma ihtimali çok yüksektir.

[399] *Kütüphane Demirbaş Defteri* (Genel, 5294), 77; *Emîr Buhârî, Emîniye, Baba Efendi, Eşrefzâde, Moralı, İsmaîl Hakkı Dergâhı Kütüphaneleri Demirbaş Defteri* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 5291), 46; *Kütüphane Demirbaş Defteri* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 5295), vr. 46b.

[400] Süleyman Hâlis, *Vefeyâtnâme,* vr. 18a.

[401] 1k.

[402] Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi, *Zübdetü'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* (Genel, 994), vr. 1b.

[403] **Rivâyet Tesiri:** Bu tefsir metodunda Kur'ân'ın tefsiri ve yorumlanmasında kaynak olarak Kur'ân-ı Kerim, Hz. Peygamber'in hadis-i şerifleri, sahabiler ve ondan sonra gelen tabiînin ilgili ayetler hakkında

surelerin/ayetlerin iniş sebepleri/esbâb-ı nüzul gibi hususlar nakledilmiş; daha sonra ayette geçen kelimelerin gramer kurallarına göre tahlili yapılmış ve ayetin anlamı verilmiştir. Söz konusu ayet hakkında diğer müfessirlerin görüşleri aktarıldıktan sonra eğer ayetin tasavvufi bir yönü varsa işari tefsiri[404] de yapılmıştır.

görüşlerini esas alınıp ayetlerin yorumunda belirtilen kaynaklardan nakiller yapmakla yetinilir. Abdülkâdir Efendi de eserinde çoğu zaman bu tefsir usulünü uygulamıştır.

Dirayet Tefsiri: Dirâyet tefsir usulünde ise müfessir kendinden önceki rivayetleri aktardıktan sonra bu yorumların eksik kaldığını düşündüğü yerlerde kendi de yorumlarda bulunur. Yeni çıkarımlarda bulunabilir. Rivayet tefsir yöntemine göre dirayet tefsir yönteminde müfessir daha aktif ve yorum alanı daha geniştir. Abdülkâdir Efendi'nin bu tefsir usulünden de yararlandığı görülmektedir. Rivayet ve dirayet tefsir usulü için bkz. Salih Türcan, *Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümü-İbn Kesir (ö. 774/1373) Tefsiri Örneği Üzerinden-* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 28-66; Abdülhamit Birışık, "Tefsir", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/285-286.

[404] **İşârî Tefsir:** "Sufilere göre Kur'an'da mevcut kelime, lafız ve cümlelerin ilk bakışta akla gelen dış (zahr-zâhir) anlamlarından başka bunların sûfînin mârifetteki derecesine göre halka halka genişleyen iç (batn-bâtın) mânaları da vardır." Sufilere göre ayetlerin bu bâtinî anlamları kemal bakımından belli bir olgunluğa eren kişilerin kalplerine manevi işaretler yoluyla gösterilir. Bu nedenle kişilerin manevi bir terbiyeden geçmesi ve belli bir seviyeye ulaşması gerekmektedir. Mutasavvıfların eserlerinde ve Abdülkâdir Efendi gibi hem mutasavvıf hem müfessir olan şahısların eserlerinde işârî tefsir yöntemi sıklıkla kullanılmıştır. İsmail Hakkı'nın *Rûhu'l-beyân* adlı tefsiri de işârî tefsire bir örnektir. İşârî tefsir hakkında geniş bilgi için bkz. Derviş Dokgöz, *Bursevî'nin Rûhu'l-beyân Tefsirindeki Usûlî ve Fıkhî Görüşleri* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 8-54; Süleyman Uludağ, "İşârî Tefsir", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/424-428.

Abdülkâdir Efendi eserinde, kendinden önceki birçok tefsirden yararlanmakla birlikte Eşrefoğlu Rûmî, Hâfız, Sa'dî, Mevlânâ gibi mutasavvıf şairlerin şiirlerine de yer vermiştir. Eserde Farsça ve Türkçe alıntılar orijinal diliyle kaydedilmiştir.[405]

Arapça kaleme alınan eser üç ciltten müteşekkildir:

1. Cilt: Fâtiha Sûresi'nden başlayarak Mâide Sûresi'nin sonuna kadardır. Nüshanın sonunda bitiş tarihi ile ilgili bir bilgi bulunmazken tefsirin ikinci cildinin başında, birinci cildin hicrî 20 Ramazan 1167/m. 11 Temmuz 1754 tarihinde tamamlandığı kaydedilmektedir. Cildin bilinen iki nüshası bulunmaktadır.
    a) Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Genel 994 numarada kayıtlıdır. Talik hatla yazılmış olup müellif hattıdır ve 451 varaktır.
    b) Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Orhan 217/2 numarada kayıtlı olan bu nüsha Gazzîzâde tarafından istinsah edilmiştir. Talik hatla yazılan 300 varaklık nüshanın son tarafı eksiktir.[406]

---

[405] Eser Arapça yazılmasına rağmen Farsça ve Türkçe şiirler ve alıntılar bulunmaktadır. Örnek olması ve eser hakkında fikir vermesi açısından eserden bir numune sunmak yerinde olacaktır: Abdülkâdir Efendi, ikinci cildin sonunda önce Rızâ Guli Hân'dan aşağıdaki beyti vermiş,

"Dîde pûşîdem çü der-dil yâftem dildârrâ / Der bi-bended her ki û der-hâne yâbed yârrâ"

(Gözümü kapattım ve gönlümde sevgilimi buldum. Kim kapısını -başkasına- kapatırsa yârini evde bulur.)

Daha sonra da Eşrefoğlu Rûmî'den şu Türkçe şiiri kaydetmiştir:

"Müflisüz iki cihânda aşka virdük varımuz
Pîşemizdür dost sevmek koduk özge kârımuz

N'iderüz biz dü cihânı çünki bulmuşuz anı
Andan artuk cân u dilde yok durur efkârımuz

Biz ten ü cânı anun yolunda îsâr itmişüz
Akl u fehm ü ilm ü zühdden kalmadı deyyârımuz

Siz bizim bizden bize gitdüğümüz kılman aceb
Bir nefesde iki îd ider bizim tüccârımuz
…
Sen bu Eşrefoğlu Rûmî'nin sözün tanlama kim
Dahı bundan özgedür âşıklara ihbârımuz" (Genel 995, vr. 723b)

[406] Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Orhan 217/2, 218 ve Genel 2110 numarada kayıtlı tefsir nüshaları hakkında bazı biyografik kaynaklarda ve Gazzîzâde Abdüllatif Efendi üzerine çalışma yapan

2. Cilt: Tefsirin en hacimli cildini oluşturan bu cilt, En'âm Sûresi'nden başlayarak Fâtır Sûresi'nin sonuna kadarki ayetleri kapsamaktadır. İkinci cilt, hicrî 1 Cemâziyelâhir 1179/m. 15 Kasım 1765 tarihinde tamamlanmıştır. Cildin bilinen tek tam nüshası, Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Genel 995 numarada kayıtlı olup müellif hattıdır ve 721 varaktır.

3. Cilt: Yâsîn Sûresi'nden Kur'ân'ın sonuna kadarki sureleri kapsamaktadır. Son cildin ne zaman tamamlandığına dair nüshada bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Gazzîzâde, ilk tefsir derslerinin h.1184/m.1770 tarihinde tamamlandığını kaydetmektedir.[407] Cildin bilinen tek tam nüshası Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Genel 996 numarada kayıtlı olup müellif hattıdır ve 318 varaktır.

   Gazzîzâde'nin istinsah ettiği Orhan 218 ve Genel 2110 numarada kayıtlı nüshalar tam değildir. Orhan 218 Nisa Sûresi'nden başlayarak Nahl Sûresi 74. ayetine kadarki bölümü; Genel 2110 numarada kayıtlı nüsha ise Nahl Sûresi 75. ayetten Saffât Sûresi 108. ayete kadarki yeri kapsamaktadır. Tefsirin geri

araştırmacılar tarafından farklı görüşler bildirilmiş ve bu nüshaların Gazzîzâde'nin bitirilemeyen bir te'lif tefsiri olduğu belirtilmiştir. Hamdi Tekeli, *Gazzîzâde Abdüllatif'in Hayatı, Eserleri ve Vâkıât'ı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 42; Şaban Karaköse, *Gazzîzâde Abdüllatîf ve Mergûbü's-sâlikîn Adlı Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 82-83.

Bu nüshaların Gazzîzâde'nin te'lif eseri olmadığını söyleyen Recep Arpa ise hatalı olarak istinsah edilen eserin Abdülkâdir Efendi'ye değil babası İzzeddîn Efendi'ye ait olduğunu bildirmiştir. Recep Arpa, "Gazzîzâde Abdullâtif Efendi ve Fütûhâtü Kenzi'l-Kur'ân Adlı Fâtiha Sûresi Tefsiri", *Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları-II* (İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2013), 266.

Söz konusu nüshalar incelendiğinde eserin Gazzîzâde'ye ait olmadığı; onun sadece eserin müstensihi olduğu anlaşılmaktadır. Orhan 217/2 numaralı nüshanın başında eserin Abdülkâdir Efendi'ye ait olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Genel 995 numarada kayıtlı *Zübdetü'l-beyân*'ın ikinci cildinin 405a sayfasının derkenar notunda Gazzîzâde, "*Târîh-i ibtidâ-i Sûre-i Kehf meclis-i va'z-ı Necîb 1174, târîh-i istinsâh-ı Şeyh Ahmedzâde Seyyid Şeyh Abdüllatîf 1235*" şeklinde bir not düşmüştür. Muhtemelen Gazzîzâde eseri asıl nüshadan istinsah ederken böyle bir not düşmüş olmalıdır.

Orhan 218'de kayıtlı nüshada Nisa Sûresi'nin ilk ayeti (vr. 2a) ile Genel 994'teki Nisa Sûresi'nin ilk ayetinin (vr. 337b) tefsirinin karşılaştırılması sonucunda iki tefsirin de aynı olduğu tespit edilmiştir. Yine Genel 2110'daki Nahl Sûresi'nin 75. ayetinin (vr. 2a) tefsiri ile Genel 995'teki Nahl Sûresi'nin 75. ayeti (vr. 370b) karşılaştırıldığında da aynı durum söz konusudur.

Sonuç olarak Gazzîzâde Abdüllatif Efendi, Abdülkâdir Efendi'nin *Zübdetü'l-beyân* adındaki tefsirinin ilk cildini tam olarak istinsah etmiştir. Bu nüsha Orhan 217/2'de kayıtlıdır. Orhan 218 ve Genel 2110 numarada kayıtlı olanlar ise *Zübdetü'l-beyân*'ın son iki cildinin tamamlanamamış nüshalarıdır. Genel 994, 995, 996 numarada bulunan *Zübdetü'l-beyân* nüshaları ve Genel 997-998 *Muhtasaru Zübdetü'l-beyân* nüshaları Abdülkâdir Efendi'nin kendi hattıyla kaleme alınmıştır.

[407] Genel 997 numarada kayıtlı nüshada ise tefsir hatminin hicrî Şaban 1182/m. Aralık 1768'de tamamlandığı belirtilmiştir.

kalan kısmını ihtiva eden nüshalar ya günümüze ulaşmamış ya da Gazzîzâde, nüshaların istinsahı tamamlanmadan vefat etmiştir.

1.9.1.2.Muhtasaru Zübdetü'l-Beyân

Gazzîzâde, Abdülkâdir Efendi'nin birinci tefsir derslerinin h.1184/m.1770 tarihinde tamamlandığını bildirmekle birlikte İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Genel 997 numarada kayıtlı nüshada tefsir derslerinin h.1182/m.1768 tarihinde tamamlandığı yazılıdır. Bu tarihten sonra ikinci kez tefsir dersleri başlatan Abdülkâdir Efendi, vefatına kadar sürdürdüğü bu derslerden oluşan ikinci bir tefsir kaleme almıştır. İki ciltten müteşekkil tefsir kitabına *Muhtasaru Zübdetü'l-Beyân* ismini vermiştir. Bu eser de *Zübdetü'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* adlı tefsirinin benzeri özellikleri taşımaktadır.

Eser iki cilt hâlinde Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Genel 997-998 numaralarda bulunmaktadır. Nüshalar rutubete maruz kaldığı için dağılmış ve lekelenmiştir. Nüshaların sayfaları karışmış, muhtemelen dağılmış olan nüshaların tamiri ve toplanması esnasında sure ve ayet sıralamasına özen gösterilmemiştir. Bu nedenle surelerin ve ayetlerin yerleri değişmiştir. Örnek olarak belirtmek gerekirse; Genel 997 2b sayfasında Nisa Sûresi 76. ayetin, 4a sayfasında Enfal Sûresi 6. ayetin, 5b sayfasında Enfal 11. ayetin, 7b sayfasında Bakara Sûresi 256. ayetin tefsiri bulunmaktadır. Benzer karışıklıklar Genel 988 numarada kayıtlı nüsha için de geçerlidir.

Abdülkâdir Efendi'nin ilmî yönünü gösteren bu kıymetli iki eser hakkında şimdiye kadar yapılmış herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. İleride yapılacak kapsamlı çalışmalarla Abdülkâdir Efendi'nin hem müfessirlik yönü ortaya çıkarılmış hem de eserlerindeki karışıklıklar tamamen giderilmiş olacaktır.

1.9.1.3.Mevlidi'n-Nebî

Mevlid gecesi başta olmak üzere mübarek gün ve gecelerde okunmak üzere Süleyman Çelebi'nin *Vesîletü'n-necât* adlı mevlidinden etkilenilerek kaleme alınmıştır. Klasik mevlid metinlerinde bulunan mirac, risalet, rihlet gibi bölümlerin[408] bulunmadığı

[408] Günümüze kadar yazılmış mevlid metinlerinde genel olarak ele alınan konular şunlardır: Tevhitten sonra Hz. Peygamber'in doğumu "vilâdet", peygamberliğin gelişi "risâlet", Allah'ın huzuruna yükselişi

bu eserde, tevhid (1-14. beyitler arası) ve Hz. Peygamber'in doğumunu konu alan viladet bölümü bulunmaktadır. Kaynaklarda eserin mevlid gecelerinde meclislerde birçok kişinin katılımıyla okunduğu zikredilmektedir.[409]

Eser, Mustafa Kara tarafından kendi özel kütüphanesinde bulunan tek nüsha üzerinden yaptığı bir sempozyum bildirisi aracılığıyla ilim âlemine tanıtılmıştır.[410]

Eserin kütüphane taramaları neticesinde toplam dört nüshasına ulaşılmıştır:

1. Bursa İnebey Yazma Eserle Kütüphanesi Genel 4231/2.

   Müstensihi ve istinsah tarihi belli olmayan bu nüsha 11 varaktan müteşekkildir ve harekeli nesihle yazılmıştır.

2. Mustafa Kara Özel Kütüphanesi Koleksiyonu.

   H.1303/m.1886 tarihinde istinsah edilen nüsha, talik hatla yazılmış olup 9 varaktır.

3. Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Orhan 622/18.

   Gazzîzâde Abdüllatif Efendi tarafından hicrî 5 Cemaziyelevvel 1212/ m. 26 Ekim 1797 tarihinde istinsah edilmiştir. Nüsha baş taraftan eksiktir. 28. beyit olan "*İki yıl birbirlerine çift oldılar/ Ne ki maksûd ise Hak'dan bildiler*" beyiti ile başlayan nüsha 7 varaktan oluşmaktadır.

4. Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Genel 4771/2.

Nüsha, cep defteri olarak düzenlenmiş olup öncesinde Üftâde Mehmed Muhyiddîn (ö. h. 988/m.1580) 'in[411] Hz. Peygamber'i konu alan şiirleri bulunmaktadır. Abdülkâdir Efendi'nin *Mevlid*'inin arasına da farklı şiirler serpiştirilmiştir. Kanaatimizce

"Mi'râc" ve dünyadan ukbaya geçişi "rihlet". Alim Yıldız, "Hz. Muhammed (S.A.S.) İle İlgili Edebi Türler", *Türk-İslam Edebiyatı El Kitabı*, ed. Ali Yılmaz (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 188.

[409] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 12a; Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemsî,* 63.

[410] Kara, "Abdülkâdir Necîb Efendi ve Mevlid'i", 269-297.

[411] Hicrî 895-900/m. 1490-1495 yılları arasında Bursa'da dünyaya gelen Hz. Üftâde, ilk eğitimini ailesinde tamamladıktan sonra küçük yaşta Bayramî şeyhlerinden Muk'at Hızır Dede'ye intisap etmiştir. Bursa Ulucami müezzinliği görevi ile birlikte baba mesleği olan ipekçilikle de uğraşmıştır. Daha sonra Bursa Kuzguncuk'ta yaptırdığı cami ve tekkesinde irşat görevini sürdürmüştür. En meşhur halifesi Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. h. 1038/m.1628)'dir. Hz. Üftâde hicrî 12 Cemâziyelevvel 988/m. 25 Haziran 1580 tarihinde Bursa'da vefat etmiştir. Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Bahadıroğlu, *Üftade, Tasavvufi Görüşleri ve Celvetiye Tarikatı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990); Nihat Azamat, "Üftâde", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/282-283.

Mevlid'in okunuşu esnasında yukarıda belirtilen aralara serpiştirilmiş şiirlerin, ilahilerin söylenmesiyle mevlid icrasına bir değişiklik/renk/çeşni katılması amaçlanmaktaydı. Nüsha 6 varak olup müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir.

1.9.1.4.Münşeât

Abdülkâdir Efendi'nin eserlerinden bahsedilen kaynaklarda *Münşeât*'a dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Onun münşeât sahibi olduğu, Bursa dergâh kütüphanelerinin listesinin bulunduğu defterlerde kayıtlıdır. Biri Mehmed Şemseddîn tarafından kaleme alınmış olmakla birlikte üç defterde Abdülkâdir Efendi'nin münşeâtının olduğu bildirilmiştir. Hatta Genel 5291 ve 5294 numaralı defter listesinde iki münşeatının olduğu yazılıdır. Yeterli başka deliller olmaksızın sadece bu defter kayıtlarından yola çıkılarak Abdülkâdir Efendi'nin bir münşeatının olduğuna hüküm vermek konusunda ihtiyatlı olunması icap etmektedir. Diğer yandan aynı defterlerde yer alan Abdülkâdir Efendi'nin eserleri hakkındaki bilgilerin tamamının doğru olması, aksi ispatlanana kadar bu kayıtların dikkate alınması gerektiği sonucunu da ortaya koymaktadır.

Bu vesile ile yaptığımız kütüphane taramalarında İncirli Dergâhı Kütüphanesi'ne kayıtlı iki münşeât nüshası tespit edilmiştir. Birincisi Abdülkâdir Efendi'nin *İlâhiyât*'ının kayıtlı olduğu Genel 1248, 1249 numaralarından hemen sonra gelen, Genel 1250/2'de kayıtlı nüshadır. Yukarıda zikredilen Osmanlı Türkçesi ile yazılan kütüphane demirbaş defteri listesine bakıldığında Abdülkâdir Efendi'ye ait iki *Dîvân* nüshası ve sonrasında bir münşeat nüshasının bulunması ve aynı tertip/sıra üzerine kütüphaneye aktarılması bu eserin Abdülkâdir Efendi'ye ait olabileceği kanaatini güçlendirmektedir. 150 varaklık eser incelendiğinde, muhtelif yerlerde Eşrefiyye Dergâhı vakıf mührü bulunmaktadır. Nüshanın 140a sayfasında iki kez Abdülkâdir Efendi'nin adı geçmektedir. 58a sayfasında ise bir kitap listesi bulunmaktadır. Bu listede Abdülkâdir Efendi'nin babası İzzeddîn Efendi'nin *Enîsü'l-cenân* adlı eseri için "*Enîsü'l-cenân li'l-vâlidi'l-merhûm*" yazmaktadır. Bu da yazıyı Abdülkâdir Efendi'nin yazdığını göstermektedir. İçerisinde 13-143 varaklar arasında çeşitli önemli kişilerden derlenen mektup önekleri bulunmaktadır. Bu mektupların arasında inşanın önemli isimlerinden olan Fuzûlî (ö. h.963/m.1556), Ahîzâde Abdülhalim (ö. h.1013/m.1604), Mezâkî Süleyman (ö. h.1087/m.1676), Kınalızâde Ali Efendi (ö. h.979/m.1572), Azmîzâde Hâletî (ö.

h.1040/m1631) gibi şahısların mektuplarının yanında; bazı vakfiyeler, risale dibaceleri ve mahzar[412] örnekleri de bulunmaktadır.

İkinci nüsha ise Genel 1243 numarada kayıtlı bir mecmuadır. Bu mecmuanın başında (vr. 1a) Abdülkâdir Efendi'ye ait temellük kaydı bulunmaktadır. Temellük kaydının altında Eşrefiyye Dergâhı vakıf mührü vardır. Mecmuaların genel özelliğini taşıyan nüshada farklı hatlarla yazılmış parçalar bulunmaktadır: 1-7. varaklar arasında bir hikâye ve sonrasında şifa için yapılması gerekenlerin anlatıldığı bir bölüm gelmektedir. 11-17. varaklar arasında Arapça şiirler bulunmaktadır. 22-25. varaklar arası Ebussuûd Efendi'den (ö. h.982/m.1574) şiirler ve 27-57. varaklar arası muhtelif şiirler ve dualar bulunmaktadır. 65-75. varaklar arasında Bâkî'nin (ö. h.1008/m.1600) şiirleri vardır. Bu nüshanın bizim tez çalışmamız açısından iki önemli hususiyeti bulunmaktadır; birincisi Abdülkâdir Efendi'nin *İlâhiyât Dîvânı*'nda bulunmayan üç şiirini içermesi (vr. 119a ve vr.136a), diğeri ise 60-65 ve 146-163. varaklar arasında görülen resmî yazı örneklerini barındırmasıdır. Bu yazı örneklerinin hattı ile *Zübdetü'l-beyân* adlı tefsirdeki hat benzerlik göstermektedir. Resmî yazı örneklerinde unvan, merci gibi yerler boş bırakılarak bir kalıp/şablon sunulmuştur. Kendinden üst bir makama yazı yazılacağında hangi kalıbın kullanılacağı, mevkidaş ya da akran olanlar arasında hangi yazı örneğinin kullanılacağı yazılmıştır. Bununla birlikte hüccet[413] örnekleri de bulunmaktadır. Mecmua'dan bir arzuhal örneği:

> *"Nevʿ-i dīger ʿarż-ı ḫiṭābet bu uslūbla yazılur:*
>
> *Dergāh-ı felek-nişān ve bārgāh-ı keyvān-ı eyvān lā-zāle ʿulyā ilā-yevmi'l-mīzān türābına ʿarż-ı bende budur ki ḳaṣaba-i* ***filānda*** *merṣūm* ***filān*** *Paşa Cāmiʿ-i şerīfinde yevmī bir aḳça vaẓīfe ile ḫaṭīb olan* ***filāneddīn*** *vefāt eylemegin yeri maḫlūl ḳalup işbu rāfiʿ-i riḳʿa-i*

[412] Osmanlı Döneminde resmî makamlara şikâyet, talep, teşekkür gibi konular için gönderilen çok imzalı arzuhaldir. Aynı şekilde şer'î mahkemede taraflar ve şahitlerinin hâkim huzurunda dava ile ilgili olarak sundukları bilgi ve delillerin, ikrar, yemin veya inkârın kaydedildiği belge ve defter anlamına da gelmektedir. Bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Mahzar", *İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/398-401.

[413] Sözlükte "delil, burhan, senet" anlamına gelen hüccet "bir davanın sıhhatine delâlet eden şey" denir. Hukuk terimi olarak "şer'î mahkemelerde düzenlenen hukukî belge" anlamında kullanılmıştır. Bilgi için bkz. Mustafa Oğuz-Ahmet Akgündüz, "Hüccet", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/446-450.

ubūdiyyet ***filān*** *bendeleri ehl-i ʿilm ü ṣāḥib-i ḥilm ehl-i Ḳurʾān ve her vecihle ḫiṭābete lāyıḳ maḥal ve müsteḥaḳ kimesne olmaġın ḫiṭābet-i mezbūre ve vaẓīfe-i merḳūme ile dāʿī-i mesfūra tevcīh olunup berāt-ı şerīf-i ʿālī-şān ṣadaḳa ve ʿināyet buyrulmak ricāsı serīr-i ʿālem-maṣīre ʿarż olundı bāḳī fermān men lehü'l-emrindir."*[414]

Abdülkâdir Efendi'ye ait olma ihtimali yüksek olan bu iki mecmuada ağırlıklı olarak yazışma örneklerinin bulunması, bazı kalıp resmî dilekçe örneklerinin var olması, Abdülkâdir Efendi'nin inşaya ve özellikle de resmî yazışmalara ilgisinin olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte postnişinliği gereği insanların manevi ihtiyaçlarıyla birlikte belki de kendine gelen kişilerin resmî işlerinde de yol gösterici olduğu ve onlar için yazılar yazdığı da düşünülebilir. Bu kanaatimiz, nüshaların üzerine yapılacak etraflı akademik çalışmalar neticesinde açıklığa kavuşacaktır.

1.9.1.5. İlâhiyât Dîvânı

Çalışmamıza konu olan *İlâhiyât Dîvânı*, Abdülkâdir Efendi'nin edebî yönünün ortaya konması adına en önemli eseridir. Yukarıda da bahsedildiği üzere tasannu için değil Allah aşkıyla, gönle doğan ilahi tecellilerin bir yansıması olarak terennüm edilen ilahilerden oluşan *Dîvân*'ın ne zaman yazıldığı ve tamamlandığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. *Dîvân* nüshası incelendiğinde bir mecmua özelliği taşıdığı görülmektedir. Şiirler mürettep olmayıp rast gele yazılmıştır. İçerisinde bulunan 373 manzumenin çoğunluğu Hz. Peygamber'e duyulan sevginin dillendirildiği şiirlerden oluşmaktadır. Araştırmalarımız neticesinde *Dîvân*'ın kütüphanelerde iki nüshasının bulunduğu tespit edilmiştir. *Dîvân* hakkında geniş bilgi çalışmamızın ikinci bölümünde verileceğinden burada kısaca tanıtılmakla yetinilmiştir.

[414] *Mecmua* (Genel, 1243), vr. 157a.

1.9.2. İstinsah Ettiği Eserler

Abdülkâdir Efendi'nin babası İzzeddîn Efendi tarafından kurulan İncirli Dergâhı Kütüphanesi, başta İzzeddîn Efendi'nin istinsah ederek vakfettiği eserlerle oluşturulmuştur. Hatta İzzeddîn Efendi'nin, bazı eserleri parası yetmediği için alamadığını, bu nedenle satın almak yerine eseri istinsah ederek kütüphaneye kazandırdığı bilinmektedir.[415] Bu gelenek oğlu Abdülkâdir Efendi ve torunu Safiyyüddîn Efendi[416] tarafından da devam ettirilmiş; önemli görülen eserler istinsah edilmek suretiyle kütüphaneye kazandırılmıştır. Abdülkâdir Efendi'nin istinsah edip dergâh kütüphanesine vakfettiği eserlerden bazıları günümüzde Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eski ve yeni kütüphane kayıtlarının taranması neticesinde Abdülkâdir Efendi'nin aşağıdaki eserleri istinsah ettiği tespit edilmiştir:

1. ***Ferâhu'r-rûh:*** İsmail Hakkı Bursevî'ye (ö. h.1137/m.1725) ait olan bu eser, Yazıcıoğlu Mehmed'in (ö. h.855/m.1451) *Muhammediye*[417] adlı eserinin şerhidir.[418] Abdülkâdir Efendi, hicrî 2 Muharrem 1164/m. 1 Aralık 1750 tarihinde istinsah ederek dergâh kütüphanesine vakfetmiştir. Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Genel 1164 numarada kayıtlı olan nüsha, talik hatla yazılmış olup 370 varaktır.

2. ***Şerhu Arûzi'l-Endelüsî***: Ebu'l-Ceyş el-Endelüsî'nin (ö. h.459/m.1065) kaleme aldığı *Arûzü'l-Endelüsî* adlı eser[419], Abdülmuhsin el-Kayserî (ö. h.761/m.1360) tarafından şerh edilmiştir.[420] Şerh edilen bu eser Abdülkâdir Efendi tarafından istinsah edilmiştir. Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Genel 1195/2 numarada kayıtlı olan nüsha Arapça olup 40 varaktır.

---

[415] Öcalan, "Eşrefoğlu'nun İzinde Bir Sûfî: Şeyh İzzeddîn Efendi ve Meclis-i Şerif'i", 296.

[416] İzzeddîn Efendi ve Safiyyüddîn Efendi'nin istinsah ettiği eserlere hayatlarının anlatıldığı bölümde değinilmiştir.

[417] Mustafa İsmet Uzun, "Yazıcıoğlu Mehmed Efendi", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/362.

[418] Murat Yurtsever, "İsmail Hakkı Bursevî", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/108.

[419] Eser hakkında bilgi için bkz. Selami Bakırcı - M. Sadi Çöğenli, "El-Endelusî ve Aruzla İlgili Eseri (Arûzu'l-endelusî)", *EKEV Akademi Dergisi* 9/25 (Güz 2005), 265-284.

[420] Recep Cici, "Muhsin-i Kayserî", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/48.

3. ***el-Misbâh fi'n-Nahv:*** Arap gramerini özlü bir şekilde anlatan bu eser Ebu'l-feth el-Mutarrizî (ö. h.610/m.1213) tarafından kaleme alınmıştır.[421] Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Genel 1286/1 numarada kayıtlı olan nüsha Arapça olup 28 varaktır.

4. ***Gunyetü'l-Mütemellî fi Şerhi Münyeti'l-Musallî:*** Sedîdü'd-dîn Kâşgarî'nin (ö. 705/1305) *Münyetü'l-muṣallî* adlı eserine yazılan şerhtir. İbrahim Halebî (ö. h.956/m.1549) tarafından yazılan bu şerhte, temizlik ve namaz konuları ayrıntılı bir şekilde anlatılmış ve eser uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur.[422] Abdülkâdir Efendi, bu eseri h.1170/m.1757 senesinde istinsah etmiştir. Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Genel 1195/2 numarada kayıtlı olan nüsha, 450 varaktır.

5. ***Şerhü'l-kevâkibi'd-dürriyye fi Medhi Hayri'l-Beriyye:*** İmam Bûsîrî'nin (ö. h.695/m.1296 ?) Hz. Peygamber için kaleme aldığı *Kasîtetü'l-Bürde*'nin tanınmış şerhleri arasında olan bu şerh, Hâlid el-Ezherî (ö. h.905/m.1499) tarafından kaleme alınmıştır.[423] Abdülkâdir Efendi tarafından h.1172/m.1759 tarihinde istinsah edilmiştir. Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Genel 1068/2 numarada kayıtlı olan nüsha, 53 varaktır.

Abdülkâdir Efendi, buraya kadar tanıtılmaya çalışılan eserlerinin dışında, babası İzzeddin Efendi'nin istinsah etmekte olduğu ve vefatından dolayı yarım kalan

[421] M. Sadi Çöğenli, "Mutarrîzî", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/376.

[422] Şükrü Selim Has, "Halebî, İbrahim b. Muhammed", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/232.

[423] Ahmet Turan Arslan, "Ezherî, Hâlid b. Abdullâh", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/65.

Mutavvel[424], *Beyzâvî Tefsiri*[425] ve *Şeyhzâde Hâşiyesi*[426] adlı eserleri de tamamlayarak dergâh kütüphanesine vakfetmiştir.[427]

Abdülkâdir Efendi'nin eserlerinde, dikkat edilecek olursa, iki konunun ön plana çıktığı görülmektedir: Bunlar Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılması amacına matuf eserler ile Hz. Peygamber sevgisini işleyen eserlerdir. Hayatını Kur'ân'ın anlaşılmasına adayan Abdülkâdir Efendi, vefat ettiğinde arkasında 2000 küsür varaklık hacimli bir tefsir; çoğu Hz. Peygamber muhabbetiyle dolu 373 şiirden oluşan bir *Divan-ı İlahiyat* ve 242 beyitlik bir *Mevlid* bırakmıştır. Bunların yanısıra babasının yarım kalan tefsir derslerini tamamlaması; dergâh kütüphanesi için istinsah edip vakfettiği eserler de göz önüne alındığında 87 yıllık ömrünü Kur'ân-ı Kerim ve sünnet-i seniyye yolunda vakfettiği görülmekte; âdeta Hz. Peygamber'in hadisinde buyurduğu "Size iki şey bırakıyorum; onlara sımsıkı sarılırsanız necat bulursunuz: biri Kitabullah biri âl-i beytim."[428] emrini hayat düsturu yapan canlı bir misal olmuştur.

1.10. Abdülkâdir Efendi'nin Hayatının Kronolojisi

Abdülkâdir Efendi'nin, bu tez çalışması vesilesiyle ortaya çıkarılan/tespit edilen hayatının dönüm noktalarının/hayatına dair önemli tarihlerin kronolojik olarak bir tabloda sunulması bilgileri daha derli toplu hâle getireceğinden faydalı olacaktır:

---

[424] Sekkâkî'nin (ö. h.626/m.1229) Arap gramer ve belağatını havi *Miftâḥu'l-ʿulûm* adlı eserinin belâgatla ilgili bölümü için Hatîb el-Kazvînî'nin kaleme aldığı *Telḫîṣü'l-Miftâḥ* üzerine Teftâzânî (ö. 792/1390) tarafından yazılan şerhin adıdır. Mehmet Sami Benli, "Miftâhu'l-ulûm", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/21.

[425] Nâsırüddîn Ebû Saîd el-Beyzâvî'nin (ö. h.685/m.1286) üzerine 250'den fazla şerh ve haşiye yazılan *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-teʾvîl* adlı tefsir kitabıdır.İsmail Cerrahoğlu, "Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/260-261.

[426] Şeyhzâde Muslihiddîn Mustafa'nin (ö. h.950/m.1543), Beyzâvî'nin (ö. h.685/m.1286) *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-teʾvîl* adlı tefsirine yazdığı haşiyedir.Erdoğan Baş, "Şeyhzâde", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/98.

[427] Öcalan, "Eşrefoğlu'nun İzinde Bir Sûfî: Şeyh İzzeddîn Efendi ve Meclis-i Şerif'i", 296.

[428] Müslim, *Sahîh-i Müslim Muhtasarı*, 347-348 (Hadis no: 2408).

Tablo-1: Abdülkâdir Efendi'nin hayatının kronolojisi.

Hicrî	Miladi	Olay	Açıklama
1115	1703	Abdülkâdir Efendi dünyaya gelmiştir.	Gazzîzâde'ye göre 1118/1706
1137	1725	Babası ile birlikte hacca gitmiştir.	Hediyyetü'l fukarâ'da 1136/1724
1138	1726	Babasına intisap ederek tasavvuf yoluna girmiştir.	
1140'dan önce	1728'den önce	Seyr ü sülûkunu tamamlayarak İzzeddin Efendi'nin en önemli halifesi olmuştur.	
1140	1728	Bursa Hamza Bey Camii'ne imam olarak tayin edilmiştir.	
1149-1153	1736-1740	Babasının yenine vekâleten İncirli Dergâhı postnişini olmuştur.	Gülzâr-ı İrfân'a göre 1150/1737
1153	1740	Babasıyla birlikte İstanbul'a gitmiş ve Regaib gecesi vaazı neticesi I. Mahmud tarafından bahşişde bulunulmuştur.	
1153	1740	İncirli Dergâhı'na asaleten postnişin olmuştur.	
1162	1749	Babasının vefatıyla yarım kalan tefsir derslerini bitirmiştir.	
1167	1754	Tefsirinin ilk cildini tamalamıştır.	
1172	1758	Emetullah adında birinden ev satın almıştır.	
1179	1765	Tefsirinin ikinci cildini tamamlamıştır.	
1182	1768	Tefsrinin üçüncü cildini tamamlamıştır.	Gazzîzâde'ye göre 1184/1770
1182	1768	İkinci defa tefsir derslerine başlamıştır.	Gazzîzâde'ye göre 1184/1770
1196	1782	Bursa vilayet a'yânı olduğuna dair belge bulunmaktadır.	
1200	1786	Hastalanmış ve yerini vekâleten oğullarına bırakmıştır.	
1202	1788	Vefat etmiştir.	

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere Abdülkâdir Efendi'nin 1115-1137 yıllarını kapsayan çocukluk ve ilk gençlik yıllarına ait bilgiler oldukça sınırlıdır. Belgeler esas alındığında Abdülkâdir Efendi'nin seyr ü sülûkunu tamamladığı 1140/1728'den sonra toplum içinde aktif olmaya başladığı görülmektedir. Abdülkâdir Efendi'nin meşihat makamına geçmesiyle doğru orantılı olarak faaliyetleri artmıştır. Bu itibarla onun en faal olduğu yılların 1153-1182/1740-1763 yılları arasında olduğu söylenebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İLÂHİYÂT DÎVÂNI'NIN İNCELENMESİ

Bu tez çalışmasının amacı, Necîb mahlasıyla dinî-tasavvufi şiirler yazan Eşrefiyye tarikatı mürşidi Şeyh Abdülkâdir Efendi'nin biyografik kaynaklardan, arşiv belgelerinden ve kendi eserlerinden hareketle hayatına ışık tutmak ve *İlâhiyât Dîvân*'ını incelemektir. Buraya kadarki bölümlerde Abdülkâdir Efendi'nin hayatı, eldeki biyografik malzemenin değerlendirilmesi suretiyle etraflıca ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ise onun *İlâhiyât Dîvânı*'nın edebiyat biliminin metotlarıyla tahlil edilmesi ve şiirlerin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Ancak bu tahlil ameliyesine girişmeden önce tez çalışmamızın edebiyat tarihimiz için önemli bulduğumuz bir yönüne değinmek ve bu vesileyle bir karışıklığı gidermek yerinde olacaktır. Şiirlerinde aynı mahlası kullanan Abdülkâdir Efendi'yle Osmanlı padişahlarından Sultan III. Ahmed'in (ö. 1149/1736) birçok şiiri karıştırılmış, Abdülkâdir Efendi'ye ait kimi şiirler III. Ahmed'e mal edilmiştir. Aşağıdaki başlık altında bu mesele tartışılacaktır.

2.1. EŞREFZÂDE NECÎB ABDÜLKÂDİR EFENDİ'NİN *İLÂHİYÂT DÎVÂNI* VE III. AHMED'İN *DÎVÂN*ÇE'SİNDE BULUNAN ORTAK ŞİİRLER ÜZERİNE

Bir şairin kimliğinin belirlenmesinde en önemli hususlardan biri hiç şüphesiz şairin şiirlerinde kullandığı takma adı olan mahlasıdır. Klasik Türk edebiyatı şairleri, mahlas kullanımı ve seçimi konusunda özellikle Fars şairlerinin etkisi altında kalmışlardır. Türk edebiyatında, Klasik Türk edebiyatının kurucularından sayılan divan şairi Şeyhî (ö. 832/1429'dan sonra) ile başlayan mahlas kullanma geleneği, bazı farklılıklara uğrasa da modern edebiyat dönemine kadar hem divan hem halk hem de tekke-tasavvuf edebiyatı şairleri tarafından kullanılagelmiştir. Bu süreçte bazı şairler yaptıkları mesleklerinin, bazı şairler bağlı bulundukları tarikat ve meşrebin bazıları da kendi isimlerinin ya da kişisel ve fiziksel niteliklerinin bir yansıması olarak mahlas kullanmışlardır. Klasik Türk edebiyatının Osmanlı coğrafyasında süren altı asırlık uzun seyri boyunca binlerce şairin bu edebî geleneğe dâhil olduğu düşünüldüğünde aynı mahlası kullandıkları için "mahlastaş şairler" olarak adlandırılan birçok şairin karşımıza

çıkması kaçınılmazdır. Bu konu hakkında yaptığı bir çalışmasında Mustafa İsen, altı asırlık klasik edebiyatımız sürecinde birçok divan şairinin ortak mahlasları kullandığını belirterek bunlardan en çok kullanılanlarının 41 şairin kullanımıyla Feyzî, 24 şairin kullanımıyla Abdî, 23'er şairin kullanımıyla Ârif ve Şeyhî ile 20 şairin kullanımıyla Âlî mahlasları olduğunu tespit etmiştir.[429] Ortak mahlas hususunda; Taşlıcalı Yahya (ö. h.990/m.1582) ve Şeyhilüslam Yahya (ö. h.1053/m.1644) gibi aynı ismi taşıyan/adaş şairlerin isimlerini kendilerine mahlas olarak seçmelerinden dolayı aynı mahlası kullanmış olmaları;[430] aynı meslek erbabının mesleğine nisbeten ortak mahlas kullanmaları[431] ve bazı şairlerin de kendilerinden önce yaşamış büyük şairlere benzeme çabalarının bir sonucu olarak onların mahlaslarını kullanmaları[432] gibi pek çok âmilden söz edilebilir.[433]

Edebiyat tarihimizde, şairlerin aynı mahlasları seçip kullanmalarından kaynaklanan en önemli sorun, onların kimliklerinin net bir şekilde tespit edilememesi ve hayatlarına dair karışıklıkların ortaya çıkmasıdır. Bu sorunun farkında olan tezkire yazarları kendi eserlerinde bu durumdan yakınmış ve kendilerine göre çözüm yolu üretmişlerdir. Bu bağlamda Latîfî, aynı mahlasta olan şairlerin, bazen memleketlerini bazen de mesleklerini zikrederek farklı kişiler olduğunu belirtmiştir. Latîfî, tezkiresinde, "Ulvî" mahlaslı iki şair için birine "Ulvî" diğerine "Ulvî Müderris"[434]; "Zârî" mahlaslı üç şair için ise "Zârî Sûzenî", "Zârî Tokatî" ve "Zârî Üskübî" şeklinde ayırımlarda bulunmuştur.[435]

---

[429] İsen, "Divan Edebiyatında Mahlasdaş Şairler", 208-217.

[430] Bu konuda "Abd" ile başlayan isme sahip şairlerin "Abdî" mahlasını kullanması; Zihnî-19, Mehmed-18, Hamdî-17, gibi mahlasların çokluğu mahlas-isim ilişkisini açıklamaktadır. İsen, "Divan Edebiyatında Mahlasdaş Şairler", 217.

[431] Mesleğine nisbeten ortak mahlas kullanan şairlerden bazıları şöyledir: Hâfız-15, Kâtibî-5, İlmî-10, Kandî-2. İsen, "Divan Edebiyatında Mahlasdaş Şairler", 217.

[432] Kendinden önce yaşamış ve ün sahibi olmuş saz şairlerinin geleneğini devam ettirmek isteyen bazı şairler ünlü şairin mahlasını kullanmış ve kendi şiirleri zamanla ünlü şairin şiirleri ile karıştırılmıştır. M. Sabri Koz, "Âşık Edebiyatında Ortak Mahlas Sorunu", *I. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri* (Eskişehir: Yunus Emre Kültür, Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 1987), 175.

Daha çok Halk edebiyatı şairlerinde görülen bu husus, az da olsa Divan edebiyatı şairleri tarafından da tercih edilmiştir. Az sayıda şairin tercih etmesinin en önemli sebebi divan şairleri arasında ünlü bir şairin mahlasının kullanılmasının hoş karşılanmamasıdır. İsen, "Divan Edebiyatında Mahlasdaş Şairler", 217.

[433] Divan şairlerinin tezkireler ışığında mahlas seçimi ile ilgili bilgi için bkz. Harun Tolasa, *16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi -Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre-* (Ankara: Akçağ Yayınevi, 2002), 229-238.

[434] Mustafa İsen, *Latîfî Tezkiresi* (Ankara: Akçağ Yayınevi, 1999), 450-452.

[435] İsen, *Latîfî Tezkiresi*, 477-486.

Tezkire yazarları aynı mahlası kullanan şairleri her ne kadar ayırmaya çalışmış olsa da bazı şairlerin şiirlerinin ve hayatlarının karışmasını önleyememişlerdir. Mustafa Safâyî Efendi'nin kaleme aldığı *Tezkire-i Safâyî* adlı tezkirede, Safâyî, Râsih mahlasını kullanan Sofyalı Yusuf adında bir şairden bahsettikten sonra Balıkesirli Ahmed Râsih'e[436] ait olan "üstüne" redifli gazelden örnekler vermiştir.[437] Mahlastaş şairlerle ilgili günümüzde yapılan akademik çalışmalarda da bu karışıklıkların olduğu görülmektedir.[438]

Çalışmamızın konusunu oluşturan Abdülkâdir Efendi'nin hayatı da bu karışıklıktan nasibini almıştır. Daha önce belirtildiği üzere Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde şairimizin vefat tarihini, aynı isim ve mahlasa sahip olan Bursalı Abdülkâdir Necîb (ö. h.1022/m.1613) ile karıştırarak hicrî 1022 olarak belirtmiştir.[439] Eşrefzâde nisbesini kullanması ve isminin Abdülkâdir olması hasebiyle aynı nisbe ve isme sahip olan İznik Eşrefiyye Dergâhı'nın onuncu postnişini olan Şeyh Sırrî Eşrefzâde Abdülkâdir bin Abdullâh Efendi ile karıştıran Mehmed Rif'at ise Sırrî'ye ait olan *Sırr-ı Devrân* adlı eseri şairimize nisbet etmiştir.[440] Yine Bağdatlı İsmail Paşa da *Hediyyetü'l-ârifîn* adlı eserinde *Sırr-ı Devrân* adlı eseri Abdülkâdir Efendi'nin eserleri arasında zikretmiştir.[441]

Abdülkâdir Efendi'yle ilgili karışıklıklar yukarıda bahsedildiği üzere sadece hayatına ve eserlerine yönelik yapılmamış, asıl karışıklık onun şiirlerinin başkasına mal edilmesi şeklinde tezahür etmiştir. Nitekim bu karışıklık, müdakkik bir hâfız-ı kütüb olan ve ömrünü değerli el yazmalarının toplanması ve istinsahına adayan; *Dîvânü Lügâti't-Türk* gibi Türk dili açısından eşsiz önemi haiz eserlerin günümüze ulaşmasını sağlayan[442];

---

[436] Balıkesirli Ahmed Râsih ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Sadık Yazar, "Eylemişler Râsih'e Bühtân Bühtân Üstüne: Balıkesirli Râsih'in Eserlerine Dair Bilgilerin Tashihi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 24 (İstanbul 2020), 637-673.

[437] Üzer Altuner, *Safâyî Tezkiresi*, 270-273.

[438] Ortak mahlas kullanılmasından kaynaklı şiirlerin aidiyetinin tespiti hususnda yapılan bazı çalışmalar için bkz. Kufacı, "Divan Şiirinde Ortak Mahlas Kullanımının Yol Açtığı Sorunlar ve Nâtıkî Dîvân'ı Örneği", 551-581; Erdoğan, "Divan Şiirinde Ortak Mahlas Sorunu ve Kabûlî Örneği", 55-82; Tanyıldız, "Nesîmî'ye Atfedilen Bazı Yeni Şiirler Üzerine Bir Değerlendirme", 147-175.

[439] Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/129.

[440] Çakır, *Nefhatü'r-Riyâzi'l-âliyye*, 796-797.

[441] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn Esmâü'l-müellifîn ve Âsâru'l-musannifîn*, 1/604.

[442] Türk dili, tarihi ve kültürü açısından eşsiz bir eser olan *Dîvânu Lügâti't-Türk*'ün satın alınma serüveni hakkında bkz. Ali Emîrî, *Ali Emîrî Dîvânı*, thk. Sadık Yazar - Mustafa Uğurlu Aslan, ed. Günay Kut (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2020), 80-83.

30.000 cilt eser toplayarak[443] Millet Kütüphanesi'nin kurulmasına öncülük eden Ali Emîrî tarafından yapılmıştır.[444] Osmanlı'nın son döneminde yetişen önemli aydınlarından olan Ali Emîrî, hayatı boyunca sadece kitapları toplamakla yetinmemiş birçok te'lif/tercüme eser de kaleme almıştır.[445] Osmanlı hanedanına son derece bağlı ve hanedanın muhibbi olan Ali Emîrî'nin Osmanlı hanedanını konu alan eserleri arasında en çok bilineni hiç şüphesiz *Cevâhirü'l-mülûk* adlı eseridir. Hicrî 1319/m.1901 tarihinde kaleme alınan bu eser, ilk cildi sadece 60 sayfalık bir mukaddime bölümünden oluşan iki ciltlik bir eser olarak tertip edilmiştir. Eserde başta padişahlar olmak üzere Osmanlı hanedanına mensup kişilerin yazdığı şiirler hakkında değerlendirmeler yapılmış ve Osman Gazi'den başlanarak Muhibbî mahlasıyla şiirler yazan Kânûnî Sultan Süleyman'ın da dâhil olduğu padişahların şiirleri tahmis edilmiştir.[446]

Osmanlı hanedanına bu denli derin bir sevgi besleyen ve padişahların eserlerine her fırsatta ihtimam gösteren Ali Emîrî Efendi, "Necîb" mahlasıyla şiirler yazan Sultan III. Ahmed'in mecmualarda bulduğu şiirlerini ve çeşme, türbe gibi yapılar için yazdığı tarih manzumelerini derlemiş ve "*Sultân Ahmed-i Sâlîs Hazretleri'nin Gazeliyyâtı*" adı altında bir dîvânçe tertip etmiştir.[447] Ayrıca aynı nüshada Ali Emîrî, *Cevâhirü'l-mülûk*'te olduğu gibi Sultan III. Ahmed'e ait olduğunu düşündüğü şiirlerin bazı beyitlerini tahmis etmiştir.[448]

---

[443] Ali Emîrî bir yazısında "Şeyhülislâm Hayrî Efendi ile Pîrîzâde İbrâhim Beyefendinin nezâretleri zamânında altı kütübhâneden nakl olunan ve Evkâf 'tan verilen kitâblar da sekiz bin râddesinde olduğundan berâber otuz bine mütekâribdir. İnşâallâh karîben otuz bini de geçecektir." diyerek topladığı ve ona verilen eserlerle otuz bin civarında eserin olduğunu yakın bir zamanda daha da artacağını bildirmiştir. Ali Emîrî, *Ali Emîrî Dîvânı*, 77.

[444] Ali Emîrî tarafından yapılan bu karışıklık, dikkatsizlikten veya özensizlikten kaynaklı olmadığı; Ali Emîrî'nin bu şiirleri *Dîvânçe*'ye kaydetmesinde kendine göre haklı sebebinin olduğu ileride anlatılacaktır.

[445] Ali Emîrî Efendi'nin eserleri hakkında bilgi için Sadık Yazar ve Mustafa Uğurlu Aslan tarafından hazırlanan *Ali Emîrî Divanı* adlı çalışmaya bakılabilir. Ali Emîrî, *Ali Emîrî Dîvânı*, 83-130.

[446] *Cevâhirü'l-mülük* Latin harflerine aktarılarak Diyarbakır Valiliğince yayınlanmıştır. Bkz. Ali Emîrî, *Cevâhirü'l-mülük*, thk. İdris Kadıoğlu vd. (Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği, 2013).

[447] Bu nüshada bulunan bütün şiirler, III. Ahmed'in olduğu düşünülerek bir tenkide tâbi tutulmadan yayınlanmıştır. Enes İlhan, *Lale Devrinde Gül Aşığı: III. Ahmed (Necîb) -Hayatı, Sanatı ve Divançesi-* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016).

[448] Ali Emîrî Efendi III. Ahmed Dîvânçesi'nin tertibinin yanı sıra 37'si tahmis, 11'i terkib ve 5'i tesdis olmak üzere 53 manzume kaleme almıştır. Bazı şiirlerin tamamı tahmis ya da tesdis edilirken bazı şiirlerin iki mısrası vasıta beyiti olarak kullanılmıştır. 53 manzumenin 39 tanesi Abdülkâdir Efendi'nin, geri kalan

Ali Emîrî tarafından tertip edilen *Sultan III. Ahmed Dîvânçesi'*nde , -bir gazeli mükerrer olmak üzere- toplam 72 manzume bulunmaktadır. *Dîvânçe*'de; 1 mesnevi, 11 murabba, 38 gazel (biri mükerrer), 6 kıt'a, 5 matla, 3 şarkı, 7 mısra ve 1 müfret bulunmaktadır. Eserin büyük bölümü gazel ve murabba nazım biçimiyle yazılmış şiirlerden oluşmaktadır. Tez konusu arayışlarımız esnasında Abdülkâdir Efendi'nin "Necîb" mahlasıyla şiirlerinin yer aldığı bir divanının olduğunu tespit ettiğimizde önce edebiyat tarihimizde yer alan ve bu mahlası kullanan şairleri tespit etmeye çalıştık. Bu amaca yoğunlaşan araştırmalarımız esnasında Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında bulunan bazı şiirlerin Ali Emîrî'nin tertip ettiği ve yukarıda bahsedilen, Sultan III. Ahmed adına düzenlenmiş *Dîvânçe*'de de bulunduğunu fark ettik. Bu tespit, tez çalışmamıza yeni bir açılım yapma ihtiyacını doğurmuş; Sultan III. Ahmed'in edebî yönünün incelenmesi ve onun adına Ali Emîri Efendi tarafından düzenlenen *Dîvânçe*'nin irdelenerek değerlendirilmesinin elzem olduğu görülmüştür. Süreç içinde bu konuya eğilmemize neden olan bir diğer âmil de Ali Emîri Efendi'nin hazırladığı *Dîvânçe*'deki bazı şiirlerin üslup açısından birbirinden farklı olmasını görmüş olmamızdır.[449] Bu itibarla Ali Emîrî Efendi'nin Osmanlı padişahlarının şiirlerini nasıl derlediği konusu önem kazanmış ve araştırmalarımız burada yoğunlaşmıştır.

---

14 şiir ise III. Ahmed'in şiirlerine tahmis/tesdis/terkib yapılmıştır. Ali Emîrî Efendi, şiirlerin III. Ahmed'e ait olduğundan hiç şüphesinin olmadığı şu terkibin matla bendinde açıkça görülmektedir:

Faḫr-ı ʿālemdir ḥabīb-i Kibriyā-yı Müsteʿān
Ḫalḳ olundı nūr-ı pākından zemīn ü āsumān
Ḳıṣṣa-i mevlidine müştāḳdır kerrūbiyān
Mevlid-i pāk-ı Rasūlullāhdır dünyāya cān
Baḳ ne dir Ḫan Aḥmed-i Sālīs şeh-i muʿciz-beyān
Ey derūnı āteş-i ʿaşḳ-ı Rasūl ile yanan
İstimāʿ-ı mevlid-i pāk-ı Rasūle ḥāżır ol (Ali Emîrî, 529/2, vr. 62a.)

Manzumeler için bkz. Ali Emîrî, *Tahmîs-i Sultan Ahmed-i Sâlîs*, Millet Kütüphanesi, 529/2, vr. 33b-79a.

[449] *Dîvânçe*'de bulunan şiirlerin uslup farkı hakkında bir fikir verebilmesi amacıyla iki murabba matlaı aşağıda kaydedilmiştir:

Birinci murabba:	**İkinci murabba:**
Beni terk itdi sulṭānım	Ey derūnı āteş-i ʿaşḳ-ı Rasūl ile yanan
Kimüñle yār olur şimdi	İstimāʿ-ı mevlid-i pāk-ı Rasūle ḥāżır ol
Dehānı şeker-efşānım	Ḳalbi ser-tā-ser ʿaşḳ-ı Rasūl'le dolan
Kimüñle yār olur şimdi (AE 30[b])	İstimāʿ-ı mevlid-i pāk-ı Rasūle ḥāżır ol (AE 20[a])

Bendlerde görüldüğü üzere birinci bendde dünyevi bir sevgiliden bahsedilip onun ayrılığından dem vurulurken ikinci murabbada Hz. Peygamber'in mevlidi için düzenlenen meclislere katılmayı tavsiye etmektedir. Kelime kadrosu ve edanın da farklılığı göze çarpmaktadır.

Cevâhirü'l-mülûk bu amaçla incelendiğinde Ali Emîrî; Yavuz Sultan Selim Han'ın,

"Şîrler pençe-i kahrımdan olurken lerzân

Beni bir gözleri âhûya zebûn etdi felek"

beytiyle başlayan şiirini bir mecmuada gördüğünü, beyti tahmis edip bir gazetede yayınladığını, yayın sonrasında olumlu pek çok tepki aldığını, bunun üzerine mecmualardaki Osmanlı padişahlarına ait şiirleri derlemeye ve onları tahmis etmeye başladığını belirtmesi[450] üzerine öncelikle Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Koleksiyonu'nda bulunan şiir mecmuaları taranmaya başlanmıştır.[451] İncelemelerimiz sonucunda Ali Emîrî Manzum 632 numarada kayıtlı bulunan mecmuada Necîb mahlasıyla kayıtlı 45 şiirin olduğu tespit edilmiştir.[452] Genel olarak mutasavvıf şairlerin şiirlerinden oluşan bu mecmuadaki Necîb mahlasıyla kaleme alınan 45 şiirden 40 tanesinin Sultan III. Ahmed'in *Dîvânçe*'sinde, 37 tanesinin de Abdülkâdir Efendi'nin *İlâhiyât Dîvânı*'nda bulunduğu saptanmıştır. Tespit edilen bu ortak şiirlerin aidiyeti hususu aşağıdaki başlıklar altında incelenecektir:

2.1.1. Şiirlerin III. Ahmed'e Aidiyetinin Tartışılması

Sultan IV. Mehmed'in (ö. h.1104/m.1693) oğlu ve Sultan II. Mustafa'nın (ö. h.1115/m.1703) kardeşi olan Sultan III. Ahmed, h.1084/m.1673 senesinde doğmuştur. Kardeşi Sultan II. Mustafa'nın tahttan indirilmesiyle 1703'de tahta geçen Sultan III.

---

[450] İlgili kısım şu şekildedir: "Selâtîn-i müşârun ileyhime vesîle-i tezkâr-i rahmet olmak üzre bir hizmet ü ubûdiyyetde bulunarak ihrâz-ı şeref ü mefharet etmekliğim esbâbını birçok tasavvur eylediğim hâlde bir vesîle-i münâsibe-i hasene bulamıyordum. Bin üç yüz sekiz (m.1890) senesinde Kırşehrî Sancağı Muhâsebeciliğinde bulunduğum esnâda bir gün Yavuz Sultân Selîm Han Hazretleri'nin '*Beni bir gözleri âhûya zebûn etdi felek*' mısrâ-ı belâgat-iltimâ'ını tekrâr eylemiş ve tekrâr eyledikçe tahsîn-hân-ı selâseti olmuş idim. Mısrâ-ı mezkûrı tahmîs arzûsına düşdüm. Karaladığım bir şey elden ele gezerek Ankara Vilâyeti Gazetesiyle de neşr edildi. Dâhil ü hâric-i vilâyetden takdîri hâvî birçok mektûblar aldım. Bunun üzerine selâtîn-i mu'azzame-i Osmâniyye'nin âsâr-ı şâhânelerini cem' ü tertîb ve tahmis ve tebvîb etmeğe karâr verdim." Ali Emîrî, *Cevâhirü'l-mülük* (İstanbul: Asr Matbaası, 1319), 1/19-20.

[451] Bu konuda, Ali Emîrî Koleksiyonu'nda bulunan Türkçe şiir mecmualarını tanıtan, Murat A. Karavelioğlu tarafından hazırlanan çalışma bize yol gösterici olmuştur. Çalışma için bkz. Murat A. Karavelioğlu, "Millet Kütüphanesi AE Manzum Koleksiyonunda Bulunan Bazı Türkçe Şiir Mecmuaları", *Dîvânu Lügâti't-Türk'ten Senglâh'a Türkçe -Doğumunun 60. Yılında Mustafa Kaçalin Armağanı-*, ed. Mehmet Ölmez vd. (İstanbul: Kesit Yayınları, 2017), 427-465.

[452] Bu mecmuanın 1a sayfasında Seyyid Muhammed Hâfız Efendi'ye ait h.1258/m.1842 tarihli temellük kaydı bulunmaktadır. Bu durumda şiir mecmuasının bu tarihden önce tertip edildiği anlaşılmaktadır. Ali Emîrî Efendi'nin m. 1857 tarihinde dünyaya geldiği dikkate alındığında; şiir mecmuasının Ali Emîrî'nin tertip ettiği *Dîvânçe*'den çok önce kaleme alındığı görülmektedir. Bu durumda ortak şiirlerin mecmuadan *Dîvânçe*'ye aktarıldığı düşüncesi kesinlik kazanmıştır.

Ahmed, Patrona Halil İsyanı sonucu tahttan indirildiği 1730'a kadar yirmi yedi yıl Osmanlı tahtında kalmıştır. Yeniliğe açık bir padişah olan Sultan III. Ahmed, İbrahim Müteferrika (ö.1160/1747)'ya kurdurduğu matbaada ilk defa Türkçe eser bastırmış, Tulumbacı Ocağı'nı[453] kurmuş, Paris'ten getirilen çizimlerle İstanbul'un çeşitli yerlerine kasırlar yaptırmış ve lale bahçeleri kurdurmuştur. Bu dönemde çiçekçilik bir meslek hâline gelmiş; çini, kumaş ve kâğıt fabrikaları kurulmuştur.[454]

Kendisi sanata meraklı olup sanata ve sanatçıya değer veren Sultan III. Ahmed, dönemin önemli hattatlarından olan Hafız Osman'dan (ö. h.1110/m.1698)[455] sülüs ve nesih; Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi'den (ö. h.1182/m.1768)[456] nestalik dersleri almıştır. Hat sanatında başarılı eserler kaleme almış, başta hattatlar olmak üzere sanat erbabını korumuştur.[457] Şiirle de meşgul olan III. Ahmed, "Necîb" ve "Ahmed" mahlaslarıyla şiirler nazmetmiş; başta Lale Devri'nin en önemli şairlerinden Nedîm (ö. h1143/m.1730) olmak üzere Seyyid Vehbî (ö. h.1149/m.1736), İzzet Ali (ö. h.1147/m.1734), Vak'anüvis Râşid Mehmed (ö. h.1148/m.1735) ve Nahîfî Süleyman (ö. h.1151/m.1738) gibi dönemin ünlü şairlerini himayesine almıştır.[458]

Sultan III. Ahmed'in şiirlerinden ilk bahseden tezkireci, Mirzâzâde Mehmed Sâlim Efendi (ö. h.1151/m.1739)'dir. Hicrî1134/m.1722 tarihinde tamamladığı eserine "İkbâlî" mahlasını kullanan Sultan II. Mustafa ile başlayan Sâlim Efendi, ikinci şair padişah olarak Sultan III. Ahmed'den bahsetmektedir. Sâlim Efendi, Sultan III. Ahmed'in hayatını ve tahta geçtikten sonraki icraatlarını ağdalı bir şekilde anlattıktan sonra şiirleri hakkında fazla bir değerlendirmede bulunmadan "*Bu dürr-i şâhvâr ol pâdişâh-ı maârif-*

[453] Osmanlı döneminde çıkan yangınlara sistemli bir şekilde müdahale edilmesi amacıyla 1720 yılında kurulan Tulumbacı Ocağı hakkında bilgi için bkz. Yüksel Çelik, "Tulumbacı", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/369-371.

[454] Sultan III. Ahmed'in hayatı ve saltanatında yaşanan olaylar hakkında geniş bilgi için bkz. Şaduman Tuncer, *Sultan III. Ahmed* (İstanbul: Timaş Akademi Yayınları, 2023).

[455] Sülüs, nesih ve rik'a hat nevilerinde yazdığı hatlarla etkisinin günümüzde de devam ettiği meşhur hattat Hafız Osman Efendi ve ekolü hakkında bilgi için bkz. Ömer Faruk Dere, *Hat Sanatında Hafız Osman Efendi ve Ekolü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001).

[456] Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi'nin hayatı ve eserlerinden örnekler için bkz. Muhittin Serin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar* (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2010), 361-363.

[457] Hat sanatında önemli eserler veren Sultan III. Ahmed'in hat sanatına dair çalışmaları hakkında geniş bilgi için bkz. Sümeyra Erdem, *Sultan III. Ahmed'in Bazı Eserlerinin Hat Sanatı Bakımından Tahlili* (Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sanatta Yeterlik Tezi, 2019).

[458] Sultan III. Ahmed dönemi şairlerinin devlet ricaliyle olan bağı hakkında bilgi için bkz. Ebru Onay, *III. Ahmed Devri Osmanlı Şiirinde Sosyal Ağlar ve Edebî Prestij* (Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

penâhın ve ol şehenşâh-ı pür-intibâhın melikü'l-kelâm olan kelâm-ı mülûkânelerinden zâde-i tab'-ı hümâyûnları olan âsâr-ı celîlü'l-mikdârlarındandır."[459] diyerek üç şiirini vermiştir. Şiirlerin matlaları şöyledir:

Ey göñül sen maṭlaʿ-ı aʿlāyı taḥṣīl itmediñ

Var ise ẕāt-ı reh-i ʿuḳbāyı tekmīl itmediñ[460]

Hücūm-ı ceyş-i ġamdan baña bir kehfü'l-emān olmaz

Sirişk-i dīde ḫūn oldı ki hīç bir dem nihān olmaz[461]

Ẕikriñ ile olmuşum raṭbü'l-lisān[462]

---

[459] Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, *Tezkîretü'ş-şuarâ,* Haz. Adnan İnce (Ankara: Tc. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 80-81.

[460] Ali Emîrî'nin tertip ettiği nüshada 29. şiirdir. İki manzumenin de beyit sayısı aynıdır. Bkz. İlhan, *Lale Devrinde Gül Âşığı: III. Ahmed (Necîb) -Hayatı, Sanatı ve Divançesi-*, 51.

[461] Ali Emîrî'nin tertip ettiği nüshada 25. şiirdir. İki manzumenin de beyit sayısı aynıdır. Bkz. İlhan, *Lale Devrinde Gül Âşığı: III. Ahmed (Necîb) -Hayatı, Sanatı ve Divançesi-*, 47.

[462] Ortak şiirler konusunun daha iyi anlaşılabilmesi için bu manzumenin üzerinde özellikle durulması gerekmektedir. Bu manzume 632 numaralı şiir mecmuasında 3 bend; *Sâlim Tezkire*'sinde 2 bend; Ali Emîrî'nin tertip ettiği *Dîvânçe*'de ise 5 benddir. Ali Emîrî'nin bu şiiri mecmuadan değil başka bir kaynaktan bulduğu ve *Dîvânçe*'ye eklemiş olduğu anlaşılmaktadır. Kanaatimizce Abdülkâdir Efendi ile Sultan III. Ahmed'in şiirlerinin karışmasında kilit rol oynayan manzume budur. Bu şiirin *Sâlim Tezkiresi*'nde bulunması ve *Sâlim Tezkiresi*'nin tamamlandığında (m.1722) Abdülkâdir Efendi'nin henüz 19 yaşında olduğu dikkate alındığında, Abdülkâdir Efendi'nin o yaşta bu şiiri yazmasının ve Sâlim Efendi'nin sehven eserine almasının pek mümkün olmadığı görülmektedir. Bu nedenle şiirin Sultan III. Ahmed'e ait olma ihtimali çok yüksektir. Bununla birlikte Abdülkâdir Efendi'nin babası İzzeddîn Efendi'nin de böyle bir şiir yazmış olması dikkate değerdir. İzzeddîn Efendi'nin şiirinin matla bendi şöyledir:

Hicriñile dilde peydâdır fiġān

Yā ġıyāṣe'l-müsteġīṯīn el-emān

Firḳatiñ bārına yoḳ tāb u tüvān

Yā ġıyāṣe'l-müsteġīṯīn el-emān (Kara, *İzzî Dîvânı (Tenkitli Metin-İnceleme)*, 282-283.)

Hem vâsıta mısraının aynı olması hem vezin ve kafiye gibi hususiyetlerin benzerliği şiirin aidiyeti konusunda bazı şüphelerin oluşmasına neden olmuştur. Daha önce bahsedildiği üzere İzzeddîn Efendi'nin devlet ricaliyle yakın ilişkiler kurduğu; sohbet ve vaaz için İstanbul'a gittiği bilinmektedir. Bu meyanda şiirlerinin Sultan III. Ahmed tarafından görülmüş ve İzzeddîn Efendi'ye nazire yazılmış olması mümkün olduğu gibi; İzzeddîn Efendi'nin, Sultan III. Ahmed'in şiirlerini görüp onlara nazire yazmış olması da mümkündür. Her halükârda iki şiir arasında esinlenmenin olduğu görülmektedir. İzzeddîn Efendi ile Sultan III. Ahmed'in birbirlerinden etkilenme hususu Sultan III. Ahmed'in şiirleri ve edebî yönü üstüne ileride yapılacak çalışmalar neticesinde açıklığa kavuşturulabilir kanaatindeyiz. Bu manzume hakkında üzerinde durulması gereken diğer bir nokta ise Ali Emîrî'nin yanılmasının ve sehven Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerini *Dîvânçe*'ye almasının sebebini açıklar niteliktedir. Şöyle ki, Ali Emîrî Efendi, kanaatimizce önce Sâlim Tezkiresi'nde bu şiiri görmüş olmalıdır. Daha sonra mecmua taramalarında 632 numaralı şiir mecmuasını bulmuş, içerisinde Sâlim Tezkiresi'nde bulunan mezkûr şiiri gördüğünde diğer şiirlerin de Sultan III.

Yā ġıyāṯe'l-müsteġīṯīn el-emān

ʿAşḳıñ ile eylerim āh u fiġān

Yā ġıyāṯe'l-müsteġīṯīn el-emān[463]

Bu üç şiir Ali Emîrî'nin tertip ettiği nüshada bulunurken Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında bulunmamaktadır.

Sâlim Efendi'den sonra Sultan III. Ahmed'den bahseden bir diğer tezkireci Şehrîzâde Vahdetî'dir (ö. h.1178/m.1764). Vahdetî, h.1152/m.1741 tarihinde kaleme aldığı *Mahzenü's-safâ Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şuarâ*[464] adlı tezkiresinin ilk bölümünde, şiirle meşgul olan padişahların hayatlarını yazmış, şiirlerinden örnekler vermiştir. Sultan III. Ahmed'in anlatıldığı bölümde "Necîb" mahlasıyla şiirler yazdığını belirten Şehrîzâde Vahdetî, onun üç şiirini örnek olarak vermiştir. Vahdetî, Sultan III. Ahmed'in şiirlerinden şöyle bahsetmektedir:

> *"Ẕikr-i eşʿār-ı ān Sulṭān-ı maġfūr: Pādişāh-ı mūmā ileyh – esbaġahu'llāhu zülāle viṣālihi ʿaleyh- Ḥażretleriniñ feżāʾil-i mütenevviʿalarından mā-ʿadā ʿilm-i eşʿārda daḫi misli nādir bir sulṭān-ı māhir idi. Maḫlaṣ-ı hümāyūnları 'Necīb' olup bir iki eşʿār-ı belāġat-şiʿār ol sulṭān-ı ʿālī-şān ve ol ḫaḳan-ı zī-şānıñ ṭabʿ-ı hümāyūnlarıdır ki teberrüken taḥrīr ü tasṭīr olundı."* [465]

İlk iki şiirin matlaları ile üçüncü şiir şöyledir:

Ahmed'e ait olacağını düşünerek mecmuada bulunan Necîb mahlaslı şiirleri *Dîvânçe*'ye dâhil etmiş olmalıdır. Bu ihtimal dikkate alındığında Ali Emîrî'nin *Dîvânçe*'yi tertip ederken rastgele davranmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Yani kanaatimizce Ali Emîrî'nin ortak şiirlerin Sultan III. Ahmed'e ait olduğunu savunurken dayandığı en önemli delili bu şiirin, mecmuada bulunması olmuştur. Tabii ki bu tespitimiz daha fazla delile muhtaçtır. Belki de ileride yapılacak farklı çalışmalarla bu kanaatimiz kesinlik kazanacaktır. Bu manzume yukarıda verilen bilgiler ve yüksek ihtimalle III. Ahmed'e ait olması sebebiyle Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ına dâhil edilmemiştir.

[463] Ali Emîrî'nin tertip ettiği nüshada 48. şiirdir. Terzkirede iki bend iken Ali Emîrî nüshasında beş benddir. Bkz. İlhan, *Lale Devrinde Gül Âşığı: III. Ahmed (Necîb) -Hayatı, Sanatı ve Divançesi-*, 69.

[464] Eserin tanıtımı Ersen Ersoy tarafından yapılmıştır. Bilgi için bkz. Ersen Ersoy, "Şehrîzâde Muhammed Saîd Vahdetî'nin (ö.1764/65) Şairler Tezkiresi Mahzenü's-safâ Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şu'arâ Üzerine", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 7 (2011), 45-56.

[465] Şehrîzâde Vahdetî, *Mahzenü's-safâ Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şuarâ* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Mc. O., 00074/1), vr. 51a.

Ey göñül sen maṭlaʿ-ı aʿlāyı taḥṣīl itmediñ

Var ise ẕāt-ı reh-i ʿuḳbāyı tekmīl itmediñ[466]

Esīr-i zülfüñüm kākül-perīşān bir efendimsin

Dil-i dīvāneme zencīr-zen-i ṣāḥib-kemendimsin[467]

Behā-yı reşḥ-i laʿliñ cān degil mi

Bu naḳde ol metāʿ erzān degil mi

N'ola biñ cān ile īmān getürsek

Ecell-i muʿcizeñ Ḳurʾān degil mi

Şefāʿat yā Rasūla'llāh seniñdir

Necīb ḳuluñ aña şāyān degil mi[468]

Vahdetî, bu üç şiiri verdikten sonra İstanbul'daki bazı yapılar ile Şehzade Seyfeddin'in doğumuna düşülmüş tarihleri kaydetmiştir. Tezkirede bulunan üç şiirden iki tanesi Ali Emîrî'nin tertip ettiği nüshada bulunurken bir tanesi bu nüshada bulunmamaktadır. Muhtemelen Ali Emîrî, *Dîvânçe*'yi tertip ederken bu tezkireyi görmemiştir. Kanaatimizce sultana ait bir mısrayı bile *Dîvânçe*'sine kaydeden Ali Emîrî, eğer bu tezkireyi görmüş olsaydı içindeki şiirleri *Dîvânçe*'ye kaydederdi. Tezkirede bulunan yukarıdaki şiir örnekleri Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında bulunmamaktadır.

Sultan III. Ahmed'den bahseden diğer bir tezkire ise Mehmed Sirâceddîn tarafından yazılan ve hicrî 1325/m.1907 yılında tamamlanan *Mecma'-ı Şu'arâ ve Tezkire-*

[466] Ali Emîrî'nin tertip ettiği nüshada 29. şiirdir. Manzume, Ali Emîrî nüshasında dört beyit iken Vahdetî'de üç beyittir. Şehrîzâde Vahdetî, *Mahzenü's-safâ Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şuarâ* (Mc. O., 00074/1), vr. 51a.

[467] Ali Emîrî'nin tertip ettiği nüshada 32. şiirdir. Manzume, Ali Emîrî nüshasında dört beyit iken Vahdetî'de iki beyittir. Şehrîzâde Vahdetî, *Mahzenü's-safâ Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şuarâ* (Mc. O., 00074/1), vr. 51a.

[468] Bu manzume Ali Emîrî'nin tertip ettiği nüshada bulunmamaktadır bu nedenle şiirin tamamı yazılmıştır. Şehrîzâde Vahdetî, *Mahzenü's-safâ Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şuarâ* (Mc. O., 00074/1), vr. 51a.

i Üdebâ adlı eserdir. Mehmed Sirâceddîn, tezkiresinde Sultan III. Ahmed'ın şiirlerinden şöyle bahsetmektedir:

> *"Zâde-i bî-nazîr-i tab'-ı şâhâneleri olan ilâhiyyât ve nu'ûtı pek kesîr olup mutasavvıfâne ve ba'zen mecâzî kisvesinde muhakkıkâne inşâd-ı eş'âr-ı hümâyûn buyururlar idi. Eş'âr-ı üstâdânelerini 'Necîb' mahlasıyla tevşîh eyliyorlar idi ki aded-i ömr-i şâhânelerine muvâfıkdır."*[469]

Mehmed Sirâceddîn, III. Ahmed'in edebî kişiliğiyle ilgili olarak bu görüşleri belirttikten sonra eserinde onun dört şiirine yer vermiştir. Bu dört şiirden ilk üçü Sâlim Tezkiresi'ndeki şiirler ile aynıdır. Dördüncü şiirin matlaı ise şöyledir:

Ruhuñ bir kıt'a-i nûr-ı Hudâ'dır yâ Rasûla'llâh

Cemâliñ hâlet-efzâ dil-küşâdır yâ Rasûla'llâh

Mehmed Sirâceddîn, bu şiiri verirken tıpkı Ali Emîrî gibi dört beyit olarak vermiştir. Tezkirede verilen beyitler ile Ali Emîrî'nin verdiği beyitler aynıdır. Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ınında ise bu şiir 19 beyittir (180G). Bu durum, Mehmed Sirâceddîn'in Ali Emîrî nüshasını gördüğü ve eserinde ondan faydalandığı düşüncemizi güçlendirmektedir.

Cevâhirü'l-mülûk adlı eserden anlaşılacağı üzere Ali Emîrî'nin Osmanlı sultanlarının şiirlerini toplama düşüncesi h.1308/m.1890 yılında başlamış, *Cevâhirü'l-mülûk* ise h.1319/m.1901 tarihinde yayımlanmıştır. Sultan III. Ahmed'e ait *Dîvânçe*'de bulunan *"Vücûdun hıfz ede Bârî be-hakk-ı Ka'be-i 'ulyâ"* mısraının *Cevâhirü'l-mülûk*'te Ali Emîrî tarafından tahmîs edildiği görülmektedir.[470] Kanaatimizce Ali Emîrî, Sultan III. Ahmed'in *Dîvânçe*'sini 1890-1901 yılları arasında tertip etmiş olmalıdır. Mehmed Sirâceddîn ise bu tezkireyi h.1325/m.1907 yılında tamamlamıştır. Aradan geçen en az altı yıllık sürede Mehmed Sirâceddîn'in, Ali Emîrî nüshasını görmüş olma ihtimali çok yüksektir. Bununla birlikte Sultan III. Ahmed'den bahsederken "… *ilâhiyyât ve nu'ûtı pek kesîr olup mutasavvıfâne ve ba'zen mecâzî kisvesinde muhakkikâne* …"[471] şiirlerinin

[469] Mehmed Sirâceddîn, *Mecma'-i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ*, 21.

[470] Ali Emîrî, *Cevâhirü'l-mülük*, 1319, 1/56-60.

[471] Mehmed Sirâceddîn, *Mecma'-i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ*, 21.

olduğunu bildirmiştir. Diğer tezkirelerde yer almayan bu bilgi, sanki Ali Emîrî'nin tertip ettiği nüshada bulunan Abdülkâdir Efendi'ye ait şiirleri tarif etmektedir.

Mehmed Sirâceddîn'in yazdığı tezkire ve Ali Emîrî'nin tertip ettiği nüsha ile birlikte bu dönemden sonra Sultan III. Ahmed ve onun edebî yönü ile ilgili yapılan çalışmalarda genel olarak bu iki eser dikkate alınmış, Sultan III. Ahmed'in mutasavvıfâne şiirler kaleme aldığı belirtilmiştir.[472] İki dîvânda ortak olan şiirlerin Sultan III. Ahmed'e

---

[472] Şair padişahların edebî yönünü inceleyerek padişahların kaleme aldığı şiirlerden örnekler veren *Saraydan Şiirler* adlı eserinde Vahid Çabuk; Sultan III. Ahmed'in edebî yönünü kaydederken şu ifadeleri kullanmıştır: "*Devrin zevk ve eğlenceli hayatından maddeten kendisini çekip çıkaramayan şair padişah, gazel, na't ve şarkıları ile manevi bakımdan bir huzur arayışı içinde olmuştur… Zaman zaman mutasavvıf olarak kendini gösteren Sultan III. Ahmed, beyitlerinde bu hususa da güzel örnekler vermiştir… Diğer taraftan para ve mal düşkünü olan Sultan III. Ahmed'in şiirlerinde para ve mal ile ilgili hiçbir temas yoktur*." Vahid Çabuk, *Saraydan Şiirler* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016), 262-270. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere araştırmacılar Sultan III. Ahmed'in yaşam tarzı ile söyledikleri şiirleri te'lif etmekte güçlük yaşamışlardır. Vahid Çabuk, eserinde Ali Emîrî nüshasında bulunan ve çoğu Abdülkâdir Efendi'ye ait olan 12 manzume vermiş, hatta Ali Emîrî'nin tahmis ettiği bazı şiirleri de Sultan III. Ahmed'e atfederek kaydetmiştir.

Sultan şairlerin şiirlerini derleyen Mustafa İsen ve A. Fuat Bilkan da çalışmalarında Sultan III. Ahmed'e ait olmayan şiirleri ona ait zannederek zikretmişlerdir. Mustafa İsen-Ali Fuat Bilkan, *Sultan Şairler* (Ankara: Akçağ Yayınevi, 1997), 213-215.

Şiir yazan padişahlar hakkında kısa bilgiler veren Hilmi Yücebaş, "*Şair Padişahlar*" adlı eserinde III. Ahmed'in hayatından kısaca bahsetmiş ve şiirleri hakkında bir yorumda bulunmadan altı manzumesini kaydetmiştir. Diğer çalışmalara nisbeten daha çok III. Ahmed'e ait olan şiirlerin verilmesi -Altı manzumenin sadece bir tanesi Abdülkâdir Efendi'ye aittir.- Yücebaş'ın kendine göre bazı incelemeler yaptığını düşündürmektedir. Hilmi Yücebaş, *Şair Padişahlar* (İstanbul: Ahmed Halid Yaşaroğlu Kağıdçılık ve Kitapçılık, 1960), 103-106.

Şiir ile meşgul olan padişahların edebî yönünü inceleyen diğer bir eser de Coşkun Ak tarafından yayınlanan "*Şair Padişahlar*" kitabıdır. Ak, eserinde III. Ahmed'in şiir ile meşgul olduğunu dile getirmiş şiirleri ile yaşamı arasında bağ kurmaya çalışmıştır. Ak, III. Ahmed'in Lale Devri'nde yaşadığı zevk ü sefadan duyduğu pişmanlığı dinî muhtevalı şiir yazarak dile getirdiğini, şiirleri bu pişmanlığın izlerini taşıdığını ifade etmiştir. Hiçbir tenkite tâbi tutmadan çoğunluğu Abdülkâdir Efendi'ye ait olan otuz manzume örnek olarak verilmiştir. Coşkun Ak, *Şair Padişahlar* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Başbakanlık Basımevi, 2001), 305-319.

Zülfikar Güngör tarafından yayınlanan *Osmanlı Padişahlarından Hz. Muhammed'e Na'tlar* adlı çalışmada ise, Ali Emirî tarafından tertip edilen III. Ahmed'e atfedilen *Divan*'dan seçilen üç na'tın metin şerhi yapılmıştır. Söz konusu na'tların üçü de Abdülkâdir Efendi'ye aittir. Bkz. Zülfikar Güngör, *Osmanlı Padişahlarından Hz. Muhammed'e Na'tlar (Metin Şerhi)* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2009), 82-91.

Ali Emîrî Manzum 632 numarada kayıtlı şiir mecmuasını çalışan Emine Karakurt, mecmuada bulunan "Necîb" mahlaslı 45 şiirin 40'ını Sultan III. Ahmed'e ait olduğunu bildirmiştir. Bkz. Emine Karakurt, *Millet Kütüphanesi Ali Emîri Manzum Koleksiyonu 632 No'lu Şiir Mecmuası (İnceleme-Metin) ve Mestap'a Göre Tasnifi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 31-32.

Sultan III. Ahmed'in şiirlerinden ve edebî yönünden bahseden diğer bir eser ise Nihat Öztoprak editörlüğünde bir seri olarak çıkarılan *Osmanlı Hanedan Şairleri* adlı çalışmadır. Ozan Yılmaz tarafından yazılan "Necîb (Sultan III. Ahmed) adlı bölümde Yılmaz, kendinden önceki bilgileri tekrarlamış ve bir tenkide tâbi tutmadan Sultan III. Ahmed'in dört şiirini vermiştir. Bu dört şiirlerden ikisi Abdülkâdir Efendi'ye ait şiirlerdir. Ozan Yılmaz, "Necîb: Sultan III. Ahmed". *Osmanlı Hanedan Şairleri: Osman Bey'den Vahdettin'e*, ed. Nihat Öztoprak (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2021), 275-287.

Son olarak Sultan III. Ahmed'in günlük yaşamı ve yakın çevresi özelinde hazırlanan doktora tezinde, Sultan III. Ahmed'in edebî yönünün aktarılmasında genel olarak kendinden önceki çalışmalar takip edilmiş ve

aidiyeti konusunda sadece Mehmed Sirâceddîn'in tezkiresinde bilgi bulunmaktadır. Bu bilginin de Ali Emîrî nüshasının Mehmed Sirâceddîn tarafından görülmesi ile ilgisi olduğu düşünülmektedir.

2.1.2. Şiirlerin Abdülkâdir Efendi'ye Aidiyetinin Tartışılması

Abdülkâdir Efendi ve Sultan III. Ahmed dîvânlarında yer alan ve önceki başlık altında bahsedilen ortak şiirlerin aidiyeti hususunda daha kesin hükümler verebilmek için bu şiirlerin Abdülkâdir Efendi'ye aidiyetini gösteren delillerin de incelenmesi oldukça önemlidir. Bu bağlamda Abdülkâdir Efendi'den bahseden birincil derecedeki kaynaklar; şiirlerin bulunduğu *Dîvân* nüshaları; şiirlerin beyit sayısı, dil ve üslubu; Ali Emîrî'nin istinsah sürecinde şiirlere yaptığı müdahaleleri gibi konular tarafımızca incelenmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Önceki bölümlerde belirtildiği üzere *Ravzâtü'l-muflihûn* adlı biyografik eserinde Abdülkâdir Efendi'nin hayatına geniş yer ayıran ve onun şairlik yönünden kapsamlı bir şekilde bahsederek şiirlerinden örnekler veren ilk kişi Gazzîzâde Abdüllatîf Efendi'dir. Gazzîzâde Abdüllatîf Efendi'nin eserindeki bilgiler; onun hem bizzat Abdülkâdir Efendi'yle tanışmış biri olması hem de Abdülkâdir Efendi'nin oğlu Safiyüddin Efendi'nin manevi oğlu olması, kendisi de aynı kültür çevresinde yetişmiş biri olarak Eşrefiyye tarikatına olan yakınlığı, Abdülkâdir Efendi'yi tanıyan başta ailesi olmak üzere güvenilir kişilerden derlediği bilgilerle eserine kaydetmesi gibi açılardan ele alındığında, Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinin aidiyeti meselesinin aydınlığa kavuşturulmasında oldukça önemlidir.[473] Gazzîzâde, Abdülkâdir Efendi'nin "*Āşinā-yı bezm-i ʿaşḳ ol pür-fiġān itsün seni /Ḫidmet it pīrān-ı ʿaşḳa feyże kān itsün seni*" (246G/1) matlalı şiirinin Niyâzî-i Mısrî'ye nazire olduğunu ve

aynı yanlışa düşülmüştür. Bununla birlikte arşiv belgelerinde bulunan Sultan III. Ahmed'e ait az sayıda şiirlerin tezde kaydedilmesi, Sultan III. Ahmed'in edebî yönünün aydınlatılması açısından önemlidir. Şaduman Tuncer, *Bir Padişaha Yakından Bakmak: Günlük Yaşam ve Yakın Çevre Özelinde Sultan III. Ahmed'in Hayatı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 287-296.

[473] Gazzîzâde Abdüllatif Efendi *Ravzâtü'l-muflihûn* adlı eserini hazırlarken bizzat görüp şahit olduğu ya da doğruluğu kesinleşmiş bilgileri eserine dâhil etmiştir. Eserin yazılış yöntemi hakkında geniş bilgi için bkz. Yıldırım, *Gazzîzâde Abdüllatif Efendi ve Ravzâtü'l-muflihûn Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Sözlük)* , 128-130.

Abdülkâdir Efendi'nin halifesi tarafından bestelenerek merasimlerde okunduğunu bildirmektedir.[474] Abdülkâdir Efendi'ye aidiyeti bu itibarla kesin olan bu şiiri, Ali Emîrî Efendi, III. Ahmed adına düzenlediği *Dîvânçe*'ye almak suretiyle ona nispet etmiştir ancak yukarıda belirttiğimiz üzere bu tercih doğru değildir.

2. Tarafımızdan tespit edilen, Abdülkâdir Efendi'ye ait *Dîvân*'ın Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Genel 1248 ve 1249 numaralarda kayıtlı iki nüshası bulunmaktadır. Bu nüshaların, hem Osmanlı Türkçesi ile yazılmış kütüphane demirbaş defterlerinde hem de güncel kütüphane kayıtlarında Abdülkâdir Efendi'ye ait olduğu şüpheye yer bırakmayacak şekilde tespit edilmiştir. Bu noktadan hareketle, şiirlerin karışmasına neden olan *Mecmua'*daki 45 şiirden 37 adedinin Abdülkâdir Efendi'ye ait dîvânlarda yer alması, Ali Emîrî'nin bu şiirlerin III. Ahmed'e ait olduğuna dair fikrinin isabetli olmadığını göstermektedir.

3. Aşağıda verilen tabloda da görüleceği üzere Ali Emîrî nüshasında bulunan on üç ortak şiirin beyit/bend sayısı Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ındakilerden eksiktir. Bu bağlamda *"Ey Rasūl-i Ḥażret-i Ḥaḳ ey şeh-i ʿālī-cenāb /Nūr-ı pākıñ ẕerresinden ẕerre oldı āfitāb"* (17G/1) matlalı gazel, Ali Emîrî'de 4 beyit iken Abdülkâdir Efendi'de 6 beyittir. Yine *"Niḳābın ġonca rūyından giderdikde aña bülbül /Olup ḥayrān ṭolar ʿālem anuñ zār u fiġānından"* (16K/1) matlalı kıt'a, Ali Emîrî'de 3 beyit iken Abdülkâdir Efendi'de 6 beyittir.

   632 numaralı mecmua incelendiğinde görüleceği üzere Ali Emîrî'deki beyitler ile mecmuadaki beyitler hem sayı hem de içerik olarak aynıdır. Bu da göstermektedir ki Ali Emîrî, şiirleri bu mecmuadan istinsah etmiştir.

4. Ortak şiirler mecmuadan *Dîvânçe*'ye aktarılırken şiirlere Ali Emîrî tarafından bazı müdahalelerin yapıldığı da tespit edilmiştir. *Mecmua* ve Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında bir yerde "Dervîş Necîb" olarak kullanılan mahlas, Ali

[474] Abdüllatîf Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Orhan, 1041), vr. 12b.

Emîrî tarafından "mücrîm Necîb" olarak değiştirilmiştir.[475] Ya da *Mecmua*'da "Dervîş Necîb" mahlasıyla yer alan şiirleri Ali Emiri Efendi *Dîvânçe*'ye dâhil etmemiştir.[476] Yine bir şiirde *"Yanar dervīşleriñ nār-ı firāḳla"* dizesini, *"Yanar muḫlisleriñ nār-ı firāḳla"* şeklinde değiştirmiştir.[477]

Mecmua ve Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılan bildirme eki "durur", Ali Emîrî tarafından vezin bozulmayacak şekilde "-dur" şekline dönüştürülmüştür.[478]

Yukarıdaki hususlarla birlikte Ali Emîrî Efendi'nin şiirlere en bariz müdahalesi ise *Dîvânçe*'ye aldığı bazı şiirleri önce mecmuadaki gibi yazıp sonra beğenmeyerek silip yeniden yazmasıdır. Divançenin sayfaları dikkatle incelendiğinde şiirlere yönelik müdahalelerin bazı silinmeler ve eklemeler şeklinde olduğu hatta bu bölümlerin okunabildiği görülmektedir.[479] Örneğin, *"Olupsıñ istinādı ʿācizān-ı ümmetiñ ancaḳ"* mısraında "Olupsıñ" kelimesi yazılmış sonra silinerek vezin ve anlamı bozmadan "Sen olduñ" şeklinde bir düzeltmeye gidilmiştir. Yine *"Ṣad hezārān şevḳile ḳurbānesidir bu gönül"* mısraında "Ṣad hezārān şevḳile" yazılmış daha sonra silinerek "Şevḳile ḳurbān olan" yazılmıştır. Bu ve benzeri müdahaleler yazma nüsha üzerinde silinmiş olsa da hâlâ okunabilmektedir.[480]

5. Abdülkâdir Efendi ile III. Ahmed'in şiirleri dil ve üslup özellikleri açısından karşılaştırıldığında iki önemli farklılıkla karşılaşmaktayız. Bunlardan ilki, tekke ve tasavvuf çevrelerinde yetişmiş ve edebî terbiyesini bu ortamlarda edinmiş bir mutasavvıf şair olarak Abdülkâdir Efendi'nin; edebî dil olarak kendinden önceki şairler tarafından işlenmiş bir tasavvuf edebiyatı dilini hazır bulması ve bu yüzden şiirlerinde Eski Anadolu Türkçesi özellikleri gösteren bu dil ve üslup anlayışını benimsemiş olmasıdır. Bu dil anlayışı, kendisini en çok eklerin arkaik şekillerinin kullanımlarından kaynaklanan farklılıklarla

[475] İlgili şiir için bkz. 227G.

[476] Karakurt, *Millet Kütüphanesi Ali Emîri Manzum Koleksiyonu 632 No'lu Şiir Mecmuası (İnceleme-Metin) ve Mestap'a Göre Tasnifi*, 322. Ayrıca bkz. 41G.

[477] İlgili şiir için bkz. 76M/5.

[478] İlgili tasarruflar için bkz. 32G/2; 85G/4; 106G74; 48M/3.

[479] Ali Emîrî Efendi'nin *Dîvânçe* üzerindeki müdahaleleri için bkz. EK-6.

[480] Necîb, *Sultan Ahmed-i Sâlîs Hazretlerinin Gazeliyâtı*, Millet Kütüphanesi, 529/1, vr. 8b, 15b.

göstermektedir. III. Ahmed'in şiirlerinde ise böyle arkaik bir dil kullanımı ve üslup özelliği bulunmamaktadır. Diğer yandan yukarıda bahsedilen ortak şiirlere müdahaleleri açısından Ali Emîrî Efendi'nin, Abdülkâdir Efendi'ye ait olan şiirleri, *Mecmua*'dan hareket ederek yanlışlıkla III. Ahmed'e mal ettiği ve şiirlerdeki Eski Anadolu Türkçesi özelliği gösteren ekleri, XVIII. yüzyıl dil özelliklerine uyarlama tasarruflarında bulunduğu görülmektedir. Aşağıda örneklenen bu tespitler, aslında Abdülkâdir Efendi'ye ait olan mezkûr şiirlerin sehven III. Ahmed'e nispet edildiğini şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlamaktadır. Bu konunun daha iyi anlaşılması açısından birkaç örnek vermek yerinde olacaktır: Ali Emîrî Efendi, III. Ahmed adına düzenlediği *Dîvânçe*'de aslı "Olupsıñ" olan kelimeyi "Sen olduñ" (76G/5); "Yoḳ durur" olan kelimeyi "Yoḳdur ol" (48M/3); "Reh-i vuṣlat durur" olan tamlamayı "Reh-i vuṣlat olur" (32G/2) ve "Gelüben" kelimesini de "gelmişim" (59M/1) şekillerinde yazmak suretiyle arkaik dil özelliklerinden çıkarıp XVIII. yüzyıl Türkçesine tebdîl etme şeklinde tasarrufta bulunmuştur.

İki şairin şiirlerini üslup açısından mukayese ettiğimizde de yukarıdakine benzer farklılıklarla karşılaşmaktayız. Örneğin mutasavvıf bir şairin şiir anlayışı, şiire yüklediği misyon, şiirlerinin hedef kitlesi ve şiirlerinde kullandığı kelime kadrosunun; daha çok klasik üslubu tercih eden ve dindışı konularda yazan bir şairinkinden farklı olacağı tartışılmaz bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında, Lale Devri (1718-1730)'yle âdeta özdeşleşen Çırağan Âlemleri'ne[481] katılan, birçok mesire alanında eğlenceler tertip eden ve bu eğlencelerde bizzat bulunan bir padişahın,

"*Vaṣl-ı yāra himmeti gel pīr-i ʿirfānda ara*

Vech-i pāka rüʾyeti mirʾāt-ı īmānda ara" (13G/1) diyerek himmeti, pir-i irfanda araması;

[481] Osmanlı döneminde lale şenlikleri ya da lale çırağanları olarak bilinen ve özellikle Sultan III. Ahmed ve Sadrazam İbrahim Paşa ile anılan, genelde İstanbul elitlerinin özelde Saray efradının tertip ettiği bu eğlenceler, Lale Devri'nin eğlence kültürünü yansıtan en önemli faaliyetlerdir. Lale çırâğânları hakkında geniş bilgi için bkz. Neslihan Koç Keskin, *Osmanlı Lale Şenlikleri: Çerâğân* (Ankara: Semih Yayıncılık, 2014); Özlem Kumbar, "Lale Çırağanı Nedir?", *Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*, ed. İlyas Gökhan vd. (Konya: Laçin Yayıncılık, 2018), 699-730.

"*Zāhid yetişür ṣūfīye bu ṭaʿnı bırakḳ gel*

Zīrā ki o dervīş daḫi yārān ola bir gün" (17G/4) diyerek sufi-zahid çatışmasına değinmesi ya da şiirleri aracılığıyla muhiplerini mevlid meclislerine davet etmesi, onun hayat tarzı ve konumuyla pek örtüşmemektedir. Bu şiirlerdeki üslup daha çok, ömrünü Kur'ân'ın anlaşılmasına vakfeden; mevlid gecelerinde okunmak üzere bir *Mevlid* yazmış olan; dervişlerini dünyanın keşmekeşinden kurtulmaları için dergâhına davet eden Abdülkâdir Efendi'nin üslubuna yakın görünmektedir. O hâlde üslup açısından yaklaşıldığında da Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinin III. Ahmed'in şiirlerinden kolaylıkla tefrik edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda belirtilen hususlar dikkate alındığında her iki dîvânda (Abdülkâdir Efendi'nin *İlâhiyât Dîvânı* ile III. Ahmed'e atfedilen *Dîvânçe*) yer alan ortak şiirlerin Abdülkâdir Efendi'ye ait olduğu kesinlik kazanmıştır. Daha önce belirtildiği üzere toplam 72 manzume bulunan Sultan III. Ahmed'e ait *Dîvânçe*'de 11 murabba ve 37 gazel bulunmaktadır. *Dîvânçe*'de bulunan 48 şiirin en az 33 tanesi; *Mecmua*'daki ortak şiirleri de hesaba katıldığında 39 şiir Abdülkâdir Efendi'ye aittir. Bununla birlikte geri kalan 9 şiirden 3 tanesi Sâlim Tezkiresi'nde zikredilmiştir. Bu şiirler çıkarıldığında kalan irfanî usluba sahip 6 şiirin de tekrar incelemeye alınması kanaatimizce yerinde olacaktır.

Abdülkâdir Efendi *Dîvânı*'nın 1B nüshası incelendiğinde bu nüshanın hâlihazırdaki vr.82a'da kurşun kalemle yazılmış "81" numarası görülmektedir. Üstelik bu sayfasından sonra *Dîvân*'ın bütünlüğünün Eşrefoğlu Rûmî'nin araya eklenmiş şiirleriyle bozulduğu ve bu şiirlerin, divanın vr.91a'ya kadar on varak boyunca devam ettiği görülmektedir. Vr. 91a'da ise yine vr. 82a'da olduğu gibi kurşun kalemle ve aynı yazı karakteriyle "86" numaralandırılmasının yapıldığı dikkati çekmektedir. Bu durum, Abdülkâdir Efendi *Dîvân'*ının 1B nüshasında en az 5 varaklık bir eksikliğin olduğunu kesin bir şekilde göstermektedir.

Sultan III. Ahmed'e nisbet edilen 6 adet diğer irfanî şiirin dil ve üslup özelliklerinden yola çıkılarak Abdülkâdir Efendi'ye ait olduğu düşünülmekle birlikte *Dîvân*'ın kâmil başka bir nüshası tespit edilinceye kadar, bunların Abdülkâdir Efendi'ye aidiyetini kesin olarak belirlemenin mümkün olmadığı görülmektedir. Bu sebeple *Mecmua*'da bulunmayan ve Abdülkâdir Efendi'ye aidiyeti henüz kesinlik kazanmayan mezkûr şiirler ihtiyaten bu tez çalışmasına dâhil edilmemiştir. Sultan III. Ahmed'e ait

Dîvânçe'deki gazel ve murabbaların dışında kalan şiirlerin ise aslında dağınık bir vaziyette olduğu ve Ali Emîrî'nin gayretleriyle toplandığı görülmektedir. Yani Ali Emîrî, III. Ahmed'e ait olduğunu düşündüğü ya da ona aidiyeti kesin olan çeşme kitabeleri, türbelerdeki veya camilerdeki hat eserlerini ya da tarih manzumelerini toplamış ve bu şiirleri de *Dîvânçe*'ye dâhil etmiştir.

Sultan III. Ahmed gibi 27 yıl tahtta kalmış olan bir padişahın, üstelik XVIII. yüzyıl gibi nispeten yakın bir zamanda, bir dîvânı dolduracak kadar şiirinin olup da bu şiirlerin mürettep bir dîvân hâline getirilmemiş olması, diğer şair padişahların dîvânlarının onlarca nüshası kütüphaneleri doldurmuşken, pek de akla yatkın gelmemektedir. Kanaatimizce Sultan III. Ahmed, şiirle meşgul olmuş fakat bir dîvân ya da dîvânçe oluşturacak hacimde şiir kaleme almamıştır. O, sanatını daha çok yazdığı hat eserleriyle icra etmiştir.

Yukarıda bahsedilen ortak şiirlerin hangileri olduğunu daha iyi anlayabilmek ve Mecmua'daki ve Ali Emîrî'nin tertip ettiği *Dîvânçe*'deki şiirlerin beyit/bend sayılarının ortaklığının daha net görülebilmesi için aşağıdaki tablo hazırlanmıştır. Ayrıca Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinin bulunduğu 1B nüshasındaki şiirlerin beyit/bend sayıları da bu tabloda verilerek aradaki farkın görülmesinin sağlanması amaçlanmıştır. Tabloda, 632 numaralı mecmuada bulunan 45 şiirin matla beyit/bendleri verilmiş, bu 45 şiirin 1B nüshası ile *Dîvânçe*'deki ortak şiirlerle karşılaştırılması yapılmıştır.

Tablo-2: Ortak şiirlerin nüshalara göre dağılımı ve beyit/bend sayıları.

No	MATLA BEYTİ/BENDİ	BEYİT/BENT SAYISI		
		1B	M	AE
1	Rūy-ı Ḫudā mirʾātıñı göster Muḥammed Muṣṭafā Dil sen şerīfiñ vaṣlını ister Muḥammed Muṣṭafā	4	4	4
2	Vaṣl-ı yāra himmeti gel pīr-i ʿirfānda ara Vech-i pāka rüʾyeti mirʾāt-ı īmānda ara	5	5	5
3	Ey Rasūl-i Ḥażret-i Ḥaḳ ey şeh-i ʿālī-cenāb Nūr-ı pākıñ ẕerresinden ẕerre oldı āfitāb	6	4	4
4	İrāʾet eyleyüp feyż-baḫş rūyuñ bańa imdād it Nesīm-i iltifātıñla ġubār-ı hecri ibʿād it	3	3	3
5	Ṣafā-baḫş-ı velādır müʾminīne meclis-i mevlid Feraḥ-zādır ḳulūb-ı müslimīne meclis-i mevlid	-	3	3

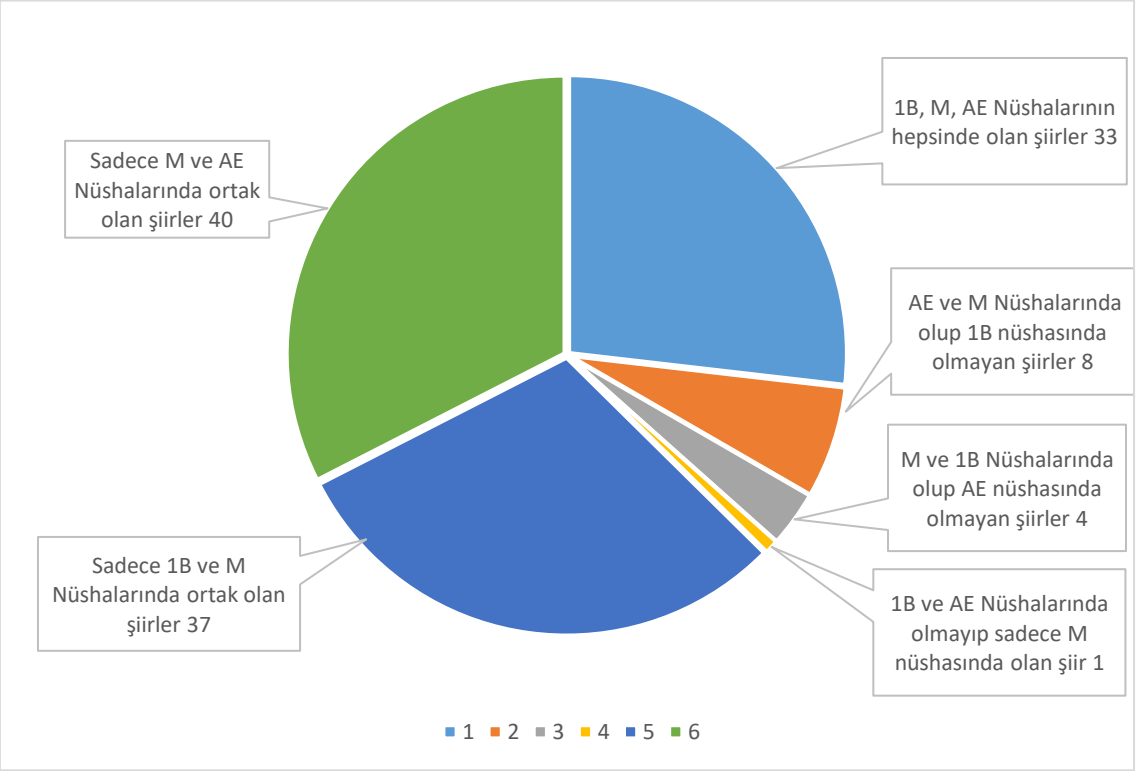
6	Eyā maḥbūb-ı Ḥaḳ ẕāt-ı şerīfiñ sırr-ı ekberdir Seniñle ṣadr-ı aʿlā-yı risālet daḫi efḫardır	5	5	5
7	Ey derdlü bil dermān saña imdād-ı Raḥmān yetişür Rāh-ı Ḫudā'ya reh-nümā irşād-ı pīrān yetişür	4	4	-
8	Göñül Ḥaḳ derdine maḥrem gerekdir Belā-yı ʿaşḳına hem-dem gerekdir	6	4	4
9	Cemāliñ ey Nebī mirʾāt-ı envār-ı saʿādetdir Nigāhıñ maḥż-ı feyż-i raḥmet-i esrār-ı rüʾyetdir	5	5	5
10	Eyledikde feyż-i Ḥaḳ imdād ḳalem mīzāb olur Ḳaṭre-i dād-ı Ḫudā'dan ḥavż-ı dil pür-āb olur	5	4	4
11	Cism-i pāk-ı ḥażretiñ ġāyet ile ḳıymetlidir Her vecihden ḫilʿat-ı esmā ile ziynetlidir	-	6	6
12	Gül-i ḫoş-bū ruḫuñ reşk-āveridir Gülüñ aṣlı seniñ rūyıñ teridir	-	4	4
13	Ṣāġar-ı ʿaşḳıla her dem neşʾedār mestāneyüz Vaḳtimiz yoḳ ṣaḥv içün pür-iʿtibār sekrāneyüz	4	4	4
14	ʿĀlem-i mülk-i derūnum żabṭ idüp cānān-ı ʿaşḳ Ḥışn-ı dilde ḥükmin icrā eyledi sulṭān-ı ʿaşḳ	4	4	4
15	Gül-i sīr-āb cenāb-ı ḥażretiñ rūyı durur ancaḳ Zebān-zed müşk-i Rūmī'de seniñ būyı durur ancaḳ	-	4	4
16	Ey ʿāşıḳ-ı şeydā yine dīvāne mi geldiñ Maḳṣūd ḳoḫusın almaġa meydāna mı geldiñ	4	4	4
17	Şemʿ-i ẕāt-ı Kibriyā pervānesidir bu göñül Feyż-i esrār-ı Ḫudā kār-ḫānesidir bu göñül	4	4	4
18	Şemʿiñe pervāneyim çün yanayım ben yā Rasūl Feyżiñe ʿaṭşāneyim ṣun ḳanayım ben yā Rasūl	5	5	5
19	Berḳ urup nūr-ı cemāliñ yā Rasūl Pür-żiyā ḳıldı cihānı ṣaġ u sol	8	6	6
20	Ey gül-i pākīze-i sırr-ı ezel Gelmedi mānend-i ẕātıñ bir güzel	8	6	6
21	Ṣubḥ u mesā sizler ile ṣāḥib-i eẕkār olalım Ṣad cānile şimden gerü cāhid-i der-kār olalım	-	4	-
22	Mekteb-i ʿirfān içinde oḳuyan ʿaşḳ nāmesin Çeşme-i feyż-i Ḫudā'dan ṭoldurur peymānesin	5	3	3
23	Buldı murġ-ı dil bu ẕikru'llāh ile āşyānesin Lī-maʿa'llāh evcine ḳondı görüp cānānesin	4	4	4
24	Vücūduñda olupdur sırr-ı ekber yā Rasūla'llāh Şühūduñda bulundı nūr-ı ezher yā Rasūla'llāh	4	4	4
25	Vāṣıl-ı evc-i kerāmetdir gürūh-ı Eşrefī Maẕhar-ı sırr-ı velāyetdir gürūh-ı Eşrefī	6	4	-
26	Ḥażret-i Maḥbūb-ı Ḥaḳ ḫayl-i rusül şāhānesi Nūr-ı pāḳıñla münevverdir bu dil eyvānesi	5	4	4

27	Olur bir gün ḫarāb-ender-ḫarāb bu ḫāne-i dehri Bütün maḥv u fenādan ḥiṣṣe-yābdır ʿālemiñ şehri	5	4	4
28	Ey cemāli burc-ı ḥüsnüñ āfitāb-ı enveri Rūşen oldı mihriñe māh olduġiçün müşterī	4	4	4
29	Āşinā-yı bezm-i ʿaşḳ ol pür-fiġān itsün seni Ḫidmet it pīrān-ı ʿaşḳa feyże kān itsün seni	6	6	6
30	Niḳābın ġonca rūyından giderdikde aña bülbül Olup ḥayrān ṭolar ʿālem anuñ zār u fiġānından	6	3	3
31	Dil-beste olup Ḥażret-i Mevlā'ya ṭurursañ Maḳṣūda vüṣūl saña nümāyān ola bir gün	5	5	5
32	Ṭoġdı ol sulṭān-ı dīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā Geldi faḫrü'l-mürselīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā Maḳdemiyle oldı eflāk u zemīn envarda ġarḳ Ol durur nūr-ı mübīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā	3	3	3
33	Şuʿle-i ẕāt-ı şerīfiñ yā Rasūl Tāb-baḫş-ı dīde-i ʿuşşāḳdır Bend ider āşüfteñi gīsūlarıñ Ḳaşlarıñ miḥrāb-ı pür-eşvāḳdır	3	3	3
34	Ey derūnı āteş-i ʿaşḳ-ı Rasūl ile yanan İstimāʿ-ı mevlid-i pāk-ı Rasūl'e ḥāżır ol Ḳalbi dāʿim ser-te-ser şevḳ-i Rasūl ile ṭolan İstimāʿ-ı mevlid-i pāk-ı Rasūl'e ḥāżır ol	3	3	3
35	ʿĀcizān-ı ümmete rūz-ı cezā İt nigāhıñla ʿināyet yā Rasūl Şānıña olan teraḥḥümdür sezā İt nigāhıñla ʿināyet yā Rasūl	4	4	4
36	Gel dünyeye itme heves Olmaya żāyiʿ bir nefes Tā tükenince sende ses Ḥaḳ hū diyü ẕikr eyle gel	5	3	-
37	Ẕāt-ı pāk-ı Muṣṭafā'ya ʿāşıḳım Cānla faḫr-ı cihāna ʿāşıḳım Maḳsem-i feyż ü nevādır ol şerīf Menbaʿ-ı cūd u ʿaṭāya ʿāşıḳım	4	3	3
38	İlāhī ʿācizem żaʿfım nümāyān Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim Gelüben ḳapıña üftān u ḫayrān Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim	4	2	2
39	Ẕikriñ ile olmuşum raṭbü'l-lisān Yā Ġıyāṣe'l-müstaġīṣīn el-emān ʿAşḳıñ ile eylerim her dem fiġān	-	3	5

	Yā Ġıyāṯe'l-müstaġīṯīn el-emān			
40	Giceler bīdār olup ṣad cānile ḳılup recā Ẓāhir ü bātın murādım isterim Allāh'dan Derdile pür-zār olup Ḥaḳ'dan niyāz eyle rehā Ẓāhir ü bātın murādım isterim Allāh'dan	-	3	3
41	ʿAzīzim eylediñ çün ʿazm-i cānān Vedāʿ olsun vedāʿ el-ḥükmü li'llāh Viṣāl-i Ḥaḳ'la olduñ şād u ḫandān Vedāʿ olsun vedāʿ el-ḥükmü li'llāh	3	3	3
42	Ey ʿāşıḳ-ı ẕāt-ı Ḫudā Gel Eşrefī Dergāhı'na Cān u diliñ bulsun nevā Gel Eşrefī Dergāhı'na	5	5	-
43	Yā İlāhī pür-ẕünūbem ʿafvıñile ḳıl rehā Ẕerre-i iḥsānile setr it ʿuyūbumı şehā Āsitānıñdan cüdā itme beni rūz-ı cezā Enbiyā vü mürselīn içre ḫacīl itme beni	-	3	3
44	Ruḫuñ bir ḳıṭʿa-i nūr-ı Ḫudā'dır yā Rasūla'llāh Dü çeşmiñ ḥālet-efzā dil-küşādır yā Rasūla'llāh	19	4	4
45	Cenābıñ ḥażret-i sulṭān-ı dīndir yā Rasūla'llāh Cemāliñ maṭlaʿ-ı nūr-ı yaḳīndir yā Rasūla'llāh	-	4	4

632 numaralı mecmuada bulunan Necîb mahlaslı 45 şiirden 33 tanesi hem 1B hem AE nüshasında bulunmaktadır. 8 manzume sadece AE ve M nüshalarında; 4 şiir ise sadece M ve 1B nüshalarında ortaktır. 1 manzume ise sadece M nüshasında bulunmaktadır. AE ve M nüshalarında ortak 40 şiir bulunurken 1B ve M nüshaları arasındaki bu sayı 37 şiirdir. Mecmuadaki 45 şiirin AE ve 1B nüshalarına göre dağılımı şöyledir:

Grafik-1: 632 Numaralı Mecmua'daki 45 şiirin diğer nüshalara göre dağılımı.

Ortak olan şiirlerin beyit/bend sayıları incelendiğinde; M ve AE nüshalarında bulunan ortak şiirlerin -bir şiir hariç- beyit/bend sayılarının aynı olduğu görülmektedir. 1B ve M nüshasında bulunan ortak şiirler incelendiğinde ise M nüshasında bulunan 13 şiirin beyit/bend sayısının 1B nüshasında bulunan şiirlerin beyit/bend sayısından eksik olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, beyit sayısı farklılığının en dikkat çekici olanı ise 1B nüshasında bulunan ve

"Ruḫuñ bir ḳıṭʿa-i nūr-ı Ḫudā'dır yā Rasūla'llāh

Dü çeşmiñ ḥālet-efzā dil-küşādır yā Rasūla'llāh" (180G/1)

beytiyle başlayan 19 beyitlik manzumenin M ve AE nüshasında 4 beyit olmasıdır.

Sonuç olarak Abdülkâdir Efendi ile Sultan III. Ahmed'in aynı mahlası kullanması sebebiyle Abdülkâdir Efendi'ye ait olan en az 33 şiir, Sultan III. Ahmed'e atfedilmiştir. *Mecmua'*daki diğer şiirleri de eklediğimizde bu sayı 39'a yükselmektedir. Bu karışıklığın müsebbibi olarak öne çıkan Ali Emîrî'nin, *Dîvânçe*'yi tertip ederken rastgele hareket

etmediği kendine göre haklı sebeplerinin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bu karışıklığın ortaya çıkmasında asıl âmil ise 632 numaralı mecmuayı tertip eden kişinin fark gözetmeden hem Abdülkâdir Efendi'ye ait olan şiirleri hem de Sultan III. Ahmed'e aidiyet ihtimali yüksek olan "Yā ġıyāṣe'l-müstaġīṣīn el-emān" vasıta mısralı manzumeyi mecmuasına dâhil etmesi olmuştur. Üzerinde durulması gereken ikinci bir husus da Abdülkâdir Efendi'ye ait olan şiirlerin Sultan III. Ahmed'in *Dîvânçe*'sinden çıkarılmasından sonra geriye kalan şiirlerin bir dîvânçe oluşturacak kadar yekûn tutmamasıdır. Yukarıda da belirtildiği üzere *Dîvânçe*'de -biri tekrar olmakla birlikte- 72 manzume bulunmaktadır. Ortak şiirler çıkarıldığında Sultan III. Ahmed *Dîvânçe*'sinde kalan manzumelerin toplam beyit/bend sayısı yüzü geçmemektedir. Bu da göstermektedir ki Sultan III. Ahmed, şiirle meşgul olmuş fakat bir dîvânçeyi dolduracak kadar çok şiir kaleme almamıştır. Başta Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Koleksiyonu'nda bulunan şiir mecmuaları olmak üzere yapılacak yeni mecmua çalışmalarının yanısıra Sultan III. Ahmed'in edebî yönü ve şiirleri hakkında elde edilecek yeni bilgilerin bu konunun daha çok aydınlatılması için büyük önem taşıdığı ortadadır.

2.2.İLÂHİYÂT DÎVÂNI

Eski edebiyatımızın klasik dîvân anlayışından farklı bir tarzda tertip edilen ve sanat kaygısından uzak bir şekilde sosyal faydayı gözeten ilâhiyât dîvânları; Hakk'ı tanımak, sevmek ve halka sevdirmeyi amaç edinen mutasavvıf şairlerin, kalplerine doğan ilahî tecellileri samimi bir üslupla dile getirdikleri şiirlerden oluşmaktadır. Abdülkâdir Efendi'nin *İlâhiyât Dîvânı* da bu gaye ile kaleme alınmıştır. Mutasavvıf şairler tarafından yazılan çoğu dîvânda olduğu gibi Abdülkâdir Efendi'nin *İlâhiyât Dîvânı* da mürettep değildir. Kanaatimizce bunun sebeplerinden biri kalbe doğan tecellilerin aynı anda yazıya geçirilmesi ve bir dîvân tertip etme gayesinin olmayışıdır. Çalışmamıza konu olan *Dîvân* hakkındaki bilgiler şöyledir:

Bu tez çalışmasının konusunu oluşturan Abdülkâdir Efendi'nin *İlâhiyât Dîvânı*'nı, akademik çalışmalarda yapılagelen/uygulanan ölçütlere göre incelemeye tâbi tuttuğumuzda bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Bunlardan en önemlisi *İlahiyat Dîvânı'*nın elimizde bulunan/mevcut iki nüshası incelendiğinde müellif tarafından *Dîvân*'la ilgili olarak herhangi bir adlandırmanın yapılmadığı görülmektedir. Aynı zamanda *Dîvân*'ın te'lif sebebi ve ne zaman tertip edildiğine dair bir bilgi de bulunmamaktadır. İncelemelerimiz sonucunda *Divan* nüshalarıyla ilgili elde ettiğimiz ayrıntılı bilgiler aşağıda yer almaktadır:

2.2.1. Dîvân'ın Nüshaları

Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerini topladığı *Dîvân*'nın iki nüshası bulunmaktadır. Bununla birlikte Ali Emîrî Koleksiyonu 632 numarada kayıtlı şiir mecmuasında -birinin Sultan III. Ahmed'e ait olduğunu düşündüğümüz- 45 şiir bulunmaktadır. Ayrıca çalışmanın eserler kısmında hakkında bilgi verdiğimiz İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Genel 1243 numarada kayıtlı mecmuada ise 3 şiir bulunmaktadır. İncirli Eşrefiyye Dergâhı Kütüphanesi kitapları incelenirken *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*'nın başında da Eşrefoğlu'nu medheden bir şiirine rastlanmıştır. Çalışmamızın esas amaçlarından biri Abdülkâdir Efendi'nin kaleme aldığı şiirlerinin tespiti ve ilim âlemine tanıtılması olduğu için yukarıda zikredilen nüshalardaki şiirler de çalışmamıza dâhil edilmiştir. Bu bağlamda tespit edilen ve çalışmamıza konu olan nüshaların tanıtımı şöyledir:

2.2.1.1. Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Genel 1248 Numaralı Nüsha (1B)

Abdülkâdir Efendi'nin kendi el yazısıyla kaleme aldığını düşündüğümüz bu nüsha; barındırdığı şiir açısından da oldukça önemlidir. Mürettep bir divandan çok mecmua hüviyeti gösteren nüsha, 91 varaktan oluşmaktadır. Şemseli, kahverengi deri ciltli olup sayfaları nohudî renktedir. 213x147 mm boyutlarında olan ve siyah mürekkeple yazılan nüshanın 7b, 8a ve 82b sayfalarında h.1218/m.1803 tarihli İncirli Eşrefiyye Dergâhı vakıf mührü bulunmaktadır. Bu nüsha, mürettep bir divan özelliğine sahip olmadığı için sayfalarda belirli bir satır sayısı gözetilmemiş, her şiir yazıldığı sayfaya sıkıştırılmıştır. *Dîvân*'daki şiirler, beyit sayısı diğerlerine göre daha fazla olan birkaçı dışında tek bir sayfaya yazılmıştır. Nüshanın 23a-81b sayfaları arasında genel olarak her varakta dört şiir bulunurken 10a-22b sayfaları arasında her varakta ortalama sekiz şiir kaydedilmiştir.

Nüshanın dağınık hâlde bulunması sebebiyle önceden yapılmış olan sayfa numaralandırmaları karışmış, bu nedenle nüshanın varakları tekrar numaralandırılmıştır. Buna göre 83a sayfası ile 90b sayfası arasında çoğunluğu Eşrefoğlu Rûmî'ye ait olan bestelenmiş şiirler ve bu şiirlerin makamları bulunmaktadır.[482] Nüshanın Zahriye kısmından 9b sayfasına kadar Abdülkâdir Efendi'nin şiirleri ile birlikte çoğunluğu Hz. Peygamber için yazılan Arapça secili mensur metinler de bulunmaktadır. 5b sayfasında Sultan I. Abdülhamid Han'ın tahta çıkışı münasebetiyle bir tebrik metni yer almaktadır. Ağdalı bir Türkçe ile kaleme alınan metnin kim tarafından yazıldığı belli değildir. Yazının şiirlerin hattıyla benzerlik göstermesi hasebiyle Abdülkâdir Efendi tarafından yazılma ihtimali yüksektir. 3b sayfasında, muhtemelen Abdülkâdir Efendi'nin tefsir derslerine katıldığı anlaşılan Muhammed Selim Efendi adlı bir kişinin kaleme aldığı Abdülkâdir Efendi tarafından tamamlanan tefsir derslerine düşürülen Türkçe bir tarih bulunmaktadır. Nüshanın 7b sayfasında Fuzûlî'ye ait bir kıt'a ve Sultan I. Mahmud'un cülûsuna düşürülen iki beyitlik bir tarih manzumesi yer almaktadır fakat manzumenin kim tarafından yazıldığı tespit edilememiştir. Nüshanın 78a sayfasında "*ḳıṭʿa-i Feyżī ḫāk-pāy-i*

[482] Dağınık hâlde bulunan *Dîvân* nüshasının tamiri esnasında birleştirildiği düşünülen bu 16 sayfalık şiir mecmuasının; hem hat özellikleri hem kullanılan kâğıdın rengi hem de sayfalarda cetvel bulunması nedeniyle farklı bir zamanda yazıldığı ve *Dîvân*'a sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Nüshaya sonradan eklenen bu bölümde çoğunluğu iki üç mısradan oluşan toplam 32 manzume bulunmaktadır. Eşrefoğlu Rûmî dışında şiiri bulunan ve tespit edilebilen şairler şunlardır: Niyâzî-i Mısrî, Üftâde, Hüdâyî, Hakkî, Seyyid Nizâm, Kenzî, Zekâyî, İbrâhim, Şemsî.

Ḥażret-i Seyyid Necīb –sellemehu'llāhu teʿālā-" başlığı ile Abdülkâdir Efendi'yi öven Türkçe bir kıt'a bulunmaktadır.[483]

Dîvân'ın bu nüshasının kimin tarafından kaleme alındığı tam olarak bilinmemekle birlikte yaptığımız incelemelerde Abdülkâdir Efendi'nin elinden çıktığı düşünülmektedir. Bu düşüncemizi destekler nitelikte bazı ipuçları bulunmaktadır: Bu ipuçlarından ilki; nüshanın farklı yerlerinde Abdülkâdir Efendi tarafından düşülen notlardır. Nüshanın vr. 23a'nın altında "*Güfte-i faḳīr be-īn maḳāle-i nivişte der-īn varaḳa baʿd u ṣad resānid.*", "Fakirin sözleri bu sayfada yüze ulaştı." denilerek bu sayfaya kadar yüz şiir yazıldığı notu düşülmüştür. Gerçekten de nüshanın başına sonradan eklenen kısımlar sayılmadığı takdirde bu sayfaya kadar yüz şiirin olduğu görülmektedir. Yine nüshanın vr.46a'da "*Güfte-i faḳīr Necīb-i zār baʿd u dü-ṣad der-īn varaḳ resānde şud, bi-ʿavni'llāhi subḥānehu*." notuyla, buraya kadar iki yüz şiirin kaydedildiği bildirilmektedir. Eğer şiirler başkası tarafından yazılmış olsaydı "*güfte-i fakîr*", "*güfte-i fakîr-i Necîb-i zâr*" gibi ifadeler kullanılmazdı. Nitekim vr.79a'da Abdülkâdir Efendi'nin dervişlerinden Feyzî adında birinin yazdığını düşündüğümüz bir şiirin başına "*Zāde-i ṭabʿ-ı şerīf es-Seyyid Necīb Efendi -sellemehu'llāhu teʿālā-*." Şeklinde yazılan bir notla birlikte 8 Şaban 1174/15 Mart 1761 tarihini düşmüştür. Yine vr. 8a'da nüshaya sonradan eklenen ve muhtemelen yine Feyzî tarafından yazılan "*Güfte-i Sulṭān Eşref-zāde eş-Şeyḫ Necīb Efendi, beste-i şeh-nāz būselik.*" başlıklı bir şiir bulunmaktadır. İki ifade arasındaki farklılık açık şekilde görülmektedir.

Nüshanın Abdülkâdir Efendi'nin elinden çıktığını düşünmemizi sağlayan ikinci ipucu ise bazı şiirlerin tashih edilmiş; kelime veya kelime gruplarının değiştirilmiş olmasıdır. Kanaatimizce Abdülkâdir Efendi, yazdığı bazı şiirleri sonradan düzeltme yoluna gitmiştir. Bu bağlamda vr. 77a'da "*Āşinā-yı bezm-i ʿaşḳ ol pür-fiġān*" yerine "*Āşinā-yıʿaşḳ olıgör pür-lisān*" şeklinin de olabileceği yazılmıştır. Yine vr. 72b'de

[483] Kıt'a şöyledir:
Eyā mihr-i sipihr-i evc-i ʿirfān
Olup nuṭḳ-ı şerīfiñ vaṣfa lāyıḳ
Seniñ her mıṣraʿ-ı rūşen-bīnāñ
Sevād-ı ḥarf içinde ṣubḥ-ı ṣādıḳ

"*Gözinden yaş yerine dem gerekdür*" yazılmış daha sonra mısra tashih edilerek "*Yerine göz yaşınıñ dem gerekdür*" ifadesi eklenmiştir.

Buraya kadar anlatılanların sonucunda Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Genel 1248 numaralı nüshanın Abdülkâdir Efendi tarafından yazılmış müellif nüshası olduğu kanıtlanmıştır. Abdülkâdir Efendi'nin hem bu nüshaya düştüğü notlardan hem de yazdığı her yüz şiirden sonra düştüğü diğer notlardan şiirlerini peyderpey yazdığı sonucuna ulaşılmakla birlikte önceden yazmış olduğu bazı şiirlerini tashih ettiği de anlaşılmaktadır. Bütün bu yönleri bir arada değerlendirildiğinde nüshanın mürettep bir divan olmaktan çok, mecmua özelliği taşıyan bir eser olduğunu söyleyebiliriz. Bu nüshada Abdülkâdir Efendi'ye ait 360 şiir bulunmaktadır. İhtiva ettiği şiir sayısının fazlalığı ve aşağıdaki başlıkta ele alınacak olan nüshanın (2B), kendisinden istinsah edildiğini düşündüğümüz için çalışmamızda 1B olarak kodladığımız bu nüsha esas alınmıştır.

2.2.1.2. Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Genel 1249 Numaralı Nüsha (2B)

Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinin bulunduğu ikinci nüsha ise Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi Genel 1249 numarada kayıtlıdır. Kahverengi deri ciltli nüshanın altın yaldızlı küçük bir şemsesi bulunmaktadır. 42 varaktan oluşan nüshanın sayfaları nohudî renkte olup kapağın iç kısmı ebru ile süslenmiştir. 206x144 mm boyutlarında olan ve siyah mürekkeple yazılan nüshanın istinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. Nüshada toplam 258 şiir bulunmaktadır. Nüshanın vr. 18a'da bulunan "*Rasūlüñ Muṣṭafā'nıñ ḥürmetine*" vasıta mısralı manzume dışında bütün şiirler 1B nüshası ile ortaktır. 2B nüshasında da 1B nüshası gibi belirli bir satır sayısı gözetilmemiş ve şiirler sayfaya sıkıştırılmıştır. Ortalama her varakta sekiz şiir yer almaktadır.

Nüsha vr. 1a'da besmele ile birlikte, ölen kişinin mirasçılarına düşen görevleri ve haklarının anlatıldığı Türkçe mensur bir bölüm ile vr. 1b'de, 1B nüshasında olduğu gibi Hz. Peygamber'i öven Arapça Farsça karışık secili metinler kaydedilmiştir. Vr. 35a ve 36a'da Eşrefoğlu Rûmî'ye ait iki şiir; vr. 36b'de Sırrî mahlaslı şaire ait Farsça bir na't; vr. 37a'da Arapça secili salavatlar; vr. 37b'de Arapça bir salavat ve "Şerîf" notuyla kaydedilen Türkçe bir nasihat metni; vr. 38b ve vr. 39a'da Hicr Sûresi 49-50 ve A'râf Sûresi 158. ayetlerin Arapça tefsirleri bulunmaktadır. Bu ayet tefsirleri, muhtemelen

müellifin *Zübdetü'l-beyân* adlı eserinden alınmış olmalıdır. Yine vr. 42a'da muhtelif ayet parçaları; vr. 42b'de Abdülkâdir Efendi'nin büyük oğlu olan Safiyyüddîn Efendi'nin adının yazıldığı Arapça bir dua cümlesi ve hat karalamaları yer almaktadır. Bu sayfada göze çarpan önemli bir husus da h.1183/m.1769 tarihli bir manzumenin bulunmasıdır. "*Vâlidem merhûmun târîhidir*" başlığı ile verilen üç beyitlik şiirin, "Zeyneb" adında bir kişi adına yazıldığı anlaşılmaktadır. Safiyyüddîn Efendi'nin hattına benzeyen bir hatla yazılan bu şiirdeki Zeyneb'in kim olduğu tam tespit edilememiştir. Burada iki ihtimal öne çıkmaktadır: Birincisi Safiyyüddîn Efendi'nin annesi "Zeyneb" olabilir. Fakat Abdülkâdir Efendi'nin ne terekesinde ne de arşiv belgelerinde onun ikinci eşinden bahsedilmektedir. Dolayısıyla bu ihtimalin düşük olduğu kanaatindeyiz. İkinci ihtimal ise bu tarihi Abdülkâdir Efendi'nin yazmış olduğudur. Eğer bu ihtimal doğru ise Abdülkâdir Efendi'nin annesinin adının "Zeyneb" olduğu ve h.1183/1769 tarihinde vefat ettiği bilgisi ortaya çıkmış olacaktır. Bu konu hakkında şimdilik tahminden öteye geçmeyen öngörülerimiz, ileride yapılacak arşiv çalışmalarıyla ve özellikle de Bursa Şer'iyye Sicilleri'nin tamamının incelenmesiyle netlik kazanacağı bir gerçektir.

Buraya kadar incelediğimiz 1B ve 2B nüshalarının yanı sıra çalışmamızda, Ali Emîrî Koleksiyonu 632 numaralı şiir mecmuasında bulunan 45 şiirden 8 tanesi 1B nüshasında yer almadığı için onlar da tarafımızdan hazırlanan tenkitli *Dîvân* metnine dâhil edilmiştir. Ayrıca Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel 1243 numaralı mecmuada 3; aynı kütüphanenin Genel 1235 numarada kayıtlı *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*'nın başında bulunan 1 şiir de tenkitli metne eklenmiştir. Sonuç olarak çalışmamızda hazırladığımız tenkitli metin, 1B nüshasındaki 360 şiire ek olarak; diğer nüshalarda bulunan 13 şiirle birlikte toplam 373 şiirden oluşmuştur.

2.3.DÎVÂN'IN ŞEKİL İNCELEMESİ

Hangi kültür ortamında teşekkül ederse etsin her edebî mahsulün kendine has şekli, kalıbı, tarzı bulunmaktadır. Kelimelerin ritim ve ahengini belirleyen şekil özellikleri, şairin ve şiirin hangi kültür ortamında neşvünemâ bulduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

> *"Klasik edebiyat bilgisi edebiyat metni için, hem içerik-öz, hem de biçim yönünden bir takım kurallar koymuş, bu kurallar belli bir kuram çerçevesinde metinlerin incelenmesine yönelik asırlara dayalı bir tecrübe ve gelişim çizgisinde edebiyat dili ve özellikle de şiir dilinin incelenmesinde esas alınmıştır. Divan şiiri, bu klasik edebiyat bilgisi zeminine oturmaktadır."*[484]

Kendi kültür ortamlarında oluşturdukları edebî eserleri genellikle klasik edebiyatımızın nazım şekillerinden yararlanarak ortaya koyan mutasavvıf şairlerimiz, klasik şairlerimiz kadar olmasa da, edebî ürünlerinin şekline ihtimam göstermişlerdir. Mutasavvıf şairler arasında yer alan Abdülkâdir Efendi de şiirleri vasıtasıyla tasavvufi görüşlerini aktarırken klasik şiir kurallarına riayet etmiş; klasik bir şiirde olması gereken vezin, kafiye, şekil gibi hususiyetlere bağlı kalmıştır. Bu bölümde, Abdülkâdir Efendi'nin *İlâhiyat Dîvânı*'nda kaleme aldığı 373 adet şiiri, tercih ettiği nazım şekilleri, şiirlerde kullandığı ölçü, kafiye ve redif gibi ahenk unsurları açısından incelenecek ve şiirlerin tasavvufi şiir geleneği içerisindeki yeri saptanmaya çalışılacaktır.

2.3.1. Nazım Şekilleri

Klasik edebiyatımızda mevzun ve mukaffa söz[485] olarak nitelendirilen şiir için vezin ve kafiye vazgeçilmez iki unsur hâline gelmiştir. Klasik şiir geleneğinin sınırları içerisinde kalmak şartıyla şairlerin tercihleri, onların şiir anlayışını ve temayülünü anlamamız açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda Osmanlı tasavvuf geleneğinde şekillenen Abdülkâdir Efendi'nin *İlâhiyât Dîvânı,* başta gazel olmak üzere kaside, mesnevi, kıt'a ve musammatlardan oluşmaktadır. Mutasavvıf şairlerin dîvânlarında

[484] M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-* (İstanbul: 3F Yayınları, 2007), 9.
[485] Olgun, *Edebiyat Lügatı*, "Şiir", 123.

sıklıkla karşılaşılan ve yazılması bir gelenek hâlini alan murabbalar, gazellerden sonra *Dîvân*'da en çok görülen nazım şeklidir.

2.3.1.1. Kasideler

Arapça "kasade" fiilinden türeyen kaside, kelime anlamı olarak "kastetmek, yönelmek, niyet etmek" demektir. Edebî bir terim olarak kaside, ilk beyti musarra, sonraki beyitlerin ilk mısraları serbest, ikinci mısraları ilk beyitle aynı kafiyede olan ve belli bir amaç doğrultusunda yazılan şiirlerdir.[486] Türk edebiyatında genellikle devlet ve din büyüklerini övmek için yazılan şiirler için kaside terimi kullanılmaktadır.[487] Şekil olarak gazelle benzerlik gösteren kaside, şiirin başlangıç bölümünü oluşturan *nesîp/teşbîp*; bir bölümün bitip diğer bölüme geçişte kullanılan ve yeni konuya girişi sağlayan *girizgâh*; asıl konunun işlendiği *maksûd/methiye*; manzumenin içinde söylenen gazelleri ihtiva eden *tegazzül*; şairin kendini ve kalemini övdüğü *fahriye*; övülen kişiye ya da şairin kendisi için Allah'tan yakarışta bulunduğu *dua* bölümlerinden oluşmaktadır.[488] Bir manzumenin kaside olarak değerlendirilebilmesi için zikredilen bölümlerin en az ikisini barındırması gerekmektedir.[489] Klasik kaside örneklerinde bu bölümlerin hepsi veya büyük bir bölümü bulunmakla birlikte konusu tevhit, na't, münâcât olan ve daha çok mutasavvıf şairlerin divanlarında görülen manzumelerde tek bölüm bulunabilmektedir. Böyle şiirlerin tek bölümden meydana gelmesi ve şekil bakımından da bir ayrımın bulunmaması hasebiyle gazel olarak ele alınması daha isabetli görülmektedir.[490] İncelediğimiz *Dîvân*'daki şiirler bu esasa göre tasnif edilmiş, tek bölümden oluşan ve na't, münâcât, tevhit gibi bir konu bütünlüğü olan şiirler gazel bölümünde ele alınmıştır.

Dîvân'da yukarıda yapılan tanıma uyan ve kaside nazım şekli içerisinde değerlendirilebilecek iki manzume bulunmaktadır. Bunlardan ilki Abdülkâdir Efendi'nin çeşitli camilerde verdiği tefsir derslerinin hatmine düşülen tarih manzumesidir. Diğeri ise Abdülkâdir Efendi'nin Eşrefoğlu Rûmî'den kendisine kadarki silsilesini içeren

---

[486] Yaşar Aydemir, "Türk Edebiyatında Kaside", *Bilig* 24 (Haziran 2003), 133-134.

[487] Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi* (Ankara: TDK Yayınları, 1995) 122.

[488] Mehmed Çavuşoğlu, "Kaside", *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)* (Ankara: TDK Yayınları, 1986), 20-21.

[489] Aydemir, "Tük Edebiyatında Kaside", 145.

[490] Cemal Kurnaz-Halil Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi* (Ankara: Kurgan Edebiyat, 2013), 179.

silsilename türünde bir şiirdir. Bu şiirler incelendiğinde klasik anlamda bir kasidenin bütün bölümlerini ihtiva etmeseler de kasidenin tanımında bulunan "bir amaç doğrultusunda yazılma" kuralına uydukları görülmektedir. Bununla birlikte yukarıda değinildiği üzere söz konusu şiirlerde kasidenin bölümlerinden en az ikisi bulunmaktadır. Bu nedenle *Dîvân*'daki 1k ve 2k numaralı şiirler kaside olarak değerlendirilmiştir. 1k manzumesi tarih düşürmek maksadıyla yazılmış olsa da asıl gaye Abdülkâdir Efendi'nin babası İzzeddîn Efendi'nin kaleme almış olduğu *Enîsü'l-cenân* adındaki sekiz ciltlik Arapça tefsir kitabını methetmektir. Dolayısıyla şiire kasidenin bölümleri açısından bakıldığında 21 beyitlik manzumenin 1-5. beyitleri nesip; 6-7. beyitleri girizgâh; 8-17. beyitleri methiye; 18-20. beyitleri dua ve 21. beyit ise tarih beytidir. Şiirin methiye ve dua kısmından örnekler şöyledir:

Ḫuṣūṣan fenn-i tefsīr içre bir mecmūʿa-i kübrā
Ḳılup cemʿinde himmet oldı bir tefsīr-i şeyḫāne

Bu bir tefsīr-i cāmiʿdir bütün Ḳāḍī ḥavāşiyle
Olupdur münderic anda müżāhi oldı Tibyān'a

Daḫi İrşād u Teysīr Dürr-i Menṣūr hem Ebū'l-Leyṣī
Celāleyn Ṣaʿlebī sedd-i Medārik Fetḥ-i Raḥmān'a

Kevāşī ibn ʿĀdil Kāşifī Tefsīr-i Ḥaddādī
Kebīr-i Faḫr-ı Rāzī Ḳurṭubī hem Necm ü Ḳāşāne

Vecīz ü Keşfü'l-Esrār müntehā'l-ʿilm gösterür baḳsañ
Vasīṭ'le her varaḳ Baḥrü'l-ʿulūm'dan ḳıṭʿadır cāna (1k/8-12)
…

İlāhī sen naṣīb it bir daḫi bu meclis-i ḫatmi

Be-cāh-ı Seyyidü'l-kevneyn **Necīb**-i zār u giryāna

Ṣıyānetle mevāniʿden yine bir ḫatm ü hem bedʾe

Muvaffaḳ ḳıl bidāyetde nihāyetde hem ʿirfāna (1k/19-20)

2.3.1.2. Gazeller

Terim olarak gazel; "ilk beyti kendi içinde, diğer beyitleri daima ilk beyitle kafiyeli, en az iki beyitlik tek kafiyeli bir nazım şeklidir."[491] Gazelin beyit sayısının ne kadar olduğu ile ilgili birçok yorum yapılsa da genel olarak 4-15 beyit arasında olacağı kabul edilmektedir.[492]

> *"Gazel bir şairin edebi şahsiyetinin en rahat görüldüğü, onun sanattaki kabiliyetini ortaya koyan bir nazım biçimidir. Gazelin hacim bakımından sınırlı olması şairi bu kısa hacimde bütün sanatkârlığını, edebî kabiliyet ve hünerini ortaya koyma zorluğuyla imtihan eder. Bu açıdan gazeller, anlam yoğunluğu bulunduran bir nazım biçimi olarak karşımıza çıkarlar. Şairler bu kısa şiirlerde her kelimenin kendi anlam derinliği ile birlikte diğer kelimelerle de birlikte oluşturdukları anlam katmanlarında az sözle çok anlam üretmeye çalışmışlardır."*[493]

Her ne kadar Âhî (ö. h.923/m.1517) "Gazel olunca âşıkâne gerek" sözüyle gazellerin konusunun aşk olması gerektiğini dile getirse de[494] başta aşk olmak üzere gazellerde pek çok konu işlenmiştir. Tekke şairleri de gazellerinde başta ilahî aşk olmak üzere, Hz. Peygamber'e duyulan sevgi, tasavvuf öğretileri, nasihatler gibi birçok konuyu ele almışlardır. Bu bağlamda tasavvufi düşüncenin hâkim olduğu gazellere

---

[491] Kurnaz - Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, 78.

[492] Gazelin beyit sayısına ilişkin farklı görüşler bildirilmiştir. Farklı beyit sayıları için bkz. Cem Dilçin, "Divan Şiirinde Gazel", *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)* (Ankara: TDK Yayınları, 1986), 88; Kurnaz-Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, 79-80.

[493] Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-*, 50.

[494] Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-*, 47.

sûfiyâne/ârifâne gazel; düşünce yönü ağır basan, yol göstericiliği öne çıkan gazellere hikemî/hakîmâne gazel adları verilmiştir.[495]

Ömrünü halkı irşat etmeye adayan ve şiiri irşadın bir vasıtası olarak gören Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'ında en çok "gazel" nazım şeklini kullanmıştır. *Dîvân*'ında 4'ü Farsça 1'i Arapça olmak üzere toplam 248 gazel bulunmaktadır. Klasik şairlerimiz arasında Arap Alfabesi'nde bulunan harflerin dizimine göre her harf ile kafiyeli/redifli gazel yazma geleneğine bağlı kalan Abdülkâdir Efendi, gazellerini farklı 20 harf üzerine tertip etmiştir. *Dîvân*'da tertip edilen harfler ve bu harflerle kaç adet gazel yazıldığı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Tablo-3: *Dîvân*'daki gazellerin harflere göre dağılımı.

Harfler	Gazel Sayısı	Harfler	Gazel Sayısı
ا	16	ظ	2
ب	4	غ	1
ت	10	ق	13
ج	1	ک	8
د	3	ل	14
ر	45	م	8
ز	8	ن	33
س	1	و	6
ش	3	ه	43
ط	1	ی	28
Toplam:			**248**

Tabloda görüleceği üzere Abdülkâdir Efendi, 45 gazel ile en fazla "ر" harfinde şiir yazmıştır. "ر"dan sonra sırasıyla 43 gazel ile "ه", 33 gazel ile "ن", 28 gazel ile "ی" harfleri gelmektedir. Arap Alfabesi'nde bulunan ث, ح, خ, ذ, ص, ض, ع, ف harfleri ile gazel yazılmamıştır. *Dîvân*'da ج, س, ط, غ harfleri ile ise sadece 1'er şiir yer almaktadır.

Yukarıda zikredildiği üzere dîvânlarda gazellerin beyit sayıları oldukça farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda *Dîvân*'daki gazellerin beyit sayılarına göre dağılımı şöyledir:

[495] Dilçin, "Divan Şiirinde Gazel", 143.

Tablo-4: *Dîvân*'daki gazellerin beyit sayılarına göre dağılımı.

Beyit Sayısı	Gazel Sayısı	Beyit Sayısı	Gazel Sayısı
3	2	8	3
4	76	9	1
5	82	11	1
6	79	13	1
7	2	19	1
Toplam:			**248**

Tablo incelendiğinde Abdülkâdir Efendi'nin, gazellerini genellikle 4-6 beyit arasında yazdığı görülmektedir. Genel kabule göre gazelin beyit sayılarının 4-15 arasında olduğu düşünüldüğünde Abdülkâdir Efendi'nin 4 beyitten daha az iki gazeli bulunmaktadır. Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'ında 7 beyit ve üzeri gazelleri nadiren tercih etmiştir. Bir şiiri 15 beyit üzerinde yazılmıştır. Buna göre 4 beyitli gazellerin tüm gazellere oranının %30.8; 5 beyitli gazellerin oranının %34; 6 beyitli gazellerin oranının ise %31 olduğu görülmektedir. 4-6 beyitlik gazellerin dışında kalan gazeller ise toplamın sadece %5'lik kısmını oluşturmaktadır.

Dîvân'da Görülen Gazel Çeşitleri

Daha önce belirtildiği üzere şairler gazellerini 4-15 beyit aralığında yazmayı tercih etmişlerdir. Bu tercihin dışında kalan 3 beyitlik gazellere "**nâ-tamâm gazel**"; 15 beyitten fazla olan gazellere ise "**mutavvel gazel**" denilmektedir.[496] Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında yer alan 20 ve 32 numaralı gazeller nâ-tamâm gazele örnek teşkil etmektedir. Yirminci gazelin matla beyiti şöyledir:

İrāʾet eyleyüp feyż-baḫş rūyuñ bana imdād it

Nesīm-i iltifātıñla ġubār-ı hecri ibʿād it (20G/1)

Dîvân'da bulunan 180 numaralı gazelin beyit sayısı ise 15'ten fazladır. *Dîvân*'da en uzun gazel, 19 beyit ile na't türünde kaleme alınmıştır. Gazelin matla beyiti şöyledir:

[496] Nâ-tamam ve mutavvel gazel hakkında farklı görüşler için bkz. Kurnaz - Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, 85; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-*, 48; Dilçin, "Divan Şiirinde Gazel", 88.

Ruḫuñ bir ḳıṭʿa-i nūr-ı Ḫudā'dır yā Rasūla'llāh

Dü çeşmiñ ḥālet-efzā dil-küşādır yā Rasūla'llāh (180G/1)

Klasik şairlerimizin sanatını gösterdiği en önemli nazım şekillerinden olan gazelin mısraları kendi arasında kafiyelenmiş olan ilk beyitine matla; matladan sonraki beyite ise hüsn-i matla denmektedir. Kendi arasında kafiyeli olan beyitlere "musarrâ"; içinde birden fazla musarrâ beyit bulunan gazele "**zü'l-metâli gazel**" adı verilmektedir.[497] Abdülkâdir Efendi'nin Dîvân'ında 7 tane zü'l-metâli gazel bulunmaktadır.[498] *Dîvân*'dan bu tür gazele iki örnek şöyledir:

Bizdedir feyż-i ilāhī bizdedir nūr-ı hüdā

Bizdedir ḥubb-i derūnī bizdedir ʿayn-ı velā

Jeng-i aġyārdan yuyup dil sāḥasın bulduḳ ṣafā

Bizdedir gencīne-i sır bizdedir ʿaşḳ-ı Ḫudā (4G/1-2)

Ḥaḳ'ıñ sırrını bilmekdir kerāmet

Bu sırra irmege Ḥaḳ'dan hidāyet

İden daʿvā-yı keşf ü hem kerāmet

Netīce kendüye bulur ḫasāret (26G/1-2)

Yek-âhenk, kelime olarak aynı âhenkte, aynı güzellikte anlamında kullanılmaktadır. Terim olarak bir gazel baştan sona aynı konuyu işlemiş, aynı duyguyu dile getirmiş ise bu gazellere **"yek-âhenk gazel"** denmiştir.[499] Divan şairlerinin en güzel beyte ulaşma amacıyla gazelde parça güzelliğini bütün güzelliğine tercih eden şiir

[497] Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-*, 16.

[498] Zü'l-metâli gazeller için bkz. 1G, 4G, 7G, 16G, 26G, 52G, 113G.

[499] Dilçin, "Divan Şiirinde Gazel", 92.

anlayışlarına mukabil tekke şairlerinin şiirleri bir bütün olarak ele alma eğiliminde oldukları, mutasavvıf şairlerin gazeli irşat vasıtası olarak gördüklerinden düşüncelerini gazelin tamamına yayarak anlatmaya çalıştıkları görülmektedir.

Örneğin;

Reh-i Ḥaḳda ḫulūṣ ile ṣadāḳat ehl[i] dervīşim

Geçen vaḳt-i ḫuṣūṣ ile nedāmet ehl[i] dervīşim

matlalı 132 numaralı gazelde Abdülkâdir Efendi, bir dervişin nasıl olması gerektiği konusunu gazelin tamamına yayarak işlemiştir. Yine;

Vāṣıl-ı evc-i kerāmetdir gürūh-ı Eşrefī

Maẓhar-ı sırr-ı velāyetdir gürūh-ı Eşrefī

matlalı 224 numaralı gazelde Eşrefîlerin vasıfları gazel boyunca anlatılmaktadır. Bununla birlikte *Dîvân*'da yer alan na't türünde kaleme alınan gazellerin bütününde Hz. Peygamber'in özelliklerinden bahsedilmekte ve konu bütünlüğü bulunmaktadır. Na'tların dışında mevlid meclislerinin önemini anlatan gazeller, tevhidi anlatan gazeller ya da tarikat adabını anlatan gazeller vb. dikkate alındığında *Dîvân*'da yek-âhenk gazel hüviyyetinde pek çok gazelin bulunduğu görülmektedir.

Divan şiirinde yek-âhenk gazelle birlikte bütün beyitlerin aynı güzellikte olduğu gazellere **"yek-âvâz gazel"** denmektedir.[500] Abdülkâdir Efendi'nin Niyâzî-i Mısrî'ye nazire olarak kaleme aldığı "itsün seni" gazeli yek-âvâz gazele örnek olabilecek güzellikte bir şiirdir. Nitekim bu gazel, yazıldığı dönemde de insanlar tarafından sevilmiş ve Ahmed Râşid Efendi tarafından bestelenmiştir.[501]

Āşinā-yı bezm-i ʿaşḳ ol pür-fiġān itsün seni
Ḫidmet it pīrān-ı ʿaşḳa feyże kān itsün seni

ʿAndelībāsā ṣadā-yı nāle-i şevḳ-āmīziñ
Hem-civār-ı gülsitān idüp beyān itsün seni

[500] Kurnaz-Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, 102.

[501] Gazzîzâde, *Ravzâtü'l-muflihûn* (Orhan, 1041), vr. 12b.

Cübbe-i nāmūs u zühdi ṣoy bıraḳ bütün hemān
Ḫırḳa-i levm ü melāmet giy nihān itsün seni

Rūy-nihād-ı zīr-i pā olup tevāżuʿ it müdām
Cümleye ser-tāc idüp Mevlā ʿıyān itsün seni

Leşker-i nefs ile dāʾim it cidāl eyle cihād
Rāḥatın kes nefsiñiñ tā kim emān itsün seni

Sāġar-ı ṣahbā-yıʿaşḳıla **Necībā** neşʾe-yāb
Ol tamām fāriġ ü āzād-ı cihān itsün seni (246G)

Alaca, renk renk anlamlarına gelen mülemma; edebiyat terimi olarak en az iki farklı dil ile yazılan şiirlere verilen addır. En az iki farklı dil ile yazılan gazellere ise **"mülemma gazel"** denir.[502] Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'ında Farsça Türkçe olarak yazdığı bir mülemma gazele yer vermiştir. Gazelin ilk mısraları Farsça ikinci mısraları Türkçe olarak kaleme alınmıştır.

Ez āteş-i hecr-i tu geşt cān u dilem biryān

Vaṣlıñ ile bir demde luṭf it beni ḳıl ḫandān

Der-sīne-i men derdet bā-ū ne şifā ḫ ʿāhem

Ġayrıdan olur mı hīç irişe aña dermān

ʿAḳl u dil-i cānem rā dādem ki şodemʿāşıḳ

Ṣabr eyleyemez ʿāşıḳ elbetde olur giryān

Çün rūy-ı tu be-nümūdī māndem ki ez-ān ḥayrān

Varımı saña virdim ḳalmadı daḫi bir cān

[502]Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 506; Kurnaz - Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, 104.

Aġyār nemī-āyed der-i beyt-i dilem rāhīç

Yārıla **Necībā** um ḫalvet olasın her ān (170G)

Eklenmiş anlamına gelen müzeyyel, terim olarak mahlas beytinden sonra genellikle övgü amacıyla -övgü dışında beyitler de görülmektedir.- yazılan birkaç beytin eklenmesine verilen isimdir. Bu şekilde yazılan gazellere **"müzeyyel gazel"** denir.[503] Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında bir tane müzeyyel gazel örneği bulunmaktadır. 53 numaralı 6 beyitlik gazelde mahlas 5. beyitte verilmiş, mahlas beytinden sonra bir beyit eklenmiştir.

…

Ḳadem baṣ ḥavza-i dil içre bul rāh-ı fenāyı gel

Necībā bu mücerred şöhret ü ad (u) ṣanı n'eylerler

Süleymānveş cihānda mülk ü devlet ger bulursañ da

Olur mı iʿtibārı hīç fenādır anı n'eylerler (53G/5-6)

Gazel -ya da kaside- nazım biçimiyle yazılmış bazı manzumelerin dize sonlarında yer alan asıl kafiyeleri/redifleri dışında bir de dizelerin içinde/ortasında bulunan ve "iç kafiye" adı verilen ikinci bir kafiye türü daha bulunmaktadır. Bu tür manzumelere **musammat gazel/kaside/kıt'a** vb. denilmektedir.[504]Musammat kafiye, aruzun iki eşit parçaya bölünebilen dört *mefâ'ilün*, dört *müstef'ilün*, dört *fâ'ilâtün* veya *mef'ûlü mefâ'ilün mef'ûlü mefâ'ilün* gibi vezin kalıplarından oluşmaktadır. Musammat beyitlerde tef'ileler ortalarından ikiye bölündüğünde baba, ccca… şeklindeki kafiye örgüsüne sahip dörtlükler elde edilebilmektedir. Bu durumda musammat bir şiirin musammat gazel mi

[503] Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-*, 49.

[504] Kurnaz-Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, 126.

yoksa murabba mı olduğu konusu tartışılmıştır. Bu konuda Cem Dilçin şu bilgileri vermektedir:

> *"Dize ortalarında iç kafiyeleri olan gazeller de vardır. Böyle gazellere musammat gazel denir. İç kafiye matladan sonra gelen beyitlerin birinci dizelerinin sonu ile her iki dizenin ortasında bulunur. Matla beytinin ortaları da ayrıca kafiyelenir. Matla beytinin ortasında iç kafiye bulunmayan musammat gazeller de vardır. ... Bir musammat gazelin eğer matla beyti de iç kafiyeli ise vezin açısından eşit olan parçaları alt alta dizildiğinde her beyit dört dizeli bir bent gibi görünür ve bir murabba-i müzdeviç biçimi ortaya çıkar. Bu durumda kafiye düzeni aa xa xa ... olan beş beyitlik bir gazelin kafiyelerinin düzeni baba ccca ddda... gibi görünür. Bir murabbanın kafiye düzeni de zaten böyledir."*[505]

Bu bilgiler dikkate alındığında musammat gazel ile murabba arasında ayırt edici bir farklılığın olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda Cemal Kurnaz ile Halil Çeltik'in musammat gazel ile murabba arasındaki karışıklık için dile getirdikleri görüşleri oldukça önem arz etmektedir. Bizim de çalışmamızda aynı usulü takip ettiğimiz musammat gazel ile murabba ayrımı hakkında adı geçen şahısların görüşü şöyledir:

Kurnaz ve Çeltik, murabba olarak yazılan bir manzumenin öncelikle kafiye düzenine bakılması gerektiğini bildirmişlerdir.[506] Buna göre eğer bir şiirde her bendin sonunda tekrar edilen bir redif varsa yani bu redif, vasıta mısraı görevindeyse böyle murabbalar musammat gazel şeklinde yazılamaz. Abdülkâdir Efendi'nin iki "*müstef'ilün*" kalıbıyla kaleme almış olduğu şu murabbasını buna örnek olarak verebiliriz:

Ḥaḳḳ'a muḥib ṣādıḳlarıñ
Eglencesi tevḥīd olur
ʿAşḳ nārına yanıḳlarıñ
Eglencesi tevḥīd olur

[505] Dilçin, "Divan Şiirinde Gazel", 98-99.
[506] Kurnaz-Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, 126-127.

Çün oldı mı āsūde-ser

Sevdā-yıʿaşḳdan behrever

İtmez sivāya hīç naẓar

Eglencesi tevḥīd olur

Fehm itdi maḥbūbı bu cān

İster aña vuṣlat hemān

Yoḳdur ḳarārı bir zamān

Eglencesi tevḥīd olur

Derdile yārān bir kişi

Olur mı **Necībā** işi

Tevḥīdsiz ola cānḳuşı

Eglencesi tevḥīd olur (34M)

Murabba nazım biçimi olarak yazılmış olan bu manzumeyi dört "müstef'ilün" ile musammat gazel şekline çevirdiğimizde murabbada mütekerrir olan "*eglencesi tevḥīd olur*" dizeleri redife dönüşmektedir:

Ḥaḳḳ'a muḥib sādıḳlarıñ **eglencesi tevḥīd olur**

ʿAşḳ nārına yanıḳlarıñ **eglencesi tevḥīd olur**

Çün oldı mı āsūde-ser sevdā-yıʿaşḳdan behrever

İtmez sivāya hīç naẓar **eglencesi tevḥīd olur**

Fehm itdi maḥbūbı bu cān ister aña vuṣlat hemān

Yoḳdur ḳarārı bir zamān **eglencesi tevḥīd olur**

Derdile yārān bir kişi olur mı **Necībā** işi

Tevḥīdsiz ola cān kuşı **eglencesi tevḥīd olur**

Şiirde görüldüğü üzere birinci beyitte yer alan "*Ṣādıḳlarıñ, yanıḳlarıñ*" kelimeleri rediften önce kafiye oluştururken ikinci beyitte "*naẓar*", üçüncü beyitte "*zamān*" ve dördüncü beyitteki "*ḳuşı*" kelimeleri arasında bir kafiye bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu şiirin nazım biçiminin musammat gazel değil murabba olduğu bilgisi daha doğru olarak görülmektedir. Bununla birlikte yukarıda bahsedilen çalışmada, beyit nazım birimiyle yazılmış bir şiirin dizelerinde redifle birlikte kafiye de bulunuyorsa bu tür şiirlerin musammat gazel olarak adlandırılmalarının daha isabetli olacağı da belirtilmektedir.[507]

Bu açıklamaya Abdülkâdir Efendi *Dîvânı*'ndan örnek olarak aşağıdaki gazel verilebilir:

Ey derdlü bil dermān saña imdād-ı Raḥmān yetişür

Rāh-ı Ḫudā'ya reh-nümā irşād-ı pīrān yetişür

ʿAşḳıla bulmayup ṣafā ḥayvān gibi ṣubḥ u mesā

Maġlūb-ı nefs [ü] hem hevā olmaḳda ḫüsrān yetişür

Gülzār-ı ʿaşḳda bülbüle şān oldı feryād ṣıdḳıla

Bāʿiṣ olan vaṣl-ı güle kendüye efġān yetişür

Ṣuret-peres ṣūfī gibi itme ḫarāb cān u dili

Dervīş Necīb'iñ pendini gūş eyle ʿirfān yetişür (41G)

[507] Kurnaz-Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, 138-139.

Dört "*müstef'ilün*" ile kaleme alınan bu gazelde, "*yetişür*" fiilleri redif; redifden önce bulunan "*Raḥmān, pīrān, ḫüsrān, efġān, ʿirfān*" kelimeleri arasında "-ân" hecelerinden oluşan müreddef kafiye bulunmaktadır. Bu nedenle bu şiirin musammat gazel olarak adlandırılmasının daha uygun olduğu görülmektedir.[508]

Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında, musammat gazelle ilgili olarak buraya kadar verilen ölçütlere uygun şekilde yazılmış 10 adet musammat gazel yer aldığı görülmektedir.[509] *Dîvân*'dan musammat gazele bir diğer örnek ise şöyledir:

Gül-rū Ḫudā maḥbūbunuñ benim hemān **dīvānesi**

Laʿl-i şarāb-ı ʿaşḳınıñ cümle cihān **mestānesi**

İns [ü] melek ʿaşḳ küştesi devr-i felek āşüftesi

Ṭolmuş durur endīşesi bu ʿālemiñ **dil-ḫānesi**

Kim görse rūy-ı nūrını ḳılur fedā hem varını

Şemʿine cism ü cānını sūzān ider **pervānesi**

Bülbül gibi şeb ü seḥer ʿaşḳıyıla demler çeker

Kim ki **Necīb** anı diler diñmez ebed **efġānesi** (230G)

Kaynaklarda, yukarıda tanıtılan musammat gazelin dışında bütün beyitlerinde iç kafiye bulunmadığı için "**yarı musammat gazel**" adı verilen gazeller de yer almaktadır.[510] Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında yarı musammat gazel özelliği gösteren iki manzume bulunmaktadır.[511] Aşağıdaki gazelin ikinci ve üçüncü beyitlerinde iç kafiye aksamaktadır. Dolayısıyla yarı musammat gazele örnek teşkil etmektedir:

[508] Musammat gazel ile murabba arasındaki tartışmalar ve görüşler için bkz. Kurnaz-Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, 126-139.

[509] Musammat gazellerin numaraları şöyledir: 1G, 27G, 131G, 41G, 42G, 89G, 97G, 140G, 198G, 230G.

[510] Yarı musammat gazel hakkında bilgi için bkz. Kurnaz-Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, 133-134.

[511] Yarı musammat gazeller için bkz. 136G, 179G.

Dil ḫānesin tenvīr idüp envār-ı ẕikru’llāh ile

Gir meclise teẕkīr idüp tekrār-ı ẕikru’llāh ile

Żabṭ eyle ḳalbiñ hücresin tā aña aġyār girmesün

Ḥaḳkī olup Ḥaḳ **söyleyüp** esrār-ı ẕikru’llāh ile

Ẕikr ile rūḥ u seri **gel** eyle bugün sen tāzeter

Zeyn ola cismiñ ser-tā-ser ezhār-ı ẕikru’llāh ile

Bir reh-nümā-yı Ḥaḳḳ’a uy ẕikr ile ẕevḳ-i ẕikri duy

Levḥ-i derūndan ġayrı yuy enhār-ı ẕikru’llāh ile

Ẕikr ile naḥve irülür maḳṣūd u maṭlūb bilinür

Īmān-ı ʿaynī bulunur iḳrār-ı ẕikru’llāḥ ile

Şevḳ ile baḥr-ı ẕikre dal var bul **Necībā** niçe ḥāl

Yoḳdur devirde hīç vebāl ichār-ı ẕikru’llāh ile (179G)

Dîvân’ının büyük bir bölümünü gazellere ayıran ve beyit sayısı fazla olanlar yerine genellikle 4-6 beyitlik gazeller yazmayı tercih eden Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*’ında mülemma, müzeyyel, mutavvel, musammat vb. gazel örneklerine de yer vererek şiirlerini daha renkli hâle getirmiş ve onları tekdüzelikten kurtarmaya çalışmıştır.

2.3.1.3.Musammatlar

Musammat; inci ya da boncuk dizilmiş iplik anlamındaki Arapça "sımt" kökünden türetilmiştir. Edebiyat terimi olarak; müselsel, murabba, muhammes, müseddes gibi üç, dört, beş, altı, yedi ve daha fazla mısradan meydana gelen bentlerin oluşturduğu nazım şekillerinin tamamına verilen isimdir.[512] Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında gazellerden sonra en çok bulunan nazım şekli musammatlardır. *Dîvân'*da 98'i murabba 1'i tahmis olmak üzere toplam 99 musammat bulunmaktadır.

2.3.1.3.1. Murabbalar

Murabba, "dört köşeli, dörtlü" anlamına gelmektedir. Bir edebiyat terimi olarak murabba, ilk bendi kendi içinde diğer bendlerin sonları daima ilk bendle kafiyeli dörder mısralık bendlerden oluşan tek kafiyeli bir nazım şeklinin adıdır.[513] Bendlerin son mısraları her bendde tekrarlanıyorsa **mütekerrir murabba**; tekrarlanmıyorsa **müzdeviç murabba** adını almaktadır.[514] Murabbaların kafiye örgüsü şöyledir: (Büyük harfler tekrarlanan mısraları göstermektedir.)

Mütekerrir murabba: *aaaA bbbA cccA* …

Müzdeviç Murabba: *aaaa bbba ccca* …

Yukarıda belirtilen kafiye örgüsü dikkate alındığında *Dîvân*'da 13 tane mütekerrir murabba bulunmaktadır.[515] Bu murabbaların kafiye örgüsü *aaaA bbbA cccA*… şeklindedir ve vasıta mısraları tekrarlanmaktadır. Aşağıda bir örnek verilmiştir:

Ey risālet revnaḳı ey şāh-ı ḫayl-i enbiyā

V'ey Ḥabīb-i maẓhar-ı nūr-ı Ḫudā ʿayn-ı hüdā

Muḳtedā-yı aṣfiyā vü Muṣṭafā-yı Kibriyā

Merḥabā ey mefḫar-ı ʿālem Muḥammed Muṣṭafā

[512] Halil Erdoğan Cengiz, "Divan Şiirinde Musammatlar", *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)* (Ankara: TDK Yayınları, 1986), 291.

[513] Kurnaz-Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, 219.

[514] Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-*, 111.

[515] İlgili murabbaların numaraları şöyledir: 2M, 3M, 4M, 5M, 12M, 18M, 27M, 32M, 73M, 74M, 70M, 87M, 89M.

Leyle-i İsrā'da oldı ẕāt-ı pākıñ intiḫāb

Bunca esrār-ı ilāhī ey şeh-i ʿālī-cenāb

Dergehiñe teşnedir ʿarş itmege bir intisāb

Merḥabā ey mefḫar-ı ʿālem Muḥammed Muṣṭafā (2M/1-2)

…

Dîvân'da *aaaa bbba ccca*… kafiye örgüsüne sahip müzdeviç murabba bulunmamaktadır.

Yukarıda zikredildiği üzere murabbalar dört dizeden oluşmakta ve kafiye örgüsü *aaaA bbbA cccA* veya *aaaa bbba ccca* şeklinde dizilmektedir. Bununla birlikte 17. yüzyıldan itibaren başta çapraz kafiyeli murabbalar olmak üzere farklı kafiye örgüsüne sahip murabbalar kaleme alınmaya başlamıştır.[516] Çapraz kafiyeli murabbalarda son mıraların bütün bendlerde kafiyeli olmak şartıyla *aBaB cccB dddB*… veya *abab cccb dddb*… şeklinde kafiyelendiği görülmektedir. Çapraz kafiyeli mütekerrir murabbalar *aBaB*; müzdeviç murabbalar ise *abab* şeklinde kafiyelenmiştir. Dîvân'da 58 tane çapraz kafiyeli mütekerrir murabba bulunmaktadır.[517]

Bizi yā Rabbī aşḳın odına yaḳ

Fenā ẕevḳiyle bizi behre-yāb it

Ḳuyūd-ı varlıġım hep itsün iḥrāḳ

Fenā ẕevḳiyle bizi behre-yāb it

Ḳavuşdur sırr-ı esmā vü ṣıfāta
İrişdür luṭfiñile vech-i ẕāta
Gerekmez iʿtibār hīç kāʾināta
Fenā ẕevḳiyle bizi behre-yāb it (15M/1-2)

[516] Murabbaların kafiye örgüsü bilgi için bkz. Kurnaz-Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, 225-241. Kanaatimizce başta mutasavvıf şairlerin murabbaları olmak üzere yeni yayınlanan akademik çalışmalar incelendiği takdirde bu tarih (17. Yüzyıl tarihi) daha da eskilere çekilecektir.

[517] *Dîvân*'daki çapraz mütekerrir murabbalar için bkz. 1M, 7M, 8M, 11M, 13M, 14M, 15M, 17M, 19M, 20M, 21M, 22M, 24M, 34M, 30M, 31M, 23M, 35M, 37M, 38M, 42M, 44M, 46M, 47M, 48M, 49M, 50M, 52M, 53M, 54M, 56M, 57M, 59M, 61M, 64M, 65M, 66M, 68M, 71M, 69M, 75M, 76M, 82M, 78M, 79M, 80M, 81M, 77M, 84M, 86M, 88M, 91M, 92M, 93M, 95M, 96M, 97M.

…

Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'ında 11 tane çapraz kafiyeli müzdeviç murabbaya yer vermiştir.[518]

Nev-bahār-ı ʿaşḳda ey cān bülbüli

Ṣayḥa vü zār u fiġānıñ çaġıdır

Gir gülistān-ı viṣāle bul güli

Ġoncahā-yı dil-küşānıñ çaġıdır

Derdile ney ṭutdı çün baġrında dāġ

Yaḳdıʿaşḳdan her deminde bir çerāġ

Añla gör neydir saña gel ḳıl ferāġ

Semt-i cānāna revānıñ çaġıdır (28M/1-2)

…

Yukarıda verilen örneklerin dışında *Dîvân*'da farklı kafiye örgüsüne sahip murabbalar da bulunmaktadır. 40 numaralı murabba *aabA cccA* ve geriye kalan 7 murabba ise *aaba ccca* … şeklinde kafiyelenmiştir.[519]

Ṭoġdı ol sulṭān-ı dīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā

Geldi faḫrü'l-mürselīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā

Maḳdemiyle oldı eflāk u zemīn envārda ġarḳ

Ol durur nūr-ı mübīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā (6M/1)

…

Dîvân'daki 43 ve 94 numaralı mütekerrir murabbalar *aaaB cccB* şeklinde kafiyelenmiştir.

[518]*Dîvân*'daki çapraz müzdeviç murabbalar için bkz. 16M, 25M, 26M, 28M, 29M, 36M, 39M, 41M, 63M, 67M, 98M.

[519]*Dîvân*'da aaba, ccca … şeklinde kafiyelenen müzdeviç murabbalar için bkz. 6M, 9M, 45M, 55M, 60M, 83M, 85M.

Gel dünyeye itme heves

Olmaya żāyiʿ bir nefes

Tā tükenince sende ses

Ḥaḳ Hū diyü ẕikr eyle gel

ʿĀḳil olanlar dün ü gün

Ẕikr eyleyendir her sözün

Pes imdi sen dervīş bugün

Ḥaḳ Hū diyü ẕikr eyle gel (43M/1-2)

…

*Dîvân'*daki 10, 58, 72 ve 90 numaralı mütekerrir murabbalar *xAxA bbbA*; 34 numaralı müzdeviç murabba ise *xaxa bbba* şeklinde kafiyelenmiştir.

Seniñile yanalım yaḳaları çāk idelim

Bezm-i ẕikr içre bugün derdile yā Hū diyelim

Ṭutalım rāh-ı fenā içre beḳā menzilini

Bezm-i ẕikr içre bugün derdile yā Hū diyelim

İçelim şerbet-i Hū'dan olalım mest-i müdām

Ḳoḳalım būyını Hū'nuñ ṭola ʿıṭrile meşām

Gele dil içre o dem feyż-i Ḫudā'yıla peyām

Bezm-i ẕikr içre bugün derdile yā Hū diyelim (58M/1-2)

…

Murabba nazım biçimiyle ilgili buraya kadar anlatılanlardan yola çıkılarak Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ındaki murabbaların kafiye örgüsüne göre dağılımının aşağıdaki gibi olduğu görülmüştür:

Tablo-5: Murabbaların Kafiye Örgüsüne Göre Dağılımı.

Murabbalar									
Mütekerrir Murabba					**Müzdeviç Murabba**				
Aaa A	Çapraz	aaaB	aaBa	xAxA	aaaa	Çapraz	aaab	aaba	Xaxa
13	58	2	1	4	0	11	0	8	1
Toplam: 78					**Toplam: 20**				

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere *Dîvân*'da bulunan 98 murabbadan -kafiye örgüsü dikkate alınmadan- 78 tanesi mütekerrir murabba; 20 tanesi ise müzdeviç murabba şeklinde kaleme alınmıştır. Murabbalar yukarıda da belirtildiği üzere klasik murabba kafiye örgüsünden çok farklı kafiye örgüleriyle yazılmıştır. Murabbalarda en çok çapraz kafiye örgüsü kullanılmıştır.

Murabbalarda bend sayısı en az iki olup[520] üst sınırı hakkında kaynaklarda kesin bir sayı söylenmemiştir.[521] Bend sayıları açısından *Dîvân*'daki murabbalar aşağıdaki gibidir:

Tablo-6: Murabbaların bend sayılarına dağılımı.

Bend Sayısı	**Murabba Sayısı**	**Bend Sayısı**	**Murabba Sayısı**
2	3	5	7
3	51	6	3
4	32	10	1
		Toplam Murabba Sayısı: 98	

Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'ında en çok 3 bendli murabbaları tercih etmiştir. 3 bendli murabbaların oranı toplam murabba oranın %52'sini oluşturmaktadır. 3 bendli murabbaları 4 bendli murabbalar takip etmektedir. Bunların da toplama oranı %32.6'dır. *Dîvân*'da 2 bendli 3 murabba;10 bendli ise 1 murabba bulunmaktadır.

İki farklı dilde kaleme alınan murabbalara mülemma murabba denmektedir. Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'ında bir mülemma murabbaya yer vermiştir. 19 numarada bulunan ve Osmanlı-Rus Savaşı'na katılan İslam ordusunun muzafferiyeti için edilen

[520] Kurnaz-Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, 220.

[521] Murabbaların bendleri hakkında farklı görüşler için bkz. Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-*, 111; Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 85; Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 212.

yakarışları hâvî mülamma murabbanın ilk iki bendi Türkçe, son dört bendinin ilk üç mısraı Arapça ve vasıta mısraı da Türkçe kaleme alınmıştır:

Ey münācāt-ı ʿibādı işiden Rabb-i Semīʿ

Vaḳt-i imdād-ı ġuzāt-ı müslimīndir ḳıl meded

Ey Kerīm ü ey Ḳavī ṣāḥib-i luṭf-ı vasīʿ

Vaḳt-i imdād-ı ġuzāt-ı müslimīndir ḳıl meded

Eyle imdād müʾminīne ola küffār serseri

Tā ola şād rūḥ-ı pāk-ı Ḥażret-i Peyġamberi

Olsun imdād gele maṣḥūb bu ġazā-yı ekberi

Vaḳt-i imdād-ı ġuzāt-ı müslimīndir ḳıl meded

İrḥamü'l-eytāme ve'l-eşyāḥa minnā yā Kerīm

Ve'nẕuri'l-ebrāra ve'l-aḥyāra minnā yāʿAẕīm

Vaʾġfiri'l-evzāra minnā yā Laṭīfü yā Ḥalīm

Vaḳt-i imdād-ı ġuzāt-ı müslimīndir ḳıl meded

Vaʿṭanā naṣran minnā aʿli yā Rabb seyfenā

Veʾhzimi'l-küffāra hezmen key teẕūḳū beʾsenā

Veʾcʿali'l-aʿdāʾi maḳhūrīne taḥte ḳavsenā

Vaḳt-i imdād-ı ġuzāt-ı müslimīndir ḳıl meded (19M/1-4)

…

Sonuç olarak Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'ında gazelden sonra en çok murabba nazım şeklini kullanmıştır. Murabbalarını çoğunlukla mütekerrir murabba şeklinde kaleme alan Abdülkâdir Efendi, klasik murabba kafiye örgüsünden yararlandığı gibi farklı kafiye örgülerine de yer vermiştir. *Dîvân*'da en çok 3-4 bendli murabbalar tercih

edilmiş; bend sayısı en fazla olan murabba ise 10 bend ile Osmanlı-Rus Savaşı'na katılan İslam ordusu için kaleme alınan 75 numaralı murabbadır.

2.3.1.3.2. Tahmîs

Kelime anlamı beşleme olan tahmîs, bir beytin mısra sayısını beşe çıkarma anlamındadır. Müstakimzade, tahmisi "şiirden her bir beyte üç mısra izafe ile beş mısra eylemektir ki evveline zammolunur (ilave edilir)." [522] şeklinde açıklamaktadır. Tahmis yapılırken eklenen üç mısranın aynı kafiye ve vezinde olması gerekmektedir.[523]

Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında 1 tane tahmîs bulunmaktadır. Mülemma bir tahmîs örneği olan bu manzume, Farsça kaleme alınmış mesnevinin iki beytine üç Türkçe mısra eklemek suretiyle meydana getirilmiştir. Mesnevi metninin kime ait olduğu yapılan araştırmalara rağmen tespit edilememiştir. Bu nedenle şiirin muhammes olma ihtimali düşünülmüş, fakat yapılan incelemede şiirin muhammes nazım şeklinde bulunması gereken kafiye düzenine uymadığı görülmüştür. Muhammes nazım biçiminde kafiye düzeni "aaaaa, bbbba …", "aaaaA, bbbbA …", "aaaAA, bbbAA …" … şeklindedir.[524] Söz konusu manzumede ise böyle bir kafiye örgüsü bulunmamaktadır. Hatta iki bend arasında ortak bir kafiyeleniş de görülmemektedir. Bu nedenle şiirin Farsça bir mesneviye tahmîs yapılmış olması kuvvetle muhtemel görünmektedir. İki bendlik tahmîs örneği şöyledir:

Dergeh-i faḫr-ı düʿālem firḳatiyle cümle dem

Āteş-i şevḳinde sīnem yandı çeşmim oldı nem

Nice bir yere firāḳ u ḥabs-i tende geşt idem

Key şeved der-vādī-i vaṣleş ḳarār u cā konem

Rūz-ı rüstā-ḫīz be-gīr ez-dest-i men meʾvā'l-ümem

[522] Tolasa, "18. yy.'da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü Müstakimzade'nin Istılahatü'ş-Şi'riye'si II", 373.

[523] Tahmisler hakkında bilgi için bkz. Kurnaz-Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi,* 274-280; Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi,* 223-225; İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz,* 100-102; Cengiz, "Divan Şiirinde Musammatlar", 348-358.

[524] Türk edebiyatında muhammes ve muhammes nazım şeklinin kafiye örgüsü hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Erdoğan, *Türk Edebiyatında Muhammes* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2002), 17-65.

Medḥ iden çākerleriñ ẕāt-ı şerīfiñ ḳaṣd ider

Şerḥ-i naʿtıñla_intisāb saña eyā ḫayre'l-beşer

El-meded eyle **Necīb**-i derdmende bir naẓar

Men zi-tu muḥtāc-ı feyżem rūy ne-gerdānem zi-der

Ez-berāy-ı şevḳ be-evc-i naʿt-ı ū bu-k'şād per

2.3.1.4.Kıt'alar

Arapça parça anlamına gelen kıt'a, terim olarak, "İlk mısraları serbest, ikinci mısraları birbiri ile kafiyeli aynı vezindeki en az iki beyitlik nazım biçimidir."[525] Tek kafiyeli nazım şekillerinden olan kıt'aların kafiye örgüsü *xa xa xa*… şeklindedir. Kıt'alar en az iki beyitten oluşmaktadır. 15 beyitten uzun olan kıt'alara "*kıt'a-i kebire*" denilmektedir.[526] Edebiyatımızda ise kıt'anın daha çok 2-5 beyit arasındaki örnekleri görülmektedir.[527]

Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'nında biri Arapça tarih manzumesi olmak üzere 23 kıt'aya yer vermiştir. Kıt'aların beyitlere göre dağılımı şöyledir: Dört beyitli 7; beş beyitli 9; altı beyitli 6; yirmi üç beyitli 1 manzume. Yukarıda da belirtildiği üzere kıt'a-i kebire için 15 beyit esas alındığından Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'nında sadece 23 beyitli 23 numaralı Arapça tarih kıt'asının buna örnek olabildiği görülmektedir.[528] *Dîvân*'daki kıt'alara bir örnek şöyledir:

Çekerseñ çeşm-i nā-bīnāña küḥl-i tevḥīdi şāhım

Görinür gizlüler ḫurşīd gibi saña ʿıyān olur

---

[525] Kurnaz-Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, 381.

[526] İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, 54. Bazı araştımacılar ise iki beyitten uzun olan kıt'aları "kıt'a-i kebire" olarak adlandırmışlardır. Bilgi için bkz. Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-*, 73; Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 203.

[527] Kurnaz-Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, 382.

[528] 23 numaralı bu Arapça tarih manzumesi; Abdülkâdir Efendi'nin tefsir dersleri tamamlamasına düşürülen manzumedir. Manzumede mahlas bulunmaması nedeniyle kıt'anın kime ait olduğu tam olarak anlaşılamamıştır. Az da olsa *Dîvân*'ında mahlassız şiirler bulunmakla birlikte Abdülkâdir Efendi, genel olarak şiirlerinde mahlas kullanma eğilimi olan bir şairdir. Mahlasla birlikte şiirde Abdülkâdir Efendi'den övgüyle bahsedilmesi de şiire şüpheyle yaklaşılması gerektiğini göstermektedir. Bununla birlikte Abdülkâdir Efendi'nin Arapça şiirlerinin olması, Arapçayı iyi derecede bilmesi ve en önemlisi şiirin 1B nüshasında olması hasebiyle tarih manzumesi onundur kanaatine ulaşmamız sonucunda çalışmamıza dâhil edilmiştir.

Kilīd-i genc-i Ḥaḳ'dır ṣıdḳıla tevḥīdi ṭut żabṭ it

Rumūz-ı kāʾināt bi'l-cümle elbetde beyān olur

Olursa ẓāhiriñ hem-sāye bāṭınla bu maʿnāda

İder ḳavliñi taṣdīḳ ḥāliñ aña ḫoş-lisān olur

Ḳomaz dilde sivādan ẕerre tevḥīd ṣıdḳ ile ʿāşıḳ

Görür mirʾāt-ı ḳalbdeʿaks-ı nūr-ı Ḥaḳ nihān olur

Necībā ehl-i tevḥīd içre yoḳdur ġayrıdan ümīd

Anıñçün bāb-ı vaḥdet üzre ḳāʾim her zamān olur (5K)

2.3.1.5.Mesnevi [529]

İkili, ikişerli, ikişer ikişer gibi anlamlara gelen mesnevi, her beyti kendi arasında kafiyelenen beyitlerden oluşan nazım şeklidir.[530] Kafiye örgüsü *aa bb cc dd …* şeklindedir. İran edebiyatından edebiyatımıza geçen mesnevi, kafiye örgüsü nedeniyle iki beyitle yazılabileceği gibi binlerce beyitle de yazılabilmektedir. Uzun soluklu mesneviler genellikle "besmele, tevhid, münacat, na't, sebeb-i te'lif" gibi bölümlerden oluşmaktadır.

Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'ında 8 beyitli bir mesneviye yer vermiştir. Mahlas bulunmayan bu mesnevide Hz. Peygamber'in vasıfları terennüm edilmiştir.

Ḳuṭb-ı ebrār u merkez-i aḫyār

Miḥver-i çarḫ u noḳṭa-i pergār

[529] Türk edebiyatında mesnevi hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Kartal, *Doğunun Uzun Hikayesi Türk Edebiyatında Mesnevi* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2018); İsmail Ünver, "Mesnevi", *Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)Türk* (Ankara: TDK Yayınları, 1986), 430-564.

[530] Kurnaz-Çeltik, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, 467.

Ḳurretü'l-ʿayn-ı enbiyā vü rusül

Cālis-i mesned-i şefāʿat-i kül

Bülbül-i şāḫsār-ı bāġ-ı belāġ

Şāh-bāz-ı nişīmen-i *mā-zāġ*

Bedr-i tābān-ı Leyle-i İsrā

Maẓhar-ı sırr-ı *elleẕī esrā*

Tācdār-ı *denā fe-tedellā*

Ṣadr-ı pīrā-yı bezm-i *ev-ednā*

Dürre-i pāk-ı lücce-i *levlāk*

Şeref-i ḫāk u mefḫar-ı eflāk

Şeb-çerāġ-ı mecāmiʿ-i nāsūt

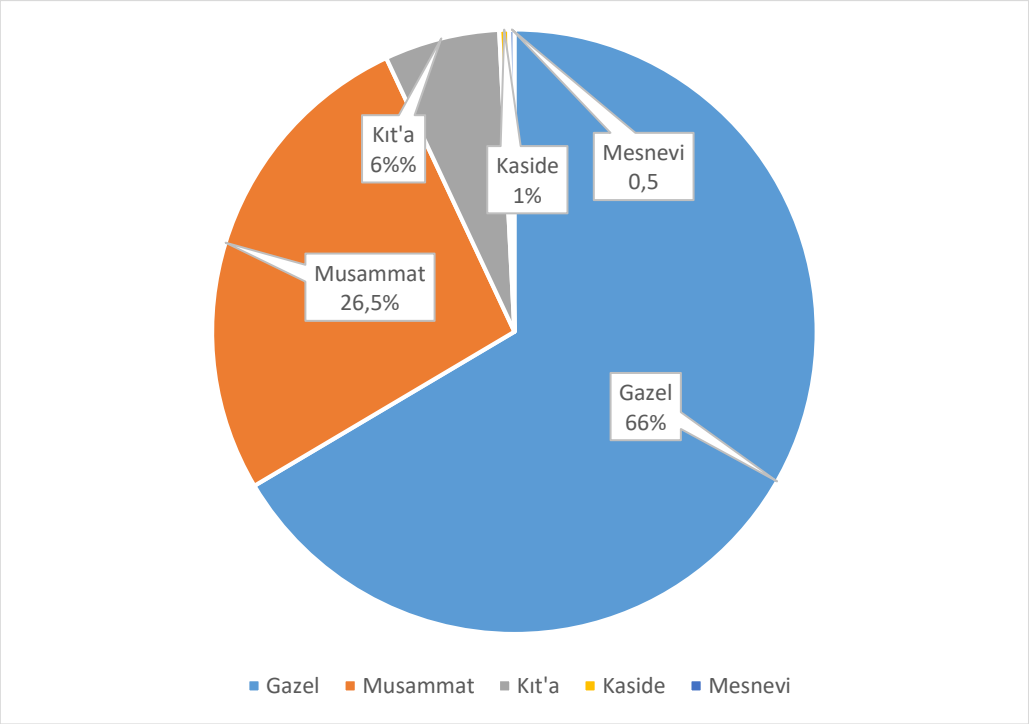
Nūr-ı mişkāt-ı kaʿbe-i lāhūt

Ḳāʾidü'l-ḫalḳ reh-nümā-yı hüdā

Ḥażret-i Muṣṭafā Ḥabīb-i Ḫudā (1 Mersnevi)

Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'nında yer alan ve buraya kadar incelemeye çalıştığımız nazım şekillerini bir tablo hâlinde toplu olarak göstermek, konunun daha iyi anlaşılması açısından yerinde olacaktır.

Grafik-2: *Dîvân*'daki şiirlerin nazım şekillerine göre dağılımı.

Tabloda görüldüğü üzere *Dîvân*'da bulunan toplam 373 şiirin 248 tanesi gazel; 99 tanesi musammat; 23 tanesi kıt'a; 2 tanesi kaside; 1 tanesi mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmıştır. *Dîvân*'da en çok kullanılan nazım şekli gazeldir. Gazeller *Dîvân*'ın % 66'sını; musammatlar % 26,5'sini; kıt'alar ise % 6'sını oluşturmaktadır. *Dîvân*'da yer alan en uzun gazel 19 beyit; en uzun musammat ise 10 benddir. Abdülkâdir Efendi, gazellerini daha çok 4-6 beyit arasında; musammatlarını ise 3-5 bend arasında yazmayı tercih etmiştir.

2.3.2. Nazım Türleri

Sözlük anlamı olarak tür; çeşit, cins, bir cinsin alt bölümleri gibi anlamlara gelmektedir.[531] Edebî terim olarak ele alındığında -farklı pek çok yorum bulunmakla birlikte-[532] tür tanımı için; daha çok manzumelerin konularına göre tasnifine denilmiştir.

[531] Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatında Türler* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2010), 7.

[532] Nazımda tür konusuyla ilgili ortaya konan farklı görüşleri inceleyen ve bir tasnif yapan Abdurrahman Güzel, bu konudaki görüşleri üç gruba ayırmıştır: **Birinci grup**; Ahmet Talat Onay, Hikmet İlaydın, Cem Dilçin, Şükrü Elçin ve Abdurrahman Güzel'den oluşmaktadır. Bu grubun tür hakkındaki görüşü; "muhteva itibariyle şiirin üzerinde durduğu, işlediği konuya göre belirlenir." şeklindedir. **İkinci grup;** Fuat Köprülü, Pertev Naili Boratav, Hikmet Dizdaroğlu'dan oluşan ve "Halk şiirinde şekil yoktur tür vardır, türler de birbirlerinden ezgileri yönüyle ayrılmaktadır." görüşünü savunan araştırmacılardır. **Üçüncü Grup**; M. Öcal

Bu tasnifte nazım şekline bağlı kalma şartı aranmamıştır.[533] Bu bağlamda ele alındığında şiirlerde pek çok konu işlendiği için tarihî süreçte birden fazla edebî tür ortaya çıkmıştır. Türklerin İslamiyet'i kabulüyle başlayan Türk İslam edebiyatının tarihî seyri içinde gerek devirlerin zihnî yapısı gerekse edebiyatımıza yönelik dış etkilerden dolayı yeni edebî metin türleri ortaya çıkmış ya da mevcut edebî türlerin değişip gelişmesiyle edebiyatımızda birçok yeni tür görülmeye başlanmıştır. Bundan dolayı edebî tür bakımından Türk İslam edebiyatında oldukça zengin bir muhteva görülmektedir. Çalışmalarını bu konuda teksif eden kimi araştırmacılar, Türk-İslam edebiyatı edebî türlerini şöyle sınıflandırmaktadır: Allah ile ilgili türler; Hz. Peygamber ile ilgi türler; Kur'ân'a dair türler ve diğer dinî konulu türler.[534] Edebî metinlerin sahih bir şekilde incelenebilmesi için bir tasnif çalışmasının yapılması her ne kadar zorunlu olsa da bin yıla yakın bir süredir devam eden İslamî Türk edebiyatının günümüzde hâlâ üretilmeye devam eden dinî muhtevalı edebî eserlerini birbirinden kesin çizgilerle ayıran bir tasnifin yapılması kolay görünmemektedir. Nitekim çalışmamızda da görüldüğü üzere na't özelliği taşıyan bir şiirin içerisinde aynı zamanda Allah'a yakarışı konu edinen münacattan parçalar bulunabilmektedir. Aynı şekilde nutuk türünün konusu olan tarikat telkinlerinin anlatıldığı bir manzumede tevhidin ya da na'tın konularının işlendiği görülmektedir. Bütün bunlar göz önüne alındığında kesin çizgilerle sınırları çizilmiş bir tür kavramından bahsetmek oldukça güç görünmektedir.

Klasik divan tertiplerinde sırasıyla tevhid, münacat ve na't konulu şiirlere yer verilmesi divan geleneğinde önemli bir yer tutmaktadır.[535] Dinî konulu bu şiirler, klasik şairlerimizin divanlarında geleneğe uyularak birkaç şiir örneği ile teberrüken yazılsa da tekke şairlerinin divanlarını bütünüyle bu şiirler oluşturmaktadır. Dolayısıyla ilâhiyât

---

Oğuz'a göre şekil ve tür hakkında belli bir ortak tanım bulunamamıştır. Bunun sebeplerinden biri de bütün yüzyıllar için genel geçer bir tanım aranmasıdır. Öcal'a göre her yüzyılın, dönemin veya kültürel tercihlerin farklı özellikleri "tür-şekil" kavramlarını biçimlendirmektedir. Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı* (Ankara: Akçağ Yayınevi, 2012), 229-230. Türk edebiyatında tür kavramının tartışıldığı diğer çalışmalar için bkz. Fatih Altuğ, "Başka Türlü Bir Yaklaşım Mümkün mü?", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4 Nazımdan Nesire Edebi Türler 25 Nisan 2008 Bildiriler* (İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2009), 32-46; Hatice Aynur, "Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre Türler", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4 Nazımdan Nesire Edebi Türler 25 Nisan 2008 Bildiriler,* ed. Hatice Aynur vd. (İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2009), 46-63.

[533] Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, 231.

[534] Türk İslam edebiyatında tür tasnifleri için bkz. Ali Yılmaz (ed.), *Türk İslam Edebiyatı El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 145-310; Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, 233-457.

[535] Klasik divan tertibinde usul hakkında bilgi için bkz. Ömer Faruk Akün, "Divan Edebiyatı", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/397-398.

dîvânlarında bulunan türlerin incelenmesi ayrı bir önem arz etmektedir. Abdülkâdir Efendi'nin elimizde bulunan iki *Dîvân* nüshası da mürettep divan niteliğini hâiz olmadığı için şiirler klasik tertibe göre sıralanmamıştır. Farklı konudaki şiirler *Dîvân*'ın içerisine serpiştirilmiştir. Çalışmamızda, az önce bahsedildiği üzere dağınık bir hâlde bulunan dinî muhtevalı şiirlerin konularına göre tasnif edilmesi ve türlerinin tespit edilmeye çalışılması hedeflenmektedir. Yukarıda zikredildiği üzere edebî tür tasnifinde farklı görüşler olsa da çalışmamızda Abdurrahman Güzel'in muhteva temelli tasnifi esas alınmıştır. Bu bağlamda *Dîvân*'da tevhid, münacat, na't, medhiye, mersiye, silsilenâme, tarih ve nutuk türüne ait örneklerin yer aldığı görülmüştür. Bunların dışında zikir ve mevlid meclislerinin önemi; Hz. Peygamber'e yapılan yakarış ve duyulan özlem ve ilahî aşk konuları da sıklıkla işlenmiştir. *Dîvân*'daki türler incelenirken bu türlere konu itibariyle yakın olan şiirler de değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

2.3.2.1.Tevhidler[536]

Allah'ın birliğini ve vahdaniyetini bildirme ve yaratılan bütün varlıklar ile benzerlikten tenzih etme anlamlarına gelen tevhid; İslam akaidinin vazgeçilmez bir parçasıdır. İslam inancının temelini oluşturan ve "Lâ ilâhe illâ'llâh" cümlesiyle vücut bulan tevhid, yeryüzüne gönderilen bütün peygamberlerin gönderilme gayesi; indirilen bütün kitapların indirilme sebebidir. Bu bağlamda tevhid; "Allah'ın tek olduğuna, hiçbir eşi, benzeri ve ortağı olmadığına ve olmayacağına kesin olarak inanmak"tır.[537] Mutasavvıfların zaviyesinden bakıldığında Tevhidin üç mertebesi bulunmaktadır:

> *"Birincisi kâinatta Allah'tan başka gerçek bir müessirin olmadığı hakikatine ulaşmak, buna tevhid-i ef'âl denilmektedir. Alameti tam bir tevekküldür. İkincisi tevhid-i sıfat: Bütün kudretleri ve ilimleri Allah'ın mutlak kudreti ve ilmi içinde yok olmuş görmek, her kemali O'nun nurundan bir parıltıdır diye kabul etmek.*

[536] Türklerin İslamiyet'i kabulüyle başlayan İslam etkisinde gelişen Türk edebiyatının başlangıcından itibaren tevhid konulu edebî eserler kaleme alınmıştır. Türk edebiyatında tevhidler hakkında yapılan çalışmalar için bkz. Haluk Gökalp, *Türk Edebiyatında Manzum Tevhidler* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2016); Mustafa İsen - Muhsin Macit, *Türk Edebiyatında Tevhidler* (Ankara: TDV Yayınları, 1992); Şerife Uzun, *16. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatında Tevhid* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012); İsa Akpınar, *Klasik Türk Şiirinde Tevhid (Başlangıçtan XVI. Asrın Sonuna Kadar)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017); Sacide Gökmen, *XVII. Yüzyıl Tasavvuf Edebiyatında Tevhidler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

[537] Zülfikar Güngör, "Cenâb-ı Allah'la İlgili Edebî Eserler", *Türk İslam Edebiyatı El Kitabı,* ed. Ali Yılmaz (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 147.

Üçüncüsü ve tevhidin son mertebesi tevhid-i zât: Allah'ta yok olup son bulmak. Artık bu makamda bütün ibareler ve işaretler yok olmuştur."[538]

Edebî terim olarak tevhid, "Allah'ın birliği, esması, fiilleri, sıfat ve zatı söz konusu edilerek (bu özellikler çerçevesinde) insan bilgisinin Allah'ın zâtını idrâki, tevhid makamları, kesret-vahdet münasebeti, yaratılış ve kâinatın aslî yapısı gibi fikrî unsurların yorumlandığı edebî metinlerdir."[539] Bu tanımlamaya giren tevhidler muhteva itibariyle iki grupta toplanmaktadır: Birincisi zâhirî şeriat konusunu işleyen; ikincisi tasavvuf düşüncesine dayanan tevhidler. Tasavvuf konulu tevhidler daha çok İmam Kuşeyrî, Attâr, Senâî, Mevlânâ gibi mutasavvıfların görüşlerinden oluşmakta ve Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerifler etrafında şekillenmektedir.[540] Tasavvufî tevhidlerde vahdet-i vücut anlayışı ön plandadır. Türk edebiyatında tevhid türündeki manzumelerin genellikle kaside nazım şekliyle yazılma eğilimi bulunsa da mesnevi, gazel, musammat, kıt'a gibi nazım şekilleriyle de yazıldığı görülmektedir.[541]

Abdülkâdir Efendi'nin *İlâhiyât Dîvânı* incelendiğinde pek çok şiirinin tevhid konulu olduğu görülmektedir. Daha önce belirtildiği üzere şiirlerin konularını kesin çizgilerle ayıramasak da bazı şiirler baştan sona Allah'ın varlığını, birliğini, esma ve sıfâtını işlemektedir. Dolayısıyla tevhid başlığı altında ele alınacak şiirler bu minvaldeki örneklerden oluşmaktadır. Abdülkâdir Efendi'nin *İlâhiyât Dîvânı*'nda 5'i gazel ve 1'i murabba nazım şekliyle yazılmış olan tevhid türünde toplam 6 şiir bulunmaktadır.[542] Müessir-i hakikî olan Allah'ın, kâinattaki âsârına bakmakla görülebileceğini dile getiren Abdülkâdir Efendi'nin, cihanın Allah'ın nuruyla dolu olduğunu; Allah'ın herkesin hâline göre tecelli ettiğini; Allah'ın misalden ve mekândan münezzeh bulunduğunu terennüm eden gazeli şöyledir:

Gör bugün mirʾāt-ı ʿālemde cemāl-i ḥażreti

Bil olan terkīb-i ādemde kemāl-i ḥażreti

---

[538] İsen-Macit, *Türk Edebiyatında Tevhidler,* X.

[539] Güzel, D*inî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, 236.

[540] Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, 334.

[541] Tevhid konulu şiirlerin kaleme alındığı nazım şekilleri hakkında bilgi için bkz. Akpınar, *Klasik Türk Şiirinde Tevhid (Başlangıçtan XVI. Asrın Sonuna Kadar)*, 586-593; Uzun, *16. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatında Tevhid*, 51-56.

[542] Tevhid konulu şiirler için bkz. 42G, 77G, 201G, 207G, 235G; 29M.

Vaḥdeti nūrı ile ṭoldı bütün cümle cihān

Anıñiçün olmadı ġayr-ı celāl-i ḥażretī

Feyż-i āḳdesden tecellī her kese ḥālince Ḥaḳ

Eyleyüp irdi heme ḥalḳa nevāl-i ḥażretī

Bī-cihetdir fārigˇ ol itme ṭaleb her kūşede

Terk-i berzaḫ idegör gel bul viṣāl-i ḥażreti

Yine ḥayret içre ḳalmışdır niçe ṭālib kişi

İde mi idrāk ḫayāl hīç bī-miṯāl-i ḥażreti

Ger ḥarīm-i dilde sen aña teraḳḳub eyle kim

Tā **Necībā** nūş idinci dek zülāl-i ḥażreti (235G)

Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinde tevhid ile ilgili dikkat çeken bir diğer husus da tevhidin dillendirildiği, âşık gönüllerin vahdete erdiği meclislerden ve tevhid zikirlerinden sıklıkla bahsedilmesidir.[543] Bu duyguların dile getirildiği gazellerden biri şöyledir:

İdelim nūş gelüñüz cām-ı ṣafā-yı tevḥīd

Dil-i bīmār ola ki bula şifā-yı tevḥīd

[543] Tevhid meclislerinin ve tevhidin övüldüğü şiirler için bkz. 71G, 216G, 5K, 34M.

İdelim zīver-i iḫlāṣ ile pür dillerimiz

Hem ṭahāretlü zebānile edā-yı tevḥīd

Şuʿle-i nūr-ı muḥabbetle yanaydı cānlar

Ṭola ḳalb ḫāneleri nūr u żiyā-yı tevḥīd

Rūy-ı maḳṣūdı görem diyü heveskār olan

Çekmelidir gözine küḥl-i cilā-yı tevḥīd

Ol ḳadar ṣıdḳıla gül-bang uragör dervīş kim

Ḳubbe-i çarḫa ire ṣīt u ṣadā-yı tevḥīd

Hīç olur mı ki **Necībā** vara ʿİlliyyīn'e cān

Bulmayınca naẓar-ı pīrle hüdā-yı tevḥīd (33G)

2.3.2.2.Münâcâtlar[544]

Arapça "necv" kökünden "kulağa fısıldamak, iki kişi arasında geçen gizli konuşma" anlamlarına gelen münâcât[545], kulun kendi acziyet ve mahviyetininin farkına varmasıyla mutlak varlığa tazarru ve niyazla yönelmesidir. Edebî terim olarak münâcât; Allah'a yalvarmak, yakarmak, niyaz ve dua etmek gayesiyle yazılan, konusu Allah'a yakarış olan nazım türüdür.[546] Münâcâtlar genellikle manzum olmakla birlikte mensur olarak kaleme alınanları da bulunmaktadır. Türk edebiyatındaki mensur münâcâtların en güzel örneği Sinan Paşa (ö. h.891/m.1486)'nın *Tazarru-nâme'*sidir.[547] Münâcâtlar, kulun her türlü sanat endişesinden uzak, aracısız olarak doğrudan Allah'a yöneldiği şiirler

[544] Türk edebiyatında münâcâtlar üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Abdulhakim Koçin, *Türk Edebiyatında Münâcât* (Ankara: TDV Yayınları, 2011); Cemal Kurnaz, *Münâcât Antolojisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992).

[545]Koçin, *Türk Edebiyatında Münâcât*, 19.

[546]Koçin, *Türk Edebiyatında Münâcât*, 20-21.

[547] Sinan Paşa'nın hayatı ve *Tazarru'-nâme* hakkında geniş bilgi için bkz. Sinan Paşa, *Tazarru'-nâme*, thk. Mertol Tulum (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2014).

olduğundan genellikle samimi, duygulu, rikkatli manzumelerdir.[548] Mahviyetin ön planda olduğu münâcâtlarda, Allah'ın Ganiyy-i mutlak olduğu; O'nun ilim ve kudretinden başka kudret bulunmadığı; kâinatın mutlak sahibi ve hâkiminin Allah olduğu; kulun Allah'ın mutlak gücü karşısında kendi acziyetini bilmesi ve Allah'a yakarması gerektiği gibi konular işlenmektedir.[549]

Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'nında 6'sı gazel, 21'i murabba ve 1'i de kıt'a nazım şekilleriyle yazılmış olan toplam 28 adet münâcât bulunmaktadır.[550] Allah'ın Celâlî sıfatlarının tecellilerine aciz kulların dayanamayacağını, bu sebeple Hz. Peygamber hürmetine Allah'tan kullarına merhametiyle muamele etmesinin istendiği, maddi ve manevi hastalıklardan kurtulma yakarışında bulunulduğu bir münacat şöyledir:

İlāhī luṭf u iḥsān it ṭaġılsun bu ḳamu ġamlar
Celāli sırr-ı pinhān it ṣavulsun ġuṣṣa vü hemler

Taḥammül ḳanda mümkindir celāl ü ḳahrıña bizde
Cemāli hem dıraḫşān it gide telḫ ṣīr ola demler

Açıldı yaralar hep tāzelendi sīnede derdler
ʿİnāyet eyle dermān it ṣarılsun zaḫma merhemler

Seniñdir cümle-i ʿālem seniñdir cümle-i ādem
Meded it dād-ı iḫvān it kesilsün dīdeden nemler

Dü ʿālem faḫrı maḥbūb-ı Ḫudā ʿaşḳına yā Rabbī
Zülāl-i feyżi seylān it ḳana hep āteşī-femler

[548] Kurnaz, *Münâcât Antolojisi,* IX.

[549] Güngör, "Cenâb-ı Allah'la İlgili Edebî Eserler", 153.

[550] *Dîvân*'da bulunan münâcâtlar için bkz. 27G, 65G, 83G, 93G, 198G, 233G; 1M, 3M, 5M, 8M, 11M, 12M, 15M, 19M, 20M, 21M, 22M, 52M, 64M, 65M, 66M, 75M, 80M, 81M, 92M, 94M; 2K.

Necībā gerçi yüz yoḳ bizde Ḥaḳ dergāhına ammā

Cenāb-ı Ḥażret-i Ġufrān ḳıla ʿavnıyla emsemler (65G)

Münâcâtlar aciz olan kulun her ne kadar kendi hâlini Yaratıcısına beyan ettiği ve O'ndan af ve mağfiret dilediği edebî metinler olarak görülse de gönlü Hz. Peygamber aşkıyla yanan ve onun (Hz. Peygamber'in) sevgisini ve manevi yakınlığını talep eden şairlerin, Hz. Peygamber'e karşı yakarışlarını da bu tür aracılığıyla dile getirdikleri görülmektedir.[551] Bu yakarışlar, konuları itibarıyla na'tlardan farklılık arz etmektedir. Nitekim Abdurrahman Güzel, konuyla ilgili çalışmasında "… bu tür eserler (münâcâtlar) sadece Allah'a yalvarmak ve iştiyak duygularını açıklamak için değil, aynı zamanda Hz. Muhammed'e karşı da yazılır. Hz. Muhammed için yazılan münâcâtlar na'tlardan muhteva yönüyle ayrılırlar." diyerek Hz. Peygamber'e de münâcât yazılabileceğini, daha doğrusu Hz. Peygamber'e yapılan yakarışların münâcât başlığı altında incelenebileceğini belirtmektedir.[552] *Dîvân* bu açıdan incelendiğinde Hz. Peygamber'e yakarış konusunu

[551] Söz konusu şiirlerin şefaatnâme olarak değerlendirilmesi mümkünse de klasik bir şefaatname ile örtüşmeyen yönleri de bulunmaktadır. Genel olarak şefaatnâmeler ya bulunduğu eserin bir parçası olarak ya da müstakil bir eser olarak kaleme alınır. Konu olarak kulun günahının çok olması, isyan deryasına batması nedeniyle Hz. Peygamber ve din büyüklerinden ahirette şefaatte bulunmasını işler. *Dîvân*'da Hz. Peygamber'e yakarış olarak değerlendirilen şiirlerde ise Hz. Peygamber'den ahirette şefaat istemekten çok dünyada onun sırrına mazhar olma, onun sevgisiyle gönüllerinin dolmasını isteme, onun ahlakıyla ahlaklanma arzusu gibi konular işlenmektedir. Aşağıda örneği verilen şiirde Abdülkâdir Efendi, Hz. Peygamber'den onunla kendisi arasındaki perdeleri kaldırmasını, Hz. Peygamber'le manevi sırların açılmasını, Hz. Peygamber'in Allah'tan aldığı ilahî feyzleri âşıklarına lütfetmesi isteğinde bulunmaktadır. Dolayısıyla bu tarz şiirlerin ayrı bir tür olarak tasnif edilmesinin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Yā Rasūla'llāh gider rūy u cemāliñden niḳāb

Āsitānıñ bendesi ʿāşıḳlara ḳıl feṯḥ-i bāb

Şerbet-i feyżiñ devā-yı derd-i dildir ṣādıḳa

Kāse-i şevḳiñ yeter dil-teşneye şīrīn şarāb (19G/1-2)

Türk edebiyatında şefaatnâmeler hakkında bilgi için bkz. Duygu Kayalık Şahin, "Yahyâ'nın Şefaatnâme'si", *ATEBE (Dinî Araştırmalar Dergisi)* 8 (2022), 211-231; Şahin Köktürk, "Şefaat-name ve Pir Muhammed'in Şefaatnamesi", *Turkish Studies* 9/6 (2014), 761-771; Alim Yıldız, "Hz. Peygamber (s.a.s) ile İlgili Edebî Türler", Ali Yılmaz (ed.) *Türk-İslam Edebiyatı El Kitabı* (Grafiker Yayınları, 2017), 239-243.

[552] Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı,* 259.

işleyen 7'si gazel, 6'sı murabba olmak üzere toplam 13 manzume bulunmaktadır.[553] *Dîvân*'da Hz. Peygamber'e yapılan yakarışlardan biri şöyledir:

Bir ḳadem ḳo bezm-i ʿuşşāḳa kerem ḳıl yā Rasūl
Bir nigāh it cān-ı müştāḳa kerem ḳıl yā Rasūl

Lālezār olsun göñüller ṭalʿat-ı pāḳıñ ile
Şerbet-i feyżiñ dile aḳa kerem ḳıl yā Rasūl

Perde-i ʿafvıñla cürmüm setr idüp bī-çāreñi
Ḳıl maḥal hem luṭf-ı aḫlāḳa kerem ḳıl yā Rasūl
…
Āb-ı vaṣlıñla dil-i **Dervīş Necīb'**iñ āteşin
Eyle iṭfā ḳoma kim yaḳa kerem ḳıl yā Rasūl (120G)

Abdülkâdir Efendi'nin münâcâtları incelendiğinde dönemin en önemli sorunu olan ve Osmanlı Devleti'ni XVIII. yüzyılda en çok meşgul eden Osmanlı-Rus savaşlarının münacatlarda sıklıkla geçtiği görülmektedir. *Dîvân*'da, Ruslara karşı savaşan dönemin padişahına ve İslam ordusuna Allah'tan yardım dilendiği münâcâtlar bulunmaktadır.[554] Bu şiirler göstermektedir ki Abdülkâdir Efendi, kendi döneminin sosyal olaylarına ve sorunlarına bîgâne kalmamıştır. Sultan I. Abdülhamid döneminde başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'na (1787-1792) katılan İslam ordusu için yapılan yakarış şöyledir:

[553] Hz. Peygamber'e yakarış başlığı altında değerlendirilen şiirler için bkz. 19G, 20G, 120G, 121G, 127G, 135G, 188G; 13M, 18M, 46M, 48M, 53M, 56M.

[554] Ruslarla savaşan İslam ordusu için kaleme aldığı münâcâtlar için bkz. 1M, 12M, 20M.

Ḫudāyā Mosḳov-ı menḥūsı ḳahrıñ ile ber-bād it

Şeh-i İslām u dīn Sulṭān Ḥamīd'i naṣrla şād it

Cüyūş-ı ehl-i īmāna mezīd luṭf u imdād it

Şeh-i İslām u dīn Sulṭān Ḥamīd'i naṣrla şād it

Şu Mosḳov-bed-diliñ etbāʿ[ı] olsun ḫor [u] pür-ḫüsrān

Çaġıralar süyūf-ı ġāzīlerden el-emān emān

İlāhī ḳıl ḳarīn-i nuṣret ü fırṣat bizi her ān

Şeh-i İslām u dīn sulṭān Ḥamīd'i naṣrla şād it

O dem kim ola bāzār-ı ḳıtāl ġaziyān-ı maḥsūs

Olalar Mosḳovīler zīr-i tīġ-ı Ḥaḳ'da hep menkūs

Ḳala çāh-ı elemde dāʾimā engūr ḫabīṯ maḥbūs

Şeh-i İslām u dīn sulṭān Ḥamīd'i naṣrla şād it (12M/1-3)

…

2.3.2.3. Na'tlar[555]

İslamî Türk edebiyatında, konusu Cenab-ı Hak olan eserlerin yanı sıra Hz. Peygamber'i konu edinen mensur ve manzum olarak kaleme alınmış pek çok eser de bulunmaktadır. Klasik edebiyatımıza bu açıdan bakıldığında dîvânında Hz. Peygamber ile ilgili şiiri olmayan şair sayısı yok denecek kadar azdır. Hz. Peygamber'i konu edinen türlerin başında hiç şüphesiz na't gelmektedir. Arapça "vasfetme, methetme, övme" anlamlarına gelen na't, ıstılah olarak Hz. Peygamber'in güzel vasıfları üzerine yazılan

[555] Türk edebiyatında Hz. Peygamber sevgisi ve na'tlar hakkında geniş bilgi için bkz. Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na't* (Ankara: TDV Yayınları, 1993); İsmail Çetişli, *Türk Şiirinde Hz. Peygamber 1860-2011* (Ankara: Akçağ Yayınevi, 2012); Murat Ak, *Na'tlerin Tasavvufî Temelleri ve Na't Mecmuaları (Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Bölümü 1210, 1211 -Tenkitli Metin)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014); Zülfikar Güngör, *Osmanlı Padişahlarından Hz. Muhammed'e Na'tlar (Metin Şerhi)*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2009).

övgü manzumelerini ifade etmektedir.[556] Son dönem Türk edebiyatı şairlerinden Sezai Karakoç'a göre ise na'tın tarifi şöyledir:

> *"... Peygamber nasıl insanın ufkuysa na't da şiirin ufkudur... Na't, insanın, insanı, kendini Peygamber'de araması, gerçeği O'nun çevresinde dolaşarak bulmaya çalışması, O'na yaklaşmağa çalışarak yaradılışın sırrına erileceğini idrak edişidir. Na't, Peygamber'in şiirle yapılmak istenen bir portresidir. Her şâir, durduğu yerden ve görme kabiliyeti ölçüsünde O'na bakar; O büyük mükemmelliğin karşısındaki duygularını zaptetmeye çalışır. Bütün na'tlar âdetâ, tarih boyunca yapılan tek bir portrenin farklı cephelerden birer örneği gibidir ve tek bir portre içindir. Bir portre ki, tarih ve insan devam ettikçe bitmeyecektir. Bütün na'tlar bir meş'ale ormanı gibi pırıldar, insanın üstünde; ve insanlık Peygamber'e doğru bu ışıkların altında sevinçle, aşkla, güvenle yürür."*[557]

Bu düşüncelerle; Hz. Peygamber'in sevgisini ve şefaatini kazanmayı uman ve ona karşı beslediği minnet duygularını terennüm eden şairler, Hz. Peygamber döneminden itibaren onu öven ve ona karşı derin muhabbetlerini dile getiren şiirler yazmışlardır. Edebiyatımızda Sadece Hz. Peygamber'e değil onun yol arkadaşları olan hulefâ-i râşidîne de özellikle tekke şairleri tarafından na'tlar yazılmıştır.[558] Hz. Peygamber için yazılan na'tlar "naat-ı Rasul", "naat-ı Nebî" gibi isimlerle adlandırılmaktadır. Türk edebiyatında Hz. Peygamber'e duyulan sevgi ve muhabbetin bir nişanesi olarak sadece na'tlardan oluşan dîvânlar bile kaleme alınmıştır.[559] Neredeyse her şiirinde Hz. Peygamber ve ona duyduğu derin muhabbettini terennüm eden Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında da na't olarak değerlendirebileceğimiz 1'i mesnevi, 63'ü gazel, 5'i murabba ve 1'i tahmis olmak

---

[556]Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na't*, 1.

[557]Sezai Karakoç, "Birkaç Söz", *Hazreti Peygambere Şiirler Antololisi Na'tlar*, Haz. Abdullah Öztemiz Hacıtahiroğlu (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1966), 6.

[558]Canım, *Divan Edebiyatında Türler*, 173-174.

[559] Dîvânlarındaki şiirlerin tamamını Hz. Peygamber'e ayıran şairler için bkz. Mustafa Sefa Çakır, *Yahyâ Nazîm Dîvânı* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020); Mehmet Özdemir, *Neccâr-zâde Rızâ Dîvânı* (Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999). Ayrıca18. Yüzyılın önemli mutasavvıf şairlerinden olan Salahaddîn-i Uşşâkî (ö. h.1197/m.1783), hem müstakil bir na't dîvânı kaleme almış hem de *Dîvân*'ının büyük bir bölümünü na'tlara ayırmıştır. Bkz. Abdullah Salahaddîn-i Uşşâkî, *Hz. Peygambere Na'tlar (Dîvân-ı Nu'ût-ı Salâhî)*, thk. Mehmet Akkuş (Ankara: Kariyer Matbaacılık, 1999); Abdullah Salahaddîn-i Uşşâkî, *Dîvân*, thk. Mehmet Akkuş (İstanbul: Eflatun Kitap, 2020). Türk Edebiyatında yazılan na't dîvânları hakkında bilgi için bkz. Ak, *Na'tlerin Tasavvufî Temelleri ve Na't Mecmuaları (Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Bölümü 1210, 1211 - Tenkitli Metin)*, 23-28.

üzere toplam 70 manzume bulunmaktadır.[560] Ayrıca *Dîvân*'da yer alan 1 gazel, 1 murabba ve 1 kıt'a na't türü olarak değerlendirilemese de Hz. Peygamber'e duyulan özlem ve hasreti konu edinen şiirler olarak karşımıza çıkmaktadır.[561] Abdülkâdir Efendi'nin şiirleri incelendiğinde duygu yoğunluğunun en üst perdede olduğu şiirlerinin na'tlar olduğu görülmektedir. Bu durum şüphesiz Abdülkâdir Efendi'nin Hz. Peygamber'e duyduğu derin muhabbetin bir yansımasıdır. Bu meyanda Abdülkâdir Efendi'nin Hz. Peygamber'in vasıflarını dile getirdiği bir gazeli şöyledir:

Ey süvār-ı kişver-i ***ednā*** nezīl-i bezm-i ***ḳāb***

Şuʿle-i nūr-ı cemāliñ ẕerresidir āfitāb

İsm-i Fettāḥ şol ḳadar itdi tecellī sende kim

Olduñ aḳfāl-i rumūz-ı kāʾināta fetḥ-i bāb

Kāse-i ʿuşşāḳ-ı leb-teşne olupdur cümlesi

Lüle-i engüşt-i luṭfuñdan tamām pür-feyż-i āb

Ṣad hezārān tef-lebe bir cürʿa-i ʿaşḳıñ yeter

Nice biñ biñ kişiden defʿ idiserdir ıżṭırāb

Ṣun Keremkārā **Necīb**-i zārıña rūz-ı cezā

Dest-i pāk-ı raḥmet-āmīziñ ile Kevs̱er-şarāb (18G)

[560] *Dîvân*'da bulunan na'tlar için bkz. 1 mesnevi; 1G, 3G, 5G, 6G, 7G, 8G, 10G, 17G, 18G, 21G, 22G, 28G, 34G, 35G, 36G, 58G, 61G, 63G, 75G, 78G, 80G, 106G, 110G, 111G, 114G, 117G, 123G, 125G, 126G, 128G, 129G, 136G, 138G, 139G, 154G, 155G, 178G, 180G, 182G, 183G, 184G, 185G, 186G, 193G, 194G, 195G, 196G, 200G, 209G, 211G, 213G, 217G, 218G, 219G, 187G, 197G, 203G, 204G, 220G, 225G, 227G, 244G, 248G; 2M, 24M, 23M, 33M, 51M, 99T.

[561] *Dîvân*'da bulunan Hz. Peygamber'e özlem ve hasret içeren şiirler için bkz. 223G; 38M; 6K.

Abdülkâdir Efendi, Hz. Peygamber'e duyduğu muhabbeti daha çok gazel nazım şekliyle yazdığı şiirleriyle dile getirse de aynı amaçla murabba nazım şekliyle kaleme aldığı şiirleri de bulunmaktadır. Bu şiirlerden biri şöyledir:

Şuʿle-i ẕāt-ı şerīfiñ yā Rasūl
Tāb-baḫş-ı dīde-i ʿuşşāḳdır
Bend ider āşüfteñi gīsūlarıñ
Ḳaşlarıñ miḥrāb-ı pür-eşvāḳdır

Pertev-i mihr-i vücūduñ çün ẓuhūr
İtdi ḳıldı ʿālemi hep cümle nūr
Teşnegānıñ oldı reyyān bī-ḳuṣūr
Lebleriñ pür-feyż ü pür-eẕvāḳdır

Gül cemāliñ olduġında āşikār
Bülbülāna āh-ı dil-sūz oldı kār
Bu **Necīb**veş ṣad hezār vardır hezār
Ruḫlarıñ mirʾāt-ı pür-işrāḳdır (33M)

Hz. Peygamber'e duyulan özlemi terennüm eden ve murabba nazım biçimiyle kaleme alınmış bir diğer şiiri ise şöyledir:

Pür itdi ʿāndelībāsā cihānı āh u efġānım
Olaldan bu dil-i şeydā Rasūl-i Ḥażret'e ʿāşıḳ
Getürmez fikrine ġayrı anı ister benim cānım
Olaldan bu dil-i şeydā Rasūl-i Ḥażret'e ʿāşıḳ

Her ān [u] her zamānım ẕikrine olmuş durur ālūd

Derūn [u] hem birūnım feyż-i ʿaşḳından olup pür-cūd

Umaram ben **Necībā** ḥażretinden olmayam mebʿūd

Olaldan bu dil-i şeydā Rasūl-i Ḥażret'e ʿāşıḳ (38M)

2.3.2.4.Mersiyeler[562]

Ölüm telakkisi varlığın yaratılışından itibaren insan zihnini en çok meşgul eden meselelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ölüm kimi için bir yok oluşu ifade ederken kimi için de ebedî bir hayata yeniden doğuşun ilk aşaması olarak görülmektedir. Tarih boyunca ölüm üzerine düşünen insan, sevdiği birini kaybetmekten duyduğu acıyı hafifletebilmek için duygularını bazen bir türküyle bazen bir şiirle dile getirmiştir. İslam öncesi Türk edebiyatında önemli bir yer tutan sagaların[563] klasik edebiyatımızdaki izdüşümü olan mersiye; "ölen birinin ardından duyulan üzüntüyü dile getirmek, o kişinin iyi taraflarını anlatmak ve ölene karşı şairin ilgisini ifade etmek üzere yazılan lirik şiirlere"[564] denmektedir.

Mutasavvıf şairlerin kaleme aldığı mersiyelerde, dünyada gurbette olan ve asıl vatanını arzulayan ruhun, ebedî ve gerçek hayata kavuşması; mahbub-ı hakikî olan Allah'a vuslatın ancak ölümle gerçekleşeceğinin telkini ve bu nedenle ölümün düğün gecesine benzetilmesi; fenâ âleminden bekâ âlemine geçişin sevinci gibi konular işlenmektedir.[565] Bununla birlikte dünyanın geçiciliği ve vefasızlığı; insanın ölüm karşısındaki çaresizliği; dünyanın elem yurdu olduğu gibi düşünceler de mersiyelerde görülmektedir.[566] Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ı incelendiğinde biri Hz. Ali'ye biri Hz. Hüseyin'e biri küçük yaşta vefat eden çocuğuna ve biri de adı verilmemekle birlikte

[562] Türk edebiyatında mersiyeler hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa İsen, *Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye* (Ankara: Akçağ Yayınevi, 1994); Mehmed Çavuşoğlu, "Şehzade Mustafa Mersiyeleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 12 (İstanbul -1981 1980), 641-686; Mustafa İsen, "Mutasavvıflara, Sufî Şairlerce Yazılan Mersiyeler ve Sufî Düşüncesine Göre Ölüm", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi* 7 (İstanbul 1993), 307-326; Mine Mengi, "Eski Edebiyatımızın Mersiyelerine Toplu Bir Bakış", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2 (İzmir 1983), 91-101.

[563]Mengi, "Eski Edebiyatımızın Mersiyelerine Toplu Bir Bakış", 91.

[564]İsen, *Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye,* 3.

[565]İsen, "Mutasavvıflara, Sufî Şairlerce Yazılan Mersiyeler ve Sufî Düşüncesine Göre Ölüm", 307-308.

[566]Mengi, "Eski Edebiyatımızın Mersiyelerine Toplu Bir Bakış", 92.

kendinin saygı duyduğu hocası ya da şeyhlerinden olması muhtemel bir şahsa mersiye türünde yazılmış 4 şiirinin bulunduğu görülmektedir.[567] Edebiyatımızda ayrı bir yeri olan Hz. Hüseyin ve Kerbela hadisesi birçok esere konu olmuş ve bu konuda pek çok mersiye türünde mensur-manzum eserler kaleme alınmıştır.[568]

Abdülkâdir Efendi'nin küçük çocuğu için yazdığı mersiyesinde ayrılık ateşi ile yandığını ve acıya dayanmanın mümkün olmadığını dile getirdikten sonra küçük yaşta ölen çocukların ahirette anne ve babalarına şefaat edeceğini, sabrederek Allah'ın rızasına kavuşulacağını, cennete girecek olan çocuğun beraberinde anne ve babasını da götüreceğini düşünerek kendini sakinleştirmekte ve acısını hafifletmeye çalışmaktadır. Söz konusu mersiye şöyledir:

Āteş-i hicrān-ı evlāda nice bir yanasın
Ṣabr idüp ḫoş ṭut diliñ eyle taḥammül firḳate
Sāġar-ı ġufrān-ı Ḥaḳḳ'a bu sebeble ḳanasın
Ṣabr idüp ḫoş ṭut diliñ eyle taḥammül firḳate

ʿArṣagāh-ı ḥaşre geldikde bu ābā ümmühāt
İde maʿṣūmlar bubamız anamızla iġtilāt
ʿAfv ide eṭfāl içün Ḥaḳ müẕnibīn [ü] müẕnibāt
Ṣabr idüp ḫoş ṭut diliñ eyle taḥammül firḳate

Gözleye nār-ı ġażabdan seni ṭıfl-ı nev-resiñ
Dest-gīrdir anda ṭıflı vālideyn-i bī-kesiñ
Girmeye sensiz **Necībā** cennete feryād-resiñ
Ṣabr idüp ḫoş ṭut diliñ eyle taḥammül firḳate (86M)

[567] *Dîvân*'da bulunan mersiyeler için bkz. 76M, 82M, 86M, 96M.

[568] Türk edebiyatında kaleme alınmış Kerbela ve Hz. Hüseyin mersiyeleri için bkz. Bünyamin Çağlayan, *Kerbela Mersiyeleri* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997).

Abdülkâdir Efendi, "Hüküm Allah'ındır." anlamındaki الحكم لله ayetinin[569] vasıta mısraı olan mersiyesinde ise ölümün visâl-i Hakk'a vesile olduğunu; ölen kişinin fenâ âleminden hakikî âleme göçtüğünü; arkada kalanların ayrılık ateşiyle yandığını şöyle ifade etmektedir:

ʿAzīzim eylediñ çün ʿazm-i cānān

Vedāʿ olsun vedāʿ ***el-ḥükmü li'llāh***

Viṣāl-i Ḥaḳ'la olduñ şād u ḫandān

Vedāʿ olsun vedāʿ ***el-ḥükmü li'llāh***

Ṣadā-yı kūs-ı rıḥlet eyleyüp gūş

Şarāb-ı cām-ı mevti eylediñ nūş

Fenādan el çeküp olduñ kefen-pūş

Vedāʿ olsun vedāʿ ***el-ḥükmü li'llāh***

Yanar dervīşleriñ nār-ı firāḳla

Ṣabāḥ-ı ḥaşra dek bu iḫtirāḳla

Necībā aġlayalım iftirāḳla

Vedāʿ olsun vedāʿ ***el-ḥükmü li'llāh*** (76M)

2.3.2.5.Methiyeler

Arapça "övgü, övme" anlamlarına gelen methiye, terim olarak bir kimseyi onda bulunan güzel vasıflarını sayarak övmek için yazılan şiirlere verilen isimdir.[570]

[569] Ayetin tamamı şöyledir: "Bu duruma düşmenizin sebebi şudur: Allah'ın ismi tek başına anıldığı zaman inkâra sapardınız, ama O'na ortak koşulduğunda buna inanırdınız. Artık hüküm, yüce ve ulu olan Allah'ındır." Mü'min 40/12. Not: Çalışmamızda verilen bütün ayet meallerinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın "https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir" (Erişim 19.12.2023) sayfası kullanılmıştır.

[570] Ahmet Mermer-Neslihan Koç Keskin, *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Yayınevi, 2021), "Medhiye", 139.

Edebiyatımızda iki türlü methiye geleneği bulunmaktadır: Birincisi; padişah, vezir, paşa, şeyhülislam, vali gibi dönemin ileri gelenlerini övmek için yazılan methiyelerdir. Bu tür methiyelerde şairin memduhu olan kişiyi abartılı bir şekilde övmesi ve memduhtan bir beklentisinin olması (caize) ön plandadır. Dolayısıyla şiirde samimiyetten öte sanat ve mübalağa göze çarpmaktadır. İkincisi ise dört halife, ashab-ı kiram ve âriflerin kutbu sayılan velileri meth için yazılan eserlerdir. Çoğunlukla mutasavvıf şairler tarafından kaleme alınan bu tür methiyelere "istimdat" adı verilmektedir.[571] Bu tür methiyelerde, övülen kişi (memduh) kendisinde olmayan vasıflarla tavsif edilmez. Çünkü hakikatin arayıcısı olan şair, bu övgü vasıtasıyla övülen kişiyi anlamaya çalışmakta ve onun öğretilerini içselleştirmeyi arzulamaktadır.[572] Dolayısıyla mutasavvıf şairlerin methiyelerinde memduha karşı sonsuz bir saygı, teslimiyet ve muhabbet görülmektedir.

Methiyeler Klasik edebiyatımızda genellikle kaside nazım şekliyle kaleme alınsa da diğer pek çok nazım şekliyle kaleme alınan methiyeler de görülmektedir. Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ı incelendiğinde Eşrefiyye tarikatının kurucusu ve Abdülkâdir Efendi'nin eb-i ruhanîsi olan Eşrefoğlu Rûmî ile Kâdiriyye tarikatının kurucusu olan Abdülkâdir Geylanî'yi öven şiirlerinin bulunduğu görülmektedir. Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında 3'ü gazel nazım biçimiyle (Eşrefoğlu Rûmî için) ve 2'si murabba nazım biçimiyle (Abdülkâdir Geylanî için) olmak üzere methiye türünde kaleme alınmış toplamda 5 adet şiir bulunmaktadır.[573] Aşağıdaki methiye örneğinde Eşrefoğlu Rûmî'nin irfan sahibi biri ve Hz. Peygamber'in vekili olduğu; ilahî sırlar hazinesine ulaşıp herkese bu hazinelerin kapısını açtığı; dünyaya meyletmediği vb. özellikleri veciz bir şekilde dile getirilmektedir.

Merḥabā ey ṣāḥib-i ʿirfān vekīl-i Muṣṭafā
Ḳuṭb-ı devrān ṣāḥib-i dīvān şerīf-i pür-nümā

Genc-i esrār-ı ilāha ʿaşḳıla vāṣıl olup
Açdı ebvāb-ı künūz-ı ʿaşḳı itdi eṣ-ṣalā

[571] Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, 372-373.
[572] Ali İhsan Akçay, "Edebiyatımızda Emir Sultan Methiyeleri", *Emir Sultan Sempozyum Bildirileri (05 Mayıs 2012)*, ed. Osman Çetin (Bursa: Bursa Yıldırım Belediyesi, 2012), 221.
[573] *Dîvân*'da bulunan methiyeler için bkz. 9G, 38G, 205G; 77M.

…

Baġ-ı ʿirfānda serīr-ārā-yı bezm-i ḳurb olup

Oldı aṣḥāb-ı velāya pīşvā engüşt-nümā

Kendözin dosta kemāliyle virüp anı bulup

Mā-sivā'llāhdan fenā bulup fenā-ender-fenā

Şerbet-i ṣahbā-yı bezm-i ezelīden nūş idüp

Pür-ṣafā geldi cihāna itmedi ġayrı ṣafā

Baḥr-ı vaṣf-ı ḥażret-i cedde **Necībā** ġavṣ idüp

İde mürvārīd-i feyżine Ḫudā seni sezā (9G/1-2, 5-8)

Dîvân'ın 38. gazeli olan ikinci methiyede ise Eşrefoğlu Rûmî'nin kabri ve maneviyatı methedilmektedir.

Merḳad-i Sulṭān-ı Eşref-zāde ḳalbi şād ider

Muḫliṣīne medfeninden merḥabā feryād ider

Gel ziyaretgāh-ı Eşref-zāde'ye sen ṣıdḳla

Ḳuvvet-i ḳudsiyyesi vīrānıñı ābād ider

Ey dirīġā bilmeyen dergāh-ı pāk niʿmetin[i]

Şübhesiz kesb-i yediyle kendüyi ber-bād ider

Ehl-i īmāna celīdir bu velīniñ himmeti

İẕn-i Ḥaḳ'la ṭālibe rūḥ-ı şerīfi dād ider

Tende cānıñ var ise düş türbe-i raʿnāsına

Zāʾiri feyż-i Ḫudā'ya ṣāḥib-istiʿdād ider

Ḥamdu li'llāh yüz sürüp olduḳ **Necīb** şīrīn-meẕāḳ

Naḳl-i sır itdi bize aṣḥābını işhād ider

Abdülkâdir Efendi'nin, Abdülkâdir Geylanî hakkında murabba nazım şeklinde kaleme aldığı methiyenin ilk iki bendi ise şöyledir:

Ey Ḥaḳḳ'a ṭālib derdlü dil

Gel Şeyḫ ʿAbdü'l-ḳādir'e

Ḳaldur ḥicābı çeşmi sil

Gel Şeyḫ ʿAbdü'l-ḳādir'e

Aṣl-ı ʿarīḳdir ol şerīf

Ol sırına saʿy it elīf

Ḳuvvet dilerseñ ey żaʿīf

Gel Şeyḫ ʿAbdü'l-ḳādir'e (77M/1-2)

…

Methiyeler hakkında Halil Çeltik tarafından dile getirilen bir diğer husus da şairlerin mevlid ve mevlid gecesini öven şiirlerinin methiye türünün bir farklı şekli olarak yorumlanabileceğidir.[574] Bu açıdan yaklaşıldığında, Abdülkâdir Efendi'nin mevlid

[574] Halil Çeltik'in mevlid methiyeleri hakkında düşünceleri için bkz. Halil Çeltik, "Mevlidin Şiire Yansıması Mevlid Methiyeleri", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi (ESTAD)* 5/3 (Aralık 2022), 1260-1273.

gecelerinde okunması için yazdığı mevlid meclisini ve mevlid gecesini öven şiirleri methiye başlığı altında incelenebilir kanaatindeyiz. *Dîvân*'da mevlid gecesini, Hz. Peygamber'in viladetini ve mevlid meclislerini öven 2 gazel, 1 kıt'a, 3 murabba bulunmaktadır.[575] Mevlid dinlemeyi ve mevlid meclisini öven bir şiiri şöyledir:

Ey derūnı āteş-i ʿaşḳ-ı Rasūl ile yanan
İstimāʿ-ı mevlid-i pāk-ı Rasūl'e ḥāżır ol
Ḳalbi dāʾim ser-te-ser şevḳ-i Rasūl ile ṭolan
İstimāʿ-ı mevlid-i pāk-ı Rasūl'e ḥāżır ol

Şübhe yoḳdur bezm-i mevlīde gelen her bir kişi
Lezzet-i ġufrānla sükker olur anıñ işe
Semʿ-i cānla gūş idüp ḳalbde bulagör cünbişi
İstimāʿ-ı mevlid-i pāk-ı Rasūl'e ḥāżır ol

Rūy-ı cāna ṣaç gül-āb-ı naʿt-ı pāk-ı Muṣṭafā
Micmer-i dilde ʿabīr-i şevḳi yaḳ ol pür-ṣafā
Şerbet-i ʿaşḳ-ı Rasūl'e ḳıl **Necībā** eṣ-ṣalā
İstimāʿ-ı mevlid-i pāk-ı Rasūl'e ḥāżır ol (47M)

2.3.2.6. Silsilenâmeler[576]

Arapça "bir şeyi bir şeye bağlama, iliştirme, zincir yapma, bir soyun şeceresini çıkarma" gibi anlamlara gelen silsile kelimesi ile Farsça mektup, vesika gibi anlamlara gelen "nâme" kelimesinin birleşmesiyle oluşan silsilenâme kelimesi terim olarak bir

[575] 32G, 238G; 11K; 50M, 89M, 47M.

[576] Silsilenâmelerin tarihî serüveni, İslam coğrafyası ve Osmanlı topraklarındaki gelişimi, türleri, muhtevası, tasavvufî silsilenâmeler vb. konular hakkında geniş bilgi için bkz. Abdurrahim Ayğan, *Osmanlılarda Silsile Geleneği ve Resimli Hanedan Silsilenameleri* (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 11-174; Usta, *Tabibzâde Mehmed Şükri Efendi ve Silsile-i Sufiyye*, 10-70.

neslin soy şeceresini; bir sanat erbabının el aldığı ustalarının silsilesini; bir tarikatın şeyhlerinin Hz. Peygamber'e kadar uzandığına inanılan manevi zincirini göstermek için yazılan kitap, cetvel, liste anlamında kullanılmaktadır.[577] Tasavvufta silsile, sûfîlerin zincir halkalarına benzeyen şeyhler vasıtasıyla Hz. Peygamber'e, nihayet Allah'a ulaşmak için kabul ettikleri bir esastır. Bu "El ele, el Hakk'a!" vecizesiyle dillendirilmektedir.[578] Bu silsileler mensur yazılabileceği gibi manzum olarak da kaleme alınmıştır. Bilindiği üzere Abdülkâdir Efendi Eşrefiyye tarikatına bağlı hem bir şair hem de icazetli bir şeyhtir. Bu nedenle silsile sahibi olan Abdülkâdir Efendi, kendi silsilesini Eşrefoğlu Rûmî'ye kadar götüren iki silsilename kaleme almıştır.[579] Manzumelerde Eşrefoğlu Rûmî'den başlayarak, çalışmamızın başında zikrettiğimiz bazı Eşrefiyye şeyhlerini ve onların belirgin özelliklerini anlatan Abdülkâdir Efendi, son olarak onlarda olan sırların, babası İzzeddîn Efendi ile kendisine geçtiğini bildirmektedir. Abdülkâdir Efendi'nin her beyitte bir şeyhini dile getirdiği silsilenâmesi şöyledir:

Nesl-i Eşref-zāde'yi ol Müsteʿān

Ḳıldı naḫl-i mīvedār-ı ʿizz ü şān

Bīḫ-i ʿAbdu'llāh Efendi'dir anıñ

Yaʿnī kim ol Eşrefoġlı sulṭān

ʿAşḳla ol naḫli sīr-āb eyledi

Tırsī Şeyḫ ʿAbdü'r-Raḥīm ol sulṭān

Feyż-i Ḥaḳ'la pür-nümā ḳıldı anı

Pīr-i Ḥamdī kim o da bir sulṭān

[577] Usta, *Tabibzâde Mehmed Şükri Efendi ve Silsile-i Sufiyye,* 10.

[578] Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi,* 186.

[579] *Dîvân*'da bulunan silsilenâmeler için bkz. 2k, 145G.

Naḫl-i pākıdır anuñ sırr-ı ʿalā

Ol daḫi bir ḳadr-i ʿālī sulṭān

Şeyḫ Luṭfu'llāh pür-luṭuf-ı İlāh

Bāġbān-ı ʿaşḳdır ol sulṭān

Eşref-i Ṣānī Muḥammed ol daḫi

Bu muḥāṭ-ı ʿaşḳda oldı sulṭān

Bülbül-i ʿaşḳ neşʾedār-ı cām-ı ʿaşḳ

Şeyḫ ʿİzze'd-dīn Efendi sulṭān

Ḫidmet-i pīrān u ecdāda **Necīb**

Ṣıdḳla ḳāʾim olup ol sulṭān (145G)

2.3.2.7. Tarihler[580]

Ebced harflerindeki[581] her harfin bir sayıya karşılık olması özelliğinden yararlanılarak herhangi bir olayın meydana geldiği tarihi veya bir binanın yapım ya da kişilerin doğum/ölüm tarihlerini hicrî-kamerî yılı gösterecek şekilde bir kelime, tamlama, cümle, mısra, beyit veya bir manzume söyleme yahut yılı doğrudan doğruya manzum şekilde sözle söyleme sanatına tarih düşürme denmektedir.[582] Tanımda da belirtildiği

[580] Tarih düşürmenin tarihî gelişimi, Türk edebiyatındaki yeri gibi konular hakkında geniş bilgi için bkz. Turgut Karabey, *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2015); İsmail Yakıt, *Türk-İslam Kültüründe Ebcet Hesabı ve Tarih Düşürme* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1992); Mahmud Es'ad Coşan, "Ebcet Hesabı İle Tarih Düşürme Sanatı", *Akademik Makaleler* (İstanbul: Server Yayınları, 2017), 77-102.

[581] Ebced harfleri ve ebced düzeni hakkında geniş bilgi için bkz. Karabey, *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*, 1-45.

[582] Yakıt, *Türk-İslam Kültüründe Ebcet Hesabı ve Tarih Düşürme*, 62; Karabey, *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*, 52.

üzere tarih düşürmede hicrî-kamerî yıl esas alınmıştır. Edebî sanatlardan sayılan tarih manzumesi yazmaya "tarih düşürmek" deyimiyle birlikte "tarih demek", "tarih yazmak" deyimleri de kullanılmaktadır.[583] Klasik edebiyatımızda şairler tarafından sıklıkla kullanılan tarih düşürme günümüzde önemini yitirmekle birlikte az da olsa kullanılmaya devam etmektedir.

Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'ında iki tarih manzumesine yer vermiştir. Biri gazel biri kıt'a nazım şekliyle kaleme alınan şiirlerden biri Türkçe diğeri Arapça'dır.[584] Abdülkâdir Efendi, babasının yarım kalan tefsir derslerinin tamamlanması münasebetiyle kaleme aldığı tarih manzumesinde babası İzzeddîn Efendi ve onun yazdığı tefsiri hakkında övgü dolu sözler söylemiş ve "Muvaḥḥidler gerek bezm-i celīl-i Rūm-ı ġufrāna" mısraı ile tefsir derslerinin h.1162/m.1749'da bittiğine dair bir tarih düşürmüştür.

…

İlāhī sen naṣīb it bir daḫi bu meclis-i ḫatmi

Be-cāh-ı Seyyidü'l-kevneyn **Necīb**-i zār u giryāna

Ṣıyānetle mevāniʿden yine bir ḫatm ü hem bedʾe

Muvaffaḳ ḳıl bidāyetde nihāyetde hem ʿirfāna

Necībā ḥarf-i cevherdār ile ḫatme dinüp ṭārīḫ

Muvaḥḥidler gerek bezm-i celīl-i Rūm-ı ġufrāna (1162) (1k/19-21)

2.3.2.8.Nutuklar

Nutuk, "söz, konuşma; söylev, bir kalabalığa karşı söylenen söz; eski devirlerce bilinen kimselerin manzum sözleri" gibi anlamları taşımaktadır. Edebî bir terim olarak nutuk, "tarikatlara yeni giren müritlere tarikat prensiplerini ve yöntemlerini öğretmek ve onlara yol göstermek amacıyla mürşitlerin yazdığı şiir türü"[585] olarak tanımlanmaktadır.

[583] Yakıt, *Türk-İslam Kültüründe Ebcet Hesabı ve Tarih Düşürme*, 62.

[584] *Dîvân*'da bulunan tarih manzumeleri için bkz. 1k; 23K.

[585] Cemal Kurnaz, *Eski Türk Edebiyatı* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2002), 50-51.

Bir tarikat çevresinde tasavvuf ve tarikatla ilgili öğretiler şeyhler tarafından mürit ve muhiplere daha çok şiir ile telkin edilmektedir. Bu manzumeler arasındaki didaktik şiirlerin diğer bir adı da nutuktur.[586] Nutuklarda, tarikat erkânı, tasavvufi düşünceler, ahlâki konular öğretici bir dille müritlere/muhiplere aktarılmaktadır. Bazı kaynaklarda, edebiyatımızda nutuk türünde kaleme alınmış şiir örneklerinin sayısının az olduğu dile getirilse de[587] dinî-tasavvufî edebiyat ve bu edebî gelenek çevresinde oluşturulmuş edebî metinler üzerinde son yıllarda giderek artan bir ilgiyle yapılan akademik çalışmalar neticesinde nutuk türünde kaleme alınan manzume örneklerinin hiç de azımsanmayacak sayıda olduğu görülmektedir. Bununla birlikte nutuk türü için bazı araştırmacıların " Hece ölçüsü ile yazılır."[588] hükmü de tekrar gözden geçirilmeye muhtaçtır. Nitekim çalışmamıza konu olan *Dîvân* metnindeki nutuk örneklerinin hepsinin aruz ölçüsüyle kaleme alındığı görülmektedir.

Sonuç olarak eldeki nutuk örnekleri bize; bu türün esasında bir nasihatnâme olduğunu göstermektedir. Nutukların, tarikatlara yeni intisap etmiş dervişlerin, mürşit tarafından bir nevi irşad aracı olarak kullanılması; bu türün hitabet üslubu niteliğinden faydalanılarak içerdiği manevi öğütlerin muhataba aktarılmasındaki işlevselliği ve yine bu türün daha sınırlı ve belirli konulardan bahsetmeye uygunluğu gibi hususlar bize nutukların klasik nasihatnâmelerden ayrı olarak ele alınmasının gerekliliğini düşündürmektedir. Nitekim nasihatnâmeler, genellikle mesnevi nazım şekliyle yazılan uzun ve adaletten siyasete, yeme içme âdabından anne baba hakkına kadar birçok konuyu içine alan bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır.[589] Dolayısıyla hem muhatabının belli kişiler olması hem de konularının sınırlı olması hasebiyle nutuk türünün nasihatnâmelerin bir kolu olarak düşünülmesi yerinde olacaktır.

Ömrünü halkı irşad etmeye adayan Abdülkâdir Efendi, şiirlerinin büyük bir bölümünü dergâhına gelen mürit ve muhibbânını irşad amacıyla söylemiş; tasavvufi

---

[586] Azmi Bilgin, "Tekke Edebiyatı", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/382.

[587] Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, "Nutuk", 363.

[588] Pala, "Nutuk"; Erman Artun, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı* (İstanbul: Kitabevi, 20110), 138.

[589] Çalışmasında Türk İslam edebiyatında yazılan 92 nasihatnâmeyi değerlendiren Ayşe Parlakkılıç Mucan, 92 nasihatnâmenin 75 tanesinin mesnevi nazım şekliyle yazıldığını kaydetmektedir. Aynı çalışmada nasihatnâmelerin muhtevası değerlendirildiğinde ise farklı pek çok konunun işlendiği bildirilmektedir. Ayşe Parlakkılıç Mucan, *Türk İslam Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler ve Urlalı Ya'kûb Oğlu Hüseyin'in Miftâh-ı Cennet'i* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 146-172.

görüşlerini şiirleri ile dile getirmiştir. *Dîvân*'da nutuk türüne örnek teşkil eden 41'i gazel, 21'i murabba ve 12'si kıt'a olmak üzere 75 manzume bulunmaktadır.[590] Tarikat yoluna yeni girmiş müritlerin ne gibi manevi hâllerle karşılaşacağı, hakikat yolunda yürüyen/seyr ü sülûkta mesafe almaya çalışan dervişlerin yolundaki engellerin neler olduğu, bu yola baş koyan müridin hemen her gördüğü insanı mürşit kabul edip ona bağlanmaması gerektiği, tarikat yoluna girmenin ve bu yolda ilerlemenin ilk şartının edep olduğu; sâliklerin/müritlerin/dervişlerin benlik kayalarının ancak zikir balyozuyla kırılabileceği için zikre ve zikir meclislerine azamî derecede önem gösterilmesi gerektiği, benlik kavgasından kurtulamayan dervişlerin/müritlerin/saliklerin bu yolun nihaî hedefi olan Allah'ta yok olma mertebesine ulaşmalarının mümkün olamayacağı gibi tarikat erbabı olmaya azmedenlere gereken tüm konular şiir diliyle aktarılmıştır. Bu manzumelerden biri aşağıda verilmiştir:

Sālik-i rāh-ı Ḫudā'ya ḫār u ḫaslar bulunur
Reh-zen-i rāh-ı ḥaḳīḳat niçe kesler bulunur

Ṣūretā maʿnāyile bālāda şānı görinür
Bāl açup her dūna raġbetlü megesler bulunur

Ṣıdkıla iṣr-i ṭarīḳ-i Ḥaḳḳ'a girdiñse eger
Ṣūfiyā itme tereddüd dest-resler bulunur

Yoḳ durur sīretsiz ancaḳ ṣūrete çoḳ iʿtibār
Ziyy-i ṣādıḳda niçe ṣūret-peresler bulunur

[590] *Dîvân*'daki nutuk örnekleri için bkz. 13G, 23G, 24G, 31G, 37G, 39G, 41G, 43G, 46G, 49G, 54G, 55G, 57G, 59G, 62G, 68G, 69G, 81G, 84G, 86G, 91G, 101G, 134G, 143G, 147G, 149G, 161G, 163G, 166G, 174G, 176G, 179G, 189G, 190G, 192G, 202G, 210G, 229G, 239G, 240G, 242G, 245G, 246G; 14M, 26M, 27M, 39M, 40M, 43M, 44M, 49M, 55M, 58M, 62M, 71M, 73M, 74M, 69M, 78M, 84M, 88M, 91M, 97M; 3K, 5K, 8K, 10K, 12K, 13K, 14K, 17K, 18K, 19K, 20K, 22K.

Ḳıl ḥaẕer her bir kese aṣlā ḳapılma ibtidā

Şimdi bu ānda **Necībā** bū'l-hevesler bulunur (49G)

Dîvân'da bulunan nazım türlerinin nazım şekillerine göre dağılımı aşağıda aşağıdaki gibidir:

Tablo-7: *Dîvân*'daki Nazım Türlerinin Nazım Şekillerine Göre Dağılımı.

	Gazel	**Murabba**	**Kıt'a**	**Mesnevi**	**Tahmis**	**Toplam**
Tevhidler	5	1	-	-	-	6
Münâcâtlar	6	21	1	-	-	28
Na'tlar	62	5		1	1	69
Mersiyeler	-	4	-	-	-	4
Methiyeler	5	2	-	-	-	5
Silsilenâmeler	2	-	-	-	-	2
Tarihler	1	-	1	-	-	2
Nutuklar	41	21	12	-	-	74

Nazım türlerini yukarıdaki tablodan yola çıkarak değerlendirdiğimizde *Dîvân*'da yer alan tevhid, na't ve nutuk türündeki şiirlerin daha çok gazel nazım şekliyle; münâcât türündeki şiirlerin ise daha çok murabba nazım şekliyle kaleme alındığı görülmektedir. Abdülkâdir Efendi'nin şairliğinden önceki vasfının bir tarikat mürşidi olması hasebiyle *Dîvân*'da en çok nutuk türündeki şiirlere yer verdiği ancak na't türünün de azımsanmayacak kadar çok olduğu dikkati çekmektedir. *Dîvân*'da yer alan şiirleri konuları yönünden incelediğimizde müritlere yapılan nasihatlerin, Hz. Peygamber sevgisinin ve ilahî aşk ve neşve olmak üzere üç konunun ön plana çıktığı görülmektedir.

Türler konusu ele alınırken bir konuya daha temas etmek yerinde olacaktır. Bilindiği üzere mutasavvıf şairler benlikten sıyrılma ve fenâ fi'llâh/Allah'ta yok olma düşüncesi ile kaleme aldıkları dîvânlarında klasik şairlerimizin fahriye niteliğinde yazmış oldukları şiirlere benzer örneklere pek rastlanılmamaktadır. Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında da görüldüğü üzere mutasavvıf şairlerin, klasik şairlerimizin yaptıkları gibi tasavvufi terbiyeleri icabı, şiirlerinde kendilerini övmek yerine mensubu bulundukları tarikatı ve meşrebi mübalağalı bir şekilde övdükleri görülmektedir. Tarikatta yok olan

(fenâ fi'ş-şeyh) mutasavvıf şairler, kendileri de o tarikatın birer mensubu oldukları için tarikatlarını ve meşreplerini mübalağalı bir şekilde övdüklerinde dolaylı yoldan kendilerini de övmüş olmaktadırlar. Kanaatimizce bu tür şiirlerin fahriye olup olmayacağı tartışılmaya muhtaçtır. Bir örnek vermek gerekirse:

Bizdedir feyż-i ilāhī bizdedir nūr-ı hüdā

Bizdedir ḥubb-i derūnī bizdedir ʿayn-ı velā

Jeng-i aġyārdan yuyup dil sāḥasın bulduḳ ṣafā

Bizdedir gencīne-i sır bizdedir ʿaşḳ-ı Ḫudā (4G/1-2)

…

Mutasavvıf şairlerin eserlerinde sıklıkla görülen ve çalışmamızda münâcâtlar bölümünde ele alınan Hz. Peygamber'e yapılan yakarış şiirlerinin hangi tür içinde inceleneceği de tartışılmaya değer diğer bir konudur. Tasavvufî edebiyatımızı oluşturan edebî metinlerin tamamı ilim âlemine kazandırıldıkça bu edebî metinleri oluşturan manzumelerin türlerinin de tekrar ele alınması ve bazı türlerin tekrar değerlendirilmesinin Türk İslam edebiyatı alanı için önemli katkılar sunacağı kanaatindeyiz.

2.3.3. Dil ve Üslup

2.3.3.1.Dil

XVIII. yüzyıl, Türk dili araştırmacıları tarafından Klasik Osmanlı Türkçesi'nin hâkim olduğu bir yüzyıl olarak görülmektedir.

Faruk Kadri Timurtaş, Osmanlı Türkçesi'nin (Tarihî Türkiye Türkçesi) üç ana dönemden oluştuğunu belirtmektedir:

1. Eski Osmanlıca (Eski Anadolu Türkçesi)	XIII-XV. yüzyıllar
2. Klasik Osmanlıca	XVI-XIX. yüzyıllar
3. Yeni Osmanlıca	XIX-XX. Yüzyıllar[591]

[591] Faruk Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi XI. Yüzyıl (Gramer-Metin-Sözlük)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981), VIII.

Yukarıda verilen tasnif, her ne kadar divan şiiri için geçerli bir tasnif olsa da kendi döneminden itibaren bir mektep bir ekol olarak görülen ve şiirleriyle Anadolu'da gelişen Dinî-Tasavvufî Türk edebiyatının teşekkülünde kurucu rol üstlenen Yunus Emre ve onun takipçileri sayılan Hacı Bayram-ı Velî, Eşrefoğlu Rûmî, Ümmî Sinan, Niyâzî-i Mısrî ve Ahmed Kuddusî gibi mutasavvıf şairlerin oluşturduğu Dinî-Tasavvufî Türk şiir dilini tam anlamıyla kapsamamaktadır.

Büyük ölçüde Yunus Emre'den tevârüs eden tasavvufi terminolojinin yanı sıra Yunus'un kullandığı dil de mutasavvıf şairler tarafından benimsenmiş ve eserlerinde Yunus ve döneminin dil hususiyetleri belirgin şekilde görülmüştür.

Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi[592] döneminde kullanılan bazı eklerin ve kelimelerin, klasik dönemde kullanımdan kalkmış ya da farklı kelime/eke dönüşmüş olsa da mutasavvıf şairler tarafından, Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki şekilleriyle kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Kanaatimizce Yunus'un kendinden sonra gelen mutasavvıf şairlere etkisi, sadece mutasavvıf şairlerin düşünce dünyası ve tasavvufî terminolojisinde değil tasavvufî şiir dilinde de kendisini göstermektedir.

Bir örnek vermek gerekirse Eski Anadolu Türkçesi'nin en karakteristik eklerinden olan; anlam olarak gelecek zamanı -ve kısmen geniş zamanı- kapsayan ve XVI. yüzyıldan

[592] Eski Anadolu Türkçesi/Eski Türkiye Türkçesi/Eski Osmanlı Türkçesi olarak adlandırılan ve genel kabule göre Türklerin (Oğuz Boyunun) Anadolu'ya gelmeleri ile başlamış İstanbul'un fethinden sonra klasik yazı dilinin oluşmasıyla birlikte yerini Klasik Osmanlı Türkçesine bırakmıştır. Eski Anadolu Türkçesi hakkında geniş bilgi için bkz. Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler* (Ankara: TDK Yayınları, 2011); Gürer Gülsevin-Erdoğan Boz, *Eski Anadolu Türkçesi* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2010); Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi XI. Yüzyıl (Gramer-Metin-Sözlük)*.

itibaren yerini "(y)AcAk" gelecek zaman ekine bırakan "(I)sAr" eki[593] XVI. yüzyıldan sonra da mutasavvıf şairler tarafından kullanılagelmiştir.[594]

Yukarıda verilen örnekte olduğu gibi Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılmış eklerin ya da kelimelerin mutasavvıf şairlerce kullanılmaya devam etmesi, Osmanlı Türkçesinde zaman içinde görülen değişmelere rağmen, Tasavvufi Türk edebiyatının kendine has bir edebî dili kurduğunu/oluşturduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda dinî-tasavvufi Türk şiir dili; ne divan şairlerinin kullandığı ağdalı, sanatlı ve Arapça Farsça uzun tamlamalarla örülü bir dil ne de halk ve saz şairlerinin kullandığı sade ve mahalli bir dildir.[595] Mutasavvıf şairler, ilahî tecellilerin anlatılması ve halka ulaştırılmasında divan şairlerinin kullandığı mecaz ve sembollerden yararlanmakla birlikte, söyleyiş ve sanatlı üslupla şiirlerini, halkın anlayamayacağı hâle getirmekten de kaçınmışlardır.

Mutasavvıf şairlerin dil özelliklerine yukarıdaki gibi kısaca değindikten sonra Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinde kullandığı dilin özelliklerine geçebiliriz. Mutasavvıf bir şair olarak Abdülkâdir Efendi'nin de şiirlerinde tasavvufi şiir geleneğini devam ettirdiği, süslü ve ağdalı bir dil kullanmaktan uzak durduğu, manayı önceleyen bir dil ve üslup tarzını yeğlediği görülmektedir. Haddizatında Arapça bir tefsir yazabilecek kadar Arapçaya, Farsça şiir yazabilecek kadar da Farsçaya vâkıf olmasına rağmen Abdülkâdir Efendi, bilinçli olarak şiirlerinde sade, duru bir Türkçe kullanmayı tercih etmiştir. Elbette

---

[593] Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, 100-105.

[594] XVII. Yüzyıl ve sonrasında bu eki kullanan mutasavvıf şairlerden birkaç örnek vermek yerinde olacaktır:

XIX. yüzyılın önemli mutasavvıf şairlerinden olan Ahmed Kuddûsî (ö. h.1265/m.1849) divanında bu eki sıklıkla kullanmıştır:

Bunca 'isyân ile bilmem n'ol**ısar** hâlim 'aceb

Çünki bende ne 'amel var ne ibâdet ne edeb (133. Gazel 1. Beyit) (Ahmed Kuddûsî, *Kuddûsî Dîvânı*, thk. Ahmet Doğan (Ankara: Akçağ Yayınevi, 2002), 165.)

XVIII. yüzyılda yaşamış Abdülkâdir Efendi de bu eki kullananlar arasındadır:

Sad hezârân tef-lebe bir cürʿa-i ʿaşkın yeter

Nice bin bin kişiden defʿ id**iser**dir ıztırâb (18G/4)

XVII. yüzyılın önemli simalarından olan ve Yunus Emre muakkiplerinden sayılan Niyâzî-i Mısrî'nin, *Dîvân*'nında bu eki kullandığı görülmektedir:

Şehâdet mansıbıdur âlî mansıb

Bize viril**iser** Elhamdülillâh (Niyâzî Mısrî, *Niyâzî Mısrî Dîvânı*, 353.)

[595] Kemikli, *Sun'ullâh- Gaybî Dîvânı (İnceleme Metin)*, 85.

bunun en önemli sebeplerinden biri, muhatap kitlesini eğitim seviyesi belli bir vasatta olan halk kesiminden kişilerin oluşturmasıdır. Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinde tebliğ anlayışı ön planda olduğundan sade üslupla açık anlatımın şiirlerinin en bariz vasıflarından biri olarak tebarüz ettiğini söyleyebiliriz.

Diğer yandan Abdülkâdir Efendi'nin ilahî aşk ve neşveyle dile getirdiği şiirlerinde ise Arapça-Farsça kelimelerin ağırlığının daha fazla olduğunu, bu şiirlerde mecazlı anlatımların ve tasavvufi ıstılahların daha yoğun olarak kullanıldığını belirtmeliyiz. Buraya kadar ana hatlarıyla sınırlarını çizmeye çalıştığımız Abdülkâdir Efendi'nin şiir dilini daha detaylı irdelemek ve örnekler aracılığıyla incelemek yerinde olacaktır. Bu bağlamda Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinde sade Türkçeyi ne şekilde kullandığını, şiirlerindeki Arapça ve Farsça unsurların neler olduğu aşağıda ele alınmıştır.

Sade Türkçe

Abdülkâdir Efendi'nin bir dergâhta postnişin olması ve halkı irşat vazifesinin bulunması hasebiyle birçok şiirinde, muhatap kitle olan halkın anlayabileceği durulukta bir Türkçe kullandığı yukarıda belirtilmişti. Bu tarz şiirlerini aşağıdaki şekilde örneklendirebiliriz:

Edebden özge yār mı var
Edeb gözet edeb gözet
ʿAceb pāk böyle kār mı var
Edeb gözet edeb gözet (17M/1)

İsteyen bulur **Necīb** Mevlā'sını
Ḳıl ṭaleb şimden gerü yalvara gel (118G/6)

Bunca evḳāt içre ʿömrüñ oldı żāyiʿ aç gözüñ
Müddet-i ʿömriñ azı ḳaldı gidüp çoḳu bugün (163G/2)

Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinde kendi dönemi itibarıyla arkaik kabul edilen bazı kelime ve eklerin kullanımı görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere bu kullanım yaşadığı dönemin dil özelliği olmayıp mensubu bulunduğu şiir geleneğinin bir sonucudur. Nitekim Abdülkâdir Efendi tarafından yazılan Türkçe arzuhâllerde bu eklerin bulunmaması ya da kendi döneminde kaleme alınan resmî evraklarda arkaik eklerin kullanılmaması bu görüşümüzü destekler niteliktedir.

Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinde kullandığı başlıca arkaik ekler şunlardır:

Bildirme eki -dUrUr: Eski Türkçede "tur-" fiiline getirilen "-Ur" geniş zaman eki ile yapılan bir ektir. Daha sonraki dönemde "DUr" şeklinde kullanılmıştır.[596] Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinde bu ekin hem Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki şekli hem de kendi dönemindeki şekli görülmektedir. Kanaatimizce bu ekin arkaik şeklinin kullanılmasının en önemli sebeplerinden biri vezindir. Vezinde bir hecenin eksik olduğu durumlarda "-DUr" eki yerine "-dUrUr" şeklinin kullanılmasıyla hece eksikliği giderilmektedir.[597] Abdülkâdir Efendi'nin şiirleri incelendiğinde "-dUrUr" bildirme ekinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Gül-i sīr-āb cenāb-ı ḥażretiñ rūyı ***durur*** ancaḳ

Zebān-zed müşk-i Rūmī'de seniñ būyı ***durur*** ancaḳ (106G/1)

Ḫudā'ya eyle tefvīż her umūrıñ

Saña kāfī ***durur*** her işde Allāh

Hemān saʿy eyle feyż ola ẓuhūruñ

Saña kāfī ***durur*** her işde Allāh (84M/1)

[596] Yavuz Kartallıoğlu, *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16,17,18. Yüzyıllar)* (Ankara: TDK Yayınları, 2011), 253.

[597] Nitekim Ali Emiri'nin tertip ettiği Sultan III. Ahmed *Dîvânçe*'sinde bu eksikliğin giderilmesi için Ali Emiri tarafından "-dUrUr" şeklinde ek alan bazı kelimeler "-dUr" şekline getirmiş; eksik kalan hece yerine bir kelime eklemiştir. "Yoḳ ***durur*** nāra bu ümmet ṭāḳatı" mısraı Ali Emiri nüshasında "Yoḳ ***dur ol*** nāra bu ümmet ṭāḳatı" şeklinde düzeltilmiştir. Şiir için bakz. 48M/3. Bu konu ortak şiirlerin değerlendildiği bölümde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bkz. "*Ortak Şiirlerin Abdülkâdir Efendi'ye Aidiyetinin Tartışılması"* başlığı.

Zarf-fiil eki -UbAn: İki fiili birbirine bağlayan bu ek, ilk fiilin yapılmasından hemen sonra ikinci fiilin yapılacağını ya da yapıldığını bildirir. Eski Anadolu Türkçesi'nin karakteristik zarf-fiil eklerinden biridir.[598] Abdülkâdir Efendi'nin çok sık olmamakla birlikte şiirlerinde bu eki kullandığı görülmektedir.

İlāhī ʿācizem żaʿfım nümāyān

Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim

Gel***üben*** ḳapıña üftān u ḥayrān

Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim (59M/1)

Bir ḥāẕıḳ-ı Mevlā'dan nūş eyle şarāb-ı ẕevḳ

Taṯhīr id***üben*** göñli ẕī-şān olalım ʿāşıḳ (98G/4)

Ey ʿāḳil olan vaḳt-i seḥer āhı unutma

Fırṣat bil***üben*** demleri her gāhı unutma (210G/1)

Gelecek Zaman Eki -IsAr: Eski Anadolu Türkçesi'nin en işlek gelecek zaman ekidir.[599] XV. yüzyıl itibariyle yerini yavaş yavaş "-(y)AcAk" ekine bırakmış daha sonraki dönemlerde yazı dilinde sadece gelecek zaman için "-(y)AcAk" eki kullanılmıştır.[600]

Maşrıḳ-ı cāndan ṭoġ***ısar*** nūr-ı Haḳ

Şuʿlesinden pür olur hem ġarb u şarḳ

Ş***emme vechullāh***dan al gel sebaḳ

Gel baṣīret ehl[i] ol ʿālemde gel (49M/2)

[598] Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, 133.
[599] Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, 100.
[600] Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, 103.

Ṣad hezārān tef-lebe bir cürʿa-i ʿaşḳıñ yeter

Nice biñ biñ kişiden defʿ id***iser***dir ıżṭırāb (18G/4)

Ḥasb-i ḥālidir fiġān bülbül gibi ʿāşıḳlarıñ

Düş***iser*** sevdāya iñler n'eylesün nā-çārdır (71G/5)

Duyulan Geçmiş Zaman Eki -IpdUr: "-(y)Up zarf fiil eki ile "dUr(Ur)" bildirme şeklinin birleşmesinden meydana gelmiş olup günümüzde "-mIştIr" eki ile benzer fonksiyona sahiptir.[601] Abdülkâdir Efendi şiirlerinde bu eki sıklıkla kullanmıştır.

İlāhī āşinā-yı derdiñ olmaḳdır bize devlet

Bilişmek ʿaşḳ-ı pākıñla ol***updur*** ʿizzet ü rifʿat (27G/1)

Yan***updur*** āteş-i firḳatle yā Rab bu dil ü cānım

Zülāl-i vaṣlıñı ṣun bize yā Rab luṭf u iḥsān it (2K/1)

Nāle-i neyden ṣadā-yı Hū id***üpdür*** güş cān

Sīnem üzre hep olupdur dāġlar āṯār-ı Hū (173G/2)

Çokluk 1. Şahıs Eki -vUz: Eski Anadolu Türkçesi'nde istek ve dilek-şart kiplerinde kullanılmaktadır. Daha sonraki dönemde "-Uz" şekline dönüşmüştür.[602] Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında bu eke rastlanmasa da *Mevlid* eserinde yukarıdaki arkaik eklerle birlikte bu eke de yer verdiği görülmüştür.

[601] Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, 83.

[602] Kartallıoğlu, *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16,17,18. Yüzyıllar)*, 511.

Şevḳ ü ẕevḳ ile diyelim es-salāt

Tā bula***vuz*** dār-ı zaḥmetden necāt (229. beyit)[603]

Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinde XVIII. yüzyıl ediplerinin dilinde kullanılan ve yukarıda örneklendirmeye çalıştığımız eklerin yanında, dönemine göre arkaik sayılan bazı kelimelere de yer verdiği görülmektedir. Bu arkaik kelimelerden bazıları şunlardır: Ṣımak (kırmak), ḳanda (nerede), ḳanḳı (hangi), ḳatı, ilmek (ulaşmak, kavuşmak), ilişmek (şüphe ve tereddüt etmek), ṭamu (cehennem), ṭapu (hizmet etmek, hizmet), ḳamu (bütün, hepsi), ṭañ (şaşılacak şey, şaşmak), artuḳ, ṭaşra (dışarı, dış), olar, bular, şular…

Ṭapuñdur merhem-i zaḫm-ı Necīb-i zār u nā-çārıñ

Efendim her işim sehv ü zeleldir yā Rasūla'llāh (194G/6)

Degişmem ḫāk-ı pāyıña cihānı yā Rasūla'llāh

İlişmem yolıña ḳurbāna cānı yā Rasūla'llāh (213G/1)

Bul īmānı gel iḳrārla

Ṣıma peymānı inkārla

Bulup rıżvānı bu kārla

Gel iḳrāra ir iḳrāra (91M/2)

Buraya kadar anlatılanlardan görüldüğü üzere, dil tarihi araştırmacıları tarafından XVI. yüzyılda etkisini yitirdiği ileri sürülen Eski Anadolu Türkçesinin[604] aslında dinî-tasavvufi Türk edebiyatının önemli temsilcilerinden ve Yunus Emre okulunun

[603] Kara, "Abdülkâdir Necîb Efendi ve Mevlid'i", 287.

[604] XVI. yüzyıldan itibaren Klasik Osmanlı Türkçesi'nin başladığı hakkında bkz. Kartallıoğlu, *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16,17,18. Yüzyıllar)*, 17-18; Gülsevin-Boz, *Eski Anadolu Türkçesi,* 1-20; Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, 2; Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* (İstanbul: Bayrak Basım, 2005), 17; Ahmet Bican Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dil Tarihi (Ankara: Akçağ Yayınevi, 2011)*, 438-445.

muakkiplerinden olan Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî-i Mısrî ve Ahmed Kuddûsî gibi mutasavvıf şairler tarafından işlenmiş bir şiir dili olarak benimsendiği ve tasavvufî irfan geleneği içerisinde sürdürüldüğü görülmektedir. Bu geleneğin bir sonraki asırda yetişmiş takipçilerinden biri olan Abdülkâdir Efendi de şiirlerinde Eski Anadolu Türkçesi'nin bazı hususiyetlerini kullanmayı sürdürmüştür.

Arapça Unsurlar:

Arapçaya vukûfiyetini tefsir alanında Arapça kaleme aldığı *Zübdetü'l-beyân* adlı eseri ve bazı Arapça şiirleri ile gösteren Abdülkâdir Efendi, ilahî aşkın neşvelendiği, Allah ve Hz. Peygamber sevgisinin coşup taştığı ya da tasavvufun derinliklerini ve inceliklerini anlattığı şiirlerinde Arapça unsurlardan yararlanmıştır. Bu yararlanma bazen Arapça tamlamalar şeklinde bazen ayet, hadis-i şerif ve kelam-ı kibar iktibasları şeklinde bazen de Arapça gramer kurallarıyla oluşturulan kelimelerle kendini göstermiştir.

Abdülkâdir Efendi, Hz. Peygamber'i övdüğü manzumeler başta olmak üzere şiirlerinde, sade (basit) Arapça tamlamalardan faydalanmıştır. Bu tamlamalar genellikle kalıp olarak kullanılan ve halkın çoğu tarafından bilinen "*ġaybü'l-ġuyūb*", "*ḳāżü'l-ḳużāt*", "*dārü'l-ġurūr*" gibi tamlamalardan seçilmiştir.

Ey bī-zevāl-i ***Ẕü'l-celāl*** cümle ḳażā senden gelür
Ey ***Ẕü'l-kemāli ve'l-cemāl*** emre rıżā senden gelür (42G/1)

Müceddid ü sāʿī ***ḫayru'l-umūr*** hem nāṣiḥ-i nāṭıḳ
Raḳīḳü'l-ḳalb şefīḳü'l-ḫulḳ ḳılurdı nuṣḥ-ı sūzānı (2k/33)

Keremkārā Ḥabībā ***Seyyidü's-sādāti ve'l-kevneyn***
Ḫalāṣ it luṭfuñile mücrimānı yā Rasūla'llāh (213G/5)

Maẓhar-ı ***ġaybü'l-ġuyūbdur*** ol siyeh gīsūlarıñ

Ḫadleriñ şāhiddir ol daʿvāya ey ***ḳāżü'l-ḳużāt*** (22G/5)

Tasavvuf kültürünün temel taşlarını oluşturan ve mutasavvıflar tarafından eserlerinde sıklıkla kullanılan ayet, hadis-i şerif ve kelâm-ı kibarları Abdülkâdir Efendi de şiirlerinde sıklıkla kullanmıştır. Şiirlerinde bulunan iktibaslar, çalışmamızın edebî sanatları incelediğimiz bölümünde geniş olarak ele alınacak olup burada bir fikir vermesi açısından birkaç örnek ile iktifa edilecektir.

Şemme vechu'llāh sırından alurısañ behreñi

Ola ṣad pāre tecellīden vücūd mānend-i Ṭūr (62G/3)

Raḥmeten li'l-ʿālemīn vaṣfiñ olup

Mültecā-yı külsüñ ey faḫr-ı milel (128G/5)

Kim ki irişe tecellī-i fenā senden aña

Mūtū ḳable en-temūtūdan gelür aña nidā

Faḫr-ı ʿālem ḥürmetine mā-sivādan yā Ḫudā

Bu **Necīb**-i zārı uṣandır meded yā Rab meded (21M/3)

Sen ol ḥubb-i ezel remzine kān oldığına şāhid

Yeter ki ***küntü kenz***iñ cevherisin yā Rasūla'llāh (182G/5)

Yukarıda belirtilen Arapça unsurların yanında Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinde az da olsa bazı fiillerin Arapça gramer kurallarına göre kullanıldığı görülmektedir. Arapça "bırak" anlamındaki "daʿ" (دع) ile "gel" anlamındaki "teʿāl" (تعال) kelimelerini birlikte kullanmıştır.

Nān-ı cevle ḳıl ḳanāʿat dünye vü ʿuḳbāyı ḳo

Semʿ ü gūşuñ ṭoldurulsun ***daʿte ʿālden*** müjdeler (50G/4)

Farsça Unsurlar:

Farsçayı Hâdîzâde Seyyid Mehmed Emin Efendi'nin (ö. h. 1159/m.1746) rahle-i tedrisinde tahsil eden Abdülkâdir Efendi, tasavvufi konuların anlatıldığı, Hz. Peygamber'in övüldüğü; ilahî cezbenin yoğun olarak görüldüğü şiirlerinde Farsça unsurlardan yararlanmıştır. Bu tür şiirlerinde Farsça tamlamalara sıklıkla yer vermiş ve hatta bazı beyitlerde Farsça gramer kurallarına göre kurulan cümle ya da ekler kullanmıştır. Bunun yanı sıra geleneği etrafında oluşturulmuş şiirlerde varlığı bilinse de klasik şiir geleneğinde fazla görülmeyen Farsça-Türkçe karışık tamlamalara da yer vermiştir.

Farsça şiirler kaleme almış olan Abdülkâdir Efendi, babasının Türkçe bir şiirini de Farsçaya tercüme etmiştir. Bununla birlikte onun Farsçaya olan vukûfiyetini Türkçe şiirlerinde de görmek mümkündür. Türkçe şiirlerinde üç ve daha fazla kelime ile kurulmuş Farsça tamlamalara yer veren Abdülkâdir Efendi'nin bazı beyitlerinin de tamamen Farsça tamlamalar ile örülü olup fiillere yer vermediği de görülmektedir. Bu tarz şiirlerinde her ne kadar Farsça kelime ve tamlamaların yoğun bir şekilde kullanıldığı görülse de anlaşılamayacak derecede ağdalı bir dil kullanmayan Abdülkâdir Efendi, belli seviyedeki herkesin anlayabileceği kelimelerden faydalanmaya dikkat etmiştir.

Hz. Peygamber'in Allah tarafından seçildiğini ve enbiyanın önderi; asfiyanın yol göstericisi, cömertlik kaynağı olduğunu anlatan aşağıdaki şiirinde tamamen Farsça tamlamalardan yararlandığı ve Türkçe fiil kullanmadığı görülmektedir.

Şeh-süvār-ı bezm-i ḥażret şehriyār-ı taḫt u baḫt

Maḫzen-i esrār-ı ḥikmet mültecā-yı evliyā

Eşref-i maḫlūḳ u emced ḳāmiʿ-i şirk-i Eḥad

Mefḫar-ı ʿālem Muḥammed müntehā-yı esḫıyā (6G/1,3)

Üç ve daha fazla kelime ile kurulan Farsça tamlamalar *Dîvân*'da sıklıkla kullanılmıştır:

Pertev-i ḥüsn-i cemāl-i yār ile ***dem-bestedir***

Öyledir ʿuşşāḳ-ı Ḥaḳ cānım buña yoḳdur çerā (2G/3)

Maḳsem-i enhār-ı raḥmetdir vücūd-ı Muṣṭafā

Maṭlaʿ-ı envār-ı Ḥażret'dir vücūd-ı Muṣṭafā (5G/1)

Ey süvār-ı kişver-i ednā nezīl-i bezm-i ḳāb

Şuʿle-i nūr-ı cemāliñ ẕerresidir āfitāb (18G/1)

Rüʾyet-i dīdār-ı pāk-ı ḥażrete cāndır behā

Kim durur gelsün ***şehīd-i ḫancer-i cānān*** olur (51G/3)

Yukarıda da belirtildiği üzere Türkçe bir şiirin içinde Farsça gramer kurallarına göre oluşturulmuş cümle ya da ekler görülebilmektedir:

Beẕl-i mechūd eyle dervīş sen bugün

Çün elestden semʿiñe girdi o ün

Ẕikr kon Dervīş Necībā ***ẕikr kon***

Ẕikrile feyż-i Ḫudā'nıñ çaġıdır (28M/4)

Eyle ḥizbu'llāhı manṣūr Moṣḳov'ı eyle ḥaḳīr

ʿAvn u imdādıñla yā Rab müslimīne ol ẓahīr

Pādişāh-ı dīn-i İslām dir Ḫudā ***destem be-gīr***

ʿAsker-i İslām'[ı] ġālib eyle küffār üstüne (75M/9)

Gülşen-i ẕikr içre ʿaşḳıla Necīb ***der-kār bāş***

Dem-be-dem gelsün füyūżāt-ı ilāhīden nefes (87G/6)

Vüṣūle oldı çün ser-māye terk-i māl u dār evlād

Bu daḫi şarṭ-ı elzemdir ***güẕeşten ez-ḫod u ḫ ̌īş***den (19G/3)

Verilen son örnekte Farsça ayrılma eki olan "ez" ile Türkçe ayrılma eki olan "-DAn"ın birlikte kullanılması dikkat çekicidir.

Abdülkâdir Efendi'nin Farsça tamlama kullanımlarının yanında Türkçe kelimelerle Farsça karışık tamlama yaptığı da görülmektedir:

Zücāc-ı benligim kesriyle gitsün ad ile sanım

Kemāl-i varlıġım defʿ eyle yā Rab luṭf u iḥsān it (2K/3)

Ṣoy ***libāṣ-ı varlıġıñ*** dervīş var itme ġurūr

Tā ola sırr-ı fenādan dilde envāʿ-ı ẓuhūr (62G/1)

Abdülkâdir Efendi, genel olarak sade, akıcı; herkes tarafından anlaşılabilen bir dil kullanmakla birlikte Arapça Farsça unsurlardan da yararlanmıştır. Şiirlerinde kullanılan Arapça Farsça unsurlar, sözlük yardımı olmadan, tasavvufi bir kültür ortamında bulunmuş çoğu kişi tarafından anlaşılabilecek düzeydedir. Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde divan şiirinin ağdalı, girift ve sözlük kullanılmadan anlaşılması zor olan kelime ve yapılarını kullanmaktan kaçınmıştır.

Yukarıda belirtilen dil hususiyetleriyle birlikte Abdülkâdir Efendi'nin şiir dilini daha iyi anlayabilmek açısından onun şiirinde görülen ve oldukça sık kullandığı bazı ahenk unsurlarına da değinmek yerinde olacaktır. Bu bağlamda eskilerin mütevâzin, tevâzun, müsâvî, mütenâzır diye adlandırdıkları modern edebiyat incelemelerinde ise iç kafiye ve mısralar arası paralellik olarak bilinen ve şiirin âhengini ve akıcılığını güçlendiren bu söz dizimi tasarrufları, Abdülkâdir Efendi tarafından şiirlerinde ustaca kullanılmıştır. Özellikle matla beyit/bendlerinde görülen iç kafiye ve paralelliğin bazı şiirlerin tamamına yayıldığı da görülmektedir. Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinde görülen en ustaca kullanılmış ahenk unsurları arasında sayılabilecek iç kafiye ve parallellik[605], onun dile olan hâkimiyetinin ve şiirdeki kabiliyetinin açık göstergelerindendir.

ʿAks-ı ***nūru'llāha*** *mirʾāt*-ı ***muṣaffādır*** gönül
Şemʿ-i ***feyżu'llāha*** *mişkāt*-ı ***mücellādır*** gönül
Fevz-i vaṣl-ı ***Ḥaḳḳ'a*** *mirḳāt*-ı ***muʿallādır*** gönül
N'eyleyim ol gönli kim mecnūn-ı Mevlā olmaya (83M/2)

Yukarıdaki bentte görüldüğü üzere "nūru'llāha", "feyżu'llāha", "Ḥaḳḳ'a" kelimeleri arasında kurulan ritmik uyumla birlikte; "mirʾāt", "mişkāt", "mirḳāt" kelimelerinin Arapça aynı kalıptan seçilmesi ve seçilen kelimelerin kendi arasında kafiye oluşturması şiire bir ahenk katmış, etkileyici bir ritimle birlikte muhatabın hafızasında şiirin kalıcılığını artırmıştır. Yine manzumenin kafiyesini oluşturan "muṣaffādır", "mücellādır", "muʿallādır" kelimeleri de aynı kalıptan türetilmiş ve mükemmel bir ses uyumu yakalanmıştır. Genellikle manzumelerin matla beyitlerinde görülen bu ahenk unsuru; şiire, ayrı bir akıcılık katmakla birlikte Abdülkâdir Efendi'nin şiir diline hâkimiyetini de göstermektedir. Aşağıdaki birkaç örnek bunu kanıtlar niteliktedir:

[605] Şiirin daha iyi anlaşılmasında şiirdeki paralellik ve simetrinin önemli etkisinin olduğunu bildiren Cem Dilçin, şiirdeki paralelliği üçe ayırmıştır: Beytin her iki dizesini kapsayan **tam paralellik**; beytin dizelerinin başını ya da sonunu kapsayan **yarı paralellik** ve beytin söz yapısından dolayısıyla kendini ilk bakışta hissettiremeyen **karışık paralellik**. Şiirdeki paralellik ve onun metin eleştirisine katkısı hakkında bkz. Cem Dilçin, "Divan Şiirindeki Paralel ve Ortak Söz Yapılarından Metin Eleştirisinde Yararlanma", *Türkoloji Dergisi* 13/1 (Ankara 2000), 33-66.

Maḳsem-i *enhār*-ı ***raḥmetdir*** vücūd-ı Muṣṭafā

Maṭlaʿ-ı *envār*-ı ***Ḥażret'dir*** vücūd-ı Muṣṭafā (5G/1)

Şemʿiñe pervāneyim *çün* **yanayım** ben yā Rasūl

Feyżiñe ʿatşāneyim *şun* **kanayım** ben yā Rasūl (121G/1)

Nice bir pervāneveş *hicrānla* **yansun** gönül

Cām-ı vuṣlat***la*** bizi ***ḳandır*** meded yā Rab meded

Nice bir dīvāneveş *devrānla* **dönsün** gönül

Kāse-i feyżiñ**le uşlandır** meded yā Rab meded (21M/1)

İç kafiye ile birlikte Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinde kelime tekrarı ile yapılan ahenk unsuru da azımsanmayacak kadar çoktur. İçerisinde tekrarların olduğu aşağıdaki beyitlerde/bentlerde tekrar edilen sözcük ya da söz öbeklerinin şiire kattığı akıcılık ve okuyucuya verdiği his açık olarak görülmektedir.

N'eyleyim ol gönli kim *meftūn*-ı *cānā* **olmaya**

N'eyleyim ol gönli kim *meşḥūn*-ı *maʿnā* **olmaya**

Genc-i esrār-ı Ḫudā'dır maḫzen-i dürr-i velā

N'eyleyim ol gönli kim *maḳrūn*-ı *illā* **olmaya** (83M/1)

Bizdedir feyż-i *ilāhī* **bizdedir** nūr-ı *hüdā*

Bizdedir ḥubb-i *derūnī* **bizdedir** ʿayn-ı *velā* (4G/1)

Abdülkâdir Efendi'nin her şeyin nüvesinin insanın derununda dercedildiğini; iyiliğin kötülüğün, cennetin cehennemin insanın kendinde olduğunu dillendirdiği

aşağıdaki şiirinde "sen" kelimesi ve "e, n" seslerinin tekrarıyla anlatmak istediği düşünceyi "sen sen" diyerek vurgulamış, anlamı güçlendirmiştir.

ʿĀrifi bi'llāh olup a**ñ**la **nes**i**ñ** **sen sen seni**

Nef**s**i**ñ**i bil kim ṭamudur daḫi **n**īrā**n** **sen**dedir (57G/4)

Dîvân'da görülen bir diğer ahenk unsuru da şiirlerinde görülen aliterasyon ve asonanslardır. Şiirde, aynı ünsüzlerin tekrarlanmasına **aliterasyon**; ünlü harflerin tekrarlanmasına **asonans** denmektedir. Şiirde hem ahengin sağlanması hem de şairin, şiirle vermek istediği duyguyu okuyucuya daha iyi yansıtması açısından oldukça önemli olan bu iki unsur, şiire ayrı bir renk katmaktadır. Aşağıda verilen örnekte "o, ö, ü, i" sesleri ile asonans; "z" sesi ile aliterasyon yapılmıştır.

Bugün m**i**ḥrāb-ı ʿ**i**rfānda ṭurup Ḥaḳ'la ḳıyām **o**ldı

Özi yüzi gözi sözi b**ü**t**ü**n Ḥaḳ'la tamām **o**ldı (243G/1)

Aşağıda verilen örnekte veznin yardımıyla yakalanan ritim "d" ve "e" seslerinin tekrarlanmasıyla hareketlenmiş, âdeta âşığın derdinin yavaş yavaş artması şiir diliyle resmedilmiştir.

Dem-b**e**-**de**m artmaḳ**d**a**d**ır **de**r**d**-i **de**rūnı ʿāşıḳıñ

Ḫasta-**d**il**d**ir ḳālib-i t**e**n**de** şik**e**st olup mizāc (30G/3)

Abdülkâdir Efendi'nin dile hâkimiyetini gösteren diğer bir unsur ise taklidî ahenktir. Taklidî ahenk, eşyayı, varlıkları ve hadiseleri seslerle taklit ve tasvir etmeye denir. Taklidî ahenkle şiirde verilmek istenen duygu ses tekrarlarıyla güçlendirilmekte ve şiirin gözümüzde canlanmasını sağlamaktadır.[606] Aşağıda verilen örnekte "gû", "bû", "su", Hudâ kelimesindeki "Hu" ve vasıta mısrasında bulunan "hû" "hû" kelimeleri ile dervişlerin zikir meclislerindeki "Hû Hû" deyişleri canlandırılmaya çalışılmıştır.

[606] Kâzım Yetiş, "Âhenk (Edebiyatta)", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/516.

Ẕikrile olup pür-**gū**

Al feyz-i **Ḫu**dā'dan **bū**

İç çeşme-i ʿaşḳdan **şu**

Gel **Hū** diyelim yā **Hū** (70M/2)

Hz. Peygamber'in risaletinin hak olduğunu ve bazı vasıfların sadece Hz. Peygamber'de bulunduğunu dile getirdiği aşağıdaki şiirinde "odur" ve "hak" kelimeleriyle birlikte "ak" hecesinin de tekrarlanmasıyla Hz. Peygamber'in hak ve gerçek olduğunu hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde okuyucuya hissettirmektedir.

Odur sırr-ı **h**üve'l-**Ḥaḳ** fî'l-**haḳīḳa**

Odur āyīne-i **Ḥaḳ** fî'l-**haḳīḳa**

Odur ma**h**būb-ı muṭl**aḳ** fî'l-**haḳīḳa**

O dostumuz Muḥammed'den ayırma (81G/2)

Sultan I. Abdülhamîd'in Ruslarla girdiği savaşta Allah'tan, İslam ordusunun muzafferiyetini, Rus ordusunun tarumar olup yok olmasını dilemesini konu alan bir münacâtta Abdülkâdir Efendi, Sultan I. Abdülhamid'den bahsederken "â" sesinin baskın ve ağzı dolduran yapısından faydalanarak Sultan'ın haşmetini okuyucuya hissettirmeye çalışmıştır.

Sāye-i **pā**kıñ şehinş**āh**-ı cih**ān** Sulṭ**ān** Ḥamīd

Ṣavlet-i ḳahrı ber-aʿd**ā** olsun ʿavnıñla medīd

Seyf-i **āt**eş-**bā**rı ḳüf**fār**ı ḳıla hem **nā**-bedīd

Ḥażret-i Sulṭ**ā**n-ı dīn aʿnī Muḥammed Muṣṭaf**ā** (1M/2)

Sonuç olarak tasavvufi şiir geleneğine sıkı sıkıya bağlı olan Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde mutasavvıf şairlerin oluşturduğu şiir dilinin sınırları içerisinde kalmış; irşat vasıtası olarak gördüğü şiirlerinde halkın anlayabileceği sadelikte ve durulukta bir dil kullanmış; Arapça ve Farsça unsurlardan yararlanmakla birlikte şiirlerini anlaşılmaz, ağdalı bir hâle getirmekten de kaçınmıştır. Yunus Emre, Eşrefoğlu Rûmî, Niyazî-i Mısrî gibi mutasavvıf şairlerce oluşturulan tasavvufi şiir dilinin bir yansıması olarak Eski Anadolu Türkçesi'nin bazı unsurlarına şiirlerinde yer vermiştir. Şiirin ahengini sağlamak ve şiirde verilen düşünceyi kuvvetlendirmek için kelime ve ses tekrarlarından da faydalanmıştır.

2.3.3.2.Üslup

Edebiyat araştırmacıları tarafından farklı tarifleri yapılsa da kısaca "Fikir veya duyguyu anlatmak için kullanılan özel anlatış tarzı."[607] olarak belirtilen üslup, geniş anlamda; belli bir birikime ve belli bir dünya görüşüne sahip olan sanatçının/şairin/edibin ele aldığı konuyu, yaşamı boyunca edindiği tecrübeler ve sahip olduğu düşünce dünyasının şekillendirdiği fikirlerle kendine has biçim ve tarzla anlattığı bir edebî değer unsuru ve bir ölçüdür. Başka bir deyişle edebiyatta üslup; dil değil o dilin kullanılış tarzı; konu değil o konunun işleniş biçimi; muhteva değil o muhtevanın anlatılış yoludur.[608]

Edebî eserlerin üslubunun teşekkülünde müellifin yaşadığı devir, sosyal-siyasi olaylar ve bunların müellife olan tesiri önemli bir yer tutmaktadır. Abdullah Uçman bir yazısında, Mehmet Kaplan'ın bir metni tahlil etmeden önce tahtaya bir üçgen çizerek üçgenin bir köşesine "eser", bir köşesine "devir", bir köşesine de "şahsiyet" yazdığını ve "edebî bir eserin anlaşılabilmesi ve tam anlamıyla yorumlanabilmesinde, edebî eseri oluşturan şahsiyetin ve eserin yazıldığı dönemin birinci derecede önemi haiz olduğunu" söyleyip daha sonra metnin tahliline geçtiğini belirtmiştir.[609] Bu bağlamda müellifimizin yaşadığı dönem olan XVIII. yüzyılın edebî üslubu şöyle tasnif edilmektedir:

> *"Son Klasik Dönem (1700-1800) olarak adlandırdığımız bu asır, önceki asırlarda oluşan zevk anlayışları doğrultusunda bir gelişme göstermekle birlikte çok daha renkli, zengin eklektik bir görünüm arz etmektedir. Anlamdan ziyade sese önem veren, açık, tabii, zarif bir söyleyişe dayanan klasik üslup; bu üslup içinde kalmakla birlikte ses yerine anlamı (fikri) ön plana çıkaran tebliğî (hikemî, didaktik) üslup; anlamın ön plana çıktığı, girift ve yeni mazmunlarla yüklü muğlak, tasannulu söyleyişe dayanan bedîî üslup (Sebk-i Hindî) ve konuşma diline ait deyişlerle yüklü,*

[607] Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1954), "Üslup", 282.

[608] Ahmet Çoban, *Edebiyatta Üslup Üzerine* (Ankara: Akçağ Yayınevi, 2004), 16-17.

[609] Uçman, "Edebiyat Eleştirisinde 'Devir' Faktörü", 10.

Her nekadar üslubun ortaya çıkmasında devrin önemli bir yeri bulunsa da üslubu etkileyen tek etken devir değildir. Mekândan zamana, inançtan coğrafyaya, müellifin yaşam boyu maruz kaldığı her olay ve durum üslubun şekillenmesinde önemli yer tutmaktadır. Üslubun şekillenmesinde etkili olan âmiller hakkında bkz. Şerif Aktaş, *Edebiyatta Üslup ve Problemleri* (Ankara: Akçağ Yayınevi, 2007), 33-34.

külfetsiz, açık bir söyleyişe yaslanan mahallî/folklorik üslup Son Klasik Dönem'in belirgin çizgileri olur."[610]

XVIII. yüzyılda farklı üslup meydanlarında kalem oynatan klasik şairlerimizin yanında; şiiri ilahî ilham esintileri, Sübhanî feyiz ikliminin eserleri olarak gören[611] mutasavvıfların, takdir edilme ya da beğenilme kaygısından öte geniş halk kitleleri tarafından okunmak ve anlaşılmak üzere kaleme aldıkları şiirlerinde her dönem olduğu gibi bu dönemde de (XVIII. yy.) hikemî/tebliğî/didaktik üslubun ön planda olduğu görülmektedir. Bununla birlikte ilahî aşkın neşvesiyle kendinden geçen, gönlüne doğan tecellilerin bir yansıması olarak kaynayıp coşan şairlerin kaleme aldığı lirizmi yüksek şiirler de bulunmaktadır.

Tasavvufî geleneğe sıkı sıkıya bağlı olan, şiirlerini irşadın bir aracı olarak gören, vaazlarıyla halkı aydınlatmak için haftanın dört günü Bursa'nın önemli camilerinde sohbetler tertip eden Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinde ilk göze çarpan üslup tebliğî/didaktik üsluptur. Didaktik üslubun yanında Hz. Peygamber'e duyduğu derûnî aşk ve şevkin bir göstergesi olarak terennüm ettiği, ilahî vecd ile kendinden geçerek kaleme aldığı şiirlerinde lirik üslup da görülmektedir. Abdülkâdir Efendi'nin ilahî tecellilerin esintileri hükmünde olan didaktik şiirlerinde son derece belirgin bir aşk, şevk ve vecd; lirik şiirlerinde ise hikemî bir eda bulunması hasebiyle şiirlerinin üslubunu kesin çizgilerle ayırmak ve tasnif etmek mümkün görünmemektedir. Her ne kadar sınırları çizilmiş bir tasnifin yapılması mümkün görülmese de Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerindeki üslubu daha iyi anlayabilmek için kanaatimizce onun şiirlerinde görülen üslubu şöyle tasnif etmek yerinde olacaktır: Didaktik/hikemî/tebliğî üslup ve Lirik üslup.

Didaktik/Tebliğî Üslup: Abdülkâdir Efendi, bağlı bulunduğu kültür ortamının ve tasavvufî geleneğin bir gereği olarak şiirlerinde; seyr-i sülûk, devir, zikir, tarikat adabı gibi tasavvufi konuları; kanaat, tevbe, dünyaya meyletmeme, doğruluk gibi genel ahlak kurallarını muhiplerine ve dervişanına aktarırken didaktik/tebliğî üsluptan yararlanmıştır. Didaktik üslubun hâkim olduğu şiirlerinde zâhidâne, ârifâne ve vaizâne diyebileceğimiz üç tarzın öne çıktığı görülmektedir.

---

[610] Osman Horata, "Klasik Dönemde Hazan Rüzgarları: Klasik Dönem (1700-1800) Şiir", *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007), 2/450.

[611] Bilal Kemikli, *Sûfî Şairin İzinde Şiir ve İrfan* (İstanbul: Kitabevi, 2017), IX.

Zâhidâne Tarz: Dünyaya rağbet etmeyen, kendisini dünyadan çeken, dinî hayata veren ve kanaati kendine düstur edinen kişilere zâhid; dünyanın geçiciliğinden dem vurup, kanaatle geçinip dünyadan yüz çevirme, mala önem vermeme gibi konuların işlendiği şiirlere zâhidane şiir denmektedir.[612] Abdülkâdir Efendi, dünyanın geçici olduğunu, insanların arpa ekmeği ile kanaat edip Allah'ın rızasını kazanmaya çalışmasını, adı sanı şöhreti bırakıp Bakî olan Allah'a yönelmeyi, ölenlerden ibret alarak dünyanın geçici bir yer olduğu gerçeğini idrak etmeleri gerektiğini şu dizelerle dile getirmektedir:

Nice bir ālūde-i fikr-i sivāsıñ ey göñül

Ey ʿaceb yetmez mi saña pend ü ʿibret mürdeler

Nān-ı cevle ḳıl ḳanāʿat dünye vü ʿuḳbāyı ḳo

Semʿ ü gūşuñ ṭoldurulsun daʿ teʿālden müjdeler

Rāġıb-ı bāḳī Necībā fānī eyler varını

Defter-i dünyāda nām u şānını ḳomaz siler (50G/3-5)

Ârifâne Tarz: Varlığın hakikatini derk etme, yaratılan her şeyin sırrına vâkıf olma, eşyanın görünen yüzünü değil görünmeyenini, derûnunu sezme anlamına gelen irfan; insanın kendini bilme ve yaratılış amacını tefekkür ve tedebbür etme ve hakikate ulaşma ameliyesidir.[613] Abdülkâdir Efendi, şiirlerinin büyük bir bölümünde varlığın yaratılma amacı, insanın kendini bilmesi, insanın küçük bir âlem olduğu ve her şeyin nüvesinin insanın derununa derç edildiğini dile getirmiş; insanları şiirleriyle hakikat denizinde gavvas olmaya davet etmiştir. İnsanın her şeyin nüvesi hükmünde olduğu gerçeğini terennüm ettiği bir şiiri şöyledir:

[612] Zühd ve zâhid hakkında bilgi için bkz. Zafer Erginli (ed.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), "Zühd", 1278-1291.

[613] Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "İrfân, İrfân- ı Tâm", 486-488.

Ṭālib-i dermān olan ʿāşıḳ o dermān sendedir

Geşt-i eṭrāf [i]tme kim bu derde Loḳmān sendedir

Sendedir bu cām-ı Cem isteriseñ bul şıdḳla

Nice bir ʿaṭşān ṭurursıñ āb-ı ḥayvān sendedir

Enderūn-ı dildedir bil cennet-i ʿācil bugün

Cümle eṭvār-ı cinān u ḥūr u ġılmān sendedir

ʿĀrifi bi'llāh olup añla nesiñ sen sen seni

Nefsiñi bil kim ṭamudur daḫi nīrān sendedir

Bu vücūduñ mışrı içre cümle ʿālem müctemiʿ

Bu ʿurūḳuñ mesken oldı cin ü şeyṭān sendedir (57G/1-5)

Vâizâne Tarz: Kur'ân'ı anlama ve anlatma aşk ve iştiyakına tez çalışmamızın Abdülkâdir Efendi'nin hayatının anlatıldığı bölümünde genişçe yer verilmiş idi. Aynı şevkin onun şiirlerine yön vermede de son derece etkili olduğu görülmektedir. İnsanları doğru yola iletmeyi, doğruları anlatmayı, Hz. Peygamber ve onun sünnet-i seniyyesini halka aktarmayı kendine şiar edinen Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde insanların Allah rızası için gayret etmesi gerektiğini, edepli olup tevhit ipine sımsıkı sarılmanın insanların kurtuluşuna vesile olacağını dile getirmiştir. Şiirlerinde en çok görülen üslup ve tarzın vaaz tarzı olması onun mürşitlik yönünün bir sonucudur. Şiirlerde "ey" nidası ile başlayan dizelerden sonra "uyan" ünlemiyle muhataplar gafletten uyandırılır, "gel" denilerek insanlar hakka ve tevhide davet edilirken "gerek" redifli şiirlerle ideal insanın portresi çizilir. "Soy" denilerek varlık libasından sıyrılma, "yak" denilmek suretiyle de ten kafesinden kurtulup pervane gibi aşk ateşinde yok olma dillendirir. Abdülkâdir

Efendi'nin vaaz dili neredeyse bütün şiirlerini kuşatmıştır. Bu bağlamda edebin önemini terennüm eden bir şiiri şöyledir:

Edebden özge yār mı var

Edeb gözet edeb gözet

ʿAceb pāk böyle kār mı var

Edeb gözet edeb gözet

Gel eyle iʿtirāfı gel

Gelür başa olan ezel

Zebānıñ ṭut ki lā-tüsʾel

Edeb gözet edeb gözet

Rıżāyıla ḳademler baṣ

Fenā dārına nefsi aṣ

Yeter saña yeter bu naṣ

Edeb gözet edeb gözet (17M/1-3)

…

Lirik Üslup: Kâlden çok hâlin dile geldiği, dilin susup kalbin konuştuğu, ilahî sırların kalbe doğmasının verdiği coşkunlukla kendinden geçme hâlinin söze döküldüğü şiir üslubu olarak bilinen lirizm, Yahya Kemal'e göre "aşk" kelimesinin tam karşılığıdır. Nitekim Yahya Kemal, edebiyata dair görüşlerini dile getirdiği eserinde lirizmi anlatırken Şeyh Gâlib'in

Bir şu'lesi var ki şem'-i cânın

Fânûsuna sığmaz âsumânın

dizelerini alıntılamış ve lirizmin bundan daha iyi bir tarifinin olamayacağını belirtmiştir.[614] Bununla birlikte Yahya Kemal, lirik şiirin özelliklerinden bahsettiği yazısında şu ifadelere de yer vermiştir: "Lirik şiir en halis şairlerin elinde gayet sadedir. İlimden ve sanattan âzâdedir… Bu nevî şiir, şiirin yegâne nev'idir ki fikirde, mazmunda, sanatta yeniliğe asla muhtâc değildir."[615] Maşuka duyulan derin aşkın söze yansıması olarak bilinen lirizm, mutasavvıf şairin dilinde Maşuk-ı Hakikî'ye olan deruni aşkla birlikte Maşuk'unun ona bildirdiği hakikat sırlarının verdiği cezbe ve vecd ile söylediği coşkun şiirlerin adıdır. Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinde özellikle Allah, Hz. Peygamber, Eşrefiyye mürşitlerinden bahsedilen ve tarikat sevgi ve bağlılığının dile getirildiği dizelerde lirizmin ön planda olduğu hatta yer yer zirveye çıktığı görülmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere lirizm, Abdülkâdir Efendi'nin az ya da çok bütün şiirlerinde hissedilen bir üslup özelliği olmakla birlikte baştan sona bütününe lirik üslubun hâkim olduğu şiirleri de bulunmaktadır. Bu tarz şiirleri aşağıdaki gibi tasnif edebiliriz: Allah'a ve Hz. Peygamber'e duyulan derin muhabbet ve sevginin hâkim olduğu âşıkane şiirler; tarikat mensubiyeti ile söylenmiş, Eşrefiyye tarikatını ve Eşrefoğlu Rûmî başta olmak üzere Eşrefiyye meşayihinin konu edinildiği dervişâne şiirler; melamet hırkasına bürünülerek terennüm edilen melamî meşrep şiirler.

Âşıkâne Tarz: Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinde en fazla dillendirdiği aşk, Hz. Peygamber'e olan aşkıdır. Onun maşuku, mahbubu, matlubu, mergubu Hz. Peygamberdir. Hz. Peygamber'e duyduğu derin muhabbeti her fırsatta dile getiren Abdülkâdir Efendi, şiirlerinin önemli bir bölümünü onun sevgisinin, muhabbetinin ve ona duyduğu iştiyakın terennüm edildiği na'tlara ayırmıştır.

Degişmem ḫāk-ı pāyıña cihānı yā Rasūla'llāh
İlişmem yolıña ḳurbāna cānı yā Rasūla'llāh

Der-i pākıñda ḳulluḳ leẕẕetiyle behredār olan
N'ider her ẕevḳi ile heşt cinānı yā Rasūla'llāh (213G/1-2)
…

[614] Yahya Kemal Beyatlı, *Edebiyata Dair* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2012), 35.
[615] Beyatlı, *Edebiyata Dair*, 38.

Firāḳıñ yaḳdı sīnem geçdi cāna yā Rasūla'llāh

Nigāh it bendeñe bu nā-tüvāna yā Rasūla'llāh

Ḫayāl ü fikr-i gīsle muttaṣıl pür-feyż [ü] pür-şevḳim

Beni naẓm it miyān-ı bendegāna yā Rasūla'llāh (217G/1-2)

…

Dervişâne Tarz: Abdülkâdir Efendi, Eşrefiyye tarikatının önemli postnişinlerinden olması hasebiyle tarikatına ve Eşrefoğlu Rûmî'ye gönülden bağlıdır. Dolayısıyla Eşrefî olmak onun için şeref duyulacak bir meziyet; Allah'a vasıl olmada Eşrefîlik önemli bir vasıta, Eşrefoğlu Rûmî ise ona göre velilerin önderi hükmündedir. Tarikatına bu denli bağlı olan Abdülkâdir Efendi'nin tarikat mensubiyetini dile getirdiği lirizmi yüksek şiirlerinde dervişâne üslup hissedilmektedir. Eşrefîlerin meziyetlerini anlattığı aşağıdaki şiirde bir vecd hâli ve Eşrefî olmanın verdiği mutluluk açık şekilde görülmektedir:

Bizdedir feyż-i ilāhī bizdedir nūr-ı hüdā

Bizdedir ḥubb-i derūnī bizdedir ʿayn-ı velā

Jeng-i aġyārdan yuyup dil sāḥasın bulduḳ ṣafā

Bizdedir gencīne-i sır bizdedir ʿaşḳ-ı Ḫudā

Gülşen-i ʿaşḳ içre dāʾim ʿandelībveş şevḳile

Āh u feryād eyleriz çün bizdedir cānı fedā

Ṣūretā dil-ḫastayız muḥtāc-ı dermānız Necīb

Fī'l-ḥaḳīḳa maḥż-ı dermān bizdedir derde devā (4G)

Melâmî Tarz: Zemmetmek, kötülemek, kınamak anlamına gelen melamet; tasavvuf terimi olarak, "Yaptığı iyilikleri (gösteriş olur endişesiyle) gizlemek, yaptığı kötülükleri ve günahları (nefsiyle mücahede etmek için) açığa vurmaktır."[616] Melâmiler, "Kınayanın kınamasından korkmazlar."[617] ayetini kendilerine şiar edinmiş, zahiren ar ve namus şişesini kırmış, riya hırkasını çıkarıp melamet hırkasını giymiş kişilerdir. Abdülkâdir Efendi, her ne kadar melâmî bir ekole mensup olmasa da melamet hırkasını giymenin halk içinde gizlenmeye Hak'la beraber olmaya ve riyadan kurtulmaya bir vesile olduğunu düşünmektedir:

Cübbe-i nāmūs u zühdi ṣoy bıraḳ bütün hemān

Ḫırḳa-i levm ü melāmet giy nihān itsün seni (246G/3)

Sevgilinin yolunda olan âşığın dünyanın süsüne aldanmadan yoluna devam etmesi ve ar namus şişesini levm taşına vurarak kırması gerektiğini şu dizelerle bildirmiştir:

Baḳmadı āyīne-i dehre ebed ʿaşḳa düşen

Seng-i levmi şīşe-i ʿāra urup tā kim ḳıra (199G/3)

Aşka düşen kişinin ar ve namusu bırakıp yakasını yırtıp Mansur gibi sevgilinin yolunda darağacına gittiğini, canlarını sevgiliye feda ettiğini şu dizelerle dile getirmiştir:

İdenler naġme-i ʿaşḳı bugün gūş

Girībān-çāk reh-i bī-ʿārı gözler

İden teşmīr-i sāḳ-ı ihtimāmı

Virür Manṣūr gibi ser dārı gözler (66G/4-5)

Abdülkâdir Efendi'nin buraya kadar değerlendirmeye çalıştığımız üslup özellikleri hakkında sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Abdülkâdir Efendi'nin mürşit

[616] Mustafa Kara, "Melâmetiyye", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası [İstanbul İktisat Dergisi]* 43/1-4 (İstanbul 1987), 561.

[617] Mâide 5/54.

olması ve irşat faaliyetlerinde bulunması hasebiyle şiirlerinde baskın olan üslubun vaaz ve nasihat üslubu olduğu görülmektedir. Şiirlerinde şeriat ve tarikat kurallarını bir vaizin cami kürsüsünde kullandığı dil ve üslup ile anlatmaya çalışan Abdülkâdir Efendi, şiirlerini kuruluktan kurtarmak için tebliğî üslubuna engin ve coşkun bir lirizmi de eklemiştir. Bu sayede kuruluktan ve sadelikten kurtulan şiirlerinde samimi bir dilin oluştuğu görülmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere Abdülkâdir Efendi'nin didaktik ve tebliğî üslupla kaleme aldığı şiirlerinde lirizm; ilahî aşk ve şevk ile hâl dilinin hâkim olduğu lirik şiirlerinde ise tebliğî bir dilin her zaman bulunduğu görülmektedir.[618]

Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerindeki dil ve üslubun daha iyi anlaşılabilmesi için onun başta vezin, kafiye, redif olmak üzere ahenk unsurlarını nasıl kullandığı; edebî sanatlardan nasıl yararlandığı gibi konuların da incelenmesi gerekmektedir. Çünkü bir şiirde dilin kullanımını büyük ölçüde kafiye, redif ve vezin gibi ritmik akışkanlığı sağlayan biçimsel unsurlarla söz sanatları ve mazmunlar belirlemektedir. Bir şair kendi üslubunu şiire ne kadar aksettirebilirse o kadar güçlü olmaktadır.[619] Dolayısıyla bir şairin dil ve üslubunun tespit edilmesi, yukarıda sayılan unsurların tamamının incelenmesi ve değerlendirilmesi sonucu mümkün olacaktır. Bu maksatla aşağıdaki başlıklar altında Abdülkâdir Efendi'nin şiirleri vezin, kafiye ve redif açısından ele alınacaktır:

2.3.4. Vezin

Bir manzumeyi düzyazıdan ayıran ahenk unsurlarından biri de ölçüdür. Ölçü diğer adıyla vezin; terim olarak "hecelerin ya da uzun kısa hecelerin belirli miktarlarda tekrarına dayanan müzikal ve fonetik âhengi sağlayan kalıplar dizisidir."[620] Her

[618] Şair ve edipler, eserlerini kuruluk ve sadelikten kurtarma, ifadelerini zenginleştirme ve güçlendirme maksadıyla sıklıkla atasözü ve deyimlerden faydalanmışlardır. Dolayısıyla atasözü ve deyimler de bir şairin dil ve üslubunun belirlenmesinde önemli yer tutmaktadır. Bu kapsamda *Dîvân* incelendiğinde Abdülkâdir Efendi'nin atasözlerinden fazla yararlanmadığı görülmektedir. Nitekim *Dîvân*'da atasözü diyebileceğimiz sadece iki örnek bulunmaktadır: "Yaş odun tutuşmaz." (84G/1) ve "Derdini söylemeyen derman bulamaz." (14G/6). Bu örnekler ise "irsâl-i mesel" başlığı altında verilmiştir. Bununla birlikte Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde pek çok tasavvufi deyim kullanmış, tasavvufun çetrefilli ve anlaşılması zor konularını anlatırken deyimlerin ifade kolaylığından sıklıkla yararlanmıştır. Bu deyimler ise eserin tasavvufi muhtevasının incelendiği bölümde ilgili başlık altında verilmiştir. (İrfan ile ilgili deyimler, sıdk ile ilgili deyimler gibi…) Şiirlerdeki atasözü kullanımının azlığı, deyimlerin ilgili tasavvufi muhteva başlıkları altında verilmesi nedeniyle tekrara düşmemek adına bu bölümde "Atasözü ve Deyimler" başlığı açılmamıştır.

[619] Muhsin Macit, *Divân Şiirinde Âhenk Unsurları* (Ankara: Akçağ Yayınevi, 1996), 9.

[620] İsmail Durmuş, "Vezin", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/77.

edebiyatın kendine has şiir düzeni, tertibi, kalıbı vb. bulunmaktadır. Başlangıçtan günümüze Türk şiirinde genellikle iki ölçü kullanılmıştır: Hece ve aruz ölçüsü. İslam öncesi Türk şiirlerinden başlayarak özellikle halk şiirlerinde varlığını günümüze kadar sürdüren hece ölçüsünde; mısralardaki hece sayısı esas alınmaktadır.[621] Klasik Türk şiirinin temel ölçüsü olan aruz ise "Bir nazımda veya bir şiirde; her mısraın başından sonuna kadar bütün hecelerini, kendinden sonra gelen bütün mısraların aynı hizadaki heceleriyle, açıklık ve kapalılık, diğer bir tabirle kısalık veya uzunluk itibarıyla denk tutarak" ahenkli dizilerin oluşmasını sağlayan ölçü sitemidir.[622] İlk olarak Arap edebiyatında kullanılan aruz, İranlıların Müslüman olmasıyla İran edebiyatına; İran edebiyatından da Türk edebiyatına geçmiştir.[623]

Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'ında bulunan 373 manzumenin tamamını aruz vezni ile kaleme almıştır. *Dîvân*'da kullanılan bahirler ve kalıplar aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo-8: *Dîvân*'daki şiirlerin bahir ve kalıplara göre dağılımı.

Bahirler	Kalıplar	G	M	k	K	Me	T	Top.
Remel	Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün	125	28	-	8	-	1	162
	Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün	12	20	-	5	-	-	37
	Feʿilātün feʿilātün feʿilātün feʿilün	4	2	-	-	-	-	6
	Feʿilātün feʿilātün feʿilün	2	-	-	-	-	-	2
Hafif	Feʿilātün (Fāʿilātün) mefāʿilün feiʿlün	-	-	-	1	1	-	2
Tavil	Feʿūlün mefāʿīlün feʿūlün mefāʿīlün	1	-	-	-	-	-	1
Müctes	Mefāʿilün feʿilātün mefāʿilün feʿilün	1	-	-	-	-	-	1
Hezec	Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün	63	4	2	5	-	-	74
	Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün	9	26	-	2	-	-	37
	Mefāʿīlün mefāʿīlün	-	8	-	-	-	-	8
	Mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün	10	-	-	1	-	-	11
	Mefʿūlü mefāʿīlün	-	1	-	-	-	-	1
	Mefʿūlü mefāʿīlün mefʿūlü mefāʿīlün	5	-	-	1	-	-	6
Münserih	Müfteʿilün fāʿilün	-	1	-	-	-	-	1
Recez	Müstefʿilün müstefʿilün	-	9	-	-	-	-	9
	Müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün	12	-	-	-	-	-	12

[621] Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-*, 201.

[622] Ali Kemal Belviranlı, *Aruz ve Âhenk* (İstanbul: Nedve Yayınları, 1980), 30-36.

[623] Aruz vezni hakkında geniş bilgi için bkz. Belviranlı, *Aruz ve Âhenk*; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-*, 201-248; İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, 129-305; Nihad M. Çetin, "Arûz", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/424-437.

Tablo incelendiğinde görüldüğü üzere Abdülkâdir Efendi'nin, *Dîvân*'nında en çok 207 şiir ile Remel bahrini; bu bahir içerisinde de 162 şiir ile en çok "Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün" kalıbını kullandığı görülmektedir. Bu kalıbın kullanımının tüm şiirlere oranı % 44'tür. Dolayısıyla şiirlerin neredeyse yarısı bu kalıpla yazılmıştır. Remel bahrinden sonra en çok kullanılan bahir 127 manzume ile Hezec bahri; Hezec bahrinin de 74 manzume ile en çok kullanılan kalıbı "Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün"dür. Bu kalıbın tüm şiirlere oranı % 20'dir. En fazla kullanılan diğer iki kalıp ise % 10'ar kullanım ile Remel bahrinden "Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün" ile Hezec bahrinden "Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün"dür. Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında bulunan şiirlerinde tercih ettiği bahir ve kalıplar ile bunların kullanılma sıklığı sıralaması Klasik dîvân şairlerimizin tercihleri ile bir paralellik göstermektedir.[624] *Dîvân*'da Hafif, Müctes, Tavil, Münserih bahirleri fazla tercih edilmemiştir.

Nazım şekillerinde kullanılan kalıplar açısından ele alındığında Abdülkâdir Efendi'nin, gazellerinde 11 farklı kalıp kullandığı görülmektedir. Kullanılan bu kalıplardan en fazla 125 gazel ile Remel bahrinin "Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün" kalıbı tercih edilmiştir. Bu kalıbı 65 gazel ile Hezec bahrinin "Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün" kalıbı takip etmektedir. Üçüncü sırada ise 12'şer gazelle Recez bahrinin "Müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün" kalıbı ile Remel bahrinin "Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün" kalıbı yer almaktadır. Gazellerde Hafif ve Münserih bahirleri tercih edilmemiştir.

Dîvân'da bulunan 98 murabbanın 28 tanesi Remel bahrinin "Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün" kalıbı ile kaleme alınırken 26 tanesi Hezec bahrinin "Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün" kalıbı ile yazılmıştır. 20 murabbada ise Remel bahrinin "Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün" kalıbı tercih edilmiştir. Murabbalarda Hafif, Tavil, Müctes bahirlerinde şiir örneği bulunmamaktadır. Murabbalarda 9 farklı kalıp tercih edilmiştir.

Kıt'alarda ise yine en çok tercih edilen bahir 13 kıt'a ile Remel bahridir. Kalıp olarak 8 şiir ile en çok Remel bahrinin "Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün" kalıbı

[624] Bu konu hakkında yapılmış önemli çalışmalardan biri Haluk İpekten'e aittir. İpekten'in 61 şairin 28.038 şiirini incelediği eserinde incelenen şiirlerin %47,4 oranla Remel bahrini kullandığını bu bahirde en çok kullanılan kalıbın "Fāʿilātün Fāʿilātün Fāʿilātün fāʿilün" olduğu; ikinci sırada %26.7 ile Hezec bahrinin bulunduğu, bu bahrin en çok kullanılan kalıbının "Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün" olduğu bildirilmiştir. Türk edebiyatında kullanılan bahir ve kalıpların kullanım sıklığı hakkında bkz. İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, 300-304.

kullanılmıştır. Bunu 5'er şiir ile Hezec bahrinin "Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün" kalıbı ile Remel bahrinin "Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün" kalıpları takip etmektedir. Kıt'alarda Tavil, Müctes, Münserih ve Recez bahirleri tercih edilmemiştir. Kıt'aların yazımında 7 farklı kalıp bulunmaktadır. *Dîvân*'da bulunan mesnevi, Hafif bahrinin "Feʿilātün (Fāʿilātün) mefāʿilün feiʿlün (fa'lün)" kalıbı ile tahmîs ise, Remel bahrinin "Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün" kalıbı ile yazılmıştır.

Türkçenin fonetik yapısının aruza uygun olmayışı nedeniyle Türkçe kelimeleri belli bir aruz kalıbına sokmak şairler için her zaman bir zorluk sebebi olmuştur. Bu nedenle şairler aruz ölçüsünü daha kolay kullanabilmek ya da beytin ahengini artırmak için aruzda bazı tasarruflarda bulunmuşlardır. Aruzda yapılan bu tasarruflardan en sık görülenleri ise vasl, imâle, med, zihâf ve kasrdır.[625] Şiirlerinin tamamını aruz vezniyle yazan Abdülkâdir Efendi'nin aruzu başarıyla uyguladığını belirtmekle birlikte her şairin şiirlerinde görülebilecek düzeyde aruz kusurlarının da bulunduğunu belirtmeliyiz.

Sözlükte bitiştirme, ulaştırma anlamına gelen **vasl (ulama)**; terim olarak mısradaki iki kelimenin birleştirilerek okunmasına denir. Sessiz harfle biten bir kelime sesli harfle başlayan bir kelimeye birleştirilerek okunur. Bu sayede vezin gereği istenilen açık/kapalı hece elde edilmiş olur.[626] Türkçenin yapısına ve ses akışına uygun olan bu tutum, Abdülkâdir Efendi tarafından gerekli görüldüğünde şiirlerinde uygulanmıştır. Aşağıdaki ilk beytin ikinci mısraında bulunan "evvel" kelimesinin son hecesini açmak için "oldur" kelimesine vasl yapılmıştır. İkinci örnek beyitte ise üç tane vasl görülmektedir.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Rūḥ-ı aʿẓam nūr-ı efḫam sırr-ı mübhemdir o ki

Söyleyen dillerde ʿaḳl-ı evve**l‿o**ldur dāʾimā (7G/3)

Feʿilātün feʿilātün feʿilātün feʿilün

[625] İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, 142.

[626] Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-*, 208.

Bütü**n‿ā**fāḳa żiyā ṣādı**ḳ‿o**lan ṣubḥiledir

Güneşe reh-be**r‿o**lup ṣıdḳı ile oldı be-dīd (31G/2)

Klasik şiirde ulama önemli bir kusur olarak görülmese de "**vasl-ı ayn**" diye adlandırılan ve sessiz harfle biten bir kelimenin "ayn" harfiyle başlayan bir kelimeye ulanmasıyla yapılan vasl türü vezin kusuru olarak görülmüştür.[627] Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde az da olsa vasl-ı ayna başvurmuştur.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Cihāndan ẕāt-ı pākıñ oldı maḳṣūd yā Rasūla'llāh

Ḳamudan sensi**n ‿ʿā**lemde heme sūd yā Rasūla'llāh (186G/1)

Sözlük anlamı "çekme, uzatma" olan **imâle**; terim olarak " bir mısraı aruz veznine uydurabilmek için esasen kısa olan bir heceyi uzatarak okumak" anlamında kullanılmaktadır.[628] İmâlenin iki çeşidi bulunmaktadır: Birincisi kelimedeki kısa hecenin vezin gereği uzun okunmasıdır. Edebî ıstılahta "**imâle-i maksûr**" adı verilen bu tasarruf genel olarak uzun ünlü bulunmayan Türkçe kelimelerde görülmektedir. Abdülkâdir Efendi, bu imâle tasarrufunu şiirlerinde sıklıkla kullanmıştır.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Ḥüsn-i ḫulḳuñ münbaʿiṣ ol**dı** cemālinden şehā

Kim cemīl-i ḫulḳuñ **ile** ḥüsn-i ḫulḳ ḳuvvetlidir (35G/2)

İkincisi ise imâle-i memdûde, diğer adıyla meddir. Veznin kusursuz bir şekilde uygulanabilmesi için gerekli olan bir hecenin, Farsça ve Arapça kelimelerdeki uzun ünlü

[627] Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-*, 209.

[628] Mesut Bayram Düzenli-Şahap Bulak, "Aruz Vezninin Türk Şiirine Tatbikinde Başvurulan İmlâ/Telaffuz Tasarrufları ve Mahiyetleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)* 43 (2018), 150.

bulunan ve sessiz harfle biten "âh, gâh, kebâb" gibi kelimeler ile veya bir ünlü iki ünsüz ile biten "derd, merd, aşk" gibi kelimelerin son hecelerinin bir uzun bir kısa(- .) şeklinde okunmasına "**imâle-i memdûde**" adı verilmektedir.[629] Bu tasarruf aruz kusuru sayılmadığı gibi şairler tarafından çoğu zaman âhengi artırmak için özellikle yapılmıştır.[630]

Feʿilātün feʿilātün feʿilün

Meclis-i **ehl (-.)**-i ʿaşḳa_eyle duḫūl

Olasın dergeh-i Ḥaḳ'da maḳbūl (119G/1)

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Vaṣf-ı ḥüsn-i yār ile semʿim olupdur pür-ṣadā

Güş (-.)dan ʿaşḳa olupdur ehl-i belvā āşinā

Enderūn-ı dildedir çünki Necīb rāh-ı liḳā

N'eyleyim ol göñli kim merhūn-ı inhā olmaya (83M/3)

Her ne kadar tanımda Farsça ve Arapça uzun ünlü bulunan ya da iki ünsüzün yan yana geldiği hecelerde med yapılır dense de Abdülkâdir Efendi, uzun ünlü bulunmayan Arapça-Farsça hatta Türkçe hecelerde bile med tasarrufunda bulunmuştur.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Güft ü gūyı n'eyleye maḳṣūda vuṣlat isteyen

Ṣaġ (-.) ḳalble dergeh-i şeyḫde ṭurup yalvar[ı] gör (37G/3)

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Rūz-ı rüstā-ḫīz kerem eyle Necīb-i zārıña

Rahmetkārā (- . --/-) efendim cāy-ı z̲üldür yā Rasūl (117G/4)

[629] Düzenli-Bulak, "Aruz Vezninin Türk Şiirine Tatbikinde Başvurulan İmlâ/Telaffuz Tasarrufları ve Mahiyetleri", 150.

[630] İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, 151.

Sözlükte aslından uzaklaştırmak anlamına gelen **zihâf**, edebî terim olarak "uzun okunması gereken bir heceyi vezin gereği kısa okuma" anlamına gelir. Dolayısıyla imâlenin aksi bir durum söz konusudur. Genel olarak zihâf vezin kusuru olarak bilinmektedir.[631] Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında zihâf örnekleri bulunmaktadır. Dîvân'daki zihâflar tarafımızdan italik olarak belirtilmiştir.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Maḥv idüp hīç eylemezler varlığıyla imtizāc

Kendülerden fān*ī*lerdir pes bular bulup beḳā (2G/2)

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Teʿayyünden Necībā gel fenā-yı muṭlaḳa ir kim

Vücūd-ı bāk*ī*-i Ḥaḳ'la ḳıyām ʿālemde var oldı (234G/5)

Aruz terimi olarak "vezin zaruretiyle esas harekesi sakin olan bir harfi, harekelendirme yoluyla hece eksikliğini gidermek veya kapalı heceyi açık heceye dönüştürmek" anlamına gelen "**tahrîk**" genel olarak Arapça kelimelerde görülmektedir.[632] Sakin olan "zikr, fikr, şükr…" gibi kelimelerin vezin gereği "zikir, fikir, şükür…" şeklinde okunmasını ifade eder. *Dîvân*'da "zikr" kelimesi vezin gereği "zikir" şeklinde yazılmıştır.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Gülşen-ābād-ı **zikirde** bülbülāsā Hū diyü

Şevḳile esrār-ı Hū'dan açılur gülzār-ı Hū (173G/4)

631 Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-*, 215-216.

632 Düzenli-Bulak, "Aruz Vezninin Türk Şiirine Tatbikinde Başvurulan İmlâ/Telaffuz Tasarrufları ve Mahiyetleri", 157.

Tahrîkin tersi olan **teskîn** "harekeli olan harfin vezin gereği sakin okunarak hece fazlalığının giderilmesine"[633] denmektedir. Teskîn, bazen harf sükûnuyla (tûtiyâ = tûtyâ) bazen de sesli harfle biten bir kelimenin yine sesli harfle başlayan diğer kelimeye ulanmasıyla yapılmaktadır. Bu şekilde yapılan tasarruflar *Dîvân*'da iki şekilde gösterilmiştir: Birincisi Türkçede sıklıkla yapılan ve konuşma dilinde de görülen "ne oldu=n'oldu; ne eylesin=n'eylesin" gibi kelime birleşimleri "kesme" işaretiyle gösterilmiştir. İkincisi ise sesli harfle biten bir kelimenin yine sesli harfle başlayan kelimeye vezin gereği ulanmasında "_" işareti kullanılmıştır. Bahsedilen bu durumun da *Dîvân*'da örnekleri bulunmaktadır:

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Ḫāk-ı pāsı çeşm-i ḥasret-sāzıma **tūtyā durur**

Rāh-ı maʿşūḳda Necibā terk iden cān u seri (245G/5)

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Levḥa-i sīmā-yı insāna naẓar ḳıl gör ne var

Cümle esmā-i ilāhī oḳunur and**a_ā**şikār (69G/1)

Vezin gereği şeddeli bir harfi şeddesiz okumaya; bazı kelimelerin uzun ünlülerinin kısaltılarak okunmasına ya da bir hecesinin düşürülmesine "**tahfîf (kasr)**" adı verilmektedir.[634] *Dîvân*'da vezin gereği tahfîf yapılan pek çok kelime bulunmaktadır.

Feʿilātün feʿilātün feʿilātün feʿilün

Vāṣıl-ı Ḥażret-i Mevlā durur Eşref-zāde

Dāḫil-i **dergeh**-i aʿlā durur Eşref-zāde (205G/1)

[633] Düzenli-Bulak, "Aruz Vezninin Türk Şiirine Tatbikinde Başvurulan İmlâ/Telaffuz Tasarrufları ve Mahiyetleri", 159.

[634] Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-*, 219.

Müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün

Dīvāne dil şemʿ-i **<u>Ḥak'a</u>** pervāneveş yanmaḳ diler

Peymāne-i ʿaşḳı içüp ḥayrān olup ḳalmaḳ diler (40G/1)

Veznin mısraya sorunsuz uygulanabilmesi için geliştirilen ve yukarıda bahsedilen imlâ ve telaffuza dayalı aruz tasarrufları her şairin dîvânında görüldüğü gibi Abdülkâdir Efendi'nin *Dîvân*'ında da görülmektedir. Bununla birlikte bariz vezin aksaklıkları yok denecek kadar azdır. Sonuç olarak Abdülkâdir Efendi'nin, mutasavvıf bir şair olarak aruzu şiirlerinde başarıyla uyguladığı görülmektedir. Şiirlerinde 16 farklı kalıp kullanan Abdülkâdir Efendi en çok remel bahrinin "Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün" kalıbını tercih etmiştir. *Dîvân*'ında Remel ve Hezec bahirleri sıklıkla görülürken Müctes, Tavil, Hafif ve Münserih bahirleri çok tercih edilmemiştir.

2.3.5. Kafiye

Klasik edebiyatımızın en önemli özelliklerinden biri, sınırları kalın çizgilerle çizilmiş kurallarının bulunmasıdır. Klasik edebiyat geleneğimizin muhteva ve estetik değerlerine göre şiir yazan bir şair, vezinden kafiyeye, rediften nazım şekillerine kadar önceden belirlenmiş ve belli ölçüde sınırları çizilmiş kurallara uymak zorundadır. Şiirin " mevzun ve mukaffâ söz" olduğu dikkate alındığında bir sözün şiir olabilmesi için iki unsurun gerektiği, bu unsurlardan birinin de kafiye olduğu görülmektedir. Şiirin önemli ahenk unsurlarından olan kafiye, "En az iki dizenin sonunda tekrarlanan; yazıları aynı ama anlamları farklı olan ses benzerliğinin"[635] adıdır.[636] Hem şiirin âhengini sağlayan hem de nazım şekillerinin belirlenmesinde asli rol üstlenen kafiye, klasik şiirimizin vazgeçilmez unsuru olmuş hatta dîvânlar dahi kafiyeye göre tertip edilmiştir. Klasik şiirimiz için bu denli önemli olan kafiyenin daha iyi anlaşılabilmesi için birçok ıstılah oluşturulmuş,[637] başta Kemalpaşazâde'nin (ö. h.940/m.1534) *Kâfiye Risâlesi*[638] olmak

[635] Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, "Kafiye", 249.

[636] Kafiyenin diğer tanımları için bkz. Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-*, 256; Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 59; Muallim Nâcî, *Istılâhât-ı Edebiyye* (İstanbul: Şirket-i Mertebe Matbaası, 1307), 65.

[637] Kafiye ıstılahlarının tamamı hakkında geniş bilgi için bkz. Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 60-68; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-*, 265274; Muallim Nâcî, *Istılâhât-ı Edebiyye*, 65-83.

[638] Kâfiye Risâlesi M. A. Yekta Saraç ve Mustafa Çiçekler tarafından ilim âlemine tanıtılmıştır. Bkz. M. A. Yekta Saraç-Mustafa Çiçekler, "Kemalpaşazâde'nin Kâfiye Risâlesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XXVIII (1998), 445-477.

üzere "ilmü'l-kafiye" adıyla kitaplar/risaleler kaleme alınmıştır.[639] "Dîvân şiirinde söylenen her sözün 'mevzun ve mukaffâ' olması gerektiğinden, şairin kafiyedeki başarısı, dolaylı olarak edebî kişiliğinin ve gücünün de belirleyici unsurları arasında yer almıştır."[640] Şiirde kafiyenin önemine değinen Yahya Kemal, "Şairin uzviyetinde kafiye, kuşta kanat gibidir. Yani başlıca bir uzuvdur… Şiirin nesirle de kâbil olduğunu zannedenler gaflettedirler. Şiir muhakkak vezinle, kafiyeyle vücuda gelir. Şiir musikinin hemşiresidir, aletsiz teganni edilemez."[641] sözleriyle şiir için kafiyenin ne kadar önemli olduğunu dile getirmiştir. Görüldüğü üzere bir şiirin en temel unsuru ve bir şairin edebî gücünün göstergesi kabul edilen kafiye; sözün şiir olmasını sağlayan, şiirin ahenk ve ritmini güçlendiren en önemli yapı taşıdır.

Her ne kadar şiirlerinde tasannu gayesi gütmese de kafiye açısından bakıldığında Abdülkâdir Efendi'nin çok az şiiri dışında güçlü kafiyeler kullanmaya çalıştığı görülmektedir. Bu açıdan *Dîvân*'da bulunan gazel, kıt'a ve müzdeviç murabbalarda kullanılan kafiyelerin durumunu derli toplu bir şekilde ortaya koymak için düzenlediğimiz aşağıdaki tablo, kafiyelerin kullanılışı hakkında önemli ipuçları barındırmaktadır.

Tablo-9: Şiirlerin kafiyelenişine göre dağılımı.

Sesler		**Kasi de**	**Gazel**	**Kıt'a**	**Musamma t**	**Sesler**		**Gaze l**	**Kıt' a**	**Musamm at**
Uzun Ünlü	-ā	-	25	-	2	Uz. Ünlü+ ünsüz + Ünlü	-ā(a)ḳa	1	-	-
	-ī	-	1	-	-		-āne	3	2	2
	-ū	-	1	-	-		-āye	1	-	-
Uzun ünlü + bir ünsüz harf	-āb	-	7	1	-		-āni	1	-	-
	-āc	-	1	-	-	Ünlü +Ünsüz	-(e/a/i)r	9	-	1
	-ād	-	4	3	-		-(e/a)t	14	-	2
	-āġ	-	1	-	-		-(e/a)s	2	-	-
	-āh	-	7	-	-		-(e/a)m	8	-	-
	-āḳ	-	-	-	1					
	-āl	-	1	-	-		-(e/a)n	3	-	-
	-ām	-	1	-	-		-(e/a)l	3	-	-
	-ān	2	38	8	4		-(e/i)d	1	-	-
	-ār	-	33	1	-		-il	2	2	-
	-ās	-	1	1	-		-(u/ü)l	1	1	-
	-āt	-	2	1	-		-(e/i)l	2	-	-

[639] Edebiyatımızda kafiye ile ilgili kaleme alınan eserler hakkında bilgi için bkz. Songül Aydın Yağcıoğlu, "Klasik Edebiyatla İlgili Eserlerde Kafiye Bahsinin Mukayeseli Olarak İncelenmesi", *Türkiyat Mecmuası* 22/2 (2012), 127-170.

[640] İskender Pala, "Fuzûlî'nin Kafiye Örgüsü", *Fuzûlî Kitabı (500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri)* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1996), 120.

[641] Beyatlı, *Edebiyata Dair*, 135.

	-āẕ	-	2	-	-		-(ü/i)l	2	-	-
	-īd	-	1	-	-		-(a/i)ḳ	2	1	-
	-īn	-	7	1	-	Ünsüz + Ünlü	-ḳu	1	-	-
	-ūd	-	2	-	-		-le	1	-	-
	-ūr	-	5	-	-		-lā	1	-	1
	-ūṭ	-	1	-	-		-re	1	-	-
	-ūl	-	2	-	-	Diğerleri	-zeli	1	-	-
	Īş	-	-	1	-		-ende	1	-	-
Ünsüz	-r	-	2	-	-		-(e/a/o)şi	1	-	-
Ünlü	-e	-	2	-	-		-esin	1	-	-

Kafiyenin şiirlere göre dağılımını gösteren bu tabloda Abdülkâdir Efendi'nin kafiye yapımında ünlü harf olarak en çok "â" sesini kullandığı görülmektedir. "â" sesi yapısı itibariyle hitap etmeye, sesi duyurmaya en müsait ünlüdür. Abdülkâdir Efendi'nin hatiplik ve mürşitlik yönü düşünüldüğünde "â" sesinin şiirlere kattığı ahenk ve ritim son derece önemlidir. Abdülkâdir Efendi'nin kafiye tercihlerinde en çok kullandığı ünsüzler ise "n" ve "r" sesidir. Şiirlerde görülen "-ân", "-âr" sesleriyle yapılan, diğer seslere göre daha kolay kafiye kurulabilen ve yapısı itibarıyla Türkçe kelimelerle de kafiyelenebilen bu tür heceler, klasik Türk edebiyatı şairlerinin de en çok kullandığı kafiyeler arasındadır. Bu yönüyle Abdülkâdir Efendi'nin kafiye seçimindeki ses tercihleri, klasik şairlerimizin bu konudaki tercihleriyle paralellik göstermektedir. [642] Tablodan da anlaşılacağı üzere şiirlerde daha çok uzun ünlülerle kurulan kafiyeler görülmektedir. Dolayısıyla şiirlerde daha çok Arapça ve Farsça kelimelerle kafiye yapılması tercih edilmiştir. Bununla birlikte kafiyeleri sadece Türkçe kelimelerden oluşan şiirler de bulunmaktadır:[643]

Kūşe-gīr-i ʿuzlet ol hep ḳīl ü ḳāli **<u>ko</u>** bugün

Naḳş-ı ẓāhirde ne var maʿnāyı bul **<u>oḳu</u>** bugün

Bunca evḳāt içre ʿömrüñ oldı żāyiʿ aç göziñ

Müddet-i ʿömriñ azı ḳaldı gidüp **<u>çoḳu</u>** bugün

[642] Klasik şairlerimizin kafiye tercihleri için bkz. Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-*, 275.

[643] Kafiyesi sadece Türkçe kelimelerden oluşan diğer şiirler için bkz. 80G, 81G, 58G; 9K.

Mā-sivādan ʿAmr u Zeyd'den kim durur görmüş vefā

Dehr-i dūn içre ne bildiñ gel ḫaber **<u>ṭoḳu</u>** bugün (163G/1-3)

…

Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde kafiye türlerinden en çok, bir uzun ünlü ve bir ünsüzden oluşan ve modern şiir incelemelerinde zengin kafiyeye denk gelen, klasik şiir incelemelerinde ise "mürdef kafiye", "müreddef kafiye" denilen kafiye türünü tercih etmiştir. Kafiye ilminde kafiyenin asli sesinden (revîden) önce gelen sesin uzun okunmasını sağlayan "elif, vav, yâ" harflerine ridf; ridf bulunan kafiyelere ise **"müreddef kafiye"** denmektedir.[644] *Dîvân*'da bulunan gazel, kıt'a ve müzdeviç murabbalar (toplamda 291 şiir) esas alındığında[645] 137 şiirin müreddef kafiyeli olduğu görülmektedir. Müreddef kafiyeli şiirlerin tüm şiirlere oranı % 47'dir. Bu oran, kafiyeli şiirlerin neredeyse yarısında müreddef kafiyenin kullanıldığını göstermektedir. Müreddef kafiyeye örnek olarak aşağıdaki beyitler gösterilebilir:

Ey nihāl-i gülşen-ābād-ı riyāż-ı mürsel**<u>īn</u>**

Būy-ı Ḥaḳ verd-i ter-i rūyıñda vażʿ oldı reh**<u>īn</u>**

Ve'ḍ-ḍuḥā oldı ḳasem ḫadd u cebīniñ ḥaḳḳına

Oldı Ve'l-leyl[i] daḫi gīsū-yı dil-cūña hem**<u>īn</u>** (155G/1-2)

…

Görüldüğü üzere revî harfi olan "n" sesinden önce ridf harflerinden "yâ" harfinin gelmesiyle müreddef kafiye yapılmıştır.

Müreddef kafiyeden sonra en çok kullanılan kafiye türü mücerred kafiyedir. **Mücerred kafiye**; sadece revî harfi ile yapılan kafiyedir. Tabloda da görüldüğü üzere bir ünlü bir ünsüzle yapılan (-(a/e)m gibi) kafiyeler mücerred kafiye olarak

[644] Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 61.

[645] Çalışmamızın "Nazım Şekilleri" bölümünde murabbaların kafiye düzeninin anlatılması ve mütekerrir murabbaların yapısı gereği şiirin tamamını kapsayan bir kafiye birliğinden bahsedilememesi nedeniyle kafiye incelemesinde mütekerrir murabbalar inceleme dışında bırakılmıştır.

adlandırılmaktadır.[646] Mücerred kafiye için ise aşağıdaki beyitleri örnek olarak verebiliriz:

Cihānda ʿaşḳdan özge cāna bir maḥr**em** bulunur mı

Bilürseñ derd-i Ḥaḳ'dan ġayrı bir hem-d**em** bulunur mı

Bütün bu on sekiz biñ ʿālemi geşt eyleyüp gezseñ

Yine yār yarasına yār gibi merh**em** bulunur mı (231G/1-2)

…

Şiirde bulunan "bulunur mı" kelime grubu redif; bu kelime grubundan önce gelen ve her dizede tekrarlanan "(e)m" sesi ise mücerred kafiyeyi oluşturmaktadır.

Yukarıdaki kafiye türlerinin yanı sıra *Dîvân*'da mukayyed kafiye de görülmektedir. Revîden önce bulunan ridf (elif, vav, yâ) harfleri dışında kalan harflere "kayd"; kayd harflerinin bulunduğu kafiyelere ise "**mukayyed kafiye**" denir.[647] Mukayyed kafiyede kayd harflerinin aynı ya da en azında mahreclerinin yakın olması gerektiği belagat kaynaklarında bildirilmektedir. Aşağıda verilen örnekte bu hassasiyete dikkat edilmediği görülmektedir:

Olur bir gün ḫarāb-ender-ḫarāb bu ḫāne-i de**h***r*i

Bütün maḥv u fenādan ḥiṣṣe-yābdır ʿālemiñ şe**h***r*i

Yüri itme naẓar fertūte-i dünyāya merdāsā

Ṭolar çeşm-i sivā maṣrūfa āḫir türbe-i ḳa**b***r*i

Bu ḫırmengāh-ı ʿālemde eser bād-ı ecel bir gün

Ḳonur anbār-ı ḫāka dāne-i cismiñ ṭutar se**t***r*i (240G/1-3)

…

[646] Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-*, 272.

[647] Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 63.

Yukarıdaki örnekte "r" harfi revî, revîden önce bulunan "h", "b", "t" sesleri ise kayd harfleridir. Örnekte de görüldüğü üzere kayd harflerinin mahrecine dikkat edilmemiştir.

Dîvân'da görülen bir diğer kafiye türü ise müesses kafiyedir. Revî ile arasında harekeli bir harf bulunan "elif"e te'sîs; te'sîs harfinin bulunduğu kafiyelere ise "**mü'esses kafiye"** denmektedir.[648]

Ḥaḳ'ıñ sırrını bilmekdir kerāmet (كرامت)

Bu sırra irmege Ḥaḳ'dan hidāyet (هدايت)

İden daʿvā-yı keşf ü hem kerāmet (كرامت)

Netīce kendüye bulur ḫasāret (خسارت) (26G/1-2)

…

Yukarıdaki örnekte "ت" sesi revî, revî ile kelimede bulunan "ا" harfi arasında harekeli م، ى، م، ر harfleri bulunmaktadır.

Belirtilen kafiye türlerinin yanında *Dîvân'*da tunç ve cinaslı kafiye örnekleri de bulunmaktadır. Şiirde kafiyeyi oluşturan kelimelerden birinin, diğerinin içinde tamamıyla yer almasına "**tunç kafiye**" denilmektedir.[649]

Bülbülāsā kim iderse **<u>zārı</u>**

ʿĀḳibet bulur o bir gül**<u>zārı</u>** (222G/1)

Biz żaʿīfiz āteş-i dūzaḫ **<u>ḳatı</u>**

Yoḳ durur nāra bu ümmet ṭā**<u>katı</u>**

Görmeyelim dūzaḫ içre ḥir**<u>katı</u>**

İt nigāhıñla ʿināyet yā Rasūl

[648] Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-*, 272.

[649] *Dîvân*'da tunç kafiye daha çok murabbalarda görülmektedir. Diğer tunç kafiye örnekleri için bkz. 97M/2, 41M/2, 47M/2, 84M/3, 59M/2, 65M/3, 33M/3, 35M/2.

Olmuşuz ʿiṣyānla gerçi rū-siy**āh**

Ḥālimiz dūşvārdır ṣad gūne **āh**

Faḫr-i ʿālemdir Necīb bize pen**āh**

İt nigāhıñla ʿināyet yā Rasūl (48M/2-3)

Ses bakımından aynı, anlamca ve kimi zaman vurguları da farklı sözcüklerden ya da söz öbeklerinden yapılmış kafiyelere "**cinaslı kafiye**" denilmektedir.[650] Aşağıdaki örnekte birinci dizedeki "dem" an, zaman anlamında kullanılmışken ikinci dizedeki "dem", "dem vurmak" deyiminde olduğu gibi, bir şeyden bahsetmek, ulaşılamayan bir şeyi yâd etmek anlamlarında kullanılmıştır.

Girüp gülzār-ı ʿaşḳ içre dem-ā-**dem**

N'olur ʿaşḳdan ursam ṣubḥa dek **dem**

Olur elbet bu dil zaḫmına merhem

Seniñ bir ẕerre-i ʿaşḳıñla Mevlā (4M/2)

Şairlerin edebî gücünü ve dile hâkimiyetini gösteren, şiire ayrı bir ahenk ve canlılık katan diğer bir kafiye çeşidi ise zü'l-kâfiyeteyn ve zü'l-kavâfî'dir. *Dîvân*'da özellikle matla beyitlerinde sıklıkla görülen bu iki kafiye çeşidi, Abdülkâdir Efendi'nin dili etkin bir şekilde kullanmasının, şiir diline hâkimiyetinin bir göstergesidir. **Zü'l-kâfiyeteyn,** bir beyitte ya da bir şiirde iki farklı kafiyenin bulunmasıdır.[651] Aşağıdaki örnekte asıl kafiye kelimeleri olan "Ḫudā, İrtiḳā, Kibriyā" kelimeleri ile birlikte dizelerin ortasında bulunan "ḳurbet, vaḥdet, ḳıyāmet, ḥażret" kelimeleri arasında ikinci bir kafiye yapılarak şiirdeki ahenk güçlendirilmiştir.

Taḫt-nişīn-i bezm-i ḳurbet pertev-i nūr-ı **Ḫudā**

Maḥrem-i esrār-ı vaḥdet āşinā-yı **irtiḳā**

[650] Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 90.

[651] Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-*, 269.

Melce-i rūz-ı kıyāmet sāʿī-i luṭf-ı ümem

Meʾmen-i dergāh-ı Ḥażret Muṣṭafā-yı **Kibriyā** (3G/1,4)

Bir beyit ya da şiirde ikiden fazla kafiye bulunuyorsa buna "**zü'l-kavâfî**" denmektedir.[652] Aşağıdaki beyitte dört farklı kafiye görülmektedir. Asıl kafiyeyi oluşturan "enbiyā, aṣfiyā" kelimelerinin yanında "Muṣṭafā ile Müctebā", "Ḥaḳ ile muṭlaḳ" ve "muḳtedā ile reh-nümā" kelimeleri kendi aralarında kafiye oluşturmuştur.

Muṣṭafā-yı Ḥażret-i Ḥak muḳtedā-yı **enbiyā**

Müctebā-yı Rabb-i Muṭlak reh-nümā-yı **aṣfiyā** (6G/1)

Aşağıdaki örnekte ise beyitteki bütün kelimelerin kendi arasında kafiyeli olduğu görülmektedir. Beytin aslî kafiyesini oluşturan "devlet" ve "izzet" kelimeleri yanında "Gir ile ir", "kanâat ile mezellet", "gencine ile rencine" kendi aralarında kafiyelenmiştir.

Gir ḳanāʿat gencine **devlet** yüzün ṭutsun saña

İr mezellet rencine ʿ**izzet** yüzün ṭutsun saña (11G/1)

Bu beyitte de bütün kelimeler kendi arasında kafiye oluşturmaktadır.

Ey bī-zevāl-i Ẕü'l-celāl cümle **ḳażā** senden gelür

Ey Ẕü'l-kemāli ve'l-cemāl emre **rıżā** senden gelür (42G/1)

Ahenk ve ritmi yüksek oranda kullanan, edebî yönü güçlü şairlerin şiirlerinde pek görülmesi istenmeyen diğer bir kafiye şekli ise "kafiye-i ma'mûle"dir. **Kafiye-i ma'mûle**, iki kelimenin birleşmesiyle ya da buna benzer bir işlemin gerçekleşmesi sonucu yapılabilen kafiyedir.[653] Aşağıdaki örnekte şiirin kafiyesini yakalayabilmek için

[652] Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 67.

[653] Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-*, 272-273.

ikinci beyitteki "yâ" ve "nesin" kelimelerinin birleştirilerek okunması gerekmektedir. Dolayısıyla kafiye-i ma'mûle yapılmıştır.

…

Bezm-i ehl-i ẕevḳ ü ṣafvet maḥreminden ol yüri

Ṣaḥvı neyler mest olur dāʾim içen **<u>peymānesin</u>**

Gülşen-i tevḥīd-i Ḥaḳ'da keşf-i esrār eylediñ

Bülbül-i şeydā mısın āyā Necībā **<u>ya nesin</u>** (168G/3-4)

Abdülkâdir Efendi'nin kafiye kullanımı ile ilgili olarak hata sayılabilecek bazı hususlar şöyle sıralanabilir: Bazı gazellerde ilk beyit kendi arasında kafiyelenmiş olmasına rağmen ikinci, üçüncü beyitlerde bu kafiye düzeni aksamakta bazen kafiye tamamen yerini redife bazen de redif yerini kafiyeye bırakmaktadır. Aşağıdaki örnekte birinci beyitte "Leylī" ve "maʿnī" kelimeleri ile kafiye; "ḫaberinden" kelimesi ile redif yapılmış iken ikinci ve daha sonraki beyitlerde "ḫaberinden" kelimesi esas alınarak kafiye yapılmaktadır:

Geldi mi göñül saña da Leylī ḫaberinden

Hīç sende ṭaleb oldı mı maʿnī ḫaberinden

Gitmez mi ẕükām-ı heves-i dünye-i dūn kim

Tā ala meşām rāyiḥā-i gül-eşerinden

Gül-būyı dilā bād-ı ṣabādan it ümīdi

Bul vaḳt-i seḥer rāz-ı diliñ mā-ḥażarından (164G/1-3)

…

Aşağıdaki örnekte ise ilk beyitte mısralar kendi arasında “ṣıdḳ” ve “ʿaşḳ” kelimeleri ile kafiyeli iken daha sonraki beyitlerde sadece “ile aḫī” redifi tekrarlanmaktadır.

Ṭut nedāmet bābını ḳarʿ eyle **ṣıdḳ**ıla aḫī

Bezm-i ḳurba irmege saʿy eyle ʿ**aşḳ**ıla aḫī

Burc-ı tenden āfitāb-ı cān ġurūb itmeksizin

İt ṭulūʿ gel āsumān-ı sırda **bedr**ile aḫī

…

İtme bu ālāyiş-i dūne ṣaḳın kendüñi bend

Ṣoñra çözdükde gidersiñ zaḫm u **derd**ile aḫī (239G/1,2,4)

Bazı şiirlerde ise iki kafiye olduğu görülmektedir. Aşağıdaki örnekte, ilk iki beyitte “dermān, Lokmān, cānān” kelimeleri ile kafiye yapılmış iken “son iki beyitte “Leylā ve dünyā” kelimeleri ile kafiye yapılmıştır.

Bīmār-ı ʿaşḳ oldı göñül **dermānı** n’itsün n’eylesün

Buldı devāyı çün göñül **Loḳmān’ı** n’itsün n’eylesün

Her demde eyler āh u zār irişdi aña derd-i yār

İster göñül dāyim arar **cānānı** n’itsün n’eylesün

Ṣaḥrālara Mecnūn gibi düşürdi ʿaşḳı kendiñi

Bulmaḳ içün dün ü güni **Leylā’yı** n’itsün n’eylesün

Bunda Necībā merd olan ʿuşşāḳ ile hem-derd olan

ʿUḳbā ḳatında redd olan **dünyāyı** n'itsün n'eylesün (140G)

Dîvân'da görülen diğer bir kafiye kusuru ise "îtâ"dır. **Îtâ**, şiirde aynı kafiyenin tekrarlanmasıdır. Bazen kelime tekrarı bazen de ek tekrarı ile yapılan bu kusur daha çok Arapça Farsça ek tekrarlarında görülmektedir.[654] Aşağıdaki örnekte "āh" kelimesi kafiye olarak iki defa kullanıldığı için îtâ yapılmıştır.

Ṭañ mıdır dilden gelürse dem-be-dem ḥasretle **āh**

Cāy-ı āteşden çıḳar elbet[te] bir dūd-ı siyāh

Hīç girībānım bıraḳmaz ḳanda ʿazm eyler isem

Hem-demimdir ḳanlu yaşım hem-hevādārımdır **āh** (212G/1-2)

Îtânın bir türü olarak Farsça çokluk ve sıfat-ı müşebbehe eki olan "-ân" ekinin şiirde kafiye olarak birden fazla kullanılmasına "**kafiye-i şâyegân**" denmektedir.[655] Aşağıdaki örnekte "bende, mü'min ve muhlis" kelimelerine Farsça "-ân" çokluk eki getirilmiştir. Klasik şiir geleneğimizde bir gazelde birden fazla "-ân" ekinin kullanılması hoş karşılanmamıştır.

Firāḳıñ yaḳdı sīnem geçdi cāna yā Rasūla'llāh

Nigāh it bendeñe bu nā-tüvāna yā Rasūla'llāh

Ḫayāl ü fikr-i gīsle muttaṣıl pür-feyż [ü] pür-şevḳim

Beni naẓm it miyān-ı **bendegāna** yā Rasūla'llāh

[654] Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 64-65.

[655] Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 65.

Cebīn-i enveriñ ḫurşīd-i ʿālem-tāb-ı vaḥdetdir

Ki sensiñ ʿayn-ı īmān **müʾminâna** yā Rasūla'llāh

Ne görsün çeşm-i nā-bīnā seniñ mirʾāt-ı vechiñde

Görinen nūr-ı Ḥaḳ'dır **muhliṣâna** yā Rasūla'llāh (217G/1-4)

…

Dîvân'da az da olsa görülen diğer bir kafiye kusuru ise "ikfâ"dır**. İkfâ**, revî harfinin mahreçleri yakın olan farklı harflerden oluşmasıdır.[656] Aşağıdaki örnekte, bendin revî harfi "b" olmasına rağmen üçüncü mısrada "hep" kelimesi ile kafiye yapılarak ikfâ kusuru ortaya çıkmıştır.

Nevā-yı ʿaşḳı her kim ide maṭla**b**

Bıraḳdı külli varın selb idüp he**p**

Ṣadā-yı Ḥaḳ ile her rūz u her şe**b**

Necībā bülbülāsā oldı efġān (63M/4)

Halk edebiyatında önceden beri kullanılan, Tanzimat Dönemi'nde ise "abes-muktebes" tartışması olarak tartışmaya açılan kulak için kafiye örneklerine *Dîvân*'da az da olsa rastlanmaktadır. Aşağıdaki örnekte kafiyeyi oluşturan "îkâz" kelimesinin "ظ" harfi ile yazılırken "igmâz" kelimesinin "ض" harfiyle yazıldığı görülmektedir. Bu iki harfin yazılışında farklılık olsa da Türkçe telaffuzunda bir farklılık bulunmamaktadır.

İlāhī luṭf u iḥsānıñ ile eyle bizi īḳāẓ

Nigāh-ı ṣūret-i dünyādan ola çeşmimiz iġmāż (93G/1)

Bununla birlikte *Dîvân*'da göz için kafiye örnekleri de bulunmaktadır: Aşağıdaki örnekte görüldüğü üzere "eglenmek" ve "dinlenmek" kelimelerindeki "g" ve "ñ" harfleri "ک" harfiyle yazılmalarına rağmen telaffuzları farklılık göstermektedir.

[656] Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-*, 274.

Murġ-ı rūḥa bezm-i tevḥīd gül-ʿizārdır e**g**lenür

Āteş-i ʿaşḳıla ẕākir bī-ḳarārdır di**ñ**lenür (44G/1)

Sonuç olarak Abdülkâdir Efendi, her ne kadar şiirlerinde tasannu ve beğenilme kaygısı gütmeyen bir şair olsa da dile hâkimiyetini zengin kafiye kullanımıyla ortaya koymuş; özellikle matla beyit/bentlerindeki zü'l-kâfiyeteyn ve zü'l-kavâfî örnekleriyle şiirin âhengini güçlendirmiş, şiire farklı bir eda katmıştır. Bu kullanım, şiirleri kafiyenin kullanımı açısından ele alındığında Abdülkâdir Efendi'nin en güçlü yönünü göstermektedir. Bununla birlikte şiirlerinde kafiye için kullandığı kelime kadrosunun çok zengin olmadığı görülmektedir. En çok müreddef kafiyeli şiirler yazmayı tercih eden Abdülkâdir Efendi, ünlü olarak "â" sesini ünsüzlerde ise "n" ve "r" seslerini daha çok tercih etmiştir. Her divan şairinde görülebilecek kafiye kusurları bulunmakla birlikte bu kusurlar dikkat çekecek düzeyde değildir. Abdülkâdir Efendi, kaleme aldığı 290 şiirden sadece 10'unda kafiye kullanmamış onun yerine redifi tercih etmiştir.[657] Bu durum onun klasik şiir geleneğine ve dile hâkim olduğunu gösteren önemli sonuçlardan biridir.

2.3.6. Redif

Şiirde kafiye gibi ahenk ve ritmi sağlayan bir diğer unsur ise rediftir. Bir manzumede vezin ile başlayan ahenk ve ritim, kafiye ile devam etmekte ve redif ile tamamlanmaktadır. Redif, revî harfinden sonra gelen ve aynı anlamı taşıyan ek, kelime ve söz öbeklerine verilen addır.[658] Arap edebiyatında fazla görülmeyen redif,[659] Türk edebiyatının vazgeçilmez ahenk unsurlarındandır. Nitekim Yahya Kemal, redifin Türk şiiri açısından ne denli önemli olduğunu şu sözlerle dile getirmektedir:

> *"... Türkçede bilakis redif zaruridir, çünki fiil cümlenin sonunda gelir, fiildense kafiye olmaz, diğer kelimelerden olur. Binaenaleyh rediften önce kafiyeye de ihtiyaç vardır... İslam medeniyetinin canlı zamanında bu üç millet (Arap, Fars, Türk)*

[657] *Dîvân*'da kafiyesi olmayıp âhengi redif ile sağlanan şiirler için bkz. 32G, 40G, 88G, 90G, 113G, 122G, 123G; 41M, 60M, 63M.

[658] Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-*, 260.

[659] Muallim Nâcî, *Istılâhât-ı Edebiyye*, 86.

şiirlerini aynı zevkle sonuna kadar zincirleme redif ve kafiyelerle yazıyorlardı. Arab'ın şiirinde redif usludur. Fakat Acem ile Türk'ün şiirinde azgındır, taşkındır, coşkundur. Türk'ün ve Acem'in şairleri kafiyeden ziyade redife basarlar. Bilhassa Türk'ün manzumeleri denilebilir ki adeta rediften doğar; Türk, redifi buldu mu şiirin asıl özünü söylemiş demektir. Duygusuz şairler redife tıpkı cankurtarana sarılır gibi sarılır, duygulular ise şevkin en yüksek zirvesine fırlamak için (redife) basarlar."[660]

Redifin bir manzumenin tıpkı kafiye gibi vazgeçilmez bir unsuru olması, şiiri hareketlendirmesi, ayrı bir ritim ve his uyandırması sebebiyle klasik şairlerimizce çok sevilmiş, şiirdeki konu bütünlüğünü sağlaması ve konuyu zenginleştirmesi nedeniyle de şiirlerde çokça yer verilmiştir. "Redif, simetrik tekerrürü ile şiiri belirli bir kavram veya bir konu etrafında toplayan, bir atmosfer yaratan mihver olmuştur… Çok defa şiirde belirli bir duygu ve düşünceye zemin hazırlayan redif, ona yek-ahenk diye vasıflandırılan konu bütünlüğü kazandırır."[661] Dolayısıyla yerinde kullanılan redifler, şiire bir hüviyet kazandırmakla birlikte şairin edebî gücünün de göstergesi olmuşlardır. Bu nedenle olsa gerek edebiyatımızda önemli yere sahip olan pek çok şiir, redifi ile anılmaktadır. (Su Kasidesi, Kerem Kasidesi, Güneş Kasidesi vb.) Klasik edebiyatımızda rediflerin genellikle Türkçe ek veya sözcüklerden oluşturulduğu görülmektedir.

Redif konusunda oldukça başarılı diyebileceğimiz Abdülkâdir Efendi, genel olarak Türkçe ek ve sözcüklerden oluşan redifleri tercih etmiştir. Bununla birlikte bazı Arapça ayet ve sözleri de redif olarak kullandığı görülmektedir. *Dîvân*'da bulunan redifler; sadece eklerden oluşan redifler, sadece sözcükten oluşan redifler, ek ve bir sözcükten oluşan redifler, ek ve birden fazla sözcükten oluşan redifler ve birden fazla sözcükten oluşan redifler olmak üzere beş başlık altında incelenmiştir.[662]

Dîvân'da bulunan 248 gazelden 193 tanesinde redif kullanılmıştır. 55 manzume ile gazellerde en çok, eklerle yapılan redifler kullanılmıştır. Bunu 44 manzume ile kelimelerle kurulan redifler takip etmektedir. 23 kıt'anın 17'sinde redif yer alırken

[660] Beyatlı, *Edebiyata Dair*, 133-134.

[661] Akün, "Divan Edebiyatı", 9/402.

[662] Kafiye konusunda olduğu gibi mütekerrir murabbalar yapıları gereği bu başlık altında da incelenmemiştir. Sadece 18 adet müzdeviç murabba incelemeye dâhil edilmiştir.

6'sında bulunmamaktadır. Kıt'alarda daha çok kelimelerle yapılan redifler tercih edilmiştir. *Dîvân*'da bulunan 18 müzdeviç murabbanın 3 tanesinde redif bulunmamaktadır. Müzdeviç murabbalarda daha çok kelime ile yapılan redifler görülmektedir. *Dîvân*'da bulunan ve konumuza dâhil edilen 291 (248 gazel + 23 kıt'a + 18 müzdeviç murabba + 2 kaside) şiirin 227'sinde redif kullanılmıştır. Şiirlerde en çok eklerle yapılan redifler tercih edilmiştir. İkinci sırada ise kelimelerle yapılan redifler bulunmaktadır. Bu bilgiler dikkate alındığında şiirlerin redif dağılımı şöyledir:

Tablo-10: Şiirlerin rediflerine göre dağılımı.

Redif Türü	Kaside	Gazel	Kıt'a	Murabba	Toplam
Kelime	-	44	8	7	59
Kelime Grubu	-	30	3	2	35
Ek + Kelime	-	29	-	2	31
Ek + K. Grubu	-	35	-	1	36
Ek	2	55	6	3	66
Toplam	-	194	17	15	227

Rediflerde genel olarak Türkçe ekler ve kelimeler tercih edilmiştir. *Dîvân*'ın konusu itibariyle ilâhiyât dîvânı olması, Hz. Peygamber'e ait birçok şiirin bulunması hasebiyle 28 redifle en çok Hz. Peygamber ile ilgili kelimeler redif yapılmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir: Yâ Rasûlallâh, Muhammed Arabî, Muhammed Mustafa, Mustafa, şefâat kıl yâ Rasul, kerem kıl yâ Rasul, fahr-i âlem… Fiillerde ise en çok "ol-" fiili ile yapılan redifler göze çarpmaktadır. *Dîvân*'da 22 manzumede "ol-" fiili ile türetilen redifler kullanılmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir: Olanlar iniler, olalım âşık, olmaz, olur anda, ol sen, olmak neden, ola bir gün.

Dîvân'da rediflerle ilgili bir diğer unsur ise bazı manzumelerin başında bulunan rediflerdir. Tarihi, İslam öncesi Türk şiirine kadar dayanan ön redifli manzumeler[663] şiirin âhengini güçlendirmekle birlikte farklı bir ruh ve eda da katmaktadır.[664] Aşağıda örneği

[663] Şiirlerdeki ön kafiye ve ön redif hakkında bilgi için bkz. Yaşar Aydemir-Halil Çeltik, "Redife Farklı Bir Bakış: Divan Şiirinde Ön Kafiye ve Ön Redif", *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 46 (2008), 193-214.

[664] *Dîvân*'da bulunan diğer baştan redifli şiirler için bkz. 4G, 90G, 177G.

verilen murabbada "N'eyleyim ol gönli kim" kelime grubu bütün şiir boyunca tekrarlanmıştır.

N'eyleyim ol gönli kim meftūn-ı cānā olmaya

N'eyleyim ol gönli kim meşḥūn-ı maʿnā olmaya

Genc-i esrār-ı Ḫudā'dır maḫzen-i dürr-i velā

N'eyleyim ol gönli kim maḳrūn-ı illā olmaya

ʿAks-ı nūru'llāha mirʾāt-ı muṣaffādır gönül

Şemʿ-i feyżu'llāha mişkāt-ı mücellādır gönül

Fevz-i vaṣl-ı Ḥaḳḳ'a mirḳāt-ı muʿallādır gönül

N'eyleyim ol gönli kim mecnūn-ı Mevlā olmaya (83M/1-2)

Yine "Yüri ʿālemde ol ehl-i" kelime grubu şiir boyunca tekrarlanarak ön redife örnek olmuştur:

Tecellīden cilā vir çeşm-i cāna

Yüri ʿālemde ol ehl-i başīret

Tesellīden irişe dil ʿıyāna

Yüri ʿālemde ol ehl-i nihāyet

Güneş mānendi irmeden zevāle

Bu ʿömrüñ saʿy idüp aldanma āla

Ḳamerveş kūşiş it semt-i kemāle

Yüri ʿālemde ol ehl-i velāyet (16M/1-2)

2.3.6.1. Eklerle Yapılan Redifler:

Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'ında 66 şiir ile en çok eklerden oluşan redifleri tercih etmiştir. 66 şiirin 25 tanesinde hâl eklerinden oluşan redifler kullanılmıştır. Hâl

eklerinden sonra 13 şiir ile en fazla bildirme eki "-dIr" redif olarak kullanılmıştır. Bu sayıya diğer kelimelerle birlikte kullanılan bildirme ekleri de eklendiğinde bildirme eki kullanılan şiir sayısı 21'e yükselmektedir. Kanaatimizce tek başına bildirme ekinin *Dîvân*'da bu denli sık kullanılması Abdülkâdir Efendi'nin hatip olma ve irşat görevinde bulunmasıyla yakından ilgilidir. Tasavvufi görüşlerini ya da nasihatlerini muhatabına aktarırken kullandığı telkinî dil, bildirme ekinin sıklıkla kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Aşağıda verilen örnekte Abdülkâdir Efendi, muhatabına zikrin, özellikle de tevhid zikrinin yapıldığı meclislerin öneminden bahsederken bildirme ekinden faydalanmış, şiirde aktarmak istediği düşünceye bu ekle kesinlik kazandırmış ve ifadesini güçlendirmiştir.

Ehl-i derde ʿaşḳıla tevḥīd ʿaceb ḫoş kār**dır**

Bülbülāsā bezm-i tevḥīd ẕākire gülzār**dır**

Cān u dil āvāz-ı ẕikrile bulurlar ẕevḳ ü şevḳ

Lā-cerem ʿuşşāḳa ẕikr-i Ḥaḳ güzel kühsār**dır**

Ḳandasıñ enfās-ı Ḥaḳ sırr-ı Mesīḥveş gel yetiş

Mürde-dil bulsun ḥayāt zinde_olmayan dil bār**dır** (71G/1-3)

2.3.6.2. Kelimelerle Yapılan Redifler

Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'ında redif bulunan 227 şiirden 59'unda sadece bir kelime ile redif yapmayı tercih etmiştir. Bu grupta en çok fiillerle yapılan redifler göze çarpmaktadır. Yukarıda Yahya Kemal'den yapılan alıntı vesilesiyle zikredildiği üzere Türkçe'nin fiil dili olması, fiillerin cümlenin sonuna gelmesi, Türkçe fiillerin redif yapmaya elverişli olması nedeniyle fiiller sıklıkla redif olarak kullanılmıştır. Fiiller içerisinde en çok "ol-" fiili ile yapılan "olur, olmaz, ola, olalım, olasın …" gibi sözcükler tercih edilmiştir. *Dîvân*'da "ol-" fiili ile yapılan rediflerden sonra en çok "aşk" ve "âşık" kelimeleri ile yapılan redifler bulunmaktadır. Aşağıdaki örnekte Abdülkâdir Efendi, aşk ateşine düşen kişinin gözünün başka bir şey görmeyeceğini, pervane gibi varlık ve

benlikten kurtulup aşk ateşine kendini teslim edip aşkta fani olacağını terennüm ederken redif olarak "aşk" kelimesini tercih etmiştir. Böylelikle şiirin tamamında ilahî aşkın görünür olmasını ve şiirin yek-ahenk bir hüviyet kazanmasını sağlamıştır.

Çünki düşdi cānıma sevdā-yı ʿ**aşk**

Gitdi benlik oldı hep yaġma-yı ʿ**aşk**

İlmez ʿāşıḳ çeşmine hīç mā-sivā

Gör ne işler ʿāşıḳı ifnā-yı ʿ**aşk**

Maḥv ider pervānevār cismin ḳoyup

Āteş-i ʿaşḳa duyan maʿnā-yı ʿ**aşk** (100G/1-3)

2.3.6.3. Kelime Gruplarıyla Yapılan Redifler

Dîvân'da kelime gruplarıyla yapılan rediflerde en çok Hz. Peygamber ile ilgili kelimeler seçilmiştir. *Dîvân*'ın neredeyse üçte birini Hz. Peygamber'e ayıran Abdülkâdir Efendi'nin rediflerde de Hz. Peygamber ile ilgili kelimeleri tercih etmesi son derece doğal görülmelidir. *Dîvân*'da "Muhammed Mustafa, Muhammed Arabî, Fahr-i âlem, yâ Rasûla'llâh…" gibi Hz. Peygamber'e ait isim ve sıfatlar redif olarak kullanılmıştır. Hz. Peygamber'e duyulan sevginin dillendirildiği aşağıdaki manzumede "yâ Rasûla'llâh" kelime grubu redif olarak kullanılmıştır.

Cihāndan ẕāt-ı pākıñ oldı maḳṣūd **yā Rasūla'llāh**

Ḳamudan sensin ʿālemde heme sūd **yā Rasūla'llāh**

Virildi çün ezelden saña feyż-i şerbet-i ḥikmet

Bütün senden ẓuhūr itdi heme cūd **yā Rasūla'llāh**

İderdi ḳahr-ı Ḥaḳ müẕnibleri hep cümle istīʿāb

Eger sen olmasaydın luṭf-ı Maʿbūd **yā Rasūla'llāh** (186G/1-3)

2.3.6.4. Ek ve Kelimelerle Yapılan Redifler

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere *Dîvân*'da redifli 227 şiirden 31 tanesi ek ve bir kelime ile rediflenmiştir. Bu tür redifler, genellikle hâl ekleri ile fiillerin birleşmesinden meydana gelmiştir. Bununla birlikte çoğul ve şahıs ekleri de redif olarak kullanılan diğer eklerdendir. Ek ve bir kelimeden oluşan rediflere şu beyitler örnek verilebilir:

ʿAndelībāsā göñül gülzār**a gel**

Ṣubḥ u şām şevḳile āh u zār**a gel** (118G/1)

Sālik-i rāh-ı Ḫudā'ya ḫār u ḫas**lar bulunur**

Reh-zen-i rāh-ı ḥaḳīḳat niçe kes**ler bulunur** (49G/1)

İrelden genc-i ʿaşḳa ṣūretim vīrān ḫarāb**ım ben**

Bulaldan işbu iksīri ṣanasın kim türāb**ım ben** (153G/1)

2.3.6.5. Ek ve Kelime Gruplarıyla Yapılan Redifler

Dîvân'da bulunan ek ve kelime grubuyla redif yapılan 36 şiirden 19 tanesi Hz. Peygamber ile ilgili kelimelerle yapılmıştır. Eklerden sonra gelen ve Hz. Peygamber ile ilgili olan bazı kelime grupları şöyledir: "kıl şefâat yâ Rasûl", "kerem kıl yâ Rasûl", "sensin yâ Rasûlallâh", "ben yâ Rasûl"… Bununla birlikte "-ı n'itsün n'eylesün" gibi şiirin âhengini sağlayan ikilemelerin de kullanıldığı görülmektedir. Bu grup rediflere aşağıda birkaç örnek verilmiştir:

Bīmār-ı ʿaşḳ oldı göñül dermān**ı n'itsün n'eylesün**

Buldı devāyı çün göñül Loḳmān'**ı n'itsün n'eylesün** (140G/1)

Ḳaṣr-ı dilde ṣadr-ı ẕī-şānı**mdır Allāh Hū diyen**

Evc-i sırda bedr-i tābānı**mdır Allāh Hū diyen** (167G/1)

Bi-küllī derdimiñ dermānı **sensin yā Rasūla'llāh**

Bu cism ü cānımıñ cānānı **sensin yā Rasūla'llāh** (200G/1)

Şiirde vezin ve kafiye ile birlikte ahenk ve ritmi sağlayan ve şiire yek-ahenk bir hüviyet kazandıran redif, Abdülkâdir Efendi tarafından şiirlerinde başarıyla uygulanmıştır. Şiirlerinde en çok eklerden oluşan redifleri tercih eden Abdülkâdir Efendi, tebliğî/didaktik üslubu kullanmasının bir sonucu ve yansıması olarak şiirlerinde en çok "-dIr" bildirme ekini redif olarak kullanmıştır. Eklerden sonra en çok, bir kelime ile yapılan redifler tercih edilmiştir. Rediflerde görülen Hz. Peygamber ile ilgili kelimelerin sıklıkla kullanılması Abdülkâdir Efendi'nin Hz. Peygamber'e olan derin sevgisini göstermektedir.

2.3.7. Edebî Sanatlar[665]

Yerinde söylenilmiş, doğru ve güzel sözü konu ve gaye edinen[666] belâgat; fasih olan sözün, maksat, zaman ve muhataba uygun olarak söylenmesi, anlamını bozacak kısalıktan ve muhatabı yoracak gereksiz uzatmalardan kaçınılarak sözün özünün ifade edilmesini inceleyen ilmin adıdır.[667] Ahmed Cevdet, belâgatı; ilm-i beyân ve ilm-i bedî olmak üzere iki temel başlık altında toplamıştır.[668] Kelimenin manaya delâletinde vuzuha

[665] Edebî sanatlar hakkında yapılan bazı çalışmalar için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye* (Nişan Berberyân Matbaası, 1310); Bahir Selçuk vd., *Söz ve Sihir Arasında Edebî Sanatlar* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2015); Hasan Aktaş, *Klasik Türk Şiirinde Edebî Sanatlar* (İstanbul: Yort Savul Yayınları, 2004); M. A. Yekta Saraç, *Klasik Türk Edebiyat Bilgisi Belâgat* (İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2010); Menderes Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010); Numan Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar* (Ankara: Akçağ Yayınevi, 2011).

[666] Saraç, *Klasik Türk Edebiyat Bilgisi Belâgat*, 17.

[667] Hikmet Akdemir, *Belâgat: Meânî-Beyân-Bedî'* (İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2021), 19-20.

[668] Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, 26-28.

kavuşabilmek için gereken melekeyi ve bununla ilgili kaidelerin bütününü içeren ilme, ilm-i beyân; anlam ve kelimeyle ilgili sanatlar vasıtasıyla sözün süslenmesini öğreten ilme, ilm-i bedî denilmektedir.[669] Her sanatkâr, ürettiği eserinde sanatının izlerini göstermek istemiştir. Bir sanatkâr olarak şair de sözünün şiire dönüşmesi için dilin kendine verdiği bütün imkânlarından yararlanmış, sözüne söz sanatlarıyla büyülü bir eda katma çabası içinde olmuştur. Edebî sanatlar, edebî metinlerin anlaşılmasında, yorumlanmasında önemli bir yere sahiptir.[670] Özellikle her beytinde bazen iç içe birkaç sanatın bulunduğu, neredeyse sanatsız bir beyitin bulunmadığı klasik edebiyatımızın doğru anlaşılması ve şairlerimizin hayal dünyalarına kapı aralanması için edebî sanatların incelenmesi ve iyi yorumlanması gerekmektedir. Edebî sanatlar, bir şairin üslubunun belirlenmesinde önemli rol üstlenmektedir. Bu bağlamda bir mürşit olarak, sözünün muhataplarına tesir etmesini, şiirlerinin ve şiirle vermek istediği düşüncelerinin muhataplarının zihninde kalıcı olmasını amaçlayan Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde edebî sanatların büyüsünden yararlanmış, yukarıda da zikredildiği üzere güzel ve doğru söz söyleme sanatı olan belâgatın bütün imkânlarından istifade etmiştir. Dolayısıyla Abdülkâdir Efendi'nin üslubunun ve şiir dilinin daha iyi anlaşılması açısından onun şiirlerindeki söz sanatlarının incelenmesi önemli görülmektedir. Bu bağlamda Abdülkâdir Efendi'nin tercih ettiği söz sanatlarını anlamla ilgili sanatlar ve söz ve sözün yapısıyla ilgili sanatlar olmak üzere iki ana başlık altında incelenecektir.

2.3.7.1.Anlam İle İlgili Sanatlar (Beyân)

Belâgat ilminin temel unsurlardan olan beyân, bir maksadı değişik yollarla ifade etmenin metot ve kurallarından bahseden bir ilimdir.[671] Şair, bir konuyu veya bir düşünceyi doğrudan, kelimelerin gerçek anlamlarıyla anlatabileceği gibi benzetmeler, zıtlıklar, mecazlar yoluyla da ifade edebilmektedir. Sözün, şiire dönüşmesinde kapalı anlatım tarzının önemli bir yeri olduğunu bilen şairler, şiirlerinde düşüncelerini benzetmelerden, mecazlardan vb. yararlanarak ifade etmişlerdir. Bu bağlamda

[669] Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, 12.
[670] Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 405.
[671] Saraç, *Klasik Türk Edebiyat Bilgisi Belâgat*, 97.

Abdülkâdir Efendi'nin şiir dünyasına kapı aralayan anlama dayalı söz sanatları aşağıda incelenecektir.

2.3.7.1.1. Cem, Taksîm, Tefrîk

"Lügat manası 'toplama, birleştirme' olan **cem**, en az iki manayı tek hükümde toplama sanatıdır. **Tefrîk**, aynı manada birleştirilen iki şeyin arasındaki farkı göstermektir. Tefrîkte her zaman bir karşılaştırma vardır. **Taksîm** ise birden fazla unsuru belirttikten sonra bunlara ait özellikleri ayrı ayrı söyleyip her birinin kime ait olduğunun ortaya konulmasıdır."[672] Aşağıdaki beyitte kalpte cem edilen hususlar şunlardır: Allah'ın sırları, ilahî feyizler ve ilahî feyzin badesinin yudumlandığı meyhane. Dolayısıyla bu beyitte cem sanatı yapılmıştır.

Ṣıġmayan sırr-ı Ḫudā arż u semāya ḳalbdedir

Bāde-i feyż ḳalbdedir ḳalb bir ʿaceb mey-ḫānedir(45G/4)

Hz. Yûsuf, güzellik burcunun yıldızı olmasına rağmen Hz. Peygamber'in güzelliğinin daha tatlı ve daha şirin olduğu, dolayısıyla gönül ülkesinin kadınlarının Hz. Peygamber dururken Hz. Yûsuf'a bakmayacağının belirtildiği aşağıdaki beyitte ise tefrîk sanatı yapılmıştır.

Baḳar mı sen ṭururken Yūsuf-ı ẕī-ḥüsn ü zībāya

Zenān-ı mıṣr-ı dil sen daḫi şīrīn daḫi aḥlāsıñ (110G/4)

Aşağıdaki beyitte Necîb kendine seslenerek afv ve mağfiretin Allah'a ait olduğunu günah ve isyanın ise kendisinden kaynaklandığını söylerken afv ve günahı taksîm etmiştir.

Dergeh-i vālā-yı Ḥaḳḳ'a ilticā eyle Necīb

ʿAfv anıñdır gerçi cümle cürm ü ʿiṣyān sendedir (57G/6)

[672] Selçuk vd., *Söz ve Sihir Arasında Edebî Sanatlar*, 118.

2.3.7.1.2. Hüsn-i Ta'lîl

Hüsn-i ta'lîl, "bir hadiseye veya bir duruma, ifadeye güzellik katacak tarzda, kendi sebebi dışında bir sebep göstermektir. Olup bitenin, akla bilgiye dayalı bir açıklama yerine, içinde bulunulan ruh halinin tesiri altında hayal ile açıklanmasıdır."[673] Fırsat bulduğu her şiirde Hz. Peygamber'i metheden Abdülkâdir Efendi, aşağıdaki beyitinde Hz. Peygamber'in kâinatı aydınlatan temiz nurunun küçücük bir zerresinin yansımasıyla güneşin oluştuğunu ifade ederek hüsn-i ta'lîl yapmıştır.

Ey Rasūl-i Ḥażret-i Ḥaḳ ey şeh-i ʿālī-cenāb

Nūr-ı pākıñ ẕerresinden ẕerre oldı āfitāb (17G/1)

Aşağıdaki beyitte ise ayın, güzellik burcunun nurlu güneşi olan Hz. Peygamber'in nuruna müşteri olduğu için parlaklık kazandığı söylenerek bu sanat uygulanmıştır.

Ey cemāli burc-ı ḥüsnüñ āfitāb-ı enveri

Rūşen oldı mihriñe māh olduġiçün müşterī (244G/1)

2.3.7.1.3. İhâm

"Bir mısra veya beyit içerisinde iki veya daha çok anlamı olan bir kelimeyle birbirinden uzak iki fikir veya hayali aynı anda tebliğ etme"[674] sanatıdır. Dolayısıyla ihâm yapılan kelimenin iki anlamıyla da beyit açıklanabilmektedir. Allah'ın yarattığı her şey, O'nun tecellilerinin ve varlığının delillerini gösteren bir ayna hükmünde olup özellikle Allah'ın esma ve sıfatlarının tecelligahıdır. Yaratılanların eşrefi olan insanın terkibinde Allah'ın bin bir esmasının nümayan olduğu anlatılan aşağıdaki beyitte "âdem" kelimesi ile hem Hz. Âdem hem de insan kasdedilmektedir.

Gör bugün mirʾāt-ı ʿālemde cemāl-i ḥażreti

Bil olan terkīb-i **ādemde** kemāl-i ḥażreti (235G/1)

---

[673] Saraç, *Klasik Türk Edebiyat Bilgisi Belâgat*, 231.

[674] Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, 94.

Aşağıdaki örnekte ise "fena" kelimesi hem "kötülük" hem de "fanilik, yok oluş" anlamında kullanılmıştır.

ʿAbā-pūş ol Necībā ḳo ḳabāyı

Bilindi çünki bu dehriñ fenāsı (242G/6)

2.3.7.1.4. İktibâs

"Sözlük anlamı 'ateş yakmak için bir yerden kor almak' olan iktibâs, belagat sanatı olarak ise bir ayet veya hadisin tamamının veya bir kısmının metne alınmasıdır. Şair veya nasirin bunu yapmaktaki amacı bir fikri desteklemek, manayı kuvvetlendirmek ve söze güzellik katmaktır."[675] Tasavvufi bir kültür ortamında yetişen Abdülkâdir Efendi, tasavvuf çevrelerince benimsenen ayet, hadis ve hadis olarak bilinen kelam-ı kibarları sıklıkla şiirlerinde kullanmıştır.[676] Allah'ın yönlerden münezzeh olduğu, doğunun da batının da Allah'ın bir mahlûku bulunduğu, nereye dönülürse Allah'ın orada olduğu hakikatını işaret eden Bakara Sûresi'nin 115. ayetinden Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde sıklıkla iktibasta bulunmuştur.

Ṣemme vechu'llāh remzine olaldan āşinā

Vech-i cānāna Necībā nāẓır u ḥayrāneyüz (79G/5)

Aşağıdaki beyitte ise Hz. Peygamber'in "Kabrim ile evimin arası cennet bahçelerinden bir bahçedir."[677] hadisinden iktibas yapılmıştır.

Beyne ḳabrī minberī çünki didiñ

Ehl-i Ḥaḳ taṣdīḳ idüp itmez nükūl (125G/7)

[675] Selçuk vd., *Söz ve Sihir Arasında Edebî Sanatlar*, 120.

[676] Ayet ve hadis iktibasları çalışmamızın üçüncü bölümünde "*Ayet ve Hadisler*" başlığı altında ayrıntılı olarak incelenecektir.

[677] Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 4/165-166 (Hadis nu: 2727).

2.3.7.1.5. İrsâl-i Mesel

Bir düşünceyi ve bir fikri anlaşılabilir kılmak ve muhatabı ikna etmek için doğruluğu herkesçe kabul edilen veya kabul edilebilecek olan bir örnek vermeye irsâl-i mesel denir. Bu sanat sadece atasözü kullanımıyla sınırlandırılamaz. Şair tabiattan, günlük hayattan, edebiyattan tarihten aldığı bir bilgiyi de mesel hâline getirip kullanabilir.[678] Aşağıdaki örnekte Abdulkadir Efendi, fıtraten kabiliyeti olmayan insanların kâmil olamayacağını anlatırken yaş odunun tutuşmamasını mesel olarak göstermiştir.

Olan nā-müstaʿīd hīç kāmil olmaz

Görürsüñ heyzum-ı ter şāʿil olmaz (84G/1)

Aşağıdaki beyitte insanın kâmil bir mürşide derdini açmasını ve bunun gerekli olduğunu kanıtlamak için de "Derdini söylemeyen derman bulamaz." sözünü mesel olarak getirmiştir.

İt ṭabīb-i ḥāẕıḳa derdiñ Necībā ʿarż bugün

İtmeyen dil-ḫasta ʿarż dermāna olmaz āşinā (14G/6)

2.3.7.1.6. İsti'âre

"Bir şeyi gerçek anlamı dışında, çeşitli yönlerden benzediği başka bir şeyin adıyla anmaktır." Bir sözün istiare olabilmesi için üç husiyetin olması gerekmektedir: Söz gerçek anlamının dışında kullanılmalıdır. Sözün gerçek anlamında kullanılmasının imkânsız olduğunu gösteren karinelerin (karine-i mani'a) bulunması gerekmektedir. Benzetme amacı olmalıdır.[679] Benzeyeni düşürülen ve sadece benzetilenin söylenmesiyle yapılan istiareye "**açık istiare**" denir.[680] Abdülkâdir Efendi, insanın bülbül gibi Allah'ın isimlerinin tecelligahı olan gül bahçesinde (dünyada) visal tecellilerine kavuşmak umuduyla gece gündüz âh u zâr ettiğini dile getirdiği aşağıdaki beyitinde Allah'ın

[678] Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, 170.

[679] Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, 51.

[680] Saraç, *Klasik Türk Edebiyat Bilgisi Belâgat*, 119.

isimlerinin tecelligahı olan dünyayı "gülşengâh-ı esmâ" olara niteleyerek açık istiare yapmıştır.

Bu **gülşengāh-ı esmāda** hemān-dem ʿandelībāsā

Tecellī-i viṣāle yüz ṭutup pür-āh u zār oldı (234G/3)

Kulun Allah'ın yüzünü yani O'nun tecellilerini görebilmesi ancak gönül aynasının temiz saf olması ile mümkündür. Dolayısıyla aynayı (gönlü) siva (Allah'tan başka her şey) pasından temizlemek gerekmektedir. Bu duyguları dillendirildiği aşağıdaki beytin ikinci mısrasında "âyîne" kelimesi ile "gönül" kasdedildiği için açık istiare yapılmıştır.

Gösterür dīdār-ı Ḥaḳḳ'ı ṣafvet-i **mirʾāt-ı dil**

Aç gözüñ **āyīneden** gider sivānıñ pāsını (237/G2)

Benzetme ögelerinden sadece benzetilenle yapılan istiareye "**kapalı istiare**" denir.[681] Abdülkâdir Efendi'nin gönlü münzevi bir dervişe benzettiği aşağıdaki şiirinde kendine benzetilen "derviş" kelimesi zikredilmeden onun bir özelliği olan "gûşe-gîr/bir köşeye çekilen" kelimesi kullanılmıştır. Bu şekilde kapalı istiare yapılmıştır.

Gönül ṣabr eyle bir dem kūşe-gīr-i intiẓār ol sen

Ferec ʿusrile tevʾemdir biraz kevn içre zār ol sen (156G/1)

2.3.7.1.7. İstifhâm

"Duygu ve anlatımı güçlendirmek amacıyla, karşılığında herhangi bir cevap beklemeden soru sorma sanatıdır. Daha çok söze çarpıcılık ve akıcılık sağlar. İstifhâm sanatı genellikle duygu ve düşüncelerin aşırı bir şekilde yoğunlaşmasından doğar."[682] Aşk derdinin hastası olmuş ve vahdet şarabını yudumlamış gönlün coşkunluğunun terennüm edildiği aşağıdaki beyitlerde, istifhâm sanatının anlatıma kattığı akıcılık ve duygu yoğunluğu açıkça görülmektedir.

[681] Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 414.

[682] Aktaş, *Klasik Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*, 179.

Bīmār-ı ʿaşḳ oldı göñül dermānı n'itsün n'eylesün

Buldı devāyı çün göñül Loḳmān'ı n'itsün n'eylesün (140G/1)

Ṣunulsa cām-ı vaḥdet kāse-i devrānı n'eylerler

İçilse feyż-i ṣafvet çeşme-i ḥayvānı n'eylerler (53G/1)

2.3.7.1.8. Kinâye

"Sözcük anlamı 'gizlemek' olan kinaye, sözün gerçek anlamının da kasdedilmiş olmasına aklî bir engel bulunmadan yapılan mecazdır. Dilin doğasında bulunan kinaye, özellikle deyimlerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır."[683] Kinayeli söz bir açıdan hakikat bir başka açıdan mecazdır. Kinayenin mecazdan farkı ise; mecazda -kinayenin aksine- sözün gerçek anlamı ile anlaşılmasının aklen mümkün olmadığını gösteren bir ipucunun bulunmasıdır. Kinayede ise böyle bir unsur bulunmamaktadır.[684] Aşağıdaki beyitte "gözünü açmak" deyimi kinayeli olarak kullanılmıştır.

Bunca evḳāt içre ʿömrüñ oldı żāyiʿ **aç gözüñ**

Müddet-i ʿömriñ azı ḳaldı gidüp çoḳu bugün (163G/2)

Aşağıdaki beyitte ise Abdülkâdir Efendi, babasının tefsirini, ilimler denizinden gönüllere damlayan katreye benzetmiştir. Bu benzetmeyi yaparken "bahru'l-ulûm" tabirini kullanmıştır. Bilinmektedir ki "*Bahru'l-ulûm*" aynı zamanda Alâeddîn Ali b. Yahya es-Semerkandî'nin (ö. h.860/m.1456) meşhur tefsirinin adıdır. Dolayısıyla hem ilimler denizi olarak mecaz yapılmış hem de tefsir kitabına atıfta bulunulmuştur.

Vecīz ü *Keşfü'l-Esrār* müntehā'l-ʿilm gösterür baḳsañ

Vasīṭ'le her varaḳ *Baḥrü'l-ʿulūm*'dan ḳıṭʿadır cāna (1k/13)

[683] Selçuk vd., *Söz ve Sihir Arasında Edebî Sanatlar*, 75.

[684] Saraç, *Klasik Türk Edebiyat Bilgisi Belâgat*, 144.

2.3.7.1.9. Leff ü Neşr

Sözcük olarak "Leff 'sarma', 'toplama'; neşr 'yayma', 'dağıtma' anlamındadır. Bir ifade veya mısrada zikredilen en az iki kavramın her biriyle ilgili olarak bir sonraki ifade veya mısrada birer kavramın kullanılmasına leff ü neşr denir. Leff ü neşr için sıralı tenasüp ifadesi de uygun düşmektedir.[685] Hz. Peygamber'den bahseden aşağıdaki beyitte; birinci mısrada "kaş" ve "hâl" (ben) kelimelerine ikinci mısrada "mihrab" ve imam-ı kâinat" kelimeleri tenasüplü olarak getirilmiştir. Bu şekilde mürettep leff ü neşr yapılmıştır.

Ḳaşlarıñ ortasına ḫāliñ olupdur sırr-ı ẕāt

Ṣanki ol mihrābda oldı imām-ı kāʾināt (22G/1)

Aşağıdaki beytin birinci mısraında bulunan "kandur" ve "câm-ı vasl" ifadeleri ile "teşne-dilân" ve nâb-ı sâfî" ifadeleri arasında mürettep leff ü neşr yapılmıştır.

Kandur ʿuşşāḳı şehā luṭf eyle cām-ı vaṣl ile

İt kerem teşne-dilāna nāb-ı ṣāfīden bugün (148G/3)

2.3.7.1.10. Mecâz-ı Mürsel

"Bir nesne veya kavramın, benzetme dışında herhangi bir bakımdan ilişkisi olduğu bir kavramın adıyla anılmasına mecaz-ı mürsel denmektedir."[686] Mecaz-ı mürselin şu üç şartı taşıması gerekmektedir: Kelimenin gerçek anlamı dışındaki bir anlam kasdedilmeli. Gerçek anlam ile mecazî anlam arasında -benzerlik dışında- bir ilgi bulunmalı. Gerçek anlamın anlaşılmasına bir engel bulunmalıdır.[687] Bir sözün mecaz-ı mürsel olabilmesi için kavramlar arasında parça-bütün; iç-dış; sebep-sonuç; durum-yer; genel-özel; öncelik-sonralık; lazım-melzum; mazhariyet ve alet ilgisinin bulunması gerekmektedir.[688] Aşağıdaki bendde bulunan "câm" ve "kâse" kelimeleriyle kadeh değil onun içinde bulunan şarap kasdedilmektedir. Dolayısıyla mecaz-ı mürsel yapılmıştır.

---

[685] Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, 143.

[686] Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, 84.

[687] Saraç, *Klasik Türk Edebiyat Bilgisi Belâgat*, 110.

[688] Selçuk vd., *Söz ve Sihir Arasında Edebî Sanatlar*, 41-48.

Nice bir pervāneveş hicrānla yansun göñül

Cām-ı vuṣlatla bizi ḳandır meded yā Rab meded

Nice bir dīvāneveş devrānile dönsün göñül

Kāse-i feyżiñle uṣlandır meded yā Rab meded (21M/1)

"Âlemde bulunan herkes ve her şey -kendi lisanına göre- haşre kadar Hz. Peygamber'in güzelliğini vasfetmektedir." anlamındaki aşağıdaki beyitte ise "âlem" kelimesinden kasdedilen başta insanlar olmak üzere bütün mahlûkattır.

Bütün ʿālem iderler vaṣf-ı ḥüsnüñ ḥaşre dek gerçi

Kemāl-i vaṣfıñ ider Kibriyādır yā Rasūla'llāh (180G/18)

2.3.7.1.11. Mübalağa

"Bir sözün etkisini güçlendirmek amacıyla, o şeyi ya olamayacağı bir biçimde anlatmak ya da olduğundan pek çok ve pek az göstermektir. Ancak bu, aşırı soğuk olmamalı nükteli ve zarif olmalıdır."[689] Mübalağanın akla ve göreneğe uygun olanına "teblîğ"; akla uygun göreneğe uygun olmayanına "iğrâk"; hem akla hem göreneğe uygun olmayana "gulüv" denmektedir.[690] Aşağıdaki beyitte aşka düşen kişinin sevgilisi için döktüğü gözyaşı anlatılırken gözyaşının kanlı bir sele dönüştüğü ve okyanus olduğu dillendirilerek mübalağa yapılmıştır.

Dilā üftāde-i ʿaşḳa naẓar ḳıl

Olupdur seyl-i eşki baḥr-ı ʿummān

Revādır dökdügi ḳanlu yaşı bil

Görüpdür dīde-i cān vech-i cānān (63M/1)

Aşağıdaki beyitte Abdülkâdir Efendi, kendini demirden bir sobaya benzetip "İlahî aşkla öyle yanıyorum ve öyle ateşim var ki dilimden (ve aynı zamanda gönlümden)

[689] Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi,* 447.

[690] Aktaş, *Klasik Türk Şiirinde Edebî Sanatlar,* 134.

kıvılcımlar saçılmaktadır. Bu ateşi ancak Hû zikri teskin edebilir." diyerek mübalağada bulunmuştur.

Āteşim kānūn-ı ḥaddādveş dilimden ṣaçılur

Ḍarbe-i Hū'la Necībā şuġl-ı eẕkār olasın (147G/5)

2.3.7.1.12. Nidâ

Şairin, aşırı şekilde duygulanması ve heyecanlanması neticesinde, kendini heyecana sevk eden olay, durum ve varlıkları göz önüne getirerek onlara seslenme sanatıdır. Nida sanatı örnekleri hem işitsel hem de görsel açıdan şiire ayrı bir âhenk katmakla birlikte şairin iç dünyasını yansıtması açısından da oldukça dikkate değerdir.[691] Üslup bölümünde de değinildiği üzere Abdülkâdir Efendi'nin mürşit olması hasebiyle muhataplarına seslendiği çoğu şiirinde nida sanatından yararlanmıştır. Yine mahlas bölümünde anlatıldığı üzere makta beyitlerinde genelde kendine seslenmiştir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'e seslendiği pek çok şiiri bulunmaktadır.

Ey risālet revnaḳı **ey** şāh-ı ḫayl-i enbiyā

V'ey Ḥabīb-i maẓhar-ı nūr-ı Ḫudā ʿayn-ı hüdā

Muḳtedā-yı aṣfiyā vü Muṣṭafā-yı Kibriyā

Merḥabā **ey** mefḫar-ı ʿālem Muḥammed Muṣṭafā (2M/1)

Dergeh-i pāḳıñ devā-yı derd-i dildir **yā** Rasūl

Āsitānıñ ḫod şifā-yı saḳm-ı küldür **yā** Rasūl (117G/1)

2.3.7.1.13. Sihr-i Helâl

Edebî bir terim olarak sihr-i helal; bir kelime veya kelime grubunun söz içinde hem kendinden önceki hem de kendinden sonraki kelimelerle iki ayrı cümle oluşturacak şekilde kullanılmasıdır.[692]Aşağıdaki beyitte "dilden" kelimesi hem kendinden önce

[691] Selçuk vd., *Söz ve Sihir Arasında Edebî Sanatlar*, 114.

[692] Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, 130.

bulunan “nakş-ı ağyârı gider” kelime grubu ile hem de kendinden sonra gelen “bu resmi cümle sil” kelime grubu ile iki ayrı cümle olacak şekilde kullanılmıştır. “Nakş-ı ağyârı dilden gider.” “Dilden bu resmi cümle sil.” şeklinde iki farklı cümle kurulabilmektedir.

Ṭut tecerrüd dāmenin Sulṭān-ı Belḫveş dāʾimā

Naḳş-ı aġyārı gider **<u>dilden</u>** bu resmi cümle sil (13K/2)

Aşağıdaki beyitte ise “merd isen” kelimesi hem kendinden önce gelen “seyf-i tevhîdle cihâd-ı ekber eyle nefsine” kelime grubuyla hem de kendinden sonra gelen “olma zebûn-ı nefs var meydân gözet” kelime grubuyla iki ayrı cümle kurulacak şekilde kullanılmıştır. “Merd isen seyf-i tevhîdle nefsine cihâd-ı ekber eyle. “Merd isen olma zebûn-ı nefs var meydân gözet.” şeklinde iki farklı cümle kurulabilmektedir.

Seyf-i tevḥīdle cihād-ı ekber eyle nefsiñe

<u>Merd iseñ</u> olma zebūn-ı nefs var meydān gözet (24G/3)

2.3.7.1.14. Tecâhül-i Ârif

Şiir veya düzyazıda bilinen bir hususun bir nükteye bağlı olarak bilinmiyormuşçasına ifade edilmesine tecâhül-i ârif denilmektedir. Yani bilip de bilmemezlikten gelmektir. Bu sanatın yapılması, övgü, yergi, mübalağa, neşe ve sevinç gibi özel bir maksada dayanmaktadır.[693] Çoğunlukla istifham yoluyla yapılsa da bu sanatı istifhamla sınırlamak pek mümkün görülmemektedir.[694] Aşağıdaki beyitte Abdülkâdir Efendi, kendine “Ey Necîb! Sen Hakk’ın tevhit bahçesinde pek çok sırra vâkıf oldun yoksa sen çılgın bir bülbül müsün yoksa nesin!” diyerek bildiği bir şeyi bilmezlikten gelerek tekrar kendine sormaktadır.

Gülşen-i tevḥīd-i Ḥaḳ’da keşf-i esrār eylediñ

Bülbül-i şeydā mısın āyā Necībā ya nesin (168G/4)

[693] Saraç, *Klasik Türk Edebiyat Bilgisi Belâgat*, 227.

[694] Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, 197.

Aşağıdaki beyitte Hz. Peygamber'in kaşının nübüvvet tuğrası mı menşûr-ı velâyet mi ya da ünvân-ı risâlet mi olduğu sorulmaktadır. Abdülkâdir Efendi, bu soruların cevabını bildiği hâlde Hz. Peygamber'e olan aşk ve şevkinden bir vecd hâlinin yansımasını ve beyitte o hâlin hissedilmesini tecâhül-i ârif sanatıyla yakalamaya çalışmıştır.

Ṭuġrā-yı nübüvvet mi ola yā iki ḳaşıñ

Menşūr-ı velāyet mi yā ʿünvān-ı risālet (28G/2)

2.3.7.1.15. Tecrîd

"Söz içince bir kişi ya da kavramın kendi kimliğinden soyutlanarak ifade edilmesine tecrîd sanatı denilmektedir. Şairlerin, kendilerinden başka birisiymiş gibi bahsetmeleri tecrîd sanatının en yaygın örneklerini oluşturmaktadır."[695] Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde sıklıkla kullandığı tecrîd sanatından faydalanarak kendini muhatap yerine koymuş ve kendi üzerinden irşat ve tebliğde bulunmayı tercih etmiştir. Nitekim Abdülkâdir Efendi'nin, çoğu şiirinin makta beytinde "Necîbâ", "ey Necîb", "Necîb-i zâr" gibi kendini soyutlayan ifadeleri kullanması, onun tecrîd sanatını ne kadar sık kullandığını göstermektedir. Aşağıdaki beyitte Abdülkâdir Efendi, kendini soyutlayıp muhatap hâline getirip "Ey Necîb, sen doğruluğa sımsıkı yapış ve gönlünü masivadan temizle ki sevgili gelsin ve kavuşma ruhsatını versin." diyerek kendinin özelinde insanlara telkinde bulunmaktadır.

Pey-rev ol ṣıdḳa Necībā yüri tenhā ḳıl dili

Tā gelüp maḥbūb ḳonup ruḥṣat yüzün ṭutsun saña (11G/6)

Aşağıdaki beyitte ise Abdülkâdir Efendi, "Ey Necîb, gerçi çok günahım var ama benim efendimin merhameti çok ve o günahkârlara karşı çok müşfiktir." diyerek kendini muhatap alıp kendine içini dökmektedir.

Ġarīḳ-i baḥr-ı ʿiṣyānım Necībā gerçi kim ammā

Efendim eşfaḳ ü hem mücrimīne raḥmı ekserdir (37G/4)

[695] Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, 202.

2.3.7.1.16. Tekrîr

"Sözlük anlamı 'yineleme' olan tekrîr, bir beyit ya da ibarede kelimelerin manayı kuvvetlendirip pekiştirmek amacıyla tekrar edilmesidir. Tekrîrde manaya açıklık kazandırmanın yanında söz konusu kelimeye dikkati çekerek bu şekilde onun tesirini artırmayı sağlar."[696] Tekrîr sanatıyla şair, şiire hem farklı bir akıcılık katar hem şiirin âhengini güçlendirir hem de şairin şiir ile vermek istediği duygunun muhataba aktarımına yardımcı olur. Abdülkâdir Efendi, daha önce de belirtildiği üzere beyitlerde kelime ve kelime grubu tekrarlarından oldukça sık yararlanmıştır. Şiir ile aktarmak istediği düşünceleri tekrarlar ile okuyucuya hissettirmeyi amaçlayan Abdülkâdir Efendi, aşağıdaki Farsça beyitlerde ifade edilen durumların doğru olmadığını, bu yolun Allah'a ulaşmadığını "râh nîst/(doğru) yol değil" tekrarlarıyla muhatabına hissettirmeye çalışmıştır.

Rāh nīst bīrūn şoden ez-rāh-ı Ḥaḳ bā-nefs-i ḫˇīş

Rāh nīst bā-ʿucb şoden dervīş ü pārsā nām ḫˇīş

Rāh nīst dūn rā naẓar kerden zi-aʿlā dūr şoden

Rāh nīst coz yār-ı bāḳī dīde ber-aġyār-ı ḫˇīş (90G/1-2)

Aşağıdaki bendde ise Hz. Peygamber'in ümmetine ne büyük bir nimet ve devlet olduğu terennüm edilirken "odur" ve "bize" kelimelerinin tekrarlarından yararlanılmış ve Hz. Peygamber'in ümmetine bir rahmet olduğu duygusu "odur" tekrarlarıyla pekiştirilmiştir.

Odur Ḥaḳ'dan **bize** şemʿ-i hidāyet

Odur raḥmet **bize** ʿayn-ı ʿināyet

Odur devlet **bize** genc-i saʿādet

O devletden Muḥammed'den ayırma (81M/3)

[696] Selçuk vd., *Söz ve Sihir Arasında Edebî Sanatlar*, 139.

2.3.7.1.17. Telmîh

"İfade içinde zikretmeksizin herhangi bir kıssaya, geçmişteki bir olaya, meşhur hikâyelere, efsanelere, malum bir şahsa, çeşitli inanışlara, ayetlere veya bir hadise, ya da yaygın bir atasözüne işaret etme sanatıdır."[697] Hz. Peygamber'in güzelliğini konu alan aşağıdaki beyitlerde, güzelliği herkes tarafından bilinen ve Kur'an'da en güzel kıssa olarak tabir edilerek hayatından kesitler verilen Hz. Yûsuf kıssasına telmihte bulunulmuştur.[698]

Eger ki Yūsuf olmuşdı kemāl-i ḥüsnile mümtāz
Velīkin emlaḥ andan müştehādır yā Rasūla'llāh

Görünce nisve vech-i Yūsuf'ı çün kesdiler destler
Seni gördükde cān virmek revādır yā Rasūla'llāh (180G/15-16)

Aşağıdaki beyitte ise (Allah'ın izniyle) Hz. İsa'nın nefesiyle çamurdan yapılmış kuşlara can verme, ölüleri diriltme ve hayat verme kıssasına telmihte bulunulmuştur.[699]

Ol ḥayāt-ı cāvidānıñ bunda iken ṭālibi
Sen de bir ʿĪsī-nefesle hem-dem ol bile aḫī (239G/5)

2.3.7.1.18. Tenâsüb

"Bir konu üzerinde aralarında türlü ilgiler bulunan en az iki sözcük, terim ve deyimi bir dize ya da beyit içinde rastgele, sıralama amacı gütmeden kullanmaya"[700]

---

[697] Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, 170.

[698] Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Yûsuf'un güzelliğinden dolayı Mısırlı kadınların ellerini kestiği şu ayetle sabittir: "Aziz'in karısı, kadınların dedikodularını duyunca onlara davetçi gönderdi; yaslanmaları için yastıklar hazırladı ve onlardan her birine bir bıçak verdi. (Kadınlar meyvelerini soyarken Yûsuf'a), "karşılarına çık!" dedi. Kadınlar Yûsuf'u görünce güzelliği karşısında şaşırıp kaldılar. Bu yüzden ellerini kestiler ve "Aman Allahım! Bu bir beşer değil, bu ancak seçkin bir melektir!" dediler." Yûsuf 12/31.

[699] Hz. İsa'nın Allah'ın izniyle gerçekleştirdiği mucizeleri şu ayette ifade edilmiştir: "Onu İsrâiloğulları'na elçi olarak gönderecek ve o şöyle diyecek: "Kuşkuya yer yok, işte size rabbinizden bir mûcize ile geldim; size çamurdan kuş biçiminde bir şey yapar ona üflerim, Allah'ın izni ile derhal kuş oluverir; yine Allah'ın izniyle körü ve cüzzamlıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim; ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanan kimseler iseniz elbette bunda sizin için bir ibret vardır." Âl-İmrân 3/349.

[700] Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 431.

tenâsüp denilmektedir. Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde başta tasavvufî ıstılahlar olmak üzere bitki adlarını, denizcilik, dalgıçlık gibi meslek terimlerini tenâsüplü olarak sıklıkla kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte deniz ve denizcilikle alakalı "bahr", "mellâh", "keştî", "gark", "ummân" kelimelerini kullanarak tenasüp sanatı yapılmıştır.

Ṣal **baḥr**-ı ʿaşḳa cismiñi **mellāḥ**-ı şevḳe **keştīni**

Teslīm idüp her hestiñi **ġarḳ** eylesün ʿ**ummān**-ı ʿaşḳ (97G/3)

Hz. Peygamber'in feyzinin bir damlasının gönle düşmesiyle gönlün; gül, sünbül ve semen bahçesine döneceği belirtilen aşağıdaki beyitte; "gülşen", "gül", "sünbül", "semen" ve "katre" kelimeleri ile tenasüp yapılmıştır.

Eylese yek **ḳaṭre** feyżi arż-ı dil üzre nüzūl

Ẓāhir olur **gülşen**-i dilde **gül** ü **sünbül** (ü) **semen** (162G/4)

2.3.7.1.19. Tensîkü's-sıfât

Sözlük anlamı "sıfatların dizilmesi" olan tensîkü's-sıfât, manzum veya mensur bir eserde herhangi bir şeyi nitelemek amacıyla sıfatların art arda gelerek sıralanmasıdır.[701] Bu sanat hem anlama bir kuvvet kazandırmakta hem de şiirdeki âhengi ve akıcılığı sağlamaktadır. Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde tensîkü's-sıfât sanatından sıklıkla yararlanmıştır. Aşağıdaki beyitte babası İzzeddîn Efendi'den bahsederken onun sıfatlarını şöyle sıralamıştır:

Müceddid ü sāʿī ḫayru'l-umūr hem nāṣiḥ-i nāṭıḳ

Raḳīḳü'l-ḳalb şefīḳü'l-ḫulḳ ḳılurdı nuṣḥ-ı sūzānı (2k/33)

Abdülkâdir Efendi, bu sanatı en çok Hz. Peygamber'den bahsederken kullanmaktadır. Aşağıdaki bendde Hz. Peygamber'in vasıfları şöyle sıralanmaktadır:

[701] Selçuk vd., *Söz ve Sihir Arasında Edebî Sanatlar*, 146.

Ey risālet revnaḳı ey şāh-ı ḫayl-i enbiyā

V'ey Ḥabīb-i maẓhar-ı nūr-ı Ḫudā ʿayn-ı hüdā

Muḳtedā-yı aṣfiyā vü Muṣṭafā-yı Kibriyā

Merḥabā ey mefḫar-ı ʿālem Muḥammed Muṣṭafā (2M/1)

2.3.7.1.20. Teşbîh

"Teşbîh, aralarında bir veya birden fazla nitelikte benzerlik bulunan iki şeyin birini diğerine benzetmektir." Teşbîh sanatında; benzeyen, kendisine benzetilen, benzetme yönü ve benzetme edatı olmak üzere dört unsur bulunur.[702] Aşağıdaki beyitlerde kıyamet günü, Hz. İsrâfil'in Sûr'a üflemesiyle dünyanın tamamen yüklerinden kurtulacağı tıpkı bir derviş gibi bütün varlıklarından soyunacağı dile getirilmiştir. Dünyanın varlık elbiselerinden soyunan dervişe benzetilmesi hasebiyle teşbih sanatı yapılmıştır.

Eyler İsrāfil emir-i Ḥaḳ'la bir gün nefḫ-i ṣūr

Cān u cismin bir birinden işideniñ ide dūr

Ṣoyunur dervīş gibi varlıḳ libāsından cihān

Ṣūret-i sırr-ı fenā dilden ider ol dem ẓuhūr (67G/1-2)

Teşbîh unsurlarından sadece benzeyen ve kendine benzetilen ile yapılan teşbîhe teşbîh-i belîğ denilmektedir.[703] Aşağıdaki beyitte gönül, kuşa bezetilerek teşbîh-i belîğ yapılmıştır.

Buldı **murġ-ı dil** bu ẕikru'llāh ile āşyānesin

Lī-maʿa'llāh evcine ḳondı görüp cānānesin (168G/1)

[702] Saraç, *Klasik Türk Edebiyat Bilgisi Belâgat,* 129.

[703] Aktaş, *Klasik Türk Şiirinde Edebî Sanatlar,* 27.

2.3.7.1.21. Teşhîs

Benzetme sanatlarından olan teşhîs, insan dışındaki varlıklara ya da kavramlara insani özellikleri aktarmayla yapılmaktadır. Dolayısıyla kendine benzetilen öge her zaman insan, benzeyen öge ise insan dışı unsurlardır. Aşağıdaki beyitte Allah'ın yeryüzündeki tecellileri ve o tecellilere vâkıf olma güzel yüzlü bir sevgiliye benzetilerek teşhis sanatı yapılmıştır.

Sū-be-sū rūy-ı tecellī-i viṣāl açdı niḳāb

Eyledi rūşen cemāliyle derūnum ḫānesin (168G/2)

Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde en çok gönlü kişileştirmiş, onu muhatap almış ve ona telkinlerde bulunmuştur. Aşağıdaki beyitte de gönle "Ey gönül gel, cihanın övüncü olan Hz. Peygamber'in ışıltısına nazar kıl!" diyerek hitapta bulunmuş ve teşhîs sanatı yapmıştır.

Gel göñül eyle naẓar faḫr-ı cihānıñ tābına

Cān u başıñla ḳul ol sen de bu verā bābına (204G/1)

2.3.7.1.22. Tevriye

"Lügat anlamı bir haberi gizleyerek bir başka söz ve haberi öne çıkarmak olan tevriye, şiir ve düzyazıda yakın ve uzak iki anlamı bulunan bir lafzın zihne hemen gelen yakın anlamı değil uzak anlamını kasdetmektir. Diğer bir ifadeyle iki anlamı olan bir kelimenin kasdedilen anlamının diğer anlamıyla gizlenmesidir."[704] Abdülkâdir Efendi, sarf ve nahiv kitaplarının adları olan "*Binâ*", *Maksûd*", "*Merâh*" kelimelerinin hem sözlük anlamıyla hem de kitap ismi olacak şekilde tevriyeli kullanmıştır. Şiir, "Ey Necîb, bu binadan (dünyadan) maksudun ne olduğunu fehmedip cana rahatlık ver." şeklinde anlaşılacağı gibi "Ey Necîb, sen sarf ilminin önemli kitaplarından olan *Binâ* ve *Maksûd*'u anlayıp cana *Merâh*'ı ver." şeklinde de anlaşılabilmektedir.

[704] Saraç, *Klasik Türk Edebiyat Bilgisi Belâgat*, 207.

Gel bu **Binā'dan Maḳṣūd** Necībā

Fehm eyleyüp vir cāna **Merāḥ'ı**

Mānend-i ʿİzzī naḥv ile Vāfī

Rūz u şeb yalvar Ḥażret-i Ḥaḳḳ'a (88M/3)

Hû zikrinin insana verdiği coşkunluğun anlatıldığı aşağıdaki bendin birinci dizesinde geçen "müdâm" kelimesi hem "şarap" anlamına hem de "devamlı, sürekli" anlamına gelecek şekilde kullanılarak tevriye yapılmıştır.

İçelim şerbet-i Hū'dan olalım mest-i **müdām**

Ḳoḳalım būyını Hū'nuñ ṭola ʿıṭrile meşām

Gele dil içre o dem feyż-i Ḫudā'yıla peyām

Bezm-i ẕikr içre bugün derdile yā Hū diyelim (58M/2)

2.3.7.1.23. Tezâd

"Anlam, anlam çerçevesi veya mesaj bakımından birbirinin zıddı olan kelime veya kelâmın, ifadeyi etkili ve güzel kılmak maksadıyla bir arada ve birbiriyle ilişkili olarak söylenmesine"[705] tezat denilmektedir. Aşağıdaki beyitte "insan ile şeytan" ve "rahmet ile lanet" kelimeleri arasında tezâd yapılmıştır.

İnsāna oldı **raḥmetiñ** şeyṭāna oldı **laʿnetiñ**

Merzūḳlara her niʿmetiñ küllī ʿatā senden gelür (42G/3)

Aşağıdaki beyitte "yanmak ile itfâ etmek", "külhân ile gülzâr" ve "nâr ile zülâl" arasında tezâd bulunmaktadır.

Ḳo yansun *külḫan*-ı sīnemde **nār**-ı ʿaşḳ u şevḳ-i Ḥaḳ

Zülāl-i tesliyet itfā ider bir gün ḳılar *gülzār* (47G/2)

[705] Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, 147.

2.3.7.2.Söz İle İlgili Sanatlar

2.3.7.2.1. Cinas

"Lügat anlamı iki veya daha fazla şeyin birbirine benzemesi olan cinas, manzum veya düzyazıda anlamları farklı lafızlar arasındaki yazılış ve söyleyiş benzerliğidir. Bir ibarede cinas bulunması için en az iki lafız arasında benzerlik bulunması lazımdır."[706] Aşağıdaki beytin birinci dizesindeki "kes" kelimesi Farsça "kimse" anlamında kullanılırken ikinci dizesindeki "kes" Türkçe "kesmek" fiilidir. Dolayısıyla iki kelime arasında cinas bulunmaktadır.

Yoḳ durur ʿālemde şimdi āşinā-yıʿirfān **kes**

Ṭūṭī-i ṭabʿa di ṭur dem urma şimdi sözi **kes** (87G/1)

Aşağıdaki beytin birinci dizesinde geçen ilk "ol" Türkçe "o" zamiri, ikincisi ise "olmak" fiilidir. Dolayısıyla aralarında cinas bulunmaktadır

Gel Necībā **ol** şeh-i şefḳat-diş̲āra bende **ol**

Ḳul olan aña olur manẓūr-ı Rabb-lem-yezeli (225G/4)

2.3.7.2.2. İştikak

Aynı kökten türemiş en az iki sözcüğü bir dize ya da beyit içinde kullanılmasına iştikak denilmektedir.[707] Aşağıdaki beyitte "taleb", "matlûb", "tâlib" kelimeleri ile iştikak sanatı yapılmıştır.

Böyledir rāh-ı **ṭaleb maṭlūb** içün eyler ṣıyāḥ

Vāṣıl olur şübhesiz bil **ṭālib**-i dīdār mest (29G/4)

Aşağıdaki beyitte "irenler", "iriş", "ir" kelimeleriyle iştikak sanatı yapılmıştır.

[706] Saraç, *Klasik Türk Edebiyat Bilgisi Belâgat*, 245.

[707] Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 483.

Rāst ḳıl dilden Necībā semt-i cānāna yoluñ

Tā **irenlerle iriş** sen de o bī-hemtāya **ir** (46G/5)

2.3.7.2.3. Reddü'l-acûz ale's-sadr

"Bir beyitte ikinci mısraın sonunda yer alan, çoğu kere şiirin kafiyesini içeren bir kelimenin mısranın başında kullanılmasına veya bir kelime ya da kelime grubunun beytin başında ve sonunda zikredilmesine reddü'l-acûz ale's-sadr denir."[708] Aşağıdaki birinci örnekte "kerâmet" kelimesi beytin başında (sadr) ve sonunda (acûz) yinelenmiştir. İkinci örnekte ise "sendedir" kelimesi beytin başında (sadr) ve sonunda (acûz) tekrarlanmıştır.

Kerāmetdir Necībā şerʿa uymaḳ

Şerīʿatle olur neyl-i **kerāmet** (26G/6)

Sendedir bu cām-ı Cem isteriseñ bul ṣıdḳla

Nice bir ʿaṭşān ṭurursıñ āb-ı ḥayvān **sendedir** (57G/2)

2.3.7.2.4. Tarsî'

Nesirdeki 'murassa seci'nin şiirdeki karşılığı olan tarsî'; şiirde, dizelerdeki sözcükleri, sayı vezin ve kafiye bakımından birbirine denk getirmektir. Buna tevâzun denilir ve bu şekilde kaleme alınan şiirler "murassa" adını almaktadır.[709] Daha önce zikredildiği üzere Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde tarsî' sanatını sıklıkla kullanmıştır. *Dîvân*'da özellikle şiirlerin matla beyit/bendlerinde görülen bu sanat, Abdülkâdir Efendi'nin şiir diline hâkimiyetinin de açık göstergelerindendir. Aşağıdaki beyitte "ey ile v'ey", "kerem ile harem", "sâbık ile fâyik", "meydân ile akrân" alt alta gelecek şekilde dizilmiş ve kafiyelenmiştir. Beyitte kafiye bulunmayan "kân" ve "şâh" kelimeleri arasında ise yapı olarak tam bir benzerlik kurulmuştur.

Ey kān-ı kerem **sābıḳ**-ı *meydān*-ı risālet

V'ey şāh-ı harem **fāyiḳ**-i *akrān*-ı risālet (28G/1)

[708] Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, 276.

[709] Selçuk vd., *Söz ve Sihir Arasında Edebî Sanatlar*, 170.

Aşağıdaki beyitte ise “şem’ine ile feyzine”, “pervâneyim ile atşâneyim”, “çün ile sun”, yanayım ile kanayım” kelimeleri arasında hem yapı hem de kafiye olarak tam bir benzerlik bulunmaktadır.

Şemʿiñe pervāneyim *çün* **yanayım** ben yā Rasūl

Feyżiñe ʿatşāneyim *ṣun* **kanayım** ben yā Rasūl (121G/1)

Söze güzellik, akıcılık; anlama kuvvet ve akılda kalıcılık sağlayan edebî sanatlar, her şair için vazgeçilmez unsurlardır. Bu bağlamda şiirleri incelenen Abdülkâdir Efendi’nin söz sanatlarını şiirlerinde sıklıkla ve ustalıkla kullandığı görülmektedir. Abdülkâdir Efendi, mutasavvıf bir şair olması ve tasavvufî düşüncenin anlatımında sembolizmden sıklıkla yararlanılması hasebiyle şiirlerinde en çok teşbîh ve istiâre sanatlarından yararlanmıştır. Bununla birlikte şiirlerinde; tanâsüb, telmîh, iktibâs ve nidâ sanatları da sıklıkla başvurulan söz sanatları arasındadır. Lafza dayalı söz sanatlarında ise en çok tarsî sanatının kullanıldığı görülmektedir. Şiire ayrı bir âhenk katan bu sanat, şiirde verilmek istenen duygunun muhataba hissettirilmesinde önemli rol üstlenmektedir. Sonuç olarak Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde söz sanatlarını başarıyla kullanmış, dilin ona verdiği bütün imkânlarından yararlanmaya çalışmıştır. Bu sayede -birkaç şiiri istina tutulursa- şiirlerini kuruluktan ve sadelikten kurtarmış, şiirlerine lirizmi yüksek bir eda kazandırmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. DÎVÂN'IN DİNÎ-TASAVVUFİ MUHTEVASININ İNCELENMESİ

Bu başlık altında, genelde Abdülkâdir Efendi'nin de içinde bulunduğu irfani ve tasavvufi şiir geleneğine mensup mutasavvıf şairlerin, anlatmaya çalıştıkları derin hakikatlerin muhatapları tarafından idrak edilebilmesinde hangi remiz ve nüktelere başvurdukları, şiirleri aracılığıyla okurlarına kazandırmak istedikleri duygu ve düşünceler; özelde ise Abdülkâdir Efendi'nin bu hakikatleri aktarabilmek için bir araç hüviyeti taşıyan şiirlerinde dinî ve tasavvufi muhtevadan ne ölçüde faydalandığı ve onun şiirlerinde hemen göze çarpan coşkun ruh hâlinin bu tasavvufi muhtevayla ne şekilde ilişkili olduğu, kısaca tasavvufun onun şiirlerinde anlatım imkânı ve içerik olarak ne suretle yer aldığının incelenmesi yerinde olacaktır.

Her sanatın ve her sanat erbabının kendine has bir tarzı ve bir anlatım şekli vardır. Duygu, düşünce, gözlem ve hayallerini bir ressam fırça darbeleriyle, bir hattat harflerin kıvrımlarıyla, bir mimar taşların birbirine âhenkle yaslanmasıyla, bir ebru ustası boyanın sudaki dalgalanmasıyla ifade etmektedir. Her sanat dalının zamanla kendi içinde gerçekleştirdiği gelişimine paralel olarak oluşan ve sistemleşen, sanat erbabının kendine has bir ıstılah dünyası bir terminolojisi bulunmaktadır. Bir sanat ya da ilim dalının öğrenilmesi, anlaşılabilmesi ya da hakkıyla incelenebilmesi o sanat ya da ilim dalının kavramlarının ve ıstılahlarının tam manasıyla kavranmasına bağlıdır.

Tasavvuf; yüksek bir idrak, sezgi ve şuûr içinde, enfûsî âlemden âfâkî âleme doğru gelişen derûnî bir ilimdir. Tasavvufî şuûr kâlden çok hâl ile elde edilmektedir. Dolayısıyla Mutlak varlığın sırrı, aklî birtakım ıstılahlara sığmayacak kadar derin ve geniştir. Mutlak varlığın aklî imkânlarla kavranılması mümkün olmadığı için mutasavvıflar ancak bu derin hakikatleri imâ ile yetinirler. İşte bu imâ, sembollere bürünerek tasvir ve teşbihlerle ifade edilebilmektedir. Teşbih ve imâ ne derece teksif edilirse mana o kadar yücelir.[710] Dolayısıyla bu sembol ve imâlar dünyasında şekillenen edebî eserlerin de ancak bu işârî dilin kavranılmasıyla anlaşılabileceği aşikârdır. Mutasavvıflar arasında teşbih, istiare, temsil gibi sanatlarla örülü işârî bir dilin hâkim olmasını Kuşeyrî şöyle açıklamaktadır:

[710] Tatcı, "Tasavvuf Edebiyatı'nda Şathiyât-ı Sûfiyâne Geleneği", 483.

"Her meslekte o mesleğe özgü terimler bulunduğu gibi sûfiliğin de kendine özgü birtakım terimleri mevcuttur. Sûfilerin bu terimleri kullanmalarından maksat tasavvufun meselelerini aralarında konuşurken mana ve tasavvurlarının anlaşılmasını kolaylaştırmak ve meselelere açıklık getirmek ama diğer taraftan da söz konusu kavramları kendilerinden olmayanlara 'kapalı' ve 'üstü örtülü' hâle getirmektir. Böylece, yabancılara bu kavramlar 'müphem' hâle gelir. Bunun sebebi, sûfilerin kendine özgü manaları başkalarından kıskanmaları ve ehil olmayanlar arasında bu tür sırların yayılmasını istememeleridir. Zira, onların bahis konusu ettikleri (manevî, ulvî)hakikatler, ne zoraki bir araya getirilen derlemeler ne de bir tür çalışma ile elde edilen hususlardır. Onlar, Allah Te'âlâ'nın sûfilerin kalplerine tevdi ettiği manalardır. Hak Te'âlâ hakikatleri, sûfilerin kalplerine tahsîs etmiştir."[711]

Kuşeyrî'nin de dile getirdiği üzere manevî sırların ve hâl ile elde edilen manevî tecellilerin, bu sırlara yabancı olanların ellerinde heba olmaması ve bu sırlara vâkıf olmayanların bilmeden vebale düşmemeleri için mutasavvıflar, ehil olmayanların anlayamayacağı bir dille konuşmayı kendilerine şiar edinmişlerdir. İlahî sırlar ile ehli olmayanlar arasında bir perde görevi gören bu dile, kuşdili (mantıku't-tayr) denilmektedir. Nitekim Abdülkâdir Efendi de bir manzumesinde,

Duyanlar mantıḳu't-ṭayrı

Bulurlar enderūn seyri

Necībā n'eylesün ġayrı

Gönül eglenmez eglenmez (35M/4)

dizeleriyle sûfilerin kuşdilini konuştuğu ve bu dili ancak derûnî zevki olan kişilerin duyup anlayabileceği hakikatini dile getirmiştir. Allah tarafından mutasavvıfın gönlüne tevdi edilen sırların ve manevî tecellilerin ehli olmayanlara sezdirilmemesi ile birlikte, sembolik dilin açıklamaya dayalı diğer ifade tarzlarına göre daha etkili olması da bu dilin

[711] Süleyman Uludağ, *Tasavvufun Dili* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 18-19.

kullanılmasında etkili olmuştur. Çünkü sembolizm, muhatabı büyüler; akla, hayal ve vicdan aracılığı ile ulaşırken kalbe doğrudan temas eder; tesiri derin olur ve tekrar edildikçe asıl mahiyeti ortaya çıkar. Bu nedenle mutasavvıflar hâl ve tecrübelerini muhataplarına aktarırken daha çok aşk ve sevgi dilinden yararlanmışlardır. Zira sevginin sembolik dili, tesiri bakımından her dönem ve her şartta geçerli evrensel bir dil hükmündedir.[712]

Mutlak varlığın sırlarını akli ve lafzi olarak açıklamanın mümkün olmaması; Allah'ın, sûfinin gönlüne tevdi ettiği ilahî hakikatleri ehil olmayana kapalı tutulması ve her dönem ve her şartta evrenselliğini koruyan sevgi dilinin mutasavvıfın hâlinin beyanına en elverişli vasıta olması hasebiyle ortaya çıkan tasavvufî dil, -küçük farklılıklarla- bütün tasavvuf çevrelerince kullanılmıştır. Tasavvufî dilin hâkim olduğu bir ortamda yetişen Abdülkâdir Efendi de *Dîvân*'ında bu dilin bütün imkânlarından faydalanmış, şiirlerindeki derin ve müphem konuları sembolizmin anlatım kolaylığı ile muhataplarına aktarmış, esrara âşina olan gönüllere bu dil ile dokunmuş, ilahî vecd ve cezbenin kendisinde hâsıl ettiği coşkunluğu bu dil ile terennüm etmiştir. Abdülkâdir Efendi, cism ü ten potasında Allah'tan gayrı ne varsa aşkla erittiğini dolayısıyla kendisinin varlığında Hakk'ın vahdaniyetinden başka bir şey kalmadığını; sözlerinin tamamen Hakk'ın tecellileri ile dolu olduğunu şu beytiyle dile getirmektedir:

Mā-sivāyı pūte-i cismimde ʿaşḳ oldı müẕīb

Anıñiçün vaḥdet-i Haḳ'la olupdur pür-zebān (142G/4)

Çalışmamızın bu bölümünde Abdülkâdir Efendi'nin dinî konu ve kavramlara bakışı ile tasavvufî ve ilmî şahsiyetlere ve bunların eserlerine şiirlerinde nasıl yer verdiği irdelendikten sonra; onun aşk ateşinde eriyip yok olan ve bu yok oluşla birlikte sonsuzluğa kavuşan bir derviş olarak şiirlerindeki tasavvufî konuları nasıl işlediği, hayata ve olaylara tasavvuf penceresinden nasıl baktığı, yüzyıllardır süregelen tasavvufî dili, şiirlerine nasıl yansıttığı incelenecek ve mutasavvıf bir şairin baştanbaşa ilahî tecellilerle dolu tasavvuf dünyasına kapı aralanacaktır.[713]

---

[712] Ebu'l-Alâ Afîfî, *Tasavvuf: İslam'da Manevî Hayat*, çev. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 212.

[713] *Dîvân*'ın dinî-tasavvufî muhtevanın oluşturulmasında ve tasnifinde yararlanılan başlıca kaynaklar şunlardır: Mustafa Tatcı, *Yûnus Emre Dîvânı İnceleme* (İstanbul: H Yayınları, 2008); Mustafa Tatcı, *Hayretî'nin Dinî-Tasavvufî Dünyası* (İstanbul: H Yayınları, 2006); Ali Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve*

3.1.DİN

3.1.1. Allah

Maksûd-ı mutlak, Matlûb-ı a'lâ, Mahbûb-ı bî-hemtâ (26M/3) ve âlemlerin Rabbi olan Allah'a, tasavvufi şiir geleneğinde olduğu gibi Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinde de aşk penceresinden nazar edilmektedir. Çünkü sufi sadece Allah'a âşıktır; her yerde O'nu görür, O'nu duyar; O'nunla oturup O'nunla kalkar; O'ndan gelen her şeyi lütuf olarak görür (25G/3). Bu nedenle sufinin dünyasını Allah'ın celâlî sıfatlarından çok cemâlî sıfatları kaplamıştır.[714] Onun dünyasında dost meramından başka hiçbir şeye yer yoktur; o, dost hevasından başka her şeye bigâne ve yabancıdır:

Dost hevāsından Necībā yoḳ durur özge merām

Fī'l-ḥaḳīḳa böyledir ḥāl ġayrı kār bīgāneyüz (85G/4)

Allah'ın rahmet eserleri âşığı hayrete düşürmektedir (201G/1); nereye bakılsa Allah'ın vechi görülmekte (79G/5), her taraftan can kulağına dostun sadası gelmektedir:

Her ṭarafdan dost ṣadāsıdır gelen cān semʿine

Nice işitsün anı her degme bir bīdār olan (151G/3)

Onun için Allah'ın kahrı da lütfu da birdir. Hakikatte Allah'ın kullarına kahrı yoktur. Kahır gibi görünen celâlî tecelliler de özünde lütfun farklı yansımalarıdır. Lütufla kahır, zorlukla kolaylık ikiz kardeş gibidir. Bu nedenle âşık, Allah'tan gelen her şeyi lütuf olarak görür:

Luṭf u ḳahr-ı dost yeksān oldı çeşm-i ʿāşıḳa

Çünki tevʾemdir yüsür ʿusra budur muʿtād-ı dost (25G/3)

Tasavvuf Düşüncesi (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007); Abdülmecit İslamoğlu, *Vâhib Ümmî Dîvânı'nın Dinî ve Tasavvufî Tahlîli* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2013); Murat Vanlı, *17. Yüzyıl Türk Şiirinde Tasavvuf Telakkisi* (Ankara: Gece Akademi Yayınları, 2019).

[713] Tasavvufî açıdan Celâl ve Cemâl kavramları hakkında bilgi için bkz: Muhyiddîn İbn Arabî, "Kitâbü'l-Celâl ve'l-Cemâl", çev. Vahdettin İnce, *Resa'ilu İbn Arabî* (İstanbul: Kitsan Yayınevi, 2005), 1/14-28; Süleyman Uludağ, "Celâl", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/240; Süleyman Uludağ, "Cemâl", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/296.

Âlemde var olan her bir varlığı Allah'ın tecellilerinin bir yansıması olarak gören Abdülkâdir Efendi, her nereye nazar kılsa O'nun vahdaniyet nurlarını gördüğünü; bununla birlikte yönlerden ve mekânlardan münezzeh olan Allah'ın köşe bucak aranmakla bulunamayacağını, O'nun ancak ve ancak ilahî aşk ile dolu kalplerde hissedilebileceğini dile getirmiştir:

Gör bugün mirʾāt-ı ʿālemde cemāl-i ḥażreti
Bil olan terkīb-i ādemde kemāl-i ḥażreti

Vaḥdeti nūrı ile ṭoldı bütün cümle cihān
Anıñiçün olmadı ġayr-ı celāl-i ḥażretī

Bī-cihetdir fāriġ ol itme ṭaleb her kūşede
Terk-i berzaḫ idegör gel bul viṣāl-i ḥażreti (235G/1-3)

O Allah ki bütün kâinatın yaratıcısı olan Hâlık; bütün mümkinatın yegâne sahibi olan Mâlik ve Samed (20M/1); kulunun bütün hacâtını işiten Semî'; kullarına engin lütuflarda bulunan Latîf'tir (19M/1). O Allah ki yetim ve yaşlılara rahmet nazarıyla bakan Kerîm; hayırlı ve iyi kişilerin sığınağı olan Azîm; günahları bağışlayan ve kullarına mülayemet gösteren Halîm'dir:

İrḥamü'l-eytāme ve'l-eşyāḫa minnā yā *Kerīm*
Ve'nẓuri'l-ebrāra ve'l-aḫyāra minnā yā ʿ*Aẓīm*
Vaʾġfiri'l-evzāra minnā yā *Laṭīf*ü yā *Ḥalīm*
Vaḳt-i imdād-ı ġuzāt-ı müslimīndir ḳıl meded (19M/3)

Kulların başına gelen kader ve kazayı takdir eden, kullarına hesapsız lütuf ve ihsanlarda bulunan; balçığa şekil veren ve ona ten ve can bahşeden bî-zevâl ve zü'l-kemâl olan Allah'tır:

Ey *bī-zevāl-i Ẕü'l-celāl* cümle ḳażā senden gelür

Ey *Ẕü'l-kemāli ve'l-cemāl* emre rıżā senden gelür

Bir kez tecellī ḫāka sen ḳıldıñ virüp şekl-i ḥasen

Ādem Nebī'ye cān u ten yā *Rabbenā* senden gelür (42G/1-2)

O, her ne kadar "kuluna şah damarından daha yakın"[715] olsa da O'nun künhüne ve sırlarına kulları vâkıf olamaz, ancak O, kâinattaki rahmet eserleri ile anlaşılabilir, bu âlemdeki her bir varlık O'nun eseri ve nurunun tecellisidir. Kâinattaki her bir varlık, ona ibret nazarıyla bakan âşığı daha fazla hayrete düşürmekte, eşyadaki Allah'ın tecellilerini fark ettikçe âşığın hayreti ve hayranlığı sürekli artmaktadır:

ʿAḳlımı ḥayret bürür baḳdıḳda *Ḥaḳ* āṯārına

Dīdemi ʿibret durur ceẕb eyleyen envārına

Künhüne bu ʿālemiñ ʿilm-i ḫalāʾiḳ irişür

Līk *Ḫudā*'nıñ kimse irmez künhüne esrārına (201G/1-2)

Allah'ı isteyenlere ve gece gündüz O'na kavuşma arzusunda olanlara Allah rahmet eserleri ve esintilerini gönderir ve kulunu esenliğe çıkarır (222G/4). Mahbûb-ı hakikî olan Allah, masiva ile kirlenmiş ve dünya sevgisiyle dopdolu olan kalbe mihman olmaz. O, sadece her dünyevî sevgiden temizlenmiş, sadece O'na ayrılmış kalplere mihman olmaktadır:

[715] Kâf 50/16.

Ḫāne-i dil olmadıḳça mā-sivādan pāk u ṣāf

Ḥubb-i *Mevlā* olmasını anda mihmān isteme (20K/1)

Allah kendisine samimi olarak yönelen kullarının kalbini dünya ve ukbanın geçici bütün sevgilerinden temizler ve kulunun kalbini en yüce hazine olan sevgisi ile doldurur (27M/3). O, kapısında sabitkadem olan, zahir ve batın bütün hastalıkları için O'ndan derman isteyen kullarını sonunda feraha erdirendir, O'nun kapısında bekleyip de derdine derman bulmayan yoktur:

ʿĀḳibet ber-kām olur *Rab'*den uman derdine em

İrişür dermān der-i *Mevlā*'da ol s̱ābit-ḳadem

İḥtiyācıñ ʿarżına olsun Necīb çeşmiñde nem

Ẓāhir ü bātın murādım isterim *Allāh*'dan (65M/3)

Allah, öyle bir Sultan-ı muazzamdır ki O'nun tahtı, gönüldür (116G/4); O, sadece temiz gönüllerde seyran eyler ve temiz gönüller o Sultan'ın izzetli sarayıdır (177G/1); O'nu bulmak için seradan (yerden) Süreyya'ya kadar seyran eylense de bulunmaz çünkü O'nun yeri candır, gönüldür:

Tā S̱üreyyā'dan s̱erāya seyr ü seyrān eyleseñ

Pertev-i *Mevlā*'yı bulmazsıñ yine cānda ara (13G/4)

O Allah ki Bâkî'dir, dolayısıyla O'nu isteyen ve O'na nazar kılan sonsuzluğa ulaşır (245G/1); O, Kerîm, Rahîm, Hayy ve ölümsüzdür, müminlere yardımı sonsuzdur (75M/1); kul bütün işlerinde O'na yönelmeli ve O'na tevekkül etmelidir. Çünkü her iş için Allah kuluna kâfidir[716]:

[716] Allah'ın kuluna kâfi olması ile ilgili bazı ayetler için bkz: Zümer 39/36; Nisâ 4/45; Nisâ 4/81; İsrâ 17/96; Ahzâb 33/3.

Ḫudā'ya eyle tefvīż her umūrıñ

Saña kāfī durur her işde *Allāh*

Hemān saʿy eyle feyż ola ẓuhūruñ

Saña kāfī durur her işde *Allāh* (84M/1)

Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellileri, iç içe geçmiş daireler şeklindedir. Celâl gibi görünen her bir tecellide Cemâl esintileri nümayandır. Dolayısıyla sufi için kâinattaki her şey O'nu hatırlattığı ve O'nun eseri olduğu için güzeldir. Böyle bir dünya görüşüne sahip, yegâne güzelliğin Allah'a mahsus olduğunu müdrik biri olarak Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde Esma-i Hüsnâ'da bulunan ve daha çok Allah'ın cemâlî tecellilerini yansıtan; Rahîm, Rahmân, Kerîm, Halîm, Latîf, Gaffâr gibi isimlerini tercih etmiştir. Abdülkâdir Efendi'nin Allah'ın celâlî tecellilerini yansıtan isim ve sıfatları kullanmaktan özellikle kaçındığı görülmektedir. *Dîvân*'da Allah'ın gazabını hatırlatan çok az isim ve sıfat bulunmaktadır. Bu sıfatların da daha çok kâfirler için kullanıldığı görülmektedir. Örneğin celâlî tecellileri yansıtan Allah'ın "Kahhâr" ismi *Dîvân*'da sadece bir şiirde tercih edilmiştir (75M/8). Kâfirlere karşı İslam ordusunun muzafferiyeti için yazılan bir münacatta geçen Allah'ın bu ismi, kâfirlerin kahr u perişan olması için zikredilmektedir.

Dîvân'da Esma-i Hüsnâ'daki; Allah, er-Rahmân, er-Rahîm, el-Kerîm, el-Halîm, el-Latîf, el-Gaffâr, en-Nûr, el-Hakk, el-Fettâh, el-Bâkî, el-Hayy, el-Ehad, es-Samed, es-Semî', el-Kahhâr, el-Hâlık isimleri yer almaktadır.

Bu isimler dışında şiirlerde, Allah'ın sıfat ve zatı için kullanılan pek çok mefhum bulunmaktadır. Bu mefhumlar, Esma-i Hüsnâ'dan hareketle mecaz, teşbih ve istiarelerle oluşturulmuş sıfat ve terkiplerdir. Bu mefhumlardan bazıları şöyledir: Dost, Mevlâ, Rabb-i mutlak, Hû, Padişâh, Mu'în, Sultân, Çalap, Rabbü'l-âlemîn, İlâhe'l-âlemîn, Ma'bûd, Leylâ, Cânân, Hazret, Maşûk, Mahbûb, İlâh, Hudâ, Yezdân, Vech-i mutlak, Matlab-ı a'lâ, Sırr-ı Pinhân, Mi'mâr-ı Bekâ, Likâ, Dildâr, Keremkâr, Yâr, Cenâb-ı Kibriyâ, Vech-i Pâk, Dest-i Kudret, Sâhib-i cûd u atâ, Sâhib-i lutf-ı vasî, Kenz-i Ezelî, Kâdir-i mutlak, Hazret-i Azze ve Cell, Bî-hemtâ, Bî-misâl, Bî-cihet, Bî-zevâl, Zü'l-celâl, Zü'l-kemâl, Zü'l-cemâl, Zât, Lem-yezel, Sâkî-i ezel, Kenz-i ezelî…

Dîvân'da 300 kez zikredilen "Hak" lafz-ı celili en fazla kullanılan isim olmuştur. "Hak" lafz-ı celilinden sonra en çok 247 kullanımla "Allâh" ismi tercih edilmiştir. "Allâh" lafz-ı celilinin "el-hükmü li'llâh", "zikru'llâh", "nûru'llâh", "vechu'llâh" gibi pek çok Arapça terkipte kullanıldığı görülmektedir. "Mevlâ", "Hudâ" ve "Hû" lafızları da şiirlerde sıklıkla kullanılan sıfatlardandır.

Neredeyse *Dîvân*'daki her şiirde Allah'ın esma ve sıfatlarının tecellilerine yer verilmekle birlikte bazı şiirlerde Allah'ın isim ve sıfatlarının ya da bu sıfatlardan mülhem terkiplerin redif ve vasıta mısraı olarak kullanıldığı da görülmektedir. Bu bağlamda "Allâh Hû yâ Hû" (74M), "aşkınla Mevlâ" (4M), "Saña kāfī durur her işde Allāh" (84M), "hemān Allāh be-gū" (176G), "-mdır Allāh Hū diyen" (167G), "Tecellī eyle yā Allāh" (80M) … gibi örneklere *Dîvân*'da sıklıkla rastlanmaktadır.

3.1.2. Melekler[717]

Maddeden soyutlanmış latif varlıklar olarak saf dumansız nurdan yaratılan meleklere iman[718], İslam inancına göre iman edilmesi gereken altı rükünden birisidir.[719] İslam inancına göre melekler; nurânî-latif cisimli varlıklardır, onlar sadece Allah'a ibadet ve itaatle meşgul olurlar, asla Allah'ın emrinden dışarı çıkamazlar. Meleklerin erkek ve dişileri olmayıp yeme içme gibi insanî özelliklerden beridirler. Meleklerin ruhlar gibi farklı bir âlemde kendilerine has bir yaşayışları bulunmaktadır.[720]

Dîvân'da 10 defa "melek"; 1 defa "ehl-i semâ" ibaresi kullanılmıştır. *Dîvân*'da meleklerin Allah'a karşı gelmeden, koşulsuz itaat etmesi; Hz. Peygamber'e duydukları derunî muhabbet; insanın (insan-ı kâmil) meleklerden üstün olması; Allah ile kul arasındaki sırrın melekler tarafından bilinemeyeceği; meleklerin müminlere yardımı ve Yezîd'e laneti konu edinilmiştir.

---

[717] İslamda melek anlayışı için bkz: Ali Çolak, *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı* (Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2012); Şuayip Karataş, *Kur'ân'ın Konusu Olarak Melekler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).

[718] Süleyman Ateş, *İnsan ve İnsanüstü Ruh, Melek, Cin, İnsan* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979), 20.

[719] Kur'ân-ı Kerim'de meleklere iman ile ilgili ayet için bkz: Bakara 2/177.

[720] Çolak, *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı*, 30.

Kâinattaki canlı cansız her bir varlık Allah'ı zikir ve tesbih etmektedir.[721] Allah'ı tesbih eden varlıklar arasında melekler de bulunmaktadır. Meleklerin ve bütün varlığın zikirleri, kalbi Allah'a açılan ve O'nun aşkıyla dolan âşığın can kulağına gelmektedir:

Ṭāʿatdedir her bir *melek* emriñledir devr-i felek

Semʿ-i Necīb'e ṣubḥa dek ṣīt u ṣadā senden gelür (42G/4)

Nazargâh-ı İlahî ve aşk-ı sermedî neşvesiyle dopdolu olan aşığın kalbine tecelli eden Allah'ın sıralarına hiçbir varlık vakıf olamaz. Hatta latif ve nurânî yaratılışlı olan melekler bile Allah ile kulun kalbi arasına giremezler:

Göñül ḥālin *melek* insān felek bilmez ḫafīdir o

Naẓargāh-ı ilāhīdir neler pinhān olur anda (177G/4)

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber'e sadece insanlar değil kâinattaki bütün varlıklar muhabbet etmektedir. Bu varlıkların başında da melekler gelmektedir. Bütün eflaktaki melekler Hz. Peygamber'in divanında saygı ile saf bağlamak için onun ravzasına gece gündüz inmektedir (125G/3). Melekler Hz. Peygamber'in ravzasını korumak ve ona bağlılığını göstermek için ravzasının etrafını tavaf etmektedirler. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in ravzası seyre gelenler için bir seyrangâh olmuştur (196G/2). Melekler ve insanlar Hz. Peygamber'in aşk erleri, aşk şehitleri; dönen bütün felekler onun hayranı olmuş, âlemlerin gönül evi ise Hz. Peygamber'in sevgisi ve düşüncesi ile dolmuştur.

İns [ü] *melek* ʿaşḳ küştesi devr-i felek āşüftesi

Ṭolmuş durur endīşesi bu ʿālemiñ dil-ḫānesi (230G/2)

Hz. Âdem özelinde insanoğlu, derûnuna ilka edilen aşk ve muhabbet sebebiyle meleklerden üstün ve faziletli olmuştur. İnsanoğlu aşkla marifet deryasına dalmış ve Allah'ın nice sırlarını hâvî marifet incilerine vasıl olmuştur.

[721] Haşr 59/1.

Behre-i ʿaşḳla *melek*den oldı ādem pür-faż̇l

Anıñiçün irdi buldı maʿrifet deryāsını (237G/5)

Meleklerin müminlere yardımı Kur'ân-ı Kerim ile sabittir.[722] Bunun bilincinde olan Abdülkâdir Efendi, İslam ordusunun Ruslarla giriştiği savaşta tıpkı Hz. Peygamber'e yardım için gönderilen melekler gibi[723] İslam ordusuna yardıma da meleklerin gelmesini, kâfirleri kahr u perişan etmesini Allah'tan dilemektedir.

ʿAsker-i İslām'a ḳuvvet vir *melekleriñ* gelüp

İdeler küffārı ḳahrıñla zebūn ḳırup yolup

Taḫt-ı seyfu'llāhda küffār başları maḳṭūʿ olup

Ceyş-i İslām'a meded eyle meded minke'l-meded (20M/3)

Meleklerin lanet etmesi ayet ile sabittir.[724] Bu ayetten hareketle Abdülkâdir Efendi, Hz. Peygamber'in torunu, cennetin efendisi Hz. Hüseyin'i şehit eden Yezid'e meleklerin gece gündüz lanet ettiğini bildirmektedir.

Çün nesīb-i ḫānedānıyuz Necībā ḥaşre dek

İntiḳāmdır ḳaṣdımız laʿndan bize de bu gerek

Şu süḫanda hem-zebānımdır felek ins ü *melek*

Ṣad hezār gün laʿnet olsun ol Yezīd'iñ cānına (82M/4)

Dîvân'da genel olarak meleklerle birlikte iki büyük meleğin ismi de zikredilmektedir; Cebrâil ve İsrâfil.

[722] Âl-İmrân 3/124-125; Enfâl 8/9-10.

[723] Meleklerin müminlere yardımı hakkında bilgi için bkz: Büşra Nur Güler, "Sîret-Nüzûl İlişkisi Bağlamında Bedir ve Hendek Savaşı'nda Meleklerin Yardımı Meselesi", *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 3/1 (2017), 43-74.

[724] Bakara 2/161. Ayrıca meleklerin lanet etmesi hakkında bilgi için bkz: Çolak, *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı*, 118-132; Karataş, *Kur'ân'ın Konusu Olarak Melekler*, 253-257.

3.1.2.1.Cebrâil

Dîvân'da "Cebrâil", "Cibrîl", "Peyk-i Rahmân" ve "Peyk-i Celîl" olarak geçen ve İslam inancına göre dört büyük melekten biri olan Cebrâil, Allah'tan aldığı emri peygamberlere iletmekle vazifeli melektir.[725] *Dîvân*'da Cebrâil, her zaman Hz. Peygamber ile birlikte anılmıştır. Hz. Peygamber'e hizmet etmenin ve onun kapısında kul olmanın iki cihan saadeti olduğunu bilen Cebrâil, Hz. Peygamber'e hizmet edebilmek için gökten süratle yeryüzüne inmiştir:

ʿİzzet-i dāreyn ḳapıñ ḳulluġudur bī-rayb u şek

Ḫizmetiñde *Cebraʾīl* anuñiçün itdi şitāb (17G/4)

Cebrâil, Hz. Peygamber Hira Dağı'ndayken Rahman'ın güvenilir elçisi olarak gönderilen melektir (138G/1). Hz. Peygamber'in sırtında bulunan peygamberlik mührünü vuran Cebrâil'dir (111G/4). Hz. Peygamber'in Allah katındaki kadri ve kıymeti o kadar yücedir ki Cebrâil, Hz. Peygamber'e bedel olabilecek başka bir şey bulamamıştır (128G/3). Hz. Peygamber'i İsrâ Gecesi'nde Allah'ın katına davet eden ve bu yolculukta yanında bulunan da Cebrâil'dir.

Geldi *Cibrīl* daʿvete dergāhıña Ḥaḳ'dan yaña

Enbiyādan hīç birine olmadı böyle ʿaṭā

Didiler taʿẓīm ile vechiñ görüp ehl-i semā

Merḥabā ehlen ve sehlen yā Muḥammed Mūṣṭafā (7M/2)

3.1.2.2.İsrâfil

Kur'ân-ı Kerim ve hadislere göre İsrafil, Sûr denilen ve mahiyetini ancak Allah'ın bileceği bir aleti kıyamet günü üflemekle görevli melektir.[726]

[725] Karataş, *Kur'ân'ın Konusu Olarak Melekler*, 26.

[726] Çolak, *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı*, 89.

Dîvân'da İsrafil, bir defa geçmektedir. İsrafil, kıyamet günü Sûr'a üflediğinde can ve ten birbirinden ayrılacak, dünya bir derviş gibi bütün varlıklarından soyutlanacak, sadece Allah'ın vechi baki kalacaktır:

Eyler *İsrāfîl* emir-i Ḥaḳ'la bir gün nefḫ-i ṣūr

Cān u cismin bir birinden işideniñ ide dūr

Ṣoyunur dervīş gibi varlıḳ libāsından cihān

Ṣūret-i sırr-ı fenā dilden ider ol dem ẓuhūr (67G/1-2)

3.1.3. Mukaddes Kitaplar

İslamî literatürde "Kur'ân-ı Kerim, vahy, mektup, iki kapak arasında yazılı olan bilgi"[727] gibi anlamlara gelen kitap kelimesi; Kur'ân-ı Kerim'de "Tevrat"[728], "İncil"[729], "amel defteri"[730], "mektup"[731], "farz olan ibadet"[732], "levh-i mahfûz"[733] gibi anlamlarda da kullanılmıştır.

Kitap kelimesi *Dîvân*'da Kur'ân-ı Kerim anlamında bir yerde kullanılmıştır. Bu şiirde Abdülkâdir Efendi, Allah'ın müminlere yardımını göndereceğini kitabında vaadettiğini[734] söylemiş İslam ordusuna bu vaadinin gerçekleşmesi için niyazda bulunmuştur.

*Ḳad vecednā fī'l-**Kitāb**i'l-vaʿde naṣra'l-müʾminīn*

Encizi'l-vaʿde'l-kerīmi yā ilāhe'l-ʿālemīn

Bi'n-Nebiyyi'l-Hāşimiyyi ve'l-āli ve'ṣ-ṣaḥbi ecmaʿīn

Vaḳt-i imdād-ı ġuzāt-ı müslimīndir ḳıl meded (19M/6)

---

[727] Nebi Bozkurt, "Kitap", *İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/120.

[728] İsrâ 17/2; Ahkâf 46/12; En'âm 6/154.

[729] Meryem /19/30.

[730] İsrâ 17/14.

[731] Neml 27/28-29.

[732] Nisâ 4/103.

[733] Ra'd 13/39; Zuhruf 43/4; Kâf 50/4.

[734] Allah'ın müminlere yardımı hakkında ayetler için bkz. Tevbe 9/25-26; Feth 48/2-3; Nasr 110/1.

3.1.3.1.Kur'ân-ı Kerim

Dîvân'da Kur'ân-ı Kerim; "Mübîn", "Hatm-ı kütüb" (29G/2), "Furkân" (138G/3), "Mushaf", "Kelâmullâh" (22G/4) gibi sıfatlarla zikredilmiştir. Kur'ân-ı Kerim Hz. Peygamber'e indirilmiştir ve semavî kitapların sonuncusudur. Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e inzal edilmesiyle Hz. Peygamber, kendinden önce indirilen kitapları ve gönderilen peygamberleri tasdik eden ve doğruluğunu onaylayan bir mühür olmuştur.

Ber-tu inzāl kerd Ḫudā naẓm-ı mübīn *ḫatm-ı kütüb*

Pes ez-ān ẕāt-ı şerīfet şod[e] nīz ḫātem-i kül (129G/2)

Dîvân'da Hz. Peygamber'in Hira Dağı'nda[735] inzivaya çekildiği esnada vahyin başlaması, Cebrail'in Allah'ın vahiy elçisi olarak Hz. Peygamber'e gönderilmesi hadisesine telmihte bulunulduktan sonra Kur'ân'ın tükenmez bir hazine olduğu, bu hazineye ancak Hz. Peygamber'in dergâhına varanların ulaşabileceği şöyle ifade edilmiştir:

Yā Rasūla'llāh saña Kūh-ı Ḥirā'dayken gelen

Cebraʾil-i nāmdār-ı peyk-i Raḥmān'dır gelen

Pīş-i dergāhıñda bir gencīne-i Ḥaḳ ḳodı kim

Pür-cevāhirdir dükenmez kān-ı *Ḳurʾān*'dır gelen (138G/1-2)

Dîvân'da Kur'ân'ın lafzen en çok geçtiği şiir 1k'de kayıtlı tarih manzumesidir. Babası İzzeddîn Efendi'nin ikinci kez başlamış olduğu tefsir dersleri, onun vefatı sebebiyle yarım kalmış, bu dersleri Abdülkâdir Efendi hicrî 1162/m.1749 tarihinde tamamlamıştır. Derslerin tamamlanması vesilesiyle düşürdüğü tarih manzumesinde Abdülkâdir Efendi, Kur'ân hatminin insanlara Hak'tan bir rahmet olduğunu (1k/2); babasının ömrünü Kur'ân'ın tefsirine sarf ettiğini (1k/7); tefsirin hazırlanmasında başta

[735] Hz. Peygamber'in ilk vahyi aldığı mağaranın bulunduğu Hira Dağı, Mekke'ye 5 km. uzaklıkta bulunmaktadır, Nur Dağı olarak da anılmaktadır. Bilgi için bkz. Fuat Günel, "Hira", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/121-122.

Meâlimü't-tenzîl, Rûhu'l-beyân, Tefsir-i İbn Hibbân, en-Nüket ve'l-uyûn, el-Keşf-ve'l-beyân[736] *g*ibi önemli birçok tefsir kitabından yararlanıldığını dile getirmiştir.

Meʿālim yā Ebū Ḥayyān u Nisābūrī'dir gūyā

ʿUyūn Rūḥü'l-beyān'ile ya tefsīr-İbn Ḥibbān'a

Hemān ṣan Keşf ü Keşşāf'dır münāsibdir Biḳāʿī'ye

İder ḥall lafẓ-ı Ḳurʾān'ı fehīm ü ʿāḳil insāna (1k/13-14)

3.1.4. Peygamberler

Peygamber, Farsça (peygam/peyam+ber) bir kelime olup "Allah'tan haber getiren", "haberci" anlamına gelmektedir.[737] Kur'ân-ı Kerim'de peygamber için "rasul", "nebi" ve "mürsel" kelimeleri kullanılmaktadır.[738] Peygamberler, melekler ya da kalplerine ilham yoluyla Allah'tan aldıkları emir ve hükümleri halka, tebliğ etmek üzere görevlendirilmiş seçkin insanlardır.[739] Peygamberlerin Allah'tan aldığı vahyi eksiksiz olarak insanlara ulaştırma (tebliğ); günahlardan uzak kalma (ismet); doğru sözlü olma (sıdk); güvenilir olma (emanet); zeki ve akıllı olma gibi kendilerine has bazı sıfatları bulunmaktadır.[740]

Dîvân'da genel olarak peygamberlerden, "enbiyâ", "mürselîn", "hayl-i risâlet", "zümre-i kümmel", "rusul", "kutsiyân" olarak bahsedilmektedir. Umumî olarak peygamberlerden bahsedildiği bütün beyitlerde Hz. Peygamber de geçmekte, bütün peygamberlerin Hz. Peygamber'e olan sevgisi, ona imrenmesi, Hz. Peygamber'in diğer peygamberlere olan manevi üstünlüğü gibi konular ele alınmaktadır.

Hz. Peygamber, bütün peygamberlerin ekmeli ve a'lâsıdır (110G/1). Hz. Peygamber, peygamberlerin sonuncusudur, onunla risalet görevi son bulmuştur (111G/4). Risalet bahçesinde bütün peygamberler çiçek, Hz. Peygamber ise kırmızı güldür

[736] Yukarıda zikredilen eserler ve *Enîsü'l-cenân*'nın diğer tefsir kaynakları hakkında geniş bilgi için bkz. Çalık, *Eşrefzâde İzzettin ve Tefsiri: "Enîsü'l-Cenân"*, 72-90.

[737] Abdullah Aydemir, *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 1.

[738] Y. Şevki Yavuz, "Peygamber", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/257.

[739] M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), I-II/7.

[740] Aydemir, *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*, 17.

(182G/2). Her ne kadar Hz. Peygamber, diğer peygamberlerden sonra gelmiş olsa da bütün peygamberler ona can u gönülden intisap etmek için dergâhına gelmektedir:

Sen o ẕāt-ı muḥteremsin kim cemīʿ-i *enbiyā*

Dergehiñe ez-dil ü cān istediler intisāb (17G/3)

Hz. Peygamber'in İsra Gecesi Allah'ın davetlisi olarak göğe yükseltilmesi bütün peygamberlerin ona imrenmesine neden olmuştur (111G/3). Hz. Peygamber, hayırlı yollara hidayet eden, "kul" (de ki) emrinin padişahı, bütün enbiyânın serdarıdır. Kıyamet günü bütün peygamberler, kendilerinden şefaat isteyenlere "nefsî, nefsî (nefsim)" diye hitapta bulunurken Hz. Peygamber, "ümmetî (ümmetim)" diyecek ve müminlere şefaat hakkını kullanacaktır:[741]

Ben żaʿīfe it nigāhıñla ʿaṭā

Didügi dem nefsī nefsī *enbiyā*

Ümmetim diyü Ḥaḳ'a iden nidā

Yā Rasūla'llāh kerem ḳıl ḥācetim (56M/2)

İslam inancına göre insanlığa gönderilen peygamberlerin tam sayısı bilinmemekle birlikte Kur'ân-ı Kerim'de 28 peygamberin isimi geçmektedir.[742] *Dîvân*'da ise Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. Yakûb, Hz. Yûsuf, Hz. Îsâ, Hz. Lokman, Hz. Mûsâ, Hz. Süleymân, Hz. İbrâhim, Hz. Eyyûb ve Hz. Muhammed'in isimleri geçmektedir.

[741] Hz. Peygamber'in bu hadisi hakkında bkz: Müslim, *Sahîh-i Müslim Muhtasarı,* 2/159-160.

[742] Kur'ân-ı Kerim'de ismi geçen peygamberler şunlardır: Hz. Âdem, Hz. İdrîs, Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. İbrahîm, Hz. İsmâil, Hz. İshak, Hz. Lût, Hz. Yakûb, Hz. Yûsuf, Hz. Eyyûb, Hz. Zülkifl, Hz. Şuayb, Hz. Mûsâ, Hz. Hârun, Hz. İlyas, Hz. Elyesâ, Hz. Yûnus, Hz. Davud, Hz. Süleymân, Hz. Lokman, Hz. Üzeyr, Hz. Zülkarneyn, Hz. Zekeriya, Hz. Yahyâ, Hz. Îsâ, Hz. Muhammed. Köksal, *Peygamberler Tarihi,* I-II/10-11.

3.1.4.1.Hz. Âdem[743]

İslam inancına göre insanlar arasında ilk yaratılan kişi ve aynı zamanda insanlığa gönderilmiş ilk peygamberdir.[744] Her ne kadar Hz. Âdem ten ve can libası giydirilerek yaratılan ilk insan olsa da (42G/2) hakikatte ilk yaratılan Hz. Muhammed'in nurudur.

Egerçi ṣūretā *Ādem* olupdur mebde-i insān

Cenābıñ ḫalḳa rūḥen mübtedādır yā Rasūla'llāh (180G/4)

Hz. Peygamber, kurbet makamının şanlı binicisi, Allah'a erenlerin en şereflisi, af kapılarının kilidi, Hz. Âdem ve Havva'nın önderi ve rehberidir.

Süvār-ı Ḳurb-ı Mevlā pīşvā-yı *Ādem ü Ḥavvā*

Şerīf-i vuṣlat-ı aʿlā kilīd-i ʿafv [u] defʿ-i ġam (136G/2)

Hz. Âdem'in yaratılmasına sebep aşktır. O, aşk toprağı ile yaratılmış ve ruhuna aşk nefhası üflenmiştir. Hz. Âdem, aşka dalıp aşka boyanıp aşkla dopdolu olduğu için cennet nimetlerine iltifat etmemiş, cenneti bir daneye satmıştır. Eğer Hz. Âdem'e aşk verilmemiş olsaydı şimdi hiçbir insan aşktan dem vuramazdı.

Maẓhar olmazdı bugün āṣār-ı ʿaşḳa bir beşer

Ṭīnet-i *Ādem*'de ḳonmasa ezel sevdā-yı ʿaşḳ

Olmasaydı ʿaşḳla ṣāḥib-i ġınā *Ādem Ṣafī*

Cenneti bir dāneye ṣatmazdı ol dānā-yı ʿaşḳ (105G/4)

Bu beyitlerden de anlaşılacağı üzere Abdülkâdir Efendi, yaratılan her şeye aşk ve muhabbet nazarından bakmaktadır. Onun dünyasını muhabbetullah kapladığı için her hadisede aşkın farklı tecellilerini görmektedir. Hz. Âdem'in cennetten dünyaya inzalini

[743] Türk edebiyatında Hz. Âdem hakkında geniş bilgi için bkz. Yaşar Abanus, *Edebiyatımızda Hz. Âdem* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

[744] Aydemir, *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*, 19.

bile[745] aşk ile açıklamaktadır. Hz. Âdem, ruhuna üflenen aşk sayesinde cennet nimetlerini bir daneye satarak dünyada nur-ı Muhammedîye nail olmayı ümit etmiştir. Abdülkâdir Efendi'nin Hz. Âdem'e "aşk bilgesi" olarak hitap etmesi de bunu açıklamaktadır.

3.1.4.2.Hz. Nûh

Hz. Nûh, Kur'ân-ı Kerim'de ismi geçen ulü'l-azm[746] peygamberlerden biridir.[747] Edebiyatımızda uzun bir hayat yaşaması ve döneminde yaşanan tufan ile anılmaktadır.[748]

Dîvân'da bir yerde geçen Hz. Nûh, ömrünün uzun olması ile anılmış, bu dünya âleminde Hz. Nûh gibi bin yıl dahi yaşansa sonunda fani olup Allah'ın huzuruna çıkılacağı bildirilmiştir.

Bāġ-ı ʿālemde hezār sāl *Nūḥvār* olsañ muḳīm

ʿĀḳibet fānī olur ʿuḳbāya ʿazmiyle aḫī (239G/3)

3.1.4.3.Hz. İbrâhim

Hz. İbrahim, Kur'ân-ı Kerim'de kıssası en çok anlatılan peygamberlerden biridir.[749] Allah'ın sevgisini kazanması hasebiyle kendisine "Halîlullâh" diye hitap edilen Hz. İbrahim, edebiyatta daha çok, putları kırması, ateşe atılması, Nemrut'la olan mücadelesi gibi konularla birlikte işlenmektedir.[750]

Dîvân'da Hz. İbrahim'in Nemrut tarafından ateşe atılması, ateşin soğuk ve esenlik bahşeden bir hâle gelmesi kıssasına[751] telmihte bulunulmuştur. Abdülkâdir Efendi, bu kıssaya tasavvufî bir libas giydirerek varlığı ve benliği simgeleyen cisim ve canı aşk

---

[745] Hz. Âdem ile Havva'nın cennetten çıkarılması hakkında ilgili ayetler için bkz: Bakara 2/35-39; A'râf 7/19-23.

[746] Sabırlı, kararlı, kimseler anlamındaki ulü'l-azm, terim olarak Hz. Muhammed, Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ ve Îsâ için kullanılmaktadır. Bilgi için bkz. Muhammet Aruçi, "Ulü'l-azm", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2012), 42/294-295.

[747] Aydemir, *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*, 47.

[748] Klasik Türk edebiyatında Hz. Nûh kavramı hakkında geniş bilgi için bkz. Tuğçe Yaşa, *Klâsik Türk Edebiyatında Nûh Peygamber* (Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

[749] Aydemir, *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*, 58.

[750] Mustafa Uzun, "İslamî Türk Edebiyatında Hz. İbrahim", *Hz. İbrahim 1. Hz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri*, ed. Ali Bakkal (Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 1997), 204.

[751] Kıssa hakkında bilgi için bkz. Köksal, *Peygamberler Tarihi*, I-II/154-160.

ateşinde Hz. İbrahim gibi yakmak gerektiğini ancak o zaman nefsin (Nemrut'un) ateşinden kurtulup esenlik ve selamete erilebileceğini dillendirmiştir.

Ḫalīlāsā yaḳasıñ cism ü cānıñ āteş-i ʿaşḳa

Saña Nemrūd nefsiñ nārı ẕāt berd-i selām odı (243G/3)

3.1.4.4.Hz. Yakûb

Hz. İbrahim'in torunu olan Hz. Yakûb, İsrailoğullarının atalarından sayılmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de kıssaları anlatılan peygamberlerden olan Hz. Yakûb, edebiyatta daha çok Hz. Yûsuf'u kaybetmesi, gözlerinin kör olması, çok ağlaması ve Hz. Yûsuf'u beklediği beytü'l-hazen (hüzünler evi) ile birlikte anılmaktadır.

Dîvân'da Hz. Yakûb, her zaman Hz. Yûsuf ile birlikte anılmaktadır. Abdülkâdir Efendi, gönül ülkesinde Ken'ânlı Yûsuf'u görmek isteyenin Yakûb gibi ağlaması gerektiği, cisim gözünün kör olması ile gönül gözünün açılacağını ve ancak o zaman Yûsuf'un görülebileceğini dile getirmiştir.

Mıṣr-ı dilde Yūsuf-ı Kenʿān'ı görmek isteyen

Āh idüp *Yaʿḳūbveş* çeşmi anıñ giryān olur (51G/2)

Dünya gurbethanesine gelmekle asıl vatanından ayrılan ve her an gerçek vatanının hasretini çeken âşığa, ecel rüzgârı yani ölüm, Hz. Yûsuf'un kokusunu taşıyan gömleği Hz. Yakûb'a ulaştıran rüzgâr gibidir. Âşık ancak ölmekle gerçek sevgiliye kavuşulacağını bilmektedir.

ʿĀşıḳ-ı ḥasret-keşe bād-ı ecel gūyā ki bil

Būy-ı Yūsuf'dur ki *Yaʿḳūb*'a getürdi pīrehen (162G/5)

İnsanın dünyadaki garipliği; Hz. Yûsuf'un kuyudaki hâli ile Hz. Yakûb'un hüzünler evindeki hâline benzemektedir (32M/2). Vechu'llâh'ı görmek isteyenin, Yûsuf'un vechini görmek isteyen Yakûb gibi hüzünler evine gelmesi gerekmektedir (118G/3). Kalp Yakûb'u Ken'ân gönlünde hüzün içinde dururken mahbub-ı hakikînin vechinin tecellileri ile can Yûsuf'undan haberler gelmektedir.

Ṭururken ḥüznile *Yaʿḳūb*-ı ḳalb Kenʿān-ı dil içre

Beşīr-i vechile o Yūsuf-ı cāndan ḫaber geldi (226G/2)

Görüldüğü üzere Hz. Yakûb, *Dîvân*'da daha çok tasavvufî açıdan ele alınmış, dünyaya gelerek asıl vatanından ayrılan ve asıl vatanının hasretiyle yanan insan-ı kâmili temsil etmiştir.

3.1.4.5.Hz. Yûsuf

Kur'ân-ı Kerim'de kıssaların en güzeli olarak belirtilen ve hayatının büyük bir bölümünden kesitler verilen Hz. Yûsuf, Hz. Yakûb'un oğludur. Hayatı, Türk edebiyatında birçok müstakil edebî esere konu olmuş[752]; güzelliği, kuyuya atılması, rüya tabirinde bulunması, iffeti, Mısır'a sultan olması gibi hayatına dair önemli olaylar, şairler tarafından sıklıkla işlenmiştir.[753]

Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'ında Hz. Yûsuf'u "Yûsuf-ı ra'nâ", Yûsuf-ı zî-hüsn", "Yûsuf-ı Ken'ân", "vech-i Yûsuf" gibi terkiplerle zikretmiştir. Daha çok Hz. Peygamber'in güzelliğinin söz konusu olduğu beyitlerde Hz. Yûsuf ile Hz. Peygamber'in güzelliği mukayese edilmiştir. "Mısır'ın soylu kadınları Hz. Yûsuf'un güzelliği karşısında ellerini kestiler; eğer seni (Hz. Peygamber'i) görselerdi canlarını verirlerdi." (180G/14-15) diyerek Hz. Peygamber'in suret ve siret güzelliğini dile getiren Abdülkâdir Efendi, "Gönül mısrının kadınları sen dururken güzellik sahibi Yûsuf'a bakar mı hiç! Sen ondan daha şirin ve daha tatlısın ya Rasûlallah!" diyerek Hz. Peygamber'i vasfetmektedir.

Baḳar mı sen ṭururken *Yūsuf*-ı ẕī-ḥüsn ü zībāya

Zenān-ı mıṣr-ı dil sen daḫi şīrīn daḫi aḥlāsıñ (110G/4)

[752] Türk edebiyatında Hz. Yûsuf'un kıssasını konu alan müstakil eserler için bkz. Melike Gökcan Türkdoğan, *Klasik Türk Edebiyatında Yûsuf u Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008)

[753] Dîvân şiirinde Hz. Yûsuf'un yeri ve önemi hakkında bkz. İbrahim Çınar, *Klasik Türk Edebiyatındaki Divanlarda Hz. Yûsuf İle İlgili Unsurlar* (Kars: Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

Hz. Peygamber, güzellik ülkesinin yegâne sultanıdır. Ona binlerce Ken'ânlı Yûsuf meftun ve hayran olmuştur.

Kişver-i ḥüsn ü melāḥat taḫtınıñ sulṭānısıñ

Oldı meftūnuñ hezārān *Yūsuf-ı Kenʿān*esi (227G/4)

Dîvân'da bazı beyitlerde ise Hz. Yûsuf, mutlak güzelliğin en güzel tecellisi olarak kullanılmıştır. İnsan özü itibarıyla övülmeye layık varlıktır. Nitekim Allah, insanı en güzel kıvamda "ahsen-i takvîm" yarattığını belirtmektedir.[754] Buna rağmen insanoğlu hakikati görmemekte ısrar etmektedir. Gönül gözü kör olan insanın, cemal-i Yûsuf'u (Allah'ın tecellilerini, Allah'ın rahmet eserlerini, Allah'ın vechini) görmek ihtimali bulunmamaktadır.

Görür mi çeşm-i nā-bīnā *cemāl-i Yūsuf*-ı raʿnā

Egerçi ḥadd-i ẕātında bulupdur ṣad hezār taḥsīn (159G/2)

3.1.4.6.Hz. Eyyûb

Hz. İshak'ın torunlarından olan Hz. Eyyûb, Şam ve çevresinde peygamberlik vazifesi ile gönderilmiştir.[755] Zenginliği ile bilinen Hz. Eyyûb, imtihan gereği başta sağlığı olmak üzere malı ve evlatlarıyla imtihan edilmiş, sıkıntılı günlerin ardından Allah tarafından kaybettiklerinden daha fazlası kendisine lütfedilmiştir.[756] Edebiyatımızda daha çok sabrı ile anılan Hz. Eyyûb, yıllarca süren hastalık ve mal kaybına rağmen sabretmiş, sadece Allah'a dayanıp güvenmiştir.[757]

Dîvân'da Hz. Eyyûb bir defa geçmektedir. Hz. Eyyûb'un her ne sıkıntı çekerse çeksin hâlini başkasına anlatmadığını, içini sadece ve sadece onu yaratan Allah'a açtığını

[754] Tîn 95/4.

[755] Aydemir, *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*, 97.

[756] Hz. Eyyûb'un hayatı hakkında bilgi için bkz. Köksal, *Peygamberler Tarihi*, I-II/305-323; Aydemir, *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*, 97112.

[757] Türk edebiyatında Hz. Eyyûb ve sabrı için bkz. Ekrem Bektaş, "Klâsik Türk Şiirinde Hz. Eyyub ve Sabrı", *International Journal of Language Academy* 3/3 (2015), 107-123.

dile getiren Abdülkâdir Efendi, kendisinin de Hz. Eyyûb gibi zorluklara sabredeceğini ve hâlini sadece Allah'a arz edeceğini ifade etmektedir.

Yūsufāsā ḳaʿr-ı çāh-ı hecre düşdüm ben daḫi

Yaʿḳūbāsā ḳalmışım beyt-i ḥazende ben daḫi

*Eyyūb*āsā eylerem Ḥaḳḳ'a şikāyet ben daḫi

Ağlayalım ağlayalım gülmege ṭāḳat mı var (32M/2)

3.1.4.7.Hz. Mûsâ

Hz. İbrahim soyundan gelen Hz. Mûsâ, ulü'l-azm peygamberlerden biridir. Kur'ân-ı Kerim'de en çok bahsedilen peygamberlerden olan Hz. Mûsâ'nın hayatı hakkında; Firavun'a başkaldırması, İsrailoğullarını Firavun'un zulmünden kurtarması, Hızır ile olan maceraları, gibi pek çok kesit zikredilmektedir.[758] Edebiyatımızda daha çok Hızır ile gerçekleşen yolculuğu, bazı mucizeleri (yed-i beyza, asasının yılan olması…) Tûr Dağı'nda Allah ile konuşması, denizi yarması gibi konular ile birlikte anılmaktadır.[759]

Hz. Mûsâ'nın dünyaya gelmesiyle başlayan hadiseler, annesinin onu nehre bırakması, Firavun'un sarayında Allah'ın izni ile büyütülmesi, Tûr Dağı'nda Allah ile görüşmesi ve bu esnada Allah'ın tecellisini müşahede etmesiyle bayılması, Hızır ile seyahati ve Hızır'a verilen ilim, Kızıl Deniz'i ikiye bölmesi, göğsüne soktuğu elini beyaz bir nur olarak çıkarması gibi hadiseler, sufiler tarafından tasavvufî bir libas giydirilerek tasavvufî birçok kavrama örnek olarak verilmiştir.[760]

Dîvân'da Hz. Mûsâ'nın Tûr Dağı'nda Allah ile konuşması ve Allah tarafından Hz. Mûsâ'ya "Sen beni göremezsin!" hitabının geçtiği kıssaya[761] telmihte bulunularak, her ne

[758] Hz. Mûsâ'nın hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Aydemir, *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*, 113-151; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, I-II/7-118.

[759] Türk edebiyatında Hz. Mûsâ kavramı hakkında bkz. Havva Dereli, *Klâsik Türk Edebiyatında Mûsâ Peygamber* (Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

[760] Hz. Mûsâ'nın tasavvufî bazı kavramlarda nasıl ele alındığı hakkında bkz. Mahmud Esad Erkaya, "Kur'ân Kıssaları Bağlamında Hz. Musa İle İlişkilendirilen Bazı Tasavvuf Kavramları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/41 (ts.), 1342-1353.

[761] Kur'ân-ı Kerim'de geçen bu kıssa için bkz. A'râf 7/143.

kadar Hz. Mûsâ'ya "Sen beni göremezsin!" diye hitap edilse de Hz. Peygamber'in varlığının Allah'ı görmeye bir dua ve vesile olduğu bildirilmiştir.

Ḫiṭāb-ı *len terānī Mūsā*'ya olmuş iken ammā

Ḥiyāẕ-ı ruʾyete ẕātıñ duʿādır yā Rasūla'llāh (180G/8)

Tasavvufta bazı bilgilerin ilham yoluyla öğrenilmesi (ilm-i ledün) ve olayların görünenin yanında görünmeyen batinî bir vechesinin bulunması, sıklıkla dile getirilen bir konudur. Bu konuda daha çok Hızır ile Hz. Mûsâ'nın birlikte yaptıkları yolculuk kıssası örnek verilmektedir.[762] Abdülkâdir Efendi *Dîvân*'da, seyr ü sülûka yeni girmiş dervişin irfana yani varlığın hakikatine erebilmesinin yolunun Hızır gibi olan şeyhine Hz. Mûsâ gibi tam bağlanmasıyla mümkün olabileceğini şöyle dile getirmiştir:

Pey-i Ḫıżr-ı ṭarīḳ üzre aşanlar

Ledün Mūsā'sı_olup ʿirfāna geldi (21K/5)

3.1.4.8.Hz. Süleymân

Hz. Dâvûd'un oğlu olan Hz. Süleyman, Allah'ın dünyevi lütuflarına mazhar olmuş hükümdar bir peygamberdir. Allah'ın bir lütfu olarak rüzgârlara hükmü geçen, cinleri emri altında bulunduran Hz. Süleyman, kuşların dilini bilir hayvanlarla irtibata geçebilirdi.[763] Kur'ân-ı Kerim'de pek çok kıssası anlatılan Hz. Süleyman, edebiyatta daha çok karınca ile olan konuşması,[764] zenginliği, cinlere ve rüzgâra hükmetmesi,[765] mührünün çalınması[766] gibi hususlarla anılmaktadır.[767] Tasavvuf edebiyatında ise Hz. Süleyman, yukarıda belirtilen konularla birlikte daha çok kuşların dilini bilmesi ile

[762] Kur'ân-ı Kerim'de geçen bu kıssa için bkz. Kehf 18/60-82.

[763] Aydemir, *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*, 187.

[764] Neml 27/18-19

[765] Sa'd 38/36-37

[766] Hz. Süleyman'ın hükümranlığını gösteren mührünün cinler tarafından çalınması ve çalan cine verilen ceza için bkz. Aydemir, *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*, 205-206.

[767] Türk edebiyatında Hz. Süleyman hakkında geniş bilgi için bkz. Hüseyin Akkaya, *Osmanlı Türk Edebiyatında Süleyman Peygamber ve Şemseddin Sivâsî'nin Süleymâniyyesi : İnceleme, Tenkidli Metin ve Tıpkıbasım*, ed. Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin (Cambridge: Harvard Üniversitesi Yayınları, 1997), 1/7-127.

zikredilmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere sufilerin müphem ve anlaşılması zor konuların anlatılmasında benimsedikleri remiz ve teşbihlerle örülü dile kuşdili denilmektedir. Bu dili ancak "Süleyman olan" anlayabilmektedir.[768]

Dîvân'da Hz. Süleyman, daha çok saltanatı ve dünya nimetleriyle donatılmış olması hasebiyle konu edilmektedir. İnsan dünyada Hz. Süleyman kadar zengin olsa, kuşlara ve rüzgârlara hükmü geçse, gözleri kamaştıran hazinelere sahip olsa da bu nimetlerin hepsi fani ve geçicidir. Bu nimetler içinde bin yıl yaşasa da sonunda yok olmaya mahkûmdur. Özünde fena olan bu nimetlere itibar etmenin bir anlamı yoktur. Asıl itibar edilecek olan baki ve sonsuz olan Allah'ın vechidir.

Süleymānveş cihānda mülk ü devlet ger bulursañ da
Olur mı iʿtibārı hīç fenādır anı n'eylerler (53G/6)

Varlığın hakikatını anlamak, âlemlerin mânen hükümdarı olmak ve zamanın Süleyman'ı olup saltanat mührünü eline almak ancak tevhid iledir. Eğer bir insan Allah'a tam anlamıyla inanır ve tevhid sırrının mahiyetine ererse işte o, zamanın Süleyman'ı olur. Beyitte, Hz. Süleyman'ın mührünün üzerinde İsm-i A'zam'ın bulunduğu ve bu yüzüğe sahip olanların her şeye hükmedeceğine dair rivayete telmihte bulunulmuştur.[769]

Żabṭ-ı ʿālem eyle ism-i aʿẓam-ı tevḥīdle
Ol zamānıñda *Süleymān* ḫātem-i tevḥīdle (207G/1)

Müminin gönlü Allah'ın nazargâhıdır. Allah orada tecelli eder ve oraya mihman olur. Bu nedenle Hz. Süleyman'ın tahtı hakikatte müminin gönlüdür. Bu tahta Sultan-ı hakikî mihman olup yerleştikten sonra diğer şahların suretinin görünüp görünmemesi, onların âşığa itibar edip etmemesinin bir önemi yoktur.

[768] Uludağ, *Tasavvufun Dili*, 19-20.

[769] Hz. Süleyman'ın yüzüğünde İsm-i A'zam'ın yazılı olması hakkında bkz. Akkaya, *Osmanlı Türk Edebiyatında Süleyman Peygamber ve Şemseddin Sivâsî'nin Süleymâniyyesi : İnceleme, Tenkidli Metin ve Tıpkıbasım*, 1/109.

Süleymān taḫtı ʿuşşāḳa ḥaḳīḳatda olupdur dil

Görünse şāhid-i dil ṣūret-i şāhānı n'eylerler (53G/4)

3.1.4.9.Hz. Îsâ

Ulü'l-azm peygamberlerden olan Hz. Îsâ, İsrailoğullarına gönderilen son peygamberdir. Hz. Îsâ'nın babasız olarak yaratılması[770], bebekken konuşması[771], Allah'ın izniyle hastalara şifa vermesi, ölüleri diriltmesi[772], peygamber olarak gönderildiği toplum tarafından asılmak istenmesi[773] Kur'ân-ı Kerim'de zikredilmektedir. Edebiyatta ise Hz. Îsâ'nın nefesiyle ölenleri diriltmesi, Cebrâil ile olan münasebeti, Allah'ın Hz. Îsâ'ya ruhundan üflemesi, göğe yükseltilmesi, Hz. Peygamber'in gelişinin müjdeleyicisi olması gibi yönleriyle sıklıkla işlenmiştir.[774]

Hz. Îsâ, *Dîvân*'da bir defa geçmektedir. Bilindiği üzere tasavvufta şeyhin bir özelliği de mânen ölü olan gönülleri sohbetleri ve manevi nefesiyle ihya etmesi, saliki gaflet uykusundan uyarmasıdır. Bir kimse sonsuz bir hayat istiyorsa Hz. Îsâ'nın ölüleri dirilten nefesine sahip bir şeyhe intisap etmesi gerekmektedir. Abdülkâdir Efendi'ye göre sonsuzluğa ulaşmanın ve Mahbûb-ı Lemyezel olan Allah'ta fani olmanın birinci kuralı, Îsâ nefesli bir şeyhe bağlanmak ve onda yok olmaktır.

Ol ḥayāt-ı cāvidānıñ bunda iken ṭālibi

Sen de bir *ʿĪsī-nefes*le hem-dem ol bile aḫī (239G/5)

3.1.4.10. Hz. Muhammed

Allah'ın "Habibim" hitabının muhatabı, kâinatın yaratılış gayesi ve bu nedenle yaratılanların mukaddimesi olan Hz. Peygamber, âlemlere rahmet olarak gönderilmiş[775]

---

[770] Âl-İmrân 3/59.

[771] Meryem 19/29-33.

[772] Âl-İmrân 3/49.

[773] Nisâ 4/157-158.

[774] Hz. Îsâ'nın hayatı ve mucizelerinin edebiyatımıza yansımaları hakkında geniş bilgi için bkz. Seydi Kiraz, "Türk İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz. İsa", *EKEV Akademi Dergisi* 60 (2014), 261-280; Abdulhakim Koçin, "Divan Şiirinde Hz. İsa", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/19 (2009), 69-104.

[775] Enbiyâ 21/107.

son peygamberdir.[776] Kur'ân-ı Kerim'de ümmetine çok düşkün ve merhametli olduğu bildirilen Hz. Peygamber'in[777] sevgisine ve şefaatine mazhar olmak isteyen peygamber âşığı şairler pervane gibi onun nurunun etrafında toplanmış ve şiirlerini de onunla süslemişlerdir. Bir Hz. Peygamber âşığı olan Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'ının neredeyse üçte birini Hz. Peygamber'e ayırmış, her beyitte sözü bir şekilde ona getirmeye çalışmış ve hep ondan dem vurmuştur. Hz. Peygamber'e derunî bir aşkla bağlı olan Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde onun her hâlini anlatmaya çalışmış, onun ümmetine olan muhabbeti ve merhametini her fırsatta dile getirmiştir.

Dîvân'da en çok zikredilen peygamber olan Hz. Peygamber için "Muhammed", "Mustafa", "Ahmed", "Mahmud" isimlerinin yanında onu vasfeden birçok sıfat ve terkip de kullanmıştır. Hz. Peygamber için kullanılan terkip ve sıfatlardan bazıları şöyledir: "Kutb-ı ebrâr, mihver-i çarh, mahrem-i esrâr-ı vahdet, şehbâz-ı evc-i kutsiyân, melce-i rûz-ı kıyâmet, maksem-i enhâr-ı rahmet, matla-i envâr-ı Hazret, mahzen-i esrâr-ı hikmet, kâmi'-i şirk-i Ehad, muktedâ-yı enbiyâ, pîşvâ-yı evliyâ, şeh-i âlî-cenâb, süvâr-ı kişver-i ednâ, sâbık-ı meydân-ı risâlet, şâh-ı harem, kân-ı kerem, hâzin-i gencîne-i Hak, hakikat bağının gül-i enveri, küntü kenz'in cevheri, hûrşîd-i nûr-ı zât-ı pâk, kilîd-i harîm-i Hazret, zübde-i mahlûk, seyyidü's-sâdât, dü âlem şâhı, fahr-ı âlem, mahbûb-ı ekrem…"

Tasavvufî düşünceye göre mutlak varlık sadece Allah'tır.[778] Allah dışında görünen her şey O'nun tecellilerinden ibarettir. Allah'ın eşyaya tecelli etmesiyle yaratılan diğer bir tabirle tecellisinin ilk nümayan olduğu varlık Nur-ı Muhammedî'dir.[779] Dolayısıyla yaratılan ilk varlık Hz. Peygamber'in nurudur. Bir görüşe göre onun nurundan da kâinat yaratılmıştır.[780] Meseleye bu açıdan bakıldığında eşyanın hakikatinin ve varlığın sırlarının Hz. Peygamber olmadan çözülmesi ve anlaşılması mümkün değildir. Abdülkâdir Efendi bir beytinde, Allah'ın eşyaya tecelli etmesiyle ilk ortaya çıkan şeyin

---

[776] Hz. Peygamber'in hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. M. Asım Köksal, *İslam Tarihi Hazret-i Muhammed (As.) ve İslâmiyet (Mekke-Medine Devri)* 1-12 (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1981).

[777] Tevbe 9/128.

[778] Varlığın birliği anlamındaki vahdet-i vücûd anlayışı hakkında geniş bilgi için bkz. Sadreddîn Konevî, *Vahdet-i Vucût ve Esâsları*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012).

[779] Nur-ı Muhammedî anlayışının kökeni ve mutasavvıfların bu konudaki görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Demirci, *Nûr-ı Muhammedî* (İstanbul: Nefes Yayınları, 2013).

[780] İlk olarak Hz. Peygamber'in nurunun yaratılması ve o nurdan da diğer varlıkların yaratılması hakkında bkz. İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, çev. Mustafa Genç, (İstanbul: Beka Yayınları, 2019) 2/67-69, (Hadis no: 827).

Nur-ı Muhammedî olduğunu, onun yaratılmasıyla birlikte varlık âleminin bir anlam kazandığını, varlık âlemine tecelli eden Allah'ın esmasının ancak Hz. Peygamber'le anlaşılabileceğini çünkü varlık sırlarının hazinesinin anahtarının Hz. Peygamber olduğunu şöyle ifade etmektedir:

İtdi eşyāya tecellī çün Cenāb-ı Kibriyā

Bāhir oldı ibtidā nūr-ı pāk-ı Muṣṭafā

Bu ʿavālim taḫtına ol şāhı sulṭān eyleyüp

Kenz-i esmā ḳuflunuñ miftāḥını virdi aña (7G/2)

Hz. Peygamber, risalet silsilesinin son halkasıdır. Risalet silsilesi bir tesbihe benzetildiğinde son tesbih tanesi imameye en yakın olan ve aynı zamanda başlangıç noktasında bulunan tanedir. Hz. Peygamber de risalet bahçesine son gelen olsa da manevi olarak o bahçenin ilk müdavimidir. (6M/3). Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber'in vücudu, rahmet ırmaklarının mahlûkatın gönül şehirlerine taksim edildiği yerdir, onun vücudu Allah'ın nurlarının tecellîgâhı ve doğuş yeridir.

Maḳsem-i enhār-ı raḥmetdir vücūd-ı Muṣṭafā

Maṭlaʿ-ı envār-ı Ḥażret'dir vücūd-ı Muṣṭafā (5G/1)

O, kendinden önce gelen nebi ve rasullerin kendine iktida ettiği (6G/1), şirki kökünden söken, mahlûkatın eşrefi, âlemlerin övüncü olan (6G/4) bir peygamberdir. Kâinattaki Allah'ın tecellileri ancak ona tâbi olarak anlaşılabilmektedir. O olmadan bütün mevcudat bir bilinmezlik içindedir. Bütün varlık onunla bir anlam kazanmaktadır. Çünkü önce gelenlerin ve sonradan geleceklerin bütün ilimleri onda toplanmıştır, ledün ilminin cevheri onun zatıdır.

Ey Rasūl-i maḥrem-i esrār-ı Rabbü'l-ʿālemīn

Maḫzen-i feyż-i ʿulūm-ı evvelīn ü āḫirīn

Cevher-i ʿilm-i ledün cümle seniñ ẕātıñdadır

Gevher-i ʿirfān u hem şānıña ṣad ṣad āferīn (154G/1-2)

Hz. Peygamber, her şeyin aslı ve esasıdır, kâinat ise fürûdur, onun feyziyle kâinat hayat bulmuştur.

Nefḫa-i cān-baḫş kevn-i ʿāleme feyżiñ durur

Aṣl-ı küldür ẕāt-ı pāḳıñ ferʿ olupdur kāʾināt (21G/2)

Dîvân'da Hz. Peygamber'in ümmetine olan muhabbeti, kıyamet günü şefaatte bulunması, sıklıkla zikredilmektedir. Hz. Peygamber, mahşer meydanının ortasında ulu bir servi ağcı gibi yükselmekte, her bir yaprağı ümmetine şefaat için açılmakta bir nevi ümmeti o ağaçtan şefaat ve rahmet meyveleri toplamaktadır.

Çün dıraḫt-ı cism-i pākıñ ser çeker

Ez-zemīn ber-ʿarşdır rūz-ı cezā

Eyleyüp berg-i şefāʿat beẕlini

Mīve-çīn eylersiñ ümmeti şehā (10G/4-5)

Kıyamet günü bin ayağın bir ayaküstünde olduğu, herkesin şaşkın ve ne yapacağını bilmeden koşuşturduğu o hengâmede (8M/2) Hz. Peygamber'in Livaü'l-Hamd Sancağı[781] ümmetine gölgelik olacaktır (218G/2). Başta Hz. Âdem olmak üzere bütün peygamberler ve insanlık mahşer günü Hz. Peygamber'in sancağının altına sığınmak isteyeceklerdir.

Olmasa taḫt-ı Livā'sında bütün yevm-i cezā

Ādemü men-dūnehu kime olurdı ilticā (7G/4)

[781] Hz. Peygamber'in kıyamet günü ona inanları altında toplayacağı sancak olarak bilinmektedir. Bilgi için bkz. Salih Sabri Yavuz, "Livâü'l-hamd", *İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/200.

Hz. Peygamber, İsra Gecesi, göğe yükseltilmiş, enfüsî ve âfâkî bütün sırlara vâkıf olmuş, Cebrail'in yaklaşamadığı makamlara ulaşmış, Allah'ı kendine has bir mahiyette seyretmiş, Allah'ın birçok tecellisine mazhar olmuştur.[782] Abdülkâdir Efendi'ye göre Mirâc hadisesi hem ruhen hem de bedenen gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber'in Allah tarafından davetli olarak çağrılması onun emîn sıfatının bir tezahürüdür ve bu davete en layık olan kişi Hz. Peygamberdir.

Sezādır ẕātıñıñ her cihetile daʿvet-i Ḥaḳḳ'a

Heme esrār-ı Miʿrāc'a emīndir yā Rasūla'llāh (195G/2)

Hz. Peygamber bu yolculuğunda Allah'a olan aşk ve muhabbetini merdiven yapmış, bu aşkıyla kurbete ermiştir.

Semāya nerdübānıñ ceẕbe-i Mevlā olupdur çün

Ḳamu Miʿrāc'da maẓhar oldıġıñ āṣār-ı ḳudretdir (75G/2)

Hz. Peygamber'in hiçbir peygambere nasip olmayan bu şerefli yolculuğunu gören diğer peygamberler ona imrenmektedir.

Reşk-i Miʿrāc'ıñla ṭoldı enbiyānıñ ḳabları

Āsumāna Leyle-i İsrā'da irişdi eliñ (111G/3)

Dîvân'da az da olsa Hz. Peygamber'in şemailine dair bilgiler de bulunmaktadır. Onun yüz güzelliği -Duhâ Sûresi gibi- kuşluk vakti kadar aydınlık, saçları -Leyl Sûresi gibi- gece kadar siyah, Allah'ın vahdaniyetinin imam olduğu kaşları ise -kabe kavseyn[783]

[782] Mirâc hadisesi hakkında bilgi için bkz. M. Asım Köksal, *İslam Tarihi Hazret-i Muhammed (As.) ve İslâmiyet (Mekke Devri)* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1981), 307-318. Mirâc hadisesinin Türk edebiyatına yansımaları hakkında bilgi için bkz. Metin Akar, *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râcnâmeler* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987).

[783] Necm 53/9.

gibi- yayın iki ucu kadar yakın/kıvrıktır. Gözlerini anlatmak ise mümkün değildir, onu ancak "Bakışı şaşmadı ve haddi aşmadı."[784] ayeti şerh etmektedir.

*Ve'ḍ-ḍuḥā*dır nüsḫa-i zībā-yı ḫüsnüñ yā Rasūl

Oldı şān-ı sünbüliñ *ve'l-leyli* yüsrüñ yā Rasūl

Ḳaşlarıñ miḥrābına ḫaṭṭ-ı Eḥad oldı imām

Ḳābe ḳavseyn remzidir bu ṭāḳ-ı ebrūñ yā Rasūl

Metn-i çeşmiñ şerḥine bir nebẕe *mā-zāġa'l-baṣar*

Geldi Ḥaḳ'dan Leyle-i İsrā'da medḥiñ yā Rasūl (123G/1-3)

Hz. Peygamber'in yüzü ezel güneşinin yansıması, alnı ise güzelliğin ser levhasıdır. Onun güzelliği darbımesel olarak her yerde söylenmektedir (194G/1-2). O, ebedî olan Allah'ın gül bahçesinin en seçkin gülü, ezel bağının en rağbet edilen meyvesidir (126G/1). O, âdemoğlunun muallimi, âlem hazinelerinin cevheri, arşın şerefli misafiri (136G/1); hayırlı yollara hidayet edici, "kul/de ki" emrinin padişahı, peygamberlerin serdarı (139G/2); ezel bezminin parlak kandili, hakikat güneşinin ışıltısı ve keramet evcinin hümasıdır (220G/3).

Görüldüğü üzere şiirlerinde birçok peygamberi anan Abdülkâdir Efendi, şiirlerinin başat konularından biri olarak Hz. Peygamber'i *Dîvân*'ın başköşesine oturtarak oldukça samimi bir üslupla engin peygamber sevgisini dile getirmiştir.

3.1.5. Âhiret İle İlgili Mefhumlar

3.1.5.1.Ölüm

Sûfilere göre ölüm, bir yok oluş değil aksine sonsuz ve ebedî bir âlemin mukaddimesidir. Aslında ölüm rüyadan uyanış, hakikî âleme yeniden doğuştur. Dolayısıyla mutasavvıflar ölümü hep gülerek karşılamışlar, sevgiliye ulaşmanın bir

[784] Necm 53/17.

vasıtası olarak görmüşlerdir.[785] Bu bağlamda Abdülkâdir Efendi de şiirlerinde insanın asıl vatanından ayrıldığını, dünya hayatının bir gurbet olduğunu dile getirmiş, nasıl ki Yûsuf'un hasretiyle yanan Yakûb'a rüzgârlar oğlunun kokusunu getirmiş ise ecel rüzgârı da Mahbûb-ı hakikî olan Allah'a kavuşmanın kokusunu getirmektedir. Yani sûfi, Hz. Yakûb gibi Allah'a kavuşma hasretiyle yanmakta ve bu ayrılık ateşini ancak ecel rüzgârı bertaraf edebilmektedir.

ʿĀşıḳ-ı ḥasret-keşe *bād-ı ecel* güyā ki bil

Büy-ı Yūsuf'dur ki Yaʿḳūb'a getürdi pīrehen (162G/5)

Bu dünya hiç kimseye vefa göstermemiştir. Buraya gelen herkes bir gün asıl vatanına dönecektir. Dolayısıyla bu geçici mekân olan dünyaya aldanmamak gerekmektedir (85M/1). Ayetle sabittir ki her şey fanidir ve sonunda yok olacaktır.[786] Fırsat varken, ecel şarabından içmemişken ölüme hazırlık yapılmalıdır.

İçmeden cām-ı fenā-yı *mevt*i fırṣat ṭut günüñ

Külli nefsin hālikun ḳavlinde_olan meẕkūra baḳ (107G/2)

3.1.5.2. Sûr

Dinî bir kavram olarak Sûr, kıyametin kopuşunu belirtmek ve kıyamet koptuktan sonra bütün insanların dirilip mahşer yerine toplanmalarını sağlamak üzere İsrâfil tarafından üflenecek olan alettir.[787] Kur'ân-ı Kerim'de "Allah'ın diledikleri hariç, göklerde ve yerde bulunanların hepsinin düşüp öleceği"[788] belirtilerek kıyametin kopmasının habercisi olan birinci sûra işaret edilmiştir. İkinci sûrun üflenmesiyle birlikte insanların dirilerek Rablerine koşacakları zikredilmiştir.[789]

[785] İsen, "Mutasavvıflara, Sufî Şairlerce Yazılan Mersiyeler ve Sufî Düşüncesine Göre Ölüm", 307-308.

[786] Kasas 28/88.

[787] İsmail Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, ed. İsmail Karagöz (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), "Sûr", 599.

[788] Neml 27/87; Hâkka 69/13-16.

[789] Yâsîn 36/51.

Dîvân'da İsrâfil'in bir gün sûra üfleyeceği, onu işiten insanların ten ve canlarının birbirinden uzaklaşacağı, dünyanın münzevi bir derviş gibi bütün varlıklarından kurtulacağı dile getirilerek birinci sûra işaret edilmiştir:

Eyler İsrāfil emir-i Ḥaḳ'la bir gün *nefḫ-i ṣūr*

Cān u cismin bir birinden işideniñ ide dūr

Ṣoyunur dervīş gibi varlıḳ libāsından cihān

Ṣūret-i sırr-ı fenā dilden ider ol dem ẓuhūr (67G/1-2)

İnsanoğlunun bu harman yeri olan dünya âleminde bir gün ecel rüzgârı esip ten kabuğundan ayrılıp kabir anbarına bir buğday tanesi gibi konulacağı, nice yıl toprak altında kaldıktan sonra sûra üflenmekle birlikte mahşer yerine koşulacağı anlatılan aşağıdaki dizelerde ise ikinci sûra işaret vardır:

Bu ḫırmengāh-ı ʿālemde eser bād-ı ecel bir gün

Ḳonur anbār-ı ḫāka dāne-i cismiñ ṭutar setri

Nice dem zīr-i ḫākda olmuşiken muḫtefī āḫir

Nidā-yı daʿvet-i *Ṣūr*'la idersiñ ḥaşre dek seyri (240G/4-5)

3.1.5.3. Kıyamet

Dinî bir kavram olarak kıyamet, Allah'ın ezelde takdir ettiği zaman gelince, dünyadaki bütün canlıların ölmeleri, sonra bütün ölmüşlerin Allah tarafından diriltilmeleri ve mahşer yerine toplanmalarını ifade eden kozmik bir hadiseyi ifade etmektedir.[790]

Dîvân'da dünyanın yok olup ebedî hayatın mukaddimesi hükmündeki bu hadise için "kıyamet" ve "rûz-ı rüstâhîz" kelimeleri kullanılmaktadır. Her hadiseye tasavvufi bir pencereden bakan ve her olaya ilahî aşkın neşvesini katan Abdülkâdir Efendi için asıl

[790] Fikret Karaman, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, ed. İsmail Karagöz (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), "Kıyamet", 378.

kıyamet, âşığın Maşûk-ı hakikîde yani Allah'ta yok olmasıyla gerçekleşmektedir. Fenâ fi'llâh'a eren âşığın kıyameti kopmuş ve sevgilisine vasıl olmuş, dünya hicret ve gurbetinden kurtulmuştur. Diğer insanlar için kıyamet günü gerçekleşecek buluşma, âşık için Allah'ta yok olduğu an gerçekleşmiştir.

Fenā fī'llāh *ḳıyāmet*dir ḳulūb-ı ʿāşıḳān içre

Pes anıñçün gözetmez çeşm-i ʿāşıḳ yevm-i maḥşūrı (241G/2)

Daha önce de dile getirildiği üzere Abdülkâdir Efendi, her konuda Hz. Peygamber'i hatırlamayı ondan istişfada bulunmayı şiar edinmiştir. Kıyamet gününün tek hâkimi Allah'tır. Bununla birlikte Allah dilediği kullarına şefaat hakkı verecektir. Kıyamet gününde şefaat dilenilecek ilk isim Hz. Peygamber'dir. Hz. Peygamber kıyamet gününün tek sığınağı (3G/4), kıyamet gününün hararetinden koruyacak olan tek gölgelik (63G/1), o gün nebilerin bile iltica edeceği bir serdar ve kıyamet gününün süsüdür (213G/3). O, kıyamet gününde Allah'a nazı geçendir ve o gün, bütün insanların hacetine çare bulacak tek makam Hz. Peygamber'in makamıdır.

Meded-sāz-ı ḳamu erbāb-ı ḥācāt-ı *ḳıyāmet*sin

Sözüñ maḳbūl-i dergāh olduġı gün gibi eẓhardır (34G/3)

Dolayısıyla Abdülkâdir Efendi, kıyamet gününün dehşetinden kurtulması ve günahlarının affedilmesi için Hz. Peygamber'den sık sık istişfada bulunmaktadır.

Elim ṭut *rūz-ı rüstā-ḫīz* ʿaṭā ḳıl melceʾim sensin

Ki senden ġayrı ġayret-keş baña şefḳat-diş̱ārım yoḳ (102G/5)

Rūz-ı rüstā-ḫīz kerem eyle Necīb-i zārıña

Raḥmetkārā efendim cāy-ı ẕüldür yā Rasūl (117G/4)

Emān it bende-i zārıñ Necīb'e *rūz-ı rüstā-ḫīz*

Emān maḥşeriñ sen ekberisin yā Rasūla'llāh (182G/6)

3.1.5.4. Berzah

Sözlükte iki şey arasındaki engel, perde anlamına gelen berzah, İslam inancına göre ölümden sonra başlayan ve mahşerdeki dirilişe kadar devam edecek olan kabir hayatıdır.[791] Berzah kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de ikisi sözlük anlamı olmak üzere üç ayette geçmektedir.[792] Tasavvufi olarak hakikat ile hayalin, cisim âlemi ile manâ âleminin, var olanla yok olanın arasındaki perde olarak ele alınan berzah, Abdülkadir Efendi *Dîvân*'ında daha çok nefis ile birlikte anılmıştır. Bilindiği üzere nefis, insanın varlığın hakikatlerini ve sırlarını keşfine engel olan en büyük perdedir. İnsan nefs perdesini aralayabildiği ölçüde varlığın sırlarına erebilir, âlem-i melekûta yol alabilir. Nefs perdesini aralamanın birinci şartı Hz. Peygamber'in şeriatına uymaktır. Bu ittiba, havf ve reca berzahı üzerinde adım adım gerçekleşecek bir yolculuktur. Bu yolculuğun sonunda sâlik, taş kalpleri halis altına çeviren kibrît-i ahmer iksirine ulaşmış olacaktır.

Şerʿ-i pāk-ı Muṣṭafā'yı sedd-i İskender iden

Oldı meʾmūn mekr-i Yeʾcūc u ġam-ı Meʾcūc'den

Berzaḫ-ı ḫavf u recā üzre olupdur her ḳadem

Kibrīt-i aḥmer durur bu yolda menzile iren (162G/1-2)

Fırsat varken, ömür sermayesi tükenmeden nefs berzahını geçmek gerekmektedir. İnsanın nefs berzahını geçmeden Allah'a visali mümkün değildir.

[791] Karaman, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, "Berzah", 67.

[792] Berzah kavramının sözlük anlamında zikredildiği ayetler için bkz. Rahmân 55/20; Furkân 25/53. Ölümden sonraki hayat için kullanılan berzah kelimesi ise ayette şöyle geçmektedir: "Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca, "Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım" der. Hayır! Onun söylediği bu söz boş laftan ibarettir. Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır." Mü'minûn 23/99-100.

Variken fırṣat bugün elde iregör menzile

Berzaḫ-ı nefs içre ḳalup ḳoma işiñ yarına (201G/3)

Tasavvufta şehadet âlemi için de kullanılan berzah kelimesi, manâ âleminin önündeki en önemli engel olarak görülmektedir.[793] Sadece hisle ve manevi zevkle anlaşılabilecek olan manâ ve sırlar âlemine ulaşmak ve varlığın hakikatine vâkıf olmak için şehadet âlemini terk etmek gerekmektedir. Vâcibü'l-vücûd ve yönlerden, şekillerden kalıplardan münezzeh olan Allah'a kavuşma, ancak ve ancak bu şekil ve kalıplarla örülü âlemi terk etmekle mümkündür.

Bī-cihetdir fārigˇ ol itme ṭaleb her kūşede

Terk-i *berzaḫ* idegör gel bul viṣāl-i ḥażreti (235G/4)

3.1.5.5. Âhiret

Hemen hemen bütün inanç sistemlerinde kendine yer edinen âhiret mefhumu, insanın dünya hayatının sonlanmasıyla yani ölümüyle başlayan ve sonsuza dek sürecek olan ebedî hayat olarak bilinmektedir.[794] İslam inancının temel altı esasından biri olan âhiret inancı, *Dîvân*'da farklı pek çok tema ile birlikte işlenmiştir.

Mahbûb-ı hakîkî olan Allah'ın zatına gönülden bağlı olan âşığın gözüne ne dünya sevgisi ne de âhiret endişesi görünür. O sadece ve sadece Allah'a ulaşma, O'nda yok olma (fenâ fi'llâh) arzusu içindedir. Dolayısıyla âşık, hem dünyayı (terk-i dünya) hem de âhireti terk (terk-i ukbâ) etmiş ehl-i tecrîd olmuştur.

Eylemez dünyā vü ʿuḳbā ḳalb-i ʿāşıḳda ḳarār

Ehl-i tecrīdi Necībā çehresinden bilesin (18K/5)

Ney gibi her kim ki urdı bagˇrına ʿaşḳıla dāgˇ

Lā-cerem gelür aña dünyā vü ʿuḳbādan ferāgˇ

[793] Berzah kelimesinin tasavvufî anlamları için bkz. Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Berzah", 150-151.

[794] Bekir Topaloğlu, "Âhiret", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/543.

Şuʿle-i tevfīḳ-i Ḥaḳ'dan dilde kim yaḳdı çerāġ

Pür-żiyādır ẓulmet içre şemʿ-i sūzān istemez (36M/2)

Âşık için maşûkunun (Allah'ın) bir nigâhı dünya ve ukbadaki bütün nimetlerden evladır (80G/4). Bazı insanlar âhiretini kazanmak ister, âhiret yurdunu arzular ama hakikî âşık için maşûkuna vuslatın şartı dünya ve ukbâ hevesinden vaz geçmektir (91G/1). İlahî aşkın şarabından bir yudum içen âşık, sadece Allah'ı ister yalnız O'nu dinler, O'ndan başka hiçbir şeyi duymaz, dünya ve ukbâyı da görmez.

Kim itse cām-ı ʿaşḳıñ nūş olur şevḳiñ ile ser-ḫoş

Seni ister seni eyler gūş ne ġayrı diñler Allāhım

Necībā rāġıb-ı Mevlā olan ḳor dünye vü ʿuḳbā

Saña irmege bu maʿnā gerekdir añlar Allāhım (131G/3-4)

Allah iki nimeti aynı anda vermez, eğer insan ebedî hayatında rahat etmek istiyorsa dünya hayatında rahatı unutmalı, Allah'a kavuşma arzusuyla gece gündüz ağlamalı, ilahî dertle dertlenmelidir. İnsan ancak bu şartlara uygun davranırsa rahata erebilir.

Bu melāmet-ḫāne-i dünyāda derdi ẕevḳ iden

Ol saʿādet-ḫāne-i ʿuḳbāda devlet andadır (43G/3)

Kim ki ʿuḳbāda diler ise güle

Dāʾimā dünyāda her dem aġlasun

Ẕikr-i Ḥakḳ'ile gice gündüz bile

Dāʾimā dünyāda her dem aġlasun (67M/1)

Dünya hayatı fani ve geçicidir, Hz. Nûh gibi bin yıl yaşansa da sonunda ölüm muhakkaktır (239G/3). Baki ve hakikî olan âhiret hayatıdır. Dolayısıyla insanoğlunun dünyayı bırakıp âhirete yönelmesi gerekmektedir.

Terk-i dünyā eyleyüp ʿ*uḳbā*ya baḳ

Nergis-i cānıñ açup Mevlā'ya baḳ (101G/1)

Dünya âhiretin tarlasıdır. Burada ne ekersek âhirette onu biçeriz. Dolayısıyla insan, Allah'ın ona bahşettiği ömrü fırsat bilerek âhiret azığı toplamaya gayret etmelidir. Çünkü ecel şarabı yudumlandığında her şey için artık çok geç olacaktır.

Cürʿa-nūş-ı cām-ı mevt olmaḳdadır encām-ı kār

Ḳavs-ı ʿömriñden ecel atdı hemān oḳu bugün

Zād-ı *āḫret*den Necībā ḥāṣılı gör iş budur

Ṭut ġanīmet fırṣatı Ḥaḳ'dan alup ḳoḳu bugün (163G/4-5)

3.1.5.6. Mahşer

İslam inancına göre kıyamet koptuktan sonra Allah'ın ölülere ruhlarını iade edip onları hesaba çekmek üzere toplanmasına haşir, bu toplanma alanına ise mahşer denilmektedir. [795]

Abdülkadir Efendi, kıyamet koptuktan sonra Allah'ın emri ile insanların hepsinin mahşer meydanında toplanacağını, hayır ve şer insanlar ne amel işlediyse hepsinin hesabının görüleceğini[796], Allah o gün adli ile insanlara muamele ederse kimsenin hesabını veremeyeceğini, bu nedenle Allah'tan aff ve mağfiret dilenmesi gerektiğini şöyle dile getirmiştir:

[795] Karaman, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, "Haşr", 237.

[796] Bkz. "Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür." Zilzâl 91/7-8.

ʿ*Arṣagāh-ı ḥaşr*e emriñle ṭolup ḫalḳ cemʿ ola

Ḫayr u şer işledügün herkes cezāsını bula

Maẓhar-ı ʿadliñ olursa bu Necīb ḥāli n'ola

Ẕī-güneh bī-çāreyi ḳıl ʿafvıñıla pür-ṣafā (5M/3)

Mahşer meydanında insanlar telaşla bekledikleri sırada küçük yaştaki evlatlarını kaybeden anne ve babalar, bu çocuklarının şefaatine nail olacaklar ve mahşer gününün sıkıntısından etkilenmeyeceklerdir.

ʿ*Arṣagāh-ı ḥaşr*e geldikde bu ābā ümmühāt

İde maʿṣūmlar bubamız anamızla iġtilāt

ʿAfv ide eṭfāl içün Ḥaḳ müẕnibīn [ü] müẕnibāt

Ṣabr idüp ḫoş ṭut diliñ eyle taḥammül firḳate (86M/2)

Hiçbir şefaatçinin şefaatinin fayda vermediği mahşer meydanında[797] en büyük şefaat yetkisi Allah'ın habibi Hz. Peygamber'e verilecektir (136G/3). Bunu bilen Abdülkâdir Efendi de birçok şiirinde mahşer gününün dehşetinden Allah'a sığınmış ve o dehşet meydanında Hz. Peygamber'in şefaatini dilemiştir.

Emān it bende-i zārıñ Necīb'e rūz-ı rüstā-ḫīz

Emān *maḥşer*iñ sen ekberisin yā Rasūla'llāh (182G/6)

Girībānım ḫalāṣ it *rūz-ı maḥşer* dest-i şiddetden

Necīb-i kemteriñ āzād idersin yā Rasūla'llāh (193G/6)

Ḳomazsıñ *tāb-ı maḥşer*de ża'īfān ḳullarıñ elbet

Livāü'l-ḥamd-i pākıñ sāyebāndır yā Rasūla'llāh (218G/2)

[797] Mahşer gününün durumunu anlatan bir ayet şöyledir: "Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez, onlara asla yardım da yapılmaz." Bakara 2/123.

3.1.5.7.Cennet İle İlgili Mefhumlar

3.1.5.7.1. Cennet[798]

Sûfilere göre cennetin farklı tanımları bulunmaktadır. İnsanların yaptıkları iyiliklerin karşılığının verileceği; içerisinde leziz yiyeceklerin bulunduğu, insanların rahata erdiği bu cennete **cennet-i ef'âl** denilmektedir.[799] Bu cennette huzur bulan insan Allah'tan başkasında huzur bulmuş olduğu için sûfilere göre cennet-i ef'âl, kul ile Hak arasında en büyük hicaplardan sayılmıştır. *Dîvân*'da cennet-i ef'âli talep edenler ve onu kazanmaya odaklananların, kurbetten yani hakiki cennet olan Allah'a yakınlıktan ve O'nda yok olma nimetinden mahrum kalacakları dile getirilmiştir. Allah'a vâsıl olunduğunda yani fenâ fi'llâh'a erildiğinde hem bilinen cennet-i sûrî hem de asıl cennetin elde edileceği şu dizelerle bildirilmiştir:

Ṭālib-i *cennet* olup ḳurbetden itme iktifā

İr viṣāle tā iki niʿmet yüzün ṭutsun saña (11G/2)

Âşık hiçbir zaman cennet-i ef'âlin nimetleri peşinde koşmaz, o muhabbetullah tennurunda kül olmayı arzulamaktadır, onun gözünde cennet-i ef'âl, en yakıcı ayrılıklardan biridir;

ʿĀşıḳ-ı ṣādıḳ olan ṣanma ki ġılmān isteye

Maḳʿad-ı ṣıdḳa iren *cennet* ü Rıḍvān isteye

Ol ki tennūr-ı muḥabbet içre olmuşdur remād

*Cennet*e meyl eyleyüp hicrān-ı nīrān isteye (208G/1-2)

Sûfiler dünyaya, cennet-i mevkûde penceresinden nazar etmektedirler. **Cennet-i mevkûde**; kulun dünyada Allah'ın rızası doğrultusunda yaşaması, zikir ve ubudiyetle

[798] Cennet ve cehennem telakkisinin Türk edebiyatına yansımaları hakkında geniş bilgi için bkz. Sıtkı Nazik, *Klasik Türk Şiirinde Cennet ve Cehennem*, ed. Hatice Bahtiyar (İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2019).

[799] Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1991), "Cennetü'l-ef'âl", 114.

Allah ile arasındaki perdeleri kaldırması ve bu dünyada iken Hak'la beraber olmasıdır.[800] Dünyayı cennet-i mevkûde olarak gören Abdülkâdir Efendi, insanın Allah'a olan muhabbeti ve aşkı sayesinde meleklerden üstün bir makama yükseldiğini (237G/5), dünyada âşığın me'vâsının yani cennetinin Allah'ı zikir ve O'nunla beraber olmanın verdiği huzur olduğunu zikretmektedir:

Ẕikr-i ḥaḳḳānī ṣafāsıyla Necībā ḳıl ḳarār

Cennet-i ẕikre girüp gör ẕākiriñ meʾvāsını (237G/6)

Sûfilere göre en yüce cennet; cennet-i sıfât ve cennet-i zâttır. **Cennet-i sıfât**, ilahî sıfat ve isimlerin tecellilerinden meydana gelen manevi cennettir, bu kalbin cennetidir. Yani bu cennet sadece kalple idrak edilebilir. **Cennet-i zât** ise Allah'ın vahdaniyyetinin ve cemâlinin müşahedesidir, bu ise ruhun cennetidir.[801] Bu cennete erebilmek ancak insanın irfan mektebine girmesi, varlığa irfan penceresinden nazar etmesiyle mümkündür. *Dîvân*'da irfan vasıtasıyla elde edilebilen cennet için cennet-i âcil, cennet-i irfân terkipleri kullanılmıştır. Abdülkâdir Efendi'ye göre bu cennete vasıl olmak ancak masivadan arınmış saf kalple mümkündür, içerinde masiva pası bulunan gönüllere bu cennet haram kılınmıştır:

Necībā ṣafvet-i dilden görünür *cennet-i ʿirfān*

Kedūretli dil aṣḥābına bu *cennet* ḥarām oldı (243G/4)

Aşk köyünü kendine mekân tutan âşık, gönlü yanarak çektikleri âhlar ile irfan cennetine adım atmış, kalbi âh ateşi ile masiva kirlerinden arındıkça hakikî cennetin perdeleri âşığa aralanmıştır.

*Cennet-i ʿirfān*a başmışdır ḳadem ol kimse kim

Āh-ı dil-sūzile kūy-ı ʿaşḳı ide cāyigāh (212G/3)

[800] Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Cennet-i Mevkûde", 171.

[801] Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Cennet-i Sıfât ve Cennet-i Zât", 171.

Dîvân'da cennet kavramı, irfanî çerçeve dışında da ele alınmıştır. Bu bağlamda mevlid meclislerinde bulunanın (50M/1), Hz. Peygamber'e gönülden iltica edenlerin (14M/1) ve küçük yaşta çocuğu ölen kişilerin çocuklarının şefaat etmesi üzerine cennete gireceği zikredilmiştir.

Gözleye nār-ı ġażabdan seni ṭıfl-ı nev-resiñ

Dest-gīrdir anda ṭıflı vālideyn-i bī-kesiñ

Girmeye sensiz Necībā *cennet*e feryād-resiñ

Ṣabr idüp ḫoş ṭut diliñ eyle taḥammül firḳate (86M/3)

3.1.5.7.2. Hûrî (Hûr), Gılmân

Kur'ân-ı Kerim'de dünyada iyilikte bulunan, Allah yolunda olan müminler için cennette yaratılan ve mü'minlere hizmet edecek hizmetçiler olarak zikredilen hûrîler[802], Türk edebiyatında daha çok sevgili ile birlikte anılmaktadır.[803] *Dîvân*'da zahitler tarafından cennet-i ef'âl diye adlandırılan ve mü'minlerin yaptıkları iyiliklere karşılık verilecek olan cenneti ve onun içindeki nimetleri elde etme arzusuyla züht peşinde koşması eleştirilmiş, Mahbûb-ı hakikî olan Allah'a kavuşmada bir engel teşkil eden hûrî ve gılmâna gönül vermenin yanlış olduğu dile getirilmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere sûfilere göre cennet ve onun nimetleri Allah ile âşık arasındaki en önemli perdelerden biridir. Çünkü âşığın tek isteği cemalullah ve fenafillah iken cennet ve nimetleri insanı bu gayeden uzaklaştırmaktadır. Dolayısıyla Abdülkâdir Efendi, zahidi bu tutumundan dolayı eleştirmiş ve onu cennet-i âcil olarak nitelediği irfana davet etmiştir:

Zāhidā gel *ḥūr u ġılmān* u cināna virme dil

Şimdi bunda cennet-i ʿācil olan ʿirfānı gör (59G/3)

Dîvân'da bir beyitte ise hûrîlerin Hz. Peygamber'in doğumu esnasında yeryüzüne indiği ve doğum sonrası ona hizmet için evini cennete çevirdikleri şöyle zikredilmektedir:

[802] Cennette hûrîlerin müminlere hizmet edeceğine dair ayetler için bkz. Duhân 44/54; Tûr 52/20; Rahmân 55/72; Vâkı'a 56/22.

[803] Klasik Türk edebiyatında huri telakkisi için bkz. Sıtkı Nazik, "Klasik Türk Şiirindeki Sevgili Anlayışının Hurilerle İrtibatı", *Turkish Studies* 12/15 (2017), 461-488.

Geldi *ḥūri*ler vilādet-ḫānesine ḫiẕmete

Ḫāne-i pertev-fürūzı döndi yaʿnī cennete

Yüzini Ḥaḳḳ'a dönüp itdi şefāʿat ümmete

Secdeye ḳodı başın aʿnī Muḥammed Muṣṭafā (6M/2)

Kur'ân-ı Kerim'de bir ayette zikredilen gılmân; cennette müminlerin hizmeti için yaratılmış genç hizmetkârlardır.[804] *Dîvân*'da gılmân telakkisi de hûrî telakkisi gibidir. Âşık-ı sâdık, zahidin düşündüğü gibi hûrî ya da gılmân istememekte, onun Allah'a ulaşmaktan ve O'nda yok olmaktan başka gayesi ve arzusu bulunmamaktadır:

ʿĀşıḳ-ı ṣādıḳ olan ṣanma ki *ġılmān* isteye

Maḳʿad-ı ṣıdḳa iren cennet ü Rıḍvān isteye (208G/1)

3.1.5.7.3. Rıdvân

Rıdvân, cennet kapılarında bekçilik yapan cennete girecek müminleri selamla karşılayan ve cennette müminlere hizmet eden meleklerin başkanının adıdır.[805] Rıdvan, *Dîvân*'da tasavvufî bir bakış açısıyla hûrî ve gılmân ile birlikte ele alınmıştır. İlahî aşkın ateşiyle yanan ve ancak Allah'a ulaşmakla ferahlayacak olan âşığın gözünde ne Rıdvân ne de gılmân vardır. O sadece ve sadece Bakî olan Allah'a kavuşmayı istemektedir.

Görinmez ʿāşıḳa *Rıḍvān* u ġılmān

Olupdur rāġıb-ı Bāḳī-i Mennān

Necībā cām-ı vaṣla yanmada ḳan

Yanagör āteş-i ʿaşḳ içre her bār (30M/3)

Dîvân'da "rıdvân" kelimesi mümin için en büyük gaye olan Allah'ın rızası anlamında da zikredilmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de "*Allah'ın rızâsı ise hepsinden*

[804] İlgili ayet için bkz. Tûr 52/24.

[805] Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, "Rıdvan", 553.

büyüktür, işte büyük bahtiyarlık da odur."[806] buyurulmaktadır. Abdülkâdir Efendi, babasının kaleme aldığı tefsirinden söz ettiği bir beytinde bu tefsirin babasının "rıdvânı" yani Allah'ın rızasını kazanmaya vesile olmasını niyaz etmektedir.

Bu āṯār-ı celīleyn Şeyḫ-i ʿİzze'd-dīn'iñ Allāh'ım

Ḳabūl it dergehinde_eyle anı şāyeste rıḍvāna (1k/15)

Dîvân'da "Rıdvân" kelimesi ayrıca Hudeybiye'de Hz. Peygamber ile ashap arasında yapılan "Bey'atü'r-rıdvân"[807] anlamında da kullanılmıştır (75M/5).

3.1.5.7.4. Kevser

İslam inancında âhirette Hz. Peygamber'e verilecek olan su kaynağı, mahşer gününün hararetinde müminlerin susuzluğunu giderecek büyük bir havuz olarak tanımlanan Kevser, tasavvufî düşünceye göre Hz. Peygamber'e lütfedilen hikmet, ilim ve nübüvvet gibi anlamlara gelmektedir.[808] *Dîvân*'da "Kevser" kelimesiyle Hz. Peygamber'in adının hep bir arada kullanıldığı görülmektedir. Hz. Peygamber'in mahşer günü ümmetinin hararetini gidermek için Kevser sâkîliği yapacağı (139G/3) zikredilmektedir. Abdülkâdir Efendi ise mahşer günü Hz. Peygamber'den Kevser şarabını niyaz etmektedir:

Sen şāhı itmişdir Ḫudā sulṭān-ı cümle enbiyā

Eyler Necīb senden ricā *Kevs̲er* Muḥammed Muṣṭafā (1G/4)

Ṣun Keremkārā Necīb-i zārıña rūz-ı cezā

Dest-i pāk-ı raḥmet-āmīziñ ile *Kevs̲er*-şarāb (18G/5)

[806] Tevbe 9/72.

[807] Bey'atü'r-rıdvân hakkında bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Beyatü'r-rıdvân", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/39-40.

[808] Mustafa Ertürk, "Havz-ı Kevser", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/546.

3.1.5.7.5. Selsebîl

Kur'ân-ı Kerim'de cennette sürekli akan leziz bir pınarın ismi olarak zikredilen selsebîl[809], *Dîvân*'da âşığın gözyaşları için; sürekli akması, cennetteki bütün insanları kandıracak kadar çok olması nedeniyle benzetme unsuru olarak zikredilmiştir. Allah'a kavuşmanın şartı olarak âşığın sürekli selsebîl pınarı gibi ağlaması gerektiği belirtilmiştir.

Eşk-i çeşmiñ vuṣlat-ı maḥbūb içün olsun Necīb

Selsebīlveş ṭurmasun hīç kār-ı ʿuşşāḳ bundadır (43G/4)

Eşk-i çeşmiñ *selsebīl* olsun viṣāl-i dost içün

Ger tecellī isteriseñ çeşm-i bīdār olagör (68G/3)

3.1.5.8.Cehennem

İslam inancına göre âhirette, dünyada yapılan kötü amellerin karşılığının verileceği yer cehennem olarak bilinmektedir.[810] *Dîvân*'da tıpkı "cennet" telakkisi gibi cehennem telakkisi de daha çok tasavvufî çerçevede ele alınmıştır. Sufîlere göre insan âlemin merkezindedir. Yani âlemde olan her şeyin nüvesi insanın vücuduna derc edilmiştir. Dolayısıyla cennet de cehennem de insanın kendisindedir.

Caḥīm ü *cenneti* insānda cemʿ itdi Ḫudā bī-şek

Bilimez her kimesne neşʾesinde sırr-ı mestūrı (241G/5)

Marifetullah sırrına vâkıf olan âşık, Allah'ın kendi özüne koyduğu sırları idrak edip varlığın hakikatına erdiğinde, Allah'ı tam olarak tanıdığında, aslında nefsinin cehennem olduğunu anlayacaktır.

ʿĀrifi bi'llāh olup añla nesiñ sen sen seni

Nefsiñi bil kim *ṭamudur* daḫi *nīrān* sendedir (57G/4)

[809] İlgili ayet için bkz. İnsân 76/17-18.

[810] Karaman, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, "Cehennem", 87.

Âşık dünyada âr ve namus şişesini taşa çalan kimsedir. Allah yolunda bütün varını veren âşık, hiçbir kınayıcının kınamasından çekinmez, onun zikrinde fikrinde hep Allah vardır. Dolayısıyla bu dünyada âr ehli olanlar, kınayıcıların kınamasından korkarak kendini geri çekenler âhirette cehennemlik olacaklardır. Bu nedenle insanın gafletten uyanıp Hakk'a yönelmesi gerekmektedir.

Olursañ bunda ehl-i ʿār

Olursuñ anda *ehl-i nār*

Nedir bu ġaflet-i bed-kār

Uyan āgāh olup uyan (62M/2)

Cehennem ateşi çok hararetli, insanoğlu ise çok zayıf ve dayanıksız yaratılmıştır, Hz. Peygamber'in şefaati olmadan cehennemin gazabından kurtulmanın çaresi yoktur (48M/3). Bu dünyada Hz. Peygamber'in elinden tertemiz zülal gibi olan iman şarabını içmeyenlerin âhirette karşılaşacakları şey, cehennemin yakıcı sıcaklığıdır (6G/5). Mahşer günü cehennemin, insanların işlediği günahlar sebebiyle coştuğu ve bir canavar gibi insanları yutmak için saldırdığı anda Hz. Peygamber'in şefaati insanı kurtaracak tek sığınaktır.

Ḫalḳa *dūzāḫ* ḥamle itdikde_ey Rasūl

Senden özge kimse bulmaz żabṭa yol

Ṭut elim ol günde benim ṣaġ u ṣol

Yā Rasūla'llāh kerem ḳıl ḥācetim (56M/3)

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in namazını engelleyenlerin ahirette zebânîler tarafından göreceği muamelenin anlatıldığı ayette[811] zikredilen zebânî, İslam inancına göre insanları cehenneme sevk eden ve cehennemi idare eden meleklerin genel adıdır.[812] Hz. Peygamber'den mahşer günü için istimdat istediği bir beyitinde Abdülkâdir Efendi,

[811] Alak 96/9-19.

[812] Yusuf Şevki Yavuz, "Zebâni", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/164.

zebânîlerin yakasından tutup cehenneme atacağı anda Hz. Peygamber'in yardımını istemiş, ondan istişfada bulunmuştur.

Yaḳamı ṭutar ise rūz-ı cezā *zebāniyān*

Ellerinden semt-i ıṭlāḳa kerem ḳıl yā Rasūl (120G/4)

Daha önce de belirtildiği üzere Abdülkâdir Efendi, dünyaya cemâlî tecellilerin nümayan olduğu bir pencereden nazar etmektedir. Dolayısıyla Abdülkâdir Efendi'nin, cemâlî tecellileri hatırlatacak kelime ve kavramları, celâlî tecellileri havî kelimeler ve kavramlardan daha sık kullandığı görülmektedir. Bu durum cennet ve cehennem kavramlarında da açıkça görülmektedir. Cennet kelimesi "cennet", "firdevs", "cinân" gibi farklı isim ve sıfatlarla 30 kez zikredilmekle birlikte[813] cehennem ise, "tamu", "cahîm", "nâr" gibi farklı isimlerle sadece 10 kez zikredilmiştir.[814] Dolayısıyla Abdülkâdir Efendi'nin sevgi dili, cennet ve cehennem ile ilgili kelime ve kavramlarda da açıkça görülmektedir.

3.1.6. Kader ve Kaza

Kader, "Allah'ın bütün nesne ve olayları ezelî ilmiyle bilip belirlemesi"; kaza ise "Allah'ın nesne ve olaylara ilişkin ezelî planını gerçekleştirmesi"[815] şeklinde tarif edilmektedir. Sufî düşüncesine göre kaza, Allah'ın eşya üzerindeki hükmüdür. Yani eşyanın Allah'ın ezelî ilminde bilindiği şekliyle varlık âlemine çıkması ve cereyan etmesidir. Sufîler; Allah'ın kuldan razı olması, kulun da Allah'ın ona verdiği şeylerden razı olması şeklinde tarif ettikleri "rızâ"nın kazâ akidesi ile ilgili olduğunu belirtmişlerdir.[816] Bu durumda her varlığın ve olayın yaratıcısı ve onların üzerinde tek hüküm sahibi Allah'tır. Varlığın üzerinde tecelli eden her şey Allah'tan gelmektedir, O'nun emrine rızâ da yine O'nun yaratmasıyladır.

---

[813] Cennet ile ilgili beyit/bendler için bkz. 11G/2; 57G/3; 59G/3; 61G/3; 70G/4; 74G/4; 105G/4; 119G/4; 174G/1; 213G/2; 208G/1-2; 214G/3; 236G/6; 237G/6; 241G/5; 244G/4; 8K/5; 6M/2; 14M/1; 50M/1; 56M/4; 86M/3; 91M/3; 94M/3.

[814] Cehennem ile ilgili beyit/bentler için bkz. 6G/5; 57G/4; 241G/5; 43M/1; 48M/3; 56M/3; 62M/2; 86M/3; 91M/3; 92M/1.

[815] Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), "Kader", 174. İslam inancında kader bahsi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Namlı, *Kader İnancının Dini Temelleri* (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017).

[816] Namlı, *Kader İnancının Dini Temelleri*, 514.

Ey bī-zevāl-i Ẕü'l-celāl cümle *ḳażā* senden gelür

Ey Ẕü'l-kemāli ve'l-cemāl emre rıżā senden gelür (42G/1)

Dolayısıyla eğer O'nu razı etmek istiyorsan daha doğrusu O'ndan gelen her şeyi lütuf olarak görüp O'nda yok olmak istiyorsan dest-i kazâ'dan gelen her şeyi canın ve başınla kabul etmen gerekmektedir. Rızânın ve cânâna vuslatın ilk şartı budur.

Ḫancer-i dest-i *ḳażā* ger sīneñi dilse Necīb

Ḳıl taḥammül baş u cānla vuṣlat-ı cānān gözet (24G/6)

İnsana ezelde ne takdir edilmiş ise dünyada onunla karşılaşacaktır. Bu nedenle insan, başına gelen şeylerden şikâyet etmeden günahlarını itiraf etmeli ve her zaman edebi gözetmelidir. Çünkü edep, kulu Allah'a yakınlaştıran en önemli vasıtalardandır.

Gel eyle iʿtirāfı gel

Gelür başa olan ezel

Zebānıñ ṭut ki lā-tüsʾel

Edeb gözet edeb gözet (17M/2)

3.1.7. İbadetler İle İlgili Mefhumlar[817]

Allah'ı tanıması ve O'na ibadet etmesi için yaratılan insanoğlu,[818] yaratılış gayesi doğrultusunda bazı mükellefiyetler yüklenmiş, Yaratıcısına olan muhabbetinin bir nişanesi olarak kulluk vazifesinde bulunmuştur. Yaratılan her şeyin iki boyutu bulunduğu gibi ibadetlerin de bir görünen (zâhirî) bir de görünmeyen ancak kalple hissedilebilen manevi (bâtinî) boyutu bulunmaktadır. Mutasavvıflar, ibadetleri Allah'ı tanıma O'nun rızasına erme ve O'nda yok olmanın bir vesilesi olarak görmüşler, şekilden çok ibadetlerin derûnî manalarıyla meşgul olmuşlardır. Onlara göre Allah'a kulluk üç

[817] Tasavvuf ibadet ilişkisi ve mutasavvıfların ibadetlere bakışı hakkında bilgi için bkz. İdris Türk, *Tasavvuf Düşüncesinde İbadetlerin İç Anlamı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009).

[818] Zâriyât 51/56.

kısımdır: İbadet, ubûdiyet, ubûdet. İbadet, mücâhede yani gayret ehlinin; ubûdiyet, mükâbede yani zorluk ve zahmet ehlinin; ubûdet ise müşâhede yani her şeyde Allah'ı müşahede edenlerin kulluğudur.[819] Sufîlere göre ibadet, her an O'nun huzurunda olma şuuru ile hareket etme, farzlarla birlikte nafile ibadetlerle Allah'a yakınlaşma ve Allah ile bakma, Allah ile duyma, Allah ile görme, Allah ile yürüme sırrına erme ameliyesidir.[820]

Abdülkâdir Efendi'ye göre ruhsat ile amel edilmesi caiz ise de Allah'a aşk ile bağlı ve her zaman onun ateşiyle hemhâl olan birinin ibadetlerinde azimet ile hareket etmesi ve aşk ateşiyle bağrını dağlaması gerekmektedir. Çünkü Allah'a yakınlaşmak, ibadette azimeti tercih etmekle mümkün olacaktır.

Yaḳıl pervāneveş ʿaşḳ oduna gel
Ḳo dāġ-ı ʿaşḳı baġrıñ ney gibi del
Necībā ruḫṣatile ḳılma ʿamel
Yüri ʿālemde ol *ehl-i ʿazīmet* (16M/3)

Ubûdiyet, zuhur eden kader karşısında irade ve tedbiri terk etmektir. Yani kendi arzu ve muradını terk edip Allah'ın muradında yok olmaktır.[821] Âşık-ı hakikî, sadakat ve ibadetin müridi olmalı, kendi tedbir ve iradesini terk etmeli, şeyhine tamamen teslim olmalıdır.

Ol mürīd-i ṣıdḳ u ṭāʿat terk-i tedbīr eyle kim
Şeyḫ-i kāmil himmeti cismiñde ḥükm-i cār gör (37G/2)

İbadete bu çerçevede bakan Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'ında Allah'a kul olmanın, O'nun hizmetinde bulunmanın bütün zevklerden üstün olduğunu (213G/2), Allah'a samimi bir kalple yapılan ibadetin iki dünyada da karşılık bulacağını (166G/2), Allah'a

819 Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "İbâdet-Ubûdiyet-Ubûdet", 405.

820 Süleyman Uludağ, "İbâdet (Tasavvufta)", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/247-248.

821 Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009), 280.

kul olmaktan ve O'na ibadette bulunmaktan başka bir iftihar ve övüncünün bulunmadığını dile getirmiştir.

Necīb-i zārı ey kān-ı kerem ḳıl manẓar-ı reʾfet
Ḳuluñdur ḳulluġuñdan özge faḫr u iftiḫārım yoḳ (102G/7)

Dîvân'da ibadetler ile ilgili mefhumlar çoğunlukla tasavvufi açıdan ele alınmış, mefhumların batınî/işârî anlamları vurgulanmıştır.

3.1.7.1.Kelime-i Şehâdet ve Kelime-i Tevhîd

Kelime-i şehâdet, İslam inancının esası olup Allah'tan başka ilah olmadığını Hz. Peygamber'in O'nun kulu ve elçisi olduğunu ifade etmektedir. *Dîvân*'da kelime-i şehâdet ve kelime-i tevhîd lafzî olarak kullanılmamıştır. Buna karşın *Dîvân*'daki pek çok şiirde Abdülkâdir Efendi, Allah'ın birliğinin nişanesi olan tevhîde yer vermiştir. İnsanın gönlünde güneşin açması, karanlıkların izale olması tevhîd ile mümkündür.

Dileriseñ ṭoġa her dem nefesinden ḫurşīd
İdegör ṣıdḳ-ı derūnīyle Ḫudā'yı tevḥīd (31G/1)

Tevhid kılıcıyla (Lâ ilâhe illallâh zikriyle) nefse karşı cihad-ı ekber edilmeli (24G/3), kalbi tevhid ile (Lâ ilâhe illallâh zikriyle) her an yenilemeli (55G/5), kelime-i tevhidin İsm-i A'zam olduğu unutulmamalıdır.

Żabṭ-ı ʿālem eyle ism-i aʿẓam-ı tevḥīdle
Ol zamānıñda Süleymān ḫātem-i tevḥīdle (207G/1)

Dîvân'da bir şiirde kelime-i tevhidin "isbat" bölümünü oluşturan "illâ" lafzı iktibas olarak kullanılmıştır. Mutasavvıflara göre "lâ" ve "illâ" birbirinden farklı iki makamdır. Allah'ın zâtından başka her şey fanîdir. Allah'ın hakikatinde yok olan kişi, yok olmaktan kurtulmuş, bekâ bulmuştur. Bazı insanlar kelime-i tevhidin ilk bölümünü

zikrederek "Başka ilah yoktur." derler ama kelime-i tevhidin ispat bölümü olan "Sadece Allah vardır." kısmını demezler. İşte bunlar "illâ" makamına ulaşamayanlardır. Kulun Allah'ta yok olması ve Bakî olanla bekâ bulması için "illâ" makamını da geçmesi, kendi de dâhil olmak üzere her şeyi inkâr etmesi, yok sayması gerekmektedir. Bu makamın sahibi gönüldür. Bu sırra eremeyen, "illâ" makamına ulaşamayan gönlün hiçbir anlamı yoktur. Bu gönül insanda yüktür.

N'eyleyim ol gönli kim meftūn-ı cānā olmaya

N'eyleyim ol gönli kim meşḫūn-ı maʿnā olmaya

Genc-i esrār-ı Ḫudā'dır maḫzen-i dürr-i velā

N'eyleyim ol gönli kim maḳrūn-ı ***illā*** olmaya (83M/1)

3.1.7.2.Namaz İle İlgili Mefhumlar

Dîvân'da namaz ve namaz ile ilgili zikredilen mefhumlar; salât, secde, sücûd, mihrâb, imam, kıble, ezan, mescid ve kıyâm şeklindedir. Bu kavramların tamamı tasavvufî bir remiz olarak ele alınmış, kavramların ibadete bakan şer'î boyutu hiç zikredilmemiştir.

Namaz anlamında "salât" kavramı *Dîvân*'da bir beyitte geçmektedir. "*Nereye dönerseniz Allah'ın vechi oradadır.*"[822] ayetini namaza benzeten Abdülkâdir Efendi, bu namazın eda edileceği yerin gönül mescidi olduğunu bildirmiş, gönül mescidine giren kişinin aşk çeşmesinden suyu kana kana içeceğini dile getirmiştir. Yani bu namazın edası için aşk çeşmesinden abdest alınmalı ve namaz, gönül mescidinde ikame edilmelidir.

Ṣalāt-ı *s̱emme vechu'llāh*a dil olmuş durur *mescid*

Giren bu *mescid* içre çeşme-i ʿaşḳdan içer ṣuyu (174G/2)

Allah'ın "Bırak gel." hitabını bir ezan/çağrı olarak telakki edip dünya ve içindekileri yani masivayı bırakıp Hakk'a yönelenler, Allah'ta yok olma (fenâ fi'llâh) sırrının secdesini eda ederler. Yani Allah için bütün varlığından geçen âşığa, sivadan

[822] Bakara 2/115.

kurtulduğu ölçüde hakikat sırları ayan olur, her nereye baksa eşyada Allah'ın tecellilerini görür ve ona kurbiyyet kesbeder. Secde ise Allah'a en yakın olunan andır.[823] Allah'ta yok olmanın secde ile anlatılması bu açıdan da oldukça önemlidir.

Ezān-ı *daʿ te ʿāl*den gūş idenler Ḥaḳ nidāsını
Edā-i *secde*-i sırr-ı fenāda itdi ser-fürū (174G/3)

Rahmân'a ulaşmanın, Allah'a âşina olmanın tek şartı aşkla secde etmektir (14G/1). İnsanın yaratılmasının esas sebebi aşk ve muhabbettir. Dolayısıyla aşk mihrabında şuhûd yani "Hakk'ı Hak ile görmek." secdesinde bulunmayan kul, şeytanlaşır ve Hak'tan uzaklaşır. İnsan, Allah'a kurbiyyeti aşk ile elde edebilir, eşyanın hakikati aşkla anlaşılabilir ve ibadetler aşkla bir anlam kazanır.

İtmeyen *miḥrāb*-ı ʿaşḳda *secde*-i ʿayn-ı şühūd
Bil Necībā oldı şeyṭān Ḥaḳḳ'a ʿavdet eylemez (86G/4)

Dîvân'da "imam" ve "mihrab" kavramı daha çok Hz. Peygamber'in methinde kullanılan bir mazmun olarak görülmektedir. Hz. Peygamber, bütün peygamberlerin serdarı, kâmil insanların önderi, mahşerin imamıdır (23M/3). Hz. Peygamber'in iki kaşı bir mihrab, bu kaşların ortasında duran ve Allah'ın zâtının sırlarının tecellilerini yansıtan beni ise imamdır. Bu sırra mazhar olan Hz. Peygamber, kâinatın imamı olmuştur.

Ḳaşlarıñ ortasına ḫāliñ olupdur sırr-ı ẕāt
Ṣan ki ol *mihrāb*da oldı *imām*-ı kāʾināt (22G/1)

Ḳaşlarıñ *miḥrāb*ına ḫaṭṭ-ı Eḥad oldı *imām*
Ḳābe ḳavseyn remzidir bu ṭāḳ-ı ebrūñ yā Rasūl (123G/2)

[823] Müslim, *Sahîh-i Müslim Muhtasarı*, 1/267 (Hadis nu: 482).

3.1.7.3.Hac İle İlgili Mefhumlar

Hac, İslam inancına göre yılın belli bir döneminde Mekke'de bulunan Kâbe ve civarındaki kutsal mekânları belli bir usül üzere ziyaret etmektir. Bu, haccın şer'î boyutunu oluşturmaktadır. Mutasavvıflara göre ise haccın her rüknünün manevi ve ledünnî anlamları bulunmaktadır.[824] *Dîvân*'da Abdülkâdir Efendi, hac ile ilgili bütün kavramları tasavvufî bir remiz olarak kullanmış, haccın şer'î boyutuna ise hiç değinmemiştir. *Dîvân*'da hac ile ilgili kavramlardan "hac", "Kâbe", "tavâf", "ihrâm", "sa'y" ve "mevkıf" kavramları zikredilmiştir.

Âşığın kalbi Kâbe'dir, bu Kâbe'nin tavaf edilmesi için fenâ ihramını giymek gerekmektedir. Dünya ve içindekilerinden soyutlanan, Allah'ta yok olma kumaşından biçilen ihrama giren âşık, sonunda manevi haccını tamamlar ve sa'y-i meşkûr[825] ile Rabbine döner.

> Dil *kaʿbe*sini *ḥacca iḥrām-ı fenā*yla
>
> *Saʿy* eyle ki ʿaşḳıla meşkūra irişince (190G/3)

Allah'a vasıl olma ve O'nda sonsuzluğa erme kâbesine ulaşmanın yolu her şeyden sıyrılma ihramını giymekle başlamaktadır. Masivadan sıyrılan kalp, artık Hakk'ı hakkıyla idrak eden bir vakıf yeri, bir durak olmuştur. Âşık bu şühûdî duraktan yani Allah'ın nazargâhı olan kalpten Allah'ın tecellilerini müşahede edebilir, varlık âleminin sırlarının perdelerini aralayabilir.

> *Kaʿbe*-i vaṣla *ferāġ ihrāmı*nı giyüp giden
>
> *Mevḳıf*-ı şāhid idüp ḳalbin görür cānānesin (144G/4)

[824] Haccın ve hac rükünlerinin tasavvufî yorumları için bkz. Esma Sayın, *Tasavvuf Kültüründe İbadetler "Hac Örneği"* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 42-197.

[825] Allah için yapılan işlerin boşa gitmeyeceği, yapılanların karşılığının alınacağı anlamlarında kullanılan bu ifade Kur'ân-ı Kerim'de iki ayette geçmektedir. İlgili ayetler için bkz. İsrâ 17/19; İnsân 76/22.

3.1.7.4. Kurban

İslam inancına göre müminlerin, belli özellikleri bulunan hayvanları Allah'ın rızasını kazanma ve O'na yaklaşmanın bir nişanesi olarak kesmesine kurban adı verilmektedir. Tasavvufî ıstılahta ise kurban; kulun nefsini Allah yolunda yok etmesi, hayvanî duygulara sahip olan nefsini Allah'ın yakınlığını kazanmak ve O'nda yok olmak için kurban etmesi olarak yorumlanmıştır.[826] *Dîvân*'da on yerde kullanılan "kurban" kelimesi, daha çok tasavvufî anlamlarıyla ele alınmış, Allah yolunda kendini ve nefsini feda eden âşığın bir şiarı olarak gösterilmiştir.

Âşık-ı sâdık, daha dünyaya gelmeden Elest Bezmi'nde söz vermiş, o günden itibaren de Allah'ın yoluna kurban olmuştur. Yani aslında âşık, tâ ezelden Allah'a vuslat yolunda kendini kurban etmiştir. Yüz canı da olsa hepsi O'na vuslat yolunda fedadır.

Rāh-ı vaṣlında aña ṣad cānımız olsun fedā
Tā ezelden biz bu yolda ʿaşḳla *ḳurbān*eyüz (79G/3)

Kurban, özünde kurbiyeti ve fedakârlığı barındırmaktadır. İnsan sevdiği uğruna ne kadar şeyden fedakârlık yapar, onun yoluna nefsi başta olmak üzere ne kadar şeyi kurban ederse sevgiliye o kadar yakınlaşır. Mahbûb-ı hakikî olan Allah'a yakınlaşmanın en önemli şartı, nefsin bütün istek ve arzularını O'nun yolunda kurban etmektir. Kurbanla kurbiyyet/yakınlık yakalamak âşığın en önemli özelliğidir.

Vaṣlına irem dirseñ cānıñı fedā eyle
Kebş-i reh-i ʿaşḳ olup *ḳurbān* olalım ʿāşıḳ (98G/3)

Naḳd-i ʿömrin beẕl ider maʿşūḳ içün ṣādıḳ olan
Ey Necīb itmez tereddüd cān virür *ḳurbān*-ı ʿaşḳ (96G/4)

[826] Kurban ibadetinin tasavvufî yansımaları hakkında bilgi için bkz. İdris Türk, "Tasavvufî Açıdan Kurban", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 7/14 (2014), 43-58.

Allah'a kurbiyyetin anahtarı Hz. Peygamber'e gönülden ittiba etmededir. Dolayısıyla Allah'a yakınlık dileyenlerin Hz. Peygamber'in yolunda kurban olması gerekmektedir.

Degişmem ḫāk-ı pāyıña cihānı yā Rasūla'llāh

İlişmem yolıña *ḳurbān*a cānı yā Rasūla'llāh (213G/1)

Görüldüğü üzere Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'da ibadet ile ilgili mefhumların, şer'î anlamlarından çok tasavvufî anlamlarını ön plana çıkarmış, bu kavramları tasavvufî düşünceleri aktarmakta bir remiz ve mazmun olarak kullanmıştır. *Dîvân*'da oruç ve zekât ibadetleri ile ilgili kavramlar ise zikredilmemiştir.

3.1.8. Ayet ve Hadisler

3.1.8.1. Ayetler

İslam etkisiyle gelişen Türk edebiyatının hiç kuşkusuz en önemli kaynaklarından biri Kur'ân-ı Kerim'dir.[827] Türk-İslam medeniyeti dairesinde kaleme alınan başta Kur'ân-ı Kerim tercüme ve tefsirleri olmak üzere kısas-ı enbiyalar, Yûsuf u Züleyhalar, Hızır-nâmeler gibi Kur'ân-ı Kerim'den mülhem eserler vücuda getirilmiş, hemen hemen edebî her eserde telmih ve iktibas yoluyla Kur'ân-ı Kerim'den alıntılarda bulunulmuş, şair ve edipler düşüncelerini ayetlerle süslemişler ve pekiştirmişlerdir.[828]

Ömrünün büyük bir bölümünü Kur'ân'ın anlaşılması ve anlatılmasına sarf eden Abdülkâdir Efendi de şiirlerinde sıklıkla ayet iktibasları yapmış Kur'ân'da bulunan kıssalara telmihlerde bulunmuştur. Abdülkâdir Efendi'ye göre kâinatta var olan her şey Allah'ın bir ayeti hükmündedir. Aslında görünen her şey O'nun vahdet tecellilerinden başka bir şey değildir. Hakk'a açık ve her zerrede O'nun tecellilerini müşahede eden Hak yolunun yolcusuna bütün varlık, Allah'ın birer ayeti hükmündedir.

[827] Kur'ân-ı Kerim'in Türk-İslam edebiyatına kaynaklık etmesi hakkında bkz. Zülfikar Güngör, "Türk-İslam Edebiyatının Kaynağı Olarak Kur'ân-ı Kerim", *İslâmî İlimler Dergisi I. Kur'an Sempozyumu (14-15 Ekim 2006)* (Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2007), 178-188.

[828] Türk edebiyatında ayet ve hadis iktibasları hakkında geniş bilgi için bkz. Reyhan Keleş, *Divan Şiirinde Lafzî Âyet ve Hadis İktibasları* (İstanbul: Kitabevi, 2016).

Görinür dīde-i Ḥaḳ-bīne ẕerrāt

Vücūd-ı vaḥdete hep cümle āyāt

Necībā aç göziñ gör pertev-i ẕāt

Dimekle ʿaşḳıla Allāh Hū yā Hū (74M/3)

Allah'ın ayetlerinin toplandığı, diğer bir tabirle Allah'ın ayetlerinin tecellilerinin kâmil manada üzerinde nümayan olduğu varlık Hz. Peygamber'dir. O, Allah'ın en güzel ayetlerindendir ve diğer bütün ayetlerin mazharıdır.

Ḥażret-i faḫr-i rusül maḥbūb-ı Rabbü'l-ʿālemīn

Maẓhar-ı āyāt-ı kül gencīne-i ṣıdḳ u yaḳīn (139G/1)

Dîvân'da bazı sûre isimlerinden bahsedilmektedir. *Dîvân* bu açıdan incelendiğinde karşımıza çıkan ilk sûre Ahzab Sûresi'dir. Ahzâb Sûresi'nde "*Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yüklendi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.*" mealindeki 72. ayet, mutasavvıflara göre Elest Bezmi'nde kul ile Allah arasındaki sözleşmeyi anlatmakta, kulun emaneti ilahî aşk neşvesiyle kabullenmesi dile getirilmektedir.[829] *Dîvân*'da varlığın yaratılması ve dağların taşıyamayacağı bu emanetin insana yüklenmesi hususunu Ahzâb Sûresi'nden idrak eden kişinin geceleri uyuyamayacağı, daima Allah'ı anacağı dile getirilmiştir.

Añlayan mefhūmı naḳşı *Sūre-i Aḥzāb*'dan

Ṣubḥa dek bīdār olup çeşmi yumaz mı ḫ̆ābdan (141G/1)

"*Allah göklerin ve yerin nûrudur.*"[830] ayetini içinde barındıran Nûr Sûresi, *Dîvân*'da Hz. Peygamber ile birlikte zikredilmiştir. Mutasavvıflar, Allah'ı "Nûru'n-

[829] Tasavvuf kültüründe emanet kavramı ve emanet telakkisi hakkında geniş bilgi için bkz. Betül Tosyalıoğlu, *Emânet Risâleleri ve Tasavvufta Emânet Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 13-101.

[830] Nûr 24/35.

envâr" yani nurların nuru olarak zikretmekte, O'nun nurunun en parlak tecellisinin ise Hz. Peygamber'in zatında müşahede edildiğini belirtmektedirler.[831] Dolayısıyla Hz. Peygamber'in yüzünde görünen, Allah'ın nurunun en parlak tecellisinden başka bir şey değildir.

Ḳamu ḥüsn ü melāḥat mündericdir ẕāt-ı pākıñda

Görinür *Sūre-i Nūr* cebheñ üzre nūr-ı raʿnāsıñ (110G/3)

3.1.8.1.1. Lafzî Ayet İktibasları

Mutasavvıfların ayetleri yorumu müfessirlerin yorumundan bazen farklılık göstermektedir. Mutasavvıflara göre ayetlerin bir zahirî bir de batinî/işârî manası bulunmaktadır. Mutasavvıflar ayetleri daha çok batinî anlamlarıyla yorumlama ve hayatlarını ayetlerin batinî/işârî yorumlarıyla şekillendirmeyi tercih etmişlerdir.[832] Bu bağlamda mutasavvıf bir müfessir olan Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde ayetlerin daha çok tasavvufî vechesini öne çıkarmış, şiirlerinde ayetlerin batinî anlamlarından istifade etmiştir. Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinde lafzî olarak iktibas ettiği ayetler şunlardır:

Ş̲emme vechu'llāh: "*Doğu da Allah'ındır batı da.* ***Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır****. Şüphesiz Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir.*"[833]

Müfessirler tarafından "*Nereye dönerseniz Allah'ın vechi oradadır.*" ayetindeki "vech" kelimesi ayetin sebeb-i nüzûlü dikkate alınarak daha çok "kıble", "Kâbe"

[831] Nûr ayeti olarak bilinen Nûr Sûresi 35. ayet hakkında mutasavvıfların görüşleri için bkz. Nuran Tavman, *Nûr Ayetinin Tasavvufî Yorumları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 23-89.

[832] Tasavvufî ilk tefsirin müellifi olan Sehl b. Abdullah Tüsterî (ö. h.283/m.896), her ayetin zâhirî anlamının yanında bir de bâtinî anlamının olduğunu ve bu bâtinî anlamı sadece seçkin kulların anlayabileceğini dile getirmiştir. Sufilerin ayetlere bakışını anlamak adına Tüsterî'nin bu sözleri oldukça önemlidir: "Kur'ân'da hiçbir ayet yoktur ki şu dört anlamı olmasın: Zâhir, bâtın, had ve matla. Ayetin zâhiri, okunması; bâtını, anlaşılması; haddi, helal ve haramı; matlaı ise Allah'tan gelen bir idrak ile kalbin ayetle anlatılmak istenen anlama muttali kılınmasıdır. Ayetin zâhirine dair bilgi, genel bilgidir. Bâtınının ve kendisiyle anlatılmak istenen mananın anlaşılması ise seçkin kimselere özeldir. Nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor: '*Ne oluyor bu topluluğa ki neredeyse hiçbir sözü anlamıyorlar*.' (Nisâ 4/78) Yani hiçbir hitabı anlamıyorlar." Sehl b. Abdullah Tüsterî, *Kur'an-ı Kerim'in İlk Tasavvufi Tefsiri: Tüsterî Tefsiri*, çev. Ömer Güngören-Mahmut Ulucan (İstanbul: Nefes Yayınları, 2022), 46.

[833] Bakara 2/115.

anlamlarında zikredilmiştir.[834] Mutasavvıflar ise bu ayeti daha çok vahdet-i vücûd çerçevesinde ele almışlar ve Allah'ın vechinin eşyadaki tecellisi olarak yorumlamışlardır.[835] Her şey hakikatiyle kaim olmaktadır. Eşyanın hakikati de ona tecelli eden Allah'ın vechidir. İnsan, eşyanın hakikatini anladığında yani Allah'ın vechinin eşyadaki tecellilerini idrak ettiği anda her yerde Allah'ı görür, nereye dönse Allah'ın vechi ile mülaki olur. Bu sırra eren hakikati bulmuş demektir. Nitekim Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'ında "*Semme vechu'llâh*" iktibasını "sırr", remz" gibi kelimelerle birlikte zikretmektedir. İnsan eğer "*Semme vechu'llâh*" sırrına vâkıf olursa yani eşyanın hakikatine ererse Allah'ın vechi tecelli ettiğinde Tûr Dağı'nın parçalandığı gibi insanın da vücudu ilahî tecellilerle paramparça olacaktır.

*Ş*emme vechu'llāh sırından alurısañ behreñi

Ola ṣad pāre tecellīden vücūd mānend-i Ṭūr (62G/3)

İnsan "*Semme vechu'llâh*" sırrına âşina olduktan sonra her yerde O'nu görür ve eşyanın hakikatinde tecelli eden Allah'ın esma ve sıfatlarını temaşa ettikçe hayreti artar ve O'na daha çok hayran olur.

*Ş*emme vechu'llāh remzine olaldan āşinā

Vech-i cānāna Necībā nāẓır u ḥayrāneyüz (79G/5)

Bu ayet yukarıdaki anlamları havi şekilde *Dîvân*'da beş beyit/bendde geçmektedir: 62G/3, 79G/5, 142G/6, 15K/5, 49M/2.

Ḳābe ḳavseyni ev-ednā: "*Öyle ki, iki yay kadar hatta daha yakın oldu.*"[836]

Kur'ân-ı Kerim'de "*kâbe kavseyni ev-ednâ*" Hz. Peygamber'in Mirâc Gecesi Allah'a olan yakınlığını anlatan bir ifadedir. Tasavvufta ise ilahî emirde isimler

[834] İlgili ayetin tefsiri için bkz. Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Me'âl ve Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 1/194-195.

[835] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Vech-i Hak", 515.

[836] Necm 53/9.

arasındaki karşılıklı nüzûl urûc, fâiliyet, kabiliyet gibi "varlık dairesi" adını taşıyan esmâî bir yakınlık makamıdır. "Kâbe kavseyn" makamı, "temâyüz" denilen ikiliğin kalkmasıyla ittisâli yani Hak'la birliği temsil etmektedir. Bu makamda Allah'da yolculuk (seyr fi'llâh) tamamlandıktan sonra, kul için en yüce makam olan "*ev-ednâ*"ya yani Hakk'ın zâtına en yakın olunacak makama vâsıl olunur. Burada bütün ikiliklerden kurtulan kul, fenâ-i mahz olmuş Allah'ta tamamen yok olmuştur.[837]

Dîvân'da "*kâbe kavseyn*" ve "*ev-ednâ*" tabirleri aynı beyitte kullanıldığı gibi ayrı ayrı beyitlerde de kullanılmıştır. *Dîvân*'da geçen tüm beyitlerde bu mefhum Hz. Peygamber ile birlikte zikredilmiştir. Hz. Peygamber, "*ev-ednâ*" ülkesinin şehsüvârı, "*kâbe kavseyn*" bezminin en şerefli misafiridir.

Ey süvār-ı kişver-i *ednā* nezīl-i bezm-i *ḳāb*

Şuʿle-i nūr-ı cemāliñ ẕerresidir āfitāb (18G/1)

Dîvân'da "*kâbe kavseyn*" iktibas olarak dört yerde kullanılmıştır: 18G/1, 123G/2, 128G/7, 219G/3. "*Ev-ednâ*" ise üç yerde iktibas edilmiştir: Mesnevi/5, 18G/1, 126G/2.

Len terānī: "*Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, 'Rabbim! Bana görün; sana bakayım' dedi.* ***Rabbi, 'Sen beni asla göremezsin****. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin' buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: 'Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim.'*"[838]

Hz. Mûsâ'nın Tûr Dağı'nda Allah ile konuşmanın verdiği heyecan ve iştiyak ile açıkça Allah'ı görmek istemiş Allah da "Len terânî/Sen beni göremezsin!" hitabıyla karşılık vermiştir. Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât* adlı işârî tefsirinde bu ayet için şu yorumu yapmaktadır:

[837] Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Kâbe kavseyn", 505.
[838] A'râf 7/143.

"Hz. Mûsâ görmeyi açıktan beyan edince ret cevabı da açıktan verilmiş ve şöyle denilmiştir: 'Sen beni göremeyeceksin.' Bizim Peygamberimiz ise bu konuda sırrıyla konuşmuş, remiz yoluyla bir karşılık ve cevap bekleyerek göğe işaret etmiş, bu esnada şu ayet-i kerime inmiştir: 'Biz senin yüzünü göğe çevirdiğini biliyoruz. Belki razı olacağın bir kıbleye seni çevririz.' (Bakara 2/144)."[839]

Hz. Mûsâ'nın açıktan yapılan talebinin yine açıktan reddedilmesine karşın Hz. Peygamber'in sır ve remizlerle duada bulunması ve bu duanın kabul edilmesi *Dîvân*'da "Allah tarafından Hz. Mûsâ'ya her ne kadar 'Len terânî/Sen beni göremezsin.' şeklinde hitap edilse de ey Allah'ın Rasulü senin varlığın ve hakikatin, O'nun görülmesi için bir duadır. O, senin yaptığın duaları geri çevirmez." diyerek Hz. Peygamber'in makamını övmüştür. Bu ayet *Dîvân*'da bir kez iktibas edilmiştir.

Ḫiṭāb-ı *len terānī* Mūsā'ya olmuş iken ammā

Ḥiyāẕ-ı ruʾyete ẕātıñ duʿādır yā Rasūla'llāh (180G/8)

Mā-zāġa'l-başar: "*Göz ne kaydı ne de hedefinden şaştı.*"[840]

Mirâc gecesi, Sidre'de Hz. Peygamber, gözlerin kamaşacağı, akılların almayacağı ve insanı hayrette bırakacak o kadar şey görmesine rağmen yüzünü ve gözünü başka tarafa döndürmemiş, makamına yakışan bir edeple Allah'ın huzurunda durmuştur.[841] *Dîvân*'da Hz. Peygamber'in gözünün övüldüğü bir beyitte onun edebini Allah, Leyle-i İsrâ'da "*Mâ-zâga'l-basar*" diyerek methettiği, şu beyitte dile getirilmektedir:

Metn-i çeşmiñ şerḥine bir nebẕe *mā-zāġa'l-başar*

Geldi Ḥaḳ'dan Leyle-i İsrā'da medḥiñ yā Rasūl (123G/3)

[839] Abdülkerim Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât (İlahî Kelam'ın Sırları)*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Fikriyat Yayınları, 2020), 1-2/583.

[840] Necm 53/17.

[841] Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Me'âl ve Tefsiri*, 5/163.

Tasavvufta ise Hz. Mûsâ, Tûr Dağı'nda Allah ile mülaki olup Allah tarafından Hz. Mûsâ'ya "Şu dağa bak." hitabı geldiğinde onun "Ya Rabbi benim tek gayem seni müşahede etmek, seni göremedikten sonra başka yöne dönmemin de bir anlamı yok." dememiş yüzünü çevirdiği an dağ parçalanmış, Hz. Mûsâ ise bayılmıştır.[842] Hz. Peygamber ise Sidre'de onca göz alıcı şeye rağmen gözünü istikametten çevirmemiş ve Allah'a mülaki olmuştur. Salik de seyr ü sülûkunda Hz. Peygamber'in edebiyle edeplenmeli, Matlûb-ı hakikî olan Allah'a vâsıl oluncaya kadar "*mâ-zâga'l-basar*" sırrıyla sırlanmalıdır. Gerçek vuslat ancak bununla mümkün olacaktır. *Dîvân*'da bu ayet dört yerde iktibas edilmiştir: Mesnevi/3, 123G/3, 95G/4, 75G/4.

ʿĀşıḳa **mā-zāġ** sırrından ider behre ẓuhūr

Hīç ider mi iltifāt ġayra olan muḫtār-ı Ḥaḳ (95G/4)

Sübḥāne'lleẕī: "*Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren* ***Allah eksikliklerden münezzehtir.*** *O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir.*"[843]

Dîvân'da iki yerde zikredilen bu ayet,[844] Hz. Peygamber'in Allah ile yakınlığının ve bu kurb makamında tek ve biricik olduğunun delili olarak belirtilmiş, onun şânının ve Allah katındaki yakınlığının göstergesi olmuştur.

Ḳavl-i *sübḥānelleẕī* ḳurbuñda olmuşdur delīl

Maẓhar-ı vaḥdetde yek-tā oldı şānıñ yā Rasūl (123G/4)

Denā fe-tedellā: "*Sonra yaklaştıkça yaklaştı.*"[845]

Ayette fâil tam olarak belli olmadığı için müfessirler; Cebrâil'in Hz. Peygamber'e doğru inmesi ve ona yaklaşması; Allah'ın, Hz. Peygamber'e yaklaşması ve onu kendine

[842] Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât (İlahî Kelam'ın Sırları)*, 1-2/584.
[843] İsrâ 17/1.
[844] Diğer beyit için bkz. Mesnevi/4.
[845] Necm 53/8.

cezbetmesi; Hz. Peygamber'in, Allah'a yaklaşması ve Allah'ın lütfuyla O'nun katına yükselmesi olmak üzere ayete üç farklı yorum yapmışlardır.[846] *Dîvân*'da bir yerde zikredilen bu ayetle, Hz. Peygamber'in Mirâc'da, Allah'a manen yakınlaşmasına işaret edilerek onun Hak katındaki değerine vurgu yapılmıştır.

Tācdār-ı *denā fe-tedellā*

Ṣadr-ı pīrā-yı bezm-i *ev-ednā* (Mesnevi/5)

Le-ʿamruk: *"**(Ey resulüm!) Hayatına yemin olsun ki** onlar, sarhoş (sersem) halleriyle saçmalayıp duruyorlardı.*"[847]

Dîvân'da bu ayet bir yerde zikredilmiştir. Abdülkâdir Efendi, Allah'ın Hz. Peygamber'in manevi şahsına "Ömrüne yemin olsun." gibi bir kabâ biçildiğini, aslında Hz. Peygamber'in manevi makamına Allah'tan başka kimsenin bir değer ve paha biçemeyeceği gerçeğini şu beyitle ifade etmiştir:

Biçdi Mevlā sen şerīfe şol *le-ʿamruk*'den ḳabā

Ḳāmet ü ḳaddiñe zīrā çünki evfaḳdır seniñ (114G/5)

İrciʿī: "*Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak **rabbine dön***."[848]

Bu ayette insan nefsinin üç mertebesine delalet vardır: Mutmainne, Râziyye ve Marziyye.[849] İnsanın bu dünyadaki tek gayesi Rabbini hoşnut etmek ve O'ndan hoşnut olarak huzuruna varmaktır. "*İrciʿî*" sırrına vâkıf olan insanın can gözünden bütün masiva silinir ve Allah'ın cemâli nümayan olur. Ayet *Dîvân*'da iktibas olarak bir yerde geçmektedir.

Mā-sivāndan dilde bir güne bulunmasun ḫayāl

[846] Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Me'âl ve Tefsiri*, 5/161.

[847] Hicr 15/72.

[848] Fecr 89/28.

[849] İlgili ayetin tefsiri için bkz. Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Me'âl ve Tefsiri*, 5/621-622.

Rū-nümā olup görünsün dīde-i cāna cemāl

İrciʿī'den gūş-ı sır ṭutsun ḫiṭāb-ı bī-maḳāl

Nevme-i ġafletden uyandır meded yā Rab meded (21M/2)

Raḥmeten li'l-ʿālemīn: "*Ve seni ancak **âlemlere rahmet** olarak gönderdik.*"[850]

Hz. Peygamber'in varlık âlemine rahmet ve başta müminler olmak üzere bütün insanlığın övüncü oluşu, şiirlerinde sıklıkla zikredilmektedir. İktibas olarak bu ayet *Dîvân*'da üç yerde geçmektedir: 128G/5, 6M/3, 56M/5.

Raḥmeten li'l-ʿālemīn vaṣfıñ olup

Mültecā-yı külsüñ ey faḫr-ı milel (128G/5)

Ve'ḍ-ḍuḥā: "*Yemin olsun, kuşluk vaktine!*"[851]

Ayette güneşin karanlıklardan sıyrılıp en parlak olduğu kuşluk vaktine yemin edildiği görülmektedir. Allah'ın kudretinin tecellilerinin müşahede vakti olan kuşluk vakti, aynı zamanda Allah'ın varlığının ve birliğinin önemli delillerindendir. Şiirlerde Hz. Peygamber'in temiz yüzünün ve nübüvvetinin gün gibi hak ve hakikat olduğu bu ayet ile dile getirilmiştir. *Dîvân*'da iktibas olarak üç yerde geçmektedir: 111G/5, 123G/1, 155G/2.

Ve'ḍ-ḍuḥā oldı ḳasem ḫadd u cebīniñ ḥaḳḳına

Oldı *ve'l-leyl[i]* daḫi gīsū-yı dil-cūña hemīn (155G/2)

Ve'l-leyli:[852] "*Yemin olsun, bürüyüp örttüğünde geceye.*"[853]

Dîvân'da üç yerde zikredilen bu ayet,[854] Hz. Peygamber'in saçları ile birlikte anılmıştır. Gecenin karanlığı kadar siyah olan Hz. Peygamber'in saçları ona âşık olanların

[850] Enbiyâ 21/107.

[851] Duhâ 93/1.

[852] Kur'ân-ı Kerim'de birden çok ayette "ve'l-leyli" lafzı bulunmaktadır. Müddessir 74/33; Tekvîr 81/17; İnşikâk 84/17; Fecr 89/4; Şems 91/1; Leyl 92/1; Duhâ 93/2.

[853] Leyl 91/1.

[854] 111G/5; 123G/1; 155G/2.

gönlünü çalmakta, onun temiz saçlarının şânı Allah katında "ve'l-leyl" diye okunmaktadır.

Ve'ḍ-ḍuḥā oldı ḳasem ḫadd u cebīniñ ḥaḳḳına

Oldı *ve'l-leyl[i]* daḫi gīsū-yı dil-cūña hemīn (155G/2)

Yā-Sīn ve Ṭā-Sīn: "Yâ-sîn" Kur'ân-ı Kerim'de aynı adla anılan sûrenin ilk ayetidir. Müfessirler bu ayetin yorumunda farklı görüşler bildirmişlerdir. Bu görüşlerden biri de "Yâ-sîn" lafzının Hz. Peygamber'in bir isminin olmasıdır. Yani "Yâ-Sîn" ile kastedilen Hz. Peygamberdir.[855]

Neml Sûresi'nin birinci ayetinde yer alan "Tâ-Sîn" lafzı için de müfessirler benzer yorumlarda bulunmakla birlikte kabul edilen görüşe göre "Tâ-Sîn" ile Kur'ân-ı Kerim kastedilmektedir.[856] *Dîvân*'da bu iki anlama gelebilecek şekilde kullanılan bu iki lafız, Hz. Peygamber ve Kur'ân-ı Kerim'in hürmetine istimdat istendiği şu beyitte geçmektedir:

Ḥürmet-i Āl-i ʿabā vü ḥürmet-i *Yā-Sīn* içün

Ḥürmet-i Şāh-ı velā vü ḥürmet-i *Ṭā-Sīn* içün

Sür yüziñ dāʾim Necībā dergehe āmīn içün

Cāy-gīr eyle bizi taḥt-ı Livā-i Muṣṭafā (8M/3)

Yevme yünfeḫu fī'ṣ-ṣūr: "***Sûrun üflendiği gün****, Allah'ın diledikleri dışında, göklerde ve yerde bulunanlar dehşete kapılır, hepsi boyunları bükük olarak O'na gelirler.*"[857]

Dîvân'da bir kez zikredilen bu ayetin geçtiği beyitte şu manalar terennüm edilmiştir: Dünya hayatı geçici ve fanidir. Asıl ve ebedî olan âhiret hayatına hazırlık ve en önemlisi Hakk'a kavuşma iştiyakıdır. Bu dünyanın geçiciliğini görmek isteyenin

[855] Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Me'âl ve Tefsiri*, 4/475-476.
[856] Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Me'âl ve Tefsiri*, 4/182-183.
[857] Neml 27/87.

kabirlere bakması yeterlidir. İsrafil'in sûra birinci defa üflemesiyle yok olacağını anlatan ayet, müminin her zaman zikri olmalıdır.

ʿİbret isterseñ begim gel meyyit-i maḳbūra baḳ

Dāʾimā fikr eyle *yevme yünfeḫu fī'ṣ-ṣūr'*a baḳ (107G/1)

Küllü men ʿaleyhā fānin:[858] "*Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir.*"[859]

Dîvân'da bir yerde geçen bu ayet ile Abdülkâdir Efendi, dünyanın ebedî olmadığını, hatta hiçbir canlının bakî kalamayacağını, dünyanın zaten "K*üllü men 'aleyhâ fânin*" ayetinde belirtildiği üzere fanî olduğunu dile getirmiştir.

Bulmaz istiḥkām ebed hīç bu cihān kāşānesi

*Küllü men fānin ʿaleyhā*dır anıñ nişānesi (247G/1)

Lā-taḳnaṭū min raḥmeti'llāh: "*De ki (Allah şöyle buyuruyor): 'Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım!* ***Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin****. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.* "[860]

Dîvân'da iki yerde[861] zikredilen bu ayet ile Abdülkâdir Efendi, Allah'ın engin rahmet ve bağışlamasından umudunu kesmediğini, her ne kadar günahkâr olsa da Allah'ın "Allah'tan ümidinizi kesmeyin." müjdesine sımsıkı sarıldığını ve bu ayetin rehberliğinde Allah'tan af ve mağfiret dilendiğini belirtmiştir.

Lā taḳnaṭū tebşīrini çün eyledik taḳrīrini

Bu feyż-i raḥmet baḥrini baḫş eyle yüzi ḳaraya (198G/2)

[858] Beyitte vezin gereği ayet "Küllü men fânin 'aleyhâ" şeklinde kullanılmıştır.
[859] Rahmân 55/26.
[860] Zümer 39/53.
[861] 92M/3; 198G/2.

El-ḥükmü li'llāh: "*Bu duruma düşmenizin sebebi şudur: Allah'ın ismi tek başına anıldığı zaman inkâra sapardınız, ama O'na ortak koşulduğunda buna inanırdınız.* ***Artık hüküm, yüce ve ulu olan Allah'ındır.***"[862]

Dîvân'da bir murabbanın (76M) vasıta mısraında tekrarlanan bu ayet ile Abdülkâdir Efendi, her şeyin Allah'ın takdiriyle olduğunu, ölümün de yaşamın da Allah'ın elinde bulunduğunu dolayısıyla kadere rıza gösterilmesi gerektiğini dile getirmektedir.

ʿAzīzim eylediñ çün ʿazm-i cānān

Vedāʿ olsun vedāʿ *el-ḥükmü li'llāh*

Viṣāl-i Ḥaḳ'la olduñ şād u ḫandān

Vedāʿ olsun vedāʿ *el-ḥükmü li'llāh* (76M/1)

Üdʿūnī: "*Rabbiniz şöyle buyurdu:* ***Bana dua edin****, duanızı kabul edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir!*"[863]

Dîvân'da bir yerde geçen bu ayet ile Abdülkâdir Efendi, Ruslarla savaşa giden İslam ordusuna duada bulunmuş, Allah'ın "Dua edin duanıza icabet edeyim." ilahî vadinden istimdatta bulunmuştur.

Çün didiñ *üdʿūnī* sen bize icābet iderem

Hem icābet iderem hem maġfiret de iderem

Pādişāhā ṣad hezārān ʿaczile umup direm

Ceyş-i İslām'a meded eyle meded minke'l-meded (20M/4)

[862] Mü'min 40/12.

[863] Mü'min 40/60.

Küllü şeyʾin hālikun:[864] "*Allah ile birlikte başka bir tanrıya yalvarma! O'ndan başka tanrı yoktur.* ***O'nun zatından başka her şey yok olacaktır****. Hüküm yalnızca O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz.*"[865]

Allah'ın zâtından başka her şey fanidir ve yok olmaya mahkûmdur. Bu hakikatin farkına varan insan ölmeden önce, fırsatı varken ebedî hayatına hazırlık yapmalı, daha önemlisi dünyada iken manevi seyirlerini tamamlayıp kendi fani olmadan Allah'ta fenayı bulmalı, O'nda yok olmalı ki O'nunla var olma/bekâ bi'llâh bilincine ulaşabilsin. Bakî olanda yok olan bakîleşir; damla, okyanusta yok olduğunda ummanlaşır.

İçmeden cām-ı fenā-yı mevti fırṣat ṭut günüñ

Küllü nefsin *hālikun* ḳavlinde_olan meẕkūra baḳ (107G/2)

Ṭarfetü'l-ʿayn: "*(Bu konuya dair) kitaptan bir bilgisi olan ise, "Ben onu sen* ***göz açıp kapayıncaya kadar*** *getiririm" diye cevap verdi.*"[866]

Maksada ulaşmanın en kestirme yolu aşk ve muhabbettir. Bir âbidin ibadetle bir yılda kat edeceği yolu âşık, aşk ve muhabbetle bir anda kat edebilir. Sadakat kamçısıyla aşk atına binen sâlik, göz kapayıp açıncaya kadar en yüce mertebelere ulaşabilir.

ʿAşḳla himmet-süvār ol sevṭ-ı ṣıdḳı deste al

*Ṭarfetü'l-ʿayn*da göñülden menzil-i esnāya ir (46G/3)

Naṣrun mina'llāh: "*Hoşunuza gidecek bir şey daha var:* ***Allah'ın yardımı*** *ve yakın bir fetih! Haydi müminleri müjdele.*"[867]

Fetih ve yardım sadece Allah'ın dilemesi ile mümkündür. Bu nedenle Osmanlı döneminde ordunun sancaklarında başta Saff Sûresi'nin 13. ayeti olmak üzere Allah'ın yardımını konu alan ayetlerin yazıldığı,[868] sefere çıkılmadan önce bu ayetlerin okunduğu

[864] *Dîvân*'da "Küllü nefsin hālikün" şeklinde yazılmıştır.

[865] Kasas 28/88.

[866] Neml 27/40.

[867] Saff 61/13.

[868] Konu ile ilgili olarak bkz. Müge Kılıçkaya, *İstanbul Deniz Müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi Sancakları* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 3-98.

bilinmektedir. *Dîvân*'da da Ruslara karşı savaşa giden İslam ordusunun savaşlarda kullanılan Hz. Peygamber'in sancağının çıkarıldığı, Allah'ın fetih ve muzafferiyet lütfetmesi için yardım ve fetih ayetlerinin okunduğu şu bendde dile getirilmiştir:

Çekdi ser çıḳup Rasūl'üñ sancaġı oldı ʿıyān

Ehl-i İslām oḳuyup *naṣrun mina'llāh*'ı hemān

Sen Kerīmsiñ ḥürmet-i şāh-ı rusul içün amān

ʿAsker-i İslām'[ı] ġālib eyle küffār üstüne (75M/3)

Dîvân'da 21 farklı ayetten 42 farklı beyit/bendde iktibasta bulunulmuştur. Ayet iktibaslarının çoğu Hz. Peygamber ile ilgili şiirlerde geçmektedir.

3.18.2. Hadisler

İslamiyetin etkisiyle gelişen Türk edebiyatının önemli bir kaynağı da hadislerdir.[869] İslam hadis geleneğinde muhaddisler, hadis naklederken hadislerin sıhhat derecesine ve senedine oldukça dikkat etmişler, hadislerin sıhhatini ortaya koymak için pek çok kıstas ortaya koymuşlar, kendine has bir ilim dalı oluşturmuşlardır. Buna karşın hadis âlimlerinin bu titizliği mutasavvıflar arasında pek görülmemektedir. Mutasavvıflar, rüya, ilham, keşif gibi yollarla da hadis nakledilebileceği düşüncesini benimsemişlerdir.[870] Mutasavvıflar tarafından hadislerin batınî anlamı öne çıkarılmış, keşfin senedden daha önemli olduğu dile getirilmiş, hadislerin sıhhati yerine içinde barındırdığı mana ve sufînin manevi yaşantısına etkisi daha değerli görülmüştür.[871] Bu

[869] Türk edebiyatında hadislerin yeri hakkında geniş bilgi için bkz. Zülfikar Güngör, "Türk-İslâm Edebiyatının Kaynağı Olarak Hadisler", *Hz. Muhammed ve Mesajı*, ed. M. Mahfuz Söylemez (Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2014), 233-243; Keleş, *Divan Şiirinde Lafzî Âyet ve Hadis İktibasları*, 339-401.

[870] Sûfîlerin hadis naklinde izledikleri yollar hakkında geniş bilgi için bkz. Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis* (Ensar Neşriyat, 2012), 79-117.

[871] İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. h.1137/m.1725) "Küntü kenzen" hadisi özelinde hadis tenkidi hakkındaki görüşleri; mutasavvıfların hadis nakletmedeki önceliklerinin anlaşılması açısından oldukça önemlidir: "(Küntü kenzen hadisi hakkında) Suyûtî (ö. 911/m.1505) 'Bu hadis asılsızdır.' demiştir. Bu konuda bizim görüşümüz ise şöyledir: Ehl-i keşif katında bu hadis sahihtir. Çünkü huffâz, sened ile naklederler. Ehl-i keşif ise bizzat Hz. Peygamber'in ağzından ahzedip söylerler. Sonra bir şeyin senedinin bilinmemesi o şeyin sabit olmayacağı anlamına gelmez. Şu kesindir ki; keşif itibariyle sabit olan bir şey nakil yoluyla gelenden daha sahihtir. Zira keşif hâlinde vehim ve hayal olmaz. Onda tam bir yakınlık ve 'hakka'l-yakîn' hâli vardır. Şu unutulmamalıdır ki ilhâmât ve vâridât itikat sahiplerine hüccet olarak yeterlidir." Engin Söğüt, *İsmâ'il Hakkı Bursevî'nin Kenz-i Mahfî Risâlesi Muhtevâ ve Tahlîli* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 55.

nedenle tasavvuf kültürü içinde pek çok kelam-ı kibar, hadis olarak nakledilmiş, mutasavvıflar tarafından bu sözlere gönülden bağlanılmış ve tasavvufî pek çok görüş bu sözler üzerine temellendirilmiştir.[872] Tasavvufi kültür ortamında yetişen ve eserlerini bu kültürün düşüncesiyle harmanlayan Abdülkâdir Efendi de mutasavvıflarca hadis olarak değerlendirilen bazı kelam-ı kibarları şiirlerinde iktibas etmiş ve bu sözlere telmihlerde bulunmuştur.

3.1.8.2.1. Lafzî Hadis İktibasları

Dîvân'da kısmen ya da tamamen iktibas edilen on tane hadis bulunmaktadır. İktibas edilen hadisler şunlardır:

Küntü kenzen:[873] "***Ben bilinmeyen bir hazineydim***. *Tanınmak istedim. Bunun için de bir varlık yarattım ve onlara kendimi tanıttım, onlar da beni bilip tanımış oldular.*"[874]

Sufîlerin nazarında ehadiyet-i zâtiyyenin temelini teşkil eden bu söz, Allah'ın varlığı yaratmasının en önemli sebebinin aşk olduğunu, Allah'ın ancak aşk ve muhabbetle anlaşılabileceği gerçeğini vurgulamaktadır.[875] Nitekim Abdülkâdir Efendi de şiirlerinde Allah'ın ancak aşkla bilinebileceğine dikkat çekmiştir. İnsanın, aşk fitiline pervane gibi cismini yakmadan "Küntü kenzen" sırrına vâkıf olması, eşyanın hakikatini idrak etmesi ve Allah'ın varlığı yaratmasındaki hikmeti anlaması mümkün değildir.

Fitīl-i ʿaşḳa cismiñ yaḳmadan pervāneveş ṣūfī

Maḳāl-i *küntü kenz*iñ şemmesinden saña nükhet yoḳ (103G/2)

---

[872] Çalışmamızın bu bölümünde tasavvuf çevrelerince hadis olarak kabul görmüş kelam-ı kibarlar da hadis başlığı altında incelenecektir. Hadis usulünün konusu olan hadislerin sıhhati dikkate alınmayacaktır. Tasavvuf hadis ilişkisi hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları* (Ankara: TDV Yayınları, 2000); Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*.

[873] *Dîvân*'da üç yerde iktibas yapılmıştır: 103G/2, 104/4, 179/5.

[874] İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, çev. Mustafa Genç (İstanbul: Beka Yayınları, 2019), 3/311 (Hadis nu: 2016).

[875] "Küntü kenzen" sözünün tasavvuftaki yansımaları ve bu konuda İsmail Hakkı Bursevî'nin görüşleri için bkz. Söğüt, *İsmâ'il Hakkı Bursevî'nin Kenz-i Mahfî Risâlesi Muhtevâ ve Tahlîli*.

Gizli bir hazine olan Allah'ın, muhabbetle tanınmak üzere tecelli ettiği ilk varlık Hz. Peygamber'in nurudur. Yani bu hazinenin bir özü hükmünde olan Hz. Peygamber'in nuru, aşkla yaratılanların ilkidir. Ezelî sevginin remizlerine mebde olan Hz. Peygamber, "Küntü kenzen" sırrının özü, cevheridir. Bu sırra vâkıf olmak Hz. Peygamber'le mümkündür.

Sen ol ḥubb-i ezel remzine kān oldığına şāhid

Yeter ki *küntü kenz*iñ cevherisin yā Rasūla'llāh (182/5)

Lī-maʿa'llāh: "***Benim Allah ile öyle bir vaktim var ki*** *o vakte ne Allah'a yakınlaştırılmış (mukarreb) bir melek ne de elçi olarak gönderilmiş bir peygamber (nebiyyün mürsel) girebilir.*"[876]

Hz. Peygamber, yaratılmışların en şereflisi, "Habibullah" makamının sahibidir. Çünkü Allah, ona; esmâ, zât ve sıfâtı ile tecellide bulunmuştur. Dolayısıyla o, diğer yaratılanlardan Allah'ın tecellilerine mazhar olma hasebiyle daha üstündür.[877] Bu üstünlüğün bir göstergesi olarak zikredilen bu hadis, *Dîvân*'da bir defa zikredilmiştir. "Lî-ma'a'llâh" makamı Hz. Peygamber'in makamıdır. Bu makama misafir olmak ancak Allah'ı çokça zikretmekle mümkündür. Gönül kuşu, ancak zikir ile bu makama uçabilir.

Buldı murġ-ı dil bu ẕikru'llāh ile āşyānesin

Lī-maʿa'llāh evcine ḳondı görüp cānānesin (168G/1)

Men ʿaref:[878] "*Nefsini bilen Rabbini bilir.*"[879]

Kul Rabbini ancak marifet ilmiyle anlayabilir. Marifet, bir şeyi, görerek, tadarak, tecrübe ederek elde edilen tasavvufî bilgidir. Marifet ilmiyle nefsini yani akıl, ruh, his, kalp gibi pek çok hassayı kendinde barındıran insanın mahiyetini, özünü idrak eden kul,

[876] Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 3/412 (Hadis nu: 2159).
[877] Söğüt, *İsmâ'il Hakkı Bursevî'nin Kenz-i Mahfî Risâlesi Muhtevâ ve Tahlîli*, 115-116.
[878] *Dîvân*'da "men aref" rivayeti üç yerde geçmektedir: 224G/3, 39G/3, 89G/4.
[879] Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 4/52 (Hadis nu: 2532).

Rabbini bilir ve O'nun hakikatına erer.[880] Kalple erişilebilen bu sırra herkes vâkıf olamaz. Vâkıf olmak için kalp aynasını siva pasından temizlemek gerekmektedir.

Olmaz erbāb-ı sivāya *men ʿaref* sırrı ʿıyān

Fehm-i aṣl-ı sırrı ancaḳ nefsi ʿirfānıñdadır (39G/3)

İnsanın kendini anlayabilmesi de yine "men aref" sırrını derk etmesiyle mümkündür.

Bilmez idim ben n'olduġım ḥālimi ġayra ṣorduġım

Remz-i ḥadīṯ-i *men ʿaref* emrimde ḫod burhān imiş(89G/4)

Mūtū ḳable en-temūtū:[881] "*Ölmeden önce ölünüz.*"[882]

İnsanın ölmeden önce dünyada bütün masivadan sıyrılıp manevi yolculuklarını tamamlayıp fenafillah makamına ulaşması gerekmektedir. Hayattayken bu sırra eren sâlik, ebedî hayatı daha dünyadayken kazanmış, toplanma ve hesap gününe şimdiden hazır olmuştur.

Sırr-ı *mūtū*'dan Necībā bul ḥayāt-ı cāvidān

Ehl-i sırra ḥāżır olmuşdur hemān yevmü'n-nüşūr (67G/6)

Levlāk:[883] "***Sen olmasaydın****, eğer sen olmasaydın felekleri (âlemleri) yaratmazdım.*"[884]

Vahdet-i vücud düşüncesine göre tek hakikat Allah'tır. O'nun dışında bulunan her şey O'nun isimlerinin tecellilerinden ibarettir. Bu tecelliler âlemi de denilen varlık

[880] Bu rivayete sufilerce yüklenen anlamlarla ilgili olarak bkz. Açıkel, "Nefsini Bilen Rabbini Bilir Hadis mi Kelam-ı Kibar mı?", 184-200.

[881] *Dîvân*'da üç yerde iktibas vardır: 67G/6; 21M/3; 39M/4.

[882] Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 4/136 (Hadis nu: 2669).

[883] *Dîvân*'da üç yerde iktibas vardır: Mesnevi/6; 17G/5; 211G/3.

[884] Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 3/389 (Hadis nu: 2123).

âleminin mebdesi nur-ı Muhammedî'nin yaratılmasıdır. Allah, kendi nurundan Hz. Peygamber'in nurunu yaratmış, onun nurundan da varlık âlemi zuhura gelmiştir.[885] Dolayısıyla Hz. Peygamber'in olmaması varlık âleminin olmaması demektir. Bu nedenle Hz. Peygamber varlık âleminin aslı ve esasıdır.

Şān-ı pākıñ ḫuṭbe-i *Levlāk* ile oldı ʿarīf

Cümle mevcūdātıñ aṣlısın buña ne irtiyāb (17G/5)

ʿ**İnde ẕikri'ṣ-ṣāliḥīne tenzîlü'r-raḥme**: "*Salihler anıldığında rahmet iner.*"[886]

Dîvân'da mevlid meclislerinde Hz. Peygamber'in anılması münasebetiyle zikredilen bu rivayetle, mevlid meclisine gelenlere rahmetle muamele edileceğini, günahlarının affolunacağı dile getirilmiştir.

Maḥv olur ḳalmaz eṣer cümle ẕünūbuñ bī-gümān

ʿAfva bāʿiṣdir ḫużūruñ bu yeter saña nişān

ʿİnde ẕikri'ṣ-ṣāliḥīne tenzilü'r-raḥmet hemān

Vir ṣalātile selāmı ṣad hezārān şevḳile (89M/2)

Beyne ḳabrī minberī: "***Kabrimle minberimin arası*** *cennet bahçelerinden bir bahçedir.*"[887]

Dîvân'da Hz. Peygamber'in methedildiği bir gazelde bu hadis şöyle zikredilmektedir:

Beyne ḳabrī minberī çünki didiñ

Ehl-i Ḥaḳ taṣdīḳ idüp itmez nükūl (125G/7)

[885] Bu rivayetin tasavvufî yorumu ve Türk edebiyatına yansımaları hakkında bkz. Ali Yıldırım, "'Sen Olmasaydın Âlemleri Yaratmazdım' Hadis-i Kudsîsinin Klasik Şiire Yansımaları", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi (ESTAD)* 1/1 (2013), 154-168.

[886] Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 3/149 (Hadis nu: 1772).

[887] Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 4/165-166 (Hadis nu: 2727).

Ādemü men-dūnehu: "***Âdem ve ondan sonraki nesiller****, kıyamet günü sancağımın altındadırlar.*"[888]

Olmasa taḥt-ı Livā'sında bütün yevm-i cezā

Ādemü men-dūnehu kime olurdı ilticā (7G/4)

El-veled sırri ebīh: "*Çocuk babasının sırrıdır.*"[889]

Dîvân'da Pîr Hamdî-i Evvel Efendi'nin (ö. 1010/m. 1602), babası Abdürrahîm Tırsî'nin sırrı olarak meşihat makamına geldiği şu ifade ile anlatılmaktadır:

Pes andan ṣoñra Pīr Hamdī olundı yerine iclās

Dürüstī *el-veled sırri ebīh* oldı anuñ şanı (2k/11)

Men raʾānī fe-ḳad raʾa'l-hak: "*Kim beni rüyada görürse hakikati/gerçeği görmüştür.*"[890]

Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'ın bir yerinde geçen bu hadis ile nûr-ı Zât'ın yani ilahî nurun, Hz. Peygamber'in yüzünde tecelli ettiğini ve bu tecelli ile Hz. Peygamber'in yüzünde hakikatin yani Allah'ın esmasının yansımalarının görüldüğünü dile getirmiştir. Beyitte hadis daha çok "Hz. Peygamber'in yüzünü gören hakikati yani Zât-ı hakikîyi görmüş olur." anlamında kullanılmıştır.

Ruḫlaruñ mirʾātına ʿaks eylemişdir nūr-ı ẕāt

Men raʾānī ḳad raʾâ oldı vecih-i beyyināt (21G/1)

3.1.9. İnanç İle İlgili Mefhumlar

3.1.9.1. İman, Mü'min

İslam inancına göre iman, Hz. Peygamber'in Allah'tan getirdiği dinî hükümleri, haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul etmek ve bunların doğruluğuna inanmaktır.[891]

[888] Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/38 (Hadis nu: 11).

[889] Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 4/270 (Hadis nu: 270).

[890] Müslim, *Sahîh-i Müslim Muhtasarı*, 2/283 (Hadis nu: 2267).

[891] Karaman, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, "Îmân", 315.

Abdülkâdir Efendi'ye göre Allah'a iman etmek aşkla mümkündür. Âşık, Elest Bezmi'nden beri Allah'a âşık olduğu için iman etmiş, kalbi ikrar ile dolmuştur.

Ezelde dest-resīddir ʿaşḳa ʿāşıḳ

Anıñçün itdi *īmān* virdi iḳrār (77G/3)

İmanın tadını, Allah'a kul olmanın lezzetini gönlünde aşk olmayan alamaz. O, kuru, tatsız bir ot gibidir (158G/1). İman incisinin sadefi, mahfazası gönüldür. Cisim denizi içinde bulunan gönül sadefi, Allah'ın rahmet yağmurlarıyla iman incisini büyütür, geliştirir. Yani imanın yeri kalptir.

Göñül bu lücce-i cism içre gūyā bir ṣadefdir ki

Düşen nīsān-ı raḥmet *cevher-i īmān* olur anda (94G/3)

Gönülde neşv ü nema bulan imanın korunması ve sağlamlaştırılması Allah'ı çokça zikretmeye bağlıdır. Nitekim kalpler sadece Allah'ı zikretmekle sükûnet bulur.[892] Allah'ı çokça zikreden kalp sonunda hakikî imanı elde eder, matlûbuna ve maksûduna nail olur.

Ẕikrile naḥve irülür maḳṣūd u maṭlūb bilinür

Īmān-ı ʿaynī bulunur iḳrār-ı ẕikru'llāḥ ile (95G/5)

Allah'ın eşyadaki tecellilerini görmek Allah ile mülaki olup rü'yetullahla müşerref olmak isteyenler imanını sağlamlaştırmalılardır (13G/1). İnsanda yaratılış gereği iyi kötü her şey mündemiçtir. Zulmet de nur da insanın derunundadır. İnsan, zulmet ülkesinden cismini çıkarmadan cismini yok etmeden vahdet nuruna erişemez. Vahdet nuruna erişmenin ve vahdetteki lezzetin kaynağı imandır.

Mevṭın-ı ẓulmetde ḥükm-i cismiñi ṭarḥ eyle gel

Nūr-ı vaḥdetle leṭāfet bul ki *īmānıñ*dadır (54G/4)

[892] Ra'd 13/28.

İman, Hz. Peygambersiz mümkün değildir. Onun vücudu küfür karanlığını yok etmiş, iman nuruna ayna olmuştur (180G/2). Onun iman ile parlayan alnı, vahdet âlemini nura gark etmiştir. Müminlere hakikî iman veren, hakikî imanın yollarını gösteren Hz. Peygamber'dir.

Cebīn-i enveriñ ḫurşīd-i ʿālem-tāb-ı vaḥdetdir

Ki sensiñ *ʿayn-ı īmān* müʾminâna yā Rasūla'llāh (217G/3)

Dîvân'da altı yerde geçen "mü'min" kavramının genellikle çoğul şekli kullanılmıştır. Mü'minler, Hz. Peygamber'in dünyayı teşrif etmesiyle birlikte şeref bulmuşlardır (10M/4). Hz. Peygamber'i anmak için toplanılan mevlid meclisleri mü'minlere manevi bir safa vermektedir (32G/1). Mevlid meclisleri, Hz. Peygamber'e âşina olmanın mekânlarıdır, bu mekânlara gelmek ve hürmet göstermek mü'minlerin şiarlarındandır.

Müʾmin olanlar ider elbette taʿẓīm cânla

Meclis-i mevlidine pür-şevḳ olup ityânla

Āşinālıkdır Necībā ol Kerīmü'ş-şānla

Vir ṣalātile selāmı ṣad hezārān şevḳile (89G/3)

3.1.9.2.İslam, Müslim

Hz. Peygamber tarafından insanoğluna tebliğ edilen son din İslam'dır. İslam'ın kıblesi, Hz. Peygamber'in alnında parlayan ve âlemi aydınlatan nurdur. Ancak ona tâbi olmakla Müslümanlar doğru yolu bulabilirler.

Cebīn-i tābnāk-ı enveriñdir ḳıble-i *İslām*

Siyeh gīsūlarıñ ʿibret-nümādır yā Rasūla'llāh (180G/11)

Dîvân'da "İslam" kavramı, genellikle İslam ümmeti; bütün olarak İslam coğrafyası; İslam'ın o dönemdeki önderliğini üstlenen Osmanlı toplumunun bir izdüşümü olarak kullanılmıştır. Nitekim "İslam" kavramı; asker-i İslâm, ceyş-i İslâm, leşker-i

İslâm, şeh-i İslâm, Pâdişâh-ı dîn-i İslâm, büldân-ı İslâm gibi terkiplerle zikredilmiş, İslam daha çok Osmanlı ile özdeşleştirilmiştir.

Eyle ḥizbu'llāhı manṣūr Moṣḳov'ı eyle ḥaḳīr

ʿAvn u imdādıñla yā Rab *müslimīn*e ol ẓahīr

Pādişāh-ı *dīn-i İslām* dir Ḫudā destem be-gīr

ʿ*Asker-i İslām* '[ı] ġālib eyle küffār üstüne (75M/9)

Dîvân'da "müslim" *kavramı* tıpkı "İslam" kavramında olduğu gibi genellikle Osmanlı toplumuyla özdeşleştirilmiş, Osmanlı toplumunun diğer bir adı olarak kullanılmıştır. "Müslim" kavramı *Dîvân*'da -biri hariç-[893] sadece Ruslarla savaşa giden İslam ordusunun muzaffer olması için yazılan münacâtlarda geçmektedir.[894] Bu münacâtlarda Abdülkâdir Efendi, Allah'tan İslam ordusunun Ruslara galip gelmesini, bu sayede Müslümanların sevinmesini, karada ve denizde Müslümanların ordusuna yardıma mazhar olmasını niyaz etmiştir.

Ey münācāt-ı ʿibādı işiden Rabb-i Semīʿ

Vaḳt-i imdād-ı ġuzāt-ı *müslimīn*dir ḳıl meded

Ey Kerīm ü ey Ḳavī ṣāḥib-i luṭf-ı vasīʿ

Vaḳt-i imdād-ı ġuzāt-ı *müslimīn*dir ḳıl meded (19M/1)

Ṣıdḳla āmīn diyüñ ey *müslimūn* u *müslimāt*

Aḳıdup gözyaşların ābālar u hem ümmehāt

Diyelim cümle Necībā el-emān Rabbü'l-ġuzāt

Ceyş-i İslām'a meded eyle meded minke'l-meded (20M/5)

[893] 32G/1.

[894] Münacâtlar için bkz. 1M; 19M; 20M; 75M.

3.1.9.3. İnkâr, Münkir

İslam inancına göre "inkâr" hakkı ve gerçeği kabul etmeme, Hz. Peygamber vasıtasıyla gelen inanç esaslarını tanımama anlamında kullanılmaktadır. *Dîvân*'da "inkâr" kavramı, "ikrâr" kavramının zıddı olarak ele alınmış, hakikatleri doğrulama tasdik etme olarak görülen ikrâra karşı bu hakikatleri tanımama ve reddetme inkâr olarak addedilmiştir.

İnsanın hakikatleri inkâr etmesi, onun Elest Bezmi'nde Allah'a verdiği sözü bozması, o sözden dönmesi anlamına gelmektedir. İnsanın ezelde verdiği bu söze sadık kalması, iman ile Allah'ın rızasına ermesi ikrar ile mümkündür.

Bul īmānı gel iḳrārla

Ṣıma peymānı *inkār*la

Bulup rıżvānı bu kārla

Gel iḳrāra ir iḳrāra (91M/2)

İnsanın inkâr karanlığından sıyrılmasının önündeki en büyük engel varlık ve benlik hissidir. İnsan varlık ve benliğinden kurtulmadan hakikî imana eremez. Benliğinden sıyrılıp inkârından kurtulmanın ilk yolu ise Allah'ı zikirdir. Kul, Allah'ı andıkça inkârı ikrara tebdil olur.

Beẕl eyle ḳamu varıñ

Rāhına o dīdārıñ

Īmān ola *inkār*ıñ

Gel Hū diyelim yā Hū (70M/3)

İnkârdan kurtulmanın diğer bir yolu ise aşk ehline muhabbet beslemektir. İnat ve kibirle aşk ehlini inkâr etmek, onlardan yüz çevirmek insanın imandan alacağı lezzeti ve zevki giderir (71M/3). Aşk ehlinin zümresine dâhil olmanın şartı onları inkâr etmemektir.

Gözle dāʾim ehl-i ʿaşḳı itme *inkār* anları

Tā ki sen de ehl-i ʿaşḳıñ zümresinden olasın (18G/1)

Hakikatlere gözünü kapayıp inkâr yolunu seçenler ise münkirlerdir. Münkirler, âlemi aydınlatan ilahî nura gözünü kapatan yarasalardır. Onlar hep alçağa nazar ederler (66G/3). Onların aşka ve aşk ehline iltifatı olmaz. Dolayısıyla onlar sürekli inkâr karanlığındadır, sadece aşkla elde edilen ölümsüzlüğe (fenâ fi'llâha) de ulaşamazlar.

Sāġar-ı ʿaşḳa olur mı nisbeti *münkir*leriñ

Āb-ı ḥayvān bulmadı ẓulmetde nā-ber-Ḫaḳḳ olan (158G/2)

3.1.9.4. İsyan, Âsî

İsyan kavramı *Dîvân*'da sekiz yerde kullanılmıştır. İsyan kelimesini Abdülkâdir Efendi, sadece kendi hâlini anlattığı beyit/bendlerde zikretmiştir. O, isyan denizine dalmış, sahil-i selamete çıkmak için çırpınmaktadır. Onu isyan denizinden sahil-i selamete çıkaracak olan Hz. Peygamber'in ümmetine olan merhameti ve şefkatidir.

Ġarīḳ-i baḥr-ı *ʿiṣyān*ım Necībā gerçi kim ammā

Efendim eşfaḳ ü hem mücrimīne raḥmı ekṣerdir (34G/5)

İnsan her ne kadar isyankâr olsa ne kadar günah işlemiş olsa da her zaman Allah'ın rahmetinden ve bağışlamasından ümitvar olmalıdır (5M/2). Bu isyândan kurtulmanın yolu Hz. Peygamber'e iltica etmektir (48M/4).

Dîvân'da "âsî" kelimesi genelde çoğulu olan "usât" kelimesi ile kullanılmıştır. Allah'ın emir ve yasaklarına hakkıyla riayet edemeyen ve kendini âsî olarak gören Abdülkâdir Efendi, Allah'ın rahmetinden ümidini kesmediğini, Hz. Peygamber'in âsî ümmetine penah olacağını zikretmektedir.

Süren dergāhıña rūy-ı siyāhı

Beyāż ider yüzin Mevlā nigāhı

ʿUṣāt-ı ümmetiñ sensin penāhı

Keremkārā meded eyle şefāʿat (18M/2)

3.1.9.5.Küfür, Kâfir

Sözlük anlamı örtmek, gizlemek olan küfr, terim olarak Allah tarafından Hz. Peygamber aracılığı ile gönderilen hükümleri kabul etmeme, inanmama ve reddetme anlamına gelmektedir.[895] Küfür, tabiatı gereği karanlıktır, sahibini de karanlıkta bırakır. İnsanlar, Hz. Peygamber'den önce manevi olarak küfür karanlıkları içinde bocalayıp duruyor ve bu küfür karanlığından nasıl çıkacaklarını bilmiyordu. Hz. Peygamber'in gelmesiyle zulmet ve küfür karanlığı onun nuruyla aydınlandı, küfür perdeleri yırtıldı (180G/2). Onun gelmesiyle insanlar ve cinler küfürden nasıl çıkılacağını, doğru yola nasıl vâsıl olunacağını öğrenmiş oldular. O olmasaydı insanlık küfür karanlığında boğulmaya devam edecekti.

Ẓulmet-i *küfr*ile ḳalmışlariken insile cin

Ṭalʿat-ı biʿṣetiñile gördiler rāst revişi (148G/10)

Küfür karanlığında kalan ve hakikatin üstünü örtenler ise kâfirlerdir. *Dîvân*'da hem "kâfir" hem de çoğulu olan "küffâr" şeklinde kullanılan bu kavram, sadece Ruslar için kullanılmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere Osmanlı toplumu "müslim" kavramıyla; ona düşman olan Ruslar ise "kâfir" kavramıyla nitelendirilmiştir.

Ey Kerīm Allāh Raḥīm Allāhu Ḥayyü lā-yemūt

ʿAsker-i İslām'[ı] ġālib eyle *küffār* üstüne

ʿAvnıñ olduḳda ḳarīn bize ider *küffār* sükūt

ʿAsker-i İslām'[ı] ġālib eyle *küffār* üstüne (75M/1)

3.1.10. Diğer Dinî Mefhumlar

3.1.10.1. Cihâd

Bir fıkıh terimi olarak cihâd, Müslüman olmayan bir kişiyi ya da topluluğu yenme gayret ve cehdi anlamında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise cihâd, nefs-i emmareyi yenme, onu ıslah etme gayretidir. Mutasavvıflara göre bu en büyük cihâddır. Cihâd ve mücâhede konusunda Kuşeyrî şu ifadeleri kullanmıştır: "Mücâhedenin aslı, nefsi

[895] Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, "Küfür", 192.

alışkanlıklarından kesmek, her zaman arzusunun aksine sevk etmektir. Nefsin hayır işlemesine engel olan iki şey vardır: Nefsânî arzulara dalmak ve taattan kaçmak. Nefis ile girilen bu mücâhede de en büyük silah takvadır."[896] Mücâhedeyi müşâhedenin illeti olarak gören mutasavvıflar, nefis ile girişilen bu şavaşın bir ömür devam etmesi gerektiğini, ancak mücâhede ile Allah'ın müşâhede edilebileceğini dile getirmişlerdir.[897] *Dîvân*'da tasavvufî vechesi ile ele alınan cihâd; nefis askerlerine karşı yapılmalıdır. Nefis, insanın daima kötülüğünü istemektedir. Dolayısıyla nefis askerleriyle sürekli cihâd ve mücâhededе olmak gerekmektedir. Nefis senin rahatını kesmeden sen onun rahatını kesmelisin.

Leşker-i nefs ile dāʾim it cidālile *cihād*

Rāḥatın kes nefsiñiñ tā kim emān itsün seni (246G/5)

Küçük bir âlem olan insanın derûnunda, ruhânî latifeler olduğu gibi nefsânî arzular da bulunmaktadır. Birbirine zıt iki taraf, kalp kalesini zapt etmek ve oraya hâkim olmak için sürekli bir mücâdele içindedir. Âkil insana düşen ise benlik kalesi fetholuncaya kadar, yani taat ve takva kılıcıyla benlik kalesini fethedip, benliğe dair ne varsa mahvedip kalbi gerçek sahibi olan Allah'a teslim edinceye kadar cihâdın bırakılmaması ve bu cehd ve gayretin her zaman ciddiyetle sürdürülmesidir.

Rūz u şeb tā fetḥ olunca bu ḥiṣār-ı benligim

İderem saʿy-ı belīġ ile *cihād* buña hemīn (152G/3)

Nefisle yapılan cihâd en büyük cihâddır. Bu cihâdın en büyük silahı ise tevhid kılıcıdır. Tevhid kılıcına dayanabilcek hiçbir manevi düşman yoktur.

Seyf-i tevḥīdle *cihād-ı ekber* eyle nefsiñe

Merd iseñ olma zebūn-ı nefs var meydān gözet (24G/3)

[896] Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, 194-195.

[897] Ali b. Osman Cüllâbî Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996), 314.

3.1.10.2. Cin

"Duyularla idrak edilemeyen, insanlar gibi şuurlu ve iradeli olup Allah nezdinde mükellef tutulan ruhanî varlıklar"[898] olarak bilinen cinler hakkında *Dîvân*'da tafsilatlı bilgi bulunmamaktadır. Cinler, tıpkı insanlar gibi Allah'a kulluk için yaratılmışlardır. Hz. Peygamber'in gelmesiyle onlardan bazıları da Hz. Peygamber'e tâbi olmuş ve doğru yolu bulmuşlardır (248G/10). İnsan yaratılış itibariyle küçük bir âlem hükmündedir. Dolayısıyla âlemde bulunan her şeyin bir nüvesi insanın varlığında gizlidir. Nasıl ki melek insanda gizli ise cin ve şeytan da insanın varlığında gizlidir.

Bu vücūduñ mışrı içre cümle ʿālem müctemiʿ

Bu ʿurūḳuñ mesken oldı *cinn* ü şeyṭān sendedir (57G/5)

3.1.10.3. Gazve, Gaza ve Gâzî

İslamî bir kavram olarak gazve; Hz. Peygamber'in bizzat sevk ve idare ettiği savaşların genel adıdır.[899] *Dîvân*'da bir yerde geçen bu kavram, Allah yolunda yapılan ve insanın manevi hayatındaki en büyük mücadelesi olan nefis mücadelesi için kullanılmış, riyazat ile nefis gazvesine çıkılması gerektiği dile getirilmiştir.

Ġazve-i nefse Necībā eyle

İhtimām gösterüp riyāżātı (22K/6)

Genel olarak "Allah'ın dininin yüceltilmesi adına yapılan savaşlar" diye tanımlanan gaza kavramı ise daha çok Müslüman Türkler arasında kullanılmıştır.[900] İslam ordusunun her seferi bir gazadır. Bu gazaya katılanlar ise şanlı gazilerdir. Gaza ve gâzî kavramları *Dîvân*'da sadece Ruslarla girilen savaşta İslam ordusunu tanımlamak üzere kullanılmıştır. Şiirlerde gâzî kelimesinin çoğulu olan "guzât" da sıklıkla zikredilmektedir.

Gâzîler gözleri yaşlı, gönülleri Allah aşkıyla paramparça, Allah'ın dinini yüceltmek için gaza etmektedirler (75M/2). Bu nedenle Allah'tan yardım dilemenin

[898] Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, "Cin", 65.

[899] Hz. Peygamber'in savaşları hakkında geniş bilgi için bkz. Ebu Abdullah b. Ömer Vâkidî, *Hz. Peygamber'in Savaşları (Kitâbü'l-Megâzî)*, çev. Musa K. Yılmaz (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2016).

[900] Cemal Kafadar, "Gazâ", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/427.

zamanıdır. Abdülkâdir Efendi, Allah'tan kendi dini uğruna gazaya çıkan gazilere melekleri ile yardım etmesini, gazilerin yüzünü güldürmesini niyaz etmektedir (75M/7). Yine Abdülkâdir Efendi, Allah'ın yardımıyla kâfirlerin bozguna uğramasını, bu zaferle Hz. Peygamber'in ruhunun şad olmasını, bu en büyük gazadan İslam ordusunun alnının akıyla çıkmasını arzu etmektedir.

Eyle imdād müʾminīne ola küffār serserī

Tā ola şād rūḥ-ı pāk-ı Ḥażret-i Peyġamberi

Olsun imdād gele maṣḥūb bu *ġazā*-yı ekberi

Vaḳt-i imdād-ı *ġuzāt*-ı müslimīndir ḳıl meded (19M/2)

3.1.10.4. Günah

İslam inancına göre günah, "Allah'ın emir ve yasaklarına uymama, aykırı fiil ve davranışta bulunma"[901] olarak tanımlanmaktadır. *Dîvân*'da günah kavramı, "günah", "hata", "cürm" gibi farklı birkaç kelimeyle ifade edilmektedir. Sufîlerin özelliklerinden biri de kendilerini her zaman hakir ve günahkâr olarak görmeleridir. İnsan günahını ne kadar çok itiraf ederse aslında o kadar nefsini yener ve Allah'a o kadar yakınlaşır. Bu nedenle şair, *Dîvân*'da günah kavramını genelde kendi fiilleri için kullanmaktadır. Onun sayısız günahı olsa da Allah'ın kapısından ayrılmaz, çünkü Allah, bütün kullarının günahını bağışlayacak tek mercidir.

Egerçi pür-ḳuṣūr u *cürm u taḳṣīr*dir Necīb-i zār

Ḳuluñdur ḳıl meded sen çāre-sāz-ı cümle ednāsıñ (110G/5)

Abdülkâdir Efendi, günahlarının bağışlanmasına vesile olarak her zaman Hz. Peygamber'in şefaatine sığınmış, onun şefaati sayesinde ne kadar günah işlese de Allah'ın onu bağışlayacağına inanmıştır.

[901] Mehmet Canbulat, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, ed. İsmail Karagöz (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), "Günah", 204.

Ben giriftār-ı *günāhım* ḳıl şefāʿat yā Rasūl

Hem *günāhım*çün pür-āhım ḳıl şefāʿat yā Rasūl (127G/1)

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de "*Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin.*"[902] buyurmaktadır. Bu ayeti kendine şiar edinen Abdülkâdir Efendi, Allah'tan ve O'nun habibi olan Hz. Peygamber'den hiç ümidini kesmediğini bildirmiştir.

Sürüyüp dergāhıña rūy-ı siyāhım gelmişim

Olmuşum ġarḳ-āb-ı ʿiṣyān baḥr-ı ẕenbe ṭalmışım

Raḥmetiñden çün ümīdvārım ḳapuñda ṭurmuşum

Ẕī-güneh bī-çāreyi ḳıl ʿafıvıñıla pür-ṣafā (5M/2)

3.1.10.5. Mevlid

Hz. Peygamber'in doğumu münasebetiyle düzenlenen törenlere "mevlid" denilmektedir.[903] Bu törenlerde okunmak üzere Hz. Peygamber'in doğumunu konu alan bir *Mevlid* de kaleme alan Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde Hz. Peygamber'in doğumuna ve bu vesileyle yapılan merasimlere ayrı bir yer ayırmıştır.[904] Mevlid meclislerinin coşkusu, müminlerin bu merasimlere canı gönülden iştirak etmeleri şiirlerde işlenen konulardandır. Mevlid meclisleri, Hz. Peygamber'in can bahşeden feyziyle ölmüş gönüllere hayat lütfetmektedir.

*Bezm-i mevlid*de ḥayāt bulsa ʿaceb mi mürde-dil

Feyż-i cān-baḫşı ile Ḥażret-i Şāh-ı Rusül'üñ (11G/3-4)

---

[902] Zümer 39/53.

[903] Türk-İslam kültüründe mevlid merasimleri hakkında geniş bilgi için bkz. R. Bahar Akarpınar, *Türk Kültüründe Dini Törenler ve Mevlid Kutlamaları* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 168-283.

[904] *Dîvân*'da mevlid ve mevlid merasimlerine değinilen şiirler için bkz. 32G; 61G; 238G; 11K; 18M; 47M; 50M; 89M.

Mevlid meclislerine gönülden bağlananların Allah'ın gufranına nail olacaklarını (18M/3) söyleyen Abdülkâdir Efendi, Hz. Peygamber'in mevlidini dinleyenlerin ağzının tatlanacağını, gönüllerinin ilahî aşk ile dolacağını dile getirmektedir.

Şübhe yoḳdur *bezm-i mevlīd*e gelen her bir kişi
Leẕẕet-i ġufrānla sükker olur anıñ işi
Semʿ-i cānla gūş idüp ḳalbde bulagör cünbişi
İstimāʿ-ı *mevlid*-i pāk-ı Rasūl'e ḥāżır ol (47M/2)

Mevlid meclisleri, bütün günahların affına (89M/2), cennete girmeye ve Allah'ın rahmetine ermeye bir vesiledir.

Cennet-i Firdevs'e isterseñ duḫūl
*Bezm-i pāk-ı mevlid*e gel ḥāżır ol
Raḥmet-i Ḥaḳḳ'a idem dirseñ vüṣūl
*Bezm-i pāk-ı mevlid*e gel ḥāżır ol (50M/1)

3.1.10.6. Salavât (Salât)

Salavât, Hz. Peygamber için okunan ve Allah'ın rahmet ve selamının onun üzerine olması dileğini dile getiren dualara[905] denilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de "*Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun.*"[906] buyurularak müminlerin Hz. Peygamber'e salavât getirmesi istenmiştir.

Dîvân'da Hz. Peygamber'in anıldığı mevlid meclislerinde bütün zikirlerinin salât olmasını isteyen kişilerin çokça Hz. Peygamber'e salât u selam getirmesi ve bunu ölene kadar devam ettirmesi gerektiği şöyle dile getirilmiştir:

[905] Canbulat, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, "Salavât", 575.
[906] Ahzâb 33/56.

Meclis-i mevlidde ikṣār-ı *ṣalāt*

Eyle kim olsun bütün ẕikriñ *ṣalāt*

İftirāḳ itme Necībā tā vefāt

Bezm-i pāk-ı mevlide gel ḥāżır ol (50M/3)

Mevlid meclislerine gelip Hz. Peygamber'e salât ve selamda bulunmak bütün günahların affına vesiledir. Çünkü bir mecliste salih bir kişi anıldığına oraya rahmet inmektedir. Dolayısıyla salihlerin serdarı olan Hz. Peygamber, anılmaya ve ona salât ve selam getirilmeye en layık kimsedir:

Maḥv olur ḳalmaz eṣer cümle ẕünūbuñ bī-gümān

ʿAfva bāʿiṣdir ḥużūruñ bu yeter saña nişān

ʿİnde ẕikri'ṣ-ṣāliḥīne tenzilü'r-raḥmet hemān

Vir *ṣalātile selāmı* ṣad hezārān şevḳile (89M/2)

3.1.10.7. Şehit

İslam inancına göre Allah yolunda can veren kişilere şehit denilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de Allah yolunda can verenlerin ölü olmadığı, bilakis Allah'ın katında diri olduklarını ve Allah tarafından rızıklandırıldıkları[907] açıkça zikredilmektedir. Hz. Peygamber'in gözünün nuru olan Hz. Hüseyin ise şehitlerin efendisidir. Onun, Allah yolunda haksız yere canına kıyılmış ve temiz kanı akıtılmıştır.

Ey dem-i pāk-ı *şehīd-i Kerbelā* raḥmet saña

Ṣad hezār gün laʿnet olsun ol Yezīd'iñ cānına

Ey dü ʿayn-ı Fāṭıma sibṭ-i Rasūl-i Kibriyā

Ṣad hezār gün laʿnet olsun ol ḫabīṣiñ cānına (82M/1)

[907] Bakara 2/154; Âl-İmrân 3/169.

Tasavvuf dilinde ise şehit, dünya ve içindekileri Allah için terk eden, Hakk'a aşk ile bağlanan, aşk potasında benliğini eritip Allah'ın zâtında yok olan bu yolda can veren âşıklar için kullanılmaktadır. Bunlar müşahede ehli, şühûd sahibi kimselerdir. Bunlar nerede olursa olsun hangi surette tecelli ederse etsin her yerde ve her şekilde Hakk'ı müşahede ederler.[908] Dolayısıyla bir insanın Allah'ın didarını müşahede etmek istiyorsa canından geçmesi, kendini unutması gerekmektedir. Ancak cananın hançeri ile şehit olan rü'yete mazhar olacaktır. Çünkü vech-i cananın görülmesinin şartı can vermektir.

Rüʾyet-i dīdār-ı pāk-ı ḥażrete cāndır behā

Kim durur gelsün *şehīd*-i ḫancer-i cānān olur (51G/3)

3.1.10.8. Şeytân

İslam inancına göre şeytan, insanları Allah yolundan saptırmaya çalışan, azgın ruhanî varlık olarak tanımlanmaktadır.[909] Kur'ân-ı Kerim'de şeytanın lanetlendiği ayete[910] telmihte bulunan Abdülkâdir Efendi, Allah'ın şeytana lanet ettiğini ona karşın insana her daim rahmet ve merhametiyle muamele buyurduğunu şöyle dile getirmektedir:

İnsāna oldı raḥmetiñ *şeyṭān*a oldı laʿnetiñ

Merzūḳlara her niʿmetiñ küllī ʿatā senden gelür (42G/3)

Allah'a kulluğun aşk ile olacağını, eşyanın hakikatinin ayne'l-yakîn olarak ancak aşk ile görülebileceğini dile getiren Abdülkâdir Efendi, aşktan yüz çeviren kişinin şeytanlaşacağını ve Hakk'a mutmain olarak dönemeyeceğini belirtmiştir:

İtmeyen miḥrāb-ı ʿaşḳda secde-i ʿayn-ı şühūd

Bil Necībā oldı *şeyṭān* Ḥaḳḳ'a ʿavdet eylemez (86G/4)

---

[908] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Şehîd", 450.

[909] Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, "Şeytan", 293.

[910] Allah'ın şeytana lanette bulunduğu bir ayet şöyledir: "Allah şeytanı lânetlemiştir, o da "Kullarından belli bir pay alacağım, onları mutlaka saptıracağım, onları boş kuruntulara kaptıracağım, kesinlikle onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar, emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler" demiştir. Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinen kimse elbette apaçık bir ziyana düşmüş olur." Nisâ 4/118-119.

İnsanın içinde ruhânî melekeler bulunduğu gibi şeytânî hisler de bulunmaktadır (57G/5). Dolayısıyla insan, bu şeytanî hislerinden fırsat varken kurtulmalı, gaflet uykusundan uyanmalıdır. Şeytan ve nefse uyanların sonu cehennem ateşidir.

Uyarsañ nefs ü *şeyṭān*a

Bu cismiñ āteşe yana

Nice bir ġaflet uyana

Uyan āgāh olup uyan (62M/3)

3.1.10.9. Ümmet

Kur'ân-ı Kerim'de ümmet kavramı birkaç farklı anlamda kullanılmakla birlikte[911] *Dîvân*'da Hz. Peygamber'e iman etmiş Müslüman toplumu için kullanılmıştır. *Dîvân*'da 20 kez kullanılan ümmet kelimesi, her zaman Hz. Peygamber ile birlikte kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in zuhuru ve bi'seti ümmet için tam bir kurtuluş ve emniyet olmuştur.

Vücūduñ rāḥat-ı her dü cihāndır yā Rasūla'llāh

Ẓuhūruñ *ümmet*e ʿayn-ı emāndır yā Rasūla'llāh (192/1)

Hz. Peygamber, mahşer günü Kevser şarabıyla ümmetinin susuzluklarını giderecektir (139G/3). Onun vücudu manevi olarak hastalıklara düçar olan ümmetine tam bir şifa kaynağıdır (5G/4). Ona ümmet olan için âhirette ve mahşer gününde gam yoktur. Çünkü onun şefaati ümmetini mahşer gününün dehşetinden kurtaracaktır.

Ġam degil sen şāha *ümmet* olana rūz-ı cezā

ʿArṣa-i kevne şefāʿat kānı sulṭāndır gelen (138G/4)

[911] Kur'ân-ı Kerim'de ümmet kelimesi; müddet (Hûd 11/8), dinî topluluk (Enbiyâ 21/92), önder (Nahl 16/120), kendine peygamber gönderilen her bir topluluk (En'âm 6/42) … şeklinde birkaç anlamda kullanılmıştır.

Hz. Peygamber henüz dünyayı teşrif ettiğinde yani annesinden doğduğu anda yüzünü secdeye koymuş ve Rabbinden ümmetinin bağışlanmasını dilemiştir (6M/2). O, doğduğu anda ümmetini düşündüğü gibi mahşer gününde de herkesin hatta peygamberlerin bile "nefsî nefsî" dediği o günde ümmetini düşünecek, ümmeti affedilmeden yüzünü secdeden kaldırmayacaktır.

Ben żaʿīfe it nigāhıñla ʿaṭā

Didügi dem nefsī nefsī enbiyā

Ümmetim diyü Ḥaḳ'a iden nidā

Yā Rasūla'llāh kerem ḳıl ḥācetim (56M/2)

3.1.11. Dinî, Tarihî ve Efsanevi Şahıslar

3.1.11.1. Hz. Ali (ö. h.40/m.661)

Dîvân'da hulefâ-i râşidînden sadece Hz. Ali zikredilmiştir.[912] Hz. Peygamber'in amcasının oğlu ve damadı olan Hz. Ali hakkında *Dîvân*'da müstakil bir şiir bulunmaktadır.[913] Mersiye türünde kaleme alınan bu manzumede Hz. Ali'nin kimseye boyun eğmediği, beş yıl boyunca halifelik makamında bulunduğu ve âdil olarak İslam devletini yönettiği, Hz. Peygamber ile aynı yaşa geldiğinde vefat ettiği dile getirilmiştir.

Ḥavza-i ʿadlinde penç sāl eylemiş idi ḳıyām

Ol dilīr ile ḫilāfet müddeti oldı tamām

Hem-sin olduḳda Rasūl'e geldi mevtiyle selām

ʿAzm-i cānān itdi *dāmād-ı Rasūlu'llāh ʿAlī* (96M/2)

Onun alnında Allah'ın cemâl sıfatlarının tecellisi nümayan idi. Allah'ın isimlerini kendine ahlak edinmiş biriydi ve dünyanın oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu bilmekte

[912] Hz. Ali'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Muhammed Muhammed Sallâbî, *Mü'minlerin Emiri Hz. Ali (Hayatı Şahsiyeti ve Yaşadığı Çağ)*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2008).

[913] Türk edebiyatında cesaretin, gücün, temsilcisi olan Hz. Ali, aynı zamanda destanlaşan savaşları ile de edebî metinlere konu olmuştur. Türk edebiyatında Hz. Ali teması için bkz. Meliha Yıldıran Sarıkaya, *Türk-İslam Edebiyatında Hz. Ali* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004).

idi (96M/4). Onun temiz yaratılışı ve sırrı Allah'a yakınlık kesbetti. Dünyadan el çekip halvette vahdet makamına erdi. Bir belaya müptela olup şehadet şerbetini içerek Allah'a kavuştu.

Sırr-ı pākı āşinā oldı Cenāb-ı Ḥażret'e
Kūşe-i ẖalvetde irişdi maḳām-ı vaḥdete
İbtilāyile el urdı ẕevḳ-i vaṣl ü leẕẕete
ʿAzm-i cānān itdi *dāmād-ı Rasūlu'llāh ʿAlī* (96M/5)

3.1.11.2. Hz. Hüseyin (ö. h.61/m.680)

Hz. Peygamber'in torunu olan Hz. Hüseyin'in, Hz. Muaviye'nin (ö. h.60/m.680) oğlu Yezid (ö. h.64/m.683) tarafından Kerbela'da şehit edilmesi,[914] hem tarihî metinlerde hem de edebî metinlerde çokça işlenmiş, bu mevzuda müstakil eserler kaleme alınmıştır.[915] *Dîvân*'da Hz. Hüseyin'in, Yezid tarafından şehit edilmesini konu alan bir manzume bulunmaktadır. Hz. Hüseyin, Hz. Ali'nin oğlu, iptilaya uğrayanların şahıdır. Buradaki "belâ" kelimesi ile aynı zamanda Elest Bezmi'nde verilen söze de telmihte bulunulmuştur. Bu açıdan bakıldığında Hz. Hüseyin, Elest Bezmi'nde söz verenlerin de şahıdır. O, Hz. Peygamber'in ruhunun kardeşidir yani onun ruhunun ve nurunun bir parçasıdır.

Ey kerīm ibn-i ʿAliyyi Murtażā şāh-ı belā
Ey veliyy-i Ḥażret-i Ḥaḳ taẖt-nişīn-i ibtilā
Ey şaḳīḳ-i rūḥ-ı Aḥmed ey *Ḥüseyn*-i ẕü-rıżā
Ṣad hezār gün laʿnet olsun ol Yezīd'iñ cānına (82M/2)

[914] Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi hadisesi hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Muhammed Sallâbî, *Hz. Hüseyin ve Kerbela*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2010).

[915] Türk edebiyatında kaleme alınan Hz. Hüseyin maktelleri için bkz. Mehmet Arslan-Mehtap Erdoğan, *Kerbelâ Mersiyeleri* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2009); Bünyamin Çağlayan, *Kerbela Mersiyeleri* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997); Serkan Türkoğlu, "Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyinler ve Bekâî'nin Kitâb-ı Kerbelâ Mesnevisi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 58 (2017), 107-116.

Abdülkâdir Efendi, seyyid olma hasebiyle kendini Hz. Hüseyin'in aile efradından saymaktadır. Hz. Hüseyin'e yapılmış bir zulüm aynı zamanda Abdülkâdir Efendi'ye de yapılmış demektir. Dolayısıyla bu zulmü yapan Yezid'e lanet etmek onun en doğal hakkıdır. Hatta üzerine gerekli bir vazifedir.

Çün nesīb-i ḫānedānıyuz Necībā ḥaşre dek

İntiḳāmdır ḳaṣdımız laʿndan bize de bu gerek

Şu süḫanda hem-zebānımdır felek ins ü melek

Ṣad hezār gün laʿnet olsun ol Yezīd'iñ cānına (82M/4)

3.1.11.3. Hz. Fatıma (ö. h.11/m. 632)

Hz. Peygamber'in kızı ve temiz soyunun kendinden devam etmesi hasebiyle ayrı bir yeri olan Hz. Fatıma,[916] *Dîvân*'da Hz. Hüseyin münasebetiyle geçmektedir. Hz. Hüseyin, Hz. Fatıma'nın küçük oğlu, gözünün nuru, gönlünün sürurudur.

Ey dem-i pāk-ı şehīd-i Kerbelā raḥmet saña

Ṣad hezār gün laʿnet olsun ol Yezīd'iñ cānına

Ey dü ʿayn-ı *Fāṭıma* sibṭ-i Rasūl-i Kibriyā

Ṣad hezār gün laʿnet olsun ol ḫabīṯiñ cānına (83M/1)

Bilindiği üzere Hz. Fatıma, babasının vefat edeceğini anladığı anda çok üzülmüş ve ağlamaya başlamıştır. Bunu gören Hz. Peygamber, Hz. Fatıma'ya ailesinden kendisine kavuşacak ilk ikişinin kendisi olduğunu haber vermiştir. Bunun üzerine Hz. Fatıma'nın hüznü sevince dönmüştür. Nitekim Hz. Fatıma, Hz. Peygamber'in vefatından altı ay sonra hayatını kaybetmiş, çok arzuladığı babasına, ailesinden ilk kavuşan olmuştur. Bu hadiseye telmihte bulunan Abdülkâdir Efendi, ölümü bir yok oluş değil tam tersine kulun

[916] Hz. Fatıma'nın hayatı hakkında bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Fâtıma", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/219-223. Ayrıca Hz. Fatıma'nın Türk İslam edebiyatındaki yeri hakkında geniş bilgi için bkz. Atila Gökdemir, *Türk İslam Edebiyatında Hz. Fatıma* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019).

dünya sürgününün bitmesine bir vesile, aslî vatanına dönüşe bir bilet, hakiki sevgilisine ulaşmada bir davet mektubu olarak görmüştür. Bu nedenle eğer sâlik, Hz. Peygamber'e ulaşmak, Hakk'a kavuşmak istiyorsa ölümü temenni etmeli, en azından ölmeden önce ölme sırrına vâkıf olmalıdır. Nasıl ki Hz. Fatıma, babasına kavuşmak için ölmeyi gülerek karşılamışsa sâlik de ölümü gülerek karşılamalıdır.

Eyleye mānend-i *Zehrā-i Betūl* merg iẖtiyār

Tā Ḥabīb-i Ḥażret-i Ḥaḳḳ'ı bulup yārın göre (199G/2)

3.1.11.4. Hz. Bilâl-i Habeşî (ö. h.20/m.641)

Habeşli bir köle olarak dünyaya gelen ve o dönemde Mekkeli müşriklerin ileri gelenlerinden Ümeyye b. Halef (ö. h.2/m.624)'in kölesi olan Hz. Bilâl, Hz. Peygamber'in bi'setiyle birlikte İslam'ı kabul etmiş; Mekke'de Müslümanlığını açıklayan ilk yedi kişiden biri olmuştur. İslam'ı kabul ettiği için efendisi Ümeyye b. Halef'in olmadık işkencelerine maruz kalmış ama inandığı davadan asla vazgeçmemiştir. Müşrikler tarafından gördüğü işkencelere karşı onun söylediği tek söz "Allah birdir!" olmuştur. İşkencelerin dayanılmaz bir hâl alması üzerine Hz. Ebu Bekir, Hz. Bilâl'i satın almış ve özgürlüğüne kavuşturmuştur.[917] *Dîvân*'da Hz. Bilâl, bir kez zikredilmektedir. Hz. Peygamber'in şanının ve kadrinin yüceliğinin anlatıldığı bir beyitte, bütün âlemin Hz. Peygamber'e, Hz. Bilâl gibi kul olduğu dile getirilmiştir. Bu beyitte hem Hz. Bilâl'in Hz. Peygamber'e olan bağlılığı ve sadakatine vurgu yapılmış hem de Hz. Bilâl'in köle olmasıyla, Hz. Peygamber'in kıymetini anlayıp onun ümmeti olan kimselerin ona bağlılığı arasında bir ilişki kurulmuştur.

Bildiler rif'at-ı şānıñla celīl ḳadrıñı hep

Saña ḳul oldı cihān miṣl-i *Bilāl-i Ḥabeşī* (248G/4)

[917] Hz. Bilal'in hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Bünyamin Yüksel, *İslam Tarihi Açısından Bilâl b. Rebâh el-Habeşî'nin Hayatı ve Şahsiyeti* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

3.1.11.5. Hızır

Kur'ân-ı Kerim'de "iki denizin birleştiği yerde"[918] Hz. Musa ile karşılaşan ve Hz. Musa'nın "Senin öğrendiğin doğruya ulaştıran bilgiden bana da öğretmen için sana tâbi olayım mı?"[919] şeklinde hitap ettiği kişi çoğu müfessire göre Hızır'dır.[920] Kur'ân'ın ifadesiyle kendisine ledünnî ilim[921] verilen Hızır, tasavvufta, mükaşefe yoluyla öğrenilen bilginin, batınî ilmin temsilcisi olarak görülmektedir. Mutasavvıflara göre, keşifle elde edilen ledünnî ilmin kesp ile elde edilen ilme nispeti güneşin zerreye nispeti gibidir. İşte bu ilme nail olan kişi Hızır'dır.[922] *Dîvân*'da Hızır, çoğunlukla ledünnî ilim ile birlikte anılmıştır. Sâlik, ledün ilmine talip olduysa Hızır ile sohbete koyulmalı ve bu ilmi maddeten viran olmuş, bütün benlik ve varlıklarından kurtulmuş kalpte aramalıdır.

Sen bugün ʿilm-i ledünne ṭālib olduñsa eger
Ḫıżr-ı maʿnā ṣoḥbetiyle ḳalb-i vīrānda ara (13G/2)

Ṣoḥbet-i Ḫıżr'ı bulagör tā ledün ʿilmi gele
Sen de Ḥaḳ'dan bu emirde ʿavn u imdādın dile (202G/4)

Hızır'ın edebî metinlerde değinilen ikinci özelliği ise âb-ı hayatı/ölümsüzlük suyunu bulması ve bu suyu içmesiyle ölümsüzlüğü elde etmesidir. Tasavvufta bu hâdise, insanın Allah'a doğru yapacağı yolculukla nefis mertebelerini aşıp Allah'a vasıl olup her şeyde Allah'ın tecellilerini müşahede ederek Allah'ta yok olmanın bir tezahürü olarak yorumlanmıştır. Nitekim bir katre, deryaya kavuşsa ve yok olsa o katre artık katrelikten kurtulmuş ummanlaşmıştır. Aynı bunun gibi insan Bâkî olan Allah'ta yok olduğu anda/fenâ fi'llâh'a erdiğinde ebedîleşir ve ölümsüzlüğü yakalamış olur. Artık bundan sonra her nereye yüzünü çevirse Allah'ın tecellilerini görür. Bu ise tamamen Allah'ın

[918] Kehf 18/61.

[919] Kehf 18/66.

[920] Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Me'âl ve Tefsiri*, 3/569.

[921] Çalışmanın tasavvufî muhtevası incelenirken detaylı bilgi verilecektir.

[922] Mutasavvıfların Hızır ile Hz. Musa kıssasına bakışları, bu kıssanın tasavvufî kültüre yansımaları hakkında geniş bilgi için bkz. Muzaffer Ertuğrul, *Hz. Musa-Hızır (as) Kıssası'nın Tasavvufî Yorumu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

lütfu ve inayeti ile mümkündür. Dolayısıyla Allah'ın inayet şerbetinden içmeyen insan, Hızır gibi ölümsüzlük suyuna kavuşamaz.

Ḥayāt-ı cāvidāndan hīç eṣer görmez *Ḫıżırāsā*

ʿİnāyet şerbetinden içmeyince rūḥ-ı insānı(233G/3)

3.1.11.6. Hz. Lokmân

Kur'ân-ı Kerim'de adı geçen ve adına bir sûre bulunan Hz. Lokmân'ın bir peygamber mi yoksa bir veli mi olduğu konusunda ihtilaf bulunmaktadır.[923] Hz. Lokmân'ın en önemli vasıflarından biri kendisine Allah tarafından "hikmet" verilmesidir.[924] Kâşânî'ye göre hikmet; "Eşyanın hakikatleri, vasıflarını, özelliklerini ve hükümlerini gerektiği gibi (mahiyeti üzere) bilmektir."[925]

Edebiyatımızda Hz. Lokmân, varlığın hakikatini idrak eden, eşyaya hikmet nazarıyla bakan bir bilge olmasının yanı sıra, hastaları iyileştiren, özellikle aşk derdine çare bulan, bütün bitkilerin dilinden anlayan bir hekim-i hâzık yönüyle işlenmiştir.[926]

Abdülkâdir Efendi'ye göre insanın yaratılış gayesi; aşktır. İnsan, Mahbûb-ı mutlak, Matlûb-ı bi'l-istihkâk olan yaratıcısına ancak aşk ile vâsıl olabilir. Dünyaya gelerek asıl vatanından ayrılan ve ayrılık acısıyla kıvranan insan, ancak aşk şifasıyla kendine derman bulabilir. Aşk şifasıyla şifalanan kimseye Lokmân'ın hikmeti ve şifası gerekmez. Çünkü aşk, en büyük şifa ve Mahbûb-ı hakikî'ye ulaştıran olan en kısa yoldur.

Şifā-yı ʿaşḳa vuṣlatdır bu dehre gelmeden ḥikmet

Devā-yı ʿaşḳ bulunsa *ḥikmet-i Loḳmān*'ı n'eylerler (53G/3)

Aşk derdine derman arayan âşığın dünyayı dolaşmasına, derdine deva aramasına gerek yoktur. Çünkü aşk derdine çare olacak Lokman, insanın kendindedir (57G/1). Âşık

[923] Köksal, *Peygamberler Tarihi*, I-II/230-231.

[924] Lokmân 31/12.

[925] Abdurrezzak Kâşânî, *Sûfilerin Kavramları Istılâhâtu's-sûfiyye*, thk. Abdurrezzak Tek (Bursa: Bursa Akademi Yayınları, 2014), 22.

[926] Hz. Lokmân'ın doğu ve batı kaynaklarında geçen bilgilerle birlikte Türk edebiyatında Hz. Lokmân imgesi hakkında geniş bilgi için bkz. Lokman Taşkesenlioğlu, *Klasik Türk Edebiyatında Lokman Hekim* (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2019).

aşk hastalığına düşmekle bir taraftan acı çekse de diğer taraftan aşkın en iyi ilaç ve çare olduğunu bilmektedir. Aşkıyla aşk derdine çare bulan âşığın Lokmân'a ihtiyacı yoktur.

Bīmār-ı ʿaşḳ oldı göñül dermānı n'itsün n'eylesün

Buldı devāyı çün göñül *Loḳmān*'ı n'itsün n'eylesün (140G/1)

Tasavvufta Hz. Lokmân; eşyanın hakikatine vâkıf olan bir bilge olmakla birlikte eşyanın hakikatine ermek, dünyaya geliş gayesini idrak etmek Allah'a ulaşıp O'nda yok olmak arzusuyla yola çıkan *sâlik*i, himmetiyle maksuda ulaştıran şeyh için bir teşbih unsurudur. Bu dünyada maksuda ulaşmak için acı çekmeyen, O'na ulaşmak için dertlenmeyen kimseler insan değildir. Diğer bir tabirle insanın tek gayesi O'na ulaşmak ve O'nda yok olmaktır. Bir insanın niyeti halis ve yolu doğru ise Allah, muhakkak o sâlike, hikmetleri öğretecek bir Lokmân nasip edecektir.

Düşmeyen ādem midir işbu cihānda derde ki

Ḳandadır bīmār-ı rāst *Loḳmān*'a vāṣıl olmaya (191G/2)

3.1.11.7. Sultan III. Mustafa (ö. h.1187/m.1774)

Sultan III. Ahmed'in oğlu olarak dünyaya gelen Sultan III. Mustafa, 1757 senesinde III. Osman'ın vefat etmesiyle tahta çıkmıştır. 1757-1774 tarihleri arasında on yedi yıl hüküm süren padişah, devletin aksayan yönlerini ıslaha çalışmış, yeni kurumların tesisine ve var olan kurumların yenilenmesine gayret etmiştir. Sultan III. Mustafa'nın saltanatında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nın kaybedilmesi neticesinde bazı topraklar kaybedilmiştir.[927]

Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'ında Sultan Mustafa ve İslam ordusu için münacât türünde bir manzume kaleme almıştır. Ruslarla savaşmak için yola çıkan İslam ordusunun muzafferiyeti için kaleme alınan bu manzumede, İslam ordusunun savaşı kazanması, kâfirlerin (Rusların) kahrolması, müminlerin bu zafer ile mesrur olması arzu edilmiştir.

[927] Sultan III. Mustafa'nın hayatı ve saltanatı hakkında geniş bilgi için bkz. Kemal Arkun, *Adalet Ustaları Sultan III. Mustafa Han* (İstanbul: Akademisyen Yayınevi, 2010).

Eyle *Sulṭān Muṣṭafā* ḳuluñı ġālib Rabbenā

Eyle Mosḳov kāfirīn maḳhūr u maġlūb Rabbenā

Müslimīne bu durur el-ān maṭlūb Rabbenā

Ceyş-i İslām'a meded eyle meded minke'l-meded (20M/2)

3.1.11.8. Sultan I. Abdülhamîd (ö. h.1203/m.1789)

Sultan III. Ahmed'in oğlu olan Sultan I. Abdülhamid, ağabeyi III. Mustafa'nın 1774 tarihinde vefat etmesiyle tahta geçmiştir. 1774-1789 tarihleri arasında 15 yıl hüküm süren I. Abdülhamid, pek çok ıslahata imza atmış, Avrupai tarzda mektepler açtırmış, Yeniçeri Ocağı'na modern bir çehre kazandırmış, topçulukla ilgili yeni ocaklar kurdurmuştur. Sultan I. Abdülhamid'in döneminin önemli olaylarından biri de Osmanlı-Rus Savaşları olmuştur.[928] Toplumu derinden etkileyen bu savaşlara bigâne kalamayan Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'ında Rus Savaşıyla ilgili münacât türünde iki manzume kaleme almıştır.[929] Söz konusu münacâtlarda Sultan I. Abdülhamid'den övgüyle bahsedilmiştir. Sultan I. Abdülhamid, cihan padişahlarının sığınacakları tek temiz gölgeliktir. Allah'ın yardımıyla küffara ağır darbeler vurmaktadır.

Sāye-i pākıñ şehinşāh-ı cihān *Sulṭān Ḥamīd*

Ṣavlet-i ḳahrı ber-aʿdā olsun ʿavnıñla medīd

Seyf-i āteş-bārı ḳüffārı ḳıla hem nā-bedīd

Ḥażret-i Sulṭān-ı dīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā (1M/2)

Sultan I. Abdülhamid'i İslam dininin ve Müslümanların koruyucusu olarak gören Abdülkâdir Efendi, onun muzaffer olması için Allah'tan meleklerin yardıma gelmesini, askerlerinin kılıçlarının keskin olmasını dilemiştir.

---

[928] Sultan I. Abdülhamid'in hayatı, saltanatı, savaşları, yenilikleri, icraatları ve özel yaşamına dair geniş bilgi için bkz. Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)* (İstanbul: TATAV Yayınları, 2001).

[929] 1M; 12M.

Ḫudāyā Mosḳov-ı menḥūsı ḳahrıñ ile ber-bād it

Şeh-i İslām u dīn Sulṭān Ḥamīd'i naṣrile şād it

Cüyūş-ı ehl-i īmāna mezīd luṭf u imdād it

Şeh-i İslām u dīn Sulṭān Ḥamīd'i naṣrla şād it (12M/1)

Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinde dönemin padişahına övgüler bulunsa da bu övgüler hiçbir zaman aşırılığa kaçılmamıştır. Abdülkâdir Efendi, dinin ve Müslümanların koruyucusu olarak gördüğü padişaha saygı duymuş ama onu insanüstü özelliklerle methetmemiştir. Onun da Allah'ın bir kulu olduğunu ve ancak Allah'ın yardımı ve inayetiyle bir muvaffakiyet elde edeceğini şiirlerinde vurgulamıştır.

Ḫayāl-i mekrile meʾmūlleri bir bir olup medfūʿ

Ṣadā-yı seyf-i ḳahru'llāhı ide gūşları mesmūʿ

Ola miḳrāż-ı ẕilletle libās-ı ʿārları maḳṭūʿ

Şeh-i İslām u dīn Sulṭān Ḥamīd'i naṣrla şād it (12M/4)

Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinde Sultan I. Abdülhamid'e daha çok yer ayırması, bu padişahın tahta çıkışı münasebetiyle bir tebrikname kaleme alması[930] onun, bu padişahla ilişkisinin dönemin diğer padişahlarına göre daha iyi olduğunu göstermektedir.

3.1.11.9. Cem

Cem (Cemşîd), İran topraklarında hüküm süren ilk Fars sülalelerinden biri olan Pîşdâdiyânların dördüncü ve en büyük hükümdarıdır.[931] Fars mitolojisine göre bin yıla yakın yaşayan Cem, yaptığı setler ve aynası nedeniyle İskender; rüzgâra söz geçirmesi nedeniyle de Hz. Süleyman ile ilişkilendirilmiştir.[932] Mitolojiye göre Cem, aynı zamanda şarabı ilk bulan ve içendir. Câm-ı Cem olarak bilinen yedi boğumlu/köşeli kadehinin her

[930] Bu tebrikname, *Dîvân*'ın 1B nüshasının 5[b] sayfasındadır.

[931] Pîşdâdiyân Hanedanı hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmad Nûrî, *Pîşdâdiyân ve Keyâniyân* (Tahran: İntişârât-ı Mersâ, 1382).

[932] Nurettin Albayrak, "Cem", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/280.

köşesinde bir hikmet yazılıdır.[933] Edebiyatta sıklıkla kullanılan bu mazmun, tasavvufta daha çok manevi hâller, ilahî sırlarla dolu ârifin kalbi gibi anlamlarla kullanılmıştır.[934] *Dîvân*'da Cem, "câm-ı Cem" terkibiyle kullanılmış, Cem, mürşid-i kâmil; kadehi ve içerisindeki şarabı ise ilahî sırlarla dolu Allah'ın feyzi olarak yorumlanmıştır.

Necībā dest-i feyż-i Ḥaḳ'la mey-nūş

Olan dil ʿayn-ı *cām-ı Cem* gerekdir (70G/6)

Câm-ı Cem'in bir özelliği de içerisinde barındırdığı şarabın ölümsüzlük vermesidir. Âlemin küçük bir numunesi olan insan ise içerisinde câm-ı Cem'i de barındırmaktadır. Önemli olan insanın kendini bilmesi, bununla birlikte Rabbini tanıması ve O'na gönülden bağlanması ve nihayet O'nda fenâ bularak ölümsüzlüğe kavuşmasıdır. İnsanı, Bâkî olan Allah'ta yok edecek olan câm-ı Cem, yine onun derûnunda gizlidir.

Sendedir bu *cām-ı Cem* isteriseñ bul ṣıdḳla

Nice bir ʿaṭşān ṭurursıñ āb-ı ḥayvān sendedir (57G/2)

3.1.11.10. Yezîd (ö. h.64/m.683)

Hz. Muâviye b. Ebu Süfyân'ın (ö. h.60/m.680) oğlu olarak dünyaya gelen Yezîd, babasının 680 tarihinde vefat etmesiyle Emevî Devleti'nin hilafetine geçmiştir. Üç yıllık hilafeti döneminde Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in şehit edilmesiyle, İslam tarihinin en acı olaylarından birinin yaşanmasına sebep olmuş, bu tarihten sonra Müslümanlar nezdinde itibarını kaybetmiştir.[935] Türk-İslam medeniyetinde Yezîd, zulmün ve kötülüğün sembolü olmuştur. Ona lanet edilmesi ise ayrı bir fıkıh konusu olarak tartışılmıştır.[936] *Dîvân*'da ise Yezîd, Hz. Hüseyin münasebetiyle zikredilmektedir. Abdülkâdir Efendi'ye göre Yezîd, Hz. Peygamber'in gözbebeği olan Hz. Hüseyin'i şehit ettiği için laneti hak etmiştir. Ona

[933] Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, "Câm-ı Cem", 83.

[934] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Câm", 108.

[935] Yezîd'in hayatı, Kerbelâ hadisesindeki tutumu ve hilafeti hakkında geniş bilgi için bkz. Ünal Kılıç, *Yezid b. Muaviye* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999).

[936] Yezîd'e lanet etmenin fıkhî tartışmaları hakkında bilgi için bkz. Abdullah Namlı, "Yezîd'e Lânet Edilmesi Meselesi", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2019), 7-22.

lanet etmek mü'minlerin imanının bir gereğidir. Ona lanet etme konusunda şüpheye düşmek bile Müslüman'a yakışmaz.

Eylemez aṣlā tevaḳḳuf ehl-i īmān laʿnına

Ḳuvvet-i īmān durur laʿn ol ḫabīṯiñ cānına

Hīç düşer mi ehl-i tevḥīdiñ tereddüd şānına

Ṣad hezār gün laʿnet olsun ol *Yezīd'*iñ cānına (82M/3)

Abdülkâdir Efendi, Hz. Hüseyin'in soyundan gelmektedir. Dolayısıyla atasının intikamını almak için elinde bulunan tek silah lanettir. Yezid'e lanet etme konusunda bütün mahlûkat Abdülkâdir Efendi ile hemfikirdir (82M/4).

3.1.11.11. İskender

Kehf Sûresi'nde, Zülkarneyn'in iki dağ arasında yaşayan bir kavmin yanına gittiği, bu kavmin Zülkarneyn'den kendilerini rahatsız eden ve fesat çıkaran Ye'cûc ile Me'cûc kavimleriyle aralarına bir set çekmesini istemesi, bunun üzerine Zülkarneyn'in iki dağ arasına demir kütleler yığması ve üzerine erimiş bakır dökerek geçilmez bir set yapması tafsilatlı bir şekilde anlatılmıştır.[937] Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen Zülkarneyn'in ilk ismi İskenderdir. Türk edebiyatında İskender'in maceralarını anlatan müstakil eserler kaleme alınmış, şiirlerde hayatından ve seddinden sıklıkla telmihlerde bulunulmuştur.[938] *Dîvân*'da günahları dolayısıyla nefis ve şeytanı Ye'cûc ve Me'cûc'a benzeten Abdülkâdir Efendi, nefis ve şeytanın hile ve mekrinden kurtulmanın tek çaresinin Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği şeriatına uymak olduğunu, müminlerin ancak Hz. Peygamber'in şeriatı ile emniyette kalabileceğini dile getirmiştir.

Şerʿ-i pāk-ı Muṣṭafā'yı *sedd-i İskender* iden

Oldı meʾmūn mekr-i Yeʾcūc u ġam-ı Meʾcūc'dan (162G/1)

[937] Kehf 18/83-98.

[938] Türk edebiyatında İskender ve kaleme alınan İskendernameler hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Avcı, *Türk Edebiyatında İskendernamler ve Ahmed-i Rıdvan'ın İskendernâme'si* (Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 1-169.

3.1.11.12. Nemrûd

Hz. İbrahim döneminde yaşadığına inanılan Nemrûd, Hz. İbrahim'in hak dine davetini reddetmiş, halkına zulmetmiş bir hükümdar olarak bilinmektedir.[939] Türk edebiyatında daha çok Hz. İbrahim'i ateşe atması ve burnuna giren sineğin verdiği acı nedeniyle ölmesi ile anılmaktadır. *Dîvân*'da Abdülkâdir Efendi, nefsi Nemrûd'a benzetmiştir. Eğer nefis terbiye edilemezse insanı ateşlere atan bir düşmanı hâline gelir. Nefis Nemrûd'u, insanı ateşe atmadan insan kendini aşk ateşinde yakmalı ve benliğini yok etmelidir. İnsan benlik ve varlıktan kurtulduğunda maddi ateşin yakacağı bir şey kalmamış demektir. Nitekim Hz. İbrahim de benlik ve varlık sevdasından geçip cismini aşk potasında eritip Allah'ın dostluk ve muhabbetinde yok olduğu için Nemrûd'un ateşi yakacak bir şey bulamamış ve Hz. İbrahim'e onun ateşi esenlik olmuştur.

Ḫalīlāsā yaḳasıñ cism ü cānıñ āteş-i ʿaşḳa

Saña *Nemrūd nefsiñ* nārı ẕāt berd-i selām odı (243G/3)

3.2.TASAVVUF

3.2.1. Vahdet-i Vücûd-Vahdet-i Şühûd ve Tevhîd

Pek çok mutasavvıf tarafından dile getirilen ve İbn Arabî (ö. h.638/m.1240) tarafından sistemli bir hâle kavuşturulan vahdet-i vücûd anlayışına göre hakikî varlık tektir.[940] Vücudu, bizatihi kâim olan (kıyâm bi-nefsihi) yani hiçbir şeye ihtiyaç duymadan kendiliğinden var olan vücûd/varlık birdir. O vücûd/varlık Cenâb-ı Hak'tır. O'nun dışında görülen her şey (mâsivâ) Hakk'ın isim ve sıfatlarının birer yansıması ve tecellisinden ibarettir. Eşya O'nun vücûdu ile kâimdir. Vahdet-i vücûd telakkisine göre Hak, tecelli eden tek varlıktır, her surette beliren O'nun hüviyyetinden başka bir şey değildir. Yani Allah'ın dışındaki her şey O'nun zuhurudur. Tecelli ve zuhur eseri olan bu şeyler, görünürde görünmezde var olan bütün âlemler, tek olan vücûdun yalnız kendine mahsus olduğu Allah'ın zâtıdır. Zira eşya, Hakk'ın rahmetinin veya sıfatlarının tebeyyün

[939] Nemrûd hakkında bilgi için bkz. Cengiz Batuk - İskender Pala, "Nemrûd", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/554-556.

[940] Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu* (Ankara: Pars Matbaası, t.y.), 99.

etmesidir. Dolayısıyla görünen bütün varlık Allah'ın isim ve sıfatlarının farklı yansımalarından ibarettir.[941]

Tasavvuf yoluna giren ve manevi olarak bir yola çıkan sâlik bu yolculuk esnasında varlığı iki temel anlayış içinde algılar: Birincisi varlığın birliği yani vahdet-i vücûd, ikincisi ise görünenlerin birliği yani vahdet-i şühûd. Vahdet-i vücûd mertebesinde sâlik, varlığı bir olarak bilir ve Allah'tan başka hiçbir şeyin var olduğuna inanmaz. Vahdet-i şühûd makamında ise sâlik, Allah'ın var olduğunu bilmekle birlikte Allah'tan başka varlıkların olduğunu da inkâr etmez.[942] "Her şey O'dur." yerine "Her şey O'ndandır." der.[943] İmam-ı Rabbanî'nin (ö. h.1034/m.1624) savunduğu bu görüşe göre vahdet-i şühûd, vahdet-i vücûddan daha üst bir mertebededir.[944]

Tasavvufi bir geleneğin temsilcisi olan Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde vahdet ve tevhîd meselesini yukarıda belirtilen iki düşünceyi de kapsayacak mahiyette ele almış ve şiirlerine yansıtmıştır. Bu âlem, Allah'ın esma ve sıfatlarının tecelligâhıdır. Görünen O'nun tecellilerinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla O'na kavuşma ve O'nda yok olma insanın tek gayesidir. O'na kavuşma da yine O'nun tecellilerinin nurunun, gönül gözünü aydınlatmasıyla mümkündür.

---

[941] Cavit Sunar, *İmam Rabbanî-İbn Arabî Vahdet-i Şühûd-Vahdet-i Vücûd Meselesi* (Ankara: Resimli Posta Matbaası, 1960), 20-21. Vahdet-i Vücûd hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed İhsan Oğuz, *İslam Tasavvufunda Vahdet-i Vücûd* (Kastamonu, 1976); İsmail Fenni Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991); Afîfî, *Tasavvuf: İslam'da Manevî Hayat*, 137-173; Yusuf Bilal Kara, *Osmanlı Dönemi Popüler Tasavvuf Eserlerinde Vahdet-i Vücûd* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022); Ferit Kam, *Vahdet-i Vücûd*, haz. Ethem Cebecioğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994).

[942] Allah ile O'nun dışında var olan varlıkları Abdülganî Nablusî (ö. h.1143/m.1731) şöyle izah etmiştir: "Vücûd ile mevcûd kelimeleri arasında fark vardır. Vücûd, zât-ı ilahî demek olduğundan birdir, onda taaddüd ve değişme yoktur. Mevcûd ise medrûb; yani kendi üzerine darb vaki olan şey demek olduğu gibi kendi üzerine vücûd vaki olan şey de demektir. Bu da masiva (masivaullah) denilen şeyler, yani bütün mahlûkat ve mükevvenat, hakkında kullanılır. Bunlara mevcudat denilir. Bunlar tabiatıyla birden çok olabilir, çoğalabilir, değişebilir.", Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabi*, 11.

[943] Necdet Tosun, "İmam-ı Rabbânî'ye Göre Vahdet-i Vücûd ve Vahdet-i Şühûd", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 23 (İbn Arabî Özel Sayısı-2) (2009), 187.

[944] İmam-ı Rabbanî, vahdet-i vücûd ile vahdet-i şühûd arasındaki farkı şu şekilde anlatmaktadır: "Sabah olup güneş doğduğu zaman gece görülen yıldızlar kaybolmaktadır. Bu durumu gören bir kişinin "Yıldızlar yoktur ya da yıldızlar güneşten farklı bir şey değildir. Onlar bir hayalden ibarettir." demesi ve buna inanması vahdet-i vücûd ehline örnektir, bu mertebe ilme'l-yakîn mertebesidir. Diğer bir kişinin "Güneş doğduğunda gökyüzünde yıldızları göremiyorum ama benim yıldızları görememem yıldızların yokluğundan değil güneşin ışığının kuvvetli olmasındandır. Güneş ışığının yoğunluğu benim yıldızları görmemi engellemiştir." demesi ise vahdet-i şühûd ehline örnek olur ve bu kişi ayne'l-yakîn mertebesindedir. Eğer bir kişi bu iki mertebeden geçer, görüşünü güçlendirir güneş ve yıldızları ayrı ayrı müşahede edebilirse vahdette en yüce mertebe olan hakka'l-yakîn mertebesine yükselir.", İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, çev. Abdulkadir Akçiçek (İstanbul: Meral Yayınevi, 1977), 1/149-150.

Bu gülşengāh-ı esmāda hemān-dem ʿandelībāsā

Tecellī-i viṣāle yüz ṭutup pür-āh u zār oldı

O çeşm-i cāna envār-ı tecellīden gele pertev

Görür ol nūr-ı Ḥaḳ'la ḳarşusında vech-i yār oldı (234G/3-4)

Allah'ın eşyaya tecellisi ve eşyanın hakikatinin idraki herkese müyesser olmaz. Aslında tecelli ve feyiz her an ve mekânda caridir fakat halk bunu ancak hâline göre anlayabilmektedir.

Feyż-i āḳdesden tecellī her kese ḥālince Ḥaḳ

Eyleyüp irdi heme ḥalḳa nevāl-i ḥażretī (235G/3)

Belirme ortaya çıkma anlamına gelen ta'ayyün, tasavvufta mümkinâtın (sonradan var olan her şey, eşya) kıyam bi-nefsihi olan Allah'ın vücûdundan ayırt edilmesi seçilmesi anlamına gelmektedir. Sufilere göre, Hakk'ın zatında her şey mevcuttur ama belirsizdir. Eşyanın O'ndan zuhur ve tecelli yoluyla çıkışları bir ta'ayyün (belirme) şeklinde kendini gösterir. Aslında tüm nesneler ta'ayyünâttan ibarettir. Sâlik için ta'ayyünât, Vâcibü'l-vücûd olan Allah ile arasında perdedir. Sâlik, manevi yolculukta yükseldikçe masivadan kurtulur, Hakk'a uruç eder ve ta'ayyünâttan sıyrılır.[945] Sâlik, manevi yolculuğun sonunda bütün masivadan kurtulur, Hakikî varlığa ulaşıp O'nda yok olur. Allah'ta yok olan kul aslında hakikî varlığa ermiş, Allah'ın kıyamıyla varlık kazanmış olur.

Taʿayyünden Necībā gel fenā-yı muṭlaḳa ir kim

Vücūd-ı bāḳī-i Ḥaḳ'la ḳıyām ʿālemde var oldı (234G/5)

Vücûd âleminde bir müessir bir de eserin mahalli olan eşya olmak üzere iki türlü varlık olduğu düşünülmektedir. Müessir-i hakikî Allah'tır. Bu müessirin eseri ise her

[945] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Ta'ayyun", 463-464.

vecih ve her şartta âlemdir.[946] Ta'ayyünât perdelerinden bir bir sıyrılan sâlik, sonunda âlemde Hak'tan başka bir şey göremez. Sâlikin gözüne görünen artık Hakk'ın eserleri, tecellileridir. Bu mertebeye çıkan sâlik, artık vücûd-ı şühûdî mertebesine çıkmış, eser ile müessirin arasını ayırmış, hakka'l-yakîn mertebesine ulaşmıştır.

Ġayrı görmez dāʾimā maḳṣūd añadır rū-nümā

Ḳanda baḳsa görünen ancaḳ olur āṯār-ı Ḥaḳ (95G/3)

Mülk-i dilden mā-sivā-yı Ḥaḳḳ'ı sür ḳoma Necīb

Tā şühūdile anıñ cānıñ bula ḥaḳḳa'l-yaḳīn (152G/6)

"*Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır*."[947] ayetinin sırrına vâkıf olan sâlik, nereye dönse Allah'ın vechi ile mülaki olur, nereye baksa Allah'ın tecellilerini görür. Bu sırra vâkıf olan Abdülkâdir Efendi de eşyaya nazar kıldığında Allah'ın vechinden başka bir şey görmediğini ve bu sırra ermenin neticesinde Allah'ın eşya üzerindeki tecellilerini hayret ve hayranlıkla müşahede ettiğini bildirmektedir.

Ṯemme vechu'llāh remzine olaldan āşinā

Vech-i cānāna Necībā nāẓır u ḥayrāneyüz (79G/5)

Mutasavvıflar tarafından öne sürülen ve şairimizin de katıldığı görüşe göre eşyanın hakikatini idrak etme, ta'ayyünâttan sıyrılıp Allah'ta yok olma ve her nesnede O'nun tecellilerini müşahede etme sırrı, tevhîdin en üst mertebesi yani havassın tevhîdidir. Bu mertebeye sadece tasavvufi tecrübe ile ulaşıldığı ve zevk hâlinde yaşandığı için bu tevhîd mertebesi ifadesi imkânsız, aklın idrak edemediği bir hâl olarak kalbe tecelli etmektedir.[948] Dolayısıyla akıl ve fikirle ulaşılamayan bu mertebeye ancak bir

[946] Sunar, *İmam Rabbanî-İbn Arabî Vahdet-i Şühûd-Vahdet-i Vücûd Meselesi*, 20.

[947] Bakara 2/115.

[948] Afîfî, *Tasavvuf: İslam'da Manevî Hayat*, 145.

üstad-ı kâmile intisap edilerek onun manevi rehberliğinde vâsıl olunabilir. Kâmil bir şeyhin manevi rehberliğinde elde edilen vahdette, ta'addüde yer yoktur. Sâlik sonunda Allah'tan başka her şeyin fani ve yok hükmünde olduğunu idrak eder. Bu idrak ise en büyük beyan ve açıklamadır.

Girenler sāḥa-i maḥv u fenā içre ṭurup s̱ābit

Ḳamu eşyāda varlıḳ Ḥaḳ'dan olmuşdur ḳılur taʿyīn

Bu remzi ʿaḳl u fikrile kimi gördüñ ide idrāk

Meger üstād-ı Ḥaḳ'dan ṣıdḳıla almış ola telḳīn

Necībā sırr-ı vaḥdetden taʿaddüd iḳtiżā itmez

Hüve'l-bāḳī sivāh fānī fe-hāz̲ā aʿẓamü't-tebyīn (159G/3-5)

Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde tevhîd düşüncesine oldukça geniş yer ayırmıştır. Onun için tevhîd, Hak hazinelerinin anahtarıdır, kâinatın ve eşyanın hakikati ancak tevhîd ile anlaşılabilir (5G/2). Âlemlere hükmetmek, zamanın Süleyman'ı olmak, rıza bahçesinin güllerini dermek tevhîd ile mümkündür (207G/1-3). Nefis düşmanını yenecek olan tek şey tevhîd kılıcıdır (24G/3). Hasta gönüller tevhîd ile şifa bulur, kalpler onunla süslenir, kalp gözleri ancak onun sürmesiyle boyanırsa hakikati görür, Allah'a kavuşma yine tevhîdin hidayetiyle mümkündür (33G/1-6).

Sufî düşüncede tevhîdin bazı mertebeleri bulunmaktadır: Tevhîd-i efʿâl, yani Hakk'ın dışındaki her şeyden fiili soyutlama ve bütün fiilleri Allah'a ait görme. Tevhîd-i sıfât, yani Hakk'ın dışında kalan herkesten güç ve idrak araçlarını ve onlara nisbet edilen her sıfattan soyutlama. Tevhîd-i zât, yani Allah'ın bütün eşyadan tecrîdedilmesi ve birlenmesi.[949] Tevhîd-i zât mertebesine yükselen sâlik, her şeyde Allah'ı müşahede eder ve sadece O'nun zatını görür. Sufîlerin bu farklı mertebelerdeki tevhîd anlayışı Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerine de yansımış, tevhîdin farklı boyutları -belli bir düzen

[949] Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü: Letâ'ifü'l-a'lâm fî işarâtı ehli'l-ilhâm*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 168.

gözetilmeden- dile getirilmiştir. Abdülkâdir Efendi'ye göre âlem, Allah'ın isimlerinin tecelligâhı olan bir esmâ bahçesidir. Bülbülün gül bahçesinde her çiçeğe bakıp hayran olması ve efgan etmesi gibi kul da âlem denen bu esmâ bahçesinde bulunan her bir eşyada Allah'ın isim ve sıfatlarını müşahede eder ve hayran olur (234G/3). Sâlikin bu tevhîd makamlarına ulaşabilmesinin iki önemli şartı vardır: Aşk ve zikir. Aşk penceresinden zikirle âleme bakan sâlik, burada bulunan her bir zerrede Allah'ın tecellilerini görür, her bir zerrenin Vâcibü'l-vücûd olan Allah'ın vahdaniyetine birer ayet olduğunu idrak eder.

Görinür dīde-i Ḥaḳ-bīne ẕerrāt

Vücūd-ı vaḥdete hep cümle āyāt

Necībā aç göziñ gör pertev-i ẕāt

Dimekle ʿaşḳıla Allāh Hū yā Hū (72M/3)

Hz. Peygamber'e derunî bir bağla bağlı olan Abdülkâdir Efendi, tevhîd ve Allah'ın zâtı ve sıfâtıyla âleme tecelli etmesi (tevhîd-i zât ve tevhîd-i sıfât) hususunda da Hz. Peygamber'in diğer mevcudâttan mümtaz ve seçkin olduğunu bildirmiş, onu tevhîd anlayışının merkezine yerleştirmiştir. Âlemde Allah'ın sıfât ve zâtının en mükemmel şekilde tecelli ettiği varlık, Hz. Peygamber'dir. Hz. Peygamber, ezelden beri Allah'ın zât ve sıfatlarının mazharı, tecellilerinin tecelligâhıdır. Onun iki gözünün ışığı Allah'ın zât ve sıfatlarının remizlerini barındırmaktadır.

Ḳamu esmā-i ẕāt [u] hem ṣıfāt iḳlīmine şāhın

Ḥarīm-i ḳurb-ı Ḥażret tā ḳadīmden bārgāhıñdır (63G/3)

Pertev-i çeşmiñ dü şemʿ-i pür-żiyādır lā-cerem

Görünür andan rumūz-ı nūr-ı ẕātıyla ṣıfāt (22G/2)

Allah'ın tecelli ettiği ilk varlık Hz. Peygamber'dir. Allah'ın ona tecelli etmesiyle gayp perdeleri açılmış, varlık bilinmezlikten kurtulmuş, Allah, sıfât ve esmâsıyla kendini izhâr etmiştir.

Çün tecellī eyledi dīdār-ı Ḥaḳ

Oldı ẓāhir ṣad hezār envār-ı Ḥaḳ

Perde-i ġayb-ı hüviyyeti açup

İtdi bu ʿālemlere iẓhār-ı Ḥaḳ

Faḫr-ı ʿālem nūr-ı pākını ʿıyān

Gösterüp evvel cihāna kār-ı Ḥaḳ (104G/1-3)

Abdülkâdir Efendi'nin tevhîd telakkisinin daha iyi anlaşılması, yukarıda zikredilen tevhîd mertebelerinin ve bu mertebelerde sâlik tarafından hissedilen hâllerin mahiyetinin idrak edilebilmesi için aşağıda bu anlayışı yansıtan tevhîd ile ilgili kavramlar izah edilecektir.

3.2.1.1.Vahdet-Kesret

Sufî düşünceye göre vahdet, "vücûdu" yani varlığı kendiliğinden olan Allah'ı, kesret ise "mevcûdu" yani bütün varlıkları, Allah'ın varlığı ile kaim olan mümkinât âlemini temsil etmektedir.[950] Mutasavvıflarca vahdette kesret ya da kesrette vahdeti müşahede[951] ve vahdetten kesrete ya da kesretten vahdete seyir meseleleri çokça ele alınmış, bu meselelere dair farklı yorumlar yapılmıştır. Varlık, tabiatı gereği bir seyir üzerinedir. Bu seyrin müşahede edildiği en mükemmel varlık ise insandır. Sufîlerce "merâtib-i nüzûl", "seyr-i nüzûl" gibi isimlerle dile getirilen varlık mertebeleri;[952] insanın zât-ı ilahî katından şehâdet âlemi olarak da bilinen kesret âlemine inişi ve bu kesret âleminden seyir mertebelerini bir bir aşarak tekrar Allah'a vâsıl olup O'nda yok olmayı

[950] Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabi*, 11.

[951] Kesrette vahdet meselesine yapılan yorumlar için bkz. Yakup Yüksel, "Kesrette Vahdet, Gelin Birlik Olalım", *Vahdetin İnşasında Nebevî Yöntem*, ed. Hasan Keskin vd. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 191-205.

[952] Varlık mertebeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülkerim Cîlî, *Varlık Mertebeleri: Meratib-i Vücud ve Beyan-ı Hakikat-ı İbtida-i Külli Mevcud*, thk. Ahmet Faruk Güney, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun (İstanbul: Furkan Kitaplığı, 2006), 23-83.

ifade etmektedir. Sufîlerin varlığı anlamlandırmada önemli bir yere sahip olan bu iniş ve yükseliş (nüzûl-urûc) meselesi Abdülkâdir Efendi tarafından da ele alınmış ve şiirlerinde işlenmiştir.

Varlık mertebelerinin birincisi olan ve Allah'ın zâtını ifade eden "lâ-ta'ayyün mertebesi"nde Allah, zâtıyla tam olarak asla bilinemez. Dolayısıyla bu mertebeye zât-ı ilahî, gaybü'l-guyûb denilmektedir.[953] İnsan bu mertebede Allah'ı tam olarak idrak edemez. Bu mertebede çoğalma, bölünme, kesret ve taaddüd söz konusu değildir.

Künhüne bu ʿālemiñ ʿilm-i ḫalāʾiḳ irişür
Līk Ḫudā'nıñ kimse irmez künhüne esrārına (201G/2)

Necībā sırr-ı vaḥdetden taʿaddüd iḳtiżā itmez
Hüve'l-bāḳī sivāh fānī fe-hāẕā aʿẓamü't-tebyīn (159G/5)

Varlık mertebelerinin sonuncusu ise şehadet âlemi olarak da bilinen kesret âlemi mertebesidir. Bu âlemde eşya, kesif cisimlere bürünmüş, vücûd bulmuştur ve duyularla algılanabilmektedir. Bu âlemde bölünme ve çoğalma da mümkündür. Öz vatanından koparılarak kesret âlemine gönderilen insan, kesret âleminde suret ve nakışlarla oyalanmaktadır.

Bırakḳ bir dürlü sende olmasun ḳayd-ı sivā ẕerre
Ṣaḳın ġayrıñ nuḳūş u ṣūretinden itmesün iḥẓāẓ (93G/3)

Kesret âleminde suret ve ta'ayyünlerden kurtulma, vahdette yok olma arzusu içine düşen sâlik, kesretten vahdete doğru bir yolculuğa çıkmaktadır. Bu yolculukta kesretten kurtuldukça vahdet ile arasındaki perdeler kalkmaya ve hakikat kendine nümayan olmaya başlar.

[953] Cîlî, *Varlık Mertebeleri: Meratib-i Vücud ve Beyan-ı Hakikat-ı İbtida-i Külli Mevcud*, 35.

Dīde-i cānı cilā-yı küḥl-i ẕikrile açup

Bezm-i keṯretde Ḫudā ḥaḳḳā ki vaḥdet gösterür (56G/2)

Keṯret ile ṣūretde vaḥdet meyini nūş it

Ṣıdḳıla Necīb ḥaẓẓ-ı mevfūra irişince (190G/5)

Manevi seyrini tamamlayan ve kesret âleminden kurtulan sâlik, sonunda kesret âleminde gördüğü bütün ta'ayyünâtın aslında Allah'ın vahdetinden başka bir şey olmadığının farkına varır; bütün âlemin Allah'ın nurunun tecellilerinden ibaret olduğunu müşahede eder. Kesrette vahdeti bulan sâlik, hakikî varlığı bulmuş ve O'nda yok olmuştur.

Vaḥdeti nūrı ile ṭoldı bütün cümle cihān

Anıñiçün olmadı ġayr-ı celāl-i ḥażretī (235G/2)

Farḳ olunmaz ʿālem-i vaḥdetde sāḳī kāse-rīz

Mest olanlar çeşmi görür sāḳī-i Mevlā'sını (237G/3)

Bazı mutasavvıflara göre varlık mertebesinin sonuncusu "insan mertebesi"dir.[954] İnsan ile meratib-i vücûd tamam olmuş; âlem, insan ile kemale ermiş; esmâ ve sıfâtının muktezasına göre zuhûr-ı ekmel insanda müşahede edildiği için Hakk'ın hakiki tecellisi insanda zahir olmuştur. Bu konuya sıkça değinen Abdülkâdir Efendi, insan suretinde yarattığı varlıkta Allah'ın bütün sanatının nümayan olduğunu (56G/1), insanın özü itibariyle küçük bir âlemi içine aldığını (57G/5), insan-ı kâmilin simasında Allah'ın bütün esmâ ve sıfâtının tecelli ettiğini dile getirmiştir.

[954] Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Merâtib-i vücûd", 668.

Görseler kāmilleriñ ser-levḥa-i sīmāsını

Nüsḫa-i Ḥaḳ'dan oḳurlar cümle-i esmāsını (237G/1)

İnsan, Allah'ın cemâlini gösteren en parlak aynadır. Bu aynada Allah'ın cemalini görebilmek ise kalp gözünü manevi kirlerden arındırmaya bağlıdır.

Levḥa-i sīmā-yı insāna naẓar ḳıl gör ne var

Cümle esmā-i ilāhī oḳunur anda_āşikār

Gösterür āyīne-i insān cemāl-i Ḥażret'i

Pāsını sil ḳalbiñiñ hem aç gözüñ sen yüri var (69G/2)

3.2.1.2.Mâsivâ

Mâsivâ, Allah'ın dışında var olan her şeydir. Kesret âleminde müşahede edilen bütün varlıklar, Allah'ın varlığı ile kaimdir. Dolayısıyla mâsivânın varlığı izafî bir varlıktır. Mâsivâyı Allah ile kul arasında bir perde olarak gören (2K/4) Abdülkâdir Efendi, bu perdeden kurtulmanın birinci şartının aşk olduğunu söylemiştir. Allah'a derunî bir muhabbetle bağlanan âşığın kalbinde, Allah'ın dışında hiçbir şeye yer yoktur. Zira Allah'ın bir kalbe mihman olabilmesi için o kalpte Allah ile birlikte başka şeylerin yani mâsivânın olmaması gerekmektedir.

Ḫāne-i dil olmadıḳça mā-sivādan pāk u ṣāf

Ḥubb-i Mevlā olmasını anda mihmān isteme (20K/1)

Mâsivâ, sâlikin yolundaki ayak bağıdır. Sâliki yolundan alıkoyan mâsivâ, onun vahdete ulaşmasında en büyük engeldir.

Rāh-ı Ḥaḳ'da olmasun pā-bend saña cümle sivā

Cehd idüp eyle güẕer sen o ḥavālīden bugün (148G/4)

Yukarıda da belirtildiği üzere insan, Allah'ın isim ve sıfatlarının mükemmel bir tecelligâhıdır. İnsanın kalbi, bu tecellilere mazhar ve mecladır. İnsanın kalbi mâsivâ pasından ne kadar arınır, zikir suyu ile ne kadar temizlenirse Allah'ın esmâ ve sıfâtının tecellileri kalpte o kadar parlak tezahür eder.

Sil ḫāne-i dil içre Necīb naḳş-ı sivāyı

Mirʾāt-ı tecellī dil-i āgāhı unutma (210G/6)

Kesret âlemindeki kesif cisimler yani mâsivâ, tabiatı gereği karanlık ve zulmettir. İnsanın bu karanlık âlemden kurtulması için tevhîd mumunu yakması gerekmektedir.

Gir beyt-i dile merdveş yaḳ şemʿa-i tevḥīdi

Tārīkī-i ġayrı sür ol nūra irişince (190G/2)

Dîvân'da mâsivâ kavramı için "sivâ, gayr, ağyâr, varlık" gibi kelimeleri de kullanan Abdülkâdir Efendi'ye göre insanın kendi varlığı da Allah ile kul arasındaki masiva perdelerinden biridir. Varlık libasından soyunmadan Allah'ta yok olma sırrının farklı boyutlardaki tecellileri kalpte zuhur etmez.

Ṣoy libāṣ-ı varlıġıñ dervīş var itme ġurūr

Tā ola sırr-ı fenādan dilde envāʿ-ı ẓuhūr (62G/1)

Varlığı demirden bir kaleye benzeten Abdülkâdir Efendi, bu kalenin fetholunması ve aşılması için zikir silahına ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir. Demir kadar sağlam ve sâlikin etrafını saran bu geçilmez kale, ancak zikir çekici ile sabırla dövüle dövüle tarumar edilebilir. Varlık kalesinden bir nişan kalmayıncaya kadar "Dost"a erilmesi mümkün değildir.

Bir ḥadīdī ḳalʿadır varlıḳ vücūdıñda seniñ

Miʿvel-i ẕikrile saʿy it fetḥine irişesin

Tārumār eyle Necībā ḍarb-ı ẕikrile anı

Ḳalmasun aṣlā nişānı tā ki dosta iresin (165G/3-4)

Abdülkâdir Efendiye göre mâsivâ zulmetinde bocalamanın ve bu karanlıktan çıkamamanın tek nedeni insanın kendini beğenmesi, gurura kapılmasıdır. Hodbîn olan insanın fenâ sırlarına vâkıf olması düşünülemez (159G/1). O (insan), zatında yani yaratılış itibariyle Allah'ın esmâ ve sıfâtının mazhardır. Dolayısıyla övülmüş bir varlıktır. Buna rağmen hakikate gözünü kapamış, mâsivâ karanlığından kurtulamamış kalp gözleri kör olan insanlar, Allah'ın cemalinin tecellilerini görmekten mahrumdurlar.

Görür mi çeşm-i nā-bīnā cemāl-i Yūsuf-ı raʿnā

Egerçi ḥadd-i ẕātında bulupdur ṣad hezār taḥsīn (159G/2)

3.2.1.3. Tecelli

Aşikâr olma, açığa çıkma görünme anlamlarına gelen tecelli, tasavvufi bir kavram olarak gaybdan gelen ve kalpte zahir olan nurlardır.[955] Allah'ın eşyaya tecelli etmesi ile ortaya çıkan ilk varlık Nûr-ı Muhammedî'dir. Allah'ın "kün" emri ile eşyaya tecelli etmesiyle Nur-ı Muhammedî zuhura gelmiş, bu nurla birlikte kâinat zahir olmuştur. Dolayısıyla kâinatın var olması, Hz. Peygamber'in nurunun yaratılması ile başlamıştır.

İtdi eşyāya tecellī çün Cenāb-ı Kibriyā

Bāhir oldı ibtidā nūr-ı pāk-ı Muṣṭafā (7G/1)

Söyünmez şemʿ-i Ḥaḳ'dır ṣūret ü maʿnāda dāʾimdir

Bu kevniñ varlıġı anıñ vücūdına ṭayanmışdır (58G/2)

[955] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Tecelli", 472.

"Gizli bir hazine" olan Allah, kendinin bilinmesi ve esmâ, ef'âl ve sıfâtıyla zuhur etmesini dilediğinde varlığa tecelli eylemiştir. Bu tecelli ile binbir eşya, O'nun nuruyla şuhud âlemine çıkmış, Gaybü'l-guyûb olan Allah'ın hüviyyeti âlemde izhar olmuştur.

Çün tecellī eyledi dīdār-ı Ḥaḳ
Oldı ẓāhir ṣad hezār envār-ı Ḥaḳ

Perde-i ġayb-ı hüviyyeti açup
İtdi bu ʿālemlere iẓhār-ı Ḥaḳ (103G/1-2)

Yukarıda da belirtildiği üzere tecellinin mahalli kalptir. Bir kalbe tecellinin zuhur etmesi için o kalbin mâsivâ kirlerinden arınmış olması gerekmektedir. Kalp manevi olarak ne kadar saf ise tecelli ve zuhur o kadar kuvvetli ve parlak olmaktadır.

Göñül mirʾātını jeng-i sivādan
Silüp sen anda gör Ḥaḳḳ'ı dilerseñ
Yu hep cān u dili reng-i hevādan
Tecelliyyāt-ı Rabb'i gör dilerseñ (41M/1)

Âlem-i şühudda Allah'ın tecelli ve zuhuru daimdir. Eşyanın var olabilmesi için sürekli yeni tecelliler zuhura gelmektedir. Fakat bu cârî olan tecelli herkesin hâline ve idrakine göre kalpte inkişaf etmektedir.

Feyż-i āḳdesden tecellī her kese ḥālince Ḥaḳ
Eyleyüp irdi heme ḥalḳa nevāl-i ḥażretī (235G/3)

Bunun sebebi ise herkesin kalbinin her tecelliyi kaldıramamasıdır. Nitekim Hz. Musa, Tûr Dağı'nda Allah'ın tecellilerine mazhar olduğunda ilahî tecellinin ağırlığına

dayanamamış ve bayılmıştır. Sâlik de Allah'ın tecellilerine mazhar olmayı ve O'nda yok olmayı arzuluyorsa kalbinin Tûr Dağı gibi paramparça olmasına katlanmalıdır.

Şemme vechu'llāh sırından alurısañ behreñi

Ola ṣad pāre tecellīden vücūd mānend-i Ṭūr (62G/3)

Sâlikin nihâî hedefi, gönül aynasında maksûd-ı hakikî olan Allah'ın vechinin müşahede edilmesidir. Bu mertebeye vasıl olan sâlik, âlemde Allah'tan başka görülecek hiçbir şeyin olmadığını idrak eder ve mâsivâdan tamamen yüz çevirir.

Oldı mirʾāt-ı tecellīden çü maḳṣūd rū-nümā

Anıñçün baḳmazuz biz ġayra hīç bīgāneyüz (79G/4)

3.2.1.4.Cem'iyyet

Derli toplu, düzenli ve huzurlu olma gibi anlamlara gelen cem'iyyet, tasavvufta mâsivâdan yüz çevirme ve dikkati Allah'a teveccüh noktasında toplama anlamında kullanılmaktadır.[956] Kesret âlemindeki çokluk ve dağınıklık, vahdeti ve birliği arzulayan kalp için huzursuzluk sebebidir. Bu âlemdeki keşmekeşlikten kurtulmak ve kalbin huzurunu elde etmek, vahdete doğru yapılacak manevi yolculuk ile mümkündür. Vahdet kalesine sığınan kalp, tam anlamıyla cem'iyyete yani huzura ermiş, mâsivâdan kurtulmuştur.

Gir ṣaḥn-ı ḥışn-ı vaḥdete gör andaki cemʿiyyeti

Meyl itme ẕerre keşrete ḥıfẓ idegör bu fırṣatı (232G/1)

Düşünen akleden bir varlık olarak yaratılan insan, varlığı anlamlandıramadığı her anda içinde bir huzursuzluk hissetmektedir. Bilinmezlik insanı huzursuz eden en büyük saiklerden biridir. Kesret âlemini bilinmezlikten kurtaran ise vahdet telakkisidir. İnsan,

[956] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Cemiyet", 113-114.

eşyanın hakikatını Allah'ın vahdet tecellileri ile idrak ettiğinde ıztıraptan kurtulur, âlemin kesretine teveccüh etmez ve hakiki manada cem'iyyete vâsıl olur.

Kim bulur cemʿiyyet-i dil ıżṭırāb görmez Necīb

Keşretin bu ʿālemiñ bilmez olur irer bire (199G/5)

3.2.1.5.Cem'-Fark

Toplama, bir araya getirme, bir noktada birleştirme anlamlarına gelen cem', tasavvufta eşyanın bütün fiil ve durumlarında Allah'ı görme, Allah'ı müşahede etme anlamında kullanılmaktadır. Cem' ikiliği ortadan kaldırmak, bire vâsıl olmaktır. Cem'in üç çeşidi bulunmaktadır: Maddi âleme ilişkin bilgilerin ilm-i ledün içinde yok olması "ilim cem'i", kesret âlemindeki varlığa dair belirtilerin yok olması "vücûd cem'i", işaret edilme niteliğine sahip her şeyin yani mümkinâtın Hakk'ın zatında gerçekten yok olması "ayn cem'i"dir. Fark ise cem'in zıddıdır.[957] Kaynaklarda cem' ve fark kavramlarıyla ilgili farklı pek çok tanım ve açıklama yapılmış olsa da[958] Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinde karşılık bulan cem' kavramına en uygun tanım yukarıdakidir.

Abdülkâdir Efendi'ye göre sâlik, Hak sevdası ile çıktığı manevi yolculuğunda ilahî aşk şarabıyla mest olmuştur. Allah'a duyduğu muhabbet ve kurbiyyet neticesinde kesret âlemindeki dağınıklık ve huzursuzluğu ifade eden "fark"tan kurtulmuş, âlemde nümayan olan her zerrede Allah'ın vahdaniyetini müşahede ederek cem' makamına ermiştir. Bu makama eren sâlik, her fiil ve harekette ilahî tecellilerin zuhur ettiğini idrak edip bir kitap hükmünde olan âlemin her sayfasında Allah'ın rumuz ve esrârına vâkıf olur.

Olan mest şerbet-i sevdā-yı Ḥaḳ'dan

İrer cemʿa rehā bulduḳda farḳdan

Bulan vaḥdet rumūzun her varaḳdan

Bugün şevḳile Ḥaḳ Hū dimesün mi (95G/2)

---

[957] Uludağ, *Tasavvufun Dili,* 512.

[958] Cem' ve fark hakkında yapılan farklı tanımlar için bkz. Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* "Cem' - Fark", 159-164; Uludağ, *Tasavvufun Dili,* 508-521.

Bu kesret âleminde görünen her suret ve nakış, insanı dağınıklığa sevk eden şeylerdir. Nakış ve suretler içerisinde bulunan sâlik, bunların hakikatine erme çabası içerisinde olmalı, nakışta nakkaşı, eserde müessiri görmeli ve farktan kurtulup cem'e ermelidir. Çünkü bütün bu suret ve nakışlar su ve balçıktan ibarettir.

Ṣūret ü maʿnī miyānında yüri ir cemʿa kim

Sırr-ı esmā dildedir bu naḳşı āb u gildedir (60G/3)

3.2.1.6.Cemâl, Didar

Tasavvufi telakkiye göre, âlemde cemâlden başka bir şey yoktur. Çünkü Allah, âleme kendi suretinden başka bir suretle tecelli etmemiştir. O güzeldir, dolayısıyla âlem de bütünüyle güzeldir.[959] Âlemde kahır gibi görünen şeyler de haddizatında cemâlin farklı tezahürleridir (25G/3). Abdülkâdir Efendi'nin bu anlayışla kaleme alınan şiirlerinde rahmet, sevgi ve aşk dili hâkimdir. Allah'ın cemâl sıfatı da bunu gerektirmektedir. Cemâl sıfatının kemal derecede tezahür ettiği varlık ise insandır. Âlemde müşahede edilen her şey, cemâlin bir tezahürü olduğu için Allah'ın celâl sıfatı eşyada görülmez. Her şey cemâl sıfatıyla zuhura gelir.

Gör bugün mirʾāt-ı ʿālemde cemāl-i ḥażreti

Bil olan terkīb-i ādemde kemāl-i ḥażreti

Vaḥdeti nūrı ile ṭoldı bütün cümle cihān

Anıñ içün olmadı ġayr-ı celāl-i ḥażretī (235G/1-2)

Dîvân'da cemâl aynı zamanda vechu'llah anlamında da kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen "*Nereye dönerseniz Allah'ın vechi oradadır*."[960] ayetini Allah'ın vechinin dünyada da görülebileceğine delil olarak sunan mutasavvıflar, cemâlu'llâhın tecelli yerinin kalp olduğunu bildirmişlerdir. Kalp aynasını mâsivâ pasından temizleyip

[959] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, "Cemâl", 97.

[960] Bakara 2/115.

kalbi Hakk'ın cemâline yöneltmeyenler, Allah'ın eşya üzerinde tecelli eden cemâlinden mahrum kalırlar. Bu mahrum kalış, ömrün boşa gitmesi, zamanın heba edilmesi ile sonuçlanır.

Görimez nūr-ı cemāl-i Ḥaḳḳ'ı
Ṭutmayan dilde ṣafā mirʾātı

Olmaya anda şühūd-ı Mevlā
Geçürür bī-hūde bu sāʿātı (22K/3-4)

Allah'ın cemâli ile müşerref olmanın, bütün nesnelerde O'nu hissetmenin bir bedeli bulunmaktadır. Bu bedel ise âşığın canıdır. Âşık-ı hakikî, Allah'ın cemâlini görme yolunda bütün varlıktan sıyırılmalı, benliğinden kurtulmalı, pervane gibi canını O'nun yoluna feda etmelidir. Sâlik, benlikten kurtulduğu an Hak cemâli farklı boyutlarda kalbine tecelli edecektir.

Rüʾyet-i dīdār-ı pāk-ı ḥażrete cāndır behā
Kim durur gelsün şehīd-i ḫancer-i cānān olur (51G/3)

Abdülkâdir Efendi, bu sırra vâkıf olduğunu, âlemde Allah'ın cemâlinden başka bir şey olmadığını ve kendinin de bunu müşahede ettiğini dile getirmektedir.

Sū-be-sū rūy-ı tecellī-i viṣāl açdı niḳāb
Eyledi rūşen cemāliyle derūnum ḫānesin (168G/2)

Ṣemme vechu'llāh remzine olaldan āşinā
Vech-i cānāna Necībā nāẓır u ḥayrāneyüz (79G/5)

Cemâlu'llahın kâmil manada tecelli ettiği varlık insandır. İnsanlar içerisinde ise cemâlin vücud bulduğu varlık, âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber'dir. Onun cemâlinde ezelden ebede Allah'ın nuru tecelli eylemiştir.

Cemāl-i Ḥażret-i Ḥaḳ maẓharısın yā Rasūla'llāh
Anınçün kāʾinātıñ mefḫarısın yā Rasūla'llāh (182G/1)

Görünse hīç ʿaceb midir bugün nūr-ı Eḥad sende
Tecellī eylemişdir tā ezel sende ebed sende (197G/1)

Dîvân'da Hz. Peygamber için de "cemâl" ve "didar" kelimeleri kullanılmıştır. Allah, "gizli bir hazine" iken bilinmek istemiş ve kâinatı var etmiştir. Allah'ın ilk tecelli ettiği varlık Hz. Peygamber'in nurudur. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in yüzünde Allah'ın cemâli nümayandır. Allah'ın sırlarını gösteren en parlak ayna Hz. Peygamber'in cemâlidir.

Oldı mirʾāt-ı cemāliñde Ḫudā sırrı ʿıyān
Sırr-ı İsm-i Aʿẓam'a sırrıñ muvaffaḳdır seniñ (114G/3)

3.2.1.7.Sır

Sır, ruh gibi insan bedenine emanet edilmiş bir latifedir. Sır, müşahede (uluhiyyeti seyr ve temaşa) mahallidir.[961] Mutasavvıflar, tasavvufu sır ilmi olarak açıklamışlar, sırrın bir hâl olduğunu, sözle değil ancak zevkle hissedilebileceğini bildirmişlerdir.[962] Diğer bir tarifle sır, Hakk'ın gâib kıldığı ve halkı kendisine muttali kılmadığı şeydir. Halkın sırrı Hakk'ın vasıtasız olarak muttali kıldığı şeydir. Hakk'ın sırrı ise sadece Hakk'ın muttali olduğu sırlardır.[963]

Dîvân'da; "sır", "esrâr", "remz", "giz" gibi farklı kelimelerle dile getirilen sır kavramı, çokça işlenmiş ve bu kavram farklı boyutları ile ele alınmıştır. Bazı sırlar Hak

[961] Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, 182.
[962] Uludağ, *Tasavvufun Dili*, 691.
[963] Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Sırr", 908.

katında olup onu kimse bilemez. Bu sırların bilinmesi insanın ilminin çok üstünde olduğu için insana kapalıdır. Bu sırların başında Allah'ın zâtı gelmektedir. Allah'ın zâtının sırlarına hiçbir akl-ı beşer vâkıf olamaz.

ʿAḳlımı ḥayret bürür baḳdıḳda Ḥaḳ āṣārına

Dīdemi ʿibret durur ceẕb eyleyen envārına

Künhüne bu ʿālemiñ ʿilm-i ḫalāʾiḳ irişür

Līk Ḫudā'nıñ kimse irmez künhüne esrārına (201G/1-2)

Hakk'ın, kullarının da bilmesine izin verdiği bazı sırları bulunmaktadır. Söz konusu sırların idrak edilmesinin, kalpte duyulmasının birinci şartı tevhittir. Allah'ı her hâl ve şartta birleme anlamına gelen tevhîd ile âleme bakıldığında âlemin sırları kula bir bir ayan olmaktadır.

Çekerseñ çeşm-i nā-bīnāña küḥl-i tevḥīdi şāhım

Görinür gizlüler ḫurşīd gibi saña ʿıyān olur (5G/1)

Sırların kula ayan olmasının diğer şartları da aşk ve zikirdir. Allah'ın insanoğlunu yaratmasında muhabbet ve aşk ayrı bir önem taşımaktadır. Dolayısıyla yaratılışın sırrına vâkıf olmanın şartı da aşk ve muhabbettir.

Olar ki ṣayḳal-ı ẕikrile ḳalbi itdiler taṭhīr

Dem-ā-dem vāḳıf-ı remz oldılar mürşid lisānından (16K/4)

Genc-i esrār-ı ilāh[a] ʿaşḳıla vāṣıl olup

Açdı ebvāb-ı künūz-ı ʿaşḳı itdi eṣ-ṣalā (9G/2)

İlahî aşk ve zevk ile kalpte duyulan ve Allah'ın bir emaneti olarak bazı kullarına emanet ettiği sırlar ehli olmayana söylenmez.[964] Zikir ve muhabbetle Allah'ın kâinata ilka ettiği sırların bir kısmına vâkıf olan Abdülkâdir Efendi, bu sırları paylaşacak bir sırdaşının olmayışından yakınmaktadır.

Düşüp tenhā bu ġurbet-ḫāne-i dünyāda ser-gerdān

Ne sırrım söyleyem remz-āşinā bir yār-ı ġārım yoḳ (102G/2)

Yeter remz-āşinā ḳadr-āşinā yoḳdur lisānıñ ṭut

Necībā es-sükūtdan özge şimdi cāna devlet yoḳ (103G/4)

Kendini beğenen (159G/1), dünya varlığından sıyrılamayan ve benliğinden kurtulamayan (62G/1) insanların, Hakk'ın sırlarına ermesi mümkün değildir. Beka sırrını anlamanın yolu, fenada mahvolmaktan geçmektedir.

Añlamaz remz-i beḳāyı her beşer ṣūretlü ferd

Fehm ider ancaḳ fenāda maḥv-ı ṣırf muṭlaḳ olan(158G/4)

Eşyanın sırrını akıl ile anlama imkânı bulunmamaktadır. Sırrın müşahede mahalli kalptir. Dolayısıyla sır, hissî bir latife olarak kalpte duyulur. Bunun duyulabilmesi için de bir üstad-ı kâmilin manevi rehberliği gerekmektedir.

Ṣıġmayan sırr-ı Ḫudā arż u semāya ḳalbdedir

Bāde-i feyż ḳalbdedir ḳalb bir ʿaceb mey-ḫānedir (45G/4)

Bu remzi ʿaḳl u fikrile kimi gördüñ ide idrāk

Meger üstād-ı Ḥaḳ'dan ṣıdḳla almış ola telḳīn (159G/4)

[964] Nitekim Eşrefoğlu Rûmî, dilin pekçok afetini saymış bunların arasında sırrı saklamayıp ehli olmayanlara söylemeyi de dil afeti olarak zikretmiştir. Bkz. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, 291-292.

Hz. Peygamber, Allah'ın en âlî sırrıdır. Onun vücudu âlemin var olmasına sebeptir. Dolayısıyla eşyanın sırlarına kâmil manada o vâkıftır. Allah, varlığın sırlarını âlemleri hürmetine yarattığı Hz. Peygamber'e açmıştır. Mirac gecesi Allah ile mülaki olan Hz. Peygamber, ilahî sırlara mazhar olmuş, kimsenin görmediği duymadığı şeylere şahit olmuştur.

Yā Rasūla'llāh vücūduñ feyż-i muṭlaḳdır seniñ

Cism-i pākıñ sırr-ı Rab[dır] raḥmet-i Ḥaḳ'dır seniñ

Oldı mirʾāt-ı cemāliñde Ḫudā sırrı ʿıyān

Sırr-ı İsm-i Aʿẓam'a sırrıñ muvaffaḳdır seniñ (114G/1,3)

Emānet vażʿ olundı cümle esrār Leyl-i İsrā'da

Saña kim gördi ḥaḳ Allāh ḳalb-i muʿtemed sende (197G/4)

Dîvân'da sır olarak zikredilen bazı unsurlar ise şöyledir: Semme vechullah sırrı (62G/3), men aref sırrı (39G/3), esmâ ve sıfât sırları (15M/2), fenâ sırrı (67G/1), ölmeden önce ölme sırrı (67G/6), Hz. İsa'nın sırrı (71G/3), tarikat sırları (89G/5), mâ-zaga'l-basar sırrı (95G/4), İsm-i A'zam sırrı (114G/3), vahdet sırrı (159G/1), hüviyyet sırrı (193G/2), Mirac sırları (195G/2), velâyet sırrı (124G/1), Hû sırrı (61M/2), hikmet sırları (6G/3), cemâl sırları (52G/1), gaybü'l-guyûb sırları (63G/4), ledün sırları (200G/5), zikir sırları (179G/2), ilahî aşkın sırları (47G/1), kâbe kavseyn sırrı (123G/2)…

3.2.1.8.Aşk-Âşık

Aşk, muhabbetin ifratı, yani sevginin aşırılaşmasıdır. Kalbin derinliklerinde saf hâliyle bulunan "hubb" yani sevgi, insanı bütünüyle kuşatıp sevgiliden başka hiçbir şeyi göremeyecek hâle getirmesinin adıdır aşk. Aşk sarmaşığı ile kalbi tamamen kaplanan âşığın damarlarında kan gibi aşk hakikati deveran eder, bütün mafsallarında aşk hissedilir ve neticede insanının varlığı ile özdeş hâle gelir. İşte bu mertebeye ulaşıldığında artık âşık, baktığında sevgilisini görür, konuştuğunda sevgilisinden dem vurur hâsılı sevgilinin

sevgisinde yok olur ve gördüğü duyduğu her şeye "Bu o'dur." der.[965] Tasavvufi bir veche ile ele alındığında aşk, kâinatın yaratılmasının ve insanın var olmasının sebebidir.[966] Dolayısıyla sufiler kâinata aşk penceresinden bakmışlar, âlemdeki her bir zerrenin aşk ile var olduğuna inanmışlardır.

Bu anlayış ile yetişen ve şiirlerini aşk ve muhabbet duygusu etrafında şekillendiren Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinde en çok işlenen konuların başında aşk gelmektedir.[967] Ona göre insanlığın yaratılmasının ve bu dünyaya gönderilmesinin hikmeti aşk ilacına vuslattır. Asıl vatanından ayrılmanın verdiği firkat derdinin devası aşk devasıdır. Aşk devasını bulan başka şeye ihtiyaç duymaz.

Şifā-yı ʿaşḳa vuṣlatdır bu dehre gelmeden ḥikmet
Devā-yı ʿaşḳ bulunsa ḥikmet-i Loḳmān'ı n'eylerler (53G/3)

ʿAşḳ-ı Ḥaḳḳ'a düşeniñ derdine ʿaşḳ olur ʿilāc
ʿĀşıḳa anıñiçün olmaz sivāya iḥtiyāc (30G/1)

Allah'ın, kalbine ilka ettiği aşk latifesi nedeniyle insan, diğer varlıklardan üstün olmuştur (69G/4). Aşk mihrabında secde etmeyenler insan olamazlar. Onlar insan suretine bürünmüş şeytanlardır (86G/4). Ruhların yaratıldığı o ezel gününde aşk şerbetinden içmeyen kişiler, aşk ehlinin hâline yabancıdır. Onların aşk ehline âşina olması beklenemez (14G/2). İnsanı insan yapan ve insanı bütün mahlûkattan yüce bir mertebeye ulaştıran aşktır. Aşksız insan, hayvan gibi nefis ve hevasına mağlup olmuş ve hüsrana düşmüştür.

ʿAşḳıla bulmayup ṣafā ḥayvān gibi ṣubḥ u mesā
Maġlūb-ı nefs [ü] hem hevā olmaḳda ḫüsrān yetişür(41G/2)

[965] İbn Arabî, *İlahî Aşk*, çev. Mahmut Kanık (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 78.

[966] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, "Aşk", 54-55.

[967] *Dîvân*'da 365 yerde "aşk"; 107 yerde "âşık" kelimesi geçmektedir. Bununla birlikte 96G, 97G, 98G, 99G, 100G, 105G, numaralı gazellerin redifleri "aşk" ve "âşık" ile bitmektedir. Aşk kelimesinin farklı türevleri ve iştikakları da dikkate alındığında ortaya çıkan malzemenin yekûnundan "Abdülkâdir Efendi, şiirlerini aşk üzerine bina etmiştir." denilebilir.

Aşk ehli, cismen bu dünyada olsa da kalbini kaplayan aşk ve muhabbet sayesinde kendini öz vatanında hissetmektedir. Aşksız insan ise bu dünyayı kendine bir gurbet diyarı yapmıştır (60G/4).

ʿĀḳibet kūy-ı vaṭan içre ṭutar ʿāşıḳ ḳarār

Zāhid-i bī-ʿaşḳa ḥayf ki bunda ġurbet ildedir (60G/4)

Aşk ehlinin ezelde nûş ettiği aşk şarabının verdiği zevk ile kararı kalmamış, âşığın kalbindeki ihtiyar elden gitmiştir (82G/1). Ruhlar âleminden şehadet âlemine gelen âşık, bu âlemdeki gölge ve yansımalar ile avunamayacak kadar kalbi aşk ve iştiyak ile doludur. Dolayısıyla dünya, âşığa dar gelmektedir. O, ancak maşûk-ı mutlak olan Allah'a kavuşmakla teskin olacaktır (71G/6). Aşk şarabıyla mest olan Eşrefîler ve özelde şairimiz Abdülkâdir Efendi için akla ihtiyaç yoktur. Çünkü Allah'ın sırları akıl ve fikirle değil zevk ve aşkla duyulabilmektedir. Dolayısıyla aşk onun için yeterlidir. Mevla'nın divanesi olana akıl gerekmez.

Cām-ı ʿaşḳdan nūş idüp bī-hūş hem mestāneyüz

ʿAşḳ yiter bize gerekmez ʿaḳl biz dīvāneyüz (79G/1)

Aşk ehlinin zümresine dâhil olmanın yolu aşk mürşidini inkâr etmemekten ve onun yolunu gözlemekten geçmektedir (18G/1). Aşk ehli olup da canana vasıl olmayan yoktur (191G/1). Aşk ehli konuşurken Mahbûb-ı hakikî olan Allah'ın diliyle konuştuğu için onun dudağından dökülen her bir söz şeker kadar tatlıdır.

Öyle şīrīn ḫūb-zebān olur Necībā ehl-i ʿaşḳ

Pāre-i sükkerdir aġzından çıḳan her elfāẓ (92G/4)

Kalpte neşv ü nema bulan ve zikirle dallanıp budaklanan aşk hâli, âşığın bütün bedenini ele geçirene, bütün benliğini yok edene kadar yoluna devam eder. Bedeni aşk

ile sarılan ve sonunda aşkta yok olan âşık, artık iki dünyanın yükünden kurtulmuş, bütün varını Maşûk'a teslim ederek O'nda yok olmuştur.

ʿĀlem-i mülk-i derūnum żabṭ idüp cānān-ı ʿaşḳ
Ḥışn-ı dilde ḥükmin icrā eyledi sulṭān-ı ʿaşḳ

Maḥv idüp cümle tilāl-i benligim ḳıldı ḫarāb
Deʾbidir cümle sivāyı kül ider nirān-ı ʿaşḳ

ʿAşḳ ol bir ḥālet-i ʿuẓmā durur kim şübhesiz
Dü cihāndan fāriġ eyler ʿāşıḳı ġalyān-ı ʿaşḳ (96G/1-3)

Dîvân'da aşkı; sultan, yağmacı, galyan, kavga, umman, ateş gibi farklı sıfat ve isimlerle tasvir eden Abdülkâdir Efendi, aşkın daha çok yakıp yok edici, bulunduğu bedeni ve kalbi kuşatıcı özelliğini öne çıkarmıştır.

Virdi varım hep bugün bāda hemān yaġma-yı ʿaşḳ
Ḳayd-ı serden itdi dil-sāde alan ġavġā-yı ʿaşḳ (105G/1)

Abdülkâdir Efendi'ye göre bu âlemdeki bütün varlığın özellikle de insanların birbirini sevmesi ve birbirine muhabbet duyması, Allah'ın âlemi aşk üzerine halk etmesi ve Hz. Âdem'i aşk mayası ile yoğurmasının sonucudur. Hatta Hz. Âdem'in cennetten dünyaya nüzulü de yine ezelde ruhuna ilka edilen aşktan dolayıdır. Çünkü cennet, sufilere göre Allah ile kul arasındaki perdelerden bir perde hükmündedir. Aşk ile yoğrulan Hz. Âdem, Maşûk-ı hakikî olan Allah'tan başka bir şeye razı olmadığı için cenneti bir iki dâneye satmış ve Allah'ın sevgisinin kazanılacağı yer olan dünyayı cennete tercih etmiştir.

Maẓhar olmazdı bugün āṯār-ı ʿaşḳa bir beşer

Ṭīnet-i Ādem'de ḳonmasa ezel sevdā-yı ʿaşḳ

Olmasaydı ʿaşḳla ṣāḥib-i ġınā Ādem Ṣafī

Cenneti bir dāneye ṣatmazdı ol dānā-yı ʿaşḳ (105G/4-5)

Esmâ ve sıfatlarıyla eşyaya tezahür eden Allah'ın tecellileri aşkla görülebilir.

Çünki beyt-i dilde īḳād eyledi ʿaşḳ bir çerāġ

Rūy-ı cānānın görüp göz Ḥaḳ-şünūd oldı ḳulaġ (94G/1)

Dîvân'da geçen aşk ve âşık ile ilgili terkip, sıfat ve deyimlerden bazıları şöyledir: "Aşk hazinelerinin kapısını açmak" (9G/2), "aşk incisi" (13G/3), "aşk halkasını sadakat boynuna takmak" (13G/5), "Âşık âlemin cânıdır." (15G/4), "aşk şarabından kanmak" (27G/3), "aşk deryasında gavvas olmak" (45G/6), "aşk diliyle zikretmek" (47G/5), "sonsuz aşk denizinde gönül gemisini yürütmek" (48G/4), "aşk atına süvar olmak" (60G/6), "aşk meydanında ciğerdâr olmak" (68G/1), "aşk hedefine ok atmak" (81G/5), "aşk ateşi ile sûzân olmak" (98G/1), "aşk yolunun kurbanlık koçu olmak" (98G/3), "aşk fetvası" (100G/4), "âşık-ı şeydâ" (109G/1), "Âşıkların kalbi engin denizler gibi saftır." (150G/2), "aşk gülşeninde bülbül olmak", "aşk fitilini ateşlemek" (55M/2), "aşk mesleğine gönül vermek" (61M/3), "aşk pazarında kâr etmek" (64M/3), "aşk potasında erimek" (71G/2)…

3.2.1.9. Gönül (Kalp, Dil, Yürek)

Arapça kalp, fuâd; Farsça dil; Türkçe yürek sözcükleriyle de karşılanan gönül; ruhanî âlemden gelen Rabbanî bir latifedir. Gönül, insanın hakikati ve özüdür. Âlim, ârif ve müdrik olan gönüldür. İnsan gönlü ile duyar, gönlü ile görür, gönlü ile hisseder. Bu husus Kur'ân-ı Kerim'de "*Yeryüzünde hiç dolaşmıyorlar mı ki ibret almış kalplere yahut işitmiş kulaklara sahip olsunlar! Şu bir gerçek ki gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki*

kalpler körleşir."[968] ayetiyle dile getirilmektedir.[969] İnsanın göğsünde bulunan bu ruhanî latife; ilahî hitabın mahalli, marifet ve irfan denilen tasavvufi bilginin kaynağı, iman cevherinin ocağıdır.[970] İnsanı insan yapan ve insanı hakikate ulaştıracak tek vasıta olan gönül, bütün mutasavvıflar tarafından ele alınmış, ona ayrı bir önem atfedilmiş, eserlerinde sıklıkla işlenmiştir.

Gönül, "*Ben ne göğüme ne de yerime sığabildim; ancak mü'min kulumun kalbine sığdım.*"[971] hadis-i kudsî rivayetine göre Allah'ın tahtgâhıdır. Kamil bir mü'minin kalbi o kadar geniştir ki Arş ve Kürs, kalbe nisbet zerre hükmündedir.

Cāy-ı vāsiʿ ḳalb-i kāmildir begim rayb eyleme

ʿArş u Kürs ḳalb içre gūyā ẕerresinden dānedir

Ṣıġmayan sırr-ı Ḫudā arż u semāya ḳalbdedir

Bāde-i feyż ḳalbdedir ḳalb bir ʿaceb mey-ḫānedir (45G/3-4)

Gönül, ruh ile nefs-i nâtıkanın arasında yer alan sırf nuranî bir cevherdir. Ruh ile beden arasında bir perde vazifesi yüklenen gönül, Kur'ân-ı Kerim'de kandil ve etrafına nur saçan bir lamba olarak tasvir edilmiştir.[972] Abdülkâdir Efendi'ye göre gönül; Allah'ın bütün esmâ ve sıfâtının tam anlamıyla tecelli ettiği bir ayna, Allah'ın nuruyla âlemi aydınlatan bir kandil, Allah'a vâsıl olmada en güvenilir ve yüce merdivendir.

ʿAks-ı nūru'llāha mirʾāt-ı muṣaffādır gönül

Şemʿ-i feyżu'llāha mişkāt-ı mücellādır gönül

Fevz-i vaṣl-ı Ḥaḳḳ'a mirḳāt-ı muʿallādır gönül

N'eyleyim ol gönli kim mecnūn-ı Mevlā olmaya (83M/2)

---

[968] Hac 22/46.

[969] Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Kalb", 524.

[970] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Kalb", 274.

[971] Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 3/469 (Hadis nu: 2256).

[972] Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Kalb", 523. Sehl b. Tüsterî, eserinde " *Allah göklerin ve yerin nurudur. O nurun misalin içinde kandil bulunan bir kandilliktir…*" (Nur 24/35) ayetinin tefsirini yaparken kandile benzetilen nurun mü'minin kalbi olduğunu dile getirmiştir. Bkz. Tüsterî, *Kur'an-ı Kerim'in İlk Tasavvufi Tefsiri: Tüsterî Tefsiri*, 298.

Saf ve mâsivâdan arınmış kalp, Allah'ın feyz ve rahmetinin tecellilerine mahal olmuştur (45G/1). İlahî aşk deryasının mahir gavvâsı, kalptir. Onun aşk deryasından çıkardığı her şey, ancak Allah'ın katında kıymetleri biçilebilecek çok değerli inci taneleridir.

Lücce-i ʿaşḳ-ı Ḫudā ġavṣında māhir ḳalb durur

Dest ṣunup ḳabż itdügi cümle Necīb dür-dānedir (46G/6)

Gönül, asıl vatanından koparılıp bu şehadet âlemine gelmesinden dolayı hep hüzünlü ve aslına özlem içindedir. Gönlün bu hâli Hz. Yûsuf'tan ayrı düşen ve hüzünler evinde ağlamaktan gözüne perde inen Hz. Yakûb'un hâline benzemektedir. Gönlün bu hâlden kurtulması, kendisinin mâsivâdan arınıp eşyada Allah'ın vechinin hakikatini görmesine, her zerrede Allah'ın varlığını hissetmesine bağlıdır. Çünkü kalpler sadece Allah'ın varlığını hissetmekle ve O'nu zikretmekle teskin olmaktadır.

Ṭururken ḥüznile Yaʿḳūb-ı ḳalb Kenʿān-ı dil içre

Beşīr-i vechile o Yūsuf-ı cāndan ḫaber geldi (226G/2)

Yukarıdaki beyitte dikkat çeken diğer bir husus da "dil" kelimesi ile "kalp" kelimesinin farklı anlamlarda zikredilmiş olmasıdır. Abdülkâdir Efendi'ye göre "kalp" öz ve hulasadır, "dil" onun mahalli ve mekânıdır. Dil, Ken'ân ili ise kalp onda bulunan Yakub'dur. Bu anlayış aşağıdaki beyitte de görülmektedir.

Dil sarāyından sürüp iḫrāc ider aġyārı hep

Ṣādıḳ u ʿāşıḳ der-i ḳalbde ṭurup bevvāb olur (76G/4)

Bu beyitte de "dil" bir saray hükmündedir. Bu sarayın kapısı ve en önemli girişi "kalp"tir. Bu sarayın sultanı kalp kapısından dâhil olacaktır ama öncelikle saray bütün ağyardan temizlenmeli, kalp kapısı aşk ve sadakatle beklenmelidir.

Gönül ayna gibidir, Levh-i Mafûz da bir ayna hükmündedir. Çünkü orada (Levh-i Mahfûz'da) bütün eşyanın sureti görünmektedir. Nasıl ki bir ayna diğer ayna ile karşılıklı tutulduğunda birindeki suretler diğerinde görülüyorsa, kalp ve Levh-i Mahfûz da birbirine mukabil tutulduğu zaman Levh-i Mahfuz'daki bütün suretler, -şayet kalp mâsivâ pası ile kirli değil ise- kalbe yansır ve onda nümayan olur. Dolayısıyla kalp, Levh-i Mahfuz'un izdüşümü hükmündedir. Ancak mâsivâ pası ile kirli olan kalbe melekût âlemi kapanır.[973] Bu sırrı müdrik olan Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde "gönül aynası" tabirini sıklıkla kullanmıştır. Yaratılış itibariyle gönül aynasında Allah'ın bütün tecellileri derc edilmiştir. Çünkü yukarıda da belirtildiği üzere ayna ona yansıyan her şeyi göstermektedir. Fakat bu derc edilen tecellilerin nümayan olması ve ortaya çıkması tevhîd ile mümkündür. Tevhîd saykalı ile gönül aynasını aşkla temizleyen âşığın kalbinde Allah'ın nuru zuhur eder.

Ḳomaz dilde sivādan ẕerre tevḥīd ṣayḳalı ʿāşıḳ

Görür mirʾāt-ı ḳalbde ʿaks-ı nūr-ı Ḥaḳ nihān olur (5G/4)

Gönül mirʾātı içre rū-nümādır çehre-i maḳṣūd

Gönül gencīne-i Ḥaḳ'dır velā mihmān olur anda (177G/2)

Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde gönle bir şahsiyet atfeder, onu kişileştirir ve onunla konuşur. Tasavvufi düşüncesini anlatmada gönlü bir aracı olarak kullanır. Böylelikle hem gönül özelinde kendine seslenmiş hem de vermek istediği mesajları gönül mefhumu üzerinden müritlerine aktarma imkânı bulmuş olur.

Nice bir ālūde-i fikr-i sivāsıñ ey gönül

Ey ʿaceb yetmez mi saña pend ü ʿibret mürdeler (50G/3)

[973] İmam Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, çev. Ali Arslan (İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2004), 1/44.

Ey göñül kendüñi pāk eyle riyā vü sümʿadan

Ṣafvet ehli merd-i ḫāliṣ olagör şimden gerü

Kendiñi ḳıl ṣāf u ḫāliṣ hep sivādan dünyeden

Ṣafvet ehli merd-i ḫāliṣ olagör şimden gerü (71M/1)

Gönül, mâsivâ ile dolu olduğunda Allah ile arasına perdeler inmektedir. Bu perdelerin kalkması ve gönlün hakiki sahibinin mülküne ârâm etmesi tarikat yoluna girmekle mümkündür. Abdülkâdir Efendi'ye göre gönüldeki örtülerin kaldırılması için Eşrefî olmak ve Eşrefî tarikatının usul ve erkânına gönülden bağlanmak gerekmektedir.

Meftūḥ olur cān dīdesi

Ḳalḳar göñül pūşīdesi

Ol sen de Necīb bendesi

Gel Eşrefī Dergāhı'na (79M/5)

Allah'a ulaşmanın ve Allah'ta yok olmanın yolu gönülden geçmektedir, gönülden Hakk'a açılan yolda aşk atına binen sâlik, göz kapatıp açıncaya kadar maksuda vâsıl olur (46G/3). Aşığın gönlü her an canını ateşe atmaya müheyya pervane gibidir. Çünkü gönül, maşukunun ateşinde yanıp yok olmadan huzura eremez. Aşk potasında eriyen ve mâsivâ tortularından tamamen arınıp halis ve saf hâle gelen gönül, Allah'ın sırlarının zuhur ettiği bir tecelligâh hâline dönüşür.

Şemʿ-i ẕāt-ı Kibriyā pervānesidir bu göñül

Feyż-i esrār-ı Ḫudā kār-ḫānesidir bu göñül (116G/1)

İlahî aşka mazhar olup Allah'ın muhabbetinde rehin olan gönülde riya, gösteriş ve kin bulunmaz (150G/1). Gönül Allah'ı zikretmekten başka bir yerde maksudunu bulamaz. O, bülbül gibi inler ve sadece Hak kokusunu duymak ister (157G/1). Gönül, irfan sultanının izzetli sarayıdır. İrfan ancak gönülde neşv ü nema bulur. Gönül vahdet

yurdudur ve Allah ancak buradan seyran edilir. Allah'ın esmâ ve sıfâtının tecellileri gönül gözü ile temaşa edilebilir.

Gönül bir kāḫ-ı ʿizzetdir şehā ʿirfān olur anda

Gönül bir cāy-ı vaḥdetdir Ḫudā seyrān olur anda (177G/1)

Âşığın gönlü Mahbûb-ı mutlak olan Allah'a kavuşamamanın verdiği ıztırap ile her zaman virandır, mahzundur. Firak derdiyle kimsesiz ve viran olan gönül, Allah'ın ona tecelli etmesi ile âbâd olur ve yalnızlıktan kurtulur.

Beni hecriñden it luṭf ile āzād

Dil-i vīrānım olsun hem de ābād

Ṣabā-yı vaṣlıñ itsün beni dil-şād

Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim (53M/3)

Dîvân'da gönül sıklıkla kuşa benzetilmiştir. Gönül, beden kafesinde hapistedir, bu hapisten ancak ölünce azat olur (8G/1). Her şey evinde yuvasında huzur bulur. Her canlının yuvası, aynı zamanda huzur bulduğu ve kendini güvende hissettiği yerdir. Gönül kuşu da Allah'ı zikretmek ile yuvasını yani huzurunu bulmaktadır. Gönül zikir ile öyle bir mertebeye yükselebilir ki o mertebeye mukarreb melekler bile ulaşamaz. İşte o mertebede gönül, hakikate kanat açar, Allah'ı bulur ve O'nda yok olur.

Buldı murġ-ı dil bu ẕikru'llāh ile āşyānesin

Lī-maʿa'llāh evcine ḳondı görüp cānānesin (168G/1)

Dîvân'da kuşun dışında gönül, sahibi için temiz tutulması gereken eve ve hücreye (116G/4); Yûsuf'unu bekleyen Mısır ülkesine (10K/3); mâsivâ düşmanından korunmuş muhkem kaleye (206G/1); aşk denizinde yüzen ve sahibini sahil-i selamete ulaştıran bir gemiye (48G/4); Allah'ın isimlerinin tecellileriyle dolu gül bahçesine (162G/4); Allah'ın zikriyle süslü köşke (167G/1); Allah'ın sırlarını içinde barındıran eşsiz hazineye (205G/5); içerisinde güzel kokuların bulunduğu bir buhurdanlığa (47M/3); hayret denizinde gark olan kayığa (52M/2); ilahî feyizlerle dolu havuza (15G/4); aşk şarabının yudumlandığı kadehe (45M/5); Allah'ın feyzinden ders alan aşk mektebinin küçük

talebesine (95G/2) … benzetilmiş, böylelikle farklı mazmunlar kullanılarak gönül, bütün vecheleriyle anlatılmaya çalışılmıştır.

3.2.1.10. Kendini Bilmek

Fussilet Sûresi'nde geçen "*Gerçeği anlayıncaya kadar varlığımızın ayetlerini onlara hem dış dünyada hem de kendi içlerinde göstereceğiz.*"[974] ayetini delil gösteren sufiler, Allah'ın varlığının ayetlerini anlamanın ve Allah'ı tanımanın, insanın kendini tanımasıyla mümkün olacağını dile getirmişlerdir.[975] Bu ayetin dışında da pek çok ayeti bu hususta delil olarak göstermişlerdir.[976] Ayetlerle birlikte sufilerin sundukları deliller arasında en itibar göreni ise hiç şüphesiz "*Kendini bilen Rabbini bilir*."[977] rivayetidir. Küçük bir âlem olarak yaratılan ve kâinattaki her şeyin bir numunesini içinde barındıran insan; kendini, mahiyetini, maddi ve manevi olarak yaratılışını derk etmeli, kendini keşfederek nelere malik olduğunu anlayarak Allah'a ulaşmalı ve marifetu'llah sırrıyla sırlanmalıdır.

ʿĀrifi bi'llāh olup añla nesiñ sen sen seni
Nefsiñi bil kim ṭamudur daḫi nīrān sendedir

Bu vücūduñ mışrı içre cümle ʿālem müctemiʿ
Bu ʿurūḳuñ mesken oldı cinn ü şeyṭān sendedir (57G/4-5)

İnsanın nefsini bilmesi, tanıması kalp iledir. Kalbin anahtarı ise aşktır. Aşk deryasına dalan sâlik, aşk deryasından aşk cevherleri toplamaya başlar. Aşkla

974 Fussilet 41/53.

975 İmam Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet,* 1/31.

976 "Kendini bilen Rabbini bilir." rivayetini zikredildiği ilk İslamî kaynaklardan olan ve X. yüzyılda kaleme alınan *İhvân-ı Safâ* adlı eserde bu söz açıklanırken Kıyâmet 75/15; Yâsîn 36/78; Zâriyât 51/21; İsrâ 17/14; Yûsuf 12/53; Nahl 16/111; Fecr 89 27-28 ayetleri insanın kendini bilmesi ve tanımasıyla ancak Allah'ın tanınabileceğine delil olarak sunulmuştur. Bkz. Abdullah Kahraman (ed.), *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, çev. Metin Özdemir vd. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 4/147.

977 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 4/52 (Hadis nu: 2532).

toplanan her cevher, insanın kendini tanımasına, bulmasına bir adım daha yaklaştırır. Aşk deryasında seyran eden sâlik, sonunda kendinin ne olduğunu idrak eder ve mahiyetinin hakikatine ulaşır. Bu mertebeye ulaşan sâlik, Hak mayası ile mayalanır, Hak'ta kendini bulur ve O'nda yok olur.

Āşinā-yı lücce-i ʿaşḳ olalı

Cevher-i aʿlā-yı ʿaşḳı bulalı

N'olduġın kendin Necībā duyalı

Feyż-i Ḥaḳḳ'a māye düşmüşdür göñül (45M/3)

Kendini/nefsini zayıflığıyla bilen kul, Rabbini kuvvetle; kendini âcizliği ile anlayan ise Rabbini kudreti ile; nefsini zilleti ile idrak eden, Rabbini izzeti ile; kendini câhilliği ile tanıyan da Rabbini ilmi ile tanır.[978] Kendi acziyetini derk eden kul, Allah'ın kudret ve izzeti karşısında kendi kulluğunun farkına varır ve Rabbin rububiyetini tam olarak kabul eder.

Ḳamu ʿacz ü ḳuṣūrum fikri ile olmuşiken zār

Bütün tekmīl-i ʿālem eyleyen şāndan ḫaber geldi (226G/3)

N'eyleyüp feryād idersiñ her cefā kim sendedir

Bil anı sulṭān ilinden hep ʿaṭā-yı bendedir (43G/1)

3.2.1.11. Anâsır-ı Erba'a

Şehadet âleminde görünen maddelerin temelini oluşturan toprak, hava, su ve ateşe "anâsır-ı erba'a" denilmektedir. Maddi varlığın yaratılmasında temel olan bu dört unsur İbn-i Arabî'ye göre, feleklerin hareketiyle ortaya çıkmış, Allah bu dört unsuru dört günde yaratmış, bu unsurların birleşmesiyle de madde âlemi meydana gelmiştir. Cinlerin yaratılmasında kullanılan ateşin en üst mertebede olduğunu bildiren İbn-i Arabî; ateşin,

[978] Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, 310.

bulunduğu varlıkta kibir ve büyüklenmeye sebep olduğunu dile getirmiştir. Hz. Âdem'in yaratılmasında kullanılan toprak, özü itibariyle bulunduğu varlığa tevazu ve ağırlık vermektedir. Hz. Âdem'in yaratılışında bulunan su ise diğer üç unsurdan daha etkilidir.[979] *Dîvân*'da yukarıda bahsedilen dört unsurdan sadece insanın yaratılmasında temel unsur olan toprak ve sudan bahsedilmektedir.

İnsanın cismini temsil eden ve nakış ve suretlerin oluşmasını sağlayan toprak ve su, insan için her şeyden soyutlanıp Allah'a ulaşma yolunda girilen manevi yolculuktaki en büyük engellerden biridir. Toprak ve sudan yaratılmış cisim, Allah ile kul arasında bir perde hükmündedir. Çünkü beden, kokuşmuş balçıktan yaratılmıştır. İnsan kokuşmuş ve her zaman zevale doğru giden bu yükten kurtulmalı, fani olmayan hakiki bir vücut bulup onunla var olmalıdır.

Anıñ yolunda bir cism-i ḥaḳīḳī
Bulup ḳo bu vücūdı ābile gil (15K/4)

İnsanın kokuşmuş ve fâni olan bu ten kafesinden kurtulup hakiki bir vücutla yeniden var olması ruhi ve manevi terakki ile mümkündür. İnsan manevi olarak terakki ettikçe su ve topraktan oluşan bedenden ve cismani arzulardan kurtulur, Hakk'a vâsıl olur.

Seyr-i rūḥānī ile sen de Necībā ḳıl vüṣūl
Rūh teraḳḳī eyledikde baḳma bu āb u gile (202G/6)

Toprak ve sudan yaratılan insanın bedeni her ne kadar hor ve hakir görülse de Allah'ın esmâsının tecelligâhı olması hasebiyle küçümsenecek bir şey de değildir. İnsanın manevi terakkisi beden ve ruh ile birlikte yapılan bir yolculuktur. İnsan, suret ve mana arasında bir denge tutturmalı, ikisini kendine kanat yaparak hakiki cem'e ulaşmalıdır. Esmânın sırları kalpte nümayan olmakla birlikte onun tecelli ve zuhuru beden ile mümkündür. Zira beden kalbin mahfazası ve taşıyıcısıdır.

Ṣūret ü maʿnī miyānında yüri ir cemʿa kim
Sırr-ı esmā dildedir bu naḳṣı āb u gildedir (60G/3)

[979] İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007), 1/380-382.

3.2.1.12. Ruh

Allah'ın emirlerinden bir emir olarak[980] insanın kalbine ilka edilen ruh, latif bir cevherdir.[981] Meratib-i vücûd'dan biri olarak zikredilen ruh-ı a'zam, rububiyet yönüyle İlahî Zât'ın mazharı olan ruhtur. Bundan dolayı onu hiçbir daire çevreleyemez, hiçbir hedef ona ulaşamaz, onun künhünü Allah'tan başka kimse bilemez. İşte bu "hakikat-ı Muhammediyye", "hakikat-ı esmaiyye"dir.[982] Bu, Allah'ın yarattığı ilk varlıktır, nurani bir cevher ve en büyük halifedir. *Dîvân*'da Muhammedî hakikat şöyle dile getirilmektedir:

Rūḥ-ı aʿẓam nūr-ı efḫam sırr-ı mübhemdir o ki
Söyleyen dillerde ʿaḳl-ı evvel oldur dāʾimā (7G/3)

Egerçi ṣūretā Ādem olupdur mebde-i insān
Cenābıñ ḫalḳa rūḥen mübtedādır yā Rasūla'llāh (180G/4)

İnsanın içindekini bilen ve idrak eden latife olarak tanımlanan ruh, insanın manevi terakkisinin asli mahallidir.[983] İnsan, ruh ile yücelir ve manevi mertebeleri ruh ile kateder.

Per açup evc-i ʿalāya it ʿurūc rūḥuñ ile
İḫtirāz it sen şaḳın olma sivā-ālūde-dil (13K/3)

Ruh, ledün ilminin insanda makes bulmasını sağlayan en önemli vasıtadır. Ruhun vasıtasıyla ledün ilmine mazhar olan insan, Allah'ın esmâ ve sıfâtının tecelligâhı hâline gelir. Bu terakki ve mazhariyet muhakkak bir mürşid-i kâmile râm olmakla mümkündür.

Ledün ʿilmi medār-ı rūḥ-ı insāndır tecellīye
Bu ʿilmi isteyen elbetde bir ehline rām oldı (243G/2)

---

[980] Ruhun Allah'ın bir emri olması hususunda bkz. İsrâ 17/85.

[981] Ruh hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitâbu'r-rûh*, çev. Şaban Haklı (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993).

[982] Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Rûh", 840.

[983] Uludağ, *Tasavvufun Dili*, 32.

Ruhun manevi yolculuğunda ve bu yoldaki terakkisinde ihtiyaç duyduğu en önemli gıdası zikirdir. Ruh, zikir ile beslenir.

Ẕikr ile it terk-i sivā

Olsun derūnuñ pür-ṣafā

Rūḥa budur ancaḳ ġıdā

Ḥaḳ Hū diyü ẕikr eyle gel (43M/4)

Hz. Peygamber bir hadisinde müminin ruhunu kuşa benzetmiş, yeniden dirilme gününe kadar ruhun cennet meyvelerinden besleneceğini bildirmiştir.[984] Bu hadisin bir tezahürü olarak Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde ruhu sıklıkla kuşa/bülbüle benzetmiştir. Ruh kuşu için tevhîd, gül bahçesi hükmündedir. Nasıl ki kuşlar gül bahçelerinde dolaşır, şen ve şad olurlarsa ruh da tevhîd neşvesiyle şad olur (44G/1). Ruh bülbülü yaratıldıktan sonra asıl vatanı olan ezel gülistanından koparılmış, ten kafesine konulmuştur. Ten kafesine konulduğundan beri ruh bülbülü, ezel gülistanına hasret duymaktadır.

Bülbül-i rūḥ çün gülistān-ı ezelden oldı dūr

Yine anı āşiyān-ı ḳudsiyān itsem gerek (108G/3)

Ruhu beş mertebeye ayırıp tarif eden Gazalî'ye göre bu mertebelerin en üstünde ruh-ı kudsî bulunmaktadır. Ruh-ı kudsî, peygamberlere ve bazı velilere hastır. Aklî ve fikrî ruh ile elde edilemeyen bilgiler, bu ruh ile elde edilebilir. Göklerin ve yerin melekûtuna ve Rabbanî sırlara bu ruh ile vâkıf olunabilir.[985] Abdülkâdir Efendi, kendine duyulan teveccühün, dergâhına gelen müritlerin âsitanesini beklemesinin sebebini ruh-ı kudsî nefhasının bir tezahürü olarak zikretmektedir. Aşağıdaki beyitte görüleceği üzere ruh-ı kudsî nefhasının kimden geldiği belirtilmese de akla ilk gelenin Hz. Peygamber

[984] Nesâî, *Sünenü'n-nesâî* (Beyrut: Mektebü'l-matbûâti'l-İslâmiyye, 1983), 4/108 (Cenâiz, 117).

[985] Ruhu "hassas ruh, hayvanî ruh, aklî ruh, fikrî ruh ve kudsî ruh" diye beşe ayıran İmam Gazâlî'nin ruh mertebeleri hakkında görüşleri için bkz. İmam Gazâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1966), 52-54.

olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Zira onun nefhasıyla nice ölü ruhlar dirilmiş, nice katı kalpler onun rahmet esintileri ile hidayete ermiştir.

Rūḥ-ı ḳudsī nefḫasından oldı zinde mürde-dil

Ḥamdü li'llāh kim Necībā āsitānıñ beklenür (44G/4)

3.2.1.13. Nefis

Sözlükte nefis, bir şeyin varlığı, kendisi, benliği anlamına gelmektedir. Beden kalıbına tevdi edilen bir ayn (asl, öz) olarak telakki edilen nefis[986]; nuranî, ulvî, hafif, canlı ve hareketli bir cinstir ki uzuvlarda kendini hissettirir. Bunun hissedilmesi, suyun buzda, yağın zeytinde, ateşin kömürde hissedilmesi gibidir.[987]

Ruh ile nefis her ne kadar farklı kavramlar olarak görülse de tevdi edilme şekli ve mahalli itibariyle birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü ruh, akıl, nefis ve kalp iç içe geçmiş latifelerdir. Gazalî, ruh, nefis, akıl ve kalbin Rabbanî ve ilahî latifeyi ifade etme noktasında birleştiğini ve bu bağlamda dört kavramın birbirinin yerine kullanılabileceğini dile getirmiştir. Ona göre Allah'ın Hz. Âdem'e üflediği ruh[988] ile mutmain olarak Rabbine dönen nefis[989] aynı şeydir.[990]

Tasavvuf erbabına göre nefis, şer ve günahın menşei olan, kötü huy ve süflî arzuların tamamını karşılayan bir kavramdır. Nefs-i emmâre olarak bilinen ve insana her zaman kötülüğü emreden nefis, mutasavvıflarca sürekli yerilmiş, onun şerrinden Allah'a sığınılmıştır. *Dîvân*'da da nefis daha çok bu anlamıyla ele alınmış ve nefsin arzu ve isteklerine boyun eğerek heva ve hevesine uyan kişilerin Allah'ın kahrından emin olamayacakları, nefsin insanda hâsıl ettiği kibir ve ucubla Hak yolunda yürüyemeyecekleri sıklıkla dile getirilmiştir.

Mekr-i nefs ü ẕevḳ ü ārzū-yı hevāyı ḳomadan

Hīç ola mı dil bu yolda ḳahr-ı sulṭāndan emīn (150G/3)

---

986 Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, 309.

987 İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitâbu'r-rûh*, 238.

988 Sâd 38/72.

989 Fecr 89/27-28.

990 İmam Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975), 3/8-13.

Nefsi azılı bir köpeğe benzeten Abdülkâdir Efendi, onu zapt u rabt altına almanın yolunun riyazat zinciri olduğunu dile getirmiştir. Nefis köpeği kendi gibi süflî olan beden sarayında kendi evindedir ve bedende bir garip hükmünde olan akıl ve ruha her zaman saldırmaktadır. Nefsin saldırganlığı ancak riyazet zinciri ile onu bağlamaktan geçmektedir.

Kelb-i nefse ṭaḳdı zencīr-i riyāżat merdler

Sen bu kelbe kelb [olup] ḥālā esīr ü bendesiñ (112G/4)

Nefis, insan bedenindeki en büyük düşmandır. Nitekim Hz. Peygamber'in, bir savaştan dönerken "*Küçük cihattan büyük cihada döndük.*"[991] buyurduğu rivayet edilmektedir. İnsanın nefsi ile mücadelesinin en büyük cihat olduğunu dile getiren Abdülkâdir Efendi, tevhîd kılıcı ve darbe-i tevhîd ile nefis düşmanına galip gelineceğini belirtmiştir.

Seyf-i tevḥīdle cihād-ı ekber eyle nefsiñe

Merd iseñ olma zebūn-ı nefs var meydān gözet (24G/3)

Cehr-i ẕikrile ḫarāb eyle ḥiṣār-ı nefsiñi

Ḍarbe-i tevḥīd ile ḳuvvet yetişdir gel dile (206G/2)

Nefis her ne kadar sürekli kötülüğü emretse[992] de insan, manevi mücahede ve mücadele ile nefsi tasfiye ve tezkiye edebilir, Allah'ın ondan razı olduğu onun da Allah'tan razı olduğu[993] bir mertebeye yükselebilir. Bu manevi terakki ancak zikir ile mümkündür. Zikir, nefse karşı en büyük silahtır.

[991] Bu sözün hadis olup olmadığı konusunda bilgi için bkz. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 3/446-447 (Hadis nu: 1362).

[992] Yûsuf 12/53.

[993] Fecr 89/28.

Bil ḫarāb iden ḥiṣār-ı nefsi ẕikr-i cehrīdir

Ḳoma ḍarb-ı ẕikri kim ḳomaya nefsiñ ẕerresin (165G/2)

Nefsin yukarıda zikredilen anlamının yanında insanın aslı ve mahiyeti anlamında da kullanımı bulunmaktadır. Bu meyanda "Nefsini bilen Rabbini bilir." ifadesine mutasavvıflar oldukça önem vermiş, insanın Rabbini bilmesi ve tanımasının ancak kendini ve mahiyetini bilmekle mümkün olacağına inanmışlardır.[994] "Nefsini bilen Rabbini bilir." sırrı, kalbi mâsivâ ile kirlenmiş kişilerin gönlünde zuhur etmez. İnsan, sırrın (Allah'ın zatının hakikati ve mahiyyeti) aslını ancak kendinin mahiyyetini idrak ederek anlayabilir.

Olmaz erbāb-ı sivāya *men ʿaref* sırrı ʿıyān

Fehm-i aṣl-ı sırrı ancaḳ nefsi ʿirfānıñdadır (39G/3)

Dîvân'da nefis ile ilgili deyimlerden bazıları şöyledir: Nefisle cihat etmek, nefsin zebunu olmak (24G/3), nefsin ârâyişine kanmak (37G/1), nefse ağyar olmak (134G/2), nefis berzahında kalmak (201G/3), nefis hisarını harap etmek (165G/2), nefis girdabına düşmek (204G/2), nefsin yağmasından sakınmak (206G/3), nefis merkebine binmek (229G/1), Nemrut nefsin ateşinde yanmak (243G/3), nefis ordusuna karşı cihat etmek, nefsin rahatını kesmek (246G/5), nefsin hilesini anlamak (9M/2), fena dârına nefsi asmak (17M/3), nefsi sâf etmek (39M/3), nefsin başına nedamet taşı vurmak (55M/3)…

3.2.1.14. Vücûd

İnsan, bir kısmı latif (ruhi), bir kısmı kesif (yoğun) maddeden meydana gelmiştir. Bu hakikat Kur'ân-ı Kerim'de insanın kesif kısmının balçıktan/çamurdan, latif kısmının ise ilahî nefhadan teşekkül ettiği şeklinde dile getirilmiştir.[995] Su ve toprağın

[994] Çalışmamızın "Kendini Bilmek" başlığında bu konu ele alınmıştır. Bkz. Sayfa 405-407.

[995] İnsanın balçıktan/çamurdan yaratıldığına dair ayetler için bkz. Fâtır 15/11; Âl İmrân 3/59; Hicr 15/26; Hicr 15/33; Kehf 18/37; Müm'minûn 23/12; Rûm 30/20; Secde 32/7; Mü'min 40/67.
İnsanın ilahî nefha ile yaratıldığına dair ayetler için bkz. Hicr 15/29; Secde 32/9; Sâd 38/72.

birleşiminden halk olunan beden, ruhun mahfazası ve emanet edildiği kalıbıdır. Ruh terakki ettikçe süflî olan bedenden kurtulur ve hakiki cismine kavuşur.

Anıñ yolunda bir cism-i ḥaḳīḳī

Bulup ḳo bu vücūdı ābile gil (15G/4)

Allah'ın, insanın özüne/cevherine koyduğu hakikat çerçevesinde ele alındığında insan, eşref-i mahlûktur; Allah'ın esmâ ve sıfâtının tecelligâhı olan bir aynadır. Allah'ın tecellilerine mazhariyetin önünde en büyük perde ise balçıktan yaratılan ve özü itibariyle süflî olan insan bedenidir.

Perde olmuşdur vücūduñ sendeki mirʾātıña

Ḳaldurur ḥükm-i vücūdı kim aña naẓẓār olan (151G/2)

Eğer insan, Allah'a kavuşmak ve O'nda yok olmak istiyorsa öncelikle ruhun manevi terakkisinin önündeki en büyük hicap olan vücûd perdesinden kurtulmalıdır. İnsanın vücudunu mahvetmeden Allah'ı talep etmenin bir manası yoktur.

Çün ṭaleb kerdī Necībā ez-vücūdet şev fenā

Īn vücūd ʿayn-ı ḥicābest pes ez-ū bāyed rehā (16G/4)

İtmeyen beẕl-i vücūd cānāna olmaz āşinā

Ḳılmayan ʿaşḳla sücūd Raḥmān'a olmaz āşinā (14G/1)

Her ne kadar süflî maddelerden yaratılsa da beden, Allah'ın esmâsının tecelli mahalli olması hasebiyle hürmete layıktır. Allah, insanı küçük bir âlem olarak yaratmış, âlemdeki her şeyin bir numunesini insanda derc etmiştir. Bu yönüyle insan, beden ve ruhu ile şereflidir.

Bu vücūduñ mıṣrı içre cümle ʿālem müctemiʿ

Bu ʿurūḳuñ mesken oldı cinn ü şeyṭān sendedir (57G/5)

Allah ile kul arasındaki hicapların en önemlilerinden olan vücûd, aşk potasında eritilip saflaştırıldığında, yaratılışında Allah tarafından aslına tevdi edilen cevheri zahir olur. O zaman vücûd, hicap olmaktan çıkar ruhun önünü aydınlatan bir nura dönüşür. Önemli olan vücûdun kirini ve pasını aşk ateşi ile temizlemek, aşkın harareti ile onun özünü, cevherini ortaya çıkarmaktır.

Olınca tā vücūduñ cevheri ḳāl

Yanagör āteş-i ʿaşḳ içre her bār

İrince çeşm-i cāna pertev-i ḥāl

Yanagör āteş-i ʿaşḳ içre her bār (30M/1)

Aşk potasında eriyip mâsivâ kirlerinden arınıp saflaşan vücûd, Tur Dağı gibi tecellilere mazhar olmaya başlar. Tecellilere mazhar olan vücûd, ilahî vecd ile kendinden geçer ve paramparça olur, Allah'ta yok olur. O'nda yok olan beden, hakiki cismine kavuşur.

Şemme vechu'llāh sırından alurısañ behreñi

Ola ṣad pāre tecellīden vücūd mānend-i Ṭūr (62G/3)

Vücudun nur kesilmesi ve İlahî zâtın hakikatına mazhariyet kâmil manada Hz. Peygamber'in vücûdunda müşahede edilmektedir. Yüce ehadiyyet hakikati tam anlamıyla Hz. Peygamber'in bedeninde zuhura gelmiştir. Hz. Peygamber'in bedeni tüm ilahî hakikatlerle tahakkuk ettiğinde, tıpkı hüviyyeti ile ehadiyyetin, zatı ile ayn-ı zatın tecelli yeri olduğu gibi bedeniyle de vahdaniyyet isimlerinin meşhedi olmuştur.[996] Hz. Peygamber'in vücudu âleme rahmet esintileri sunan ilahî bir feyiz ve Allah'ın hakikat sırlarının tecessüm etmiş bir misalidir (114G/1). Onun vücûdu, rahmet pınarlarının maksemi, ilahî nurun tecelli yeri, aziz olan Allah'ın sırlarının toplanma mahallidir. Hz. Peygamber'in temiz vücudu, Allah'ın lütuf denizlerinin içinde bulunan ilahî cevherlerin özü ve hulasasıdır.

[996] Abdülkerim Cîlî, *İnsan-ı Kâmil*, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002), 213-214.

Maḳsem-i enhār-ı raḥmetdir vücūd-ı Muṣṭafā

Maṭlaʿ-ı envār-ı Ḥażret'dir vücūd-ı Muṣṭafā

Ḳālib-i ekvāna ṭāḳat-baḫş-ı vicdān ol durur

Mecmaʿ-ı esrār-ı ʿizzetdir vücūd-ı Muṣṭafā (5G/1-2)

Baḥr-ı elṭāf-ı Ḫudā gevherlerine zübdedir

Ey kerīmü'ẕ-ẕāt vücūduñ cevher ü dür-dānesi (227G/4)

3.2.2. Bezm-i Elest

Allah ile kulun ahitleşmesi olarak tanımlanan Elest bezmi, Allah'ın insanların ruhlarını yarattıktan sonra "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*" hitabına ruhların "*Elbette, (senin bizim Rabbimiz olduğuna) şahitlik ederiz.*"[997] şeklinde karşılık verdikleri meclisi ifade etmektedir.[998]

Allah'ın ruhlara vasıtasız olarak hitap etmesi ve kendini kullarına bildirmesini, O'nun kullarına olan sevgi ve muhabbetinin bir tezahürü olarak gören Abdülkâdir Efendi, Allah'ın Elest bezminde kuluna aşkla hitap ettiğini, ilahî aşkla yanan âşıklara o gün aşkla dokunduğunu bu nedenle âşıkların ezelden O'na meftun olduğunu dile getirmiştir.

Ezelde dest-resīddir ʿaşḳa ʿāşıḳ

Anıñçün itdi īmān virdi iḳrār (77G/3)

Ruh, Allah'ın nefhasından halk olunduğu için[999] her zaman O'na doğru bir ünsiyet duymaktadır. Elest bezminde ruh, Allah ile bir mecliste bulunmuş ve O'nun yakınlığını elde etmiştir. Söz alınıp dünyaya gönderilen ruh, kendisi için hapis ve zindan olan bu

[997] A'râf 7/172.

[998] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Bezm-i Elest", 97.

[999] Secde 32/9.

dünyada kaldığı her an, Allah ile Elest bezminde kurduğu yakınlığı arzulamakta ve bir an önce aslî vatanı olan bu meclise dönmeyi dilemektedir.

Çün dost ile meʾlūf idi ezel güni meʾnūs idi

Ḥabs ü ḳuyūddan ḳurtulup üns bezmine varmaḳ diler (40G/3)

Tasavvufi düşünceye göre Elest bezminde Allah ruhlara hitapta bulunurken bazı ruhlara kurbet vasfı ile bazı ruhlara ise gaybet vasfı ile hitap etmiştir. Gaybet vasfına muhatap olan ruhlar irfandan uzaklaşmış ve perdelenmişlerdir.[1000] *Dîvân*'da gaybet vasfının muhatapları için "ezel günü aşk cürasından içmeyenler" ifadesi kullanılmaktadır. Elest bezminde ilahî aşk şerbetinden içmeyenler irfandan, marifetten ve Allah'ı bilmekten uzaktırlar. Onlar aşk ehline yabancıdır.

İçmeyen ṣahbā-yı ʿaşḳıñ cürʿasın rūz-ı ezel

Yad olup ʿaşḳ ehline rindāna olmaz āşinā (14G/2)

Ezel bezminde kurbet makamında olup Allah'ın elinden aşk şarabını içenler, o günden beri ilahî aşk neşvesi ile mesttir. Onlar bu mestlikten kurtulmak, ayılmak istemezler. Esasında mest olduklarını da bilmezler, mestlik dışında başka bir hâlin varlığından haberdar değillerdir.

Çekmişim dāmen ʿavāyıḳdan bi-küllī cehd idüp

Şāh-ı tecrīd ü fenāyım men ricā bilmem nedir

Çünki mest-i bāde-i Bezm-i Elest'im ḥāliyā

Ṭālib-i ṣaḥv olmazım hīç mā-ʿadā bilmem nedir (48G/2-3)

Âşık, yüreğinin ney gibi dağlanmasını, ilahî aşkla yanıp kavrulmasını bir iftihar nişanesi gibi göğsünde taşımaktadır. Onun aşk ateşi ile dağlanmış kalbi, Elest bezminde

[1000] Abdülkerim Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât (İlahî Kelam'ın Sırları)*, 1-2/604.

maşukuna verdiği sözün bir tezahürüdür ve kalbinde bulunan dağlarla sözünü tuttuğunu herkese göstermektedir.

Dāġ-ı ʿaşḳı ney gibi baġrımda ḥıfẓım ser-tā-ser

ʿĀlem-i bezm-i ezelden ʿahdimi ḳılur beyān (142G/5)

Elest bezmi için *Dîvân*'da kullanılan bazı sıfat, terkip ve deyimler şöyledir: Câm-ı Elest (29G/2), Itr-ı ezelden pür-meşâm olmak (511G/4), bezm-i vuslat (72G/3), ezelde destresîd olmak (77G/3), ezel bezminde neş'edâr olmak (95G/5), gülistân-ı ezel (108G/3), bustân-ı ezel (126G/1), çerâğ-ı bezm-i ezel (Hz. Peygamber) (220G/3), Sâkî-i Hak'tan ezel bezminde mey nûş etmek (232G/5), ahd-i Elest (63M/2)…

3.2.3. Tasavvufî Makamlar, Hâller ve Mefhumlar

Makam, sözlükte ayaküstü durulacak yer, ikametgâh, durak gibi anlamlara gelmektedir. Makam, Kur'ânî bir ıstılah olarak da kullanılmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'e göre Allah'ın[1001], peygamberlerin[1002], meleklerin[1003] makamları bulunmaktadır.[1004]

Tasavvufî bir terim olarak makam, kulun tekrar ede ede kazandığı ve vasıf hâline getirdiği âdâb ve ahlaktır. Bu edepler; bir çeşit tasarrufla, bir nevi arayış ve isteyişle sıkıntılara göğüs gererek elde edilir.[1005] Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de, Hz. Peygamber özelinde kulun övülmüş makamlara yükseltilmesi ya da Hz. Peygamber'e vadedilen övülmüş makamlardan pay alması, ubudiyetteki cehd ve gayrete özellikle de gece namazına bağlanmıştır.[1006] Yine Allah'tan hakkıyla korkup muttaki bir hayatı kendilerine şiar edinenlerin emin makamlarda olacakları zikredilmiştir.[1007] Bu ayetlerin manalarından da anlaşılacağı üzere makam kula, Hak yolunda kendi çabası ve gayreti ile lutfedilen manevi bir duraktır. Nitekim Abdülkâdir Efendi bir şiirinde manevi makamların Şam'da

[1001] "Rabbi'nin makamından korkana iki cennet vardır." (Rahmân 55/46); Allah'ın makamının zikredildiği diğer ayetler için bkz. İbrâhîm 14/14; Nâzi'ât 79/40.

[1002] "İbrahim'in makamını kendinize namaz yeri edinin." (Bakara 2/125).

[1003] "(Melekler derler ki:) 'Bizim her birimizin bilinen bir makamı vardır.'" (Saffât 37/164).

[1004] Uludağ, *Tasavvufun Dili*, 545-546.

[1005] Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, 149.

[1006] İsrâ 17/79.

[1007] Duhân 44/51.

Irak'ta değil Hicaz'da olduğunu yani bu makamların Hz. Peygamber'in şeriatına tâbi olmak ve nefis gazvesinin en güvenilir silahı olan riyazatı gerçekleştirmekle elde edileceğini bildirmiştir.

Nice bir Şām u ʿIrāḳ seyrānı
Gel Ḥicāz içre bul maḳāmātı

Ġazve-i nefse Necībā eyle
İhtimām gösterüp riyāżātı (22K/5-6)

Dinî his ve heyecanlar anlamına gelen hâl, tasavvufî bir terim olarak bir irade ve kasıt olmadan kendiliğinden kalbe gelen hüzün-neşe, sıkılma-sevinme, korku-ümit gibi durumlardır. Hâller, amellerin neticesidir ve Allah vergisidir yani vehbîdir.[1008] Hâller, makamlar gibi sabit ve kalıcı değildir, her an değişmeye müheyyadır. Onun için hâli tarif edenler onu şimşeğe benzetmişlerdir. Hâl, kulda bir an görünür ve kaybolur.[1009] Kulda bir hâl yok olduğunda başka bir hâl zuhur eder. Havf hâlinin zail olmasıyla reca hâlinin zahir olması, kabz hâlinin zail olmasıyla bast hâlinin zail olması gibi.

Hâl, "Zikrin sâfiyeti sayesinde kalplere yerleşen bir durumdur."[1010] dolayısıyla sâlik, farklı hâllere zikri ile ulaşır. Zikirde ne kadar devamlı ve ihlaslı ise kendisinde o kadar farklı hâller zuhur eder.

Şevḳile baḥr-ı ẕikre dal var bul Necībā niçe ḥāl
Yoḳdur devirde hīç vebāl ichār-ı ẕikru'llāh ile (179G/6)

Kulda farklı hâllerin tezahür etmesi için kulun şehadet âlemindeki suretlerden kurtulması, mâsivâdan sıyrılması gerekmektedir (84G/2). Kalbe tevdi edilen manevi hâller, Allah ile kul arasında gizli bir sırdır. Onun mahiyyetini ne melek ne insan bilebilir (177G/4). Manevi hâller herkeste aynı derecede tecelli etmez. Yukarıda da belirtildiği

[1008] Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf,* (Dipnot), 129.
[1009] Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi),* 289-290.
[1010] Serrâc Tûsî, *İslam Tasavvufu el-Lüma',* 41.

üzere hâller, amellerin mirasıdır. Kulun ameli ne kadar ihlaslı ve samimi ise manevi hâllere de o kadar açık hâle gelir. Allah'ın kullarına manevi lutufları, kulun hâlindeki samimiyeti ile doğru orantılıdır (235G/3). Sâlik, manevi bir hâle mazhar olmak istiyorsa ya da Allah'ın vehbî olarak kuluna lutfettiği hâllerin zevk ve feyzini arzuluyorsa, tecrîd ve tefrîd hırkasını giymesi, uzlete çekilmesi, kalbini sadece Allah'a vermesi gerekmektedir.

Ḥırḳa-i tecrīd ü tefrīdi giyüp rāh[a] yönel

Feyż-i ḥāle nāẓır ol fırṣat yüzün ṭutsun saña (11G/5)

Kısaca makam ve hâl kavramlarının tasavvuftaki karşılığına değindikten sonra Abdülkâdir Efendi'nin tasavvufî makam, hâl ve mefhumları *Dîvân*'ında nasıl ele aldığına, tasavvufî ıstılahları şiirine nasıl yansıttığına bakmak onun tasavvuf telakkisini anlamak adına yerinde olacaktır.

3.2.3.1.Can Gözü

Gönül gözü olarak da bilinen can gözü, Allah'ın eşya üzerindeki tecellilerini gören, O'nun vechini müşahede eden manevi gözdür. Can gözü mâsivâ ile perdeli ise cananın vechini göremez. Cananı görmek için mâsivâ perdelerinin kalkması gerekmektedir (21M/2). Can gözünün açılması ve mâsivâ perdelerinin kalkması zikir ile mümkündür. Sâlik, Allah'ı çokça zikretmeli, zikir sürmesi ile can gözünü sürmelemelidir (56G/2). Can gözünün keskinleşmesini sağlayan diğer bir manevi ilaç ise muhabbettir (238G/4). Sâlik, zikir sürmesi ve muhabbet ilacıyla gönül gözünü tedavi ettikçe Allah'ın bazı tecellilerine mazhar olmaya başlar. Bu tecelliler gönül gözünün daha da açılmasını parlamasını sağlar (16M/1). Zikir ve muhabbetle gayb âlemine açılan gönül gözü artık Allah'ın nuru ile görmeye başlar, ona görünen her şey Allah'ın tecellilerinin parıltısıdır.

O çeşm-i cāna envār-ı tecellīden gele pertev

Görür ol nūr-ı Ḥaḳ'la ḳarşusında vech-i yār oldı (235G/4)

Her insan, kendi çabasıyla gönül gözünün açılmasını sağlayamaz. Dolayısıyla gönül gözünü açacak, tecellileri gösterecek bir nura ihtiyaç duyar. Bu nur, kâmil bir mürşide intisapla bulunur. Sâlik, mürşide intisap ederek mürşidin mükaşefe nurlarıyla yolunu aydınlatır ve tecellilere mazhar olur.

Cān gözi maḥbūb yüzin görmeklige

Nūr-ı keşf-i kāmili it iḳtibās (10K/1)

Bir mü'min için en hakiki ve kâmil mürşid Hz. Peygamberdir. Dolayısıyla bir mü'min, eşyanın hakikatine vâkıf olmayı ve gönül gözünün açılmasını istiyorsa Hz. Peygamber'in yolundan gitmeli, onun dergâhının tozunu can gözüne sürme diye çekmelidir.

Dergeh-i pākıñ ġubārı küḥl-i çeşm-i cānıdır

Bu Necīb'e ḳulluġında pek ḳatı raġbetlidir (35G/6)

3.2.3.2.Dört Kapı (Şeriat, Tarikat, Marifet, Hakikat)

Sufî düşünceye göre tasavvuf ehlinin Allah'a vâsıl olma arzusu ile girdiği manevi yolculukta geçmesi gereken dört temel aşama bulunmaktadır. Bu aşamalar sırasıyla şeriat, tarikat, marifet ve hakikattir.[1011] Bazı müfessirler Yûnus Sûresi'nde geçen "*Ey insanlar! (Kur'ân) Rabbinizden size bir öğüt, kalplerdeki hastalıklara bir şifa, inananlara bir rehber ve rahmet olarak gelmiştir.*"[1012] ayetindeki Kur'ân-ı Kerim'in insanlar için öğüt, manevi hastalıklardan arınmanın ilacı, doğru yola hidayet ve rahmet olma özelliğini tasavvuftaki dört kapı ile ilişkilendirmişlerdir.[1013] Türk tasavvuf düşüncesinde dört kapı ve -her kapıda bulunan on makam ile toplam- kırk makam, ilk olarak Ahmed Yesevî (ö. h562/m.1166) tarafından dillendirilmiştir.[1014] Dört kapı-kırk makam daha sonra Hacı

[1011] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* "Dört Kapı", 144.

[1012] Yûnus 10/57.

[1013] Konu ile ilgili olarak Fahruddin Râzî (ö. h.606/m.1210) tefsirinde şu bilgilere yer vermektedir: "Netice olarak diyebiliriz ki, ayette geçen 'mev'ize (öğüt)' ifâdesi, insanların zahirlerini, uygun olmayan şeylerden temizlemeye bir işaret olur ki, bu, 'şeriat'tır. 'Şifa' kelimesi, ruhları, bozuk insanlardan ve kötü huylardan temizlemeye bir işarettir ki, bu 'tarikat'tır. "Hidâyet rehberi" kelimesi, Hakk'ın nûrunun, sıddîkların kalbinde zuhûr etmesine işarettir ki, bu "hakîkat"tir. 'Rahme (rahmet)' kelimesi de, o nurun, kemâl ve aydınlık hususunda, naks insanları kemâle erdirecek bir noktaya ulaştığına bir işaret olur ki, bu da 'nübüvvet'tir. İşte bütün bunlar bu Kur'ânî lafızlarla, kendisine işaret olunan, Önce geçenin sonraya bırakılması; sonra gelenin öne alınması mümkün olmayan birtakım aklî dereceler ve burhanî mertebelerdir." Fahruddîn er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr (Mefâtihü'l-gayb)*, çev. Suat Yıldırım vd. (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002), 12/411.

[1014] Ahmed Yesevî'ye atfedilen *Fakr-nâme* adlı eserde, dervişliğin kırk makamı Hz. Ali'den rivayetle sıralanmış ve her makam kısaca açıklanmıştır. Bilgi için bkz. Kemal Eraslan, "Yesevî'nin Fakr-nâme'si", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 22 (1976), 45-120.

Bektaş-ı Velî (ö. h.669/m.1271[?])'nin *Makâlât* adlı eserinde ayrıntılı olarak ele alınmış özellikle Bektaşîliğin esasını oluşturmuştur.[1015]

Tasavvuf kültürüne sıkı sıkıya bağlı olan Abdülkâdir Efendi şeriat, tarikat, marifet ve hakikat mefhumlarına şiirlerinde sıklıkla yer vermiş, dört menzilin birbiri içine girmiş, birbirine bağlı esaslar olduğunu dile getirmiştir. Hakk'a ulaşmada ilk kapı şeriattır. Şeriat, Allah'ın kulları için vazetmiş olduğu dinî, dünyevi hükümlerin bütünüdür.[1016] Şeriata uymadan vuslat kâbesine ulaşmak mümkün değildir (7G/6). Hz. Peygamber'in şeriatını kendine siper edinen kişi her türlü manevi saldırıdan emin olur (162G/1). Gaflet denizinden ancak şeriat köprüsü ile geçilebilir, canana ancak şeriat yolundan vâsıl olunur (232G/3). Kulun en büyük kerameti hayatını şeriata göre tanzim etmesidir.

Kerāmetdir Necībā şerʿa uymaḳ

Şerīʿatle olur neyl-i kerāmet (26G/1)

Sâlik ancak şeriatın vazettiği bütün hükümlere azami derecede uyarak tarikata girebilir. Şeriat rehberliğinde tarikata giren ve tarikat yolunda ilerleyen sâlik için dünya zindandan farksızdır. O daima canana vuslatı arzulamaktadır.

Ḥadd-i şerīʿat gözleyen rāh-ı ṭarīḳat izleyen

Cānāna vuṣlat özleyen dünyā buña zindān imiş (89G/3)

Sûfî düşünceye göre marifet, bir şeyi görerek, tadarak, yaşayarak ve tecrübe ederek elde edilen tasavvufi bilgi olarak tanımlanmıştır. Bu tasavvufi bilginin kaynağı; kalp, ruh, sır, ilham ve keşiftir.[1017] Kısaca Allah'ı Allah ile tanıma anlamına gelen marifetin[1018] kapısı Abdülkâdir Efendi'ye göre aşk ile çalınmalıdır. Çünkü marifetin kapısı aşk ile açılır, marifet deryası aşkla geçilir.

[1015] Ayrıntılı bilgi için bkz. Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, thk. Ali Yılmaz vd. (Ankara: TDV Yayınları, 2010).

[1016] Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), "Şeriat", 524.

[1017] Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi),* (Dipnot), 397.

[1018] İnsanın, özelde aklın, Allah'ın zatını yine Allah'ın bildirmesi dışında bilebilmesi mümkün değildir. Nitekim Elest bezminde Allah ruhlara hitaben "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye buyurmuş, "Ben kimim?" dememiştir. Buradan da anlaşılmaktadır ki akıl Allah'ı ancak Allah'ın kendini tanıttığı kadarıyla anlayabilmektedir. Dolayısıyla Allah'ı tanıma ameliyesi akıl, kalp, ruh, gibi insana bahşedilen bütün

Behre-i ʿaşḳla melekden oldı ādem pür-faż̧l

Anıñiçün irdi buldı maʿrifet deryāsını (237G/5)

Nasıl ki bülbül seherlerde inleyerek efgan ederek gül bahçesine giriyor, gül ile hemdem olabiliyorsa, ruh bülbülü de marifet bahçesine girmek ve irfan güllerinden dermek istiyorsa seherlerde âh u enin etmeli, aşk ateşi ile yanmalıdır.

Gül-ʿizār-ı maʿrifetden būy-ı ʿıṭr-ı tesliyet

ʿAndelībāsā seḥerde āh u efġānıñdadır (39G/2)

Marifetin en önemli mertebesi müşahededir.[1019] Kulun gözünden gizlilik perdelerinin kalkması, eşyada Allah'ın tecellilerini idrak etmesi, her nereye baksa Allah'ın rahmet eserlerini temaşa etmesi, ancak marifet ilmiyle mümkündür. Kul, şeriat ve tarikat eşiklerinde kesp ettiği ilmî derinliği, marifet cilasıyla parlattığı zaman Allah'ın vechi her eşyada zahir olmaya başlar, kul marifet eşiğinde ne kadar ilerlerse kalp gözü o derece perdelerden kurtulur ve eşyanın hakikati kendine keşfolur. Marifetsiz vech-i canan görülmez.

Çekmeyüp küḥl-i cilā-yı maʿrifetden dīdeye

Ḳanda gördi çehre-i maḳṣūdını bī-berḳ olan (58G/3)

Allah'ın eşyada tecelli eden rububiyyetinin temaşası olarak tanımlanan[1020] hakikat, "birlik makamı" olarak addedilen fenaya vâsıl olmaktır. Kul, hakikat ehli olduğunda her fiil ve hareketini Allah'ın iradesi ve rızası doğrultusunda yapar.[1021] Hakikate ulaşmanın yolu bir mürşid-i kâmilin manevi rehberliğine dâhil olmaktan geçmektedir. Sâlik, bir mürşide bağlandıktan sonra bütün heva ve hevesinden bütün

latifeleri ilgilendiren bir husustur. Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Vahit Göktaş, *Hicri IV. Asır Buharâ'da Tasavvuf Kelâbâzî Örneği* (İstanbul: Meydan Yayınları, 2008), 134-185.

[1019] Ali Tenik-Vahit Göktaş, "Tasavvuf Bilgisi: Allah'ı Allah'la Bilmek", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 14/1 (2016), 190.

[1020] Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, 176.

[1021] Esra Keskinkılıç, *Eşrefoğlu Rûmî Tarîkatnâme* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 28.

dünyevi arzularından sıyrılmalı ve hakikat yolunda başına gelebilecek bütün fitnelere göğüs germelidir. Hakikat yolunun âdeti budur.

Ḥāṣıl olmaz ṭālibe vaṣl-ı Ḫudā
Mürşid-i kāmilden almazsa dehen

ʿĀdet-i rāh-ı ḥaḳīḳat böyledir
Evvelā terk-i hevā s̱ümme fiten (149G/3-4)

Ezelde kendisine bahşedilen aşk ile dolu olan kalp her daim Hak aşkıyla yanar ve pervane gibi kendini ilahî aşk ateşinde yakıp yok etmek ister. Aşk ateşinde pişen, kor hâlini alan gönül hakikat denizine dalıp Allah'ın feyiz cevherlerini toplamaya müsait hâle gelir. Hakikat denizine dalan kalp, her biri eşsiz inci mercan olan ilahî tecellilere mazhar olur.

Dīvāne dil şemʿ-i Ḥaḳ'a pervāneveş yanmaḳ diler
Peymāne-i ʿaşḳı içüp ḥayrān olup ḳalmaḳ diler

Baḥr-ı ḥaḳīḳat ḳaṣd idüp feyż-i Ḫudā gevherlerin
Bulmaḳ içün girüp aña her dāʾimā almaḳ diler (40G/1-2)

Kullar arasında hakikat makamına ulaşan ve bu makamın serdarı olan Hz. Peygamber'dir. O, hakikat meclisinin güneşinin ışığı ve ezel bezminin kandilidir (220G/3). Onun hakikat gülistanında biten risalet servi, hazandan korunmuş ve sonsuzluğa ser çekmiştir (58G/4). Hakikat kapısından geçmek isteyen her âşık, bülbül gibi inlemeli Hz. Peygamber'in sevgisi ile yanmalıdır. Çünkü o, hakikat bağının en güzel ve en parlak gülüdür.

Nice āh eylemez bülbül gibi şeydālarıñ dāʾim
Ḥaḳīḳat bāġınıñ gül-enverisin yā Rasūla'llāh (182G/4)

Daha önce de zikredildiği üzere hakikate ulaşmak aşkla mümkündür. Aşksız hakikat yoluna girilmez, hakikatten dem vurulmaz. Hakikate ulaşmanın diğer şartları da şeriat ve tarikattır. Hakikati talep eden sâlik, aşk pazarına varmalıdır. Bu pazarda satılan hakikati elde edebilmek için şeriat ve tarikat en önemli geçer akçedir. Yani hakikat incileri şeriat ve tarikat akçesiyle alınabilir.

Bugün bāzār-ı ʿaşḳ içre ḥaḳīḳat salʿasın açup

Şerīʿatla ṭarīḳatla ticaret ehl[i] dervīşim (132G/3)

3.2.3.3.Dünya

Âhiretin tarlası[1022], insanlığın imtihan yurdu olan dünya ve mahiyeti hakkında pek çok görüş serdedilmiştir. Bu bağlamda *Dîvân*'ı incelendiğinde Abdülkâdir Efendi'nin dünyaya iki zaviyeden baktığı görülmektedir: Birinci zaviye, dünyanın, Allah'ın esmâ ve sıfâtının tezahür ettiği bir tecelligâh olmasıdır. Bu yönüyle dünya, gülşengâh-ı esmâdır; Allah'ın isimlerinin eşyada müşahede edildiği mahaldir. Dünyadaki her bir zerrenin Allah'ı hatırlatan bir ayet olduğunu bilen Abdülkâdir Efendi, dünya gül bahçesinde bülbül olunması ve bu bahçede açan her çiçeği Allah'ın tecellilerinin bir yansıması olarak görüp mest ve hayran kalınması gerektiğini dile getirmiştir.

Bu gülşengāh-ı esmāda hemān-dem ʿandelībāsā

Tecellī-i viṣāle yüz ṭutup pür-āh u zār oldı (234G/3)

İnsan, dünya ve içindekilere ibret nazarıyla baktığında her şey ona Allah'ı hatırlatır. Hakk'ın gizli sırlarıyla dolu olan dünyaya hikmet gözüyle bakıldığında her yerde O müşahede edilir (214G/1). Dünya, Allah'ın esmâ ve sıfâtını yansıtan bir ayna hükmündedir. Dünyadaki en mükemmel tecelligâh olan kâmil insanın bedeni bir ayna gibi, Allah'ın sanatının yansıtır.

[1022] Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/415-416.

Baḳ cihān āyīnesinde kim ne ṣūret gösterür

Ḳālib-i insān-ı kāmilden ne ṣanʿat gösterür (186G/1)

Dünyanın bir tecelligâh olmasının yanında o, Hz. Peygamber'i kendinde misafir etmesi hasebiyle de değerlidir. Aslında dünyanın yaratılmasının bir nedeni de Hz. Peygamber'in dünyayı teşrifidir.

Cihāndan ẕāt-ı pākıñ oldı maḳṣūd yā Rasūla'llāh

Ḳamudan sensin ʿālemde heme sūd yā Rasūla'llāh (186G/1)

İkinci zaviye ise dünyanın Allah ile kul arasındaki en önemli perdelerden biri olmasıdır. "*Dünya hayatı sizi aldatmasın*!"[1023] ayeti bu durumu açıklar niteliktedir. Dünya, kulu Hak yolundan çıkaran nefs-i emmârenin kötü huylarının kulda zuhur etmesini sağlayan yerdir.[1024] Şiirlerinde dünyayı bu yönüyle ele alan Abdülkâdir Efendi, onun yaratılış itibarıyla fâni olduğunu, dolayısıyla bir sağlamlığının bulunmadığını söylemiş ve "*Yeryüzünde bulunanların hepsi fanidir*."[1025] ayetini bu görüşüne delil getirmiştir.

Bulmaz istiḥkām ebed hīç bu cihān kāşānesi

*Küllü men fānin ʿaleyhā*dır anıñ nişānesi (247G/1)

İnsan ölmeden önce gaflet uykusundan uyanmalı ve dünyanın vefasız olduğunu anlamalıdır (40M/1). İnsan asıl vatanından ayrıldığı, dünyaya gönderildiği için hep hüzünlüdür. Dolayısıyla dünya, insan için matem yeridir.

Bu cihāndır cāy-ı mātem bil anı

Aġla şimden gerü derdle yan yüri

Ġulġule vü nevḥa ṭutmuşdur bunı

Aġla şimden gerü derdle yan yüri (97M/1)

[1023] Lokmân 31/33.

[1024] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, thk. Abdullah Uçman (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 71-72.

[1025] Rahmân 55/26.

İnsan, Hz. Süleyman kadar zengin olsa da dünyanın aslı fâni olduğu için o mülkün hiçbir kıymeti ve itibarı yoktur (53G/6). Bu nedenle insan, dünyaya meyletmemelidir. Fâni olan dünyaya meyil, insanı Allah'tan uzaklaştırır. Allah'ı tanımak ve kulluk etmek üzere yaratılan ve eşref-i mahlûk olan insanın Allah'tan uzaklaşması ve Allah'ın bigânesi olması ona yakışmaz.

Meyl-i dünyā dūr ider ʿabdi Ḫudā'dan bil bunı

Lāyıḳı bu mı durur ḳul ola Ḥaḳ bīgānesi (247G/4)

Dünya, insanı yolundan çeviren onu tuzağa düşüren bir dane hükmündedir, insan bir tuzak hükmünde olan bu dünya zindanında esir olmaktan kurtulmalıdır. Dünya malı paha biçilmez bir hazine gibi görünse de aslında zehirli bir yılandır (41M/2-3). Âhirette gülmek isteyen, Allah'a vuslat dileyen, bu dünyada çok ağlamalıdır (67M/1). Sâlik, pir elinden aşk şarabını yudumlayıp aşkla yeni bir hayat bulduğu zaman dünya kaydından tamamen kurtulur ve dünya zindanından azat olur.

Sāġar-ı ṣahbā-yı ʿaşḳıla Necībā neşʾe-yāb

Ol tamām fāriġ ü āzād-ı cihān itsün seni (246G/6)

Dünyayı gurbethane olarak değerlendiren Abdülkâdir Efendi, geçici olan bu dünyada hiçbir makam ve mevkiye talip olmadığını, dünya malına malik ve meyli olanlara ihtiyacının bulunmadığını dile getirmiştir. Bu dünyada onu anlayan onunla sırlarını paylaşacak birilerinin olmaması da Abdülkâdir Efendi'yi üzmektedir.

Bu dehr-i fānī içre ʿizz ü cāha iʿtibārım yoḳ

Meẕellet gencine mālik olandan iftiḳārım yoḳ

Düşüp tenhā bu ġurbet-ḫāne-i dünyāda ser-gerdān

Ne sırrım söyleyem remz-āşinā bir yār-ı ġārım yoḳ (102G/1-2)

Allah'a ulaşma ve O'nda yok olma arzusu ile yola giren âşık, bütün varını fâni eyler ve dünya defterinden adını sanını siler, bî-nişan olur (50G/5). Dünya defterinden adını silen âşık için artık bu dünya dardır ve bir kafes hükmündedir (71G/6). Âşığın kalbinde dünya ve ukba karar eyleyemez, ehl-i tecrîd olan âşığın çehresinde Allah'ın nuru görüldüğü için o yüzünden tanınır hâle gelir.

Eylemez dünyā vü ʿuḳbā ḳalb-i ʿāşıḳda ḳarār

Ehl-i tecrīdi Necībā çehresinden bilesin (18K/5)

Dîvân'da dünya için kullanılan terkip, sıfat ve isimler şöyledir: jâl-i dünyâ (30G/4), bezm-i fenâ (52G/3), dârü'l-gurûr (67G/5), mevtın-ı zulmet (54G/4), zindân (89G/3), gurbet-hâne-i dünyâ (102G/2), ârâyiş-i dünyâ (130G/4), sarây-ı âlem (214G/1), âşüfte-i dünyâ (210G/2), gülşengâh-ı esmâ (234G/3), fertûte-i dünyâ (240G/2), bâzâr-ı fenâ (31M/2), âşiyân-ı dünyâ (32M/3), dünyâ çâhı (67M/1), harâb-âbâd-ı dünyâ (85M/2), dünyâ-yı denî (90M/1), güzergâh-ı fenâ (96M/1), nüsha-i dünyâ (96M/4), cây-ı mâtem (97M/1).

3.2.3.4. Fakr

Kur'ân-ı Kerim'de "*Ey insanlar! Her yönüyle Allah'a muhtaç olan sizlersiniz. Allah ise hiçbir şeye muhtaç değildir.*"[1026] ayeti ile Hz. Peygamber'e atfedilen "*Fakirlik benim iftihar kaynağımdır, onunla övünürüm.*"[1027] rivayeti fakr düşüncesinin sufî çevrelerce benimsenmesinin temelini oluşturmaktadır.[1028] Abdülkâdir Efendi, genel olarak varlığı, Allah'a ulaşma ve fena sırrına vâkıf olma yolundaki engellerden biri olarak görmektedir. Dolayısıyla insanın Allah'ta yok olması gerçek varlığı bulması, varlık libasından soyunmakla mümkündür. Sâlik, varlık libasından soyunduğu an fenâ sırları ona ayan olmaya başlar ve kalbi tecelli nurlarıyla dolar.

Ṣoy libāṣ-ı varlığıñ dervīş var itme ġurūr

Tā ola sırr-ı fenādan dilde envāʿ-ı ẓuhūr (62G/1)

[1026] Fâtır 35/15.

[1027] Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ,* 3/194 (Hadis nu: 1835).

[1028] Fakr kavramı hakkında geniş bilgi ve bu kavrama mutasavvıfların yüklediği farklı anlamlar için bkz. Azize İlhan, *Tasavvuf Dönemi Kaynak Eserlerinde Fakr Kavramı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004).

Abdülkâdir Efendi'ye göre fakirlik, Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç olmadığı bilincine ermek; O'nun yolundan alıkoyacak mal, makam ve şöhrete itibar etmemek; insana dünyada zillet veren, onu esas gayesinden saptıran şeylerden uzak durmaktır. Çünkü bu dünya fânidir ve fâni olan bu dünyanın içindekiler de fânidir.

Bu dehr-i fānī içre ʿizz ü cāha iʿtibārım yoḳ

Meẕellet gencine mālik olandan iftiḳārım yoḳ (102G/1)

İzzet, şan ve şeref mal ile değil dünyanın varlığından kurtulup, Allah'a olan ihtiyacını ve âcizliğini derk edip Allah'ın izzetinde yok olmaktır. O'nun izzetinde yok olan hem bu dünyada hem de âhirette aziz olacaktır.

ʿİzzet-i faḳrı bilüp bunda Necīb

Rūz-ı maḥşer devlet-i ʿuẓmāya baḳ (101G/6)

Hīç eyleme dervīş-i faḳīre naẓar-ı dūn

Faḳrile olan devletile şāhı unutma (210G/5)

Abdülkâdir Efendi, "*Fakirliğim övüncümdür*." ifadesini Hz. Peygamber'in "fenâ fi'llah" makamına ermesi ile yorumlamaktadır. Hz. Peygamber, fakrile yani dünya ve içindekilerden sıyrılıp, hepsini kalbinde ifna edip hakiki varlıkta yok olmuştur. Hz. Peygamber'in fenâ makamına ulaşmasına bütün varlık imrenmektedir. İnsanı itibar sahibi yapan mal, mülk değil Allah'a karşı acziyetini bilerek O'na kulluk etmektir. Nitekim bu makam en kâmil şekliyle Hz. Peygamber'de temessül etmiştir.

Seniñ faḳr u fenā fī'llāhıña reşk eyler ins ü cān

Anıñçün Ḥaḳ ḳatında muʿtebersin yā Rasūla'llāh (193G/4)

3.2.3.5. Fenâ-Bekâ

Tasavvufi bir terim olarak fenâ; kulun (nefsanî ve behimî) haz ve arzularından fâni olması, bütün varlığından geçerek temyiz özelliğini (eşyayı ayırt etme ameliyesini) kaybetmesi, kendini yok ettiği varlıkla meşgul olması sebebiyle eşyadan da fenâ bulmasıdır. Kul, bütün hâliyle fenâ bulduğunda Bâkî olan Allah'ın sevk ve idaresine girer.[1029] Bir kutsî hadiste belirtildiği üzere artık Allah, o kulun gören gözü, işiten kulağı, tutan eli olur.[1030] Kuşeyrî'ye göre ise fenâ, insandaki kötü sıfatların yok olmasını işaret etmektedir. Bekâ ise insanın güzel vasıflar edinerek (Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmak ve sıfatlarıyla bezenmek) bu vasıfları devam ettirmesine işaret etmektedir.[1031] Sâlik, Bâkî olan Allah'a vuslat arzuluyorsa fenâ makamını kendine rehber edinmelidir. Allah'ın didarını müşahede etmek eşyadan fâni olmakla elde edilir.

Vuṣlat-ı bāḳī içün eyle fenāyı iḫtiyār

Tā Necīb şāyeşte-i dīdār-ı dildār olagör (68G/6)

Allah'ın sıfatlarıyla süslenmek ve bütün varlıkta Allah'ı müşahede etmek olarak tarif edilen bekâ sırrını insan suretinde olan her kişi idrak edemez. Bekâ sırlarını ancak fenâda mutlak mahvolanlar anlar (158G/4). Bekâ bahçelerinde dolaşmak, bekâ reyhanının rayihasından muattar olmak isteyenler, fenâ çiçeklerinin rengine ve kokusuna aldanmamalı, onlardan geçmeli bî-nişan olmalıdır.

Būy u renginden fenā ezhārınıñ bilmez nişān

Ravża-i bāḳīde kim ki şemm-i reyḥān isteye (208G/4)

Varlıktan fâni olmak isteyen sâlikin halvet çilesine girmesi gerekmektedir. Halvete giren sâlikte varlık ve benlik namına bir eser kalmaz, sâlik bir hiç olur ve hiçlikle Hakk'ı bulur (15G/2).

[1029] Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf,* 182-183.

[1030] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî,* thk. Abdullah Feyzi Kocaer (Konya: Hüner Yayınları, 2008), 791 (Hadis nu: 2114).

[1031] Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi,* 160-161.

Tasavvufî telakkiye göre fenânın da dereceleri bulunmaktadır. Birinci derecede kulun kendi varlığından ve sıfatlarından fâni olarak Hakk'ın sıfatları ile bâki olmasıdır. İkinci derecede kulun, Hakk'ı müşahede etmesi ile Hakk'ın sıfatlarından da fenâ bulmasıdır. Üçüncü derecede Hakk'ın vücudunda yok olan kulun, kendi fenâsını görmesinden de fâni olmasıdır. Yani fâni olduğunu dahi unutup fâniliğinden de fâni olmasıdır ki fenânın en üstünü budur. Kul, fenâda fâni olmadan (fenâ-ender-fenâ) yani varlığından ve arzularından geçtiğini, Hakk'ın varlığında yok olduğunu unutup fenâda fenâ bulmadan hakiki manada Hakk'a vâsıl olamaz.

Tā fenā-ender-fenā sırrına maẓhar olmadan

Sen Necībā bī-hūde hīç vaṣl-ı cānān isteme (20K/4)

Kendözin dosta kemāliyle virüp anı bulup

Mā-sivā'llāhdan fenā bulup fenā-ender-fenā (9G/6)

Tasavvuf yoluna giren, Allah'ın varlığında yok olma ve O'nu bulma arzusuyla yanan her sâlike fena hâli her zaman gereklidir (70G/5). Hakk'ın bâkî vücûdu ile var olmak, hakikat sırları ile kaim olmak isteyen, ta'ayyünât denilen bu görünen âlemden ve içindekilerinden sıyrılıp mutlak fenâya ermelidir. İnsan ancak varlığından yok olarak hakiki varlığa ulaşır.

Taʿayyünden Necībā gel fenā-yı muṭlaḳa ir kim

Vücūd-ı bāḳī-i Ḥaḳ'la ḳıyām ʿālemde var oldı (205G/5)

3.2.3.6. Firak-Vuslat

Sufîler, insanın aslî vatanı olan gayb ve ruhlar âleminden ayrılıp bu âleme gelmesini firak olarak nitelendirmektedirler. [1032] Ezel bezminden insanın bedenine tevdi edilen, oradan da dünyaya gönderilen ruh, gurbet içinde gurbet, firak içinde firak yaşamaktadır. Bu ayrılık kâmil ruh için çok büyük bir mihnet ve elemdir. Ruh, aslî

[1032] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Firak", 180.

vatanından koparılıp kafeslere konan bülbül gibi her dem inlemekte, aslî vatanının hasretini çekmektedir.

Nice bir firḳatla yā Rab mübtelā-yı miḥnetim

Ḫayl-i dem eşkim revāndır āşinā-yı ġurbetim

ʿAndelīb-i dil fiġānın kesmedi her rūz u şeb

N'ideyim ki ġoncadan dūrum raḳīb-i vuṣlatım (133G/1-2)

Abdülkâdir Efendi'ye göre bu dünya, bir gurbethane hükmündedir. Dolayısıyla kendi de burada gariptir. Dolayısıyla sırrını söyleyecek, onu anlayacak sadık bir dostu bulunmamaktadır (102G/2). Aslî vatanına özlem duyan âşık için dünya, Hz. Yakub'un içerisinde Hz. Yûsuf'un hasretiyle yandığı elem dolu hüzünler evi gibidir. Âşık, ancak bu dünyadan göçtüğünde vuslata erebileceğini bilmektedir. Dolayısıyla ecel rüzgârı âşık için vuslatı müjdeleyen bir rahmet esintisidir.

ʿĀşıḳ-ı ḥasret-keşe bād-ı ecel gūyā ki bil

Būy-ı Yūsuf'dur ki Yaʿḳūb'a getürdi pīrehen (162G/5)

Dîvân'da firkat ve vuslat ile ilgili bazı deyim, tamlama ve sıfatlar şöyledir: Ken'ân-ı firâk (10G/3), visâle âşinâ olmak (16G/2), gubâr-ı hicr (20G/1), telh-kâm-ı hicr (23G/1), ka'r-ı çâh-ı hicr (32G/2), visâl bezmine ermek (27G/3), nağme-i hicrân ile demdâr olmak (64G/2), gam-ı hicrân (194G/3), şâh-râh-ı vuslat (192G/5), bâd-ı firâk (215G/3), gülistân-ı visâl (228G/3), nesîm-i subh-ı vuslat (226G/1), bâde-i hicrân (236G/4), ıtr-ı visâl ile muattar olmak (14K/3), firkat ateşinde yanmak (1K/1), leheb-i hicr (11M/2), firkatten bağrı kan dolmak (46M/2), selsebil-i vuslatla kanmak (52M/1)…

3.2.3.7. Halvet-Uzlet

Halvet, kalbin halktan boşaltılması, bütün himmet ve gayretin Hakk'ın emrine yöneltilmesidir. Halvet, sâlikin manevi yolculuğundaki kararlılığı ve sebatı güçlendirir.

Kulun dünyevi hazlar üzerindeki nefsani arzularını azaltır.[1033] Kâmil bir mürşide intisap ederek manevi yolculuğa niyet eden sâlikin en önemli özelliği kalbinde aşk ve muhabbetin bulunmasıdır. Kulun kalbinde bulunan aşk ve muhabbet, Hak vuslatına davet hükmündedir. Hak kapısına bir davet mektubu olan aşkla, yola çıkan sâlike hem Hak'tan uzaklaştıracak şeylerden kurtulmak hem de kalbini mâsivâ kirlerinden temizlemek için gerekli olan şey uzlet ve halvettir. Halvet ile sâlik, süfli ve fâni şöhretten kurtulur, hakiki izzete kavuşur. Çünkü hakiki izzet, ancak halvette Hak'la beraber olmakla elde edilir.

Ey dil-i pür-ḫūn ʿaşḳ olduñ ise devlet saña

Reh-rev-i bezm-i viṣāl olmaġa daʿvetdür saña

Dāʾimā ʿuzlet-nişīn ol şöhret [ü] nām[ı] bıraḳ

Terk-i ad u ṣanile olur [begim] ʿizzet saña (9M/1)

Cananın kokusunu duymak isteyen, Allah'ın sıfatlarının tecellisini müşahede etmek isteyen halvete girmelidir. Çünkü yâr kokusu ancak manevi kokular satan attarda (halvathanede) duyulur.

Ṭaşrada ṭurma yüri bīgānevār

Bir ḳadem ḳo ḫalvet içre kāra gel

Būy-ı ʿıṭr-ı yār dimāġ-ı cānıña

İrmege pīş-i der-i ʿaṭṭāra gel (118G/4-5)

Âşık, her daim zikirle meşgul olmalıdır. Allah'ı zikretmekten maksat, tecelli nurlarının kalbe bir cevher olarak yerleşmesidir. Zikirle kalbe yerleşen ilahî tecelli nurları vesilesiyle artık âşığın kalbi bir halvethane hâline gelir. Orada sadece Allah'ın zatı müşahede edilir. Allah'ın dışında ne varsa kalp halvethanesinden sürülür.

[1033] Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, çev. Yakup Çiçek - Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2019), 1/385.

ʿĀşıḳa itse tecellī ẕikrile envār-ı Ḥaḳ

Beyt-i dil ḫalvet olup gider bütün aġyār-ı Ḥaḳ (93M/1)

Aġyār nemī-āyed der-i beyt-i dilem rā hīç

Yārıla Necībā um ḫalvet olasın her ān (175G/5)

3.2.3.8. Havf-Reca

Korku ve ümit anlamına gelen bu iki mefhum, kulun kulluğundaki sebatı ve dengeyi sağlayan en önemli iki unsurdur. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de razı olunan kulların hasletleri sayılırken "*Onlar, korkarak ve ümit ederek Rablerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar*."[1034] ifadesi kullanılmıştır. Havfın temeli ilimdir. İnsan bildiği tanıdığı şeyden korkar. Dolayısıyla ayette geçen "*Allah'tan hakkıyla ilim sahipleri korkar*."[1035] ifadesi bu hakikati dile getirmektedir. Havfın mutasavvıflarca pek çok tanımı yapılsa da[1036] en kapsayıcı tanım "Havf, Rabbinden Rabbine kaçmaktır."[1037] şeklinde ifade edilmiştir. Havf ve reca kuşun iki kanadı gibidir, kulu Allah'a ulaştıran iki önemli vasıtadır. Kul, yaptığı hatalardan korkar ama aynı zamanda Allah'ın rahmet ve merhametinin genişliğinden dolayı ümit eder ve ferahlar. Bu hâl ile ömrünü sürdüren kul, yani korku ve ümit berzahında yürüyen kul, marifetullah ve hakikat sırlarına mazhar olur ve menzil-i maksuda erer.

Berzaḫ-ı ḫavf u recā üzre olupdur her ḳadem

Kibrīt-i aḥmer durur bu yolda menzile iren (162G/2)

Havf ve reca makamının kulun Allah ile olan muhabbetine göre farklı dereceleri bulunmaktadır. Havfın ilk derecesi "*Yüreklerin ve gözlerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkarlar*."[1038] ayetinde işaret edildiği üzere kulun yaptığı hatalar nedeniyle

[1034] Secde 32/16.

[1035] Fâtır 35/28.

[1036] Havf hakkında yapılan diğer tanımlar için bkz. el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 2/333-385; Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*, 147-148.

[1037] Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, 218.

[1038] Nûr 24/37.

Allah'ın gazab ve ikabından korkmasıdır.[1039] Abdülkâdir Efendi bu korkuyu şiirlerinde sıklıkla işlemiş; Allah'ın, rahmetiyle muamele etmemesi durumunda kendisinin helak olacağını dile getirmiştir.

Sürüyüp dergāhıña rūy-ı siyāhım gelmişim

Olmuşum ġarḳ-āb-ı ʿiṣyān baḥr-ı ẕenbe ṭalmışım

Raḥmetiñden çün ümīdvārım ḳapuñda ṭurmuşum

Ẕī-güneh bī-çāreyi ḳıl ʿafvıñıla pür-ṣafā (5M/2)

Bu korkuyu izale eden ve insanın ümit hislerini coşturan ise "*Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin.*"[1040] hitabıdır. Abdülkâdir Efendi, günahı her ne kadar çok olsa da mezkûr ayetin kendisine rahmet esintileri sunduğunu, Allah'ın dergâhına kabul edilmeye bir vesile ve ilahî sırların inkişafına bir vasıta olduğunu şöyle dile getirmektedi.

Didiñ *lā-taḳnaṭū min-raḥmeti'llāh*

Kerem ḳıl olalım maḳbūl-i dergāh

Ümīddir dil ola esrāra āgāh

Rasūlüñ Muṣṭafā'nıñ ḥürmetine (92G/3)

Recâ'nın ise en üst mertebesi sadece Allah'tan umarak tahkikî recaya ermek ve Allah'tan başkasından bir şey istememek ve ummamaktır.[1041] Bu mertebeye ulaşan kulun gözüne artık dünya ve içindekileri, hatta âhiret dahi görünmez. O, sadece Allah'ı umar ve Allah'tan umar.

Umaram ben seni senden

Gider benligimi benden

Olam mest būyıñı şemden

Beni ʿaşḳıñla ḳıl şeydā (2M/2)

[1039] Serrâc Tûsî, *İslam Tasavvufu el-Lüma',* 59-60.

[1040] Zümer 39/53.

[1041] Serrâc Tûsî, *İslam Tasavvufu el-Lüma',* 62.

Görenler çehre-i dildārı nūr [u] nārı n'eylerler

Girenler meclis-i sulṭāna ġayrı dārı n'eylerler

Bu dār içre idenler virdi lā-mevcūde illā Hū

Olar maḳṣūddan özge ġayrı bir deyyārı n'eylerler (72G/1-2)

3.2.3.9. Hayret (Hayran)

Hayret, "teemmül, tefekkür ve huzur sırasında âriflerin kalplerine gelen onları teemmül ve düşünmeden alıkoyan bedahet yani aydınlanmadır."[1042] Hayretin devamlılığı marifetullahla elde edilir. Mutasavvıflara göre iki tür hayret vardır: Hayret-i zât yani Allah'ın zâtı ve mahiyyeti hakkında hayret; hayret-i sıfât yani ilahî sıfatlar hususunda hayret. Allah'ın varlığı ve mahiyyeti hakkında hayrete düşmek şirk ve küfürdür.[1043] Çünkü akıl, bî-misâl olan Allah'ın mahiyyetini idrak etmekten âcizdir. Akıl, onu hayal bile edemez. Dolayısıyla kul onun mahiyyetini öğrenmeyi talep etse de hiçbir zaman ona vâkıf olamaz.

Yine ḥayret içre ḳalmışdır niçe ṭālib kişi

İde mi idrāk ḫayāl hīç bī-miṯāl-i ḥażreti (235G/5)

Kulu hayrete sevk eden, Allah'ın sıfatları ve sıfatlarının eşyadaki tecellilerinin zuhurudur. Arzulanan hayret budur. Kul, kâinata marifet nazarıyla baktığında her şeyin bir nizam ve intizam içinde olduğunu görür. Allah'ın kâinattaki tasarruflarını gören kulun hayranlığı artar, hayretten hayrete düşer. Aslında ârifler de bu hayretin devamlı olmasını isterler. Çünkü bir kulda hayret varsa marifet de vardır. İnsan bildiği tanıdığı idrak ettiği şeye hayran olur ve hayrete düşer.[1044]

[1042] Serrâc Tûsî, *İslam Tasavvufu el-Lüma'*, 405.

[1043] Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, 408.

[1044] Hayretin devamlı olması hakkında büyük sûfîlerden Şiblî (ö. h.334/m. 946) şöyle demiştir: "Ey hayrete düşürenlerin delîli, hayretimi artır." Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi),* 408.

ʿAḳlımı ḥayret bürür baḳdıḳda Ḥaḳ āş̱ārına

Dīdemi ʿibret durur ceẕb eyleyen envārına (201G/1)

Allah'ın âlemdeki tasarruflarının kulda bıraktığı hayret ve hayranlık hâli, Hak âşıkları için sürekli istenen bir durumdur. Onlar pervane gibi ilahî aşk ateşine atılarak yanmayı ve onda yok olmayı isterler. Allah'ın eşya üzerindeki tasarrufunun şerbetiyle mest olup her an bu hâl ile hayran olma arzusundadırlar (40G/1). Bu dünyada hayret makamında seyran edenler, aslında ezel bezminde Allah ile ahitleşen ve ahdine sadık olanlardır, onlar ezelden beri mesttir. Yani onların hayranlığı ve hayrete düşmesi ezelde başlamıştır (141G/4). "*Nereye dönerseniz Allah'ın vechi oradadır*."[1045] ayetinin sırrına vâkıf olanlar, eşyada Allah'ın tecellilerini müşahede edenler her daim hayrettedirler.

Ş̱emme vechu'llāh remzine olaldan āşinā

Vech-i cānāna Necībā nāẓır u ḥayrāneyüz (79G/5)

Allah'ın âlemdeki tasarrufunu anlamada aciz kalan kulun, aşk ateşiyle yanmasına, marifetin verdiği şevk ve heyecanla gönlünün kıpır kıpır olmasına rağmen ne yapacağını bu makamda nasıl davranacağını bilememesi onu Allah'a yakarışa yöneltmiştir. Abdülkâdir Efendi de zaman zaman bu hâlin cenderesine girmiş, hayret vadisinde dolaşırken ne yapacağını, nasıl davranacağını bilemediği için Allah'a yönelmiştir. Gönül öyle bir sevdaya düşmüştür ki sevdanın verdiği heyecan ve şevkle ne yapacağını bilememiş ve çok büyük bir hayrete düşmüştür (45M/1). Kalbi aşk ve şevk ordusu tarafından zapt edilen Hak âşığı, hiçbir kınayıcının kınamasına aldırış etmeden namus cübbesini yırtmış ve gönül kayığını hayret denizinde batırmıştır. Bu hâlden onu ancak Kerim olan Allah'ın sahil-i selamete çıkarabileceğinin bilincinde olan âşık, hâlini Allah'a arzetmiştir.

Żabṭ idüp iḳlīm-i ḳalbim ʿaşḳ u şevḳ

Cübbe-i nāmūsum itdi cümle ḫarḳ

[1045] Bakara 2/115.

Ẕevraḳ-ı dil baḥr-ı ḥayretde_oldı ġarḳ

Merḥamet ḳıl merḥamet ḳıl yā Kerīm (52G/2)

3.2.3.10. Hicâb

Hicap, âlemdeki suretlerin kalbe yansıyıp derinleşmesi sonucu, kalbin her yerini kaplayan ve hakikati görmeye mani olan manevi perdedir. Kalpte (Allah dışındaki) varlıkların çoğalması ve derinleşmesi, kalple Allah arasında perdeler oluşmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla Allah dışındaki her şey, kul için bir perde, Allah'ın vechini müşahedeye bir hicap teşkil etmektedir.[1046] Kalp Allah'ın tecellilerini yansıtan bir ayna hükmündedir. Bu ayna mâsivâ kirinden ne kadar arınırsa o kadar ilahî sırlara mazhar olur. Kulun Allah ile arasındaki en önemli hicaplarından birisi kendi varlığı ve benliğidir. Kul benlik pasını kalp aynasından silmeden Allah'ın vechi ile mülaki olamaz.

Perde olmuşdur vücūduñ sendeki mirʾātıña

Ḳaldurur ḥükm-i vücūdı kim aña naẓẓār olan (151G/2)

Kul ile Hak arasındaki diğer önemli bir perde de şan ve şöhrettir. Kul, şöhret buldukça ve halkın teveccühünü kazandıkça kalp aynası perdelenmeye başlar. Bu nedenle mutasavvıflar şöhretten kaçınmışlardır. Bursa'da tanınan bir kişi olarak Abdülkâdir Efendi de şiirlerinde tanınmaktan dert yanmış, şöhretin, mâsivâ perdelerini kalınlaştırdığını dile getirmiş ve şöhretin sebep olduğu hicapları kaldırması için Allah'a niyazda bulunmuştur.

Ḥicāb-ı mā-sivāyı perde ḳıldı cismime şānım

Zevāl ü refʿa imdādıñla yā Rab luṭf u iḥsān it (2K/4)

Şemʿ-i yāra şevḳile pervāneveş cismim urup

Sūzişile nām u şānım bī-nişān itsem gerek (108G/2)

[1046] Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü: Letâ'ifü'l-a'lâm fî işarâtı ehli'l-ilhâm*, 200-202.

Benlik ve şöhretle birlikte, Allah ile kul arasında dünya ve içindekiler başlı başına birer perdedir. Dünya sevgi ve alakası insanı Allah'tan uzaklaştırır (247G/4). Âşığın gözüne hiç yakışmayan uyku, Hakk'ı görmeye bir perdedir. Dolayısıyla âşık her an uyanıktır (74G/2). Halkla içli dışlı olmak, kalpteki perdeleri çoğaltır. Ağyâr ile meşgul olan kişi Vech-i Zâtı göremez (151G/1).

Allah ile kul arasına giren bütün bu perdelerin kaldırılması tevhîd, zikir ve sadakatle mümkündür. Allah'ı bütün varlıklardan tenzih ederek tevhîd halvethanesine giren sâlik, sürekli zikrederek kalpteki pası ve kat kat olan perdeleri kaldırır. Çünkü mâsivâ pasının çaresi zikirdir. Zikirle birlikte sâlikin bu yolda sadık olması, Hak yoluna sadakatle bağlanması şarttır.

Tūtiyā-yı ẕikr ü tevḥīdi çekerse dīdeler
Giderür çeşm-i remed-gīr-i sivādan perdeler

Ṣıdḳla çek gözleriñe sen bu tūtyādan bugün
Tā ki hīç bir gūne ʿaynıñda bulunmasun neler (50G/1-2)

Necībā perde-i çeşmi gider ṣıdḳ üzre dāʾim ol
Ki ṣādıḳlar bulurlar naẓra-i dīdāra destūrı (241G/6)

3.2.3.11. Hikmet

İlim ve kudret gibi hem Allah hem de insan hakkında kullanılan müşterek sıfatlardan olan hikmet, tasavvufta; kulun manevi gücü nispetinde, dış âlemdeki nesnelerin hakikatini olduğu gibi bilip ona göre hareket etmesinden bahseden ilimdir. Düşünme melekesinin itidal hâlinde olması, söz ve davranıştaki isabet ve olanı olduğu gibi bilmek de hikmet olarak kabul edilmiştir.[1047]

Ledün ilmi olarak da bilinen hikmet; amelin yani kulun fiil ve davranışının maluma yani Allah tarafından bilinenlere ve Allah katındaki hakikatlere uygun olarak

[1047] Göktaş, *Hicri IV. Asır Buharâ'da Tasavvuf Kelâbâzî Örneği,* 179.

gerçekleşmesi ve yapılmasıdır.[1048] Bu bağlamda ele alındığında hikmet, kâmil manada Hz. Peygamber'in fiil ve davranışlarında müşahede edilmektedir. Onun yaptığı her iş ve fiil, bir hikmete mebnidir. Çünkü Hak, ezelde onu hikmet şerbetinin feyziyle ahlaklandırmış, bütün güzel ve hikmetli işlere mazhar kılmıştır (186G/2). Onun irfan mektebinde, hikmet ve ledün ilmi okunur, onun ilmi o kadar geniştir ki esmâ ilmi ona verilen hikmet ilminden bir damladır.

Mekteb-i ʿirfānıñ içre oḳunur fenn-i ledün

ʿİlm-i esmā ḳatre-i baḥr-ı ʿulūmuñdur hemīn (154G/4)

Kur'ân-ı Kerim'de "*Biz Lokman'a hikmet verdik.*"[1049] ayeti münasebetiyle hikmet daha çok Hz. Lokman ile anılmaktadır. Allah'ın her fiilinde bir hikmet olduğu gibi insanı yaratması ve dünyaya göndermesinin de birçok hikmeti bulunmaktadır. Abdülkâdir Efendi'ye göre bu dünyaya gelmedeki hikmet aşk ve muhabbettir. Aşkı bulan ve muhabbetle Hakk'a vuslat arzulayan kul, gerçek hikmeti bulmuş, yaratılış gayesini idrak etmiştir. Dolayısıyla bu Hak âşıkları, Hz. Lokman'ın hikmetine ihtiyaç duymazlar.

Şifā-yı ʿaşḳa vuṣlatdır bu dehre gelmeden ḥikmet

Devā-yı ʿaşḳ bulunsa ḥikmet-i Loḳmān'ı n'eylerler (53G/3)

Küçük bir âlem olarak yaratılan kul, "*Nefsini bilen Rabbini bilir*." düsturuyla kendine ibret nazarıyla baktığında Allah'ın kendi üzerinde gösterdiği pek çok hikmeti idrak edebilir, visal kâbesinin yolunu kendi yaratılışına bakarak bulabilir (43G/2). Kul, kâinata hikmet nazarıyla baktığında her yerde O'nun nurunu ve nurunun tecellilerini görür. Âleme hikmetle bakan, Allah'ın vechinin sırlarına vâsıl olur.

Bu sarāy-ı ʿālem içre baḳ Ḫudā envārına

Dīde-i pür-ḥikmetile ir liḳā esrārına(214G/1)

[1048] er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr (Mefâtihü'l-gayb)*, 18/152.

[1049] Lokmân 31/12.

3.2.3.12. Himmet

Hemm kökünden türetilen himmet; bütün ilgi ve alakaları tek bir ilgi yapmaktır. Yani himmet, kulun bütün meşguliyetlerinden sıyrılıp sadece Allah'ın murakabesinde bulunmasıdır. Bu hâlde bulunan kul, sadece O'na teveccüh eder, O'nun kurbunda bulunur ve kulu, bu teveccüh ve kurbiyetten engelleyecek bir mani ve perde bulunmaz.[1050]

Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'ında himmet mefhumunu iki farklı zaviyeden ele almıştır: Bunlardan birincisi yukarıda da zikredildiği üzere Allah'ın dışında bütün varlıktan uzaklaşmak, sadece Allah'ı murakabe etmek ve yalnız O'ndan istemek, O'nun kurbunda bulunmaktır. Bu mertebeye ulaşmanın ilk şartı aşktır. Kul, himmet atına ancak aşkla biner ve bu yolda sadakatle ilerler. Aşk ve sadakatle himmet atına binen kul, göz açıp kapatıncaya kadar istediği menzile ulaşır. Çünkü himmet ile Hak arasında perde yoktur.

ʿAşḳıla himmet-süvār ol savṭ-ı ṣıdḳı deste al
Ṭarfetü'l-ʿaynda göñülden menzil-i esnāya ir (46G/3)

Himmet ile Hak arasında perde olmadığını gösteren en güzel misal, Hz. Peygamber'in miracıdır. O, himmet sayesinde hiç kimsenin ulaşamayacağı makamlara ulaşmış, bir anda Hak katına vâsıl olmuştur. Bu yolculukta ona sadece himmet eşlik etmiştir. Dolayısıyla aslında Hakk'a ulaşmada Refref gibi vasıtalara ihtiyaç yoktur. Bu vasıtaların olması, sadece Allah'ın Hz. Peygamber üzerinden nimetini izhar etmek istemesidir.

Yoġiken Refref'e bir dürlü ḥācet variken himmet
Seniñ şānıñda Ḥaḳḳ'ıñ maḳṣadı iẓhār-ı niʿmetdir (75G/3)

İnsan, gücü yettiği kadar alayıktan sıyrılmalı âlî-himmet olmalıdır. Hak dışında her şey O'na nispetle süflîdir (91G/2). Himmet kanadı ile yücelmenin önündeki

[1050] Serrâc Tûsî, *İslam Tasavvufu el-Lüma'*, 410.

engellerden biri de ten ve bedendir. Kul, ten kafesinden kurtulmadan bedenî arzulardan soyutlanmadan yücelere kanat açamaz ve maksuda eremez (112G/3). Himmet sırları, irfan mektebinde öğretilir. Dolayısıyla himmete ulaşmak isteyen, irfanı öğretecek pîr'e intisap etmelidir.

Vaṣl-ı yāra himmeti gel pīr-i ʿirfānda ara

Vech-i pāka rüʾyeti mirʾāt-ı īmānda ara (13G/1)

Abdülkâdir Efendi'nin himmete yüklediği ikinci anlam ise başta Hz. Peygamber olmak üzere kâmil insanların manevi yardımlarıdır. Abdülkâdir Efendi, "Günah deryasına ne kadar batsam da Hz. Peygamber'in, ümmetine olan sağlam ve sarsılmaz himmeti beni umutlandırmaktadır. Çünkü onun himmet kalesi, en güvenilir yurttur." diyerek himmetin farklı bir boyutunu dile getirmektedir.

Ben ol ġarḳ-āb-ı baḥr-ı pür-ḫatāyım gerçi ammā kim

Ḥaṣīn-i himmetiñ dāru'l-emāndır yā Rasūla'llāh (183G/3)

Yine Eşrefoğlu Rûmî'nin methedildiği bir şiirde de onun (Eşrefoğlu Rûmî'nin) ehl-i imana himmetinin çok olduğunu, Allah'ın izni ile onun himmeti sayesinde talebelerinin ruhlarının şereflendiğini söylemektedir.

Ehl-i īmāna celīdir bu velīniñ himmeti

İẕn-i Ḥaḳ'la ṭālibe rūḥ-ı şerīfi dād ider (38G/4)

3.2.3.13. İhlas-Hâlis-Muhlis

İhlas, "*Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır*."[1051] ayetinde ifade edildiği üzere riya karıştırılmayan ve sadece Hak rızası gözetilerek yapılan saf ve samimi iş, fiil ve ibadetler bütünüdür.[1052] Amel ve fiilinde ihlaslı olanlara, hâlis veya muhlis denilmektedir. Mutasavvıflara göre ihlas, Allah ile kul arasında bir sırdır. Dolayısıyla

[1051] Zümer 39/3.

[1052] Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*, (Dipnot), 149.

ihlası, melek bilip sevabını yazamaz, şeytan bilip ifsat edemez, nefis bilip ondan kendine bir pay çıkaramaz.[1053] Taat ve ibadette sırf Allah'ı gözetmek ve O'nu kastetmek olan ihlas, ancak ve ancak Allah'a yakınlaşmayı kendine yegâne maksat edinenlerce elde edilebilir.[1054] Allah'a yaklaşmanın, kurbiyyet kazanmanın yolu, aşk ve muhabbetten geçmektedir. Kul, aşk hocasından ihlas kitabını okuyarak ihlası elde edip herkesten üstün olabilir.

Ḫˇāce-i ʿaşḳdan sebaḳ al nüsḫa-i iḫlāṣ oḳu

Fenn-i ʿaşḳda olasın tā cümleden üstād sen (8K/3)

"*Öyleyse sen de, her türlü şirk ve gösterişten uzak durup ibâdet ve taati yalnız Allah'a has kılarak O'na kulluk et.*"[1055] ayetinde ifade edildiği üzere Hak, kullarından saf, temiz ve samimi ubudiyet istemektedir. Bu ise kulun bütün hâl ve fiillerini ihlas suyu ile yıkaması, kalbinde bulunan mâsivâ kalıntılarını aşk potasında eriterek kalbi ağyârdan arındırması, dünya ve ukba beklentisi içine girmemesi ile elde edebileceği bir mertebedir.

Māʾ-i iḫlāṣ ile ḳıl taṭhīr libās-ı ḥāliñi

Pūte-i ʿaşḳda yanup ġışş-ı vücūd bul ḳālini

Ḳalmasun dilde keder çeşmiñde ṭut iḳbālini

Ṣafvet ehli merd-i ḫāliṣ olagör şimden gerü (71M/2)

Abdülkâdir Efendi, kendisinin ihlas köşesini tuttuğunu, riya ve gösterişi unuttuğunu, mahlûkatın ilticasından sıyrılıp ferağ kasrına çekildiğini dile getirmektedir. O, hiçbir şefaatçinin şefaat edemediği, hiçbir akçenin geçerli olmadığı mahşer gününde Hak didarını görmek için bezletmek üzere ihlas nakdi biriktirdiğini, ihlasını vererek Hak rızasını kazanacağını ummaktadır. Çünkü âhirette tek geçerli akçe ihlastır.

[1053] Serrâc Tûsî, *İslam Tasavvufu el-Lüma'*, 252.

[1054] Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, 289.

[1055] Zümer 39/2.

Men muḳīm-i künc-i iḫlāṣım riyā bilmem nedir

Lāzım-ı ḳaṣr-ı ferāġım ilticā bilmem nedir (48G/1)

Genc-i sīneñde ḫulūṣuñ naḳdini ḥıfẓ it Necīb

Beẕl içün aña olunca şāhid-i dīdār-ı Ḥaḳ (95G/6)

Amel ve fiillerinde ihlası gözeten, kulluğunu sırf ilahî rıza için yapan Hakk'ın muhlis kulları ile visal arasında bir perde bulunmamaktadır. Muhlis, Hak ve hakikat kokusunu aracısız olarak almakta ve visale doğrudan ulaşmaktadır.

Rāst irer būy-ı viṣāl muḫliṣ meşāmına dilā

Baʿżınıñ bu ʿıṭrsā şemden ḥaṭā olmaḳ neden (160G/4)

3.2.3.14. İhsan

Marifetullahın üçüncü ve en yüksek mertebesi olarak ihsan, kudsî akıl sahiplerinin marifetidir. Bu mertebedekilerin marifetleri, ayrı olarak bilinen şeyleri tek olarak bilmek, tek bir ses duymak ve tek bir tarife şahit olmaktır.[1056] Abdülkâdir Efendi, ihsan mertebesini kulun, Allah'tan gelen her şeyi O'ndan geldiği için değerli ve muteber bilmesi, Allah'ın kahır ve lutuf tecellilerine rahmet penceresinden bakması, dolayısıyla her şeyi O'nun rahmetinin bir tezahürü olarak görmesi olarak açıklamaktadır. O'ndan geleni rahmet ve lutuf olarak görmeyenlerin, ihsan mertebesine âşina olamayacaklarını dile getirmektedir.

Çekmeyen cevr ü cefā hergiz ṣafāyı bulmadı

Bilmeyen ḳahrı luṭuf iḥsāna olmaz āşinā (14G/3)

Dîvân'da ihsan kavramı, yukarıda zikredilen anlamının yanında daha çok "lutufta bulunmak, bağışlamak, in'am etmek" manasında kullanılmıştır. Müminler için ihsan kapısı, âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber'in dünyaya ayak basmasıyla sonuna kadar açılmıştır (184G/2). Kul, ihsan ve lutfu sadece Allah'tan ister; can kuşu,

[1056] Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Îmân-İslâm-İhsân", 460.

gece gündüz Hak divanında durup hoş nağmelerle ihsan kapısının açılmasını bekler (131G/2). Allah'ın ihsanına mazhar olmanın ilk şartı sadakattir, sadıklar için ihsan kapıları sonuna kadar açılır (1K/4). Kulun Allah'a kavuşması, O'nun aşkıyla yanması, benlik şişesini kırması, mâsivâ perdelerini yırtması, kâmil bir mü'min olması sadece Allah'ın ihsanıyladır (2K). Tevhîd nuru ile kalp gözü açılan, her şeyde Hakk'ı müşahede eden, aşk yolunda Mahbûb-ı hakikî olan Allah'ı bulan kul, en büyük ihsana kavuşmuş demektir. Çünkü kul için en büyük ihsan, Allah'ın esmâ ve sıfâtıyla kula kendini göstermesi, kul ile arasındaki perdeleri kaldırmasıdır.

Dīde-i meftūḥa Ḥaḳ olmuş durur ẓāhir ʿıyān

Āfitābıñ pertevi ʿālemde burhān istemez

Nūr-ı tevḥīd ile rāh-ı ʿaşḳda maḥbūbı bulan

Pür-ṣafādır muttaṣıl hīç ġayr-ı iḥsān istemez (36M/1)

3.2.3.15. İnayet

Allah'ın kulunu koruyup kollaması, manevi yardımda bulunması anlamlarına gelen inayeti, mutasavvıflar genel olarak "Beni bana bırakma!" duasıyla anlatmaya çalışmışlardır. İnayet, kulun tamamen Allah'ın gözetiminde olma, onun korumasında bulunmasıdır. Abdülkâdir Efendi, bir kişinin ilahî inayete nail olması için kulun Elest bezminde Allah ile yaptığı ahde bağlı kalması, kâmil bir mürşidin yolunu takip etmesi ve kastının sadece Allah olması gerektiğini dile getirmektedir.

Ey ʿināyet-cū olan der-mānde bil

Yevm-i ʿahdi ḥıfẓ idüp ṭutmaḳ gerek

İṣr-i kāmil gözleyüp hem muttaṣıl

Rūy-ı maḳṣūdı görüp baḳmaḳ gerek (39M/1)

Kulun ilahî inayete mazhar olmasının temelinde aşk ve muhabbet bulunmaktadır. Kul, Allah'ın kalbine koyduğu muhabbet sayesinde ilahî aşka mazhar olur. İlahî aşka mazhar olan kulun kalbinde, inayet tecellileri zuhura gelir ve inayet süpürgesi kulun kalbindeki bütün kin, nefret ve gösteriş pisliklerini temizler. İnayete eren kişi Hakk'a rehin olmuş, mâsivâdan kurtulmuştur (150G/1). İnayete nail olmanın diğer bir şartı da

Allah'a kavuşma hasretiyle dertlenmek ve gece gündüz onun hasretiyle ağlamaktır. Allah aşkıyla yanan ve O'na kavuşmayı kendine dert edinen kişi aslında ilahî inayete mazhar olmuştur.

Döküp eşk-i dü çeşmim ṣad hezārān ḥasret ü derdle

Şebān u rūz bu ḥāletle ʿināyet ehl[i] dervīşim (132G/2)

Dîvân'da ilahî inayetin yanı sıra Hz. Peygamber'in ümmetine olan inayeti de sıklıkla vurgulanmıştır. Hz. Peygamber'in mekânı, inayet güneşinin doğuş yeridir (8G/2). O, inayet yolunun en güvenilir rehberi, hidayet hazinesinin güvenilir bir bekçisidir (220G/1). Onun âciz ümmetine inayet nazarıyla bir kez bakması, onlara rahmet olarak yeter. Çünkü o, âlemlere rahmet olarak gönderildiği için onun bakışlarına sadece inayet ve rahmet yakışır.

ʿĀcizān-ı ümmete rūz-ı cezā

İt nigāhıñla ʿināyet yā Rasūl

Şānıña olan teraḥḥümdür sezā

İt nigāhıñla ʿināyet yā Rasūl (48M/1)

3.2.3.16. İrfan-Ârif

Sözlükte sezgi, iç tecrübe, anlama, kavrama, hakikate vâkıf olma, bir şeyi delili ve alametiyle bilme anlamına gelen irfan; terim olarak insanın okuduğu, dinlediği, gördüğü, manevi ve ruhi tecrübe ile kazandığı, keşf ve sezgi ile müşahede ettiği fikir, kanaat ve anlayış manalarında kullanılmaktadır.[1057] Bu derin sezgi ve bilgi sahibine ârif denilmektedir. İnsan, bilip tanıdığını sever, ona muhabbet duyar. Dolayısıyla Allah'a muhabbet duymak, O'nu tanımakla mümkündür. Kur'ân-ı Kerim'de "*Allah'ı hakkıyla takdir edemediler*."[1058] ayetinin tefsirini yapan bazı müfessirler "hakkıyla tanıyamadılar" şeklinde yorumlamışlardır. Allah'ı hakkıyla tanımak yani irfan, dinin esasıdır.[1059] Mutasavvıflarca dinin sarsılmaz bir esası olarak görülen irfan, Abdülkâdir Efendi'ye göre "cennet-i âcil"dir. İrfan mektebinde aşkla ders okuyan sâlik, Allah'ı tanır, tanıdıkça sever,

[1057] Göktaş, *Hicri IV. Asır Buharâ'da Tasavvuf Kelâbâzî Örneği*, 147.

[1058] En'âm 6/91.

[1059] Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, 398.

mâsivâ kirlerinden arınarak huzura erer. Onun için artık dünya, önceden verilmiş bir cennet hükmündedir. Dünyada irfan sayesinde ilahî vuslat cennetine eren kul için artık huri ve gılmanın bir değeri yoktur.

Cennet-i ʿirfāna başmışdır ḳadem ol kimse kim
Āh-ı dil-sūzile kūy-ı ʿaşḳı ide cāyigāh (212G/3)

Zāhidā gel ḥūr u ġılmān u cināna virme dil
Şimdi bunda cennet-i ʿācil olan ʿirfānı gör (59G/3)

İrfani bilgiyi elde etmenin belli şartları bulunmaktadır. Öncelikle kul, maddi ve manevi cahillikten kurtulmalı, kendisini irfana götürecek zahiri ilimleri öğrenmelidir, ilim öğrenilmeden vuslat arzulamak yersizdir (24G/2). Bir diğer şart ise irfan yolunda başa gelen belalara sabretmektir. Sabır, irfanın inceliklerine âşina olmaya vesiledir (14G/5). İrfan yolunda yapılması gereken en önemli şeylerden biri de Allah'tan başka her şeyden yüz çevirmektir. Mâsivâ kirlerinden arınıp kendi dünyasına dönen ârif, kendini fark eder, kendini fark eden ve tanıyan da Rabbini tanır. Çünkü "men aref" sırrı insanın nefsini bilme irfanında gizlidir.

Olmaz erbāb-ı sivāya men ʿaref sırrı ʿıyān
Fehm-i aṣl-ı sırrı ancaḳ nefsi ʿirfānıñdadır (39G/3)

ʿĀrifi bi'llāh olup añla nesiñ sen sen seni
Nefsiñi bil kim ṭamudur daḫi nīrān sendedir (57G/4)

İrfân yolculuğu tek başına yapılacak, rehbersiz çıkılacak bir yolculuk değildir, dolayısıyla irfani bilgiyi elde etmek isteyen kişinin, kâmil bir mürşide intisap etmesi gerekmektedir. Mürşit elinden irşat şerbetini içen her sâlik, irfan ile mest olur (191G/3). Bu yolun ikinci yoldaşı aşktır. Aşksız kişi, irfan yolunda yürüyemez (158G/1). İrfan yolunda sâlike eşlik edecek diğer bir yoldaş ise zikirdir. Zikir, irfan cennetinin anahtarıdır.

İrfani bilginin tecelli edeceği mekân olan kalp, ancak zikir ile arınır ve zikir ile mutmain olur.

Kilīd-i cennet-i ʿirfān ṣorarsañ oldı ẕikr-i Hū

Münevver ḫāne-i ḳalbe dilerseñ oldı fikr-i Hū (174G/1)

Kulun manevi tecrübeleri ve müşahedesi ile anlaşılabilen irfan ve irfani bilgi her yerde ve herkese söylenecek alelade bir bilgi değildir. İrfan, sâlikin gönlünde sakladığı en değerli hazinedir, aşk sırları ile dolu olan bu irfan hazinesine malik olan kulun dili lâl kesilir. Sırrını kimseyle paylaşmaz. İrfanın zevkini kalbinde duymak isteyen kimse, irfan sırlarını saklamalıdır.

Kenz-i cān u dilde ṣaḳla rāz-ı ʿaşḳı dāʾimā

Lāl olur her kim ki bunda ẕevḳ-i ʿirfān isteye (208G/5)

Dîvân'da irfan ile ilgili deyim, terkip ve sıfatlardan bazıları şöyledir: İrfân bağında kurbiyyet bezmini kurmak (9G/5), pîr-i irfân (13G/1), dürr-i irfân (14G/5), irfân-ı şühûd (55G/1), irfân cennetine girmek (70G/4), irfân mektebinde aşk nâmesini okumak (144G/1), irfân deryasında gavvâs olmak (205G/1), gönül levhasına irfân resmini nakşetmek (233G/1), sebîl-i cennet-i irfân (236G/6), mihrâb-ı irfân (243G/1), gönül hazinesi (29M/3).

3.2.3.17. Kanâat

Elindeki ile yetinme, Allah'ın takdir ettiğine razı olma anlamlarına gelen kanâat, rıza makamının ilk merhalesidir.[1060] Kulun, Allah'ın rızasına ulaşma yolculuğu, Allah'ın onun üzerindeki tasarrufuna kanâat etmesiyle başlar. Her şeyi bilen Allah, kulunun içinde sakladığı, gizli gizli arzuladığı şeyleri de bilir. Allah bir kulunun içine isteme arzusu vermişse, muhakkak istenilen şeyi de verir. Kula düşen elindeki ile kanâat edip beklemektir (156G/3). Abdülkâdir Efendi'ye göre bu fâni dünyanın geçici zevklerine itibar edilmemeli, her biri zillet hazinesi olan dünya malını bırakıp kanâatkar olunmalıdır

[1060] Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, 246.

(102G/1). O, arpa ekmeği ile kanâat edip dünya ve ukbayı bırakmış, Allah'ın rahmanî davetine kulak kesilmiştir. Ona bir dost bir de post yeter. O, kanâatı kendine rehber edinmiş bir derviştir.

Nān-ı cevle ḳıl ḳanāʿat dünye vü ʿuḳbāyı ḳo

Semʿ ü gūşuñ ṭoldurulsun daʿ teʿālden müjdeler (50G/4)

Necībā pīr ü perver olduġum ḳıldı beni zāhid

Hemān bir dost u bir posta ḳanāʿat ehl[i] dervīşim (132G/6)

3.2.3.18. Keramet[1061]

Keramet, Allah dostlarının elinde meydana gelen ve doğa kanunları ile açıklanması mümkün olmayan olağanüstü hâllerdir. Keramet temelde iki kısma ayrılır: Kevnî/sûrî kerametler ve hakikî/manevî kerametler. Su üstünde yürümek, havada uçmak, bir anda farklı mekânlarda bulunmak gibi olağanüstü hâller, sûrî kerametler olarak bilinmektedir.[1062] *Dîvân*'da Abdülkâdir Efendi, kerametin bu şekline hiç değinmemiştir. Manevî keramet ise hakikî kerametlerdir. Bu tür kerametlere ilmî, irfani keramet de denilmektedir. Manevî kerametler Allah'ın kullarından istediği emirlere harfiyyen uymak ve yasaklarından tam olarak kaçınmaktır. Bu tür kerametlerin izharında bir mahzur bulunmamaktadır.[1063] Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'ında daha çok manevî kerametlerin mahiyetini ele almış ve gerçek kerametin ne olduğunu dile getirmiştir. Ona göre keramet, Allah'ın, eşyanın mahiyetine koyduğu sırrı bilmek, uluhiyyet ve rububiyyetini derk etmektir (26G/1). Keramet davası gütmek ve keşfen mazhar olduğu bazı sırları ifşa etmek hasarettir (26G/2). Keramet, kul ile Allah arasında bir sırdır. Bu sır, attâr dükkânındaki ıtırlar ve güzel kokular gibidir. Güzel kokunun kendini her yerde hissettirdiği gibi keramet sahibi de kendini hâl ve davranışının şeriata uygun olmasıyla belli eder. Hâsılı

[1061] Keramet konusunda en çok görüş sûfilerce serdedilmiştir. Mutasavvıfların keramet konusunda belirttikleri görüşler için bkz. Serrâc Tûsî, *İslam Tasavvufu el-Lüma'*, 369-391; Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, 335-362; Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, 433-465.

[1062] Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf* (Dipnot), 109.

[1063] Uludağ, *Tasavvufun Dili*, 301.

Abdülkâdir Efendi'ye göre keramet, şeriata uymak, şeriat çerçevesinde bir hayat sürmek, böylelikle Hak rızasına ermektir.

Ne ḥācetdir ki miski ide daʿvā

İderken miskine rīḥi delālet

Kerāmetdir Necībā şerʿa uymaḳ

Şerīʿatle olur neyl-i kerāmet (26G/4,6)

3.2.3.19. Mânâ

Tasavvuf dilinde sır, hakikat, marifet anlamlarına gelen mânâ, bir şeyin ruhu cevheri, özü anlamında kullanılmaktadır. Bir şeyin aslı mânâ, sahtesi ise dâvâdır.[1064] *Dîvân*'da burada zikredilen bütün anlamlarında kullanılan mânâ, ledün ilmine talip olunması ile bulunabilir. O, viran olan kalplerde aranmalıdır (13G/2). Kul, eşyanın zahirinden sıyrılmalı, lafzını koyup mânâsına yani özüne, hakikatine talip olmalıdır. Çünkü lafız süflî, mânâ âlîdir (46G/1). Mânâ, hakikat âlemine açılan tek kapıdır. Hakikat âleminin sırları mânâ ile bilinir (153/2). Sâlik, eşyanın hakikatine ermek, mahiyetini öğrenmek, cevherine ulaşmak istiyorsa uzlet köşesine çekilip eşyanın zahirinden yüz çevirmeli mânâya yönelmelidir.

Kūşe-gīr-i ʿuzlet ol hep ḳīl ü ḳāli ḳo bugün

Naḳş-ı ẓāhirde ne var maʿnāyı bul oḳu bugün (163G/1)

Küçük bir âlem olarak yaratılan insan, kendi hakikatini ve cevherini ancak tevhîd kitabı ile şerh edebilir. İnsanın mânâsı, Allah'ın zikir bahçelerinde bülbül olup şakımak ve tevhîd kitabını okuyup anlamakla keşfedilir.

Gülşen-i ẕikr-i Ḫudā'da ʿandelībveş cūş idüp

Defter-i maʿnāñı şerḥ it nüsḫa-i tevḥīd ile (216G/4)

[1064] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Mânâ", 316.

Mânânın yani hakikat âleminin sırlarının inkişafı, muhabbetullah ve ilahî aşk neşvesi ile gönül kirlerinin arındırılması sonucu elde edilir. Mâsivâ kirleri ile dolu olan aşksız gönülde, mânâ inkişaf etmez.

Ġubār-ı dil gidüp olsun mücellā

Seniñ bir ẕerre-i ʿaşḳıñla Mevlā

Nümāyān olsun anda vech-i maʿnā

Seniñ bir ẕerre-i ʿaşḳıñla Mevlā (4M/1)

3.2.3.20. Melâmet

Kınamak, kötülemek anlamlarına gelen levm kelimesinden müştak olan melâmet, kulun nefsini kınaması ve kınayıcıların kınamasından korkmamasıdır.[1065] Kur'ân-ı Kerim'de *"... Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllüdürler... Onlar hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lutuftur*."[1066] ayetinde ifade edilen Allah'a ulaşma yolunda insanların kınamasına aldırış etmemek, methedilen ve Allah'ın sevgisini celbeden bir davranış olarak zikredilmektedir. Bu ayetten yola çıkan sûfîler, kulluk konusunda halkın onlara yaptığı eleştirilere göğüs germiş, bir kısmı da bu eleştirilere maruz kalmamak için uzleti tercih etmiştir. Abdülkâdir Efendi de şiirlerinde sûfîlerin bu düşüncesini dile getirmiş, Hak âşıklarının âr ve namus şişesini yani benliğini ve enaniyetini taşa çalıp kırarak Hakk'a yürüdüklerini belirtmiştir. Onlar, Allah'a ve O'nun Rasulü'ne kavuşma arzusu ile Hz. Fatıma gibi ölümü tercih etmişler[1067], Hak aşkına düşüp dünyanın alayişini gösteren aynalardan yüz çevirmişlerdir.

Eyleye mānend-i Zehrā-i Betūl merg iẖtiyār

Tā Ḥabīb-i Ḥażret-i Ḥaḳḳ'ı bulup yārın göre

Baḳmadı āyīne-i dehre ebed ʿaşḳa düşen

Seng-i levmi şīşe-i ʿāra urup tā kim ḳıra (199G/2-3)

[1065] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Melamet", 324.

[1066] Mâ'ide 5/54.

[1067] Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 646 (Hadis nu: 1698).

Sûfîler, halkın kendilerini levm etmesini şöyle yorumlamışlardır: Allah'ın, sevdiği kulları üzerindeki tasarrufu şöyledir; Allah kendinden bahseden ve kendisi ile bir bağ kuran herkesi, bütün dünya halkına levm ettirir. Ancak levme uğrayan kişilerin kalbini halkın kınamaları ile meşgul olmaktan korur. Bu, Hakk'ın bir gayretidir ve sevdiği kulununa bir iltifattır.[1068] Kul, benlik cübbesini çıkarıp Hakk'a aşkla yöneldiğinde, Allah ona melamet hırkasını giydirir. Melamet hırkasını giyen kul, halkın teveccühünden ve bunun neticesi olan ucub ve riyadan kurtulur, ihlas ile Hakk'a yönelir. Kul, artık, halk arasından sıyrılmış, benliğinden kurtulmuş ve Hakk'ın tecelli sırlarında nihan olmuştur.

Cübbe-i nāmūs u zühdi ṣoy bıraḳ bütün hemān

Ḫırḳa-i levm ü melāmet giy nihān itsün seni (246G/3)

3.2.3.21. Mücâhede

Mücâhede, Hak yoluna giren sâlikin, önüne çıkan bütün engelleri aşarak Allah'a vâsıl olmasıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de "*Bizim uğrumuzda mücahede edenleri, bize ulaşan yollara elbette yönlendireceğiz.*"[1069] ayeti ile dile getirilen Allah'a ulaşma, O'nun rızasını kazanma yolunda en büyük mücâhede kulun nefsi ile yaptığı mücâhededir. Mücâhede, müşâhedenin kapısıdır. Kul, nefsiyle mücâhede ettikçe kendisine müşâhede kapıları aralanır.[1070] Hak yolunda Allah dışındaki her şey ayak bağıdır. Sâliki yolundan çevirmeye çalışan engellerdir. Mücâhede ile bu engellerden kurtulmalı, ayak bağı olan her şeyi tutup atmalıdır. Sâlik, gönül evini Allah'ın dışındaki bütün düşüncelerden arındırmadan, gönlün temizlenmesine ceht ve gayret göstermeden dosta yâr olamaz, onu kalbinde müşâhede edemez.

Sür çıḳar efkār-ı ġayrı beyt-i dilden cehdile

Dost ile tenhā dil içre buluşup yār olasın (147G/3)

[1068] Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, 312.

[1069] Ankebût 29/69.

[1070] Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, 474.

Rāh-ı Ḥaḳ'da olmasun pā-bend saña cümle sivā

Cehd idüp eyle güẕer sen o ḥavālīden bugün (148G/4)

3.2.3.22. Nazar

Bakma, bakış anlamlarına gelen nazar, tasavvufta şeyhlerin müridlerine ve sülûk ehline bakışıdır ki bu bakış ruhlarına tesir ederek onlara yeni bir şekil verir, gönüllerini feyiz ile doldurur ve ruhlarını olgunlaştırır. Sâlikin manevi eğitiminde, mürşid nazarının önemli bir yeri bulunmaktadır.[1071] *Dîvân*'da üç farklı nazar telakkisi göze çarpmaktadır: Birincisi Allah'ın kuluna nazarıdır. Allah, kulunun kalbine nazar eder, onun için kalp Allah'ın nazargâhıdır, dolayısıyla kalp her an temiz tutulmalıdır (177G/4). İkincisi ise mürşidin sâlikine kıldığı nazardır. Allah'ın rızasına vâsıl olma, illiyyin'e ulaşma ancak kâmil bir mürşide intisap etmek ve onun tevhîde hidayet edici bakışlarına mazhar olmakla mümkündür.

Hīç olur mı ki Necībā vara ʿilliyyīne cān

Bulmayınca naẓar-ı pīrle hüdā-yı tevḥīd (33G/6)

Yukarıda zikredilen iki kullanımla birlikte *Dîvân*'da Abdülkâdir Efendi, nazar kavramını daha çok Hz. Peygamber'in ümmetine rahmet, merhamet ve manevi lutuflarla bakması, onları hidayete erdirmesi anlamında kullanmıştır. Hz. Peygamber'in nazarı, Mirac'da Allah'ı müşahede etmiştir. Dolayısıyla onun bakışlarında rü'yet sırlarının feyzi bulunmaktadır.

Cemāliñ ey Nebī mirʾāt-ı envār-ı saʿādetdir

Nigāhıñ maḥż-ı feyż-i raḥmet-i esrār-ı rüʾyetdir (75G/1)

Hz. Peygamber'in nazarı korku gününde (mahşer gününde) mü'minlerin tek sığınağıdır (63G/6). Onun ölüleri dirilten bakışı, mü'minlere iltifat olarak yeter (110G/2). Hz. Peygamber'in nazarı, manevi bir hazinedir. Kim onun bu hazinesine mazhar olursa iki cihanda mutluluk ülkesinin şahı olur (213G/4). Onun nazarına sadece mü'minler değil

[1071] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Nazar", 365.

arş, kürs levh ve kalem de müştaktır. Var olan her şey, onun meftunu olmuştur ve hepsi onun nazarına teşnedir.

ʿArş u kürs ü levḥ ḳalem üftādeñ oldı serserī

Nīm-nigāhıñla naẓar senden umupdur her biri

Mā-sivāya itmediñ ṣarf-ı nigāhıñ ey perī

Merḥabā ehlen ve sehlen yā Muḥammed Mūṣṭafā (7M/3)

3.2.3.23. Nefes

Gaybdan gelen latif hâller ile kalplerin ferahlamasıdır. Nefes sahibi, hâl sahibinden daha ince ve saftır. Hâller ruh sahibi olanlara, nefes ise sır sahibi olanlara mahsus bir durumdur.[1072] Kulun her anının yani her nefesinin Allah ile olması, her dem nefesinden manevi güneşlerin doğması tevhîd zikri ile mümkündür. Kalbi perdelerle sıkışan kul, tevhîdin verdiği ferahlıkla nefes almaya başlar ve nefesi, ilahî sırların teceligahı hâline gelir (31G/1). Sâlik, Allah'a kavuşma iştiyakı ve derdiyle ney gibi bağrına dağlar vurmaktadır. Allah'a olan bu iştiyak ve dert, sâliki ney gibi inletir. Dertle inleyen her nefes, kulun yolunu aydınlatan bir kandil hükmüne geçer ve onu menziline yetiştirir (28M/2). Nefesin saffeti ve temizliği sahibinin dert çekmesi ile doğru orantılıdır. Kul, dert potasında aşk ateşi ile erimedikçe nefes temizliği mümkün değildir. Dertle hemdem olan sâlik, demler çekmeye başlar, nefes saflaşır, ilahî lutuflara açık hâle gelir. Sonunda bütün dertlerinin devasının, yanık yanık çıkan ve yandıkça saflaşan nefesinde olduğunu görür.

Bulunmaz ṣafvet-i dem düşmeyince pūte-i derde

Bu sūzişle ḳamu ẕevḳim tamām derde devā gördüm (137G/3)

Dîvân'da zikir ve nefes kavramları genel olarak birlikte kullanılmıştır. Zikir nefesin Rahmanîleşmesinde en önemli vasıtadır. Hû zikri ile uzlete çekilen ve bu zikrin

[1072] Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, 177.

zevkini alan kişilerin nefesleri ilahî sırlara açık hâle gelir. Bir nefeste binlerce ilahî sır zahir olur (173G/5). Nefesin ilahî sırlara açılması, aşkla gerçekleşir. Sâlik, zikir gülşeninde aşkla dem çektikçe, nefesi ilahî feyiz ile dolar ve nefes, sahibi için ferahlık vasıtası hâline gelir. Bu beyti şöyle yorumlamak da mümkündür: Kul zikir gülşeninde aşkla figan ettikçe, onun kalbini ferahlatacak, huzura erdirecek ilahî feyizlerin nefesleri gelmektedir. İlahî feyizler kula nefes oldukça, kul itminana erer ve onu sıkan perdelerden kurtulur.

Gülşen-i ẕikr içre ʿaşḳıla Necīb *der-kār bāş*

Dem-be-dem gelsün füyūżāt-ı ilāhīden nefes (87G/6)

Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde nefesi, "velilerin söz, ses ve soluklarıyla muhatapları üzerinde meydana getirdikleri tesir, ermişlerin kişileri etkileyen manevi ve ruhi güç"[1073] anlamında da kullanmıştır. Kâmil bir mürşidin yol aydınlatıcı nefesi, Hz. İsa gibi ölü gönülleri diriltir[1074], manevi sonsuz bir hayat bahşeder. Nitekim babası İzzeddin Efendi de dedesinin manevi nefesinin lutfu sayesinde, postnişinlik makamına oturmuş ve ilahî feyizlere mazhar olmuştur.

Ol ḥayāt-ı cāvidānıñ bunda iken ṭālibi

Sen de bir ʿĪsī-nefesle hem-dem ol bile aḫī (239G/5)

Pes andan ṣoñra ʿİzze'd-dīn Efendi muḳtedā oldı

Nefesle ceddi postına oturup geçdi aḳrānı (2k/29)

3.2.3.24. Rıza[1075]

Kur'ân-ı Kerim'de "*Allah onlardan hoşnuttur, onlar da O'nun rızasını kazanmaktan ötürü mutludurlar. İşte büyük kurtuluş budur*."[1076] ayeti ile ifade edilen rıza makamı, kulun kalbinin hükm-i ilahî altında sükûnet bulması ızdırap ve inhiraf

[1073] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* "Nefes", 367.

[1074] Hz. İsa'nın Allah'ın izni ile ölüleri diriltmesi hakkında bkz. Âl-İmrân 3/49; Mâide 5/110.

[1075] Rıza makamı hakkında geniş bilgi için bkz. el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı),* 3/139-183.

[1076] Mâ'ide 5/119.

duymamasıdır. Rıza, Allah'a açılan en büyük kapı ve dünya cennetidir.[1077] Rıza, Allah'ın kulu için ezelde takdir ettiği tercihe kalbin nazar etmesi ve Allah'ın takdirinden razı olmasıdır.[1078] Çünkü Allah kuluna her zaman en hayırlısını takdir etmektedir. Dolayısıyla kul, başına gelen her hadiseye ibret nazarıyla bakmalı; kahır gibi görünen şeylerin hakikatte lutf-ı mahz olduğunu idrak etmelidir. Kul ancak bu hakikati anladığında rıza makamına erebilir.

Çekmeyen cevr ü cefā hergiz ṣafāyı bulmadı

Bilmeyen ḳahrı luṭuf iḥsāna olmaz āşinā (14G/3)

Rıza makamının kapısından girmenin ilk şartı kanaat ve ibadettir. Kul, Allah'ın verdiği ile kanaat ettiğinde rıza kapısından girmiş demektir. Fakat bu makamda ilerlemenin diğer bir şartı ibadet ve taattır. Taat harîmine giren ve burada sadakatle amel eden kişi rıza makamını ümit edebilir.

Gir ḥarīm-i ṭāʿata ey dil hemān fermān gözet

Pey-rev-i ṣıdḳ ol rıżā-yı Ḥażret-i Sulṭān gözet (24G/1)

Rıza makamının alametlerinden biri de Allah'ın iradesinde fâni olmaktır.[1079] Fenâ dârına nefsi asmadan, yani nefsî arzuları Allah için bırakmadan rıza makamına erilmez. Kul kendini Allah'a teslim ettiğinde, hem dünyanın çilesinden kurtulmuş hem de en büyük mükâfat olan Allah'ın rızasına ermiş olur.[1080]

Rıżāyıla ḳademler baṣ

Fenā dārına nefsi aṣ

Yeter saña yeter bu naṣ

Edeb gözet edeb gözet (17M/3)

[1077] Serrâc Tûsî, *İslam Tasavvufu el-Lüma'*, 52.

[1078] Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*, 153.

[1079] Rıza makamının diğer alametleri hakkında bkz. el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 145-155.

[1080] Allah'ın kulundan razı olmasının en büyük mükâfat olduğuna dair ayet için bkz. Tevbe 9/72.

3.2.3.25. Riyazet

Sözlükte "terbiye etmek ve itaat ettirmek anlamlarına gelen riyazet, tasavvufta nefsin ve bedenin arzularını terk ederek veya en aza indirerek ibadetle meşgul olmak demektir."[1081] Riyazet, nefsi sıdka alıştırmaktır. Riyazetin ilk inceliği, ahlakı ilimle, amelleri ihlasla güzelleştirmek; ikinci inceliği, ilimle amel ederken tefrika ve iltifatlara son vermektir. Üçüncü inceliği, müşahededen sıyrılmak ve saf cem'e yükselmektir.[1082] Riyazetin bu mertebesine ulaşabilmek için mutasavvıflar sâliklerine "az yeme, az konuşma, az uyuma ve halk ile az ülfet ve ünsiyet kurmayı" tavsiye etmişlerdir.[1083] Allah yolunda mert olan insanlar, nefsin arzularına boyun eğmezler. Onlar riyazet zincirini, nefis köpeğine takmışlardır. Dolayısıyla nefisleri onlara zarar veremez.

Kelb-i nefse ṭaḳdı zencīr-i riyāżat merdler

Sen bu kelbe kelb [olup?] ḥālā esīr ü bendesiñ (122G/4)

Hz. Peygamber'in bir gazveden dönerken ifade buyurduğu "Küçük mücahededen büyük mücahedeye dönüyoruz." hadisine telmihte bulunan Abdülkâdir Efendi, nefse karşı insanın en büyük silahının riyazet olduğunu, nefse en büyük darbenin riyazet ile vurulduğunu dile getirmiştir.

Ġazve-i nefse Necībā eyle

İhtimām gösterüp riyāżātı (270G/6)

Abdülkâdir Efendi, nefis ve bedenin arzularından kurtulup masivadan sıyrılıp tevhîd sırrına yani saf cem'e ermenin yolunun, Allah'tan gayrı her şeyi kendinden uzaklaştırmaktan, halktan soyutlanmaktan ve en önemlisi geceleri uyumadan Hakk'a ağlayarak yalvarmaktan geçtiğini şöyle dile getirmektedir:

[1081] Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 40.

[1082] Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Riyâzet", 822.

[1083] Eşrefoğlu Rûmî, "Gönül Terbiyesi" başlığı altında topladığı bu hususlara eserinde geniş yer vermiş, riyazeti ve ruha tesirini farklı boyutlarıyla ele almıştır. Bkz. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, 255-350.

Özüñ ḫāk it sivāyı eyle tebʿīd

Yaḳañ çāk it ḳamudan eyle tecrīd

Dilerseñ ola ḥāṣıl sırr-ı tevḥīd

Seḥerde ḫˇāb terk it aġla iñle (78M/2)

3.2.3.26. Sabır

Sabır kavramı İslam inancının temelini oluşturan en önemli erdemlerden biridir. Kur'ân-ı Kerim'de pek çok ayette sabır tavsiye edilmiş,[1084] Allah'ın sabredenlerle beraber olduğu belirtilmiş,[1085] sabredenlerin büyük mükâfatlarla müjdelendiği[1086] dile getirilmiştir. Sabır, Allah'tan istenecek önemli bir erdem ve ahlaktır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de "*Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır!*"[1087] duasında bulunan inanlardan övgü ile bahsedilmiştir. Kureyşî, sabrın iki vechesinden bahsetmektedir: Birincisi kulun kendi iradesi dâhilinde kazandığı şeylere sabırdır. Bunlar ibadetlerin devamlılığı ve haramlara girmeme kararlılığında sabır göstermektir. İkincisi ise insanın elinde olmayan iradesi dışında gerçekleşen şeylere sabırdır. Allah'ın kulunu imtihan emesi için hastalık, doğal afet, ölüm… gibi insan iradesi dışında gelişen şeylere tahammül göstermek sabrın ikinci vechesini oluşturmaktadır.[1088] *Dîvân*, bu açıdan incelendiğinde sabrın bu iki vechesinin de ele alınmış olduğu görülmektedir. İnsanın, zorluk ile kolaylığın kardeş olduğunu bilmesi ve bu nedenle başa gelenlere sabretmesi gerekmektedir (156G/1). Kulu neyi arzuluyorsa, kalbinde neleri saklıyorsa Allah onu bilmektedir. Dolayısıyla sabrettiği sürece Allah, kalbinde olan her şeyi kula nasip edecektir (156G/3). İnsan için en büyük kayıplardan olan ve sabretmesi en güç hadiselerden biri de evlat acısıdır. Bu acıyı tadan Abdülkâdir Efendi kendisine, sabretmesi gerektiğini, sabrederek Allah'ın rızasına erilebileceğini şu ifadelerle dile getirmektedir.

[1084] Müminlere sabrın tavsiye edildiği ayetlerden bazıları için bkz. Nahl 16/27; Tâ-Hâ 20/130; Lokmân 31/17; Mü'min 40/55; Kâf 50/39; Müzzemmil 73/10.

[1085] Allah'ın sabredenlerle beraber olduğu hakkında ayetler için bkz. Bakara 2/153; Bakara 2/249; Enfâl 8/46; Enfâl 8/66.

[1086] Sabredenlerin Allah tarafından mükâfatlandırılacağına dair ayetler için bkz. Hûd 11/11; Nahl 16/96; Kasas 28/54; Mü'minûn 23/111; Zümer 39/10.

[1087] Bakara 2/250; A'râf 7/126.

[1088] Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, 266. Eşrefoğlu Rûmî ise sabrı üçe ayırmıştır: Musibetlere sabır, ibadetlerde sabır, günaha girmeme hususunda sabır. Bkz. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, 221.

Āteş-i hicrān-ı evlāda nice bir yanasın

Ṣabr idüp ḫoş ṭut diliñ eyle taḥammül firḳate

Sāġar-ı ġufrān-ı Ḥaḳḳ'a bu sebeble ḳanasın

Ṣabr idüp ḫoş ṭut diliñ eyle taḥammül firḳate (86M/1)

Dîvân'da yukarıda zikredilenlerle birlikte sabrın başka bir vechesine daha değinilmiştir. Kalbi Allah ve Hz. Peygamber muhabbetiyle dolu olan âşık, daima vuslatı arzulamakta, Allah ve Rasulü'nden ayrılık ateşi kalbinde kor gibi yanmaktadır. Âşıklar her hâle sabretseler de Allah ve Rasulü'nden ayrılığa sabra tahammülleri yoktur. En büyük ve en zor sabır budur. Şiirleriyle ilahî aşkı terennüm eden Abdülkâdir Efendi de firkat ve hicranla dolan kalbini teskin etmeye çalışsa da artık tahammül edemediğini (228G/1), Allah'ın hakikî sevgilisi, âlemlerin övüncü olan Hz. Peygamber'in firkatine dayanamadığını şu ifadelerle dile getirmektedir.

Göñüller nice ṣabr itsün Rasūl'üñ hecr-i derdine

Şifā-yı kāʾinātdır ẕāt-ı pāk-ı ḫūb-āyīni (223G/1-2)

Görelden ḳala mı ṣabrım ki çünki sen dilārāyı

Düşüp şevḳ ü ḫayāline dil ister ġam-küsārāyı (228G/1)

3.2.3.27. Sekr-Sahv

Tasavvuf terimi olarak sekr, "dinî his ve heyecanların, aşk, şevk, cezbe ve vecdin tesiriyle sarhoş olma, zahirî ve batınî kayıtları bir yana bırakıp Hakk'a yönelme, kuvvetli bir tecelli ile kendinden geçip ruhî bir haz ve zevk yaşama hâlidir."[1089] Mest olmak (sekr hâli) temyiz hâlinin ortadan kalkması, var ile yokun seçilememesi durumudur. Mestlik iyi olanı kötü olandan ayırt etme değil, sâlikin kendisini dosttan ve dostunu kendisinden ayırt edememe hâlidir. Sâlik, mest olup şühud âleminden vahdet âlemine geçtiğinde artık onun gözünde her şey bir olmuş, Allah ile kendini birbirinden fark edemez hâle gelmiştir.

[1089] Göktaş, *Hicri IV. Asır Buharâ'da Tasavvuf Kelâbâzî Örneği*, 315.

Farḳ olunmaz ʿālem-i vaḥdetde sāḳī-kāse-rīz

Mest olanlar çeşmi görür sāḳī-i Mevlā'sını (237G/3)

Ezel bezminde âşık, Allah'tan aşk şerbetini kanasıya içmiş ve o günden sonra hep mest hâlinde kalmıştır. Onun her hâli mestlik, her işinin başı ve sonu ilahî neşve ile sarhoşluktur. Onda sekr hâlinden başka bir şey görülmez. O bülbül gibi gece gündüz inlemekte ve âleme mestliğini ilan etmektedir.

Şerbet-i ʿaşḳ-ı Ḫudā'dan olmuşum her bār mest

Tā ezelden mest oluban oldım āḫir-kār mest

Şöyle bir nūş itmişim cām-ı Elest'den tā ebed

Ṣaḥva gelmem mest-i tāmım yoġiken deyyār mest

ʿĀşıḳ-ı mestiñ sözi mestānelikdir ġayrı yoḳ

Bülbülāsā her dem eyler mestligin iẓhār mest (29G/1-3)

Sekrden sonra gelen sahv ise, "hislerini yitiren ve kendisinden geçen sâlikin, manevi tecrübeden sonra tekrar hislerine dönmesi, kendine gelmesi, şuur ve idrak hâline kavuşması demektir."[1090] Bazı sufilere göre sahv hâlinin daha muteber olduğu dile getirilse de Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde daha çok sekr hâlinden bahsetmiş, sahv hâlini bilmediğini, ezelden beri sekr hâlinde bulunduğunu belirtmiştir.

Çünki mest-i bāde-i Bezm-i Elest'im ḥāliyā

Ṭālib-i ṣaḥv olmazım hīç mā-ʿadā bilmem nedir (48G/3)

Ṣāġar-ı ʿaşḳıla her dem neşʾedār mestāneyüz

Vaḳtimiz yoḳ ṣaḥv içün pür-iʿtibār sekrāneyüz (85G/1)

[1090] Göktaş, *Hicri IV. Asır Buharâ'da Tasavvuf Kelâbâzî Örneği*, 318.

En az elli yıl meşihat makamında kalan ve pek çok insanı irşat eden Abdülkâdir Efendi'nin her an sekr hâlinde bulunması, temyîz ve muhakeme kabiliyetini kaybedip vecd ve cezb hâlinde olması, irşat makamı ile tam olarak örtüşmemektedir. Zira mürşidin özelliklerinden biri de temyîz ve muhakemesinin olması, temkîn makamında bulunmasıdır. Temkîn yani sahv makamında olmayan bir kişinin veli olsa da mürşit olamayacağı belirtilmiştir.[1091] Dolayısıyla Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinde zikrettiği sekr hâlinin, Hakk'a duyduğu derin aşk ve muhabbetin, Allah'a ve Rasulü'ne kavuşma şevk ve iştiyakının bir tezahürü olarak düşünülmesi gerekmektedir.

3.2.3.28. Seyr ü Sülûk

Hak ve hakikate ermek için manevi bir rehberin gözetiminde çıkılan ruhi yolculuk olarak tanımlanan seyr ü sülûk, sâlikin kişisel arzu ve isteklerini yok edip tamamen kendini Allah'ın irade ve kudretine teslim etmesi, bu suretle kâmil insan mertebesine yükselmesidir.[1092] Kalbin Hakk'a yönelmesi anlamında olan seyrin dört şekli bulunmaktadır: Birincisi "seyr ila'llâh"tır. Bu nefsin tüm bulanıklıklarından kurtulmaktır. Kalp makamının sonu, esmaî tecellilerin başlangıcıdır. İkincisi "seyr fi'llâh"tır. Ahadiyet mertebesinin sonu olan bu seyr, Allah'ın sıfatlarıyla muttasıf olma ve O'nun esmâsının tecellilerinde yok olmayı gerektirir. Üçüncüsü ayn-ı cem' ve ahadiyet mertebesine yükselme, ikilik makamından sıyrılma seyridir. Bu seyrde uruc makam, nüzul ise velayetin nihayetidir. Dördüncü seyr ise "seyr bi'llâh ani'llâh"tır. Bu fenâdan sonra bekâ; cemden sonra fark makamıdır.[1093] Bu makama yükselen ve kalbindeki yolculuğunu Allah katında Allah ile devam ettiren kimse kemale ulaşmış, vuslata ermiş ve ikilikten kurtulmuştur.

Manevi ve ruhi bir yola girmenin ve maddeden manaya, zahirden batına, dış âlemden iç âleme yükselmenin, ikilikten kutulup ahadiyet makamında Allah'la beraber olup O'nda fanileşmenin birinci şartı, Allah'ın dışında her şeyden kendini soyutlamak,

[1091] Mürşitlik ve vasıfları hakkında hakkında geniş bilgi için bkz. Uludağ, *Tasavvufun Dili*, 65-118.
[1092] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Seyr", 428.
[1093] Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "sefer", 879.

mâsivâ bağından el ve ayağını kurtarmaktır. Sâlik, mâsivâdan kurtulduğunda Allah'a doğru seyri başlamış olmaktadır.

Dest ü pāñı aḳyād-ı reng-i sivādan ḳıl ḫalāṣ

Böyledir ʿādet Necībā şol ki seyrān isteye (208G/6)

Sâlik, kalben niyet edip mâsivâ bağından kurtulmayı arzuladığında ona yol gösterecek, yolun zorluklarını anlatacak kâmil bir mürşid bulmalıdır. Sâlikin, mürşid-i kâmilden el almadan, onun manevi sohbet ve terbiyesinde bulunmadan Allah'a vuslat istemesinin bir anlamı yoktur.

Ḥāṣıl olmaz ṭālibe vaṣl-ı Ḫudā

Mürşid-i kāmilden almazsa dehen (149G/3)

Mürşitsiz yola girmek çok tehlikelidir çünkü bu yolun afetleri çoktur (271G/1). Sâliki yolundan çevirmek isteyen, maddi ve manevi haramiler ve yol kesiciler bulunmaktadır. Onlar sâlikin yolundaki dikenlerdir. Sâlik bu yolda kararlı olmalı yol kesicilerin mekr ve hilesine aldanmamalıdır. Eğer bu yola sadakat ile girmiş ise onun elinden tutan mutlaka birileri olacaktır. Allah kendi yoluna giren ve kendisine ulaşmak isteyen kişileri yalnız bırakmaz.[1094]

Sālik-i rāh-ı Ḫudā'ya ḫār u ḫaslar bulunur

Reh-zen-i rāh-ı ḥaḳīḳat niçe kesler bulunur

Ṣıdkile iṣr-i ṭarīḳ-i Ḥaḳḳ'a girdiñse eger

Ṣūfiyā itme tereddüd dest-resler bulunur (49G/2,3)

[1094] "Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarf edenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır." (Ankebût 29/69) ayeti bu hususa delil olarak gösterilebilir. Allah, kendi yolunda yürüyen O'na ulaşmak isteyen kulunu, insî ve cinnî yol kesicilere teslim etmez, muhakkak sâlike yardımcılar ve manevi rehberler gönderir.

Sâlikin, bu yola girdiğinde kendini şeyhine teslim etmesi, bütün tedbir ve iradesinden sıyrılması gerekmektedir. Sâlik kendini şeyhine teslim ettiğinde, şeyhinin himmeti onda tezahür edecektir (37G/2). İnsan, özü itibariyle "ahsen-i takvim"[1095] suretinde yaratılmıştır. Fakat nefis ve heva arzularıyla aslî fıtratı bozulmuştur. Seyr ü sülûkta kâmil bir mürşidin rehberliğinde insan, aslî fıtratını korur ve onun fesada uğramasından emin olur (144G/3). Şeyhinin manevi ve yol gösterici keşiflerinin nuru, sâlikin yolunu aydınlatan kandiller hükmündedir. Sâlik, Hak cemalini ancak bu nurlarla görür.

Cān gözi maḥbūb yüzin görmeklige

Nūr-ı keşf-i kāmili it iḳtibās (258G/1)

Sâlikin bu yolda ilerlemesi, manevi mertebelere yükselmesinin diğer bir şartı da ihlastır. Sâlik, tam bir ihlasla yola revan olduğunda artık ona "seyr ila'llâh" mertebesi, sezadır. Çünkü ihlas, Hak yolunda Hakk'a vâsıl olmanın en önemli vasıtalarından biridir.

Ḫulūṣ-ı tāmmile olduñsa ḳāṣıd rāh-ı Mevlā'da

Suʾāl it seyr ilā'llāhı sezādır reh-nümāsından (161G/3)

Dîvân'da seyr ü sülûk kavramı seyr-i rûhânî (202G/6), seyr-i hâl (205G/1), kâdirü's-seyr (23K/9), tarîk-ı Hak (49G/3) gibi farklı terkiplerle dile getirilmiştir.

3.2.3.29. Sıdk-Sâdık

Doğruluk anlamına gelen sıdk, tasavvufta sır ve aleniyyetin (içte olanla dışta olanın) eşit olmasıdır.[1096] Sadakat Kur'ân-ı Kerim'de Allah tarafından övülmüş ve sâdıkların büyük mükâfatlara nail olacağı müjdelenmiştir.[1097] Sıdk yani özünde, sözünde, fiilinde ve amelinde doğruluk ve sadakat, mü'minin ayrılmaz parçasıdır. Bu nedenledir

[1095] Tîn 95/4.

[1096] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* "Sıdk", 435.

[1097] Ahzâb 33/24.

ki, Abdülkâdir Efendi'nin, *Dîvân*'da aşk kelimesi ile birlikte en çok kullandığı kelimelerden biri de "sıdk"tır.[1098] Abdülkâdir Efendi'ye göre sıdk, sâliki menzil-i maksuda ulaştıran manevi ayaktır. Sâlik, ancak sadakatle menzile ulaşır (174G/5). Sâlikin çıktığı Allah'a vuslat yolu sarptır ve engellerle doludur. Bu nedenle bu yolda ilerlemek güçtür. Bu güçlüklerin çaresi sadakattir. Sâlik sıdka sarıldıkça yolundaki engeller ortadan kalkar ve yolculuğu kolaylaşır.

Ṣaʿb u ṣarpdır rāh-ı maṭlūb gerçi ammā ṣıdḳla

Kim ide tevcīh-i rū āsāna vāṣıl olmaya (190G/5)

Hak yolunda ihlas ve sadakat iki büyük yol arkadaşıdır. Sıdka hemdem olan Allah'ın yardımına nail olur (150G/6). Hak esmâsının cevherleri, yani esmâ ve sıfâtın eşyadaki tecellileri ve eşyanın hakikati mücahede, ihlas ve sıdkile anlaşılır, ilahî sırlara sıdkla vâkıf olunur.

Cevher-i maʿnī-i nām-ı Ḥaḳḳ'ı bulmaḳda müdām

Kūşiş ü ṣıdḳ u ḫulūṣla vāḳıf-ı_esrār olasın (147G/4)

Sadakatle kulluk eden kişi manevi hisselerden her zaman nasibini alır, sâdık olan iki cihanda da Allah'ın rahmet ve feyzine erişir (166G/2). Hak yolunda sadık olanlara maddi ve manevi düşmanlar saldıramaz, aşk yolunda menzile erdiren erdem sıdktır.

Rāh-ı ʿaşḳ-ı Ḥaḳ'da ṣıdḳıla Necīb ir menzile

Ḥaḳ muʿīndir ṣādıḳa düşmen aña itmez ġulū (172G/4)

Sadakati kendine şiar edinen sâdıklar, sıddıkiyyet makamının sakinleri hâline gelirler.[1099] Sıddıkiyyet makamına erenler, Allah'ı illetsiz ve bir sebebe bağlı olmadan severler. Onların içinde herhangi bir bulanıklık yoktur. Saf sevgi olarak nitelendirilen bu

[1098] *Dîvân*'da 79 yerde "sıdk" kelimesi geçmektedir, buna "sadâkat", "sâdık", "dürüst" gibi sıdkla ilgili kelimeler eklendiğinde bu sayı daha da artmaktadır.

[1099] Sıddıkiyyet makamının vasıfları hakkında bkz. Gümüşhanevî Ahmed Ziyaüddîn, *Câmi'ü'l-usûl: Velîler ve Tarikatlarda Usûl*, çev. Rahmi Serin (İstanbul: Pamuk Yayınları, 1977), 194-195.

hâl ile kalpteki bütün sevgiler kaybolur, orayı Allah'ın sevgi ve muhabbeti kaplar.[1100] Sıddıkiyyet makamında oturan kişi için artık ne cennetin ne huri ve gılmanın, ne de diğer nimetlerin bir önemi vardır. O, muhabbet ocağında yanmakta ve Allah'ta fâni olmanın huzurunu yaşamaktadır.

ʿĀşıḳ-ı ṣādıḳ olan ṣanma ki ġılmān isteye
Maḳʿad-ı ṣıdḳa iren cennet ü rıḍvān isteye

Ol ki tennūr-ı muḥabbet içre olmuşdur remād
Cennete meyl eyleyüp hicrān-ı nīrān isteye (208G/1-2)

Sadıklar, gönül sarayından Hak'tan gayrı ne varsa sürüp çıkarırlar; onlar, kalp kapısında duran ve nefis düşmanını içeri almayan muhafızlardır.

Dil sarāyından sürüp iḫrāc ider aġyārı hep
Ṣādıḳ u ʿāşıḳ der-i ḳalbde ṭurup bevvāb olur (76G/4)

Dîvân'da sıdık ile ilgili bazı terkip, sıfat ve deyimler şöyledir: Himmet atına binip sıdk kamçısını ele almak (46G/3), yemm-i sıdka dalmak (31G/5), Sıdk üzre olmak (242G/2), kilîd-i genc-i Hak (5K/2), tavk-ı aşkı gerden-i sıdka takmak (13G/5), vuslat kâbesini sadakatle tavaf etmek (116G/3), gencîne-i sıdk (139G/1), sıdkla hemdem olmak (150G/6)...

3.2.3.30. Tecrîd

Soyma, soyutlanma anlamlarına gelen tecrîd, tasavvuf ıstılahı olarak kulun yaptığı işlerde bütün gaye ve garazlardan sıyrılması, dünyevî ve uhrevî bütün beklentilerden soyutlanmasıdır.[1101] Tecrîd, kulun zahirini mal ve menfaaten, batınını karşılık bekleme düşüncesinden arındırmasıdır.[1102] Varlıktan soyutlanma ve Allah'ı bütün eşyadan tenzih

[1100] Serrâc Tûsî, *İslam Tasavvufu el-Lüma'*, 58-59.

[1101] Sühreverdî, *Avârifü'l-me'ârif: Tasavvufun Esasları*, çev. H. Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz (İstanbul: Erkam Yayınları, 1989), 654-655.

[1102] Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*, 167.

edip yegâne varlık olarak bilmeyi yani tecrîd hâlini ne dünya ehli ne de ahiret ehli anlayabilir. Tecrîd, öyle bir hâldir ki onu ancak ezel bezminde ilahî aşk şerbetiyle mest olanlar anlar.

Dünyā vü āḫret ehli hep bī-behredir bu maʿnīden
Tecrīddir ol maʿnī dinen ṣunuldı ezel şerbeti (232G/4)

Tecrîd hâline ulaşmanın belli şartları vardır. Bu şartların başında ihlas gelmektedir. Kul ihlas köşesine çekilip orayı kendine mesken ettiğinde, riya ve süm'adan kurtulur. Çünkü riyanın en büyük düşmanı, ihlastır. Riya ve süm'a gibi afetlerden emniyette olmanın diğer bir yolu da tecrîd ehli olmaktır. Tecrîd ehli, nefisle mücahede sonunda zahiren ve batınen bütün alakalardan soyutlanmış ve tecrîd ülkesinin şahı olmuştur.

Men muḳīm-i künc-i iḫlāṣım riyā bilmem nedir
Lāzım-ı ḳaṣr-ı ferāġım ilticā bilmem nedir

Çekmişim dāmen ʿavāyıḳdan bi-küllī cehd idüp
Şāh-ı tecrīd ü fenāyım men ricā bilmem nedir (48G/1-2)

Tecrîd ehli sadece dış dünyadan soyutlanmakla kalmaz, kendi varlığından da uzaklaşır. O, varlığını ilahî muhabbet ve aşk potasında eritir ve yokluğun tecrîdine dost olur. Yani fenâdan bile soyutlanır. Yokta yok olur, hakikî varlığı bulur (98G/2). Tecrîd hırkasını giyenler, ilahî feyizlere mazhar olur ve manevi fırsatların tecellisine nail olurlar.

Ḥırḳa-i tecrīd ü tefrīdi giyüp rāh[a] yönel
Feyż-i ḥāle nāẓır ol fırṣat yüzün ṭutsun saña (11G/5)

3.2.3.31. Terk

Bırakmak, uzaklaşmak anlamlarına gelen terkin tasavvufî gelenekte dört şekli, dört aşaması bulunmaktadır: Birincisi zühtün bir gereği olarak dünya ve içindekileri âhiret için terk etmektir. Buna terk-i dünya denilmektedir. İkincisi irfanın gereği olarak âhireti, cenneti ve cennet nimetlerini Allah'ın cemalini müşahede etmek için terk etmektir. Buna terk-i ukbâ denilmektedir. Üçüncüsü sülûkun bir mertebesi olan ve sâlikin varlığını, benliğini kendisini terk etmeyi ifade eden terk-i hestîdir. Dördüncüsü ise kâmil âriflerin yapabileceği terk-i terk mertebesidir. Yani kul, öyle bir mertebeye yükselir ki artık onun zihninde, hatırında terk diye bir mefhum kalmaz.[1103] Bu mertebeye eren kişi, terki dahi terk etmiş ve vahdette vuslata ermiştir. *Dîvân*'da terkin bu dört mertebesi farklı ifade tarzlarıyla pek çok yerde zikredilmektedir. Allah'a vuslat isteyen kişinin sermayesi evlat, mal, yurt gibi dünya ile ilgili şeyleri terk etmesidir. Vuslatın en önemli şartlarından biri de kendinden ve benliğinden geçmek ve varlığını terk etmektir. Allah'a kavuşma mefhumunun manası dünya ve âhiret beklentilerini O'nun için bırakmaktır.

Vüṣūle oldı çün ser-māye terk-i māl u dār evlād
Bu daḫi şarṭ-ı elzemdir güẕeşten ez-ḫod u ḫ ̆īşden (19K/3)

Necībā rāġıb-ı Mevlā olan ḳor dünye vü ʿuḳbā
Saña irmege bu maʿnā gerekdir añlar Allāhım (131G/4)

Dîvân'da Allah'a kovuşma O'nun varlığında yok olma yolunda terkedilmesi gereken şeylerden bazıları şunlardır: "Tedbir ve irade" (37G/2), "sûret ve lafız" (46G/1), "sivâ" (73G/4), "meyl-i dünya" (91G/1), "sevdâ-yı menâl-i mâl-i dünya" (93G/2), "ad, san ve şöhret" (99G/5), "ukbâ" (131G/4), "hevâ ve heves" (149G/4), "kîl ve kâl, güft ve şünûd" (157G/5), "cennet, rıdvân ve gılmân" (208G/1), "berzâh" (235G/4), "cân ve baş" (245G/5), "varlık" (4K/1), "evlât" (19K/3), "zühd" (67M/2), "uyku" (78M/1), "inkâr" (91G/1)…

[1103] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Terk", 482-483.

Dîvân'daki terk kavramının kullanımları incelendiğinde Abdülkâdir Efendi'nin, yukarıda zikredilen terk mertebelerinin hepsinde bulunduğu, tedrici olarak fenâ fi'llah makamına ulaştığı görülmektedir. Abdülkâdir Efendi, bazı şiirlerinde sadece dünya ve içindekileri terk etmeyi öğütlemiş, âhiretin ancak dünya terk edilerek kazanılacağını vurgulamıştır. Bazı şiirlerinde ise dünya ve ukbâyı ve bu ikisi içindeki bütün nimetleri Allah'a ulaşmak için terk etmeyi dile getirmiştir. Bu farklılık ya Abdülkâdir Efendi'nin tasavvufî yolculuğunun kemale ermesi ile ilgili bir durum ya da şiirlerinin muhatabının farklı kesimler, farklı mertebedeki dervişler olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim bu iki ayrım aşağıda verilen iki beyitte daha iyi anlaşılmaktadır:

Terk-i dünyā eyleyüp ʿuḳbāya baḳ

Nergis-i cānıñ açup Mevlā'ya baḳ (101G/1)

Nān-ı cevle ḳıl ḳanāʿat dünye vü ʿuḳbāyı ḳo

Semʿ ü gūşuñ ṭoldurulsun daʿ teʿāl'den müjdeler (50G/4)

3.2.3.32. Teslîm-Tefvîz

Tevekkül makamının ikinci mertebesinde bulunan teslimiyet, Allah'ın emrine boyun eğmek, hoşa gitmese dahi itiraz etmemektir.[1104] Çünkü hayır Allah'ın elindedir. Mülk O'nundur.[1105] Kul da O'nun mülkündedir. Kula düşen, Allah'ın mülkünde O'na boyun eğmek ve denizde boğulup denizin ihtiyarına kendini bırakan kişi gibi olmaktır.

Dîvân'da teslim mefhumu daima Allah ile birlikte kullanılmıştır. Kulun bütün amel, fiil, hâl ve tavrının iplerini Allah'a teslim etmesi gerekmektedir. Kul kendini Allah'a teslim ettiği an bütün hayırlı işler boynuna bağlanacaktır. Çünkü Allah, kendine teslim olan kuluna hayırdan başka bir yol göstermez.

Vir bütün ser-rişte-i teslīmiñi Ḥaḳḳ'a Necīb

[1104] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* "Teslim", 483-484.

[1105] Kur'ân-ı Kerim'de Allah, kulunun şöyle niyazda bulunmasını istemektedir: "De ki: 'Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah! Sen dilediğine mülkü verirsin, dilediğinden mülkü çekip alırsın; dilediğini yüceltip aziz kılar, dilediğini alçaltıp zelil edersin. Bütün hayırlar yalnız senin elindedir. Şüphesiz sen, her şeye kâdirsin.'" Âl-İmrân 3/126.

Beste olsun gerden-i dilde hemān ḫayr-ı ḫuyūṭ (91G/4)

Malum olduğu üzere bir insan, denize düştüğünde çırpındığı sürece ne denizde sabit kalabilir ne de sahile çıkabilir. Sahile çıkabilmesi için kişinin ya çok iyi yüzücü olması ya da boğularak kendini denize teslim etmesi gerekmektedir. Deniz, kendinde varlığından geçen -ölen- herkesi er ya da geç sahile bırakmaktadır. Sahil-i selamete ulaşmak, dünya ve içindekilerin meşakkatinden kurtulmak isteyen kul da kendini aşk denizine teslim etmeli, bütün varlığını Allah'ın sonsuz muhabbet denizine bırakmalıdır. Kul bu muhabbet denizinde boğulup yok olduğunda yani varlığından kurtulup Allah'ta fanileştiğinde bu aşk denizi, onu mutlaka sahil-i selamete ulaştıracak, deryada bir katre hükmünde olan insanı ummanlaştıracaktır.[1106] Bunun da tek şartı Hakk'a koşulsuz teslimiyettir.

Ṣal baḥr-ı ʿaşḳa cismiñi mellāḥ-ı şevḳe keştīni

Teslīm idüp her hestiñi ġarḳ eylesün ʿummān-ı ʿaşḳ (97G/3)

Tevekkülün en yüksek mertebesi olan tefvîz, kulun, bütün hâl ve fiillerinde kendi irade ve tedbirinden soyutlanıp iradesini Allah'a teslim etme, O'nun irade ve tedbirinden razı ve hoşnut olmasıdır.[1107] Kul, âcizdir dolayısıyla karşısına çıkan hadiselerde kendi irade, ihtiyar ve tedbirinin sonuçlarını kavrayamaz. Bazen hayır olduğunu düşündüğü şey şer ile sonuçlanabilir. Bu nedenle Allah'a teslim olan ve tevekkül köşesini kendine mekân tutan sâlik, her iş ve kararında seçme yetkisini Allah'a bırakır. Çünkü Allah, Kur'ân-ı Kerim'de "*Allah kuluna kâfi değil mi!*"[1108] buyurmaktadır. Bu ayete de telmihte bulunan Abdülkâdir Efendi, dünyada insanın her ihtiyarını Allah'a bırakmasını, Allah'ın kuluna yeteceğini, O'na teslim olanların ilahî feyizlere mazhar olacağını dile getirmektedir.

Ḫudā'ya eyle tefvīż her umūrıñ

[1106] Bu konu ile ilgili olarak *Mesnevî*'de şu beyitler bulunmaktadır:

"Deniz suyu, ölüyü başının üstüne koyup [taşır, ama], diri olan denizden nasıl kurtulur? Sen insanlık sıfatlarından öldün mü, sırlar denizi, başının üstüne koyar seni." İlgili beyitler için bkz. Celâleddin Rûmî Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, çev. Derya Örs - Hicabi Kırlangıç (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2015), 135.

[1107] Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* "Teslîm-Tefvîz", 1040-1043.

[1108] Zümer 39/36.

Saña kāfī durur her işde Allāh

Hemān saʿy eyle feyż ola ẓuhūruñ

Saña kāfī durur her işde Allāh (84M/1)

3.2.3.33. Tevbe

Bir şeyden ayrılıp, başka bir şeye yönelme, pişmanlık gibi anlamalara gelen tevbe, kulun günahından pişmanlık duyup o günahlarından geriye dönmek, o günahları bir daha yapmamaya niyet etmektir. Tevbenin farklı dereceleri bulunmaktadır. Kulun içinde bulunduğu hâl ve durumla ilgili olarak inkârdan imana dönüş tevbesi, günah ve masiyetten nedamet ve ahlak-ı haseneye yönelme tevbesi olarak belirtilen tevbe mertebeleri, avamın tevbesi olarak kabul edilmektedir. Allah'ın has kullarının tevbesi ise dünya ve içindekilerin sevgisinden Allah'ın zatına yönelme ve O'nun tecellilerine mazhar olma yolunda bir anlık gaflete düşme, kalbine bir anlık da olsa mâsivâ tozunun ilişmesine duydukları pişmanlığı ifade etmektedir.[1109] Kur'ân-ı Kerim'de tevbelerin en üstünü tevbe-i nasûh olarak zikredilmiştir. Tevbe-i nasûh; kulun gönülden pişman olması ve tekrar o hâle düşmemeye içtenlikle azmetmemesidir.[1110]

Tasavvufta tevbe makamı, bütün makam ve hâllerin temel ve esasını oluşturmaktadır. Manevi bir yola giren sâlikin yapacağı ilk iş, varacağı ilk menzil, kıyam edeceği ilk makam tevbe makamıdır. Nasıl ki temelsiz ve zeminsiz bina yapmak mümkün değilse aynı şekilde tevbesiz birinin de hâl ve makam sahibi olması düşünülemez.[1111]

Kulun yaşarken, fırsatı varken bu isyan ve hata deryasından kurtulması, Hak cemaline yüz çevirmesi, sülûkuna nizam ve bir düzen gelmesi için nedamet ve tevbe taşını nefsin başına vurması gerekmektedir. Nedamet ve tevbenin bir şartı da sadakattir. Kul, yaptığı yanlıştan dönmek için Allah'a söz verdiğinde bu sözünde sadık olmalıdır. Pişmanlığında sadık olanlar, kurbiyet makamını arzulayabilir ve Hakk'a vâsıl olmaya bir yol tutabilirler.

[1109] Gümüşhanevî, *Câmi'ül-usûl: Velîler ve Tarikatlarda Usûl,* 119-121.

[1110] Tahrîm 66/8.

[1111] Sühreverdî, *Avârifü'l-me'ârif: Tasavvufun Esasları,* 592-593.

Olmadan evvel ḫarāb bu şehr-i ten ṣūfī bugün

Ur nedāmet ṭaşını nefsiñ başına dün [ü] gün

Bu Necīb-i zāra hem-dem ol sivādan Ḥaḳḳ'a dön

Tā sülūkuñ ḥāline gelince bir ḫoşça nizām (55M/3)

Ṭut nedāmet bābını ḳarʿ eyle ṣıdḳıla aḫī

Bezm-i ḳurba irmege saʿy eyle ʿaşḳıla aḫī (239G/1)

3.2.3.34. Yakîn

Kesin ve apaçık bilgi anlamına gelen yakîn, şüphenin ortadan kalkması, kul ile Hakk'ın beraber olması ve aralarındaki perdelerin izale olması ve kulun, ruhun sırrını keşfetmesidir. [1112] Yakînin üç farklı mertebesi bulunmaktadır: İlme'l-yakîn; ilahî hükümleri ve dünyadaki muameleleri ilim derecesinde bilmektir. Ayne'l-yakîn; bir bilgiyi gözle görmektir. Hakk'al-yakîn ise bilgiyi özümseyerek bizzat yaşamaktır. Sûfilere göre ilme'l-yakîn âlimlerin, ayne'l-yakîn âriflerin, hakka'l-yakîn bütün varlıktan yüz çevirme ve Hak'la beraber olma hâli olduğu için Hak âşıklarının makamıdır. Birincisi mücahede, ikincisi muanese ve ünsiyet, üçüncüsü ise müşahede ile elde edilir.[1113]

Dîvân'da yakîn makamının farklı mertebelerine sıklıkla değinilmiş, yakîn ehli olan kişilerin kalplerinde şüpheye yer olmadığı, yakîn ehlinin Allah'ın vechini perdesiz müşahede edeceği dile getirilmiştir.

Şübheden ḫālī durur ḥāli o kim ehl-i yaḳīn

Oldı bī-perde görür ol vechini dildārınıñ (114G/4)

Yakîn ehli olan âşıkların kalbi, engin denizler gibi saf ve temizdir. Onların yakîn aynası olan kalbleri, mâsivâ pasından hiçbir şeyi kabul etmez (150G/2). Gönül

[1112] Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf,* 154.

[1113] Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi),* 532-533.

mülkünden mâsivâyı sürüp çıkaran kişi, hakka'l-yakîn makamına ermiş, şühûd ile hakikatın sırrına vâkıf olmuştur.

Mülk-i dilden mā-sivā-yı Ḥaḳḳ'ı sür ḳoma Necīb

Tā şühūdile anıñ cānıñ bula ḥaḳḳa'l-yaḳīn (152G/6)

Yakîn makamının serdarı ve şahı hiç şüphesiz Hz. Peygamber'dir. O, bütün peygamberlerin övüncü, Hakk'ın sevgili dostu, sadakat ve yakîn hazinesinin mazharıdır (139G/1). Onun cemali, yakîn nurlarının doğuş yeri ve menbaıdır.

Cenābıñ ḥażret-i sulṭān-ı dīndir yā Rasūla'llāh

Cemāliñ maṭlaʿ-ı nūr-ı yaḳīndir yā Rasūla'llāh (195G/1)

3.2.3.35. Zevk-Şürb-Reyy (Tatma-İçme-Kanma)

Zevk; tatmak, manevi haz ve lezzet; bir şeyi lezzet alarak, hazzını duyarak ve yaşayarak öğrenmek anlamlarında kullanılmaktadır.[1114] Şürb; ruhların ve temiz gönüllerin ilahî tecellilerden kendilerine varid olanları alması ve onunla mutlu olmasıdır.[1115] Reyy ise susuzluğun giderilmesi, kanmak anlamındadır. Tasavvufun aşk ve muhabbetin daha çok öne çıktığı dönemlerde sekrden bahsedilmeye başlanmış dolayısıyla sarhoşluk, şarap, kadeh, içme, kanma gibi kavramlar tasavvuf ıstılahına girmiştir.[1116] Bir şeyden tatmanın, içmenin ve ona kanmanın ilk şartı aşktır. Aşksız yapılan her şey, tatsız ve zevksizdir. Aşk ve muhabbetten uzak, kuru bir kulluk bilinci ile hayatını idame ettiren zâhidin zevk duyması, ubudiyetteki ilahî zevk ve neşveyi hissetmesi mümkün değildir çünkü ilahî zevk ancak aşk ve muhabbetle idrak edilir.

Zāhid-i ḫuşk ʿāşıḳ-ı mestiñ ne bilsün vaḳtini

ʿAşḳıladır ẕevḳ Necībā ḥaḳ bu kim ẕevḳdār mest (29G/5)

Aşkla Hakk'a bağlı olan kula O'ndan gelen her şey zevk verir; lutfun zevki ayrı, derdin zevk ve lezzeti ayrıdır. Bunu ancak zevk ehli anlayabilir (43G/3). Bilen için dert,

[1114] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, "Zevk", 544-545.

[1115] Serrâc Tûsî, *İslam Tasavvufu el-Lüma',* 346.

[1116] Uludağ, *Tasavvufun Dili,* 485-490.

kulun saflaşmasının ruhanîleşmesinin en önemli vasıtalarından biridir. Bunu idrak eden kul, dertten zevk ve lezzet almaya başlar, onun zevki bütün dertlerine derman olur (137G/3). Aşksız olan, irfanın; zevksiz olan ise, imânın tadını bilmez.

Leẕẕet-i īmānı ṭatmaz tā ebed bī-ẕevḳ olan

Ṣoḥbet-i ʿirfānı bilmez hīç eḥad bī-ʿaşḳ olan (158G/1)

İnsan bir şeyden tadıp onun lezzetini aldıktan sonra ondan içmek ve ona kanmak ister. Âşık, bu zevki ezel bezminde tatmıştır. Sâkî-i ezel elinden ubudiyet ve O'na kul olma zevkini tadan âşık, o günden sonra ilahî tecellilerin farklı tezahürleriyle dolu aşk şarabını içmektedir. Onun için artık akıl gerekmez; o, ilahî tecellilerin sarhoşu olmuştur. Aslında sarhoş olmadan o tecellilerin idrakı da mümkün değildir.

Sāḳiyā ṣun şerbet-i ʿaşḳ-ı ilāhīden bugün

Dil ferāmūş eylesün ġayrı o çāşnīden bugün (148G/1)

Cām-ı ʿaşḳdan nūş idüp bī-hūş hem mestāneyüz

ʿAşḳ yiter bize gerekmez ʿaḳl biz dīvāneyüz (79G/1)

İlahî aşkın zevkini tadan ve aşk şarabından içenleri, ne bu dünya ne de âhiret kandırabilir. Onun hasret susuzluğunu hiçbir şey gideremez. Bu susuzluğu ancak vuslat şarabı giderir, onlar ancak fenâ şerbetiyle kanar. Dolayısıyla şiirlerde "kanmak" mefhumu daima "vuslat" kavramı ile birlikte ele alınmıştır.

Tābe-key hecriñle ḳalup yanalım

Merḥamet ḳıl merḥamet ḳıl yā Kerīm

Selsebīl-i vuṣlatıñla ḳanalım

Merḥamet ḳıl merḥamet ḳıl yā Kerīm (52M/1)

3.2.3.36. Zühd-Zâhid

Maddeye, eşya ve dünyaya karşı bir tavır ortaya koyma ve bunlara karşı isteksiz kalma anlamında bir kavram olan zühd, ruhu madde âleminden arındırıp mana âlemine hazırlama ameliyesidir.[1117] Zühd, heva ve hevesi terk ederek nefsi kötülüklerden uzaklaştırmak, onu arındırıp Allah'a feda etmektir. Zühdün bedeli ise cennettir. Zühdün iki temel kuralı vardır: Elinde bulunanı elden çıkarmak; elinde bulunmayan şeye hasret ve arzu duymamak.[1118] Bu erdemi kendilerine şiar edinenlere zâhid denilmektedir.

Terk makamında da zikredildiği üzere terkin birinci basamağı olan kulun dünya ve içindekileri terk etmesi, kul için büyük ama Hakk'a ulaşma, O'nun tecellilerine mazhar olma ve Hak'la Hak'ta buluşma yolunda ilk ve küçük bir adımdır. Dolayısıyla kulun zühd makamında takılıp kalmaması, zühd makamının bedeli olan cennet ve içindeki nimetleri ile avunmaması lazımdır. Çünkü Allah'ın cemalini görme ve O'nun rızasına erme kul için en yüce paye ve en büyük mükâfattır. Bu nedenle Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde terkin birinci mertebesine takılmayı, cennet ve içindekilerle yetinmeyi ve aşksız kuru bir zühd anlayışını yermiştir.

Zühd, tuzlu ve soğuk bir suya benzer. Bu zühd suyundan bir yudum içen kişi kalbinden bulanıklığı atamaz. Çünkü zühd, cennet ve içindeki nimetlere ulaşmak için yapılmaktadır. Oysa cennet ve içindekiler, kul ile Allah arasındaki kalın perdelerden bir perdedir. Bu perdenin kalkması, kulun zühd kuruluğundan sıyrılmasına ve aşk şerbeti ile mest olmasına bağlıdır.

Āb-ı şūr-ı zühd-i bāridden kim oldı cürʿa-nūş
Bulanuḳ ḳalur ebed bir dürlü ṣafvet eylemez

Kāse-i ʿaşḳdan içen aṣḥāb-ı ḥāle it nigāh
ʿAşḳdan özge ḳīl u ḳāle zühde minnet eylemez (86G/2)

[1117] Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 77.
[1118] el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*, 2/409-410.

Aşksız zühd ile gönül aynasının saf olması düşünülemez (59G/5). Zühd belası, âşığın gönlünde bir yüktür (161G/4). Hak yolunda aşk, menziline süratle ulaştıran yağız bir at ise zühd, bu yolda piyade giden garip bir yolcu hükmündedir (174G/4). Kula dünyada cennetvari bir hayat sunan, dünyadayken Hak'la olmanın yollarını gösteren irfanı bulmak ve ârif-i billâh olmak için zühd binasını tahrib edip aşk köşesini âbad etmek gerekmektedir.

Cennet-i ʿācil olan ʿirfānı bulmaḳsa murād

Zühdi taḫrīb künc-i ʿaşḳı eylegil ābād sen (8K/5)

Ezel bezminde dest-i ilahîden aşk şerbetini içen âşıkların hâlini, aklı başında olan yani yaptığı amelle elde edeceği kârı düşünen zâhid, mestliğin ve mestlerin ahvâlini bilme imkânı yoktur. O, sürekli mest olan âşığa eleştiri taşlarını atmakta, onu çekiştirmektedir (47G/4). Âşık olan dünyada da olsa kalbindeki aşk ve muhabbetin verdiği huzur ile aslî vatanındaki hâli yaşamaktadır. Zâhidin kalbinde aşk yerine manevi de olsa bir beklenti olduğu için muhabbetullahın verdiği huzura eremez. Dolayısıyla bu dünyada gurbette kalır (60G/4). Zâhid, bütün hayatını ve kulluğunu manevi beklentilere bağladığı, cennet, kevser, huri, gılman gibi âhiret nimetlerini tek gaye edindiği için bunları terk edip elinin tersiyle itip aşk yoluna girmesi, çok zor hatta imkânsızdır. Bu nedenle zâhidi aşk yoluna davet etmek ve ona aşk yolunun güzelliklerinden bahsetmek manasızıdır.

İtme ʿaşḳa zāhidi terḳīb raġbet eylemez

ʿĀşıḳ olan ḫar-ṭabʿ-ı nā-kesle ṣoḥbet eylemez (86G/1)

Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde her ne kadar zühd makamında takılıp kalmayı yerse de onu tamamen yok da saymamaktadır. Hakk'a vuslat yoluna yeni girmiş, gafletten henüz uyanmış sâlikler için zühd önemli bir mertebedir. Gaflet denizi ancak şeriat ve zühd köprüsü ile geçilir.

Zühd ü şerīʿat cisrini vażʿ eyle baḥr-ı ġaflete

Cüz andan özgedür göñül maḳṣūda vuṣlat nevbeti (222/3)

3.2.4. Tarikat ile İlgili Mefhumlar

3.2.4.1. Cübbe

Daha çok ilmiye sınıfını temsil eden cübbe, "arkası önünden biraz kısa, ayaklara kadar inen, kanatları birbiri üzerine kavuşturularak önü kapatılan bol ve hafif bir elbisedir."[1119] *Dîvân*'da cübbe; benlik ve gurunu bırakamamış, varlığından geçememiş, Allah'a kayıtsız şartsız teslim olma erdemine erememiş kimseler için kullanılmaktadır. Böyle kimseler hemen namus ve âr cübbesini çıkarması, melamet hırkasını giymesi gerekmektedir (246G/3). Namus cübbesi, insanı yakmakta ve onu Allah'tan uzaklaştırmaktadır. Bu hâlden kurtulmanın çaresi, aşk iklimine girmektir (52M/2). Allah'ın emirlerini sorgulamak, kader ve kaza planında olan hadiselerin nedenini araştırmak, âşıklara göre bir tavır ve davranış değildir. Onlar ilahî iradeye kendilerini teslim etmişlerdir. Eğer kul, tevhîd kisvesiyle yetinmek istiyorsa yani vahdete ulaşıp Allah'ın irade ve tedbirinde fanileşmek arzusunda ise "neden-niçin" cübbesini çıkarmalı ve aşk yolunda tevhidi kendine tek elbise yapmalıdır.

Cübbe-i çün ü çerādan ṣoy ten ü cānı hemān

İktifā it rāh-ı ʿaşḳda kisve-i tevḥīd ile (216G/3)

3.2.4.2.Dergâh

Sözlükte dergâh, kapı, eşik, sığınılacak yer ve makam gibi anlamlara gelmektedir. Bir tasavvuf terimi olarak ise dergâh, tarikat mensubu şeyhlerle dervişlerin ikamet ettiği büyük tekkelere denilmektedir.[1120]

Dîvân'da dergâh hem makam, kapı hem de dervişlerin ikametgâhı anlamıyla ele alınmıştır. Şiirlerde sözlük anlamıyla dergâh, daha çok Allah ile birlikte zikredilmektedir. Kul, Allah'ın dergâhına iltica eylemelidir, çünkü O'nun dergâhından başka af mercii yoktur (57G/6). Her ne kadar isyan deryasına dalmış günahkâr kulun Hak dergâhına çıkmaya yüzü olmasa da Hakk'ın rahmeti geniştir, dergâhına yüz süreni Hak boş çevirmez (65G/6). Seherde Hak dergâhında figan edenler, ilahî beşaretlere mazhar olurlar

[1119] Sabahaddin Türkoğlu, "Cübbe", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/102.

[1120] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* "Dergâh", 124.

(132G/4). Mevla'nın dergâhında sadakatle duran, o eşiğin sadık bendesi olan kula, ilahî lutuf ve ihsanlar verilir.

Gel dergeh-i Mevlā'ya ṣıdḳıla Necībā ṭur

Ḳā'im olan ol bābda şāyeste_olur iḥsāna (1K/4)

Dergâh kavramı kelime anlamıyla Hz. Peygamber için de kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in dergâhı öyle kutlu ve mübarektir ki arş (2M/2), bütün peygamberler (126G/5), melekler (224G/3) o dergâha yüz sürmektedirler. Hz. Peygamber'in dergâhı, en yüce matlaptır (92M/2), onun dergâhında kulluğun lezzetine varan kişi için dünya zevklerinin hiçbir önemi kalmaz hatta sekiz cennet bile Hz. Peygamber'in dergâhına hizmet etme yanında hiçbir şeydir (213G/2). Onun dergâhı manevi bütün hastalıkların şifa kaynağı ve gönül dertlerinin devasıdır. Hz. Peygamber'in dergâhının tozu, gönül gözlerinin sürmesidir.

Dergeh-i pāḳıñ devā-yı derd-i dildir yā Rasūl

Āsitānıñ ḫod şifā-yı saḳm-ı küldür yā Rasūl (117G/1)

Dergeh-i pākıñ ġubārı küḥl-i çeşm-i cānıdır

Bu Necīb'e ḳulluġında pek ḳatı raġbetlidir (35G/6)

Dîvân'da dergâhın tarikat mekânı olarak anlamı daima Eşrefiyye tarikati ile birlikte zikredilmiştir. Bununla bazen Abdülkâdir Efendi'nin postnişin olduğu dergâh bazen de genel olarak Eşrefiyye tarikati dergâhları kastedilmiştir. Eşrefî dergâhına gelene, Hakk'ın şevk nesimi eser, gelenin içinde ıztırap ve gönül darlığı kalmaz, aşk hocasının talebesi olur (79G/2). Bu dergâha gelip seherlerde figan eden sâlikin kalbinden benlik perdesi kalkar, şöhret yok olur; sâlik dergâhın verdiği manevi terbiye ile ad ve sandan kurtularak Hak'ta fânileşir.

Sen hezārāsā seḥerlerde olup zār u fiġān

Bu ṭarīḳ-i Eşrefī'de vir fenāya ad u ṣan

Perde-i benlik Necībā ḳalmasun dilde nihān

Ez-dil ü cān bende ol gel Eşrefī Dergāhı'na (90M/)

3.2.4.3. Dervîş

Farsçada fakir, dilenci anlamlarına gelen dervîş kelimesi, tasavvuf ıstılahında Allah yolunda fakirliği ve alçak gönüllülüğü kabul ederek bir tarikata intisap eden kişidir.[1121]

Kendini Eşrefiyye Dergâhı'nın naçiz bir dervişi olarak gören Abdülkâdir Efendi, pek çok şiirinde "Dervîş Necîb" mahlasını kullanmıştır.[1122] Derviş olan kişide gurur olmamalıdır; o, varlık libasından soyunup, benliğinden kurtulup fena makamının kalpteki tecellilerine mazhar olmaya çalışmalıdır (62G/1). Dervîş, dedikoduyu bırakmalı, Allah'a yönelmelidir. Çünkü yalana bulaşmış dervîş, asla ilahî feyze nail olamaz (37G/3-4). Nefis ve benlikle Hak yolunda yürünemez. Kul, riya ve gösteriş yaparak dervîşlik makamına yükselemez.

Rāh nīst bīrūn şoden ez-rāh-ı Ḥaḳ bā-nefs-i ḫˇīş

Rāh nīst bā-ʿucb şoden dervīş ü pārsā nām ḫˇīş (90G/1)

Dîvân'da bir şiirini dervîşlik konusuna ayıran Abdülkâdir Efendi, bu manzumede bir dervîşin nasıl olması gerektiğini şöyle dile getirmektedir: Dervîşte bulunması gereken en önemli iki erdem, ihlas ve sadakattir. Bu iki erdem olmadan, Hak yolunun yolcusu olunmaz. Diğer bir erdem ise nedamettir. Dervîş, derece ve mertebesine göre nedamet ve pişmanlığı kendine yoldaş edinmelidir. Nedametin bir sonucu olarak dervîş, gece gündüz gözyaşı döker. Bu hâl onu ilahî inayete ulaştırır. Dervîş, aşk pazarına hakikat tezgâhını açmış; şeriat ve tarikatın geçer akçesiyle ticaretini geçekleştirmektedir. Dervîş kanaat ehli olduğu için ona bir post ve bir dost yeter (90G).

[1121] Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, "Derviş", 112; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 32.

[1122] *Dîvân*'daki "Dervîş Necîb" mahlaslı şiirler için bkz. 19G; 21G; 41G; 120G; 155G; 227G; 239G; 22M; 28M; 80M; 81M.

Dervîş, Elest bezminde kulağına gelen ilahî davet nedeniyle sürekli mücahede hâlinde zikretmektedir (28M/4). Bâki bir hayat elde etmek için fâni ve geçici olan bu dünyayı satan dervîş, dünya ve içindeki süsleri istemez ve onlarla alakadar olmaz.

N'eylesün dervīş olan ālāyişi
Fikr-i Ḥaḳ'la ẕikr olur anıñ işi
Dost içün gözden döker ḳanlu yaşı
Bāḳiye fānīyi hep ṣatmaḳ gerek (39M/2)

Allah, dervîşin kalbini hem bu dünya ve içindeki fâni nimetlerden hem de âhiret ve cennet nimetlerinin arzu ve sevgisi ile mükâfat beklentisinden berî kılmış ve arındırmıştır. Dolayısıyla dervîş, yüce bir hazinedir.

Derūn-ı dervīşi çün ḳıldı Mevlā
Dü gītīden müberrā vü muṣaffā
Necībā dervīşdür[ür] kenz-i vālā
Olagör dervīşāna āşinā yār (27M/3)

Abdülkâdir Efendi, dervîşliğin en alt dereceden en yüce dereceye kadar farklı mertebelerinin bulunduğunu şiirleri ile dile getirmiştir. Bazı şiirlerinde "Gurura düşme!" (62G/1) ve "Dürûg-âlûd olma!" (37G/4) diyerek dervîşliğin alt mertebelerinde olanlara seslenirken bazı şiirlerinde de dervişlere "kenz-i vâlâ" (27M/3) diyerek dervîşliğin en üst makamını göstermektedir.

Dîvân'da dikkat çeken diğer bir husus da "dervîş" kavramının varlıktan sıyrılmayı anlatan bir mazmun olarak kullanılmasıdır. Hz. İsrafil'in sûra üflemesiyle dünyanın dervîş gibi varlık libasından soyunacağını, fenâ sırrının o zaman hakiki anlamda zuhur edeceğini dile getirmiştir. Dünyanın yok olup cennete tebdil olması ile dervîşin varlık ve benliğinden kurtulup ruhanileşmesi arasında manevi bir bağ kurulmuştur.

Eyler İsrāfil emir-i Ḥaḳ'la bir gün nefḫ-i ṣūr

Cān u cismin bir birinden işideniñ ide dūr

Ṣoyunur dervīş gibi varlıḳ libāsından cihān

Ṣūret-i sırr-ı fenā dilden ider ol dem ẓuhūr (67G/1-2)

3.2.4.4. Hırka

Hırka, şeyhin iradesine giren ve çeşitli hâllerden dolayı şeyhinin elinden tevbe alan dervîşin giydiği elbisedir.[1123] Hırka, Allah'ın veli kullarının zinetidir. Hırka, safa ehlinin vefa gömleğidir. Safa ehli olanlar, hırkayı giyerek iki cihandan soyutlanırlar ve alışkanlıklarından vazgeçerler. Hırka, iyi hâl sahibi olmanın alameti ve kurtuluşa ermenin vesilesidir.[1124]

Dîvân'da hırka, dünya ve içindekilerden soyutlanmanın bir göstergesi olarak zikredilmektedir. Bilindiği üzere dervîş hırkaları kalın kumaştan yapılırdı ve çoğunlukla yamalı olurdu. Çoğu hırka özensiz bir şekilde gelişigüzel dikilmekteydi. Dolayısıyla onu giyen dervîş, halk tarafından eleştirilmeye açık hâle gelmiş demektir. Zaten dervîşler de halkın eleştirilerine açık hâle gelip onlarla ünsiyet kurmamayı arzulamaktadır. Dervîş, bu levm hırkasını giyerek bütün varlığından kurtulmuş, dünya ve içindekilerin sevgisinden sıyrılmış, halkın iltifat ve saygısından uzaklaşmış; halk içinde nihan Hak katında zâhir olmuştur.

Cübbe-i nāmūs u zühdi ṣoy bıraḳ bütün hemān

Ḫırḳa-i levm ü melāmet giy nihān itsün seni (246G/3)

Kulun halk arasından sıyrılıp tek ve biricik olma anlamındaki tefrîd hırkasını[1125] giymesiyle Hak yoluna yönelen dervîş, artık farklı manevi hâllere mazhar olmaya

[1123] Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Hırka-i Tasavvuf", 371.

[1124] Tasavvufta hırka ve sûfilerin hırkaya yükledikleri anlamlar hakkında bkz. Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, 125-139; Sühreverdî, *Avârifü'l-me'ârif: Tasavvufun Esasları*, 122-132.

[1125] Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*, 168.

başlamış demektir. Tecrîd ve tefrîd hırkasını giyenleri Allah, manevi pek çok fırsata ulaştırmaktadır.

Ḫırḳa-i tecrīd ü tefrīdi giyüp rāh[a] yönel

Feyż-i ḥāle nāẓır ol fırṣat yüzün ṭutsun saña (11G/5)

3.2.4.5. İrşad

Arapça, "doğru olan yolda gitmek, doğru olan yolu bulmak, doğru düşünmek, doğruyu yanlıştan ayırabilecek enginlik" anlamlarına gelen "rüşd" kökünden türetilen irşad; doğru yola yöneltme, doğruyu gösterme gibi anlamlara gelmektedir.[1126] İrşad kavramı; davet, tebliğ, emr-i bi'l-ma'rûf, nasihat, tezkire gibi kavramlarla birlikte kullanılmaktadır.[1127] İrşadın Allah'a ve kullara bakan iki farklı yönü bulunmaktadır: İrşadın Allah'a bakan vechesinden düşünüldüğünde doğru yola ileten, hidayet veren sadece Allah'tır. Dolayısıyla mürşid-i hakikî O'dur. Nitekim bir şiirinde Abdülkâdir Efendi, Hak yolunda samimi olanların Allah'ın irşadını bulacaklarını, onu bulanların dilinden/gönlünden Allah'ın adının ve yâdının gitmeyeceğini dile getirmektedir.

Ol ki rāh-ı dosta yüz ṭutdı bulur irşād-ı dost

Dem-be-dem gitmez dilinden nām-ı dost hem yād-ı dost (25G/1)

"*Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarf edenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz.*"[1128] ayetinin gereği olarak ilahî aşk ve muhabbetle Hakk'a yönelen, O'na vuslat yolları arayan kul, sonunda Hakk'ın irşadına mazhar olur. O'nun irşadı ise şaşmaz, yanıltmaz.

Ol ṣabā-reftār semend-i himmete ṣevḳle süvār

Rāh-ı ʿaşḳda Ḥaḳḳ'ıñ irşādı seniñdir ʿāḳibet (23G/2)

[1126] Bülent Akot, "Tasavvufî İrşad Metodu Olarak Sohbetin Fonksiyonu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/31 (2014), 31.

[1127] İrşad kavramının ilişkili olduğu diğer kavramlar için bkz. İsmail Kasım, *Tasavvufta İrşad ve Mürşide Teslimiyet* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 7-20.

[1128] Ankebût 29/69.

İrşadın ikinci vechesi ise, Allah'ın veli kullarının Hak yoluna davetidir. Nitekim bir ayette "*Sen (alanlar için) öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir.*"[1129] buyrulmaktadır. Bu ve bunun gibi ayetleri kendilerine şiar edinen Hak dostları, kendine has irşad yol ve yöntemleriyle insanları Hak ve hakikate davet etmişlerdir. Burada da önemli olan husus, mürşidin irşadı Allah'ın izni ve iradesiyle yaptığını unutmamaktır. Nitekim bu hususta Abdülkâdir Efendi, kulun Allah'a kavuşmayı kendine dert edindiğinde Allah'ın yardım ve inayetinin kula yetişeceğini, Allah'ın inayeti sayesinde pîrlerin irşadı ile Hak yoluna yönlendirileceğini belirtmektedir.

Ey derdlü bil dermān saña imdād-ı Raḥmān yetişür

Rāh-ı Ḫudā'ya reh-nümā irşād-ı pīrān yetişür (41G/1)

İrşadın tesirli olmasında diğer bir husus da aşktır. Şeyhin manevi rehberliğini talep eden sâlikin kalbi, aşk ve şevkle dolu olmalıdır. Sâlik, aşkla bu yola girerse şeyhinin telkinleri ona şerbet olur. O, şeyhinin manevi rehberliğinde mutlaka irfana erer.

Şerbet-i irşādı kim nūş eylediyse ʿaşḳla

Dest-i mürşidden ki o ʿirfāna vāṣıl olmaya (191G/3)

3.2.4.6. Meydân

Arapça geniş alan anlamında kullanılan meydan, tasavvufta cemâl-i ilahînin temaşa edildiği yer; zikir, vecd ve muhabbet sahası anlamında bir terimdir. Aynı zamanda dergâhlarda toplu zikirlerin yapıldığı, sohbetlerin verildiği geniş alanın adıdır.[1130] Dolayısıyla meydan, hem zahiren toplanılan bir mekân hem de manevi olarak Hak'la cem' olunan mübarek bir makamdır ve bunun için de dergâhların hürmet gösterilen bölümlerindendir. O mekânı ancak münkirler hor görür. Orası öyle bir mekândır ki oraya girenin ilahî nurlarla muhakkak yüzü aydınlanır. Meydanın sahibi olan şeyhin nazarı, kalpleri aydınlatır. Meydana giren, Hakk'a ulaşma seferinde yolunu kaybetmez.

[1129] Zâriyât 51/55.

[1130] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Meydân", 332-333.

Rū-siyeh münkir gibi meydāna itme dūn-naẓar

Rūşen it vechiñ bugün meydānda nūr-ı māhdan (166G/3)

Nice bir ṣoġuḳ ḥadīdāsā ḳatı maġrūr ḳalur

Gel girüp meydāna saʿy it olma tā güm-rāhdan (166G/3)

Meydan ehli olmanın şartları vardır. Bunlardan birincisi aşktır. Aşk olmadan vuslat olmaz ve aşksız meydana girilmez. İkincisi ise aşkın verdiği sekr hâli ve şeydalıktır. Sekr hâlinin yansımaları olan vecd, cezbe ve kendinden geçme, aşk meydanlarının vazgeçilmez unsurlarıdır. Âşığı çıldırtan maksud kokusu ve Hak rayihası bu meydanda duyulur.

Ey ʿāşıḳ-ı şeydā yine dīvāne mi geldiñ

Maḳṣūd ḳoḳusın almaġa meydāna mı geldiñ (109G/1)

Abdülkâdir Efendi yukarıdaki beyitte "divâne" kelimesini tevriyeli kullanarak hem aşk meydanı erlerinin bir özelliği olan divaneliklerini anlatmış hem de Hak kokusu duyulan, âşıkları çılgına çeviren meydanın, divanda yani Eşrefî Dergâhı'nın divanında olduğunu ifade etmiştir.

Meydana sadakatle gelen kişiye vuslat fırsatı yüzünü tutar (11G/4). Visalin şahidi, meydanda sabitkadem olandır (13G/6). Bu meydan, Hak meydanıdır. Hak meydanının ateşi, tevhîd ile yanmaktadır. Tevhîd ateşi ile yanan ve meydana kendini teslim eden sâlik bütün mâsivâsını yakmış, saflaşmış âdeta bir aşk ve tevhîd koru hâline gelmiş olur.

Naʿre ur meydān-ı Ḥaḳ'da neşʾe-i tevḥīd ile

Yaḳ bütün aġyārı dilden şuʿle-i tevḥīd ile (216G/1)

Şiirlerde aşk ve âşıkların toplanma alanı olarak görülen bu Hak meydanında canlar kurban edilir. Kimse can ve baş derdine düşmez. Aşk meydanının gereği de budur.

Seninçün cān virüp serden geçenler

Viṣāl ārzū idüp meydāna geldi (21K/1)

3.2.4.7. Mürid

İrade eden, talepte bulunan anlamlarında kullanılan mürid kavramı tasavvufta Allah'a vuslatı arzulayan, iradesinden soyutlanan, bir mürşide intisap eden, Rabbine duyduğu şiddetli iştiyak sebebiyle gönlünden dünyevî arzuları çıkarıp iradesini Allah'ın iradesine teslim eden kişiyi tanımlamaktadır.[1131] *Dîvân*'da mürid ile birlikte sâlik, tâlib, râğıb gibi farklı kavramlar da kullanılmaktadır. Hak yoluna talip olan müridlerin yolu çetindir; önünde maddi, manevi pek çok engel bulunmaktadır. Bu engelleri aşmanın, yol kesicilerden kurtulmanın çaresi, müridin teslimiyet duygusu içinde sabitkadem olmasıdır (49G/1). Hakk'a vâsıl olma yoluna giren müridin gözü uyku, bedeni rahat görmez; gece gündüz Hakk'ı zikreder ve O'na ulaşma yollarını arar.

Ḫˇāb u rāḥat eylemez rāh-ı Ḫudā'da sālikūn

Ẕikr-i Ḥaḳḳ'a her nefesde olagör muʿtād sen (8K/2)

Mürid, seyr ü sülûk yoluna girdiğinde onu pek çok vazife beklemektedir.[1132] Mürid öncelikle yolunda ve sözünde sadık olmalıdır. İkincisi şeriata son derece bağlı olmalı, farz ibadetleri harfiyen yerine getirmeli, nafilelerle Allah'a yaklaşma yolları aramalıdır. Bununla birlikte irade ve tedbirini terk etmeli; kendini şeyhine teslim etmelidir.

Ol mürīd-i ṣıdḳ u ṭāʿat terk-i tedbīr eyle kim

Şeyḫ-i kāmil himmeti cismiñde ḥükm-i cār gör (37G/2)

Mürid, kendini şeyhinin manevi rehberliğine teslim etmeden Hakk'a vuslat mümkün değildir (149G/3). Sâlikin hedefi, gayesi Hakk'ı bulmak O'nda fenâya ermek olmalıdır. Çünkü fenâ makamı sâlike her an gereklidir.

Gözet fırṣat fenā fī'llāha saʿy it

Fenā sāliklere her dem gerekdir (70G/5)

[1131] Göktaş, *Hicri IV. Asır Buharâ'da Tasavvuf Kelâbâzî Örneği*, 345-346; Sühreverdî, *Avârifü'l-me'ârif: Tasavvufun Esasları*, 62.

[1132] Müridin manevi yolculuğa çıktığında onu bekleyen görevler hakkında bilgi için bkz. Gümüşhanevî, *Câmi'ül-usûl: Velîler ve Tarikatlarda Usûl*, 87-96; Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, 393-400.

3.2.4.8.Mürşid

Mürşid, bir rehber öncülüğünde girdiği manevi yolculuğu tamamlayarak kendine intisap eden sâliklere Allah'ı gerçek anlamda sevdiren, sâlikleri de Allah'ın seveceği ve razı olacağı şeylere yönlendiren kâmil insandır.[1133] Dolayısıyla hakikî manada mürşid-i kâmil, Hz. Peygamber'dir. Onun yolundan giden ve genellikle silsile yoluyla ona ulaşan; kendine uyanlara doğru yolu gösteren, hak ve hakikati anlatan, Allah'ın veli kullarına da şeyh, mürşid, pîr, baba gibi tabirler kullanılmıştır.[1134] "*Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler.*"[1135] ayetinde dile getirilen Allah'ın sevdiği kullar zümresine dâhil olmak isteyen sâlik, kendi yolunun dışında söylenen dedikodulara itibar etmez. Çünkü o, vuslat arzusu içindedir. Dolayısıyla onun vazifesi selim bir kalple şeyhinin dergâhında durmasıdır (37G/3). Aşkla şeyh dergâhına gelen kişi ilahî aşka âşina olur. Aşk pîrlerine hizmet ettikçe ilahî feyizlerin mazharı hâline gelir. Pîrlere hizmet, ilahî feyizlere nail olmaya bir vesiledir.

Āşinā-yı bezm-i ʿaşḳ ol pür-fiġān itsün seni

Ḫidmet it pīrān-ı ʿaşḳa feyże kān itsün seni (246G/1)

Mürşidin, Allah'ı hatırlatıcı söz ve telkinleri, nisan yağmuru gibi müridin kalbinde manevi inci tanelerinin oluşmasına vesile olur (89G/5). Mürşide intisap edip elinden irşat şerbeti içen her sâlik, muhakkak irfana erer ve marifet deryasına dalar (191G/). Mürşidin ettiği zikir, dervişin kalp aynasını cilalar ve parlatır. Şeyh telkiniyle aydınlanan ve saflaşan kalp, ilahî remiz ve tecellilere vâkıf olur.

Olar ki ṣayḳal-ı ẕikrile ḳalbi itdiler taṯhīr

Dem-ā-dem vāḳıf-ı remz oldılar mürşid lisānından (16K/4)

Nasıl ki hiç bilinmeyen bir yola ya da mekâna rehbersiz, âşinasız girilmesi ne kadar tehlikeli ve giren için ne kadar belirsizliklerle dolu ise manevi bir yol tutup Allah'a

---

[1133] Sühreverdî, *Avârifü'l-me'ârif: Tasavvufun Esasları*, 103-104.

[1134] Mürşid ve mürşidde bulunması gereken vasıflar hakkında bilgi için bkz. Uludağ, *Tasavvufun Dili*, 67-118; Gümüşhanevî, *Câmi'ül-usûl: Velîler ve Tarikatlarda Usûl*, 299-315; Sühreverdî, *Avârifü'l-me'ârif: Tasavvufun Esasları*, 103-118.

[1135] Mâide 5/54.

ulaşmak isteyen kul için de rehbersiz ve yalnız bu yola girmek o kadar tehlikeli ve sakıncalıdır.[1136] Dolayısıyla manevi yolculuğun şartı, kâmil bir mürşidin rehberliğine kendini teslim etmektir. Pîr rehberliği tevhîde giden yoları kolaylaştırır, kulu illiyyîne ulaştırır.

Hīç olur mı ki Necībā vara ʿilliyyīn'e cān
Bulmayınca naẓar-ı pīrle hüdā-yı tevḥīd (33G/6)

İt teşebbüṣ dāmen-i pīre bugün gel ṣıdḳ ile
Baʿdehu medhūş u mest ol cürʿa-i tevḥīd ile (216G/2)

Bilindiği üzere Abdülkâdir Efendi, Eşrefî Dergâhı'nda yarım asır şeyhlik makamında bulunmuştur. Dolayısıyla şiirlerinde Eşrefî tarikatına girmenin, bu yola intisap etmenin ayrıcalıklarına sıklıkla değinmiş; kendinden önce şeyhlik makamında bulunmuş ve kendilerinden el aldığı şeyhlerinden övgüyle bahsetmiştir.[1137] Eşrefî dergâhının şeyhine sadakatle yüz sürüldüğünde nefis saflaşır, dünya zindanına düşmekten korunur ve ilahî nimetlere nail olunur.

Eşrefîlerden olup gir rāhına
Nefsi ṣāf it düşme dünyā çāhına
Sür yüzüñ ṣıdḳıla şeyḫ dergāhına
Mürşidiñ feyżin alup ṭatmaḳ gerek (39M/3)

[1136] Manevi yolculukta bir şeyhe ihtiyaç hakkında Kuşeyrî şöyle bir misal kaydetmektedir: "Yetiştireni ve dikeni olmadan kendi kendine ve hudâî-nâbit olarak biten bir ağaç yaprak açar, fakat meyve vermez. Nefes nefese ve tedricî bir surette tarikatın adabını öğretecek bir üstada sahip olmayan müridin durumu da böyledir. Bu durumda olan mürit hevâ ve hevesine tapar, başka bir kurtuluş yolu bulamaz." Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, 483-484. Ayrıca Allah'a ulaşma yolunda şeyhin gerekli olup olmadığı konusundaki tartışmalar için bkz. Uludağ, *Tasavvufun Dili,* 90-100.

[1137] 2 numaralı kaside ile 145 numaralı gazelde silsile hâlinde sıraladığı Eşrefî şeyhlerinden övgüyle bahsetmiş, onların kendilerine intisap eden sâlikleri nasıl Allah yoluna ilettiklerini şevkle dile getirmiştir.

3.2.4.9.Zikir-Zâkir

"Bütün tarikatların temel unsuru olan zikir, kelime olarak anmak, hatırlamak demektir. Istılah olarak Allah'ın isimlerini, belli duaları, çeşitli zamanlarda belli miktarda sesli veya sessiz söylemek, tekrar etmek demektir."[1138] Kur'ân-ı Kerim'de "*Artık siz beni anın ki ben de sizi anayım*."[1139], "*Ey iman edenler! Allah'ı çok çok zikredin.*"[1140] ayetlerini kendilerine düstur edinen her tarikat, kendi mezhep ve meşrebine göre bir zikir tarifi yapmışlardır. Eşrefiyye tarikatına göre zikrin tarifi şöyledir: Zikir dilden başlar ve kalbe iner; kalpten ruha yol bulur, ruhta mekân tutan zikir, muhabbet-i ilahîyi celbeder. Ruh ve kalpte muhabbetullah vesilesi ile nefse ait sıfatlar gider ve kalp marifetullaha ehil hâle gelir. Marifetullahın kalpte zuhur etmesi ile perdeler kalkar, vasıtasız Hak cemâli müşahede olunur. Hakiki zikir ve zikrin asıl gayesi budur. Sadece dille tekrar edilen ve kalbe tesiri olmayan zikrin bir faydası yoktur.[1141]

Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde sıklıkla zikir kavramına değinmiş; zikrin insandaki tesirini ve zikir ile katedilecek mertebeleri ifade eden beyitler kaleme almıştır. Gönül ancak zikir nurlarıyla aydınlanır, kalpteki masiva karanlıkları zikir parıltılarıyla izale edilir (85G/3). Hakk'ın tecelli nurları, zikir ile zahir olur; zikir bir kalpte sakin oldu mu artık o kalp Hak'la buluşulan halvethaneye döner (95G/1). *Müzekki'n-nüfûs*'ta da belirtildiği üzere hakikî zikir, zâkirin gözündeki manevi perdeleri ref ü def eder, zâkirin kalbi ilahî feyizlerle dolar.[1142] Zikir denizine dalan, oradan ancak çok kıymetli inci taneleri çıkarır.

Çeşm-i ẕākirden iden refʿ-i niḳāb-ı iḥticāb
Dest-i ẕikr-i Ḥaḳ olur pür-feyż derūnı ḫānesin

İrmege maḳṣūda gel hem-dem olagör ẕikrile
Tā biḥār-ı ẕikr içinde bulāsın dür-dānesin (157G/2-3)

[1138] Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 152.
[1139] Bakara 2/152.
[1140] Ahzâb 33/41.
[1141] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, 358.
[1142] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, 353.

En ulvî zikir, tevhîd (lâilâhe illallâh) zikridir. Tevhîd zikrinin çekildiği meydanlar, zâkirler için gül bahçesi hükmündedir. Aşk ateşi, zakiri yakmış ve bî-karar eylemiştir (44G/1). Zâkir, zikir bahçesinin bülbülüdür (71G/1). Zâkirin cenneti zikirdir. Hakikî zikir ile zikrin cennetine girmek ve orada zâkirin hangi yüce makam ve mevkilere erdiğini görmek gerekir.

Ẕikr-i ḥaḳḳānī ṣafāsıyla Necībā ḳıl ḳarār

Cennet-i ẕikre girüp gör ẕākiriñ meʾvāsını (237G/6)

Zikrin icrası iki şekilde yapılmaktadır: Yüksek sesle veya etrafında bulunanların işitebileceği şekilde yapılan cehrî (açık) zikir; zikredenin sadece kendisinin duyabileceği bir şekilde yapılan hafî (gizli) zikir.[1143] Kâdirî tarikatının bir kolu ve Abdülkâdir Efendi'nin de müntesibi bulunduğu Eşrefî tarikatı cehrî zikri benimsemiştir. Eşrefîlere göre cehrî zikir, hafî zikirden evladır. Hakk'ın varlığını, birliğini, tevhîdi âleme haykırmanın bir vesilesi olarak görülen cehrî zikir, zâkirin kalbini kaplayan muhabbetullahın dışa vurumudur.[1144] Abdülkâdir Efendi de şiirlerinde cehrî zikrin nefis kalesini yıktığını ve kalpte benlikten zerre eser bırakmadığını dile getirmiştir (165G/2). Tevhîd darbesini nefis hisarına vurarak benlik duvarını yıkmak gerekir. Zikri açıktan yaparak nefsin yağmasından necat bulunur. Şunu da bilmek gerekir ki Hakk'a ulaştıran vasıta zikirdir. Bunu da ancak Hakk'a ulaşanlar, O'nda fenâya erenler bilir.

Cehr-i ẕikrile ḫarāb eyle ḥiṣār-ı nefsiñi

Ḍarbe-i tevḥīd ile ḳuvvet yetişdir gel dile

İtmeye yaġma seni nefsiñ ṣaḳın kendiñ gözet

Seyf-i cehr-i ẕikrile ḍarb eyleyüp ḳahrın dile

[1143] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Zikr", 540.

[1144] Keskinkılıç, *Eşrefoğlu Rûmî Tarîkatnâme*, 42.

Ṭut elin ẕikriñ Necībā dost iline reh-ber it

Mūṣil-i maḳṣūd ẕikirdir anı vāṣıllar bile (206G/2-4)

3.2.5. Tasavvufî Şahsiyetler

3.2.5.1. İbrahim Edhem (ö. h.161/778[?])

Horasan'ın bugün Afganistan sınırları içerisinde kalan Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. Yaşamının ilk yıllarında varlıklı ve müreffeh bir hayatı olan İbrahim Edhem, -menkıbelerde farklı anlatıların bulunduğu- kendisini hidayete yöneltici gaybi ve ilhami birtakım hadiselerin vuku bulmasından sonra zengin ve itibarlı hayatını terk ederek zühd yolunu seçmiştir. Genel kabule göre hicrî 161/m.778 tarihinde vefat eden İbrahim Edhem'in, varlıklı bir yaşamı bırakıp zühd ve tasavvuf yolunu seçmesi, dünya ve içindeki nimetleri terk edip derin aşk ve muhabbet neşvesiyle fenâ fi'llaha yönelmesi hem tasavvuf çevrelerinde hem de tasavvufun şekillendirdiği edebî metinlerde sıklıkla kendinden söz edilmesine neden olmuştur.[1145] Edebiyatımızda müstakil İbrahim b. Edhem eserleri kaleme alınmış, onun menkabevî hayatı pek çok edibe ilham kaynağı olmuştur.[1146] *Dîvân*'da üç beyitte zikredilen ve daima tecrîd ile birlikte anılan İbrahim Edhem'in Belh şehrinin hükümdarı iken Allah'a uluşma yolunda bütün varlığından sıyrılarak tecrîd yolunu tutması, dervişlere örnek olarak gösterilmiştir. Mâsivâ pasından arınarak saf hâle gelen gönül, dünyanın tacına tahtına, baht ve talihine bakmaz. O, İbrahim Edhem gibi tecerrüd köşesini kendine makam edinmiştir.

Ṭut tecerrüd dāmenin Sulṭān-ı Belḫveş dāʾimā

Naḳş-ı aġyārı gider dilden bu resmi cümle sil (13K/2)

[1145] İbrahim bin Ethem'in menkabevî hayatı ve kerametleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, thk. Süleyman Uludağ (Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984), 145-177; Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, 95-97; Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, 200-203; Molla Câmî, *Nefahâtü'l-üns min-Hadarâti'l-kuds*, thk. Abdulkadir Akçiçek, çev. Lâmi'î Çelebi (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2020), 130-132; Halime Gül, *İbrahim bin Edhem ve Tasavvuf Tarihindeki Yeri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

[1146] İbrahim b. Edhem'in edebiyatımıza yansımaları hakkında bilgi için bkz. Ramazan Çelik, *Türk Edebiyatında İbrâhîm bin Edhem Velâyet-nâmeleri ve Adanalı Seyyid Nevrûz'un Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem'i (İnceleme-Metin-İndeks)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 61-77; Nurettin Albayrak, "İbrâhim b. Edhem", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/295-296.

Baḳar mı bu cihānıñ taḫt u baḫtına muṣaffā dil

Tecerrüd kūşe-gīri dehre İbn-Edhemi geldi (236G/5)

İbn Edhem gibi dalḳ-ber-dūş olan

Bāb-ı tecrīd içre ol ẕī-şān olur (4K/2)

3.2.5.2.Hallâc-ı Mansûr (ö. h.309/922)

Hallâc-ı Mansûr h. 244/m.858 yılında İran topraklarında bulunan Beyzâ'da dünyaya gelmiştir.[1147] Küçük yaştan itibaren pek çok âlim ve mutasavvıftan ders aldıktan sonra Bağdat'a gelerek Cüneyd-i Bağdadî'nin sohbetlerine katılmıştır. Bu sohbetlerde istediğini bulamayan Hallâc, Bağdat'tan ayrılarak Hakk'a irşad vazifesi üstlenmiştir. Bu gaye ile başta Mâveraünnehir, Çin, Hindistan, Horasan, Semerkand olmak üzere pek çok şehri gezmiş, hak bildiği düşüncesini oranın halkıyla paylaşmıştır. Gittiği yerlerde halkın ilgisinin çok olması; kendi ile anılır hâle gelen "Ene'l-Hak" ifadesi ve dönemin siyasi sebeplerinden dolayı iftiraya uğramış, hakkında çıkarılan ölüm fetvası ile h. 309/m.922 yılında idam edilmiştir.[1148] Vahdet-i vücud anlayışının dışavurumu olan ve herkes tarafından anlaşılamayan "Ene'l-Hak" sözü ve Mansûr'un inandığı davada kendini feda etmekten çekinmeyişi, başta tasavvuf çevreleri olmak üzere pek çok Müslümanı derinden etkilemiş; onun hayatı, mücadelesi ve teslimiyeti edebî eserlere konu olmuştur.[1149] *Dîvân*'da üç beyitte ismen, bir beyitte ise "Ene'l-Hak" ifadesiyle geçen Hallâc-ı Mansûr, bütün beyitlerde darağacı ile birlikte anılmıştır. Kul, Hak yolunda âr ve namustan yani kınayıcının kınamalarından yüz çevirmeli, yârin zülfüne yani habl-i metin olan Hak ipine şevkle berdâr olmalıdır. Hak yolunda özen ve ihtimam baldırını sıvayan yani Hak yoluna

[1147] Zülfikar Güngör, "Tahirü'l-Mevlevî'nin 'Hallâc-ı Mansûr'a Dâir' Risalesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXXIX/1 (1999), 585; Ethem Cebecioğlu, "Hallac-ı Mansur", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXX (1988), 333.

[1148] Hallâc-ı Mansûr'un menkabevî hayatı ve düşünceleri hakkında geniş bilgi için bkz. Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, 617-628; Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, 253-257; Rıza Bakış, *Hallâc'a Göre Varlık ve Dînî Tecrübe* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 5-28.

[1149] Türk edebiyatında Hallâc-ı Mansûr imgesi hakkında bkz. Vehbi Tunç, *Edebiyat Geleneğimizde Hallâc-ı Mansûr İmgesi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

hakkıyla giren kul, maddi bütün varlığından geçer, Allah'a ulaşma yolunda en büyük engellerden olan beden perdesini asmak için fırsat gözler.

İden teşmīr-i sāḳ-ı ihtimāmı

Virür Manṣūr gibi ser dārı gözler (66G/5)

Rāh-ı Ḥaḳ'da ʿār u nāmūsı bıraḳ Manṣūr gibi

Zülf-i yāre gerden-i şevḳile ber-dār olagör (68G/2)

Aslında "Ene'l-Hak" sözü, ilk defa Hallâc-ı Mansûr tarafından söylenen bir söz değildir. Allah tarafından yaratılan her varlık, O'nun esmâ ve sıfâtının bir tecellisi olduğu için bakılan her eşya "Ben Hakk'ın tecellisiyim." demektedir.[1150] Çünkü Allah'ın tecellisi için yön ve semt, mekân ve zaman kavramı yoktur. "Ene'l-Hak" sözünün tecellisi kâmil manada Hz. Peygamber'de tezahür etmiş, onda ayan olmuştur.

Çün tecellī-i ene'l-Ḥaḳ oldı senden āşikār

Ol tecellī _içün Necībā yoḳ durur semt ü cihāt (22G/6)

3.2.5.3.Abdülkâdir Geylânî (ö. h.561/1166)

Hicrî 470/m.1077 tarihinde Geylân Eyaleti'nde dünyaya gelen Abdülkâdir Geylânî, küçük yaşta babasını kaybetmesi nedeniyle dedesinin himayesinde yaşamını sürdürmüştür. Gençlik yıllarında Bağdat'a giderek dönemin önemli âlimlerinden ders alan Abdülkâdir Geylânî, Müslim ed-Debbâs (ö. h.525/m.1131) vasıtasıyla tasavvufa girmiştir.[1151] Belli bir süre inzivaya çekilen Abdülkâdir Geylânî, Ebû Sa'd el-

[1150] Nitekim Osman Nevres Bey (ö. h.1293/m.1876), bir beytinde sadece insaların değil bütün varlığın "Ene'l-Hak" dediğini; hatta daldaki meyvelere hakikat nazarıyla bakılsa darağacındaki Mansûr şeklinde asıldıkları görüleceğini zarif bir ifade ile şöyle dile getirmiştir:

Çeşm-i Hak-bîn yok cihânda yoksa şâh u mîvesi

Her dırahtıñ dâr ile Mansûr şeklin gösterir

Osman Nevres, *Osman Nevres Dîvânı*, thk. Bayram Ali Kaya (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2020), 208.

[1151] Süleyman Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/234-235.

Muharrimî'den hırka giyerek irşad görevi üstlenmiştir. Hem yaşadığı dönemde hem de vefatından sonra pek çok insanın teveccühünü kazanan Geylânî, İslam dünyasının en yaygın tarikatı olan Kâdirî tarikatının da ilk şeyhi olarak kabul edilmektedir.[1152] Kâdirîlîğin bir kolu olarak ortaya çıkan Eşrefiyye tarikatının mensubu ve postnişini olan Abdülkâdir Efendi de, manevi şeyhi olan Abdülkâdir Geylânî'ye derin bir bağının olduğunu şiirlerinde dile getirmiştir. Abdülkâdir Efendi, *Dîvân*'ında bulunan bir şiiri Abdülkâdir Geylânî'ye ayırmış, ona duyduğu saygı ve hürmeti dile getirmiştir. Abdülkâdir Geylânî'nin silsile yolu ile Hz. Peygamber'e ulaşmasına atıfta bulunarak onun aslı ve nesebinin şerîf olduğunu; manevi zayıflığı yok ettiğini; gözde bulunan perdeleri kaldırdığını; Allah'ın cezbesi, kalbin zevk ve şevkle dolması, maksuda erilmesinin onun dergâhına yüz sürmekle mümkün olduğunu dile getiren Abdülkâdir Efendi, ona dost olmanın Allah'ın sevgisini kazanmaya bir vesile olduğunu söylemiştir.

Aṣl-ı ʿarīḳdir ol şerīf
Ol sırına saʿy it elīf
Ḳuvvet dilerseñ ey żaʿīf
Gel Şeyḫ ʿAbdü'l-ḳādir'e

Gel ṣıdḳıla gir rāhına
Sür yüziñi dergāhına
İrişdürür Allāh'ına
Gel Şeyḫ ʿAbdü'l-ḳādir'e

İsterisen ceẕb-i Ḫudā
Dil ola pür-ẕevḳ ü ṣafā
Ṭurma Necīb ṣubḥ u mesā
Gel Şeyḫ ʿAbdü'l-ḳādir'e (77M/2-4)

[1152] Abdülkâdir Geylânî'nin hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. Dilaver Gürer, *Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1999).

3.2.5.4.Eşrefoğlu Rûmî (ö. h.874/m.1469?)[1153]

Kâdirîliğin Anadolu sahasında tanınması ve yayılmasını sağlayan; Osmanlı döneminde Anadolu'da kurulan ilk tarikatlardan biri olan Eşrefiyye tarikatının kuruculuğunu üstlenen Eşrefoğlu Rûmî, yedinci kuşaktan Abdülkâdir Efendi'nin dedesidir. Eşrefî gelenekte büyüyen ve Eşrefî dünya görüşüne bağlı kalan Abdülkâdir Efendi'nin tasavvuf kültürünün şekillenmesinde şüphesiz en çok Eşrefoğlu Rûmî'den etkilendiği görülmektedir. Şiirlerinde Eşrefî olma ve Eşrefî dergâhında bulunmanın şerefli bir iş olduğundan dem vuran Abdülkâdir Efendi,[1154] biri Eşrefoğlu Rûmî'nin mezarı için ve diğeri mezarını ziyaret etmenin faziletini anlatan manzume olmak üzere üç şiirini Eşrefoğlu'na tahsis etmiş ve ondan övgüyle bahsetmiştir.[1155] Bununla birlikte silsilenâme türünde yazdığı şiirler başta olmak üzere [1156] pek çok şiirinde Eşrefoğlu'nu zikretmiş onun manevi büyüklüğünü dile getirmiştir.

Abdülkâdir Efendi'ye göre Eşrefoğlu Rûmî, Allah'a ulaştıracak, en güçlü bağdır (205G/1). Onun kadrini ve Allah katındaki mertebesini ne anlamak ne de ifade etmek mümkündür (205G/2). Onun gönül hazinesi Allah'ın sırları ile doludur, kalbi hikmet altınıyla yaldızlanmıştır (205G/5). İstenen her şey onun temiz gönlünde tecelli etmektedir. Onun sadrı, Allah'ın esmâ ve sıfâtının tecellilerinin parlak aynasıdır.

Cilvegerdir dil-i pākında anıñ her maḳṣūd

Ṣadrı mir'āt-ı mücellā durur Eşref-zāde (205G/10)

Eşrefoğlu'nun ihvanına ihsanı ve manevi yardımı, vefat etmesiyle son bulmamıştır. Onun yolundan giden ve hatta kabrini ziyaret edenler bile onun manevi feyzinden istifade etmektedir. Onun himmeti iman ehline çok büyüktür, Allah'ın izniyle ondan talepte bulunanlara imdat eder (38G/4). Onun değerini bilmeyenler ve onu küçük görenler, aslında kendi elleri ile kendilerini berbat etmişlerdir (38G/3). O, kabrine ziyaret

[1153] Eşrefoğlu Rûmî'nin hayatı hakkında çalışmamızın Giriş Bölümünde "Eşrefîlik ve Şiir" başlığı altında bilgi verilmiştir.

[1154] Abdülkâdir Efendi'nin Eşrefîliği öven şirleri için bkz. 224G; 12K; 37M; 61M; 79M; 90M.

[1155] İlgili şiirler için bkz. 9G; 38G; 205.

[1156] Silsilenâme konulu şiirlerde Eşrefoğlu Rûmî'ye ayrılan beyitler için bkz. 2k/1-5; 145G/1-2.

için gelenlerin selamını alır; gelenlere “Merhaba, hoş geldiniz!” der; ziyarete gelenlerin kalbini sürurla doldurur; gönlü viran olanları himmetiyle âbad eder.

Merḳad-i Sulṭān-ı Eşref-zāde ḳalbi şād ider

Muḫliṣīne medfeninden merḥabā feryād ider

Gel ziyāretgāh-ı Eşref-zāde’ye sen ṣıdḳla

Ḳuvvet-i ḳudsiyyesi vīrānıñı ābād ider (38G/1-2)

SONUÇ

"Eşrefzâde *Abdülkâdir Necîb Efendi ve İlâhiyât Dîvânı*" konulu bu tez çalışmasında, XVIII. yüzyıl Bursa'sının önemli mutasavvıflarından ve Eşrefiyye tarikatının yarım asır postnişinliğini üstlenmiş olan Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi'yi hayatı, tasavvufi görüşleri ve *Dîvân*'ı ekseninde incelemek amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşabilmek için onun bugüne kadar varlığı meçhul kalmış ve tarafımızca tespit edilen *İlâhiyât Dîvânı*'nın tenkitli metni, tahlilî metotla incelenmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünde araştırmanın amaç ve yöntemi ortaya konularak tezle ilgili kaynaklar değerlendirilmiştir. Yapılan literatür taraması sonucunda Abdülkâdir Efendi hakkında bilgi bulunan biyografik eserler başta olmak üzere Kâdiriyye/Eşrefiyye tarikatı hakkında yazılan eserler ve yapılan doğrudan ya da dolaylı akademik çalışmalar incelenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde Abdülkâdir Efendi'nin hayatı hem biyografik kaynaklardaki verilerden hem de inceleme sürecinde *Dîvân*'dan elde edilen hayatına dair bulgulardan hareketle ortaya konmuş, Abdülkâdir Efendi'yle ilgili şimdiye kadarki mevcut biyografik bilgiler daha ileri götürülmüştür. Yine bu bölümde onun eserleri irdelenmiş, edebî-ilmî-tasavvufi kişiliği kapsamlı bir şekilde incelenmiştir.

Dîvân'ın şeklî özellikleri ikinci bölümde ele alınmış; çalışmanın en kapsamlı bölümü olan üçüncü bölümde metin tahlili metotlarıyla *Dîvân*'nın muhteva incelemesi yapılmış ve nihayet dördüncü bölümde ise *Dîvân*'ın tenkitli metni ortaya konmuştur. Bu dört ana bölümden oluşan çalışmada tespit edilen bulgular ana hatlarıyla şöyledir:

1. Kâdirîliğin Anadolu sahasında tanınmasını ve yayılmasını sağlayan; Osmanlı döneminin ilk tarikatlarından Eşrefiyye'nin kurucusu ve dinî-tasavvufî Türk edebiyatının başat şairlerinden Eşrefoğlu Rûmî'nin yedinci kuşaktan torunu olan Abdülkâdir Necîb Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında şimdiye kadar kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmamızla birlikte Abdülkâdir Efendi'nin hayatı, eserleri, tasavvufî/edebî/ilmî görüşleri etraflıca ele alınmış ve ilim âlemine tanıtılmıştır.
2. Çalışmamızda şairin ailesi hakkında yeni bilgi ve bulgulara ulaşılmıştır. Bu kapsamda Abdülkâdir Efendi'nin kaynaklarda belirtilmeyen -muhtemelen adı

Şemseddîn olan- küçük bir çocuğunu ve yine genç yaşta bir kardeşini kaybettiği tespit edilmiştir.

3. Abdülkâdir Efendi'nin mal varlığı ve terekesi ilk defa tarafımızdan araştırılmış ve bu çalışmada yayımlanmıştır. Terekenin yayımlanması ile birlikte Abdülkâdir Efendi'nin yaşadığı dönemde sosyal gelir düzeyinin oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Bununla birlikte terekesinde mirasçıları arasında yer alan zevcesi Şerife Zahide Hatun hakkında ilk defa bilgi sahibi olunmuş, kızı Şerife Mediha Hatun'un hicrî 1202/m.1788 yılında henüz hayatta olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

4. Abdülkâdir Efendi'den bahseden birincil bazı kaynaklarda hayatına dair hatalı bilgilerin bulunduğu tespit edilmiş, bu hatalar çalışmamız aracılığı ile düzeltilmiştir. Örneğin Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde Abdülkâdir Efendi'yi aynı isimli başka biriyle karıştırarak vefat yılını h.1022/m.1613 tarihi olarak vermiştir.

5. Abdülkâdir Efendi'den bahseden hemen hemen bütün biyografik kaynaklarda onun 49 yıl postnişinlik yaptığı yönünde bir bilgi bulunmaktadır. Hâlbuki Abdülkâdir Efendi'nin en az 51 yıl meşihat makamında kaldığı çalışmamızla tespit edilmiştir. Onun, İncirli Eşrefiyye Dergâhı'nın üçüncü değil, dördüncü postnişini olduğu bilgisi de bu çalışmayla kanıtlanmıştır.

6. Abdülkâdir Efendi'nin Bursa'nın ileri gelenlerinden biri olduğu, sosyal statüsünün yüksek olduğu ve postnişin olmasıyla birlikte bu statüsünün giderek arttığı görülmektedir. Onun meşihat makamında bulunduğu dönemlerde Bursa a'yânları arasında sayılması, toplumu ilgilendiren resmî evraklarda isminin ve imzasının bulunması, toplum içindeki konumunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

7. Kaynaklarda, Abdülkâdir Efendi'nin Kur'ân-ı Kerim'i Bursa'nın çeşitli camilerinde verdiği tefsir dersleriyle bir defa hatmettiği ve bu derslerini de *Zübdetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* adlı üç ciltlik eserinde topladığı şeklinde bir genel kabul bulunmaktadır. Fakat yaptığımız araştırmada Abdülkâdir Efendi'nin biri babası İzzeddîn Efendi'nin yarım kalan dersleri olmak üzere tefsir derslerini üç kez tamamlamış olduğu, dördüncü tefsir dersini de ölümüne

sebep olan hastalığı nedeniyle yarım bıraktığı ve bunu da oğlu Safiyyüddin Efendi'nin devam ettirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

8. Kaynaklarda Abdülkâdir Efendi'nin eserleriyle de ilgili bazı hatalı bilgiler tespit edilmiştir. Abdülkâdir Efendi'ye nispet edilen *Sırrü'd-devrân* adlı eserin, aslında ona değil İznik Eşrefiyye Dergâhı'nın onuncu postnişini olan Şeyh Sırrî Eşrefzâde Abdülkâdir bin Abdullâh Efendi'ye ait olduğu anlaşılmıştır.

9. Kaynaklarda Abdülkâdir Efendi'nin üç ciltlik bir tefsir kitabının olduğu söylenmektedir. Yapılan incelemelerde üç ciltlik tefsirinin yanında hayatının son döneminde *Muhtasaru Zübdetü'l-beyân* adında iki ciltlik bir tefsir kitabı daha kaleme aldığı tespit edilmiştir. Yine Abdülkâdir Efendi'nin bu eseri hakkında kaynaklarda yer alan "Gazzîzâde Abdüllatif Efendi'ye aittir." bilgisi tez çalışmamız aracılığıyla düzeltilmiş; Gazzîzâde'nin, bu eserin müellifi değil müstensihi olduğu kanıtlanmıştır.

10. Mehmed Şemseddin Ulusoy'un tertip ettiği Bursa dergâhlarında kayıtlı kitap listeleri incelendiğinde, İncirli Eşrefî Dergâhı Kütüphanesi'nde yer alan Abdülkâdir Efendi'ye ait bir münşeat bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Bu bilgi doğrultusunda yaptığımız araştırmalarda Abdülkâdir Efendi'ye ait mecmualara ulaşılmış ve bu mecmualarda *Dîvân*'a alınmamış bazı şiirlerin bulunduğu tespit edilmiştir. Böylece bu yeni şiirlerin de eklenmesiyle divanın tekâmülü sağlanmıştır. Diğer yandan bu mecmuadaki bazı şiirlerden hareketle Abdülkâdir Efendi'nin dindışı konularda kaleme alınmış şiir denemelerinin de olduğu görülmüştür.

11. Abdülkâdir Efendi, ilme önem veren bir geleneğin mensubu olarak babasından devraldığı dergâh kütüphanesini kendi istinsah ettiği kitaplarla genişletmiştir. Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan, kendinin ve büyük oğlu Safiyüddîn Efendi'nin istinsah ederek dergâh kütüphanesine vakfettiği on bir adet kitap olduğu tespit edilmiştir.

12. Tezimizin en önemli bulgularından biri de hiç şüphesiz, mahlas benzerliğinden dolayı Abdülkâdir Efendi'ye ait olan bazı şiirlerin Sultan III. Ahmed'e atfedilmesi hatasının tespit edilerek düzeltilmesidir. Bu karışıklığın

sebebinin Ali Emirî Efendi olması ise bu tespiti daha da ilginç kılmaktadır. Bu bağlamda, Sultan III. Ahmed'e atfedilen 39 şiirin Abdülkâdir Efendi'ye ait olduğu çalışmamız aracılığıyla kanıtlanmıştır. Ayrıca Ali Emirî Efendi'nin, şiirlerin aktarımında bazı tasarruflarda bulunduğu da görülmüştür. Diğer yandan Ali Emirî'nin, Sultan III. Ahmed'in *Dîvânçe*'sini tertip ederken söz konusu şiirleri rastgele almadığı, kendine göre haklı sayılabilecek sebeplerinin olduğu, karışıklığın asıl sebebinin, Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu 632 kayıt numaralı şiir mecmuasını tertip eden kişiden kaynaklandığı da görülmüştür.

13. Bu tezle ulaşılan ve bizce edebiyat tarihimiz açısından önemli olan bir diğer sonuç ise aslında Abdülkâdir Efendi'ye ait olup yanlışlıkla Sultan III. Ahmed'in *Dîvânçe*'sine eklenen şiirlerin çıkarılmasından sonra adıgeçen sultana ait geriye kalan şiirlerin, bir dîvânçe oluşturacak kadar yekûn tutmamasıdır. *Dîvânçe*'deki ortak şiirler çıkarıldığında Sultan III. Ahmed'in *Dîvânçe*'sinde kalan manzumelerin toplam beyit/bend sayısı yüzü geçmemektedir. Bu da göstermektedir ki Sultan III. Ahmed, şiirle meşgul olmuş fakat bir dîvânçeyi dolduracak kadar şiir kaleme almamıştır. Başta Ali Emîrî Koleksiyonu'nda bulunan şiir mecmuaları olmak üzere yapılacak yeni mecmua çalışmalarının ve Sultan III. Ahmed'in edebî yönü ve şiirleri hakkında elde edilecek yeni bilgilerin, bu konunun daha çok aydınlatılması için büyük önem taşıdığı ortadadır.

14. Ali Emirî Efendi, âdeti olduğu üzere Osmanlı padişahlarının şiirlerine tahmîsler yapmıştır. Bu meyanda Sultan III. Ahmed'e ait olduğunu düşündüğü bazı şiirlere de tahmîs yazmıştır. Dolayısıyla Ali Emirî Efendi, farkında olmadan Abdülkâdir Efendi'nin bazı şiirlerini tahmîs etmiş; bu durum tez çalışmamız aracılığıyla tespit edilebilmiştir.

15. Tasavvufi şiir geleneğine sıkı sıkıya bağlı olan Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde mutasavvıf şairlerin dil ve üslup sınırları içerisinde kalmış; irşat vasıtası olarak gördüğü şiirlerinde halkın anlayabileceği sadelikte ve durulukta bir dil kullanmış; Arapça ve Farsça unsurlardan yararlanmakla birlikte şiirlerini anlaşılmaz, ağdalı bir hâle getirmekten de kaçınmıştır. Yunus Emre, Eşrefoğlu

Rûmî, Niyazî-i Mısrî gibi mutasavvıf şairlerce oluşturulan tasavvufi şiir dilinin bir yansıması olarak Eski Anadolu Türkçesi'nin bazı unsurlarına şiirlerinde yer vermiştir.

16. Abdülkâdir Efendi'nin bir mürşit olması ve irşat faaliyetlerinde bulunması hasebiyle şiirlerinde baskın olan üslubun vaaz/nasihat üslubu olduğu görülmektedir. Şiirlerinde şeriat ve tarikat kurallarını bir vaizin cami kürsüsünde kullandığı dil ve üslup ile anlatmaya çalışan Abdülkâdir Efendi, şiirlerini kuruluktan kurtarmak için tebliğî üslubuna engin ve coşkun bir lirizmi de ekleyebilmiştir. Bu sayede kuruluktan ve sadelikten kurtulan şiirlerinde, samimi bir dilin oluştuğu görülmektedir. Onun didaktik ve tebliğî üslupla kaleme aldığı şiirlerinde lirizm; ilahî aşk ve şevkin hâkim olduğu lirik şiirlerinde ise tebliğî bir dilin hâkim olduğu görülmektedir.

17. Abdülkâdir Efendi'nin, şiirlerinde söz sanatlarını sıklıkla ve ustalıkla kullandığı; mutasavvıf bir şair olması hasebiyle tasavvufî düşüncenin anlatımında sıkça sembolizmden yararlandığı görülmektedir. Şiirlerinde en çok teşbîh, istiâre, tanâsüb, telmîh, iktibâs, nidâ ve tarsî' sanatlarına başvurduğu saptanmıştır. Abdülkâdir Efendi, şiirlerinde söz sanatlarını başarıyla kullanmış, dilin ona verdiği bütün imkânlardan yararlanmaya çalışmıştır. Bu sayede -birkaç şiiri istisna tutulursa- şiirlerini kuruluktan ve sadelikten kurtarmış, şiirlerine lirizmi yüksek bir eda kazandırmıştır.

18. Abdülkâdir Efendi, şiir poetikası olarak değerlendirilebilecek düşüncelerini *Zübdetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* adlı tefsir kitabında dile getirmiştir. Buna göre Abdülkâdir Efendi, şiirde anlam ve muhtevayı şekilden daha önemli gördüğü için şairlerin sanat kaygısıyla anlamı feda etmelerini uygun bulmamıştır. Şiire dinî bir misyon yükleyen Abdülkâdir Efendi'ye göre şiir; insanı zikirden, Allah'ı anmaktan alıkoymamalı, şiirde mü'minlerin şeref ve haysiyetine yönelik hakaretler bulunmamalı, şairler eserlerinde insanları günaha sevk edecek şeylerden kaçınmalıdır. Ona göre şairler, diliyle cihat eden ve hikmetli sözleriyle insanları karanlıktan aydınlığa çıkaran mücahitlerdir.

19. Abdülkâdir Efendi'nin, kendinden önce yaşamış, aynı tasavvufi muhitin şahsiyetleri olan şairlerden etkilendiği açıkça görülmektedir. Onun şairliğinde en büyük etkiyi, İzzî mahlasıyla şiirler kaleme alan babası Eşrefzâde İzzeddin Efendi yapmıştır. Babasından sonra şiirlerinde etkisi hissedilen bir diğer mutasavvıf şair, Niyâzî-i Mısrî'dir. Yine, tasavvufi görüş ve düşünceleri noktasında en çok etkilendiği şahıslardan biri olan ve kendisinden şiirlerinde övgüyle bahsettiği Eşrefoğlu Rûmî'nin tesiri de açıkça hissedilmektedir.

20. *Dîvânı*'nın büyük bir kısmı gazel ve murabbalardan oluşan Abdülkâdir Efendi, altı farklı nazım şeklinde toplam 373 şiir kaleme almıştır. Kullandığı nazım şekillerinde en dikkat çekici hususlardan biri, murabbalarında klasik kafiye düzeniyle birlikte farklı uyak şekillerinin de kullanılmış olmasıdır. Ayrıca *Dîvân*'ında na't ve nutuk türlerine diğer türlere göre daha fazla yer vermiş olması da dikkat çekici diğer bir husustur. *Dîvân*'da nutuk türündeki manzumelere fazlaca yer verilmiş olması, Abdülkâdir Efendi'nin meşihat makamında halka irşat konumunda bir şeyh olmasıyla açıklanabilir.

21. *Dîvân*'daki manzumelerin neredeyse üçte biri Hz. Peygamber sevgisini işleyen şiirlerden oluşmaktadır. Şiirlerin konularıyla ilgili dikkat çekici bir başka husus da *Dîvân*'da Hz. Ali dışındaki halifelerden bahsedilen şiirlerin bulunmayışıdır. Abdülkâdir Efendi'nin ilk üç halife hakkında neden şiir kaleme almadığı konusunda bir sonuca varılamamıştır. Bununla birlikte 1B nüshasındaki eksik sayfalardan kaynaklı en az 20-25 şiir tespit edilememiştir. Kesin bir hükümde bulunmak mümkün olmamakla birlikte muhtemeldir ki bu eksik sayfalardaki şiirlerde diğer üç halifeden bahsedilmiştir. Konunun aydınlığa kavuşması yeni bulgulara muhtaçtır.

22. Abdülkâdir Efendi'nin dönemin sosyal olaylarına bigâne kalmadığı görülmektedir. Özellikle Sultan III. Mustafa döneminde başlayıp Sultan I. Abdülhamid döneminde devam eden Osmanlı-Rus Savaşlarını şiirlerinde işlemiş, Ruslara karşı yapılan savaşlarda padişah ve Osmanlı ordusunun muzafferiyeti için duygu ve düşüncelerini samimi bir dille ifade etmiştir.

23. Abdülkâdir Efendi'nin şiirine genel olarak aşk ve muhabbet dili hâkimdir. O, dünyaya ve hadiselere aşk penceresinden bakmayı tercih emiş, yaratılışın ve

var olmanın özünün/özetinin aşk olduğunu dile getirmiştir. Dolayısıyla şiirlerinde Allah'ın celâlî sıfatlarından çok cemâlî sıfatlarına yer vermiş, muhatabını korkutarak değil sevdirerek etkilemeyi kendine şiar edinmiştir.

24. Abdülkâdir Efendi, tasavvufî anlayışını insanın kemalâtı/olgunlaşması ve vuslata ermesi hakikati üzerine inşa etmiştir. Ona göre kemalâtın ve olgunluğun zirvesini Hz. Peygamber temsil etmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in rehberliği olmadan kemâle ermek düşünülemez. Bu anlayışın bir neticesi olarak *Dîvân*'daki manzumelerin neredeyse üçte biri Hz. Peygamber sevgisini işleyen şiirlerden oluşmaktadır.
25. İslam tasavvuf düşüncesinin temelini oluşturan "nûr", "sır", "aşk", "Hak", "cân" gibi kavramları şiirlerinde sıklıkla işleyen Abdülkâdir Efendi, yetiştiği kültürel ortamın tasavvuf telakkisine sıkı sıkıya bağlı kalmış; şiirlerinde yaratılış, vahdet-i vücûd, insan-ı kâmil gibi mefhumları kullanırken genelde Kâdirîliğin özelde ise Eşrefîliğin düşünce dünyasını yansıtmıştır.

Bu tez çalışması, Türk İslam edebiyatının temel zenginliğini teşkil eden manzum eserler silsilesine önemli bir halkayı daha ekleme amaç ve gayretiyle ortaya konmuştur. Tasavvuf tarihimizin olduğu kadar dinî-tasavvufi Türk edebiyatının da akla ilk gelen simalarından olan Eşrefoğlu Rûmî'nin neslinden olup XVIII. yüzyıl Bursa'sının önde gelen mutasavvıflarından sayılan Eşrefzâde Abdülkâdir Necîb Efendi, *Dîvân*'ı aracılığıyla ilim âlemine tanıtılmıştır. Abdülkâdir Necîb Efendi'nin *Dîvân*'ı, estetik düzlemdeki tekemmülünün yanı sıra dinî, tasavvufî yer yer de ilmî ve tarihî alanlardaki zengin muhtevası ile edebiyatımızın bu alanda ortaya konmuş olan benzerleri arasında dikkate değer bir yer edinmektedir. Ayrıca, Sultan III. Ahmed'e mâl edilen bazı şiirlerin Abdülkâdir Necîb Efendi'ye aidiyeti bu çalışma aracılığıyla kanıtlanmış ve böylece edebiyat tarihimizdeki bir yanlışlığın izale edilmesi çalışmamıza ayrı bir değer yüklemiş; bu vesileyle de Abdülkâdir Efendi'nin edebî hakkı teslim edilmiştir.

4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İLÂHİYÂT DÎVÂNI

4.1.Metnin İnşasında İzlenen Yol

a) Tenkitli *Dîvân* metninin hazırlanmasında *Dîvân*'nın Bursa İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi 1248-1249 numaralarda kayıtlı nüshaları, Ali Emirî Efendi'nin Sultan III. Ahmed adına tertip ettiği *Dîvânçe* ve 632 numaralı şiir mecmuası temel alınmıştır. Çalışmada nüshaların şiir bakımından en hacimlisi olan 1248 numarada kayıtlı *Dîvân* nüshası, müellif nüshası olma ihtimali nedeniyle esas nüsha kabul edilmiş ve "1B" olarak adlandırılmıştır. 1249 numarada kayıtlı nüsha "2B"; Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu Manzum 632 numaralı *Şiir Mecmuası* "M"; Ali Emirî'nin tertip ettiği *Dîvânçe* ise "AE" şeklinde adlandırılmıştır.[1157]

b) Çalışmamızın ilgili bölümlerinde belirtildiği üzere *İlâhiyât Dîvânı* klasik dîvân tertibine göre oluşturulmamış, şiirler bir sıralamaya tâbi tutulmadan *Dîvân* nüshasına kaydedilmiştir. Hem çalışmaya mürettep bir dîvân hüviyeti kazandırmak hem de okur ve araştırmacının eserden istifadesini kolaylaştırmak amacıyla şiirler, klasik dîvân tertibine göre tekrar sıralanmıştır. Bu bağlamda; *Dîvân*'da sırasıyla mesnevi, kaside, gazel, kıt'a ve musammatlar bulunmaktadır. Gazel, kıt'a ve musammatlar, huruf-ı hecâya göre dizilmiştir. Aynı harf içindeki şiirlerde ise nüshadaki varak numarası dikkate alınmıştır.

c) Manzumenin hangi varakta olduğu ve nüshalar arasındaki farklılıklar dipnotta gösterilmiştir. Örnek: "eyle nūş: cürʿa-i M, AE", "Beyt-i dil envār-ı ẕikrile olupdur pür-żiyā: Beyt-i dil envār-ı ẕikriñ ile ṭolsa żiyā AE"

d) Nüshada olmayan ya da yazılması unutulan kelimeler "Ø" işareti ile gösterilmiştir. Örnek: "bir baña çün: bir Ø çün 2B"

[1157] Çalışmanın birinci bölümünde "Eserleri" başlığı altında *İlâhiyât Dîvânı* ve nüshaları hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

e) Nüsha farklılıkları verilirken dizelerin sırası "/" işareti ile gösterilmiştir. Beytin/bendin birinci dizesi "/", ikinci dizesi "//" … şeklinde verilmiştir. Örnek: "// hem ʿirfāna: her ʿirfāna 2B".

f) Şiirlerde vezin ve anlam gereği yapılan metin tamirleri ile metin dışı eklemeler "[…]" şeklinde gösterilmiştir. Örnek: "esrār-ı ilāh[a]", "[Ḥarfü'l-elif]".

g) Nüshanın aslında bulunmasına rağmen vezin gereği okunmayan kelimeler ya da heceler "(…)" şeklinde gösterilmiştir. Örnek: "Ẓāhir olur gülşen-i dilde gül ü sünbül (ü) semen".

h) Çalışmada imlâ birliğinin sağlanması amacıyla Arapça ve Farsça kelimelerin, eklerin ve tamlamaların yazımında İsmail Ünver tarafından yazılan ve metin neşri sahasında genel kabul gören "*Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler*"[1158] adlı makale esas alınmıştır.

i) Metinde geçen ayet ve hadis iktibasları kalın ve eğik yazılarak dipnotta anlamları verilmiştir. Birden fazla geçen iktibasların sadece ilk geçtiği yerde anlamı verilmiştir.

j) Çalışmamızın dil ve uslup bölümünde de değinildiği üzere metin hem Klasik Osmanlı Türkçesi hem de geç dönem Osmanlı Türkçesi özellikleri taşımaktadır. Dolayısıyla metinde Türkçe eklerin yazımında bir standardın olmadığı görülmektedir. Bu nedenle eklerin düzlük yuvarlaklık uyumu XVIII. yüzyıl dil özelliklerine göre yazılmaya çalışılmış, bu konuda Yavuz Kartallıoğlu'nun hazırlamış olduğu "*Klasik Osmanlı Türkçesin'de Eklerin Ses Düzeni (16,17 ve 18. Yüzyıllar)*" adlı tez esas alınmıştır. Bu bağlamda;

   Geniş zaman eki (-Ur); zarf-fiil ekleri (-Up, -UbAN); isimden isim yapım eki (-lU); teklik 3. Şahıs emir eki (-sUn) eklerinin daima yuvarlak olarak yazılması tercih edilmiştir. Örnek: Gelür, oḳur, virür; gelüp, virüp, alup görüben; devletlü, ḳanlu, dürlü; aḳsun, içsün, çaġlasun.

[1158] İsmail Ünver, "Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler", *Türkoloji Dergisi* 11/1 (1993), 51-89.

Olumsuzluk eki (-sIz); görülen geçmiş zaman teklik 3. şahıs eki (-DI); soru eki (-mI); teklik 3. Şahıs iyelik eki (-I) daima düz yazılmıştır. Örnek: pervāsız, şüphesiz; oldı, gördi; görür mi, bilür mi; gözi, bülbüli. Bununla birlikte bir yerde kafiye gereği (-u) şeklinde kullanılmıştır. Bkz. "Ecel oḳu" (163G/4)

Bu eklerin dışında kalan diğer eklerin yazımında düzlük yuvarlaklık uyumu dikkate alınmıştır.

k) Nüshalarda bazı kelimelerin iki farklı yazımı ile karşılaşılmış, imlâda birlik olması amacıyla biri tercih edilmiştir. Örnek: Ḳarşu, Ḳarşı gibi.

l) Kelimenin sonlarında bulunan hemzeler (ء) metinde gösterilmemiştir. Örnek: semā, enbiyā…

m) Farsça vav-ı ma'dûle "ˇ" işareti ile gösterilmiştir. Örnek: ḫˇāb, ḫˇāce…

n) Metnin oluşturulmasında vezin gereği yapılan bazı tasarruflar şunlardır:

Vezin gereği açık okunması gereken kapalı hece (zihaf) eğik olarak gösterilmiştir. Örnek: "Bāḳīdir Allāh'ı iste ġayrıdan ḳıl ḥaẕeri"

Vezin gereği bazı kelimelerde ünlü türemesi yapılmıştır. (Tahrîk) Örnek: fikr = fikir, şükr = şükür…

Sesli harfle biten bir kelimeyi sesli bir harfle başlayan diğer kelimeye ulamak suretiyle bir hecenin düşürülmesi (teskîn) "_" işareti ile gösterilmiştir. Örnek:"şāyeste_olur".

Vezin gereği bazı Farsça tamlamalar birleştirilerek yazılmıştır. Örnek: "esrâr-ı Samed" ifadesi "esrâr-Samed" şeklinde yazılmıştır. "Degil midir nihān gör bu niçe esrār-Samed sende".

o) Şiirlerde geçen özel isimlerin ilk harfleri büyük yazılmış, kendinden sonra gelen ekler "kesme" işareti ile ayrılmıştır: Örnek: Ḫudā'ya, Muṣṭafā'dan…

4.2.Tenkitli Metninde Kullanılan Çeviri yazı (Transkripsiyon) Sistemi

Transkripsiyon Alfabesi				
آ-ا	a,ā,e		ص	ṣ
ء	ʾ		ض	ż/ḍ
ب	B		ط	ṭ
ت	T		ظ	ẓ
ث	S̲		ع	ʿ
ج	C		غ	ġ
ح	ḥ		ف	f
خ	ẖ		ق	ḳ
د	D		ک	k,g,ñ
ذ	z̲		ل	l
ر	R		م	m
ز	Z		ن	n
س	S		و	ü,u, ū,v,ö,o
ش	Ş		ه	h
			ی	y,ī,ı,i

4.3.İlâhiyât Dîvânı'nın Tenkitli Metni

Dîvân

[MEŞNEVÎ]

1.

Feʿilātün (Fāʿilātün) mefāʿilün feiʿlün

Ḫafîf + + – – (– + – –) / + – + – / + + –

1. Ḳuṭb-ı ebrār u merkez-i aḫyār
   Miḥver-i çarḫ u noḳṭa-i pergār

2. Ḳurretü'l-ʿayn-ı enbiyā vü rusül
   Cālis-i mesned-i şefāʿat-i kül

3. Bülbül-i şāḫsār-ı bāġ-ı belāġ
   Şāh-bāz-ı nişīmen-i ***mā-zāġ***

4. Bedr-i tābān-ı Leyle-i İsrā
   Maẓhar-ı *sırr*-ı ***elleẕī esrā***

5. Tācdār-ı ***denā fe-tedellā***
   Ṣadr-pīrā-yı bezm-i ***ev-ednā***

---

1. **1B 8[b].**

3. // **mā-zāġ: Mā-zāġa'l-başar**: "Göz ne kaydı ne de hedefinden şaştı." Necm 53/17.

4. // **elleẕī esrā: Sübḥāne'lleẕī esrā**: "Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir." İsrâ 17/1.

5. / **denā fe-tedellā**: "Sonra yaklaştıkça yaklaştı." Necm 53/8.

// **ev-ednā: Ḳābe ḳavseyni ev-ednā**: "Öyle ki, iki yay kadar hatta daha yakın oldu."Necm/9.

6. / **Levlāke: Levlāke levlāk lemā ḫalaḳtü'l-eflāk:** "Sen olmasaydın, eğer sen olmasaydın felekleri (âlemleri) yaratmazdım." Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 3/389 (Hadis nu: 2123).

6. Dürre-i pāk-ı lücce-i ***levlāk***
Şeref-i ḫāk u mefḫar-ı ***eflāk***

7. Şeb-çerāġ-ı mecāmiʿ-i nāsūt
Nūr-ı mişkāt-ı kaʿbe-i lāhūt

8. Ḳā’idü’l-ḫalḳ reh-nümā-yı hüdā
Ḥażret-i Muṣṭafā Ḥabīb-i Ḫudā

[ḲAṢĪDELER]

1.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün
Hezec +– – –/+– – –/+– – –/+– – –

1. Bi-ḥamdi'llāh yine bir meclis-i ḫatm oldı şāhāne
Müyesser ḳıldı luṭfundan şükür olsun bu iḥsāna

2. Burūsa ehline Ḥaḳ'dan olupdur maḥż-ı feyż-i Ḥaḳ
Anuñçün ḥāżır oldı cümle bezm-i ḫatm-i Ḳurʾān'a

3. Küşād it yā İlāhī bāb-ı ʿavnıñ ehl-i Bursā'ya
Ḫitām-ı ʿömri ḫayr it cümlesine ehl-i īmāna

4. Ḫuṣūṣan meclis-i ḫatme gelüp dergāhıña yüzler
Ṭutup senden kerem umanlara luṭf it bu iḫvāna

5. Riyāż-ı gülşen-ābād-ı gürūh-ı Eşrefī içre
Necīb'iñ gülbin-i cismin idüp sīr-āb Ḫudā ṣana

6. Daḫi hem vālidine Şeyḫ-i ʿİzze'd-dīn'e yā Rabbī
Naẓar it raḥmetiñle ḳabri içre ola ḫandāne

7. Tamāmen Şeyḫ-i ʿİzze'd-dīn-i Eşref-zāde-i merḥūm
İdüp ṣarf naḳd-i ʿömrin ḫiẕmet-i tefsīr-i Ḳurʾān'a

---

1. **1B 4[b], 2B 41[a].** İki nüshada da şiirin başına "***Hüve'llāhu'l-Muʿīn ve bihi nesteʿīn***" ibaresi yazılmıştır. 2B nüshasında ikinci beyit bulunmamaktadır.

6. // ḳabri: ḳabr 2B.

20. // hem ʿirfāna: her ʿirfāna 2B.

8. Ḫuṣūṣan fenn-i tefsīr içre bir mecmūʿa-i kübrā
Ḳılup cemʿinde himmet oldı bir tefsīr-i şeyḫāne

9. Bu bir tefsīr-i cāmiʿdir bütün Ḳāḍī ḥavāşiyle
Olupdur münderic anda müżāhi oldı *Tibyān*'a

10. Daḫi *İrşād* u *Teysīr Dürr-i Menṣūr* hem Ebū'l-Leyṣī
Celāleyn Ṣaʿlebī sedd-i *Medārik Feṭḥ-i Raḥmān*'a

11. Kevāşī ibn ʿĀdil Kāşifī *Tefsīr-i Ḥaddādī*
Kebīr-i Faḫr-ı Rāzī Ḳurṭubī hem Necm ü Ḳāşāne

12. Vecīz ü *Keşfü'l-Esrār* müntehā'l-ʿilm gösterür baḳsañ
Vasīṭ'le her varaḳ *Baḥrü'l-ʿulūm*'dan ḳıṭʿadır cāna

13. *Meʿālim* yā Ebū Ḥayyān u Nisābūrī'dir gūyā
ʿ*Uyūn Rūḥü'l-beyān*'ile ya tefsīr-İbn Ḥibbān'a

14. Hemān ṣan *Keşf* ü *Keşşāf*'dır münāsibdir Biḳāʿī'ye
İder ḥall lafẓ-ı Ḳurʾān'ı fehīm ü ʿāḳil insāna

15. Bu āṣār-ı celīlīn Şeyḫ-i ʿİzze'd-dīn'iñ Allāh'ım
Ḳabūl it dergehinde_eyle anı şāyeste rıḍvāna

16. Yarın rūz-ı cezā taḥt-ı livā-i faḫr-i ʿālemde
Anuñla beynimiz cemʿ eyle imdād it żaʿīfāna

17. Sekiz cild ṭarz-ı vālā üzre bir tefsīr-i zībādır
Gören bir kerre eyler intisāb tefsīr-i Ḳurʾān'a

18. **Necīb**-i zār u nā-çīz vaʿẓla çün itdi anı itmām
Peder gibi anıñ da bezm-i ḫatmi oldı ḫullāna

19. İlāhī sen naṣīb it bir daḫi bu meclis-i ḫatmi
Be-cāh-ı Seyyidü'l-kevneyn **Necīb**-i zār u giryāna

20. Ṣıyānetle mevāniʿden yine bir ḫatm ü hem bidʾe
Muvaffaḳ ḳıl bidāyetde nihāyetde hem ʿirfāna

21. **Necībā** ḥarf-i cevherdār ile ḫatme dinüp ṭārīḫ
Muvaḥḥidler gerek bezm-i celīl-i Rūm-ı ġufrāna
(موحدلر گیرک بزم جلیل روم غفرانه) (h.1162/m.1749)

2.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün
Hezec +– – –/+– – –/+– – –/+– – –

1. Cenāb-ı Ḥażret-i Sulṭān-ı Eşref-zāde-i Rūmī
Şücāʿ-ı ehl-i ʿaşḳ u maʿden-i esrār-ı Yezdānī

2. İderdi naẓra-i iksīri ʿayn-ı cevher-i ʿirfān
Nüḫās-ı ṭālib-i nā-puḫte vü her sālik-i ḫāmı

---

2. **1B 16[a], 2B 17[b].** 2B nüshasında on dördüncü beyit ile on yedinci beyit yer değiştirmiştir. On beş ve on altıncı beyitler 2B nüshasında bulunmamaktadır.

11**. // el-veled sırri ebih:** "Çocuk babasının sırrıdır." Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 4/270 (Hadis nu: 270)

14. // şāhididir: şāhid 2B.

33. // ḳılurdı: ḳılur 2B.

3. Ṭabīb-i ḥāẕıḳ-ı meslek-nümā-yı ṣāḥib-i īmān
Mezāyā-yı ledünnüñ vāḳıfı hem ʿilm-i rabbānī

4. Nice dem oldı mürşid rāh-ı Ḥaḳḳ'a ṣıdḳ-ı cān ile
Olunca ʿāzim-i dār-ı beḳā ol leyṯ-i Sübḥānī

5. Zihī devlet olasın āşinā kim rūḥ-ı pākile
İder sırrı niçe pejmürdeye dermān-ı vicdānī

6. Pes andan ṣoñra dāmādı olupdur cā-nişīni_anuñ
Odur ʿAbdü'r-Raḥīm Tırsī ki ʿaşḳ cisminiñ cānı

7. Anuñ ḥālāt-ı ʿuẓmāsına ḥaṣr u ḥad nice olsun
Çü ḫidmetle olupdur Ḥaḳ yolunda merd-i ḥaḳḳānī

8. Niceler vādī-i ḥayretde ḳalmışken anuñ ile
Selāmet buldılar ṭutduḳda andan dest ü dāmānı

9. Pes andan ṣoñra oldı Muṣliḥi'd-dīn mürşid ʿuşşāḳa
Heme-dem itdi ıṣlāḥ rütbe-i temkīnde iḫvānı

10. O ẕāt-ı pür-edeb murtāż-ı bī-pervā odur ḥaḳḳā
Şeh-i erbāb-ı ḥikmet baḥr-ı bī-pāyān ʿummānı

11. Pes andan ṣoñra Pīr Hamdī olundı yerine iclās
Dürüstī ***el-veled sırri ebīh*** oldı anuñ şanı

12. Selīmü'ṭ-ṭabʿ-ı pür-cūd-āşinā merd-i raḳīḳü'l-ḳalb
Miyān-ı ehl-i ḥālde ḫod müsellem idi ʿirfānı

13. Pes andan ṣoñra oġlı ṣulb-i pākı Sır ʿAlī Sulṭān
Oturdı post-ı irşāda geçürdi bunca aḥyānı

14. Mükemmil (ü) kâmil üstād-ı ilāhī olmasında hīç
Ne şübhe şāhididir anda olan vech-i nūrānī

15. Ḥasīb ü hem nesīb-i ʿālim-i şerʿ ü ṭarīḳatdır
Tamāmen vāṣıl-ı sırr-ı ḥaḳīḳat remz-i Ḳurʾānī

16. Seḫā-yı ṭabʿ-ı pāk[ı] şöhret-i āfāḳ u eṭrāfdır
İderdi beẕl-i ḥāl u ḳāl ḳamu evḳāt u her ānı

17. Şerīʿat hem ṭarīḳat resmini ġāyet mürāʿatle
ʿİmāret itdi ecdadı maḳāmın cümle virānı

18. Nice dil-teşneye āb u zülāl-i feyz-ı Ḥaḳk'ından
İrişüp ṣundı aḳdāḥ-ı Ḫudā'yı itdi reyyānī

19. Müsemmāsı semīsi hestīyile muttaṣıf idi
Bu kūh-ı sırr-ı Ḥaḳ'da olmuşidi şīr-i ġurrānī

20. Pes andan ṣoñra Ṯānī Ḥamdī kim ol ẕāt-ı ḳadr-ʿālī
Nice dem itdi iclās Dergeh-i Eşref'de Ḥaḳ anı

21. Velāḳin küççük oġlı sarʿalı sulṭān-ı ẕī-şānıñ
Peder manẓūrı oldı baṭn-ı ümde_iken bilā-cānı

22. Olupdur namı Luṭfullāh Efendi ol velī-Ḥaḳḳ'ıñ
Sülūk ehlinde saʿyile ḳomazdı ẕerre noḳṣānı

23. Müʾeyyed idi lāhūt ʿāleminden niçe ḥāletle
Anınçün bāk u pervāsız iderdi seyr-i rūḥānī

24. Nice aṣḥāb-ı vecdiñ ıżṭırābın selb idüp virdi
Şifā-yı ṣadr u temkīn o şeh-i maʿnā-yı ḥaḳḳānī

25. Pes andan ṣoñra oldı Eşref-i S̱ānī perende şeyḫ
Şeref buldı ṭarīḳat-ehl anuñla niçe vicdānī

26. Ḳamu ḥilm ü edeb cūd u seḥā olmuşidi pīşe
Semiyy-i faḫr-ı kevneyn Muḥammed Eşref-i S̱ānī

27. Cemāl-i ṭalʿatından bir gören elbet olur ḥayrān
Süṭūr-ı cebhesinde görinür Sūre-i Raḥmānī

28. O ḥadden müctehid-ẕāt-ı kerem ʿādetdi ʿuşşāḳa
Yüzünden oldı iḥyā niçeler olmuş iken fānī

29. Pes andan ṣoñra ʿİzze'd-dīn Efendi muḳtedā oldı
Nefesle ceddi postına oturup geçdi aḳrānı

30. Anı evlād beyninden ḥayātında ḫilāfetle
Ḳılup muḫtār iderdi ḥürmet aña ḥasb-i imkânı

31. Vaṣiyyet eyleyüp ṣūfīleri seccādeyi aña
Anı sāliklere ḳıldı reʾīs ü daḫi erzānī

32. Ebū'l-fażl [u] taḳī vü ṣāḥib-i taḳrīr hem tefsīr
Daḫi maʿnāda vü ẓāhirde kâmil idi īḳānı

33. Müceddid ü sā‘ī ḫayru’l-umūr hem nāṣiḥ-i nāṭıḳ
Raḳīḳü’l-ḳalb şefīḳü’l-ḫulḳ ḳılurdı nuṣḥ-ı sūzānı

34. Niceler feyż-yāb oldı yüzünden ẓāhir ü bāṭın
O niḥrīr-i ‘azīziñ nāmı ṭutmuş idi ekvānı

35. Anuñla dīn ü dünyā buldular ‘izzet bilā-taḥḳīḳ
Olupdur nāmı ‘İzze’d-dīn Aḥmed beyn-i ḫullānı

36. Çü biñ yüz elli üç Şa‘bān şehrinde olup ‘āzim
Fenādan dār-ı ‘uḳbāya olup Allāh’la gūyānī

37. İlāhī luṭf u iḥsānıñla ḳıl raḥmetlerin efzūn
Bize gösterme yā Rab ḳahrıñı hem daḫi nirānı

38. **Necībā** oldı dervīşāna bu ebyāt-ı medḥ-āṣār
‘İnāyet oldı Ḥaḳ’dan eyledik tertīb-i seyrān

[ĠAZELLER]

[Ḥarfü'l-Elif]

1.

Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün
Recez – – + – / – – + – / – – + – / – – + –

1. Rūy-ı Ḫudā mirʾātıñı göster Muḥammed Muṣṭafā
Dil sen şerīfiñ vaṣlını ister Muḥammed Muṣṭafā

2. Mihr-i cemāliñ urdı berḳ nūrıñla ṭoldı ġarb u şarḳ
Kim ki ala senden sebaḳ ne_ister Muḥammed Muṣṭafā

3. ʿĀlem bütün rūzile şeb feyżiñe oldı teşne-leb
Ey ẕātı aḥsen ṭavrı hep ḫoşter Muḥammed Muṣṭafā

4. Sen şāhı itmişdir Ḫudā sulṭān-ı cümle enbiyā
Eyler **Necīb** senden ricā Kevṣer Muḥammed Muṣṭafā

---

1. 1B 14[b], 2B 1[a], M 87[b], AE 29[a].

2. / Mihr-i cemāliñ: Māh cemāliñ M, AE.
/ ġarb u şarḳ: şarḳ u ġarb 1B, 2B.

3. / Feyżiñe oldı teşne-leb: feyżiñi eyler ṭaleb AE; feyżiñe itdiler ṭaleb M.
// ḫoşter: ḫoşdur M.

4. / Sen şāhı: Sen şāh M.

2.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Bezm-i ẕikr-i Ḥaḳ'da ʿāşıḳlar olur āteş-nevā
Anıñiçündür o dem olduḳları muḥriḳ-ṣadā

2. Maḥv idüp hīç eylemezler varlıġıyla imtizāc
Kendülerden fānīlerdir pes bular bulup beḳā

3. Pertev-i ḥüsn-i cemāl-i yār ile dem-bestedir
Öyledir ʿuşşāḳ-ı Ḥaḳ cānım buña yoḳdur çerā

4. Mā-sivāyı ḥücre-i dilden **Necībā** sür çıḳar
Tā ki ʿaks ide aña envār-ı esrār-ı Ḫudā

3.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Taḫt-nişīn-i bezm-i ḳurbet pertev-i nūr-ı Ḫudā
Maḥrem-i esrār-ı vaḥdet āşinā-yı irtiḳā

2. Mürg-i lāhūt-āşiyān şeh-bāz-ı evc-i ḳudsiyān
Nuḫbe-i kevn u mekān kişver-küşā-yı ıṣṭıfā

3. Eşref-i ḫayl-i rusül gencīne-i āyāt-ı kül
Dāʿī-i ḫayr-i sübül şeybā-yı cümle enbiyā

---

[2]. **1B 15[b], 2B 17[b].**

3. // Cānım: Ø 2B.

[3]. **1B 8[a].**

4. Melce-i rūz-ı ḳıyāmet sāʿī-i luṭf-ı ümem
Meʾmen-i dergāh-ı Ḥażret Muṣṭafā-yı Kibriyā

4.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Bizdedir feyż-i ilāhī bizdedir nūr-ı hüdā
Bizdedir ḥubb-i derūnī bizdedir ʿayn-ı velā

2. Jeng-i aġyārdan yuyup dil sāḥasın bulduḳ ṣafā
Bizdedir gencīne-i sır bizdedir ʿaşḳ-ı Ḫudā

3. Gülşen-i ʿaşḳ içre dāʾim ʿandelībveş şevḳile
Āh u feryād eyleriz çün bizdedir cānı fedā

4. Ṣūretā dil-ḫastayız muḥtāc-ı dermānız **Necīb**
Fī'l-ḥaḳīḳa maḥż-ı dermān bizdedir derde devā

5.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Maḳsem-i enhār-ı raḥmetdir vücūd-ı Muṣṭafā
Maṭlaʿ-ı envār-ı Ḥażret'dir vücūd-ı Muṣṭafā

---

[4]. **1B 15[b], 2B 17[a].**

[5]. **1B 16[b].**

2. Ḳālib-ı ekvāna ṭāḳat-baḫş-ı vicdān ol durur
Mecmaʿ-ı esrār-ı ʿizzetdir vücūd-ı Muṣṭafā

3. Cān u başıñla idegör ittibāʿ-ı şerʿ kim
Nuḥbe-i āsār-ı ḳudretdir vücūd-ı Muṣṭafā

4. Ḫasta-dil cūyende-i birr ü şifā gelsün **Necīb**
Ṣıḥḥat-i bīmār-ı ümmetdir vücūd-ı Muṣṭafā

6.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Muṣṭafā-yı Ḥażret-i Ḥaḳ muḳtedā-yı enbiyā
Müctebā-yı Rabb-i Muṭlaḳ reh-nümā-yı aṣfiyā

2. Menbaʿ-ı ḥilm ü kerem mesned-nişīn-i ʿizzetim
Ber-güzīn-i ḫayl-i ādem pīşvā-yı etḳıyā

3. Şeh-süvār-ı bezm-i ḥażret şehriyār-ı taḫt u baḫt
Maḫzen-i esrār-ı ḥikmet mültecā-yı evliyā

4. Eşref-i maḫlūḳ u emced ḳāmiʿ-i şirk-i Eḥad
Mefḫar-ı ʿālem Muḥammed müntehā-yı esḫıyā

---

6. **1B 17[a]**; Şiirin sonuna “naʿt-ı duʿā” yazılmıştır. Mahlas bulunmamaktadır.

7.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. İtdi eşyāya tecellī çün Cenāb-ı Kibriyā
Bāhir oldı ibtidā nūr-ı pāk-ı Muṣṭafā

2. Bu ʿavālim taḫtına ol şāhı sulṭān eyleyüp
Kenz-i esmā ḳuflunuñ miftāḥını virdi aña

3. Rūḥ-ı aʿẓam nūr-ı efḫam sırr-ı mübhemdir o ki
Söyleyen dillerde ʿaḳl-ı evvel oldur dāʾimā

4. Olmasa taḥt-ı Livā'sında bütün yevm-i cezā
Ādemü men-dūnehu kime olurdı ilticā

5. Ruḫları şāhid yeter maẓhar-ı tām oldıġına
Olıcaḳ bir yüzde böyle olsun envār-ı Ḫudā

6. Kaʿbe-i vaṣla irişmez hīç **Necībā** bir eḥad
Şerʿ-i pākına Rasūl'üñ itmeyince iḳtifā

---

7. **1B 38[a].**

4. // **Ādemü men-dūnehu:** "Âdem ve ondan sonraki nesiller, kıyamet günü sancağımın altındadırlar." Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/38 (Hadis nu: 11). Lafız nüshada "Ādem ü men-dūnehu" şeklinde yazılmıştır.

8.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ġarḳa-i envār u bedr-i cism ü cān-ı Muṣṭafā
Āşikārdır gün gibi nūr-ı ʿıyān-ı Muṣṭafā

2. Şuʿle-pāş-ı feyż-i Ḥaḳ'dır Ravża-i pür-enveri
Maṭlaʿ-i şems-i ʿināyetdir mekān-ı Muṣṭafā

3. Ḥaḳ ider redd-i selām aña ide her kim selām
Ḳatı aʿlādır ḥaḳīḳat üzre şān-ı Muṣṭafā

4. Nice biñ cürm ü ḫaṭāsı olsa hīç gelmez ʿaceb
Maḥv olur yüz sürdüginde āsitān-ı Muṣṭafā

5. Naġme-i dil-sūzını kesmez **Necībā** bülbülān
Çünki rengīndir cihānda gülsitān-ı Muṣṭafā

9.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Merḥabā ey ṣāḥib-i ʿirfān vekīl-i Muṣṭafā
Ḳuṭb-ı devrān ṣāḥib-i dīvān şerīf-i pür-nümā

---

8. **1B 52[b], 2B 2[a].**

1. / Cān:ḥān 1B.
4. / Cürm ü ḫaṭāsı: cürm ḫaṭāsı 2B

9. *Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı*, (Genel-1235) vr. 2a. Şiirin başlığı şöyledir: "Cenāb-ı ḥażret-i cedd -ḳuddise sırruhu- medḥine çekīde-i minḳār-ı ḫāmeye Necīb-i nā-çīz ü ʿacizdir."

2. Genc-i esrār-ı ilāh[a] ʿaşḳıla vāṣıl olup
Açdı ebvāb-ı künūz-ı ʿaşḳı itdi eṣ-ṣalā

3. Her kelāmında olur ʿaşḳdan cevāhir bir nevʿ
Mürşidān-ı ʿāleme yeter yetişür intifā

4. Seyr ü pervāzı olupdur ḥāyir-i ʿaḳl-ı beşer
Feyż-i esmāsına olmadı nefād u intihā

5. Baġ-ı ʿirfānda serīr-ārā-yı bezm-i ḳurb olup
Oldı aṣḥāb-ı velāya pīşvā engüşt-nümā

6. Kendözin dosta kemāliyle virüp anı bulup
Mā-sivā'llāhdan fenā bulup fenā-ender-fenā

7. Şerbet-i ṣahbā-yı bezm-i ezelīden nūş idüp
Pür-ṣafā geldi cihāna itmedi ġayrı ṣafā

8. Baḥr-ı vaṣf-ı ḥażret-i cedde **Necībā** ġavṣ idüp
İde mürvārīd-i feyżine Ḫudā seni sezā

10.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – –/ – + –

1. Ey Ḥabīb-i muḳtedā-yı enbiyā
V'ey Rasūl-i Muṣṭafā-yı Kibriyā

[10]. **1B 55[a].**

2. Maḫzen-i z̲ātıñdadır feyż-i ezel
Mecmaʿ-ı Esmā-i Ḥüsnā-i Ḫudā

3. Gevher-i z̲āt-ı şerīfiñ ḳıymetin
Bildiginden itdi Mevlā Muṣṭafā

4. Çün dıraḫt-ı cism-i pākıñ ser çeker
Ez-zemīn ber-ʿarşdır rūz-ı cezā

5. Eyleyüp berg-i şefāʿat bez̲lini
Mīve-çīn eylersiñ ümmeti şehā

6. Var mıdır ʿāṣīlere hīç bir penāh
Senden özge bir cenāb-ı mültecā

7. İt **Necīb**-i zāra sulṭānım nigāh
ʿArṣa-i maḥşerde ey kān-ı ʿaṭā

11.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Gir ḳanāʿāt gencine devlet yüzün ṭutsun saña
İr mez̲ellet rencine ʿizzet yüzün ṭutsun saña

2. Ṭālib-i cennet olup ḳurbetden itme iktifā
İr viṣāle tā iki niʿmet yüzün ṭutsun saña

---

[11]. **1B 22[b], 2B 4[b]**

3. Ṭalʿat-ı kāmildeki nūr-ı Ḫudā'ya it naẓar
Çehre-i maḳṣūdıñı rü'yet yüzün ṭutsun saña

4. Feyż-i Ḥaḳ-cū kim iseñ meydāna gel ṣıdḳıla kim
Fırṣatı bil behre-i vuṣlat yüzün ṭutsun saña

5. Ḫırḳa-i tecrīd ü tefrīdi giyüp rāh[a] yönel
Feyż-i ḥāle nāẓır ol fırṣat yüzün ṭutsun saña

6. Pey-rev ol ṣıdḳa **Necībā** yüri tenhā ḳıl dili
Tā gelüp maḥbūb ḳonup ruḥṣat yüzün ṭutsun saña

12.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Bizimle biledir Ḥaḳ ṣanma bizi sen tek ü tenhā
Olupdur ʿālem içre bize refīḳ nuṣret-i Mevlā

2. Meẕellet-ġār içre bir iki gün çekelim çille
Yine āḫirde ʿizzet rū-nümādır bize gör ferdā

3. N'olur idbārımız şimdi bize olmuş ise hem-dem
Yine iḳbālimiz devletle olur ʿāḳibet peydā

4. Görinmez çeşm-i Ḥaḳ-bīne **Necībā** mā-sivā-yı Ḥaḳ
Şühūd-ı Ḥaḳ ḳomaz bir dürlü şāhide sevād-sevdā

---

[12]. **1B 27[b].**

13.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Vaṣl-ı yāra himmeti gel pīr-i ʿirfānda ara
Vech-i pāka rüʾyeti mirʾāt-ı īmānda ara

2. Sen bugün ʿilm-i ledünne ṭālib olduñsa eger
Ḫıżr-ı maʿnā ṣoḥbetiyle ḳalb-i vīrānda ara

3. Dürr-i ʿaşḳ itmez tekevvün her dil [ü] her sīnede
Sen anı isteriseñ telḳīn-i nīsānda ara

4. Tā Ş̱üreyyā'dan ş̱erāya seyr ü seyrān eyleseñ
Pertev-i Mevlā'yı bulmazsıñ yine cānda ara

5. Ṭavḳ-ı ʿaşḳı gerden-i ṣıdḳa ṭaḳup meydāna gel
Fevz-i maḳṣūdı **Necībā** sen bu dīvānda ara

---

[13]. 1B 38[b], 2B 9[b], M 91[a], AE 25[a].

3. / Dürr: sırr AE.

/ dil: dili M.

// nīsān: lisān M, īḳān AE.

Bu beyit 1B ve 2B nüshalarında üçüncü beyit iken M ve AE nüshalarında dördüncü beyittir.

4. Bu beyit M ve AE nüshalarında üçüncü beyit olarak yazılmıştır.
/ seyr ü: ʿazm-i AE.

14.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. İtmeyen beẕl-i vücūd cānāna olmaz āşinā
Ḳılmayan ʿaşḳla sücūd Raḥmān'a olmaz āşinā

2. İçmeyen ṣahbā-yı ʿaşḳıñ cürʿasın rūz-ı ezel
Yad olup ʿaşḳ ehline rindāna olmaz āşinā

3. Çekmeyen cevr ü cefā hergiz ṣafāyı bulmadı
Bilmeyen ḳahrı luṭuf iḥsāna olmaz āşinā

4. Sürmeyen ḫāka yüzün mānend-i āb leyl ü nehār
Ġış u ġılden ṣāf olup ʿummāna olmaz āşinā

5. Olmayan tīġ-ı belādan sīnesi ṣad güne çāk
Dürr-i ʿirfānı bulup ol kāna olmaz āşinā

6. İt ṭabīb-i ḥāẕıḳa derdiñ **Necībā** ʿarż bugün
İtmeyen dil-ḫasta ʿarż dermāna olmaz āşinā

---

[14]. **1B 47[a], 2B 13[a].**

15.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Ebed ser-mest-i cām-ı cāvidāndır ʿāşıḳ-ı şeydā
   Bu şekl-i cisme girmiş özge şāndır ʿāşıḳ-ı şeydā

2. Çekerse çille-i ḫalvet fenā vü maḥv olam diyü
   Çürür ḳalmaz eṣer hīç bī-nişāndır ʿāşıḳ-ı şeydā

3. Helāk-ı küll-i şeyʾi ʿayn-ı dile ẓār görinürken
   O vech-i bāḳī ile şādumāndır ʿāşıḳ-ı şeydā

4. N'olur baḥrü'l-ḥayāt mānend-i feyż-baḫş olsa ḥavż-ı dil
   Necībā ḳālib-i ʿālemde cāndır ʿāşıḳ-ı şeydā

16.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Sūy-ı cānān rā çü meylem şod nemī-ḫˇāhem sivā
   Rūy-ı ū dīdem merā dādeş zi-ʿālem pes ġınā

---

15. 1B 58[b], 2B 24[a].

1. // şekl-i cisme: şekle cisme 2B.

16. 1B 15[b].

1. Canan tarafına meylim olduğundan beri canandan gayrı hiçbir şey istemiyorum. Onun yüzünü gördüm, bana bu âlemden istiğna geldi. (verdi.)
2. Ben derdime deman aradığımda; derdim de dermanım da O olduğu için O'dan başkasından ben derman ve deva bulamıyorum.

2. Çün be-ḫˇāhem men devā çün derdem ū dermānem ū
Pes nemī-yābed merā ez-ġayr-ı ū dermān devā

3. der-reh-i vaṣleş tecerrüd lāzım āmed ez-hevā
Z'ān ki men coz ez-hevā-yı ū nemī-ḫˇāhem hevā

4. Çün ṭaleb kerdī **Necībā** ez-vücūdet şev fenā
Īn vücūd ʿayn-ı ḥicābest pes ez-ū bāyed rehā

[Ḥarfü'l-bā]

17.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ey Rasūl-i Ḥażret-i Ḥaḳ ey şeh-i ʿālī-cenāb
Nūr-ı pākıñ z̲erresinden z̲erre oldı āfitāb

2. Pāyıña yüz sürmegi ʿarş-ı berīn ḳıldı sebeb
İrmege feyż-i ilāhīden aña z̲evḳ-i ḫiṭāb

3. Sen o z̲āt-ı muḫteremsin kim cemīʿ-i enbiyā
Dergehiñe ez-dil ü cān istediler intisāb

---

3. Onun yolunda Ona kavuşmak için nefsin hevasından kurtulmak ve soyutlanmak gerek. Zaten ben cananın ikliminden başka bir arzum yok. Canandan başka bir şey istemiyorum.
4. Ey Necib! Eğer cananı talep etmişsen vücudundan fani olmak gerekir. Çünkü bu vücut ve ten cananı görmeye tam bir engeldir, muhakkak bu örtüden kurtulmak gerek.

17. **1B 10ª, M 89ª, AE 6ª.** M ve AE nüshalarında dört ve beşinci beyitler yoktur.

6. / bī-çāreñe: bī-çāreye AE.

// āteşiyle: āteşinde M, AE.

4. ʿİzzet-i dāreyn ḳapıñ ḳulluġudur bī-rayb u şek
Ḫiẕmetiñde Cebraʾīl anuñiçün itdi şitāb

5. Şān-ı pākıñ ḫuṭbe-i ***Levlāk*** ile oldı ʿarīf
Cümle mevcūdātıñ aṣlısın buña ne irtiyāb

6. Bu **Necīb** bī-çāreñe ey faḫr-ı küll eyle meded
İştiyāḳıñ āteşiyle derdmend oldı kebāb

18.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ey süvār-ı kişver-i ***ednā*** nezīl-i bezm-i ***ḳāb***
Şuʿle-i nūr-ı cemāliñ ẕerresidir āfitāb

2. İsm-i Fettāḥ şol ḳadar itdi tecellī sende kim
Olduñ aḳfāl-i rumūz-ı kāʾināta fetḥ-i bāb

3. Kāse-i ʿuşşāḳ-ı leb-teşne olupdur cümlesi
Lūle-i engüşt-i luṭfuñdan tamām pür-feyż-i āb

4. Ṣad hezārān tef-lebe bir cürʿa-i ʿaşḳıñ yeter
Nice biñ biñ kişiden defʿ idiserdir ıżṭırāb

5. Ṣun Keremkārā **Necīb**-i zārıña rūz-ı cezā
Dest-i pāk-ı raḥmet-āmīziñ ile Kevṯer-şarāb

---

18. 1B 35ᵇ, 2B 8ᵇ.

1. / ***ḳāb: Ve kāne ḳābe ḳavseyni ev ednā:*** Öyle ki, iki yay kadar hatta daha yakın oldu. Necm 53/9.

19.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Yā Rasūla'llāh gider rūy u cemāliñden niḳāb
Āsitānıñ bendesi ʿāṣıḳlara ḳıl feṯḥ-i bāb

2. Şerbet-i feyżiñ devā-yı derd-i dildir ṣādıḳa
Kāse-i şevḳiñ yeter dil-teşneye şīrīn şarāb

3. Daʿvet eyle cānımız bezm-i riyāż-ı ḥażrete
ʿAfv idüp noḳṣānımız görme şeh-i ʿālī-cenāb

4. Yā Rasūla'llāh seniñ lāyıḳ budur hem şānıña
Devlet-i luṭfunla ḳıl **Dervīş Necīb**'i kām-yāb

[Ḥarfü't-tā]

20.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. İrāʾet eyleyüp feyż-baḫş rūyuñ baña imdād it
Nesīm-i iltifātıñla ġubār-ı hecri ibʿād it

---

19. 1B 37ᵇ.

20. 1B 19ᵃ, 2B 20ᵇ, M 93ᵃ, AE 7ᵃ.

1. / eyleyüp: eyleye M.
/ İrāʾet eyleyüp feyż-baḫş rūyuñ baña imdād it: İrāʾet eyle rūy-ı feyż-baḫşıñ baña imdād it AE.

// ġubār-ı hecri: ġubārı hecr 2B.

2. / Kerem kānı: Kerem kān 2B

2. Kerem kānı dü ʿālem şāhı revnaḳdār-ı ekvāsıñ
ʿİnāyet eyle ey faḫr-ı rusul vīrānım ābād it

3. Ne ārām eylemek mümkün **Necībā** bülbül-i ṭabʿa
Fiġān u ṣayḥa-i naʿt-ı Rasūl'i ṭurma inşād it

21.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel **– + – – / – + – – / – + – – / – + –**

1. Ruḫlaruñ mirʾātına ʿaks eylemişdir nūr-ı ẕāt
Men raʾānī ḳad raʾā oldı vecih-i beyyināt

2. Nefḫa-i cān-baḫş kevn-i ʿāleme feyżiñ durur
Aṣl-ı küldür ẕāt-ı pāḳıñ ferʿ olupdur kāʾināt

3. Zevraḳ-ı cismin ṣalar baḥr-ı ḥimāyıñ semtine
Kim ki ʿazm-i dergehiñ ḳıldı bulur sāḥil-necāt

4. El-emān ey vech-i arża ẕāt-ı pākı el-emān
Ḳaldım efkende reh-i ʿişyānda ālūd-seyyiʾāt

5. İntisāb-ı dergehiñ daʿvā ḳılur **Dervīş Necīb**
Ḥāşā kim meʾyūs ola rūz-ı cezā senden ʿuṣāt

---

3. // Fiġān u ṣayḥa: Fiġān ṣayḥa AE.

21. 1B 31[b].

1. // ***Men raʾānī ḳad raʾa***: ***Men raʾānī fe-ḳad raʾa'l-ḥaḳ:*** "Kim beni rüyada görürse hakikatı/gerçeği görmüştür." Müslim, *Sahîh-i Müslim Muhtasarı*, 2/283 (Hadis nu: 2267).

22.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ḳaşlarıñ ortasına ḫāliñ olupdur sırr-ı ẕāt
Ṣan ki ol mihrābda oldı imām-ı kāʾināt

2. Pertev-i çeşmiñ dü şemʿ-i pür-żiyādır lā-cerem
Görünür andan rumūz-ı nūr-ı ẕātıyla ṣıfāt

3. Çün ṭulūʿ itdi cihāna şems-i tāb-ı ṭalʿatıñ
İtdiler ḫurşīd ü māh gūyā ki ol demde memāt

4. Diḳḳati Muṣḥaf durur laʿliñ kelāmu'llāh sözüñ
Āşikār oldı özüñden bunca sırr-ı beyyināt

5. Maẓhar-ı ġaybü'l-ġuyūbdur ol siyeh gīsūlarıñ
Ḫadleriñ şāhiddir ol daʿvāya ey ḳāżü'l-ḳużāt

6. Çün tecellī-i ***ene'l-Ḥaḳ*** oldı senden āşikār
Ol tecellī _içün **Necībā** yoḳ durur semt ü cihāt

23.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Nice bir ey dil bu ġam şādī seniñdir ʿāḳibet
Telḫ-kām-ı hecre fem dādı seniñdir ʿāḳibet

---

[22]. 1B 25[b], 2B 5[a].

6. / ***Ene'l-Ḥaḳ***: "Ben Hakk'ım". Hallâc-ı Mansûr'un ulûhiyyet ve hulûl iddia ettiği gerekçesiyle öldürülmesine sebep olan meşhur sözü.

[23]. 1B 26[b], 2B 5[b].

2. Ol ṣabā-reftār semend-i himmete şevḳle süvār
Rāh-ı ʿaşḳda Ḥaḳḳ'ıñ irşādı seniñdir ʿāḳibet

3. Çehre-i maḳṣūd olur bir gün saña da āşikār
Bekle ṣıdḳıla deri hādī seniñdir ʿāḳibet

4. Sitr-i hemm ḳalḳup cemāl-i şādī eyler ẓuhūr
Ey **Necīb** köhne-dil ābādı seniñdir ʿāḳibet

24.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Gir ḥarīm-i ṭāʿata ey dil hemān fermān gözet
Pey-rev-i ṣıdḳ ol rıżā-yı Ḥażret-i Sulṭān gözet

2. Ṭurma bī-dāniş ṣaḳın nā-dān u cāhiller gibi
Behre-i vuṣlat dilerseñ ʿilmile ʿirfān gözet

3. Seyf-i tevḥīdle cihād-ı ekber eyle nefsiñe
Merd iseñ olma zebūn-ı nefs var meydān gözet

4. Nice bir bu ṣūret-i sümʿa riyā vü reng-i neng
Bezm-i tevḥīd içre gel iḫlāṣile īmān gözet

5. Dergehe tevcīh-i rū it olmadan ḳahrına düş
Ḳıl tażarruʿ cānıñile ʿafvile ġufrān gözet

---

[24]. 1B 36[a], 2B 9[a].

1. // Pey-rev: pīr 2B.
2. / nā-dān u cāhil: nā-dān Ø cāhil 2B

6. Ḫancer-i dest-i ḳażā ger sīneñi dilse **Necīb**
Ḳıl taḥammül baş u cānla vuṣlat-ı cānān gözet

25.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ol ki rāh-ı dosta yüz ṭutdı bulur irşād-ı dost
Dem-be-dem gitmez dilinden nām-ı dost hem yād-ı dost

2. Ḳanḳı ʿāşıḳ ṣıdḳıla çaġırdı nām-ı dost dost
İrmeye feryādına kimdir ki o feryād-ı dost

3. Luṭf u ḳahr-ı dost yeksān oldı çeşm-i ʿāşıḳa
Çünki tevʾemdir yüsür ʿusra budur muʿtād-ı dost

4. Tā ebed görmez dil-i ʿāşıḳ sivā vīrānlıġın
Çün raṣīn oldı tecellīden odur ābād-ı dost

5. Zīr-i bāl-i ʿāşıḳa pür-beyżadır işbu felek
Murġ-ı dil imdād-ı dostla oldı çün ṣayyād-ı dost

6. ʿAnber-i ḫoş-būy-ı ʿaşḳdan pür-meşām olur **Necīb**
Her ḳaçan esse tecellīden nesīm-i yād-ı dost

---

[25]. 1B 40[a], 2B 10[b].

4. // ābād: ābā 1B
5. / bāl: pāk 2B

26.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Ḥaḳ'ıñ sırrını bilmekdir kerāmet
   Bu sırra irmege Ḥaḳ'dan hidāyet

2. İden daʿvā-yı keşf ü hem kerāmet
   Netīce kendüye bulur ḫasāret

3. Kerāmet cevher-i sırr-ı Ḫudā'dır
   Aña lāyık mıdır her bir nedāmet

4. Ne ḥācetdir ki miski ide daʿvā
   İderken miskine rīḥi delālet

5. Ḫacālet daʿvā-yı misk ide bir kes
   Yoġiken kendüde miskden ʿalāmet

6. Kerāmetdir **Necībā** şerʿa uymaḳ
   Şerīʿatle olur neyl-i kerāmet

27.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. İlāhī āşinā-yı derdiñ olmaḳdır bize devlet
   Bilişmek ʿaşḳ-ı pākıñla olupdur ʿizzet ü rifʿat

---

[26]. 1B 53[b], 2B 25[b].

[27]. 1B 63[b], 2B 22[a].

1. // ʿizzet ü rifʿat: ʿizzet Ø rifʿat 2B.

2. Ser ü cān yolıña virmek seniñ ẕikriñle eglenmek
Seni bulup saña irmek ḳamu senden budur niʿmet

3. Firāḳıñla bu dil yansun mey-i ʿaşḳıñ ile ḳansun
Viṣāliñ bezmine irsün gide bu cümle hep firḳat

4. Refīḳ ol gel bugün baña ḥaḳīḳ ol sırdayım saña
Necīb eyle iriş aña ṣafā-yı dil bula ṣafvet

28.

Mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün

Hezec – – + / + – – + / + – – + / + – –

1. Ey kān-ı kerem sābıḳ-ı meydān-ı risālet
V'ey şāh-ı ḥarem fāyiḳ-i aḳrān-ı risālet

2. Ṭuġrā-yı nübüvvet mi ola yā iki ḳaşıñ
Menşūr-ı velāyet mi ya ʿünvān-ı risālet

3. Bu beste-miyān eylediğiñ seng-i pür-āṣār
Gözümde olan merdüm odur cān-ı risālet

4. Yokdur iki ʿālemde şehā sen gibi maḥbūb
Meftūnuñ olupdur heme ḫūbān-ı risālet

---

4. // Necīb: Necībā 2B.

28. **1B 79ᵃ.** Bu şiirin başında "*Zāde-i ṭabʿ-ı şerīf es-Seyyid Necīb Efendi – sellemehu'llāhu teʿālā-*" yazılmıştır. Şiirin sonunda ise "Fī 8 Receb 1174/m.13 Şubat 1761" notu bulunmaktadır.

5. Kesmez bu **Necīb** cānib-i raḥmıñdan ümīdin
Mücrimlere imdād ider ol kān-ı risālet

29.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

***Remel* – + – – / – + – – / – + – – / – + –**

1. Şerbet-i ʿaşḳ-ı Ḫudā'dan olmuşum her bār mest
Tā ezelden mest oluban oldım āḫir-kār mest

2. Şöyle bir nūş itmişim cām-ı elestden tā ebed
Ṣaḥva gelmem mest-i tāmım yoġiken deyyār mest

3. ʿĀşıḳ-ı mestiñ sözi mestānelikdir ġayrı yoḳ
Bülbülāsā her dem eyler mestligin iẓhār mest

4. Böyledir rāh-ı ṭaleb maṭlūb içün eyler ṣıyāḥ
Vāṣıl olur şübhesiz bil ṭālib-i dīdār mest

5. Zāhid-i ḫuşk ʿāşıḳ-ı mestiñ ne bilsün vaḳtini
ʿAşḳıladır ẕevḳ **Necībā** ḥaḳ bu kim ẕevḳdār mest

---

[29]. 1B 80[a].

[Ḥarfü'l-Cīm]

30.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. ʿAşḳ-ı Ḥaḳḳ'a düşeniñ derdine ʿaşḳ olur ʿilāc
ʿĀşıḳa anıñiçün olmaz sivāya iḥtiyāc

2. Gitdi tārīkī-i dil oldı çü menzilgāh-ı ʿaşḳ
Pür-żiyādır itdi īḳād anda dür-dāne sirāc

3. Dem-be-dem artmaḳdadır derd-i derūnı ʿāşıḳıñ
Ḫasta-dildir ḳālib-i tende şikest olup mizāc

4. Her dü ʿālemden geçüp ʿāşıḳ mücerred oldı çün
İtmez aṣlā jāl-i dünyāya **Necībā** izdivāc

[Ḥarfü'l-Dāl]

31.

Feʿilātün feʿilātün feʿilātün feʿilün

Remel + + – – / + + – – / + + – – / + + –

1. Dileriseñ ṭoġa her dem nefesinden ḫurşīd
İdegör ṣıdḳ-ı derūnile Ḫudā'yı tevḥīd

2. Bütün āfāḳa żiyā ṣādıḳ olan ṣubḥiledir
Güneşe reh-ber olup ṣıdḳı ile oldı be-dīd

---

30. 1B 14[a], 2B 15[b].

31. 1B 18[a], 2B 16[b].

3. Yem-i ṣıdḳa giren elbetde bulur gevher-i feyż
Keẕib ü daʿvā-yı bī-maʿnī ider feyż[i] baʿīd

4. Meḥaḳ-ı tecribedir saña **Necībā** ṣıdḳıñ
Gelemez dergeh-i ʿuşşāḳa dürūġile ʿanīd

32.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün
Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Ṣafā-baḫş-ı velādır müʾminīne meclis-i mevlid
Feraḥ-zādır ḳulūb-ı müslimīne meclis-i mevlid

2. Şuʿāʿ-ı naʿt-ı pāk-ı ḥażretile hep gider tārīk
Reh-i vuṣlat durur hem muḫliṣīne meclis-i mevlid

3. Simāʿ-ı siyer-i mevlid **Necībā** emr-i maḥbūbdur
Żiyā virür vücūh-ı sāmiʿīne meclis-i mevlid

---

32. M 93[a], AE 7[b].

2. // Reh-i vuṣlat durur: Reh-i vuṣlat olur AE.
3. / siyer: sīret AE.
// virür: vir[ür] M.

33.

Feʿilātün feʿilātün feʿilātün feʿilün

Remel + + – – / + + – – / + + – – / + + –

1. İdelim nūş gelüñüz cām-ı ṣafā-yı tevḥīd
Dil-i bīmār ola ki bula şifā-yı tevḥīd

2. İdelim zīver-i iḫlāṣla pür dillerimiz
Hem ṭahāretlü zebānile edā-yı tevḥīd

3. Şuʿle-i nūr-ı muḥabbetle yanaydı cānlar
Ṭola ḳalb ḫāneleri nūr u żiyā-yı tevḥīd

4. Rūy-ı maḳṣūdı görem diyü heveskār olan
Çekmelidir gözine küḥl-i cilā-yı tevḥīd

5. Ol ḳadar ṣıdḳıla gül-bang uragör dervīş kim
Ḳubbe-i çarḫa ire ṣīt u ṣadā-yı tevḥīd

6. Hīç olur mı ki **Necībā** vara ʿİlliyyīn'e cān
Bulmayınca naẓar-ı pīrle hüdā-yı tevḥīd

---

33. 1B 53[a], 2B 30[b].

3. / yanaydı: yandı 2B

[Ḥarfü'r-Rā]

34.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Eyā maḥbūb-ı Ḥaḳ ẕāt-ı şerīfiñ sırr-ı ekberdir
   Seniñle ṣadr-ı aʿlā-yı risālet daḫi efḫardır

2. Şeref-baḫş-ı gürūh-ı enbiyādır şübhesiz ẕātıñ
   Anıñçün pāyıña ṣad cānla cümle cebhe-güsterdir

3. Meded-sāz-ı ḳamu erbāb-ı ḥācāt-ı ḳıyāmetsin
   Sözüñ maḳbūl-i dergāh olduġı gün gibi eẓhardır

4. Sen ol sulṭān-ı ẕī-şān ḫāzin-i gencīne-i Ḥaḳ'sın
   Cenābıñdan nigāh-ı iltifāta külli efḳardır

5. Ġarīḳ-i baḥr-ı ʿiṣyānım **Necībā** gerçi kim ammā
   Efendim eşfaḳ ü hem mücrimīne raḥmı ekẕerdir

35.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Cism-i pāk-ı ḥażretiñ ġāyet ile ḳıymetlidir
   Her vecihden ḫilʿat-ı esmā ile ziynetlidir

---

34. **1B 16[b], M 88[b], AE 8[a].** 1B nüshasında 2. beyit M ve AE nüshalarında 3. beyit olarak alınmıştır.

1. // daḫi: çünki AE.
5. // ü hem mücrimīne: Ø hem mücrimīne 1B.

35. **M 93[b], AE 9[a].**

2. Ḥüsn-i ḫulḳuñ münbaʿiṣ oldı cemālinden şehā
Kim cemīl-i ḫulḳuñ ile ḥüsn-i ḫulḳ ḳuvvetlidir

3. Feyż-i cūduñdan utanmışdı[r] cihān deryāları
Dīdehā-yı ʿāşıḳānıñ semtine ḥasretlidir

4. Enbiyā vü mürselīn[e] sen şeh-i ʿālī-cenāb
Faḫr u zeyn-i küll-i ʿizzet oldıġıñ şöhretlidir

5. Maẓhar-ı tāmm-ı Ḫudā olduñ bulup Ḥaḳ'la ẓuhūr
Yerde gökde ḳadr u şānıñ mürtefiʿ ḥürmetlidir

6. Dergeh-i pākıñ ġubārı küḥl-i çeşm-i cānıdır
Bu **Necīb**'e ḳulluġında pek ḳatı raġbetlidir

36.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Gül-i ḫoş-bū ruḫuñ reşk-āveridir
Gülüñ aṣlı seniñ rūyın teridir

---

1. / ḥażretiñ: ḥażretiñ AE.
// ḫilʿatıñ: ṭalʿatıñ AE.
2. / cemālinden: cemāliñden AE.
// Kim cemīl-i ḫulḳuñ ile ḥüsn-i ḫulḳ ḳuvvetlidir: Ecmel-i ḥüsnüñ ile ḫulḳ-ı ḥasen ḳuvvetlidir AE.
3. / cihān deryāları: bütün deryālar M.
4. / sen şeh: ey şeh AE.
5. / olduñ: olup M.
// şānın: şānıñ AE.
6. // ḳulluġında pek ḳatı: ḳulluġıñ ġāyet ḳatı AE.

[36]. M 94[a], AE 9[b].

2. Sezādır ʿandelīb-i dil fedā cān
İderse būy-ı ravżañda yeridir

3. Seniñ sevdā-yı ʿaşḳıñla hezārān
Ṣafā-yāb oldılar anlar seridir

4. Ḳabā-yı vaṣfıñ ilbāsın **Necīb**-zār
Bu elfāẓa geyürdi pek cerīdir

37.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Gel ġıṭā-yı benligi refʿ eyle rūy-ı yār gör
Ḳalma ārāyiş-i nefse bundan özge kār gör

2. Ol mürīd-i ṣıdḳ u ṭāʿat terk-i tedbīr eyle kim
Şeyḫ-i kāmil himmeti cismiñde ḥükm-i cār gör

3. Güft ü gūyı n'eyleye maḳṣūda vuṣlat isteyen
Ṣaġ ḳalble dergeh-i şeyḫde ṭurup yalvar gör

4. Behre-yāb olmaz dürūġ-ālūd olan dervīş ebed
Gel **Necībā** şerḥ olan sīneñdeki esrār gör

---

1. // rūyuñ: rūyun M.
4. // elfāẓa geyürdi: elfāẓı getürdi AE.

37. 1B 17ª.

38.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Merḳad-i Sulṭān-ı Eşref-zāde ḳalbi şād ider
Muḫliṣīne medfeninden merḥabā feryād ider

2. Gel ziyāretgāh-ı Eşref-zāde'ye sen ṣıdḳla
Ḳuvvet-i ḳudsiyyesi vīrānıñı ābād ider

3. Ey dirīġā bilmeyen dergāh-ı pāk niʿmetin[i]
Şübhesiz kesb-i yediyle kendüyi ber-bād ider

4. Ehl-i īmāna celīdir bu velīniñ himmeti
İẕn-i Ḥaḳ'la ṭālibe rūḥ-ı şerīfi dād ider

5. Tende cānıñ var ise düş türbe-i raʿnāsına
Zāʾiri feyż-i Ḫudā'ya ṣāḥib-istiʿdād ider

6. Ḥamdu li'llāh yüz sürüp olduḳ **Necīb** şīrīn-meẕāḳ
Naḳl-i sır itdi bize aṣḥābını işhād ider

39.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Neyl-i feyż-i ʿaşḳ-ı Ḥaḳ bil çeşm-i giryānıñdadır
Behre-i vuṣlat dilerseñ ḳalb-i vīrānıñdadır

---

38. 1B 17[a], 2B 20[a].

39. 1B 17[b], 2B 20[b].

2. Gül-ʿizār-ı maʿrifetden būy-ı ʿıṭr-ı tesliyet
ʿAndelībāsā seḥerde āh u efġānıñdadır

3. Olmaz erbāb-ı sivāya ***men ʿaref*** sırrı ʿıyān
Fehm-i aṣl-ı sırrı ancaḳ nefsi ʿirfānıñdadır

4. Şāhid-i ġaybı viṣālin ṭālibe eyle ṣalā
Reh aña taḥḳīḳ **Necībā** çünki meydānıñdadır

40.

Müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün
Recez – – + – / – – + – / – – + – / – – + –

1. Dīvāne dil şemʿ-i Ḥaḳ'a pervāneveş yanmaḳ diler
Peymāne-i ʿaşḳı içüp ḥayrān olup ḳalmaḳ diler

2. Baḥr-ı ḥaḳīḳat ḳaṣd idüp feyż-i Ḫudā gevherlerin
Bulmaḳ içün girüp aña her dāʾimā almaḳ diler

3. Çün dost ile meʾlūf idi ezel güni meʾnūs idi
Ḥabs ü ḳuyūddan ḳurtulup üns bezmine varmaḳ diler

4. Herkesde bir dürlü ṭaleb vardır ki maḳṣūdı bula
Maḳṣūdına nāẓır olup göñül hemān ṭurmaḳ diler

5. Meydān-ı ʿuşşāḳda saña ṣıdḳıñ olupdur reh-nümā
Bu dil **Necīb** dostdan yaña ṣular gibi aḳmaḳ diler

---

3. // nefsi: nefs 2B

40. 1B 18[b], 2B 17[a].

41.

Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

Recez – – + – / – – + – / – – + – / – – + –

1. Ey derdlü bil dermān saña imdād-ı Raḥmān yetişür
Rāh-ı Ḫudā'ya reh-nümā irşād-ı pīrān yetişür

2. ʿAşḳıla bulmayup ṣafā ḥayvān gibi ṣubḥ u mesā
Maġlūb-ı nefs [ü] hem hevā olmaḳda ḫüsrān yetişür

3. Gülzār-ı ʿaşḳda bülbüle şān oldı feryād ṣıdḳıla
Bāʿiṯ olan vaṣl-ı güle kendüye efġān yetişür

4. Ṣuret-peres ṣūfī gibi itme ḫarāb cān u dili
Dervīş Necīb'iñ pendini gūş eyle ʿirfān yetişür

42.

Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

Recez – – + – / – – + – / – – + – / – – + –

1. Ey bī-zevāl-i Ẕü'l-celāl cümle ḳażā senden gelür
Ey Ẕü'l-kemāli ve'l-cemāl emre rıżā senden gelür

2. Bir kez tecellī ḫāka sen ḳıldıñ virüp şekl-i ḥasen
Ādem Nebī'ye cān u ten yā Rabbenā senden gelür

---

41. 1B 19[b], 2B 20[b], M 91[b].

4. / Ṣūret-peres: Ṣūret-perest M.

42. 1B 39[a], 2B 10[a].

4. // Semʿ: Şemʿ 2B.

3. İnsāna oldı raḥmetiñ şeyṭāna oldı laʿnetiñ
Merzūḳlara her niʿmetiñ küllī ʿatā senden gelür

4. Ṭāʿatdedir her bir melek emriñledir devr-i felek
Semʿ-i **Necīb**'e ṣubḥa dek ṣīt u ṣadā senden gelür

43.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. N'eyleyüp feryād idersiñ her cefā kim sendedir
Bil anı sulṭān ilinden hep ʿaṭā-yı bendedir

2. Añladıñsa ʿālem-i cismiñ ne ḥikmet gösterür
Sālik-i rāh-ı viṣāl-i Kaʿbe ol cān tendedir

3. Bu melāmet-ḫāne-i dünyāda derdi ẕevḳ iden
Ol saʿādet-ḫāne-i ʿuḳbāda devlet andadır

4. Eşk-i çeşmiñ vuṣlat-ı maḥbūb içün olsun **Necīb**
Selsebīlveş ṭurmasun hīç kār-ı ʿuşşāḳ bundadır

---

43. 1B 20[b], 2B 21[b].

1. // Bil anı: Bülbül anı 2B.
2. / añladıñsa: añladıñ 2B.

44.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Murġ-ı rūḥa bezm-i tevḥīd gül-ʿizārdır eglenür
Āteş-i ʿaşḳıla ẕākir bī-ḳarārdır diñlenür

2. Nice demlerden peyām virür dile āvāz-ı ḫūb
Naġmehā-yı ḫoş-edā anıñ içündür diñlenür

3. ʿAndelīb nuṭḳ it seniñ enfās-ı Ḥaḳ'dır demleriñ
Naġme-i dil-sūziñile ḥasb-i ḥālim söylenür

4. Rūḥ-ı ḳudsī nefḫasından oldı zinde mürde-dil
Ḥamdü li'llāh kim **Necībā** āsitānıñ beklenür

45.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ḳalb-i ṣāfī feyż-i raḥmānīye lāyıḳ ḫānedir
Müsteʿidddir çün ezelden ḳaṣdı fāʾiḳ-şānadır

2. Enderūn-ı ḳalbden iḫrāc eyle aġyār siḳletin
Ẕikr-i Ḥaḳ'dan ġayrısı ḳalbe bütün bīgānedir

3. Cāy-ı vāsiʿ ḳalb-i kāmildir begim rayb eyleme
ʿArş u kürs ḳalb içre gūyā ẕerresinden dānedir

---

44. 1B 20[b], 2B 21[b].

45. 1B 22[a], 2B 4[a].

4. Ṣıġmayan sırr-ı Ḫudā arż u semāya ḳalbdedir
Bāde-i feyż ḳalbdedir ḳalb bir ʿaceb mey-ḫānedir

5. Kim ider peymāne-i ḳalbden şarāb-ı ʿaşḳı nūş
Ṣaḥvi bilmez ṣūfiyā ol dāʾimā mestānedir

6. Lücce-i ʿaşḳ-ı Ḫudā ġavṣında māhir ḳalb durur
Dest ṣunup ḳabż itdügi cümle **Necīb** dür-dānedir

46.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ey göñül ʿazm eyle tā ki lafẓ ḳo maʿnāya ir
Bu ḫayāl-i süflīden ḳurtul yüri aʿlāya ir

2. Bülbülāsā dem çeküp esḥāra ḳarşu ṭut fiġān
Gülsitān-ı vuṣlat içre bir gül-i raʿnāya ir

3. ʿAşḳıla himmet-süvār ol savṭ-ı ṣıdḳı deste al
Ṭarfetü'l-ʿaynda göñülden menzil-i esnāya ir

4. Nice bir benlik ile zühd [ü] veraʿ ḳaydındasıñ
Nār-ı ʿaşḳda varlıġıñ maḥv eyle kim Mevlā'ya ir

---

[46]. 1B 25[a], 2B 5[a].

3. // **Tarfetü'l-ʿayn:** "(Bu konuya dair) kitaptan bir bilgisi olan ise, "Ben onu sen göz açıp kapayıncaya kadar getiririm" diye cevap verdi." Neml 27/40.

5. Rāst ḳıl dilden **Necībā** semt-i cānāna yoluñ
Tā irenlerle iriş sen de o bī-hemtāya ir

47.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Dilā ʿāşıḳ olaldan pertev-i ʿaşḳıladır reftār
Anıñçün remz-i ʿaşḳı ʿandelīb-i dil ider tekrār

2. Ḳo yansun külḫan-ı sīnemde nār-ı ʿaşḳ u şevḳ-i Ḥaḳ
Zülāl-i tesliyet iṭfā ider bir gün ḳılar gülzār

3. Der-i cānāna rū tevcīh idüp ṣıdḳıla ol s̱ābit
Kim ola cedele ṭālib anı ḫāʾib ider dildār

4. Ne bilsün zāhid-i ẕī-hūş olan ser-mestiñ aḥvālin
Dem-ā-dem ṭaʿne-i sengīn ile aña ider güftār

5. **Necībā** feyż-i ʿaşḳla oldı gūyā bülbül-i ṭabʿım
Zebān-ı ʿaşḳıla efġānı olmuşdur anuñ eẕkār

---

47. 1B 29ª.

48.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Men muḳīm-i künc-i iḫlāṣım riyā bilmem nedir
Lāzım-ı ḳaṣr-ı ferāġım ilticā bilmem nedir

2. Çekmişim dāmen ʿavāyıḳdan bi-küllī cehd idüp
Şāh-ı tecrīd ü fenāyım men ricā bilmem nedir

3. Çünki mest-i bāde-i Bezm-i Elest'im ḥāliyā
Ṭālib-i ṣaḥv olmazım hīç mā-ʿadā bilmem nedir

4. Baḥr-i bī-pāyān-ı ʿaşḳ içre yürür keştī-i dil
Der-kenār-ı ḳaydla bir bād u hevā bilmem nedir

5. Per-küşādır murġ-ı rūḥ semt-i ʿalāya çün **Necīb**
Meyl[i] yoḳdur süflīye ḳayd-ı sivā bilmem nedir

49.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Sālik-i rāh-ı Ḫudā'ya ḫār u ḫaslar bulunur
Reh-zen-i rāh-ı ḥaḳīḳat niçe kesler bulunur

2. Ṣūretā maʿnāyile bālāda şānı görinür
Bāl açup her dūna raġbetlü megesler bulunur

---

48. 1B 29[b].

49. 1B 30[b], 2B 6[a].

3. Ṣıdkile iṣr-i ṭarīḳ-i Ḥaḳḳ'a girdiñse eger
Ṣūfiyā itme tereddüd dest-resler bulunur

4. Yoḳ durur sīretsiz ancaḳ ṣūrete çoḳ iʿtibār
Ziyy-i ṣādıḳda niçe ṣūret-peresler bulunur

5. Ḳıl ḥaẕer her bir kese aṣlā ḳapılma ibtidā
Şimdi bu ānda **Necībā** bū'l-hevesler bulunur

50.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Tūtiyā-yı ẕikr ü tevḥīdi çekerse dīdeler
Giderür çeşm-i remed-gīr-i sivādan perdeler

2. Ṣıdḳla çek gözleriñe sen bu tūtyādan bugün
Tā ki hīç bir güne ʿaynıñda bulunmasun neler

3. Nice bir ālūde-i fikr-i sivāsıñ ey göñül
Ey ʿaceb yetmez mi saña pend ü ʿibret mürdeler

4. Nān-ı cevle ḳıl ḳanāʿat dünye vü ʿuḳbāyı ḳo
Semʿ ü gūşuñ ṭoldurulsun daʿ-teʿālden müjdeler

5. Rāġıb-ı bāḳī **Necībā** fānī eyler varını
Defter-i dünyāda nām u şānını ḳomaz siler

---

50. 1B 35[a], 2B 8[b].

51.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Kim diler ise o yārı yolına ḳurbān olur
Nār-ı ʿaşḳında bütün dāʾim yanup biryān olur

2. Mıṣr-ı dilde Yūsuf-ı Kenʿān'ı görmek isteyen
Āh idüp Yaʿḳūbveş çeşmi anıñ giryān olur

3. Rüʾyet-i dīdār-ı pāk-ı ḥażrete cāndır behā
Kim durur gelsün şehīd-i ḫancer-i cānān olur

4. Pür-meşām olan kişi ʿıṭr-ı ezelden her zamān
ʿAndelībāsā fiġān eyler daḫi nālān olur

5. Ġonce-i nūr-ı tecellī ḳanġı dilde feṭḥ ola
Ṣadme-i bād-ı ḫazān görmez hemān ḫandān olur

6. Tārumār it varlıġıñ bendin **Necībā** merd iseñ
Ḳalbine ehl-i fenānıñ sırr-ı Ḥaḳ mihmān olur

52.

Mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün

Hezec – – + / + – – + / + – – + / + – –

1. Rāġıblara reftār-ı fenādan ḫaberim var
Ṭāliblere esrār-ı liḳādan ḫaberim var

---

[51]. **1B 36[b], 2B 9[a].**

[52]. **1B 41[a], 2B 10[b].**

2. Ey çeşme-i ʿaşḳdan mey-i sevdāyı iden nūş
Ser-mestlere hūşyār-ı ṣafādan ḫaberim var

3. Ey bezm-i fenā içre iden kāḫ-ı dilin tār
Gel ṣıdḳıla miʿmār-ı beḳādan ḫaberim var

4. Gencīne-i sır içre yevāḳīt-ı velādan
Sāliklere eṭvār-ı ġınādan ḫaberim var

5. Maġlūb oluban ḥāline bī-behre ḳalan zār
Gelsün aña güftār-ı rehādan ḫaberim var

6. Dil-beste olan cānib-i Mevlā'ya **Necībā**
Ser-menzil-i dildāra Ḫudā'dan ḫaberim var

53.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec +– – –/+– – –/+– – –/+– – –

1. Ṣunulsa cām-ı vaḥdet kāse-i devrānı n'eylerler
İçilse feyż-i ṣafvet çeşme-i ḥayvānı n'eylerler

2. Yeter ʿuşşāḳa ancaḳ bir derūnī āhile derdi
O ṭaşra naġme-i sāz u söz ile_elḥānı n'eylerler

---

3. / iden: Ø 2B.
6. // dildāra Ḫudādan: dildār-ı Ḫudādan 2B.

[53]. **1B 41[b], 2B 10[b].**

4. // Görünse: Görür mi 2B.

3. Şifā-yı ʿaşḳa vuṣlatdır bu dehre gelmeden ḥikmet
Devā-yı ʿaşḳ bulunsa ḥikmet-i Loḳmān'ı n'eylerler

4. Süleymān taḫtı ʿuşşāḳa ḥaḳīḳatda olupdur dil
Görünse şāhid-i dil ṣūret-i şāhānı n'eylerler

5. Ḳadem baṣ ḥavza-i dil içre bul rāh-ı fenāyı gel
Necībā bu mücerred şöhret ü ad (u) ṣanı n'eylerler

6. Süleymānveş cihānda mülk ü devlet ger bulursañ da
Olur mı iʿtibārı hīç fenādır anı n'eylerler

54.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ḳandadır z̲üllile ʿizzet bu seniñ şānıñdadır
Ḳandadır levm ü nedāmet bu yine cānıñdadır

2. Miʿvel-i z̲ikrile dervīş ḳulle-i nefsi ḳoma
Neyl-i vuṣlat ʿaşḳ odunda nefs-i nīrānıñdadır

3. Ḥürmet ü ḳadrin nedir hīç bilmeyenler ḳaldı dūn
Bu teraḳḳī vü bu rifʿat maḥż-ı ʿirfānıñdadır

4. Mevṭın-ı ẓulmetde ḥükm-i cismiñi ṭarḥ eyle gel
Nūr-ı vaḥdetle leṭāfet bul ki īmānıñdadır

---

[54]. **1B 43[b], 2B 11[b].**

5. Ḥikmet ü ʿibret yeter şeydālara ṣıdḳ u ḫulūṣ
Fırṣat-ı vuṣlat bugün taḥḳīḳ seniñ ānıñdadır

6. Lücce-i dilde **Necībā** dürr-i maʿnī bulmayan
Sāḥil-i ḥasretde gūyā reşk-i ʿummānındadır

55.

Mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün
Hezec – – + / + – – + / + – – + / + – –

1. Gelsün berü ʿirfān-ı şühūdı dileyenler
Gelsün berü bu şān bu cūdı dileyenler

2. Cān dīdelerin feṭḥ idüp envār-ı cemāle
Her ānda bu seyrān bu sūdı dileyenler

3. Düşmez bu cihān içre ebed ḳaydına cānıñ
Rabṭ-ı dili cānān bu ḳuyūdı dileyenler

4. Beẕl eyledi Ḥaḳ yolına bu cismile cānı
Semt-i dile iḥsān-ı ḫulūdı dileyenler

5. Eyler ter ü tāze dili tevḥīd ile her dem
Şemme-i gül-i ḫandān-ı vürūdı dileyenler

6. Taḫt-ı dile sulṭān-ı ḥaḳīḳīyi **Necībā**
İtmez mi ṭaleb ʿaşḳla ḳuʿūdı dileyenler

---

55. 1B 44[b], 2B 12[a].

4 / beẕl: benler 2B.
// ḫulūdı: ḫulūd 2B.

5. İkinci mısrada vezin aksıyor.

56.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Baḳ cihān āyīnesinde kim ne ṣūret gösterür
Ḳālib-i insān-ı kāmilden ne ṣanʿat gösterür

2. Dīde-i cānı cilā-yı küḥl-i ẕikrile açup
Bezm-i keşretde Ḫudā ḥaḳḳā ki vaḥdet gösterür

3. Çünki maḳṣūd oldı insān cümleden bu cilvede
Ṣūret-i mecmūʿa-i insān ḥaḳīḳat gösterür

4. Hep ulū'l-ebṣāra bu cümle kemālāt rū-nümā
Ṣūret-i ḫūb ṣāḥibi kendüyi elbet gösterür

5. Nūr-ı pāk-ı Seyyidü'l-Kevneyn'dir maḳṣūd **Necīb**
ʿArş-ı aʿlādan şerāya nūrı ṭalʿat gösterür

57.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ṭālib-i dermān olan ʿāşıḳ o dermān sendedir
Geşt-i eṭrāf [i]tme kim bu derde Loḳmān sendedir

---

56. 1B 48[b].

57. 1B 49[a], 2B 30[a].

4. // sendedir: sende 2B.

2. Sendedir bu cām-ı Cem isteriseñ bul ṣıdḳla
Nice bir ʿaṭşān ṭurursıñ āb-ı ḥayvān sendedir

3. Enderūn-ı dildedir bil cennet-i ʿācil bugün
Cümle eṭvār-ı cinān u ḥūr u ġılmān sendedir

4. ʿĀrifi bi'llāh olup añla nesiñ sen sen seni
Nefsiñi bil kim ṭamudur daḫi nīrān sendedir

5. Bu vücūduñ mıṣrı içre cümle ʿālem müctemiʿ
Bu ʿurūḳuñ mesken oldı cin ü şeyṭān sendedir

6. Dergeh-i vālā-yı Ḥaḳḳ'a ilticā eyle **Necīb**
ʿAfv anıñdır gerçi cümle cürm ü ʿiṣyān sendedir

58.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Vücūd-ı pākı būy-ı Ḥaḳḳ'ıla her dem boyanmışdır
Anıñçün āb-ı feyż-i raḥmete ġāyetde ḳanmışdır

2. Söyünmez şemʿ-i Ḥaḳ'dır ṣūret ü maʿnāda dāʾimdir
Bu kevniñ varlıġı anıñ vücūdına ṭayanmışdır

3. Bu bir şehdir ki anıñla ider ʿālem bütün faḫrı
İder rūz-ı cezā imdād şuna aña inanmışdır

---

[58]. **1B 50[a], 2B 30[b].**

4. Bu bir serv-i risāletdir ḫazāndan oldı āsūde
Gülistān-ı ḥaḳīḳat cāvidānında uyanmışdır

5. Meded ḳıl bu **Necīb**-i zāra luṭf eyle ḳıyāmetde
Ġubār-ı maʿṣiyet içre ser-ā-pā çün bulanmışdır

59.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Dīde-i cāndan niḳābı refʿ idüp cānānı gör
Taḫt-ı ṣadr-ı sīneñe ṣāʿid olan sulṭānı gör

2. Enderūn-ı dilde tenhā ṭālib-i vuṣlat olan
N'eylesün aġyāra baḳmaz dildeki mihmānı gör

3. Zāhidā gel ḥūr u ġılmān u cināna virme dil
Şimdi bunda cennet-i ʿācil olan ʿirfānı gör

4. Ḫıṭṭa-i ḳalbiñ sivā ṣıbġıyla hem-reng itme kim
Tā ki dilde olmaya ġayrı hevā Sübḥān'ı gör

5. Zühd-i bī-ʿaşḳdan ola mı ḥücre-i ḳalb pür-żiyā
Ẓulmet-i dilden rehā bul ʿaşḳıla meydānı gör

---

59. 1B 51ª, 2B 31ª.

1. // sulṭānı: sulṭān 2B.
2. // mihmānı: mihmān 2B.
4. // hevā: Hū 2B.

6. Bir göñül taḥṣīline eyle **Necīb** şimdi heves
Yārı bī-şübh[e] bulup vaṣlındaki burhānı gör

60.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

***Remel* – + – – / – + – – / – + – – / – + –**

1. ʿİlm-i esmādan ṣorarsañ ādem-i kāmildedir
Ṭaşrada ṣanma müsemmā sırrı ancaḳ dildedir

2. Çünki insāna Ḫudā virdi ḫilāfet mührini
Ḳabża-i şemşīr-i tīz-i Ḥaḳ anıñçün eldedir

3. Ṣūret ü maʿnī miyānında yüri ir cemʿa kim
Sırr-ı esmā dildedir bu naḳşı āb u gildedir

4. ʿĀḳibet kūy-ı vaṭan içre ṭutar ʿāşıḳ ḳarār
Zāhid-i bī-ʿaşḳa ḥayf ki bunda ġurbet ildedir

5. Oldı cümle kāʾināt bir sırr ile maẓhar bugün
Berg-i gül ḫoş-būdur ammā ẕevḳ-i derd bülbüldedir

6. Bil **Necībā** ḥaşre dek ider teraḳḳī ʿāşıḳān
Esb-i ʿaşḳ üzre ṣabā-reftār olan menzildedir

---

60. 1B 54[b], 2B 25[a]. 1B nüshasının başında "li-Muḥammed Necīb" yazmaktadır.

61.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – –/ – + –

1. Çün vilādet eyledi Ḫayru'l-Beşer
Defᶜ olundı rūy-ı arżdan cümle şer

2. Raḳṣ idüp şād oldılar her bir felek
Buldı ʿālem maḳdeminden tāb u fer

3. Mevlidiyle şād iden Perverdigār
İde Meᵓvā cennetin bize maḳar

4. Micmer-i naʿt-ı Rasūl içre yanup
Dūd-ı ʿūd-ı şevḳi çeker eflāka ser

5. Sükker-i vaṣfıyla lezzet-yāb olup
Şerbet-i şevḳile it cān tāzeter

6. Meclis-i mevlidde bī-çāre **Necīb**
Oḳuna güftār-ı feyż-āmīz eşer

62.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ṣoy libāṣ-ı varlıġıñ dervīş var itme ġurūr
Tā ola sırr-ı fenādan dilde envāᶜ-ı ẓuhūr

---

61. 1B 57ᵇ, 2B 2ᵇ.

1. // defᶜ: refᶜ 2B.

62. 1B 58ᵃ, 2B 24ᵃ.

2. Kül ider nīrān-ı ʿaşḳ bu ṭaġ u ṭaş varlıġı
Eyle işʿāl nār-ı ʿaşḳu'llāhı sīneñ ṭola nūr

3. *Şemme vechu'llāh* sırından alurısañ behreñi
Ola ṣad pāre tecellīden vücūd mānend-i Ṭūr

4. Gel ḳadem vażʿ eyle ṣıdḳıla **Necīb** bu hālde kim
Kāse-i ʿaşḳ-ı Ḫudā devr ide der-bezm-i sürūr

63.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Yarın rūz-ı ḳıyāmet ʿarş-ı aʿlā sāyegāhıñdır
Degil ʿarş cümleden aʿlā cenābıña penāhıñdır

2. Degildir hiç ʿaceb olsa cemīʿ-i ḫˇāhişiñ maḳbūl
Şafāʿat mücrimīne manṣıb-ı ʿālī-cāhıñdır

3. Ḳamu esmā-i ẕāt [u] hem ṣıfāt iḳlīmine şāhın
Ḥarīm-i ḳurb-ı Ḥażret tā ḳadīmden bārgāhıñdır

4. Seniñdir cümle esrār-ı ġuyūbiyye ilāhiyye
Bunuñ gencīnesi ancaḳ dil-i pür-intibāhıñdır

---

3. / Şemme vechullah: "Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır." Bakara 2/115.

63. 1B 62[b], 2B 22[b].

5. Dil āyīne-i ẕāt-ı Ḫudā'ñdır ḥażrete meclā
İden ʿaks-ı tecellī gör cemāl-i pādişāhıñdır

6. Ḥabībā itme redd eyle şefāʿat bu **Necīb**-zāra
Selāmet yevm-i hāʾilde seniñ ʿayn-ı nigāhıñdır

64.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Şevḳ-i vaṣl-ı yārıla her bār olanlar iñiler
ʿAndelībāsā dil-i bīmār olanlar iñiler

2. Baġrına dāġlar urup neyveş olanlar sīne-çāk
Naġme-i hicrānile demdār olanlar iñiler

3. Āsitān-ı yāra ser vaż ʿ eyleyen bī-ḳīl u ḳāl
Ḥasretile rāġıb-ı dildār olanlar iñiler

4. Vādī-i ḥayretde sūzānlar ider dāʾim fiġān
Derdile elbet **Necībā** zār olanlar iñiler

---

64. 1B 63[b], 2B 22[a].

65.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. İlāhī luṭf u iḥsān it ṭaġılsun bu ḳamu ġamlar
Celāli sırr-ı pinhān it ṣavulsun ġuṣṣa vü hemler

2. Taḥammül ḳanda mümkindir celāl ü ḳahrıña bizde
Cemāli hem dıraḫşān it gide telḫ şīr ola demler

3. Açıldı yaralar hep tāzelendi sīnede derdler
ʿİnāyet eyle dermān it ṣarılsun zaḫma merhemler

4. Seniñdir cümle-i ʿālem seniñdir cümle-i ādem
Meded it dād-ı iḫvān it kesilsün dīdeden nemler

5. Dü ʿālem faḫrı maḥbūb-ı Ḫudā ʿaşḳına yā Rabbī
Zülāl-i feyżi seylān it ḳana hep āteşī-femler

6. **Necībā** gerçi yüz yoḳ bizde Ḥaḳ dergāhına ammā
Cenāb-ı Ḥażret-i Ġufrān ḳıla ʿavnıyla emsemler

---

65. 1B 64ª, 2B 32ª.

5. // feyżi: feyżini 2B.

66.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Ḥaḳ'a ʿāşıḳ olan dīdārı gözler
   Anıñçün lemʿa-i envārı gözler

2. Baḳar mı ʿandelīb hīç ḫārezāra
   Gül ister muttaṣıl gülzārı gözler

3. Bu dil-i ḫūn-sarāyı içre ʿārif
   Tecellī pertevinde kārı gözler

4. İdenler naġme-i ʿaşḳı bugün güş
   Girībān-çāk reh-i bī-ʿārı gözler

5. İden teşmīr-i sāḳ-ı ihtimāmı
   Virür Manṣūr gibi ser dārı gözler

6. Ḳılur zārī bulur yārı **Necībā**
   Ki tevḥīd içre her geh yārı gözler

67.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Eyler İsrāfil emir-i Ḥaḳ'la bir gün nefḫ-i ṣūr
   Cān u cismin bir birinden işideniñ ide dūr

---

66. **1B 64[b], 2B 32[a].**

67. 1B 66[a], 2B 33[a].

6. // **Mūtū: Mūtū ḳable en-temūtū:** "Ölmeden önce ölünüz." Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 4/136 (Hadis nu: 2669).

2. Ṣoyunur dervīş gibi varlıḳ libāsından cihān
Ṣūret-i sırr-ı fenā dilden ider ol dem ẓuhūr

3. Kül ider nār-ı Celālu'llāh ṭaġ u ṭaşları
Yedi deryāyı bütün ḥikmetle ide cümle nūr

4. Mā-sivāda ġayret-i Ḥaḳ ḳomaya aṣlā vücūd
Belki bu ḫāk-ı fenāda gide āṯār-ı ḳubūr

5. Bulmaya merdān u zen ḫāk içre zīb ü ziyneti
Gide herkesden begim ārāyiş-i dārü'l-ġurūr

6. Sırr-ı ***mūtū***dan **Necībā** bul ḥayāt-ı cāvidān
Ehl-i sırra ḥāżır olmuşdur hemān yevmü'n-nüşūr

68.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel **– + – – / – + – – / – + – – / – + –**

1. Gel bugün derd-i ilāhīden ḫaberdār olagör
Ṭurma hīç meydān-ı ʿaşḳ içre cigerdār olagör

2. Rāh-ı Ḥaḳ'da ʿār u nāmūsı bıraḳ Manṣūr gibi
Zülf-i yāre gerden-i şevḳile ber-dār olagör

---

[68]. 1B 66[b], 2B 33[a].

1. // içre: Ø 2B.
5. / rūz u şeb: rūz Ø şeb 2B.
6. / fenāyı: fiġānı 2B.

3. Eşk-i çeşmiñ Selsebīl olsun viṣāl-i dost içün
Ger tecellī isteriseñ çeşm-i bīdār olagör

4. Zīver-i iḫlāṣla aʿmāle vir ārāyişi
Bī-riyā pākīze ol dā'im safādār olagör

5. Kūy-ı cānānda eger ārām dilerseñ rūz u şeb
Bir dil-i pür-nūr-ı Ḥaḳḳ'a gel bulup yār olagör

6. Vuṣlat-ı bāḳī içün eyle fenāyı iḫtiyār
Tā **Necīb** şāyeşte-i dīdār-ı dildār olagör

69.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Levḥa-i sīmā-yı insāna naẓar ḳıl gör ne var
Cümle esmā-i ilāhī oḳunur anda_āşikār

2. Gösterür āyīne-i insān cemāl-i Ḥażret'i
Pāsını sil ḳalbiñiñ hem aç gözüñ sen yüri var

3. Pertevinden cism ü cān ṣaḥrāsını rūşen ider
Nūr-ı Ḥaḳ itse aña berḳ gibi gāhīce güẕār

4. Buldı ādem feyż-i ʿaşḳıla fażīlet ʿāleme
Anıñiçün maʿrifet oldı **Necīb** aña medār

---

[69]. 1B 67[b], 2B 33[b].

70.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Göñül Ḥaḳ derdine maḥrem gerekdir
   Belā-yı ʿaşḳına hem-dem gerekdir

2. Ciger ṣad pāre olup firḳatile
   Gözinden yaş yerine dem gerekdür

3. Olup aʿlā'l-maṭālib ʿāşıḳa Ḥaḳ
   Bu maṭlūbda ṭaleb muḥkem gerekdir

4. Duḫūl-i cennet-i ʿirfān dilerseñ
   Yoluñ göstemege ādem gerekdir

5. Gözet fırṣat fenā fī'llāha saʿy it
   Fenā sāliklere her dem gerekdir

6. **Necībā** dest-i feyż-i Ḥaḳ'la mey-nūş
   Olan dil ʿayn-ı cām-ı Cem gerekdir

---

70. **1B 72[b], 2B 34[a], M 89[b], AE 10[b].** Üçüncü ve dördüncü beyitler M ve AE nüshalarında yoktur.

2. / olup: oldı AE.
   1B nüshasında önce "Gözinden yaş yerine dem gerekdür" yazılmış daha sonra mısranın yanına "Yerine göz yaşınıñ dem gerekdür" mısrası yazılmıştır.

   Gözinden yaş yerine dem gerekdür 2B: Yerine göz yaşınıñ dem gerekdür 1B, M, AE.

71.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ehl-i derde ʿaşḳıla tevḥīd ʿaceb ḫoş kārdır
Bülbülāsā bezm-i tevḥīd ẕākire gülzārdır

2. Cān u dil āvāz-ı ẕikrile bulurlar ẕevḳ ü şevḳ
Lā-cerem ʿuşşāḳa ẕikr-i Ḥaḳ güzel kühsārdır

3. Ḳandasıñ enfās-ı Ḥaḳ sırr-ı Mesīḥveş gel yetiş
Mürde-dil bulsun ḥayāt zinde_olmayan dil bārdır

4. Mest olur ser-ḫoş olur gūş eyleyen ʿaşk naġmesin
Bir ʿaceb şerbet durur menbaʿ dehān-ı yārdır

5. Ḥasb-i ḥālidir fiġān bülbül gibi ʿāşıḳlarıñ
Düşiser sevdāya iñler n'eylesün nā-çārdır

6. Bī-ḳarār olur bu ʿālemde olan şeydā-yı ʿaşḳ
İdemez ārām **Necībā** dünye aña ṭardır

72.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Görenler çehre-i dildārı nūr [u] nārı n'eylerler
Girenler meclis-i sulṭāna ġayrı dārı n'eylerler

---

[71]. **1B 72[b], 2B 34[a].**

[72]. **1B 73[a], 2B 27[a].**

2. Bu dār içre idenler virdi ***lā-mevcūde illā Hū***
Olar maḳṣūddan özge ġayrı bir deyyārı n'eylerler

3. İçenler cām-ı feyż-i ʿaşḳı bezm-i vuṣlat içinde
Ayılmazlar ṭururlar ṭaşradan hīç kārı n'eylerler

4. **Necībā** bī-cihet miḥrāb-ı ẕāta ḳarşu ḳāʾimler
Bulupdur kaʿbe-i maḳṣūdı baʿde'd-dārı n'eylerler

73.
Müfteʿilün fāʿilün müfteʿilün fāʿilün
Münserih **– + + – / – + –/ – + + – / – + –**

1. ʿAşḳıla kim yār olur baġrı yanup nār olur
Eşk-i dü çeşmi revān olmaḳda her bār olur

2. Ṭaḳana kemend-i zülfüñ sevdāsını boynına
Elbet mānend-i Manṣūr revnaḳda dār olur

3. Çün oldı Mecnūn-dil sen Leylī'ye mübtelā
Ṣaḥrālara düşiben ṭurmaz bī-ḳarār olur

4. Terk-i sivādır **Necīb** fevze sebeb maḳṣada
Kendüyi maḥv eyleyen ol şāhid-i yār olur

---

[73]. **1B 81[b].** İkinci ve üçüncü beyitlerde vezin aksamaktadır.

74.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Dökerler çeşm-i ḥasretle dem-ā-dem ḳanı ʿāşıḳlar
Saçarlar ẕevḳ-i vuṣlatla metāʿ-ı cānı ʿāşıḳlar

2. Ḳapanmaz dīde-i ʿāşıḳ şeb ü rūz perde-i ḫ̆ābla
Anıñçün işbu ṣanʿatla görür cānānı ʿāşıḳlar

3. Ṭurur mı ʿāşıḳ u ṣādıḳ tehī vü ḫ̆ālī kūşişden
Bu cünbüşle ḳoḳalar nükhe-i sulṭānı ʿāşıḳlar

4. **Necībā** hem-dem ol bu ʿaşḳıla yan āteş-i ʿaşḳa
Bu ḥirḳatle bulurlar cennet ü rıḍvānı ʿāşıḳlar

75.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Cemāliñ ey Nebī mirʾāt-ı envār-ı saʿādetdir
Nigāhıñ maḥż-ı feyż-i raḥmet-i esrār-ı rüʾyetdir

2. Semāya nerdübānıñ ceẕbe-i Mevlā olupdur çün
Ḳamu Miʿrāc'da maẓhar oldıġıñ āṣār-ı ḳudretdir

---

74. 1B 82[b].

75. 1B 91[a], M 71[a], AE 8[b].

5. / Olupsuñ: Sen olduñ AE.

3. Yoġiken Refref'e bir dürlü ḥācet variken himmet
Seniñ şānıñda Ḥaḳḳ'ıñ maḳṣadı iẓhār-ı niʿmetdir

4. Gelüpdür çeşm-i Ḥaḳ-bīniñde ***mā-zāġa'l-baṣar*** medḥi
Olur mı ġayra maṣrūf maṭlabı dīdār-ı ḥażretdir

5. Olupsuñ istinādı ʿācizān-ı ümmetiñ ancaḳ
Cenābıñ bu **Necīb**-i zāra dīvār-ı şefāʿatdir

76.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Eyledikde feyż-i Ḥaḳ imdād ḳalem mīzāb olur
Ḳaṭre-i dād-ı Ḫudā'dan ḥavż-ı dil pür-āb olur

2. Gelse ḳalb-i ḫāliṣ-i meşḥūn-ı ʿaşḳa vāridāt
Dil ṣafā-müzdād olup ḳayd-ı sivā bī-tāb olur

3. Şems-i ẕātıñ pertevinden ṭālib-i behre olan
Tā ḫarābı iḫtiyār itsün ki behre-yāb olur

4. Dil sarāyından sürüp iḫrāc ider aġyārı hep
Ṣādıḳ u ʿāşıḳ der-i ḳalbde ṭurup bevvāb olur

---

76. **1B 91ª, M 89ª, AE 10ª.** M ve AE nüshalarında beşinci beyit yoktur.

1. // Ḳaṭre: Ẕerre M.
2. / ḫālis-i meşḥūn: ḫālis ü meşḥūn AE.
3. / pertevinden: perdesinden M, AE.
// Tā: Dil M, AE.

5. / eyle nūş: cürʿa-i M, AE.

// Andan içen şeyḫ iken lābüd yine bir şāb olur: Eyle nūş andan içenler şeyḫ olursa şāb olur M, AE

5. Gel **Necībā** eyle nūş āb-ı ḥayāt-ı maʿnīden
Andan içen şeyḫ iken lābüd yine bir şāb olur

77.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec +– – –/+– – –/+– –

1. Olursa sırr-ı tevḥīd sālike yār
Heme ḳārı olur marżīü'l-eṭvār

2. Dü güne olmadı dilde ʿāşıḳ
Ṭolıdur ḳalbi ṣıġmaz anda aġyār

3. Ezelde dest-resīddir ʿaşḳa ʿāşıḳ
Anıñçün itdi īmān virdi iḳrār

4. O dil kim oldı tevḥīd ile maʿmūr
Ḫarāb olmaz Ḫudā'dır aña miʿmār

5. Ḥayāt-ı dil medārı oldı tevḥīd
Necībā ḳalbi ḳıl ẕikrile bīdār

---

77. **1B 91b.**

78.

Feʿūlün mefāʿīlün feʿūlün mefāʿīlün

+ – – +/+ – – –/+ – – /+ – – –/

1. İleyke felevlā ente lem-yünzamü'd-dürrü
   Ve lā't-tāmmü fī-medḥi niẓāmin ve lā-neṯrin

2. İẕā ḳulte lem yanṭiḳ faṣīḥun müẕerrebin
   Ve lā-sāġa fī semʿi ġınāʾin velā zemrin

3. Leke's-sebḳu kem ravvaẓte min ʿāmili'r-ribā
   Ve ḥallelte min siḥrin iẕā ḥurrime's-siḥrü

4. Ve lemmā melekte'l-ḳavle ḳasran ve ʿunveten
   Eṭāʿake ceyşü'n-naẓmi ve etemme'n-neṯra

5. Felā ḳavle illā mā teḳūlu bedīheten
   Ve lā-ḫamra mālem yeʾti fī femike'l-ḫamra

---

[78]. 1B 4[a].

1. (Övgü) sanadır, şayet sen olmasan inciler (gerdanlığa) dizilmez, nazmın ve nesrin övgüsü tamam olmaz.
2. Sen (bir söz) söylediğin zaman oldukça fasih konuşan kimse konuşamaz. (Senin olmadığın) şarkıları ve çalgıları dinlemek caiz/ mümkün değildir.
3. Yarışta birincilik senindir, nice riba muamelesi yapan kişiyi suya kandırdın. Sihir haram olduğu zaman sen, sihri helal kıldın.
4. Kahır ve şiddetle sen söze hâkim olduğun zaman, nazmın ordusu ve nesrin en mükemmeli sana itaat eder.
5. Senin açık ve güzel sözünden başka bir söz yoktur. Senin ağzından çıkan şarap gibi sarhoş eden sözden başka, şarap da yoktur.

[Ḥarfü'z-Zā]

79.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Cām-ı ʿaşḳdan nūş idüp bī-hūş hem mestāneyüz
   ʿAşḳ yiter bize gerekmez ʿaḳl biz dīvāneyüz

2. Çünki dil oldı anuñ sevdāsıyıla pür-eṣer
   Bulduḳ ol ile ʿimāret ġayrıdan vīrāneyüz

3. Rāh-ı vaṣlında aña ṣad cānımız olsun fedā
   Tā ezelden biz bu yolda ʿaşḳıla ḳurbāneyüz

4. Oldı mirʾāt-ı tecellīden çü maḳṣūd rū-nümā
   Anıñçün baḳmazuz biz ġayra hīç bīgāneyüz

5. *Ṣemme vechu'llāh* remzine olaldan āşinā
   Vech-i cānāna **Necībā** nāẓır u ḥayrāneyüz

80.

Mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün

Hezec – – + / + – – + / + – – + / + – –

1. Ey faḫr-ı ʿālem saña ʿāşıḳ şular olmaz
   Bī-cān ḳurı ḳalbdir o Ḥaḳḳ'a iler olmaz

---

79. 1B 15[b], 2B 17[a].

2. // ile: adile 2B.

80. 1B 18[a], 2B 16[b].

2. Gün yüziñi çün gösterüp itdiñ beni şeydā
Kim ki göre sen şāhı o baġrın deler olmaz

3. Şerḥ eyleyemem metn-i rumūz-ı ruḫ-ı pākıñ
Āyīne-i vechiñde neler var neler olmaz

4. Şeydālarıña olsa yiter ẕerre nigāhıñ
Dünyāyıla ʿuḳbāyı n'iderler diler olmaz

5. Çün āteş-i ḥasretle **Necībā** döke eşki
Çeşmiñ aña raḥmet ola mı hīç siler olmaz

81.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
Remel – + – – / – + – – / – + –

1. Çeşm-i nā-bīnā hīç ʿaybın göremez
Beste-pā ser-menzile baḳ iremez

2. İçmedikçe dest-i ḥāẕıḳdan şarāb
Bāṭınıñ aḫlāṭı çıḳup süremez

3. Açmayan ḳufl-ı dilin ẕikr-i Ḫudā
Ol sarāy-ı feyż-i Ḥaḳḳ'a giremez

4. Ġonce-i maḳṣūd ümmīd itmesün
Bülbülāsā çünki cānın viremez

---

81. 1B 22[b], 2B 4[b].

1. / hīç: Ø 2B.
// Ser-menzile: ser-menzil 2B.

5. Sūdmend olmaz **Necībā** ol kim
Hedef-i ʿaşḳa tīrin irgüremez

82.

Fāʿilātün mefāʿilün faʿlün
Ḫafīf – + – – / + – + – / – –

1. ʿAşḳıla dilde hīç ḳarār olmaz
Dil-i ʿāşıḳda iḫtiyār olmaz

2. İder felek gibi ʿāşıḳ devri
Olan ʿāşıḳ sükūna yār olmaz

3. Şevḳile çāk ider girībānın
Yanar pervānevār bī-zār olmaz

4. Reh-i fenāda ol fenā ṭuran
Bulur ki vücūdı var olmaz

5. ʿĀşıḳ-ı Ḥaḳḳ'a **Necībā** gör kim
Ṣayd-ı ʿaşḳ gibi ḫoş şikār olmaz

---

[82]. 1B 46[a], 2B 12[b].

2. Birinci mısrada vezin aksamaktadır.

3. İkinci mısrada vezin aksamaktadır.

4. İkinci mısrada vezin aksamaktadır.

83.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Eyle yā Rab feyżiñiñ perverdesi bu cānımız
Tā ʿimāret ola ʿaşḳıñla dil-i vīrānımız

2. Dilde açsun niçe rengīn gülleri ẕikriñ müdām
Ṭolsun ezhār-ı tecellī sīnemiz bostānımız

3. Kūy-ı vaṣlıñ rāhına sālik olup ṣıdḳıla biz
Umaruz tevfīḳiñi āsān ola seyrānımız

4. Genc-i dil içre olan cümle cevāhir her biri
Hep seniñdir yoḳ durur ġayrıñ budur ʿirfānımız

5. Neylesün dermānı ʿāşıḳ ġayrıdan yoḳdur devā
İbtilā-yı derdiñiledir bizim dermānımız

6. Dergeh-i Ḥaḳ'da **Necībā** ṭur niyāzile hemān
Ḳulların redd eylemez iḥsān[ı] çoḳ sulṭānımız

84.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Olan nā-müstaʿīd hīç kāmil olmaz
Görürsüñ heyzum-ı ter şāʿil olmaz

---

83. 1B 46[b], 2B 13[a].

84. 1B 68[a], 2B 26[a].

2. İdenler ṣūret-i ḳālile ülfet
Ḥarīm-i vecd ü ḥāle dāḫil olmaz

3. Dil-i nā-pāk-ı ehl-i dünye cānım
O feyż-i pāk ʿaşḳa nāʾil olmaz

4. Derūnı ṣafvet eyle gel **Necībā**
Dil-i pākīzeye hīç ḥāyil olmaz

85.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ṣāġar-ı ʿaşḳıla her dem neşʾedār mestāneyüz
Vaḳtimiz yoḳ ṣaḥv içün pür-iʿtibār sekrāneyüz

2. Açmazuz çeşm ü nigāh sūy-ı sivāya ẕerrece
Āşinā-yı çehre-i dildār zār ḥayrāneyüz

---

85. 1B 73[a], 2B 34[a], M 92[b], AE 13[b].

1. / neşʾedār: neşʾedür AE.
// pür-iʿtibār: biz dāʾimā AE.

2. / Çeşm ü nigāh: çeşm Ø nigāh 2B, çeşm Ø nigeh AE.
// zār: rāz M, olan AE.

3. / Beyt-i dil envār-ı ẕikrile olupdur pür-żiyā: Beyt-i dil envār-ı ẕikriñ ile ṭolsa żiyā AE.
// Refʿ-i ẓulmet eyleyüp evḳāt-güẕār dīvāneyüz: Ḥamdülillāh refʿ-i ẓulmet eyleyen dīvāneyüz AE.

4. / yoḳ durur: yoḳdur AE.
/ özge merām: özge bir merām AE.

// ġayrı kār: ġayrıya AE.

3. Beyt-i dil envār-ı ẕikrile olupdur pür-żiyā
Refʿ-i ẓulmet eyleyüp evḳāt-güẕār dīvāneyüz

4. Dost hevāsından **Necībā** yoḳ durur özge merām
Fī'l-ḥaḳīḳa böyledir ḥāl ġayrı kār bīgāneyüz

86.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel **– + – – / – + – – / – + – – / – + –**

1. İtme ʿaşḳa zāhidi terġīb raġbet eylemez
ʿĀşıḳ olan ẖar-ṭabʿ-ı nā-kesle ṣoḥbet eylemez

2. Āb-ı şūr-ı zühd-i bāridden kim oldı cürʿa-nūş
Bulanuḳ ḳalur ebed bir dürlü ṣafvet eylemez

3. Kāse-i ʿaşḳdan içen aṣḥāb-ı ḥāle it nigāh
ʿAşḳdan özge ḳīl u ḳāle zühde minnet eylemez

4. İtmeyen miḥrāb-ı ʿaşḳda secde-i ʿayn-ı şühūd
Bil **Necībā** oldı şeyṭān Ḥaḳḳ'a ʿavdet eylemez

---

[86]. 1B 80[b].

[Ḥarfü's-Sīn]

87.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Yoḳ durur ʿālemde şimdi āşinā-ʿirfān kes
Ṭūṭī-i ṭabʿa di ṭur dem urma şimdi sözi kes

2. Ādemī-ṣūretde bir ʿanḳā bulunmaz bu zamān
Bī-vefādır cümle iḫvān hem de mānend-i meges

3. Gösterür kendüyi kimi feyżile deryā-miṣāl
Fī'l-ḥaḳīḳa yoġiken ḳadri daḫi bir kef-i ḫas

4. Vaʿd-ı kemmūndur ṣaḳın ebnā-yı dehriñ vaʿdleri
Düşme ümmīde bu yüz[den] itme anlara heves

5. Girmesün hīç gūşıña ḫalḳıñ dürūġ u keydleri
Bir ḳurı ġavġādır ancaḳ ṣan ki mānend-i ceres

6. Gülşen-i ẕikr içre ʿaşḳıla **Necīb** *der-kār bāş*
Dem-be-dem gelsün füyūżāt-ı ilāhīden nefes

---

87. 1B 63ª, 2B 22ª.

[Ḥarfü'ş-Şīn]

88.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün
Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Ṭolupdur ḫāne-i dil derd-i Ḥaḳ'dan āhile āteş
Olupdur derd-i hecrimden ser-ā-pā āhile āteş

2. Eger ümmīd-i vaṣlıñ itmeseydi āteşim teskīn
Görürdi çeşm-i aġyār cismimi hep āhile āteş

3. ʿAceb midir eridse ḳalb-i ʿuşşāḳı benim āhım
Eşerdir çün ki ʿaşḳ-ı Ḥaḳ'dan oldı āhile āteş

4. Görünce şuʿle-i şemʿ-i Ḫudā'yı hīç ḳarār itmez
Yaḳar pervāneveş kendin **Necībā** āhile āteş

89.

Müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün
Recez – – + – / – – + – / – – + – / – – + –

1. Vuṣlat dilerken cānıma vuṣlat baña her ān imiş
Ḳurbet dilerken yārıma yārım baña seyrān imiş

---

88. 1B 17[b], 2B 20[a].

89. 1B 40[a], 2B 10[a].

2. / ***fī-külli şeyʾin āyetün*** "Var olan her şeyde O'dan işaretler vardır." Metnin aslı Abbasî devri şairlerinden Ebü'l-Atâhiye'ye (ö. 210/825?) aittir. Beyit: ***Fī-külli şeyʾin lehu āyetün/tedellü ʿalā-ennehu vāḥidün*** "Var olan her şeyde; O'nun varlığını ve birliğini gösteren deliller,

2. ***Fī-külli şey'in āyetün*** ṣīt u ṣadāsı semʿime
Gelmişiken bildim yine bu bir ʿacībü'ş-şān imiş

3. Ḥadd-i şerīʿat gözleyen rāh-ı ṭarīḳat izleyen
Cānāna vuṣlat özleyen dünyā buña zindān imiş

4. Bilmez idim ben n'olduġım ḥālimi ġayra ṣorduġım
Remz-i ḥadīṯ-i ***men ʿaref*** emrimde ḫod burhān imiş

5. Dürr-i ḥaḳīḳatdır sözüñ sırr-ı ṭarīḳatdır özüñ
Şeyḫiñ **Necībā** ṣadrıña telḳīni hep nīsān imiş

işaretler vardır. Bkz. Abdullah İbn Mu'tez, *Tabakâtü'ş-şuarâ*, thk. Abdüssettâr Muhammed Farâc (Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.), 207.

4. // ***men ʿaref:*** "Kendini bilen Rabbini bilir." Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 4/52 (Hadis nu: 2532).

90.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Rāh nīst bīrūn şoden ez-rāh-ı Ḥaḳ bā-nefs-i ḫˇīş
Rāh nīst bā-ʿucb şoden dervīş ü pārsā nām ḫˇīş

2. Rāh nīst dūn rā naẓar kerden zi-aʿlā dūr şoden
Rāh nīst coz yār-ı bāḳī dīde ber-aġyār-ı ḫˇīş

3. Çāker-i Ḥāḳ est heme merd ü zen goher ü mehr
Rāh nīst ḫālī beden ez-ḫidmet-i Mevlā-yı ḫˇīş

4. Rāh nīst ān rā **Necībā** der-ḥarīm-i vaṣl-ı dūst
Reh-nümā rā hīç ne-kerde_est āşinā-yı çeşm-i ḫˇīş

---

90. 1B 76[a].

1. Nefsinin heva ve hevesine uyarak Hak yolundan ayrılmak, riya ve gösterişten (kurtulmadan) derviş, zahit olmak doğru yol değil.
2. Özünde alçak olan (dünyaya) nazar etmek, ona bir itibar vermek, en yüce makamlardan uzak olmak ve uzaklaşmak, Baki olan Allah'tan başka şeylere nazar etmek ve onları görmek doğru yol değil.
3. Şunu bil ki güneş, cevher, kadın, erkek hâsılı yaratılan ne varsa, Allah'ın kuludur. Beden kafesinden kurtulmadan, varlıktan sıyrılmadan O'na kulluk doğru yol değil.
4. Hakk'ın vuslat harîmine rehbersiz gitmek, bu harîmin yolunu tecrübe etmiş mürşitlerin himmet nazarlarına âşina olmadan Dost'a kavuşma mümkün değildir.

[Ḥarfü’ṭ-Ṭā]

91.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Devlet-i ʿuḳbāya idrākıñ seniñ oldı menūṭ
Terk-i meyl-i dünye vü ʿiḳbāl-i āḫretdir şürūṭ

2. Ḳādiriseñ baḳma semt-i dūne ʿālī-himmet ol
Cilveger olan ʿalāda eylemez süfle hübūṭ

3. Gir ṭarīḳ-i ʿaşḳa ṣıdḳıla çevir yüz ġayrıdan
Ṣābitü’l-aḳdām olan bu yolda hīç itmez süḳūṭ

4. Vir bütün ser-rişte-i teslīmiñi Ḥaḳḳ’a **Necīb**
Beste olsun gerden-i dilde hemān ḫayr-ı ḫuyūṭ

[Ḥarfü’ẓ-Ẓā]

92.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Sūziş-i ʿaşḳıla her demde gelür dilden şüvāẓ
Nāle-i şevḳim ḳomaz ḫˇāb çeşmim eyler īḳāẓ

2. Kim düşe kānūn-ı ʿaşḳ içre olur ṣāf sīnesi
Hep müẕāb olur sivā sevdāları endek ġılāẓ

---

[91]. **1B 78[b].**

[92]. **1B 74[a].**

3. Nerm olur dil āteş-i ʿaşḳıla ḳalmaz saḫtlıgı
İstemez olmaz o dil bir ẕerrece de hīç ġıyāẓ

4. Öyle şīrīn ḫūb-zebān olur **Necībā** ehl-i ʿaşḳ
Pāre-i sükkerdir aġzından çıḳan her elfāẓ

93.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. İlāhī luṭf u iḥsānıñ ile eyle bizi īḳāẓ
Nigāh-ı ṣūret-i dünyādan ola çeşmimiz iġmāż

2. İdelim terk-i sevdā-yı menāl-i māl-i dünyāyı
Ḳanı gördüñ bu dünyā dāyesinde bula istiḥfāẓ

3. Bıraḳ bir dürlü sende olmasun ḳayd-ı sivā ẕerre
Ṣaḳın ġayrıñ nuḳūş u ṣūretinden itmesün iḫẓāẓ

4. **Necībā** semt-i maḥbūba olup dil-beste ṭur ancaḳ
Bu maʿnādan kesilme geydirüp zerrīn ḳabā elfāẓ

---

[93]. 1B 78[b].

1. İkinci dizedeki "iġmāż" kelimesi, metinde "iġmāẓ" şeklinde yazılmıştır. Sözlük taramaları sonucunda "iġmāẓ" kelimesine rastlanamamıştır.

[Ḥarfü'l-Ġayn]

94.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Çünki beyt-i dilde īḳād eyledi ʿaşḳ bir çerāġ
Rūy-ı cānānın görüp göz Ḥaḳ-şünūd oldı ḳulaġ

2. İḥtiyāc yoḳdur meşāmm-ı cāna būy-ı ġayrıya
Būy-ı müşk-i şevḳile pür olmuşiken bu dimāġ

3. Żabṭ idelden göñlimi hep żābiṭ-i sevdā-yı ʿaşḳ
Fāriġim küll-i sivādan baña ṭaġ üstleri bāġ

4. Pertev-i dīdār-ı maḥbūb çeşmine olan ʿıyān
Oldı āzāde **Necībā** külliden ḳıldı ferāġ

[Ḥarfü'l-Ḳāf]

95.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. ʿĀşıḳa itse tecellī z̲ikrile envār-ı Ḥaḳ
Beyt-i dil ḫalvet olup gider bütün aġyār-ı Ḥaḳ

---

94. 1B 74[a].

95. 1B 9[b], 2B 18[b].

2. / ḳalbi: ḳalb 2B.

2. Ḫˇāce-i feyż-i Ḫudā'dan ṭıfl-ı ḳalbi ders alur
Ṣafḥa-i dil naḳşına ziynet virür esrār-ı Ḥaḳ

3. Ġayrı görmez dāʾimā maḳṣūd añadır rū-nümā
Ḳanda baḳsa görünen ancaḳ olur āṯār-ı Ḥaḳ

4. ʿĀşıḳa ***mā-zāġ*** sırrından ider behre ẓuhūr
Hīç ider mi iltifāt ġayra olan muḫtār-ı Ḥaḳ

5. Neşʾedār olan ezel bezminde bunda lā-cerem
ṣaḥve gelmez tā ebed ser-ḫoşdur o mey-ḫˇār-ı Ḥaḳ

6. Genc-i sīneñde ḫulūṣuñ naḳdini ḥıfẓ it **Necīb**
Beẕl içün aña olunca şāhid-i dīdār-ı Ḥaḳ

96.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. ʿĀlem-i mülk-i derūnum żabṭ idüp cānān-ı ʿaşḳ
Ḥışn-ı dilde ḥükmin icrā eyledi sulṭān-ı ʿaşḳ

2. Maḥv idüp cümle tilāl-i benligim ḳıldı ḫarāb
Deʾbidir cümle sivāyı kül ider nirān-ı ʿaşḳ

3. ʿAşḳ ol bir ḥālet-i ʿuẓmā durur kim şübhesiz
Dü cihāndan fāriġ eyler ʿāşıḳı ġalyān-ı ʿaşḳ

---

96. 1B 10[b], 2B 19[a], M 94[a], AE 14[a].

2. / tilāl: tilāli AE.
3. / ol: odı M, AE.

4. Naḳd-i ʿömrin beẕl ider maʿşūḳ içün ṣādıḳ olan
Ey **Necīb** itmez tereddüd cān virür ḳurbān-ı ʿaşḳ

97.

Müstef ʿilün müstef ʿilün müstef ʿilün müstef ʿilün
Recez – – + – / – – + – / – – + – / – – + –

1. Ey Ḳādir-i muṭlaḳ Ḫudā'm irgür bize iḥsān-ı ʿaşḳ
Ḳayd-ı riyādan ḳurtarup dil olsun ancaḳ kān-ı ʿaşḳ

2. ʿAşḳ āteşi işrāḳ idüp varlıġımız iḥrāḳ idüp
Emmāremiz ihrāḳ idüp irsün görünsün şān-ı ʿaşḳ

3. Ṣal baḥr-ı ʿaşḳa cismiñi mellāḥ-ı şevḳe keştīni
Teslīm idüp her hestiñi ġarḳ eylesün ʿummān-ı ʿaşḳ

4. ʿAşḳ mā-sivāyı ḥarḳ ider ġayrı sürüp hep farḳ ider
Dil-ḫānesini şarḳ ider iclās ider sulṭān-ı ʿaşḳ

5. ʿĀşıḳ olan ol şāh içün dünyāyı ḳor bir āh içün
Bülbülveş ol Allāh içün dā'im olur gūyān-ı ʿaşḳ

6. Ḳalbiñi saʿy eyle **Necīb** ṭolsun bütün ʿaşḳ-ı Ḥabīb
Derdiñe isterseñ ṭabīb olmaḳdadır ḳurbān-ı ʿaşḳ

---

97. **1B 10[b], 19[a].**

98.

Mefʿūlü mefāʿīlün mefʿūlü mefāʿīlün

Hezec – – + / + – – – / – – + / + – – –

1. ʿAşḳ āteşi ile gel sūzān olalım ʿāşıḳ
Sevdā-yı liḳā ile her ān olalım ʿāşıḳ

2. Tennūr-ı muḥabbetde maḥv eyle ḳamu varıñ
Tecrīd-i fenā ile yārān olalım ʿāşıḳ

3. Vaṣlına irem dirseñ cānıñı fedā eyle
Kebş-i reh-i ʿaşḳ olup ḳurbān olalım ʿāşıḳ

4. Bir ḥāẕıḳ-ı Mevlā'dan nūş eyle şarāb-ı ẕevḳ
Taṭhīr idüben göñli ẕī-şān olalım ʿāşıḳ

5. Şevḳile **Necībā** gel baġrıñı delüp ḫūn it
Bir āh-ı seḥer ile sulṭān olalım ʿāşıḳ

99.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. İtseñ inṣāf dinmez insān (ol) ki ola meḥcūr-ı ʿaşḳ
O behāyimden durur oldı o çünki dūr-ı ʿaşḳ

2. Merd olup merdān-ı ʿaşḳıñ dāmenin ṭut ṣıdḳla
Pey-rev ol aña olunca sen daḫi mesrūr-ı ʿaşḳ

---

98. 1B 11[a], 2B 15[b].

99. 1B 13[b], 2B 14[b].

3. Murġ-ı dil lāhūta cevlān per açup ʿaşḳla ider
Gir bugün dīvān-ı ʿaşḳa baḳ nedir menşūr-ı ʿaşḳ

4. Enderūn-ı lücce-i vaḥdetde cevher bulmağa
Ġavṣ olunmaz olmayınca cism ü cān mestūr-ı ʿaşḳ

5. Terk-i ad u san idüp fānī olan bāḳī içün
İrdi maḳṣūda **Necībā** bu durur memhūr-ı ʿaşḳ

100.
Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
***Remel* – + – – / – + – – /– + –**

1. Çünki düşdi cānıma sevdā-yı ʿaşḳ
Gitdi benlik oldı hep yaġma-yı ʿaşḳ

2. İlmez ʿāşıḳ çeşmine hīç mā-sivā
Gör ne işler ʿāşıḳı ifnā-yı ʿaşḳ

3. Maḥv ider pervānevār cismin ḳoyup
Āteş-i ʿaşḳa doyan maʿnā-yı ʿaşḳ

4. Ṭaʿne-i aġyāra yoḳdur iʿtibār
Rāh-ı ʿaşḳda böyledir fetvā-yı ʿaşḳ

5. Müddeʿī çoḳdur velīkin dīdesi
Ḫūn-feşāndır ṣādıḳ-ı daʿvā-yı ʿaşḳ

---

100. 1B 20[b], 2B 21[b].

2. / ilmez: eylemez 2B.

6. ʿAşḳ **Necībā** irgürür maḳṣūdıña
Ḥüccet-i ʿaşḳda budur imżā-yı ʿaşḳ

101.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – /– + –

1. Terk-i dünyā eyleyüp ʿuḳbāya baḳ
Nergis-i cānıñ açup Mevlā'ya baḳ

2. Nice bir olduñ esīr-i reng ü bū
Lafẓı ḳo şimden gerü maʿnāya baḳ

3. Zāhide olma muḳārin tā ebed
ʿAşḳa düş kim ʿaşḳıla sevdāya baḳ

4. Ṣayḳal-ı levḥ-i derūn it ẕikrile
Gel o mirʾātda cihān-ārāya baḳ

5. Şevḳile bülbül gibi pür-gū olup
Dāġ idüp sīneñde remz-i nāya baḳ

6. ʿİzzet-i faḳri bilüp bunda **Necīb**
Rūz-ı maḥşer devlet-i ʿuẓmāya baḳ

---

101. 1B 24[b], 2B 5[a].

102.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Bu dehr-i fānī içre ʿizz ü cāha iʿtibārım yoḳ
Meẕellet gencine mālik olandan iftiḳārım yoḳ

2. Düşüp tenhā bu ġurbet-ḫāne-i dünyāda ser-gerdān
Ne sırrım söyleyem remz-āşinā bir yār-ı ġārım yoḳ

3. Heme zaḫm-āverān cüyende-i merhemdir ey ḥāẕıḳ
Benim çün ṭālib-i zaḫm oldıġımdan hīç tīmārım yoḳ

4. Dem-ā-dem gül-ʿizār-ı naʿtıñ içre bülbül-i şeydāñ
Olaldan yā Rasūla'llāh ne ġayrı dil-fikārım yoḳ

5. Elim ṭut rūz-ı rüstā-ḫīz ʿaṭā ḳıl melceʾim sensin
Ki senden ġayrı ġayret-keş baña şefḳat-diẕārım yoḳ

6. Seniñ ẕātıñ ʿaṭā vü luṭf-ı Ḥaḳḳ'a maḳsem olmuşdur
Tażarruʿ dergehiñe ʿālem oldı ġayrı kārım yoḳ

7. **Necīb**-i zārı ey kān-ı kerem ḳıl manẓar-ı reʾfet
Ḳuluñdur ḳulluġuñdan özge faḫr u iftiḫārım yoḳ

---

[102]. 1B 28[a].

103.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Cemāl-i bāḳīden bu dīde-i fānīye rüʾyet yoḳ
Kemāl-i fāḳīden bu neşʾe-i noḳṣāna ruḫṣat yoḳ

2. Fitīl-i ʿaşḳa cismiñ yaḳmadan pervāneveş ṣūfī
Maḳāl-i ***küntü kenz***iñ şemmesinden saña nükhet yoḳ

3. Kemān u tīr-i yāra olmayınca çün nişān sīneñ
N'idersiñ yār olup ʿāşıḳlara bu kāna fırṣat yoḳ

4. Yeter remz-āşinā ḳadr-āşinā yoḳdur lisānıñ ṭut
Necībā es-sükūtdan özge şimdi cāna devlet yoḳ

104.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – /– + –

1. Çün tecellī eyledi dīdār-ı Ḥaḳ
Oldı ẓāhir ṣad hezār envār-ı Ḥaḳ

2. Perde-i ġayb-ı hüviyyeti açup
İtdi bu ʿālemlere iẓhār-ı Ḥaḳ

---

103. 1B 32[b], 2B 7[a].

2. // ***küntü kenzen***: "Ben gizli bir hazine idim." Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 3/311 (Hadis nu: 2016).

104. 1B 37[b], 2B 9[b].

3. // gösterüp: gösterür 2B.

3. Faḫr-ı ʿālem nūr-ı pākını ʿıyān
Gösterüp evvel cihāna kār-ı Ḥaḳ

4. ***Küntü kenz*** cevherleri şānındadır
Dürr-i bī-hemtā odur ey yār-ı Ḥaḳ

5. Būy-ı vaḥdetle pür olmuş güldür ol
Böyle açmaz bir daḫi gülzār-ı Ḥaḳ

6. Oldı iḳrār-ı Ḫudā iḳrār anı
Oldı inkārı **Necīb** inkār-ı Ḥaḳ

105.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Virdi varım hep bugün bāda hemān yaġma-yı ʿaşḳ
Ḳayd-ı serden itdi dil-sāde alan ġavġā-yı ʿaşḳ

2. Genc-i ḳalbinde olan gevherle ʿāşıḳ pür-nümā
Olduġından eylemez yāda beyān maʿnā-yı ʿaşḳ

3. Maẓhar olmazdı bugün āṣār-ı ʿaşḳa bir beşer
Ṭīnet-i Ādem'de ḳonmasa ezel sevdā-yı ʿaşḳ

4. Olmasaydı ʿaşḳla ṣāḥib-i ġınā Ādem Ṣafī
Cenneti bir dāneye ṣatmazdı ol dānā-yı ʿaşḳ

---

105. 1B 46ª, 2B 13ª.

5. Çeşme-sār-ı ʿaşḳ-ı Ḥaḳ'dan iç **Necībā** ʿaşḳla
Görmedi aṣlā ḥarāret kim ola irvā-yı ʿaşḳ

106.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Gül-i sīr-āb cenāb-ı ḥażretiñ rūyı durur ancaḳ
Zebān-zed müşk-i Rūmī'de seniñ būyı durur ancaḳ

2. Görenler ḫāl-i noḳṭa varını fülfül ḳıyās eyler
Ser-i pākında mūyuñ sünbül-i Hindū durur ancaḳ

3. Olup ebrūlarıñ ṭāḳı teveccühgāh-ı şeş-cānīb
Murād-ı bülbül-i ġulġule-perdāz durur ancaḳ

4. **Necīb** pür-derdmend muḥtāc ḳuluñdur bāb-ı luṭfuñda
Kerem ḳılmaḳ ḳadīmī aña nīk-ḫūyuñ durur ancaḳ

---

106. M 90[b], AE 14[b].

1. / Gül-i sīr-āb cenāb-ı ḥażretiñ rūyı durur ancaḳ: Gül-i zībā cenāb-ı ḥażretiñ ol rūyıdır ancaḳ AE.
// seniñ būyın durur ancaḳ: o verdiñ būyıdır ancaḳ AE.

2. // Ser-i pākında mūyuñ sünbül-i Hindū durur ancaḳ: Ser-i pākında Hindū sünbüli de mūyıdır ancaḳ AE.

3. / Ebrūlarıñ: Ebrūları AE.
// Murād-ı bülbül-i ġulġule-perdāz durur ancaḳ: Murād-ı bülbül-i dil ġulġul-i pür-gūyıdır ancaḳ AE.

4. / Muḥtāc: kemter AE.
/ ḳuluñdur: ḳulıdır AE.

// Nīk-ḫūyıñ durur: luṭf-ı ḫūyıdır AE.

107.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. ʿİbret isterseñ begim gel meyyit-i maḳbūra baḳ
Dāʾimā fikr eyle ***yevme yünfeḫu fi'ṣ-ṣūr***a baḳ

2. İçmeden cām-ı fenā-yı mevti fırṣat ṭut günüñ
Küllü nefsin hālikun ḳavlinde_olan meẕkūra baḳ

3. Rūy-ı aʿmāl her ne yüzdense olur ẓāhir velī
Rūz-ı rüstā-ḫīz bugün sen sende_olan maġrūra baḳ

4. Aç baṣīret çeşmini āsūde_olam dirseñ eger
ʿAks iden şems-i Ḫudā'dan ʿālem üzre nūra baḳ

5. Ṭard-ı aġyārıla kim ki gördi Ḥaḳḳ'ı Ḥaḳḳ'ıla
Vaṣl-ı dāʾimde olan gel ẕevḳ-i nā-maḥṣūra baḳ

6. Mest olam dirseñ **Necîbâ** bāde-i ʿaşḳdan hemān
Dest-i sāḳīden gelen şol kāse-i faġfūra baḳ

---

[107]. 1B 60[a], 2B 24[b].

1. // ***yevme yünfeḫu fī'ṣ-ṣūr***: "Sur'a üflendiği gün…" (Nebe 78/18)
2. // ***küllü nefsin hālikun:*** "Bütün canlılar helak olacaktır."

[Ḥarf-i Kāf]

108.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Dāġ-ı mührüñle bugün baġrımı ḳan itsem gerek
Ney gibi demler çalup derdim ʿıyān itsem gerek

2. Şemʿ-i yāra şevḳile pervāneveş cismim urup
Sūzişile nām u şānım bī-nişān itsem gerek

3. Bülbül-i rūḥ çün gülistān-ı ezelden oldı dūr
Yine anı āşiyān-ı ḳudsiyān itsem gerek

4. Nāle vü feryādile her dem hevā-yı ʿaşḳla
Metn-i ʿaşḳı şerḥ-i sīneyle beyān itsem gerek

5. Naḳd-ı cānile **Necībā** silʿa-i vaṣlın alup
Anı beẕl ile yolunda terk-i cān itsem gerek

109.

Mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün

Hezec – – + / + – – + / + – – + / + – –

1. Ey ʿāşıḳ-ı şeydā yine dīvāne mi geldiñ
Maḳṣūd ḳoḫusın almaġa meydāna mı geldiñ

---

108. 1B 11[a], 2B 16[a].

109. 1B 12[b], 2B 19[b], M 90[a], AE 16[a].

1. // koḫusın: ḳoḳusın 2B, M, AE.
// meydāna: dīvāna 2B.

2. / cismiñi: bu cismiñ AE.

2. Āteşlere cismiñi urup yanmada ḳaṣdıñ
Şevḳile bu cān kebşini ḳurbāna mı geldiñ

3. Bu derd iledir ʿayn-ı devā ehl-i velāya
Bīmārıñı ʿaşḳıla dermāna mı geldiñ

4. Sāḳī-i ezel şerbetini ṣundı **Necībā**
Bu neşʾeyi iẓhār ile mestāne mi geldiñ

110.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. ʿİnāyet-pīşe bir z̲āt-ı şerīf luṭf-ı Mevlā'sıñ
Anıñçün mürselīniñ ekmeli hem daḫi aʿlāsıñ

2. Keremkārā nigāh-ı iltifātıñla beni şād it
Dirilsün mürde göñlüm sen ḥayāt-ı cümle iḥyāsıñ

3. Ḳamu ḥüsn ü melāḥat mündericdir z̲āt-ı pākıñda
Görinür Sūre-i Nūr cebheñ üzre nūr-ı raʿnāsıñ

4. Baḳar mı sen ṭururken Yūsuf-ı z̲ī-ḥüsn ü zībāya
Zenān-ı mıṣr-ı dil sen daḫi şīrīn daḫi aḥlāsıñ

/ yanmada: yaḳmada AE.

3. / iledir: bile AE.
// bīmārıñı: bīmāre gibi M, AE.

4. / ezel: ecel AE.

110. 1B 20ᵃ, 2B 21ᵃ.

5. Egerçi pür-ḳuṣūr u cürm u taḳṣīrdir **Necīb**-i zār
Ḳuluñdur ḳıl meded sen çāre-sāz-ı cümle ednāsıñ

111.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Maḫzen-i esrār-ı Ḥaḳ'dır yā Rasūla'llāh diliñ
Cevher-i ẕātıñ olupdur ḫatm-i cümle mürseliñ

2. Sen gibi bostān-ı ʿālemde dıraḫt-ı müntehā
Bitmedi dāʾim küşāde oldı rūyında gülüñ

3. Reşk-i Miʿrāc'ıñla ṭoldı enbiyānıñ ḳabları
Āsumāna Leyle-i İsrā'da irişdi eliñ

4. Cebraʾīl ẓahrıñda urdı nūrdan bir mühr-i pāk
Oldı ḫatm-i mürselīn ü enbiyā bunı biliñ

5. ***Ve'ḍ-ḍuḥā*** oldı ḳasem ḥaḳḳıñda ḫadd-ı pākıñıñ
Sūre-i ***Ve'l-leyl*** oḳundı şān-ı pāk-ı sünbülüñ

6. Ḳıl nigāh-ı iltifātıñdan **Necīb**'[i] ḥişşemend
Gülistān-ı naʿt-ı pākıñda olupdur bülbülüñ

---

111. 1B 23[b].

5. / ***Ve'ḍ-ḍuḥā***: "Yemin olsun, kuşluk vaktine." (Duhâ 93/1)
// ***Ve'l-leyl***: "Yemin olsun, bürüyüp örttüğünde geceye." (Leyl 92/1)

112.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ey dirīġā geçdi günler daḫi sen kendiñdesiñ
Ḳanda gitdi bunca demler bilmediñ ne fendesiñ

2. Bir taṣavvur eyleseñ aṣlıñ nedir ṣoñrañ nedir
Nuṭfeden olmuş ḳafesden cān gider sen kendesiñ

3. Böyle mi lāyıḳ durur sen şeh-per-i himmet ile
İtmediñ pervāz-ı bālā daḫi ḳayd-ı tendesiñ

4. Kelb-i nefse ṭaḳdı zencīr-i riyāżat merdler
Sen bu kelbe kelb [olup?] ḥālā esīr ü bendesiñ

5. İste Mevlā'dan meded virsün Rasūl'i ʿaşḳına
Ḫˇāb-ı ġafletden uyar cānıñ **Necīb** her ḳandasıñ

113.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Farḳ yoḳdur ʿāşıḳıñ ḫˇābıyla hīç bīdārınıñ
Semʿ-i cān u dīde-i dildir beyānı ḥāliniñ

2. Olmaz aṣlā bir tefāvüt nevm ü yaḳẓānında_anıñ
Rāyic oldı her zamān gelmez kesādı kārınıñ

---

112. 1B 30[a], 2B 6[a].

1. // fendesiñ: ḳandasıñ 2B.

113. 1B 34[a], 2B 8[a].

3. N’eylesün ārāyiş-i bezm-i fenāya baḳmaġı
Dīdesi muʿtād-ı dīdār olmuşiken cānınıñ

4. Şübheden ḫālī durur ḥāli o kim ehl-i yaḳīn
Oldı bī-perde görür ol vechini dildārınıñ

5. Rūşenādır merdüm-i āgāha bu sırr-ı süḫan
Pes **Necībā** kārıdır bu ʿaşḳ u şevḳ-i insānıñ

114.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel **– + – – / – + – – / – + – – / – + –**

1. Yā Rasūla’llāh vücūduñ feyż-i muṭlaḳdır seniñ
Cism-i pākıñ sırr-ı Rab[dır] raḥmet-i Ḥaḳ’dır seniñ

2. Şerḥ-i fenn-i ẕātıñı kim itmege ḳādir ola
Ḫalḳa idrākıñ deri ġāyetle muġlaḳdır seniñ

3. Oldı mirʾāt-ı cemāliñde Ḫudā sırrı ʿıyān
Sırr-ı İsm-i Aʿẓam’a sırrıñ muvaffaḳdır seniñ

4. Kim görürse sen şehi taʿẓīm idüp Allāh dir
Ḥaḳḳ’a maẓhar olduġıñ taḥḳīḳ muḥaḳḳaḳdır seniñ

5. Biçdi Mevlā sen şerīfe şol ***le-ʿamruk***’den ḳabā
Ḳāmet ü ḳaddiñe zīrā çünki evfaḳdır seniñ

---

114. 1B 41[b].

5. / ***le-ʿamruk***: “(Ey Rasulüm!) Hayatına yemin olsun ki” (Hicr 15/72)

6. Dergeh-i faḫr-ı Rusülden bu **Necīb**'i itme dūr
Yā İlāhī ol Rasūl'üñ ḳatı eşfaḳdır seniñ

115.

Mef'ūlü mefā'īlün mef'ūlü mefā'īlün
Hezec – – + / + – – – / – – + / + – – –

1. Sen hūşile yāriken dīvāne neden olduñ
Vuṣlatda müşāriken bīgāne neden olduñ

2. Tīr-i eleme sīneñ olunca nişān şöyle
Olsan da ḳıyām-dāde efġāne neden olduñ

3. Āsūde-i fikriken bu bend-i ḫayāl ile
Her zāviye-i şebde mihmāne neden olduñ

4. Menzilgeh-i cānāna şevḳile **Necīb**-zāra
Tā ölmeyicek hem-rāh rāvāne neden olduñ

---

115. 1B 51ª, 2B 31ª.

4. // rāvāne: revān 2B.

[Ḥarfü'l-Lām]

116.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Şemʿ-i ẕāt-ı Kibriyā pervānesidir bu göñül
   Feyż-i esrār-ı Ḫudā kār-ḫānesidir bu göñül

2. Nūş idelden cām-ı ʿaşḳ-ı Ḥaḳḳ'ı çün bu dil henūz
   Dem-be-dem o neş'eniñ mestānesidir bu göñül

3. Kaʿbe-i vaṣlıñda ṣıdḳıla ḳılur isem ṭavāf
   Ṣad hezārān şevḳile ḳurbānesidir bu göñül

4. Ḥücre-i ḳalbiñ **Necīb** ḥıfẓ eyle aġyār girmesün
   Zīre kim sulṭān-ı ʿaşḳ taḫt-ḫānesidir bu göñül

---

116. 1B 12[b], 2B 14[a], M 90[b], AE 15[b] ve 19[a]. Bu şiir AE nüshasında iki kez yazılmıştır. 1B nüshasında "göñül" redifleri "گل" şeklinde yazılmıştır.

1. // kār-ḫānesidür: kāṣānesidür: AE.
2. / Nūş idelden cām-ı ʿaşḳ-ı Ḥaḳḳ'ı çün bu dil henūz: Nūş idenler cām-ı ʿaşḳı Ḫālıḳı buldı henūz AE; Nūş idenler cām-ı ʿaşḳı Ḥaḳḳı çün buldı henūz 2B.
3. / ḳılur isem: n'ola ḳılsam AE.
   // Ṣad hezārān şevḳile ḳurbānesidür bu göñül: Şevḳile ḳurbān olan dīvānesidür bu göñül AE.
4. // Zīre kim sulṭān-ı ʿaşḳ taḫt-ḫānesidür bu göñül: Zīrā kim sulṭān-ı ʿaşḳıñ ḫānesidür bu göñül AE.

117.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Dergeh-i pāḳıñ devā-yı derd-i dildir yā Rasūl
Āsitānıñ ḫod şifā-yı saḳm-ı küldür yā Rasūl

2. Teşne-leb bir ṭālib-i feyż-i ẕülāl-i luṭf kim
Cāna çeşm-i iltifātıñ ʿayn-ı müldür yā Rasūl

3. Gülşen-ābād-ı risālet içre ẕāt-ı eşrefiñ
Sāye-endāz bir nihāl-i tāze güldür yā Rasūl

4. Rūz-ı rüstā-ḫīz kerem eyle **Necīb**-i zārıña
Raḥmetkārā efendim cāy-ı ẕüldür yā Rasūl

118.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – /– + –

1. ʿAndelībāsā göñül gülzāra gel
Ṣubḥ u şām şevḳile āh u zāra gel

2. Āsitān-ı yāra düş olma cüdā
Cehd idüp ṣayd u şikār-ı yāra gel

3. Beyt-i ḥüzn içre ṭurup Yaʿḳūbveş
Yūsuf-ı cān vechine dīdāra gel

---

117. 1B 20[a].

118. 1B 21[b], 2B 21[b].

4. Ṭaşrada ṭurma yüri bīgānevār
Bir ḳadem ḳo ḫalvet içre kāra gel

5. Būy-ı ʿıṭr-ı yār dimāġ-ı cānıña
İrmege pīş-i der-i ʿaṭṭāra gel

6. İsteyen bulur **Necīb** Mevlā'sını
Ḳıl ṭaleb şimden gerü yalvara gel

119.
Feʿilātün feʿilātün feʿilün
Remel + + – – / + + – – / + + –

1. Meclis-i ehl-i ʿaşḳa_eyle duḫūl
Olasın dergeh-i Ḥaḳ'da maḳbūl

2. Ṭavḳ-ı bīgāneligi ḳo başdan
Yüri ol āşinā-yı ehl-i ḳabūl

3. Dehr içinde kimi gördüñ ḫurrem
Olmadıḳça o ki maḳṣūda vüṣūl

4. Ne durur ravża-i cennet dirseñ
Meclis-i ẕikr olur ol didi Rasūl

5. Ḥaḳḳ'a yol isteyene di ki **Necīb**
Ḫalḳa-i ẕikre yönel itme nükūl

---

119. 1B 24[a], 2B 4[b].

120.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Bir ḳadem ḳo bezm-i ʿuşşāḳa kerem ḳıl yā Rasūl
Bir nigāh it cān-ı müştāḳa kerem ḳıl yā Rasūl

2. Lālezār olsun göñüller ṭalʿat-ı pāḳıñ ile
Şerbet-i feyżiñ dile aḳa kerem ḳıl yā Rasūl

3. Perde-i ʿafvıñla cürmüm setr idüp bī-çāreñi
Ḳıl maḥal hem luṭf-ı aḫlāḳa kerem ḳıl yā Rasūl

4. Yaḳamı ṭutar ise rūz-ı cezā zebāniyān
Ellerinden semt-i ıṭlāḳa kerem ḳıl yā Rasūl

5. Āb-ı vaṣlıñla dil-i **Dervīş Necīb**'iñ āteşin
Eyle iṭfā ḳoma kim yaḳa kerem ḳıl yā Rasūl

121.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Şemʿiñe pervāneyim çün yanayım ben yā Rasūl
Feyżiñe ʿaṭşāneyim ṣun ḳanayım ben yā Rasūl

---

120. 1B 24[a].

121. 1B 26[a], M 89[b], AE 18[b].

1. / çün: ḳoy AE.
1B nüshasında "ʿ*aṭşāneyim*" kelimesi yerine önce "*hem teşneyim*" yazılmış daha sonra tashih edilmiştir.

2. AE nüshasında 2. Beyit ile 3. Beyit yer değiştirmiştir.

2. Pertev-i nūr-ı Ḫudā mirʾāt-ı vechiñde olup
Ḫaylīden ol vechiñe dīvāneyim ben yā Rasūl

3. Ṭutdı eṭrāfım ḳuyūd-ı ġaflet-i sehv ü ḫaṭā
Feṭḥ idüp ḳaydım n'ola uyanayım ben yā Rasūl

4. Āşinā-yı sāḥa-i luṭf ile ben āvāreñi
Dergehiñden niçe bir bīgāneyim ben yā Rasūl

5. Nīm-nigāḥ-ı cūdile olsun **Necīb** maʿmūr u şād
Luṭf u iḥsān it ḳatı vīrāneyim ben yā Rasūl

122.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ṭurma bu süflī içün pā-bendile gider göñül
Cānib-ı ʿālī içün pā-bend[i] ḳır gider göñül

2. Şöyle bil kim eylemez kevn ü mekān içre ḳarār
ʿĀşıḳ-ı Mevlā olanlar iñleyüp gider göñül

3. Pāk olup bulduḳda ṣafvet murġ-i dil her laḥẓada
Saʿy ider miʿrāc-ı rūḥānī içün gider göñül

/ olup: ʿıyān AE.

5. / maʿmūr: ābād AE.

122. 1B 30ª, 2B 6ª.

4. Vuṣlata irmeklige bir reh-nümā ister iseñ
Tā ezel Ḥaḳ virgüsi ʿaşḳıñ rehi gider göñül

5. Kenz-i Ḥaḳ oldıġıñı bilseñ ʿaceb bir kerre sen
Lābüd añlardıñ **Necīb**'den reh saña gider göñül

123.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. ***Ve'ḍ-ḍuḥā***dır nüsḫa-i zībā-yı ḥüsnüñ yā Rasūl
Oldı şān-ı sünbüliñ ***ve'l-leyli*** yüsrüñ yā Rasūl

2. Ḳaşlarıñ miḥrābına ḫaṭṭ-ı Eḥad oldı imām
Ḳābe ḳavseyn remzidir bu ṭāḳ-ı ebrūñ yā Rasūl

3. Metn-i çeşmiñ şerḥine bir nebẕe ***mā-zāġa'l-baṣar***
Geldi Ḥaḳ'dan Leyle-i İsrā'da medḥiñ yā Rasūl

4. Ḳavl-i ***sübḥānelleẕī*** ḳurbuñda olmuşdur delīl
Maẓhar-ı vaḥdetde yek-tā oldı şānıñ yā Rasūl

5. Dergeh-i pākıñda ednā çākeriñdir bu **Necīb**
Ḥavza-i luṭfuñda olsun anı ḥıfẓıñ yā Rasūl

---

123. 1B 43[b].

4. / ***Sübḥānelleẕī:*** "Allah'ın şanı yücedir." İsrâ 17/1; Zuhruf 43/13.

124.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Öter bīdār olup her gice bülbül
Şem alur gice içre niçe bülbül

2. Muʿaṭṭar ḳıldı būy-ı gül dimāġın
Olupdur mest ü medhūş niçe bülbül

3. Ṣabā bir baña geldi bir baña çün
Bu iki ẕevḳile ḫoş niçe bülbül

4. Seḥerde kūşe kūşe eyler āvāz
İder daʿvet viṣāle niçe bülbül

5. Bugün tā çekmeyince ḫār belāsın
İrişmedi güle gör niçe bülbül

6. Bu ʿaşḳ eṭvārını bülbülden ögren
Necībā sır virür baḳ niçe bülbül

---

124. 1B 45[b], 2B 12[b].

3. / bir baña çün: bir Ø çün 2B.

125.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – /– + –

1. Berḳ urup nūr-ı cemāliñ yā Rasūl
   Pür-żiyā ḳıldı cihānı ṣaġ u sol

2. Ḳıṭʿa-i nūr-ı Ḫudā'dır ruḫlarıñ
   Perteviñ dā'im durur itmez üfūl

3. Rūz u şeb ḥāżır olur dīvānıña
   Cümle eflākdan melek idüp nüzūl

4. Ṣad hezārāsā ṣalātile selām
   Cānib-i ʿizziñe bizden ḳıl ḳabūl

5. Merḳadiñ eflāk ṭavāf ider müdām
   Rifʿatine anıñiçün buldı yol

6. Būy-ı derdiñ şemm ider ʿāşıḳlarıñ
   Ravża-i pākıña itdikde duḫūl

---

125. 1B 51[b], 2B 2[a], M 91[a], AE 17[b]. M ve AE nüshalarında 5. ve 6. beyitler yoktur.

2. // dā'im durur: dā'im ṭurur AE.
3. // Cümle eflākdan melek idüp nüzūl: Ḳudsiyān eflākdan eyler nüzūl AE.
   / Rūz u şeb: rūz Ø şeb 2B.
4. / Ṣad hezār-āsā: Ṣad hezār olsun AE.
   // ʿizziñe: ʿizzete AE; ʿizzetine M.
7. / Beyne ḳabrī minberī: Beyne ḳabr minber M.
   Beyne ḳabrī minberī: "Kabrim (Evim) ile minberim arası cennet bahçelerinden bir bahçedir." Hadis'in aslı: "***Mā-beyne beytī ve minberī ravżātün min-riyāzi'l-cennet***." Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 4/165-166 (Hadis nu: 2727).
8. / Nā-tüvāndur Çākeriñ olsun Necīb: Nā-tüvāndur Çāker-i zārıñ Necīb AE.

7. ***Beyne ḳabrī minberī*** çünki didiñ
Ehl-i Ḥaḳ taṣdīḳ idüp itmez nükūl

8. Nā-tüvāndır Çākeriñ olsun **Necīb**
Ṭut elin ḳaldır saña itsün vüṣūl

126.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – /– + –

1. Ey gül-i gülzār-ı Ḥaḳḳ-ı Lem-yezel
Mīve-i merġūb-ı bustān-ı ezel

2. Bāġ-ı ***ev-ednā***ya ẕātıñ servini
İtdi revnaḳ-baḫş sübḥāne vü cel

3. Müntehā-yı ḥüsnüñi bilmez beşer
Gün-be-gün olmaḳdadır raʿnā güzel

4. Şāh-bāz-ı sāḥa-i ḳurb-ı Ḫudā
Seyr ü miʿrācıñ durur ḍarb-ı meṯel

5. Faḫr-ı cümle enbiyā vü āb-ı rūy-ı mürselīn
İntisāb-ı dergehiñ cümleye aḳsā-yı emel

6. Ḳıl şefāʿatle **Necīb**-i zāra luṭf eyle naẓar
Olmaya pā-māl-i maḥşer görmeye aṣlā ḫalel

---

126. **1B 55[b], 2B 23[a].** Beşinci ve altıncı beyitlerde "Fāʿilātün Fāʿilātün Fāʿilātün fāʿilün" kalıbı kullanılmıştır.

127.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ben giriftār-ı günāhım ḳıl şefāʿat yā Rasūl
Hem günāhımçün pür-āhım ḳıl şefāʿat yā Rasūl

2. Bunca ʿömrümde henūz bir ḳılmadım lāyıḳ ʿamel
Ben bu ḥāl ile tebāhım ḳıl şefāʿat yā Rasūl

3. Yoḳdur inkārım ser-ā-pā olmuşumdur pür-ẕünūb
Çün ḫaṭāma ben güvāhım ḳıl şefāʿat yā Rasūl

4. Bilmezem ḥayretdeyim ne yüzle itsem ʿarż-ı ḥāl
Ḥāṣılı ben rū-siyāhım ḳıl şefāʿat yā Rasūl

5. Bu **Necīb**-i zāra olmadı bu ilde āşinā
Bir ġarīb-i bārgāhım ḳıl şefāʿat yā Rasūl

128.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – /– + –

1. Ey gül-i pākīze-i sırr-ı ezel
Gelmedi mānend-i ẕātıñ bir güzel

---

[127]. **1B 61[a], 2B 3[a].**

[128]. **1B 69[a], 2B 18a, M 93[a], AE18[a].** M ve AE nüshalarında beşinci ve altıncı beyitler bulunmamaktadır.

2. Muṣḥaf-ı vechiñ gibi raʿnā ḳalem
Yazmadı rūy-ı vücūda bir meṣel

3. Böyle bir ḳadr-i bülend zībā nebī
Bulmadı peyk-i celīl aña bedel

4. Āb-ı rūy-ı mürselīn ü enbiyā
Muṣṭafā-yı Ḥażret-i ʿazze ve cell

5. ***Raḥmeten li'l-ʿālemīn*** vaṣfıñ olup
Mültecā-yı külsüñ ey faḫr-ı milel

6. Oldıġı cāy-ı necāt taḥt-ı livāñ
ʿİnd-i küll oldı müsellem bī-cedel

7. Sensiñ ol şeh-bāz-ı evc-i iltifāt
Āşiyān-ı ***ḳābe ḳavseyn***i maḥal

8. Yā Rasūla'llāh **Necīb** pür-cürmüñe
Ḳıl meded tā görmeye aṣlā ḫalel

---

2. / vechiñ: ḥüsnüñ M, AE.

5. / ***Raḥmeten li'l-ʿālemīn***: "Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." (Enbiyâ 21/107).

7. // ḳābe ḳavseyni: ḳābe ḳavseyn 2B; ḳābe ḳavseyne M, AE.

8. / Necīb pür-cürmüñe: Necīb-i mücrime M, AE.
// Ḳıl meded tā görmeye aṣlā ḫalel: Ḳıl kerem tā irmeye aṣlā ḫalel AE.

129.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. *Ey cemāl-i nūr-ı Ḥaḳ ey eşref-i ḫayl-i rusul*
   Gofte şod der-şān-ı pāket hādī-i ḫayr-ı sübül

2. *Ber-tu inzāl kerd Ḫudā naẓm-ı mübīn ḫatm-ı kütüb*
   Pes ez-ān ẕāt-ı şerīfet şod[e] nīz ḫātem-i kül

3. *Bā-tu ān ki ittibāʿ kerd şod[e] maḳbūl-i Ḫudā*
   Ez-ḥaḳāret yāft selāmet ez-ṣunūf-ı ḳahr u ẕül

4. *Çāker-i dergāh-ı pāket el-emān güyed* ***Necīb***
   Dest be-gīreş tā ne-laġzed pāy me-tırs güyeş ü dül

---

[129]. 1B 75[b].

1. Ey Hak nurunun cemali, ey peygamberler topluluğunun en şereflisi olan Peygamber! Senin temiz şanın için "Hayır yollarına hidayet eden." diye söylenmiştir.
2. Allah sana içerisinde her şeyin apaçık anlatıldığı ilâhî kitapların sonuncusunu indirdi. Bundan sonra senin şerefli zatın her şey üzerine tamamlayıcı olmuştur.
3. Sana ittiba eden kişi Allah katında makbul olur ve kahır ve zillet ehli insanların hakaretinden kurtulup selamete erer.
4. Senin temiz dergâhının hizmetkârı olan Necib sana el-aman demektedir. Elini tut ki ayağı kaymasın. Ona "Korkma!" de ve rehber ol.

[Ḥarfü'l-Mīm]

130.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. ʿAceb midir bulunca ṣubḥa dek vaṣlıñ fiġān itsem
Yoluñda sīnemi tīr-i ḳażāya ḫod nişān itsem

2. Seniñçün saʿy u kūşiş şübhesiz maṭlūba mūṣildir
Elā men talebek mefhūmı şāhiddir nihān itsem

3. Gerekdir ʿālem-i nāsūtda ʿaḥde oluna īfā
Revādır şimdiden yār semtine ṣarf-ı ʿinān itsem

4. Nedir ārāyiş-i dünyā baḳar mı āşinā aña
Seniñ sevdāñla ḥālā ne olurmuş ḳaṣd-ı cān itsem

5. Olanlar şevḳile nālān bulurlar ceẕbe-i Raḥmān
Necībā çün olam ḥayrān gerekdir terk-i şān itsem

131.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Cemāliñ görmege müştāḳ olanlar iñler Allāhım
Giceler ṣubḥa dek ʿuṣṣāḳ ṭuramaz aġlar Allāhım

2. Seniñ ʿaşḳıñla murġ-ı cān ider ḫoş nağme vü elḥān
Ḳapuñda niçe bir iḥsān bulunca bekler Allāhım

---

130. **1B 11[b], 2B 16[a].**

131. **1B 14[a], 2B 15[a].**

3. Kim itse cām-ı ʿaşḳıñ nūş olur şevḳiñ ile ser-ḫoş
Seni ister seni eyler gūş ne ġayrı diñler Allāhım

4. **Necībā** rāġıb-ı Mevlā olan ḳor dünye vü ʿuḳbā
Saña irmege bu maʿnā gerekdir añlar Allāhım

132.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün
Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Reh-i Ḥaḳda ḫulūṣ ile ṣadāḳat ehl[i] dervīşim
Geçen vaḳt-i ḫuṣūṣ ile nedāmet ehl[i] dervīşim

2. Döküp eşk-i dü çeşmim ṣad hezārān ḥasret ü derdle
Şebān u rūz bu ḥāletle ʿināyet ehl[i] dervīşim

3. Bugün bāzār-ı ʿaşḳ içre ḥaḳīḳat salʿasın açup
Şerīʿatla ṭarīḳatla ticaret ehl[i] dervīşim

4. Ṭutup rūyum niyāzile seḥerde dergeh-i Ḥaḳḳ'a
Ṣabā-yı ḫoş-revāḥ ile beşaret ehl[i] dervīşim

5. Ṭabīb-i āşinā-yı feyż-i dil oldum delāletle
Ḳatı ṭālib-şifā gelsün ḥaẕāḳat ehl[i] dervīşim

---

132. 1B 18[b], 2B 16[b].

1. / Reh: Rāh 2B.
5. // Ḳatı: Ḳanı 2B.

6. **Necībā** pīr-perver olduġum ḳıldı beni zāhid
Hemān bir dost u bir posta ḳanāʿat ehl[i] dervīşim

133.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Nice bir firḳatla yā Rab mübtelā-yı miḥnetim
Ḫayl-i dem eşkim revāndır āşinā-yı ġurbetim

2. ʿAndelīb-i dil fiġānın kesmedi her rūz u şeb
N'ideyim ki ġoncadan dūrum raḳīb-i vuṣlatım

3. Esmedi bād-ı tesellī dil-nüvāzī eyleyüp
Bu ne ḥāldir kim esīr-i bend-i derd ü ḥayretim

4. Eyler iṭfā āteş-i derd-i derūnı ʿāḳibet
Āb-ı vaṣl-ı yār şimdi intiẓāra ülfetim

5. Rāz-ı dilden kim ḫaberdārdır **Necībā** bu zamān
Yalıñız bīgāneler içre ḳalup bī-ṭāḳatım

---

133. 1B 32ª, 2B 7ª.

134.

Müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün

Recez – – + – / – – + – / – – + – / – – + –

1. Ṣubḥ u mesā sizler ile ṣāḥib-i ez̲kār olalım
Ṣad cānla şimden gerü cāhid-i der-kār olalım

2. Bu ʿaşḳ u şevḳ-i Ḥaḳ ile hem içelim bāde-i ṣāf
Şimden gerü nefsimize bizler de aġyār olalım

3. Böyle zen-i dehre zebūn olmaḳ nedir sen merd iken
Baḳmayalım hīç semtine fāriġ-i efkār olalım

4. Bu mekkāreye uymayan rāh-ı Ḥaḳ'a yüzün ṭutar
Şimden gerü gel **Necībā** ḫādim-i Gaffār olalım

135.

Mefʿūlü mefāʿīlün mefʿūlü mefāʿīlün

Hezec – – + / + – – – / – – + / + – – –

1. Ḫaylīden hem çoḳdan ruḫsārıña müştāḳım
İḥsān-ı cemāl eyle dīdārıña müştāḳım

2. Cānım eriyüp gitdi şol şemʿa gibi āḫir
Pervāne gibi her dem envārıña müştāḳım

---

134. M 92[b].

135. 1B 33[b], 2B 7[b].

1. Birinci dizede vezin aksamaktadır.
2. / eriyüp: uyuyup 2B.

3. Gözler seni bu dīdem nergis gibi her dāʾim
Ol çeşm-i Ḫudā-bīn ü bīdārıña müştāḳım

4. Gördüm açılup güller vechiñde tecellīden
Bülbül gibi ol rūy-ı gülzārıña müştāḳım

5. Luṭf eyle beyān ile bu ḫasta **Necīb'**e sen
Eṭvār-ı ṭarīḳatla esrārıña müştāḳım

136.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Şehinşāh-ı muʿaẓẓam gevher-i gencīne-i ʿālem
Nezīl-i ʿarş-ı aʿẓam ḫˇāce-i ẕürriyyet-i Ādem

2. Süvār-ı Ḳurb-ı Mevlā pīşvā-yı Ādem ü Ḥavvā
Şerīf-i vuṣlat-ı aʿlā kilīd-i ʿafv [u] defʿ-i ġam

3. Sipehdār-ı beşer ḫatm-i rusül dü noḳṭa ez-kül
İmām-ı maḥşer ser-defter-i ḳul efḍal ü aḳdem

4. Muḥammed Ḥażret-i Ahmed hüve'l-muḫtār ve'l-emced
Elā ṣallū bi-ġayri'l-ʿadd ʿalā men żātühü'l-ekrem

---

136. 1B 8[b].

137.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. ʿAcebdir ki cihānda ben seni benden cüdā gördüm
Gözümden ḳanlu yaşlar dökülüp baḫr-āşinā gördüm

2. Bu dil olmuş durur bir ʿandelīb-i zār şu ʿālemde
Fiġānın sen gül-i raʿnā içün bende revā gördüm

3. Bulunmaz ṣafvet-i dem düşmeyince pūte-i derde
Bu sūzişle ḳamu ẕevḳim tamām derde devā gördüm

4. Ṣaḳın iẓhār-ı renc itme bugün sen de celālinden
O cānānıñ cefāsın cānıma semt-i vefā gördüm

5. Dü çeşmiñ semt-i aġyāra ṣaḳın ki itme ṣarf bend it
Necībā vech-i yārı görmege kārı saña gördüm

[Ḥarfü'n-Nūn]

138.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Yā Rasūla'llāh saña Kūh-ı Ḥirā'dayken gelen
Cebraʾil-i nāmdār-ı peyk-i Raḥmān'dır gelen

---

137. **1B 45ª, 2B 12ª.**

138. **1B 1ª.**

2. Pīş-i dergāhıñda bir gencīne-i Ḥaḳ ḳodı kim
Pür-cevāhirdir dükenmez kān-ı Ḳurʾān’dır gelen

3. Rāstdır rāz-ı dili īmān ricāliniñ bugün
Bildiler taḥḳīḳ anı kim sırr-ı Furḳān’dır gelen

4. Ġam degil sen şāha ümmet olana rūz-ı cezā
ʿArṣa-i kevne şefāʿat kānı sulṭāndır gelen

5. Gülsitān-ı naʿt-ı pākında **Necībā** ḳıl fiġān
Gülbīn-i bāġ-ı ʿināyet verd-i cānāndır gelen

139.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ḥażret-i faḫr-i rusül maḥbūb-ı Rabbü’l-ʿālemīn
Maẓhar-ı āyāt-ı küll gencīne-i ṣıdḳ u yaḳīn

2. Pādişāh-ı emr-i ḳul peygāmber-i mebʿūṯ-i kül
Hādī-i ḫayru’s-sübül serdār-ı ḫaylü’l-mürselīn

3. Sāḳī-i Kevṯer şefīʿ-i ümmet-i dehşet-eṯer
Muʿtenā-yı rūz-ı maḥşer mültecā-yı müẕnibīn

4. Ḥażret-i faḫr-ı dü ʿālem ṭācdār-ı ʿizzetim
Muṣṭāfā-yı Rabb-i ekrem merbıṭ-ı ḥablü’l-metīn

---

139. 1B 9ª.

140.

Müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün

Recez – – + – / – – + – / – – + – / – – + –

1. Bīmār-ı ʿaşḳ oldı gönül dermānı n'itsün n'eylesün
Buldı devāyı çün gönül Loḳmān'ı n'itsün n'eylesün

2. Her demde eyler āh u zār irişdi aña derd-i yār
İster gönül dāyim arar cānānı n'itsün n'eylesün

3. Ṣaḥrālara Mecnūn gibi düşürdi ʿaşḳı kendiñi
Bulmaḳ içün dün ü güni Leylā'yı n'itsün n'eylesün

4. Bunda **Necībā** merd olan ʿuşşāḳ ile hem-derd olan
ʿUḳbā ḳatında red olan dünyāyı n'itsün n'eylesün

141.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Añlayan mefhūmı naḳşı Sūre-i Aḥzāb'dan
Ṣubḥa dek bīdār olup çeşmi yumaz mı ḫ̬ābdan

2. Ey dil-i pür-zār ṣafā-yı ʿaşḳıla ṣāf-meşreb ol
Ṣaffet-i ʿaşḳdan ṣafā aḥlā durur Çalab'dan

---

140. 1B 10[a], 2B 18[b].

3. 1B nüshasında bu beytin şu şekilde de okunabilceği yazılmıştır: "Ṣaḥrālara Mecnūn gibi āḫir düşürdi ʿaşḳ anı / Leylā içün itmekdedür seyrānı n'itsün neylesün."

141. 1B 11[b], 2B 16[a].

1. / mefhūmı naḳşı: mefhūm-ı naḳşı 2B.
2. / ṣāf-meşreb: ṣāf ṣarāb 2B.

3. Behredār ol kāse-rīzān-ı ṭalebkārānile
İrgürür cān-baḫşa cāna yek ḳadeḥ bu nābdan

4. Neşʾedār olan ezelden ṣaḥve gelmez tā ebed
Mest ü ḥayrāndır **Necībā** andaki işrābdan

142.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Derd-i ʿaşḳa düşeli oldı dü çeşmim ḫūn-feşān
Pīşesi ʿāşıḳlarıñ bildim budur çünki ʿıyān

2. ʿAndelībveş ṣubḥa dek feryād u zārī itdigim
Ġonce-i maḳṣūd ẓuhūr itmesidir ancaḳ hemān

3. Āh dil-sūzum bileydi n'olduġın ʿālem eger
İstemezlerdi o āh içün bugün kevn ü mekān

4. Mā-sivāyı pūte-i cismimde ʿaşḳ oldı müẕīb
Anıñiçün vaḥdet-i Haḳ'la olupdur pür-zebān

---

142. 1B 12[a], 2B 19[b].

3. Vezin gereği "ne olduġın" kelime grubu "n'olduġın" şeklinde yazılmıştır.
6. / **Şemme vechu'llāh:** "Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır." Bakara 2/115.
/ aña nişān: Ø nişān 2B.

"aña" kelimesi 1B nüshasına daha sonra kırmızı mürekkeple eklenmiştir.

5. Dāġ-ı ʿaşḳı ney gibi baġrımda ḥıfẓım ser-tā-ser
ʿĀlem-i bezm-i ezelden ʿahdimi ḳılur beyān

6. *Şemme vechu'llāh* sırrın ger ider iseñ ṭaleb
Sīneñi ṣad pāre ḳılmaḳdır **Necīb** aña nişān

143.

Mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün
Hezec – – + / + – – + / + – – + / + – –

1. Aldıñ mı dilā vech-i muṣaffā ḫaberin sen
Ol nūr-ı Ḫudā şān-ı muʿallā ḫaberin sen

2. Ṣıdḳıla bir üstād-ı ilāhī eşiginde
Kūşiş ile bul semt-i müzekkā ḫaberin sen

3. Tā girmeyesin bādiye-i ʿaşḳa çü Mecnūn
Bī-hūde ṣaḳın ṣorma o Leylā ḫaberin sen

4. Ṯābit-ḳadem ol ṣıdḳıla gir rāh-ı Ḫudā'ya
Tā ki alasın būy-ı dil-ārā ḫaberin sen

5. Her şām u seḥer āteş-i ʿaşḳıla yaḳıl yan
Bī-ʿaşḳ olana ṭınma o cānā ḫaberin sen

6. Ḫāk-ı ḳademin küḥl-i dü çeşm eyle **Necībā**
Tā kim ki vire şevḳile Mevlā ḫaberin sen

---

[143]. **1B 13[b], 2B 14[b].**

144.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Mekteb-i ʿirfān içinde oḳuyan ʿaşḳ nāmesin
Çeşme-i feyż-i Ḫudā'dan ṭoldurur peymānesin

2. Şūher-i ẕikrile zevc-i sırrı eyler izdivāc
Ṭıfl-ı maʿnīsin bulur elbetde rūḥ dāyesin

3. Kāmilüñ ḳalbine ṣıdḳıla girüp çāker olan
İtmez ifsād fıṭrat-ı aṣliyyesiniñ māyesin

4. Kaʿbe-i vaṣla ferāġ iḥrāmını giyüp giden
Mevḳıf-ı şāhid idüp ḳalbin görür cānānesin

5. Şāhid-i ḳaṣdı anıñ kim ide aʿlāya ṣuʿūd
Ṣala mı dünyāya bir daḫi **Necībā** sāyesin

---

144. **1B 14[b], 2B 15[b], M 90[a], AE 23[b].** M ve AE nüshalarında 2. ve 3. beyitler yoktur.

3. / "Çāker" kelimesi sehven "çākīr" şeklinde yazılmıştır.

4. // ḳalbin: ḳalbde M, AE.
5. ṣuʿūd: ʿurūc AE.
// Ṣala mı dünyāya bir daḫi Necībā sāyesin: Sāye mi ṣala Necīb dünyāya bir de ḫānesin AE.

145.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – /– + –

1. Nesl-i Eşref-zāde'yi ol Müsteʿān
Ḳıldı naḫl-i mīvedār-ı ʿizz ü şān

2. Bīḫ-i ʿAbdu'llāh Efendi'dir anıñ
Yaʿnī kim ol Eşrefoġlı sulṭān

3. ʿAşḳla ol naḫli sīr-āb eyledi
Tırsī Şeyḫ ʿAbdü'r-Raḥīm ol sulṭān

4. Feyż-i Ḥaḳ'la pür-nümā ḳıldı anı
Pīr-i Ḥamdī kim o da bir sulṭān

5. Naḫl-i pākıdır anuñ sırr-ı ʿalā
Ol daḫi bir ḳadr-i ʿālī sulṭān

6. Şeyḫ Luṭfu'llāh pür-luṭf-ı İlāh
Bāġbān-ı ʿaşḳdır ol sulṭān

7. Eşref-i Ṯānī Muḥammed ol daḫi
Bu muḥāṭ-ı ʿaşḳda oldı sulṭān

8. Bülbül-i ʿaşḳ neşʾedār-ı cām-ı ʿaşḳ
Şeyḫ ʿİzze'd-dīn Efendi sulṭān

9. Ḫidmet-i pīrān u ecdāda **Necīb**
Ṣıdḳla ḳāʾim olup ol sulṭān

---

145. 1B 17[b].

146.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Yanar her dem seniñ derdiñ oduyla dil olup nālān
Görünen ẓāhiren cismim derūnumdur benim külḫān

2. Devāsız derde düş olmuş ṣanurlar gerçi kim aġyār
Bu dūd u sūziş ü derdim durur taḥḳīḳ bana dermān

3. Ṣafālansun mı dostuñ miḥneti derdile ol dil kim
Sivā-ālūdedir ḥayvān olup bilmez nedir insān

4. **Necībā** her ṭarafdan tīr-ı ḥıḳdın her ḥasūd atsun
Ne ġamdır sīnemiz olsun hedef ol tīre ger her ān

147.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Hem-dem ol ehl-i dile kim sen de bīdār olasın
Tūtiyā ḳıl ḫāk-ı pāyın çeşme der-kār olasın

2. Sāyeveş eyle meẕellet cebhe-sā ol pāyine
Tā ki ḍav'-i şems-i vaḥdetden hevādār olasın

---

146. 1B 19[a], 2B 20[b].

147. 1B 23[a], 2B 4[b].

3. Sür çıḳar efkār-ı ġayrı beyt-i dilden cehdile
Dostla tenhā dil içre buluşup yār olasın

4. Cevher-i maʿnī-i nām-ı Ḥaḳḳ'ı bulmaḳda müdām
Kūşiş ü ṣıdḳ u ḫulūṣla vāḳıf-ı_esrār olasın

5. Āteşim kānūn-ı ḥaddādveş dilimden ṣaçılur
Ḍarbe-i Hū'la **Necībā** şuġl-ı ezkār olasın

148.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Sāḳiyā ṣun şerbet-i ʿaşḳ-ı ilāhīden bugün
Dil ferāmūş eylesün ġayrı o çāşnīden bugün

2. Ṭıfl-ı cānım rūz u şeb ümmīd-i şīr-i feyż ider
Mehd-i luṭfunda yatup içsem o vālīden bugün

3. Ḳandur ʿuşşāḳı şehā luṭf eyle cām-ı vaṣl ile
İt kerem teşne-dilāna nāb-ı ṣāfīden bugün

4. Rāh-ı Ḥaḳ'da olmasun pā-bend saña cümle sivā
Cehd idüp eyle güzer sen o ḥavālīden bugün

---

148. 1B 25ᵃ, 2B 5ᵃ.

1. / Sāḳiyā: Sāḳiyān 2B.
2. / rūz u şeb: rūz Ø şeb 2B.

5. Muḳteżā-yı ʿaḳl-ı kāmildir **Necībā** terk-i dūn
Ṭālib-i bāḳī olup göz yum şu fānīden bugün

149.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
Remel – + – – / – + – –/ – + –

1. Girmek isterseñ ṭarīḳ-i ʿaşḳa sen
Dil ferāġıyla ḳo ḳayd-ı cism ü ten

2. Vaṣl-ı Ḥaḳḳ'a fevzi eylerseñ ṭaleb
Mā-sivādan olma ṣaḳın şād u şen

3. Ḥāṣıl olmaz ṭālibe vaṣl-ı Ḫudā
Mürşid-i kāmilden almazsa dehen

4. ʿĀdet-i rāh-ı ḥaḳīḳat böyledir
Evvelā terk-i hevā s̱ümme fiten

5. İrişür ser-menzile bī-rayb **Necīb**
Kim refīḳi oldı ʿavn-i Ẕi'l-minen

---

149. 1B 33[b], 2B 7[b].

2. / fevzi: fevri 2B.

150.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Şol göñül kim maẓhar-ı ʿaşḳ oluban Ḥaḳḳ'a rehīn
Oldı çārūb-ı ʿināyet sürdi andan ʿucb u kīn

2. Baḥr-ı bī-pāyānveş ʿāşıḳlarıñ ṣāfdır dili
Mā-sivā jengīn ḳabūl eyler mi mirʾāt-ı yaḳīn

3. Mekr-i nefs ü ẕevḳ ü ārzū-yı hevāyı ḳomadan
Hīç ola mı dil bu yolda ḳahr-ı sulṭāndan emīn

4. Rūz u şeb kārıñ cedeldir çünki Zeyd ü ʿAmr'ile
Pes ne vechile dilersiñ Ḥaḳḳ'a olmaġı ḳarīn

5. Ehl-i Ḥaḳḳ'a iḳtidāsız kim bulur Ḥaḳḳ'a vüṣūl
Yine ḫüsrānda ḳalur ḥayrān u pür-āh u enīn

6. Ṭut ḫulūṣıla **Necībā** rāh-ı Ḥaḳḳ'a yüziñi
Ṣıdḳla hem-dem olup git Ḥaḳ olur saña muʿīn

---

150. 1B 33[b], 2B 7[b].

2. / ṣāfdır: ṣādıḳdır 2B.

151.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. N’eyler aġyārı begim hīç ʿāşıḳ-ı dīdār olan
Vech-i dildārı göremez ḫılṭa-i aġyār olan

2. Perde olmuşdur vücūduñ sendeki mirʾātıña
Ḳaldurur ḥükm-i vücūdı kim aña naẓẓār olan

3. Her ṭarafdan dost ṣadāsıdır gelen cān semʿine
Nice işitsün anı her degme bir bīdār olan

4. Āşikāre vü ʿıyāndır ṭopṭolu yer gök ḳamu
Līk fānī göz durur perde vü hem dīvār olan

5. Feyż-i Ḥaḳ ile çü māl-ā-māldir sīnem **Necīb**
Ṭoldurur her ḳabını gör vāṣıl-ı enhār olan

152.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Bu vücūdum şehrine göñlüm ḳılınmışdır emīn
Nefs-i emmārem bu yüzden ḳalmaya anda kemīn

2. Seyf-i şerʿ seyf-i ʿaḳla ide zīrā ki ẓuhūr
Oldı ḳahr itmek bu nefsi muḳteżā-yı ʿaḳl u dīn

---

151. **1B 34[b], 2B 8[a].**

152. **1B 34[b], 2B 8[a].**

3. Rūz u şeb tā fetḥ olunca bu ḥiṣār-ı benligim
İderem saʿy-ı belīġ ile cihād buña hemīn

4. Semt-i nuṣret rū-nümā olmasına yeter bu kim
Eşk-i çeşmile seḥerlerde olan āh u enīn

5. Ṣıdḳla girdiñ ise dervīş yüzi vü ṣūrete
Behre-i sīret ẓuhūrında saña Ḥaḳ'dır muʿīn

6. Mülk-i dilden mā-sivā-yı Ḥaḳḳ'ı sür ḳoma **Necīb**
Tā şühūdile anıñ cānıñ bula ḥaḳḳa'l-yaḳīn

153.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün
Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. İrelden genc-i ʿaşḳa ṣūretim vīrān ḫarābım ben
Bulaldan işbu iksīri ṣanasın kim türābım ben

2. Neler var cevher-i ḫākımda bilseñ ẕāhidā bir kez
Ḥaḳīḳat kānına maʿnā yüzinden özge bābım ben

3. ʿAceb mi ḫalḳ-ı ʿālem bilmediyse şems-i ʿirfānım
Ne görsün çeşm-i ḫuffāş cismimi çün āfitābım ben

4. Göñül taḫtında bir şāh-ı ġarībü'ş-şānım ol rütbe
Gelür dīvānıma çoḳ kimseler ʿālī-cenābım ben

---

153. 1B 37[a], 2B 9[b].

5. Zebān-ı ehl-i dilden söylenürsiñ sen **Necībā** kim
Ḥaḳīḳat ʿayn-ı noḳṣānım biḥār içre ḥabābım ben

154.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ey Rasūl-i maḥrem-i esrār-ı Rabbü'l-ʿālemīn
Maḫzen-i feyż-i ʿulūm-ı evvelīn ü āḫirīn

2. Cevher-i ʿilm-i ledün cümle seniñ ẕātıñdadır
Gevher-i ʿirfān u hem şānıña ṣad ṣad āferīn

3. Enbiyā menşūrınıñ encāmına ẓahrıñda Ḥaḳ
Dest-i ḳudretle urup imżā-yı ḫatmü'l-mürselīn

4. Olmaġa gül-çīn-i gülzār-ı cemāliñ dem-be-dem
ʿAndelībveş gezdi eṭrāfıñda Cibrīl-i Emīn

5. Mekteb-i ʿirfānıñ içre oḳunur fenn-i ledün
ʿİlm-i esmā ḳatre-i baḥr-ı ʿulūmuñdur hemīn

6. Rāh-ı vaṣl-ı dergehiñe baña sedd oldı ḳuṣūr
İt şefāʿat bu **Necīb**'e yā Şefīʿa'l-müẕnibīn

---

154. 1B 39ª.

155.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ey nihāl-i gülşen-ābād-ı riyāż-ı mürselīn
Būy-ı Ḥaḳ verd-i ter-i rūyıñda vażʿ oldı rehīn

2. ***Ve'ḍ-ḍuḥā*** oldı ḳasem ḫadd u cebīniñ ḥaḳḳına
Oldı ***Ve'l-leyl[i]*** daḫi gīsū-yı dil-cūña hemīn

3. İnitsāb-ı dergehiñ ārzū iderken her nebī
Düşmesün mi maḳdemiñ sevdāsına ʿarş-ı berīn

4. Bezm-i ***kāb***-ı ***üdni minnī*** daʿvetiyle sen şehi
İntiḫāb itdi seniñ ẕātıñı Rabbü'l-ʿālemīn

5. Feyż-i pāk-ı aḳdesiñ engüşt-i luṭfından hemān
Āteş-i **Dervīş Necīb**'i eylesün sākin sekīn

156.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Göñül ṣabr eyle bir dem kūşe-gīr-i intiẓār ol sen
Ferec ʿusrile tevʾemdir biraz kevn içre zār ol sen

2. Ġamām-ı luṭf-ı Ḥaḳ'dan esḥam-ı faż̈l u ʿināyet bil
İder inbāt-ı vuṣlat ʿāḳibet pür-iʿtibār ol sen

---

155. **1B 39b.**

156. **1B 43b, 2B 11b.**

3. Nedir hīç bir derūnıñ içre mużmer olduġı şey kim
Ḫudā fażlı ile virmeye baḳ iftikār ol sen

4. Tereddüd itme bir dürlü ḳażā olmaḳda ḥācātıñ
Der-i Mevlā'da ṣıdḳıla **Necībā** ẕī-şikār ol sen

157.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ẕikr-i Ḥaḳ'dan ġayrıda bulmaz göñül cānānesin
Sebzezār-ı ẕikr içinde dil bulur reyḥānesin

2. Çeşm-i ẕākirden iden refʿ-i niḳāb-ı iḥticāb
Dest-i ẕikr-i Ḥaḳ olur pür-feyż derūnı ḫānesin

3. İrmege maḳṣūda gel hem-dem olagör ẕikrile
Tā biḥār-ı ẕikr içinde bulāsın dür-dānesin

4. Bezm-i ehl-i maʿrifet içre duḫūl it ṣıdḳla
Olagör mest-i ẕikir nūş eyleyüp peymānesin

5. Ḳīl ü ḳāl güft ü şünūd terkin tedāriḳ ḳıl **Necīb**
Tā ʿimāret bula dir isen göñül vīrānesin

---

[157]. **1B 45[b], 2B 12[b].**

158.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Leẕẕet-i īmānı ṭatmaz tā ebed bī-ẕevḳ olan
Ṣoḥbet-i ʿirfānı bilmez hīç eḥad bī-ʿaşḳ olan

2. Sāġar-ı ʿaşḳa olur mı nisbeti münkirleriñ
Āb-ı ḥayvān bulmadı ẓulmetde nāber-Ḫaḳ olan

3. Çekmeyüp küḥl-i cilā-yı maʿrifetden dīdeye
Ḳanda gördi çehre-i maḳṣūdını bī-berḳ olan

4. Añlamaz remz-i beḳāyı her beşer ṣūretlü ferd
Fehm ider ancaḳ fenāda maḥv-ı ṣırf muṭlaḳ olan

5. Meşreb-i pāk-ı Muḥammed'den dilerseñ nūş eger
Bil **Necīb** içer anı ʿaşḳıla pür-revnaḳ olan

---

158. 1B 48[a], 2B 13[b].

159.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Ne bilsün sırr-ı vaḥdet n'olduġın kendin bilen ḫod-bīn
   Fenā ʿAẕrāsına mümkin mi hīç olmaḳ yaḳīn ʿinnīn

2. Görür mi çeşm-i nā-bīnā cemāl-i Yūsuf-ı raʿnā
   Egerçi ḥadd-i ẕātında bulupdur ṣad hezār taḥsīn

3. Girenler sāḥa-i maḥv u fenā içre ṭurup ṯābit
   Ḳamu eşyāda varlıḳ Ḥaḳ'dan olmuşdur ḳılur taʿyīn

4. Bu remzi ʿaḳl u fikrile kimi gördüñ ide idrāk
   Meger üstād-ı Ḥaḳ'dan ṣıdḳla almış ola telḳīn

5. **Necībā** sırr-ı vaḥdetden taʿaddüd iḳtiżā itmez
   Hüve'l-bāḳī sivāh fānī fe-hāẕā aʿẓamü't-tebyīn

---

159. **1B 49[a], 2B 30[a].** Bu şiir biraz farklı şekliyle 1B 77[a] sayfasında tekrarlanmaktadır. Şiiri tekrar yazmak yerine farklı olan mısralar dipnot olarak belirtilmiştir. Dipnotta verilen mısralar 1B 77[a] sayfasına aitdir.

1. // Fenā ʾAẕrāsı'na mümkin mi hīç olmaḳ yaḳīn ʿinnīn: Ne mümkindir yaḳīn ola fenā ʿAẕrāsı'na ʿinnīn
2. / Görür mi çeşm-i nā-bīnā cemāl-i Yūsuf-ı raʿnā: Cemāl-i Yūsuf-ı raʿnāyı görmez çeşm-i nā-bīnā
   // Egerçi ḥadd-i ẕātında bulupdur ṣad hezār taḥsīn: Anıñçün n'eylesüñ bī-ḥiṣṣedir hīç edemez taḥsīn
3. // Ḳamu eşyāda varlık Ḥaḳ'dan olmuşdur ḳılur taʿyīn: Ḳamu eşyāda varlıḳ Ḥaḳḳ'ıñ olduġın ider taʿyīn
5. // ***Hüve'l-bāḳī sivāh fānī fe-hāẕā aʿẓamü't-tebyīn***: Sadece O (Allah) bakidir ondan gayrısı fanidir. Bu söz en büyük açıklamadır.

160.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. ʿAndelībā saña gülşenden cüdā olmaḳ neden
Hecrile yoldaş olup derd-āşinā olmaḳ neden

2. Būy-ı yārdan ẕerrece şemm itmeyüp enfiñ n'içün
Zāhid-i seng-dil gibi hem bī-vefā olmaḳ neden

3. Bāġ-ı yār içre seherlerde nesīm-i vaṣl eser
Dil meşāmmı bu ʿıṭırdan bī-nevā olmaḳ neden

4. Rāst irer būy-ı viṣāl muḫliṣ meşāmmına dilā
Baʿżınıñ bu ʿıṭrsā şemden ḥaṭā olmaḳ neden

5. Dāmen-i dil şöyle pür-feyż-i nevādır kim **Necīb**
Ceyb-i ʿāşıḳ pür idüp revnaḳ-nümā olmaḳ neden

161.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Gel ey dil ʿazm-i yār it hicret it dünyā vefāsından
Ḳapılma reng ü būyına ḫaberdār ol fenāsından

---

160. 1B 51[b], 2B 31[a].

3. // Dil meşāmı: Dil meşām 2B.

161. 1B 54[a], 2B 25[a]. 1B nüshasında bu şiirin başında "Maḳam-ı ḳalenderī" yazmaktadır.

2. Ḥaḳīḳat üzre gir rāh-ı fenāya ḳābil-i feyż ol
Derūnıñ eyle taṭhīr ṣıdḳla gel ibtidāsından

3. Ḫulūṣ-ı tāmmile olduñsa ḳāṣıd rāh-ı Mevlā'da
Suʾāl it seyr ilā'llāhı sezādır reh-nümāsından

4. Belā-yı zühd bār dile oṭurma kūşe-i dehre
Düşüp kānūn-ı ʿaşḳa germ olıgör nās arasından

5. Ṭutup gel dāmen-i üstād-ı kāmilden eliñ çekme
Bıraḳ hep varlıġı çek ḳalbiñi Ḥaḳ mā-sivāsından

6. Ṣoyunup ṭutdıñise fūte-iʿaşḳı miyānıña
Necībā baḥr-ı ʿaşḳıñ sen de olursuñ āşināsından

162.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Şerʿ-i pāk-ı Muṣṭafā'yı sedd-i İskender iden
Oldı meʾmūn mekr-i Yeʾcūc u ġam-ı Meʾcūc'den

2. Berzaḫ-ı ḫavf u recā üzre olupdur her ḳadem
Kibrīt-i aḥmer durur bu yolda menzile iren

3. Bir zamān eyler hubūb feyż-i ilāhīden nesīm
Ol dil üzre kim olupdur ʿaşḳ-ı Ḥaḳ'la şād u şen

---

162. 1B 54[b], 2B 2[a].

4. Eylese yek ḳaṭre feyżi arż-ı dil üzre nüzūl
Ẓāhir olur gülşen-i dilde gül ü sünbül (ü) semen

5. ʿĀşıḳ-ı ḥasret-keşe bād-ı ecel gūyā ki bil
Būy-ı Yūsuf'dur ki Yaʿḳūb'a getürdi pīrehen

6. Būy-ı Ḥaḳ'la gülşen-i cāna nesīm ārzū ḳılan
Eylesün ʿaşḳla **Necībā** Ḥaḳḳ'a beẕl-i cān u ten

163.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Kūşe-gīr-i ʿuzlet ol hep ḳīl ü ḳāli ḳo bugün
Naḳş-ı ẓāhirde ne var maʿnāyı bul oḳu bugün

2. Bunca evḳāt içre ʿömrüñ oldı żāyiʿ aç gözin
Müddet-i ʿömriñ azı ḳaldı gidüp çoḳu bugün

3. Mā-sivādan ʿAmr u Zeyd'den kim durur görmüş vefā
Dehr-i dūn içre ne bildiñ gel ḫaber ṭoḳu bugün

4. Cürʿa-nūş-ı cām-ı mevt olmaḳdadır encām-ı kār
Ḳavs-ı ʿömriñden ecel atdı hemān oḳu bugün

5. Zād-ı āḫretden **Necībā** ḥāṣılı gör iş budur
Ṭut ġanīmet fırṣatı Ḥaḳ'dan alup ḳoḳu bugün

---

163. 1B 59[a], 2B 24[a].

164.

Mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün

Hezec – – + / + – – + / + – – + / + – –

1. Geldi mi göñül saña da Leylī ḫaberinden
Hīç sende ṭaleb oldı mı maʿnī ḫaberinden

2. Gitmez mi ẕükām-ı heves-i dünye-i dūn kim
Tā ala meşām rāyiḥā-i gül-eşerinden

3. Gül-būyı dilā bād-ı ṣabādan it ümīdi
Bul vaḳt-i seḥer rāz-ı diliñ mā-ḥażarından

4. Bülbüllere ʿādet olan efġān-ı seḥerdir
Farḳ eylemediñ giceyi vaḳt-i seḥerinden

5. Ṣad ḥayf aña kim olmaya āgāh-ı dü ʿālem
Bulmaz o rehā ẓulmet-i dünyā kederinden

6. Dir ʿaḳlıñı ferdāya ḳoma kārı **Necībā**
ʿİbret yetişür ʿāḳile ḥāl-i pederinden

---

164. 1B 59[b], 2B 24[b].

165.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Feṯḥ idüp tevḥīd-i ḥaḳḳānī ile dil ḳalʿasın
Hep riyā vü sümʿadan pāk eyle hem āyīnesin

2. Bil ḫarāb iden ḥiṣār-ı nefsi ẕikr-i cehrīdir
Ḳoma ḍarb-ı ẕikri kim ḳomaya nefsiñ ẕerresin

3. Bir ḥadīdī ḳalʿadır varlıḳ vücūdıñda seniñ
Miʿvel-i ẕikrile saʿy it feṯḥine irişesin

4. Tārumār eyle **Necībā** ḍarb-ı ẕikrile anı
Ḳalmasun aṣlā nişānı tā ki dosta iresin

166.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. İste dāʾim maṭlabı sen Ḥażret-i Allāh'dan
Rūz u şeb ḫidmet ḳılup dūr olma bu dergāhdan

2. Ṣanma kim ḳulluḳ iden ṣıdḳıla bī-ḥişṣe ḳalur
Fażl u raḥmet bulur ol her dü cihānda şāhdan

3. Rū-siyeh münkir gibi meydāna itme dūn-naẓar
Rūşen it vechiñ bugün meydānda nūr-ı māhdan

---

165. 1B 70[a], 2B 26[b].

166. 1B 70[b], 2B 26[b].

1. / ḫidmet: ḫiẕmet 2B.

4. Nice bir ṣoġuḳ ḥadīdāsā ḳatı maġrūr ḳalur
Gel girüp meydāna saʿy it olma tā güm-rāhdan

5. Ṭutmadan cān murġını dest-i ecel eyle **Necīb**
Pür-żiyā vü pür-ḥarāret ḳalbi ẕikru'llāhdan

167.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ḳaṣr-ı dilde ṣadr-ı ẕī-şānımdır Allāh Hū diyen
Evc-i sırda bedr-i tābānımdır Allāh Hū diyen

2. Ḥalḳa-i tevḥīdde ʿıṭrāsā meşām-ı cānıma
Budurur bir tāze reyḥānımdır Allāh Hū diyen

3. Çeşm-i cānla kim ider bir kez nigāh-ı iʿtibār
Ẕākire dir cānda cānānımdır Allāh Hū diyen

4. Ḫāk-ı pāy-ı ehl-i ẕikr olmaḳ gibi devlet mi var
Bil **Necīb** devletlü sulṭānımdır Allāh Hū diyen

---

167. 1B 71[a], 2B 34[b].

168.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Buldı murġ-ı dil bu ẕikru'llāh ile āşyānesin
   Lī-maʿa'llāh evcine ḳondı görüp cānānesin

2. Sū-be-sū rūy-ı tecellī-i viṣāl açdı niḳāb
   Eyledi rūşen cemāliyle derūnum ḫānesin

3. Bezm-i ehl-i ẕevḳ ü ṣafvet maḥreminden ol yüri
   Ṣaḥvı neyler mest olur dā'im içen peymānesin

4. Gülşen-i tevḥīd-i Ḥaḳ'da keşf-i esrār eylediñ
   Bülbül-i şeydā mısın āyā **Necībā** ya nesin

169.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Açıldı revzen-i bālā-yı dil-ber gülsitānından
   Temennā eyledik görmek cemālin zīr-i şādından

---

168. 1B 71ᵇ, 2B 34ᵇ, M 91ᵇ, AE 22ᵇ.

1. / Buldı murġ-ı dil bu ẕikru'llāh ile āşyānesin: Buldı ẕikru'llāh ile dil murġı şimdi lānesin AE.

   // ***Lī-maʿa'llāh:*** "Benim Allah ile öyle bir vaktim var ki, ne mukarreb bir melek ne de mürsel bir nebi benimle birlikte o vaktin içine sığar." Anlamındaki hadisten iktibastır. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ,* 3/412 (Hadis nu: 2159)

3. / ehl-i ẕevḳ ü ṣafvet: ehl-i ẕevḳ-i ṣafvet M, AE.

169. Mecmua (Genel, 1243), vr. 136a.

2. Egerçi istemezse ol gedālarla temāşāyı
Anıñ ayrılmazız peyvesteyiz maʿber ü rāhından

3. Viṣāli bāġınıñ şeftālisi sevdāsı çün serde
Dileriz eylemek bāġbāna teftīş ḥāl ü şānından

4. N'içün ṭaʿn eylemek istersiñ bī-ẕevḳ u bī-ḥālet
Hele pür-ẕevḳ olur dil-ḫāne fikrile ḫayālinden

5. Bu ʿālemde hezārān ẕevḳ ü ʿişret bezm-i ṣoḥbet çoḳ
Velīkin bī-bedeldir ḥāṣılı ẕevḳim viṣālinden

6. Eger olmaz isem lāyıḳ şeb-ender-şeb bile olam
Necībā ḥişşemendiz biz de anıñ çeşmesārından

170.

Mefʿūlü mefāʿīlün mefʿūlü mefāʿīlün

Hezec – – + / + – – – / – – + / + – – –

1. Ez āteş-i hecr-i tu geşt cān u dilem büryān
Vaṣlıñ ile bir demde luṭf it beni ḳıl ḫandān

2. Der-sīne-i men derdet bā-ū ne şifā ḫˇāhem
Ġayrıdan olur mı hīç irişe aña dermān

3. ʿAḳl u dil-i cānem rā dādem ki şodem ʿāşıḳ
Ṣabr eyleyemez ʿāşıḳ elbetde olur giryān

---

170. **1B 10[a], 2B 18[b].** (Farsça-Türkçe yazılan mülamma gazelin beyitlerinin Farsça olan ilk mısralarının aşağıda Türkçesi verilmiştir.)

1. Senin ayrılığının ateşinden canım gönlüm yandı kebap oldu.
2. Gönlümde senin derdin var onunla şifa istiyorum.
3. Canımın gönlünü ve aklımı (sevgiliye) verdim ve âşık oldum.
4. Sen yüzünü gösterdiğin günden beri hayran oldum kaldım.
5. Benim gönül evimin kapısına ağyar (sevgiliden başka hiç kimse) hiçbir zaman gelemez.

4. Çün rūy-ı tu be-nümūdī māndem ki ez-ān ḥayrān
Varımı saña virdim ḳalmadı daḫi bir cān

5. Aġyār nemī-āyed der-i beyt-i dilem rā hīç
Yārıla **Necībā** um ḫalvet olasın her ān

[Ḥarfü'l-Vāv]

171.

Mefā'īlün mefā'īlün fe'ūlün
Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Menem feryād iden dildāra ḳarşu
Derūndan yād iden aġyāra ḳarşu

2. Dem-ā-dem şevḳ-i vaṣlıyla o şāhıñ
Olup bīdār ṭuran esḥāra ḳarşu

3. Gül-i vaḥdet meşāmm-ı cāna būyın
Virür gül ṣanduḳla gülzāra ḳarşu

4. Liḳā-yı şāhid-i ġaybı dilerseñ
Necībā ḫāksār ol yāra ḳarşu

---

171. **1B 11[a], 2B 16[a].**

172.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Āteş-i ʿaşḳa düşenler eylemezler güft ü gū
Yer mi vardır ḳīl ü ḳāle ḳalb-i ʿāşıḳ ṭolu Hū

2. Ser-te-ser dāmen çeküp cümle sivāyı ṭard idüp
Maḥż-ı ẕikr ü fikr-i Ḥaḳ'dan ġayrı yoḳdur aña ḫū

3. Gelmez aṣlā ẕerrece aġyār ʿindinde anıñ
İltifāṭ mı_eyler o kim ġayra Ḥaḳḳ'a döndüre rū

4. Rāh-ı ʿaşḳ-ı Ḥaḳ'da ṣıdḳıla **Necīb** ir menzile
Ḥaḳ muʿīndir ṣādıḳa düşmen aña itmez ġulū

173.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ṣadr-ı dilde cā-nişīndir ʿāşıḳa envār-ı Hū
Ẕikrile şükr-i hüve'llāhdır olan tekrār- ı Hū

2. Nāle-i neyden ṣadā-yı Hū idüpdür gūş cān
Sīnem üzre hep olupdur dāġlar āṯār-ı Hū

---

172. 1B 13[a], 2B 14[a].

4. // ġulū: ḫulū 2B.

173. 1B 44[a], 2B 11[b].

3. Ṣūfī mest-i mey-i bezm-i eleste olmadı
Neş’e-i dünyāda bir kār ġayrı hīç eẕkār-ı Hū

4. Gülşen-ābād-ı ẕikirde bülbülāsā Hū diyü
Şevḳile esrār-ı Hū’dan açılur gülzār-ı Hū

5. Ger riyāż-ı ẕikr-i Hū’da kūşe-gīr-i ẕevḳ iseñ
Bir nefes içre **Necībā** feyż ola esrār-ı Hū

174.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün
Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Kilīd-i cennet-i ʿirfān ṣorarsañ oldı ẕikr-i Hū
Münevver ḫāne-i ḳalbe dilerseñ oldı fikr-i Hū

2. Ṣalāt-ı *ṣemme vechu’llāh*a dil olmuş durur mescid
Giren bu mescid içre çeşme-i ʿaşḳdan içer ṣuyu

3. Eẕān-ı daʿ teʿālden gūş idenler Ḥaḳ nidāsını
Edā-i secde-i sırr-ı fenāda itdi ser-fürū

4. Reh-i vaṣla girüp ṭurma süvār ol merkeb-i ʿaşḳa
Gerü ḳalma piyāde zühdile saʿy it sür ilerü

5. Olupdur sālik-i rāh-ı Ḫudā’ya ṣıdḳı her dem pā
Necībā dāʾimā ṣıdḳa olugör sen de rū-be-rū

---

174. 1B 60[a], 2B 24[b].

1. / ʿirfān: ʿirfānı 2B.

175.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Fiġān it bülbülāsā yāra ḳarşu
Nigāha maẓhar ol esḥāra ḳarşu

2. Dil-i pāk u lisān-ı ṭāhir ile
Teveccüh it ebed eẕkāra ḳarşu

3. Dem-ā-dem ṭālib-i vaṣl-ı dil-ārā
İrince vaṣla ṭurur dāra ḳarşu

4. Bulur maṭlūbını ʿaşḳında ṣādıḳ
Olanlar nā-kesān aġyāra ḳarşu

5. Sevād-ı vechi ile oldı rüsvā
Ṭarīḳat kāẕibi ebrāra ḳarşu

6. **Necībā** ṣıdḳıla irdi kemāle
Ṣadāḳatle gelen iḳrāra ḳarşu

---

175. 1B 82ª.

176.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ger be-ḫ̬ˇāhī feyż-i Rab yābī hemān Allāh be-gū
   Tā tevānī refᶜ kon ḫ̬ˇābī hemān Allāh be-gū

2. Her ki zārī mī-koned der-bāb-ı vey bī-rāyb u şek
   Şād koned vey rā ʿaṭā kānī hemān Allāh be-gū

3. Der-seḥergeh bā-ṣafā-yı dil ez'ū mī-kon ṭaleb
   Bī-nevā der-reh-nümānī tu hemān Allāh be-gū

4. Çünki be-ş'nāsī ki Allāh-gū būd der-guft-ı ū
   Hīç me-tırs şāneş çenīnest hemān Allāh be-gū

5. Seyf-i ismu'llāh rā ber-dil be-zen rīşeş be-dār
   Rev **Necībā** dān amān dānī hemān Allāh be-gū

---

[176]. 1B 75[a].

1. Eğer Allah'ın feyzini bulmak istiyorsan hemen Allah de. Gücün yettiği kadar uykuyu (gözlerden) kaldır, hemen Allah de.
2. Bağış ve lutuf kaynağı olan Allah'ın kapısında ağlayan ve inleyen kimseyi şüphesiz O mutlu ve mesrur eder, hemen Allah de.
3. (Ey) çaresiz seher vaktinde gönül safası ile O'ndan istekte bulun. O sana yol gösterir, hemen Allah de.

[Ḥarfü'l-Hā]

177.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Gönül bir kāḫ-ı ʿizzetdir şehā ʿirfān olur anda
Gönül bir cāy-ı vaḥdetdir Ḫudā seyrān olur anda

2. Gönül mirʾātı içre rū-nümādır çehre-i maḳṣūd
Gönül gencīne-i Ḥaḳ'dır velā mihmān olur anda

3. Gönül bu lücce-i cism içre gūyā bir ṣadefdir ki
Düşen nīsān-ı raḥmet cevher-i īmān olur anda

4. Gönül ḥālin melek insān felek bilmez ḫafīdir o
Naẓargāh-ı ilāhīdir neler pinhān olur anda

5. Gönülden açılur cānāna yollar çün **Necībā** bil
Bu remzi cān u dilden añlayan insān olur anda

178.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Cemāliñ maṭlaʿ-ı nūr-ı Ḫudā'dır yā Rasūla'llāh
Kemāliñ menzil-i evc-i *denā*dır yā Rasūla'llāh

---

4. Biri ile tanıştığında eğer onun sözü Allah ise ondan korkma, onun işi böyledir, sen hemen Allah de.
5. Ey Necib! Sen Allah'ın isimlerinin kılıcını gönlüne vur ve gönlünü parça parça et. Git Ey Necîb! Emanın Allah demede olduğunu bil, hemen Allah de.

177. 1B 1[b], 2B 4[a].

178. 1B 9[a].

2. Ḳamu bu ʿālemiñ aṣl-ı aṣīli ẕāt-ı pākıñdır
Anıñçün her cihetde mültecādır yā Rasūla'llāh

3. Gürūh-ı enbiyāda manṣıb-ı miʿrāc-ı aʿlāya
Cenābıñ intiḫāb-ı Muṣṭafā'dır yā Rasūla'llāh

4. **Necībā** gerçi ġarḳ-āb-ı günāhsın kesme ümmīdiñ
Şefāʿat mücrimīne muḳteżādır yā Rasūla'llāh

179.

Müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün

Recez – – + – / – – + – / – – + – / – – + –

1. Dil ḫānesin tenvīr idüp envār-ı ẕikru'llāh ile
Gir meclise teẕkīr idüp tekrār-ı ẕikru'llāh ile

2. Żabṭ eyle ḳalbiñ ḥücresin tā aña aġyār girmesün
Ḥaḳkī olup Ḥaḳ söyleyüp esrār-ı ẕikru'llāh ile

3. Ẕikrile rūḥ u seri gel eyle bugün sen tāzeter
Zeyn ola cismiñ ser-tā-ser izhār-ı ẕikru'llāh ile

4. Bir reh-nümā-yı Ḥaḳḳ'a uy ẕikrile ẕevḳ-i ẕikri duy
Levḥ-i derūndan ġayrı yuy enhār-ı ẕikru'llāh ile

5. Ẕikrile naḥve irülür maḳṣūd u maṭlūb bilinür
Īmān-ı ʿaynī bulunur iḳrār-ı ẕikru'llāḥ ile

---

179. 1B 14[b], 2B 15[b].

2. / tā aña: tā ki 2B.

6. Şevḳile baḥr-ı ẕikre dal var bul **Necībā** niçe ḥāl
Yoḳdur devirde hīç vebāl ichār-ı ẕikru'llāh ile

180.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Ruḫuñ bir ḳıṭʿa-i nūr-ı Ḫudā'dır yā Rasūla'llāh
Dü çeşmiñ ḥālet-efzā dil-küşādır yā Rasūla'llāh

2. Vücūd-ı raḥmet-āṣārıñ ṭulūʿı ẓulmet-i küfri
Giderdi cümle īmān-āşinādır yā Rasūla'llāh

3. Hezārān ġarḳa-i ʿiṣyān u ṭuġyāna necāt olmaḳ
Olursa ẕerre raḥmıñ bī-merādır yā Rasūla'llāh

4. Egerçi ṣūretā Ādem olupdur mebde-i insān
Cenābıñ ḫalḳa rūḥen mübtedādır yā Rasūla'llāh

5. Der-i pākıñda ḫidmet ʿayn-ı ʿizzet maḥż-ı devletdir
Aña tevfīḳ-i rabbānī ʿaṭādır yā Rasūla'llāh

6. Olandır rūz-ı rüstā-ḫīz selāmetle felāḥ ehli
Diyen cān yoluña benden fedādır yā Rasūla'llāh

---

180. 1B 15[a], M 88[b], AE 3[b].

a) 1B nüshasında bu şiir iki kez yazılmıştır. 1B 7[a] sayfasında dört beyit alınmış ve başına şu ibare düşülmüştür: Bu silk-i beste-i şehnāz eş-Şeyḫ Necīb Efendi güfte-i Sulṭān Eşref-zāde.

b) M ve AE nüshalarında 4 beyit bulunmaktadır, bu beyitler sırasıyla; birinci, ikinci, on altıncı ve on dokuzuncu beyitlerdir.

1. // Dü çeşmiñ: Cemāliñ AE.
2. / ṭulūʿı: tulūʿın M.
8. **/ lenterānī**: "Sen beni asla göremezsin." A'râf 7/143.

7. Seniñ pā-būsuñ oldı ʿarşa ṣad minnet keremkārā
Ḳamu sen şāha ṭālib-intimādır yā Rasūla'llāh

8. Ḫiṭāb-ı *len terānī* Mūsā'ya olmuş iken ammā
Ḥiyāẕ-ı ruʾyete ẕātıñ duʿādır yā Rasūla'llāh

9. Tehī-dest müflis-i aʿmāl-i āḫret ehl-i īmāna
Semāḥat-pīşe şānıñ ḫoş ġınādır yā Rasūla'llāh

10. Ṣadāḳat-kār olan gürīsne-i ʿuşşāḳıña mihriñ
İdām-ı maʿnevī aṣlī nevādır yā Rasūla'llāh

11. Cebīn-i tābnāk-ı enveriñdir ḳıble-i İslām
Siyeh gīsūlarıñ ʿibret-nümādır yā Rasūla'llāh

12. Kemāl-i ḍavʾ-ı vechiñden münevver oldı burc-ı dīn
Ḥaḳīḳat menbaʿ-ı nūr u ẕekādır yā Rasūla'llāh

13. Cenāb-ı Aḥmed'iñ miʿrāc u seyr[i] ʿālem-i ḳurba
Gürūh-ı enbiyādan Muṣṭafā'dır yā Rasūla'llāh

14. Eger ki Yūsuf olmuşdı kemāl-i ḥüsnile mümtāz
Velīkin emlaḥ andan müştehādır yā Rasūla'llāh

15. Görünce nisve vech-i Yūsuf'ı çün kesdiler destler
Seni gördükde cān virmek revādır yā Rasūla'llāh

16. Gülistān-ı risālet içre ẕāt-ı gülbiniñ ancak
Ḫudāyī bir nihāl-i müntehādır yā Rasūla'llāh

17. Seniñ yāḳūt-ı z̲ātıñ genc-i ṣunʿ-ı Ḥażret-i Ḥaḳ'da
Yeter mi ḳıymet aña bī-behādır yā Rasūla'llāh

18. Bütün ʿālem iderler vaṣf-ı ḥüsnüñ ḥaşre dek gerçi
Kemāl-i vaṣfıñ ider Kibriyādır yā Rasūla'llāh

19. Kerem ḳıl ey Ḫudāvend-i şerīf-i ṣoḥbet-i Mevlā
Necīb'iñ derdine feyżiñ devādır yā Rasūla'llāh

181.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. N'eyleyem ol göz nigāh-ālūde-i aġyār ola
Ġayra ṣarf itmem anı tā nāʾil-i dīdār ola

2. Merd olan pey-rev olur bu şānda Ḥaḳ maḥbūbına
Hīç ʿaceb gelmez bilürse mehbiṭ-i envār ola

3. Sil göñülden ḥıṭṭa-i ġayrı muḥabbet şirkini
Bir ṭarīḳ ile ḳabūl itmez sivā-efkār ola

4. Meslek-i Ḥaḳ'da bugün faḫr-ı cihāna tābiʿ ol
Ḳalbiñi isteriseñ tā menzil-i esrār ola

5. Nāʾil-i ʿavn-ı Ḫudā'dır rayb u şeksiz ey **Necīb**
Kim ki cāndan Muṣṭafā'ya ʿāşıḳ-ı pür-zār ola

---

181. 1B 18ª, 2B 16ª.

1. / nāʾil: temʾemmül 2B.

182.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec +– – –/+– – –/+– – –/+– – –

1. Cemāl-i Ḥażret-i Ḥaḳ maẓharısın yā Rasūla'llāh
Anınçün kāʾinātıñ mefḫarısın yā Rasūla'llāh

2. Gülistān-ı risāletde cemīʿ-i enbiyā güldür
Cenāb-ı reʾfetiñ verd-i terisin yā Rasūla'llāh

3. Demāġ-ı ʿālemi būy-ı hüdāñdır eyleyen taʿṭīr
Risālet micmeriniñ ʿanberisin yā Rasūla'llāh

4. Nice āh eylemez bülbül gibi şeydālarıñ dāʾim
Ḥaḳīḳat bāġınıñ gül-enverisin yā Rasūla'llāh

5. Sen ol ḥubb-i ezel remzine kān oldıġına şāhid
Yeter ki ***küntü kenz***iñ cevherisin yā Rasūla'llāh

6. Emān it bende-i zārıñ **Necīb**'e rūz-ı rüstā-ḫīz
Emān-ı maḥşeriñ sen ekberisin yā Rasūla'llāh

---

182. 1B 21ª.

183.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec +– – –/+– – –/+– – –/+– – –

1. Çü tāb-ı mihr-i ʿaşḳıñ feyż-i cāndır yā Rasūla'llāh
Żiyā-baḫş-ı zemīn ü āsumāndır yā Rasūla'llāh

2. Sen ol ḫurşīd-i nūr-ı ẕāt-ı Ḥaḳ'sın dehre kim ṣunʿuñ
Zebān-ı sırr-ı ʿuşşāḳa tercümāndır yā Rasūla'llāh

3. Ben ol ġarḳ-āb-ı baḥr-ı pür-ḫatāyım gerçi ammā kim
Ḥaṣīn-i himmetiñ dāru'l-emāndır yā Rasūla'llāh

4. Şefaʿāt ḳıl **Necīb**'e bende-i dergāh-ı ʿaşḳıñdır
Dem-ā-dem ʿayn-ı çeşmi ḫūn-feşāndır yā Rasūla'llāh

184.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec +– – –/+– – –/+– – –/+– – –

1. Cihān pür-şevḳ ü şād oldı seniñle yā Rasūla'llāh
Cefālar cümle dād oldı seniñle yā Rasūla'llāh

2. Ḳudūmuñ ʿayn-ı raḥmet olması cārīdir ʿālemde
Der-i iḥsān küşād oldı seniñle yā Rasūla'llāh

3. Gel ey gülzār-ı vaḥdet verdi būy-ı ʿıṭrıñı irgür
Meşāmm-ı rūḥa zād oldı seniñle yā Rasūla'llāh

---

[183]. **1B 21[a].**

[184]. **1B 21[a].**

4. Yüzünden kesb ider nūr-ı ilāhī pertevin īmān
Dem-ā-dem hem-müzād oldı seniñle yā Rasūla'llāh

5. Egerçi rū-siyāhdır mücrim ü müẕnib **Necīb**-i zār
Nesībiñ pāk-niṣār oldı seniñle yā Rasūla'llāh

185.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ṭolupdur pertev-i nūruñ cihāna yā Rasūla'llāh
Ḳurupdur sofra-i sūruñ zamāna yā Rasūl'allāh

2. Nevā-yı feyż-i raḥmet mücrimīne sende cemʿ oldı
Sebebsiñ şübhesiz emn ü emāna yā Rasūla'llāh

3. Seniñ rāh-ı viṣāliñde fiġān u ṣayḥa bülbülveş
Şiʿār-ı faḫr olupdur ʿāşıḳāna yā Rasūla'llāh

4. O rütbe ḳadr-ı ʿālī şuʿle-i nūr-ı ilāhīsin
Tecāvüz itdiñ arżdan āsumāna yā Rasūla'llāh

5. Değildir keşret-i ʿiṣyān-ı bende māniʿ-i luṭfuñ
Kerīmü'ş-şān ḳulun atmaz yabana yā Rasūla'llāh

6. Der-i pākıñda bir mücrim ḳuluñdur bu **Necīb-i** zār
Kerem it rūz-ı maḥşer nā-tüvāna yā Rasūla'llāh

---

[185]. **1B 21[b].**

186.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Cihāndan ẕāt-ı pākıñ oldı maḳṣūd yā Rasūla'llāh
Ḳamudan sensin ʿālemde heme sūd yā Rasūla'llāh

2. Virildi çün ezelden saña feyż-i şerbet-i ḥikmet
Bütün senden ẓuhūr itdi heme cūd yā Rasūla'llāh

3. İderdi ḳahr-ı Ḥaḳ müẕnibleri hep cümle istīʿāb
Eger sen olmasaydın luṭf-ı Maʿbūd yā Rasūla'llāh

4. Ḥarīm-i feyż ü cūduñdan **Necīb**-i zārı dūr itme
Keremkārā efendim şānı maḥmūd yā Rasūla'llāh

187.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Āfitāb-ı ḥüsnüñ itdi çün ṭulūʿ bu ʿāleme
Feṭḥ-i bāb oldı Ḫudā'dan ādeme vü ʿāleme

2. Bunca eşyāda olan ḥüsn ü behā vü cümle sūd
Neşʾetiñ teʾsīridir baḫşīş iden bu her ceme

---

186. **1B 21[b].**

187. **1B 27[a].**

3. Nice ser-mest olmasun şeydālarıñ kim yā Rasūl
Düşdi reng-i vech-i pākıñ dillere vü her feme

4. Sen şeh-i mülk-i fenāsıñ tāc u taḫt saña ne ider
Maḥż-ı feyż-i dād-ı Ḥaḳ'sıñ her heme vü her ġama

5. Ġulġul-i ʿaşḳıñ idüpdür ḥücre-i ḳalbde ḳarār
Bülbül-i cān-ı **Necīb** düşdi anıñçün bu deme

188.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Varmasun bād-ı ḫazān hīç nev-bahārıñ üstüne
Girmesün sūʾ ehli bir demde diyārıñ üstüne

2. Olmasun mirʾāt-ı ḳalbiñ gird-i ġam-ālūdesi
Olsun envār-ı tecellī tā ki dārıñ üstüne

3. İtmesün ʿālemde devrin bir nefes sensiz felek
Cām-ı nā-kāmı ṭolansun bed-fikārıñ üstüne

4. Gülbīn-i ẕātıñ nevādār-ı dü ʿālemdir seniñ
Cān virür āşüfteler çeşm-i nigārıñ üstüne

5. Yā Rasūla'llāh düşüpdür baḥr-ı ʿaşḳ-ı pākıña
Bu **Necīb**-i zārı irişdür kenārıñ üstüne

---

188. 1B 27[a], 2B 5[b].

1. // diyārıñ: yārıñ 2B.

189.

Mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün

Hezec – – + / + – – + / + – – + / + – –

1. Gel yār olagör derde ki dermāna irince
   Pür-zār olagör rencile āsāna irince

2. Bulmaḳlıġa maʿnā-yı ṭarīḳat ile ḥiṣṣe
   Der-kār olagör ṣıdḳıla ʿirfāna irince

3. Çek dāmeniñ āsāyiş-i kevneyne ilişme
   Yāddār olagör nükte-i cānāna irince

4. Ṭut ẕeylini üstād-ı ilāhīniñ olup ṣāf
   Perkār olagör merkeze meydāna irince

5. Kenz-i ezelī maḫfī durur çünki **Necībā**
   Devvār olagör ʿaşḳla ol kāna irince

190.

Mefʿūlü mefāʿīlün mefʿūlü mefāʿīlün

Hezec – – + / + – – – / – – + / + – – –

1. Ẕikr eyle tā ol ḥadd kim meẕḳūra irişince
   Zāʾil ola ġam dilden bu sūda irişince

---

189. **1B 29a.**

190. **1B 29b, 2B 6a.**

2. Gir beyt-i dile merdveş yaḳ şemʿa-i tevḥīdi
Tārīkī-i ġayrı sür ol nūra irişince

3. Dil kaʿbesini ḥacca iḥrām-ı fenāyla
Saʿy eyle ki ʿaşḳıla meşkūra irişince

4. Evsāḫ-ı ʿalāʾiḳden ṣaḥn-ı dili it taṭhīr
Şol rütbe ḫarāb olsun maʿmūra irişince

5. Keşret ile ṣūretde vaḥdet meyini nūş it
Ṣıdḳıla **Necīb** ḥaẓẓ-ı mevfūra irişince

191.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ḳandadır bir ehl-i derd dermāna vāṣıl olmaya
Ḳandadır bir ehl-i ʿaşḳ cānāna vāṣıl olmaya

2. Düşmeyen ādem midir işbu cihānda derde ki
Ḳandadır bīmār-ı rāst Loḳmān'a vāṣıl olmaya

3. Şerbet-i irşādı kim nūş eylediyse ʿaşḳla
Dest-i mürşidden ki o ʿirfāna vāṣıl olmaya

4. Seyl-i ʿaşḳa çūbveş kim ki bıraḳdı cism ü ten
Hīç ola mı ʿāḳibet ʿummāna vāṣıl olmaya

---

191. 1B 33ª, 2B 7ª.

5. // Kim ide: Kim Ø 2B.

5. Ṣaʿb u ṣarpdır rāh-ı maṭlūb gerçi ammā ṣıdḳla
Kim ide tevcīh-i rū āsāna vāṣıl olmaya

6. Dest-i ʿaczile ṭutan menşūr-ı rıḳḳıyyet **Necīb**
Merd-āzār olmayup sulṭāna vāṣıl olmaya

192.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

***Remel* – + – – / – + – – / – + – – / – + –**

1. Āşinā ḳıl cānıñı saʿy eyle gel cānānla
Ḥaḳḳ'ı bul Ḥaḳḳ'ı ḳabūl it gel berü sen cānla

2. İki ʿālemden ferāġ-ı dil ile maḳṣūda dön
Tā ki olsun rū-nümā ol luṭfıla iḥsānla

3. Gülsitān-ı ẕikr ü tevḥīd içre her ṣubḥ u mesā
Murġ-ı dil Ḥaḳ'dan ṣadā virsün bu ḫoş-elḥānla

4. Bulmaġiçün enderūn-ı dilde envāʿ-ı şühūd
Rāh-ı Ḥaḳ'da s̱ābit ol ṣıdḳıñ ile īmānla

5. Şāh-rāh-ı vuṣlat olmuşdur fenā-ender-fenā
Bil ḥaḳīḳatdır **Necībā** bu sözi iẕʿānla

---

192. 1B 35[a], 2B 8[b].

5. // Bil: Bülbül 2B.

193.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec +– – –/+– – –/+– – –/+– – –

1. Ḥaḳāʾiḳ gülşeninde verd-i tersin yā Rasūla'llāh
Ḫalāʾiḳ ravżasında ḫoş-eṣersin yā Rasūla'llāh

2. Seniñ ẕāt-ı şerīfiñ maẓhar-ı sırr-ı hüviyyetdir
Egerçi ṣūretā şekl-i beşersin yā Rasūla'llāh

3. Olupsuñ fāʾiḳ-i küll ḫalḳ u ḫulḳuñla sen ey sulṭān
Gelür her iş eliñden pür-hünersin yā Rasūla'llāh

4. Seniñ faḳr u fenā fī'llāhıña reşk eyler ins ü cān
Anıñçün Ḥaḳ ḳatında muʿtebersin yā Rasūla'llāh

5. Ḥarīm-i Ḥażret-i Mevlā kilīdi ẕāt-ı pākıñdır
Ḫudā'ya ẓāhir ü bāṭında dersin yā Rasūla'llāh

6. Girībānım ḫalāṣ it rūz-ı maḥşer dest-i şiddetden
Necīb-i kemteriñ āzād idersin yā Rasūla'llāh

---

193. 1B 36ª.

194.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec +– – –/+– – –/+– – –/+– – –

1. Cemāliñ māh u ḫurşīd-i ezeldir yā Rasūla'llāh
   Cemīʿ-i her güzellerden güzeldir yā Rasūla'llāh

2. Cebīn-i tābnākıñ oldı ser-levḥa bütün ḥüsne
   Her ilde söylenür ḥüsnüñ meṣeldir yā Rasūla'llāh

3. Dil-i vīrānımı luṭf it nigāhıñla ʿimāret ḳıl
   Ġam-ı hecriñle pür-zaḫm u ḫaleldir yā Rasūla'llāh

4. Şefāʿat gülsitānıñdan umar dil ġonca-i ḫoş-bū
   Kerem it ṣun bu zāra pek maḥaldir yā Rasūla'llāh

5. Bitür her ḥācetim gülzār-ı ʿālemde keremkārā
   Seniñle dergehiñ baḫş-ı emeldir yā Rasūla'llāh

6. Ṭapuñdur merhem-i zaḫm-ı **Necīb**-i zār u nā-çārıñ
   Efendim her işim sehv ü zeleldir yā Rasūla'llāh

195.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec +– – –/+– – –/+– – –/+– – –

1. Cenābıñ ḥażret-i sulṭān-ı dīndir yā Rasūla'llāh
   Cemāliñ maṭlaʿ-ı nūr-ı yaḳīndir yā Rasūla'llāh

---

194. 1B 41ª.

195. M 88ª, AE 4ª.

1. // Cemāliñ: Cemālin M.
2. / ẕātıñıñ her cihetile: ẕāt-ı pākıñ her cihetle AE.

2. Sezādır ẕātıñıñ her cihetile daʿvet-i Ḥaḳḳ'a
Heme esrār-ı Miʿrāc'a emīndir yā Rasūla'llāh

3. Çün oldı sende bī-şübhe kemāl-i sırr-ı istiṣfā
Vücūduñ ḥāṣṣaten sırr-ı Muʿīn'dir yā Rasūla'llāh

4. **Necīb**-i zār [u] ʿāciz rū-siyeh cüyende-i raḥmıñ
Ṭurur bābıñda meʾve'l-müẕnibīndir yā Rasūla'llāh

196.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Medār-ı ʿayn-ı raḥmet oldı ravżañ yā Rasūla'llāh
Bahār-ı feyż-i reʾfet oldı ravżañ yā Rasūla'llāh

2. Döner eṭrāf-ı ravżañda melekler ḥıfẓ idüp anı
Nehār-ı seyr-i nüzhet oldı ravżañ yā Rasūla'llāh

3. Yeter iksīr-i ḥüsn-i ʿāḳibet şāhā seniñ ravżañ
Diyār-ı emn ü rāḥat oldı ravżañ yā Rasūla'llāh

4. Ġubār-ı pākıñ ʿayn-ı tūtiyādır çeşm-i ʿuşşāḳa
Cilā-yı çeşm-i ḥasret oldı ravżañ yā Rasūla'llāh

---

4. / Necīb-i zār [u] ʿāciz: Necīb-i zār u ʿāciz AE.
/ raḥmıñ: luṭfuñ AE.

196. 1B 43ª.

5. Nigāh-ı iltifāta ḳıl **Necīb**-i zārı şāyeste
Tamām cāy-ı selāmet oldı ravżañ yā Rasūla'llāh

197.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün
Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Görünse hīç ʿaceb midir bugün nūr-ı Eḥad sende
Tecellī eylemişdir tā ezel sende ebed sende

2. Ṭılısm-ı aʿẓam-ı genc-i meʿānī ṣūretā sensin
Degil midir nihān gör bu niçe esrār Samed sende

3. İrişdi ʿālem-i ġaybü'l-ġuyūba çün ser-i sırrıñ
Bülendi münteḥādır Sidre'den şol serv-i ḳad sende

4. Emānet vaż' olundı cümle esrār Leyl-i İsrā'da
Saña kim gördi ḥaḳ Allāh ḳalb-i muʿtemed sende

5. Meded çü ehl-i feryāda gedāya bāya hem derde
ʾAṭā sende devā sende kerem sende meded sende

6. Keremkārā ümīd-i ʿafvla ʿāciz **Necīb** zārı
Gelüp durur ki ṣad cürmle yoḳdur zīre red sende

---

197. 1B 45[a], 2B 12[b].

198.

Müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün

Recez – – + – / – – + – / – – + – / – – + –

1. Ey ṣāḥib-i cūd u ʿaṭā cūd eyle bu pür-yaraya
   Dil-ḫastadır bu bī-nevā eyle devā bīmāreye

2. ***Lā taḳnaṭū*** tebşīrini çün eyledik taḳrīrini
   Bu feyż-i raḥmet baḥrini baḫş eyle yüzi ḳaraya

3. Bir ʿāciz-i der-māndeyim nisyān u hem ʿiṣyāndayım
   Līk luṭfıñı ḫˇāhendeyim luṭf eyle bu ġam-ḫˇāreye

4. Şāh-ı ḫalīḳıñ ʿaşḳına baḳ bu **Necīb**'iñ derdine
   ʿAvn u mededle sırrına it ġālib nefs-emmāreye

199.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ol durur ʿāşıḳ bugün cānān içün varın vire
   Yanmaġa pervāneveş maʿşūḳ içün cānın vire

2. Eyleye mānend-i Zehrā-i Betūl merg iḫtiyār
   Tā Ḥabīb-i Ḥażret-i Ḥaḳḳ'ı bulup yārın göre

---

198. 1B 47[b], 2B 13[b].

1. // devā bīmāreye: devā bu bīmāreye 2B.
2. / ***lā-taḳnaṭū***: "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin." (Zümer 39/53).
4. İkinci dizede vezin aksamaktadır.

199. 1B 48[a], 2B 30[a].

4. / cismin yār içün: cism nār içün 2B.

3. Baḳmadı āyīne-i dehre ebed ʿaşḳa düşen
Seng-i levmi şīşe-i ʿāra urup tā kim ḳıra

4. Pūte-i şevḳ içre cismin yār içün eyler müẕāb
Āh-ı dil-sūzıla demler çekilür her bir yire

5. Kim bulur cemʿiyyet-i dil ıżṭırāb görmez **Necīb**
Keşretin bu ʿālemiñ bilmez olur irer bire

200.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Bi-küllī derdimiñ dermānı sensin yā Rasūla'llāh
Bu cism ü cānımıñ cānānı sensin yā Rasūla'llāh

2. Nebīler ṣadrı sensin farḫrı sensin gevher-i tersiñ
Bu taḫtıñ revnaḳ u sulṭānı sensin yā Rasūla'llāh

3. Çü ẕātıñdır olan ḥikmet ile uʿcūbe-i esrār
Bu dehriñ ekmel-i insānı sensin yā Rasūla'llāh

4. Seniñ ẓāhir olan vechiñde nūruñ pertev-i Ḥaḳ'dır
Bu şānıñ ṣūret-i Raḥmān'ı sensin yā Rasūla'llāh

5. Ledün esrārı oldı cümleten ẕātıñda isticmāʿ
Bu gevher cevheriñ ʿummānı sensin yā Rasūla'llāh

---

200. 1B 48[b].

6. Meded ḳıl derdmendiñdir **Necīb**-i zāra luṭf eyle
Bu rūz-ı reʾfetiñ ḫāḳānı sensin yā Rasūla'llāh

201.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. ʿAḳlımı ḥayret bürür baḳdıḳda Ḥaḳ āṣārına
Dīdemi ʿibret durur ceẕb eyleyen envārına

2. Künhüne bu ʿālemiñ ʿilm-i ḫalāʾiḳ irişür
Līk Ḫudā'nıñ kimse irmez künhüne esrārına

3. Variken fırṣat bugün elde iregör menzile
Berzaḫ-ı nefs içre ḳalup ḳoma işiñ yarına

4. Dil virür mi mā-sivāya n'eylesün ʿāşıḳ olan
Dāʾimā vuṣlat diler ʿāşıḳ olan merd yārına

5. Fāriġ ol miḥnet-serāy-ı dünyede ger merd iseñ
Düş bugün var sen de ʿaşḳıñ ṣıdḳla eṭvārına

6. Būy-ı Ḥaḳ'la pür-meşām olam diriseñ sen daḫi
ʿAndelībāsā **Necībā** gir bu ʿaşḳ gülzārına

---

[201]. 1B 50[a], 2B 30[b].

202.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Olmayınca ceẕbe-i Ḥaḳ irişilmez menzile
Zār u giryān oluban ḳalur o kişi derdile

2. ʿĀlem-i lāhūta seni irgüren ʿaşḳ ceẕbedir
ʿĀşıḳa ʿaşḳ bāl ü perdir ḳuvvet-i müfīd dile

3. Gel bugün taḥṣīl-i ʿaşḳ u ceẕbeye ṣıdḳla yönel
Gir tenūr-ı ẕikre yaḳ kendiñ ḳoma tevḥīdile

4. Ṣoḥbet-i Ḫıżr'ı bulagör tā ledün ʿilmi gele
Sen de Ḥaḳ'dan bu emirde ʿavn u imdādın dile

5. Nūr-ı ʿaşḳa mihr-i tābān ẕerre gelmez tā ebed
Ḳaṭre olmaz bunca deryā baḥr-ı feyż-i kāmile

6. Seyr-i rūḥānī ile sen de **Necībā** ḳıl vüṣūl
Rūh teraḳḳī eyleḍikde baḳma bu āb u gile

203.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Seher vaḳti güẕer it ey ṣabā luṭf eyle dergāha
Ki yaʿnī dergeh-i faḫr-i Rasūl-i Ḥażretu'llāh'a

---

202. **1B 52[a], 2B 31[b].**

203. **1B 52[a], 2B 31[b].**

2. Türāb-ı bābına bizden yüziñ sür ʿaşḳ u şevḳile
Gedālardan ne güne lāyıḳ ise Ḥażret-i Şāh'a

3. Salātile selām-i lā-yüʿad eyle aña teblīġ
Ḳaçan kim ravżasın ḳaṣdı ile girdikde sen rāha

4. Dönüp ʿazm eyle bir gülle o nüzhetgāh-ı sulṭāndan
Düşüpdür bülbül-i dil o gül içün zārla āha

5. Çekerseñ sürmeāsā dīdeñe ḫāk-ı der-i pākdan
O çeşmi būse istiʿdād olur mı her bir efvāha

6. **Necībā** devlet-i ʿuẓmā bu dergāha ḳul olmakdır
Kim itse intisāb [aña] irişür ol ulu cāha

204.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Gel göñül eyle naẓar faḫr-ı cihānıñ tābına
Cān u başıñla ḳul ol sen de bu verā bābına

2. Devlet-i ʿuẓmā bilüp dergāhı ḫidmetkārlıġın
Dehr-i dūn içre bular düşmedi nefs gird-ābına

3. Ḫāḳ-ı pāyın iktiḥāl-i dīde-i cān eyleyüp
Ḳandılar feyż-i gül-ābile zülāl-ābına

4. Nüsḫa-i ẕātında āyāt-ı Ḥaḳ'ı çün gördiler
Ol ecilden uydılar cümle anıñ ādābına

---

[204]. 1B 53[a], 2B 25[b].

5. Rāh-ı Ḥaḳḳ'a oldılar necm-i hidāyet her biri
Ṣıdḳıla döndi yüzin her bir anıñ miḥrābına

6. Ḳıl taẕarruᶜ dergeh-i Ḥaḳḳ'a **Necībā** rūz u şeb
Tā müyesser ola rū-māli türāb-ı bābına

205.

Feᶜilātün (fāᶜilātün) feᶜilātün feᶜilātün feᶜilün (faᶜlün)

Remel+ + – – / + + – – / + + – – /+ + –

1. Vāṣıl-ı Ḥażret-i Mevlā durur Eşref-zāde
Dāḫil-i dergeh-i aᶜlā durur Eşref-zāde

2. Gevher-i ḳadrini bilmek nice mümkindir anıñ
Evliyālarda pek aᶜlā durur Eşref-zāde

3. Ḳālile ḥālini hīç eyleye mi derk her kes
Ṣıġmadı ᶜaḳla muᶜallā durur Eşref-zāde

4. Ser-fürū etse ᶜaceb midir aña cümle velī
Kaᶜbı ᶜālī ḳadrı bālā durur Eşref-zāde

5. Oldı mecmūᶜa-i esrār-ı Ḫudā genc-i dili
Zer-i ḥikmetle muṭallā durur Eşref-zāde

---

[205]. 1B 53[b], 2B 25[b]. 2B nüshasında on bir ve on ikinci beyitlerin ilk mısraları alt alta yazılmış daha sonra ikinci mısraları yazılmıştır.

4. İkinci mısrada vezin aksamaktadır.

7. // "muḫallā" kelimesi sehven "محلا" şeklinde yazılmıştır.

13. // ṭuran: duran 2B.

6. Yemm-i ʿirfānda olup ġavṣile her cānibe düş
Nāşir-i lüʾlü-i ***lā*** durur Eşref-zāde

7. Seyr-i ḥāl ile olup muttasılen ḳāʾim-i kār
Zīb-i ḳālile muḫallā durur Eşref-zāde

8. Nice pā-būsına ḥasretle gelüp ṭurmayalar
İḳtidā itmege evlādurur Eşref-zāde

9. Oldılar aña zamānında ricāl müsterşid
Kesmedi feyżini ḥālā durur Eşref-zāde

10. Cilvegerdir dil-i pākında anıñ her maḳṣūd
Ṣadrı mirʾāt-ı mücellā durur Eşref-zāde

11. Yazılur levḥ-i ḳulūba bütün esrār-ı ḥikem
Server-i zümre-i imlā durur Eşref-zāde

12. Ne ʿaceb olsa vaḥīd ʿaṣrına hem ṣoñrasına
Ḥaḳḳ'ıla ḫalḳa müvellā durur Eşref-zāde

13. Maḥżar-ı ḫaṣma şehādet bezm-i daʿvāda **Necīb**
Nefye ḳarşu ṭuran ***illā*** durur Eşref-zāde

206.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Feṯḥ olunca ḳalʿa-i dil ẕikr-i rabbānī ile
Żabṭ ide meẕkūr anı ġayrı sürüp andan sile

2. Cehr-i ẕikrile ḫarāb eyle ḥiṣār-ı nefsiñi
Ḍarbe-i tevḥīd ile ḳuvvet yetişdir gel dile

3. İtmeye yaġma seni nefsiñ ṣaḳın kendiñ gözet
Seyf-i cehr-i ẕikrile ḍarb eyleyüp ḳahrın dile

4. Ṭut elin ẕikriñ **Necībā** dost iline reh-ber it
Mūṣil-i maḳṣūd ẕikirdir anı vāṣıllar bile

207.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Żabṭ-ı ʿālem eyle ism-i aʿẓam-ı tevḥīdle
Ol zamānıñda Süleymān ḫātem-i tevḥīdle

2. Fehm idem dirseñ lisān-ı ādem-i maʿnī nedir
Āşinā ol evvelā cānım fem-i tevḥīdle

---

206. 1B 54ª, 2B 25ª.

207. 1B 55ª, 2B 25ª.

3. Gevher-i sırr-ı Ḫudā'yı bulmaġa rāġıb olan
Kendüye ülfet gerekdir bu yem-i tevḥīdle

4. Gülşen-i rıḍvāna itmez iltifāt şol kimse kim
Tāze vü terdir dili anıñ nem-i tevḥīdle

5. Cān-ı ʿāşıḳ pür-cerāḥat tā ebed ḳalur idi
Olmasa aña müdāvāt merhem-i tevḥīdle

6. Her dü ʿālemden **Necībā** idemez kimse ferāġ
Olmadıḳca dāʾimā hem-dem dem-i tevḥīdle

208.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. ʿĀşıḳ-ı ṣādıḳ olan ṣanma ki ġılmān isteye
Maḳʿad-ı ṣıdḳa iren cennet ü rıḍvān isteye

2. Ol ki tennūr-ı muḥabbet içre olmuşdur remād
Cennete meyl eyleyüp hicrān-ı nīrān isteye

3. Merkeb-i ʿaşḳ-ı sebuk-cevlāna olmayan süvār
Hīç ne mümkindir bu yolda vaṣl-ı cānān isteye

4. Būy u renginden fenā ezhārınıñ bilmez nişān
Ravża-i bāḳīde kim ki şemm-i reyḥān isteye

---

208. 1B 59[b], 2B 24[b].

6. / "aḳyād" kelimesi metinde "اقيد" şeklinde yazılmıştır.

5. Kenz-i cān u dilde ṣaḳla rāz-ı ʿaşḳı dāʾimā
Lāl olur her kim ki bunda ẕevḳ-i ʿirfān isteye

6. Dest ü pāñı aḳyād-ı reng-i sivādan ḳıl ḫalāṣ
Böyledir ʿādet **Necībā** şol ki seyrān isteye

209.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Bu dil maḥbūs-i zindān-ı nedemdir yā Rasūla'llāh
Sirişk-i çeşmimiz ḫūn-āb-ı ġamdır yā Rasūla'llāh

2. Meded ey ẕübde-i maḫlūḳ nigāh it bendeñe luṭf it
Der-i pākıñda muḥtāc-ı keremdir yā Rasūla'llāh

3. Ciger sūzān-ı nār-ı maʿṣīyetle oldı ṣad pāre
Hezārān āşinā-yı derd ü semdir yā Rasūla'llāh

4. Emān ey server-i kül dest-gīr-i müẕnib-i pür-ẕül
Necīb-i zārı şād kıl pür-elemdir yā Rasūla'llāh

---

209. 1B 60[b], 2B 3[a].

1. / nedemdir: nedendir 2B.

210.

Mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün

Hezec – – + / + – – + / + – – + / + – –

1. Ey ʿāḳil olan vaḳt-i seḥer āhı unutma
Fırṣat bilüben demleri her gāhı unutma

2. Āşüfte-i dünyā oluban şaşma yoluñdan
Elbetde sefer olacaġı rāhı unutma

3. İtme bu ḥayātile ġurūr hīç şeyʾe degmez
Ḳabr içre olan meskenile çāhı unutma

4. Ṣarf itme ṣaḳın dīdeñi ālāyiş-i dūna
Bu vechi tecellī iden Allāh'ı unutma

5. Hīç eyleme dervīş-i faḳīre naẓar-ı dūn
Faḳrile olan devletile şāhı unutma

6. Sil ḫāne-i dil içre **Necīb** naḳş-ı sivāyı
Mirʾāt-ı tecellī dil-i āgāhı unutma

---

210. 1B 64ª, 2B 32ª.

3. // çāh: cāh 2B.

211.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Vücūduñda olupdur sırr-ı ekber yā Rasūla'llāh
Şühūduñda bulundı nūr-ı ezher yā Rasūla'llāh

2. Seniñdir ṣūret-i Ḥaḳ'la taḥaḳḳuḳ bu ʿavālimde
Anıñçün oldı vechiñ tāb-ı enver yā Rasūla'llāh

3. Ḳamu bu feyż-i raḥmet kāʾināta senden olmuşdur
Delāʾilden biri ***levlāk***-ı eşher yā Rasūla'llāh

4. **Necīb**-i zāra olsun cānibiñden luṭf u imdādıñ
Ḳatı muḥtāc-ı iḥsāndır bu bī-fer yā Rasūla'llāh

212.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ṭañ mıdır dilden gelürse dem-be-dem ḥasretle āh
Cāy-ı āteşden çıḳar elbet[te] bir dūd-ı siyāh

2. Hīç girībānım bıraḳmaz ḳanda ʿazm eyler isem
Hem-demimdir ḳanlu yaşım hem-hevādārımdır āh

---

211. 1B 66[a], 2B 18[a], M 60[a], AE 4[b].

1. / olupdur: göründi AE.
// ezher: evfer M, AE.

3. / Ḳamu: Bütün AE.

212. 1B 69[b], 2B 26[b].

3. Cennet-i ʿirfāna baṣmışdır ḳadem ol kimse kim
Āh-ı dil-sūzile kūy-ı ʿaşḳı ide cāygāh

4. Āh-ı dil-sūzım ṣafā-baḫş-ı teraḳḳīdir **Necīb**
ʿĀşiḳāna āhdan özge yoḳ durur aṣlā penāh

213.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün
Hezec +– – –/+– – –/+– – –/+– – –

1. Degişmem ḫāk-ı pāyıña cihānı yā Rasūla'llāh
İlişmem yolıña ḳurbāna cānı yā Rasūla'llāh

2. Der-i pākıñda ḳulluḳ leẕẕetiyle behredār olan
N'ider her ẕevḳi ile heşt cinānı yā Rasūla'llāh

3. Nebīler serveri zeyn-i ḳıyāmet ẕāt-ı pākıñdır
Eşigiñ ḳulluġıdur şādumānī yā Rasūla'llāh

4. Nigāh-ı iltifātıñ gencine kim dest-resīd oldı
Olur ne şübhe şāh-ı kāmrānī yā Rasūla'llāh

5. Keremkārā Ḥabībā Seyyidü's-sādāti ve'l-kevneyn
Ḫalāṣ it luṭfuñile mücrimānı yā Rasūla'llāh

6. Seniñ mücrimleriñden olduġiçün bu **Necīb**-i zār
Bulur Ḥaḳ'dan keremlerle emānı yā Rasūla'llāh

---

213. 1B 70[a], 2B 3[b].

214.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Bu sarāy-ı ʿālem içre baḳ Ḫudā envārına
Dīde-i pür-ḥikmetile ir liḳā esrārına

2. Berzaḫ-ı nefse düşüp fırṣatlarıñ fevt eyleme
saʿy idüp menzil alagör ḳoma işiñ yarına

3. Mā-sivāya rabṭ-ı dil itmez bugün ʿāşıḳ olan
Ḥall ider hep ḳaydları irmekligiçün yārına

4. ʿItr-ı vaṣl-ı yārıla olsun muʿaṭṭar gel meşām
ʿAndelībāsā **Necībā** düş bu ʿaşḳ gülzārına

215.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Hecr-i rūyuñ āh efendim eyledi ḳaddim kütāh
Şimdi vaṣlıñ ẕikr idüp cāndan ḳıluram āh u vāh

2. Fırṣatı bilmek ġanīmetmiş çıḳardım elde yoḳ
Sīnemi iḥrāḳ idüp feryād iderem gāh gāh

3. Bir zamān mülk-i dil-ārāmda olurum muttaṣıl
ʿĀḳibet bād-ı firāḳ esüp viṣāl oldı tebāh

---

214. 1B 70[b], 2B 26[b].

215. *Mecmua* (Genel, 1243), vr. 119a.

4. Ey benim gibi seḥerlerde olan bīdār u zār
Hem-demimdir ol benim çeksen hemān āh-ı siyāh

5. Muntaẓamsañ mülk-i ʿaşḳa uṣūl ü ḳānūn budur
Bekledir saña żarūrī ṣubḥ u şām eṭraf dāh

6. Ey **Necībī** ṣanma kim ʿaşḳıñ meyin Nūş eylemek
Sehl olur derd çekmek ister ger olur iseñ de şāh

216.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Naʿre ur meydān-ı Ḥaḳ'da neşʾe-i tevḥīd ile
Yaḳ bütün aġyārı dilden şuʿle-i tevḥīd ile

2. İt teşebbüs̱ dāmen-i pīre bugün gel ṣıdḳ ile
Baʿdehu medhūş u mest ol cürʿa-i tevḥīd ile

3. Cübbe-i çün ü çerādan ṣoy ten ü cānı hemān
İktifā it rāh-ı ʿaşḳda kisve-i tevḥīd ile

4. Gülşen-i ẕikr-i Ḫudā'da ʿandelībveş cūş idüp
Defter-i maʿnāñı şerḥ it nüsḫa-i tevḥīd ile

5. Künc-i ʿuzletde muḳīm olup **Necībā** Ḥaḳ ile
Çek bütün iḫvānı rāha ceẕbe-i tevḥīd ile

---

216. 1B 73[b].

217.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec +– – –/+– – –/+– – –/+– – –

1. Firāḳıñ yaḳdı sīnem geçdi cāna yā Rasūla'llāh
   Nigāh it bendeñe bu nā-tüvāna yā Rasūla'llāh

2. Ḫayāl ü fikr-i gīsle muttaṣıl pür-feyż [ü] pür-şevḳim
   Beni naẓm it miyān-ı bendegāna yā Rasūla'llāh

3. Cebīn-i enveriñ ḫurşīd-i ʿālem-tāb-ı vaḥdetdir
   Ki sensiñ ʿayn-ı īmān müʾmināna yā Rasūla'llāh

4. Ne görsün çeşm-i nā-bīnā seniñ mirʾāt-ı vechiñde
   Görinen nūr-ı Ḥaḳ'dır müḫliṣāna yā Rasūla'llāh

5. **Necībā** ḫāk-ı pā müşksāsına rū-māldir ins ü cān
   Şerefiñ mefḫar-ı tāmsıñ cihāna yā Rasūla'llāh

218.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec +– – –/+– – –/+– – –/+– – –

1. Vücūduñ rāḥat-ı her dü cihāndır yā Rasūla'llāh
   Ẓuhūruñ ümmete ʿayn-ı emāndır yā Rasūla'llāh

---

[217]. **1B 80[b].**

[218]. **1B 81[a].**

2. Ḳomazsıñ tāb-ı maḥşerde żaʾīfān ḳullarıñ elbet
Livāü'l-ḥamd-i pākıñ sāyebāndır yā Rasūla'llāh

3. İderler ḳıble-i ʿaşḳıñda ʿuşşāḳıñ ḳıyām her dem
İrelmezler ki Ḥaḳ andan ʿıyāndır yā Rasūla'llāh

4. Gülistān-ı cemāliñ güllerinden bū alan şeydā
Şebān u rūz hemān kārı fiġāndır yā Rasūla'llāh

5. Der-i pākıñda bir ednā ḳuluñdur bu **Necīb** mücrim
Meded çü pek żaʿīf-i nā-tüvāndır yā Rasūla'llāh

219.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

***Hezec* + – – – / + – – – / + – – – / + – – –**

1. Cenāb-ı ḥażretiñ maḥbūb-ı ekrem yā Rasūla'llāh
Anıñçün oldı vaṣfıñ faḫr-ı ʿālem yā Rasūla'llāh

2. Refīʿ-i ḳadriñe Mevlā-yı Ḥażret itmedi vāṣıl
Birin maḫlūḳlarından şānı efḫam yā Rasūla'llāh

3. Şerefdār-ı vüṣūl-i ***ḳābe ḳavseyn*** olduġıñ demde
Şühūd-ı Rabb'e nāyil olduḳ aḳdem yā Rasūla'llāh

4. Ḳonıldı raḥm ü şefḳat emnine ṭabʿ-ı pākıñda
Raḥim it bu **Necīb**'e ḳoma pür-ġam yā Rasūla'llāh

---

[219]. 1B 91[b].

[Ḥarfü'l-Yā]

220.

Mefāʿilün feʿilātün mefāʿilün feʿilün

Mücteẕ + – + – / + + – – / + – + – / + + –

1. Delīl-i rāh-ı ʿināyet Muḥammed-i ʿArabī
   Emīn-i genc-i hidāyet Muhammed-i ʿArabī

2. Cemīʿ-i ʿālemiyān faḫri muḥterem maḫlūḳ
   Güzīn-i ḫayl-i risālet Muḥammed-i ʿArabī

3. Żiyā-yı şems-i ḥaḳīḳat çerāġ-ı bezm-i ezel
   Hümā-yı evc-i kerāmet Muḥammed-i ʿArabī

4. Nedīm-i Ḥażret-i Mevlā nezīl-i sāḥa-i Ḥaḳ
   Şifā-yı ʿillet ü derdhā Muḥammed-i ʿArabī

5. ***Necīb*** *be-çeşm-i ümīd mī-resī be-imdādeş*
   Meded-resī be-şefāʿat Muḥammed-i ʿArabī

---

220. 1B 9b.

5. Ey Necib onun (Hz. Peygamber'in) imdadı ümit gözüne yetişir. Muhammed-i Arabî şefaatle medet yetiştirendir.

221.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Şol göñül kim ola faż̇l-ı Ḥaḳ ezelde māyesi
N'eylesün bu neşʾeyi yoḳdur anuñ hem-sāyesi

2. Levḥ-i dilde oḳuya her kim ki İsm-i Aʿẓam'ı
Lā-cerem dündur ḳatında ehl-i ẓāhir pāyesi

3. Nā-tüvāndır ṣūretā maʿnāda sulṭān-ı serīr
Ola ilhām-ı ilāhī feyż̇-i Mevlā dāyesi

4. Naḳş-ı ẓāhir lebs-i fāḫirden tecerrüd-ḫ̆āh olur
Kim ola ḳalbinde anıñ maʿrifet pīrāyesi

5. Çeşme-sār-ı maʿrifetden şerbet-i ʿaşḳ nūş iden
Dāmenin ṭut kim **Necībā** pür-nevādır ayası

222.

Feʿilātün feʿilātün feʿilün

Remel + + – – / + + – – / + + –

1. Bülbülāsā kim iderse zārı
ʿĀḳibet bulur o bir gülzārı

2. Varıñı sen de virürseñ bāda
Ḳayd-ı dünyādan olursun ʿārī

---

221. 1B 1[a], 2B 21[b].

222. 1B 11[b], 2B 16[a].

4. // Ḥaḳ āṣārı: Ø āṣārı 2B.

3. Derd-i Ḥaḳ ʿāşıḳ-ı Ḥaḳḳ’a_oldı delīl
Ġayrıdan muġnīdir anı yārı

4. Rāġıb-ı Ḥażret-i Mevlā’ya **Necīb**
Yetişür raḥmet-i Ḥaḳ āṯārı

223.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Firāḳ-ı faḫr-i ʿālem yaḳdı aṣḥābıñ derūnını
Niçün yaḳmaz bu āteş kim odur maḥbūb-ı Ḥaḳ-bīnī

2. Göñüller nice ṣabr itsün Rasūl’üñ hecr-i derdine
Şifā-yı kāʾinātdır ẕāt-ı pāk-ı ḫūb-āyīni

3. Göreydiñ sen o dem aṣḥāb u etbāʿ ḥāl ü zārın ki
Kimi maḳṣūd-ı nuṭḳ oldı kimi bilmezdi kendüni

4. **Necībā** sen ciger-sūz ol o sulṭān-ı dü ʿālem kim
İdüp ʿuḳbāya ʿazmile ḳodı dünyā sarāyını

---

[223]. **1B 11[b].**

224.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Vāṣıl-ı evc-i kerāmetdir gürūh-ı Eşrefī
Maẓhar-ı sırr-ı velāyetdir gürūh-ı Eşrefī

2. Eşrefī ol ṣıdḳıla ṭolsun derūnuñ ʿaşḳıla
Ṣāḥib-i emn ü emānetdir gürūh-ı Eşrefī

3. Āşinā-yı feyż-i ṭıbb-ı ***men ʿaref*** olup bular
Ḫaṣta-i ʿaşḳa ʿināyetdir gürūh-ı Eşrefī

4. Sikke-i Eşref'le cismi fıḍḍasın rāyic ḳılup
Ḳıṭʿa-i nūr-ı hidāyetdir gürūh-ı Eşrefī

5. İbn-i Eşref sırr-ı ʿAbdü'l-ḳādir'e maẓhar olup
ʿAşḳa anıñçün kināyetdir gürūh-ı Eşrefī

6. Sırr-ı ʿİzze'd-dīn-i Eşref-zāde'niñ nuṭḳı budur
Ey **Necīb** ẕī-vecd ü ḥāletdir gürūh-ı Eşrefī

225.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Sen şehiñ sevdā-yı ʿaşḳına düşüp dil gezeli
İde mi ārām hīç ġayrıyla seni sezeli

---

224. **1B 12[a], 2B 19[b], M 90[a].** M nüshasında üç ve dördüncü beyitler bulunmamaktadır.

225. 1B 12[a].

2. Cümle ekvān oldılar maḳtūl ü ḥayrānıñ seniñ
Ey yüzi şems ü ḳamer Ḥaḳḳ'ıñ ḥabīb[i] güzeli

3. ʿAks-i envār-ı Ḫudā āyīnesi vechiñ durur
Sen ḥasensin ḥüsnüñe revnaḳ virildi ezelī

4. Gel **Necībā** ol şeh-i şefḳat-diş̱āra bende ol
Ḳul olan aña olur manẓū[r]-ı Rabb-lem-yezeli

226.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün
Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Bugün dil-ḫāne-i ġamgīne ʿirfāndan ḫaber geldi
Nesīm-i ṣubḥ-ı vuṣlatla o cānāndan ḫaber geldi

2. Ṭururken ḥüznile Yaʿḳūb-ı ḳalb Kenʿān-ı dil içre
Beşīr-i vechile o Yūsuf-ı cāndan ḫaber geldi

3. Ḳamu ʿacz ü ḳuṣūrum fikri ile olmuşiken zār
Bütün tekmīl-i ʿālem eyleyen şāndan ḫaber geldi

4. Füyūż-ı Ḥaḳ **Necībā** oldı miʿmār beyt-i dil içre
Sivā sūyundan artuḳ aña vīrāndan ḫaber geldi

---

226. 1B 12[b], 2B 19[b].

2. / Ṭururken: Ṭurur 2B.

227.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ḥażret-i Maḥbūb-ı Ḥaḳ ḫayl-i rusül şāhānesi
Nūr-ı pāḳıñla münevverdir bu dil eyvānesi

2. Ḥamdü li'llāh sen şehiñ sevdāsı ile dem-be-dem
ʿAndelib-i ṭabʿımıñ naʿtıñladır efġānesi

3. Baḥr-ı elṭāf-ı Ḫudā gevherlerine zübdedir
Ey kerīmü'z-zāt vücūduñ cevher ü dür-dānesi

4. Kişver-i ḥüsn ü melāḥat taḫtınıñ sulṭānısıñ
Oldı meftūnuñ hezārān Yūsuf-ı Kenʿānesi

5. Yā Rasūla'llāh ġarībiñdir seniñ **Dervīş Necīb**
İt meded rūz-ı cazā aña ʿināyet kānesi

---

227. 1B 19[b], M 91[a], AE 27[b]. M ve AE nüshalarında üçüncü beyit bulunmamaktadır.

4. / sulṭānısıñ: sulṭānısın M, AE.

5. / Dervīş Necīb: mücrim Necīb AE.

// İt meded: Nāʾil it M, AE.

228.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Görelden ḳala mı ṣabrım ki çünki sen dilārāyı
Düşüp şevḳ ü ḫayāline dil ister ġam-küsārāyı

2. İçüp cām-ı muḥabbetden ezelden çünki mestdir o
Ḳarār eyler mi bir yerde gezer kūh u ṣaḥārāyı

3. Döküp ḫūn-āb-ı eşki çeşmi olup ʿandelibveş zār
Gülistān-ı viṣāle girmek içün ġonce-ārāyı

4. Hezārān şevḳ-i pür-tābıyla ʿāşıḳlar **Necībā** bil
Reh-i ʿaşḳ içre düşmüş istemez bir ġayrı kārāyı

229.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Merkeb-i nefse binüp ṣūfī ḫarāb itme dili
Kendüñi gör nīzeveş delme derūn-ı sünbüli

2. Ger saña feyż-i ilāhī behre virsün dir isen
Ṣāf-ı ẓāhir ṣāf-ı bāṭın ol bıraḳ ḳalbden ġıllı

---

228. 1B 20[b], 2B 21[a].

1. / ṣabrım ki: ṣabrım Ø 2B.
3. / eşki: eşk 1B.

229. 1B 24[b], 2B 5[a].

1. // sünbüli: sīneñi 2B.

3. Ḥarf-i vaḥdetle lisān-ı maġfiret olsun elīf
Maʿnī-i esmāyile ḳılsun fiġān cān bülbüli

4. Ülfet-i aġyārı ṭarḥ eyle **Necībā** merd gibi
Mā-sivāda zen durur reh-reve cüzʾi vü küli

230.

Müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün

Recez – – + – / – – + – / – – + – / – – + –

1. Gül-rū Ḫudā maḥbūbunuñ benim hemān dīvānesi
Laʿl-i şarāb-ı ʿaşḳınıñ cümle cihān mestānesi

2. İns [ü] melek ʿaşḳ küştesi devr-i felek āşüftesi
Ṭolmuş durur endīşesi bu ʿālemiñ dil-ḫānesi

3. Kim görse rūy-ı nūrını ḳılur fedā hem varını
Şemʿine cism ü cānını sūzān ider pervānesi

4. Bülbül gibi her şeb (ü) seḥer ʿaşḳıyıla demler çeker
Kim ki **Necīb** anı diler diñmez ebed efġānesi

---

230. 1B 26[a], 2B 5[b].

231.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Cihānda ʿaşḳdan özge cāna bir maḥrem bulunur mı
Bilürseñ derd-i Ḥaḳ'dan ġayrı bir hem-dem bulunur mı

2. Bütün bu on sekiz biñ ʿālemi geşt eyleyüp gezseñ
Yine yār yarasına yār gibi merhem bulunur mı

3. Düşüpdür cümle işbu kāʾināt hep ġuṣṣa-i ʿaşḳa
Ne mey-ḫāne vü mescidde şu bir ḫurrem bulunur mı

4. Dolāb gibi dolaşup aġlar iñler gerçi kim ṣular
Heme sevdāya düşmüşdür gözüm bī-ġam bulunur mı

5. **Necībā** merd olanlardır bulanlar cevher-i ʿaşḳı
Şu kim ʿaşḳ bilmeye ʿālemde hīç ādem bulunur mı

232.

Müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün müstefʿilün

Recez – – + – / – – + – / – – + – / – – + –

1. Gir ṣaḥn-ı ḥışn-ı vaḥdete gör andaki cemʿiyyeti
Meyl itme z̲erre keş̲rete ḥıfẓ idegör bu fırṣatı

2. Ṣayḳal virüp dil-ḫānesin z̲ikrile eyle taṣfiyye
Mirʾāt-ı dilde ʿaks olup gör anda nūr-ı Ḥażreti

---

231. **1B 28[a].**

232. **1B 28[b].**

3. Zühd ü şerīʿat cisrini vażʿ eyle baḥr-ı ġaflete
Cüz andan özgedür göñül maḳṣūda vuṣlat nevbeti

4. Dünyā vü āḫ̱ret ehli hep bī-behredir bu maʿnīden
Tecrīddir ol maʿnī dinen ṣunuldı ezel şerbeti

5. Bezm-i ezelde nūş iden sāḳī-i Ḥaḳ'dan ey **Necīb**
Ḥālā dimāġında bulur o şerbeti ol leẕẕeti

233.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Ḫ̱udāyā levḥ-i sīnem üzre naḳş it resm-i ʿirfānı
Beni ḳıl feyż-i pākıñla ʿarīf-i ʿilm-i rabbānī

2. Esās-ı ʿarş-ı ḳalbim it keremkārā ḥaḳāʾiḳden
ʿİmāret eyle luṭf it dest-i ḳudretle bu vīrānı

3. Ḥayāt-ı cāvidāndan hīç eṣer görmez Ḫ̱ıżırāsā
ʿİnāyet şerbetinden içmeyince rūḥ-ı insānī

4. Rasūl-i Ḥażret-i Ḥaḳ nūr-ı pākın gözle kim dāʾim
Necībā tā ola menzilgehiñ tevḥīd-i ḥaḳḳānī

---

233. 1B 38[a], 2B 9[b].

234.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Göñül düşdi bugün çün dām-ı ʿaşḳa ol şikār oldı
Dem-ā-dem girye vü feryād anıñçün aña kār oldı

2. Düşenler dām-ı ṣayyād-ı ezel içre bugün anlar
Bıraḳdı cümle ḥāli ʿaşḳıla bī-iḫtiyār oldı

3. Bu gülşengāh-ı esmāda hemān-dem ʿandelībāsā
Tecellī-i viṣāle yüz ṭutup pür-āh u zār oldı

4. O çeşm-i cāna envār-ı tecellīden gele pertev
Görür ol nūr-ı Ḥaḳ'la ḳarşusında vech-i yār oldı

5. Teʿayyünden **Necībā** gel fenā-yı muṭlaḳa ir kim
Vücūd-ı bāḳī-i Ḥaḳ'la ḳıyām ʿālemde var oldı

235.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Gör bugün mirʾāt-ı ʿālemde cemāl-i ḥażreti
Bil olan terkīb-i ādemde kemāl-i ḥażreti

2. Vaḥdeti nūrı ile ṭoldı bütün cümle cihān
Anıñiçün olmadı ġayr-ı celāl-i ḥażretī

---

234. 1B 47[a], 2B 13[b].

235. 1B 50[b], 2B 31[a].

3. Feyż-i āḳdesden tecellī her kese ḥālince Ḥaḳ
Eyleyüp irdi heme ḫalḳa nevāl-i ḥażretī

4. Bī-cihetdir fāriġ ol itme ṭaleb her kūşede
Terk-i berzaḫ idegör gel bul viṣāl-i ḥażreti

5. Yine ḥayret içre ḳalmışdır niçe ṭālib kişi
İde mi idrāk ḫayāl hīç bī-miṯāl-i ḥażreti

6. Ger ḥarīm-i dilde sen aña teraḳḳub eyle kim
Tā **Necībā** nūş idinci dek zülāl-i ḥażreti

236.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Uyar cānıñ ki ṣūr-ı ʿaşḳ-ı Ḥaḳḳ'ıñ ḫoş-demi geldi
Bu cismiñ ḳabri içre ṭurma seyriñ mevsimi geldi

2. Vücūdıñ ʿaşk yilinden ṣavrılup hep tārumār olsun
Bu varlıḳ defteri ṭursun fenānıñ ʿālemi geldi

3. Bu cism ü cān olur altun gibi ḫāliṣ ʿalāyıḳdan
Bilürseñ feyż-i Ḥaḳ iksīriniñ bir maḥremi geldi

4. Nice bir bāde-i hicrānile dil ḫasta olduñ sen
Şifānıñ vaḳtidir yār cānibinden merhemi geldi

---

[236]. 1B 55[b], 2B 23[a].

5. Baḳar mı bu cihānıñ taḫt u baḫtına muṣaffā dil
Tecerrüd kūşe-gīri dehre İbn-Edhemi geldi

6. Sebil-i cennet-i ʿirfānı ṣormaġa **Necībā** gel
Bugün rāh-āşinā ehl-i ʿilim bir ādemi geldi

237.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Görseler kāmilleriñ ser-levḥa-i sīmāsını
Nüsḫa-i Ḥaḳ'dan oḳurlar cümle-i esmāsını

2. Gösterür dīdār-ı Ḥaḳḳ'ı ṣafvet-i mirʾāt-ı dil
Aç gözüñ āyīneden gider sivānıñ pāsını

3. Farḳ olunmaz ʿālem-i vaḥdetde sāḳī-kāse-rīz
Mest olanlar çeşmi görür sāḳī-i Mevlā'sını

4. Lemʿa-i nūr-ı Ḫudā itse güẕer bezm-i dile
Perteviyle cān bulur ol dem Ḫudā sevdāsını

5. Behre-i ʿaşḳla melekden oldı ādem pür-faźl
Anıñiçün irdi buldı maʿrifet deryāsını

6. Ẕikr-i ḥaḳḳānī ṣafāsıyla **Necībā** ḳıl ḳarār
Cennet-i ẕikre girüp gör ẕākiriñ meʾvāsını

---

[237]. **1B 56[b], 2B 23[b].**

238.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Gel işitdik ṭoġdığı aḫbār-ı faḫr-i ʿālemi
Cān ḳulaġıyla işit eẕkār-ı faḫr-ı ʿālemi

2. Bülbül-i āşüfte-i gülzār[ı] ol o ḥażretiñ
Gülşen-i naʿtında dir ezhār-ı faḫr-ı ʿālemi

3. Behre-yāb olmaḳ dilerseñ ger tecellīden bugün
Gel gözet āyīne-i dīdār-ı faḫr-ı ʿālemi

4. İtmeyen çeşm-i dile küḥl-i muḥabbetle cilā
Mümkin olmaz rüʾyet-i āṯār-ı faḫr-ı ʿālemi

5. Bezm-i ḫāṣ-ı mevlide ḥāżır olanlar ṣıdḳla
Diñledikçe fehm ider esrār-ı faḫr-i ʿālemi

6. Eyle tenvīr ḫāne-i ḳalbi **Necībā** ser-te-ser
Çünki yandı şemʿa-i envār-ı faḫr-i ʿālemi

239.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ṭut nedāmet bābını ḳarʿ eyle ṣıdḳıla aḫī
Bezm-i ḳurba irmege saʿy eyle ʿaşḳıla aḫī

---

238. 1B 57[a], 2B 2[b].

239. 1B 58[a], 2B 23[b].

2. Burc-ı tenden āfitāb-ı cān ġurūb itmeksizin
İt ṭulūʿ gel āsumān-ı sırda bedrile aḫī

3. Bāġ-ı ʿālemde hezār sāl Nūḥvār olsañ muḳīm
ʿĀḳibet fānī olur ʿuḳbāya ʿazmiyle aḫī

4. İtme bu ālāyiş-i dūne ṣaḳın kendüñi bend
Ṣoñra çözdükde gidersiñ zaḫm u derdile aḫī

5. Ol ḥayāt-ı cāvidānıñ bunda iken ṭālibi
Sen de bir ʿĪsī-nefesle hem-dem ol bile aḫī

6. ʿĀlem-i dilden niẓām-ı ḥāl ṣaḳın kim gitmeye
Ol bugün **Dervīş Necīb**'e ittibāʿıyla aḫī

240.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Olur bir gün ḫarāb-ender-ḫarāb bu ḫāne-i dehri
Bütün maḥv u fenādan ḥiṣṣe-yābdır ʿālemiñ şehri

---

3. / Nūḥvār: Nūḥ 2B.

240. **1B 58^{b}, 2B 24^{a}, M 89^{a}, AE 28^{b}.** M ve AE nüshalarında dördüncü beyit bulunmamaktadır.

1. / ḫiṣṣe-yābdır: ḫiṣṣe-yābdı M, AE.
3. // ṭutar: dutar M, AE.
5. / ḳurbāna: ḳurbān M.
// yetdi: gitdi M, AE.

2. Yüri itme naẓar fertūte-i dünyāya merdāsā
Ṭolar çeşm-i sivā maṣrūfa āḫir türbe-i ḳabri

3. Bu ḫırmengāh-ı ʿālemde eser bād-ı ecel bir gün
Ḳonur anbār-ı ḫāka dāne-i cismiñ ṭutar setri

4. Nice dem zīr-i ḫākda olmuşiken muḫtefī āḫir
Nidā-yı daʿvet-i Ṣūr'la idersiñ ḥaşre dek seyri

5. Bugün saʿy eyle Ḥaḳḳ'a cānıñı ḳurbāna ṣıdḳıla
Necībā geldi yetdi yevm-i ʿömriñ ẓuhrı vü ʿaṣrı

241.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün
Hezec +– – –/+– – –/+– – –/+– – –

1. Bugün gūş idegör ehl-i fenādan naḳr-ı nāḳūrı
Yarın tā olmaya ḥayret olıcaḳ nefḫa-i ṣūrı

2. Fenā fī'llāh ḳıyāmetdir ḳulūb-ı ʿāşıḳān içre
Pes anıñçün gözetmez çeşm-i ʿāşıḳ yevm-i maḥşūrı

3. Bugün dīvān-ı Ḥaḳ'da ṣıdḳla ḳā'im olan bir dem
Ne ḥācet biñ yıl içre eylemez anda ḳıyām-ṣūrī

4. Bu insān oldı bir mecmūʿa-i kübrā şu ʿālemde
Neler var anda bilseñ ḥaşrı yoḳdur ġayrı maḥṣūrı

---

241. 1B 60[b], 2B 22[b].

4. // ġayrı: ġayr 2B.

5. Caḥīm ü cenneti insānda cemʿ itdi Ḫudā bī-şek
Bilimez her kimesne neşʾesinde sırr-ı mestūrı

6. **Necībā** perde-i çeşmi gider ṣıdḳ üzre dāʾim ol
Ki ṣādıḳlar bulurlar naẓra-i dīdāra destūrı

242.

Mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün

Hezec – – + / + – – + / + – – + / + – –

1. Bugün kim giydi ṭaḳvādan libāsı
Müheyyādır aña sündüs ḳabāsı

2. Kim itdi bunda aṭlas ile faḫrı
Olur elbet meẕellet mübtelāsı

3. Ḫarāb olsun göñül derd ü firāḳla
Yapılur vaṣlla yarın esāsı

4. Hemān aç evc-i ʿaşḳa ṣıdḳla bāl
Bülend olsun göñül ḳuşı hevāsı

5. Sevinme varlıġa yoḳlıġı yerme
Bu rāhda böyle gitdi evliyāsı

6. ʿAbā-pūş ol **Necībā** ḳo ḳabāyı
Bilindi çünki bu dehriñ fenāsı

---

[242]. **1B 65[b], 2B 32[b]**

243.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Bugün miḥrāb-ı ʿirfānda ṭurup Ḥaḳ'la ḳıyām oldı
   Özi yüzi gözi sözi bütün Ḥaḳ'la tamām oldı

2. Ledün ʿilmi medār-ı rūḥ-ı insāndır tecellīye
   Bu ʿilmi isteyen elbetde bir ehline rām oldı

3. Ḫalīlāsā yaḳasıñ cism ü cānıñ āteş-i ʿaşḳa
   Saña Nemrūd nefsiñ nārı ẕāt berd-i selām odı

4. **Necībā** ṣafvet-i dilden görünür cennet-i ʿirfān
   Kedūretli dil aṣḥābına bu cennet ḥarām oldı

244.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ey cemāli burc-ı ḥüsnüñ āfitāb-ı enveri
   Rūşen oldı mihriñe māh olduġiçün müşterī

---

243. 1B 66[b], 2B 33[a].

244. 1B 69[b], M 89[b], AE 28[a].

1. / cemāli: cemāl M.
2. / mirʾātı: mirʾāt M,AE.
3. / Emsem: Eslem AE.

2. Ol Ḫudā mirʾātı vech-i pākıñile bī-nizāʿ
Sensin ancaḳ enbiyānıñ mefḫarı vü serveri

3. Emsem it dāʾ-i günāhımdan baña rūz-ı cezā
Olmayam tā ki ʿitāb u ḳahrıla ben serserī

4. Bir ġarīb-i derdmendiñdir seniñ mücrim **Necīb**
Yolıña ṣad cānla olsun fedā cān u seri

245.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Bāḳīdir Allāh'ı iste ġayrıdan ḳıl ḥaẕeri
Mā-sivāya eylemez dānā olanlar nazarı

2. Gir ṭarīḳ-i ʿaşḳ u şevḳe behredār ol ẕevḳle
Āşinā ol sırr-ı ehlu'llāha ṭurma gel beri

3. Ḳıl ḫulūṣla dāmeniñ tā der-miyān kim olasın
Ehl-i ḥāl ü vecd ü ṣafvet ehl-i derdiñ sen biri

4. Ṣıdḳla kūşiş iden lā-büd irer maḳṣūdına
Ġāfil olma sendedir viṣāliñ reh-i reh-beri

5. Ḫāk-ı pāsı çeşm-i ḥasret-sāzıma tūtyā durur
Rāh-ı maʿşūḳda **Necibā** terk iden cān u seri

---

[245]. 1B 74[b].

4. İkinci dizede vezin aksamaktadır.

246.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Āşinā-yı bezm-i ʿaşḳ ol pür-fiġān itsün seni
Ḫidmet it pīrān-ı ʿaşḳa feyże kān itsün seni

2. ʿAndelībāsā ṣadā-yı nāle-i şevḳ-āmīziñ
Hem-civār-ı gülsitān idüp beyān itsün seni

3. Cübbe-i nāmūs u zühdi ṣoy bıraḳ bütün hemān
Ḫırḳa-i levm ü melāmet giy nihān itsün seni

4. Rūy-nihād-ı zīr-i pā olup tevāżuʿ it müdām
Cümleye ser-tāc idüp Mevlā ʿıyān itsün seni

5. Leşker-i nefs ile dāʾim it cidālile cihād
Rāḥatın kes nefsiñiñ tā kim emān itsün seni

---

246. 1B 77[a], M 92[b], AE 27[a].

1. 1B nüshasında *"Āşinā-yı bezm-i ʿaşḳ ol pür-fiġān"* yerine *"Āşinā-yı ʿaşḳ olıgör pür-lisān"* şeklinde okunabileceği ile ilgili bir sah kaydı bulunmaktadır.
/ bezm-i ʿaşḳ: bezm-i yār M, AE.

// ḫidmet: ḫiẕmet M, AE.

2. / şevḳ-āmiziñ: feyż-āveriñ AE.
4. / Rūy-nihād: Rū-nihād AE.
/ zīr-i pā: zīrhā M, AE.
6. // fāriġ ü: fārīġ Ø M.
// Ol tamām fāriġ ü āzād-ı cihān itsün seni: Ol tamāmen tā ki āzād-ı cihān itsün seni AE.

6. Sāġar-ı ṣahbā-yı ʿaşḳıla **Necîbā** neş’e-yāb
Ol tamām fāriġ ü āzād-ı cihān itsün seni

247.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

***Remel* – + – – / – + – – / – + – – / – + –**

1. Bulmaz istiḥkām ebed hīç bu cihān kāşānesi
Küllü men fānin ʿaleyhādır anıñ nişānesi

2. Virmez ʿāḳil böyle fānīye göñül ġırra olup
Bāḳīdir maḳṣūd aña maṭlūbıdır sulṭānesi

3. Niceler dil-beste-i fānī durur ẕāhil olup
Ey göñül bil kim ḫarābdır bunlarıñ dil-ḫānesi

4. Meyl-i dünyā dūr ider ʿabdi Ḫudā’dan bil bunı
Lāyıḳı bu mı durur ḳul ola Ḥaḳ bīgānesi

5. Geç sivādan gel **Necîbā** daʿ teʿāl dimiş durur
Terk-i küllīdir vüṣūlüñ āyīn ü erkānesi

---

247. 1B 79[a].

1. // ***Küllü men fānin ʿaleyhā***: Ayetin aslı “*Küllü men ʿaleyhā fānin*” şeklindedir. Anlamı: “Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir.” (Rahman 55/26).

248.

Feʿilātün feʿilātün feʿilātün feʿilün

Remel+ + – – / + + – – / + + – – / + + –

1. Burḳaʿ-i ḥüsnini refʿ itdi çü ol māhveşi
Pertev-endāz oluban ʿālemi ṭutdı güneşi

2. Nice sevmez anı görünce bu vechile o kim
Yüzini pāyına sürmege virür cān u başı

3. Selsebīl [ol] barmaġıñ oldı revān çünki ʿıyān
Heme aḥbābıñı ḳandurdı giderdi ʿaṭaşı

4. Bildiler rifʿat-ı şānıñla celīl ḳadrıñı hep
Saña ḳul oldı cihān miṣl-i Bilāl-i Ḥabeşī

5. Tāb-ı şems itmeye tā saña iṣābet diyü Rab
Çekdi bir ḳıtʿa seḥābı başıña sāye-keşī

6. Ḳamer olduḳda dü pāre ser-i engüştüñile
Atdı endāḫte-i vādī-i ḥayret Ḳureşi

7. Ḳāṭıʿāt-ı yed olan Yūsuf içün ḫūb-rūlar
Cigerin kesmelilerdi göricek böyle ḳaşı

8. Şerbet-i ḥüsniñile mest oluban ḳaldı felek
Şeb-i İsrā'da görüp sende olan ḫūb u ḫoşı

9. Olamaz ḳuvvet-i bāzūyile ḳarşu saña kes
Zīr-i pā elbet olup yire düşer baş u leşi

---

[248]. **1B 79[b].**

10. Ẓulmet-i küfrile ḳalmışlariken insile cin
Ṭalʿat-ı biʿs̱etiñile gördiler rāst revişi

11. Rū-siyeh ise daḫi yine ḳulıñdur bu **Necīb**
Çākerānıñ olmaya rūz-ı cezā zaḫm-keşī

[ḲIṬʿALAR]

1.

Mefʿūlü mefāʿīlün mefʿūlü mefāʿīlün
Hezec – – + / + – – – / – – + / + – – –

1. Düşdi dil-i şeydā çün sevdā-yı ḫayāliñe
Bu firḳat odı içre bī-çāre nice yana

2. Teʾşīr-i firāḳıñdan her ānda olup nālān
Bülbülveş o şevḳile başladı hem efġāna

3. Maḳṣūdı anuñ ancaḳ bir ẕerre nigāhıñdır
Bu fikrile her şeb rūz oldı dili dīvāne

4. Gel dergeh-i Mevlā'ya ṣıdḳıla **Necībā** ṭur
Ḳāʾim olan ol bābda şāyeste_olur iḥsāna

2.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün
Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Yanupdur āteş-i firḳatle yā Rab bu dil ü cānım
Zülāl-i vaṣlıñı ṣun bize yā Rab luṭf u iḥsān it

2. Ṭolupdur hecriñile dīdem içre eşkile ḳanım
Cemāl-i ḥüsnüñi dün gün ki yā Rab luṭf u iḥsān it

---

[1]. **1B 11[a], 2B 16[a].**

[2]. **1B 33[a], 2B 7[b].**

3. Zücāc-ı benligim kesriyle gitsün ad ile sanım
Kemāl-i varlıġım defᶜ eyle yā Rab luṭf u iḥsān it

4. Ḥicāb-ı mā-sivāyı perde ḳıldı cismime şānım
Zevāl ü refᶜa imdādıñla yā Rab luṭf u iḥsān it

5. Ḫalāṣ it mā-sivādan bu **Necīb**-i zārı sulṭānım
Ḫayāl ü fikriñile ḳala yā Rab luṭf u iḥsān it

3.

Fāᶜilātün fāᶜilātün fāᶜilün(fa'lün)?

Remel – + – – / – + – –/ – + –

1. Kim gözetmez merd-i ᶜaşḳıñ sözini
Oldı ᶜālem içre ol bī-irşād

2. Düşer ol āḫir ġam-ı hicrāna
Bir nefes içre olımaz dil-şād

3. Maḥbesinde bu vücūduñ ḳalma gel
ᶜĀlem-i aᶜlāya per eyle küşād

4. Baġlanan hergiz hevā pā-bendine
Olımaz bir daḫi andan āzād

5. Ölmeden evvel gözüñ aç gör yolı
Eyle her varıñı ᶜaşḳla ber-bād

---

[3]. **1B 68[a], 2B 26[a].**

6. Eylemez aṣlā **Necībā** iʿtibār
İşbu fenne kim ola kār-nihād

4.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – /– + –

1. Varlığı terk eyler elbet ḳul olan
Mülk-i bāḳīde çün ol sulṭān olur

2. İbn Edhem gibi dalḳ-ber-dūş olan
Bāb-ı tecrīd içre ol ẕī-şān olur

3. Ḳalmaz aṣla zayġ u meyl-i mā-sivā
Tārik āḫir istiḳāmet-şān olur

4. Ḳalʿa-i dilden ḳomaz ġayrı sürer
Dilde tenhā dostla mihmān olur

5. İt ḳarār dāʾim **Necībā** Ḥaḳḳ'ıla
Ġayra ḳalmaḳ ʿāşıḳa ṭuġyān olur

---

4. 1B 25[b], 2B 5[b].

5.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Çekerseñ çeşm-i nā-bīnāña küḥl-i tevḥīdi şāhım
Görinür gizlüler ḫurşīd gibi saña ʿıyān olur

2. Kilīd-i genc-i Ḥaḳ'dır ṣıdḳıla tevḥīdi ṭut żabṭ it
Rumūz-ı kāʾināt bi'l-cümle elbetde beyān olur

3. Olursa ẓāhiriñ hem-sāye bāṭınla bu maʿnāda
İder ḳavliñi taṣdīḳ ḥāliñ aña ḫoş-lisān olur

4. Ḳomaz dilde sivādan z̤erre tevḥīd ṣayḳalı ʿāşıḳ
Görür mirʾāt-ı ḳalbde ʿaks-ı nūr-ı Ḥaḳ nihān olur

5. **Necībā** ehl-i tevḥīd içre yoḳdur ġayrıdan ümīd
Anıñçün bāb-ı vaḥdet üzre ḳāʾim her zamān olur

6.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Öyle bir dil-teşneyim feyż-i Rasūl-i Ḥażret'e
Cānıma her dem anıñ ʿaynü'l-ḥayāt ābı gelür

2. Sevmeyim mi sükkerī-femlerini o Ḥāżret'iñ
Ḳand-ı nuṭḳuyla şarāb-ı feyżiniñ nābı gelür

---

5. **1B 26[b], 2B 5[b].**

6. **1B 62[a], 2B 3[b].**

3. Müşkilātım ʿuḳdesin hīç eylemez mi feṯḥ ü ḥal
Ḫ̬ˇāce-i küldür ki ṣad gün bunca işrābı gelür

4. Diñle gūş-ı cānla her dem Cenāb-ı Ḥażret'in
Leẕẕet-āmīz cānibinden niçe īcābı gelür

5. İçmeyen feyż-i zülāl-i Ḥażret'in īmān ile
Rūz-ı rüstā-ḫ̬īz aña nārıñ ḳatı tābı gelür

6. Sūziş-i ʿaşḳ-ı Rasūl'ile **Necībā** ol hemān
Remz-i ʿaşḳdan söyleme iḫ̬vāna kim ḫ̬ˇābı gelür

7.
Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
Remel – + – – / – + – – /– + –

1. Külḫ̬ān-ı ḥasret-nişīn olan ḥarīḳ
Ol vaṭanda rāḥatı hep yād ider

2. Lālezār gördükde elbet ʿandelīb
Gülşeni yād eyleyüp feryād ider

3. İdemez ʿāşıḳ ferāmūş sevdügin
Sīnesin çāk kendüni ber-bād ider

4. ʿĀdet-i dīrīne olmuşdur **Necīb**
ʿĀḳibet ġamgīn dili Ḥaḳ şād ider

---

7. **1B 65[a], 2B 32[b].**

1. Nüshalarda "vaṭanında" şeklinde yazılmasına karşın vezin gereği "vaṭanda" şeklinde okunmuştur.

8.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Olmadan ey murġ-ı dil āzād ḳafesden sen henüz
Gülşen-i tevḥīdde eyle ʿaşḳla feryād sen

2. Ḫ̬ʷāb u rāḥat eylemez rāh-ı Ḫ̬udā'da sālikūn
Ẕikr-i Ḥaḳḳ'a her nefesde olagör muʿtād sen

3. Ḫ̬ʷāce-i ʿaşḳdan sebaḳ al nüsḫ̬a-i iḫ̬lāṣ oḳu
Fenn-i ʿaşḳda olasın tā cümleden üstād sen

4. Derd-i Ḥaḳ'da bul devāyı cān-ı bīmārı bugün
ʿAşḳla demler çeküp tā olasın dil-şād sen

5. Cennet-i ʿācil olan ʿirfānı bulmaḳsa murād
Zühdi taḫ̬rīb künc-i ʿaşḳı eylegil ābād sen

6. Beẕl-i cān it yolına üstād-ı ḥaḳḳānī içün
Gel bulıriseñ **Necībā** ḳıl ḳabūl irşād sen

---

8. 1B 56[a], 2B 23[b].

1. / ḳafesden: ḳafeṣden 2B.

9.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Bahār-ı ʿaşḳ-ı Haḳ ezhār-ı sīnem ṭurmasun açsun
Yenābīʿ-i fuyūż-i Ḥaḳ göñülde çaġlasun aḳsun

2. Sivā-ālūd olan cismi bıraḳ kim külḫan-ı ẕikre
Ḳamudan pāk idüp anda vücūdı ḳomasun yaḳsun

3. Bugün āb-ı muḥabbetle iden dil ʿarṣasın sīr-āb
Tecellī-i ṣıfātdan mīve umsun gözlesün baḳsun

4. **Necībā** kim gelürse dergeh-i ecdādıma sinde
Alur behre inansun ṭavḳ-ı ṣıdḳı gerdene daḳsun

10.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – /– + –

1. Cān gözi maḥbūb yüzin görmeklige
Nūr-ı keşf-i kāmili it iḳtibās

2. Ḥüsn-i vech-i sāḳī gözletmege
Gir kemīn-i dilde eyle istīnās

3. Yite Kenʿān-ı firāḳda nice bir
Ṭurma Mıṣr-ı dildedir Yūsuf-şinās

---

9. 1B 18[a], 2B 16[b].

10. 1B 23[a], 2B 4[b].

4. Der-miyān dāmen ḳılup elf-ḳāmet ol
Dehr içinde böyledir dānā-yı nās

5. Ṭurmasun bārān-ı nīsānveş **Necīb**
Eşk-i çeşmiñ tā ki dil olmaya pās

11.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

***Remel* – + – – / – + – – / – + – – / – + –**

1. Geldi gülzār-ı velādetden dimāġ-ı cāna bū
Eyledi taʿṭīr meşāmmı būy-ı dil-cūyı gülüñ

2. Sāġar-ı ʿaşḳ-ı Rasūl'i ādem iseñ eyle nūş
Neşʾesi gitmez ebed ẕevḳi etemdir bu mülüñ

3. Bezm-i mevlidde ḥayāt bulsa ʿaceb mi mürde-dil
Feyż-i cān-baḫşı ile Ḥażret-i Şāh-ı Rusül'üñ

4. Ḥamdü li'llāh ki **Necībā** yine idrāk eyledi
Bezm-i pāk-ı mevlidi hādī-i ḫayrü's-sübülüñ

---

11. 1B 76ª.

12.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Neşʾe-i şerbet-i ʿaşḳıla bugün gel cānā
Eşrefī meclisine gel Hū diyüp bir şān al

2. Ṣanma kim ola tehī meclis-i ʿuşşāḳa gelen
Eşrefī meclisine gel ebedī bir kān al

3. Yürime fikr-i sivāyile olup ālūde
Eşrefī meclisine gel ḳo anı bir cān al

4. Nice bir süfliye raġbet idüben aldanmaḳ
Eşrefī meclisine gel dile bir mihmān al

5. Açılur meclis-i Eşrefʾde **Necībā** diller
Eşrefī meclisine gel hele bir meydān al

13.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. İtme ẓan devrān benimdir gel bu hāyı hūyı ḳo
Merkez-i ʿaşḳa ḳadem ḳo devr ü devrāndan kesil

2. Ṭut tecerrüd dāmenin Sulṭān-ı Belḫveş dāʾimā
Naḳş-ı aġyārı gider dilden bu resmi cümle sil

---

12. 1B 17[b], 2B 20[a].

13. 1B 64[b], 2B 32[b].

1. // devr ü devrān: devr Ø devrān 2B.

3. Per açup evc-i ʿalāya it ʿurūc rūḥuñ ile
İḫtirāz it sen ṣaḳın olma sivā-ālūde-dil

4. Eyleme eşkāl-i deyr-i mā-sivāya hīç naẓar
ʿĀlī-himmet ol **Necībā** fehm idüp maḳṣūd bil

14.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ṣıdḳıla rāh-ı Ḥaḳ'a tevcīh-i rū iden kişi
Menzil-i vuṣlatdan aña intiẓār eksik degil

2. ʿĀşıḳ-ı dil-rīş-i zāra rāh-ı ʿaşḳ içre ebed
Semt-i maḥbūbdan tesellī vü_iʿtibār eksik degil

3. Bülbül-i āşüfteveş nālān görinür ẓāhiren
Maʿnīde ʿıṭr-ı viṣālden iʿtiṭār eksik degil

4. Āh-ı dil-sūz ʿāşıḳıñ ḳadrın ḳılur bālāterīn
Resm-i ʿaşḳdır bu gülistānda hezār eksik degil

5. Keştī-i cismiñ yem-i ʿaşḳ içre ṣalursañ **Necīb**
Sāḥil-i maḳṣūd[d]an aña der-kenār eksik degil

---

[14]. **1B 75[a].**

15.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Dilerseñ kim eger ʿayne'l-yaḳīni
Ġubār-ı ġayrı gözüñden ḳoma sil

2. Nice bir gezme bīgānedir ʿaḳlıñ
N'ola dostuñ ile düşmen anı bil

3. Der-i maḳṣūda tevcīh eyle yüzüñ
Giceler ḳā'im olup anı bul gel

4. Anıñ yolunda bir cism-i ḥaḳīḳī
Bulup ḳo bu vücūdı ābla gil

5. **Necībā** kim ki içe sāġar-ı ʿaşḳ
Dimez mi ***ġemme vechu'llāh***ı ey dil

16.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Niḳābın ġonca rūyından giderdikde aña bülbül
Olup ḥayrān ṭolar ʿālem anuñ zār u fiġānından

---

15. **1B 27[b].**

16. **1B 14[b], 2B 15[b], M 90[a], AE 23[b].** M ve AE nüshalarında üç, dört ve beşinci beyitler bulunmamaktadır.

2. / ẓāhiren: ẓāhir 2B.
6. // nīsānından: nişānından M.

// Necībā dil ṣadefdir anda_olur tevḥīd nīsānından: Necībā dil ṣadefdir añla tevḥīdiñ nişānından AE.

2. Görinür ẓāhiren ālūde-i hicrān ḥaḳīḳatda
Viṣāle āşinādır remz ider ʿaşḳı zebānından

3. Bugün gel gülşen-i ʿaşḳ içre gir āhile feryād it
Dilerseñ behre sen de remz-i Ḥaḳḳ'ıñ ẕevḳ ü ḥālinden

4. Olar ki ṣayḳal-ı ẕikrile ḳalbi itdiler taṭhīr
Dem-ā-dem vāḳıf-ı remz oldılar mürşid lisānından

5. Şu kim ṣıdḳıla ṭālibdir bu remze feyże lāyıḳdır
Cebīninde müşāhid lemʿa-i nūrı nişānından

6. Bu dürr-i remz-i ʿaşḳa sen de rāġıbsañ ṣadāḳatle
Necībā dil ṣadefdir anda_olur tevḥīd nīsānından

17.

Mefʿūlü mefāʿīlü mefāʿīlü feʿūlün

Hezec – – + / + – – + / + – – + / + – –

1. Dil-beste olup Ḥażret-i Mevlā'ya ṭurursañ
Maḳṣūda vüṣūl saña nümāyān ola bir gün

2. Maṭlūb yoluna ṣıdḳ-ı ḳadem ile yürürseñ
Şeksiz ser-i menzil saña şāyān ola bir gün

---

17. 1B 20ª, 2B 21ª, M 92ª, AE 22ª.

1. / ḥażret-i Mevlā'ya: cānib-i Mevlā'ya 2B, M, AE.
3. / ʿAḳlıñı dirüp itme: ʿAḳil-reviş ol AE.
4. / Zāhid ḳo bıraḳ ṭaʿne-i ṣūfī yeter gel: Zāhid yetişür ṣūfīye bu ṭaʿnı bıraḳ gel AE.
// Ṣūretle o dervīş daḫi nīrān ola bir gün: Zīrā ki o dervīş daḫi yārān ola bir gün AE.

3. ʿAḳlıñı dirüp itme ġurūr mülk ü menāle
Elbetde bu sen ben gide vīrān ola bir gün

4. Zāhid ḳo bıraḳ ṭaʿne-i ṣūfī yeter gel
Ṣūretle o dervīş daḫi nīrān ola bir gün

5. Merd nāmı **Necībā** aña şāyeste olur kim
Kānūn-ı muḥabbetde o sūzān ola bir gün

18.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Gözle dāʾim ehl-i ʿaşḳı itme inkār anları
Tā ki sen de ehl-i ʿaşḳıñ zümresinden olasın

2. Rāh-ı Ḥaḳ bil yolların ḥıfẓ eyle her bār anları
Feyż-i ʿaşḳ-ı ehl-i hāliñ behresinden bulasın

3. Nāʾil-i dād-ı Ḫudā şeh-bāz-ı ṣayd-ı ʿaşḳ olur
Ṣıdḳla kāmil elinden ẕerresinden alasın

4. Şāh-ı iḳlīm-i hünerdir kāmil-i üstād-ı ʿaşḳ
Āsitānın bekle tā ki ʿuhdesinden gelesin

5. Eylemez dünyā vü ʿuḳbā ḳalb-i ʿāşıḳda ḳarār
Ehl-i tecrīdi **Necībā** çehresinden bilesin

---

[18]. 1B 23[b], 2B 4[b].

19.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Tenūr-ı mā-sivā sūz u güdāza girmek isterseñ
Ḫulūṣ-ı bāl ile gir kim ḫulāṣa olasın ġışdan

2. İḳāmet bāb-ı Ḥaḳ'da it rakīn ol istiḳāmetde
İrer āṯār-ı feyż-i Ḥaḳ saña elbet bu ʿīşden

3. Vüṣūle oldı çün ser-māye terk-i māl u dār evlād
Bu daḫi şarṭ-ı elzemdir güẕeşten ez-ḫod u ḫˇīşden

4. Güẕāf u lāf durur ṣūret idegör sīreti taḥḳīḳ
Necībā pendiñi sen ṭut eṯer ḳalmaya teşvīşden

20.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ḫāne-i dil olmadıḳça mā-sivādan pāk u ṣāf
Ḥubb-i Mevlā olmasını anda mihmān isteme

2. Ziynet-i fikrile dil tā kim müzeyyen olmadan
Ol dil-i bī-fikr ü ẕikre sen de ʿirfān isteme

---

[19]. **1B 81[b].**

[20]. **1B 69[a].**

3. Yanmayınca nār-ı ʿaşḳ içre heme sen benliginñ
Ṣūret-i bī-sīret ile ḳurb-ı sulṭān isteme

4. Tā fenā-ender-fenā sırrına maẓhar olmadan
Sen **Necībā** bī-hūde hīç vaṣl-ı cānān isteme

21.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Seninçün cān virüp serden geçenler
Viṣāl ārzū idüp meydāna geldi

2. Ḥaḳīḳat-bīn olup sırdan seçenler
Bugün aġyārıla bīgāne geldi

3. Ezel ʿaşḳıñ şarābından içenler
Henūz sekrān olup ekvāna geldi

4. Ḳabāyı kendüne tecrīd biçenler
Bilüp ḫilḳat nedür ʿirfāna geldi

5. Pey-i Ḫıżr-ı ṭarīḳ üzre aşanlar
Ledün Mūsā'sı_olup ʿirfāna geldi

Necībā dostla ḳonup göçenler
Yaḳīn ehli olup īmāna geldi

---

[21]. **1B 14[a], 2B 15[a].**

22.

Feʿilātün mefāʿilün feʿilün

Ḫafîf **+ + – – / + – + – / ++ –**

1. Aç gözüñ ey ṭaleb-ḳonende-i rāh
İşbu yolda bulunur āfātı

2. İtmege defʿ-i ẓulmet-i nefisi
Dergeh-i Ḥaḳḳ'a ḳıl münācātı

3. Görimez nūr-ı cemāl-i Ḥaḳḳ'ı
Ṭutmayan dilde ṣafā mirʾātı

4. Olmaya anda şühūd-ı Mevlā
Geçürür bī-hūde bu sāʿātı

5. Niçe bir Şām u ʿIrāḳ seyrānı
Gel Ḥicāz içre bul maḳāmātı

6. Ġazve-i nefse **Necîbā** eyle
İhtimām gösterüp riyāżātı

23.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel **– + – – / – + – –/ – + –**

1. Eyyühe'n-neḳḳābü ẕü'r-rüşdi'l-leẕī
Fāḳa fī'l-āfāḳi bi'l-faḍli'l-mümīn

---

[22]. **1B 55[a], 2B 23[a].** Üçüncü, dördüncü beyitler ile beşinci ve altıncı beyitlerin ilk mısraları "Feʿilātün feʿilātün feʿilün" kalıbı ile yazılmıştır.

[23]. **1B 3[b].**

1. Ey imanın faziletiyle âfâka yükselen rüşd sahibi allâme.

2. Ḳudvetü'l-aḥrāri ẕeḫrü'l-etḳiyā
Mefḫarü'l-ebrāri ḳuṭbü'l-vāṣilīn

3. ʿİzzü ʿİzze'd-dīni ʿizzen ke'smihi
ʿAzze melṭūfen be-vildānin ve ʿīn

4. Ḥīne ḥalle'l-ḳayde min nāsūtihī
V'erteḳā aḳṭāra lāhūti ʿadīn

5. Fī cenāni'l-insi ebḳā dersuhū
Hātifen yecidü bi-māʾin henīn

6. Vaʿẓa ve'ṣ-ṣāfātü dellet kevnehū
Lāḥiḳān fī ṣaffi aṣḥābi'l-yemīn

7. Ḳad seʿā bi'l-ciddi fī itmāmihi
Müstemidden min şefīʿi'l-müẕnibīn

8. Nāṣiḥun şeyḫun necībün erşede
Mefḫara'l-emcādi ẕü-ʿizzin mekīn

---

2. Hür insanların önderi, muttakilerin azığı, iyilerin medarı iftiharı, vuslat erlerinin kutbu.
3. İsmi gibi yücelttikçe yüceltti dinin izzetini. Cennet çocukları ve hurileriyle lutfa mazhar olarak aziz oldu.
4. Nasuti âlemin kaydından kurtulduğunda Lahuti âleme yükselir ve Adin cennetlerine yerleşir.
5. Onun verdiği dersler insanların kalbinde bakidir. (Her an) gayptan gelen sesle yüreklerinde o sıcaklığı hissettiler.
6. Vaaz verdiğinde safların dolu olması onun amel defterinin sağından alanlara katıldığına delildir.
7. O, günahlara şefaat edenden yardım alarak İslam ümmeti içinde azimle çalıştı.
8. O, nasihat eden, doğru yolu gösteren asil bir şeyhtir. Yücelerin medarı iftiharıdır ve izzetli bir makamın sahibidir.

9. Zübdetü'l-eşrāfi memdūḥü'l-verā
Ḳādiriyyü's-seyri faḫrü's-sālikīn

10. Vechehū ke'ş-şemsü fī işrāḳihi
Ḳalbehū mişkātü envārü'l-yakīn

11. Faḍlehū miṣlü'n-nuḳūdi'l-cā'izeh
ʿİlmihu fī's-silki ke'd-dürri'ṣ-ṣemīn

12. Etemmeme't-tefsīre bi'l-ḥatmi'ş-şerīf
Ḥāmiden li'llāhi Rabbi'l-ʿālemīn

13. Ṣümme arḍā va'rteḍā min rūḥihī
Vāḳifen fī bābihi miṣlü'l-metīn

14. Temme mā-ebḳā ebūhu'l-emcedi
Külli āṣārin bimā temmet rehīn

15. Cedde fī ikmālihi niʿme'l-ḫalef
Dürruhū li'llāhi min-ḫayri'l-ḥaḳīn

---

9. Şerefli insanların özüdür, mahlûkat içinde övülen, seyr ü sülukta Kâdirî ve saliklerin övüncüdür.
10. Etrafını aydınlatmada güneş gibidir. Onun kalbi yakin nurlarının nişidir.
11. Onun fazileti ihsan edilmiş güzel dirhemler gibidir. Onun ilmi gerdanlığa dizilen değerli inci taneleri gibidir.
12. Tefsiri, âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdle hatmeyledi.
13. Sonra o, (Allah'ı) razı etti ve kendisi O'nun kapısında sağlam bir şekilde durarak rahmetinden razı oldu.
14. İzzetli babasının yarım bıraktığını tamamladı. Her eser tamamlanmaya rehindir.
15. Onu tamamlamak için var gücüyle çalıştı. Hayırlı bir öz olduğu için ne güzel bir haleftir!

16. Lāḥa meşkūran bihi fī külli ḥīn
Ḥāne mebrūran bihi fī külli ḥīn

17. Mā-bedā nūru's-Suhā ʿan-ẕātihi
Keffe yā Rabbī eküffe'ḍ-ḍāʾimīn

18. Fāḳa min Şiʿrā bi-şiʿrā rütbeten
Men lehu ṭabʿun keselselin maʿīn

19. Lā-temil aḳvāle lāḥin muʿinet
Lā-tekil mā-ḥāzehu raybe'ẓ-ẓanīn

20. Raġme ānāfi'l-ʿadā erraḫtehu
Ḳāʾilen mā-fīhi min-ḳavlin raḳīn

21. Noḳṭatü'l-esrāri fī tārīḫihi
İntehā tefsīru Ḳurʾān'in mübīn
(انتهى تفسير قرآن مبين) (h.1162/m.1749)

16. Her an ona meşkûr olarak parladı ve her anı onunla kutlu geçti.
17. (O, öyle bir parlak güneş ki) Süha Yıldızı onun parlaklığı yanında sönük kaldı, görünmedi. Ey Rabbim, zalimlerin elini ondan çek!
18. O, rütbe bakımından Şirâ Yıldızı'nın üstüne çıktı. Tatlı ve temiz kaynak suyu gibi kimin tabiatı var?
19. Karmaşık sözlere meyletme ki sonra onları ikrar edersin! Güvenilmeyen şüpheli şeylere dayanma!
20. Düşmanların burnu sürtülse de (çatlasa da), ondaki güzel ve süslü yazılmış sözleri anlatarak tarih verdin (tarih düştün).
21. Onun tarihinde esrar noktaları vardır. Kur'ân-ı Mübin tefsiri (bu tarihte) sona erdi.

[MUSAMMAṬLAR]

1.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Leşker-i İslām'[ı] yā Rab eyle maṣḥūbü'ẓ-ẓafer
Ḥażret-i Sulṭān-ı dīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā
Ḥarb u ḍarba virme küffāra mecāl der-berr ü baḥr
Ḥażret-i Sulṭān-ı dīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā

2. Sāye-i pākıñ şehinşāh-ı cihān Sulṭān Ḥamīd
Ṣavlet-i ḳahrı ber-aʿdā olsun ʿavnıñla medīd
Seyf-i āteş-bārı ḳüffārı ḳıla hem nā-bedīd
Ḥażret-i Sulṭān-ı dīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā

3. Eyle tevfīḳiñ ġuzāt-ı müslīmīne reh-nümā
Eylesünler zümre-i küffārı cümleten hebā
Ḥażret-i Sulṭān Ḥamīd'i naṣrla it pür-ṣafā
Ḥażret-i Sulṭān-ı dīn aʿnī Muḥammed ʿaşḳına

4. Zīr-i pāy-ı_esed-i İslām eyle küffār serlerin
Būriyā-yı ḫayme-i şüceʿān eyle tenlerin
Seyf-i ḳahrıñla Ḫudāyā ḳoma kesr it ellerin
Ḥażret-i Sulṭān-ı dīn aʿnī Muḥammed ʿaşḳına

5. Mosḳov-ı bed-ḫˇāh-ı dīni eyle Allah'ım Ḫarāb
Ḳalmasun dār u diyār u mülk[i] hep ola tebāb
Ḍavˀ-ı nuṣret rūy-ı ẓıllu'llāha virsün āb u tāb
Ḥażret-i Sulṭān-ı dīn aʿnī Muḥammed ʿaşḳına

---

[1]. **1B 4[a].**

6. Ḳuvvet-i müslimleri yā Rabbenā eyle füzūn
Ceyş-i fırṣat ḫayl-i küfri ideler zār [u] zebūn
Ṣadme-i Sulṭān Ḥamīd itsün ḳırālı ser-nigūn
Ḥażret-i Sulṭān-ı dīn aʿnī Muḥammed ʿaşḳına

7. Her ne tedbīr-i mażarrat kāfirān kim ideler
Başlarına ʿaks ola kim bilmeyeler n'ideler
Şöyle rüsvāy olalar ki görmemişdir dīdeler
Ḥażret-i Sulṭān-ı dīn aʿnī Muḥammed ʿaşḳına

8. Berren ü baḥren ġuzāt-ı müslimīn manṣūr ola
Her cihetde fırḳa-i küffār reẕīl meksūr ola
Maḥż-ı imdādıñ ile Sulṭān Ḥamīd maʿmūr ola
Ḥażret-i Sulṭān-ı dīn aʿnī Muḥammed ʿaşḳına

9. Pāy-māl it Mosḳov'ı ey luṭfı çoḳ Rabbim çü mūr
Hem Süleymān-ı zamān Sulṭān [Ḥamīd] bulsun sürūr
Ṣad tażarruʿla **Necībā** bu duʿā itdi ẓuhūr
Ḥażret-i Sulṭān-ı dīn aʿnī Muḥammed ʿaşḳına

2.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ey risālet revnaḳı ey şāh-ı ḫayl-i enbiyā
V'ey Ḥabīb-i maẓhar-ı nūr-ı Ḫudā ʿayn-ı hüdā
Muḳtedā-yı aṣfiyā vü Muṣṭafā-yı Kibriyā
Merḥabā ey mefḫar-ı ʿālem Muḥammed Muṣṭafā

---

[2]. **1B 10[a].**

2. Leyle-i İsrā'da oldı ẕāt-ı pākıñ intiḫāb
Bunca esrār-ı ilāhī ey şeh-i ʿālī-cenāb
Dergehiñe teşnedir ʿarş itmege bir intisāb
Merḥabā ey mefḫar-ı ʿālem Muḥammed Muṣṭafā

3. *Üdni minnī* yā Muḥammedle olup ẕātıñ şerīf
Bī-şümār elṭāf-ı Rabbiñ neyline olduñ elīf
Rūz-ı maḥşerde **Necīb**'e ḳıl şefāʿat ey naẓīf
Merḥabā ey mefḫar-ı ʿālem Muḥammed Muṣṭafā

3.

Mefāʿīlün mefāʿīlün
Hezec + – – – / + – – –

1. Cenāb-ı Ḥażret-i Mevlā
Beni ʿaşḳıñla ḳıl şeydā
Viṣāliñ maṭlab-ı aʿlā
Beni ʿaşḳıñla ḳıl şeydā

2. Umaram ben seni senden
Gider benligimi benden
Olam mest būyıñı şemden
Beni ʿaşḳıñla ḳıl şeydā

3. Nigāhıñla beni şād it
Ḳamu virānım ābād it
Kerem ḳıl bendeñi yād it
Beni ʿaşḳıñla ḳıl şeydā

---

[3]. **1B 10[b], 2B 19[a].**

4. Yaşın çeşmiñ aḳıd it ḫūn
Necībā aña ol Mecnūn
Diyüp vaṣlıñ şarābın ṣun
Beni ʿaşḳıñla ḳıl şeydā

4.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Ġubār-ı dil gidüp olsun mücellā
Seniñ bir ẕerre-i ʿaşḳıñla Mevlā
Nümāyān olsun anda vech-i maʿnā
Seniñ bir ẕerre-i ʿaşḳıñla Mevlā

2. Girüp gülzār-ı ʿaşḳ içre dem-ā-dem
N'olur ʿaşḳdan ururs̱am ṣubḥa dek dem
Olur elbet bu dil zaḫmına merhem
Seniñ bir ẕerre-i ʿaşḳıñla Mevlā

3. Ezelde kime ṣundı cām-ı ʿaşḳı
Żarūrī eyler o mestāne cūşı
Necīb'iñ olmadıġı serde hūşı
Seniñ bir ẕerre-i ʿaşḳıñla Mevlā

---

4. 1B 19[b], 2B 21[a].

5.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Luṭf idüp ey pādişāh-ı ẕü'l-celāli ve'l-ʿaṭā
Ẕī-güneh bī-çāreyi ḳıl ʿafıvıñıla pür-ṣafā
Ey Kerīm[ü] ey Raḥīm[ü] ey ʿAẓīm[ü] Kibriyā
Ẕī-güneh bī-çāreyi ḳıl ʿafvıñıla pür-ṣafā

2. Sürüyüp dergāhıña rūy-ı siyāhım gelmişim
Olmuşum ġarḳ-āb-ı ʿiṣyān baḥr-ı ẕenbe ṭalmışım
Raḥmetiñden çün ümīdvārım ḳapuñda ṭurmuşum
Ẕī-güneh bī-çāreyi ḳıl ʿafvıñıla pür-ṣafā

3. ʿArṣagāh-ı ḥaşre emriñle ṭolup ḫalḳ cemʿ ola
Ḫayr u şer işledügün herkes cezāsını bula
Maẓhar-ı ʿadliñ olursa bu **Necīb** ḥāli n'ola
Ẕī-güneh bī-çāreyi ḳıl ʿafvıñıla pür-ṣafā

6.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ṭoġdı ol sulṭān-ı dīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā
Geldi faḫrü'l-mürselīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā
Maḳdemiyle oldı eflāk u zemīn envārda ġarḳ
Ol durur nūr-ı mübīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā

---

5. 1B 31[a], 2B 6[b].

6. 1B 57[b], 2B 2[b], M 87[b], AE 29[b].

1. //// Ol durur nūr-ı mübīn: Mefḫar-ı ʿarş-ı berīn M, AE

2. / ḫiẕmet: ḫidmet AE.
// yaʿnī: bāġ-ı AE.

3. / kim: ki 2B, M, AE.

2. Geldi ḥūriler vilādet-ḫānesine ḫiẕmete
Ḫāne-i pertev-fürūzı döndi yaʿnī cennete
Yüzini Ḥaḳḳ'a dönüp itdi şefāʿat ümmete
Secdeye ḳodı başın aʿnī Muḥammed Muṣṭafā

3. Çün muʾaḫḫar mübtedādır her kim anı derk ide
Gerçi āḫirde gelüp oldı muḳaddem maʿnīde
Ṣad ṣalāt bizden **Necībā** rūḥ-ı pākına gide
Raḥmeten li'l-ʿālemīn aʿnī Muḥammed Muṣṭafā

7.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ey Ḥabība'llāh saña bizden hezār taʿẓīm ile
Merḥabā ehlen ve sehlen yā Muḥammed Mūṣṭafā
Cān u dilden ḥażretiñe niçe biñ tekrīm ile
Merḥabā ehlen ve sehlen yā Muḥammed Mūṣṭafā

2. Geldi Cibrīl daʿvete dergāhıña Ḥaḳ'dan yaña
Enbiyādan hīç birine olmadı böyle ʿaṭā
Didiler taʿẓīm ile vechiñ görüp ehl-i semā
Merḥabā ehlen ve sehlen yā Muḥammed Mūṣṭafā

3. ʿArş u kürs ü levḥ ḳalem üftādeñ oldı serserī
Nīm-nigāhıñla naẓar senden umupdur her biri
Mā-sivāya itmediñ ṣarf-ı nigāhıñ ey perī
Merḥabā ehlen ve sehlen yā Muḥammed Mūṣṭafā

---

7. **1B 59ª, 2B 3ª.** Nüshalarda iki, üç ve dördüncü beyitlerin tekrar mısraları yerine "velehü eyḍan" ya da "eyḍan" yazılmıştır.

4. Vech-i Ḥaḳḳ'ı ruʾyetiñ bī-şübhedir ey meh-cebīn
Üdni minnī yā Muḥammed didi ol Ḥayy [ü] Muʿīn
Dergeh-i pākı **Necībā** oldı meʾvā'l-müẕnibīn
Merḥabā ehlen ve sehlen yā Muḥammed Mūṣṭafā

8.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Yaḳmasun nīrān-ı ḳahrıñ bizleri rūz-ı cezā
Cāy-gīr eyle bizi taḥt-ı Livā-i Muṣṭafā
Devlet-i faḫr-i dü ʿālemde bulalım ḫoş-nevā
Cāy-gīr eyle bizi taḥt-ı Livā-i Muṣṭafā

2. Oldıġı hengāmda ḫalḳ-ı cihān ḥayrān u zār
Biñ ḳadem hem bir ḳadem üzre olınca ber-ḳarār
İtmesün ẕüll ü hevān ol demde bizi pür-ġubār
Cāy-gīr eyle bizi taḥt-ı Livā-i Muṣṭafā

3. Ḥürmet-i Āl-i ʿAbā vü ḥürmet-i **Yā-sīn** içün
Ḥürmet-i Şāh-ı velā vü ḥürmet-i **Ṭā-sīn** içün
Sür yüziñ dāʾim **Necībā** dergehe āmīn içün
Cāy-gīr eyle bizi taḥt-ı Livā-i Muṣṭafā

---

8. 1B 61ᵃ, 2B 3ᵃ.

9.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ey dil-i pür-ḫūn ʿaşḳ olduñ ise devlet saña
Reh-rev-i bezm-i viṣāl olmaġa daʿvetdür saña
Dāʾimā ʿuzlet-nişīn ol şöhret [ü] nām[ı] bıraḳ
Terk-i ad u ṣanla olur [begim] ʿizzet saña

2. ʿAndelīb-i gülsitān-ı ʿaşḳıñ işit ṣayḥasın
Sen de fehm-i cānile bil bülbülüñ gel cilvesin
Ġāfil olma sen **Necībā** añla nefsiñ ḥīlesin
Uyma nefse ḳıl tażarruʿ Ḥaḳḳ'a niʿmetdir saña

10.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – /– + –

1. Olalım şād (u) şādumān şimden gerü
Çünki ṭoġdı faḫr-ı ʿālem Muṣṭafā
İdelim ḥamd ü ṣenā vü şükr-i Ḥaḳ
Çünki ṭoġdı faḫr-ı ʿālem Muṣṭafā

2. Geldügi dem bu cihāna ol vücūd
Evvelā Mevlā'sına itdi sücūd
Ḥamdü li'llāh ṭoldı envār-ı şühūd
Çünki ṭoġdı faḫr-ı ʿālem Muṣṭafā

---

9. **1B 73[a].**

10. **1B 74[b].** Nüshada iki ve üçüncü bentteki tekrar beyitleri yerine "velehü eyḍan" yazılmıştır.

3. Münkesir oldı ṣanemler ol zamān
Oldı burhānı o sāʿatde ʿıyān
Ṭoldı Ḥaḳ ṣīt u ṣadāsından cihān
Çünki ṭoġdı faḫr-ı ʿālem Muṣṭafā

4. Kaʿbe'den āvāz-ı tebşīr aldılar
Ḥaḳ Rasūl'i geldügini bildiler
Müʾminān aña **Necīb** ḳul oldılar
Çünki ṭoġdı faḫr-ı ʿālem Muṣṭafā

11.

Feʿilātün feʿilātün feʿilātün feʿilün

Remel + + – – / + + – – / + + – – / + + –

1. Dü cihān şāhı kerem kānı Rasūlu'llāh'ı
Göresim geldi cemālin bize göster yā Rab
O Ḥabīb-i Ḳureşī maẓhar-ı sırru'llāhı
Göresim geldi cemālin bize göster yā Rab

2. Olalı ʿaşḳı ile ṣubḥ u mesā çün şeydā
Leheb-i hecri ile yanmadayım ben ḥālā
Tükenüp eşk-i dü çeşmim ḳan aḳarsa da revā
Göresim geldi cemālin bize göster yā Rab

---

[11]. **1B 13[a], 2B 14[a].**

2B nüshasında tekrar beyitlerinde geçen bütün "cemālin" kelimesi "cemāliñ" şeklinde yazılmıştır.

2B nüshasında ikinci bent bulunmamaktadır.

3. Ḳuluyum dergeh-i pākına anuñ ez-dil ü cān
Nice biñ minnet-i cāndır aña olmaḳ ḳurbān
Bu **Necīb** rū[y]-ı siyeh rūz-ı cezā it iḥsān
Göresim geldi cemālin bize göster yā Rab

12.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün
Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Ḫudāyā Mosḳov-ı menḥūsı ḳahrıñ ile ber-bād it
Şeh-i İslām u dīn Sulṭān Ḥamīd'i naṣrla şād it
Cüyūş-ı ehl-i īmāna mezīt luṭf u imdād it
Şeh-i İslām u dīn Sulṭān Ḥamīd'i naṣrla şād it

2. Şu Mosḳov-bed-diliñ etbāʿ[ı] olsun ḫor [ü] pür-ḫüsrān
Çaġıralar süyūf-ı ġāzīlerden el-emān emān
İlāhī ḳıl ḳarīn-i nuṣret ü fırṣat bizi her ān
Şeh-i İslām u dīn Sulṭān Ḥamīd'i naṣrla şād it

3. O dem kim ola bāzār-ı ḳıtāl ġāziyān-ı maḥsūs
Olalar Mosḳovīler zīr-i tīġ-ı Ḥaḳ'da hep menkūs
Ḳala çāh-ı elemde dā'imā engūr ḫabīṯ maḥbūs
Şeh-i İslām u dīn Sulṭān Ḥamīd'i naṣrla şād it

4. Ḫayāl-i mekrile me'mūlleri bir bir olup medfūʿ
Ṣadā-yı seyf-i ḳahru'llāhı ide gūşları mesmūʿ
Ola miḳrāż-ı zilletle libās-ı ʿārları maḳṭūʿ
Şeh-i İslām u dīn Sulṭān Ḥamīd'i naṣrla şād it

---

[12]. **1B 5[b].**

5. Ḳuyūd-ı ġam u hemden murġ-ı cān-ı müʾminīn āzād
Olup cevv-i hevāda şevḳile pervāz ide dil-şād
Seḥerlerde **Necībā** bu duʿāyı itmişiz maʿād
Şeh-i İslām u dīn Sulṭān Ḥamīd'i naṣrla şād it

13.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Yarın rūz-ı cezā ey şāh-ı ʿālem
Muḥammed bize luṭf it ḳıl şefāʿat
Sözüñ redd eylemez Ḫallāḳ-ı ʿālem
Muḥammed bize luṭf it ḳıl şefāʿat

2. Bizim cürmümüze yoḳdur nihayet
Velīkin umarız senden ʿināyet
Necātımız saña olmaḳdır ümmet
Muḥammed bize luṭf it ḳıl şefāʿat

3. Seniñ raḥmıñ keşīrdir mücrimīne
Cenābıñ dest-gīrdir müẕnibīne
Necīb bī-çāre ḳuldur dergehine
Muḥammed bize luṭf it ḳıl şefāʿat

---

[13]. **1B 13[a], 2B 14[a].**

14.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. İrem dirseñ emāna kaḥr-ı Ḥaḳ'dan
Cenāb-ı Muṣṭafā'ya ilticā it
Girem dirseñ cināna maḥż-ı ẕevḳden
Cenāb-ı Muṣṭafā'ya ilticā it

2. O dergāha gelüp ṭur ser-fürū ḳıl
Diliñ āyīnesin hem rū-be-rū ḳıl
Sirişk-i raḥmet-āmīzle vużūʾ ḳıl
Cenāb-ı Muṣṭafā'ya ilticā it

3. Ḳoma bīgāne kendüñe_āşinā ol
Göñüldendir giden ṭoġrı aña yol
Necībā ḥażrete ol ṣıdḳla ḳul
Cenāb-ı Muṣṭafā'ya ilticā it

15.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Bizi yā Rabbī aşḳın odına yaḳ
Fenā ẕevḳiyle bizi behre-yāb it
Ḳuyūd-ı varlıġım hep itsün iḥrāḳ
Fenā ẕevḳiyle bizi behre-yāb it

---

[14]. **1B 40[b].**

[15]. **1B 46[b], 2B 13[a].**

2. Ḳavuşdur sırr-ı esmā vü ṣıfāta
İrişdür luṭfiñile vech-i ẕāta
Gerekmez iʿtibār hīç kāʾināta
Fenā ẕevḳiyle bizi behre-yāb it

3. **Necībā** ehl-i irfānıñ dilinden
Tefehhüm oldı āsān ʿaşḳ yolundan
Gelüp ḳıl dāʾimā cānān ilinden
Fenā ẕevḳiyle bizi behre-yāb it

16.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün
Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Tecellīden cilā vir çeşm-i cāna
Yüri ʿālemde ol ehl-i baṣīret
Tesellīden irişe dil ʿıyāna
Yüri ʿālemde ol ehl-i nihāyet

2. Güneş mānendi irmeden zevāle
Bu ʿömrüñ saʿy idüp aldanma āla
Ḳamerveş kūşiş it semt-i kemāle
Yüri ʿālemde ol ehl-i velāyet

3. Yaḳıl pervāneveş ʿaşḳ oduna gel
Ḳo dāġ-ı ʿaşḳı baġrıñ ney gibi del
Necībā ruḫṣatıla ḳılma ʿamel
Yüri ʿālemde ol ehl-i ʿazīmet

---

[16]. 1B 56[b], 2B 23[b].

17.

Mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – –

1. Edebden özge yār mı var
Edeb gözet edeb gözet
ʿAceb pāk böyle kār mı var
Edeb gözet edeb gözet

2. Gel eyle iʿtirāfı gel
Gelür başa olan ezel
Zebānıñ ṭut ki lā-tüsʾel
Edeb gözet edeb gözet

3. Rıżāyıla ḳademler baṣ
Fenā dārına nefsi aṣ
Yeter saña yeter bu naṣ
Edeb gözet edeb gözet

4. Yüri ʿālemde merdāne
İriş gel semt-i ʿirfāna
Necībā yoḳdur efsāne
Edeb gözet edeb gözet

---

17. 1B 63[b], 2B 32[a].

18.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Meded-sāz-ı esīr-i şerm ü ḥayret
Keremkārā meded eyle şefāʿat
Ser-efrāz-ı heme ḫayl-i risālet
Keremkārā meded eyle şefāʿat

2. Süren dergāhıña rūy-ı siyāhı
Beyāż ider yüzin Mevlā nigāhı
ʿUṣāt-ı ümmetiñ sensin penāhı
Keremkārā meded eyle şefāʿat

3. Celīs-i meclis-i mevlid olan yār
Necībā bulmaya mı ʿafv-ı Ġaffār
İdelim ṣad ṣalātı dilde tekrār
Keremkārā meded eyle şefāʿat

19.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ey münācāt-ı ʿibādı işiden Rabb-i Semīʿ
Vaḳt-i imdād-ı ġuzāt-ı müslimīndir ḳıl meded
Ey Kerīm ü ey Ḳavī ṣāḥib-i luṭf-ı vasīʿ
Vaḳt-i imdād-ı ġuzāt-ı müslimīndir ḳıl meded

---

[18]. **1B 77[b].**

[19]. **1B 2a.**

2. Eyle imdād müʾminīne ola küffār serserī
Tā ola şād rūḥ-ı pāk-ı Ḥażret-i Peyġamberi
Olsun imdād gele maṣḥūb bu ġazā-yı ekberi
Vaḳt-i imdād-ı ġuzāt-ı müslimīndir ḳıl meded

3. *İrḥamüʾl-eytāme veʾl-eşyāḫa minnā yā Kerīm*
Veʾnẓuriʾl-ebrāra veʾl-aḫyāra minnā yā ʿAẓīm
Vaʾġfiriʾl-evzāra minnā yā Laṭīfü yā Ḥalīm
Vaḳt-i imdād-ı ġuzāt-ı müslimīndir ḳıl meded

4. *Veʿṭinā naṣran minnā aʿli yā Rabb seyfenā*
Veʾhzimiʾl-küffāra hezmen key teẕūḳū beʾsenā
Veʾcʿaliʾl-aʿdāʾi maḳhūrīne taḥte ḳavsinā
Vaḳt-i imdād-ı ġuzāt-ı müslimīndir ḳıl meded

5. *Ḳad eteynāʾl-bābe nercū minke yā Rabb ʿafvenā*
Yā ġıyāẖaʾl-müsteġīẖīn Rabbenā yā Rabbenā
Ṯebbit aḳdāmeʾl-ġuzāti ḳavviḥum yā Rabbenā
Vaḳt-i imdād-ı ġuzāt-ı müslimīndir ḳıl meded

---

3. İçimizdeki yetimlere ve yaşlılara merhamet eyle ey Kerîm! İçimizdeki iyi kimselere ve hayırlı insanlara (merhamet nazarıyla) bak ey Azîm! Günahlarımızı affet ey Latîf, ey Halîm!
4. Bize zafer ihsan eyle, kılıcımızı yücelt ey Rabbim! Gürzümüzü tatmaları için kâfirleri iyice bozguna uğrat. Düşmanları yayımızın altında kahreyle!
5. Ya Rab, bize bir kapı açtın senden affımızı ümit ediyoruz! Rabbimiz, ey yardım isteyenlere yardım eden Rabbimiz, savaşan mücahitlerin ayaklarını sabit kıl ve onlara güç ver.
6. Haşimî olan Hz. Peygamber'in, O'nun ailesi ve bütün ashabının hürmetine, kitapta (Kur'an'da) gösterdiğin değerli zafer vadini yerine getir, ey âlemlerin Rabbi! (Üçüncü mısrada vezin aksamaktadır.)

6. *Ḳad vecednā fi'l-Kitābi'l-vaʿde naṣra'l-müʿminīn*
Encizi'l-vaʿde'l-kerīmi yā ilāhe'l-ʿālemīn
Bi'n-Nebiyyi'l-Hāşimiyyi ve'l-āli ve'ṣ-ṣaḥbi ecmaʿīn
Vaḳt-i imdād-ı ġuzāt-ı müslimīndir ḳıl meded

20.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ey cemīʿ-i kāʾinātıñ Ḫālıḳ'ı Rabb-i Eḥad
Ceyş-i İslām'a meded eyle ***meded minke'l-meded***
Ey bi-külli mümkinātıñ Mālik'i Rabb-i Ṣamed
Ceyş-i İslām'a meded eyle ***meded minke'l-meded***

2. Eyle Sulṭān Muṣṭafā ḳuluñı ġālib Rabbenā
Eyle Mosḳov kāfirīn maḳhūr u maġlūb Rabbenā
Müslimīne bu durur el-ān maṭlūb Rabbenā
Ceyş-i İslām'a meded eyle ***meded minke'l-meded***

3. ʿAsker-i İslām'a ḳuvvet vir melekleriñ gelüp
İdeler küffārı ḳahrıñla zebūn ḳırup yolup
Taḥt-ı seyfu'llāhda küffār başları maḳṭūʿ olup
Ceyş-i İslām'a meded eyle ***meded minke'l-meded***

4. Çün didiñ ***üdʿūnī*** sen bize icābet iderem
Hem icābet iderem hem maġfiret de iderem
Pādişāhā ṣad hezārān ʿaczile umup direm
Ceyş-i İslām'a meded eyle ***meded minke'l-meded***

---

[20]. 1B 3[a].

4. / **üdʿūnī:** "Dua edin." "Bana dua edin, duânıza cevap vereyim." Mü'min 40/60.

5. Ṣıdḳla āmīn diyüñ ey müslimūn u müslimāt
Aḳıdup gözyaşların ābālar u hem ümmehāt
Diyelim cümle **Necībā** el-emān Rabbü'l-ġuzāt
Ceyş-i İslām'a meded eyle ***meded minke'l-meded***

21.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Nice bir pervāneveş hicrānla yansun göñül
Cām-ı vuṣlatla bizi ḳandır meded yā Rab meded
Nice bir dīvāneveş devrānla dönsün göñül
Kāse-i feyżiñle uṣlandır meded yā Rab meded

2. Mā-sivāndan dilde bir güne bulunmasun ḫayāl
Rū-nümā olup görünsün dīde-i cāna cemāl
İrciʿīden güş-ı sır ṭutsun ḫiṭāb-ı bī-maḳāl
Nevme-i ġafletden uyandır meded yā Rab meded

3. Kim ki irişe tecellī-i fenā senden aña
Mūtū ḳable en-temūtūdan gelür aña nidā
Faḫr-ı ʿālem ḥürmetine mā-sivādan yā Ḫudā
Bu **Necīb**-i zārı uṣandır meded yā Rab meded

---

[21]. 1B 32[b], 2B 7[a].

2. /// **İrcʿī:** "Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön." Fecr 89/28.

22.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – /– + –

1. İtme güm-rāh rāh-ı ʿaşḳıñda beni
Luṭf u iḥsān it meded yā Rab meded
Menzile irgür bulam yā Rab seni
Luṭf u iḥsān it meded yā Rab meded

2. Nice bir emmāre nefse uyayım
Nice bir reh-zenle yolda ḳalayım
Feṭḥ idivir bāb-ı ʿaşḳı duyayım
Luṭf u iḥsān it meded yā Rab meded

3. Eyle bāġ-ı sīnemi feyżiñle ter
Semt-i maḳṣūddan göñül alsun ḫaber
Ḳoma bu **Dervīş Necīb**'i pür-keder
Luṭf u iḥsān it kerem yā Rab meded

23.

Mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – –

1. Rasūl-i Ekrem-i eşfaḳ
Ebū'l-Ḳāsım Muḥammed'dir
Olan şāhid cemāl-i Ḥaḳ
Ebū'l-Ḳāsım Muḥammed'dir

---

[22]. **1B 42[a], 2B 11[a].**

[23]. **1B 12[a].**

2. Nebī-i ṣāḥib-i reʾfet
Nezīl-i sāḥa-i ḥażret
Kefīl-i raḥmet-i ümmet
Ebū'l-Ḳāsım Muḥammed'dir

3. Reʾīs-i zümre-i kümmel
Güzīn-i cümle-i mürsel
İmām-ı eṭhar [u] ekmel
Ebū'l-Ḳāsım Muḥammed'dir

4. Eger ẕī-cürm ü ʿiṣyānım
Necīb andan ümīdvārım
ʿUṣāt-ı ümmete erḥam
Ebū'l-Ḳāsım Muḥammed'dir

24.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Ṭolupdur ser-te-ser ʿālem ṣadā-yı āh u efġānım
Anıñçün n'eylesün dil kim Rasūlu'llāh'a ʿāşıḳdır
Ḳabūl itmez olup dil-beste bir şeyʾi benim cānım
Anıñçün n'eylesün dil kim Rasūlu'llāh'a ʿāşıḳdır

2. Görelden pertev-i ḥüsn-i ruḫ-ı dil-cūyıñı yoḳdur
Ḳarārım bende sulṭānım şemīmi luṭfıñı ḳoḳdur
Zülāl-i vaṣlına dil-teşneyim vallāhi pek çoḳdur
Anıñçün n'eylesün dil kim Rasūlu'llāh'a ʿāşıḳdır

---

[24]. **1B 19[a], 2B 20[b].**

3. Heveskār olduġından dil aña her dem uyanıḳdır
Sirişkim ḫod anıñçün dem-be-dem ḳana boyanıḳdır
Necībā ḥamdu li'llāh āteş-i ʿaşḳıyla yanıḳdır
Anıñçün n'eylesün dil kim Rasūlu'llāh'a ʿāşıḳdır

25.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün
Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Seḥerde ʿandelībveş dil dāneyken
Ṣabā irgürdi cānāndan ḫaberler
Düşüp hecr ʿāteşinde hem yanarken
Gözükdi vaṣl-ı yārāndan eşerler

2. Şu kim ʿayn-ı fuʾadın feṯḥ ide Ḥaḳ
Görür lābüd ḳamudan vech-i muṭlaḳ
Sivādan anda ḳalmaz żerrece żevḳ
O dergāhdan açıla çünki derler

3. Eger sen de dilerseñ behre ʿaşḳdan
Necībā sīneñi şerḥ eyle Ḥaḳ'dan
Fenā fī'llāha ʿazm it ġarb u şarḳdan
Buluna her nefes dürlü hünerler

---

[25]. 1B 31[a], 2B 6[b].

2. //// açıla: açılur 2B.

26.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – –/ – + –

1. Ey göñül sevdā-yı ġayrıdan kesil
Cümleniñ maḳṣūdını Mevlā'yı gör
Semt-i Ḥaḳḳ'a ṭut yüziñi muttaṣıl
Ḳo bu ednā menzili aʿlāyı gör

2. ʿAşḳa düş ol tā ki defʿ-i kesel
Murġ-ı lāhūtī gibi pervāza gel
ʿĀşıḳa Ḥaḳ oldı aḳṣā-yı emel
Aç gözüñ ol maḳṣad-ı aḳṣāyı gör

3. Eylemez ʿāşıḳ Ḥaḳ'ıñ ġayrıyı yād
Çünki yoḳdur kendide ġayrı murād
Cehd ile dil çeşmini **Necīb** küşād
Eyleyüp maḥbūb-ı bī-hemtāyı gör

27.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Göñül bīgānelikde ḳalma gel var
Olagör dervīşāna āşinā yār
Gerekmez fī'l-ḥaḳīḳa ġayrı bir kār
Olagör dervīşāna āşinā yār

---

[26]. 1B 36[b], 2B 9[b].

1. / ḳalma gel var: ḳalma Ø var 2B.

[27]. 1B 40[b], 2B 10[b].

2. O kim ʿaşḳdan biçildiyse ḳabāsı
N'ider aṭlas yeter kendü ʿabāsı
Saña ḳardaş bu dehr içre revāsı
Olagör dervīşāna āşinā yār

3. Derūn-ı dervīşi çün ḳıldı Mevlā
Dü gītīden müberrā vü muṣaffā
Necībā dervīşdür[ür] kenz-i vālā
Olagör dervīşāna āşinā yār

28.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
Remel – + – – / – + – –/ – + –

1. Nev-bahār-ı ʿaşḳda ey cān bülbüli
Ṣayḥa vü zār u fiġānıñ çaġıdır
Gir gülistān-ı viṣāle bul güli
Ġoncahā-yı dil-küşānıñ çaġıdır

2. Derdile ney ṭutdı çün baġrında dāġ
Yaḳdı ʿaşḳdan her deminde bir çerāġ
Añla gör neydir saña gel ḳıl ferāġ
Semt-i cānāna revānıñ çaġıdır

3. Bir gün elbetde gider işbu ḥayāt
Berg-i ʿömri ṭaġıdır bād-ı memāt
Dil ḥayātın iste ki oldur necāt
Bu ḥayāt-ı cāvidānıñ çaġıdır

---

[28]. **1B 42[a], 2B 11[a].**

4. Beẕl-i mechūd eyle dervīş sen bugün
Çün elestden semʿiñe girdi o ün
Ẕikr kon ***Dervīş Necībā*** *ẕikr kon*
Ẕikrile feyż-i Ḫudā'nıñ çağıdır

29.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Taṣarruf cümleten senden olupdur
Ḳamu ʿālemde hep fermān seniñdir
ʿAṭā vü cūdıñıñ hīç ḥaddi yoḳdur
Hemān luṭf u hemān iḥsān seniñdir

2. Olursa rūz-ı maḥşerde celāli
Kimiñ bulına ol demde mecāli
Ḥabībiñ eyleyicek [ol] suʾāli
ʿUṣāt-ı ümmete ġufrān seniñdir

3. Dü ʿālem metn-i feyżiñ şāriḥidir
Kimi ḳahrıñ u kimi cūd mādiḥidir
Necībā Ḥaḳ ḥaḳāʾiḳ fātiḥidir
Bu genc-i dildeki ʿirfān seniñdir

---

[29]. 1B 56[a], 2B 23[a].

2. /// eyleyicek: edecek 2B.

30.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Olınca tā vücūduñ cevheri ḳāl
Yanagör āteş-i ʿaşḳ içre her bār
İrince çeşm-i cāna pertev-i ḥāl
Yanagör āteş-i ʿaşḳ içre her bār

2. Çıḳar gel aradan vaṣf-ı ḥudūṯı
Ḳadīmī ẕāta eyle sen ḫuṣūṣī
Semāʿ it cānib-i Ḥaḳ'dan nuṣūṣı
Yanagör āteş-i ʿaşḳ içre her bār

3. Görinmez ʿāşıḳa Rıḍvān u ġılmān
Olupdur rāġıb-ı Bāḳī-i Mennān
Necībā cām-ı vaṣla yanmada ḳan
Yanagör āteş-i ʿaşḳ içre her bār

31.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – –/ – + –

1. Ṣafvet-i tāmme bulunca bu vücūd
Āteş-i ʿaşḳ içre ṭurma yanagör
Tā ẓuhūr idince envār-ı şühūd
Āteş-i ʿaşḳ içre ṭurma yanagör

---

[30]. 1B 62[b], 2B 22[b].

[31]. 1B 65[a], 2B 32[b].

2. "Yan bütün ẕerrāt oluban māned-i ʿūd" dizesi vezin gereği "Yan bütün ẕerrāt olup māned-i ʿūd" şeklinde okunmuştur.

2. Gel bu bāzār-ı fenāda eyle sūd
Yan bütün ẕerrāt olup māned-i ʿūd
Ṭutuşa nīrān-ı āhından vücūd
Āteş-i ʿaşḳ içre ṭurma yanagör

3. Şevḳile yanup kebāb olsun ciger
Derdile döksün göziñ dürr ü güher
Şemʿ-i Ḥaḳ'la yan **Necīb** pervānever
Āteş-i ʿaşḳ içre ṭurma yanagör

32.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Āteş-i sūzān-ı hicrānda yürek ḳaynar yanar
Aġlayalım aġlayalım gülmege ṭāḳat mı var
Ḳalmadı aṣlā tüvān ü ṭāḳatim hīc ẕerrevār
Aġlayalım aġlayalım gülmege ṭāḳat mı var

2. Yūsufāsā ḳaʿr-ı çāh-ı hecre düşdüm ben daḫi
Yaʿḳūbāsā ḳalmışım beyt-i ḥazende ben daḫi
Eyyūbāsā eylerem Ḥaḳḳ'a şikāyet ben daḫi
Aġlayalım aġlayalım gülmege ṭāḳat mı var

3. Āşiyān-ı dünyeden uçdı niçe bir murġ-ı cān
Kimi aḥbāb kimi iḫvān kimisi pāre-i cān
Aġladı bunda **Necībā** her gelen bir ins ü cān
Aġlayalım aġlayalım gülmege ṭāḳat mı var

---

[32]. 1B 67[a], 2B 33[b].

1. /// tüvān: tüvānım 2B.
2. / ḳaʿr: ḳo 2B.

33.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – /– + –

1. Şuʿle-i ẕāt-ı şerīfiñ yā Rasūl
Tāb-baḫş-ı dīde-i ʿuşşāḳdır
Bend ider āşüfteñi gīsūlarıñ
Ḳaşlarıñ miḥrāb-ı pür-eşvāḳdır

2. Pertev-i mihr-i vücūduñ çün ẓuhūr
İtdi ḳıldı ʿālemi hep cümle nūr
Teşnegānıñ oldı reyyān bī-ḳuṣūr
Lebleriñ pür-feyż ü pür-eẕvāḳdır

3. Gül cemāliñ olduġında āşikār
Bülbülāna āh-ı dil-sūz oldı kār
Bu **Necīb**veş ṣad hezār vardır hezār
Ruḫlarıñ mirʾāt-ı pür-işrāḳdır

---

33. 1B 76[b], M 90 [b], AE 11[a].

2. // cümle nūr: ġarḳ-ı nūr AE.

/// teşnegānıñ: teşnegān M.

//// pür-feyż ü: pür-feyż Ø M.

3. // Bülbülāna āh-ı dil-sūz: Āh-ı dil-sūz bülbülāna M, AE.

34.

Müstef'ilün müstef'ilün

Recez – – + – / – – + –

1. Ḥaḳḳ'a muḥib ṣādıḳlarıñ
Eglencesi tevḥīd olur
ʿAşḳ nārına yanıḳlarıñ
Eglencesi tevḥīd olur

2. Çün oldı mı āsūde-ser
Sevdā-yı ʿaşḳdan behrever
İtmez sivāya hīç naẓar
Eglencesi tevḥīd olur

3. Fehm itdi maḥmūbı bu cān
İster aña vuṣlat hemān
Yoḳdur ḳarārı bir zamān
Eglencesi tevḥīd olur

4. Derdile yārān bir kişi
Olur mı **Necībā** işi
Tevḥīdsiz ola cān ḳuşı
Eglencesi tevḥīd olur

---

34. 1B 81[a].

35.

Mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – –

1. İdüp vaṣlıñ gülin ārzū
Göñül eglenmez eglenmez
Meşāma irdi çün bū
Göñül eglenmez eglenmez

2. Şu kim ʿaşḳdan naṣīb aldı
Biḥār-i vaḥdete daldı
Sivādan anda ne ḳaldı
Göñül eglenmez eglenmez

3. Olup bülbül gibi pür-gū
Fiġān eyler döner her sū
Olaldan maḳṣadı Hū Hū
Göñül eglenmez eglenmez

4. Duyanlar manṭuḳu'ṭ-ṭayrı
Bulurlar enderūn seyri
Necībā n'eylesün ġayrı
Göñül eglenmez eglenmez

---

[35]. **1B 28[b].**

36.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Dīde-i meftūḥa Ḥaḳ olmuş durur ẓāhir ʿıyān
Āfitābıñ pertevi ʿālemde burhān istemez
Nūr-ı tevḥīd ile rāh-ı ʿaşḳda maḥbūbı bulan
Pür-ṣafādır muttaṣıl hīç ġayr-ı iḥsān istemez

2. Ney gibi her kim ki urdı baġrına ʿaşḳıla dāġ
Lā-cerem gelür aña dünyā vü ʿuḳbādan ferāġ
Şuʿle-i tevfīḳ-i Ḥaḳ'dan dilde kim yaḳdı çerāġ
Pür-żiyādır ẓulmet içre şemʿ-i sūzān istemez

3. ʿAşḳ-ı Ḥaḳ'la ḳanḳı dil zinde olup buldı ḥayāt
İçdi ol cām-ı ezelden n'eylesün ʿayn-ı ḥayāt
ʿĀşıḳ-ı şeydā **Necībā** zindedir görmez memāt
ʿAşḳla bulan beḳāyı āb-ı ḥayvān istemez

37.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Şevḳile ṣubḥ u mesā feryād u zārī kārımız
Enderūn-ı bāġ-ı ʿaşḳda Eşrefī ʿuşşāḳıyız
ʿAşḳıla rūḥ dā'imā bünyād dār-ı şārımız
Enderūn-ı bāġ-ı ʿaşḳda Eşrefī ʿuşşāḳıyız

---

[36]. 1B 22[a], 2B 4[a].

3. / ʿAşḳ-ı Ḥaḳ'la: ʿAşḳla Ḥaḳ'la 2B.

[37]. 1B 71[b], 2B 34[a].

2. Biz dem-ā-dem nām-ı dostı yādla bulduḳ vefā
Cān daḫi beẕl eylesek ṣad minnet-i cān u ṣafā
Naġme-i ẕikr-i Ḫudā'dır her nefes bir ḫoş-nevā
Enderūn-ı bāġ-ı ʿaşḳda Eşrefī ʿuşşāḳıyız

3. Külḫān-ı ʿaşḳ içre cism ü cānımız olur güdāz
Āteş-i dil-sūzla tāb-ı şānımız olur firāz
Tābiş-i ʿaşḳla **Necīb** efġānımız olur dırāz
Enderūn-ı bāġ-ı ʿaşḳda Eşrefī ʿuşşāḳıyız

38.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

***Hezec* + – – – / + – – – / + – – – / + – – –**

1. Pür itdi ʿāndelībāsā cihānı āh u efġānım
Olaldan bu dil-i şeydā Rasūl-i Ḥażret'e ʿāşıḳ
Getürmez fikrine ġayrı anı ister benim cānım
Olaldan bu dil-i şeydā Rasūl-i Ḥażret'e ʿāşıḳ

2. Her ān [u] her zamānım ẕikrine olmuş durur ālūd
Derūn [u] hem birūnım feyż-i ʿaşḳından olup pür-cūd
Umaram ben **Necībā** ḥażretinden olmayam mebʿūd
Olaldan bu dil-i şeydā Rasūl-i Ḥażret'e ʿāşıḳ

---

[38]. **1B 72[a].**

39.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + –

1. Ey ʿināyet-cū olan der-mānde bil
Yevm-i ʿahdi ḥıfẓ idüp ṭutmaḳ gerek
İs̱r-i kāmil gözleyüp hem muttaṣıl
Rūy-ı maḳṣūdı görüp baḳmaḳ gerek

2. N'eylesün dervīş olan ālāyişi
Fikr-i Ḥaḳ'la z̤ikr olur anıñ işi
Dost içün gözden döker ḳanlu yaşı
Bāḳiye fānīyi hep ṣatmaḳ gerek

3. Eşrefīlerden olup gir rāhına
Nefsi ṣāf it düşme dünyā çāhına
Sür yüzüñ ṣıdḳıla şeyḫ dergāhına
Mürşidiñ feyżin alup ṭatmaḳ gerek

4. Maḥv ider her kim bugün z̤āt u ṣıfāt
Rūz-ı rüstā-ḫīz olur ṣāḥib-necāt
Gitmeden evvel **Necībā** bu ḥayāt
Sırr-ı ***mūtū***yla serin atmaḳ gerek

---

[39]. 1B 1[b], 2B 4[a].

2 // Fikr-i Ḥaḳ'la: Feyż-i Ḥaḳ'la 2B.

/// gözden döker: gözden Ø 2B.

40.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Uyar gel ḫ̬ʿab-ı ġafletden bu cānıñ
Vefāsın görmedi kimse cihānıñ
Yeter aldanma ālına yalandır
Vefāsın görmedi kimse cihānıñ

2. Açagör dīde-i ʿibret naẓar ḳıl
Çekegör ġayret-i Ḥaḳḳ'ı bunı bil
Sivā naḳşın gider dilden yuyup sil
Vefāsın görmedi kimse cihānıñ

3. Açup Ḥaḳḳ'a yönel gel bāl u pervaz
Sülūkile merātib eyle iḫrāz
Necībā eyle iḫvānıña āġāz
Vefāsın görmedi kimse cihānıñ

41.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Göñül mirʾātını jeng-i sivādan
Silüp sen anda gör Ḥaḳḳ'ı dilerseñ
Yu hep cān u dili reng-i hevādan
Tecelliyyāt-ı Rabb'i gör dilerseñ

---

40. 1B 47[b], 2B 13[b].

41. 1B 68[b], 2B 26[a].

2. Olupdur dām-ı dāne dünye gerçek
Esīr olma idüp ġaflet eliñ çek
Cilā vir ḳalbe bunda ẕikrile pek
Cemāl-i faẓl-ı Ḥakḳ'ı gör dilerseñ

3. Olur çün ʿāḳibet bu genc-i māl mār
Olur bir gün gülistānıñ bütün ḫār
Necībā olmadan bu cism ü ten nār
Bıraḳ nārı ki nūr-ı cān dilerseñ

42.

Müstefʿilün müstefʿilün

Recez – – + – / – – + –

1. Derdiñ mi var efġandasıñ
Ey bülbül-i şeydā seniñ
ʿAşḳıñ mı var der-māndesiñ
Ey bülbül-i şeydā seniñ

2. Düşdüñ bu ġurbet illere
Sevdāyıla hem dillere
Ḳaṣdıñdır irmek güllere
Ey bülbül-i şeydā seniñ

3. Olduñ bütün pür-āh u zār
Bir yerde ḳalmazsıñ karār
Bilmem ʿaceb sende ne var
Ey bülbül-i şeydā seniñ

---

[42]. 1B 72[a], 2B 34[b].

4. İrdikde sūziş ile ses
Baġrımı deldiñ her nefes
Senden **Necīb**'e ḫod bu bes
Ey bülbül-i şeydā seniñ

43.

Müstef'ilün müstef'ilün

Recez – – + – / – – + –

1. Gel dünyeye itme heves
Olmaya żāyiᶜ bir nefes
Tā tükenince sende ses
Ḥaḳ Hū diyü ẕikr eyle gel

2. ᶜĀḳil olanlar dün ü gün
Ẕikr eyleyendir her sözün
Pes imdi sen dervīş bugün
Ḥaḳ Hū diyü ẕikr eyle gel

3. Ẕākir olan ᶜāşıḳ olur
Bīgānelikden ḳurtulur
Maṭlūbını elbet bulur
Ḥaḳ Hū diyü ẕikr eyle gel

---

43. **1B 13[b], 2B 14[b], M 90[b].** M nüshasında ikinci ve dördüncü bendler yoktur.

1. / dünyeye: dünyāya M.

/// tükenince: dükenince M.

3. / Ẕākir olanlar ᶜāşıḳ olur: ᶜĀşıḳ olanlar ẕākir olur M.

5. // raḳīb: ḳarīb M.

4. Ẕikr ile it terk-i sivā
Olsun derūnuñ pür-ṣafā
Rūḥa budur ancaḳ ġıdā
Ḥaḳ Hū diyü ẕikr eyle gel

5. Ḳalb ü diliñle ey **Necīb**
Ẕikr-i Ḫudā'ya ol raḳīb
Derdiñe istersen ṭabīb
Ḥaḳ Hū diyü ẕikr eyle gel

44.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün
Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Uyan ey dil nice bir ḫˇāb-ı ġaflet
Seḥer vaḳtinde cānāndan ḫaber al
Ḳo yan nār-ı muḥabbetde bul ülfet
Seḥer vaḳtinde cānāndan ḫaber al

2. Görinsün çeşm-i cāna rūy-ı maḥbūb
İrişsün nā-tüvāna būy-ı mevhūb
Ṣunulsun tef-lebāna cūy-ı meskūb
Seḥer vaḳtinde cānāndan ḫaber al

3. Olup ṣıdḳıla ḳāʾim cānı ṣaḳla
Ḳılup taḥḳīḳle dāʾim ḳalbi yoḳla
Necībā merd gibi sūziş-i Ḥaḳ'la
Seḥer vaḳtinde cānāndan ḫaber al

---

44. 1B 30[b], 2B 6[b].

45.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – –/ – + –

1. Ey ʿaceb n’itsün ne ḳılsun bu göñül
Ḥayret-i ʿuẓmāya düşmüşdür göñül
Kimseler fehm itmedi ḳaṣdı nedir
Bir ʿacīb sevdāya düşmüşdür göñül

2. Düş olan ʿaşḳa bugün mebhūt olur
Güft ü gūdan dilleri meskūt olur
Cilvegāhı ʿālem-i lāhūt olur
Dostla hem-sāye düşmüşdür göñül

3. Āşinā-yı lücce-i ʿaşḳ olalı
Cevher-i aʿlā-yı ʿaşḳı bulalı
N’olduġın kendin **Necībā** duyalı
Feyż-i Ḥaḳḳ’a māye düşmüşdür göñül

---

45. 1B 37ᵃ, 2B 9ᵃ.

1. //// Bir ʿacīb: Bir ʿaceb 2B.

46.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – /– + –

1. Nār-ı hicrānıñla yandı cān u dil
Luṭf u iḥsān it viṣāliñ yā Rasūl
Eşk-i çeşm mānend-i ceyḥūn oldı bil
Luṭf u iḥsān it viṣāliñ yā Rasūl

2. N'ideyim ḳaldım bugün hicrānla
Ṭoldı baġrım firḳatiñden ḳanla
İsterem vaṣlıñ şehā biñ cānla
Luṭf u iḥsān it viṣāliñ yā Rasūl

3. Fikr-i derd-i ḳaddiñile ey Ḥabīb
Gicelerde oldı bīdārī naṣīb
ʿAndelīb mānendi zār oldı **Necīb**
Luṭf u iḥsān it viṣāliñ yā Rasūl

47.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ey derūnı āteş-i ʿaşḳ-ı Rasūl ile yanan
İstimāʿ-ı mevlid-i pāk-ı Rasūl'e ḥāżır ol
Ḳalbi dāʾim ser-te-ser şevḳ-i Rasūl ile ṭolan
İstimāʿ-ı mevlid-i pāk-ı Rasūl'e ḥāżır ol

---

46. 1B 49[b], 2B 2[a].

3. // bīdārī: bīdār 2B.

47. 1B 57[a], 2B 2[b], M 88[a], AE 20[a].

2. Şübhe yoḳdur bezm-i mevlīde gelen her bir kişi
Lez̲z̲et-i ġufrānla sükker olur anıñ işi
Semʿ-i cānla gūş idüp ḳalbde bulagör cünbişi
İstimāʿ-ı mevlid-i pāk-ı Rasūl'e ḥāżır ol

3. Rūy-ı cāna ṣaç gül-āb-ı naʿt-ı pāk-ı Muṣṭafā
Micmer-i dilde ʿabīr-i şevḳi yaḳ ol pür-ṣafā
Şerbet-i ʿaşḳ-ı Rasūl'e ḳıl **Necībā** eṣ-ṣalā
İstimāʿ-ı mevlid-i pāk-ı Rasūl'e ḥāżır ol

48.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
Remel – + – – / – + – – /– + –

1. ʿĀcizān-ı ümmete rūz-ı cezā
İt nigāhıñla ʿināyet yā Rasūl
Şānıña olan teraḥḥümdür sezā
İt nigāhıñla ʿināyet yā Rasūl

---

1. / ʿaşḳ-ı Rasūl: şevḳ-ı Rasūl AE.

2. // Lez̲z̲et-i ġufrānile sükker olur anıñ işe: 1B nüshasında önce "Maẓhar-ı ġufrān-ı Ḥaḳ olup virilür porseşi" mısrası yazılmış daha sonra yukarıdaki mısra yazılarak tashih edilmiştir.

/// ḳalbde: dilde AE; 1B nüshasında da "ḳalbde" yerine önce "dilde" yazılmış daha sonra tashih edilerek "ḳalbde" yazılmıştır.

48. 1B 61[b], 2B 3[b], M 88[b], AE 19[b].

1. // İt nigāhıñla: İt nigāh ile M, AE.

yā Rasūl: yā Rāsulallāh M. (M nüshasında tekrar beyitlerinin hepsi "yā Rasūlallāh" şeklindedir.)

3. / Biz żaʾīfiz: Ben żaʿīfim AE.

2. Olıcaḳ seyl-āb-ı eşk-i çeşmimiz
Yevm-i hāyilde gidince ʿaḳlımız
Yāver olsun devletiñde baḫtımız
İt nigāhıñla ʿināyet yā Rasūl

3. Biz żaʿīfiz āteş-i dūzaḫ ḳatı
Yoḳ durur nāra bu ümmet ṭāḳatı
Görmeyelim dūzaḫ içre ḥirḳatı
İt nigāhıñla ʿināyet yā Rasūl

4. Olmuşuz ʿişyānla gerçi rū-siyāh
Ḥālimiz dūşvārdır ṣad gūne āh
Faḫr-i ʿālemdir **Necīb** bize penāh
İt nigāhıñla ʿināyet yā Rasūl

49.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – /– + –

1. Vir tecellīden göziñe incilā
Gel baṣīret ehl[i] ol ʿālemde gel
Derd-i Ḥaḳḳ'a ir gide her ibtilā
Gel baṣīret ehl[i] ol ʿālemde gel

// Yoḳ durur: Yokdur ol AE.

4. / Olmuşuz: Olmuşum AE.

// dūşvārdır: dūşvār durur M.

[49]. 1B 67[b], 2B 33[b].

2. Maşrıḳ-ı cāndan ṭoġısar nūr-ı Haḳ
Şuʿlesinden pür olur hem ġarb u şarḳ
*Ş**emme vechullāh***dan al gel sebaḳ
Gel baṣīret ehl[i] ol ʿālemde gel

3. Yaḳ vücūduñ ṭurma gel pervāneveş
Olmasun ẓulmet derūnda çün Ḥabeş
ʿArṣa-i ḳalbde ṭoġa **Necīb** güneş
Gel baṣīret ehl[i] ol ʿālemde gel

50.
Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
Remel – + – – / – + – –/ – + –

1. Cennet-i Firdevs'e isterseñ duḫūl
Bezm-i pāk-ı mevlide gel ḥāżır ol
Raḥmet-i Ḥaḳḳ'a idem dirseñ vüṣūl
Bezm-i pāk-ı mevlide gel ḥāżır ol

2. İstimāʿ eyle vilādet baḥrini
Añla andan ümm-i pākıñ ḳadrini
Dilde iṯbāt it Rasūl'üñ mihrini
Bezm-i pāk-ı mevlide gel ḥāżır ol

3. Meclis-i mevlidde ikṯār-ı ṣalāt
Eyle kim olsun bütün ẕikriñ ṣalāt
iftirāḳ itme **Necībā** tā vefāt
Bezm-i pāk-ı mevlide gel ḥāżır ol

---

[50]. 1B 75[b].

51.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – –/ – + –

1. Ẕāt-ı pāk-ı Muṣṭafā'ya ʿāşıḳım
Cānla faḫr-ı cihāna ʿāşıḳım
Maḳsem-i feyż ü nevādır ol şerīf
Menbaʿ-ı cūd u ʿaṭāya ʿāşıḳım

2. Enbiyānıñ ʿumdesi ser-defteri
Aṣfiyānıñ ḳudvesi hem reh-beri
Kā'ināt̲ıñ zübdesi vü mefḫarı
ʿAşḳıla bedrü'd-dücāya ʿāşıḳım

3. Ẕikr ü fikri cānıma her dem ṣafā
Umarım andan meded rūz-ı cezā
Sad hezārān cān aña olsun fedā
ʿİllet-i ẕenbe devāya ʿāşıḳım

4. Eşigiñde ḳul olup ṭurmaḳ müdām
Andan özge yoḳ durur aʿlā merām
Salṭanat budur **Necībā** bil tamām
Şimdi ẕāt-ı müctebāya ʿāşıḳım

---

[51]. **1B 9[b], M 60[a], AE 21[a].** M ve AE nüshalarında üçüncü bent bulunmamaktadır.

1. // faḫr-ı cihāna: faḫru'l-verāya M, AE.

/// feyż ü nevādır: feyż-i nevādır M, AE

4. / ḳul olup ṭurmaḳ müdām: ḳul Ø ṭurmaḳ müdām 2B; Eşigiñde ʿabd-i memlūk ol müdām AE.

// yoḳ durur: yoḳdur M.

52.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + –

1. Tā be-key hecriñle ḳalup yanalım
Merḥamet ḳıl merḥamet ḳıl yā Kerīm
Selsebīl-i vuṣlatıñla ḳanalım
Merḥamet ḳıl merḥamet ḳıl yā Kerīm

2. Żabṭ idüp iḳlīm-i ḳalbim ʿaşḳ u şevḳ
Cübbe-i nāmūsum itdi cümle ḫarḳ
Ẕevraḳ-ı dil baḥr-ı ḥayretde_oldı ġarḳ
Merḥamet ḳıl merḥamet ḳıl yā Kerīm

3. Ber-güzīn-i ḫayl-i ādem ʿaşḳına
Mebde-i īcād-ı ʿālem ʿaşḳına
Aḥmed-i Ḫallāḳ-ı ekrem ʿaşḳına
Merḥamet ḳıl merḥamet ḳıl yā Kerīm

4. Bu **Necīb** āvāreyi ḳıl feyż-yāb
Ḳaldıra maḳṣūdı yüzünden niḳāb
Bulsun iṭmīnān aña irsün ḫiṭāb
Merḥamet ḳıl merḥamet ḳıl yā Kerīm

---

[52]. **1B 19[a], 2B 20[b].**

53.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. İlāhī ẕī-güneh bir rū-siyāhım
Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim
Meded ḳıl ʿācizim hem cūd-ḫᵾᵛāhım
Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim

2. İdersem ʿandelibveş āh u efġān
Seḥerlerde daḫi çāk-ı girībān
Olunca ġonce-i maḳṣūd nümāyān
Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim

3. Beni hecriñden it luṭf ile āzād
Dil-i vīrānım olsun hem de ābād
Ṣabā-yı vaṣlıñ itsün beni dil-şād
Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim

4. Tenūr-ı ʿaşḳda cismiñ eyle iḥrāḳ
Dilerseñ dil ola pür-şevḳ ü eẕvāḳ
Necībā Ḥaḳ’dan iste ḥāl-i ʿuşşāḳ
Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim

---

[53]. 1B 20[a], 2B 21[a].

4. // şevḳ ü eẕvāḳ: şevḳ Ø eẕvāḳ 2B.

54.

Müstef'ilün müstef'ilün

Recez – – + – / – – + –

1. Ṭutuşdur ʿaşḳın āteşin
Gel anda sūzān olalım
Bu odla bul cān ḫabeşin
Gel anda sūzān olalım

2. Ne kim bu ʿālem içre var
ʿAşḳ āteşi ile yanar
Olunca berd saña da nār
Gel anda sūzān olalım

3. Dök eşkiñi Mecnūn gibi
Tā kim ola Ceyḥūn gibi
Ṣāf ḳal olup altun gibi
Gel anda sūzān olalım

4. Pervāneveş kim cismini
Yoḳ itdi yaḳup resmini
Ol gördi maṭlūb semtini
Gel anda sūzān olalım

5. Düşvār göründiyse öñi
Çünki selāmetdir ṣoñı
Sen de **Necībā** dün (ü) güni
Gel anda sūzān olalım

---

[54]. 1B 31[b], 2B 6[b].

55.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. ʿIṭr-ı feyż-i Ḥaḳ'la isterseñ olasıñ ḫoş-meşām
Ẕikr-i Mevlā'yı zebānıñdan giderme gel müdām
Hem derūnıñdan Ḫudā ẕikrinde olsun bir nişān
Tā irinci dek bu ẕikrile ilā-aʿle'l-merām

2. Gülşen-i ʿaşḳ içre bülbülveş fiġān it ẕikrile
Ḥalḳa-i tevḥīde gel kendiñ nihān it fikrile
Āh-ı dil-sūzuñ derūnıñdan ʿıyān it sekrile
Tā fitīl-i ʿaşḳı īḳād eylesün dilde tamām

3. Olmadan evvel ḫarāb bu şehr-i ten ṣūfī bugün
Ur nedāmet ṭaşını nefsiñ başına dün [ü] gün
Bu **Necīb**-i zāra hem-dem ol sivādan Ḥaḳḳ'a dön
Tā sülūkuñ ḥāline gelince bir ḫoşça nizām

---

55. 1B 52b, 2B 31b.

2. /// sekrile: ẕikrile 2B.

56.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – /– + –

1. İḥtiyācım var durur saña benim
Yā Rasūla'llāh kerem ḳıl ḥācetim
ʿArż-ı ḥālim var durur saña benim
Yā Rasūla'llāh kerem ḳıl ḥācetim

2. Ben żaʿīfe it nigāhıñla ʿaṭā
Didügi dem nefsī nefsī enbiyā
Ümmetim diyü Ḥaḳ'a iden nidā
Yā Rasūla'llāh kerem ḳıl ḥācetim

3. Ḫalḳa dūzāḫ ḥamle itdikde_ey Rasūl
Senden özge kimse bulmaz żabṭa yol
Ṭut elim ol günde benim ṣaġ u ṣol
Yā Rasūla'llāh kerem ḳıl ḥācetim

4. Ümmeti īṣāl içün sen cennete
Ḳā'im olduḳda Cenāb-ı Ḥażret'e
Eyle imdād düşmeyim ben miḥnete
Yā Rasūla'llāh kerem ḳıl ḥācetim

5. Sen olupsun ***raḥmeten li'l-ʿālemīn***
Ümmetiñçün vaʿd-i Ḥaḳ oldı yaḳīn
El-emān eyle **Necīb** sen [el]-emīn
Yā Rasūla'llāh kerem ḳıl ḥācetim

---

56. **1B 61[b], 2B 3[b].** İki nüshada da üçüncü ve dördüncü tekrar beyitleri yerine "eyḍan" yazılmıştır.

57.

Müstef'ilün müstef'ilün

Recez – – + – / – – + –

1. Cān u göñülden ʿaşḳla
Ben Hū direm yā Hū direm
Ṣad gūne ẕevk ü şevḳle
Ben Hū direm yā Hū direm

2. Gülzār-ı vaṣla_irmek içün
Ezhār-ı feyż dirmek içün
Dīdār-ı yār görmek içün
Ben Hū direm yā Hū direm

3. Ṣubḥ u mesā her rūz u şeb
Kārım durur Ḥaḳḳ'ı ṭaleb
Mūṣil-i Ḥaḳ'dır ẕikr-i Rab
Ben Hū direm yā Hū direm

4. Naġme ider bu murġ-ı cān
Ẕikr-i Ḫudā'yla her zamān
Olınca Hū vechi ʿıyān
Ben Hū direm yā Hū direm

5. İtdikde sırr-ı Hū ẓuhūr
Ḳalb-i **Necīb**'e ṭoldı nūr
Aġyār sivā hep oldı dūr
Ben Hū direm yā Hū direm

---

[57]. **1B 77[b].**

58.

Fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün *fe‘ilün*

Remel + + – – / + + – – / + + – – / + + –

1. Seniñile yanalım yaḳaları çāk idelim
Bezm-i ẕikr içre bugün derdile yā Hū diyelim
Ṭutalım rāh-ı fenā içre beḳā menzilini
Bezm-i ẕikr içre bugün derdile yā Hū diyelim

2. İçelim şerbet-i Hū’dan olalım mest-i müdām
Ḳoḳalım būyını Hū’nuñ ṭola ʿıṭrile meşām
Gele dil içre o dem feyż-i Ḫudā’yıla peyām
Bezm-i ẕikr içre bugün derdile yā Hū diyelim

3. Ḳīl u ḳāli ḳo yeter şimdi gözet gel ḥāli
Nice bir fitne-i dil itme aña ihmāli
Evc-i ʿulyāya **Necībā** açalım gel bāli
Bezm-i ẕikr içre bugün derdile yā Hū diyelim

59.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. İlāhī ʿācizem żaʿfım nümāyān
Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim
Gelüben ḳapıña üftān u ḥayrān
Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim

---

58. **1B 63[a], 2B 22[a].**

59. **1B 80[a], M 92[a], AE 21[b].** M ve AE nüshalarında ikinci ve üçüncü bentler bulunmamaktadır.

1. /// Gelüben ḳapıña üftān u ḥīzān: Ḳapuña gelmişim üftān u ḫīzān AE.

4 / ser-efrāz: ser-firāz M; ser-bāz AE.

/// Necīb’i: Necīb 1B, M.

2. Kerem ḳıl baḳma yüzim ḳarasına
Ḳo merhem derdlü sīnem yarasına
Sivā hīç girmesün dil arasına
Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim

3. Gelen dergāhıña elbet olur şād
Didiñ ***lā-teḳnaṭū*** çün böyle mīʿād
Ḫarābım cūd u fażlıñla ḳıl ābād
Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim

4. Ḳabūl-i degehiñ maḥbūb-ser-efrāz
Olurlar fāʿyiḳü'l-aḳrān u mümtāz
İlāhım ḳıl **Necīb**'i vāḳıf-ı rāz
Hemān iḥsānıña ḳaldım Efendim

60.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel **– + – – / – + – – / – + – – / – + –**

1. Ḳalmadı ṣabra mecālim dil-fikārım el-emān
Şevḳ-i mey-engūr ile tāb u tüvānım el-emān
Olmuşum böyle hecre ġamım içre mübtelā
Ey şeh-i ḫūbān-ı ʿālem içre cānım el-emān

2. Her seḥerler ṣad hezār-āsā işim āhile zār
Vüsʿat-ı ʿālem ġam-ı zülfüñ ile hep baña ṭar
Ḥālime raḥm eyledi cümle kibārile ṣıġār
Cānda cānım tende varım nāzlı yārım el-emān

---

[60]. ***Mecmua*** **(Genel 1243), vr. 119a.**

4. Kārım oldı ṣubḥa dek ***leyte laʿli*** şimdi çek
Vaṣl-ı yārıla müşeref olsam idi ben dimek
Ey **Necībī** ġurbete çıḳmaḳ saña ḫoşça meḥak
Şevket-i ḥüsnile pek mümtāz şāhım el-emān

61.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
Remel – + – – / – + – – /– + –

1. Dest-i maḥbūbdan mey-i ʿaşḳ nūşuna
Eşrefīler meclisine gel bugün
Ḥaḳḳ'ı Ḥaḳ'la isteyüp Ḥaḳ gūşına
Eşrefīler meclisine gel bugün

2. ʿAḳl u rūḥ u sırr bulur anda cilā
Ḥıṭṭa-i ḳalbe gelür anda żiyā
Bend-i āġyārdan dile gelür rehā
Eşrefīler meclisine gel bugün

3. Meslek-i ʿaşḳda dem-ā-dem it şitāb
Tā olunca maḳṣadıña feṭḥ-i bāb
Hātif-i ġaybdan **Necīb** budur ḫiṭāb
Eşrefīler meclisine gel bugün

---

61. 1B 13ª, 2B 14ª.

2. / ʿAḳl u : ʿAḳl Ø 2B.

62.

Mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – –

1. Bugün tā geçmeden fırṣat
Uyan āgāh olup uyan
Bu emre eyle sen himmet
Uyan āgāh olup uyan

2. Olursañ bunda ehl-i ʿār
Olursuñ anda ehl-i nār
Nedir bu ġaflet-i bed-kār
Uyan āgāh olup uyan

3. Uyarsañ nefs ü şeyṭāna
Bu cismiñ āteşe yana
Nice bir ġaflet uyana
Uyan āgāh olup uyan

4. **Necībā** eyle istifḳār
Ḫudā'ya cānile yalvar
Bu cān ölmezden öñ uyar
Uyan āgāh olup uyan

---

62. 1B 69[a], 2B 26[b].

63.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Dilā üftāde-i ʿaşḳa naẓar ḳıl
Olupdur seyl-i eşki baḥr-ı ʿummān
Revādır dökdügi ḳanlu yaşı bil
Görüpdür dīde-i cān vech-i cānān

2. Ferāmūş eyleme ʿahd-i elesti
Ṭolan bu neşʾede bālā vü pesti
Olur encāmı bu Ḫudā-peresti
Sezā-yı naẓra-i dīdār-ı Raḥmān

3. Küşād it dīde-i cānı şühūda
Müheyyā eyle ḳalbiñ feyż-i cūda
Teveccüh ḳıl dilerseñ semt-i sūda
Metāʿ-ı sırrı it künciñde pinhān

4. Nevā-yı ʿaşḳı her kim ide maṭlab
Bıraḳdı külli varın selb idüp hep
Ṣadā-yı Ḥaḳ ile her rūz u her şeb
Necībā bülbülāsā oldı efġān

---

63. 1B 31[b], 2B 7[a].

1. // seyl-i eşki: seyl-i eşk 2B.
2. // Bālā vü pesti: bālā desti 2B.
3. //// Metāʿ-ı sırrı: Metāʿ-ı sırr 2B.

64.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Olupdur faż̇l u cūduñ çünki şāmil
Seniñdir her kerem her luṭf u iḥsān
Bütün her ferde feyżiñ oldı vāṣıl
Seniñdir her kerem her luṭf u iḥsān

2. Ḳona kürsī-i ʿadliñ ḥaşr ola ḫalḳ
Ola ḥükm ü ḳażāñ *ʿalā-mā hüve'l-Ḥaḳ*
Kerem it sitr-i ʿırżım eyleme şaḳ
Seniñdir her kerem her luṭf u iḥsān

3. Bizi bāzār-ı ʿaşḳda eyle pür-sūd
Ticāret idelüm ẕikriñle ḳıl cūd
Necībā Ḥaḳ ola saʿy ile meşhūd
Seniñdir her kerem her luṭf u iḥsān

65.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Giceler bīdār olup ṣad cānile ḳılup recā
Ẓāhir ü bātın murādım isterim Allāh'dan
Derdile pür-zār olup Ḥaḳ'dan niyāz eyle rehā
Ẓāhir ü bātın murādım isterim Allāh'dan

---

64. 1B 67[a], 2B 33[b].

65. M 93[b], AE 24[b].

1. // murādım: umūrum AE.

2. Herkes ü bī-çāreye ider Ḫudā luṭf u ᶜaṭā
Ṣıdḳla dergāhına yüz ṭuṭana yoḳdur cefā
Niçe biñ ᶜacz niçe biñ żaᶜfla idüp her dem nidā
Ẓāhir ü bātın murādım isterim Allāh'dan

3. ᶜĀḳibet ber-kām olur Rab'den uman derdine em
İrişür dermān der-i Mevlā'da ol ṣābit-ḳadem
İḥtiyācıñ ᶜarżına olsun **Necīb** çeşmiñde nem
Ẓāhir ü bātın murādım isterim Allāh'dan

66.

Fāᶜilātün fāᶜilātün fāᶜilātün fāᶜilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Dergeh-i vālā-yı Ḥaḳḳ'a ṣıdḳıla ḳılup duᶜā
Ẓāhir ü bāṭın murādım isterem Allāh'dan
Ṣad hezār gün iftiḳār u ᶜaczile idüp bükā
Ẓāhir ü bāṭın murādım isterem Allāh'dan

/// pür-zār: bī-zār AE.

//// murādım: umūrum AE.

2. // ṭuṭana: dutana AE.

/// nice biñ żaᶜfla: u tażarruᶜla AE.

//// murādım: umūrum AE.

3. /// nem: dem AE.

//// murādım: umūrum AE.

[66]. 1B 78[a].

2. Kim ide cāndan Ḫudā'ya ʿarż-ı ḥāl u ʿarż-ı rāz
Müddet-i fevzī merāmı olmaya dūr u dırāz
Ṣıdḳla ṭuran der-i Mevlā'da olur ser-firāz
Ẓāhir ü bāṭın murādım isterem Allāh'dan

3. Ḳalmasun dil-ḫāne yā Rab mā-sivā ile ḫarāb
Feyż-i ʿaşḳıñla ʿimāret eyle bulsun āb u tāb
Cürmini ʿafv it **Necīb**'iñ luṭf idüp itme ʿitāb
Ẓāhir ü bāṭın murādım isterem Allāh'dan

67.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
Remel – + – – / – + – – /– + –

1. Kim ki ʿuḳbāda diler ise güle
Dāʾimā dünyāda her dem aġlasun
Ẕikr-i Ḥakḳ'ile gice gündüz bile
Dāʾimā dünyāda her dem aġlasun

2. Baḫtiyār olmaḳ dilerse vaṣlla
Zühdi ḳor ʿaşḳa döner o şevḳle
Bī-ḳarār olup dem-ā-dem derdle
Ṣu gibi aḳup hemān kim çaġlasun

3. Her ki rāh-ı ʿaşḳda çün cāna ḳıya
Ḥāṣıl eyler ẕevḳ ü şevḳ -i evliyā
Di **Necīb** şol kim diler vaṣl-ı Ḫudā
Dīdesin hep mā-sivādan baġlasun

---

67. 1B 82[b].

68.

Müstef'ilün müstef'ilün

Recez – – + – / – – + –

1. Deh bā-ẕikir ḳalb rā cilā
Nūr-ı cemāl-i Ḥaḳ be-bīn
Yābed baṣīret incilā
Nūr-ı cemāl-i Ḥaḳ be-bīn

2. Ez-ẕikr-i ū ḫālī me-şev
Ẕikreş be-kon ẕikreş be'şnev
Bā-ẕikreş ū rā hem be-rev
Nūr-ı cemāl-i Ḥaḳ be-bīn

3. Zencīr-i ʿaşḳ rā çün keşī
Ber-gerdenet sūyeş revī
Ne-būd be-ġayreş naẓarī
Nūr-ı cemāl-i Ḥaḳ be-bīn

4. Her keş ne-bāşed ū ḥabīb
Me'şmār hūşyāreş lebīb
Ḫod rā be-sāz bā-ū **Necīb**
Nūr-ı cemāl-i Ḥaḳ be-bīn

---

[68]. 1B 13[b], 2B 14[b].

1. Zikir ile kalbe cila ver ve Allah'ın cemalinin nurunu gör. Basiret gözün parlaklık bulsun, Allah'ın cemalinin nurunu gör.
2. O'nun zikrinden hiçbir zaman hâlî kalma, O'nu zikret ve O'nun zikrini dinle, O'nun zikriyle O'na yönel (git), Allah'ın cemalinin nurunu gör.
3. Boynuna aşk zincirini çektiğin zaman O'nun tarafına yönel (git), nazarın O'ndan başkasına bakmasın, Allah'ın cemalinin nurunu gör.
4. Ey Necîb! Herkes O'na sevgili olamaz. Her aklı olanı basiret ehli sayma. Sen kendini O'nunla ihya et. Allah'ın cemalinin nurunu gör.

69.

Müfteʿilün fāʿilün

Münserih – + + – / – + –

1. Ḥişşe-i ʿaşḳı bulan
Cūşa gelür Hū diyü
Külli sivāyı ḳoyan
Cūşa gelür Hū diyü

2. Mürşid-i Ḥaḳḳ'ı bulup
Ġayrıdan elin yuyup
Leẕẕet-i ẕikri duyup
Cūşa gelür Hū diyü

3. Cān u seri kim fedā
Eyleye oldur sezā
Vuṣlat-ı Rabb'i bula
Cūşa gelür Hū diyü

4. ʿAşḳa iden iḳtidā
Aña gelür ḫoş nidā
Rūḥına virüp ġıdā
Cūşa gelür Hū diyü

5. Şevḳile ḳılan fiġān
ʿAndelībāsā hemān
Maḳṣadın ider ʿıyān
Cūşa gelür Hū diyü

---

[69]. 1B 14[a], 2B 15[a].

6. ʿAşḳla eyle **Necīb**
Varlıġı dilden silip
Kim ola aña ḥabīb
Cūşa gelür Hū diyü

70.

Mefʿūlü mefāʿīlün

Hezec – – + / + – – –

1. Ey dil der-i Mevlā'da
Saʿyile ol āzāde
Vir dīni hep bāda
Gel Hū diyelim yā Hū

2. Ẕikrile olup pür-gū
Al feyz-i Ḫudā'dan bū
İç çeşme-i ʿaşḳdan ṣu
Gel Hū diyelim yā Hū

3. Beẕl eyle ḳamu varıñ
Rāhına o dīdārıñ
Īmān ola inkārıñ
Gel Hū diyelim yā Hū

4. Ṣıdḳla **Necīb** her bār
Gel ḥażrete pek yalvar
Hīç ġayrı gerekmez kār
Gel Hū diyelim yā Hū

---

[70]. **1B 17[a].**

71.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ey göñül kendiñi pāk eyle riyā vü sümʿadan
Ṣafvet ehli merd-i ḫāliṣ olagör şimden gerü
Kendiñi ḳıl ṣāf u ḫāliṣ hep sivādan dünyeden
Ṣafvet ehli merd-i ḫāliṣ olagör şimden gerü

2. Māʾ-i iḫlāṣ ile ḳıl taṭhīr libās-ı ḥāliñi
Pūte-i ʿaşḳda yanup ġışş-ı vücūd bul ḳālini
Ḳalmasun dilde keder çeşmiñde ṭut iḳbālini
Ṣafvet ehli merd-i ḫāliṣ olagör şimden gerü

3. ʿAşḳ u derdiñ ẕevḳini hem ehlin inkār eyleme
Varṭa-i ʿucb u ʿināḍla ḳalbi murdār eyleme
Gel **Necībā** Ḥaḳ'dan özge dilde efkār eyleme
Ṣafvet ehli merd-i ḫāliṣ olagör şimden gerü

72.

Müstefʿilün müstefʿilün

Recez – – + – / – – + –

1. Ṭutuşdurup ʿaşḳ āteşin
Gel yanalım Hū Hū diyü
Varlıġı hep oda urup
Gel yanalım Hū Hū diyü

---

71. **1B 34[a], 2B 8[a].** 2B nüshasının üçüncü bendinde tekrar beyiti yerine "eyḍan" yazılmıştır.

3. / ẕevḳini hem ehlin: ẕevḳini hem ehlini 2B.

72. **1B 50[b], 2B 30[b].**

2. Maḥbūba iden intiẓār
Bu nār-ı ʿaşḳ içre yanar
Dostıla bulunca ḳarār
Gel yanalım Hū Hū diyü

3. Her kim bu ʿaşḳ içre düşer
Āteşine yanup bişer
ʿĀşıḳ olur böyle beşer
Gel yanalım Hū Hū diyü

4. Şevḳile **Necībā** bugün
Yan ʿaşḳıla Allāh içün
Ṣoñunda vardır ẕevḳi çün
Gel yanalım Hū Hū diyü

73.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
Remel – + – – / – + – – / – + –

1. Ḳayd-ı cism ü cānı ḳo şimden gerü
ʿAzm-i cānān idelim şimden gerü
Semt-i vaṣla yolı bul aña yüri
ʿAzm-i cānān idelim şimden gerü

---

[73]. **1B 44[b], 2B 12[a].** "Gerü" kelimesi bu şiirde "geri" şeklinde yazılmıştır. Diğer şiirlerde "gerü" yazıldığı için bu şiirde de "gerü" olarak alınmıştır.

1. Son iki mısra 2B nüshasında bulunmamaktadır.

2. İdegör taḥḳīḳ-i īmān u yaḳīn
Baḳma baş u cāna meydānda hemīn
Dil ola dirseñ sivādan hem emīn
ʿAzm-i cānān idelim şimden gerü

3. Bezm-i ʿaşḳa irişüp ẕevḳ bulmaġa
Rūḥ ġıdā-yı feyż-i Ḥaḳḳ'ı almaġa
Sāḥa-i ḥażrete cevlān ḳılmaġa
ʿAzm-i cānān idelim şimden gerü

4. Ẕevḳ-i vaṣla ṭuran aṣla iremez
Vech-i yārı ṭaşra olan göremez
Ṣādıḳ olanlar **Necībā** ṭuramaz
ʿAzm-i cānān idelim şimden gerü

74.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Sivādan dāmen el çek kendüyi yu
Dimekle ʿaşḳıla Allāh H*ū* yā Hū
Meşām-ı cāna Ḥaḳ'dan irişe bū
Dimekle ʿaşḳıla Allāh H*ū* yā Hū

2. Çıḳar ḳalbden bütün sür gitsün aġyār
Tecellīden ṭolup sū-be-s*ū* envār
İde mirʾāt-ı dilde cilveger yār
Dimekle ʿaşḳıla Allāh H*ū* yā Hū

---

74. 1B 76[b].

2. /// "cilveger" metinde sehven حلوه گر şeklinde yazılmıştır.

3. Görinür dīde-i Ḥaḳ-bīne ẕerrāt
Vücūd-ı vaḥdete hep cümle āyāt
Necībā aç göziñ gör pertev-i ẕāt
Dimekle ʿaşḳıla Allāh Hū yā Hū

75.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

***Remel* – + – – / – + – – / – + – – / – + –**

1. Ey Kerīm Allāh Raḥīm Allāhu Ḥayyü lā-yemūt
ʿAsker-i İslām'[ı] ġālib eyle küffār üstüne
ʿAvnıñ olduḳda ḳarīn bize ider küffār sükūt
ʿAsker-i İslām'[ı] ġālib eyle küffār üstüne

2. Çeşm-i nemnāk sīnesi çāk girdi ġāzīler yola
Ḳaṣd u himmet itdiler iʿlā-yı dīnu'llāh ola
Nuṣret it İslām'a luṭf it ġam gidüp yüzler güle
ʿAsker-i İslām'[ı] ġālib eyle küffār üstüne

3. Çekdi ser çıḳup Rasūl'üñ sancaġı oldı ʿıyān
Ehl-i İslām oḳuyup ***naṣrun mina'llāh'***ı hemān
Sen kerīmsiñ ḥürmet-i şāh-ı rusul içün amān
ʿAsker-i İslām'[ı] ġālib eyle küffār üstüne

---

[75]. **1B 2[b].** Şiirin başlığı şu şekildedir: "Münācātü'l-ʿabdü'l-fātir es-Seyyid Abdü'l-ḳādir ibn es-Seyyid ʿİzze'd-dīn Eşref-zāde li-Cenāb-ı Hażret-i Allāh el-Ḳayyumü'l-Ḳādir ʿalā-külli irāde."

3. // **Naṣrūn mina'llāh:** "Hoşunuza gidecek bir şey daha var: Allah'ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi, müminleri müjdele." Saffât 61/13.

4. Ehl-i īmān ḳullarıñ şād it meded yā Rab meded
Ḳıl ḫarāb küffārı ber-bād it meded yā Rab meded
Pādişāhı ġamdan āzād it meded yā Rab meded
ʿAsker-i İslām'[ı] ġālib eyle küffār üstüne

5. Ġazve-i Bedr'iñ ricāli ḥürmetine yā Ḫudā
Beyʿatü'r-Rıḍvān ricāli hürmetine yā Ḫudā
Faḫr-ı ʿālem dāḫi āli ḥürmetine yā Ḫudā
ʿAsker-i İslām'[ı] ġālib eyle küffār üstüne

6. Baġrı yanıḳ ḳalbi fāʾiḳ ehl-i īmān ʿaşḳına
Her seherlerde uyanıḳ ehl-i ʿirfān ʿaşḳına
Cismi ʿuryān raḥme lāyıḳ şol yetīmān ʿaşḳına
ʿAsker-i İslām'[ı] ġālib eyle küffār üstüne

7. İt kerem ġāzīlere imdād melekler gönderüp
ʿAsker-i küffārı kesr idüp yaḳup yıḳup söküp
Ġāzīler ḥamd eylesün bu nuṣret ü ʿavnı görüp
ʿAsker-i İslām'[ı] ġālib eyle küffār üstüne

8. İsm-i Ḳahhār cānibinden ḳıl tecellī yā İlāh
Cümlesin kāfirlerüñ yoḳ eyle olsunlar tebāh
Bu peyām u ʿavnıla olsun ḳuluñ şād pādişāh
ʿAsker-i İslām'[ı] ġālib eyle küffār üstüne

9. Eyle ḥizbu'llāhı manṣūr Moskov'ı eyle ḥaḳīr
ʿAvn u imdādıñla yā Rab müslimīne ol ẓahīr
Pādişāh-ı dīn-i İslām dir Ḫudā *destem be-gīr*
ʿAsker-i İslām'[ı] ġālib eyle küffār üstüne

10. Umarız aḫbār-ı sārra ʿan-ḳarīb ide ẓuhūr
Şād ola büldān-ı İslām ġam gidüp gele sürūr
Bu duʿāmızı **Necīb** eyle ḳabūl Rabb-i Şekūr
ʿAsker-i İslām'[ı] ġālib eyle küffār üstüne

76.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün
Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. ʿAzīzim eylediñ çün ʿazm-i cānān
Vedāʿ olsun vedāʿ ***el-ḥükmü li'llāh***
Viṣāl-i Ḥaḳ'la olduñ şād u ḫandān
Vedāʿ olsun vedāʿ ***el-ḥükmü li'llāh***

2. Ṣadā-yı kūs-ı rıḥlet eyleyüp gūş
Şarāb-ı cām-ı mevti eylediñ nūş
Fenādan el çeküp olduñ kefen-pūş
Vedāʿ olsun vedāʿ ***el-ḥükmü li'llāh***

3. Yanar dervīşleriñ nār-ı firāḳla
Ṣabāḥ-ı ḥaşra dek bu iḥtirāḳla
Necībā aġlayalım iftirāḳla
Vedāʿ olsun vedāʿ ***el-ḥükmü li'llāh***

---

[76]. 1B 9[a], 2B 18[b], M 92[a], AE 26[a].

1. **el-ḥükmü lillāh:** "Artık hüküm, yüce ve ulu olan Allah'ındır." Mü'min 40/12.

3. / dervīşleriñ: muḫlişleriñ AE.

/ firāḳla: firāḳa AE.

// İḥtirāḳla: iḥtirāḳa AE.

/// iftirāḳla: iftirāḳa AE.

77.

Müstef'ilün müstef'ilün

Recez – – + – / – – + –

1. Ey Ḥaḳḳ'a ṭālib derdlü dil
Gel Şeyḫ ʿAbdü'l-ḳādir'e
Ḳaldur ḥicābı çeşmi sil
Gel Şeyḫ ʿAbdü'l-ḳādir'e

2. Aṣl-ı ʿarīḳdir ol şerīf
Ol sırına saʿy it elīf
Ḳuvvet dilerseñ ey żaʿīf
Gel Şeyḫ ʿAbdü'l-ḳādir'e

3. Gel ṣıdḳıla gir rāhına
Sür yüziñi dergāhına
İrişdürür Allāh'ına
Gel Şeyḫ ʿAbdü'l-ḳādir'e

4. İsterisen ceẕb-i Ḫudā
Dil ola pür-ẕevḳ ü ṣafā
Ṭurma **Necīb** ṣubḥ u mesā
Gel Şeyḫ ʿAbdü'l-ḳādir'e

---

[77]. **B1 12[b].**

78.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Ḫudā'ya irmek ise saña maṭlab
Seḥerde ḫ̌ābı terk it aġla iñle
Bulanlar böyle buldılar anı hep
Seḥerde ḫ̌ābı terk it aġla iñle

2. Özüñ ḫāk it sivāyı eyle tebʿīd
Yaḳañ çāk it ḳamudan eyle tecrīd
Dilerseñ ola ḥāṣıl sırr-ı tevḥīd
Seḥerde ḫ̌āb terk it aġla iñle

3. Seḥerde dil olur ẕikrile maʿmūr
Nice envār-ı Ḥaḳ'la daḫi pür-nūr
O dem aġyār olur elbetde mehcūr
Seḥerde ḫ̌ābı terk it aġla iñle

4. Mey-i ʿaşḳ-ı Ḫudā nūşıyla sekr it
Anuñ ʿaşḳı ne ister ḫoşça fikr it
Necībā her nefes gel Ḥaḳḳ'ı ẕikr it
Seḥerde ḫ̌ābı terk it aġla iñle

---

[78]. 1B 10[b], 2B 19[a].

79.

Müstef'ilün müstef'ilün

Recez – – + – / – – + –

1. Ey ʿāşıḳ-ı ẕāt-ı Ḫudā
Gel Eşrefī Dergāhı'na
Cān u diliñ bulsun nevā
Gel Eşrefī Dergāhı'na

2. İrer nesīm-i şevḳ-i Ḥaḳ
Ḳalmaz derūnda hīç ḳalaḳ
İster iseñ ʿaşḳdan sebaḳ
Gel Eşrefī Dergāhı'na

3. Cismiñde cānıñ var iken
Fırṣat eliñde yār iken
Dergāh ṭolu esrār iken
Gel Eşrefī Dergāhı'na

4. Eşrefī olup bul şeref
Vaḳtiñi itme sen telef
Ne dirse disün nā-ḫalef
Gel Eşrefī Dergāhı'na

5. Meftūḥ olur cān dīdesi
Ḳalḳar göñül pūşīdesi
Ol sen de **Necīb** bendesi
Gel Eşrefī Dergāhı'na

---

79. **1B 16[b], M 91[b].** M nüshasında ikinci bend ile üçüncü bend ve dördüncü bend ile beşinci bend yer değiştirmiştir.

1. /// nevā: ṣafā M.

4. // vaḳtiñi: ʿömriñi M.

80.

Mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – –

1. Baña sensin heme maḳṣūd
Tecellī eyle yā Allāh
Cemāliñ ola tā meşhūd
Tecellī eyle yā Allāh

2. Keremkārā baña dād it
Dil-i vīrānım ābād it
Beni feyżiñle dil-şād it
Tecellī eyle yā Allāh

3. Medār-ı çeşme-i ez̲kār
Biḥār-ı reşḥa-i esrār
Göñül olsun buña hem-kār
Tecellī eyle yā Allāh

4. Viṣāliñden görünsün rū
Dimāġ-ı cāna senden bū
İre **Dervīş Necīb**'e Hū
Tecellī eyle yā Allāh

---

[80]. 1B 39[b], 2B 10[a].

81.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec +– – –/+– – –/+– –

1. Bizi rūz-ı cezā ey Rabb ü Raḥmān
Rasūlümüz Muḥammed'den ayırma
Bize kān-ı ʿināyetdir o cānān
O cānımız Muhammed'den ayırma

2. Odur sırr-ı hüve'l-Haḳ fī'l-ḥaḳīḳa
Odur āyīne-i Ḥaḳ fī'l-ḥaḳīḳa
Odur maḥbūb-ı muṭlaḳ fī'l-ḥaḳīḳa
O dostumuz Muḥammed'den ayırma

3. Odur Ḥaḳ'dan bize şemʿ-i hidāyet
Odur raḥmet bize ʿayn-ı ʿināyet
Odur devlet bize genc-i saʿādet
O devletden Muḥammed'den ayırma

4. Dil-i **Dervīş Necīb**'i eyle maʿmūr
Şerīʿat maʿrifet nūrıyla pür-nūr
Rasūl'üñ Dergehinden itme_anı dūr
Rasūlümüz Muḥammed'den ayırma

---

81. 1B 38[b].

82.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Ey dem-i pāk-ı şehīd-i Kerbelā raḥmet saña
Ṣad hezār gün laʿnet olsun ol Yezīd'iñ cānına
Ey dü ʿayn-ı Fāṭıma sibṭ-i Rasūl-i Kibriyā
Ṣad hezār gün laʿnet olsun ol ḫabīṣiñ cānına

2. Ey kerīm ibn-i ʿAliyyi murtażā şāh-ı belā
Ey veliyy-i Ḥażret-i Ḥaḳ taḫt-nişīn-i ibtilā
Ey şaḳīḳ-i rūḥ-ı Aḥmed ey Ḥüseyn-i ẕü-rıżā
Ṣad hezār gün laʿnet olsun ol Yezīd'iñ cānına

3. Eylemez aṣlā tevaḳḳuf ehl-i īmān laʿnına
Ḳuvvet-i īmān durur laʿn ol ḫabīṣiñ cānına
Hīç düşer mi ehl-i tevḥīdiñ tereddüd şānına
Ṣad hezār gün laʿnet olsun ol Yezīd'iñ cānına

4. Çün nesīb-i ḫānedānıyuz **Necībā** ḥaşre dek
İntiḳāmdır ḳaṣdımız laʿndan bize de bu gerek
Şu süḫanda hem-zebānımdır felek ins ü melek
Ṣad hezār gün laʿnet olsun ol Yezīd'iñ cānına

---

82. 1B 35[b], 2B 8[b].

1. //// laʿnet olsun ol ḫabīṣ: laʿnet Ø ol ḫabīṣ 1B.
2. //// laʿnet olsun ol Yezīd: laʿnet Ø ol Yezīd 1B.
4. //// Yezīdiñ cānına: ḫabīṣiñ cānına 2B.

83.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. N'eyleyim ol göñli kim meftūn-ı cānā olmaya
N'eyleyim ol göñli kim meşḥūn-ı maʿnā olmaya
Genc-i esrār-ı Ḫudā'dır maḫzen-i dürr-i velā
N'eyleyim ol göñli kim maḳrūn-ı ***illā*** olmaya

2. ʿAks-ı nūru'llāha mirʾāt-ı muṣaffādır göñül
Şemʿ-i feyżu'llāha mişkāt-ı mücellādır göñül
Fevz-i vaṣl-ı Ḥaḳḳ'a mirḳāt-ı muʿallādır göñül
N'eyleyim ol göñli kim mecnūn-ı Mevlā olmaya

3. Vaṣf-ı ḥüsn-i yār ile semʿim olupdur pür-ṣadā
Gūşdan ʿaşḳa olupdur ehl-i belvā āşinā
Enderūn-ı dildedir çünki **Necīb** rāh-ı liḳā
N'eyleyim ol göñli kim merhūn-ı inhā olmaya

84.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Ḫudā'ya eyle tefvīż her umūrıñ
Saña kāfī durur her işde Allāh
Hemān saʿy eyle feyż ola ẓuhūruñ
Saña kāfī durur her işde Allāh

---

[83]. 1B 43[a], 2B 11[b].

[84]. 1B 44[a], 2B 12[a].

2. Yeter gel Ḥaḳḳ’a bağla cümle bağıñ
Reh-i rāsta yönel döndürme_ayağıñ
Cenāb-ı Ḥaḳḳ’a olsun her dayağıñ
Saña kāfī durur her işde Allāh

3. Özüñ gözüñ açup ṣıdḳıla dāʾim
Der-i Mevlā’da ol ḫidmete ḳāʾim
Necībā ġayrıdan ol sen de nāʾim
Saña kāfī durur her işde Allāh

85.

Mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün
Hezec + – – – / + – – – / + – – – / + – – –

1. Cihān dār-ı ḳarār olmaz gelen gider bu dünyāya
Cihān bir ferde yār olmaz gelen n’ider bu dünyāya
İrer bād-ı ḫazān-ı mevt bahār-ı ʿömre elbet çün
Anıñçün dil-fikār olmaz bilen git dir bu dünyāya

2. Fenā āṣārı her demde olur ʿāḳillere meşhūd
İdinmezler anıñçün ẕerrece dünyāyı hīç maḳṣūd
Ḫarāb-ābād dünyāda yeter kendülere Maʿbūd
Boyanmaz rengine aṣla gelür gider bu dünyāya

3. Zevāl-i ʿömr ü vaḳtiñ rū-nümādır gün gibi ẓāhir
Bıraḳ bu māl ü mülki ʿizz ü nāz melbes-i fāḫir
Kefendir cismiñe ḳaftān yer altında saña āḫir
Necībā bir daḫi gelmez ölen gider bu dünyāya

---

[85]. **1B 49[b], 2B 30[b].**

86.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Āteş-i hicrān-ı evlāda niçe bir yanasın
Ṣabr idüp ḫoş ṭut diliñ eyle taḥammül firḳate
Sāġar-ı ġufrān-ı Ḥaḳḳ'a bu sebeble ḳanasın
Ṣabr idüp ḫoş ṭut diliñ eyle taḥammül firḳate

2. ʿArṣagāh-ı ḥaşre geldikde bu ābā ümmühāt
İde maʿṣūmlar bubamız anamızla iġtilāt
ʿAfv ide eṭfāl içün Ḥaḳ müẕnibīn [ü] müẕnibāt
Ṣabr idüp ḫoş ṭut diliñ eyle taḥammül firḳate

3. Gözleye nār-ı ġażabdan seni ṭıfl-ı nev-resiñ
Dest-gīrdir anda ṭıflı vālideyn-i bī-kesiñ
Girmeye sensiz **Necībā** cennete feryād-resiñ
Ṣabr idüp ḫoş ṭut diliñ eyle taḥammül firḳate

---

[86]. **1B 65[b], 2B 33[a].**

87.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Ser-ā-pā ġarḳ-ı deryā-yı naʿīmiz
Gülistān-ı ṣafāda pür-nesīmiz
Bugün bezm-i viṣāl içre nedīmiz
Şükür ḥamd ü s̱enā elṭāf-ı Ḥaḳḳ'a

2. Variken dilde niçe dāġ-ı ḥasret
Ḳamusı zāʾil oldı geldi vuṣlat
Ẓuhūr itdi Ḫudā'dan feyż ü reʾfet
Şükür ḥamd ü s̱enā elṭāf-ı Ḥaḳḳ'a

3. **Necībā** rū-nümā oldı tecellī
Hem itdi ṣadrımız şerḥ ü tesellī
Bu iḥsān-ı Ḫudā'dır cüzʾī küllī
Şükür ḥamd ü s̱enā elṭāf-ı Ḥaḳḳ'a

88.

1. Devlet-i sermed istersen aḫī
Rūz u şeb yalvar Ḥażret-i Ḥaḳḳ'a
Rifʿat-i ebed dilerseñ bunı
Rūz u şeb yalvar Ḥażret-i Ḥaḳḳ'a

---

87. **1B 68[b], 2B 26[a].** Vezni tespit edilememiştir.

88. **1B 73[b].**

2. Ey cānım cānı vech-i cānānı
Her ẕerrede gör eyle ʿirfānı
Ḥāṣıl olunca sırr-ı nihānī
Rūz u şeb yalvar Ḥażret-i Ḥaḳḳ'a

3. Gel bu Binā'dan Maḳṣūd **Necībā**
Fehm eyleyüp vir cāna Merāḥ'ı
Mānend-i ʿİzzī naḥv ile Vāfī
Rūz u şeb yalvar Ḥażret-i Ḥaḳḳ'a

89.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

***Remel* – + – – / – + – – / – + – – / – + –**

1. İstimāʿ it mevlid-i pāk-ı Rasūl'i ʿaşḳıla
Vir ṣalātile selāmı ṣad hezārān şevḳile
İġtinām it meclis-i mevlide olan ẕevḳile
Vir ṣalātile selāmı ṣad hezārān şevḳile

2. Maḥv olur ḳalmaz eẕer cümle ẕünūbuñ bī-gümān
ʿAfva bāʿiṣdir ḥużūruñ bu yeter saña nişān
ʿİnde ẕikri'ṣ-ṣāliḥīne tenzîlü'r-raḥmet hemān
Vir ṣalātile selāmı ṣad hezārān şevḳile

3. Müʾmin olanlar ider elbette taʿẓīm cānla
Meclis-i mevlidine pür-şevḳ olup ityānla
Āşinālıkdır **Necībā** ol Kerīmü'ş-şānla
Vir ṣalātile selāmı ṣad hezārān şevḳile

---

[89]. 1B 78[a].

2. /// ʿ***İnde ẕikri'ṣ-ṣāliḥīne tenzilü'r-raḥmet:*** Salihler anıldığında rahmet iner. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 3/149 (Hadis nu: 1772).

90.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Olma dil-beste bu dünyā-yı denī[ni]ñ cāhına
Ez-dil ü cān bende ol gel Eşrefī Dergāhı'na
Rūz u şeb evrād u eẕkār ṭavḳını der-gerden it
Ez-dil ü cān bende ol gel Eşrefī Dergāhı'na

2. Vir dil-i pür-jenge ṣayḳal ẕikrile bulsun cilā
Ola envār-ı tecellī anda her dem rū-nümā
Maḳṣadıña muḳteżā-yı ṣıdḳıñ olur reh-nümā
Ez-dil ü cān bende ol gel Eşrefī Dergāhı'na

3. Sen hezārāsā seḥerlerde olup zār u fiġān
Bu ṭarīḳ-i Eşrefī'de vir fenāya ad u ṣan
Perde-i benlik Necībā ḳalmasun dilde nihān
Ez-dil ü cān bende ol gel Eşrefī Dergāhı'na

---

90. 1B 91[b].

91.

Mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – –

1. Yeter gel terk-i inkār it
Gel iḳrāra ir iḳrāra
Dili Ḥaḳ'la pür-eẕkār it
Gel iḳrāra ir iḳrāra

2. Bul īmānı gel iḳrārla
Şıma peymānı inkārla
Bulup rıżvānı bu kārla
Gel iḳrāra ir iḳrāra

3. Bu ʿaşḳıñ cennetini bul
Caḥīmde ḳalma ẕevḳī ol
Dilerseñ saña ṭoġrı yol
Gel iḳrāra ir iḳrāra

4. Olurise ḳula tevfīḳ
Bulup Ḥaḳḳ'ı ider taṣdīḳ
Necībā ḳavl-i Ḥaḳ taḥḳīḳ
Gel iḳrāra ir iḳrāra

---

91. 1B 71[a], 2B 34[b].

92.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Bizi nār-ı caḥīme yaḳma yā Rab
Rasūlüñ Muṣṭafā'nıñ ḥürmetine
Olan kār-ı saḳīme bakma yā Rab
Rasūlüñ Muṣṭafā'nıñ ḥürmetine

2. Der-i pākıñdur[ur] maṭlūb-ı aʿlā
Bu derde irişüp esnāya ednā
Ḫalāṣ it nefsimizden eyle ifnā
Rasūlüñ Muṣṭafā'nıñ ḥürmetine

3. Didiñ *lā-taḳnaṭū min-raḥmeti'llāh*
Kerem ḳıl olalım maḳbūl-i dergāh
Ümīddir dil ola esrāra āgāh
Rasūlüñ Muṣṭafā'nıñ ḥürmetine

4. İlāhī eyle vaṣlıñ ile iḥsān
Ḳoma nāliş ile pür-āh u efġān
Necīb olsun seniñ ʿaşḳıñda her ān
Rasūlüñ Muṣṭafā'nıñ ḥürmetine

---

92. **2B 18[a].** Şiirin başında "Gofte-i Necīb sellemehu'llāhu" yazmaktadır.

93.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Derūnın eyleyen taṭhīr sivādan
Bugün şevḳile Ḥaḳ Hū dimesün mi
Özün tebʿīd iden külli hevādan
Bugün şevḳile Ḥaḳ Hū dimesün mi

2. Olan mest şerbet-i sevdā-yı Ḥaḳ'dan
İrer cemʿa rehā bulduḳda farḳdan
Bulan vaḥdet rumūzun her varaḳdan
Bugün şevḳile Ḥaḳ Hū dimesün mi

3. Nedīm ola aña ṭıfl-ı maʿānī
Bulur cānı ḥayāt-ı cāvidānī
Göñülden isteyen ʿaşḳıla anı
Bugün şevḳile Ḥaḳ Hū dimesün mi

4. **Necībā** bülbül-i cān düşdi zāra
Gül-i maḳṣūd irişdi çün bahāra
Mulāḳat isteyenler vaṣl-ı yāra
Bugün şevḳile Ḥaḳ Hū dimesün mi

---

[93]. 1B 18[b], 2B 17[a].

4. / düşdi zāra: düşdi rāh 2B.

94.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Yā ilāhī pür-ẕünūbem ʿafvıñile ḳıl rehā
Ẕerre-i iḥsānile setr it ʿuyūbumı şehā
Āsitānıñdan cüdā itme beni rūz-ı cezā
Enbiyā vü mürselīn içre ḫacīl itme beni

2. Ḥażret-i sulṭān-ı dīn faḫru'l-verānıñ ʿaşḳına
Server-i ʿālem Muḥammed Muṣṭafā'nıñ ʿaşḳına
Ol ḥabībiñ nūr-ı ʿayn-ı aṣfiyānıñ ʿaşḳına
Enbiyā vü mürselīn içre ḫacīl itme beni

3. Ḳıl **Necīb**-i derdmendi naẓre-i ʿafva nişān
Cürmüni maḥv eyle it şāyeste-i ḥūr-ı cinān
O żaʿīfiñ dāʾimā vird-i zebānıdır hemān
Enbiyā vü mürselīn içre ḫacīl itme beni

---

94. M 88[a], AE 30[a].

1. / Yā İlāhī: Ḫudāyā men M.
/ Rehā: Hebā M.
2. /// Ol ḥabībiñ nūr-ı ʿayn-ı aṣfiyānıñ ʿaşḳına: Ol ḥabībiñ müctebānıñ nūr-ı ʿayn ʿaşḳına M.
3. // maḥv: ʿafv AE.

95.

Mefāʿīlün mefāʿīlün

Hezec + – – – / + – – –

1. ʿİnāyet oldı Mevlā'dan
Ṣafā-yı Muṣṭafā geldi
Nihāyet semt-i esnādan
Ṣafā-yı Muṣṭafā geldi

2. Dil oldı çün elīf-i Ḥaḳ
Sivādan sır olup muṭlaḳ
Getürdi hem nesīm-i ẕevḳ
Ṣafā-yı Muṣṭafā geldi

3. Nice dem āh u ḥasretle
Yanup dil nār-ı firḳatle
Seḥerde bād-ı vuṣlatla
Ṣafā-yı Muṣṭafā geldi

4. İrişdi būy-ı rūḥ-efzā
Meşām-ı cāna ʿıṭrāsā
Necībā feyżiñi_al ḥālā
Ṣafā-yı Muṣṭafā geldi

---

95. 1B 32ª.

96.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Bu güzergāh-ı fenāda olmadı bir şeyʾe bend
ʿAzm-i cānān itdi dāmād-ı Rasūlu'llāh ʿAlī
ʿĀḳibet tābūt-ı mevti ḳıldı kendüye semend
ʿAzm-i cānān itdi dāmād-ı Rasūlu'llāh ʿAlī

2. Ḥavza-i ʿadlinde penç sāl eylemiş idi ḳıyām
Ol dilīr ile ḫilāfet müddeti oldı tamām
Hem-sin olduḳda Rasūl'e geldi mevtiyle selām
ʿAzm-i cānān itdi dāmād-ı Rasūlu'llāh ʿAlī

3. Küḥl-i çeşm-i cānımızdır ḫāḳ-ı pāy-ı ʿizzeti
Dīde-i aʿdāya çekmiş idi mīl-i ḥasreti
Kāse-i dest-i ḳażādan içdi āḫir şerbeti
ʿAzm-i cānān itdi dāmād-ı Rasūlu'llāh ʿAlī

4. Defter-i külliyyet-i esmā idi o ḫoş-ḫiṣāl
Cebhesinde pertev-endāz oldı āyāt-ı Cemāl
Nüsḫa-i dünyāda gördi hep olanlar ḳīl ü ḳāl
ʿAzm-i cānān itdi dāmād-ı Rasūlu'llāh ʿAlī

5. Sırrı pākı āşinā oldı Cenāb-ı Ḥażret'e
Kūşe-i ḫalvetde irişdi maḳām-ı vaḥdete
İbtilāyile el urdı ẕevḳ-i vaṣl ü leẕẕete
ʿAzm-i cānān itdi dāmād-ı Rasūlu'llāh ʿAlī

---

96. **1B 42[b], 2B 11[a].** 2B nüshasında beşinci bend ikinci sıradadır. İkinci bend üçüncü sıradadır. Üçüncü bend dördüncü sıradadır. Dördüncü bend beşinci sıradadır.

6. Hem-dem oldı cevrile bu dünyede hep enbiyā
Çekdi aʿdā vü muḫālifden neler hem evliyā
İde mi şekvā **Necībā** ḫalḳa itmeden ḥibā
ʿAzm-i cānān itdi dāmād-ı Rasūlu'llāh ʿAlī

97.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün
Remel – + – – / – + – – /– + –

1. Bu cihāndır cāy-ı mātem bil anı
Aġla şimden gerü derdle yan yüri
Ġulġule vü nevḥa ṭutmuşdur bunı
Aġla şimden gerü derdle yan yüri

2. Nice bir ġafletdesiñ ey dil uyan
Pūte-i ʿaşḳ içre gel bir demde yan
Eşk-i çeşmiñ derdiñe olsun beyān
Aġla şimden gerü derdle yan yüri

3. Niceler ḫāk oldı yerlerde yatur
Fikr idüp ʿaḳlıñı başuña getür
Çāresin gör ḥāliñiñ işi bitür
Aġla şimden gerü derdle yan yüri

4. ʿİbret al ahbāb-ı mevtīden bugün
Zīr-i ḫākda ḳaldılar cümle bütün
İntibāh eyle **Necībā** geçdi gün
Aġla şimden gerü derdle yan yüri

---

97. 1B 62[a], 2B 22[b].

4. / ʿİbret al ahbāb-ı mevtīden bugün: Ø 2B.
// Zīr-i ḫākda ḳaldılar cümle bütün: Ø 2B.

98.

Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün

Hezec + – – – / + – – – / + – –

1. Seniñ ʿaşḳıñ meyinden kim ki içdi
Ebed ser-hoş olup dīvāne oldı
Cemāliñ şemʿini kim gördi seçdi
Düşüp şemʿa yanup pervāne oldı

2. Bulunmaz baḥr-ı ʿaşḳıñ müntehāsı
Girenler olmaz ʿavdet āşināsı
Ġarīḳ-i ʿaşḳ olan ʿāşıḳ cezāsı
Necīb vuṣlat degil mi ya ne oldı

99.

Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün

Remel – + – – / – + – – / – + – – / – + –

1. Dergeh-i faḫr-ı dü ʿālem firḳatiyle cümle dem
Āteş-i şevḳinde sīnem yandı çeşmim oldı nem
Nice bir yere firāḳ u ḥabs-i tende geşt idem
Key şeved der-vādī-i vaṣleş ḳarār u cā konem
Rūz-ı rüstā-ḫīz be-gīr ez-dest-i men meʾvā'l-ümem

---

98. **1B 82[a].**

99. **1B 19[b].**

1. (Ya Rasula'llah!) ne zaman senin vuslat vadinde yer tutacağım! Ey ümmetlerin sığınağı kıyamet günü elimden tut.

2. Medḥ iden çākerleriñ ẕāt-ı şerīfiñ ḳaṣd ider
Şerḥ-i naʿtıñla_intisāb saña eyā ḫayre'l-beşer
El-meded eyle **Necīb**-i derdmende bir naẓar
Men zi-tu muḥtāc-ı feyżem rūy ne-gerdānem zi-der
Ez-berāy-ı şevḳ be-evc-i naʿt-ı ū bu-k'şād per

2. Ben senin feyzine muhtacım onun için kapından dönmezem. (Ey muhatap!) Sen zevk ve şevkten onun na't semalarına kanat aç.

KAYNAKÇA

Abanus, Yaşar. *Edebiyatımızda Hz. Âdem*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Abdullah Endelüsî. *Arûzu'l-Endelüsî*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1255/1.

Abdullah Salahaddîn-i Uşşâkî. *Dîvân*. thk. Mehmet Akkuş. İstanbul: Eflatun Kitap, 2020.

Abdullah Salahaddîn-i Uşşâkî. *Hz. Peygambere Na'tlar (Dîvân-ı Nu'ût-ı Salâhî)*. thk. Mehmet Akkuş. Ankara: Kariyer Matbaacılık, 1999.

Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ*. çev. Mustafa Genç. 4 Cilt. İstanbul: Beka Yayınları, 2019.

Açıkel, Yusuf. "Nefsini Bilen Rabbini Bilir Hadis mi Kelam-ı Kibar mı?" *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1998), 173-200.

Afîfî, Ebu'l-Alâ. *Tasavvuf: İslam'da Manevî Hayat*. çev. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.

Ahmed Cevdet Paşa. *Belâgat-ı Osmâniyye*. Nişan Berberyân Matbaası, 1310.

Ahmed Kuddûsî. *Kuddûsî Dîvânı*. thk. Ahmet Doğan. Ankara: Akçağ Yayınevi, 2002.

Ahmed Ziyaüddîn. *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Orhan, 1018/2.

Ak, Coşkun. *Şair Padişahlar*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Başbakanlık Basımevi, 2001.

Ak, Murat. *Na'tlerin Tasavvufî Temelleri ve Na't Mecmuaları (Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Bölümü 1210, 1211 - Tenkitli Metin)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Akar, Metin. *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râcnâmeler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

Akarpınar, R. Bahar. *Türk Kültüründe Dini Törenler ve Mevlid Kutlamaları*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.

Akçay, Ali İhsan. "Edebiyatımızda Emir Sultan Methiyeleri". *Emir Sultan Sempozyum Bildirileri (05 Mayıs 2012)*. ed. Osman Çetin. 221-240. Bursa: Bursa Yıldırım Belediyesi, 2012.

Akdemir, Hikmet. *Belâgat: Meânî-Beyân-Bedî'*. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2021.

Akkaya, Hüseyin. *Osmanlı Türk Edebiyatında Süleyman Peygamber ve Şemseddin Sivâsî'nin Süleymâniyyesi : İnceleme, Tenkidli Metin ve Tıpkıbasım*. ed. Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin. 2 Cilt. Cambridge: Harvard Üniversitesi Yayınları, 1997.

Akkuş, Mehmet. "İsmail Rûmî". *İslam Ansiklopedisi*. 23/120. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Akot, Bülent. “Tasavvufî İrşad Metodu Olarak Sohbetin Fonksiyonu”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/31 (2014), 30-39.

Akpınar, İsa. *Klasik Türk Şiirinde Tevhid (Başlangıçtan XVI. Asrın Sonuna Kadar)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Aktaş, Hasan. *Klasik Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*. İstanbul: Yort Savul Yayınları, 2004.

Aktaş, Şerif. *Edebiyatta Üslup ve Problemleri*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 2007.

Akün, Ömer Faruk. “Divan Edebiyatı”. *İslam Ansiklopedisi*. 9/389-427. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Albayrak, Nurettin. “Cem”. *İslam Ansiklopedisi*. 7/279-280. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Albayrak, Nurettin. “İbrâhim b. Edhem”. *İslam Ansiklopedisi*. 21/295-296. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Ali Emîrî. *Ali Emîrî Dîvânı*. ed. Günay Kut. thk. Sadık Yazar-Mustafa Uğurlu Aslan. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2020.

Ali Emîrî. *Cevâhirü’l-mülük*. 2 Cilt. İstanbul: Asr Matbaası, 1319.

Ali Emîrî. *Cevâhirü’l-mülük*. thk. İdris Kadıoğlu vd. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği, 2013.

Ali Emîrî. *Tahmîs-i Sultan Ahmed-i Sâlîs*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, 529/2.

Alkan Günay, Nilüfer. *18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Alkan Günay, Nilüfer. “Bir Sosyal Ağ Analizi Çalışması: 18. Yüzyıl Sonlarında Bursa Âyanı”. *Gazi Akademik Bakış* 5/10 (Yaz 2012), 39-49.

Altuğ, Fatih. “Başka Türlü Bir Yaklaşım Mümkün mü?” *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4 Nazımdan Nesire Edebi Türler 25 Nisan 2008 Bildiriler*. 32-46. İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2009.

Ankaravî, İsmail Rusûhî. *Minhâcü’l-fukarâ*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, OE-yz-0585-01.

Arkun, Kemal. *Adalet Ustaları Sultan III. Mustafa Han*. İstanbul: Akademisyen Yayınevi, 2010.

Arpa, Recep. “Gazzîzâde Abdullâtif Efendi ve Fütûhâtü Kenzi’l-Kur’ân Adlı Fâtiha Sûresi Tefsiri”. *Osmanlı Toplumunda Kur’ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları-II*. 261-298. İstanbul: İlim Yayma Vakfı, 2013.

Arslan, Ahmet Turan. “Ezherî, Hâlid b. Abdullâh”. *İslam Ansiklopedisi*. 12/64-65. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Arslan, Mehmet-Erdoğan, Mehtap. *Kerbelâ Mersiyeleri.* Ankara: Grafiker Yayınları, 2009.

Artun, Erman. *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*. İstanbul: Kitabevi, 2010.

Aruçi, Muhammet. "Ulü'l-azm". *İslam Ansiklopedisi*. 42/294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Aşkar, Mustafa. *Niyazî-i Mısrî*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.

Aşkar, Mustafa - Demirli, Ekrem. "Niyâzî-i Mısrî". *İslam Ansiklopedisi*. 33/166-169. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Ateş, Süleyman. *İnsan ve İnsanüstü Ruh, Melek, Cin, İnsan*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979.

Ateş, Süleyman. *İslâm Tasavvufu*. Ankara: Pars Matbaası, t.y.

Atlansoy, Kadir. *Bursa Şairleri: Bursa Vefeyatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri*. Bursa: Asa Kitabevi,1998.

Attâr, Ferîdüddîn. *Tezkiretü'l-evliyâ*. thk. Süleyman Uludağ. Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1984.

Avcı, İsmail. *Türk Edebiyatında İskendernamler ve Ahmed-i Rıdvan'ın İskendernâme'si*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Ay, Alper. "Eşrefoğlu Rûmî Soyundan Bir Şair: Pir Hamdî Efendi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 30 (2023), 31-53.

Aydemir, Abdullah. *İslamî Kaynaklara Göre Peygamberler*. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Aydemir, Yaşar. "Türk Edebiyatında Kaside". *Bilig* 24 (Haziran 2003), 133-168.

Aydemir, Yaşar-Çeltik, Halil. "Redife Farklı Bir Bakış: Divan Şiirinde Ön Kafiye ve Ön Redif". *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 46 (2008), 193-214.

Aydoğmuş Yüce, Emine. *Abdurrahim Tırsî ve Divanı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Ayğan, Abdurrahim. *Osmanlılarda Silsile Geleneği ve Resimli Hanedan Silsilenameleri*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Aynur, Hatice. "Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre Türler". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4 Nazımdan Nesire Edebi Türler 25 Nisan 2008 Bildiriler*. ed. Hatice Aynur vd. 47-61. İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2009.

Azamat, Nihat. "Üftâde". *İslam Ansiklopedisi*. 42/282-283. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyyetü'l-ârifîn Esmâü'l-müellifîn ve Âsâru'l-musannifîn*. thk. Kilisli Rırat Bilge. 2 Cilt. İstanbul: MEB Yayınları, 1951.

Bahadıroğlu, Mustafa. *Üftade, Tasavvufî Görüşleri ve Celvetiye Tarikatı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990.

Bakırcı, Selami-Çöğenli, M. Sadi. "El-Endelusî ve Aruzla İlgili Eseri (Arûzu'l-endelusî)", *EKEV Akademi Dergisi* 9/25 (Güz 2005), 265-284.

Bakış, Rıza. *Hallâc'a Göre Varlık ve Dînî Tecrübe*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

Barkan, Ömer Lütfi. "Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)". *TTK Belgeler Dergisi* III/5-6 (Ankara 1966), 1-491.

Baş, Erdoğan. "Şeyhzâde". *İslam Ansiklopedisi*. 39/97-98. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Batuk, Cengiz - Pala, İskender. "Nemrûd". *İslam Ansiklopedisi*. 32/554-556. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Bektaş, Ekrem. "Klâsik Türk Şiirinde Hz. Eyyub ve Sabrı". *International Journal of Language Academy* 3/3 (2015), 107-123.

Beliğ, İsmail. *Nuhbetü'l-âsâr li Zeyli Zübdetü'l-Eş'ar*. thk. Abdülkerim Abdülkadiroğlu. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999.

Belviranlı, Ali Kemal. *Aruz ve Ahenk*. İstanbul: Nedve Yayınları, 1980.

Benli, Mehmet Sami. "Miftâhu'l-ulûm". *İslam Ansiklopedisi*. 30/20-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Beyatlı, Yahya Kemal. *Edebiyata Dair*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2012.

Bilgin, Azmi. "Tekke Edebiyatı". *İslam Ansiklopedisi*. 40/381-384. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirîn*. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1974.

Birışık, Abdülhamit. "Tefsir". *İslam Ansiklopedisi*. 40/281-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Bozkurt, Nebi. "Kitap". *İslam Ansiklopedisi*. 26/120-121. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *Sahîh-i Buhârî*. thk. Abdullah Feyzi Kocaer. Konya: Hüner Yayınları, 2008.

Bursa Sicilleri (1115). Milli Kütüphane, Bursa Şer'iyye Sicilleri B/188.

Bursa Sicilleri (1202), Milli Kütüphane, Bursa Şer'iyye Sicilleri, B/232.

Bursa Sicilleri (1174). Milli Kütüphane, Bursa Şer'iyye Sicilleri, B/193.

Bursa Sicilleri (1155). Milli Kütüphane, Bursa Şer'iyye Sicilleri, B/166.

Bursa Sicilleri (1199). Milli Kütüphane, Bursa Şer'iyye Sicilleri, B/222.

Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 Cilt. İstanbul: Mabaa-i Âmire, 1333, 1342.

Bursevî, Abdullah Veliyyüddîn. *Menâkıb-ı Eşrefzâde*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İstanbul, 0270.

Bursevî, Abdullah Veliyyüddîn. *Menâkıb-ı Eşrefzâde (Eşrefoğlu Rûmî'nin Menkıbeleri)*. thk. Abdullah Uçman. İstanbul: Kitabevi, 2009.

Canbulat, Mehmet. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. ed. İsmail Karagöz. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.

Canım, Rıdvan. *Divan Edebiyatında Türler*. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Baskı., 2010.

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: OTTO Yayınları, 2020.

Cebecioğlu, Ethem. *Hacı Bayram Veli*. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

Cebecioğlu, Ethem. "Hallac-ı Mansur". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXX (1988), 329-350.

Cengiz, Halil Erdoğan. "Divan Şiirinde Musammatlar". *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*. 291-429. Ankara: TDK Yayınları, 1986.

Cerrahoğlu, İsmail. "Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl". *İslam Ansiklopedisi*. 11/260-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Cici, Recep. "Muhsin-i Kayserî". *İslam Ansiklopedisi*. 31/48. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Cîlî, Abdülkerim. *İnsan-ı Kâmil*. çev. Abdülaziz Mecdi Tolun. İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.

Cîlî, Abdülkerim. *Varlık Mertebeleri: Meratib-i Vücud ve Beyan-ı Hakikat-ı İbtida-i Külli Mevcud*. çev. Abdülaziz Mecdi Tolun. thk. Ahmet Faruk Güney. İstanbul: Furkan Kitaplığı, 2006.

Coşan, Mahmud Es'ad. "Ebcet Hesabı İle Tarih Düşürme Sanatı". *Akademik Makaleler*. 77-102. İstanbul: Server Yayınları, 2017.

Coşkun, Menderes. *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.

Cumbur, Müjgan. "Necîbâ". *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. 6/572. Ankara: AKM Yayınları, 2006.

Çağlayan, Bünyamin. *Kerbela Mersiyeleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.

Çakır, Adalet. *Mehmet Rif'at Efendi'nin Nefhatü'r-Riyâzi'l-âliye Adlı Eserinin Işığında Anadolu'da Kâdirîlik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

Çakır, Mustafa Sefa. *Yahyâ Nazîm Dîvânı*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Çalık, Fatma. *Eşrefzâde İzzettin ve Tefsiri: "Enîsü'l-Cenân"*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.

Çanak, Aysemin. *Emir Sultan ve Vakıfları*. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Çavuşoğlu, Mehmed. "Kaside". *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*. 17-78. Ankara: TDK Yayınları, 1986.

Çavuşoğlu, Mehmed. "Şehzade Mustafa Mersiyeleri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 12 (İstanbul -1981 1980), 641-686.

Çelik, Ramazan. *Türk Edebiyatında İbrâhîm bin Edhem Velâyet-nâmeleri ve Adanalı Seyyid Nevrûz'un Velâyet-nâme-i İbrâhîm Edhem'i (İnceleme-Metin-İndeks)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

Çelik, Yüksel. "Tulumbacı". *İslam Ansiklopedisi*. 41/369-371. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Çeltik, Halil. "Mevlidin Şiire Yansıması: Mevlid Methiyeleri". *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi (ESTAD)* 5/3 (2022), 1260-1273.

Çetin, Nihad M. "Arûz". *İslam Ansiklopedisi*. 3/424-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Çetişli, İsmail. *Türk Şiirinde Hz. Peygamber 1860-2011*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 2012.

"Eşref-zâde Abdülkâdir Bursevî". *İslam Âlimleri Ansiklopedisi*. ed. Zeki Çıkman vd. 18/15-17. İstanbul: İhlas Batbacılık, ts.

Çınar, İbrahim. *Klasik Türk Edebiyatındaki Divanlarda Hz. Yusuf İle İlgili Unsurlar*. Kars: Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Çiftçi, Mehdin. *Süleymaniye Darulhadisi XVI-XVII. Asırlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Çiftçi, Ömer. *Fatîn Davud Hatimetü'l-eş'âr (Fatin Tezkiresi)*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

Çoban, Ahmet. *Edebiyatta Üslup Üzerine*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 2004.

Çolak, Ali. *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı*. Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2012.

Çöğenli, M. Sadi. "Mutarrîzî". *İslam Ansiklopedisi*. 31/375-377. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Demir, Abdullah. *İSNAD Atıf Sistemi 2. Edisyon*. Ankara: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2019.

Demir, Mustafa. *Hulâsatü'l-vefeyât (Bursa'da Medfûn Meşayihin Kısa Hayatı)*. Bursa: Bursa Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, 2014.

Demirci, Mehmet. *Nûr-ı Muhammedî*. İstanbul: Nefes Yayınları, 2013.

Demiryürek, Mehmet. "Şeyh-i Seb'alık Kurumu ve Osmanlı Esnaf Teşkilatı İçindeki Yeri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 66 (2013), 17-42.

Dere, Ömer Faruk. *Hat Sanatında Hafız Osman Efendi ve Ekolü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.

Dereli, Havva. *Klâsik Türk Edebiyatında Mûsâ Peygamber*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Dilçin, Cem. "Divan Şiirinde Gazel". *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*. 78-290. Ankara: TDK Yayınları, 1986.

Dilçin, Cem. "Divan Şiirindeki Paralel ve Ortak Söz Yapılarından Metin Eleştirisinde Yararlanma". *Türkoloji Dergisi* 13/1 (Ankara 2000), 33-66.

Dilçin, Cem. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları, 1995.

Dîvân (Mecmua). Konya: Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 6676.

Dîvân Mecmuası. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Uşşâkî Tekkesi, 328.

Dokgöz, Derviş. *Bursevî'nin Rûhu'l-beyân Tefsirindeki Usûlî ve Fıkhî Görüşleri*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Durmuş, İsmail. "Vezin". *İslam Ansiklopedisi*. 43/77-79. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Düzenli, Mesut Bayram-Bulak, Şahap. "Aruz Vezninin Türk Şiirine Tatbikinde Bavurulan İmlâ/Telaffuz Tasarrufları ve Mahiyetleri". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)* 43 (2018), 145-171.

Ekinci, Ramazan. *Vefeyât-ı Ayvansarâyî (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Emîr Buhârî, Emîniye, Baba Efendi, Eşrefzâde, Moralı, İsmaîl Hakkı Dergâhı Kütüphaneleri Demirbaş Defteri. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 5294.

Emîr Buhârî, Emîniye, Baba Efendi, Eşrefzâde, Moralı, İsmaîl Hakkı Dergâhı Kütüphaneleri Demirbaş Defteri. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 5291.

Eraslan, Kemal. "Yesevî'nin Fakr-nâme'si". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 22 (1976), 45-120.

Ercilasun, Ahmet Bican. *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dil Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 2011.

Erdem, Sümeyra. *Sultan III. Ahmed'in Bazı Eserlerinin Hat Sanatı Bakımından Tahlili*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sanatta Yeterlik Tezi, 2019.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.

Erdoğan, Mustafa. "Divan Şiirinde Ortak Mahlas Sorunu ve Kabûlî Örneği". *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi* 53 (2009), 55-82.

Erdoğan, Mustafa. *Türk Edebiyatında Muhammes*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım, 2005.

Erginli, Zafer (ed.). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.

Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Türk Musiki Antolojisi-Dinî Eserler*. 2 Cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1942.

Erkaya, Mahmud Esad. "Kur'ân Kıssaları Bağlamında Hz. Musa İle İlişkilendirilen Bazı Tasavvuf Kavramları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/41 (ts.), 1342-1353.

Erol, Mehmet. *Azbî Baba Divanı (İnceleme-Metin)*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

Ersoy, Ersen. "Şehrîzâde Muhammed Saîd Vahdetî'nin (ö.1764/65) Şairler Tezkiresi Mahzenü's-safâ Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şu'arâ Üzerine". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 7 (2011), 45-56.

Ertuğrul, İsmail Fenni. *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.

Ertuğrul, Muzaffer. *Hz. Musa-Hızır (as) Kıssası'nın Tasavvufî Yorumu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Ertürk, Mustafa. "Havz-ı Kevser". *İslam Ansiklopedisi*. 16/546-549. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Erünsal, İsmail E. "Lâmi'i Çelebi'nin Terekesi". *Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları*. ed. Cemal Kafadar - Gönül Alpay Tekin. 191-209. Harvard Üniversitesi, 2008.

Esad Mehmed Efendi. *Bağçe-i Safâ-endûz*. thk. Rıza Oğraş. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2018.

Eşref. *Dîvân-ı Eşref*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, 000163.

Eşrefoğlu Rûmî. *Eşrefoğlu Dîvânı*. thk. Asaf Hâlet Çelebi. İstanbul: Kapı Yayınları, 2020.

Eşrefoğlu Rûmî. *Müzekki'n-nüfûs*. thk. Abdullah Uçman. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.

Eşrefoğlu Rûmî. *Müzekki'n-nüfûs*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1125.

Eşrefzâde Abdülkâdir b. Ahmed İzzeddin. *Risale-i Ravzâtü'l-vâsilîn*. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 1301/2.

Eşrefzâde Abdülkâdir b. Ahmed İzzeddin. *Risale-i Sırr-ı Hak*. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 1301/1.

Eşrefzâde Abdülkâdir b. Ahmed İzzeddin. *Tasavvuf Risalesi*. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 722/3.

Eşrefzâde Abdülkâdir b. Ahmed İzzeddin. *Tasavvuf Risalesi*. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Burdur İl Halk Kütüphanesi, 15 Hk 1301/3.

Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi. *İlâhiyât Dîvânı*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1248.

Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi. *Muhtasaru Zübdetü'l-Beyân*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 997.

Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi. *Zübdetü'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 994.

Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi. *Zübdetü'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 995.

Eşrefzâde İzzeddîn. *Enîsü'l-cenân*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 976-986.

Eşrefzâde İzzeddîn. *Enîsü'l-cenân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Genel, 983.

Eşrefzâde İzzeddîn. *Enîsü'l-cenân (Yusuf Sûresi Tefsiri)*. İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 992.

Eşrefzâde İzzeddîn. *İlâhiyât Dîvânı*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1245.

Eşrefzâde İzzeddîn. *İlâhiyât Dîvânı*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, 296.

Eşrefzâde İzzeddîn. *İlâhiyât Dîvânı*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Tahir Ağa Tekkesi, 398.

Eşrefzâde İzzeddîn. *İlâhiyât Dîvânı*. Ankara: Milli Kütüphane, Yazma Eserler, 06 Mil yz 8878.

Eşrefzâde İzzeddîn. *Müşevvikü'l-uşşâk*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1167.

Evliya Çelebi, Muhammed Zıllî bin Dervîş. *Seyâhatnâme*. thk. Ahmed Cevdet. 10 Cilt. İstanbul: İkdam Matbaası, 1314.

Eyice, Semavi. "Hüdavendigar Külliyesi". *İslam Ansiklopedisi*. 18/290-295. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Fatîn Davud. *Fatîn Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*. thk. Ömer Çiftçi. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017.

Fayda, Mustafa. "Beyatü'r-rıdvân". *İslam Ansiklopedisi*. 6/39-40. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Gazzîzâde, Abdüllatîf. *Ravzâtü'l-muflihûn*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Orhan, 1041.

Gökalp, Haluk. *Türk Edebiyatında Manzum Tevhidler*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2016.

Gökdemir, Atila. *Türk İslam Edebiyatında Hz. Fatıma*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Gökmen, Sacide. *XVII. Yüzyıl Tasavvuf Edebiyatında Tevhidler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Göktaş, Vahit. *Hicri IV. Asır Buharâ'da Tasavvuf Kelâbâzî Örneği*. İstanbul: Meydan Yayınları, 2008.

Gül, Halime. *İbrahim bin Edhem ve Tasavvuf Tarihindeki Yeri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Güler, Büşra Nur. "Sîret-Nüzûl İlişkisi Bağlamında Bedir ve Hendek Savaşı'nda Meleklerin Yardımı Meselesi". *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 3/1 (2017), 43-74.

Gülsevin, Gürer. *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK Yayınları, 2011.

Gülsevin, Gürer-Boz, Erdoğan. *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2010.

Gümüşhanevî, Ahmed Ziyaüddîn. *Câmi'ü'l-usûl: Velîler ve Tarikatlarda Usûl*. çev. Rahmi Serin. İstanbul: Pamuk Yayınları, 1977.

Günel, Fuat. "Hira". *İslam Ansiklopedisi*. 18/121-122. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Güneş, Mustafa. *Eşrefoğlu Rûmî ve Divanı (İnceleme-Metin)*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.

Güneş, Mustafa. "İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Türk Edebiyatı Üzerindeki Etkisi: Gaybî, Hamdî ve Hilmi Yavuz". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 29 (2011), 125-152.

Güngör, Zülfikar. "Cenâb-ı Allah'la İlgili Edebî Eserler". *Türk İslam Edebiyatı El Kitabı*. ed. Ali Yılmaz. 147-172. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.

Güngör, Zülfikar. “Edebiyatımızda Hz. Peygamber Sevgisi”. *Diyanet Aylık Dergi* 161 (Mayıs 2004), 56-57.

Güngör, Zülfikar. *Osmanlı Padişahlarından Hz. Muhammed'e Na'tlar (Metin Şerhi)*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2009.

Güngör, Zülfikar. “Tahirü’l-Mevlevî’nin ‘Hallâc-ı Mansûr’a Dâir’ Risalesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXXIX/1 (1999), 581-597.

Güngör, Zülfikar. “Türk-İslâm Edebiyatının Kaynağı Olarak Hadisler”. *Hz. Muhammed ve Mesajı*. ed. M. Mahfuz Söylemez. 233-243. Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2014.

Güngör, Zülfikar. “Türk-İslam Edebiyatının Kaynağı Olarak Kur’ân-ı Kerim”. *İslâmî İlimler Dergisi I. Kur’an Sempozyumu (14-15 Ekim 2006)*. 178-188. Çorum: İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2007.

Gürer, Dilaver. *Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.

Güzel, Abdurrahman. *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 2012.

Güzel, Bilal. *Mehmed Fahreddin Bursavî ve Gülzâr-ı İrfân İsimli Biyografik Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Hacı Bektâş-ı Velî. *Makâlât*. thk. Ali Yılmaz vd. Ankara: TDV Yayınları, 2010.

Has, Şükrü Selim. “Halebî, İbrahim b. Muhammed”. *İslam Ansiklopedisi*. 15/231-232. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Horata, Osman. *Has Bahçede Hazan Vakti XVIII. Yüzyıl: Son Klasik Dönem Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 2009.

Horata, Osman. “Klasik Dönemde Hazan Rüzgârları: Klasik Dönem (1700-1800) Şiir”. *Türk Edebiyatı Tarihi*. 2/449-545. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007.

Hücvîrî, Ali b. Osman Cüllâbî. *Keşfu’l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.

İbn Arabî. *Fütûhât-ı Mekkiyye*. çev. Ekrem Demirli. 18 Cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.

İbn Arabî. *İlahî Aşk*. çev. Mahmut Kanık. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.

İbn Kayyim el-Cevziyye. *Kitâbu’r-rûh*. çev. Şaban Haklı. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.

İbn Mu’tez, Abdullah. *Tabakâtü’ş-şuarâ*. thk. Abdüssettâr Muhammed Farâc. Kahire: Dârü’l-Maârif, 3. Basım, ts.

İlhan, Azize. *Tasavvuf Dönemi Kaynak Eserlerinde Fakr Kavramı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

İlhan, Enes. *Lale Devrinde Gül Âşığı: III. Ahmed (Necîb) -Hayatı, Sanatı ve Divançesi-*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.

İmam Gazâlî. *İhyâu Ulûmi'd-dîn*. çev. Ahmet Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975.

İmam Gazâlî. *Kimyâ-yı Saâdet*. çev. Ali Arslan. 2 Cilt. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2004.

İmam Gazâlî. *Mişkâtü'l-envâr*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1966.

İmam-ı Rabbânî. *Mektûbât-ı Rabbânî*. çev. Abdulkadir Akçiçek. 2 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1977.

İnalcık, Halil. "15. Asır Türkiye İktisadî ve İctimaî Tarihî Kaynakları". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası [İstanbul İktisat Dergisi]* XV/1-4 (1953), 51-75.

İpekten, Haluk. *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.

İpşirli, Mehmet. "Mahzar". *İslam Ansiklopedisi*. 27/398-401. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

İsen, Mustafa. *Acıyı Bal Eylemek Türk Edebiyatında Mersiye*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 1994.

İsen, Mustafa. "Divan Edebiyatında Mahlasdaş Şairler". *Tezkireden Biyografiye*. 206-219. İstanbul: Kapı Yayınları, 2010.

İsen, Mustafa. *Latîfî Tezkiresi*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 1999.

İsen, Mustafa. "Mutasavvıflara, Sufî Şairlerce Yazılan Mersiyeler ve Sufî Düşüncesine Göre Ölüm". *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi* 7 (İstanbul 1993), 307-326.

İsen, Mustafa-Bilkan, Ali Fuat. *Sultan Şairler*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 1997.

İsen, Mustafa-Macit, Muhsin. *Türk Edebiyatında Tevhidler*. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

İslamoğlu, Abdülmecit. "Mustafa Azbî'nin Niyazî-i Mısrî'nin 'İçre' Redifli Gazeline Şerhi" 11/17 (2016), 35-68.

İslamoğlu, Abdülmecit. *Vâhib Ümmî Dîvânı'nın Dinî ve Tasavvufî Tahlîli*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2013.

İsmail Beliğ. *Nuhbetü'l-âsâr li-Zeyli Zübdetü'l-Eş'âr*. thk. Abdülkerim Abdülkadiroğlu. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1985.

Kafadar, Cemal. "Gazâ". *İslam Ansiklopedisi*. 13/427-429. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Kâfî, Hüsâmeddîn Hasan el-. *Şerh-i Îsâgûcî*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1193/2.

Kahraman, Abdullah (ed.). *İhvân-ı Safâ Risâleleri*. çev. Metin Özdemir vd. 5 Cilt. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.

Kam, Ferit. *Vahdet-i Vücûd*. thk. Ethem Cebecioğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994.

Kandemir, M. Yaşar. "Fâtıma". *İslam Ansiklopedisi*. 12/219-223. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Kaplanoğlu, Raif. *Bursalı Şair Yazar ve Ünlüler Ansiklopedisi*. Bursa: Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, 1998.

Kara, Abdullah. *İzzî Dîvânı (Tenkitli Metin-İnceleme)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Kara, Mustafa. "Abdülkâdir Necîb Efendi ve Mevlid'i". *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 4*. 269-297. Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, 2005.

Kara, Mustafa. *Anadolu'nun Üç Ermişi (Yunus Emre, Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî-i Mısrî)*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.

Kara, Mustafa. *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2017.

Kara, Mustafa. "Eşrefiyye". *İslam Ansiklopedisi*. 11/477-479. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Kara, Mustafa. *Eşrefoğlu Rûmî*. Ankara: TDV Yayınları, 1995.

Kara, Mustafa. "Melâmetiye". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası [İstanbul İktisat Dergisi]* 43/1-4 (İstanbul 1987), 561-598.

Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.

Kara, Mustafa-Atlansoy, Kadir. *Bursa Dergâhları: Yâdigâr-ı Şemsî I-II*. Bursa: Uludağ Yayınları, 1997.

Kara, Yusuf Bilal. *Osmanlı Dönemi Popüler Tasavvuf Eserlerinde Vahdet-i Vücûd*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

Karabey, Turgut. *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2015.

Karabıyık, Edibali. *Türk Şiirinde Kâdirî Gelenek*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Karagöz, İsmail. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. ed. İsmail Karagöz. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.

Karakoç, Sezai. "Birkaç Söz". *Hazreti Peygambere Şiirler Antololisi Na'tlar*. thk. Abdullah Öztemiz Hacıtahiroğlu. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1966.

Karaköse, Şaban. *Gazzîzâde Abdüllatîf ve Mergûbü's-sâlikîn Adlı Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Karakurt, Emine. *Millet Kütüphanesi Ali Emîri Manzum Koleksiyonu 632 No'lu Şiir Mecmuası (iİnceleme-Metin) ve Mestap'a Göre Tasnifi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Karaman, Fikret. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. ed. İsmail Karagöz. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.

Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Me'âl ve Tefsiri*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

Karasu, Hamit. *1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı'nda Ayanların Rolü*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Karataş, Ali İhsan. "XVIII. Yüzyılda Bursa Halkının Ekonomik Yapısı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2006), 231-264.

Karataş, Şuayip. *Kur'ân'ın Konusu Olarak Melekler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Karavelioğlu, Murat A. "Millet Kütüphanesi AE Manzum Koleksiyonunda Bulunan Bazı Türkçe Şiir Mecmuaları". *Dîvânu Lügâti't-Türk'ten Senglâh'a Türkçe - Doğumunun 60. Yında Mustafa Kaçalin Armağanı-*. ed. Mehmet Ölmez vd. 427-465. İstanbul: Kesit Yayınları, 2017.

Kartal, Ahmet. *Doğunun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevi*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2018.

Kartallıoğlu, Yavuz. *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16,17,18. Yüzyıllar)*. Ankara: TDK Yayınları, 2011.

Kasım, İsmail. *Tasavvufta İrşad ve Mürşide Teslimiyet*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Kâşânî, Abdurrezzak. *Sûfilerin Kavramları Istılâhâtu's-sûfiyye*. thk. Abdurrezzak Tek. Bursa: Bursa Akademi Yayınları, 2014.

Kâşânî, Abdurrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü: Letâ'ifü'l-a'lâm fî işarâtı ehli'l-ilhâm*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.

Kavakçı, Yusuf Ziya. *İslam Araştırmalarında Usûl*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.

Kavruk, Hasan. "Hatıraları Işığında Niyazi Mısrî". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 39 (2009), 395-409.

Kavruk, Hasan. *Niyâzî-i Mısrî Hayatı Sanatı Eserleri ve Türkçe Şiirleri*. Malatya: Malatya Belediyesi Kütür Yayınları, 2004.

Kayalık Şahin, Duygu. "Yahyâ'nın Şefaatnâme'si". *ATEBE (Dinî Araştırmalar Dergisi)* 8 (2022), 211-231.

Kayserî, Abdülmuhsin el-. *Şerhu Arûzi'l-Endelüsî*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1195/2.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn (Terâcimü Musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye)*. 4 Cilt. Beyrut: Müessetü'r-risâle, 1414.

Kelâbâzî. *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.

Keleş, Reyhan. *Divan Şiirinde Lafzî Âyet ve Hadis İktibasları*. İstanbul: Kitabevi, 2016.

Kemikli, Bilal. *Sûfi Şairin İzinde: Şiir ve Hikmet*. İstanbul: Kitabevi, 2020.

Kemikli, Bilal. *Sûfi Şairin İzinde Şiir ve İrfan*. İstanbul: Kitabevi, 2017.

Kemikli, Bilal. *Sun'ullâh- Gaybî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. İstanbul: MEB Yayınları, 2000er

Kemikli, Bilal. *Türk-İslâm Edebiyatı El Kitabı*. ed. Alim Yıldız. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.

Kepecioğlu, Kamil. *Bursa Kütüğü*. 4 Cilt. Bursa: Bursa Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, 2009.

Kesik, Beyhan. "Necîbâ (Necîb), Eşref-zâde Seyyid Hacı Abdülkadir Necîb Efendi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim 20 Ocak 2023. https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/neciba-necib-esrefzade-seyyid-haci

Keskin, Raşit. *Tahmis-i Dervîş Azbî Dîvân-ı Mısrî Efendi'nin Karşılaştırmalı Tahlili*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Keskinkılıç, Esra. *Eşrefoğlu Rûmî Tarîkatnâme*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

Kılıç, Mahmud Erol. *Sûfî ve Şiir Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*. İstanbul: Sufi Kitap Yayınları, 2017.

Kılıç, Ünal. *Yezid b. Muaviye*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.

Kılıçkaya, Müge. *İstanbul Deniz Müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi Sancakları*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Kısakürek, Necip Fazıl. *Çile*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2009.

Kiraz, Seydi. "Türk İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz. İsa". *EKEV Akademi Dergisi* 60 (2014), 261-280.

Kiraz, Seydi. *Dîvân-ı Lutfî (İnceleme Metin ve Dizin).* Konya: NEÜ Yayınları, 2022.

Kiremitçi, Ferdi. "Türk Tasavvuf Şiirinde Nazîre Geleneği Çerçevesinde Eşrefoğlu Rûmî, Sünbül Sinân ve Niyâzî-i Mısrî'nin 'Geldim' Redifli Şiirlerinin Karşılaştırılması". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/4 (2018), 2759-2779.

Koca, Ferhat. "Molla Hüsrev". *İslam Ansiklopedisi*. 30/250-254. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Kocatürk, Olcay. "Mehmed Şemseddin Efendi'nin Ezhâr-ı Şemsî Adlı Bursalı Şairler Tezkiresi". *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)* 4/2 (30 Aralık 2019), 93-114.

Koç Keskin, Neslihan. *Osmanlı Lale Şenlikleri: Çerâğân*. Ankara: Semih Yayıncılık, 2014.

Koçin, Abdulhakim. "Divan Şiirinde Hz. İsa". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/19 (2009), 69-104.

Koçin, Abdulhakim. *Türk Edebiyatında Münâcât*. Ankara: TDV Yayınları, 2011.

Koz, M. Sabri. "Âşık Edebiyatında Ortak Mahlas Sorunu". *I. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri*. 169-179. Eskişehir: Yunus Emre Kültür, Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 1987.

Köksal, M. Asım. *İslam Tarihi Hazret-i Muhammed (As.) ve İslâmiyet (Mekke Devri)*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1981.

Köksal, M. Asım. *İslam Tarihi Hazret-i Muhammed (As.) ve İslâmiyet (Medine Devri)*. 11 Cilt. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1981.

Köksal, M. Asım. *Peygamberler Tarihi*. 2 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2011.

Köksal, M. Fatih. *Mevlid-nâme*. Ankara: TDV Yayınları, 2011.

Köksal, M. Fatih. "Nazire". *İslam Ansiklopedisi*. 32/455-458. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Köksal, M. Fatih. *Sana Benzer Güzel Olmaz-Divan Şiirinde Nazire*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, ts.

Köksal, M. Fatih-Kütük, Rıfat. "Vesîletü'n-Necât'ın En Eski Nüshası ve Süleyman Çelebi'nin Bilinmeyen Şiirleri". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 28 (2022), 393-430.

Köktürk, Şahin. "Şefaat-name ve Pir Muhammed'in Şefaatnamesi". *Turkish Studies* 9/6 (2014), 761-771.

Köprülü, Fuat. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.

Kufacı, Osman. "Divan Şiirinde Ortak Mahlas Kullanımının Yol Açtığı Sorunlar ve Nâtıkî Dîvân'ı Örneği". *Vakıf İnsan Prof. Dr. Hikmet Özdemir*. 551-581. İstanbul: Kriter Yayınları, 2019.

Kumbar, Özlem. "Lale Çırağanı Nedir?" *Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*. ed. İlyas Gökhan vd. 699-730. Konya: Laçin Yayıncılık, 2018.

Kurnaz, Cemal. "Bana Seni Gerek Seni". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 39 (2009), 147-160.

Kurnaz, Cemal. *Eski Türk Edebiyatı*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2002.

Kurnaz, Cemal. *Münâcât Antolojisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Kurnaz, Cemal. "Tasavvuf Şiirinde Akşemseddin'in Yeri". *Divan Edebiyatı Yazıları*. 17-32. Ankara: Akçağ Yayınevi, 1997.

Kurnaz, Cemal-Çeltik, Halil. *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*. Ankara: Kurgan Edebiyat, 2013.

Kuşçu, Ali. *Şerhü'r-risâleti'l-vaz'iyye*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1272.

Kuşeyrî, Abdülkerim. *Letâ'ifü'l-işârât (İlahî Kelam'ın Sırları)*. çev. Ekrem Demirli. 6 Cilt. İstanbul: Fikriyat Yayınları, 2020.

Kuşeyrî, Abdülkerim. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.

Külekçi, Numan. *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 2011.

Kütüphane Demirbaş Defteri. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 5295.

Macit, Muhsin. *Divân Şiirinde Âhenk Unsurları*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 1996.

Mecmua. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1243.

Mehmed Râşid. *Zübdetü'l-vekâyi der-Belde-i Celîle-i Burusa*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih, 89.

Mehmed Sirâceddîn. *Mecma'-i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ*. thk. Mehmet Arslan. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2018.

Mehmed Şemseddîn. *Ezhâr-ı Şemsî*. Bursa: Mustafa Kara Özel Koleksiyonu.

Mehmed Şemseddîn. *Yâdigâr-ı Şemsî*. Bursa: Matbaa-i Vilâyet, 1332.

Mehmed Tevfik. *Kâfile-i Şu'arâ*. thk. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz vd. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017.

Mehmed Tevfik. *Mecmûatü't-terâcim*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 192.

Mekkî, Ebû Tâlib el-. *Kûtu'l-Kulûb (Kalplerin Azığı)*. çev. Yakup Çiçek-Dilaver Selvi. 4 Cilt. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2019.

Mengi, Mine. "Eski Edebiyatımızın Mersiyelerine Toplu Bir Bakış". *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2 (zmir 1983), 91-101.

Mermer, Ahmet-Koç Keskin, Neslihan. *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 2021.

Mert, Özcan. "Âyan". *İslam Ansiklopedisi*. 4/195-198. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Mevlânâ, Celâleddin Rûmî. *Mesnevî-i Ma'nevî*. çev. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2015.

Mîrzâzâde, Mehmed Sâlim. *Tezkiretü'ş-şuarâ*. thk. Adnan İnce. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2018.

Molla Câmî. *Nefahâtü'l-üns min-Hadarâti'l-kuds*. çev. Lâmi'î Çelebi. thk. Abdulkadir Akçiçek. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2020.

Muallim Nâcî. *Istılâhât-ı Edebiyye*. İstanbul: Şirket-i Mertebe Matbaası, 1307.

Muhyiddîn İbn Arabî. "Kitâbü'l-Celâl ve'l-Cemâl". çev. Vahdettin İnce. *Resa'ilu İbn Arabî*. 1/14-28. İstanbul: Kitsan Yayınevi, 2005.

Muhyiddîn Muhammed Tâlîşî. *Şerh-i Îsâgûcî*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1168.

Muhyiddîn Tâlişî. *Hâşiye 'alâ Îsâgûcî*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1195/1.

Muslu, Ramazan. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.

Muslu, Ramazan. "Temelleri İznik'te Atılan Bir Tasavvuf Yolu 'Eşrefiyye'". *Uluslararası İznik Sempozyumu 2005*. İznik: İznik Belediyesi Kültür Yayınları, 2005.

Muslu, Ramazan. *XVIII. Asır Anadolu'da Tasavvuf*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

Mustafa Nuri Paşa. *Natâyicü'l-vukûat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*. thk. Neşet Çağatay. Ankara: TTK Yayınları, 1995.

Mutarrîzî, Ebu'l-feth. *el-Misbâh fi'n-Nahv*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1286/1.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim Muhtasarı*. thk. Abdullah Feyzi Kocaer. 2 Cilt. Konya: Hüner Yayınları, 2005.

Namlı, Abdullah. *Kader İnancının Dini Temelleri*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Namlı, Abdullah. "Yezîd'e Lânet Edilmesi Meselesi". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2019), 7-22.

Nazik, Sıtkı. "Klasik Türk Şiirindeki Sevgili Anlayışının Hurilerle İrtibatı". *Turkish Studies* 12/15 (2017), 461-488.

Nazik, Sıtkı. *Klasik Türk Şiirinde Cennet ve Cehennem*. ed. Hatice Bahtiyar. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2019.

Necîb. *Sultan Ahmed-i Sâlîs Hazretlerinin Gazeliyâtı*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, 529/1.

Nesâî. *Sünenü'n-nesâî*. 9 Cilt. Beyrut: Mektebü'l-matbûâti'l-İslâmiyye, 1983.

Niyâzî Mısrî. *Niyâzî Mısrî Dîvânı*. thk. Kenan Erdoğan. Ankara: Akçağ Yayınevi, 2008.

Nûrî, Ahmad. *Pîşdâdiyân ve Keyâniyân*. Tahran: İntişârât-ı Mersâ, 1382.

Oğuz, Muhammed İhsan. *İslam Tasavvufunda Vahdet-i Vücûd*. Kastamonu, 1976.

Oğuz, Mustafa - Akgündüz, Ahmet. "Hüccet". *İslam Ansiklopedisi*. 18/446-450. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Okay, M. Orhan. *Poetika Dersleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.

Olgun, Tahir. *Edebiyat Lügatı*. İstanbul: Asar-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyat, 1936.

Onay, Ebru. *III. Ahmed Devri Osmanlı Şiirinde Sosyal Ağlar ve Edebî Prestij*. Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

Osmanlı Devlet Arşivi, *[C.EV.]*, 084.04188.001.

Osmanlı Devlet Arşivi, *[AE.SSLM.III]*, 203-12121-1.

Osmanlı Devlet Arşivi, *[AE.SMHD.I.]*, 264-21367-001.

Osmanlı Devlet Arşivi, *[C..EV..]*, 108-5382-1.

Osmanlı Devlet Arşivi, *[TS.MA.d]*, No 2384/7.

Osman Nevres. *Osman Nevres Dîvânı*. thk. Bayram Ali Kaya. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2020.

Öcalan, Hasan Basri. *Bursa'da Tasavvuf Kültürü (XVII. Yüzyıl)*. Bursa: Gaye Kitabevi, 2000.

Öcalan, Hasan Basri. "Eşrefoğlu'nun İzinde Bir Sûfî: Şeyh İzzeddin Efendi ve Meclis-i Şerif'i". *İznikli Gönül Adamı Eşrefoğlu Rûmî*. ed. Bilal Kemikli. 290-310. İznik: Uludağ Yayınları, 2010.

Özcan, Abdülkadir. "Cumhuriyet Döneminde Tenkitli Metin Neşri Çalışmaları ve Bazı Teklifler". *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu*. ed. Mehmet Öz. 117-124. Ankara: TDK Yayınları, 2011.

Özcan, Abdülkadir. "Lala Şahin Paşa". *İslam Ansiklopedisi*. 27/77-78. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Özdemir, Mehmet. *Neccâr-zâde Rızâ Dîvânı*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.

Özen, Şevket Şahin. *Kadirîlik'te Âdâb ve Merâsimler (Eşrefiyye-Rûmiyye)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Özkan, Ahmet. *Eşrefoğlu Rûmî Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Eşrefiyye Tarikatı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Özkan, İsmail Hakkı. "Hisar". *İslam Ansiklopedisi*. 18/126-127. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Özkan, İsmail Hakkı. "Nevâ". *İslam Ansiklopedisi*. 33/27-28. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Özkaya, Yücel. "Mütesellim". *İslam Ansiklopedisi*. 32/203-204. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Özkaya, Yücel. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*. Ankara: TTK Yayınları, 1994.

Özön, Mustafa Nihat. *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1954.

Öztürk, Erdem Can. "Yunus Emre ve Ahmed-i Yesevî'den Hareketle 'Bana Seni Gerek Seni' Eksenindeki Manzumeler Üzerine Genel Bir Mukayese". *Yunus Emre Hayatı-Düşünceleri-Eserleri*. thk. Celalettin Vatandaş. 481-499. Ankara: TBMM Basımevi, 2022.

Özvar, Erol. "Voyvoda". *İslam Ansiklopedisi*. 43/129-131. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Pala, İskender. "Fuzûlî'nin Kafiye Örgüsü". *Fuzûlî Kitabı (500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri)*. 119-128. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1996.

Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2020.

Pamuk, Şevket. "Kuruş". *İslam Ansiklopedisi*. 26/458-459. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

Parlakkılıç Mucan, Ayşe. *Türk İslam Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler ve Urlalı Ya'kûb Oğlu Hüseyin'in Miftâh-ı Cennet'i*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Pekolcay, A. Necla. "Ahmed Yesevî'den Yunus Emre'ye Uzanan Müşterek İnanç İzleri". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 3 (1997), 19-30.

Pekolcay, A. Necla. “Mevlid”. *İslam Ansiklopedisi*. 29/485-486. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Pekolcay, A. Necla-Uçman, Abdullah. “Eşrefoğlu Rûmî”. *İslam Ansiklopedisi*. 11/480-482. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Râgıb Paşa. *Sefînetü’n-necâ İlmen ilâ’llâhi ilticâ*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1247.

Râmiz. *Âdâb-ı Zurafâ*. thk. Sadık Erdem. Ankara: AKM Yayınları, 1994.

Râzî, Fahruddîn er-. *Tefsîr-i Kebîr (Mefâtihü’l-gayb)*. çev. Suat Yıldırım vd. 23 Cilt. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2002.

Saadeddîn Taftazânî. *Şerhu’l-akâidi’n-Nesefî*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1180.

Sadreddîn Konevî. *Vahdet-i Vucût ve Esâsları*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.

Sallâbî, Ali Muhammed. *Hz. Hüseyin ve Kerbela*. çev. Şerafettin Şenaslan. İstanbul: Ravza Yayınları, 2010.

Sallâbî, Ali Muhammed Muhammed. *Mü’minlerin Emiri Hz. Ali (Hayatı Şahsiyeti ve Yaşadığı Çağ)*. çev. Şerafettin Şenaslan. İstanbul: Ravza Yayınları, 2008.

Saraç, M. A. Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi -Biçim, Ölçü, Kafiye-*. İstanbul: 3F Yayınları, 2007.

Saraç, M. A. Yekta. *Klasik Türk Edebiyat Bilgisi Belâgat*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2010.

Saraç, M. A. Yekta-Çiçekler, Mustafa. “Kemalpaşazâde’nin Kâfiye Risâlesi”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* XXVIII (1998), 445-477.

Sarıcaoğlu, Fikret. *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*. İstanbul: TATAV Yayınları, 2001.

Sayın, Esma. *Tasavvuf Kültüründe İbadetler “Hac Örneği”*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

Selçuk, Bahir vd. *Söz ve Sihir Arasında Edebî Sanatlar*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2015.

Serin, Muhittin. *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2010.

Serrâc Tûsî, Ebû Nasr. *İslam Tasavvufu el-Lüma’*. çev. H. Kamil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.

Sır Dündar, Ayşe Nur. *Hulâsatü’l-vefeyât (Giriş, İnceleme, Metin Tıpkıbasım)*. 2 Cilt. İstanbul: Kesit Yayınları, 2015.

Silâhdârzâde Mehmed Emin. *Tezkire-i Silâhdârzâde*. thk. Furkan Öztürk. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2018.

Sinan Paşa. *Tazarru’-nâme*. thk. Mertol Tulum. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2014.

Söğüt, Engin. *İsmâ'il Hakkı Bursevî'nin Kenz-i Mahfî Risâlesi Muhtevâ ve Tahlîli*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Sunar, Cavit. *İmam Rabbanî-İbn Arabî Vahdet-i Şühûd-Vahdet-i Vücûd Meselesi*. Ankara: Resimli Posta Matbaası, 1960.

Sühreverdî. *Avârifü'l-me'ârif: Tasavvufun Esasları*. çev. H. Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz. İstanbul: Erkam Yayınları, 1989.

Süleyman Çelebi. *Mevlid (Vesîletü'n-necât)*. thk. Faruk Timurtaş. İstanbul: MEB Yayınları, 1970.

Süleyman Çelebi. *Vesîletü'n-necât (Mevlid)*. thk. Mehmet Akkuş-Uğur Derman. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.

Süleyman Hâlis. *Vefeyâtnâme*. Bursa: Mustafa Kara Özel Koleksiyonu.

Senûsî, Ömer et-Tilimsânî es-. *Ümmü'l-berâhin*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 1182/1.

Şefkat. *Tekire-i Şuarâ-yı Şefkat-i Bağdâdî*. thk. Filiz Kılıç. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017.

Şehrîzâde Vahdetî. *Mahzenü's-safâ Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şuarâ*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Mc. O., 00074/1.

Şemseddîn Sâmî. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Nadir Eserler Kitaplığı, 2016.

Şen, Bahar. *Tennûrîzâde ve Hediyyetü'l-Fukarâ Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey. *Tezkiretü'ş-şuarâ*. thk. Mehmet Nuri Çınarcı. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019.

Şeyhzâde Muhyiddîn. *Hâşiye 'alâ Envâri't-tenzîl*. Bursa: İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel, 943-944.

Tanman, Baha. "Emir Sultan Külliyesi". *İslam Ansiklopedisi*. 11/148-151. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Beş Şehir*. Dergâh Yayınları, 2008.

Tanyıldız, Ahmet. "Nesîmî'ye Atfedilen Bazı Yeni Şiirler Üzerine Bir Değerlendirme". *Nesîmî Kitabı*. 147-175. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2019.

Tarlan, Ali Nihat. *Metinler Şerhi'ne Dair*. İstanbul: Sühulet Basımevi, 1937.

Taşkesenlioğlu, Lokman. *Klasik Türk Edebiyatında Lokman Hekim*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2019.

Taşköprîzâde. *Şerhü Risâle fî Âdâbi'l-bahs*. Ankara: Milli Kütüphane, Eskişehir İl Halk Kütüphanesi, 26 Hk 595/5.

Tatcı, Mustafa. *Hayretî'nin Dinî-Tasavvufî Dünyası*. İstanbul: H Yayınları, 2006.

Tatcı, Mustafa. *Niyâzî-i Mısrî Halvetî Dîvân-ı İlâhiyât -Seçmeler-*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.

Tatcı, Mustafa. “Tasavvuf Edebiyatı’nda Şathiyât-ı Sûfiyâne Geleneği”. *Türk Kültürü* XXIV/267 (Temmuz 1985), 481-486.

Tatcı, Mustafa. *Yûnus Emre Dîvânı İnceleme*. İstanbul: H Yayınları, 2008.

Tatcı, Mustafa-Kurnaz, Cemal. *Hû Şiirleri*. İstanbul: H Yayınları, 2016.

Tavman, Nuran. *Nûr Ayetinin Tasavvufî Yorumları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Tek, Abdurrezzak. *19. Yüzyılda Bursa’da Bir Nakşi Mesnevihan- Mehmed Emin Kerküki*. Bursa: Bursa Akademi Yayınları, 2019.

Tek, Abdurrezzak. “Bursa’da Kâdirî Tekkeleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2010), 143-182.

Tekdemir, Volkan. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık Kurumu ve Bursa Ayanları: 1750-1800*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Tekeli, Hamdi. *Gazzîzâde Abdüllatif’in Hayatı, Eserleri ve Vâkıât’ı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.

Tenik, Ali. *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.

Tenik, Ali-Göktaş, Vahit. “Tasavvuf Bilgisi: Allah’ı Allah’la Bilmek”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 14/1 (2016), 177-202.

Tennûrîzâde, Mustafa. *Hediyyetü’l-fukarâ*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Şer’iyye, 1129.

Timurtaş, Faruk. *Eski Türkiye Türkçesi XI. Yüzyıl (Gramer-Metin-Sözlük)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981.

Tolasa, Harun. *16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi -Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre-*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 2002.

Tolasa, Harun. “18. yy.’da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü Müstakimzade’nin Istılahatü’ş-şi’riye’si II”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* 24/25 (1986), 363-380.

Tolasa, Harun. “Divan Şairlerinin Kendi Şiirleri Üzerine Düşünce ve Değerlendirmeleri”. *Türk Dili Dil ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 1 (zmir 1982), 15-46.

Topaloğlu, Bekir. “Âhiret”. *İslam Ansiklopedisi*. 1/543-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2017.

Tosun, Necdet. “İmam-ı Rabbânî’ye Göre Vahdet-i Vücûd ve Vahdet-i Şühûd”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 23 (İbn Arabî Özel Sayısı-2) (2009), 181-192.

Tosyalıoğlu, Betül. *Emânet Risâleleri ve Tasavvufta Emânet Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Tulum, Mertol. *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul: Menâkıbü’l-kudsiyye Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: Deniz Kitabevi, 2000.

Tuman, Nâil. *Tuhfe-i Nâilî-Dîvân Şâirlerinin Muhtasar Biyografisi*. thk. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı. 2 Cilt. Ankara: Bizim Büro Basımevi, Tıpkıbasım., 2001.

Tuncer, Şaduman. *Sultan III. Ahmed*. İstanbul: Timaş Akademi Yayınları, 2023.

Tuncer Şaduman. *Bir Padişaha Yakından Bakmak: Günlük Yaşam ve Yakın Çevre Özelinde Sultan III. Ahmed'in Hayatı.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

Tunç, Vehbi. *Edebiyat Geleneğimizde Hallâc-ı Mansûr İmgesi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Türcan, Salih. *Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümü -İbn Kesir (ö. 774/1373) Tefsiri Örneği Üzerinden-*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.

Türk, İdris. *Tasavvuf Düşüncesinde İbadetlerin İç Anlamı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.

Türk, İdris. "Tasavvufî Açıdan Kurban". *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 7/14 (2014), 43-58.

Türkdoğan, Melike Gökcan. *Klasik Türk Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.

Türkoğlu, Sabahaddin. "Cübbe". *İslam Ansiklopedisi*. 8/102-103. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Türkoğlu, Serkan. "Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyinler ve Bekâî'nin Kitâb-ı Kerbelâ Mesnevisi". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 58 (2017), 107-128.

Tüsterî, Sehl b. Abdullah. *Kur'an-ı Kerim'in İlk Tasavvufi Tefsiri: Tüsterî Tefsiri*. çev. Ömer Güngören - Mahmut Ulucan. İstanbul: Nefes Yayınları, 2022.

Uçman, Abdullah. "Edebiyat Eleştirisinde 'Devir' Faktörü". *Dergâh* 44 (Ekim 1993), 10-12.

Uludağ, Süleyman. "Abdülkâdir-i Geylânî". *İslam Ansiklopedisi*. 1/234-239. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1991.

Uludağ, Süleyman. "Celâl". *İslam Ansiklopedisi*. 7/240. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Uludağ, Süleyman. "Cemâl". *İslam Ansiklopedisi*. 7/296. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Uludağ, Süleyman. "İbâdet (Tasavvufta)". *İslam Ansiklopedisi*. 19/247-248. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Uludağ, Süleyman. "İşârî Tefsir". *İslam Ansiklopedisi*. 23/424-428. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Uludağ, Süleyman. *Tasavvufun Dili*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.

Ulusoy, Mehmed Şemseddîn. *Bursa Camileri ve Medreseleri Medâr-ı Şemsî-Devvâr-ı Şemsî*. thk. Mustafa Kara vd. Bursa: Orhangazi Belediyesi Yayınları, 2021.

Ulusoy, Mehmed Şemseddîn. *Niyâzî-i Mısrî'nin İzinde Bir Ömür Seyahat Dildâr-ı Şemsî*. thk. Mustafa Kara - Yusuf Kabakçı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.

Unat, Faik Reşit. *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*. Ankara: TTK Yayınları, 1988.

Usta, Muhiddin. *Tabibzâde Mehmed Şükri Efendi ve Silsile-i Sufiyye*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Uysal, Muhittin. *Tasavvuf Kültüründe Hadis*. Ensar Neşriyat, 2012.

Uzun, Mustafa İsmet. "İslamî Türk Edebiyatında Hz. İbrahim". *Hz. İbrahim 1. Hz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri*. ed. Ali Bakkal. 203-213. Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 1997.

Uzun, Mustafa İsmet. "Yazıcıoğlu Mehmed Efendi". *İslam Ansiklopedisi*. 43/262-264. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Uzun, Şerife. *16. Yüzyıl Klasik Türk Edebiyatında Tevhid*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Ünver, İsmail. "Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler". *Türkoloji Dergisi* 11/1 (1993), 51-89.

Ünver, İsmail. "Mesnevi". *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*. 430-564. Ankara: TDK Yayınları, 1986.

Üzer Altuner, Nuran. *Safâyî ve Tezkiresi İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.

Vahid Çabuk. *Saraydan Şiirler*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016.

Vâkidî, Ebu Abdullah b. Ömer. *Hz. Peygamber'in Savaşları (Kitâbü'l-Megâzî)*. çev. Musa K. Yılmaz. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2016.

Vanlı, Murat. *17. Yüzyıl Türk Şiirinde Tasavvuf Telakkisi*. Ankara: Gece Akademi Yayınları, 2019.

Vassâf, Osmanzâde Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. thk. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz. 5 Cilt. İstanbul: Kitabevi, 2015.

Yağcıoğlu, Songül Aydın. "Klasik Edebiyatla İlgili Eserlerde Kafiye Bahsinin Mukayeseli Olarak İncelenmesi". *Türkiyat Mecmuası* 22/2 (2012), 127-170.

Yakıt, İsmail. *Türk-İslam Kültüründe Ebcet Hesabı ve Tarih Düşürme*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1992.

Yaşa, Tuğçe. *Klâsik Türk Edebiyatında Nûh Peygamber*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Yavaş, Doğan. "Orhan Gazi Külliyesi". *İslam Ansiklopedisi*. 33/387-389. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yavaş, Doğan. "Yıldırım Külliyesi". *İslam Ansiklopedisi*. 43/532-534. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Yavuz, Salih Sabri. "Livâü'l-hamd". *İslam Ansiklopedisi*. 27/200. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Yavuz, Y. Şevki. "Peygamber". *İslam Ansiklopedisi*. 34/257-262. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Zebâni". *İslam Ansiklopedisi*. 44/164. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Yazar, Sadık. "Eylemişler Râsih'e Bühtân Bühtân Üstüne: Balıkesirli Râsih'in Eserlerine Dair Bilgilerin Tashihi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 24 (İstanbul 2020), 637-673.

Yeniterzi, Emine. *Divan Şiirinde Na't*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Yetiş, Kâzım. "Âhenk (Edebiyatta)". *İslam Ansiklopedisi*. 1/516-517. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yıldıran Sarıkaya, Meliha. *Türk-İslam Edebiyatında Hz. Ali*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.

Yıldırım, Ahmet. *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

Yıldırım, Ali. *Divan Edebiyatında Mahlas ve Mahlas-nâmeler*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 2006.

Yıldırım, Ali. "'Sen Olmasaydın Âlemleri Yaratmazdım' Hadis-i Kudsîsinin Klasik Şiire Yansımaları". *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi (ESTAD)* 1/1 (2013), 154-168.

Yıldırım, Metin. *Gazzîzâde Abdüllatif Efendi ve Ravzâtü'l-muflihûn Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

Yıldız, Alim. "Hz. Muhammed (S.A.S.) İle İlgili Edebî Türler". *Türk-İslam Edebiyatı El Kitabı*. ed. Ali Yılmaz. 172-246. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.

Yılmaz, Ali (ed.). *Türk İslam Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.

Yurtsever, Murat. "İsmail Hakkı Bursevî". *İslam Ansiklopedisi*. 23/102-108. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Yücebaş Hilmi. *Şair Padişahlar*. İstanbul: Ahmed Halid Yaşaroğlu Kağıdçılık ve Kitapçılık, 1960.

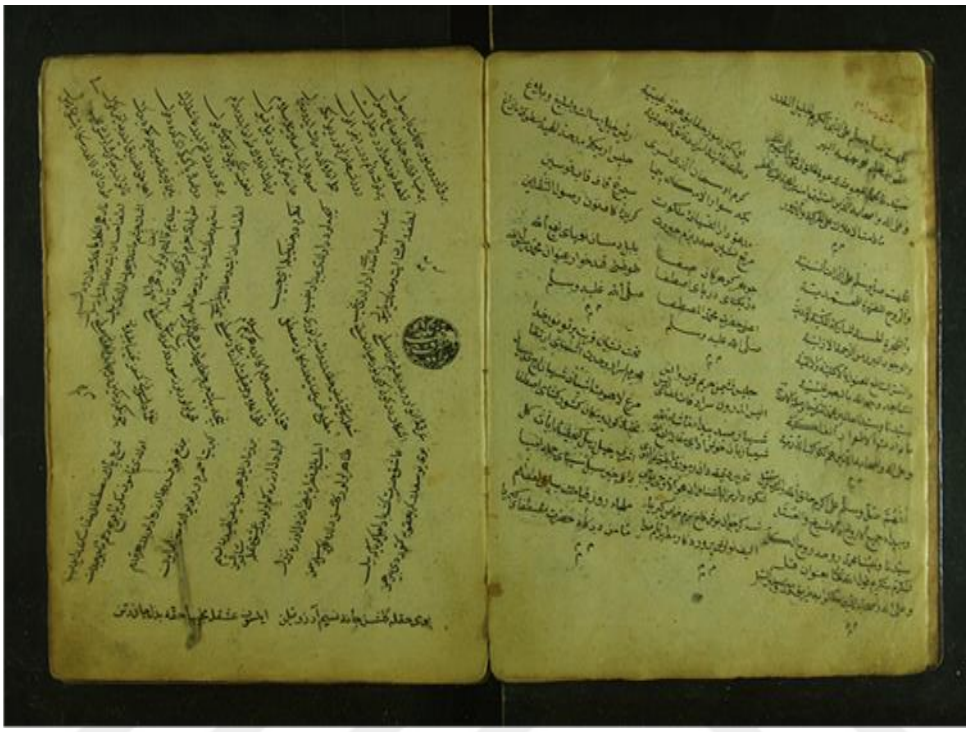
Yüksel, Bünyamin. *İslam Tarihi Açısından Bilâl b. Rebâh el-Habeşî'nin Hayatı ve Şahsiyeti*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Yüksel, Yakup. "Kesrette Vahdet, Gelin Birlik Olalım". *Vahdetin İnşasında Nebevî Yöntem*. ed. Hasan Keskin vd. 191-205. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.

Zübeyiroğlu, Ruhsar. *Mehmed Tevfik Efendi, Mecmûatü't-terâcim*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.

EKLER

EK-1 İLAHİYAT DÎVÂNI'NDAN BİR ÖRNEK

2B vr.2b-3a.

1B vr. 7b-8a.

EK-2 ZÜBDETÜ'L-BEYÂN FÎ TEFSÎRİ'L-KUR'ÂN VE MEVLİD ADLI ESERLERİNDEN ÖRNEK

Mevlidi'n-nebî (Genel 4231/2) ilk sayfa

Zübdetü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân (Genel 995) ilk sayfa

EK-3 MÜHÜRLER

Abdülkâdir Efendi'nin görev yaptığı İncirli Eşrefzâde Dergâhı, babası İzzeddîn Efendi, kendisi ve çocukları Safiyyüddîn ile Necmüddîn Efendilere ait mühürler.

Vakf-ı Tekye-i Eşrefzâde 1218

Men ki İzzeddîn-i Eşrefzâdeyim
Zât-ı Hakk'a âşık u üftâdeyim

Mazhar-ı lutfu'llâh ola Abdü'l-kâdir

Ez-cemâl-i Hak nûr zâhir
Eşrefzâde Abdü'l-kâdir

Muvaffak bâd Safiyyü'ddîn
Muhammed Eşrefzâde

Men Muhammed Necm-i Eşrefzâde'em
Hamdü li'llâh ez-sivâ âzâde'em

EK-4 SANDUKA ALINLIĞI

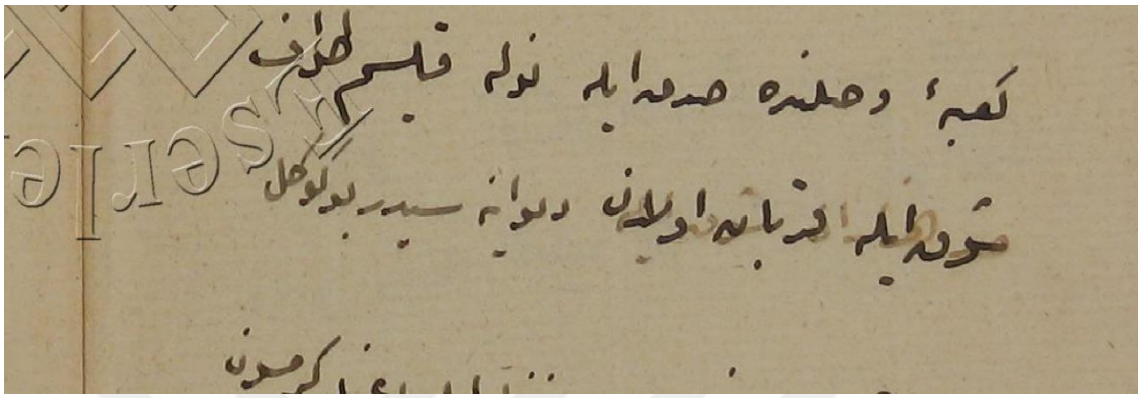
Abdülkâdir Efendi'nin vefatından sonra sandukasının önüne yerleştirilen levha. Hâlihazırda Mehmet Safiyyüddin Erhan Beyefendi'nin özel koleksiyonunda muhafaza edilmektedir.

EK-5 İNCİRLİ DERGÂHI HAZÎRESİ

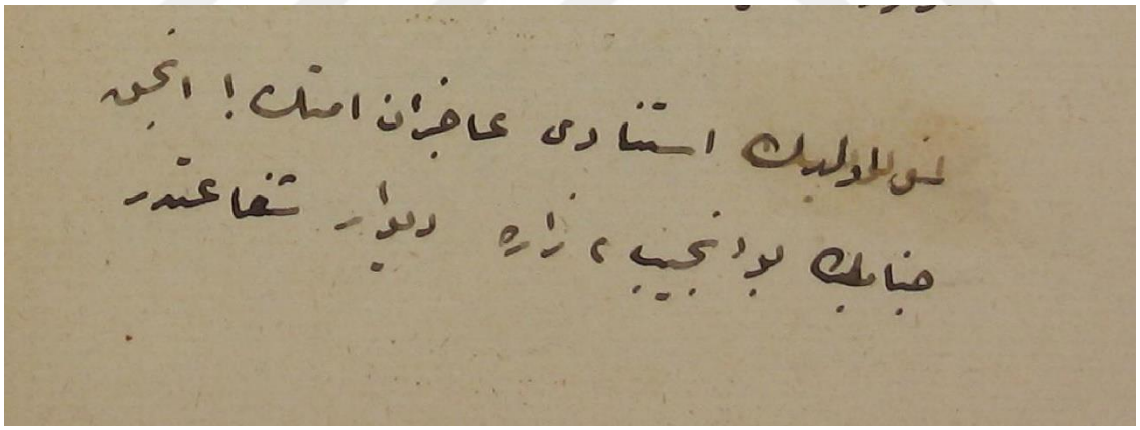

Abdülkâdir Efendi'nin doğup büyüdüğü ve yarım asır postnişinlik vazifesi yürüttüğü İncirli Dergâhı ve hazîresinden günümüze kalanlar.

EK-6 ALİ EMÎRÎ EFENDİ'NİN BAZI TASHİHLERİ

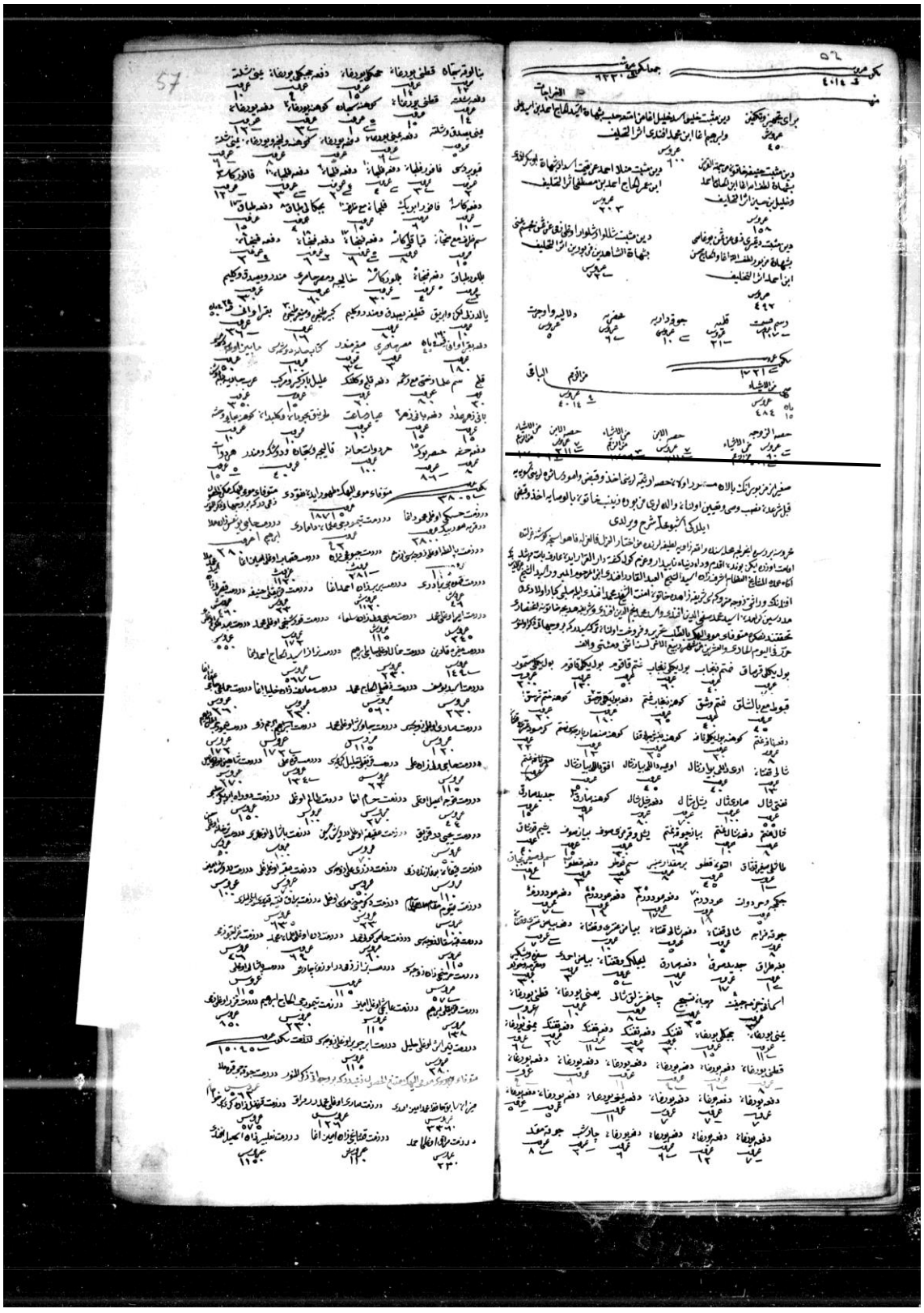
İkinci mısrada önce "Ṣad hezārān şevḳile" denilmiş daha sonra silinerek "Şevḳile ḳurbān olan" ifadesi yazılmıştır. (AE vr.15b)

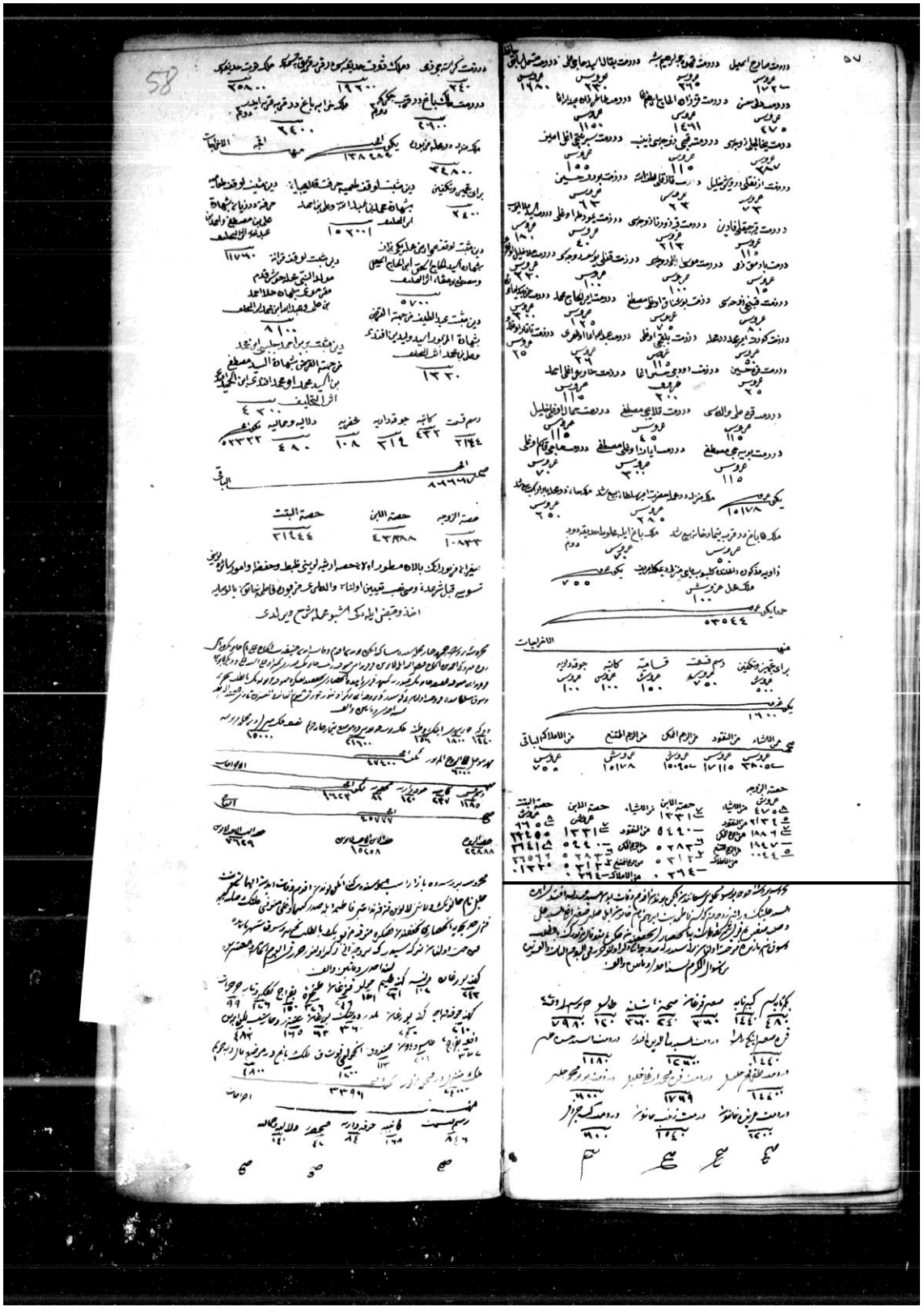

Beyitin birinci mısraında önce "Olupsun" denilmiş daha sonra silinerek "Sen olduñ" ifadesi yazılmıştır. (AE vr.8b)

EK-7 ARŞİV BELGESİ-1

Abdülkâdir Efendi'nin Terekesi.

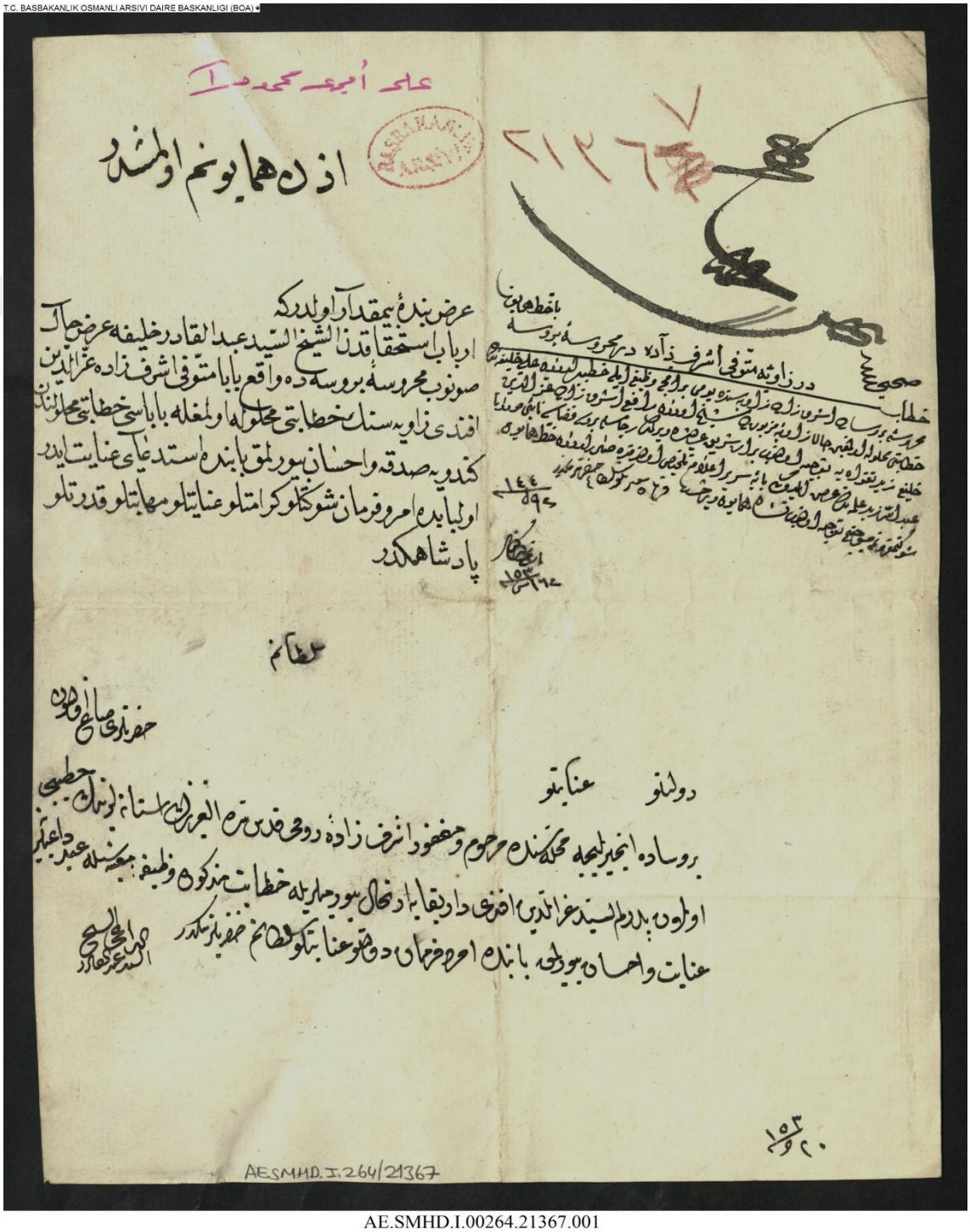

EK-8 ARŞİV BELGESİ-2

Belge Özeti: Abdülkâdir Efendi'nin İncirli Eşrefiyye Dergâhı hatipliği için resmî arz-ı hâli ve dergâh hatipliğine tevcihi.

Tarih: 20-12-1153/8 Mart 1741.

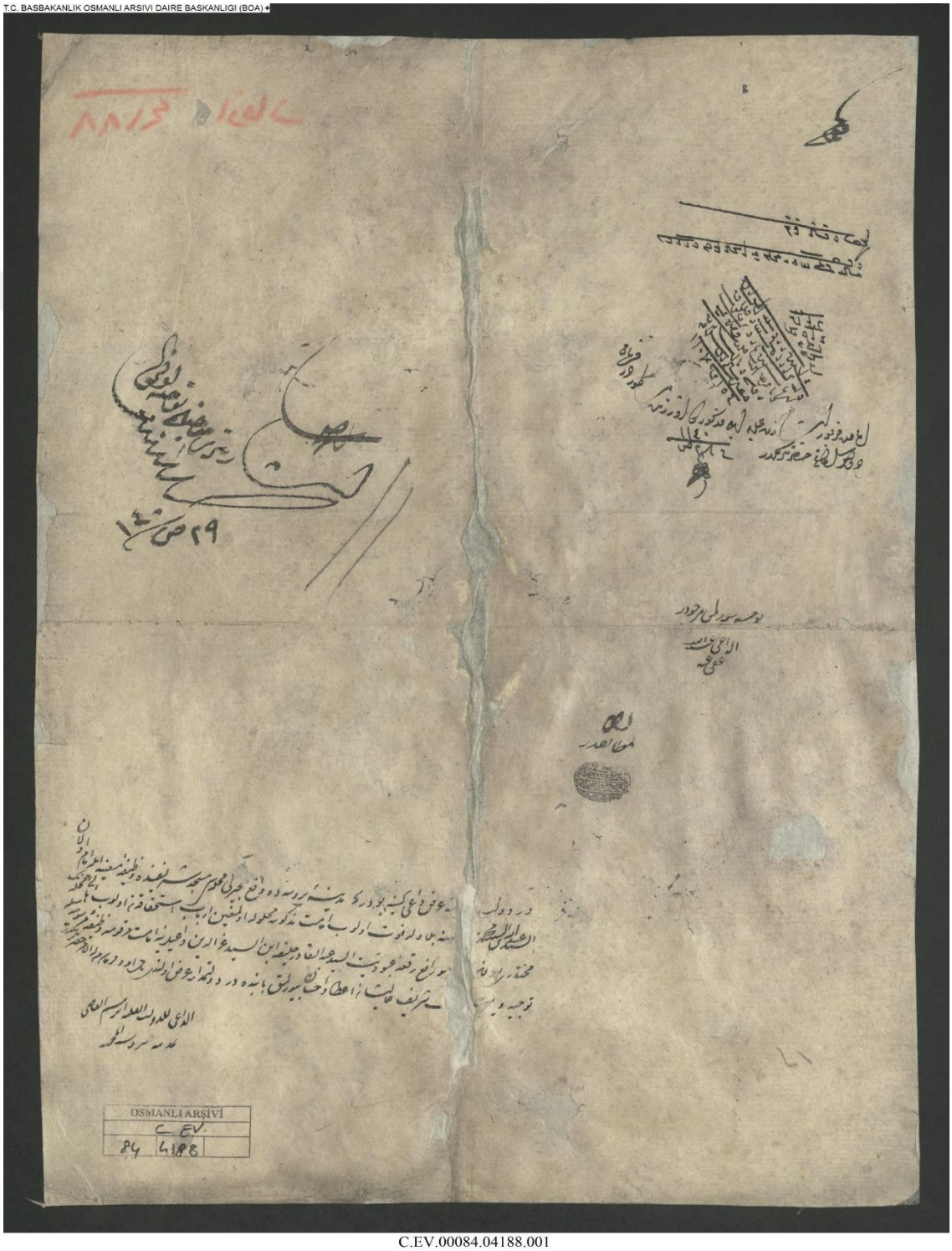

AE.SMHD.I.00264.21367.001

EK-9 ARŞİV BELGESİ-3

Belge Özeti: Abdülkâdir Efendi'nin Bursa İncirli Mahallesi Hamza Bey Camii'ne imamet cihetinin tevcihi.

Tarih: 29-02-1140/ 17 Ekim 1727.

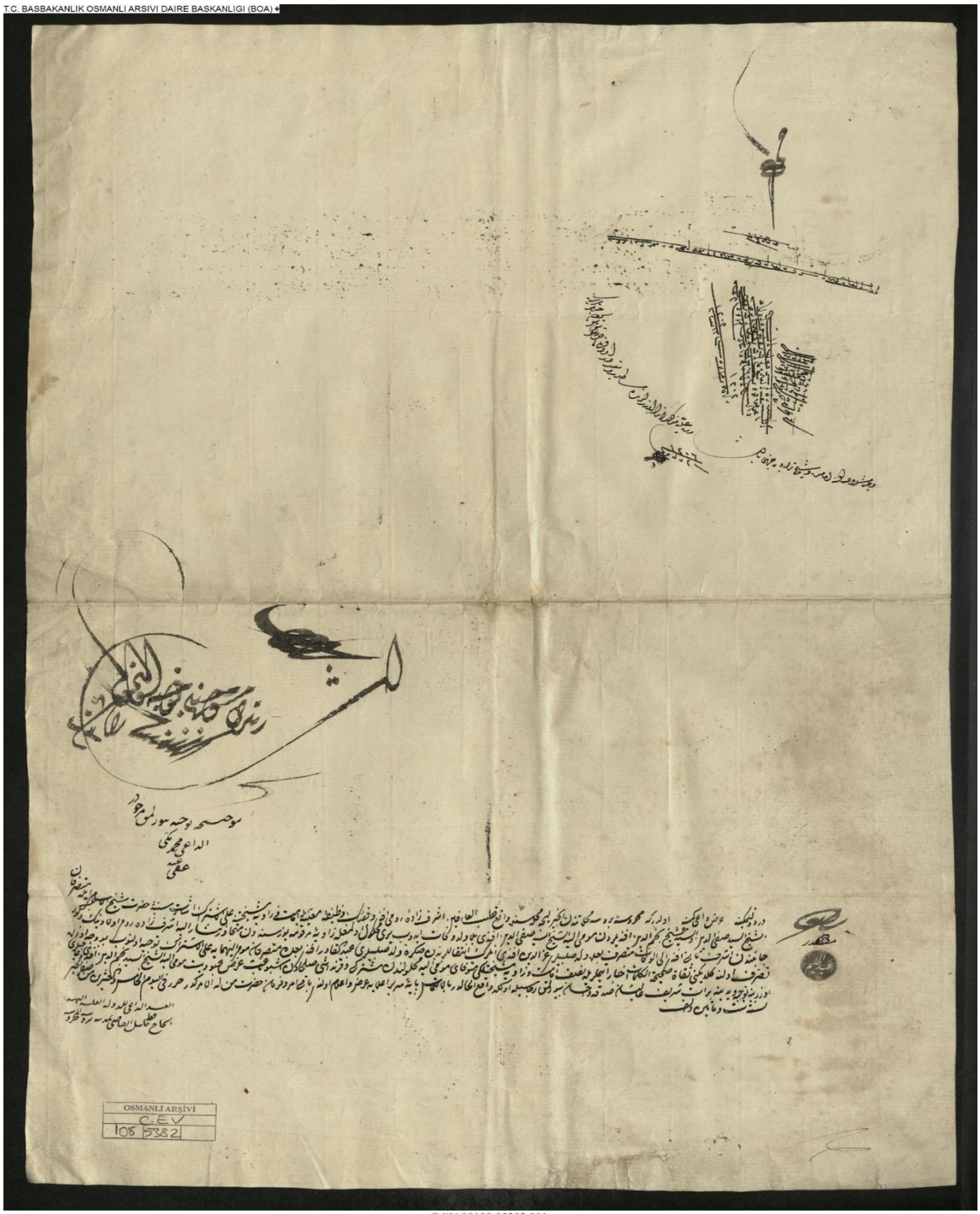

C.EV.00084.04188.001

EK-10 ARŞİV BELGESİ-4

Belge Özeti: Abdülkâdir Efendi'nin vefatı üzerine ortak yürüttükleri İncirli Dergâhı postnişinlik vazifesinin Safiyyü'ddîn Efendi'nin bilâ-veled vefatı sebebiyle tamamen Necmüddîn Efendi'ye tevcihi.

Tarih: 25-02-1206/24 Ekim 1791.

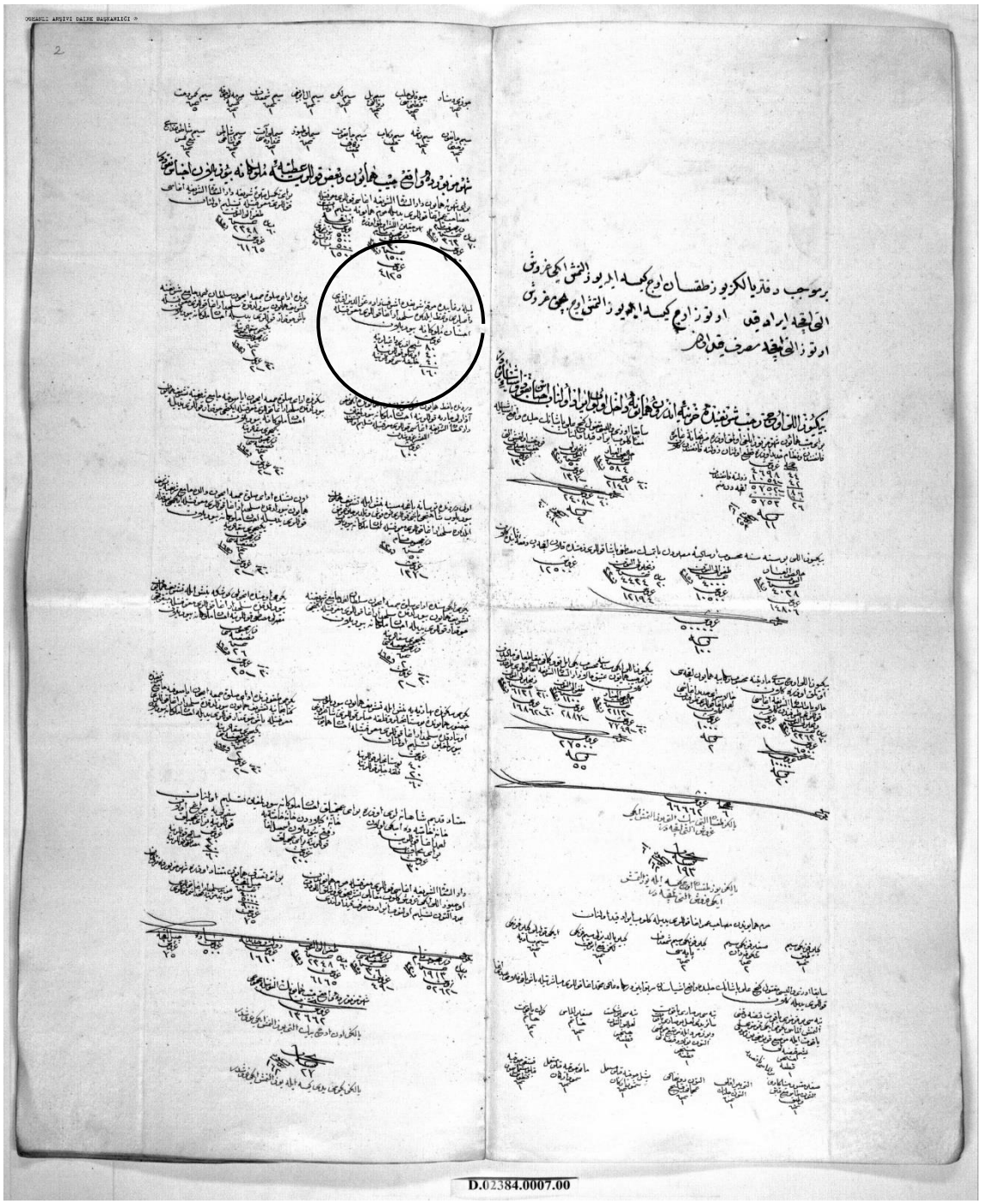

C.EV.00108.05382.001

EK-11 ARŞİV BELGESİ-5

Belge Özeti: İzzeddîn Efendi ve Abdülkâdir Efendi'nin Regâib gecesinde icra ettikleri vaaz için Sultan I. Mahmud'un kendilerine verdiği bahşiş belgesi.

Tarih: 1 Receb 1153/12 Eylül 1740.

ÖZET

COŞGUN, Gökhan. *Eşrefzâde Necîb Abdülkâdir b. İzzeddîn ve İlâhiyât Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin),* Doktora Tezi.

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Zülfikar GÜNGÖR, Ankara 2024.

Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi (m.1703-1788), XVIII. yüzyıl Bursa'sının canlı tasavvufî ortamında doğmuş ve yetişmiş mutasavvıf bir şairdir. Abdülkâdir Efendi, Türk tasavvuf tarihi ve Türk İslam edebiyatının önemli simalarından olan Eşrefoğlu Rûmî'nin soyundan gelmektedir. Eşrefoğlu Rûmî'nin tasavvufi ve edebî alanda önemli takipçilerinden biri olan Abdülkâdir Efendi'nin hayatı ve *İlâhiyât Dîvânı* hakkında günümüze kadar yapılmış bütüncül bir akademik çalışma bulunmamaktadır.

Bu çalışma, şimdiye kadar etraflı bir araştırmaya konu olmayan Abdülkâdir Efendi'nin hayatı, eserleri, ilmî/edebî/tasavvufi görüşleri hakkında kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Çalışmada Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerinin Türk tasavvuf edebiyatındaki yeri ve önemi tespit edilmeye çalışılmış, tasavvuf dilinin Abdülkâdir Efendi'nin şiirlerine nasıl yansıdığı ele alınmıştır. Çalışmada Abdülkâdir Efendi'nin bazı şiirlerinin Sultan III. Ahmed'e atfedilmesi meselesi ele alınmış, karıştırılan şiirlerin Abdülkâdir Efendi'ye aidiyeti kanıtlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Tasavvufi Şiir, Eşrefiyye, Eşrefzâde Abdülkâdir, Necîb, Dîvân.

ABSTRACT

COŞGUN, gökhan: *Eşrefzâde Necîb Abdülkâdir b. İzzeddîn and İlâhiyât Dîvânı (Analysis-Text),* Phd Thesis.

Thesis Advisor: Prof. Dr. Zülfikar GÜNGÖR, Ankara 2024

Eşrefzâde Abdülkâdir Efendi (1703-1788) was a Sufi poet born and raised in the lively Sufi environment of eighteenth-century Bursa. Abdülkâdir Efendi is a descendant and one of the important followers of Eşrefoğlu Rûmî, one of the most important figures of Turkish Sufi history and Turkish Islamic literature. In the fields of tasawwuf and literature, there is no comprehensive academic study on the life and *İlâhiyât Dîvânı* of Abdülkâdir Efendi.

This study provides a thorough investigation about the life, works, and scholarly/literary/sufi views of Abdülkâdir Efendi, who has not been the subject of a comprehensive study so far. In the study, the significance of Abdülkâdir Efendi's poems in Turkish Sufi literature is to be determined, and how the Sufi language is reflected in Abdülkâdir Efendi's poems is to be discussed. The study also deals with the issue of the attribution of some of Abdülkâdir Efendi's poems to Sultan Ahmed III, and demonstrates whether the controversial poems belong to Abdülkâdir Efendi.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Sufi Poetry, Eşrefiyye, Eşrefzâde Abdülkâdir, Necîb, Dîvân.